

મર્હુમ લેડી પીરોજબાઇ ફીરોઝશાહા મેહેતા.

જન્મ—તા૦ ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૫૦.   મરણ—તા૦ ૧૨ મી નવેમ્બર, ૧૯૦૭.

ઓમર પાશા,

એક તવારીખરૂપી વાર્તા.

(પુષ્કળ ચિત્રોસાથે.)

રચનાર,

પ. બે. મરઝબાન,

"વિવેક વાણી" (યાને ઇંગ્રેજી રીતભાંત),

"ગુલિવરની મુસાફરીઓ,"

"મજુક ફુવારો,"

વગેરેના રચનાર.

ફોર્ટ પ્રિંટિંગ પ્રેસ,

મુંબાઇ.

૧૯૧૦.





મારી અતિ વાહાલી મર્હુમ બેહેન દીનબાઇ,

. તારી મારીતરફની હંમેશની અતિ ખરાં દેલની માયા,

ગરીબોતરફની સંપૂર્ણ દેલસુઝી, કુટુંબીઓતરફનો અતિશય પ્યાર,

તારો મીઠો, શાંત, અને નર્મ સ્વભાવ,

તારી સબુરી, સાદાઇ, અને સાલેસાઇ,

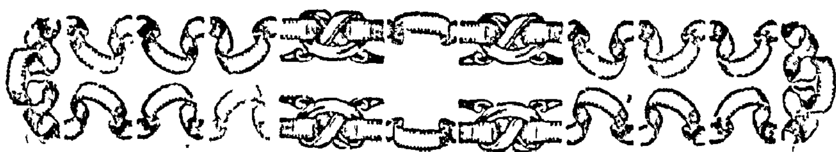
એ સર્વેની ભલી યાદ, જે અમારી છાતીમાં કોતરાઇ રેહેલીછે,

તે હવેપછી પણ કાયમ રાખવામાંટે

આ પુસ્તક હું તુંને મારા અતિયંત પ્યાર અને અહસાનસાથે

અર્પણ કરૂંછું.

ખુદા તારાં પવિત્ર રૂહને શાંતી બક્ષો!

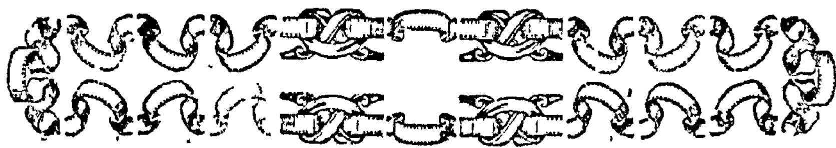


દીબાચો.

હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં જેટલાં પુસ્તકો પારસી લખનારાઓને હાથે લખાયછે, તેમાંનાં થોડાક અપવાદોસિવાય ઘણાંખરાં પારસી સંસારી વાર્તાઓનાંજ હોયછે. તેવી-જરીતે વર્ત્તમાનપત્રો, તથા માહવારી ચોપાન્યાઓમાં પણ એવીજ કેસ્મની વાર્ત્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેછે જોકે ફોરસતનો વખ્ત ગાળવામાટે એવાં લખાંણો વાંચવામાં ગ્રઝું વાંધાજેવું તો કશું નઝરે આવતું નથી, તોયે એવાં એકનીએક જાતનાં લખાણોથી તે વાંચનારાં કુમળાં કે પુખ્ત ભેજાંને કશો ફાયદો થતો હોય, એ શકભરેલુંછે. વાર્ત્તા એવી હોવી જોઇએ, કે જેમાંથી તેના વાંચનારને બોધ મળવાઉપરાંત, તવારીખનેલગતું, દુનિયાદારીનેલગતું, કે હરકોઇ બીજી રીતનું જ્ઞાન મળવાસાથે રમુજ મળે, અને વળી સાથે બીજા ફાયદા થાય, તથા મગઝ ખિલે. એવાં વાંચનોથી જો કાંઇ પણ લાભ થાય તો ઠીક, નહીંતો વખ્ત અને પૈસા ફોકટમાં ગુમાવેલા ગણાય.

ઘણી વાજેબી મગરૂરીસાથે જણાવુંછું, કે મારાં આગળાં ત્રણ પુસ્તકો "**વિવેક વાણી**", (યાને ઇંગ્રેજી રીતભાતનું પુસ્તક), "**ગુલિવરની મુસાફરીઓ,**" અને "**મખુક લુટારો**"ને મનમાનતો, બલકે પુરતો આસરો ગુજરાતી વાંચનારી આલમતરફથી મળ્યો-છે, અને તેમાંટે તેનો આ પ્રસંગે ખરાં દેલથી ઉપકાર માનુંછું. મારૂં છેલ્લું પુસ્તક ૧૮૯૩નાં સાલમાં બહાર પડવાપછી ઘણો લાંબો વખ્ત નિકળી ગયો, અને બીજાં કામોની રોકાણનેસબબે બીજાં વધુ પુસ્તકો બહાર પાડવાની ફોરસત મળી નહીં, પણ જેવી મને તેમ કરવાની તક મળી, કે સેવકે આ પુસ્તક બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો. હું ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી દઉંછું, કે મને લખનારતરીકે બહાર આવવાનો જરા પણ અભખરો કે વિચાર નથી, પણ જ્યારે સ્હેજજેટલીબી ફોરસત મળે, ત્યારે આળસુ પડી રેહેવાકરતાં, કોઇ પણ રીતે તેનો સારો લાભ લેવાય, કે જેથી મને પોતાને ઉપરાંત વાંચનારને ફાયદો થાય, એવાજ વિચારથી લખુંછું.

જે સુજ્ઞ વાંચનારાંઓ ઇંગ્રેજી ભાષાથી નસીબવંત હોય, છતાં જેઓએ અત્યાર-આગમચના "ક્રિમિયાની લડાઈ"નેલગતાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ન હોય, તેઓને તે એકવાર વાંચવાની હું મઝબુત ભલામણ કરૂંછું. જગઆસ્કાર આ લડાઇથી શુંશું ખાના-ખરાબીઓ થવા પામી હતી, પણ તેમ વળી તેથી શુંશું ફાયદાઓ થવા પામ્યાછે, તે સર્વે જાણવાની ભારે અગત્યછે, એમ કેહેવામાં કશું ખોટું ગણાશે નહીં. આ એક લડાઇએ તવારીખમાં મોટું નામ કાહાડયુંછે, અને બીજાં ઘણાં વર્ષોસુધી તેની ભયંકર



દીબાચા.

હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં જેટલાં પુસ્તકો પારસી લખનારાઓને હાથે લખાયછે, તેમાંનાં થોડાંક અપવાદોસિવાય ઘણાંખરાં પારસી સંસારી વાર્તાઓનાંજ હોયછે. તેવી-જરીતે વર્તમાનપત્રો, તથા માહવારી ચોપાન્યાઓમાં પણ એવીજ કેસ્મની વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેછે જોકે ફેરસતનો વખ્ત ગાળવામાંટે એવાં લખાંણો વાંચવામાં ગઝું વાંધાજેવું તો કશું નઝરે આવતું નથી, તોયે એવાં એકનીએક જાતનાં લખાણોથી તે વાંચનારાં કુમળાં કે પુખ્ત ભેજાંને કશો ફાયદો થતો હોય, એ શકભરેલુંછે. વાર્તા એવી હોવી જોઇએ, કે જેમાંથી તેના વાંચનારને બોધ મળવાઉપરાંત, તવારીખનેલગતું, દુનિયાદારીનેલગતું, કે હરકોઇ બીજી રીતનું જ્ઞાન મળવાસાથે રમુજ મળે, અને વળી સાથે બીજા ફાયદા થાય, તથા મગઝ ખિલે. એવાં વાંચનોથી જો કાંઇ પણ લાભ થાય તો ઠીક, નહીંતો વખ્ત અને પૈસા ફોકટમાં ગુમાવેલા ગણાય.

ઘણી વાજેબી મગરૂરીસાથે જણાવુંછું, કે મારાં આગળાં ત્રણ પુસ્તકો "**વિવેક વાણી**", (યાને ઇંગ્રેજી રીતભાતનું પુસ્તક), "**ગુલિવરની મુસાફરીઓ,**" અને "**મશુક લુટારો**"ને મનમાનતો, બલકે પુરતો આસરો ગુજરાતી વાંચનારી આલમતરફથી મળ્યો-છે, અને તેમાંટે તેનો આ પ્રસંગે ખરાં દેલથી ઉપકાર માનુંછું. મારૂં છેલ્લું પુસ્તક ૧૮૯૩નાં સાલમાં બહાર પડવાપછી ઘણો લાંબો વખ્ત નિકળી ગયો, અને બીજાં કામોની રોકાણનેસબબે બીજાં વધુ પુસ્તકો બહાર પાડવાની ફેરસત મળી નહીં, પણ જેવી મને તેમ કરવાની તક મળી, કે સેવકે આ પુસ્તક બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો. હું ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી દઉંછું, કે મને લખનારતરીકે બહાર આવવાનો જરા પણ અભખરો કે વિચાર નથી, પણ જ્યારે સ્હેજજેટલીબી ફેરસત મળે, ત્યારે આળસુ પડી રેહેવાકરતાં, કોઇ પણ રીતે તેનો સારો લાભ લેવાય, કે જેથી મને પોતાને ઉપરાંત વાંચનારને ફાયદો થાય, એવાજ વિચારથી લખુંછું.

જે સુજ્ઞ વાંચનારાંઓ ઇંગ્રેજી ભાષાથી નસીબવંત હોય, છતાં જેઓએ અત્યાર-આગમચના "ક્રિમિયાની લડાઈ"નેલગતાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ન હોય, તેઓને તે એકવાર વાંચવાની હું મઝબુત ભલામણ કરૂંછું. જગઆશ્કાર આ લડાઇથી શુંશું ખાના-ખરાબીઓ થવા પામી હતી, પણ તેમ વળી તેથી શુંશું ફાયદાઓ થવા પામ્યાછે, તે સર્વે જાણવાની ભારે અગત્યછે, એમ કેહેવામાં કશું ખોટું ગણાશે નહીં. આ એક લડાઇએ તવારીખમાં મોટું નામ કાહાડયુંછે, અને બીજાં ઘણાં વર્ષોસુધી તેની ભયંકર

યાદ યુરોપની પ્રજાઓનાં મગજમાંથી વિસરાયએમ નથી. આ લડાઇ કેવીરીતે ઉભી થવા પામી હતી, અને તેમાં જુદાજુદા રાજ્યવાળાઓએ કેવો અને કેટલો ભાગ બજાવ્યો હતો, વગેરે બાબતોથી જાણકાર થવામાંટે અમારાં વાંચનારાંઓને "A History of Modern Europe, by C. A. Fyffe, M. A., Vol. III, Chap. III, pages 178 to 240," વાંચવાની હું સખ્ત ભલામણ કરૂંછું.

આ પુસ્તક ખરીદનારાં મારાં મેહરબાન ઘરાકોને કદાચ તેની રૂપિઆ પાંચની કીમત પ્રથમ આકરી લાગશે, પણ જો તેઓ એનાં ઉંચાં કાગઝ, ૯૦૦ સફાઓ, મઝબુત કપડાંની બાંધણી, પુષ્કળ ચિત્રો, ઇત્યાદિ બાબતો ધ્યાનમાં લેશે, તો પછી સ્હેજ વારમાં તેઓની ખાતેરી થશે, કે આ કીમત કાંઈ ઘણી નથી. જેટલી બાબત એમાં સમાવેલીછે, તેમાંથી ખાસાં ચાર ન્હાનાં પુસ્તકો બહાર પાડી શકાય, અને તેઓની કીમત જો સામટી ગણવામાં આવે, તો તે આ એક પુસ્તકની કીમતસાથે સરખાવતાં ઘણી વધારે થવા જાય.

હાલનાં વખ્તમાં "ફોટોઝિંકો"ની કળાથી ઘણાં સરસ ચિત્રો મેળવી શકાયછે, પણ તેઓ કીમતમાં વધી જાયછે. વળી વાંચનારે જાણવું જોઇએછે, કે આ વાર્તાના બનાવને લગભગ ૫૬ વર્ષો થઈ ગયાંછે, અને તેટલામાંટે ચિત્રો પણ આગળીજ ઢબનાં હોવાં જોઇએ. વળી તે સસ્તાં થવાં જોઈએ, એટલામાંટે લંડનના જાણીતા અને આગેવાન પુસ્તકો બહાર પાડનાર, **મી૦ જોન** ડિકસને જ્યારે સેવકે તેનાં ઇંગ્રેજીમાં છપાયલાં પુસ્તકમાંનાં ચિત્રોની નકલો મને પુરી પાડવાની અર્ઝ કીધી, ત્યારે તે મેહરબાન ગ્રહસ્થે તે ખુશીથી કબુલી, અને આ પુસ્તકનેમાંટે કેફાયતે તે ચિત્રો પુરાં પાડ્યાં, કે જેમાંટે હું જો તેવણુનો ઉપકાર આ તકે ન માનું, તો નમકહરામ ગણાઉં. મારાં આગળાં પુસ્તકો વખ્તે પણ મને એવીજ સગવડ વિલાયતની બીજી "કુપની"ઓતરફથી કરી આપવામાં આવી હતી, જેઉપરથી જણાશે, કે ઇંગ્રેજો પારકા મુલ્કના લખનારાઓને પણ પોતાથી બની શકતી મદદ આપવાને કેટલા આતુરછે, અને તેમ કરીને પોતાનું કેટલું મોટું મન દેખાડેછે. દેશી છાપનારાઓએ આ લોકોનો દાખેલો લઇ મોટું દેલ દેખાડવું જોઇએછે. "હુંજ ખાઉં, હુંજ કમાઉં, હુંજ કીર્ત્તિ મેળવું," વગેરે સાકડું મન રાખવાથી આપણા દેશીઓ ઘણા પછાત રેહેલાછે, અને કદાચ હજી પણ રેહેશે, એ ચોકસ માનવું.

આ પુસ્તક વાંચતીવેળા સાથે નકશાઓ (maps) રાખીને તેમાં જણાવેલાં મથકો જોવાથી આ વાર્તા વધારે સેહેલાઇથી સમજ પડશે, એટલુંજ નહીં, પણ તેમાં વધારે રસ ઉમેરાશે, તથા વળી ભૂગોળની માહિતી થવાથી પણ ફાયદો થશે, માંટે તેમ કરવાની હું મારાં શાણાં વાંચનારાંઓને ભલામણ કરૂંછું.

આ પુસ્તકને છેડે કેટલીક "નોટો" આપવામાં આવીછે, કે જે પણ વળી કેટલાંક અજાણ વાંચનારાંઓને કામની થઈ પડશે, એમ ધારૂંછું.

મારા મુસલમાન ભાઇઓને આ પુસ્તક હરખાવ્યાવગર રેહેશે નહીં, કેમકે **ટર્કીએ** જે બહાદુરી બતલાવીછે, જે કીર્ત્તિવંત જીતો મેળવીછે, કે જેનું બ્યાન આ વાર્ત્તામાં આપવામાં આવ્યુંછે, તે તવારીખમાં યાદગાર રહી ગયાંછે, અને કયો દેશાભિમાની મુસલમાન તેમાંટે મગરૂર ન થશે?

કેટલાક ઈંગ્રેજી શબ્દો, જેવાકે "સ્ટીમર," "પીસ્ટૉલ," "ટેમ્પલ," ઇત્યાદિ હાલના વખ્તમાં એટલાતો સાધારણછે, કે તેજ વાપરવાને હમણાંના લખનારાઓને કશી અડચણજેવું નથી.

આ વાર્તાનો મૂળ પાયો એક ખરા બનેલા બનાવઉપરથી રચાયલો હોવાને-સબબે, તેમાં જણાવેલી જગ્યાઓ, તથા તેમાં ભાગ લેતા મુખ્ય આસામીઓનાં નામો, વગેરે અસલજ રાખ્યામાં આવ્યાંછે, કે જેથી તેની ખરી ખાંમીખુબી માલુમ પડે.

છેવટે, મારાં જે કદરદાન વાંચનારાંઓએ આ પુસ્તક ખરીદી મને આસરો આપ્યો-છે, અને આશાછે, કે હવેપછી પણ આપતાં રેહેશે, તેઓનું હું અત્રે ખરાં દેલથી અહેસાન માનું છું.

સેવક,

ફરદુનજી બેહેરામજી મરઝબાન.

નેપિયન્ટ રોડ, મઝગામ,
મુંબાઈ, ૧૯૧૦.

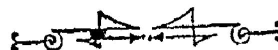


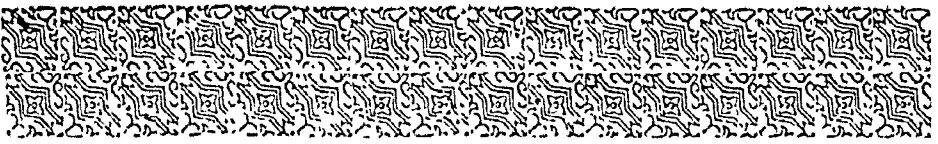
સાંકળિયું.





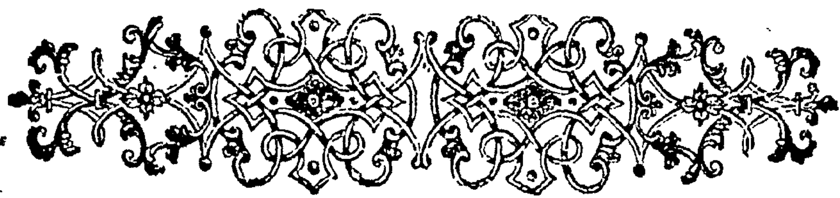
નોટોનું સાંકળિયું.





ચિત્રોનું સાંકળિયું.





ઓમર પાશા.

પ્રકરણ ૧ લું.

લશ્કરી કવાયદ.

ક્રોશિયાનો મુલ્ક બે પ્રગણાંઓમાં વેહેંચાઇ ગયેલોછે, કે જેમાંનું એક ટર્કીનાં રાજ્યને, અને બીજું ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યનેલગતુંછે, અને તેટલાઉપરથી એક ભાગને "ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયા" તથા બીજા ભાગને "ટર્કિશ ક્રોશિયા"ના નામથી ઓળખવામાં આવેછે. ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાનો મુલ્ક પ્રથમ ઘણો નજીવો ગણાતો હતો, પણ પછી તે વધીને એક ઘણું મોટું પ્રગણું બની ગયું, કે જેમાં તરેહવાર કોમનાં, ધર્મનાં, અને વર્ણનાં લોકોનો વસવાત થયો હતો. તેની પશ્ચિમ દિશાએ ઍડ્રિઆટિક સમુદ્ર આવેલો; તેની જગ્યા તમામ પર્વતોથીભરેલી; તેના રેહેવાસીઓ જંગલી હાલતના પણ લડાયક; અને તેઓનો ધર્મ *ગ્રીક દેવલનેલગતોછે. તેઓ ઑસ્ટ્રિયાના રાજ્યની જુસરી ઘણાંજ અસંતોષસાથે લઈ ચલાવેછે, અને જેવીરીતનો જુલ્મ ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યનાં બીજાં પ્રગણાંઓમાં ચાલેછે, તેવો જો આ પ્રગણાંનાં લોકોઉપર ચલાવ્યામાં આવે, તો ખચિત તેઓ રાજ્યનીસાંમે બળવો ઉઠાવી પોતાને ગળેની જુસરી કાહાડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરે, એ બનવાજોગછે. ઑસ્ટ્રિયાતરફથી આ પ્રગણાઉપર એક હાકમ નેમવામાં આવતો, કે જે "બાન"ના એલકાબથી ઓળખાતો, અને તેને તમામ લશ્કરી અને મુલ્કી સત્તા આપવામાં આવતી હતી. આ પ્રગણાંનાં મુખ્ય શેહેરો કાર્લસ્ટાડટ અને આગ્રામ કરીને હતાં, તથા તે બંધે અંદરના ભાગમાં આવેલાં હતાં, અને તે બંધેમાં જુદેજુદે વખ્તે હાકમનું વડું મથક કર્યામાં આવ્યું હતું.

આપણી આ વાર્ત્તા ઈસ્વી સને ૧૮૨૦ ના વર્ષમાં શુરૂ થાયછે. જુન મહિનાની એક ખુશનુમા સવાર હતી, અને આખું ક્રોશિયા ગડબડસડબડથી હળમળી રહ્યું હતું, કારણકે હાકમ શેહેરનીનઝદીકના એક ચોગાનમાં લશ્કરી કવાયદની તપાસ લેનાર હતો. લોકોના કેટલાક હકોઉપર તરાપ મારવામાં આવેલી હોવાથી લોકો રાજ્યતરફ બેદિલ થયેલાં હતાં, અને તેટલામાંટે ચોકસી રાખવાની મતલબે આગળાં ઘણાંક વર્ષોસુધી કોઈવાર ન આવેલું, એટલું મોટું ઑસ્ટ્રિયન્ લશ્કર ત્યાં જમા કર્યામાં આવેલું હતું. ખુદ ક્રોશિયાના દેશી-

* જુઓ નોટ-૧ લી.

ઓથી બનેલું એક લશ્કર તો હતુંજ, છતાં તે લશ્કરકરતાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર ઘણું સરસછે, અને જો કાંઈ ખટપટ ઉઠે, તો તેઓને દાબી નાખવાને તે કેટલું બધું શક્તિવાનછે, એવું દેખાડવાની મતલબે ખુદ ઑસ્ટ્રિયાથી બીજું ઘણુંક લશ્કર બોલાવ્યામાં આવ્યું હતું. હમણાંનો બાન, કે જેની નેમણુક ટુંક મુદતઉપરજ થયેલી હતી, તે તેની આગળ થઈ ગયેલા બાનકરતાં લોકોતરફ ઘણો કરડો હતો; તે એક પાકો ઑસ્ટ્રિયન હતો, અને ખુદ રાજધાની શેહેર વિયેનાથી ક્રોશિયાનાં લોકોને મજબુત હાથે દાબેલા રાખવા એવો ખાનગી હુકમ જોકે તેને મળેલો હતો, તોયે તેકરતાં પણ વધારે સખ્તાઈથી તે તેઓઉપર હાકમી ચલાવતો હતો. ખરૂં બોલ્યે, તો રાજ્યતરફથી ક્રોશિયાની રૈયતઉપર ઝુલ્મ ગુજારવામાં આવતો હતો. તેના વખ્તમાં લોકોની બેદિલી એટલેસુધી તો વધી ગઈ હતી, લોકો તેને એટલાંતો ધિક્કારતાં હતાં, કે મોડેવેહેલે એક મોટો બળવો જાગી ઉઠે, એવાં તમામ ચિન્હો જણાતાં હતાં. ફક્ત લોકોમાંજ નહીં, પણ સાથે લાગી ક્રોશિયન લશ્કરના સેપાહીઓમાં પણ બેદિલી પંથરાયલી જણાતી હતી, આ સર્વે કારણોનેલીધે આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરની મોટી સંખ્યા ક્રોશિયાખાતે ભેગી કરવામાં આવી હતી, અને લોકોમાં દેહેશત ઉપજાવવાના વિચારથી લશ્કરી કવાયદ ભારે દમામસાથે કરવામાં બાનની બાહુશ મતલબ હતી.

અંદરખાનેથી તેની મતલબ ગમે તે હોય, છતાં કાર્લસ્ટાડટ શેહેરમાં તો તે કારણનેલીધે એક તેહેવારજેવો થઈ પડ્યો હતો. શું જવાન કે બુઢાં, શું તવંગર કે ગરિબ, શું ઓરત કે મર્દ કે બાળક, સર્વે જણાં કવાયદના મયેદાનતરફ રસ્તો લેતાં જણાતાં હતાં. બદેખાંઓ કંઈ "બાવા આદમ"ના વખ્તની મોટી ગાડીઓમાં સવાર થયેલાં હતાં, અને ઉપર તેવાજ જુના પુરાણા પોશાક પેહેરેલા નોકરો બિરાજેલા હતા! તેમ વળી કેટલાક ખુબસુરત જવાનો અને ઇસ્કી પોશાક સજેલી બાનુઓ સુંદર ઘોડાઉપર સવાર થયેલી હતી. વળી વચલે વાંધેનાં મર્દો અને ઓરતો પગે ચાલતાં જતાં હતાં, અને તેઓ ઉતરતે વાંધેનાં લોકોનાં ટોળાંઓમાં ભેળાતાં હતાં. ઉંચે વાંધેનાં લોકોનો પોશાક ઘણો ભપકાદાર અને કિમતી હતો, વચલે વાંધેનાં લોકો સાદા અને ઠાઠમાઠવગરના પોશાકમાં સજ થયેલાં હતાં, પણ ગરિબ વર્ગનાં તો તરેહવાર પોશાકોમાં બિરાજેલાં હતાં.

મર્દો પોતાના મજબુત, ભોળા, પણ હેમતી દેખાવથી, અને ઓરતો પોતાના ખુબસુરત, મરોડદાર દેખાવથી, અને મોટી ચળકતી આંખોથી સર્વેનું ધ્યાન ખેંચતાં હતાં.

પુષ્કળ આવાઝોનેલીધે હવામાં એક જાતનો ગુણગુણ કરતો સાદ પંથરાઈ રેહેલો હતો, અને ગરિબ વર્ગની ક્રોશિયન ઓરતોના ખુશ હસવાના આવાઝથી ઘણું દિલપસંદ લાગતું હતું. પણ તેટલાં વાજાંના દિલ ઉશ્કેરનારા સરોદો વાગતા સંભળાયા, અને તેની સાથે કેટલીક રીજમીટની ટુકડીઓ જુદીજુદી જગ્યાઓએથી કુચ કરતી આવી, અને જ્યાં કવાયદ થનાર હતી, ત્યાં જમા થવા લાગી. બાને ખાસ હુકમ કાહાડ્યો હતો, કે ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે શેહેરના એક ભાગમાંથી, અને ક્રોશિયન લશ્કરે બીજા ભાગમાંથી કુચ કરીને આવવું, કે જેથી ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરનો દમામદાર દેખાવ, અને મોટી સંખ્યા શેહેરીઓનાં જોવામાં જમણીગમથી આવે, અને ક્રોશિયન લશ્કરનો નર્મ દેખાવ ડાબી

બાજુથી દેખાય. એમ કરવામાં હાકમની મતલબ ફક્ત લોકોમાંજ ત્રાસ બેસાડવાની નહતી, પણ ક્રોશિયન લશ્કરને પણ એવું દેખાડવાની તેની મતલબ હતી, કે જો તેઓ બેદિલ થઈને બળવો કરશે, તો તેઓને મજબુત હાથે દાબી દેવામાંટે ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર તદ્દન શક્તિવાન અને તૈયાર હતું.

હવે તમામ લશ્કર મયેદાનમાં આવી ઉભું હતું. સર્વે રીજમીટો પોતાનેમાંટે નક્કી કરેલી જગ્યાએ સફ સમારીને ઉભી હતી; અને જોકે ઑસ્ટ્રિયન અને ક્રોશિયન રીજમીટો અક્કેકનીપાસે ઉભેલી હતી, છતાં ભેળાયાવગર તદ્દન છુટીજ હતી. એક જમણી બાજુ, તો બીજી ડાબી બાજુ ખડી હતી. શેહેરીઓ અને ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર તથા તેના અમલદારોવચ્ચે ગમેએવો કડવાસછતાં, દેખાવ સઘળો ભપકાભરેલો અને કોઈનાં પણ દિલમાં દેહેશત ઉપજાવેએવો લાગતો હતો. સૂર્ય તેઝથી પ્રકાશતો હતો, અને પાયદલ રીજમીટના સેપાહોની બાગ્નેટો, ઘોડેસવારોના ચળકતા ભાલાઓ, અને અમલદારોની તલવારો તેથી ચળકી રહ્યાં હતાં, અને જાણે આખું મયેદાન સળગી ઉઠ્યું હોય, તેવા દેખાવથી આંખો ઝંખવાઈ જતી હતી. "બૅંડ" સુંદર સરોદો વજાડતાં હતાં; અમલદારો પોતાના કશ્બી લશ્કરી પોશાકોથી ઝળઝળ થતા પોતાની રીજમીટોઆગળ ટોળું થઈને ઉભા રહી અપસઅપસમાં વાતો કરતા હતા, અને તેમાં વળી તમાશગીરોના દેખાવથી સુંદરતામાં વધારો થતો હતો.

જે ક્રોશિયન રીજમીટો ત્યાં ઉભેલી હતી, તેમાંની એક સર્વેકરતાં તમાશગીરોનું વધારે ધ્યાન ખેંચતી હતી, કારણકે તે તમામ શેહેરીઓની વધારે માનીતી હતી. તેને સરહદની "ઑઝુલિન રીજમીટ"ને નામે ઓળખવામાં આવતી હતી. તેના સેપાહો પોતાના સારા, ઉંચા, મજબુત કદનેલીધે, તેઓના રમણીક પોશાકનેલીધે, તેનાં સુંદર "બૅંડ"નેલીધે, તેના સેપાહોની શેહેરીઓતરફની મમતાભરેલી વળણનેલીધે, બીજી રીજમીટોકરતાં સર્વેનું વધારે ધ્યાન ખેંચતી હતી. સરહદતરફના ઉંચા પાહાડોના ખરતલ રેહેવાસીઓમાંથી મજબુત બાંધાના જવાનોને ચુંટી કાહાડીને તેઓની આ રીજમીટ ઉભી કર્યામાં આવી હતી; લડાઇમાં જ્યાંજયાં તેને મોકલવામાં આવી હતી, ત્યાંત્યાં તેને પોતાની વફાદારી અને બહાદુરીથી સારૂં નામ કાહાડ્યું હતું; અને જે પણ શેહેરની ચોકીમાંટે તેને મોકલવામાં આવતી, ત્યાંના શેહેરીઓતરફની પોતાની સારી અને માયાળુ ચાલચલણનેલીધે, તથા ઑસ્ટ્રિયન રાજ્યનો ઝુલ્મ બનતીરીતે શેહેરીઓઉપર ઓછો પડે એવીરીતે તેઓતરફ વર્ત્તવાનેલીધે, તેને લોકો ઘણી ચાહાતાં, અને માન આપતાં હતાં. આ સર્વે કારણોનેલીધે ક્રોશિયાના શેહેરીઓની આ "ઑઝુલિન રીજમીટ" ઘણી માનીતી હતી. અને તેજ કારણનેલીધે હમણાંનો ઝાલ્મી હાકમ આ રીજમીટતરફ અણગમો દેખાડે, અને અંદરખાનેથી તેને ધિક્કારે તેમાં નવાઈ શી? તે બનતાંતુલીક આ રીજમીટતરફ ઘણો કરડો અને તોછડો રેહેતો હતો, તો જોકે તે તેનેથી મનમાં ઘણો ડરતો હતો.

લશ્કરી "બૅંડે" પોતાના સરોદો વજાડવાનાં બંધ કર્યાં, અને પછી "બ્યુગલ"નો આવાઝ થયો, એવું જણાવવાને, કે હાકમ સાહેબ પોતાના રસાલાસાથે આવતા હતા.

તરતજ પોતાની રીજમીટઆગળ ઉભેલા અમલદારો વિખરાઇ ગયા, અને સર્વ પોતપોતાની જગ્યાએ જઇ ઉભા.

કાર્લસ્ટાડટતરફથી મયેદાનગમ જોતાં કેટલાક ઘોડેસવારોને માથે જુદીજુદી જાતની સુશોભિત કલગીઓ હાલતી દેખાવા લાગી. આ ઘોડેસવારોની સ્હેજ આગળ એક ઘોડેસવાર એક ઘણાજ ખુબસુરત, મજબુત ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો. આ પુરૂષ તે ક્રોશિયાનો નામદાર બાન હતો, અને તેનીપુઠે ચાલતો તેનો ભપકાદાર રસાલો હતો. થોડીક પળમાં આ આખી પાયગાની સવારી કવાયદના મયેદાનમાં આવી પુગી, અને ત્યાં જમા થયેલાં તમાશબીનોનીસાંમેથી પસાર થઈ ગઇ.

બાન મધ્યમ કદનો પુરૂષ હતો. તેણે આ વેળા ઑસ્ટ્રિયન રાજ્યના એક * મારશલનો અતિ સુંદર પોશાક સજેલો હતોઃ તેનો દેખાવ સેપાહબચ્ચાને છાજતો હતો. તેણે ઘણીક લડાઇઓ જોઇ હોય, એમ તેના દેખાવઉપરથી તરતજ જણાઇ આવતું હતું. પોતે લશ્કરી અને મુલ્કીખાતાંનો વડો હતો, તેથી જોકે તેનો દેખાવ ઘણો દમામદાર હતો, છતાં તેના ચેહેરાઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું, કે તે સર્વેને ધિક્કારતો હતો, અને જાતે કપટી હોય, એવું તેના દેખાવઉપરથી સાફ જણાઇ આવતું હતું. તે પોતાનો સુંદર ઘોડો ધીમેધીમે ચલાવતો હતો, અને તેનીપછવાડે તેનો આખો રસાલો ચાલતો હતો. પોતે શાહનશાહી સુબોછે, માટે દરેક જણ પોતાની ટોપી ઉતારીને અને નમીને તેને માન આપશે, એવી આશા તે રાખતો હોય, એમ તેનાં ચેહેરાઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું. તેને સારીરવેસે માલુમ હતું. કે લોકોમાં અત્યારઆગમજની બેદિલી પંથરાઇ ગયેલી હતી, અને જો તે મજબુત હાથે કામ ન લેશે, તો વધારે નઠારૂં રૂપ લેશે, એમ પણ તે સારીપેઠે જાણતો હતો, પણ લોકોનો જુસ્સો આટલી બધી હદસુધી રાજ્યનીસાંમે વધી ગયો છે, એવી તેને ખબર નહતી.

પણ ખરેખર તો તેમજ હતું; તેણે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખવા, એવાતો ઝોરથી એકદમ લગામ ખેંચી, કે તે બિચારૂં જાનવર પોતાના પાછળા પગો ઉપર ફસડાઇ પડ્યું, અને પછી એકઠાં થયેલાં લોકોતરફ તેણે પોતાની ધિક્કારભરેલી આંખો ફેરવી. કારણકે કોઈ એક જણે પણ તેનાં માનમાં ટોપી ઉતારી નહતી; ફક્ત થોડાક ખુશામદિઆઓએ આવકાર દેવામાટે હુર્રેરેનો કાંઇક નબળો આવાઝ કાહાડવાની કોશેશ કીધી; અને પેલી સુફિયાણી ગાડીઓમાંથી ફક્ત થોડીક બાનુઓએ સુફેદ રૂમાલો ઉડાર્યાં. ટુંકમાં, બાનને એટલોતો થંડો આવકાર આપવામાં આવ્યો, કે તેનું બ્યાન પણ થઇ ન શકે. જે નબળા આવાઝે હુર્રેરેનો પોકાર કર્યામાં આવ્યો, તે જો નહીંજ કર્યામાં આવતે, અને જો તદનજ ચુપકીદી અખત્યાર કર્યામાં આવતે, તો હાકમતરફનો રૈયતનો ધિક્કાર વધારે ઓછો માલુમ પડી આવતે. તોયે પોતાના ઘોડાને એકદમ ઉભો રાખવાશિવાય, અને તમાશગીરોતરફ ધિક્કારની નઝર ફેંકવાશિવાય, કોઈ પણ બીજીરીતે તેઓતરફનો પોતાનો ગુસ્સો, નાખુશી, અને નાઉમેદી તે દેખાડી શક્યો નહીં; કેમ દેખાડે? શું તે આખી પ્રજાને સામટી શિક્ષા કરે? અને તે પણ શામાટે? તેમ કદી ન બનવાજોગ હતું, વળી તે ખવાસે મગરૂર હતો, એટલે પોતાનો ગુસ્સો જેમ તેમ દાબી રાખીને પોતાનો ટેક જાળવી રાખ્યો.

* જુઓ નોટ ૨ જી.

તેના રસાલાના અમલદારો ઘણાખરા ઑસ્ટ્રિયન રેહેવાસીઓ હતા, પણ થોડાક ક્રોશિયાના પણ હતા, અને તેઓ પોતાથી બની શકે તેવીરીતે હંમેશાં પોતાના વડાતરફ દિલસોઝી દેખાડવાની તજવીજ કરતા હતા, અને તેટલા માંટે તેઓએ પણ બનતાં-તુલીક તમાશગીરીતરફ ધિક્કારની નઝરથી જોવા માંડ્યું, અને પછી પોતપોતામાં ધાસ્તી-ભરેલી આંખોથી એશારતો કરવા માંડી. તેઓ સારીરીતે જાણતા હતા, કે બાનનો ગુસ્સો ઉસ્કેરાયલો હતો, તેનું દિલ દુઃખાયલું હતું, તે જાતે કપટી હતો, અને તેની હંમેશની ચાલપ્રમાણે હવે તે તેઓમાંહેલા કોઇ એક જણઉપર કાંઇનેકાંઇ બ્હાને, તે દહાડો ખલાસ થાય, તેઆગમજ પોતાનો ભરાઇ રેહેલો ગુસ્સો ખાલી કરવાનોજ.

હાકમે પોતાનો ઘોડો આગળ દપટાવ્યો, અને તેના રસાલાએ પણ તેની પુંઠેપુંઠ ચાલવા માંડ્યું. એમ કરતાં, તેઓ જ્યાં રીજમીટો ઉભેલી હતી, ત્યાં આવી પુગ્યા; નીશાની થતાંજ સર્વે "ઝંડો" એ રાજગીતના સરોદો વગાડવા માંડ્યા; અને તમામ લશ્કરે આ મોટા અમલદારને હથિયારો નમાવી ઘટતું માન આપ્યું. આ લશ્કરી ક્રિયા પુરી થવાપછી બાન પોતાના રસાલાસાથે જ્યાં રીજમીટો સપ્ સમારી ઉભેલી હતી, ત્યાં તેઓની તપાસ કરવા ગયો. પ્રથમ તેણે ઑસ્ટ્રિયન રીજમીટો તપાસી, અને જોકે પોતે ઘણોજ ઉસ્કેરાયલો હતો, છતાં તેઓમાં જરાસરખી પણ ખામી કાહાડવાને તેણે દરોસ્ત ધાર્યું નહીં, કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે આવા કડાકડીના વખ્તમાં સલામતીમાંટે તેને તેઓનીજઉપર ભરોસો રાખવાનો હતો, એટલામાંટે તેઓને જેમ બને તેમ ખુશી રાખવામાંજ તેણે ડાહાપણ જોયું. હવે ક્રોશિયન રીજમીટોને તપાસવાની વારી આવી, અને તેઓઆગળ આવી લાગતાંજ તેનાં મ્હોંડાંઉપર ગુસ્સાની, ધિક્કારની, અને કપટની છાપ ખુલ્લી દેખાઇ આવી. પેહેલી રીજમીટ-આગળ આવતાંજ તેના વડા અમલદારે તેને માન આપ્યું, અને તે તેણે ઘણું સ્હેજ ડોકું નમાવી તોછડાઇથીજ સ્વિકાર્યું, અને ધીમેધીમે આગળ વધ્યો. તેની તિક્ષણ આંખો તેઓમાં કાંઇ પણ ખોડખાપણ શોધી કાહાડવાને એમથીતેમ ફર્યા કરતી હતી, અને તેના આવા ચસ્કી ગયેલા મીઝાજમાં તે કાંઇ પણ ખામી શોધી કાહાડે, તેમાં નવાઇ શી?

જે બીજી રીજમીટઆગળ તે આવી પુગ્યો, તે સરહદઉપરની "ઑગ્રુલિન" પાયદલ રીજમીટ હતી. તેનો વડો અમલદાર *કરનલ ક્રૉઝકિ નામે હતો. તેણે એક બહાદુર અમલદારનેછાજતી સભ્યતાથી પોતાના વડા હાકમને લશ્કરી સલામ કીધી, અને નહીં દેખાયએટલું માથું ધુણાવી બાને તેનો સ્વિકાર કીધો. તેનું ધકધ્યાન આ રીજમીટના સેપાહોના પોશાકમાં, કે હથિયારમાં, કે તેઓની લશ્કરી વર્ત્તણુંકમાં કાંઇ નજીવીજેવી પણ ખોડખાપણ શોધી કાહાડવામાં હતું, પણ તે બનેજ કેમ? કોઇપણ લશ્કરી અમલદાર, પછી તે ગમેએવો કરડો હોય, તેનેથી પણ તેમાં કશી કસુર કહડાય એમ નહતું: આ હાકમ, કે જેનું દિલ આ રીજમીટઉપર રૂઠેલું હતું, તેનેબદલે જો કોઇ બીજોજ હતે, તો તે આવા સરસ કવાયદવાળા, ખુબસુરત, મજબુત, બહાદુર જવાન સેપાહોને જોઇને ખુશી થવાવિના રેહેતે નહીં. તેઓ એવીતો સારી કવાયદ પામેલા હતા, કે નહીં કોઈ એક બાલભાર આગળ, કે પાછળ ઉભેલો. બંદુકો વળી એવીતો સરસ-રીતે ધરી પકડેલી, કે જો એક નાકે જઇ કોઈ જુવે, તો જાણે ફકત એકજ બંદુક

* જુઓ નોટ ૩ જી.

એકજ સેપાહ પકડીને ઉભેલો હોય, એમ લાગે, એવા સરખા તેઓ ઉભેલા હતા. તેઓનો પોશાક અતિશય સ્વચ્છ હતો, તેઓનો સામાન અને હથિયારો ન વર્ણવી શકાય. એવાં સારી હાલતમાં હતાં. નહીં પીતળઉપર એક ડાઘ, કે નહીં લોખંડઉપર જરા કાટ. સર્વે સાફ, સફાઇદાર, અને ઝળઝળ કરતું હતું. ટુંકમાં, દુનિયાની સર્વેથી સુધરેલી રૈયતોમાંની કોઇ પણ રૈયતની રીજમીટને જેબ દે, એવો આ "ઑઝુલિન રીજમીટ"નો દમામદાર દેખાવ હતો.

પણ ક્રોશિયાના સુબાએ તો કાંઇ પણ કરીને તે રીજમીટમાં ખામી કાહાડવાનો ઠરાવજ કીધેલો હતો: ક્રોશિયાની બીજી કોઈ પણ રીજમીટકરતાં એજ રીજમીટથી તે વધારે ડરતો હતો, અને તેટલામાટે તેને વધારે ધિક્કારતો હતો. હલકાં મગઝના લોકોનીપેઠે, કોઇ પણ રીતે તે આ રીજમીટને ખરાબ લગાડવાને અને ધમકી આપવાને તૈયાર હતો, કારણકે વાંચનારે જોયું હશે, કે ક્રૉશિયન રૈયતનીસામે કાંઇ કરીને પણ પોતાનું વેર દેખાડવાને તે તળપી રેહેલો હતો. હવે આપણે આગળ જાણ્યુંછે, તેમ આ રીજમીટ રૈયતની અતિ માનીતી હતી, રૈયત તેનેમાટે મગરૂર હતી, એટલે જો કાંઇ પણ કરીને તેનીઉપર પોતાનો ગુસ્સો ખાલી કરે, તેને અપમાન કરે, ઠપકો આપે, તો તેમ કરી આ બેવકુફ સુબો પોતાની રૈયતનું દિલ દુ:ખાવવામાં ફતેહ પામે.

ધારાપ્રમાણે પોતાની રીજમીટની તપાસ બાન કરે, ત્યારે વડા અમલદારે તેનીસાથે જવું જોઇએ, એટલામાટે કરનલ ક્રૉઝકિ સુબાનીસાથેજ પોતાનો ઘોડો ચલાવતો હતો, પણ બાનનો સ્વભાવ આ વેળા ચસકેલો હતો, તેથી તે મનમાં ઘણો બીહતો હતો, કે રખેને તે ગુસ્સો તેની રીજમીટઉપર ખાલી થાય, અને તેમાં તે ભૂલતો નહતો.

હાકમે ક્રૉઝકિને ઘણા ગુસ્સાભરેલા અને તોછડા સાદે કહ્યું, "કરનલ તમોએ તમારાં માણસોને જેમ શરીરની કવાયદમાં કેળવ્યાંછે, તેવીજરીતે તેઓની ચાલચલણમાં પણ કેળવવાં જોઇએછે. હું જોઉંછું, કે આ પાહાડી 'ઑઝુલિનો'ની ઢબમાં જોઇતી સભ્યતા બીલકુલ દેખાતી નથી."

કરનલ ક્રૉઝકિ—"નામવર સાહેબ, બેઅદબી માફછે, પણ તેઓનો દેખાવજ એવો લડવૈયાઓને છાજતોછે, અને તમો નામદારની માણી ચાહીને કહીશ, કે તેટલામાટે તેઓને વધારે શાબાશી ઘટે છે."

પોતાના હાથમાંના ઘોડાના ચાબકાવડે જાણે પટા ખેળતો હોય, અને કરનલને તેના આમુજબે ખુલ્લાં દિલથી બોલવામાટે ઝુડી કાહાડવા માગતો હોય, તેવા ચાળા કરીને બાન તીખાસથી બોલ્યો, "સાહેબ, શું, તમો મને શિખવવા આવ્યાછો?"

શાહનશાહી સુબાતરફ શાંતપણે નઝર ફેરવીને કરનલે જવાબ આપ્યો, "નહીં, નામવર સાહેબ. એક સેપાહતરીકે પોતાના વડાને સલાહ આપવી, એ ઘણું બેઅદબીભર્યુંછે, તે હું સારીપેઠે જાણુંછું. પણ આપ નામદારે મને જે સવાલ પુછ્યો, તેનો મારેથી બનેએવો લાયક જવાબ મેં આપ્યો છે."

આ રકજક સાંભળી "ઑઝુલિન રીજમીટ"ના દરેકેદરેક સેપાહનું લોહી ઉકળી આવ્યું; ગુસ્સાને અને દિલગીરીનેમારે તેઓનાં મ્હોંડાંઉપર લાલ રંગ ચઢી આવ્યો;

સ્હેજ ચીમટી તેના ગાલને લાગી, એથી પાછો તે જવાનનો ગુસ્સો તપી આવ્યો; તેના ચેહેરાઉપર પાછો રતાસ ચઢી આવ્યો; પણ બીજીજ પળે તે રંગ ઉતરી જઇને તેનો ચેહેરો ઉજળો પુણીજેવો થઇ ગયો; જાણે જે ધિક્કારભર્યા શબ્દો તે બોલવા જતો હતો, તે દાબવા માગતો હોય, તેમ તેણે પોતાના હોઠો ગુસ્સાથી બીડયા; તેનું આખું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું, તે એટલાસુધી કે તેના હાથમાં પકડેલી તલવાર તેનાં ખભાંઉપર હાલતી દેખાઇ.

આ સર્વે જોઇ સુબો પોકારી ઉઠયો, "ખુદા કસમ! શું હજી પણ તું મારી સામે થવાની હેમત કરેછે?" અને પોતાનો ઘણા વખ્તનો ભારે ગુસ્સો તે છાલકાં મગજનો પુરૂષ દાબી શકયો નહીં, અને એટલું બોલતાંસમેત ઉસ્કેરાઇને ડીયોડોર લાટૉસના ચેહેરાઉપર પોતાના હાથમાંના ચાબકવડે એક મજબુત ફટકો ઝુડી કાહાડયો.

પછી શું બન્યું, તે એક ઘડીનુંજ કામ હતું. આ ફટકાથી જે ચમચમાત થયો, તેનાંકરતાં વધારે પોતાને થયેલી બેહોરમતીથી ચચરીને, તેણે પોતાના હાથમાંની તલવાર ફેંકી દીધી; એક વાઘ પોતાનાં રહેઠાણમાંથી શેકારઉપર તરાપ મારે એવી ઝડપે તેણે કુદકો માર્યો, અને આંખ ઢાંકીને પાછી ઉઘાડયે, તેટલા વખ્તમાં તો (જુઓ ચિત્ર ૧ લું) **સુબા સાહેબને તેના ઘોડાઉપરથી ખેંચી કાહાડી, નીચે ધુળમાં રગડોળ્યો!**



પ્રકરણ ૨ જું.

બંદિવાન.

હવે આપણે આપણો દેખાવ કવાયદનાં મયેદાનતરફથી કાર્લસ્ટાડટ શેહેરની લસ્કરી ચોકીનેલગતાં બંદિખાનાની એક નહાની કોટડીતરફ ફેરવ્યે. સાંજનો વખ્ત હતો, અને તે કોટડીમાં એક બેઢપ નહાની મેઝઉપર એક મોમબત્તિ બળતી હતી, કે જે ત્યાં અંધારૂં પડવાનેલીધે સળગાવવામાં આવી હતી. તેની ઝાંખી ને હાલતી રોશની ટીયેડોર લાટૉસનાં હેમતવાન પણ ફીકા મારી ગયેલા ચેહેરાઉપર સ્હેજ અજવાળું નાખતી હતી.

તે એક ઘણોજ નવજવાન પુરૂષ હતો. તેની ઉમર આ વખ્તે ફકત વીસ વર્ષોની હતી. જોકે તે સાધારણ ઉંચાઇનો હતો; જોકે તેનું કદ ઘણું પાતળું હતું, તોયે મરોડદાર હતું; તેની અદબઆદા ઘણી સારી હતી; અને સામટીરીતે તેનું બદન મજબુતાઇ અને ચંચળાઇ દેખાડતું હતું; તેનાં શરીરનો આકાર સર્વે પ્રકારે સરખા પ્રમાણમાં હતો; અને પાતળોછતાં તે એવો તો તતણખાર હતો, કે તેથી તે હતો, તેકરતાં સામાની નઝરે ઉંચો હોયએવો લાગતો હતો. તેની છાતી પોહોળી હતી, છતાં તેની પાતળી કમરનેલીધે તે વધારે પોહોળી દેખાતી હતી. તેનાં સરખાં સોટાજેવાં કદનેલીધે, તેણે જે ભપકાદાર અને શોભિતો લસ્કરી પોશાક પેહેરેલો હતો, તેથી તે વધારે સોહામણો લાગતો હતો. પણ, આ વેળા તેની બાજુમાં તેની તેઝ તલવાર નહતી, કારણકે તે તો હમણાં આ નહાની કોટડીમાં એક બંદિવાનતરીકે કેદ પડેલો હતો!

લફટેનન્ટ લાટૉસ કાંઇ ફકત શરીરેજ શોભિતો નહતો, પણ તે અતિ ઘણો ખુબસુરત હતો. તેનો ચેહેરો ઘટમદાર હતો, અને તેઉપર મર્દાનગી નઝરે પડતી હતી; તેનું કપાળ ઉંચું હતું; તેનાં ભવાં ભરેલાં હતાં, કે જેથી તે હેમતી અને બાહુશ જણાતો હતો; તેની કાળી ભમર આંખો, સાધારણ કદની પણ અતિશય ચંચળ હતી, અને તે જેમ માયા દેખાડતી વેળા નર્મ લાગતી, તેમ જયારે તે ગુસ્સે થતો, ત્યારે આતશનીપેઠે ચળીચળ થતી હતી. તેનાં મ્હોંની દાબડી ભરેલી, પણ રોણકદાર હતી, અને તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તે મક્કમ ઠરાવનો માણસ હતો; જયારે તેના હોઠો ખુળતા, ત્યારે હાથીદાંતજેવા સુફેદ દાંતો તેમાંથી દેખાતા હતા; તેને ઘણીજ થોડી મુછ ઉગેલી હતી, પણ તેનાં માથાંનાજેવાજ કાળા ભમર અને ખુદરતી ચળકતા બાલની તે હતી; તેનું માથું સ્હેજ કરચલ્યા બાલોથીભરેલું હતું, કે જેમાં પોતાના ઘટમદાર હાથો ખોસી હમણાંજ તેણે પોતાના બાલોના ઝુલફાં ઉપર કીધાં હતાં. જોકે તેની ચામડીનો રંગ એકદમ ફીકાફચ ઉજળો નહતો, પણ તે ગોરો અને રતાસદાર હતો. સ્હેજ સામળો કહે, તો ચાલે; તેના હોઠો લાલ ને ભરેલા હતા. જોકે તે ઘણો જવાન અને પાતળિયો હતો, તોએ ટીયેડોરનો બહારનો દેખાવ એક સેપાહબચાનેછાજતો હતો; તેની ઢપછપ એક લડવૈયાનેલાયકની હતી; તે જાણે લડાઇનેજમાટે જન્મેલો હોય, એમ લાગતું હતું; અને કમનસિબે જો કોઇ અડચણ વચ્ચે ન નડે, તો તે આગળ

મોટું નામ કાહાડે, એવું દયાળુ દિલ, હુશિયારી, હેમત, અને ખંત ધરાવતો હતો. એટલું બધું તેનું વિગતવારે વર્ણન કરવાની આપણી મતલબ એજછે, કે હવેપછી આપણને તેનીસાથે ઘણું કામ પડનાર છે.

પણ હાલમાં તો તે બાપડો બંદિખાનામાંની પોતાની કોટડીમાં પડેલો હતો. આપણે આગળ કહ્યુંછે, તેમ વખ્ત સાંજનો હતો; ટેબ્લઉપર ઝાંખી રોશની આપતી એક મીણબત્તિ બળતી હતી; અને તેઉપર તેને આપવામાં આવેલો ખોરાક, જરા પણ હાથ લગાડયાવિના એમનોએમ પડેલો હતો. તે કોટડીમાં ઘણોજ થોડો અને સાધારણ સામાન હતો; તેનો દરવાઝો ભારે મજબુત અને સંગીન હતો; અને ફક્ત ત્યાં એકજ નહાની બારી ભીંતમાં ઉંચેથી આવેલી હતી, કે જેને લોખંડના મજબુત સળિયાઓ જડી લીધેલા હતા. ઠીયોડોર એક નહાની કંગાળ પથારીઉપર બેઠેલો હતો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ હમણાં તેના ચેહેરાઉપરનો તંદરોસ્ત લાલ રંગ ઉડી ગયેલો હતો; તેના હોઠો બીડેલા હતા; તેની આંખોમાં એક જાતની રોશની ઝળકતી હતી; અને તેનું શરીર ધ્રૂજવાનેબદલે તદન સ્થિર હતું, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે જોકે તેનું દિલ દુઃખી હતું, તોયે તે મક્કમ હતું, અને તે જવાન બંદિવાનની ભારે હેમત દેખાડી આપતું હતું.

તરતજ કોટડીનો દરવાઝો ખોળાયો, અને કરનલ ફ્રૉઝકિ અંદર દાખલ થયો. જેવી-રીતે ઠીયોડોર લાટૅાસ એક નહાની પદવીના અમલદારનો એક અચ્છો નમુનો હતો, તેવીજ-રીતે આ ગ્રહસ્થ પણ ક્રોશિયન સેપાહના ઉંચી પદવીના એક અમલદારનેલાયકનો નમુનો હતો. તે આસરે ચાળીસ વર્ષોની ઉમરનો, ઉંચાં કદનો, સત્તા ચલાવવાલાયક દેખાવનો, જોકે ખુબસુરત તો નહીં, તોપણ સોહામણો હતો; તે ઝબર હેમતવાન, મોટાં મનનો, દયાળુ, અને ઉમદા ખવાસનો હતો, કે જે સર્વે સદગુણો તેના ચેહેરાઉપર ખુલ્લા પ્રગટી નિકળેલા હતા.

કોટડીમાં દાખલ થતાંજ તેણે તુરંગના કિલ્લીદારને, કે જેણે તેને અંદર દાખલ કર્યો હતો, તેને પાછો દરવાઝો બંધ કરવાનો, તથા આસરે અર્ધા કલાકપછી પાછા આવી તેને બહાર કાહાડવાનો હુકમ કર્યો. જોકે પોતે એક રીજમીટનો વડો હતો, છતાં આરીતે તેને પોતાને પણ બંધ કરવોજ જોઇએ, એવો સખ્ત કાયદો હતો, અને તે કાયદાને માન આપવાને તે પોતાના ગમેએવા ઉંચા દરજ્જાછતાં બંધાયલોછે, એમ તે સારી-રવેસે સમજતો હતો. વળી આ જવાન કેદીઉપર પુરતી ચોકાસી રાખવાનો હુકમ તે બંદિખાનાના લાગતાવળગતાઓને થયેલો હતો, કારણકે આ કાંઇ શેહેરી બંધવાઓને રાખવાનું કેદખાતું નહતું, પણ તે તો "ઑઝુલિન રીજમીટ"નેલગતી *બરાકોના કેદખાનાનેલગતી એક નહાની કોટડી હતી, કે જેમાં ઠીયોડોર લાટૅાસને પુરવામાં આવ્યો હતો.

પોતાના વડાને માંહે દાખલ થતો જોઇ ઠીયોડોર સભ્યતાથી પોતાની કંગાળ પથારી-ઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને પોતાના સુંદર હલકે, તોયે તદન મક્કમ અને શાંત સાદે બોલ્યો, "કરનલ, તમો અત્રે પધાર્યા, તે તમારાં ઉદાર દિલની એક ગુવાહી છે! ખચિતજ તમારી મારીઉપર ઘણી મેહેરબાની થઇછે! હું જાણું છું, કે મને ટેપ મરાઇ ચુકીછે,

* જુઓ નોટ ૫ મી.

અને તે મને જણાવવા આવવાને તમોએ તસ્દી લીધીછે, કેમ ખરૂં કેની ? કોઈ બીજો કે જેને મારેવાસ્તે કશી દાઝ નહોય, તેવાને તોછડે મ્હોંથી મને મારી જીવલેણ ખબર કેહેવાડવાનેબદલે, તમોએ પોતેજ તે ધીરજ અને નર્માશથી કેહેવાનું વાજબી ધાર્યુંછેની ? ખચિત હું તમારો ઘણોજ ઉપકારી થયોછું ! પણ આટલી બધી ચોકસી લેવાની, કે તસ્દીમાં પડવાની કાંઇ ઘણી ઝરૂર નહતી. હું તો પ્રથમથીજ જાણી ચુકયોછું, કે મને મોતની સઝા થશેજ, અને તે એક ખરા ખ્રિસ્તીને અને એક શૂરા સેપાહબચાને છાજતીરીતે ખમવાને હું તૈયાર થઇ રહ્યોછું."

આ સાંભળીને કરનલનાં નર્મ દિલમાં ઘણું લાગી આવ્યું. તેણે ઠીયોડોરનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને માયાથી દાબ્યો, અને પછી ગમગીન સાદે કહ્યું, "મારા ગરિબ જવાન દોસ્ત, તમોએ કીધેલી અગમચેતી તદન ખરી છે. તમોને ટેપ મરાઇ ચુકીછે—પણ હજી થોડીક આશાછે !"

આ સાંભળી અજાયબ થઇ, ઘડીભર થોભીને તે બોલ્યો, "આશા !" પણ તરતજ મન પાછું મક્કમ કરી તે થંડા સાદે બોલ્યો, "પેલા ઝુલ્મગાર બાનના પગોઆગળ પડી તેનેથી માફી ચાહાવાશિવાય બીજી કઇ રીતે આશા રાખી શકાય ?"

થોડીક પળોસુધી કરનલ ક્રૅાઝકિ મુંગોમંતર થઇ ઉભો રહ્યો, અને પછી બોલ્યો, "હા, ઠીયોડોર, આ એકજ ઉપાયછે, કે જેથી તારી જવાન ઝેંદગી બંચાવી શકાય. આટલી નહાની ઉમરે આ દુનિયાને સલામ કરી જવું, એ ખરેખર ઘણુંજ દિકટછે !"

છતાં મજબુતાઇ અને શાંતપણે લાટૅાસે પાછો ઉત્તર વાળ્યો, "ખચિત, કરનલ, તમો એક બહાદુર માણસનેછાજતી ચીવટાઇથી આ ઝેંદગીને વળગી રેહોછો, પણ સમજો, કે તમો મારી હાલની હાલતમાં હોવ, તો મને થયેલાં અપમાનની કિંમતે તમો ઝેંદગી બંચાવવાનું વાજબી ધારો ?"

આ સાંભળીને તે વડો અમલદાર પાછો મુંગો થઇ ગયો. તે જુઠું બોલેએવો નહતો, અને જો સાચુંજ બોલવા માગે, તો તે પોતે પણ ઠીયોડોરને તેની ઝેંદગી બંચાવવાનેમાંટે બાનપાસે માફ્ માગવાની અને દયા મેળવવાની કદી સલાહ આપે, એમ પણ નહતું.

જરા પણ ડર્યાવગર લાટૅાસે પાછો સવાલ કર્યો, "મને કયારે મોતની શિક્ષા કરવામાં આવનાર છે ?"

કરનલ ક્રૅાઝકિ—"આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાં, પણ મારા વહાલા ઠીયોડોર મારૂં કહ્યું સાંભળો ! એક અઘોડ સેપાહતરીકે હું જે કરૂં, તે તમો એક જવાન અમલદારતરીકે તો નહીંજ કરો. હું કબુલ કરૂંછું, કે તમોને ગુસ્સે થવાનું ઘણુંજ મુસ્તહ્કીમ કારણ મળ્યુંછે, પણ તેમ વળી તેનેમાંટેની સઝા પણ સખ્ત કરવામાં આવીછે. ગુસ્સે થવાનું કારણ જેમ તમામ લસ્કરનીસામે મળ્યુંછે, તેમ સઝા પણ તેનીજસામે થઇછે. તમારી હેમતમાંટે કોઇને જરા પણ શક નથી, તોયે તમારી ઝેંદગી બંચાવવાની એક કોશેશ કરવાવગર તમો તેને શરણ થાઓ, એમ તો બનેજ નહીં, એમ મને ખાતરીથી લાગેછે."

ટીયોડોર લાૅટાસ ચુપ ઉભોજ રહ્યો, તોયે તેના ચેહેરાઉપરથી સાફ જણાતું હતું, કે તે પોતાના વડાની સારી નિષ્ટાછતાં મક્કમ ઠરાવ કરી રહ્યો હતો.

કરનલે પછી આગળ ચલાવ્યું, "હાકમના એક *એડી-કાંગે હમણાંજ મારીસાથે વાત કરતાં જે ઇસારો કીધોછે, તેઉપરથી મને માનવાનું કારણ મળ્યુંછે, કે નામદાર હાકમે પોતે પણ જેયુંછે, કે જેઇએ તેકરતાં તેણે આ બાબદમાં ઘણાં સખ્ત પગલાં ભર્યાંછે, અને પોતાના ઉસ્કેરાયલા ગુસ્સાની લગામ લગાર વધારે ઢીલી મુકી દીધીછે. તમોને જ્યારે કવાયદનાં મયેદાનમાં પકડવામાં આવ્યા, ત્યારે તમોને છોડવવામાંટે જે ગુસ્સાથી અને વાજબીરીતે ઉસ્કેરાઇને તમામ રીજમીટ તૈયાર થઇ રહી હતી, તેઉપરથી બાનને લાગ્યુંછે, કે જે બની શકે, તો આપણી રીજમીટને થંડી પાડવી." પછી જરા ખીજવાઇને તે બોલ્યો, "હું હવે ખચિત મારાં દિલથી દિલગીર થાઉંછું, કે મેં તે વખ્તે તેઓને તેમ કરવાને ફક્ત એકજ શબ્દ કહ્યો નહીં, કે માત્ર એકજ એશારત કીધી નહીં, કેમકે જે તેમ મેં તે વખ્તે કીધું હતે, તો તમારો છુટકારો કરવાને તળપી રેહેલી આખી રીજમીટ તુટી પડતે! પણ તે વખ્તે મારી મર્ઝીઉપર લસ્કરી કાયદો ફાવી નિકળ્યો; મેં આપણાં માણસોને દાબી રાખ્યાં; હા, ખચિત મેંજ તેઓને કાબુમાં દાબેલાં રાખ્યાં, અને હવે હું મારી ભૂલ જેઉંછું!"

આ છેલ્લા બોલો તે ખરેખરા ખીજવાતથી બોલ્યો હતો. કારણકે આ ઉદાર દિલના કરનલને ખરેખરી દિલગીરી લાગતી હતી, કે ટીયોડોરને બચાવવામાંટે જે તેણે પોતાના બહાદુર સેપાહોને ધસી જવા દીધા હતે, તો તેનું પરિણામ પછી ગમે તે આવતે, તોયે ફિકર નહીં, પણ તેનો માનીતો ટીયોડોર જે આવી હાલતે હમણાં આવી પડ્યોછે, તેમ આવી પડતે નહીં.

પોતાના વડાની આવી તેનીતરફની કાળજી અને માયા જેઇને, તથા તેને હવે ખરેખરો દિલગીર થાતો જેઇને લાૅટાસ બોલ્યો, "નહીં, તે કામ દિવાનાપણાંજેવું ઠરતે! તેમાંથી બેશક કતલ થાતે. ઑસ્ત્રિયન કસાઇઓ (સેપાહો)ની સંખ્યા ઘણી વધારે હોવાથી બહાદુર ક્રીટ લસ્કરને તેઓ ઘેરી લેતે, અને પછી તેઓની ભયંકાર કતલ ચાલતે. મારાજેવા એક નહીં જાણીતા અને મિસકીન માણસનેમાંટે આટલું બધું કિંમતી લોહી નાહેકનું રેહાય, તે હું કદી પણ સાંખી શકતે નહીં! નહીં, કરનલ, તમે તેઓને અટકાવી રાખવામાં ખચિતજ ડાહાપણ વાપર્યું છે; તમોને હવે તેનો શોક કરવાનું કશું કારણ નથી; આવાં નિર્દય ઑસ્ત્રિયન ઘાતકીપણાંનો હું જે એક એકલો ભોગ થઇ પડ્યોછું, તે વિચારથી મને ઘણી ખુશી ઉપજેછે, અને મારૂં મોત હું વગરઆંચકીએ ખમવાને તૈયારછું!"

કરનલ ક્રોઝકિ—"મારા જવાન દોસ્ત, આ તમારા વિચારો તમારો અમિરી ખવાસ **દેખાડેછે, અને** આવા ભલા ખવાસો ધરાવનાર એક શખ્સ, કે જે દુનિયામાં નામ કાહાડવાનેલાયકછે, તે સ્હેજ કસુરમાંટે મોતજેવી ભયંકાર શિક્ષા ભોગવવા તૈયાર થયોછે, તે વિચારથીજ મારૂં હૈયું કાંપેછે!"

* જુઓ નોટ ૬ ઠી.

ગમેએટલી કોશેશ કરવાછતાં લાર્ટોસથી એક નહાની હાય મરાવાવિના રહી નહીં, અને તે બોલ્યો, "હા, મેં આશા રાખી હતી, કે વખતજતે દુનિયામાં હું કીર્તિ મેળવીશ, પણ હવે તે સઘળા ખ્યાલી વિચારો જણાયાછે, કેમકે જે તલવારવડે હું તેવું નામ કાહાડવાનો ખ્યાલ ધરાવતો હતો, તે મારી માનીતી તલવાર મારીસોડેથી ખુંચવી લેવામાં આવીછે."

તેને આપ્રમાણે દિલગીર થતો જોઇ, એક સારી તક મળેલી ધારી, કરનલે કહ્યું, "અને ત્યારે શાસારૂં, ઠીયોડોર, તમો એવી એક કિમતી ઝેંદગી બંચાવી લેતા નથી, હું જાણુંછું, કે બાન હરકોઇ નજીવે બહાને પણ તમોને માફી બખ્શવાને ઘણો ખુશી જણાયછે, કે જેમ કરવાથી જાણે તે પોતે ઝાલ્મી નથી, એવું દેખાડવાની તક શોધેછે! હું ખાતરીથી માનુંછું, કે જે એડી-કાંગે મને એવું સમજાવવાની ધારણા રાખીછે, કે ફક્ત ભોળાઇથી મારીઆગળ આ સઘળું તે બોલ્યોછે, તે ખરેખરૂં જોતાં ભોળાઇથી નહીં, પણ ખાખસુસ ખુદ બાનની શિખવણીથી બોલ્યોછે——"

ઠીયોડોર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "પણ જો હું હાકમપાસેથી દયા માગું, તો તે શું મને મારી તલવાર પાછી સપોરદ કરશે? શું તે મને પાછો તમારી રીજમીટમાં મારા અસલ હોદ્દાઉપર આવવા દેશે? શું તે પોતાનો ક્રોધ અને કિનો ભૂલી જઈ મને મારી કારકીર્દી આગળ વધતી અટકાવવાનેબદલે મારી લાયકીપ્રમાણે આગળ વધારશે?"

કરનલ ક્રોઝકિ—"પણ સમજો, કે તેમ નહીં કરશે, તો તમારેમાંટે દુનિયાં કાંઇ ખાલી નથી. ક્રોશિયા કે ઑસ્ત્રિયાનેબદલે તમારેમાંટે બીજી ઘણી નોકરીઓ ઉંઘાડીછે, કે જ્યાં તમારાજેવા એક બહાદુર માણસની તલવારની સેવા ઘણી ખુશીથી કબુલવામાં આવશે."

ઠીયોડોર—"હું સમજ્યો. તમે માનોછો, કે જોકે સુબો મને મારૂં જીવતદાન તો બખ્શશે, પણ મને મારો હોદ્દો પાછો આપશે નહીં. નહીં, તેમ કદી બનનાર નથી!"

કરનલ ક્રોઝકિ—"ખરી વાત છુપાવવામાં ખોટુંછે. તે નામદાર તમારી ઝેંદગી તો બંચાવશે, લેકિન તમો એટલુંતો કબુલ કરશો, કે તમોએ લશ્કરી કાયદાનો જે ભંગ કર્યોછે, અને જોકે તમોને ગુસ્સે થવાનું પુરતું કારણ તેણે આપ્યુંછે, તોયે તેમાંટે તમોએ જે કામ કર્યુંછે, તેસારૂં કાંઇ પણ શિક્ષા કરવાવિનાં તમોને પાછા તમારા હોદ્દાઉપર નેમવા, એ તેનાજેવા આ દેશના માનવંત સુબાથી ન બને એમછે."

ઠીયોડોર—"હું તે બરાબર સમજુંછું, પણ મારો કાંઇ ખરેખરો કસુર નહીં, તે માંટે મારી ચાહી હું પોતાને કદી પણ હલકો પડવા દેનાર નથી. મને મારી ઝેંદગી વાહાલીછે, તે હું કબુલ કરૂંછું; અને જો બારીના સળિયાઓ તોડી નાખીને, કે આ દરવાઝો ભાંગીને, કિંવા પથ્થરની આ જાડી મઝબુત દિવાર તોડીને જો હું છટકી જવા પામું, તો તેમ કરવાને કદી ચુકું નહીં. પણ બાનઆગળ હું નિચો પડું, નહીં, કદી પણ નહીં!"

આ જવાન લફટેનન્ટતરફ થોડીક પળોસુધી ખુલ્લી અજાયબીસાથે જોઇને કરનલ ક્રૉઝકિ ધીમે સાદે અને સ્હેજ વિચારવંત ઢપે બોલ્યો, "ત્યારે તમે છટકી જવા માગોછો? પણ, અફસોસ! છટકી જવાનું, તો કદી ન બને એવુંછે!"

એજ પળે દરવાઝાનો મોટો અડગડો પાછો ખસડાતો સંભળાયો; દરવાઝો ખુલ્યો; અને કિલ્લીદાર સેપાહ પાછો નઝરે પડ્યો.

આ જોઇ કરનલે તે સેપાહને કહ્યું, "મૅનફ્રેડ, અમોને બે મિનિટો વધારે મળવા દે." આ સાંભળી તે સેપાહ સભ્યતાથી વળી પાછો ફર્યો, અને જેવો દરવાઝો પાછો ઢાંકવામાં આવ્યો, કે ફ્રૅાઝકિએ લાર્ટાસને કહ્યું, "અગરજો હું આજે હાકમને મળીશ નહીં, તો પછી ઘણું અસુરૂં થઇ જશે. તમારીતરફથી મને તેને કાંઇ કેહેવાનુંછે?"

તે જવાને જવાબ આપ્યો, "નહીં કંઇજ નહીં."

ફરીથી કરનલે ખંતીને ઓજરખાહીથી પુછ્યું, "કંઇજ નહીં, તમારીતરફેણમાં નાખતી કરવામાંટે એક બોલ પણ નહીં ?"

લાર્ટાસ—"નહીં, કંઇજ નહીં"

આ સાંભળીને ફ્રૅાઝકિને ઘણુંજ લાગી આવ્યું, અને તે બોલ્યો, "પણ મારા જવાન દોસ્ત, તમારી ઝેંદગીનું કેમ ? તમારી ઝેંદગી, આ તમારો જવાન જીવ કાંઇ પણ કરીને બંચાવવો તો જોઇએછે ! વિચાર કરો, દરિયાફ્ત કરો ! શું મારે હાકમને કંઇજ કેહેવાનું નથી ?"

ઠીયોડોરે ત્રીજીવાર પાછો તેજ જવાબ આપ્યો, "નહીં, કંઇજ નહીં."

કરનલે આઉપરથી લાર્ટાસગમ ઘણીજ દિલગીરીથી ટીકીટીકીને જોયું, અને તે આ જવાનની આવી બહાદુરી જોઇને મનમાં ઘણો ખુશી અને અજાયબ થયો, પણ તેટલાં કોટડીનો દરવાઝો પાછો ઉંઘડ્યો.

ભાંગેતુટે, ગળગળતે, અને જાણે ડચકાં ખાતો હોય, તેવા ધીમા સાદે, તથા ઠીયોડોરનો શોભિતો હાથ પોતાના હાથમાં ઘણી માયાથી લઇ, તે અત્યાતુર જુસ્સાથી અને ખરા પ્યારથી ચાંપીને કરનલ બડબડ્યો, "મારા પ્યારા બેટા, ખોદા તમારૂં ભલું કરજો ! અલ્લાહની તમારીઉપર મદદ હોજો !" ફક્ત આટલા શબ્દો બોલીને અમિરી ખવાસનો ફ્રૅાઝકિ તે કોટડીમાંથી જલદીથી બહાર નિકળી પડ્યો.

ઠીયોડોર લાર્ટાસ પણ એકવાર પાછો એકલો પડ્યો. સવારના પહેરમાં તેની કોટડીની બારીના સળિયાઓમાંથી સૂર્યનાં તેઝદાર કીરણો જેવાં માંહે દાખલ થશે, તેવોજ તેની ઝેંદગીનો પણ છેડો આવશે, પણ ત્યાંસુધી તો તેને ત્યાંજ ગોંધાઇ રેહેવું પડશે, એવો વિચાર કરતો તે પાછો પોતાનાં બિછાણાંઉપર બેઠો ; તેજ બિછાણાંઉપર કે જ્યાંથી જ્યારે કરનલ માંહે આવ્યો હતો, ત્યારે તેને મળવાને તે ઉઠી ઉભો થયો હતો. તોયે તેણે જે ઠરાવ કર્યો હતો, તેબાબે તેને એક પળ પણ પસ્તાવો થયો નહતો. હજી પણ તે પોતાના ઠરાવને મક્કમ વળગી રહ્યો હતો. અગરજો તેને દશ હઝાર ઝેંદગી હોય, તો ઝાલ્મી બાનની-આગળ નિચ્યા પડવાનેબદલે તે દશ હઝારવાર મોતને તાબે થવાને તૈયાર હતો !

કલાકપછી કલાક પસાર થવા લાગ્યા; નઝદીકના કોઇ મિનારાઉપરના ઘડિયાળનાં ઘંટના ભારે ટકોરાથી જણાતું હતું, કે મધરાત થઇ હતી; પણ ઠીયોડોર લાર્ટાસ પોતાના

પોશાકસાથેજ પોતાનાં બિછાણાંઉપર શાંત અને ખુશ ઉંઘમાં પડેલો હતો. જીવલેણ વખ્ત નઝદીક આવતો હતો, તેની ધાસ્તી તેનાં દિલમાંથી આ વેળા થોડીકવાર દુર થયેલી હતી, સબબકે તેણે પોતાની જવાન ઝેંદગી ઘણી આબરૂભરેલી અને ભલી રીતે ગુજારેલી હતી; તેનું હૈયું સાફ હતું; અને તેણે કોઈ એવાં પાપી કર્મો ન કીધાં હતાં, કે જેથી તેની એવી અંતની ઘડીએ તેનું હૃદય ડંખે.

ઘડિયાળમાં મધરાતનો વખ્ત હજીતો ઠોકાઇ ન રહ્યો, તેટલાં તેની કોટડીના ઝબર-દસ્ત દરવાઝાનો અડગડો કોઇ સંભાળથી ખસાડતું હોય, તેમ જણાયું; પછી કળમાં આહસ્તેથી ચાવી ફરવાનો ધીમો સાદ સંભળાયો; ખુદ તે દરવાઝો પછી ઉંઘડયો; અને જો-કે તેની કોટડીમાંની મિણબત્તિ તો બુજાઈ ગયેલી હતી, તોયે કોઇના હાથમાં પકડેલી બત્તિની રોશની તેની કોટડીમાં પડવા લાગી, અને આ સર્વે બનાવોથી લાટૉસ પોતાની મીઠી ખોવાબમાંથી બિદાર થયો. થોડો વખ્તસુધી, તો શું બનાવ બન્યોછે, તેનું તેને ભાન રહ્યું નહીં, પણ સુતી વેળા તે જે વિચાર કરતો હતો, તેજ વિચાર પાછો તેનાં મગઝઉપર તાઝો થયો, અને તેને ધીમે સાદે પુછયું, "કેમ વખ્ત થયો કે?"

કિલ્લીદાર મૅનફ્રેડ, કે જે તે વેળા હાઝર હતો, તે એક હરૂફ પણ બોલ્યો નહીં, પણ તેનીપછવાડેથી એક ઉંચાં કદનો શખ્સ, કે જેણે પોતાના પોશાકઉપર એક મોટો જાડો ઝભ્ભો ઓઢેલો હતો, તે તરતજ અંદર દાખલ થયો.

આ પુરૂષ કોઇજ નહીં, પણ કરનલ ક્રૉઝકિ હતો, "ઠીયોડોર, હું તમોને બંચાવવા આવ્યોછું. તમોએ છટકવુંજ જોઇએ! ખચિત તમારે નાસી જવુંજ જોઇએ!"

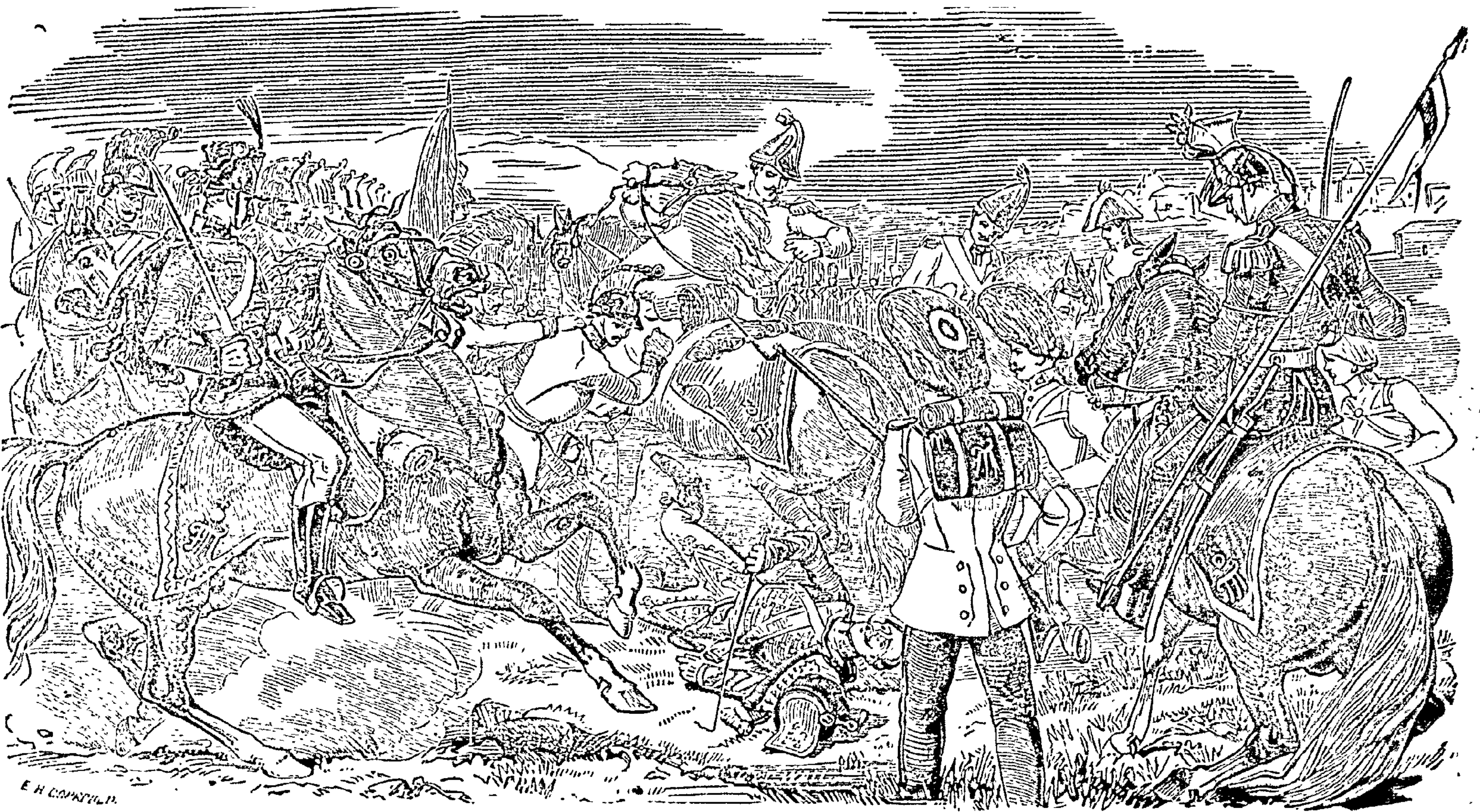
આ સાંભળી લાટૉસે કરનલનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ તે માયાથી ચાંપ્યો, અને પછી બોલ્યો, "મારા અમિરી દિલના દોસ્ત, જો તેમ કરવાથી તમો ફસી જતા-હોવ, તો તેમ કદી બનનાર નથી!"

તે હાતમ દિલનાં અમલદારે ઉતાવળે જવાબ દીધો "નહીં, હું ફસું એમ નથી. તો જોકે હું મારી સલામતીનેમાંટે એકલપેટો બન્યોછું, પણ આ નિમકહલાલ મૅનફ્રેડ તમારી-સાથે નાસી જશે. જેમ કરવાથી બધો દોષ એનીઉપર આવશે, પણ તમારી ઝેંદગી બંચાવવાના નેક કામનું માન પણ એનેજ મળશે. ઝીન બાંધેલા બે ઘોડાઓ તૈયારછે, અને ઠીયોડોર, તમારા ખર્ચમાંટે નાણાંની આ કોથળી પણ હું લેતો આવ્યોછું."

એમ બોલીને કરનલે પૈસાની તે ભારી થેલી આ જવાંમર્દના હાથમાં ઓંહોંસથી આપી. આટલી બધી માયા પોતાઉપર કરતો જોઇને લાટૉસનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું, અને તેણે ક્રૉઝકિનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ તેઉપર બોસો લીધો. મોતથી ડરીને જેણે એક આંસુ ખેરવેલું નહીં, તે પોતાઉપર થતી આવી મેહેરબાની કરેલી જોઇ ગડગડ આંસુઓ ખેરવી રડવા લાગ્યો; પોતાના મર્દાની દરજ્જાને જરા પણ ધોકકો ન પુગે, એવા વિચારથી જેણે પોતાની કિમતી ઝેંદગી આપવામાંટે દૃઢ સાદે ના પાડેલી, તે હવે અમિરી ખવાસના કરનલને પોતાઉપર આટલોબધો ઉપકાર કરતો જોઈ ઘણાંજ ભાંગાતુટા અને ધ્રૂજતા આવાઝે આભાર માનવા લાગ્યો.

ફ્રૉઝરિયે ઠીયોડોરને ઉતાવળે કોટડીમાંથી બહાર કાહાડ્યો; તેઓનીપુઠે મૅનફ્રેડ પોતાના હાથમાં એક ફાણુસ લઇને ચાલતો હતો. તેઓ એક નહાની ચાલમાંથી પસાર થઇ એક નહાનાં ચોગાણમાં આવ્યા, અને એક ચાવી, કે જે મૅનફ્રેડે ચોકિઆતોની ઓરડીમાંથી તફડાવી તૈયાર રાખી હતી, તેવડે એક દરવાઝો ઉઘાડ્યો, કે જેમાંથી એક તબેલામાં જવાતું હતું, અને જે તબેલાઓમાં ખાસ અમલદારોના ઘોડાઓ રાખવામાં આવતા હતા, ત્યાં ત્રણે જણા આવી પહોંચ્યા. આ જગ્યાએ ખુદ કરનલના બે ઝડપી ઘોડાઓઉપર ઝીન બાંધી, અને લગામ પેહેરાવી તૈયાર રાખેલા હતા. પછી બહારનું એક બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું; ફ્રૉઝરિ અને ઠીયોડોરે ફરીથી એકમેકસાથે પ્યારભરી "શેકહાંડ" કીધી, એકમેકને મમતાના સખુનો કહ્યા, અને પછી તરતજ લાટૉસ ઘોડેસવાર થઇ એક એકાંત જગ્યાએથી નિકળી ચાલ્યો. તેનીપછવાડે નિમકહલાલ મૅનફ્રેડ પોતાનો ઘોડો દપતાવતો હતો. છુટયો ! નસિબવાન ઠીયોડોર લાટૉસ આખરે ઝાલેમ બંદિખાનામાંથી છુટયો !





(ચિત્ર ૧ લું.) " સુબા સાહેબને તેના ઘોડાઉપરથી ખેંચી કાહાડી, નિચ્ચે ધુળમાં રગડોળ્યો. ! (પાનું ૮ મું.)



પ્રકરણ ૩ જું.

સોનાના બે સેક્કાઓ.

બોહેમિયન ટેકડીઓઉપર સવારનું ઝળઝળું પડતું હતું, જ્યારે બે સવારો પ્લાસ્કિનાં નહાનાં ગામડાંતરફ એક સ્હેજ ઉંચી ટેકડીઉપરથી ઉતરતા જણાતા હતા. આ ગામડું કાર્લસ્ટાડટથી આસરે ત્રીસ માઇલો દુર હતું. આ લાંબો છેટો જુન માસના એક ખુશનોમા દિવસે મધરાત અને સવારના ટુંક વખ્તવચ્ચે આ બન્ને સવારોએ કાપ્યો હતો, અને તે પણ તમામ જંગલી પહાડોનાં ગામોમાંથી. આઉપરથી વાંચનારને તરત માલુમ પડશે, કે પોતાના ઘોડાઓ આ પુરૂષોએ ઘણાં ઝડપથી દોડાવેલા હોવા જોઇએ.

અલબતાં આ સવારો તે ઠીયોડોર લાટૉસ અને તેનો ચોકિઆત મેનફ્રેડ હતા, તે તો વાંચનારે અગાઉથી જાણ્યુંજ હશે, એટલે વધારે ખોલાસાથી કેહેવાની કશી ઝરૂર નથી. જે ઉંચાણ ટેકડીઉપરથી તે જવાન ઉતરી આવતો હતો, ત્યાંથી જે ગામડું દેખાતું હતું, તે લાટૉસની જન્મભૂમિ હતી, કે જે જોઇને તેનાં દેલમાં કાંઇ અજાયબ અસર થવા લાગી. આ જગ્યાએ તે પોતાનાં વહાળાંઓને છેલ્લી સલામ કરવા જવાની ઉતાવળમાં પડ્યો હતો, કે જેઓથી કદાચ હવેપછી તે હંમેશનો છુટો પડનાર હતો! તેની નઝરે જ્યારે ત્યાંનાં ઘરો અને બીજા દેખાવો પડ્યા, ત્યારે તેનાં બચપણના ઘણાક બનાવો આ જગ્યાએ બનેલા તેને યાદ આવ્યા. આ જગ્યાએ એક નહાનું પણ મઝબુત બાંધણીનું ઘર, તથા તેનેલગતો બાગ, વગેરે તેનાં કુટુંબની ઘણીક ઓલાદોના હવાલામાં હજી રેહેલો હતો, અને જ્યાં તેનો પોતાનો પણ જન્મ થયેલો હતો, તેનેથી સ્હેજ દુર જરા વધારે શોભીતો એક વજીફો હતો, કે જ્યાં અસલ તેનો મરહુમ બાપ રેહેતો હતો. લાટૉસનો બાપ લશ્કરમાંથી ફારેગ થયેલો એક લફ્ટેનન્ટ હતો, કે જેને સરકારતરફથી તેના અર્ધા પગારજેટલું "પેનશન" મળતું હતું. વળી તે આ ગામડાંના "માજિસ્ટ્રેટ"નો માનવંત હોદ્દો પણ ધરાવતો હતો. તે આ જગ્યાઉપર ઘણાંક વર્ષોસુધી રહ્યો હતો, અને દરેક રીતે સુખી હતો. લોકો તેને સારૂં માન આપતાં હતાં, હયાંજ તે અને તેની બાયડી બંધે મરણ પામ્યાં હતાં, અને તેજ ગામડાંનાં દેવલમાં આ એકવારનાં સુખી ધણીધણિયાણીને ભૂમિદા કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ સર્વે દેખાવ જોઇ ઠીયોડોરની આંખોમાં પાણી ભરાઇ આવ્યાં. દેવલનીપાસેનું નહાનું મકાન, કે જેની દીવારઉપર સુંદર, ખુશબોદાર ફુલોના વેલાઓ ચઢાવેલા હતા, અને જેના નહાના બાગમાં બેસુમાર ઉંચા ગુલાબો ખીલી નિકળેલા હતા, તેમાં હાલ તેનો કાકો, કે જે ફક્ત હાલ તેના બાપનાં કુટુંબમાં બાકી રેહેલો હતો, તે રેહેતો હતો, કે જે હાલમાં તે ગામડાંનાં દેવલનો એક ગ્રીક પાદરી હતો. તેનેથી થોડે દુર એક લાબું, નીચી બાંધણીનું, સુફેદ, "બરાક"નાજેવા દેખાવનું મકાન હતું, કે જે તે પ્રગણાંની લશ્કરી કેળવણી આપવાની નિશાળ હતી અને જ્યાં ઠીયોડોરે પોતે પોતાની શુરૂઆતની લશ્કરી

કેળવણી લીધી હતી. કે જ્યાંથી પછી તેને કાર્લસ્ટાડટનીપાસેની ડુર્મની વધારે ઉંચી નિશાળમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે તેનો બાપ પોતાની હૈયાતીમાં લડાઇઓઉપર જતો, ત્યારે તેનો મરહુમ બુઢો બપાવો તેને, તથા તેની માને ઘણીજ માયા અને સંભાળથી રાખતો હતો, તે જગ્યા જ્યારે તેની નઝરે પડી, ત્યારે તરતજ તેણે પોતાની આંખો દુઃખથી ફેરવી નાખી, કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે હવે તે જગ્યાને તેને હંમેશની તજવી પડશે. તો જોકે ખુદ એજ પોતાની જન્મભૂમિતરફ હાલમાં ઠીયોડોર, પોતાની-સાથે મૅનફ્રેડને લઇને જતો હતો.

થોડાજ વખ્તમાં આપણી વાર્તાનો આ જવાન નાયક તેનાકરતાં આસરે ત્રણ કે ચાર વર્ષે મોટી ઉમરના બીજા આસામીની બગલગીરીમાં જઈ પડ્યો, કે જે શખ્સ લાટૉસને તે મકાનના દરવાઝાઆગળ ઘોડાઉપરથી ઉતરતો જોઈ, તેને આવકાર દેવાને દોડી આવ્યો હતો. તે કોઇજ નહીં, પણ લાટૉસનો એકનો એક ભાઇ જૉસેફ હતો, કે જે હંમણાં તે વઝીફાનો વારેસ થયેલો હતો.

ઠીયોડોરે પોતાઉપર બનેલી તમામ હકિકત પોતાના ભાઇને ઉતાવળે કહી જણાવી. જૉસેફ લાટૉસ તો આશામાં હતો, કે તેનો વહાળો ભાઈ કંઇ છ અઠવાડિયાંની કે બે માસની રઝાઉપર પોતાને ઘર મઝાહ કરવા આવ્યો હશે, કે જેમ આવવાનો તે વિચાર રાખતો હતો, પણ જ્યારે આ સર્વે બિના તેણે જાણી, ત્યારે તેની નાસેપાસીનો પાર રહ્યો નહીં. વધારે દલગીરી તો એટલાવાસ્તે લાગતી, કે થોડો વખ્ત પણ થોભવાનેબદલે તેને તરતજ ત્યાંથી જતા રેહેવાનું હતું, કેમકે તે જો તેમ ન કરે, તો બાનના જાસુસો કાર્લસ્ટાડટથી ઝરૂર આવીને તેને પાછો કેદ કરે. આ કારણનેલીધે જૉસેફ લાટૉસને પોતાનાં ઘરમાં પોતાના નહાના ભાઇને થોડો વખ્ત પણ રેહેવાની માગણી કરવી ફોકટ હતી. એટલુંજ નહીં પણ આખાં ઑસ્ટ્રિયન રાજ્યના ઓહેળા વિસ્તારમાં પણ હવેથી તેને પોતાનું ઘર રાખી શકાય એમ ન હતું!

જૉસેફ લાટૉસ એક વર્ષથી થોહુંકજ વધુ વખ્તઉપર પરણ્યો હતો, અને આ શાદીપછી તેને ત્યાં એક બાળક બેટાનો જન્મ થયો હતો, કે જે હંમણાં ફક્ત બે માસની ઉમરનો હતો. ઠીયોડોર પછી પોતાના ભાઇની બાયડીને ભેટ્યો, કે જેણી એક નાઝુક દેખાવની, નર્મ સ્વભાવની બાનુ હતી, અને તેબાદ એક કાકાની મગરૂરીસાથે પાળણામાં પોઢેલા પોતાના ભત્રીજાના ચેહેરાઉપર ચુંમી લેવાને દોડ્યો.

વાંકા વળી આ નિર્દોષ બચ્ચાંને ચુંમી લેતાં, તે બોલ્યો, "વહાળાં બચ્ચાં, તુંને મોટો થતો જોવામાં, તારી નિર્દોષ ગમત ભોગવવામાં મને કેવી ખુશહાલી ઉપજતે! પણ અફસોસ! ખુદાની મર્ઝી જુદીજ છે. મારાં સ્વદેશમાં કદી પણ પાછું ન ફરતાં ઓહોળી દુનિયામાં હવે હું દેશનિકાળ થનારછું!"

"આવા નાઉમેદીના સુખનો શાનેમાટે કાહાડેછે? મારા વહાળા બેટા, શું બનાવ બન્યોછે?" એમ એક બોઝુર્ગ દેખાવના મર્દે પુછ્યું. તેણે પાદ્રીનો પુશાક પેહેરેલો હતો, અને તે તરતનોજ તે નહાનાં મકાનનાં દીવાનખાનામાં દાખલ થયો હતો.

તેને જોતાંજ ઠીયોડોર પોતાના બુઢા ગ્રીક પાદરી કાકા લાટૉસના હાથોમાં દોડી ગયો, અને બંધેએ એકમેકને ખરા પ્યારથી બગલગીરી કીધી. તેને પણ જે બનાવ કાર્લસ્ટાડટખાતે બન્યો હતો, તેથી તરતજ વાકેફ કર્યામાં આવ્યો. તે સાંભળી બુઢો પાદરી બહુજ દેલગીર થયો, તોયે કાંઇપણ ગુસ્સાના શબ્દો આચરવાનેબદલે તેણે પોતાના ધર્મી ધંધાને છાજતા દેલાસાના સુખનો કહ્યા, અને પોતાના જવાન ભત્રીજાને ખુદાઉપર એતબાર રાખવાની ભલામણ કીધી. ઠીયોડોરના ત્રણે કુટુંબીઓએ બાનને અથવા તેથી પણ આગળ વધીને ખુદ શાહાનશાહને અર્ઝ કરવાને ખાલેસ દેલથી ભલામણ કીધી, પણ આપણી વાર્ત્તાના આ જવાન નાયકે ઘણાજ ઉપકારસાથે પણ મગરૂરીથી તે સર્વે ભલામણોને નાકબુલ કીધી.

ઠીયોડોર—"નહીં. આ ઑસ્ટ્રિયન ઝાલેમગારોને દયાનેમાટે હું પોતે અર્ઝી કરવાનો નથી, કે મારીતરફથી કોઈને પણ કરવા દેનારબી નથી! હું મારાં નસિબને આધીન થઇશ; હું કોઇ બીજી જગ્યાએ મારૂં નસિબ અજમાવવાને દુનિયામાં બહાર પડીશ; હું કદાચ મારી ઉમેદમાં ફતેહ પામીશ, અને મારૂં કુટુંબ મારેમાટે કદાચ મગરૂર થશે." આમ બોલતાં ઠીયોડોરની કાળી આંખોમાં જુસ્સાનો આતશ ચમકવા લાગ્યો. પછી તે વધુ બોલ્યો, "પણ કદાચ હું મારી ઉમેદોમાં નિષ્ફળ પણ થાઉં!" આ સુખનો બોલતાં, તેનો ચેહેરો પાછો દેલગીરીભર્યો, અને તેનો આવાઝ શોકાતુર બની ગયો. "દુનિયાનાં કોઈ એકાદ ખુણામાં, મારાં સ્વદેશથી દુર, મારાં વહાળાંઓથી દુર, એક ગરીબ અને નામવગરની ઘોરમાં કદાચ ઉતાવળે મારો અંત પણ આવે!"

જૉસેફ લાટૉસ—(ગળગળતે આવાઝે) "પણ પ્યારા ભાઈ, તું ક્યાં જનારછે?"

ઠીયોડોર—હું પોતે પણ તે જાણુતો નથી, પણ હાલ જે થોડો વખ્તસુધી આપણે સર્વે સાથે મળ્યાં છિયે, તેટલો વખ્ત પણ દેલગીરીમાં શામાંટ પસાર કર્યે! આવી વખ્તે, અને આવા સંજોગોવચ્ચે પણ આપણાથી બનેએટલા આપણા જીવો ખુશ કરી લૈયે. હાલનો વખ્ત નચિંતાઇમાં પસાર કર્યે, અને ભવિષ્યનેમાંટે સારી ઉમેદો રાખ્યે!"

ફરીથી બુઢા કાકાજીએ દયામાંટે અર્ઝ કરવાની ભલામણ કીધી, અને ફરીથી જૉસેફ લાટૉસે પુછયું, "પણ મારા વહાળામાં વહાળા ભાઇ, તું કયાં જનારછે?"

"જ્યાં પણ મારી તલવારની નોકરી કબુલ રાખવામાં આવશે ત્યાં," બહાદુર જવાન કોટે જવાબ આપ્યો.

ઘણીજ અધીરાઇથી પણ અતિશય માયાથી જૉસેફે પુછયું, "પણ તું અમોને કાગઝ-પત્ર તો લખશે કેની? વખ્તોવખ્ત તું કેમછે, અને તારૂં કેમ ચાલેછે, તેથી અમોને વાકેફ તો કર્યા કરશેની?"

ઠીયોડોર—"હા, હું મારેથી બનશે તેમ તેપ્રમાણે કરવાની કોશેશ કરીશ, પણ એવો પતવ્યવહાર ઘણીજ ચોકાસીથી ચલાવવો પડશે. જુઓ, મારા વહાળા ભાઈ! એક માણસ કે જે નવું નસિબ અઝમાવવા બહાર પડેછે, તેને દુનિયામાં નવેજ નામે બહાર પડવું જોઇએ. નહીંતો આગળાં કમનસિબની પીડા પગેજ વળગેલી રેહેછે!"

લગાર ઠપકારૂપી ઢપે બુઝુર્ગ પાદરી કાકો બોલ્યો, "ઠીયોડોર! શું તું તારૂં કુટુંબી નામ તજી દેશે? તે કુટુંબ, કે જે જોકે ગરીબછે, તોયે તેનાં નામઉપર કોઇ દહાડો કશી નામોશી લાગેલી નથી, તે તું છોડી દેશે?"

ઠીયોડોર—"નહીં, કાકાજી, તે કુટુંબનાં નામને આજસુધી તો નામોશી લાગી નથી! અને હમણાં થોડાક કલાકોમાં જેજે બનાવો બનવા પામ્યાછે, તેમાં પણ હું કશું નામોશી કે ખેજાલતજેવું તો જોતો નથી! તોયે મને તે તજી દેવાની ફરજ પડેછે. જો જરા ધીરજ રાખો, તો હું તેનો સબબ સમજાઉં! કાર્લસ્ટાડટખાતે જે બનાવ બન્યોછે, તેનો ખબર સઘળી-ગમ ફરી વળી હશેજ. કેમકે મારાજેવા એક નહાની પદ્વીના અમલદારને હાથે એક બાન, કે જે એક સરસુબા, યાને એક શાહાઝાદાજેવોછે, તેને માર ખાવો પડે, એ કાંઈ નહાનીસુણી વાત નથી, અને તે પણ વળી તેનાં પોતાનાંજ તમામ લશ્કરનીસાંમે! લશ્કરી કાયદાનાં બંધારણને સખ્તાઇથી માન આપીને ચાલનારાઓ, તે કાયદાઓને માન આપનારાઓ મને ગુસ્સે થવાનું જે મોટું કારણ મળ્યું હતું, તેઉપર તો આંખવીંચામણાજ કરે, પણ તેનાં પરિણામમાંટે તો ખુલ્લું જણાવે, કે મેં લશ્કરી કાનુન તોડયોછે. અને તેનેવાસ્તે મને મોતની શિક્ષા થવીજ જોઇએ, એમ ધારે. આવા સંજોગોવચ્ચે કયો રાજા, કયો સેનાપતિ, કયો સરદાર મને પોતાની નોકરીમાં રાખે? ને જો અજાણપણાંમાં રાખેબી, તો તેની જાણમાં મારી ચાલ આવ્યાપછી શું મને તરત પાછો હાંકી નહીં કાહાડે? માંટે મારાં વહાળાંઓ, તમો હવે જોશો, કે આ કંગાલ હાકમનેલીધે મને દેશવટો ભોગવવો પડશે, અને વળી મને મારૂં નામ પણ ફેરવવાની કાંય ફરઝ પડશે!"

ઠીયોડોરનું આ વાજેબી બોલવું સાંભળી બુઢા લાટૅાસ પાદરીની, જોસેફની, અને તેની બાયડીની આંખોમાં આંસુઓ આવી ગયાં.

પછી આપણા આ જવાન બહાદુરે આગળ ચલાવ્યું, "હવે તમે જોશો, કે મારી હાલત ઘણી કઢંગી થઇ પડીછે, અને સાધારણરીતે કાગળપત્રો તમોઉપર લખવાનું ઘણું ધાસ્તીભર્યું થઇ પડશે, કેમકે જો હું તેમ કરૂં, અને કદાચ બાન મારાં કાગળો જતાં-આવતાં પકડે, તો હમણાં તે મારીઉપર ઘણોજ કીનાખોર થએલો હોવાથી ઝરૂર તે તમોને હયેરાન કરવાને ચુકે નહીં. આ અતિ પાપી ઑસ્ટ્રિયન રાજ્યમાં તમામ જગ્યાએ છુપી લુચ્ચાઇઓ અને ખુલ્લો ઝુલ્માત પંથરાઇ ગયેછે." પણ તેટલાં ઠીયોડોરને એકાએક કાંઈ વિચાર સુઝયો, અને તેણે કરનલ ક્રોઝકિએ આપેલી પૈસાથીભરેલી થેલી બહાર ખેંચી કાહાડી, અને તેમાંથી સોનાના બે સેક્કાઓ બહાર કાહાડી, તેજ ઓરડામાં ટાંગેલાં હથિયારોમાંથી એક ખંજર હાથમાં લીધું, અને તેની તીક્ષણ અણીવડે તે બંધે સેક્કાઓઉપર બરાબર એકસરખી આકૃતિઓ પાડી, અને પછી બોલ્યો, "પણ જો ભાઇ! આ બંધે સોનાના સેક્કાઓઉપર બરાબર એકજ જાતની નેશાનીઓ મેં કીધીછે. હું તેમાંનો એક મારીપાસે રાખુંછું, અને જોસેફ, બીજો તમો તમારીપાસે સાચવી રાખજો. અગરજો કોઇ કાસદ તમારીપાસે **તમારા કોઇ વહાળા ગેરહાઝર બેસીની ખબર** લાવવાની હેમત કરે, કે જેમ બોલવાને હું તેને શિખવીશ, તો તમો તેનીપાસેથી કાંઇ ઓળખાણી માગજો, અને અગરજો તે આ નેશાની કીધેલો સોનાનો સેક્કો રજુ કરે, તો તમે ખાતરીથી જાણજો, કે તે ખચિત મારીતરફથીજ આવ્યોછે. પણ જો તે આ ઓળખાણી રજુ કરી ન શકે, તો જાણજો, કે તે મારો એક જાસુસ નથી!"

જોસેફ લાટૅાસ, કે જેની આંખોમાં આ વેળા પાણી ભરાઈ આવેલાં હતાં, તેણે તે સેક્કો લઈ પોતાનાં ગજવામાં મુક્યો, અને પછી ઠીયોડોર વાત ફેરવી નાખવાના ઈરાદાથી

પોતાના ન્હાનકડા ભત્રીજાનાં પાળણાગમ ફરી ગયો, અને પુછ્યું, "તમારા આ હેતવંત બાળકનું નામ શું રાખ્યુંછે ?"

જૉસેફ લાટૉસ–"વહાળા ભાઇ, તારા પોતાનાં નામઉપરથી અમોએ એનું નામ **ઠીયોડોર** રાખ્યુંછે."

આ સાંભળી ઠીયોડોરની છાતી પાછી ભરાઇ આવી. તે બોલ્યો, "ઠીક, ત્યારે ખુદા કરશે, તો મારા વહાળા નામરાસિયાને, હું તેનો કાકો, કોઇ દહાડે આહાવાનેલાયકનો પુરવાર થઇશ !"

આમુજબે બોલી, તેણે ફરીથી તે ખોઆબમાં પડેલાં ભુલકાંના ચેહેરાઉપર બોઘી કરી, અને પછી જે નિયામત અચ્છું ખાણું તૈયાર કર્યામાં આવ્યું હતું, તેને એન્સાફ આપવાને સર્વે બેઠાં. નિમકહલાલ મૅનફ્રેડને પણ તેઓએ પોતાનીસાથે જમવા બેસાડયો, અને જેવું ખાણું પુરૂં થયું, કે ઠીયોડોર ઉઠી ઉભો થયો, અને કેહેવા લાગ્યો, "મારાં વહાળાંઓ, હું આ મકાનમાં લગભગ બે કલાકો થયાં રહ્યોછું, અને હવે હયાંથી જતા રેહેવામાં મારે ઢીલ કરવી નહીં જોઇએ. ઘોડાઓને પણ પુરતી થાક મળીછે. મૅનફ્રેડ, જાઓ, અને તેઓને જલ્દી તૈયાર કરો."

કાકાએ અને ભાઇએ બંધેએ પોતાની કોથળીમાંથી બીજા સોનાના સેક્કાઓ કાહાડી ઠીયોડોરને તે આપવાની બોહોંસ કીધી, કે અડીભીડીએ કામ લાગે, પણ ઠીયોડોર જાણતો હતો, કે તેઓની હાલત ગરીબ હતી, અને ગમેએટલી કાકલુદીછતાં તેઓનો એક સેક્કો વટીક લેવાને તેણે ના પાડી. તેણે તેઓની ખાતરી કીધી, કે તેને જોઇએ તેકરતાં વધારે નાણું તેનીપાસે હતું, છતાં તેના ભાઇનાં હથિયારોમાંથી તેણે બે તલવારો અને બે "પિસ્ટોલો" ચુંટીને પોતાનેમાટે તથા મૅનફ્રેડનેમાટે પસંદ કીધી. એવીરીતે હરકોઇ આબરૂદાર ક્રોશિયન પોતાનાં ઘરમાં હથિયારો રાખતો હતો. પછી એકબીજાને છેલ્લી સલામો કરવામાં આવી; કોટીઓ અને બોકીઓ લેવાઇ; રડારોળ ચાલી; આશીર્વાદો દેવાયા; દેલાસાનાં સુખનો કેહેવાની કોશેશો થઇ; અને લાટૉસ તથા મનફ્રેડ આખરે ત્યાંથી છુટા પડયા ! ઠીયોડોર અને નિમક-હલાલ મૅનફ્રેડ જ્યાંસુધી દેખાયા, ત્યાંસુધી બુઢા પાદરી કાકાએ, જવાન ભાઇ જૉસેફ અને તેની બાયડીએ ઘરના દરવાજાઆગળ ઉભા રહી, પોતાના હાથમાં પકડેલા રૂમાલો ઉડારી છેલ્લી સલામ કર્યા કીધી.

પ્લાસ્કિનો ન્હાનો વઝીફો આપણા આ બેઉ મુસાફરોને છોડી ગયાને ચાર કલાકો થઇ ગયા હતા, એટલું વાંચનાર, તુંને જણાવવું જોઇએછે—હંમણાં બપોરના મધ્યાન્હનો વખ્ત હતો—અને તેઓએ ખાસો ચાળીસ માઇલોનો રસ્તો આગળ કાપ્યો હતો.

જ્યારે તેઓ એક ઉંડી, પણ સાંકડી ખીણમાંથી રસ્તો કાપી એક વિશાળ ખુલ્લાં મયેદાનમાં બહાર પડયા, ત્યારે ઠીયોડોર બોલ્યો, "મૅનફ્રેડ, જો ગામની મારી માહિતી ભૂલતો ન હોઉં, તો હવે આપણે ટર્કીશ ક્રોશિયાની સરહદથી ફકત બાર માઇલો દુર છૈયે. એકવાર આપણે તે હદ ઓળંગી, કે પછી તદન સલામત છૈયે, એમ જાણવું, અને જે પેહેલું ટર્કીનું મથક આવશે, તે નૉવિનું ગામ આવશે."

મૅનફ્રેડ—"હા સાહેબ, ત્યાં જેમ જલ્દી જઇએ, તેમ વધારે સારૂં. એક કલાકઅગાઉ આપણે જે બનાવ જોયોછે, તેથી મારી તો ખાતરી થઇછે, કે દરેક બાજુએ બાનતરફથી લશ્કરી ટુકડીઓને આપણને પકડવાને છોડી મુકવામાં આવીછે, માટે જો આપણે તે સરહદ-ઉપર જલ્દી પહોંચી જઇએ, તો તેમાં આપણી પોતાનીજ સલામતીછે."

ઠીયોડોર—"પેલા બાર *ડુંગુનોના હાથમાંથી આપણે મહા મુસીબતે છટકવા પામ્યા હો! તેઓ ઝબરા આપણીપુઠે લાગ્યા હતા હં! પણ આપણાં સારાં નસિબ, કે આપણે બંધે વઝનમાં હલકા હોવાથી, અને આપણા ઘોડાઓ ઘણા મઝબુત અને તેઝ ચાલના હોવાથી, આપણે તેઓના સપાટામાંથી નિકળી જવા પામ્યાછેયે. તોયે આપણે તેઓને ખુબ હંફાવ્યા, કેમ?"

આ સાંભળી મૅનફ્રેડે ઉમેર્યું, "ભલે કાજે કે આપણે પેલાં નાળાંતરફ દોડયા, કે જેથી આપણી પોતાની અને આપણી પુઠે લાગનારાઓનીવચ્ચે ઉંચા પહાડોની કઠણો આવી ગઇ."

ઠીયોડોર—"આપણા નિમકહલાલ ઘોડાઓએ ઘણી બહાદુરીથી ઝડપ દેખાડી. ખચિત આપણે તે બીચારાંઓનો નાળાના ખડબચડા રસ્તાઉપર ખુબ દમ લીધોછે, અને આપણે નૉવિ પહોંચીશું, કે——સાંભળો!"

બોલતો અટકી જઇને, અને એક ઘડીભર ઘોડાને દોડતો ધીમો પાડીને ઠીયોડોરે કહ્યું, અને પછી દમ ઉંચો રાખીને કાન દઇ સાંભળવા લાગ્યો, કે જેમ તેના સોબતીએ પણ કર્યું. તેઓ એક પણ બીજો બોલ એકબીજાને બોલે, તેનીઅગાઉ તેઓની આંખો એકમેકસે મળી, ને તેની મતલબ બંન્ને સમજી ગયા, કે શું બનાવ બન્યો હતો.

ઠીયોડોર—"આપણી પુઠે લાગનારાઓ આવી લાગ્યાછે!" અને હજી તો તે શબ્દો પુરા પણ કરી ન રહ્યો, તેટલાં તે નાળાંની બાજુની ઉંચી ટેકરીઉપરથી બાર ઑસ્ટ્રિયન ઘોડેસવારોની એક ટોળી તેઓનીસામે આવી ઉભી.

લાૅરૅાસ અને મનફ્રેડ બંધે મયદાનતરફ બનતી ઝડપે દોડયા, અને તેઓના બહાદુર ઘોડાઓ પણ જાણે પોતાના ધણીઓની જોખમભરેલી હાલત સમજી ગયા હોય, તેમ શેકારી કુતરાઓનીપેઠે દમ બાંધીને દોડવા લાગ્યા. પણ પેલા ડુંગુનો તેઓની વધારેનેવધારે નઝદીક આવતાજ ગયા. તેઓ પણ પુષ્કળ ઝડપે પોતાના ઘોડાઓને દોડાવતા હતા. એકપછી એક ઉપરાસાપરી કેટલીક "પિસ્ટોલો"ના બારો થયા, પણ તેમાંહેલી ગોળીઓ જોકે તેઓની ઘણીજપાસેથી પસાર થઈ ગઇ, તોયે તેથી ઠીયોડોરને કે તેના સોબતીને કશીપણ ઇઝા થઇ નહીં.

ઠીયોડોર—"મૅનફ્રેડ, હાલમાં તમારાં હથિયારોનો કશો ઉપયોગ કરતા ના! કેમકે આપુને આપણી 'પિસ્ટોલો' પાછી ભરવાની તક મળશે નહીં. આપણને જલ્દીથી તેની ઝરૂર પડશે!"

હજી તો તે આટલા બોલો પુરા કરી ન રહ્યો, તેટલાં મૅનફ્રેડના ઘોડાનો પગ એક ખાડામ પડવાથી તે તુટી પડયો, અને તેનો સવાર તેની ગરદનઉપરથી ઉથળાઇને થોડેક છેટે ઉડીને પડયો.

* જુઓ નોટ ૭ મી.

પણ બહાદુર **મૅનફ્રેડ**, જરા પણ વખત ખોહોવાવગર તરત ઉઠી ઉભો થયો; એક પળવારામાં ડીયોડોર લાર્ટાસે પણ પોતાના ઘોડાને થોભાવ્યો, એવી મતલબથી કે તે પોતાના નિમકહલાલ નોકરને મદદ કરે, પણ ફોકટ! થોડીજ પળમાં આ બંધે જણાનીઆસપાસ ઑસ્ટ્રિયન દુશ્મનો ફરી વળ્યા.

ડીયોડોર—"મૅનફ્રેડ, મારીઆગળજ રેહેજો! મારીનઝદીકજ ઉભા રેહેજો, ને હું તમારો બંચાવ કરીશ." આ વખતે મૅનફ્રેડ ઘણી ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં આવી પડ્યો હતો, કારણકે વાંચનારે જોયુંછે, તેમ તેને પાછો પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થવાનો વખત મળ્યો નહતો.

ઉપલી ટોળીના વડા અમલદારે પુકાર માર્યો, "લફ્ટેનન્ટ લાર્ટાસ, શરણ થા!"

પણ આપણો નાયક હેમત હારે એવો નહતો. તેણે બહાદુરીથી જવાબ આપ્યો, "કદી નહીં!" અને એટલું બોલતાંજ તેણે એક વિજળીના ચમકારાનીપેઠે પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી બહાર ખેંચી કાહાડી.

બોલ બોલતામાં તેની અને તે અમલદારનાવચ્ચે તલવારોથી લડાઇ ચાલી; જાણે બે સાંપો એકબીજાને વળગતા હોય, તેમ બંન્ને તલવારો એકમેકસાથે વિંટળાઇ, પણ અજાયબજેવી ઝડપે ડીયોડોરે પોતાનાં માથાંઉપર તલવાર ફેરવી, અને પછી તેના હરીફની કોલાહઉપર એક એવોતો ઝબરદસ્ત સાબુત ફટકો માર્યો, કે કોલાહના બે ટુકડા થઇ, તેનાં માથાંનાં પણ બે ફાડચાં થઇ ગયાં! આ જોઇ બીજા દુશ્મનો ખુનઉપર ચઢયા, અને લાર્ટાસ તથા મૅનફ્રેડઉપર સામટો હમલો કર્યો, એવા વિચારથી કે તેઓ પોતાનો કીનાબાઝ ગુસ્સો તેઓઉપર ખાલી કરી, તેઓને મારી નાખે.

પણ આ વખ્તે ડીયોડોર લાર્ટાસે ઘણી મર્દાન્ગી બતાવી. ઉસ્કેરાઇ જવાનેબદલે તેણે શાંતપણે પણ હેમ્તથી પોતાની નઝર સાબુત રાખી, અને પોતાઉપર પડતા ઉપરાસાપરી તલવારના ફટકાઓ, અને તેનીતરફ ટાંકેલી "પિસ્ટોલો"ને પોતાની તલવારવડે છટકાવ્યા કીધાં. વળી સાથે લાગી પોતાનો બંચાવ કરવામાં અને સાથેસાથે હમલો કરવામાં તેણે ઘણી ઉલટ અને ચંચળાઇ બતલાવી. પોતાના ઘોડાઉપર એવો તો અચ્છો કાબુ રાખ્યો, કે જ્યારે ઝરૂર પડે, ત્યારે તેને અહીંથીતહીં એવોતો સરસરીતે ચલાવ્યો, અને ઝરૂર જોઈ એવીતો સારીરીતે આગળ દોડાવ્યો અને પાછળ હઠાવ્યો, કે કોઇ બિનઅનુભવી પણ જોઇ શકે, કે તે જીવઉપર આવીને ઘણીજ કાળજીથી લડતો હતો. પણ ખરેખર જોતાં, તો તેનું લડાયક ખમીર તેનું દેલ ઉસ્કેરતું હતું, અને તેથી કાંઇ અદભૂત ઝોર તેનાં શરીરમાં આ વેળા આવતું હતું. એક પળ પણ તેણે પોતાનું સાવધપણું, પોતાનું શાંતપણું, કે પોતાનો મિજાજ ખોયાં નહીં.

ઘણી મિનિટો આપ્રમાણે ઝપાઝપી ચાલી નહીં, કેમકે બંધે બાજુએ લડનારાઓની સંખ્યામાં ઘણો તફાવત હતો. મૅનફ્રેડ એક સીંહનાજેવી બહાદુરીથી લડયો, અને પોતાના બહાદુર શેઠને ઘણી સરસરીતે મદદ કીધી, અને ફકત બે મિનિટોથી પણ થોડા વખતમાં ચાર દૂશ્મનો મુવેલા કે મરવાજેવા ઝમીનઉપર પડયા, અને તેઓના ઘોડાઓ પોતાના સવારોવગર મયેદાન ઓળંગી નાસી ગયા. એટલીવારમાં તો પાંચમો સેપાહ પણ ડીયોડોરની

થથરાવી નાખનારી તલવારનો ભોગ થઇ પડ્યો. જાણે તેની ઝેંદગીઉપર કાંઇ જાદુઇ અસર થયેલી હતી, પણ અફસોસ તેવું કેસમત બાપડા મૅનફ્રેડનું નહતું. નઝદીકથી ફોડેલી એક "પિસ્ટોલ" ની ગોળીથી તેનું માથું વિંધાઇ ગયું, અને તે બહાદુર, નિમક-હલાલ નોકર મુરદું થઇ તેનીજપાસે પડ્યો ! પછી પોતાના ઘોડાને કાંટા મારી, બાકી રેહેલા ડ્રુઝોનીવચ્ચેથી આપણો આ બહાદુર જવાન બહાર નિકળ્યો, અને જાણે કમાનમાંથી એક તીર છુટે તેવી ઝડપે તે કતલના જગ્યાએથી નિકળી ગયો.

પણ હજી ઝાઝી ઇઝા પામ્યાવગરના, અને તેટલામાંટે તેની પુઠે લાગી શકે-એવી હાલતના છ ડ્રુઝો બાકી રેહેલા હતા. તેઓ હજી પણ ઠીયોડોર લાૅટાસને પકડવાની આશામાં પોતાના ઘોડાને ઝડપથી દોડાવી તેનીપુઠે લાગ્યા. આ વખતનો દેખાવ કોઇ પણ જોનારનું દેલ ઉસ્કેરેએવો હતો !

પોતાનીપાછળ ફરી પોતાનીપુઠે લાગનારાઓવચ્ચે કેટલો તફાવત હતો, તે જોઇને ઠીયોડોર મનમાંજ બોલ્યો, "નાવિ તો હજી છ માઇલ દુરછે !"

જોકે તે લોકોથી દુરનેદુર નાસ્તો હતો, પણ બેએક માઇલ ગયાપછી પાસો બદલાઇ ગયો, અને તેઓ તેની વધારેનેવધારે નઝદીક આવતા જણાયા.

આ જોઇ લાૅટાસે વિચાર કર્યો, કે પાછા ફરીને તેઓનીસાંમે થાઉં ! મરૂં ત્યાંસુધી લડું ! પણ શાવાસ્તે નાહકનું લોહી રેડી, પોતાની ઝેંદગી પણ આટલા બધા જણાઓસાંમે જોખમમાં નાંખે ? માંટે જો હજી પણ કાંઇ તદબીરથી છટકી જવાય, તો સારૂં.

તે ઘોડાજેવા અસીલ જાનવરના ગુણોથી બધી રીતે માહિતગાર હતો, માંટે સ્હેજ વાંકા વળી પોતાના નાસ્તા ઘોડાને પસવાર્યો, અને માયાભરેલા અને ઉલટ આપનારા બોલો તેને કહ્યા. હંમેશાં એવા બોલો ઉંચી તુખ્મના ઘોડાઓ સમજતા જણાયછે; અને તેનો ઘોડો પણ જાણે તેનાં કેહેવાની મતલબ સમજી ગયો હોય, તેમ જેટલી પોતાનામાં શક્તિ હતી, તેટલી પુર ઝડપે દોડવા લાગ્યો. આગળ શેકાર, અને પાછળ શેકારીઓ દોડવા લાગ્યા; બીજા બેએક માઇલો વળી પાછા પસાર થયા; લાૅટાસે વળી ફરીથી પાછું ફરી જોયું, તો ડ્રુઝો તેનીનઝદીક આવતા જતા હતા; વળી પાછો તેણે પોતાના ઘોડાને પસવાર્યો, અને એરીતે તે મયેદાનમાં શેકાર કરવાનું ચાલુંજ રહ્યું.

પોતાને લાૅટાસની ઘણા નઝદીક આવેલા જોઇ ડ્રુઝો ખુશીમાં આવી ગયા, અને બોલ્યા, "હજી પણ આપણે એને પકડી શકીશું !" અને પછી પોતાના ઘોડાનાં પાંસળાં-ઓમાં અણીદાર કાંટાઓ ઘોંચી, તેઓને લોહીલુહાણ કરી ઝોરમાં આગળ દોડાવવા લાગ્યા.

થોડેજ તફાવતે ઝાડોની ઘટામાંથી થોડાંક ઘરોનો ઝુખંડો લાૅટાસનાં દિઠામાં આવ્યો, તે જોઇ તે મનમાંજ બોલ્યો, "આહા ! ખુદા તારી મદદ ! હવે હું સલામત રહીશ ! એક બીજી કોશેશ મારા બહાદુર ઘોડા, ફકત એકવાર વધુ કોશેશ, અને પછી તું ને હું બંધે-જણા સલામત જઇશું !"

જાણે આ સર્વે બોલેલું તે ચાલાક જાનવર સમજતું હોય, તેમ તે બીચારાં મુંગા પ્રાણીએ વધુનેવધુ ઝોરથી દોડવા માડયું. આગળ લાૅટાસ વધ્યો જતો હતો, ને પુઠેનેપુઠે તે ડ્રુઝો લાગેલા રેહેલા હતા ! બલકે તેઓ નઝદીકનેનઝદીક આવતાજ ગયા, અને જાણે

એમ લાગે, કે નૉવિના જે મકાનો લાટૉસની નઝરે પડયાં હતાં, તેઓનીતરફ જવા-નેબદલે તે મકાનો તેને ભેટવાને તેનીનઝદીક દોડી આવતાં હોય, એટલી ઝડપથી તેઓ અને ડીયેડોરવચ્ચેનો અંતરો ઓછો થતો જતો હતો!

"શાબાશ, મારા બહાદુર રફ્સ! શાબાશ!" આવા ખુશહાલીભર્યા સુખનો ડીયેડોરનાં મ્હોંમાંથી નિકળ્યા, કારણકે ઑસ્ટ્રિયાની સરકારની સરહદ ઓળંગી, તે ટર્કી સરકારની સરહદમાં હવે જઇ પહોંચ્યો હતો. તે નૉવિનાં ગામની પાદરે આવી પુગ્યો હતો, માટે હવે તેણે પોતાના ઘોડાની ઝડપ ઓછી કીધી.

તેણે પાછું ફરી જોયું, તો ડૂંગુનોને પણ પોતાના ઘોડા થોભાવેલા દિઠા, કારણકે તેઓની અને લાટૉસનીવચ્ચે પથ્થરોનો એક ઢગલો પડેલો હતો, કે જે ટર્કી અને ઑસ્ટ્રિયાના રાજ્યોની સીમા દેખાડવામાટે તે બંધે રાજ્યોતરફથી ત્યાં માર્યામાં આવ્યો હતો. તે સેપાહો પોતાને માત થયેલા જોઇ બહુ ખીજવાઇ ગયેલા હતા, અને લાટૉસતરફ ધમકીભરેલા ચાળાઓ કરી પોતાના ગુસ્સાનો ઉભરો ખાલી કરતા હતા! પણ તેવાજ હલકા ચાળા કરી ડીયેડોરે પોતાને હલકો પાડયો નહીં, પણ તેઓતરફ ધિક્કારની નઝર ફેંકી તેણે પોતાના ઘોડાને ધીમેધીમે આગળ ચલાવ્યો, અને તે નૉવિ ગામના મુખ્ય *મુસાફરખાનાનીસાંમે આવી પોતાના અમીરી જાનવરની પીઠથી ઉતર્યો.

---

* જુઓ નોટ ૮ મી.





પ્રકરણ ૪ થું.

કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ.

જેવો *ઑટોમનોનાં આ બાદશાહી શેહેરમાં ઠીયોડોર લાટૉસ દાખલ થયો, તેવો "અલ્લાહ સર્વેથી મોટોછે!" એવો પુકાર કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લના દરેક મિનારાઉપરથી પુકારવામાં આવતો હતો. જુલાઇ માસનો મધ્યાન બપોરનો તે વખ્ત હતો; મસ્જેદો અને મેહેલોના હઝારો મિનારાઓ સૂર્યનાં તડકાંથી ઓપેલાં સોનાનીપેઠે સર્વે ઠેકાણે ચળકતા હતા. ઑસ્ટ્રિયન ડ્રેગુનોના હાથમાંથી છટકવામાં જે નિમકહલાલ ઘોડાએ તેને કિમતી મદદ આપી હતી, તેનીજઉપર હાલમાં તે સવાર થયેલો હતો. તે નૉવિ ગામની સરહદ છોડી બૉસનિયા અને રૂમાલિયાના મોટાં પ્રગણાંઓ પસાર કરી છસો માઇલોની મુસાફરી નહાનીનહાની મંજલો પોતાના અમીરી ઘોડાઉપર ધીમેધીમે કાપી, આખરે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લના બાદશાહી શેહેરમાં હવે આવી પુગ્યો હતો, અને હયાં તેનો વિચાર ટર્કીના સુલતાનની નોકરીમાં રેહેવાંનો હતો.

એક મુસલમાન લશ્કરમાં નૌકરી શોધવાની ઠીયોડોર લાટૉસની શી મતલબ હતી, તે હવે આપણે વાંચનારને જણાવીશું. તેનાં ઘણાં મુસ્તકીમ કારણો હતાં. એક તો આ જવાન પોતાઉપર થયેલા ગેરઇનસાફમાંટે હવે ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યતરફ ઘણોજ ક્રોધમાન થયેલો હતો; તેને સારીરીતે ખબર હતી, કે ચાલુ લાંબો વખ્ત થયો, ટર્કીનાં અને ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યોવચ્ચેનો સંબંધ કચડાયલોજ ચાલ્યા કરતો હતો, અને ટુંક વખ્તમાં તે બંધે રાજ્યોવચ્ચે સળગી ઉઠી, લડાઇ જાગે તો તેને ખુશીસાથે ઑસ્ટ્રિયાના જુલ્માતસાંમે પોતાની તલવાર ચલાવવાની તક મળે એમ હતું, અને સુલતાનની નૌકરીમાં પોતાની તલવારનો ઉપયોગ કરવાનો તેનો મુખ્ય સબબ એજ હતો. વળી તેમ કરવામાંટે તેઉપરાંત બીજાં પણ કારણો તેનીપાસે હતાં. તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જેમ બીજાં રાજ્યોમાં બડેખાં કુટુંબોનેજ લશ્કરમાં ચઢતા હોદ્દાઓ તેઓની લાયકાતનેલીધે નહીં, પણ ફક્ત લાગવગથી મળ્યા જતા હતા, અને ખરેખરા લાયક બહાદુર નરોને તેથી બેહદ ગેરઇનસાફ થતો હતો, તેમ ટર્કીનાં રાજ્યમાં નહતું. ત્યાં તો સૌ કોઇને તેઓની લાયકાતમુજબે આગળ વધવાની સારી તક મળતી હતી, અને તે કારણનેલીધે ગમેએવો એક ગરીબ માણસ પણ પોતાની જાતી બાહુશી અને બહાદુરીથી, તથા પોતાની નિમકહલાલીથી ગમેએવા નહાના હોદ્દાથી વધીને મોટામાંમોટા હોદ્દાઉપર આવી શકતો હતો. જેમ બીજાં રાજ્યોમાં માનના મોટા હોદ્દાઓ વંશપરંપરા બડેખાંઓને અને તવંગરોને મળ્યા જતા હતા, પછી તેને તેઓ લાયક હોય, કે ન હોય, તેથી ટર્કીમાં તદન ઉલટુંજ હતું, યાને માનભરેલા હોદ્દાઓ અને દૌલત એક ગરીબમાંગરીબ પુરૂષ પોતાની લાયકાતથી મેળવવા પામતો હતો. વળી ઠીયોડોર જાણતો હતો, કે મુસલમાન રૈયતવચ્ચે ભેળાઇ જઇને, તથા ત્યાં કોઈ બીજું નામ ધારણ કરીને જો તે રેહેશે, તો ક્રૉટના

* જુઓ નોટ ૯ મી.

ટીયોડોર લાર્ટાસનું નામ વિસરાઇ જઇ તેને ત્યાં કોઇ ઓળખશે પણ નહીં, અને કાર્લસ્ટાડટખાતે જે માઠો બનાવ બનવા પામ્યો હતો, તેથી તેનાં હકમાં કશું ખોટું થશે નહીં. વળી ટર્કીનો નામવર સુલતાન યુરોપના બીજાં કોઇનેકોઇ મોટા રાજ્યસાથે હંમેશાં લડાઇમાં રોકાયલો રેહેતો હતો. તેની અતિ બોહોળા વિસ્તારની હકુમતનાં કેટલાંક પ્રગણાંઓમાં જુદાજુદા ધર્મનાં લોકો વસ્તાં હતાં, કે જેઓ વારંવાર તેનાં રાજ્યસાંમે બળવો ઉઠાવ્યા કરતાં હતાં, યાતો તેનાં રાજ્યની સરહદઉપર આવેલા બીજા ખ્રિસ્ટી રાજ્યવાળાઓ ધીમેધીમે તેની જગ્યાઉપર પગપેસારો કરી ગામો પચાવી જતા હતા, તેઓનીસાંમે સુલતાનને વારંવાર લડવું પડતું હતું, અને આ સબબોનેલીધે ટર્કીને જાયુકનું મોટું લસ્કર રાખવું પડતું હતું, અને તે ઘણોખરો લડાઇઓમાં રોકાયલોજ રેહેતો હતો. તેનો અમલ ઘણો મોટો હતો, અને તેનું રાજ્ય એ વેળા ઘણું ઝબરદસ્ત ગણાતું હતું. આ તમામ કારણોનેલીધે આપણા આ જવાનને ઑટોમન નોકરી વધારે લાભકારક જણાઇ, કે જેમાં તે ફક્ત પોતાની તેઝ તલવારથી હેમતભરેલી આશાઓથી, પોતાને આગળ વધવાનો રસ્તો કરી શકે. આવા દેલને ખુશ કરનારા વિચારો કરતો ટીયોડોર આખરે ટર્કીનાં પાયતખ્ત શેહેરમાં આવી પુગ્યો હતો.

આપણા આ જવાન બહાદુરે ઘણી સારી કેળવણી લીધેલી હતી. તે જ્યારે ટુર્મની લસ્કરી પાઠશાળામાં તાલીમ લેતો હતો, ત્યારે ત્યાં તે બીજી કેટલીક ભાષાઓ શિખ્યો હતો. તેને જે લાયક કેળવણી ત્યાં આપવામાં આવતી હતી તેથી, અને વળી ખુદ પોતાની ચાલુ ઉલટ અને કાળજીથી તે હવે જરમન, ઇટાલિયન, ફ્રેંચ, ઇંગ્રેજી, અને ટર્કીશ ભાષાઓમાં પણ સારી-રીતે પ્રવીણ બન્યો હતો. તેટલાંમાટે જે દેશની નોકરીમાં તે હંમણાં જોડાવાનો વિચાર કરતો હતો, તે દેશની ભાષાથી તે કાંઇ અજાણ્યો નહતો: તે દેશની ત્વારિખ અને રાજ્યકારોબારથી પણ તે સારીરીતે માહિતગાર હતો. વળી તે ઑસ્ટ્રિયાના ક્રોશિયાનો રેહેવાસી હતો, કે જે પ્રગણું ટર્કીના ક્રોશિયાની અડોઅડ આવેલું હોવાથી, તે બંધેવચ્ચે અલબતાં ઘણું નિકટપણું હતું, અને તે કારણોનેલીધે તે ઑટોમન લોકોની ચાલચલણ, રીતભાત, રવાઝ, વગેરે બાબદોથી તદ્દન જાણીતો હતો.

આપણે આગળ જાણ્યુંછે, તેમ હંમણાં ખરી બપોરનો વખ્ત હતો, અને તે દહાડાની *ત્રીજી નેમાઝનો વખ્ત થવાથી " મુએનિઝો " યાને બાંગીઓ કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લના મિનારાના ઝરૂખાઓઉપર પુકાર મારતા હતા, ત્યારે ટીયાડોર શેહેરમાં દાખલ થયો. મહલ્લામાંથી તે ધીરેધીરે આગળ વધતો હતો; તે એક ધર્મશાળાની ખોળમાં હતો, એવી ધર્મશાળા, કે જેમાં કરકસરસાથે સગવડથી તે રહી શકે. આખરે તેને તેવી એક ધર્મશાળા શોધી કાહાડી, અને તેના દરવાઝાઆગળ આવી ઉત્ર્યો. ફોકટનો વખ્ત નહીં ખોવાના એરાદાથી, તેણે તરતજ અંઘોળ કીધું, અને પછી પોતાનો મુસાફરીથી ખરાબ થયેલો પુશાક બદલી નાખ્યો, કે જેથી તે જે કામમાંટે જવાની ઉમેદ રાખતો હતો, ત્યાં જતાં તે વધારે આબરૂદાર દેખા-વનો લાગે. પછી તરતજ ખોરાકપાણી કરી, પોતાના ઉમદા ઘોડાની ખબર કાહાડવા તબેલામાં ગયો. તેની ત્યાં પુરતી માવજત કર્યામાં આવીછે, એવી પોતાની ખાતરી કરી તેણે તે ધર્મશાળાના માલેકને પોતાને ઓસરો પાશાના મેહેલતરફ લઇ જવાને એક ભોમિયો મેળવી આપવાની અર્ઝ કીધી.

* જુઓ નોટ ૧૦ મી.

રાજ્યનો આ મોટો અમલદાર ત્યાંનો **સીરાસકિયર** હતો, યાને તે લડાઈખાતાના વઝીરના અને લશ્કરના વડા સેનાપતિના બંધે મોટા હોદ્દાઓ ધરાવતો હતો. આ ધર્મશાળાવાળો, કે જે જાતે એક તુર્કી હતો, અને જેને ઠીયોડોરે એક ભોમિયો મેળવી આપવામાટે અર્ઝ કીધી હતી, તે અજાયબીથી બોલી ઉઠ્યો, "ઇનશાલ્લા !" તુર્કીઓ હંમેશાં ઘણા ગંભીર લોકોછે, અને તેવીજરીતે ઉપલો ધર્મશાળાવાળો પણ પોતાની ગંભીરતા સાચવી રાખીને, અને ઘણી અજાયબીસાથે ટીકીટીકીને પણ માનસાથે **લાટૉસગમ** જોવા લાગ્યો. ખરી વાતછે, કે ઠીયોડોરનો દેખાવ અને ઠપછપ એવાં હતાં, કે તે **સીરાસકિયરપાસે** ખાનગી કામે જવાને લાયક દેખાતો હતો, અને તેને તે નામદારના મેહેલમાં કશી પણ ઢીલવગર દાખેલ કરી શકાય, એવો સરસ તેનો દેખાવ હતો, તોયે તેણે સેપાહો કામઉપર ન હોય, ત્યારે જે સાદો પુશાક પેહેરેછે, તેવો હંમણાં પેહેરેલો હતો. યુરોપના ટર્કીતરફથી તેણે ત્રણથી ચાર અઠવાડિયાંની જે લાંબી મુસાફરી કીધી હતી, તેથી અલબતાં તેનો પુશાક ખરાબ થઈ ગયેલો હતો, અને **સીરાસકિયરજેવા** મોટા મોભાવાળા આસામીની મોલાકાતમાંટે તે ઘણો ખરાબ થઈ ગયેલો હતો. તેટલામાંટે આ કોઈ હેમતવાન જવાન ખ્રિસ્ટી હોવો જોઈએ, કે જે આવા પુશાકમાં ખોસરો **પાશાજેવા** મોટા વઝીરની મોલાકાતે જવા માગેછે, એમ તે ધર્મશાળાવાળાએ ધાર્યું, તેમાં તેનો કશો તકસીર નહતો.

તેણે દેખાડેલી અજાયબીથી, અને તેના દેખાવથી પામી જઈને ઠીયોડોરે ફરીથી પુછ્યું, "કદાચ વઝીરને મળવાનો વખ્ત હંમણાં નહશે ?"

ધર્મશાળાવાળો—"નહીં, તેથી ઉલટુંજ છે. ઘણુંકરીને હંમણાંજ બપોર અને આફતાબ અસ્ત પામવાની નેમાઝના વખ્તવચ્ચેજ તે નામદારની મોલાકાત લેવાઈ શકાયછે."

ઠીયોડોર—"ત્યારે મને એક ભોમિયો મેળવી આપવાને તમો અચકાવોછો કાંય ?"

ધર્મશાળાવાળો—"એટલાજમાટે, કે જો તમારીપાસે બીજો સારો પુશાક હોય; ને તે એવે વખ્તે પેહેરીને જાઓ, તો સારૂં."

ઠીયોડોર—"હું જયારે તમારી ધર્મશાળાઆગળ ઉતર્યો, તેવેળા મારા ઘોડાનાં ઝીનસાથે તમોએ જે કોથળો બાંધેલો જોયો હતો, તેમાં જે પુશાક હતો, તેજ મારીપાસેછે, બીજો વધારે કોઈ નથી. હવે એઉપરથી તમોજ દરિયાફ્ત કરો, કે બીજો એથી સારો પુશાક હું ક્યાંથી લાઉં ?"

ધર્મશાળાવાળો—(પોતાનાં ખભાં ચઢાવીને) "માશાલ્લા ! તે તો તમારૂં કામછે. મને તો જે વાજેબી લાગ્યું, તે મેં તો તમોને કહ્યું."

ત્યારપછી તેણે એક નહાના નોકરને બોલાવ્યો, અને તેને આપણા મિત્ર ઠીયોડોરને **સીરાસકિયરના** મેહેલતરફ લઈ જવાનો હુકમ કર્યો.

લાટૉસ આ ભોમિયાનીપુઠેપુઠે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લના મહલ્લાઓમાંથી ચાલવા લાગ્યો, અને મનમાં વમાસ્વા લાગ્યો, "આ મોટા દરજ્જાના ટર્કીશ હોદ્દેદારોઆગળ જવાનું કામ લગાર બિકટ લાગેછે, પણ જો હું એક વેળા તેમ કરવામાં ફતેહ પામ્યો, તો પછીનું કામ કંઈ અઘરૂં નથી. એક વેળા જો ઑટોમન નોકરીમાં દાખલ થયો, તો પછી એક હેમતવાન, મક્કમ ઠરાવના, અને લાયક આસામીને આગળ વધવાને કાંઇ હરકતજેવું લાગતું નથી."

જ્યારે ઠીયોડોર પોતાનાં મનસાથે આપ્રમાણે વિચાર કરતો હતો, ત્યારે તેનો ભોમિયો તેને એવીતો સાંકડી ગુંગળીઓમાંથી લઇ જતો હતો, કે તેનાં ઉંચાં ઘરો જાણે એકબીજાને ભેટતાં હોય, તેટલાં પાસેપાસે હતાં. ત્યારપછી તેઓ પોહોળા મોટા રસ્તાઓ-ઉપર ચાલવા લાગ્યા, કે જ્યાં મોટાં સુંદર મકાનો આવેલાં હતાં. ત્યાંથી તેઓ બાઝારવાળા રસ્તાઓઉપરથી પસાર થયા, કે જ્યાંની તમામ દુકાનો તરેહવાર વેપારી માલોથી ભરચક હતી. ત્યારબાદ તેઓ શોભીતી બાદશાહી દેખાવની મસ્જેદોઆગળથી પસાર થયા. રસ્તામાં ઠીયોડોરની નઝરે **ટર્કો, આરમીનિયાનો,** યાહુદીઓ, ઇંગ્રેજો, **ગ્રીકો,** વગેરે જુદીજુદી કોમનાં લોકો પડયાં. આખરે તેનો ભોમિયો સંગેમરમરના એક મોટા દરવાઝાઆગળ ઉભો રહ્યો, અને તેણે ઠીયોડોરને તે દરવાઝાગમ આંગળી બતલાવી. આ દરવાઝાની બંધે બાજુએ બે પોહોરાગીરો ઉભેલા હતા, કે જેઓએ તે વખતના રાજ્યકર્ત્તા સુલતાન **માહમુદે** દાખલ કીધેલા અતિ ભપકાદાર લશ્કરી પુશાકો પેહેરેલા હતા. ઠીયોડોરે જાણ્યું, કે તે જે રસ્તે આવ્યો હતો, તે રસ્તેથી તે હવે વગર ભોમિયાએ પોતાની ધર્મશાળાતરફ પાછો ફરી શકશે. તેટલાંમાટે તેણે પોતાના ભોમિયાને લાયક બખ્શેશ આપી વિદાય કર્યો, અને પોતે હેમતથી **સીરાસકિયરના** મેહેલના દરવાઝાતરફ ચાલ્યો.

ઠીયોડોર લશ્કરી ફર્ઝોથી સારીરીતે માહિતગાર હતો, માંટે તેણે તે પોહોરાગીરોને કશો સવાલ કર્યો નહીં, પણ બેધડક એક નહાના ચોકમાં દાખલ થયો, કે જ્યાં એક હબ્શી દરવાન પોતાના હોદ્દાઉપર ઉભેલો હતો.

આ નોકરે ઘણીજ ગંભીરતાથી, પણ સાથે ઘણીજ નમનતાઇથી ઠીયોડોરને પુછ્યું, "કોણને પુછોછો ?"

પોતાની હંમેશની સાદાઈ, અને જવાનીના તોરસાથે **લાટૉસે** જવાબ દીધો, "નામદાર **ખોસરો પાશાને.** હું તે નામવર વઝીરસાથે વાત કરવા ચાહુંછું."

હબ્શી દરવાન—"તે નામદાર લશ્કરી અમલદારોસાથે દરબારમાં રોકાયલાછે, અને હાલમાં કોઇને પણ તેવણપાસે જવા દેવાનો હુકમ નથી."

ઠીયોડોર—"પણ દરબાર ખલાસ થવાપછી ?" અને આપ્રમાણે પ્રશ્ન કરી તેણે એક સોનાનો સેકકો કાહાડી, તે હબ્શીની નઝરે પડે તેમ પકડયો.

હબ્શી દરવાન—(સેકકો જોઇને) "એવા સો સેકકાઓ તમે મને આપો, તોપણ હું તમોને હંમણાં અંદર દાખલ કરી શકતો નથી. આજે તો હું તમારી મર્ઝી બજાવી શકીશ નહીં."

આ જવાબથી ઠીયોડોર લગાર નાઉમેદ થયો, પણ પાછું પુછ્યું. "પણ વારું કાલે ?"

હબ્શી દરવાન—"આહા, કાલે! જોઇશું!" ટર્કો તેમજ તેઓના નોકરો ભવિષ્યને-માંટે કોઇ પણ કબુલાત આપીને બંધાઈ જતા નથી, અને તેવીજ ચોકસાઇથી હબ્શીએ પણ આ વેળા જવાબ દીધો હતો.

આપણા દોસ્તે આઉપરથી ધર્મશાળાતરફ પાછું ફરવા માંડયું. જે ઉલટ અ ઝડપે તે વઝીરના મેહેલતરફ ગયો હતો, તેથી ઉલટીજરીતે નાઉમેદ અને ધીમે પગળે

પાછો ફર્યો; તે ઉદાસ થઈ ગયો હતો; પણ જવાનો ઘણા નાઉમેદીના ભોગ થઇ પડતા નથી, તેમ તેણે પોતાનાં મનને માર્યું, કે ફેકર નહીં, વળી કાલે કદાચ તે વધારે ફતેહમંદ થશે. કાલ પણ આવી; ખોસરો પાશાના મેહેલની બીજી મોલાકાત થઇ; અને વળી પાછી તે નામદારસાથે મોલાકાત થઈ નહીં. દરરોઝ તે જવાન ફ્રૉટ મકકમ ઠરાવે તેજ જગ્યાએ આવતો પણ કાંઈ દાદ લાગતી નહીં. આમુજબે એક પખવાડિઉં પસાર થઈ ગયું, અને પેહેલે દહાડે જ્યારે તેણે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લમાં પગ મુકયો હતો, અને તેની મોરાદ બર આવી નહતી, તેવોજ હાલ આજે પણ તેનો હતો. આહેસ્તેઆહેસ્તે તેની ધીરજ ખુટવા લાગી; તેની નાઉમેદી વધવા લાગી; કારણકે તેણે વઝીરના "સેક્રેટરી"ને એક કાગઝ લખ્યો હતો, તેનો જવાબવટીક મળ્યો નહતો. આ કાગઝમાં તેણે એક ધારણ કીધેલું ખોટું નામ લખ્યું હતું, અને તેજ નામે તે ધર્મશાળામાં પણ ઓળખાતો હતો.

આ આખાં પખવાડિયાંમાં તે મોટા હોદ્દેદારને ફકત નઝરે જોવાથી પણ બેનસિબ રહ્યો હતો, કારણકે તે નામદાર થોડુંક થયું બીમાર ચાલ્યા કરતો હતો, અને તેટલામાંટે બહાર આવવાનેબદલે પોતાના મેહેલમાંજ તે ઘણુંકરીને રેહેતો હતો. વળી જો તેને ખાસ અધિકારીઓની મંડળીમાં, કે ખુદ સુલતાનની દરબારમાં જવું પડતું, તો તે એક ગાડીમાં જતો, કે જેનીઆસપાસ એટલા બધા તો ચોકીપાહારાઓ રેહેતા, કે ખુદ ગાડીનીપાસે આવવાનું, કે તેનીઉપર નઝરવટીક ફેંકવાનું કોઈ રાહાદારીથી કદી ન બની શકેએમ હતું.

આખરે જ્યારે તરેહવાર અધીરાઇ અને નાઉમેદીસાથે આ પખવાડિયું પસાર થયું, ત્યારે ઠીયોડોરની જાણમાં આવ્યું, કે ખોસરો પાશા હવે તદન તંદરોસ્ત થયો હતો, અને કદાચ પાસેની મસ્જેદમાં સાંજની નેમાઝનેમાંટે પધારશે. રાજ્યના મોટા અધિકારીઓનો એવો રવાઝ હતો, કે નેમાઝ ખલાસ થવાપછી બહાર નિકળતીવેળા પવિત્ર મસ્જેદનાં મકાનઆગળ જે કોઇને કાંઇ અર્ઝી કે કાંઈ બીજું આપવું હોય, તો તે સ્વિકારવું. આ-ઉપરથી ઠીયોડોરે પણ એક નહાની અર્ઝી લખી કાહાડી, અને તેમાં પોતે ટર્કીની નોકરીમાં રેહેવાને કેટલો એન્તેઝીર હતો, તે દરસાવ્યું હતું, અને તેઉપર સીરાસકિયરે ધ્યાન પહોંચાડવાની મેહેરબાની કરવી, એવી તેમાં અર્ઝ ગુજારી હતી. આ અર્ઝી પોતાનીસાથે રાખીને આપણો જવાન સાંજના સૂર્ય અસ્ત પામવાને વખ્તે જે મસ્જેદમાં ખોસરો પાશા નેમાઝ કરવાને આવતો હતો, ત્યાં જઈ ઉભો. ત્યાં બીજાં ઘણાંક લોકો તે નામદારનાં દીદાર જોવાને તથા માન આપવાને હાઝર થયેલાં હતાં, કારણકે ખોસરો પાશા તે વખ્તના બીજા પ્રધાનોકરતાં ઘણો લોકપ્રિય હતો. પણ આજેબી ઠીયોડોરનાં નસિબમાં નાઉમેદ થવાનું હતું, અને તેવીજ-રીતે બીજાં લોકોનાંબાબમાં પણ હતું, સબબકે તરતજ ખબર થઇ, કે કામની ભારે રોકાણનેલીધે તે દિને ખોસરો પાશા મસ્જેદમાં નેમાઝ પઢવા આવનાર નહતો.

અતિ નાઉમેદીસાથે આપણો જવાન લાટૅાસ અફસોસ કરતો ભેગાં મળેલાં લોકોનાં ટોળાંમાંથી બહાર નિકળ્યો, અને વિચારમાંનેવિચારમાં તે કયાં જાયછે, તેનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં; જ્યાં જવાય, ત્યાં તે ચાલવા લાગ્યો. આહેસ્તેઆહેસ્તે અંધારૂં થવા માડયું, અને જ્યારે પોતાના વિચારમાંથી છુટો થયો, ત્યારે તેને માલુમ પડયું, કે તે શેહેરના કોઇ એવા લત્તાઉપર હતો, કે જેથી તે તદન અજાણ્યો હતો, તે પોતાનો રસ્તો એક સાંકડી

સેરીમાંથી લેતો હતો, કે જે તદ્દન એકાંત હતી; ત્યાં એટલુંતો ચુપ હતું, કે તેનાં પોતાનાં પગલાંના આવાઝશિવાય, અને ઑટોમન રાજધાનીના દરેક મહલ્લાઓમાં જેમ પુષ્કળ કુતરાંઓ રખડતાં ફરેછે, તેઓનાં ભસવાના આવાઝશિવાય, ત્યાં બીજો કાંઇ પણ આવાઝ સંભળાતો નહતો.

પોતે જે ધર્મશાળામાં રેહેતો હતો, ત્યાં જવાનો રસ્તો કોઇ રાહાદારી દેખાડે, એવી મતલબથી તે કોઇની ત્યાં આવવાની આશા રાખતો, આગળ વધ્યો જતો હતો. અગર તેમ નહીં, તો કોઇ ગરીબ માણસ થોડાક પૈસાની ઉમેદે તેને ત્યાં લઇ જાય, એવા વિચારમાં તે હતો. પણ તેની મતલબ પાર પડી નહીં, અને આ એકાંત મહલ્લો તે પસાર કરીને બહાર પડયો, તો તેની નઝરે *ગોલડન હૉર્નનાં પાણી નઝરે પડયાં. એકાએક આ જવાન ક્રેટનાં સાંભળવામાં કોઈ છાકટાઓની ધિંગામસ્તીના અને ગડબડસડબડના સાદ આવ્યા, અને એક હલકું પીઠું, કે જે પડોશમાંજ આવેલું હતું, તેમાંથી થોડાંક માણસો બહાર ધસી આવ્યા. તેઓના પુશાકઉપરથી તેઓ ખલાસીઓજેવા લાગતાં; તેઓની ઝબાનઉપરથી ઠીયોડોરને જણાયું, કે તેઓ ફ્રેંચો હતા. તેઓ કોઇ વેપારી વહાણના ખલાસીઓ હોય, એમ ખુલ્લું જણાતું હતું, અને ખલાસીઓનાં બાબમાં જેમ હંમેશાં બનેછે, તેમ પોતાનાં વહાણઉપર લાંબો વખ્ત ગોંધાઈ રેહેવાપછી જ્યારે છુટ મળેછે, ત્યારે બનતાંસુધી દારૂ પી મસ્તી કરવામાં મઝાહ લેછે, તેમ તેઓ પણ કરતા હતા, એમ લાગ્યું. ઘણુંકરીને ગર્મ દેશોમાં સાંજનું ઝઝકળું વધારે વખ્ત રેહેછે, તેમ અત્રે પણ હોવાથી લાટૉસન જોવામાં આવ્યું, કે તેઓની સંખ્યા આસરે છની હતી. વળી પીઠાંમાંની રોશ્ની જે બહારાં પડતી હતી, તેઉપરથી તેઓના ચેહેરા તેનાં જોવામાં ખુલ્લા આવ્યા, અને તેઓ તદ્દન છાકટા થયેલા હતા.

હજીતો તેઓ ઠીયોડોરની નઝરે પડયા નહીં, તેટલાંતો તેઓની વગર મતલબની ગડબડ અને બુમબરાડા વધારે પરગરા તેને કાને પડયા.

તેઓમાંહેલો એક બોલ્યો, "ખુદા શાહેદ, એક ટર્ક! એક બુઢો ટર્ક! ચાલો, ચાલો, આપણે એને આપણી સલામતી લેવાડવા ધુમ દારૂ પાયે!"

ત્યારે બીજો મોટે સાદે ઘાંટો પાડીને બોલ્યો, "એ સુફેદ દાઢીવાળો એની આખી ઝેંદગીમાં કદાચ આજેજ પેહેલીવાર દારૂનો સ્વાદ ચાખશે, જોકે એ લોકોના ધર્મમાં તો દારૂ પીવાની સખ્ત મનાઇછે!"

વળી ત્રીજો બોલી ઉઠયો, "એને ઉંચકીને પીઠાંમાં લઇ જઇયે!" એમ બોલી વળી પાછા બધા સાથે ગડબડ કરવા લાગ્યા.

આ વેળા ઠીયોડોર નદીઆગળથી ફરીને આગળ ચાલવા જતો હતો, એવી આશાથી કે કોઇ ભોમિયો તેને ઘેર પહોંચાડવા કદાચ મળી જશે, તેટલાંજ પીઠાંમાંથી નિકળેલા મસ્તીખોરા ખલાસીઓ હસ્તાહસ્તા તેનીસાંમે થઇ ગયા. આપણો જવાન તેઓથી ફક્ત વીસ વારને છેટે દુર હતો, અને પોતાનીસાંમે શું બનેછે, તે ખુલ્લું જોઇ શકતો હતો.

* જુઓ નોટ ૧૧ મી.

તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે ટુર્કી લેબાશવાળો એક મર્દ પાસેની ગલીમાંથી તેજ મહલ્લામાં ચાલ્યો આવતો હતો, અને પેલા ફ્રેંચોનીવચ્ચે જઈ લાગ્યો હતો. તેઓ સઘળા તેનીઉપર તુટી પડ્યા; અલબતાં તેઓની મતલબ કોઇપણ રીતે તેને હયેરાન કરવાની નહતી, તોયે તે ગંભીર દેખાવના અને મોભાદાર મુસલમાનનીસાથે જેવીરીતે વર્ત્તવું જોઇએ, તેવીરીતે તેઓ વર્ત્તતા નહીંજ હતા. તેણે તેઓનીસાથે તેઓની ફ્રેંચ ભાષામાંજ વાત ચલાવી, કે જે તે ઘણી સારીરીતે બોલી તથા સમજી શકતો જણાતો હતો; તેણે તેઓને તેઓની આવી અઘટિત ચાલમાંટે સખ્ત ઠપકો આપ્યો, પણ તે સાંભળે કોણના બાપ! તેઓતો દારૂથી મસ્ત થયેલા હતા, અને તદન તુંફાની બની, જેમ તેઓએ પોતે જણાવ્યું હતું, તેમ મસ્તી કરવાપરજ પડયા હતા. તેઓએ તે મુસલમાનને પોતાના મઝબુત હાથોમાં ઉપાડયો, અને તેને પીઠાંમાં લઇ જવા જતા હતા. તેઓના હાથમાંથી છુટવાને તેણે ઘણાં ફાંફાં માર્યાં; અને તેઓનાં તેમ કરવાસાંમે સખ્ત વાંધો ઉઠાવ્યો, પણ જો તરત મદદ મળી નહતે, તો તેઓ તેમ કરવામાં ઝરૂર ફતેહ પામતે.

બિચારા બુઢા ટર્કને આવી હાલતમાં જોઇ, અને પોતાને આટલું બધું અપમાન થયેલું જોઇને ઘણો ગુસ્સે થયેલો જોઈ, ઠીયોડોર લાટૉસ, તે ફ્રેંચોનીવચ્ચે એકદમ ધસી ગયો; તેઓને ધક્કા મારી બાજુ હઠાવ્યા, અને તેઓના હાથમાંથી તે મુસલમાનને છુટો કીધો. આ સઘળો બનાવ આપણે આ બાબદ વાંચ્યે છૈયે, તેનાં કરતાં પણ ઓછા વખ્તમ બન્યો, અને એટલોતો ઝડફથી, કે પેલા ખલાસીઓ તો તદન અકળાઇને સાવજજેવા થઇ ગયા, અને તેઓને ખબર પણ નહતી, કે તેઓનીસાંમે થનારતો ફકત એકલો એકજ પુરૂષ હતો! તરતજ ઠીયોડોરે તે સુફેદ દાઢીવાળા ટર્કને એક બાજુએ ખસાડી દીધો; પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાહાડી; અને પેલા ખલાસીઓને તેઓના જીવને જોખમે ફરીથી તે શખ્સને હાથ લગાડવાની ધમકી આપી. ફ્રેંચોપાસે કશાં પણ હથિયારો નહતાં, છતાં તેઓ કાંઇ એક જણની તલવારથી ડરી જાય, તેમ નહતું, માંટે બધાઓ સાથે મળી ઠીયોડોરઉપર સામટો હમલો કરવા જતા હતા, તેટલાંજ તેઓનો એક અમલદાર ભોગજોગે ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે તેઓને તેઓના મછવામાં એકદમ પાછા ફરવાનો ધમકીથી હુકમ કર્યો, અને તેઓને નાચારીએ પોતાના વડાને તાબે થવાની ફર્ઝ પડી. પણ પોતાની ખાસ્સી ગમતમાં આટલાસરખા પોરિયાએ જે ખલલ કીધી હતી, તેને કોઇરીતે તેઓ શિક્ષા કરી શકયા નહીં, તેમાંટે પોતાની દેલગીરી ઝાહેર કરીને તેઓએ ત્યાંથી ચાલતી પકડી. જેવો તેઓનો અમલદાર તેઓને એકતરફથી લઈ ચાલ્યો, કે ઠીયોડોરે પોતાની તલવાર મિયાનમાં પાછી ખોસી, અને પછી પેલા બુઢા ટર્કને લઈ બીજીતરફ ચાલ્યો.

થોડીક ઝાંખી રોશ્ની જે પડતી હતી, તેનેથી ઠીયોડોરને જણાયું, કે જે શખ્સનો તેણે આપ્રમાણે બંચાવ કર્યો હતો, તે ઘણાજ મુફલેસ પુશાકમાં હતો, તો જોકે તેની ટપછપ ઘણી મોભાદાર અને કોઇને પણ પસંદ પડેએવી હતી; તેની ઉમર સાઠથી થોડાંક વધુ વર્ષોની હતી; અને તેની બાલથીભરેલી દાઢીથી તેનો દેખાવ ઘણો બુઝુર્ગ લાગતો હતો. તેના ચેહેરાઉપરથી તે ગંભીર અને વળી સાથે ઉદાર દિલનો દેખાતો હતો. પેલા હુલ્લડખોરા ખલાસીઓના હાથમાંથી પોતાનો બંચાવ થવાપછી તેણે તરતજ પોતાનું સાવધપણું પાછું દેખાડયુ, અને તેઉપરથી ઠીયોડોરની ખાતરી થઇ, કે તે કોઈ ઘણાંજ મક્કમ મનનો માણસ હોવો જોઇએ.

તે બુઢા ટર્કે પોતાનો ઉપકાર થોડાજ બોલોમાં કહી સંભળાવ્યો, પણ તે થોડા બોલો તે ઘણીજ લાયકરીતે અને ઘણીજ સંભાળથી ફ્રેંચ ભાષામાં બોલ્યો હતો. પણ તેનો પાછો જવાબ ઠીયોડોરે ટર્કીશ ઝબાનમાં આપ્યો.

તે સાંભળીને તે બુઢો બોલ્યો, "માશાલ્લા! ત્યારે શું તમે પોતેબી એક ફ્રેંચ નથી?"

ઠીયોડોર—"નહીં, સાહેબ, હું તો ઍડ્રીઆટિક સમુદ્રના પૂર્વ કેનારાઉપરનાં એક પ્રગણાંનો રેહેવાસીછું, અને ત્યાંથીજ આવ્યોછું."

બુઢો ટર્ક—(વધારે ખંતથી) "હં! ત્યારે કદાચ તમે એક ડાલમાશિયન હશો? અગર નહીતો એક ક્રોશિઅન હશો?"

ઠીયોડોર—"હા, સાહેબ, હું એક ક્રોટછું, પણ ખરૂં પુછાવો, તો જાતે એક ક્રોટ છતાં ઑસ્ટ્રિયાની ઝાલમી જુસરીને ધિક્કારનારોછું, અને તેટલાજ સબબે મારૂં સ્વદેશ છોડીને લાં આવ્યોછું."

બુઢો ટર્ક—"અને ત્યારે તમો કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લમાં શું કામ આવ્યાછો?"

ઠીયોડોર—"સુલતાનની નૌકરીમાં મારી તલવારથી કોઇ ચાકરી મેળવવાની ઉમેદમાં હું અત્રે આવ્યોછું, પણ તેટલામાટે એક આખું પખવાડિયું થયું, સીરાસકિયરને મળવાને હું ફોકટમાં ફાંફાં માર્યા કરૂંછું."

બુઢો ટર્ક—"તેમાં કશો શક નથી! અમારા આ બડેખાં હોદ્દેદારોની મુલાકાત લેવાનું ઘણું દિકટ કામછે. પણ તમે કયાં રેહોછો? અને આવે વખ્તે તમે લાં કેમ આવી લાગ્યા, કારણકે અંધારૂં થવાપછી આ જગ્યાઓ ઘણી ધાસ્તીભરેલીછે?"

ઠીયોડોરે પોતાની સર્વે હકીકત વિગતવારે તેને તરતજ કહી સંભળાવી, અને વઝીર મસ્જેદઆગળ આવે, ત્યારે તેને આપવાને જે અર્ઝી તૈયાર કરી હતી, અને તેમ કરવામાં તે કેવીરીતે નાઉમેદ થયો હતો, તે સર્વેનું બ્યાન તેનીઆગળ કહી સંભળાવ્યું, અને પછી પોતે કેવીરીતે રસ્તો ભુલ્યો હતો, તે પણ કહ્યું.

આ સર્વે સાંભળી તે બુઢો બોલ્યો, "તમોએ આજે મારી ખરેખરી એક ઘણી મોટી ખેદમત બજાવી છે, અને તેના અહસાનમાં હું વધુ તો કાંઇ કરી શકતો નથી, પણ જે મહલ્લામાં તમારી ધર્મશાળા આવીછે, ત્યાંસુધી હું તમારીસાથે આવીને તમોને રસ્તો બતલાવીશ, અને તેમ કરવામાં મને કાંઇ ઘણી અડચણ પડશે નહીં, સબબકે મારાં ગરીબ ઘરઉપર જવાનો રસ્તો પણ ત્યાંથીજ થઈનેછે."

આ બુઝુર્ગ મુસલમાનની માયાનેમાટે ઠીયોડોરે તેનો ઘણો ઉપકાર માન્યો, અને તેઓ બંધે સાથેસાથે ચાલવા લાગ્યા.

પછી વળી પાછી ટર્કે વાત ચલાવી, "ખ્રિસ્ટી, મને એક સલાહ આપવાની રઝા આપશો, અને તે એજછે, કે તમોને મળેલી નાઉમેદીછતાં, તમોએ હજી તદ્દન હેમત હારવી નહીં. આ તમારા કામમાં, તેમજ દરેક બીજાં કામોમાં જો તમો ખંત રાખશો, તો ઝરૂર તમોને તેમાં ફતેહ મળશે. હું ચાહુંછું, કે ફક્ત મ્હોડેથી તમોને સલાહ આપવાને-બદલે તમોને તમારાં કામમાં કોઇ બીજીરીતે મદદ કરી શકતો હતે, પણ હું તો એ

કમતરીન આદમીછું, અને મોટા હોદ્દેદારોમાં કાંઇ લાગવગ ધરાવતો નથી. છતાં, જો તમોને મારાં બોલવામાં રાસ્તી જણાતી હોય, તો સીરાસકિયરના મેહેલઆગળ ફરીથીને ફરીથી જયા કરજો, અને તેમ કરવાછતાં પણ જો તમો તમારી અર્ઝી તેને પુગાડવામાં ફતેહ નહીં પામો, ત્યારેતો તમારાં મોટાં કમનસીબની વાત ! તમો જે મહલ્લામાં રેહોછો, તે આએજછે, અને મારાજેવો એક બુઢો તમોને આશીર્વાદ દેછે, કે ખુદા તમારૂં કામ ફઝલ કરે !"

ત્યારબાદ ઠીયોડોર અને તે બુઝુર્ગ ટર્ક છુટા પડયા, ઠીયોડોરે પોતાની ધર્મશાળાતરફનો રસ્તો લીધો, અને તેતરફ આહેસ્તેઆહેસ્તે મનમાં વિચાર કરતો ચાલવા લાગ્યો. તે પોતાનાં મનસાથે બોલવા લાગ્યો, "ખચિત, મારે હજી પણ ખંત રાખવી જોઇએ ! તેમ કરવાશિવાય મારો બીજો કશો છુટક નથી ! કદાચ ખુદાએ મારીઉપર મેહરબાની કરીનેજ આ બુઢા માણસને મારા રસ્તાઉપર મુક્યો હશે, કે જેથી તેની વાજેબી સલાહથી મારાં જેગરમાં પાછી નવી ઉમેદ પૈદા થઇછે, કારણકે હું તો ખરેખર તદન નાઉમેદ થઇ ગયો હતો."

સુવા જવાઅગાઉ ઠીયોડોરે પ્લાસ્કિખાતેનાં પોતાનાં ઘરમાં જે સોનાના સેક્કાઉપર નેશાની કીધી હતી, તે બહાર કાહાડી, તે જોવા લાગ્યો, અને જો ખુદા તેનાં નસીબને કાંઈ યારી આપે, તો કોઈ વિશ્વાસુ બેપિયાને તે સેક્કા આપી પોતાને ઘર પોતાના વાહાલાંઓને સારી ખબર મોકલી આપવાનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. વળી એજ વેળાએ તેને પોતાનો નમકહલાલ મૅનફ્રેડ યાદ આવ્યો, અને તે સાંભરી આવ્યાથી તેને અતિશય દુઃખ થવા લાગ્યું; તેની આંખોમાંથી ગડગડ આસુંઓ ટપકવા લાગ્યાં, કારણકે તે દયાળુ દેલનો સેપાહ જો હંમણાં જીવતો હતે, તો તે કોઇ ઘણા છુપા વેષમાં વખ્ત આવવે તેનીતરફથી સેક્કા લઇને ક્રોશિયા જતે.

આપણો નાયક ત્યારપછી બિછાણે ગયો; તેને હવે બધા સારાજ સ્વપ્નાઓ આવવા લાગ્યા; અને સવારના જ્યારે તે ઉંઘમાંથી બીદાર થયો, ત્યારે પોતાનાં દેલસાથે કેહેવા લાગ્યો, "ખચિત પેલા બુઝુર્ગ ટર્કે જે સુપનો મને કહ્યાછે, તે ફતેહની ખુશ ખબરની આગાહી આપનારાજેવાછે !"

બપોરના હંમેશને વખ્તે ઠીયોડોર લાટૅાસે સીરાસકિયરના મેહેલતરફનો પાછો રસ્તો ધર્યો. પોતાથી બની શકેએટલી સારીરીતે તેણે પોતાનો પુશાક સજ્યો હતો, અને જોકે તેનો મુસાફરીનો પુશાક તો જેવો જોઇએ તેવો સરસ નહતો, છતાં તેનું કદ, અને જવાન લશ્કરી દેખાવ કોઇનું પણ દેલ તેનીતરફ ખેંચેએવાં હતાં, અને તેટલામાંટે જયારે તે રસ્તામાંથી પસાર થતો હતો, ત્યારે ઘણીક જવાન ખુબસુરત બાનુઓ, તેની ખુબસુરતી અને ટપછપ જોઇને પોતાના ઝુરખામાંથી ચળકતી આંખો તેનીતરફ ફેંકીને દેલમાં ખુશી થતી હતી !

આખરે તે ખોસરો પાશાના મેહેલઆગળ આવી પહોંચ્યો; તે હંમેશનીપેઠે તેના ચોકમાં દાખલ થયો; અને હંમેશનીમુવાફેક પેલો હબ્શી દરબાન તેને સાંમે મળ્યો. આ પુરૂષ, કોણ જાણે પોતાને હંમેશની પડેલી આદતપ્રમાણે, કે કોણ જાણે પોતાની ફર્ઝછે,

એમ સમજીને, જ્યારે પણ લાર્ટાસને મળતો ત્યારે એકનોએકજ સવાલ પુછતો, કે "કોણને પુછોછો?" અને આ વેળાએ તો જાણે તેને આગળ કોઇવાર જોયેજ નહીં હોય, એમ અજાણ્યા થઈ ડીયોડોરને તેજ સવાલ ફરીથી કર્યો.

ડીયોડાર—"હું નામવર ઓમરો પાશાને મળવા માંગુંછું."

આ સાંભળી તે હબ્શી નમ્યો, અને કહ્યું, "ઠીક, મારીપછવાડે આવો."

આજે આ ન ધારેલી ફતેહ થયેલી જોઇ ડીયોડોરનું દેલ ઘણું ખુશ થઇ ગયું. જોકે આજે તે મેહેલતરફ વધારે આશાવંત આવ્યો હતો, અને તેટલામાટે આજની ફતેહથી તે આગળી સર્વે નાઉમેદીઓ ભુલી ગયો. પેલો હબ્શી તેને અંદરના એક બીજા ચોકમાં લઇ ગયો, કે જ્યાં એક સુંદર ફુવારો ઉડતો હતો, અને આસપાસ મેંદી, માંલુંગાં, છૂત-ફળ, વગેરેનાં પુષ્કળ ઝાડો રોપેલાં હતાં, અને જ્યાં મોટી સંખ્યામાં તથા તરેહવાર શોભિતા પુશાકોમાં સજ થયેલા નોકરો, અહીંતહીં ફરતા હતા. કેટલાકો ટોળાં થઇ અરસ-પરસમાં ગોફતેગુ ચલાવતા હતા, ત્યારે વળી કેટલાકો સંગેમરમરના બાંકોઉપર અરડાઇને પડેલા હતા. ત્યાંથી ડીયોડોરને એક ઉંચા મેહેરાબવાળા દરવાઝામાંથી લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાંથી પેલો હબ્શી નૌકર તેને નમીને જતો રહ્યો.

આ જગ્યાએ વળી બે જવાન, ખુબસુરત હઝુરિયાઓ, અર્ધ લશ્કરી આસ્માની રંગના પુશાકમાં સજ થયેલા ઉભેલા હતા. તેઓના પુશાકઉપર સુફેદ "બટનો" અને કિનારીઓ જડેલાં હતાં, અને માથાંઉપર *"ફેઝ" કે કોઇપિણ જાતની પાઘડીનેબદલે પીછાંવાળી શોભિતી ટોપીઓ પેહેરેલી હતી. તેઓ હવે આપણા જવાનનાં ભોમિયાઓ થયા, અને તેને એક પોહોળા, મોટા, શુદ્ધ સંગેમરમરના સુંદર દાદરઉપરથી ઉપર લઇ ગયા, કે જે દાદરની બંધે બાજુએ અતિશય મોટાં કદનાં શોભિતાં ફુલદાનો થોડેથોડે છેટે મુકેલાં હતાં, કે જેમાનાં ફુલોમાંથી અતિ દેલપસંદ ખુશ્બુ નિકળી સર્વે ઠેકાણે પંથરાઇ ગઇ હતી. મથાળે જઈ પુગ્યાપછી એક મોટાં, ઉંચાં બારણાંને તે હઝુરિયાઓએ સ્હેજ હાથ લગાડયો, કે તરત તે બારણાં ઉંઘડી ગયાં, કે જેમાંથી થઇને દીવાનખાનાંની બહારના એક મધ્યમ કદના ઓરડામાં તેઓ દાખેલ થયા, કે જ્યાં તરેહવાર જાતના કસબી પુશાકમાં સજ થયેલા કેટલાક લશ્કરી અમલદારો ઉભેલા હતા. એજ ઓરડામાં બીજા બે હબ્શી ગુલામો, અસલ "ફાશિન"ના ટર્કી કપડાંમાં ઉભેલા હતા. તેઓનાં માથાંઉપર મોટી પાઘડીઓ, દેલમાં લાંબા ઝબ્બાઓ, અને પગમાં અતિ પોહોળાં સુરૂવાળો પેહેરેલાં હતાં. તેઓએ ડીયોડોરને તથા પેલા બે હઝુરિયાઓને જોતાંને વાર સોનેરી ગીલીટવાળા બે ન્હાનાં બારણાંઓ ખોલ્યાં, કે જેમાંથી વળી ડીયોડોર પસાર થયો. જેવો તે માંહે દાખલ થયો, કે બારણાં જાણે ચાંપથી ઉંગાડબંધ થતાં હોય, તેમ તરતજ પાછાં બંધ થઇ ગયાં. આ દીવાનખાનાંમાં આવ્યાપછી ડીયોડોરને જણાયું, કે તે કોઇ શખ્સની હાઝેરીમાં આવી ઉભો હતો. તે એક (જુઓ ચિત્ર ૨ જું) †દીવાનઉપર બેઠેલો હતો, અને તેનીહઝુરમાં, ન્હાનાં દીવાનખાનાંમાં હતા, તેનાંકરતાં પણ વધારે સંખ્યામાં લશ્કરી અમલદારો ઉભેલા હતા.

* જુઓ નોટ ૧૨ મી. † જુઓ નોટ ૧૩ મી.

આપણા જવાન ટીયોડોરે વાકાં વળી ઘણીજ સભ્યતાથી કુરનેશ બજાવી, કારણકે તેની ખાતેરી હતી, કે તે શખ્સ બીજો કોઇજ નહીં, પણ સીરાસકિયર પોતેજ હતો.

લાંબા વખ્તની કંટાળાભરેલી નાઉમેદીઓપછી પોતાની ખરી આશાઓ આ-પ્રમાણે સફળ થયેલી જોઈ, તે દેલમાં ઘણોજ ખુશ થવા લાગ્યો, અને તેનું મગઝ ચકભમ થવા લાગ્યું. તે કાંઈ ઉપલા મોટા મરતબાના વઝીરની, કે તેનીઆસપાસ ઉભેલા ભપકા-દાર પુશાકવાળા બડેખાં અમલદારોની હાઝેરીનેલીધે નહતું, કેમકે આ જવાન ક્રોટ, ઘણા બહાદુર સ્વભાવનો ને મઝબુત ભેજાંનો હતો, પણ આપ્રમાણે થવાનું કારણ જુદુંજ હતું, અને તે એ હતું, કે જ્યારે ટીયોડોરે અદબથી કુરનેશ બજાવ્યાપછી પોતાનું ડોકું પાછું ઉંચક્યું, કે તરત તે ચમક્યો, કારણકે તે તખ્તઉપર બેઠેલો સીરાસકિયર ખોસરો પાશા તો કોઈજ નહીં, પણ તે બુઢો મર્દ કે જેને તેણે તુફાની ફ્રેંચ ખલાસીઓના હાથમાંથી બચાવ્યો હતો, તે પોતે હતો. પ્રથમતો ટીયોડોર સમજ્યો, કે તે કાંઈ સ્વપ્નું જોતો હશે, પણ તેણે પોતાની આંખોઉપર હાથ ફેરવી, અને પછી તેની ખાતેરી થઇ, કે તે સ્વપ્ન નહીં, પણ ખરેખરો બનાવ હતો.





પ્રકરણ ૫ મું.

સીરાસકિયર.

મોલાકાત લેવાના જે દીવાનખાનાંમાં ઠીયોડોર લાટૉસને લઈ જવામાં આવ્યો હતો, તે ઘણો સરસરીતે શણગારેલો હતો. તેમાં મુકેલા "સોફા"ઉપર ઉંચાંમાંઉંચી રંગબેરંગી મખમલો જડેલી, અને તેને ફરતી સોનેરી ઝાલરો હતી; સર્વે તકિયાહઓ કિમતી ઝરકસી કપડાંના બનાવેલા હતા. જે હોદ્દેદારો સીરાસકિયરની દરબારમાં હાઝર હતા, તેઓ સર્વે સૌથી ઉંચી પદવીના લશ્કરી અમલદારો હતા, કે જેઓમાં *જેનિસૅરીઓનો આગા, યાને કરનલ પણ હતો. જે ખ્રિસ્તી લફંગાઓ, જેઓ પોતાનું લશ્કર છોડીને દુશ્મનની નૌકરીમાં રેહેછે, તેઓની ખાસ એક રીજમીટ હંમેશાં રાખવામાં આવેલી હતી, કે જેઓનું ચલણ છેક સુલતાનઉપર વટીક ચાલતું હતું. પણ હાલમાં આ જેનિસૅરીઓની રીજમીટ હુસ્તી ભોગવતી નથી. જ્યારે આ વાર્ત્તામાં જણાવેલે વખ્તે ઠીયોડોર લાટૉસ કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે આવ્યો હતો, ત્યારે ટર્કીમાં સુલતાન માહમુદ રાજ્ય કરતો હતો, અને તેનાં ત્યાં આવ્યાપછી સાત વર્ષો રહીને આ રીજમીટે બળવો ઉઠાવ્યો, તેથી નામદાર સુલતાને તેઓને જડમૂળથી ઉખેડી કાહાડયા હતા.

આપણા આ જવાનના ચેહેરાઉપર પોતે જે જોયું, તેથી જે અજાયબી ઉપજી હતી, તે જોઇને ખોસરો પાશા મનમાં જરા હસ્યો, અને પછી સ્હેજ કાંઇ છુપી ઈશારત કરવાથી, જે સર્વે લશ્કરી હોદ્દેદારો ત્યાં ઉભેલા હતા, તેઓ તરતજ જુદેજુદે દરવાઝેથી બહાર નિકળી ગયા, અને ફક્ત ઠીયોડોરજ સીરાસકિયરનીહઝુરમાં એકલો રહી ગયો.

ખોસરો પાશા—(ઘણીજ મમતાથી) "જવાન મર્દ, આગળ આવો. ગઇ કાલે રાત્રે તમોએ જે મારી અચ્છી સેવા બજાવીછે, તેમાટે ફરી એકવાર તમારું અહસાન માનવાની મને જે તક મળીછે, તેમાટે હું ઘણો ખુશી થયોછું. તે ફ્રેંચ કુતરાઓ ઝરૂર મને પિંઢાંમાં ઘસડી લઈ જઇ, મને ત્યાં ઘણું અપમાન આપતે, અને હયરાન કરતે, અને તેથી સઘળા ચુસ્ત અને ભલા મુસલમાનોમાં મને ઘણું ખરાબ લાગતે; હું લોકોની હંમેશની હાસીમાં આવી પડતે, અને મારી તે ફઝીહતી હંમેશસુધી એક કહેવતમુજબ ચાલુ રેહેતે. પણ તમે મને એવી બીઆબરૂમાંથી બચાવ્યોછે, અને તેમાટે હું તમારો અહસાનમંદછું."

ઠીયોડોર—"જો આપસાથે વાત કરવામાં મેં વધારે છુટાપણું લીધું હોય, તો તેનું કારણ એજ હતું, કે આપ છુપા વેષમાં હોવાથી મેં આપ સાહેબને ઓળખ્યા નહીં. મને જરાપણ ખ્યાલ નહતો, કે જે બુઢ્ઢા મર્દસાથે હું વાત કરુંછું, તે આપજેવા આલા દરજેનાં નામદાર સાહેબછો."

---

* જુઓ નોટ ૧૪ મી.

ઓસરો પાશા—(જરા હસીને) "હું તે જાણુંછું, અને એક વખતે મને ઘણી લાલચ થઈ, કે હું કોણછું, તે તમોને જણાવી દઉં, અને તમોને આજે અત્રે મારીહઝુરમાં આવવાને ફરમાઉં, પણ તમો તો મને એક મેસ્કીન ખુદોજ ધારતા હતા, અને તેવા એક ગરીબની સલાહમુજબે તમો ચાલશો કે નહીં, તે તપાસવાનો મને ખ્યાલ થયો. વળી તમો મારા મેહેલમાં આવ્યા કરવાની કાળજી રાખશો કે નહીં, તે જાણવાને પણ હું આતુર હતો, એટલે ચુપજ રહ્યો. પણ મારે તમોને જણાવવાની કશી ઝરૂર નથી, કે જ્યારે ફરી તમો **સીરાસકિયર**ને મળવા માંગો, ત્યારે તમોને તરત મેહેલમાં દાખેલ કરવાનો મેં હુકમ ફરમાવી મુક્યો હતો."

આ સાલેસાઈભર્યું બોલવું સાંભળીને ટીયોડોર **લાટૉસ** અદબથી વાંકો વળી પાછો નમ્યો, અને પછી વઝીરે તેને પોતાનાં તખ્તની જમણી બાજુએ એક "સોફા"ઉપર બેસવાને ફરમાવ્યું; અને થોડીક "મિનીટો"સુધી જાણે તેનાં ભલાંનેમાટે ઘણી કાળજી રાખતો હોયતેમ તેનીતરફ ટીકીટીકીને જોયા કર્યું.

ઓસરો પાશા—"તમો ક્રોશિયાના એક રેહેવાસી છોઓની? તમોએ ગઇ રાતે મને તેમ કંઇ જણાવ્યું હતું ખરૂં, અને વળી તમો કાંઈ બોલ્યા, તેઉપરથી મને માનવાને કારણછે, કે તમો **ઑસ્ટ્રિયા**નાં રાજ્યની નૌકરીમાં હતા, ખરૂં કે?"

ટીયોડોરને લાગ્યું, કે જોઇએ તેકરતાં વધારે લાભ તેનામાં **સીરાસકિયર** લેતો હતો, તેથી શું જવાબ દેવો, તેના વિચારમાં તે પડ્યો,

ઓસરો પાશાએ વળી જરા વધારે બારીકીથી ટીયોડોરગમ જોઇને કહ્યું, "તમોએ ગઇ રાતે મને જણાવ્યું, કે 'ખરૂં તો કેહેવું જોઇએ,' તેઉપરથી હું માનુંછું, કે તમો રાસ્ત બોલવાનું પસંદ કરોછો——"

ટીયોડોર આ સાંભળી શર્માઇને લાલચોળ થઈ ગયો, અને પછી બોલ્યો, "મેં આપ નામવરને એવું કશું કહ્યું નથી, કે જેથી જુઠું બોલવાનો કશો શક મારીઉપર આવે."

ઓસરો પાશા—"પણ તમોએ મારા 'સેક્રેટરી'ને એક કાગળ લખ્યોછે, અને તેમાં તમે 'ડુબિટઝ' નામની સહી કરીછે."

આ સાંભળીને ટીયોડોર **લાટૉસ**ના ગાલઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, છતાં અમીરી અને માણસાઇ સાફ દેલથી તેણે જવાબ આપ્યો, "નામવર ઉમરાવ, હું કબુલ કરૂંછું કે, મેં એક નામ ધારણ કીધુંછે, કે જે મારૂં પોતાનું ખરૂં નામ નથી. તોયે ખુદાને હાઝેરનાઝેર જાણીને હું કહુંછું, કે જે નામ મારા મરહુમ બાપે મને આપ્યુંછે, તેને નામોસી લગાડવાજેવું કશું કામ મેં કર્યું નથી!"

ઓસરો પાશા—(તેને બોલતો અટકાવીને) "હું તે જાણુંછું. દુન્યાદારીનીરીતે તમો બેગુનાહછો, પણ સખ્ત લશ્કરી કાયદા સંભાળનારઓની આંખોમાં તમો કદી માફ ન થાય, એવા ગુનાહગાર ઠર્યાછો."

ટીયોડોર—"હું જોઉંછું, કે તમો નામદાર મારેમાટે ઘણું જાણોછો, બલકે સઘળું જાણોછો! અને જો મેં એક જુદુંજ નામ એખતિયાર કર્યું હોય; અગરજો જે બનાવ બન્યોછે, તે છુપાવવાનું આ દુન્યામાં મને કારણ મળ્યું હોય, તો તે——"

ખોસરો પાશા—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "તમો તેમ કરવામાં વાજેબી હતા ! મારેથી બનેએટલું તમારૂં ભલું કરવાની મારી નેમમાં જે ચોકસ બનાવો મારી જાણમાં આવ્યાછે, તેથી તેમાં જરા પણ ખતરો પડનાર નથી ! એક ઘડી પણ નહીં ! હવે આપણે આગળ વાત ચલાવ્યે તેનીઆગમજ ગઇ રાત્રે બનેલા બનાવનાંસંબંધમાં મારે તમોને કેટલીક બાબદોથી વાકેફ કરવા જોઇએ. હું વારંવાર ઘણા મેસ્કીન પુશાકમાં અંધારૂં થવાપછી શેહેરમાં ફરવા નિકળુંછું. એવી મતલબથી, કે મારી જાતે ખાતેરી કરૂં, કે "બજારો"માં બધું શાંત અને સુલેહભર્યુંછે કે નહીં; પેલા કજિયાખોર અને હુલ્લડખોર જૅનિસૅરિઓ લસ્કરી કાયદાપ્રમાણે અમલ કરેછે, કે નહીં," અને જરા હસીને તે વધુ બોલ્યો, "નામદાર સુલતાન જે સુધારાઓ કરવાનાં પગલાં લેનારછે, તેબાબે લોકો શું વિચાર ધરાવેછે, તે ખાનગીરીતે મારાં જાણવામાં આવે. પણ હવે તમારે પોતાનેવિષે, ઠીયોડોર લાટૉસ—"

પોતાનું ખરૂં નામ સાંભળતાંજ આપણો જવાન પોકારી ઉઠ્યો, "આહા ! ત્યારે આપ નામદારે મને ખરેખરો પિછાણ્યોછે ! પણ કેવીરીતે——"

ખોસરો પાશા—શું ટર્કીની સરહદસુધી તમારી પુઠ પકડવામાં ન આવી હતી ? અને તમો ત્યાંથી થઇને પછી કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ જઇ ઑટૉમન સરકારની નોકરીમાં જોડાશો, એમ ધારવામાં ક્રોશિયાનો બાન શું વાજેબી નહતો ? તે હાકમ હંમણાં તમારો કટ્ટો દુશ્મન થઇ લાગ્યોછે, એમ તમોને જણાવવાની હવે કશી ઝરૂર રહી નથી, અને તેટલામાંટે હવે તમારે જાણવાની પણ અગત્યછે, કે તેણે ત્યાં તમારી ઉમેદ તોડવાને અને તમારી ઉમેદોનો ભંગ કરવાની કોશેશ કરવામાં કશું બાકી રાખ્યું નથી. તેણે ખુદ મારીઉપર એક રૂકો લખી, પોતાના ખાસ કાસેદને અત્રે મોકલ્યો હતો, અને તેમાં તમારી તમામ હકીકત——"

ઠીયોડોર—(લગાર ખીજવાઇને) "હા, અને તેમાં મને ખરાબ લાગે એવીરીતે ખુબ મરીમસાલો ભરીને બેશક લખેલું હશેજ."

ખોસરો પાશા—"પણ તમોજ જુઓછો, કે તમોને ખરાબ લગાડવામાં તે ફતેહ પામ્યો નથી. તેનીતરફથી મોકલવામાં આવેલો કાસેદ આજેજ સવારના અત્રે આવી પુગ્યો હતો, અને તે કાગળ લાવ્યો હતો, તેમાં તમારા દેખાવ, વગેરેની નેશાનીઓનું એક હુબહુ બ્યાન કર્યામાં આવ્યુંછે. તેઉપરથી ગઈ રાત્રે મારા છુટકારા કરનારને મેં તરતજ પિછાણ્યોછે. વળી તમોએ ગઇ રાત્રે તમારી જે થોડીક હકીકત મને કહી હતી, તેઉપરથી 'ડુબિટઝ' નામ ધારણ કરનાર કોણછે, તેનું ખરૂં નામ શુંછે, તે શામાંટે ત્યાં આવ્યોછે, વગેરે, સર્વે હું તરત પામી ગયો હતો."

ઠીયોડોર—"ત્યારે, કદાચ, આપ નામદારના સર્વે અધિકારીઓમાં પણ હું ખરેખરો કોણછું, તે તો જણાઇજ ગયું હશે ?"

ખોસરો પાશા—"અને સમજો, કે તેમ જણાઇ પણ ગયું હોય, તો તેમાં તમોને શર્માવાજેવું શુંછે ? પણ ખરેખર તો તેમ નથી. ફક્ત મારો 'સેક્રેટરી,' કે જે મારા બધા અધિકારીઓમાં સર્વેથી વધારે વિશ્વાસુછે, તેજ એકલો આ તમામ બાબદથી માહિતગારછે. લો ચાલો, હવે આપણે તમારીજ બાબદઉપર વાત કર્યે. હું તમારી સર્વે ભલી ઉમેદો પાર પાડવાને ખુશીછું. પણ જવાન મર્દ, તમારે જાણવું જોઇએ," અત્રે ખોસરો પાશાએ

લગાર ગંભીર સાદે કહ્યું, "તમોને ખબર પણ હોવી જોઇયે, કે હું, તરતજ તમોને લશ્કરના એક અમલદારની પદવી આપવા માગુંછું; પણ તે કબુલ કરવાઆગમજ તમારે એક સરત સ્વિકારવી જોઇએ——"

આ સાંભળી ઠીયોડાર, કે જે પેહેલાં આ ખુશ ખબરથી હરખાઇ ગયો હતો, તેનો ચેહેરો દેલગીર થઇ ગયો, અને તે ગળગળતે સાદે બોલ્યો, "નામદાર સાહેબ, હું તે જાણુંછું, હું ઑટોમન રવાઝથી પુરતો વાકેફ હોવાથી, મને તે ભોગ આપવો પડશે, તે હું આગમજથીજ જાણતો હતો. ટુંકમાં કહું, તો હું જાણુંછું, નામવર માલેક, કે સુલતાનની નોકરીમાં જોડાવા પેહેલાં મારે મારો બાપીકો ધર્મ ત્યાગ કરી, મારે એક મુસલમાન થવું જોઇએ!" આટલું બોલતાં તેનો સાદ ગુંગળાવા લાગ્યો.

ઓસરો પાશા—(ઠીયોડારના ચેહેરાતરફ ટીકીટીકીને જોવાપછી) "અને તેમ કરતાં તમોને ઘણુંજ દુઃખ લાગેછે, ખરૂં કેની? જો એમજ હોય, તો જવાન મર્દ, થોભ, અને વધારે પુખ્ત વિચાર કરવાવગર કુવામાં ભુસકો મારતો ના! પોતાનાં જેગરમાં ખતરો રાખીને ફરનાર કોઇ દિને પણ એક ચુનંદો સેપાહબચ્ચો બનતો નથી. સાંભળો! હું તમારા ઘણાં અહસાનમાંછું, અને તેનો બદલો હું બીજી રીતે વાળી આપી શકું એમછે. અગરજો તમો તમારા બાપદાદાઓનો મઝહબ ત્યાગ કરવાને આંચકી ખાતા હોય, તો પૈસા લેઓ, હું નાણાંની મોટી રકમ તમોને બખ્શવાને ખુશીછું, કે તે લઇ તમો કોઇ દુરદેશાવર નિકળી જાઓ કે જ્યાં——"

ઠીયોડાર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "નહીં! નહીં! હું કોઇ પણ ભોગ આપવાને તૈયારછું—પછી તે ધર્મ પણ હોવ તો શું થયું! તેમ કરવામાં મારી મતલબ એટલીજછે, કે તેથી કરીને કોઈ દહાડે મને ઑસ્ટ્રિયનોનીસાંમે લડવાની તક મળશે. આ તક મને બેશક સુલતાનની નોકરીમાં જોડાવાથી ઝરૂર મળશે—હું તમારી માંગણી કબુલ રાખુંછું!"

ઓસરો પાશા—(લગાર દયાળુ દેલથી) "જવાન મર્દ, એથી વધારે બેહતર તમો કશું કરી શકશો નહીં. તમારા હકમાં ઘણું સખ્ત નુકશાન કર્યામાં આવ્યુંછે, તેપણ એવું સખ્ત, કે જેબાબે તમોને કશી ખબર પણ પડી નહશે!"

પોતાની બેઠકઉપરથી કુદકો મારી ઠીયોડાર ઉઠી ઉભો થયો, અને તેનાં મનમાં તરતજ એક વિચારથી ધાસ્તી ઉપજી આવી, અને બોલી ઉઠ્યો, "આહા! શું એમછે! શું તે ઘાતકી અને જનુની બાને મારા ભાઇને, તેની વાહાલી બેહેરદારને, અને તેઓનાં ફુલ બચ્ચાંને, મારા બુઝુર્ગ કાકા, ભલા પાદરીને——"

ઓસરો પાશા—(તેને હયાંજ બોલતો અટકાવીને) "મારા જવાન દોસ્ત, જે બન્યુંછે, તે નહીં બન્યું થનાર નથી, માટે એટલો ઉશ્કેરાઇ ના જા! અલ્લાહ એનસાફીછે, અને તેનો હુકમ કોઇ કદી પણ ફેરવી શકતું નથી."

જોકે સીરાસકિયરે લાટૉસને પોતાના સ્વભાવઉપર કાબુ રાખવાની ભલામણ કીધી હતી, છતાં તેણે ઘણાં ઉશ્કેરાઇને કહ્યું, "પણ તેઓની ઝેંદગી, નામવર સાહેબ, જેઓ મારાં ઘણાંજ અતલગનાં વાહાલાંછે, તેઓની કિમતી ઝેંદગીનું કેમ?"

ઓસરો પાશા—"તેઓ સલામતછે."

હું કાંઈ તુંને ફર્ઝ પાડતો નથી. મારી મતલબ તો ફક્ત એ હતી, કે જે બનાવો તારી-પછવાડે બન્યાછે, તેથી તુંને વાકેફ કરવો, અને તું તારાં કુટુંબબાબે કોઇ પણ રીતે થાય !" શકમંદ રેહે; તેનાંકરતાં બેહતર કે જે વધારે ખરાબ બનાવ બન્યોછે, તેથી તું જાણકાર

જોકે આ વેળા ઠીયોડોરનો ચેહેરો ઝર્દ થઇ ગયેલો હતો, તોયે તે મક્કમ ઠરાવનો અને કરડો દેખાતો હતો. તેણે સીરાસકિયરને કહ્યું, "તમો નામદાર મારીતરફ ઘણીજ ઉદારતા અને માયાથી વર્ત્યાછો. આ ખબર સાંભળવાપછી મને મારી જન્મભૂમીતરફ કોઇ રીતનો સંબંધ રહ્યો નથી. હવે જે દેશને મેં મારો પોતાનો કરી લીધોછે, તેતરફથી જો ઝરૂર પડશે, તો હું લડીશ, અને મરીશ ! હા, અને જો એકવાર આ ધિક્કારભરેલા ઑસ્ત્રિયનોતરફ મારી તલવાર મેં ખેંચી, તો પછી મિયાનને છેલ્લી સલામ ! તે કદીપણ પાછી તેની મિયાનમાં ખોસાવાની નથી ! મારા મુરબ્બી, મેં હવે મારો ઠરાવ નક્કી કર્યોછે; મારાં વાહાલાંઓ, કે જેઓ મારેખાતેર આઝાબ પામેછે, તેઓનેમાંટે હવે હું એકપણ વધુ આંસુ ખેરવીશ નહીં. નહીં, બસ મારાં દુઃખનો અહીંજ છેડો આવી ગયોછે ! હવે મને મારા કીનાનોજ વિચાર કરવા દેઓ !"

તે બુઢો ટર્ક, કે જે ભારે હેમત ધરાવતો હતો; જે ઘણીક લડાઇઓમાં બહાદુરીથી લડેલો હતો; અને જે હંમેશાં લડાયક ખમીરને ઘણો ચાહાતો હતો, તેવટીક આ જવાનને આવી છટા અને હેમતથી બોલતો સાંભળી ઘણો ખુશ અને અજાયબ થયો, અને તેની-તરફ ટીકીટીકીને જોવા લાગ્યો, સબબકે તેનીસાંમે ઉભેલા જવાનનું કદ જાણે તેને મોટું થતું હોય, એવું જણાયું; તેનો દેખાવ જાણે દહેશત ઉપજાવેએવો લાગ્યો; અને તેનાં બોલવામાં જાણે ચોક્કસ જાતની સચાઇ હોય, એમ તેને લાગ્યું; યાને તેનો આખો દેખાવજ જાણે ફેરવાઇ ગયો હોય, તેવો બુઢા સીરાસકિયરને તે લાગ્યો. તેને લાગ્યું, કે તે જાણે જવાન ઠીયોડોરને બસ જોયાજ કરે; અને તેને જોઇને તે પોતાને પણ જાણે પાછો જવાન થતો હોય, એમ માનવા લાગ્યો ! કારણકે તે પોતે પણ ઑસ્ત્રિયનોને ખરાં દેલથી ધિક્કારતો હતો; તેને પોતાને પણ તેઓતરફ કડવી અદાવત હતી; અને આ જવાનની તેઓતરફની આવી સખ્ત ભાષા સાંભળીને તેની પોતાની રગેરગમાંનું બુઢું લોહી ઉકળવા લાગ્યું.

વળી પાછા થોડોક વખ્ત બંધે જણાં ચુપ રહ્યા. આ વેળા પોતાની આંખો ઠીયોડોર લાટૉસતરફથી ફેરવીને ઓસરો પાશા કાંઇ ઉંડા વિચારમાં હોય, એમ લાગ્યો, પછી તે બોલ્યો, "મારા જવાન દોસ્ત, આજથી તારૂં ભવિષ્ય મેં મારા હાથમાં લીધુંછે, કારણકે એક નજીવા બનાવે અલ્લાહે તુંને મારા રસ્તાવચ્ચે ગઇ રાત્રે નાખેલો જણાતો નથી. એમાં કાંઇ ઘણો ઉંડો ભેદછે. આ દુન્યામાં એકજ જણ મને અતિશય વાહાલુંછે, અને ગઇ રાત્રે ઘેર પાછા ફર્યાપછી મેં તેણીને જે સર્વે બનાવ બન્યો હતો, તે કહી સંભળાવ્યો, અને હું કેવી કુબ્જ હાલતમાં આવી પડ્યો હતો, કેવીરીતે એક ઉદાર દેલના જવાન અજાણ્યા ખ્રિસ્તીએ મારો બંચાવ કર્યો હતો, વગેરે જ્યારે મેં તમામ કયેફેયત તેણીને કહી, ત્યારે તેણીનું દેલ અહેસાનની લાગણીથી ઉભાઇ ગયુંછે, અને જોકે અમારાં દેશનો રવાઝ તો નથી, તોયે ખુદ પોતાને મ્હોંડેજ તમારૂં અહેસાન માનવાને તેણી ઘણીજં આર્ઝુમંદછે. એઉપરથીજ તમારી ખાતેરી થશે, કે હું તમારાં ભલાંમાં કેટલો લાભ લઉંછું."

આપ્રમાણે બોલી ખોસરો પાશા જે તખ્તઉપર બેઠેલો હતો, તેઉપરથી ઉઠ્યો, અને એક શોભિતો મખમલનો પર્દો, કે જેઉપર ભારોભાર કસબી ઝાલરો જડેલી હતી, તે ખસાડી જે બારણાંઉપર તે ટાંગેલો હતો, તેઉપર ધીમેથી ટકોરા માર્યા. તે સાંભળતાંજ અતિ સુંદર અને કિમતી પુશાકવાળો એક હબ્શી નોકર હાઝેર થયો, અને પોતાના શેઠને ઘણીજ આદાબથી વાંકા વળી નમન કીધું. પાશાએ તેનાં કાનમાં ઘણું ધીમેથી કાંઇ કહ્યું, અને તે સાંભળી નોકરે ફરીથી નમન કીધું. પછી ખોસરૂ પાશાએ ઠીયોડોરનો હાથ પકડીને પુછ્યું, "ત્યારે તમોએ પાકો ઠરાવ કર્યોછે?"

ઠીયોડોર—(મક્કમપણે) "સર્વે કરારસાથે કબુલ કરૂંછું."

ખોસરૂ પાશા—"તમો તમારી સ્વદેશી જગ્યા, તમારા બાપદાદાનો મઝહબ, અને ખુદ તમારૂં નામવટીક ત્યાગ કરવાને રાઝીછો?"

ફરીથી ઠીયોડોરે આગળનાંજજેવાં મક્કમપણાંથી જવાબ આપ્યો, "સર્વે ત્યાગ કરવાને કબુલ કરૂંછું."

ખોસરૂ પાશા—"ઠીક ત્યારે આજથી હું તમોને 'ઓમર' નામ આપુંછું, અને એ નામશિવાય બીજાં કોઈ પણ નામથી હવે તમે ઓળખાશો નહીં. તમો તે કબુલ કરોછો? તમો અમારી રીતભાંત, અમારા રવાઝો, અમારી દીન, અમારી ધર્મક્રિયા, એ સર્વે કબુલ રાખશો?"

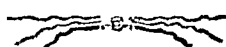
ત્રીજીવાર ઠીયોડોરે જરાપણ અચકાયાવગર કહ્યું, "એ સર્વે હું કબુલ રાખુંછું."

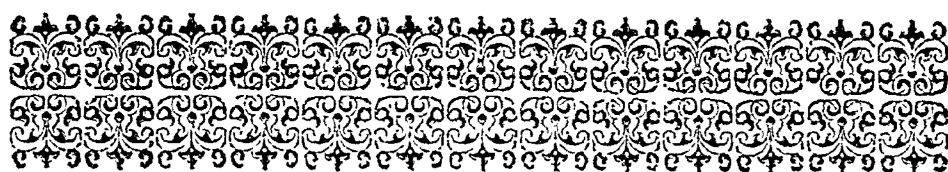
આઉપરથી બુઢા પાશાએ કહ્યું, "ઠીક, ત્યારે જ્યાં તમોને આ ગુલામ લઇ જાય, ત્યાં એનીપુઠે જાઓ. બેટા, મેં તારેવાસ્તે જે ધારી રાખ્યુંછે, તે સર્વેનેલાયકનો તુંછે!"

ઓમર—કારણકે હવે આપણે આપણા જવાન ઠીયોડોર લાટૉસને એજ નામે ઓળખીશું—તરતજ ઘુંટણિયે પડ્યો, અને જે હાથ તેનીઆગળ ધરવામાં આવ્યો હતો, તે ચુમ્યો; તેનો પોતાનો હાથ પણ સીરાસકિયરે પોતાના હાથમાં લઇ એક બાપનાજેવી માયાથી દાબ્યો; અને પછી પેલા કાળા ગુલામનીપુઠે તેજ સોનેરી ઝાલરવાળા મખમલના પર્દાવાળા દરવાઝામાં ઉતાવળે ચાલ્યો.

તે ગુલામ આપણા નાયકને એક સાંકડી ચાલમાંથી એક મોટાં દીવાનખાનામાં લઈ ગયો, કે જ્યાંથી તે મેહેલના બીજા ત્રણ જુદાજુદા ભાગોમાં જવાઇ શકાતું હતું. આ દીવાનખાનાંમાં તેઓ બેઉ જણાશિવાય બીજું કોઇ હાઝેર નહતું. ત્યાંથી તે ગુલામ સામેની એક બીજી ચાલતરફ ગયો, અને ઓમર પણ તેનીપુઠે ચાલ્યો. આ બીજી ચાલને નાકે એક બારણું હતું, જે તે હબ્શી ગુલામે ઉઘાડ્યું, અને પછી પાછા હઠી જઈ, ઓમરને તેમાં દાખેલ થવાની એશારત કીધી. ઓમરે તેમુજબે કર્યું, અને પેલા હબ્શીએ બારણું પાછું બંધ કીધું, અને હવે ઓમરજ ત્યાં એકલો રહ્યો.

ત્યાં એક દેલપઝીર દેખાવ જે તેની નજરે પડ્યો, તેવિષે હવે આપણે આવતાં પ્રકરણમાં જાણીશું.





પ્રકરણ ૬ ઠું.

બાગે બેહેશ્ત.

એક ઘણાજ સુશોભિત બાગમાં ઓમરે પોતાને આવી ઉભેલો જોયો. તેમાં તરેહવાર જાતના અને રંગના અતિ ખુબસુરત ફુલોના ક્યારાઓવચ્ચે ન્હાના પગરસ્તાઓ કીધેલા હતા, કે જેઉપર ચકચક કરતી કોડીઓ બિછાવેલી હતી, અને તેથી એવું લાગતું હતું, કે જાણે સંગેમરમરના કટકાઓથી મઢી લીધેલી ઝમીન બનાવેલી હોય, એવી સરસ ત્યાં માણસને હાથની કારીગરી કીધેલી હતી. સૌથી ઉંચી કોડીના, અને આરસપહાણમાંથી કોતરી કાહાડેલા ઝબરદસ્ત મોટાં ફુલદાનો તરેહવાર જાતના ફુલો, અથવા ખુસ્બુદાર પાણી-થી ભરેલાં ત્યાં જગેજગ હતાં. વળી ત્યાં ઠેકાણેઠેકાણે ફુવારાઓમાંથી પાણી ઉડતાં હતાં. આ કારણનેલીધે ત્યાં દેલને ખુશ લાગેએવી ઠંડી અને ખુસ્બુદાર લેહેરી આવતી હતી. ઘણાંજ શોભિતાં અને રંગરંગના પિચ્છોવાળાં પક્ષિઓ ત્યાં હતાં, કે જેઓના લાલચટક, ઘેરા જાંબુરા, લીલમનાજેવા લીલા, અતિશય પીળા, કે ગુલછડીજેવા સુફેદ ફુલોનાજેવા રંગો આંખે ઉડી વળગતા હતા. વળી ત્યાં તરેહવાર રંગના સંગેમરમરની બેઠકોઉપર સોનેરી પાંજરાંઓ મુકેલાં હતાં, તથા ઝાડોની ડાળીઓઉપર ટાંગેલાં હતાં, કે જેમાં બંધ કીધેલાં પંખેરાંઓ પોતાનો સુંદર આવાઝ કાહાડતાં હતાં, ઘણીજ શોભિતી રંગેલી, અને સોનાની અણીવાળી લાકડીઓઉપર તરેહવાર જાતના પોપટો, મેના, વગેરેને બાનુઓ પોતાનાં ગળાં-માં પેહેરેછે, તેવી ઘણીજ બારીક નકશીની અને સોનારૂપાંની ઝીણી સાંકળોથી પગો બાંધીને બેસાડેલાં હતાં. ત્યાંજ વળી માલુંગાં અને નારંગીના ઝાડો ફળોથી ઝુમાઇ જતાં હતાં; મીઠી, મોટી, રસીલી દ્રાક્ષોથી માંડવાઓ તો ઝુલાઇ જતા હતા, અને તેઓના લીલા કંજ-રજેવા વેળાઓથી આસપાસ સઘળે લીલાંલેહેર લાગતી હતી; કેથે પણ ન જોયલાંએવાં મોટાં મેંદીનાં ઝાડો ત્યાં જોવાંમાં આવતાં હતાં; પુસ્કલ માંડવાઓઉપર અતિ ખુસ્બુદાર ગુલા-બો ઝુમી જતા હતા. આ સર્વે દેખાવ બાગે બેહેસ્તજેવો લાગતો હતો, તેનીવચ્ચે કોઇ કિમતી અને ક્વચિત મળેએવાં લાકડાંની ન્હાની "ટેબલ," કે જેઉપર તમામ સીપનો મીનો કીધેલો હતો, તે ગોઠવેલી હતી. આ "ટેબલ"ઉપર સુંદર વાસણો બર્ફથી ઠંડાં કીધેલાં ઉંચાં શર્બતોથી ભરીને તેમજ ઉંચી કોડીની રકાબીઓ ઘણાંજ સરસ ફળો ઉપરસુધી ભરીને મુકેલી હતી, વળી ત્યાં કાચના કિમતી વાસણોમાં મીઠાઇમેવો ભરેલો હતો; યાને સ્હેજ મ્હોં સમારવાને સઘળું ત્યાં તૈયાર હતું.

આ સર્વે દેખાવનું બયાન કરવાની આપણાંમાં શકિત નથી! જોકે ઘણાજ સરસ સણગારેલા એક મેહેલમાંથી થઇને ત્યાં આવવાનું હતું, તોયે જેવો તે મેહેલનો ઉંબર ઓળંગ્યો, અને બારણાં તેનીપછવાડે બંધ થયાં ને ઓમર આ જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે તેને એમજ લાગ્યું, કે તે પરીઓનાં રહેઠાણમાં, ખરેખરાં બેહેસ્તમાં આવી લાગ્યોછે! આ રમણિય બાગનીઆસપાસ ઉંચી દીવાર ભરી લીધેલી હતી, પણ તેઉપર ફળોના અને

ફુલોના વેળાઓ એવીતો સરસરીતે ચઢાવ્યામાં આવ્યા હતા, કે કોઇને માલુમ પણ ન પડે, કે તે બાગની હદ ક્યાં આવીછે! ખરેખરૂં તો એમજ લાગતું હતું, કે બાગનો છેડોજ નહતો!

આવા સરસ બાગમાં ઓમરે પોતાને આવી લાગેલો જોયો. તેને એમજ લાગ્યું, કે તેને કોઇએ બેહેસ્તમાં લાવી નાખ્યોછે! પણ જ્યારે તેણે પોતાની નજર ઉંચે કરીને ચકચકીત આસ્માનતરફ જોયું, ત્યારેજ તેની ખાતેરી થઇ, કે નહીં તે આ દુન્યાંમાંજ હજી હતો! થોડોક વખ્ત તો ઓમર ઉંબરઉપરજ ઉભો રહ્યો; તેને કશું ભાન રહ્યું નહીં; તે પોતાઉપર પડેલી જફાઓવટીક થોડોક વખ્ત ભુલી જઇને ખુશીમાં આવી ગયો; તેને જાણે એમ લાગ્યું, કે તે જરાબી હાલશે, કે ખુશહાલીનો એક બોલ પણ બોલશે, તો આ સરસ દેખાવ તેનીઆગળથી એક સવપ્નાપેરે ગુમ થઇ જશે; પણ ધીરેધીરે આ દેખાવ ખ્યાલી નહીં, પણ ખરોછે, એવી તેની ખાતેરી થવા લાગી, અને પછી તે ધીમે ડગલે વચેના પગરસ્તાતરફ આગળ વધવા લાગ્યો. ત્યાં તેની નજરે કોઈ પણ આદમ પડ્યું નહીં, તોયે સીરાસકિયરને મ્હોંડે જે સુખનો તેણે સાંભળયા હતા, તે હજી તેનાં મગઝઉપર તાઝા હતાં, અને તેથી તેણે ચોકસ માન્યું, કે આવા એક મોહોમેદન બેહેસ્તખાનાંમાં બીરાજતી એક પરી પણ ત્યાં હોવીજ જોઇએ!

તે આગળ ચાલ્યાજ કીધો; પોતાનીઆસપાસ અધિરાઇથી જોવા લાગ્યો, અને પેહેલે તો લગાર બ્હીને, પણ પછીથી વધારે હેમતથી તે માડવાઆગળ ચાલ્યો, કે જ્યાં ખાવાપીવાનું સર્વે ગોઠવી મુંકેલું હતું. જેમજેમ તે આગળ વધતો ગયો, તેમતેમ તેને વધારેને વધારે હેમત પણ આવવા લાગી. હજી પણ તે ત્યાં એકલોજ હતો, તે હવે વધારે હેમતથી ઝાડોની ઘટાઓવચ્ચે નજર દોડાવવા લાગ્યો. આપ્રમાણે અર્ધો કલાક નિકળી ગયો, અને તેને એમ લાગયું, કે ત્રીસ "મિનીટો"નેબદલે ફકત ત્રીસ "સેકંડો" થયાંજ તે બાગમાં આવ્યો હતો, વખ્ત એટલો જલ્દીથી વહી ગયો હતો, કેમકે દર પગલે તેની નજરે કાંઇ નવુંનેનવું અને અજાયબજેવું પડયુંજ જતું હતું, કે જે જોઇ આંખોને આનંદ થતો, ને દેલમાં ખુશહાલી પૈદા થતી હતી. ત્યાં એવાંતો સરસ ફુલો હતાં, કે તેનાં નામોનીવટીક તેને ખબર નહતી; ત્યાં એવાંતો સારાં ફળો હતાં, કે તેવાં ક્રોશિયાના ઑસ્ટ્રિયન મોટા અધિકારીઓના મોટા અને શોભિતા બાગોમાં પણ ઉગેલાં નહતાં. ફુલદાનો અને તેઓની કારીગરી તથા તેઓઉપરનું ઉત્તમ કોતરકામ સર્વે તેના માલેકનો અચ્છો અને ઉંચો શોખ બતલાવતાં હતાં. આ સર્વેવચ્ચે જાણે સ્વપ્નું જોતો હોય, એવીરીતે ઓમર ગળીકુંચીવાળા રસ્તાઓમાં, અને કયારાઓમાં ફરવા લાગ્યો.

તરતજ તેને કાને ગાયનનો સુંદર આવાઝ પડયો, તે એટલોતો ધીમો હતો, કે પ્રથમ તો તેણે ધાર્યું, કે તે ફકત ખ્યાલી વિચાર હતો, પણ ધીમેધીમે તે આવાઝ વધારે પરગરો સંભળાવા લાગ્યો, અને વળી આ નવા બનાવથી દીઢમુગ થઇ, દમ ઉંચો રાખી, તે ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો. ઓમરને જણાયું, કે કોઇ મ્હોંડેથી ગાતું હતું, અને સાથે વાજીંત્ર પણ વગાડતું હતું, અને તે બંધેના સાથે ભેળાવાથી ઘણુંજ દેલખુશ લાગતું હતું. પ્રથમતો તેને લાગ્યું, કે તે ફકત ખ્યાલી તુરંગ હતો; પછી લાગ્યું, કે નહીં, તે ખરેખરો આવાઝ હતો; તે કોણતરફથી આવતો હતો, તે પોતે જોઇ શકતો નહતો; તે ફુલોના

ક્યારાઓઉપરથી કોઈ અણુદિઠ પરીઓતરફથી આવતો હતો, એમ તેને પછી લાગ્યું. ગાનારાંઓના હલક મીઠા હતા; વાંસળીઓના આવાઝ ધીમા હતા. તેને માલુમ ન પડતું, કે આવાઝો આ બાજુથી આવતા હતા, કે પેલી બાજુથી; તે ઉપરથી આવતા હતા, કે નિચ્ચેથી; તેનું ધ્યાનજ નહીં થઇ શકેએવી રીતે તે આવાઝો આવતા હતા.

કેટલો વખ્ત ગાયન ચાલુ રહ્યું, તે ઓમર કહી શક્યો નહીં. તેને પોતાને કશું ભાનજ રહ્યું નહતું. પણ આખરે તે આવાઝો દુર જતા ગયા, અને પછી સંભળાતા તદ્દન બંધ થયા. હવે જાણે ખુશ ખાબમાંથી બીદાર થયો હોય, એમ ઓમરને લાગ્યું, પણ તે વળી બીજી અજાયબીમાં ગર્ક થવામાટે હતું.

વચ્ચોવચમાંના પગરસ્તાઉપરથી બુરખો નાખીને એક ઔરત તેનાતરફ આવતી હતી, કે જેણીનીપછવાડે કાળી તથા ગોરી ગુલામડીઓ પણ પોતાના ચેહેરા બુરખામાં છુપાવીને પછવાડે થોડેક છેટે ચાલતી હતી. જોકે આ ધિક્કારવાજોગ ઢાંકણથી તે બાનુનો ચેહેરો તો તદ્દન ઢંકાઇ ગયલો હતો, તોયે તેણી જવાન હતી, એમ તો ઓમરની તરત ખાતેરી થઈ, કારણકે તેણીનાં શરીરની કાંતી અતિ સુંદર હતી; તેણીનો હાલચાલ, જોકે ધીમી, શર્માળ, અને બ્હીકણ હતી, તોયે ઘણી મરોડદાર, અને જવાનીના તોરમાં હતી; તેણીના નાઝુક ઘાટના પગોમાં કિમતી કસ્બીભરેલી સપાટો પહેરેલી હતી; તેણીના પગની ઉંઘાડી ઘુંટીઓ એવીતો ઘટમદાર હતી, એવીતો સરસ ગોળ ભરેલી, અને એવીતો સુફેદ હતી, કે તેથી તેણીની ચાલ હલકી, કમાનિયતી, અને નહીં વર્ણવી શકાયએવી મરોડવાળી લાગતી હતી; તો જોકે તેણી ઘણીજ ધીમે અને અચકાઇઅચકાઇને ચાલતી હતી; તેણીનો પુશાક તદ્દન ઉગમણુ દેશતરફનો હતો; તેણીએ ઉપર પેહેરેલો ઘાઘરો જાંબુડી મખમલનો તથા ઉંચા કસ્બકામથી ભરેલો હતો, અને તેથી તેણીના ખુબસુરત શરીરની કાંતી ખિલી નિકળેલી હતી; જેમ યુરોપ્યન બાનુઓ પોતાના શરીરને ઘાટ આપવા પટાઓ વગેરેથી કસીને બાંધેછે, તેમ કશું તેણીએ કર્યું નહતું, છતાં તેણીનાં શરીરનો કુદ્રતી ઘાટજ એવોતો સરસ હતો, કે તેણીને તેવી ખોટી મદદની કશી અગતયજ નહતી; તેણીનો બીજો પુશાક પણ તેટલોજ ઉંચો, કિમતી, અને શોભિતો હતો; પટાનેબદલે તેણીએ એક શાલ પોતાની કમરે વિંટાળેલી હતી, અને તેને આગળથી એક "બકલ" વડે બાંધી લીધેલી હતી. તે "બકલ" નક્કર સોનાનું, અને અતિશય ઉમદા કારીગરીનું બનાવેલું હતું, અને તેનીઉપર બે મોટાં કદના કિમતી ઝવાહેરો મઢેલાં હતાં, કે જેવાં ઓમરે પોતાની આખી ઝેંદગીમાં કદી પણ જોયાં નહતાં; તેણીનું સૂરવાળ મોટું અને ઉગમણુ દેશતરફની ઢપનું હતું; તેનો આકાર એક "બલુન"જેવો હતો, પણ તેથી તેણીની હાલચાલમાં કશી ચડચણ પડેએવો નહતો, વળી તે તેણીને શોભિતો લાગતો હતો. આ સૂરવાળને ઘુંટીઓનીવચ્ચેથી બંધ કીધેલું હતું, કે જેથી તેણીની ઘુંટીઓનો થોડોક ભાગ આપણે આગળ જણાવી ગયાછે, તેમ ઉંઘાડો રેહેલો હતો, કારણકે તેણીએ કશાં મુઝાં પેહેરેલાં નહતાં. વળી ઉપરના ઝબ્ભાની બાંયો કોણીની સ્હેજ નિચ્ચેસુધી હોવાથી, તેણીના હાથો ઉંઘાડા દેખાતા હતા, કે જે શુદ્ધ સુફેદ, તદ્દન ડાઘડુઘવગરના અને ઘણા સરસ હતા. તેઉપર ઘણીજ કિમતી પોહોંચીઓ પેહેરેલી હતી. એક હાથે તેણીએ પોતાનો બુરખો પકડેલો હતો, કે જેમ કરવાથી તેણીનાં

નાઝુક અણિયાળાં આંગળાંઓ દેખાતાં હતાં. તેણીનાં નખોઉપર મેંદીનો લાલ રંગ ચઢાવેલો હતો, અને તેઓનો આકાર બદામનાજેવો હતો. બીજા હાથમાં તેણીએ થોડાંક ફુલોનો ઝુમખો પકડેલો હતો. ટુંકમાં, આ બાનુ દરેકરીતે બેહેસ્તની પરીમેસ્લ હતી!

તેણી ધીમેધીમે, મરોડદાર ચાલથી, અને જાણે શર્માતી હોય, તેવીરીતે આગળ ચાલી આવતી હતી. આ વેળા **ઓમર**નું ધ્યાન તો હજી પેલાં ગાયનતરફજ ખેંચાયલું હતું. પણ તેણીને ઘણીજ નઝદીક આવેલી જોઇ, તેને મર્દતરીકેની પોતાની ફર્ઝ યાદ આવી. તે તરતજ આગળ દોડી ગયો. (જુઓ ચિત્ર ૩ જું) માથાંઉપરથી પોતાની ટોપી માનથી ઉતારી, અને આવી એક નવજવાન બાનુને જોતાંજ પોતાનાં એક ઘુંટણઉપર પડ્યો. આ જોઇ, તેણીના ધ્રુજતા હાથોમાંથી ફુલો ઝમીનઉપર પડયાં; તેણીએ ધીરેથી પોતાનો બુરખો ઉંચક્યો, અને ઘણાજ મધુર પણ શર્માળ આવાઝે કહ્યું, "મારા બાપ-કરતાં પણ વાહાલા કાકાને જંગ્લી ક્રેંચોના હાથોમાંથી છોડાવનારનું અહસાન ખરાં દેલથી માનવાને હું હ્યાં આવીછું."

આ સાંભળી એક "મિનીટ"સુધી તો **ઓમર** કશો પણ જવાબ દઇ શક્યો નહીં. તે આશા તો રાખતોજ હતો, કે તે બાનુ ખુબસુરત તો હોવીજ જોઇએ, પણ જ્યારે તેણીએ પોતાનો બુરખો ઉંચકીને પોતાનો અતિ ખુબસુરત ચેહેરો દેખાડયો, ત્યારેતો **ઓ-મર**ની અક્કલ ગુમ થઇ ગઇ! તેણે કદી પણ આવો ચેહેરો જોવાની આશા રાખી નહતી! તેણીનાં કાળાં, ભરેલાં, અને ચળકતા બાલોનાં ઝુલ્ફોંઓઉપર એક ફેંટો વિંટાળેલો હતો, કે જેઉપર મોતીઓનું વણત કીધેલું હતું, અને તેઉપર કિમતી ઝવાહેરો મઢી લીધેલાં હતાં, તથા વચ્ચોવચમાં સોનાનો *અર્ધ-ચાંદનો એક આકાર હતો, પેલા ધિક્કારવાજોગ બુરખાને તદન ખસેડી નાખવાથી, જાણે કોતરી કાહાડેલી હોય, એવી તેણીની રોનકદાર લાંબી ગર્દન ખુલ્લી દેખાતી હતી. ચેહેરાની ચામડીનો રંગ ઘણોજ સુફેદ, અને એવોતો સફાઇદાર હતો, કે તેઉપરથી આ સોલ વર્ષની બાનુની કુમારી હાલતની તાઝગી જણાઇ આવતી હતી. જોકે તેણીના ગાલોઉપર સ્હેજ કુદ્રતી રતાસ હતો, છતાં હમણાં શર્મનેમારે તે વધારે લાલ દેખાતા હતા. તેણી પોતાની કાળી મ્હોટી આંખો ઝમીનતરફ રાખીને ઉભેલી હતી, કે જેથી તેણીના લાંબા, કાળાં ભમ્મરજેવાં પાપણો તેણીના ગાલોઉપર પડતાં હતાં. હિંગળાજેવા લાલ હોઠો જરા હસ્તા ઉઘડેલા હતાં, અને તેમાંથી મોતીના દાણાજેવી સુફેદ કળીબંધ દાંતની હારો દેખાતી હતી. તેણીનો ચેહેરો નાઝુક પણ શોહામણો હતો. **ઓમરે** પોતાની આખી ઝેંદગીમાં આવી ખુબસુરત પરીજેવી બાનુને કેથે પણ જોઇ નહતી!

પોતાના પગોઆગળ **ઓમર**ને ઘુંટણિયે પડેલો જોઇ, તેણી બોલી, "ઉઠો, તમારે મારીઆગળ ઘુંટણઉપર પડવું નહીં જોઇએ! જો આપણા બેમાંથી કોઇએ પણ પડવું હોય, તો તે મારેજછે, કે જેના વાહાલા ખેસીને ઝુલ્મજાસ્તી અને અપમાનમાંથી તમોએ બહાદુ-રીથી બંચાવ્યાછે."

તેણીનું આ બોલવુંજ દેલને એક મધુર ગાયનસમાન હતું, અને જાણે તેણીનાં મ્હોંમાંથી નિકળતો દમ આસપાસની હવામાં વધુ ખુશ્બુ ફેળાવતો હતો. તરતજ **ઓમર**

* જુઓ નોટ ૧૬ મી.

ઉઠી ઉભો થયો, અને તેણે એક મર્દનેછાજતા આવાઝ અને ઢપે જવાબ આપ્યો, "બાનુ, આપના કાકાજેવા એક ઉંચી પદવીના અમલદારની સેવા બજાવવી, એમાં હું ખરી મગરૂરી માનુંછું. મારી ઝેંદગીની સૌથી સુખીમાં સુખી. અને મધુરમાં મધુર ઘડી આ છે, કે જે વેળા તમોજેવાં એક બાનુ મારો ઉપકાર માનોછો!"

તારીફના આ શબ્દો સાંભળી, તે બાનુ આગળકરતાં પણ વધારે શર્માઈને લાલ થઇ, અને બોલી, "મારા કાકાની ખરેખર તમોએ એક ઘણી મોટી સેવા બજાવીછે. અગરજો તેમ નહીં હતે, તો મારા દેશના સખ્ત રવાઝનીવિરૂદ્ધ મને તમારૂં અહસાન માનવા દેવામાટે તમારી મુલાકાત લેવા દેવાની, તમારીસાથે છુટથી ગોફતેગુ કરવાની, અને તે પણ બુરખાવગર, તેવણ કદી પણ રઝા આપતે નહીં. તમો સીરાસકિયરની દોસ્તી અત્યારઆગમજની મેળવી ચુક્યાછો, પણ તેવણની ભત્રીજીનો તમોતરફનો સારો વિચાર, જોકે તે ગમેએવો નજીવો હોય, તોયે ખરાં દેલનોછે, જોકે એવણ મારા કાકાછે, છતાં મને તેવણની ભત્રીજી કહો, કે ગમેતો તેવણની કરી લીધેલી દીકરી—સલિમા કહો, બંધે એકસરખુંજછે."

ખુશીથી ઉભાઇ જતાં દેલે ઓમર બોલ્યો, "ખુબસુરત સલિમા! આજથી તમારૂં નામ હું મારી બંદગીમાં બોલીશ; તમારો ચેહેરો મારાં મગઝઉપર કોતરાઇ રેહેશે, અને તે જયારે મને યાદ આવશે, ત્યારે જે નૌકરીમાં હું જોડાયોછું, તેમાં વધારે આગળ વધવામાટે મને ઉલટ આપશે."

થોડીકવાર થોભીને સલિમા બોલી, "તમોને અત્રે હાઝેરી આપવા દેવામાં આવીછે, તેઉપરથીજ જણાયછે, કે તમોતરપ મારા કાકાનો કેટલો બધો પ્યારછે, અને હું ધારૂંછું, કે હવેથી તમો તમારી તલવાર સુલતાનની નૌકરીમાં ખેંચનારછો?"

ઓમર—"અગરજો સીરાસકિયરનીહઝુરમાં કબુલાત આપતીવેળા મારાં દેલમાં જરા પણ આનાકાની અને દગદગો રહ્યો હોય, તો તે તમોજેવાં બાનુનાં મ્હોંથી મારેવિષેની કાળજી સાંભળીને એકદમ દુર થયાંછે. હા—હું સુલતાનની નૌકરીમાં હવે જોડાનારછું! બાપદાદાનો મઝહબ અને મુલ્ક, બંધે મેં આજથી તજયાંછે, અને ખુબસુરત બાનુ સલિમા તમોસાથે ઓમરનાં નામથી હાલ હું વાત કરૂંછું!"

ખોસરો પાશાની ભત્રીજી આવા એક અતિ ખુબસુરત, મરોડદાર કદના જવાનતરફ બીદરકાર રેહે એમ તો બનેજ કયાંથી? તેની દેલ જીતી લેએવી અદબઆદા, અને તેનો મીઠો પણ મર્દાન્ગીભર્યો આવાઝ તે નવજવાન બાનુઉપર અસર ન કરે, એમ તો બનેજ કયાંથી? વળી તેની કાળી ચળકતી આંખો જે તેણીનીતરફ ટીકાઇ રેહેલી હતી, તેથી શું તેણી અજાણી હતી? ના, તેણી સારીપેઠે જાણતી હતી, કે જવાન ઓમરના હૈયાંઉપર તેણીએ પોતાનો છાપ માર્યો હતો! તેણી સારીરીતે જાણતી હતી, કે તેણીના કાકાએ જે જવાનને પોતાની મેહરબાનીતળે લીધોછે, જેણે પોતાનો ખ્રિસ્તી ધર્મ ત્યાગ કરી એસ્લામી ધર્મ અખતિયાર કર્યોછે, તે હવેપછી પોતાનો કરી લીધેલા દેશતરપ કેટલો ઇમાનદાર નિવડશે, તેટલામાટે જયારે ઓમરે ઘણા જુસ્સાથી અને ખરાં દેલથી પોતાનો ધર્મ અને દેશ

ત્યાગ કીધેલો ઝાહેર કર્યો, ત્યારે સલિમાનાં દેલમાં ખુશહાલીની ભારે લાગણી પૈદા થઈ; તેણીની હંમેશની નર્મ માયાળુ આંખોમાં ઉલટ અને જુસ્સો ચળકવા લાગ્યો; નિમકહલાલી, અજાયબી, અને મુહબતની સર્વે લાગણીઓ જે તેનાં મ્હોંઉપર પ્રકાશી નિકળી હતી, તે ખરેખરીરીતે જોતાં, તો તેણીનાં દેલનીજ લાગણીનો પડછાયો હતો. પણ પછી જાણે તેણીની આંખોમાં કાંઇ તેલેસ્મ હોય, અને તેથી તેનું દેલ તેણીનીતરફ ખેંચાતું હતું, એમ તેને લાગ્યું. તેણી પણ જાણે પોતાના પ્યારની નબળાઇ દેખાડવાથી શર્માતી હોય, એવીરીતે નિચ્ચે નઝર રાખીને ચુપ ઉભી. જોકે તેણી આરીતે ચુપ ઉભી હતી, છતાં તેણીનાં દેલમાં શું થતું હતું, તે તેણીની આંખો અને ચેહેરો કહી આપતાં હતાં, અને ઓમર તે સમજી ગયો; અને તેનું દેલ અંદરખાનેથી ધડકવા લાગ્યું, અને તેથી હેમત પકડીને તે પાછો ઘુંટણિયે પડ્યો, અને ધીમે સાદે બોલ્યો, "ખુબસુરત સલિમા, મને માફ કર! હું અર્ઝ કરૂંછું, કે તું મને માફ કર!—પણ કેહે, કે જો આ હાથથી હું મારી તલવારવડે નામદારી મેળવું, તો કોઇ દહાડો એવો પણ આવે ખરો, કે તારો હાથ મેળવવાની ઉમેદ રાખું?"

આ સાંભળી શર્મનેમારે કહો, કે પ્યારના જુસ્સાનેલીધે જવાન સલિમાનાં મ્હોંડાં-ઉપર લાલ રંગ ચઢી આવ્યો, અને પોતાની આંખો ઝમીનતરફજ નિચ્ચે રાખીને તેણી બોલી, "ઓમર, શું તમે જાણતા નથી, કે મારા કાકાનો તમારીઉપર કેવો મઝબુત પ્યાર બેઠોછે તે? જો તેમ નહીં હતે, તો તેવણ મને આરીતે તમારી મુલાકાત લેવા પણ દેતે?"

આ બોલોથી ઓમરને લાગ્યું, કે તેણીના મીઠા, સુંદર હલકથી જાણે તેનીઆસ-પાસની હવામાં પ્યારની ખુશ્બુજ પંથરાઈ ગઇ હતી! તેનાં દેલમાં જે પ્યારનો આતશ સળગ્યો હતો, તે હવે તેને વધારે આશાવંત બનાવા લાગ્યો! હવે બધું તેને સારૂંજ દેખાવા લાગ્યું!

જાણે હજી પણ તે સ્વપ્નુંજ જોતો હોય, અને આ જે તે સાંભળેછે, તે ન મા-ન્યાંમાં આવેએવુંછે, એમ તેને લાગ્યું. પછી તે બોલ્યો, "ત્યારે શું મને તારો હાથ મેળવવાની ઉમેદછે? શું મારાજેવા એક મેસ્કીન અને ન જણાયલા પુરૂષને, ઓ ખુબ-સુરત બાનુ, તું તારા પ્યારથી નવાઝશે? અરે, મેં જે સર્વે ખમ્યુંછે, તેનો આ ખરેખરો એક બદલોછે, તે સર્વે ખમેલાં દુ:ખો હવે કુચ્છ બિસાદમાં નથી!" પણ આટલું બોલતા તેને તેના દેશનિકાળ થયેલાં અને હાડમારી ભોગવી ચુકેલાં વાહાલાં ખેસીઓ યાદ આવ્યાં, અને તેનો ચેહેરો પાછો દેલગીર થઇ ગયો.

આ જોઈ સલિમાને તેની ઘણીજ દયા આવી, અને પોતાની મર્ઝી હોય, કે ન હોય છતાં તેણીએ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો, એવી મતલબથી કે પોતાનીસાંમે ઘુંટણિયે પડેલા તે જવાનને પાછો ઉભો કરે. પછી તેણી બોલી, "ત્યારે, શું તમોઉપર ઘણોજ અઝાબ પડ્યોછે?"

તે જવાને તે નર્મ સુફેદ હાથ પોતાના હાથોમાં લઇ તેપર બુસા લીધા અને ઉઠી ઉભો થયો, અને બોલ્યો, "તમારા આ માયાળુ શબ્દોનેમાટે, વાહાલી બાનુ, ખુદા તમારૂં ભલું કરજો! હા, મેં ઘણું, ઘણુંજ ખમ્યુંછે! મારી પોતાનીઉપર સખ્ત ઝુલ્માત ગુજર્યો નથી, પણ મારાં નઝદીકના ખેસીઓ, કે જેઓ મારાં વાહાલાં ખેસીઓછે, તેઓઉપર

પણ મારેલીધે પુષ્કળ દુઃખ આવી પડ્યુંછે! હંમણાં થોડીજ વારઅગાઉ, બાનુ, તમારા નામવર ખેસીને ખુદ મ્હોંડે જે હકીકત મેં સાંભળીછે, તેથી મારૂં દેલ ફાટી જાયછે! અને સાથે તેઓઉપર ઝુલ્માત ગુજારનારાઓઉપર સખ્ત થાયછે! પણ હવે મને એમ લાગેછે, કે એક ફરેસ્તાનો હાથ મને મદદ આપેછે! અને તેની અસર મારીઉપર થતી મને લાગેછે, તે અસર આ તારી મીઠી ચશ્મોમાંથી થાયછે!"

લાગણીસાથના આ શબ્દો સાંભળી નર્મ હૈયાંની સલિમાની આંખોમાંથી ટપકટપક આંસુઓ ખરવા લાગ્યાં; તેણી બોલી. "હવે તમે જાઓ. ઓમર, મને છોડી જાઓ. આપણને હવે પાછાં મળવાની ઉમેદ, જ્યાંસુધી——પણ, આહ," જરા વધારે જુસ્સાથી "મને કાંઇ એવી બસારત થાયછે, કે આપણે ઘણાંજ જલ્દીથી પાછાં મળીશું! ઘણાં, ઘણાંજ જલ્દી! બહાદુર ઓમર, મને દેલમાં એમ લાગેછે, કે તમો નામદારીનાં મયેદાનમાં ઘણા જલ્દી નામ કાહાડશો! અને હંમણાં જોકે તમે ઘણાં મેસ્કીનછો, ને તમારૂં નામ અંધારાંમાંછે, છતાં તમારી બાજુમાં લટકતી આ તલવાર તમારૂં નામ ભવિષ્યમાં નામવર કરશે! જાઓ, ઓમર, જાઓ, ખુદા તમારો નેગાહબાન થાઓ!"

આટલું બોલીને, પોતાની મુલાકાત ટુંકી કરવાની મતલબથી નહીં, પણ પોતાને જે લાગતું હતું, તે છુપાવવાની મતલબથી સલિમાએ તરત પોતાનો બુરખો ચેહેરાઉપર ઢાંકી દીધો; અને બીજીજ પળે તેણી ઓમરઆગળથી ચાલી ગઇ. ખરેખરૂં પુછો, તો તેણીએ તેને પોતાની મુહબ્બતનો થોડો ઘણો કૉલ આપ્યો હતો!

તેણીના ગયાપછી ઓમરે વાંકા વળી, જે ફુલો તેણીના હાથમાંથી ત્યાં પડયાં હતાં, તે ઉંચકી લીધાં; પોતાના હોઠોસાથે દાબ્યાં! અને પછી પોતાની છાતીઆગળ મુક્યાં! બાગમાંથી મેહેલતરફ સુંદર ઝાડોથીભરેલા રસ્તાને છેક નાકે ઉભી રહી, સલિમાએ પોતાનો સુફેદ રૂમાલ પ્યારથી ઓમરતરફ હળાવ્યો, અને પછી તરતજ પોતાની ગુલામડીઓની ટોળકીસાથે તેણી ત્યાંથી ગુમ થઇ ગઈ!

ઓમર, કે જેનું દેલ આ વખ્તે ખુશીથી બાગબાગ થતું હતું, તે પણ જે રસ્તે પોતે આવ્યો હતો, તે રસ્તે પાછો મેહેલના દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચ્યો.

ત્યાં પેલોજ હબ્શી ગુલામ હાઝેર હતો. તેણે બારણું ઉઘાડયું, અને કાંઇ પણ બોલ્યાવગર ચુપચુપ ઓમરને પાછો સીરાસકિયરનીહઝુરમાં લઇ ગયો. ત્યાં તેની અને ખોસરો પાશાનીવચ્ચે શું બન્યું, તે વર્ણવાની હાલ કશી ઝરૂર નથી. તે વાંચનાર, તું તેને વખ્તે જાણશે. હાલતો એટલુંજ કેહેવું બસ થશે, કે ઓમરે વઝીરથી રઝા લીધી, અને ભવિષ્યનેમાંટે ઉમેદભર દેલે, ખુશ ચેહેરાસાથે પોતાને મકાને પાછો ફર્યો.





પ્રકરણ ૭ મું.

વાંધાવાળું પ્રગણું.

છેલ્લા બનાવપછી ત્રણ વર્ષો વહી ગયાં હતાં. ૧૮૨૩ નાં સાલના જુન મહિનાની અધવચનો વખ્ત હતો, કે જયારે એક ટર્કિશ રીજમીટ નૉવિ શેહેરમાં દમામસાથે દાખેલ થતી હતી, કે જયાં તે હાલ તરત પોતાનું મુકામ કરવાની હતી. આએજ શેહેરમાં ત્રણ વર્ષોંઅગાઉ, નાસી આવેલા ઠીયોડોર લાટૉસે ઑસ્ત્રિયન દુશ્મનોથી છટકી જઇને આસરો લીધો હતો. તે આપણો બહાદુર હમણાં કયાં હતો? વાંચનારને તે હવે તરત જણાવીશું.

સવારનું પહર હતું, કે જયારે ભપકાબંધ પુશાકવાળું અને પુરતાં હથિયારોથી સજ્જ થએલું એક પાયદલ લશ્કર, આપણે ઉપર વાંચ્યુંછે તેમ, ટર્કિશ ક્રોશિયાનાં આ શેહેરમાં આવી પહોંચ્યું હતું. લશ્કરને ભેટવાને આખી રૈયત બહાર પડી હતી. તે તેને ખુશહાલીના પોકારોથી આવકાર દેતી હતી. વળી તેના વડા અમલદારને લાયક આવકાર દેવાને ત્યાંના સત્તાવાળાઓ પણ હાઝેર થયા હતા. પણ આ ભકિતભાવ કાંઇ તે લશ્કરના કરનલતરીકે, યા ઉંચ પદવીના *બેતરીકે તેનીતરફ દેખાડવામાં આવતો નહતો, પણ તેણે અત્યારઆગમજ પોતાનાં કુવતથી જે નામ આસ્કારા કર્યું હતું, અને જે કીર્તિ હજી એક જવાન્યાંછતાં તેણે મેળવી હતી, અને તેમ કરીને જે ઉંચી પદવીએ હમણાં તે હતો, તેપર ચઢયો હતો, તેતરફ પોતાનો ખરાં દેલનો પ્રેમ દેખાડવાને આ સર્વે ગડબડ હતી. હજીતો આ રીજમીટના કરનલની ઉમર ફકત ત્રેવીસ વર્ષોની હતી, અને તેનું નામ ઓમર હતું!

ટર્કિશ લશ્કરમાં જેમ ધારો હતો, તેમ આ રીજમીટ પણ ત્રણ પલટણોની બનેલી હતી. તેમાં ખાસા ૩,૦૦૦ લડાયક સેપાહો હતા. વળી તેનીસાથે એક ન્હાનું તોપખાનું પણ હતું, કે જેમાં ચાર તોપો હતી. હવે વાંચનારે જાણ્યું હશે, કે નૉવિજેવાં શેહેરની ન્હાની વસ્તીમાં લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું હોય, તો આટલાં મોટાં લશ્કરની કાંઇ ત્યાં ઝરૂર હોયજ નહીં, પણ તે તો ફકત સરહદઉપરની ચઢાઇનેમાટે તેના લશ્કરી સરંજામસાથે રવાના કર્યાંમાં આવ્યું હતું.

હવે આપણે તેનો થોડોક ખોલાસો કરીશું. ઑસ્ત્રિયન ક્રોશિયાના બાને જે કીનાભરેલો પયેઘામ ઠીયોડોર લાટૉસનેમાટે સીરાસ્કિયર ખોસરો પાશાઉપર મોકલ્યો હતો, તેનો કશો પણ જવાબ તે ભલા ઉમરાવે પાછો વાળવાનું દરોસ્ત જોયું નહતું. એથી બાનને મનમાં માઠું લાગ્યું, અને તેણે જાણ્યું, કે ટર્કિશ વઝીરે એમ કરીને તેનાતરફ દેખાઇતો દેમાગભરેલો તિરસ્કાર દેખાડયો હતો. એક તો બાનને સુલતાનની આખી રૈયતસામે અવલથીજ કુદરતી ક્રોધ હતો, અને તેમાં વળી પોતે જાતે ઘણો કીનાબાઝ સ્વભાવનો હોવાથી, તેનો ગુસ્સો ટર્કિશોસામે ઘણોજ ઉશ્કેરાયો. આપણે આગળ જાણ્યુંછે, તેમ ઑસ્ત્રિયન અને ટર્કિશ ક્રોશિયાવચ્ચે પોતપોતાની સરહદની એક "લાઇન" ભરી લીધેલી હતી, છતાં બાને

---

* જુઓ નોટ ૨૭ મી.

તે સરહદ જાણે અજાણપણાંમાં ઓળંગી જતા હોય, તેવીરીતે સામી બાજુનાં ખેતરોમાં ઘુસી જવાને પોતાનાં લશ્કરના થોડાક સેપાહોને ઉશ્કેર્યા. આગમજથી ખરાબ વિચાર બાંધી બેઠેલા બાનજેવા એક આદમીનેમાંટે તેમ કરવામાં અડચણજેવું કાંઇ રહ્યું નહીં. તેણે તો કોઇ પણ રીતે કીનો લેવો, એટલે આ બહાનું તેને ઠીક મળી ગયું. ટર્કિશ ક્રોશિયા અને ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાવચ્ચે સેવ નામની નદી વેહેછે. પણ તે નદીથી સ્હેજ દુર કલાડુસનાં ગામડાંસુધી ઝમીનનો એક ટુકડો લંબાયલોછે, કે જે ગામડું ઑટોમન રાજ્યને હસતક હતું. બાને જીદ્દ લીધી, કે ફકત નદીસુધીજ ટર્કીની હદછે, અને તેટલામાંટે કલાડુસનું ગામડું તેનાં પ્રગણાંની હદમાં, અને તેનાં રાજ્યની હકુમત તળેછે. બૉસનિયા અને ટર્કિશ ક્રોશિયાનાં સામટાં પ્રગણાંઓનો તે વેળાનો હાકેમ એક સાન્ડજાક બે નામનો હતો, કે જેણે પોતાની જવાનીના વખ્તમાં પોતાના ધણી સુલતાનની ઘણી અચ્છી સેવા બજાવી હતી, પણ હમણાં બુઢો થઈ જવાથી, તેને પોતાનો આગળો જુસ્સો ખોહી દીધો હતો. એટલામાંટે જ્યારે બાને પોતાની બીઅદબી ઘણી હદસુધી ચલાવી, અને કલાડુસનાં ગામમાં એક લશ્કરી મઝબુત ટુકડીવટીક મોકલી આપી તેનો કબ્જો પોતે લેવાની હેમત કીધી, છતાં સાન્ડજાક બે તેનીસાંમે થયો નહીં. બાનના ઘાતકી ઑસ્ટ્રિયન સેપાહોએ તે કમનસીબ પ્રગણાંને તદન વયેરાન કરી નાખ્યું, અને તેથી ધાસ્તી ખાઇને લુટાયલા, હાડમાર થયેલા, અને સર્વેરીતે પાયમાલ થયેલા ટર્કિશ ખેડુતો નાસેપાસ થઇ નૉવિ ગામમાં નાસી આવ્યા. આઉપરથી ઑસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિયેનાખાતેના સુલતાનના એલચીએ વાંધાઓ ઉઠાવ્યા, પણ લુચ્ચાં અને કાવાદાવાવાળાં ઑસ્ટ્રિયન રાજ્યે તે સરહદનેલગતા નકશાઓ, આગળ થયેલા કૉલકરારો, વગેરે તપાસવાને મસે વખ્ત ગાળી કાહાડવા માંડયો. તેઓ એમ સમજવા લાગ્યા, કે એમ વખ્ત જતે આ વાત દબાઇ જશે, અને આ પચાવી પાડેલું ગામ ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાની-સાથે જોડાઇ જશે. પણ આપણો ઓમર બે છેલ્લાં ત્રણ વર્ષો થયાં કાંઈ બહાનું ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યસાંમે થવાનું શોધ્યાજ કરતો હતો, પણ તે તેને મળ્યું નહતું, તેને હવે આ ઠીક તક હાથ આવી ગઇ. તેણે પોતાના મુરબ્બી અને દોસ્ત ખોસરો પાશાને આ વાતથી વાકેફ કર્યો, અને તે બુઢા સીરાસકિયરે પોતાના જવાન સરદારની અર્જ કબુલ કીધી. આગળી સારી સેવાઓનેમાંટે જોકે બુઢા સાન્ડજાક બેને તેના હાલના હોદ્દાઉપર ટર્કિશ ક્રોશિયાખાતે ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યો, છતાં આ હાકેમથી તદન અલાહેદા રહીનેજ આ બાબતમાં પગલાં ભરવામાંટે ઓમરને સંપૂર્ણ સત્તાસાથે ત્યાં આ વાંધાવાળી જગ્યાએ તેની રીજમીટસાથે મોકલી આપવામાં આવ્યો.

આ કારણનેલીધે આપણે આગળ જાણ્યુંછે, તેમ ઓમર બે પોતાના ૩,૦૦૦ સેપાહોનાં બહાદુર લશ્કરસાથે, તથા તોપખાનાની એક ટુકડીસાથે નૉવિ શેહેરમાં આવી લાગ્યો હતો. આ નૉવિ શેહેર પણ નદીનાં કાંઠાઉપરજ વાંધામાં પડેલી જગ્યાનીસાંમેજ આવેલું હતું, અને હજી પણ ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયામાં તે વાંધાવાળી જગ્યા એક ફાંચડનીપેઠે આવેલીછે. જેવી નૉવિખાતે ખબર ફેલાઇ, કે જાણીતો ઓમર બે આ વાંધાનો નિકાળ કરવામાંટે આવેછે, કે રૈયતનાં લોકોની ખુશહાલી અને આશાનો પાર રહ્યો નહીં. કારણકે લોકોને સારીરવેસે ખબર હતી, કે ઓમર બે કાગળોથી વાંધાઓ ઉઠાવ્યા કરે અને ફોકટનો પત્ર-વ્યવહાર ચલાવીને વખ્ત ગુમાવેએવો શખ્સ નહતો, પણ પોતાની તલવારને ઝોરે "એક ચણાંની

બે ફાઉ” તરત કરી દે તેમાંનો આસામી હતો. પોતાનાં લશ્કરને મોખરે, ઉડતી ધજાઓ અને વાજાંના સરોદોસાથે જ્યારે નૉવિ શેહેરમાં દાખેલ થયો, ત્યારે તેને હુરરેરેનાં ગંજાવર પોકારોથી વધાવી લીધામાં આવ્યો, અને તેના ખુબસુરત ઘોડાનીઆસપાસ ક્લાડુસ પ્રગણાંમાંથી પાયમાલ થઈને નાસી આવેલાં લોકો ફરી વળ્યાં, અને તેઓનો બચાવ કરવાને અને દુઃખમાંથી છોડવવાને કાકલુદી કરવા લાગ્યાં; પોતાની માલમિલકત અને મકાનો પાછાં મેળવી આપવાને અર્ઝ કરવા લાગ્યાં; એટલુંજ નહીં, પણ તે કરપિણ ઑસ્ટ્રિયન પીંઢારાઓ-ઉપર કીનો લેવાના કાલાવાલા કરવા લાગ્યાં.

પણ હમણાં જ્યારે પોતાનાં લશ્કરને મોખરે નૉવિ શેહેરમાં દાખેલ થતો હતો, ત્યારે ઓમરનાં મનમાં શું વિચારો આવતા હતા? ફક્ત ત્રણ વર્ષોઅગાઉ તે આએજ જગ્યાએ નાસી આવેલો એક મેસ્કીન હતો; તેને પકડી આપનારને કે તેને મારીને તેનું ધડ લાવી આપનારને એનામ ઝાહેર કર્યામાં આવ્યું હતું; તે તેજ ધર્મશાળાઆગળ ઉતર્યો, કે જ્યાં તે પ્રથમ આવી ઉતર્યો હતો, અને ત્યાંજ હમણાં લોકો તેને માન આપવાને એકઠું થયેલું હતું; તે વેળાએ તે ભવિષ્યનેમાટે ઘણો અચોકસ હતો; પણ હમણાંતો તેની કીર્તિ સાંમે આવી ઉભેલી હતી. તેને પદવી દર પદવી ચઢાવ્યામાં આવ્યો હતો, અને હાલમાં તે એક ઉંચા લશ્કરી હોદ્દાઉપર હતો, અને હજી પણ વધારે આગળ વધવાની તેને ઉમેદ હતી; તેને બેની અમીરી પદવી મળી હતી, અને હવેપછી તે જો કોઇ મહાભારત કામ બજાવે, તો તેને *પાશાની અતિ માનવંત પદવીએ ચઢાવવામાં આવે, એ ચોકસ હતું. તે વખ્તે તેની હાલત કેવી હતી! હમણાં તેની આગળ વધવાની આશા કેવી હતી! ત્રણ વર્ષોઆગળના નાસી આવેલા અને ન જણાયલા ફીંગોડોર લાટૉસ, અને હમણાંના અમીર ઓમર બેવચ્ચે કેટલો બધો તફાવત?

પણ શું આ ખુશહાલીભરેલા વિચારોમાં કાંઇ દુઃખી વિચારો તેને ન આવતા હતા? શું તેનાં સુખના પેયાલાંમાં દુઃખનો એક કત્રો ભેળાયલો નહતો? હા, પોતાનાં દુઃખી અને દેશનિકાલ થયેલાં વાહાલાંઓને તે હરદમ યાદ કર્યા કરતો હતો! જોકે તેનો સ્વભાવ કીનાબાજ નહતો, તેથીઉલટું તેનું દેલ હાતેમ અને ખવાસ દયાળું હતાં, છતાં ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાના બાનઉપર વેર લેવાને તેનો જીવ તલપાપડ થતો હતો.

નૉવિ શેહેરમાં આવતાંનેવાર વાંધાવાળાં ક્લાડુસ પ્રગણાંબાબે, અને ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે તેનો કેવીરીતે કબ્જો લીધો હતો, વગેરે બાબતોની તલાશ તેણે ચલાવવા માંડી. આ ઠેકાણે વાંચનારને જણાવવાની અગત્યછે, કે વાંધાવાળાં પ્રગણાંનો વિસ્તાર આસરે ત્રીસ માઇલ લાંબો, અને વીસ માઇલ પોહોળોછે; તેનો આકાર પડારોકોછે, અને ક્લાડુસનું શેહેર તેને મથાળે આવેલુંછે, યાને સર્વેથી ઉંચી ટોંચઉપર આવેલુંછે. આસરે ૪,૦૦૦ સેપાહોનાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે આ પ્રગણાંનો કબ્જો લીધેલો હતો. અને તેઓમાંનો મોટો ભાગ ખુદ ક્લાડુસ શેહેરની ઘણો નઝદીકમાંજ પડાવ નાખીને પડ્યો હતો. બાકીનું, આસરે ૧,૦૦૦ માણસનું લશ્કર ઑસ્ટ્રોસાટઝખાતે પડેલું હતું. તેથી ઓમર વગર વખ્ત ખોવે ઉતાવળી કુચ કરીને નૉવિ આવી પહોંચ્યો. લાંબી મંજલથી તેના સેપાહો થાકી

* જુઓ નોટ ૧૮ મી.

ગયેલા હોવાથી લડાઇ શરૂ કરવાઆગમચ તેણે તેઓને પુરતી આસાયશ આપી. તોયે આ વખ્ત પણ તેણે ફોકટમાં જવા દીધો નહીં. સેપાહો આસાયશ લેતા હતા, તે વખતનાઅરસામાં તેણે પોતાનીતરફથી એક કાસેદને જે અમલદારના હાથતળે ઑસ્ટ્રિયન લસ્કર હતું, તેનીપાસે મોકલ્યો, અને આ વાંધાવાળું પ્રગણું એકદમ છોડી જવાને ફરમાવ્યું. અગરજો તેમ તે અમલદારે કર્યું હતે, તો નક્કી થતે, કે તે પ્રગણું હક્દાર રીતે ટર્કિશ હકુમતનેલગતું હતું. પોતાને સોંપવામાં આવેલાં કામનો "રીપૉર્ટ" કરવાને ઓમરનો તે કાસેદ બીજી સવારે આવી પહોંચ્યો. ઓમરના હાથતળે લશ્કરની જે ચાર ટુકડીઓ હતી, તેમાંની એકનો તે વડો હતો, અને *મેજરની પદવી ધરાવતો હતો, છતાં ઑસ્ટ્રિયન લસ્કરનાં †બ્રિગૅડિયર-જનરલે તેને ઘણોજ અસભ્યભરેલો આવકાર દીધો હતો.

તે બ્રિગૅડિયર-જનરલે કહ્યું, "તમારા કરનલને કેહો, કે આ પ્રગણું ઑસ્ટ્રિયાના અમારા નામદાર શાહનશાહનુંછે; અને જો તેમ આગળ થયેલા કોલકરારોનીરૂએ નહીં હોય, તો હવે અમોએ જીતી લેવાથી તે થયુંછે."

ટર્કિશ મેજરે પાછો જવાબ આપ્યો, "ઠીક, ત્યારે હું પણ પાછા જવાબમાં કહુંછું, કે આ પ્રગણું અમારા નામદાર સુલતાનનુંછે, અને જ્યારે તમોએ તે તલવારથી ખોટીરીતે કબ્જે કીધુંછે, તો અમો પણ હક્દારરીતે તલવારથીજ તે પાછું તમારા હાથમાંથી ખુંચવી લઇશું !"

આવો "રીપૉર્ટ" ઓમર બેને કરવામાં આવ્યો, અને તેઉપરથી તેણે બનતી ઉતાવળે પગલાં ભરવાનો ઠરાવ કર્યો. તેને મઝબુત શક હતો, કે તેની હાલચાલ તપાસવાનેમાંટે નૉવિમાં ઑસ્ત્રિયન જાસુસો હોવાજ જોઇએ, અને તેથી કોઇરીતે દુસ્મનને લાભ ન થાય, તેની તેણે ઘણી સંભાળ રાખી, અને તેટલામાંટે બીજો આખો દહાડો જ્યારે તે નૉવિમાં હતો, ત્યારે તેણે પોતાનાં લસ્કરને કુચ કરવાની તૈયારી કરવાનો કશો હુકમ આપ્યો નહીં. તેમો હંમેશનો નિયમ એવોજ હતો, કે તે જે કરવાનો હોય, તે પોતાનાં મનમાંજ રાખતો, અને કોઇને પણ તેબાબે જણાવતો નહતો. તે પોતાનું સુઝયું કર્યા કરતો હતો, અને પોતાના હાથતળેના અમલદારોનીવટીક તે સલાહ લેતો નહતો. તે બીજે દહાડે નૉવિથી કુચ કરી જશે, એવી લોકો આશા રાખતાં હતાં, અને તેથી જ્યારે કલાકપછી કલાક પસાર થવા લાગ્યા, અને ઓમરે તો કશી પણ તૈયારી કરવાનાં ચિન્હો નહીં દેખાડયાં, ત્યારે તેઓ અજાયબ થવા લાગ્યાં, અને તેઓમાં લગાર નાઉમેદી પણ પંથરાયલી જણાઇ. શેહેરમાં શું બનતું હતું, તેવિષે ઓમર સારીરીતે માહિતગાર હતો, પણ તે કાંઇભી બોલ્યો નહીં. એટલાઉપરથી જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, ત્યારે સર્વેને લાગ્યું, કે આ બીજી રાત પણ લસ્કર નૉવિ શેહેરમાંજ, તથા તેનીઆસપાસમાંજ ગુજારશે, એવા ખ્યાલમાં લોકો નાઉમેદી અને નાખુશીસાથે સુવા ગયાં.

જે ધર્મશાળામાં ઓમરે પોતાનું મથક કીધું હતું, ત્યાં રાતના દશ વાગતે તેણે પોતાના હાથનિચ્ચેના ચારે મેજરોને ગુપચુપ બોલાવ્યા, અને પોતાને જે ઘટતા હુકમો આપવા હતા, તે તરતજ ખાનગીરીતે આપ્યા. હુકમપ્રમાણે ફક્ત અર્ધા કલાકમાં તમામ

* જુઓ નોટ ૧૯ મી. † જુઓ નોટ ૨૦ મી.

લશ્કર કુચનેમાટે હથિયારબંદ થઈ તૈયાર ઉભું. એક ટુકડીને બે તોપોસાથે બનતી ઉતાવળે ઑસ્ટ્રૉસાટઝખાતે ઉપડી જવાનો હુકમ થયો, કે જે નૉવિ શેહેરથી આસરે વીસ માઈલો-જેટલું દુર હતું. જ્યારે બાકીની ત્રણ રીજમીટો, અને બાકીની બે તોપો લઈને ઓમર પોતે ફલાહુસ શેહેરખાતે કુચ કરી ગયો. આ પગલાં એવીતો છુપીરીતે, અને એટલાંતો ઝડફથી લેવામાં આવ્યાં, કે નૉવિ શેહેરના રેહેવાસીઓને તેની કશી ખબરવટીક પડી નહીં; તેઓ તો નિરાંતે સુતેલાં હતાં. વળી બેએક ઑસ્ત્રિયન જાસુસો, કે જેઓ ખરેખર તે શેહેરમાં હતા, તેઓ પણ અજ્ઞાનપણાંમાં નચિંતે સુતેલા રહ્યા. જ્યારે સવાર પડી, ત્યારે ગામમાં ખબર ફેળાઇ ગઇ, કે લશ્કર તો પેહેલી રાત્રેજ છુપાછુપ ઉપડી ગયું હતું. આ ખબરથી લોકોની ખુશહાલીનો, તેમજ પેલા ઑસ્ત્રિયન જાસુસોના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં!

જે ટુકડીને ઑસ્ટ્રૉસાટઝખાતે રવાના કર્યાંમાં આવી હતી, તે ત્યાં સવારના આસરે આઠ વાગતે નઝરે પડી, અને તે જે મેજરની સરદારીહેઠલ હતી, તેણે તેને એવીતો હેકમતથી ગોઠવી, કે જો ઑસ્ત્રિયનોનાં જોવામાં આવે, તો તેઓ એમજ સમજે, કે તેઓનીસાંમે ઘણું મોટું લશ્કર લાવ્યામાં આવ્યું છે. જે ઑસ્ત્રિયન લશ્કર ઑસ્ટ્રૉસાટઝ-ખાતે મુકામ કરી પડેલું હતું, તે ૩,૦૦૦ સેપાહોનું બનેલું હતું. આ સંખ્યા ટર્કિશ સેપાહોકરતાં ખરેખર વધારે હતી; તેઓ પોતાને તદ્દન સલામત ધારતા હતા; રાતની વેળા તેઓનીસાંમે આપ્રમાણે કુચ કરી આવ્યાંમાં આવશે, એવો તેઓને જરા ખ્યાલ પણ નહતો; તેટલામાંટે જ્યારે તેઓને ખબર કરવામાં આવી, કે પાસેની ટેકરીઓઉપરથી ટર્કો ઉતરી આવેછે, ત્યારે તેઓ તદ્દન ગભરાઈ ગયા. તોયે તેઓ તરતજ હથિયારબંદ થયા, અને પોતાના કરનલની સરદારીહેઠળ શેહેરમાંથી ઑટૉમનોનીસાંમે થવાને બહાર પડયા. પછી ટર્કિશ મેજરે પાછી પોતાની ટુકડીને સંકોચાવી નાખી, અને પોતાના સેપાહોને જરા દમ ખાવાનો વખ્ત આપવામાંટે ઉભા રાખ્યા, અને તેઓસાંમે એક ટુંક પણ ઉસ્કેરનારૂં ભાષણ કરી સંભળાવ્યું. તેનો જવાબ તેના સેપાહોએ અત્યાતૂર પોકારેથી આપ્યો; ટુકડીનેલગતો વાવટો ઉડતો કર્યાંમાં આવ્યો; અને પછી હલ્લો કરવાનો હુકમ થયો.

ત્યારપછી બંધેવચ્ચે ઝપાઝપી થઇ, તે ખરેખર ખુનરેઝીભરેલી હતી, પણ ઝમીન જે લોહીથી રંગાઇ તે મુખ્ય કરીને ઑસ્ત્રિયન લોહીથી હતી. ટર્કોની તલવાર, બાગનેટો, અને બંદુકોના મારાથી આટલા બધા પોતાના સાથીઓને માર્યાં ગયેલા જોઇ, ઑસ્ત્રિયન સેપાહો ઘણા જનુનઉપર આવ્યા, અને જીવઉપર આવીને લડવા માંડયું. તેઓપાસે ચાર તોપો હતી, કે જેથી ટર્કિશ લશ્કરમાં ભયંકાર ખાનાખરાબી થવાની ધાસ્તી પ્રથમમાં હતી, પણ તેઉપર ટર્કોએ હમલો કર્યો, અને પોતાને કબ્જે લીધી. બે કલાકથી પણ ઓછા વખ્તમાં આ ઝપાઝપીનો છેડો આવ્યો, અને ઑસ્ત્રિયનોમાં ભારે નાસાનાસ થઇ, કે તરતજ ટર્કિશ ધજા પાછી ઑસ્ટ્રૉસાટઝની દીવારઉપર ઉડતી કર્યાંમાં આવી.

હવે આ વેળા ઓમર બે ત્રણ રીજમીટોની સરદારી લઈ ફલાહુસતરફ ધસ્યો જતો હતો. પણ નૉવિથી તે જગ્યાનો તફાવત ઑસ્ટ્રૉસાટઝ કરતાં વધારે હતો, માટે જ્યાં ઑસ્ત્રિયન લશ્કર મુકામ કરી પડયું હતું, ત્યાંસુધી પહોંચતાં બપોરના મધ્યાનનો વખ્ત થયો હતો. શેહેરથી ત્રણ કે ચાર માઈલોને તફાવતે ફલાહુસનો એક શેહેરી ઘોડેસવાર થઇને જતો ઓમર બેને રસ્તામાં મળ્યો, અને તેણે તેને ઘણીક અગત્યની ખબર આપી. તેણે

જણાવ્યું, કે ક્રાશિયાનો બાન પોતે લશ્કરની બે રીજમીટો, તથા કેટલાક ઘોડેસવારોની એક ટુકડી લઇ ફલાહુસખાતે ગઇ રાતે આવી પહોંચ્યો હતો, અને તેથી હાલમાં ત્યાં બધું મળી ૫,૦૦૦ થી પણ વધુ સેપાહોનું લશ્કર જમા થયેલુંછે. ઓમરનાં લશ્કરમાં ફક્ત ૨,૨૦૦ સેપાહોજ હતા, અને તેટલામાંટે આ બે લશ્કરોની સંખ્યાવચ્ચે ઘણો ફર્ક હતો. પણ આપણા જવાન બહાદુરના જીવને નિરાંત હતી, અને વળી તેણે પોતાનાં લશ્કરને એક સુભાષિત ભાષાણ કરી ઉસ્કેરી મુકયું હતું. નાવિથી ગુપચુપ જે લશ્કર મોકલ્યું હતું, તેથી ઑસ્ત્રૉસાટઝખાતે તો ફતેહ મળીજ હશે, એમ તેની ખાતેરી હતી. કેમકે તે ત્યાં પહોંચે ત્યારે ઑસ્ત્રિયનો લડવાને તૈયાર તો નહીંજ હોવા જોઇએ, અથવા કંઇજ નહીં તો તેઓને ફલાહુસથી વધારે લશ્કર પોતાની મદદે બોલાવવાની તક તો નહીંજ મળેલી હોવી જોઇએ, એમ તે સારીરીતે સમજતો હતો, અને તેટલામાંટે તે દહાડો પુરો થાય, તેનીઆગમચ ફલાહુસનાં શેહેરઉપર, કે જેતરફ તે હમણાં ધસ્યો જતો હતો, ત્યાં ઑટોમનનો વાવટો ઉડતો કરવાનો તેને પાકો ઠરાવ કર્યો હતો.

ઓમરે પોતાનાં લશ્કરને બે ભાગમાં વેહેંચી નાખ્યું, અને તે દરેક ભાગસાથે અક્કેકી તોપ રાખી. પણ તે બંધે ભાગોને અક્કેકથી એટલાતો નઝદીક રાખ્યા, કે કામ પડવે તેઓ તરત પાછા એકઠા થઇ જઇ શકે, અને તેમ કરી કોઇ લાયક દાવપેચ રમી શકાય. શેહેરની વધારે નઝદીક આવી પહોંચતાં ઑસ્ત્રિયન લશ્કર એક મયેદાનઉપર તેણે જોયું, અને ઓમરે પોતાની દુરબીનથી સાફ જોયું, કે બાન પોતે પોતાનાં લશ્કરની કવાયદ કરાવતો હતો. જ્યારે ઑસ્ત્રિયન રીજમીટોની નઝરે ટર્કિશ લશ્કરના સેપાહોની બાગનેટોઉપર સૂર્યનો ઝળકાટ પ્રકાશતો દેખાય, એટલા નઝદીક તેઓ આવી લાગ્યા, ત્યારે તેઓ પોતાની કવાયદની જગ્યાએથી ખસી ગયા, અને લશ્કરી કવાયદનું મયેદાન બદલાઇને લડાઇનું મયેદાન થઇ પડયું!

ઓમરનું લશ્કર બે ભાગોમાં આગળ વધ્યું. તેણે પોતે એક ભાગની સરદારી લીધી હતી, અને બીજા ભાગની સરદારી તેણે પોતાની પદવીથી ઉતરતા બીજા એક મેજરને સોંપી હતી. એક ગરૂડ પક્ષિનાજેવી તીક્ષણ આંખો આપણા નાયકે દુશ્મનના મોટાં લશ્કરઉપર ફેરવી. તેની મતલબ પોતાની ખાતેરી કરવાની હતી, કે લશ્કરમાં ક્રોટની એકાદ રીજમીટ હતી, કે નહીં. પણ જ્યારે તેણે જોયું, કે તમામ લશ્કર ખુદ ઑસ્ત્રિયન સેપાહોનુંજ બનેલું હતું, ત્યારે તે દેલથી ઘણો ખુશ થયો. સબબકે ખુદ પોતાનાજ સ્વદેશીઓસાંમે લડવામાંટે તેનું દેલ રંજીદા થતું હતું. તેમાં મુખ્યકરીને પોતે જે ઑગુલિન રીજમીટમાં એકવાર હતો, તેનીસાંમે પોતાનાં હથીયારો ઉંચકવાને તેને ઘણીજ આનાકાની લાગતી હતી. વળી કદાચ જો તેમ હોય; તો તેની સરદારી પણ પોતાની જેંદગી બચાવનાર ઉદાર દેલના ફ્રાઝકિના હાથમાં હોવી જોઇએ, એમ તે જાણતો હતો. પણ નહીં: તેથીઉલટુંજ હતું, ઑસ્ત્રિયન સેપાહોની સરદારી બાને પોતેજ લીધી હતી, અને તેનીસાથે તેનો ભપકાદાર રેસાલો હાઝેર હતો.

ઓમરે ઝપાઝપી શરૂ કરવામાંટે મોટેથી પોકાર માર્યો, "ઑસ્ત્રિયન હમલો કરનારાઓને મોતને શરણ કરો!"



(ચિત્ર ૩ જું.) "માથાંઉપરથી પોતાની ટોપી માનથી ઉતારી, * * * પોતાનાં એક ઘુંટણઉપર પડયો." (પાનું ૪૭ મું.)

આ સાંભળતાંજ ટર્કિશ વાજાંવાળાઓએ એક લશ્કરી રાગ વગાડવા માંડ્યો; રીજ-મીટનો મોટો લાલ વાવટો ખુલ્લો થયો; તેનીઉપર ટર્કીનાં રાજ્યની સોનેરી અર્ધ-ચાંદની સુંદર આકૃતિ પાડેલી હતી; અને પછી કલાફુસની લડાઈ શરૂ થઈ.

બપોરના એક વાગી ગયેલો હતો, અને ગર્મી તો કેહે, મારૂં કામ. પણ પવનની ધીમી લેહેરી ફુંકતી હતી, કે જેથી ટર્કિશ ધજા ઉડતી, અને તેનો દેખાવ ઘણો દમામદાર લાગતો હતો, અને તેનો લોહીનાજેવો લાલચટક રંગ જાણે થનારી ખુનરેઝીનો માઠો શુકન દેખાડતો હતો. બાન પોતે એક ઉંચી જગ્યાએ ઉભેલો હતો, અને પોતાનાં લશ્કરસાથે સરખાવતાં ટર્કિશ લશ્કર ઘણું ન્હાનું હોવાથી ઘણો બીદરકાર હતો; તેને થોડીજ ખબર હતી, કે જે નામદાર સરદાર ઓમરની સરદારીહેઠલ ટર્કિશ લશ્કર હાલ લડતું હતું, તે કોઇજ નહીં, પણ ટીયોડોર લાટોસ હતો, અને જેનેવિષે તેનાં દેલમાં હાડવેર હતું, અને જેનો નાશ કરવાને તે તળપી રેહેલો હતો.

પેહેલાજ હલ્લામાં પોતાનાં લશ્કરને હઠી જતાં જોઇને બાનને ઘણી અજાયબી ઉપજી, અને તેથી તેનો ગુસ્સો ઘણોજ ઉસ્કેરાયો. તે તો એમજ જાણતો હતો, કે જે લશ્કરમાંટે તે ઘણો મગરૂર હતો, તે પેહેલેજ સપાટે ટર્કિશ સેપાહોનો ઘાણ કાહાડી નાખશે! ઑસ્ટ્રિ-યનોની આઠ તોપોએ ટર્કોઉપર પોતાના ગોળાઓ છોડવાનું શરૂ કીધું. ઓમરે જોયું, કે જો ફકત અર્ધો કલાક પણ આ તોપોનો મારો ચાલુ રેહે, તો તેનાં લશ્કરની ઘણી ખાનાખરાબી થશે, એટલામાંટે તેણે પોતાની બે ટુકડીઓસાથે તે તોપોઉપર હેમતથી હલ્લો કર્યો. આ દાવપેચ એવીતો હેમત અને એટલીતો ઝડપથી તે રમ્યો, કે તેથી તેની ધારેલી ઉમેદ પાર પડી. ટર્કી સેપાહોએ તોપો હાથ કીધી, પણ દુશ્મનના હાથમાં જવાઆગમચ ઑસ્ટ્રિયન તોપદાઓએ તેઓમાં *ખીલા મારી તે રદ કરીને નાંઠા. પણ એજ વેળાએ ટર્કિશ લશ્કરમાંની બે તોપોએ એવીતો સરસરીતે મારો ચાલુ રાખ્યો, કે તેથી ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરમાં મોટું ભંગાણ પડ્યું. આ માઠા શુકનો જોઇને, તથા લડાઇની બાઝી ફેરવાઈ ગયેલી જોઇને બાન ઘણોજ ક્રોધમાન થયો, અને ઘોડેસવાર લશ્કરની એક ટુકડીની સરદારી પોતે લઇ ટર્કિશોનીસાંમે ધસ્યો; તેણે બહાદુરીથી હલ્લો કર્યો, પણ વધારે બહાદુરીથી તેને મારી હઠાવ્યામાં આવ્યો, અને ઑટોમન બાગનેટોથી વિંધાઇને સવારોના ઘોડાઓએ પાછા નાસવા માંડ્યું, આ જોઇ ટર્કિશ સેપાહોએ "આન-લા-ઇલ્લાહા"ના પોકારો મારી ભાગતા ઘોડેસ્વારોનીપુઠે લાગી, તેઓઉપર હમલો કર્યો. આ સર્વે લડાઇ ફક્ત બે કલાકોસુધી ચાલુ રહી.

હવે બંધે બાજુવાળા પુર જોસથી અને જીવઉપર આવીને લડતા હતા. તોયે ઑટો-મનોની જીત ચાલુજ રહી, અને ઑસ્ટ્રિયનો વધારેનેવધારે હઠતાજ ગયા. આગળ વધતા ટર્કોઉપર એક બાજુથી હલ્લો થતો જોઇ ઓમર પોતે લડાઇનાં મયેદાનમાં પડ્યો; તેનીસાંમે જે આવે તેને પોતાની તેઝ તલવારથી તે કાપતોજ ગયો; અને તેને હાથે માર્યા ગયેલાઓનાં શરીરો કચડતો તેનો ઘોડો આગળ વધ્યો જતો. આખરે એવો બનાવ બન્યો, કે આ ભારે કતલમાં ઓમર અને બાન સામસામા આવી ગયા, અને બંને જણાં પોતાની તલવારોથી એકબીજાસાથે આમણસામણ લડવા મંડયા.

* જુઓ નોટ ૨૪ મી.

૮

હાલના વખતમાં લડાઇમાં બે સરદારો પોતેજ હાથોહાથ લડે, એ લગાર ન બનવાજોગછે, માટે આવો બનાવ બનેલો જોઇ બંધે બાજુના સેપાહો શું નિવેડો આવશે, તેનો આગળથીજ વિચાર બાંધી બેઠા હતા. તેઓ સારીરીતે જાણતા હતા, કે જે સરદાર પડશે, તેની બાજુ હારેલી ગણવામાં આવશે, એમ સમજી તેઓ પોતાની ખુનરેઝીભરી કાપાકાપીમાંથી થોડીક " મિનીટો "સુધી થોભ્યા.

એક ઘડીભર બાનને લાગ્યું, કે તે જે ઑટોમન કરનલસાથે લડતો હતો, તે તેનેથી તદ્દન અજાણ્યો નહતો! પણ તે કોણ હતો? તેને તેણે ક્યાં જોયો હતો, વગેરે વધારે વિચાર કરવાની હાલ તેને ફોરસત નહતી. જોકે તે દરેકરીતે ખરાબ હતો, છતાં એટલું તો કહેવાઈ શકાશે, કે તે હિચકારો નહતો, માટે લડાઈનાં હંગામમાં તેને પોતાને લડવાની ઝરૂર જણાઇ, તો તેથી કાંઈ તે ડરી ગયો નહીં. તેના જલ્દીથી ખીજવાઈ જાયએવા સ્વભાવનેલીધે, ઓમર જે ઠંડા સ્વભાવથી પણ હેમતથી લડતો હતો, તેમાં બાનને ઘણું ખમવું પડતું હતું, અને તેજ કારણનેલીધે આ બંધે જણાંઓવચ્ચેની લડાઇનો પણ જલ્દીથી અંત આવી ગયો. બાન જે નેમથી ફટકો મારતો, તે આપણો પહલવાન અચ્છી સેફતથી પોતાની તલવારને ઝટકે છટકાવી નાખતો, પણ ઓમરના દરેક ઝટકાએ તે ઑસ્ટ્રિયન સેનાપતિનું લોહી રેડાયું જતું. આખરે ઘણું લોહી જવાથી દીવાનાજેવો બની, બાને પોતાનાં ઝીનઉપર લટકાવેલી " પિસ્ટૉલ " બહાર કાહાડી, અને પોતાના હરીફઉપર છોડી. તેમાંની ગોળી ઓમરના છેક કાનઆગળથી પસાર થઈ ગઇ, પણ આંખ મિંચીને ઉંગાડ્યે, તેટલા વખતમાં ઓમરની તલવાર બાનની છાતીમાં ભોકાઇ ગઇ! એક ભયંકાર ચીસ પાડી, તેણે પોતાના બંધે હાથો ઉંચા ધર્યા. એક હાથમાંથી તલવાર, અને બીજા હાથમાંથી " પિસ્ટૉલ " નિચ્ચે પડયાં, અને પોતાના ઘોડાઉપરથી તે નિચ્ચે તુટી પડયો. આ જોઇ ટર્કોએ ખુશીનો પોકાર ઉઠાવ્યો, અને સાંમી બાજુના સેપાહોઉપર એક છેલ્લો હલ્લો કરવા વરૂનીપેઠે તુટી પડયા!

આપ્રમાણે કાપાકાપી ચાલતી હતી, તેટલાં ઓમર પોતાના ઘોડાઉપરથી કુદી પડયો, અને ભોંયઉપર લાંબા થઈ પડેલા બાનની ઉપર વાંકા વળીને તેનીગમ જોયું. આ વખ્તે ત્યાં તેઓ બંધે એકલાજ હતા, કારણકે ઑસ્ટ્રિયનો ત્યાંથી નાસતા હતા, અને ટર્કો તેઓનીપુઠે દોડતા હતા. બાનનો દમ બંધાઇ જતો લાગતો હતો, અને તેના હોઠોમાંથી ઘણોજ ધીમો સાદ નિકળ્યો, " પાણી!"

પાસેજ એક ન્હાનો ઝરો હતો, અને નઝદીકમાંજ એક ઑસ્ટ્રિયન સેપાહની * કોલાહ પડેલી હતી. તરત તેણે તે ઉપાડી લીધી; ઝરાપાસે દોડયો; અને તેમાં નિર્મળ પાણી ભરી, તે પાછો દોડતો બાનપાસે આવ્યો; તેણે પોતાના મરતા દુસ્મનને પોતાના હાથોમાં ઉંચક્યો; પાણીથીભરેલી તે કોલાહ તેના હોઠોઆગળ પકડી; અને બાને તે આસુદગી આપનારૂં પાણી પીધું!

મરતાંમરતાં પણ તે ક્રુર સ્વભાવના સરદારને પોતાના ફતેહમંદ દુસ્મનને પોતાનીતરફ દયા દેખાડતો જોઇ લાગી આવ્યું, અને તે બોલ્યો, " તમો ઘણાં ઉદાર દેલના દુસ્મનછો."

* જુઓ નોટ ૨૬ મી.

પોતાના કટ્ટા વેરીતરફ પણ દયા કરવાવગર **ઓમરથી** રેહેવાયું નહીં. તેનો જાતી ખવાસજ દયાળુ ને ઉદાર હતો. તેના ચેહેરાગમ જોઇ તે બોલ્યો, "તમો મને ઓળખોછો, હું કોણછું તે ?"

બાને પોતાની ઝાંખી થતી જતી આંખો પાછી ઉઘાડી, અને ધારીધારીને આપણા બહાદુરના ચેહેરાતરફ જોવા લાગ્યો. તેની ઓળખમાં તે આવતો હોય, તેમ તેનાં મ્હોંડાં-ઉપરથી લાગ્યું, અને પછી તેનો ચેહેરો શયેતાનનાજેવો થઇ ગયો, અને તે બડબડ્યો, "અગરજો હું આગમજથી જાણતે, કે તું નાસી જનાર વટલેલછે, તો મારા જીવનેખાતેર પણ હું તારે હાથનું એક ટીપું પાણી પીતે નહીં !"

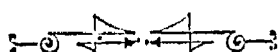
ઓમર—(કડવાસથી) "વટલેલ ! મને વટલેલ થવાની કોણે ફર્જ પાડી ? કોણે મારા ખેસીઓને દેશનિકાળ કીધા ?"

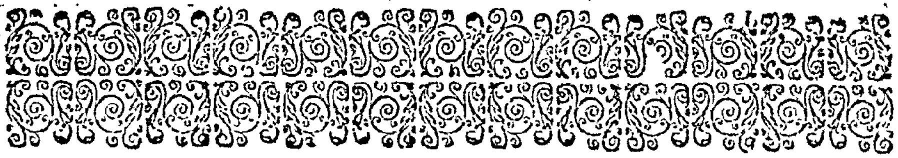
બાને પાછો જવાબ આપવાની કોશેશ કીધી, પણ તેનેથી બોલી શકાયું નહીં, તેનાં ગળાંમાં જાણે કાંઇ આવી અટકી બેઠું હતું ! તેનો ઘરટલો ચાલવા લાગ્યો, અને શયેતા-નનાજેવા ચેહેરાસાથેજ તે પછવાડે પડી ગયો, અને તેનો જીવ નિકળી ગયો.

અર્ધા કલાકપછી, પોતાના ફતેહમંદ લશ્કરસાથે **ઓમર કલાડુસમાં** દાખેલ થયો, અને તેજ દિને સાંજના ચાર વાગ્તે તે શેહેરનાઉપર **ઑટોમન સરકારનો** વાવટો ફડફડવા લાગ્યો ! વળી તેજ વખ્તે **ઑસ્ટ્રૉસાટઝથી** એક કાસેદ ત્યાં થયેલી ફતેહની ખુશ ખબર લાવ્યો, અને આમુંજબે **ઑસ્ટ્રિયન** ધાડપડુઓના હાથમાંથી તે વાંધાવાળું પ્રગણું પાછું ટર્કિશોએ જીતી લીધું, અને તે પાછું સુલતાનની હકુમત તળે આવ્યું.

જ્યારે આ જલ્દી મેળવેલી ફતેહની, અને આપણા જવાનની બહાદુરીની ખબર **કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ**ખાતે પહોંચી, ત્યારે બુઢા **સીરાસકિયર**ની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે જવાન **ઓમરને** *જનરલની ઉંચી પદવીએ ચઢાવ્યો, એટલુંજ નહીં પણ નમકહલાલ **ઑટોમન** સુલતાને શાહઝાદાનેબરનો **પાશાનો** નામચીન અલ્કાબ **ઓમરને** એનાયત કર્યો.

* જુઓ નોટ ૨૧ મી.





પ્રકરણ ૮ મું.

છળ કપટ.

ડુલાડુસ પ્રગણાંમાં બનેલા આ બનાવોથી પછી હજી પણ શુંશું બનાવો બનશે; લડાઈનું પરિણામ આપ્રમાણે આવવાથી **ઑસ્ટ્રિયા ટર્કી**સામે મોટી લડાઇ ઉઠાવશે કે નહીં; અથવા **ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયા**ખાતે **બાન**ની જગ્યાએ જે બીજા હાકેમની નેમણુક કરવામાં આવશે, તે આ બે કાપાકાપીના આવેલાં આફતભરેલાં પરિણામથી પોતાનું તમામ લશ્કર એકઠું કરી તે જગ્યા પાછી મેળવવામાટે પાછો ત્યાં કુચ કરી આવશે કે નહીં, વગેરે બાબતોથી શકમંદ હોવાનેલીધે **ઓમર પાશા નૉવિ**ખાતે થોડાંક અઠવાડિયાં પડી રહ્યો. કામ પડે, તો તેને મદદ લાગે, એવા એરાદાથી ટર્કીની સરકારે બીજી બે વધુ રીજમીટો તેના હાથતળે સરહદઉપર મોકલી આપી. પણ આ વખતે વધુ ભયંકાર મોટી લડાઇમાં ઉતરવાનું **ઑસ્ટ્રિયા**ની સરકારને વાજેબી લાગ્યું નહીં, અને તેટલામાટે આ વાંધાવાળાં પ્રગણાંનેલીધે ઉઠેલી ખટપટનો છેડો લાવવાનું તે સરકારે એલચીઓને સોંપ્યું. એથી પોતે પાછાં જીતી લીધેલાં પ્રગણાંની ફતેહને ત્રણ માસ વિટયાકેડે **ઓમર પાશા**ને તેની સગવડે **કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ**ખાતે પાછા ફરવાનો હુકમ થયો. કેહેવાની કશી ઝરૂર નથી, કે જે કુટુંબોને **ઑસ્ટ્રિયન** ધાઈપિંડુઓએ તેઓનાં સુખી ઘરમાંથી હાંકી કાહાડીને, તથા તેઓની માલમિલકત ફના કરીને પાયમાલ કરી નાખ્યાં હતાં, તેઓ હવે પાછાં પોતાને મકાને આવ્યાં. **ઓમર પાશા**ના મઝબુત હાથેથી તેઓનો દલદેસરીમાંથી છુટકો થયો હતો, માટે તેઓ હવે તેને પોતાના તારનારતરીકે ફક્ત ચાહાવાજ નહીં, પણ તેને લગભગ પૂજવા લાગ્યાં, યાને **નૉવિ**ના રેહેવાસીઓ પોતાનાવચ્ચે આ બહાદુર જવાન પહલવાનને જોઇને મગરૂર થવા લાગ્યાં.

નૉવિથી ઉપડી જવાનો **ઓમર પાશા** એરાદો રાખતો હતો, તેની બે દીવસોઆગમજ એક સાંજે ધર્મશાળાનાં પોતાનાં મુકામઉપર તે એકલો બેઠેલો હતો. સાંજનું ઝઝકણું થયેલું હતું; **ઓમર** પોતાના કાંઈ વિચારમાં ગરકાવ હતો; જ્યારે એક નોકરે આવીને ખબર કીધી, કે એક મુસાફેર, કે જે હમણાંજ શેહેરમાં આવી પુગ્યોછે, તે તેને મળવા માગેછે. તેણે પોતાનું નામ તે નોકરને આપ્યું નહતું, પણ ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું હતું, કે તે નામદાર **પાશા**ને મળવા માગેછે. **ઓમરે** તે શખ્સને તરત હાઝેર કરવાનો હુકમ આપ્યો; અને થોડીજ પળમાં તે મુસાફેર તેનીઆગળ આવી ઉભો. તેનીઉપર અવલમાં નઝર ફેંકતાંજ **ઓમર**ને જણાયું, કે તે શખ્સ ઉંચાં કદનો હતો; તે મઝબુત બાંધાનો હતો, અને દમામદાર દેખાવનો હતો; તેણે પોતાના પુશાકઉપર એક લશ્કરી ઝભ્ભો પેહેરેલો હતો. આ સર્વે તે ઓરડામાંનાં ઝાંખાં અજવાળાંથી **ઓમર** જોઇ શક્યો હતો.

તે મુસાફેરે **ઓમર**ને જોતાંનેવાર તરત પોતાની ટોપી ઉતારીને તેને સલામ કીધી. સલામ કરવાની ઢબઉપર **ઓમર**ને લાગ્યું, કે તે કોઇ લશ્કરી આદમી હોવો જોઇએ. પછી તે મુસાફેર **જરમન** ઝબાનમાં બોલ્યો, "હું જે ભાષામાં તમોં નામદારસાથે વાત કરૂંછું, તે આપ સમજી શકોછો, કે નહીં તે મને માલુમ નથી."

ઓમરે તરત કાંઈ ઉત્તર દીધો નહીં; તેનો આવાઝ તેના કાનને જાણે જાણીતો હોય, એમ લાગ્યો; પણ બેત્રણ ડગલાં આગળ વધીને તેણે તેની મુલાકાતે આવનારનું મ્હોં પોતાની ગરૂડનાજેવી ચંચળ આંખોએ બારીકીથી તપાસ્યું. જોકે આપણે આગળ કહ્યું, તેમ આ વેળા ઓરડામાં અંધારૂં હતું, છતાં ઓમરે તેને તરત પિછાણ્યો, અને તેને જોઇને આપણા નાયકનાં દેલમાં ન વર્ણવી શકાય, એટલી ખુશહાલી પૈદા થઈ, અને તે દાબવામાંટે અને પાછી હેમત લાવવામાંટે થોડીક પળોસુધી તે બારીતરફ ફરી ગયો.

તે મુસાફેર લગાર ઠંડાંપણાંથી અને મગરૂરીથી બોલ્યો, "હું કોઈ બીઆબરૂભરેલા વિચારથી આવ્યોછું, એમ તમો નામદાર ધારશો નહીં, એવી હું આશા રાખુંછું, તો જોકે મારા ત્યાં આવવાનું કારણ ચોક્સ સબબોનેલીધે થયુંછે."

"મારા અસીલ અને કદી ન ભુલાયલા દોસ્ત! હું તમારેમાંટે કદી પણ એવું વિચારૂં નહીં," એમ બોલી, ઓમર પોતાની મુલાકાતે આવનારનો હાથ ઝાલવા એકદમ તેનીઆગળ ધસી ગયો. તેનો હાથ પોતાના બંધે હાથોમાં પકડીને તેણે અતિશય માયાથી દાબ્યો. "ક્રૌઝકિ, મારા ખરા દોસ્ત, ક્રૌઝકિ! તમોએ જે અહસાન મારીઉપર કર્યું-છે, તે હું મારી ઝેંદગીના છેડાસુધી ભુલું એમ નથી! શું સારાં નસીબનેસબબે તમો અત્રે પધાર્યાછો?"

તેઉપરથી અમીરી ખવાસના ક્રૌટે જવાબ દીધો, "યા ખુદા! શું આ ખરેખરો બનાવછે? તમો, હીયોડોર! અને તે પણ વળી એક મશ્હુર જનરલ, અને ઉંચી પદવીના એક પાશા! આ દુન્યાઝાહેર થયેલી કીર્ત્તિ મેળવનાર બહાદુર મર્દ તે તમો!" એમ બોલી ક્રૌઝકિએ ઓમરને ચાંપીને કોટી કીધી.

લગાર દેલગીર સાદે ઓમર બોલ્યો, "શું તમો હવે ઓળખવાછતાં મને માન આપોછો? શું તમો હજી મને એક દોસ્તતરીકે ચાહોછો?"

કરનલ ક્રૌઝકિ—"હું તમારી વખાણ કરૂં, કે તમોબાબે અજાયબ થાઉં, તો તેમાં નવાઇ શીછે? તમોએ ઘણાજ થોડા વખ્તમાં કેટલી બધી નામદારી મેળવીછે? મારા જવાન દોસ્ત, હું સત દેલથી કહુંછું, કે જેટલો હું મારા પોતાના છોકરામાંટે ખુશી ને મગરૂર થાઉં, તેટલોજ હું તમારેમાંટે થાઉંછું, કેમકે તમોએ આખી દુનિયાંમાં એવુંતો સરસ નામ કાહાડયુંછે, કે તેવું ઘણાજ થોડા જણા કાહાડી શકે!"

ઓમર—"તમારા આવા ઉમદા સુખનોમાંટે તમારો હઝારગણો અહસાન માનુંછું, પણ મને જલ્દીથી તમારેવીષે જણાવીને મારી આતુરતા શાંત કરો! શું કાંઇ નાખુશ બનાવ બન્યોછે, કે જેથી તમોને બે રાજ્યોવચ્ચેની સરહદ ઓળંગી અત્રે આવવું પડયુંછે?"

કરનલ ક્રૌઝકિ—"મારે પોતાનેવિષે તો કશો નાખુશ બનાવ બન્યો નથી: મેં તો ફકત તમારેજખાતેર આ ઉતાવળી મુસાફેરી કીધીછે. બનતી ચોક્સાઈથી હું છુપાછુપ અત્રે આવ્યોછું, અને મને જે જણાવવુંછે, તે કહી હું અત્રેથી પાછો તરત રવાના થવા માગુંછું"

આ સાંભળી ઓમર અજાયબીમાં પડયો, અને પછી પુછયું, "ત્યારે શું આ બાબત મને પોતાનેલગતીછે?"

કરનલ ક્રૉઝકિ—"હા, અને તમોને કેવીરીતે લાગતીવળગતીછે, તે હવે તમો જાણશો. તમોને કદાચ ખબર તો હશેજ, કે ક્રોશિયાના મરનાર બાનનો એક બેટોછે——"

ઓમર—"હા, ડૅનિયલ લૅમબર્ગ નામનો તેનો એક છોકરોછે ખરો, પણ જ્યાં. સુધી મને યાદછે, ત્યાંસુધી મેં તેને કદી જોયોવકીક નથી. હું કાર્લસ્ટાડટખાતે તમારી રીજમીટમાં હતો, ત્યારે તે ત્યાં નહીં હતો."

કરનલ ક્રૉઝકિ—"નહીં. પણ હમણાં છેલ્લાં બે વર્ષો થયાં ડૅનિયલ લૅમબર્ગ કાર્લ. સ્ટાડટખાતે એક મોટો મુલ્કી હોદ્દો ધરાવેછે. તેના બાપના સર્વે બદ ખવાસો તેનાંમાં ઉતરેલાછે, તો જોકે મરનારનાજેવી બહાદુરી તેનાંમાં નથી. ખરૂં પુછો, તો તેના બાપ- કરતાં પણ વધારે વેરી તેનો ખવાસછે——"

પોતાની હંમેશની કુદર્તી શાંત હેમતથી **ઓમર** બોલ્યો, "અને કદાચ તેટલામાટે તેણે પોતાનું હડડતું વેર મારીઉપર લેવાના સૌગંદ ખાધા હશે. જો તેમજ હશે, તો તે મારીઉપર પોતાનો દુષ્ટ કીનો લેવાને ગમેએવા તરકટી અને હલકા ઉપાયો લેવાને ચુકશે નહીં, એમજ કેની ?"

કરનલ ક્રૉઝકિ—"હા, ખરેખર તેમજછે. પણ હું ખુદાનો ઉપકાર માનુંછું, કે આવું ઝબુન કામ કરનાર મારો એક સ્વદેશી ક્રોટ નહીં, પણ એક નીચ ઑસ્ત્રિયનછે, કે જે શયેતાનીયતીભરેલા અને ખુનીનેલાયકના વિચારો તમારીસાંમે ધરાવેછે !"

ઓમર—"મારા વાહાલા દોસ્ત, હવે તમારા અત્રે આવવાની ઉમદા નેમ હું સમજી ગયોછું. આ મુસાફેરી તમોએ એટલાજમાંટે માથે ઉઠાવીછે, કે તેમ કરીને તમોએ એક ખુનીના બદ ઠરાવથી મને ચેતાવેલો રાખો ?"

કરનલ ક્રૉઝકિ—"હા—એવાજ એરાદાથી હું અત્રે આવ્યોછું. હું તો **ઓમર પાશા**- નેજ ચેતાવવાના ઠરાવથી આવ્યો હતો, પણ હવે મને બમણી ખુશહાલી ઉપજેછે, કે તેનેબદલે તો હું **ઓમર પાશા**માં મારા એક આગળા જાની દોસ્તને જોઉંછું, કે જે દોસ્તને હું હંમેશાં યાદ કરતો રહ્યોછું, અને જેનાં ભલાંનેમાંટે હું હંમેશાં આતુર રહ્યોછું ! હવે મને થોડોક ખોલાસો કરવા દેઓ. જ્યારે ક્લાકુસની લડાઇની, અને તેમાં બાનના માર્યો જવાની ખબર કાર્લસ્ટાડટખાતે આવી પહોંચી, ત્યારે તે સાંભળીને ડૅનિયલ લૅમબર્ગ ઘણોજ ઉદાસ થઈ ગયો; ઘણાંક અઠવાડિયાંઓસુધી તો તે પોતાના દોસ્તો અને ઓળખાણપાળ- ખાણવાળાઓથી દુરનોદુર રહ્યો; તે એકાંત વખ્તે અને એકાંત જગ્યાઓએ એકલો ભટકયા કર્યો; અને તેનો અવતાર એક દીવાના માણસજેવો થઈ ગયો."

ઓમર—"પણ શું ત્યારે તેને કોઇએ એમ ન જણાવ્યું, કે તેનો બાપ તો વાજેબી અને ઇમાનદાર લડતમાં માર્યો ગયો હતો ?"

કરનલ ક્રૉઝકિ—"હા, તેમ તેને ખબર કર્યામાં આવી હતી. વળી તેને એમ પણ કેહેવામાં આવ્યું હતું, કે ખુદ ટર્કિશ સરદારને હાથેજ બાન માર્યો ગયો હતો, પણ ડૅનિ- યલ લૅમબર્ગજેવા ખરાબ ખવાસના માણસને તેથી કાંઇ દેલાસો મળ્યો નહીં. તેના દેલમાં તમામ જનુની અને પાપી જુસ્સાઓ ઉશ્કેરાઇ આવ્યા; અને તેના સર્વે હલકામાંહલકા

હવસોને તો તેથી વધારે ઉત્તેજન મળ્યું. ટુંકમાં કહુંછું, કે તે એક ઘાતકી કીનો લેવાના વિચારમાંને વિચારમાં ફર્યાં કીધો, પણ તે તેના પાપી વિચારો ફક્ત ગઈ કાલેજ મારી જાણમાં આવ્યાછે. કાર્લસ્ટાડટ શેહેરની બહાર એક એકાંત જગ્યાએ અમો બંધે જણા ન ધારેલા મળી ગયા, અને મેં તેનીસાથે વાત કરવાની પેહેલ કાહાડી. તેનાં દેલમાં શુંશું વિચારો હતા, તેની મને પ્રથમ તો કાંઇ ખબર પણ નહતી. તેના બાપના મરણનેલીધે તે અતિ દુઃખમાં ગરકાવ હશે, અને તેથી તે આ રીતે એકાંતમાં ફર્યા કરતો હશે, એવા વિચારથી હું તો તેની દયા ખાવા લાગ્યો, અને તેનું દુઃખ ઓછું થાય, એવા નેક વિચારથી તેને દેલાસો દેવા લાગ્યો. પણ તેણે તો મને એકદમ બોલતો અટકાવ્યો. જોકે તે ફક્ત થોડાજ સુખનો બોલ્યો. પણ ફક્ત એક 'મિનીટ'થી પણ ઓછા વખ્તમાં મેં તરત જોઈ લીધું, કે તેની ધારણા ઘણીજ પાપી હતી. હવે, મારા દોસ્ત, હું તમોને ટુંકમાંજ કહુંછું, કે તેણે સૌગંદઉપર તેનો શું વિચાર હતો, તે મને જણાવ્યો, અને તે એજ હતો, કે તેના બાપની હાર અને મોત, એ બંધેનું વેર લેવામાટેજ હવે તેણે પોતાની બાકીની ઝેંદગી ગુજારવાનો મક્કમ ઠરાવ કર્યોછે. તેનું ખુની ખંજર તમારૂં લોહી પીશે, ત્યારેજ તેનો કીનો વળશે, એમ તે બોલ્યો. એક લડવૈયો, કે જેણે પોતાનાં પરાક્રમોથી મોટું નામ કાહાડયુંછે, તે એવીરીતે એક ઘાતકી, પાપી ખુનીને હાથે માર્યો જાય, એ વિચાર મને પસંદ આવ્યો નહીં, અને તેટલામાટે મેં ઠરાવ કર્યો, કે વેષધારણ કરી, અને નામ જણાવ્યાવિના ઓમર પાશાને તેને માથે ભટકતાં કાળબાએ વાકેફ કરવો, અને, ઓહો! હું હવે કેટલો ખુશ થાઉંછું, કે જે સારો ઠરાવ મેં કર્યો હતો, તેનો કેવો સરસ બદલો મને મળ્યોછે! કેમકે ઓમર પાશામાં તો હું મારા આગળા ગુમ થઈ ગયેલા ઠીયોડોરને જોઉંછું, અને મેં તેની સેવા બજાવીછે!"

ઓમર—"મારા વાહાલા ક્રૉઝકિ, જો હું ઓમર પાશા પણ હતે, તોબી મારીતરફની તમારી ભલી લાગણી ખરેખર ઘણીજ ઉદાર કેહેવાતે, પણ હવે તો આગળી મિત્રાચારીનો ગાંઠ ઘણો વધારે મઝબુત થયોછે, કે જે સેહેલાઇથી હવે તુટે એમ નથી! એક દેખાઘ્તા અને હડડતા દુશ્મનસામે એક માણસ પોતાનો બચાવ પોતાની તલવારથી કરવાને શક્તવાન થાય, પણ મધરાતે ખુન કરનાર એક હિચકારો, કે જે એક ફુસડાતા નાગનીપેઠે તેની પુઠે લાગી, તેને ખાબમાં તેનાં હૈયાંમાં પોતાના કાતેલ ડંખથી ડંખે, તેનીસામે તે કેવીરીતે પોતાનો બચાવ કરી શકે?" પછી ઘણીજ લાગણીથી ઓમર વધુ બોલ્યો, "મારા અઝીઝ દોસ્ત, મને લાગેછે, કે તમોએ આસુધાં બે વાર મારી ઝેંદગી બચાવીછે!"

ત્યારપછી ક્રૉઝકિએ ઓમરને ડેનિયલ લૅમબર્ગનાં શરીર, ચેહેરા, વગેરેનું એક સંપૂર્ણ વર્ણન કહી સંભળાવ્યું, અને તે જ્યારે પુરૂં કરી રહ્યો, કે જરા થોબીને તે બોલ્યો, "પ્લાસ્કિખાતે તમારાં જે બેસીઓ રેહેતાં હતાં, તેઓની કાંઇ ખબર તમોને મળીછે?"

ઓમર—(એક સર્દ હાય મારીને) "અફસોસ, કંઇજ નહીં! ત્રણ વર્ષોઅગાઉ ક્રોશિયા છોડયાપછી હું કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપ્લખાતે ગયો, જ્યાં મારાં સારાં નસીબે હું સીરાસ્કિયર ખોસરો પાશાની મેહરબાની મેળવવા પામ્યો. જેવો હું મારા ધંધામાં હરીફામ થયો,

કે મેં એક વિશ્વાસુ કાસેદને પ્લાસ્કિખાતે મારાં વાહાલાં ખેસીઓની ખબર કાહાડવા મોકલ્યો, એવી મતલબથી કે તેઓને દેશનિકાળ કીધાપછી તેઓ ક્યાં જઇને રહ્યાંછે, તેની કાંઇ બાતમી મળે, પણ તે ફક્ત એટલીજ ખબર લાવ્યો, કે મારો બુઝુર્ગ કાકો, મારો વાહાલો ભાઈ અને તેની બાયડી, અને તેઓનો ન્હાનો બેટો, એ સર્વને તેઓનાં સુખી ઘરમાંથી હાંકી કાહાડી, થોડાક સેપાહોના પહેરાહેઠલ કેથે મોકલાવી દીધામાં આવ્યાંછે, પણ તે ક્યાં, તે મારો જાસુસ શોધી કાહાડી શક્યો નહીં. ઑસ્ત્રિયન બાને એવીરીતે પોતાનું વેર લીધું હતું! અને જોકે તે મરી ગયોછે, અને તેટલામાટે મારે તેનેવિષે બદ સુખનો તો આચરવા નહીં જોઇએ, છતાં એટલુંતો કહ્યાવગર મને ચાલતું નથી, કે તે પેલી જહાનમાં પોતાના પૈદા કરનારઆગળ આ જહાનમાં તેણે ચલાવેલી પોતાની તમામ પાપી ચાલનો જવાબ આપવા ગયોછે!"

ઓમર પાશા અને કરનલ ક્રૉઝકિવચ્ચે પછી થોડીક વધારે વાર વાતો ચાલી, પણ તે અત્રે જણાવવાજોગ કાંઇ નહતી. ત્યારબાદ બંધેએ સાથે ખાણું ખાધું, અને તે ઉદાર દીલનો ક્રોટ પોતાના જવાન દોસ્તને પ્યારભરેલી રીતે છેલ્લી સલામ કરી, છુટો પડયો.

બીજો દિવસ ઉગ્યો; બપોરના એક વાગ્તાનો સુમાર હતો; ઓમરે ત્યાંથી ઉપડી જવાઅગાઉ પોતાનાં લશ્કરને કામ પડે, તો મદદ કરવામાટે જે બે વધુ રીજમીટો આવી હતી, તેની કવાયદ કરાવી જોઈ, તે પોતાની ધર્મશાળામાં તરતનોજ આવેલો હતો. ધર્મશાળાના દરવાઝાઆગળ પોતાના ઘોડાઉપરથી ઉતરતાંજ તેને ખબર કર્યામાં આવી, કે એક જવાન શખ્સ તેની મુલાકાત કરવાને ચાહાતો હતો. તે ખબર સાંભળતાંજ આપણા જવાનનાં મનમાં કાંઇક વિચાર આવી ગયો. તોયે મન શાંત રાખી, તે ઉપર પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો, અને તે જવાન શખ્સને પોતાનીહઝુરમાં લાવવાનો હુકમ ફરમાવ્યો; પોતાના ઓરડાની એક જાળીવાળી બારીઆગળ જાણે તે કશું જાણતો નહોય, તેવીરીતે નભરવસ થઇને બેઠો; પોતાના ચેહેરાઉપરથી પોતાના કરચળિયાં ઝુલફાં ઉંચાં કર્યાં. એકાદબે "મિનીટો"માં તે શખ્સ, કે જે તેને મળવા માંગતો હતો, તેને તેનીહઝુરમાં તેના ઓરડામાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો. તેનેવીષે ઓમરના મનમાં જે શક હતો, તે હવે પાકો થયો, કારણકે તેનો દેખાવ કરનલ ક્રૉઝકિએ જે વર્ણન કર્યું હતું, તેને હુબહુ મળતો આવતો હતો.

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ લગભગ આપણા જવાન નાયકનીજ ઉમરનો હતો, યાને તેની ઉમર ત્રેવીસ વર્ષો અને થોડાક મહિના વધુની હતી; તે કદે ઠીંગણો પણ બાવળની ગાંઠજેવો મઝબુત હતો; તેનો દેખાવ બળિયલ અને ચીડાઉ હતો, તો જોકે હમણાં તે ભોળોભટાક અને સાફ દીલનો હોય, એવો ખોટો દેખાવ ધારણ કરતો હતો; સામટીરીતે જોતાં તે કાંઈ બદસુરત તો કેહેવાયજ નહીં, તોયે તેને જોતાંજ કોઇ પણ તેને ધિક્કારે એવો તેનો દેખાવ હતો. તે ખામખા ઘણુંજ ચિથરેહાલ અને કંગાળ કપડાં પેહેરીને આવ્યો હતો, પણ તેમાં તેની ખાસ મતલબ સમાયલી હતી. તેનાં શરીરઉપર કાંઇ પણ હથિયાર સજેલું જણાતું નહતું.

ઓમરની હાઝેરીમાં આવતાંને વાર તેણે ઘણાં વાંકા વળીને કુરનેશ બજાવી, અને જાણે ભોળાં દીલથી બોલતો હોય, તેમ વગર વખ્ત બોવે બોલવા માંડયું. "તમો નામદાર તમારીસામે ઑસ્ત્રિયન ઝુલમાતથી ઘણા હાડમાર થયેલા એક ઑસ્ત્રિયનને જુઓછો. મેં

મારૂં બાપિકું વતન તજી દીધુંછે, અને ઓમર પાશાવિષે ઘણી સારી વાતો સાંભળવાથી તમારી મદદમાંટે આવ્યોછું, અને તમો નામદારના પગઆગળ પડી અર્ઝ કરૂંછું, કે મને કાંઇ નોકરી બખ્શવાની મેહરબાની કરવી, પછી તે ગમેએવી હલકાંમાંહલકી હશે, તોયે તમારો ગુલામ તે કબુલ રાખશે."

ઓમર—(ઘણુંજ ઠંડા સ્વભાવે) "અને તમોને કેવીરીતે ગેરઈન્સાફ કર્યામાં આવ્યોછે ?"

ખોટાં બહાનાતળે ડૅનિયલ લૅમ્બર્ગે તોપ મારવા માંડી; જુઠીસાચી ગેરઈન્સાફીઓ ઉભી કીધી, કે જે અત્રે દરસાવવાની કશી અગત્ય નથી. એટલુંજ ફક્ત જણાવીશું, કે તે તેણે ઘણી કાવાબાઝરીતે ગોઠવી કહાડી હતી, અને તે કહી સંભળાવતાં સાચાઇનો એવોતો સરસ દેખાવ ભજી બતાવ્યો, કે જો ઓમરને આગમચથી ચેતાવ્યામાં આવ્યો નહતે, તો તે પણ તે સર્વે વાત સાચી માનતે. છતાં તે જાણે કશું જાણતોજ નહોય, તેમ નીચી મુંડીએ બેસીને તેણે સઘળું સાંભળ્યા કર્યું. નીચું જોવાની તેની મતલબ એ હતી, કે તેના ચેહેરાઉપરથી તે સઘળું તરકટ જાણેછે, એવી કશી નેશાની ડૅનિયલને માલુમ પડે નહીં. પણ જ્યારે તેનો મન્સુબાદાર ખુની પોતાની સઘળી તરકટભરેલી વાતનો છેડો લાવ્યો, ત્યારે ઓમર ધીમેથી પોતાનું મ્હોંડું ઉંચું કરી, તેની કાળી ભમ્મર આંખોથી ટીકીટીકીને ડૅનિયલ લૅમબર્ગતરફ જોવા લાગ્યો.

"આપ્રમાણે પોતાને ધારીધારીને જોતો જોઇ, તે પાપી લગાર ગભરાટમાં પડ્યો, કે તરતજ ઓમરે સવાલ કર્યો, "અને તમારૂં નામ શું ?"

લૅમબર્ગ—"મેહરબાન નામદાર, મારૂં નામ આરનૉલ્ડ હૅનહાર્ટછે."

તે ઠગારા કંગાળતરફ હજીપણ વધારે ટાંકીને તે જોવા લાગ્યો, અને તેથી તે વધારેને-વધારે ગભરાવા લાગ્યો, પછી ઓમરે પાછો સવાલ કર્યો, "એજ તમારૂં ખરૂં નામછે, એમ તમો ચોકસછો ?"

લગાર ધ્રુજતે સાદે તેણે જવાબ દીધો, "હા—તેજ મારૂં નામછે. પણ તમો નામ-દાર એ સવાલ મને શાસારૂં——"

ઓમર પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠ્યો, પોતાના બંધે હાથોથી પોતાની છાતીઉપર અદબ વાળી, અને જે માણસે તેનો જાન લેવાના કસમ ખાધા હતા, તેનીઆગળ આવ્યો, અને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, "નહીં ! તમોએ નહીં, પણ મને તમોને સવાલ કરવા જોઇએ! ડૅનિયલ લૅમબર્ગનેબદલે આરનૉલ્ડ હૅનહાર્ટ નામ તમે કયે દહાડેથી બદલ્યુંછે ?"

આ સાંભળી વિજળીનો એક સખ્તમાંસખ્ત આંચકો લાગે, તેવીરીતે તે ઑસ્ટ્રિયન ચોંક્યો, અને હમણાં તે ઓમરના પગોઆગળ તુટી પડશે, એવું લાગ્યું, પણ તરતજ બીજી પળે, પોતે એક ઘણીજ કઢંગી હાલતમાં આવી પડ્યોછે, એમ તેને લાગતાંનેવાર પોતાના કંગાળ પુશાકમાં છુપાવેલું એક ખંજર તેણે ખેંચી કાહાડ્યું, અને એક ભયંકાર પોકાર મારી એક જંગલી હયેવાનનીપેઠે તે ઓમરનીઉપર કુદયો. પણ તે એવીરીતે કરશેજ, એમ ઓમર આગમચથી સારીપેઠે જાણતો હોવાથી તૈયારજ હતો, તેણે એક હાથે તે ખુનીના

હાથની કાંડી પકડી, અને બીજે હાથે તેના હાથમાંથી ખંજર ઝુંટાવી લીધું. થોડીવાર તો ડૅનિયલ લૅમબર્ગ ગભરાઇને દિઢમુગ થઇને ઉભોજ રહ્યો, પણ પછી પોતાનાં ઘુંટણોઉપર પડી, જેની ઝેંદગી તેણે અતી ઘાટકીરીતે લેવાની કોશેશ કરી હતી, તેનીજપાસે પોતાની હિચકારી ઝેંદગી બંચાવવાને કાલાવાલા કર્યા.

પોતાના હાથમાં આવેલું ખંજર ઓમરે પોતાનીપછવાડે ઓરડાનાં છેક દુરના એક ખુણામાં ફેંકી દીધું, અને બોલ્યો, "ઠીક, તારી ઝેંદગી લે! હું તુંને જીવતો રાખુંછું, અને તે એવીજ મતલબથી, કે મારી ચાલથી હજી પણ તારી છાતીમાં કાંઇ સારી લાગણી પૈદા થાય, જો લાગણીજેવું તારાં દેલમાં કાંઇ પણ હોય તો? કંગાળ માણસ, શું તુંને ખબર નથી, કે તુંને હમણાનેહમણાં ફાંસી દેવાની સત્તા હું ધરાઉંછું? કારણકે આ જગ્યાએ હું દરેક રીતની હકુમત ધરાઉંછું, અને મારો એક હરફજ તેમ કરવાને બસછે. પણ હું તુંને ફરીથી કહુંછું, કે હું તારી ઝેંદગી બંચાઉંછું! નિકળ હાંથી, અને ફરીથી તું મારીનઝદીક આવવા નહીં પામે તેની ઘણીજ સંભાળ રાખજે!"

બરાબર સંભળાય પણ નહીં, તેવા ધીમા સાદે કંગાળ લૅમબર્ગ કાંઇ બોલ્યો, અને પછી લજવાઇને નીચી મુંડીએ ઓરડાની બહાર જવા કરતો હતો, તેટલાં કોઇનાં પણ દેલમાં દહશત ઉપજાવેએવા મઝબુત સાદે ઓમરે પોકાર માર્યો, "સબુર!"

આ સાંભળી દયા ઉપજાવેએવા સાદે લૅમબર્ગે કહ્યું, "અફસોસ! અફસોસ! મહાન **પાશા**, તમોએ મારીતરફ દેખાડેલી રહમદેલીમાંટે શું પસ્તાઓછો? જો તેમજ——"

ઓમર—"નહીં, હું પસ્તાતો નથી. એક વખ્ત આપેલો કોલ પાછો ખેંચી લઉંએવો આદમી હું નથી. તારી કંગાળ ઝેંદગી તું લઇને જા, પણ તું મારીઆગળથી જાય, તેઆગમચ મને જે બે સુખનો તુંને કેહેવાછે, તે સાંભળતો જા. તેં ઑસ્ત્રિયન ગુલ્માતની જે વાતો મારીઆગળ કહી, તે તો જોકે તદન જુડીછે, તોયે હું જે એક **ઑસ્ત્રિયન** ઝુલ્માતનો દાખલો આપવા માગુંછું, તે તો ખરો બનેલોછે! અને તે ઝુલ્માતનો હું પોતેજ એક ભોગ થઇ પડયોછું. જે ઝુલ્મગારે મારીઉપર અઝાબ ગુજાર્યોછે, જેણે મને અતિ દુઃખી કર્યોછે, જેણે મારાં વાહાલાં બેસીઓને ઘરબારવિનાના કરી નાખ્યાંછે, તે કોણ હતો? તે ખુદ તારો બાપ!"

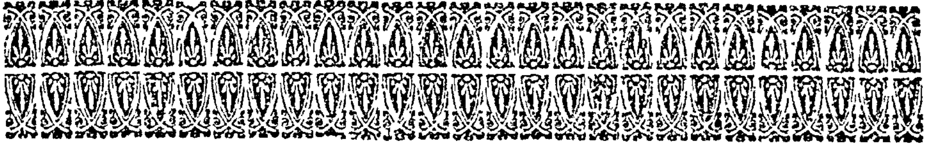
આ સાંભળતાંજ લૅમબર્ગના મગઝમાં વિચાર આવી ગયો, અને તે બોલી ઉઠયો, "આહા! ત્યારે તમો નામદાર——"

ઓમર—(તેને બોલતો અટકાવીને) "હું કોણ હતો, તેની ફેકર નહીં! એટલુંજ બસ થશે, કે તારો બાપ મને અને મારાં વાહાલાંઓને સર્વેથી વધુમાંવધુ દુઃખી કરનાર હતો, અને ખુદાનો એવોજ હુકમ હશે, કે તે મારેજ હાથે માર્યો જવો જોઇએ. પણ તે વાજેબી મારામારીમાંજ માર્યો ગયોછે. મારૂં વેર લેવાનેમાંટે આખી દુનિયાનેખાતેર પણ હું તેને એક ખુનીનાં ખંજરે મારતે નહીં! હવે, ડૅનિયલ લૅમબર્ગ, એક ખુનીનીપેઠે મારી ઉપર ગલબો કરવાનો તુંને શો સબબ મળ્યોછે? મેં તારૂં એવું તે શું બગાડયુંછે, કે જેથી તું મારો કટ્ટો દુશ્મન થઇ લાગ્યોછે? તારા બાપે તો મને દુઃખ દીધું—અને કદાચ તેમ કરવામાંટે તો તેને કાંઇ

પણ કારણ મળ્યું હશે. પણ મારાં નિર્દોષ કુટુંબીઓને વગરદયાએ દુઃખ દેવાનો તેને શો સબબ હતો? તારા બાપને, અને મને દુઃખ દેનારને મારેજ હાથે વાજેબી સઝા થાય, એવો તે ખુદાનો હુકમ હશે, પણ હવે તે મારો કીનો હું તેનાં મોતપછી તેનીસાથેજ કબ્રમાં ઢાંકી દઉંછું, હું તેનું વેર કોઇરીતે તારીઉપર લેવાનો એરાદો રાખતો નથી. તેથીઉલટું, જોકે તું માણસ અને ખુદા બન્નેની આંખોમાં તકસીરવાર ઠરી ચુકયોછે, છતાં હું તુંને તારૂં જીવતદાન બખ્શુંછું, અને આશા રાખુંછું, કે જે નર્માશથી હું તારીસાથે વર્ત્યોછું, તે તું હંમેશાં યાદ રાખશે! હવે, જા."

કદાચ કાંઇ ઉપકારના શબ્દો તે બોલે, તે અટકાવવાના એરાદાથી **ઓમરે** પોતાના હાથવડે તેને એકદમ ત્યાંથી જતા રેહેવાની એશારત કીધી, કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે તે જે કાંઇ પણ ઉપકારના સુખનો ઓચરતે, તે ખરાં દેલના તો નહીંજ હોય. આપછી ડૅનિયલ લૅમબર્ગ હલકો પડીને, ફજીહત થઇને, નાઉમેદ બનીને, લજવાતોલજવાતો તે ઓરડામાંથી પોબારા માપી ગયો.





પ્રકરણ ૯ મું.

પાપી ચેહેરો.

આપણે જે વાત આગળાં પ્રકરણમાં વાંચી ગયા, અને હમણાં તે પાછી ચાલુ કર્યે છૈયે, તે બેનીવચ્ચે ચાર વર્ષો આસાનીથી વહી ગયાંછે. આ વખ્તે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લમાં ભયંકાર બનાવ બન્યો હતો, કે જેવો ધાસ્તીભરેલો મામલો ટર્કીની તવારીખમાં આગળ ક્વચિતજ બન્યો હશે. આ બાબત તે જૅનિસૅરીઓને નાબુદ કરવાવિષેની હતી.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ આ વેળા જૅનિસૅરીઓનો મોટો દોર કૉન્સ-ટૅન્ટિનોપ્લખાતે ચાલતો હતો. પોતાના દેશમાં ગુનાહ કરી નાસી આવેલા ખ્રિસ્તીઓનું એક મઝબુત લશ્કર ટર્કીના ઘણા આગળા સુલતાનોએ પોતાનાં રાજ્યમાં ઉભું કીધું હતું; તેઓ આ વાર્તાને વખ્તે એટલાતો પગભર થઇ ગયેલા હતા, કે તેઓના હાથમાં સુલતાનો તો લગભગ પૂતળાંજેવા થઈ પડ્યા હતા; તેઓ વારંવાર સુલતાનોની સત્તાનીવટીક સાંમા થતા હતા; તે એટલી હદસુધી, કે જો કોઇ સુલતાન તેઓની સત્તાની જરા પણ સાંમે થતો, અથવા જે આપખુદી તેઓ રાજ્યમાં ચલાવતા, તેને દાબી દેવાની તજ્વીઝ કરતો તો તે તેઓના અણગમામાં આવી પડતો, અને તે કારણે તેઓ તેને બેધડક ગાદીઉપરથી ઉઠાડી મુકી, તેનેબદલે પોતાની મર્ઝીના સુલતાનના કોઈ ખેશીને ઝનાનામાંથી ખેંચી લાવી ગાદી-નશીન કરતા; આ રીતે ગાદીઉપર આવનાર કુદર્તીરીતે તેઓથી બ્હીને ચાલતો, અને તેઓને માલમિલકત અને ખઝાનાથી ભરપુર કરતો.

આ વખ્તે સુલતાન **માહમુદ** પોતાના માનીતા અને વીશ્વાસુ બુઢા **સીરાસકિયર ખોસરો પાશા**ની મદદ અને સારી સલાહથી રાજ્યદુઆરી બાબતમાં, શેહેર સુધરાઇખાતાંમાં, અને સંસારી બાબતોમાં ઘણા સારા સુધારાઓથી રાજ્યમાં ઉઠલપાઠલ કરતો હતો. આ કામ ખરીરીતે જોતાં ઘણું નેક અને ઉમદા હતું. પોતાના વંશપરંપરા ચાલતા આવેલા રવાજોમાં આ સુધારાઓથી નારાઝ થઇ રૈયતે કાંઇ બંડ ઉઠાવ્યું નહતું, તેઓ તો તેથીઉલટા ખુશી થતા હતા.

પણ આ સુધારાઓ જ્યારે જૅનિસૅરીઓના કેટલાક હકોનાબાબમાં કર્યામાં આવ્યા, ત્યારે તેઓએ દેશમાં બળવો ઉઠાવ્યો. આ વેળા તેઓની સંખ્યા ખાસી ૩૦,૦૦૦ સેપા-હોની હતી. જોકે દેખાઇતીજરીતે આ બળવો ઝબરો હતો, તોયે **સીરાસકિયર ખોસરો પાશા**એ આગમચથી મોત ચેતીને કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે ૫૦,૦૦૦ સેપાહોનું એક મઝબુત લશ્કર લાવી તૈયાર રાખેલું હોવાથી સુલતાન તેઓની સરકશી દાબી દેવાને તદન શક્તિવાન હતો. આ લશ્કર સુલતાંનના સુધારાઓનીતરફેણમાં હતું, અને વળી તે સુલતાનનો ખુદ બચાવ કરવાને પણ પુરતું લાયક હતું. આ આખાં લશ્કરનો એક ભાગ, કે જેમાં પાંચ રીજમાંટો હતી, અને જેમાં બધા મળી ૧૮,૦૦૦ સેપાહો હતા, તે **ઓમર પાશા**ની સરદારીતળે હતા, કારણકે વઝીરને આ જવાન સરદારની બાહાદુરી અને સારી સમજમાંટે ઘણો ઉંચો વિચાર હતો.

આખરે જૅનિસૅરીઓએ બળવો જગાડ્યો, અને તેથી સુલતાનના નમકહલાલ સેપાહીઓએ આ મસ્તાન સેપાહીઓની "બરાકો" ઉપર હમલો કર્યો; એક ખુનખાર ઝપાઝપી થઇ; ઓમરે પોતાની બહાદુર રીજમીટોને બહાર પાડી; અને "બરાકો"માંની એકઉપર છાપો માર્યો, અને જૅનિસૅરીઓના જનરલ, યાને આગાના મથકનો કબ્જો લીધો. કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપ્લના મહલ્લાઓમાં ઘણા કલાકોસુધી ભયંકાર કત્લ અને ચક્ક કરી નાખેતેવી ખુનરેઝીઓના દેખાવો નઝરે પડવા લાગ્યા! શાણા સુલતાનનીસામે બળવો જગાડવાના પોતાના ગુનાહની તકસીરમાટે ૨૦,૦૦૦ જૅનિસૅરીઓ પોતાના જાનથી ગયા, અને એકવારની આ ત્રાસદાયક ફોજના બાકી રેહેલાઓ નાસી ગયા, કે બંદીવાન થઇ પડયા. તોયે મોટાં દેલના સુલતાને તેઓને માફી બખ્શી, પોતાના જાથુકનાં લશ્કરમાં જોડી નાખ્યા, અને આરીતે ઑટૉમન રાજ્યમાંથી જૅનિસૅરીઓનાં ટોળાંનો અંત આવી ગયો. આ હુલ્લડખોરોનીસામે થવામાં અને માહમુદની તરફથી નમકહલાલીથી લડવામાં જેજે સરદારોએ ભાગ બજાવ્યો હતો, તેઓને ઘણાં ઉદાર દેલથી નવાઝવામાં આવ્યા, અને તેઓમાં આપણો જવાન ઓમર પાશા પણ એક હતો. તેને એક ઘણો મોટો ઓહોદ્દો મુસારો સુલતાનતરફથી નક્કી કરી આપ્યામાં આવ્યો, એટલુંજ નહીં, પણ *"બે ઘોડાની પુછડીના પાશા"નો નામિચો અમીરી ખેતાબ એનાયત કર્યામાં આવ્યો.

જે દિવસે કાપાકાપી થઈ, અને જે દિને ઓમરને "બે ઘોડાની પુછડી"ની અમરીઓનું માન ખુદ સુલતાનને હાથે મળ્યું, તેજ દિવસે સાંજના આસરે છ વાગ્તે તે વઝીરને ત્યાં હાઝેર થયો. તે આવશે, એવી આશા ખોસરો પાશા રાખતોજ હતો, કારણકે તે જાણતો હતો, કે હવે સૌથી વધારે મોટાં અને વાહાલાં એનામપર પોતાનો હક મેળવવાનો દાવો કરવાને તે આવવાનોજ—અલબતાં આપણા નાયકની નઝરે તે હક, મોટા ઓહદામુસારાકરતાં, અથવા ખુદ સુલતાનને હાથે મેળવેલા સૌથી ઉંચા અમીરી ખેતાબકરતાં પણ વધારે મોટો અને પ્યારો હતો.

ઓમરને તરતજ આ પ્રતાપી વઝીરનીઆગળ હાઝેર કર્યામાં આવ્યો, કે જે વઝીરે જેમ આગળ એક પ્રખ્યાત લડવૈયાતરીકે નામ કાહાડયું હતું, તેમ હમણાં થોડાંક વર્ષો થયાં તે રાજ્યનીતિમાં કુશળ સર્વેથી મોટા આદમીતરીકે જાણીતો થયેલો હતો. જે દીવાનખાનાંમાં સાત વર્ષોઅગાઉ સુલતાનની નોકરીમાં દાખેલ થઈ પોતાની કમરે લટકાવેલી તલવારને ઝોરે પોતાની રોટી મેળવવાની અર્ઝ કરવામાટે તેને દાખેલ કર્યામાં આવ્યો હતો, તેજ ભપકાદાર દીવાનખાનાંમાં હમણાં પણ ખોસરો પાશા જ્યારે ઓમર ત્યાં આવ્યો, ત્યારે એકલો બેઠેલો હતો, પણ હમણાં તેની હાલત તે વખ્તનાંકરતાં કેવી જુદીજ હતી! કેવી સૌથી ચઢતી હાલતે તેની ઉમેદો હમણાં બર આવેલી હતી! હાલમાં તેની કમરે એક ઘણી ન્હાની પદવીના અમલદારની સાધારણ તલવાર લટકાવેલી નહતી, પણ ઝવાહેરોથી મઢેલી એક †જનરલની પદવીવાળા અમલદારની તે હતી, અને તેની છાતીએ પોતાની જુદીજુદી બહાદુરીઓ અને મહાન કામોથી મેળવેલા હીરાજડીત પુષ્કળ ચાંદો અને ખેતાબો લટકાવેલા હતા!

---

* જુઓ નોટ ૧૮ મી. † જુઓ નોટ ૨૧ મી.

હંમેશના નિયમી વિવેકપ્રમાણે ઓમર ઓસરો પાશાનીસાંમે ઘુંટણિયે પડવા જતો હતો, પણ તેટલાં તે બુઢા વઝીરે, તરત પોતાના દીવાનઉપરથી ઉતરી આવી, તેને પોતાની છાતીસાથે દાબ્યો, અને ખુશહાલીભર્યાં ઉભરાથી બોલ્યો, "ઓમર, મારીસાંમે ઘુંટણ ભરઊંયે પડતો ના! તું, કે જે હવે ખુદ મારા કબીલામાં દાખેલ થવાનોછે, તેને હવે એમ કરવું સઝાવાર નથી!"

ઓમર—"તમો નામદારે ઘણી મેહરબાનીસાથે મને જે કબુલાત આપી હતી, તેનીરૂએ હવે હું મારી **મહોરદાર** મેળવવાને આવ્યોછું."

ઓસરો પાશા—"બહાદુર અને ખુબીવંતા જવાન મર્દ, **સલિમા** હવે તારીજછે! અને મારી આખી લાંબી ઝેંદગીમાં જે મારા કોલો મેં પાળ્યાછે, તેમાંનો આ કોલ પાળતાં મને સૌથી વધારે ખુશી ઉપજેછે. મેં અવલથીજ જોઇ લીધું હતું, કે દરેકરીતે ફતેહમંદ થવાની દરેક ખુબીઓ તારામાંછે, પણ તુંને ફતેહ મળવામાટે જોગવાઈ અને તક મળે, તો તું આગળ જતાં ખિલી નિકળે એવોછે, અને તેટલાજઉપરથી જ્યારે સાત વર્ષોઅગાઉ તું આએજ જગ્યાએ મારીસાંમે આવી ઉભો હતો, ત્યારે મેં તુંને જે સુખનો કહ્યા હતા, તે આજે બોલેબોલ પાછા કહી સંભળાઉંછું. મેં તુંને કહ્યું હતું, કે 'ઓમર, તારેખાતેર આજે મેં મારા વતનનો ધારો અને તરીકો છોડ્યોછે; મેં મારી કોમના રવાઝથી ઉલટા જઇ તુંને તે બાનુનો ચેહેરો જોવા દીધોછે, કે જેણીને જો તું ચાહે, તો હવેપછી તારી મહોરદાર કરી શકશે; જા, ઓમર, દુનિયામાં આગળ પડ; તારે હાથે નામ કાહાડ; કીર્ત્તિ મેળવ; અને માન પામ; અને જ્યારે તું "બે ઘોડાની પુછડીઓ"નો ખેતાબ મેળવે, ત્યારે મારીઆગળ આવજે, અને ત્યારે **સલિમા** તારીજછે?' આમુજબે મેં તુંને સાત વર્ષોઆગમચ કહ્યું હતું, તે મને હજી બરાબર યાદછે. મેં જે ઉમેદો તારીઉપર રાખી હતી, તેમાં તું પુરેપુરો ફતેહ પામ્યોછે, અને હવે **સલિમા** તારીજ થશે!"

આ વખ્તે **ઓમર** પાછો **ઓસરો પાશાના** પગોઆગળ ઘુંટણિયે પડ્યો, અને આ વેળા વઝીર તેને તેમ કરતો અટકાવી શક્યો નહીં. આપણા નાયકે પોતાના બુઝુર્ગ મુરબ્બીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર ખુશહાલીથી *બુસો લીધો. ત્યારપછી **સીરાસકિયરે** પોતાના હબ્શી ગુલામને બોલાવ્યો. આ તેજ ગુલામ હતો, કે જે સાત વર્ષોઅગાઉ **ઓમર**ને પેલા સુંદર બાગિચામાં લઇ ગયો હતો, અને તેજ નોકરીની ફર્ઝ **ઓસરો પાશા**તરફથી એક એશારત થતાંજ તે હમણાં પણ બજાવવાને તૈયાર હતો. ઉછળતાં હૈયાંએ **ઓમર** તે ગુલામનીપછવાડે ચાલ્યો, કે જે તેને તેજ બેહેસ્તના બાગમાં જવાના દરવાઝા સુધી લઈ ગયો.

હા—આએજ જગ્યાએ સાત વર્ષોઅગાઉ **ઓમરે** એક અતિ દેલપઝીર દેખાવ જોયો હતો! ત્યાંજ સાત વર્ષોઅગાઉ તે અતિ ખુબસુરત **સલિમા**થી જુદો પડ્યો હતો! તે લાંબા બખ્તનાઅરસામાં એક પણ વખ્ત તેને આ જગ્યાએ ફરીથી દાખેલ થવા દેવામાં આવ્યો નહતો! કે પોતાના બુઝુર્ગ મુરબ્બીની બેટીસમાન ભત્રીજીને તેને મળવા દીધામાં આવ્યો નહતો! જોકે આ લાંબો વખ્ત તેને ઘણાં ઉપયોગી કામો કરવામાં કાહાડ્યાં હતાં, તોયે તે

* જુઓ નોટ ૨૭ મી.

ઓમરને માથેથી ઘણાં આસાનીથી પસાર થઇ ગયાં હતાં. જોકે હમણાં તેનો દેખાવ વધારે મર્દાનગીભરેલો લાગતો હતો, તોયે તેઆગળના જેવોજ, કે જેવો આપણે આપણાં વાંચનારનીસનમુખ તેને પેહેલો ધર્યો હતો, સરખો અને મરોડદાર રેહેલો હતો. પોતાના સેપાહીઉપર હુકમ ફરમાવવાની આદતનેલીધે જોકે તેનો આવાઝ લગાર મોટો અને ઘાડો થયો હતો, તોયે તે આગળનાજજેવો ઉદાર અને બહાદુર હતો.

તે બાગિચામાં દાખેલ થયો, અને થોડીક "મિનીટો"સુધી તે ત્યાં એકલોજ ઉભો રહ્યો, પણ પછી પેલોજ આગળો ગાયનનો મીઠો હલક અને વાજીંત્રનો ખુશનોમા આવાઝ તેને કાને એકવાર પાછો પડયો. આહા! શું ખરેખર સાત વર્ષો પસાર થઇ ગયાં હતાં? શું આજ તે સુંદર ફુલફળનો બાગિચો હતો, કે જ્યાં સાત વર્ષોઅગાઉ તેજ મીઠો હલક અને સુંદર વાજીંત્ર તેણે સાંભળ્યું હતું? શું તે હમણાં સ્વપ્ન તો ન જોતો હોય? મધુર ખુશ્બુવાળી, ઠંડી લેહેરકીવાળી જગ્યાએ તે ખાબ તો કરી ઉઠયો ન હોય? અને સ્વપ્નામાં તેણે કલાફુસની લડાઇ, તથા બીજી જગ્યાએ કીધેલાં પરાક્રમો જોયાં તો નહોય? માન અને મરતબો ફક્ત ખ્યાલી તો નહોય? અને તેને જે પ્યાર મેળવવાનો હતો, તે ફક્ત તેનાં ખાબી મગઝનો ખોટો વીચાર તો નહોય? આ સર્વેઉપર વિચાર કરતો થોડોક વખત ઓમર ગુંચવાયલોજેવો ઉભો રહ્યો, કારણકે વધારે વિચારવાનું તેનાં મગઝમાં કુવત નહતું. તેનીઆસપાસની તમામ ચીજો અને દેખાવ તે છેલ્લો ત્યાં આવ્યો હતો, તેવાંજ હુબહુ હતાં, તેની નઝરે તેજ ફુલો પડયાં; દેરખ્તોઉપર તેજ મેવો અને ફળો બેસુમાર લટકતાં તેણે જોયાં; તેજ ખુશનોમા હવા; તેજ સૂર્યની રોશ્ની; અને વળી તેજ વાજીંત્ર અને ગાયનનો સરોદ. ત્યારે શું સાત વર્ષોનો ફક્ત એક સ્વપ્નો તો નહતો? પણ નહીં, જ્યારે તેણે પોતાની છાતીગમ નઝર ફેરવી; પોતાની બાજુમાં લટકતી હીરાજડીત તલવાર જોઇ; ત્યારે ખુશીનેમારે એકવાર પાછું તેનું દેલ અંદરથી ધડકવા લાગ્યું! નહીં, તે સ્વપ્નો નહીં, પણ ખરો બનાવ હતો!

વળી તે આ વેળા ઘણોવાર એકલો રહ્યો નહીં. તેની નઝરે એક ફરેસ્તાઈ દેખાવ પડયો. તે ફળો અને ફુલોથીભરેલા બાગિચાની, તે સૂર્યથી પ્રકાશ પામતી જગ્યાની, તે સુંદર સરોદની પરી. હવે તેની નઝરે હુબહુ પડી. આગળ સાત વર્ષોઉપર આ જગ્યાએ જેમ બ્હીતી ધીમેધીમે આવી હતી, તેમ આ વેળાએ તેણી આવી નહીં, પણ જવાનીના તોરમાં શર્માતીશર્માતી છતાં બેધડક ઉતાવળે ત્યાં ચાલી આવી. તેણીની આંખોમાં નાઝુક પ્યારનો પડછાયો પ્રકાશી નીકળ્યો હતો! તેણીનો બુરખો ઉંચકી નાંખેલો હતો! આગળ હતી, તેનાકરતાં આ વખતે સલિમા ઘણી વધારે ખુબસુરત ઓમરની નઝરે દેખાઇ! તરતંજ ખુશાહાલી અને અજાયબીથી ઉશ્કેરાઈ જઇ ઓમર પાશાએ તેણીને પોતાના હાથોમાં પકડી, અને ચાંપીને બથલગીરી કીધી!

કેવી ખરી ખુશાહાલી, કેવા પુરેપુરા પ્યારથી ઓમરે આ ખિલતી કળીને પોતાની છાતીસાથે દાબી! કેવા સર્વોતમ વાહાલથી આ જવાન છોડીએ પોતાના ખરા આશકને આવકાર દીધો! તેનું પુરેપુરૂં બ્યાન કરવાને કલમમાં કુવત, કે ઝબાનમાં ઝોર નથી! તેનેમાટે આપણીપાસે પુરતા શબ્દો નથી! આ વખતે બંનેનાં દેલમાં જે લાગણી

પૈદા થઈ હતી, તે અત્રે જણાવી શકાયએવી નથી! તેઓ આરીતે અક્કેકને વળગીને તે સુખના બાગે બેહેસ્તમાં ધીમેધીમે ફરવા લાગ્યાં, અને એકબીજાને પ્રેમભરી આંખોથી નિહાળવા લાગ્યાં. સાત વર્ષોઅગાઉ વીસ વર્ષની ઉમરે ઓમરે પોતાની ખુબસુરતીથી જે છાપ આ જવાન કુમારિકાનાં હૈયાંઉપર મારી હતી, તેજ ખુબસુરતી અને મર્દાનગીભરેલા દેખાવથી હમણાં સત્તાવીસમે વર્ષે પણ જેવોનેતેવોજ તેણીનાં દેલમાં પડેલો રહ્યો હતો. જ્યારે પુરી ખિલતી એક કળીનીપેઠે સલિમા પોતાની આ ત્રેવીસ વર્ષની ઉમરે એક ન્હાની છોકરી નહીં, પણ ખિલેલી, ખુબસુરત એક જવાન બાનુ બનેલી હતી. બંધે આશકમાશુક આ વેળા ખરેખર સુખી ને સંતોષી હતાં!

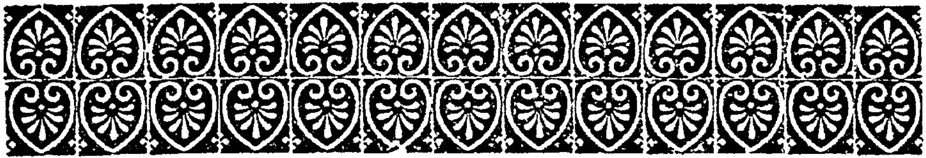
બીજે દિને **ઓમર પાશા** શાદીના ગાંઠથી જોડાવામાંટે **સીરાસકિયર**ના મેહેલમાં જવા નિકળ્યો. આખાં શેહેરમાં વિજળીનીપેરે ખુશ ખબર ફેલાઇ ગઈ હતી, કે આજે **ઓમર**ની શાદીનો શાદમાન દિવસ હતો. (જુઓ ચીત્ર ૪ થું) પોતાના ઉંચી તુખમના સુફેદ દુધજેવા ઘોડાઉપર સવાર થઈ, તે મહલ્લાઓમાંથી પસાર થતો, ત્યારે હુરરેના ગંજાવર પોકારોથી તેને વધાવી લેવામાંટે હઝારોહઝાર લોકો ત્યાં ભેગાં મળ્યાં હતાં, કારણકે **ઓમર પાશા**-કરતાં વધારે પ્યારૂં નામ તે વેળા લોકોનાં મ્હોંઉપર કોઇપણ બીજું નહતું. તેનાં બહાદુરીભર્યાં કામો, તેની કીર્તિ, પોતાનીજ ખંત, મેહેનત, અને હુશિયારીથી જે મોટી પદવી, દૌલત, અને મરતબો તે ઘણો જલ્દી મેળવવા પામ્યો હતો, તેસાથે જે જવાની અને ખુબસુરતી તે ધરાવતો હતો, સુલતાને હાથ ધરેલા સર્વે સુધારાઓ, કે જે લોકોને પસંદ હતા, તેમાં તેણે જે આગેવાનીભર્યો ભાગ લીધો હતો, અને સર્વેથી વધારે અગત્યનું કામ, જે તેણે મગરૂર, મેઝાજી, અને મસ્તાની જેનિસરિઓનો તોર અને ઝુલ્મ તોડીને, અને છેલ્લે બળવો બેસાડી દઈને બજાવ્યું હતું, તે સર્વેનેલીધે **ઑટૉમન** પ્રજા તેનાતરફ ફેદાફેદા થઈ ગઇ હતી, અને તેમ થાય તેમાં અજાયબજેવું શું હતું? **ટર્કો**, **ફ્રેંચો**, યાહુદીઓ, અને **આરમીનિયાનો**નાં ટોળેટોળાં તેનો બખ્તાવર ચેહેરો જોવાને, તેને પોતાનાં ખરાં દેલની લાગણીથી વધાવી લેવાને અધિરાં પડી, રસ્તાઓ ઘેરી ઉભાં હતાં, અને તેટલામાંટે **સીરાસકિયર**ના મેહેલતરફ જવાના રસ્તાઓ ગરદીથી એટલાતો ઉભાઇ ગયા હતા, કે ત્યાંથી સેહેલાઇથી પસાર પણ થઇ શકાતું નહતું. જેટલી ભારે ગરદી હતી, તેટલુંજ ભારે માન પણ **ઓમર**ને આપવામાં આવેલું હતું.

ઘણાક રસ્તાઓ પસાર કરીને જ્યારે તે વઝીરના મેહેલના દરવાઝાની લગભગ નઝદીક આવી પુગ્યો, ત્યારે પોતાનીતરફ ઉંચે જોતા ખુશાહાલીથી ઉશ્કેરાઇ ગયેલાં લોકોના ચેહેરાઓમાં તેનાં દિઠાંમાં એક પાપી ચેહેરો દેખાયો. જાણે એક ઘડીપળ એક ઝહરી સર્પની આંખોસાથે તેની પોતાની આંખો મળી ગઇ હોય, એમ તેને લાગ્યું. પણ બીજીજ ઘડીએ તે નાખુશભરી આંખો તેનીતરફથી દુર થઇ, અને તે પાપી આંખોનો ધણી ત્યાંથી એકદમ ગેપ થઇ ગયો! તોયે તેથી કાંઈ આપણો આ બહાદુર જવાન બ્હીધો નહીં, પણ પોતાના હંમેશના હેમતી સ્વભાવે, જાણે કશું બન્યું નહોય, તેમ શાંત રહ્યો, અને હઝારોહઝાર લોકોમાંથી કોઇ એકે પણ ન જાણ્યું, કે કાંઇ અસાધારણ બનાવ તેની આંખોએ પડયો હતો. **ઓમરે** પાછું ફરી તેજ જગ્યાએ જોયું, કે જ્યાં તે પાપી ચસ્મો તેની

ચશ્મોસાથે મળી હતી, પણ ત્યાં તે આ વેળા હતો નહીં. કશી પણ દરકાર કર્યાવગર તે આગળ વધ્યો, છતાં તેનાં દેલમાં ખાતેરી હતી, કે તેણે ડૅનિયલ લૅમબર્ગનો કપટી અને જનુની ચેહેરો હુબહુ જોયો હતો, અને તેની આંખો તેની પોતાનીતરફ જોતી હતી.

આખરે સીરાસકિયરના મેહેલઆગળ તે આવી પહોંચ્યો. આ વખ્તે પોતાની બેટી-સમાન વાહાલી ભત્રીજીના થનાર ખાવંદને હર્ષભર્યો આવકાર દેવાને બુઢો વઝીર બહારના ચોકમાં આવી ઉભો હતો. એજ વેળાએ બહાર ઉભેલાં લોકોનાં ટોળાંમાં વઝીરના સંખ્યા-બંદ ગુલામોએ મુઠ્ઠુઠાભરી રૂપાનાં સેક્કાઓ ફેંકીને રીતસરની ખ્યેરાત કીધી. શાદીની ખરેખરી ક્રિયા કરવાઆગમચ ધારામુજબે શરૂઆતની ક્રિયા કર્યામાં આવી, અને ત્યારે ઓમરની જાણમાં આવ્યું, કે પોતાની મહોરદારના કાકાતરફથી તેને નવ લાખ રૂપિયાની પેહેરામણી કર્યામાં આવી હતી. અલબતાં જોકે આ વેળા ઓમર પોતે પણ બહુ દૌલત-તમંદ થયેલો હતો, છતાં આ રકમથી તેની દૌલતમાં ઘણો વધારો થયો. પણ ખુબસુરત સલિમાના હાથની જે પેહેરામણી તેને થઇ હતી, તેનીઆગળ સરખાવતાં આ સર્વે પેહેરા-મણીઓ તેને મનથી કુચ્છ નહતી. જ્યારે તેણે સલિમાનો ખુબસુરત, ખુશીભર્યો અને ખુબીવંતો ચેહેરો જોયો, ત્યારે લોકોનાં ટોળાંમાં જે પાપી ચેહેરો જોયો હતો, તેની અસર એકદમ તેનાં મનમાંથી દુર થઇ ગઇ.





પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભેદી દાબડો.

હવે ઉપલા ખુશીભર્યા બનાવપછી, વળી પાછાં બાર વર્ષોનો આપણે ખાંચો ખાવો પડશે, યાને હવે ૧૮૩૯ નાં સાલની અધવચ હતી. આ વેળા આપણા નાયક, ઓમર પાશાની ઉમર ઓગણચાળીસ વર્ષોની હતી. અને વાંચનારને સારીપેઠે ખબર હશે, કે તેની ખુબસુરત બાયડી સલિમા, તેનાંકરતાં ચાર વર્ષો ન્હાની હતી. તેઓની પરણેલી ઝેંદગી ઘણીજ શાંત, સુલેહભરેલી, અને સુખી નીવડી હતી, અને જોકે તેઓને પેટે કાંઇ પણ ફરઝંદ થયાં નહતાં, છતાં તેઓ એકબીજાસાથે પ્યારની સાંકળથી મઝબુત સીકડાયલાં રેહેલાં હતાં. ઓમરઉપર તેની ઉમરે કશો છાપ માર્યો નહતો, તેથીઉલટો તે હતો, તેકરતાં પણ વધારે જવાન દેખાતો હતો, અને તેવોજ હાલ સુંદર સલિમાનો પણ હતો.

જોકે આ બાર વર્ષો વહી ગયાં હતાં, પણ તે લાંબા વખ્તનાઅરસામાં ઓમર કાંઇ આળસુ રહ્યો નહતો. ઑટૉમન રાજ્યના ગંજાવર વિસ્તારમાં તેને જુદાજુદા મોટા હોદ્દાઓ-ઉપર મોકલવામાં આવ્યો હતો, અને તે દરેક ઠેકાણે એક લડવૈયાતરીકે, અને રાજ્યઅધિ-કારીતરીકે તેણે પોતાના શાહનશાહી ધણીની ઘણી અચ્છી સેવાઓ બજાવી હતી. તેણે બૉસનિયા અને મૉન્ટીનીગ્રોખાતે ઉઠેલા બળવાઓ દાબી નાખ્યા હતા; સીરિયાની લડાઇ-ઓમાં ઇજીપ્ટના બળવાખોર *રાજ્યકર્તાઓસાંમે સુલતાનનાં લશ્કરને લઇ જવામાં તેણે મોટો ભાગ લીધો હતો; ઍશિયા માઇનરનાં પ્રગણાંઓમાં લીબૅનનના પહાડી મુલ્કોમાં, અને આલબાનિયાનાં જંગલી પ્રગણાંઓમાં ઓમરનું નામ હાકેમતરીકેના તેના વખાણવાલાયક કારોબારમાટે, અથવા લડવૈયાતરીકે તેનાં કુવતમાટે એકસરખીરીતે ઘણું જાણીતું થયેલું હતું. આ સર્વે તેની ચઢાઇઓ વેળા તેની નમકહલાલ અને વાહાલી સલિમા તેનીસાથેની-સાથેજ હતી. જોકે હવે તે એક મુસલમાન ધર્મ પાળતો હતો, છતાં ઓમર પોતાની ચાલચલણમાં એક ખ્રિસ્તીતરીકે વર્ત્યો હતો, યાને જેમ મુસલમાન ધર્મમાં એકથી વધુ બાયડીઓ કરવાની છુટ હતી, તેમ તેણે કર્યું નહતું, પણ ફક્ત એકજ બાયડી સલિમાનેજ પરણીને તે બેઠો હતો. તો જોકે જ્યારે તે તેણીને પરણી આવ્યો, ત્યારે જેટલી ચાહાતો હતો, તેથી લેશભાર પણ હમણાં તે તેણીને ઓછી ચાહાતો નહતો.

હમણાં ૧૮૩૯ નાં સાલમા ઓમર અને સલિમા કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે પાછાં આવી રહ્યાં હતાં, આ બાદશાહી શેહેરનીઅંદર એક ઘણાજ ભપકાદાર મેહેલમાં તેઓ રેહેતાં હતાં, અને †બૉસફૉરસના કેનારાઉપર એક ન્હાનું પણ સુંદર મકાન હવા ખાવા જવા-માટે તેઓએ લીધું હતું. તેઓનાં આ બંધે મકાનોમાં બુઝુર્ગ ખોસરો પાશા વારંવાર જઇને તેઓના પરોણાતરીકે રેહેતો હતો. તેઓ બંધેને તે પોતાના ખુદ બેટાબેટીતરીકે ચાહાતો હતો. સલિમાનો બાપ તેણીને ઘણી ન્હાની મુકીને મેરી જવાથી ખોસરો પાશાએ

*જુઓ નોટ ૨૨ મી. †જુઓ નોટ ૨૩ મી.

તેણીને એક બેટીતરીકે પાળી હતી, અને ઓમરે પોતાની જાતી મેહેનત અને ઝળકતી કારકીર્દીથી એટલુંતો મોટું નામ કીધું હતું, કે તેને પણ તે પોતાના એક બેટાતરીકેજ ચાહાતો હતો. તેનેમાંટે ખોસરો પાશા હંમેશાં ઘણો સંતોષી અને મગરૂર હતો, અને તેની-ઉપર ઘણોજ પ્યાર રાખતો હતો.

હમણાં આપણે આ વાત વાંચ્યે છૈયે, તે ૧૮૩૯ નાં સાલની તા૦ ૩૦ મી જુનનો દિવસ હતો; વખ્ત સાંજના મોડેથી હતો. આ વેળા સુલતાનના *બાદશાહી રાજમેહેલ-માંથી ઓમરના બૉસફૉરસના કેનારાઉપરનાં ન્હાનાં મકાનમાં એક કાસેદ ઉતાવળે આવ્યો, અને જણાવ્યું, કે નામદાર સુલતાન ઓમરને મળવાને તરત બોલાવેછે. પોતાનાં કુવત અને કીર્ત્તિનેમાંટે તેને વારંવાર આપ્રમાણે બોલાવી ચઢાઇઓઉપર ઉપડી જવાનો હુકમ સુલ-તાન કરતો હતો, માંટે આ પયેઘામથી તેને કાંઇ ઘણી અજાયબી ઉપજી નહીં, પણ તોયે થોડાંક અઠવાડિયાં થયાં નામદાર માહમુદ ઘણો બીમાર ચાલતો હતો, અને ઓમરે થોડાજ વખ્તઉપર સાંભળ્યું હતું, કે તે નામવર મોતને બિછાણે પડેલોછે, તેટલામાંટે જ્યારે કાસેદ આવ્યો, ત્યારે તેને તરેહવાર અંદીશાઓ દેલમાં થવા લાગ્યા. તેને મેહેલમાં પોતાની-આગળ લાવવામાંટે સુલતાને ખુદ પોતાનો એક સુંદર સણગારેલો બાદશાહી મછવો મોકલી આપ્યો હતો. પોતાને આવેલાં તેડાંમાંટેની સર્વે હકીકતથી તેણે સલિમાને વાકેફ કીધી, અને પછી ઉતાવળે મછવાભણી ચાલ્યો, કે જે આ વખ્તે તેનાં મકાનઆગળજ બૉસ-ફૉરસનાં પાણીમાં કેનારાઆગળ લંગર કરીને પડેલો હતો. સુલતાનનો પયેઘામચી પણ ઓમ-રનીસાથે ત્યાં આવ્યો, અને મછવામાં તૈયાર રેહેલા છ મઝબુત હલેસાં મારનારાઓ તરતજ તે મછવાને મેહેલના બાગના પંછવાડેના ખાનગી દરવાઝાઆગળ લાવ્યા. આ વખ્તે અંધારૂં થયેલું હતું, હવા ખુશનોમા હતી, તારાઓ પુર તેઝથી પ્રકાશતા હતા, અને તેઓનો પડછાયો બૉસફૉરસનાં સ્થિર નિર્મળ પાણીમાં પડતો હોવાથી, તથા વળી સર્વે ઠેકાણે ચુપ હોવાથી, સર્વે દેખાવ ઘણોજ મનહરણ લાગતો હતો.

આ રાજમેહેલ કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ શેહેરના ઇશાનખુણાંમાં આવેલોછે; તેનો વિસ્તાર અતિશય બોહોળોછે; અને ત્યાંથીજ બૉસફૉરસનાં પાણી શેહેરમાં વેહેવાનાં શરૂ થાયછે. અર્ધા કલાકથી પણ ઓછા વખ્તનાંઅરસામાં સંગેમરમરનાં પગથિયાંઓઆગળ આવીને તે મછવો ઉભો રહ્યો; ત્યાંજ થોભવાને તે કાસેદે હલેસાં મારનારાઓને ફરમાવ્યું, અને ઓમ-રને તેનીપછવાડે આવવાને અર્ઝ કીધી. ત્યારબાદ તેઓ એક બાગ ઓળંગી ગયા, અને ત્યાંથી આપણા જવાન નાયકને એક મોટા દાદરઉપરથી થઇને એક અતિ સરસરીતે આરાસ્તે કીધેલાં દીવાનખાનાંમાં લઈ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં થોડીક "મિનીટો" થોભવાને તેને પેલા કાસેદે માનપૂર્વકરીતે જણાવ્યું. આ ન્હાના દીવાનખાનામાં સુલતાનના ઘરખટ-લાનેલગતા કેટલાક હઝુરિયાઓ હાઝેર હતા, અને જેવો ઓમર ત્યાં દાખેલ થયો, કે તેઓ તરત પોતાની બેઠકોઉપરથી ઉઠી ઉભા થયા, ઘણાં વાંકા વળીને કુરનેશ બજાવી, અને જ્યાંસુધી તે ત્યાં થોભ્યો, ત્યાંસુધી તેઓ પણ એક બાજુએ જઇ અદબથી ઉભા, કાર-ણકે તેનાજેવી ઉંચી પદવીના એક પુરૂષનીસાંમે તેઓથી વિવેકના તરીકામુજબે બેસી શકાય, એમ નહતું. પેલો પયેઘામચી ઓમરને ત્યાંજ રાખીને અંદરના એક બીજા ઓરડામાં

*જુઓ નોટ ૨૫ મી.

ગયો; એક કે એ "મિનીટો"માં તે પાછો ફર્યો, અને ઓમરને જણાવ્યું, કે થોડાજ વખ્તમાં નામદાર સુલતાન તેવણની મુલાકાત લેશે.

આમુજબે આસરે બીજો પાએક કલાક વહી ગયો, અને પછી તે દીવાનખાનાંને છેક નાકેનું એક બારણું ઉંઘડયું. લાંબી સુફેદ દાઢીવાળો એક બુઢો ટર્ક, કે જેનો દેખાવ ઘણો પાપી અને કોઇને પણ જોવા નહીં ગમેએવો હતો, અને જેણે લગાર કંગાળ પુશાક પેહેરેલો હતો, તેને લઇને છ હઝુરિયાઓ તે બારણાવાટે બહાર આવ્યા. તેઓ સર્વે જ્યારે તેનીનઝદીક આવ્યા, ત્યારે ઓમરને જણાયું, કે તે ધણીના હાથો તેની પીઠપાછળ બાંધેલા હતા, અને તેને એક બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો. તેઓમાંનું કોઈ એક હરફ પણ બોલ્યું નહીં. પણ જ્યારે તે ઓરડામાંથી બંધવાને લઇ જતા હતા, ત્યારે તે જાણે દયાનેમાટે આર્ઝુમંદ હોય, એવીરીતે પોતાનીઆસપાસ નઝર ફેંકતો હતો. થોડીક "મિનીટો"માં જે દરવાઝે ઓમર દાખેલ થયો હતો, તેજ દરવાઝે તે બંધવાને પણ બહાર લઇ જવામાં આવ્યો, અને પછી તે બારણું બંધ કર્યામાં આવ્યું. હવેજ ઓમરને જણાયું, કે તેને જે મછવામાં ત્યાં લાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે તેને પાછો ઘર લઇ જવામાટે ત્યાં થોભાવ્યામાં આવ્યો નહતો, પણ તે તો આ કંગાળ પુરૂષને લઇ જવામાંટેજ રોકવામાં આવ્યો હતો.

વળી પાછો અંદરનો દરવાઝો ઉંઘડયો; તેના ઉંબરઉપર એક બીજો હઝુરિયો આવી ઉભો; અને તેણે ઓમરને તેનીસાથે જવાની એશારત કીધી. આ ન્હાનાં ઓરડામાંથી બીજાં એક વધારે મોટાં દીવાનખાનાંમાં તેને લઈ જવામાં આવ્યો, કે જયાં ગંભીર ચેહેરાસાથના પાંચ કે છ આરમીનિયાનો અને ફ્રેંચો ઉભેલા હતા. તેઓ પોતપોતામાં ઘણીજ આતુરતાસાથે કાંઇ મસ્લહત ચલાવતા હતા. ઓમરે તરત જાણ્યું, કે તેઓ નામદાર સુલતાનના હકીમો હતા. તેઓના ચેહેરાઉપરથી, તથા જેરીતે તેઓ પોતપોતામાં વાર્તા કરતા હતા, તેઉપરથી ઓમરને લાગ્યું, કે તેઓના નામિચા બીમારની હાલત ઘણીજ માઠી થયેલી હોવી જોઇએ. તે તેઓઆગળથી પસાર થતો હતો, ત્યારે તે હકીમોએ તેનાજેવા પાશાની પદ્વીવાળાને છાજે એવીરીતે વાંકા વળીને કુરનેશ બજાવી. પેલો હઝુરિયો પછી તેને એક મોટી ચાલમાંથી એક દરવાઝાઆગળ લાવ્યો, કે જેઉપર ભારી સોનેરી ઝાલરોથી મઢેલો મખમલનો એક મોટો પર્દો નાખેલો હતો. આ પર્દો તરત ખસેડવામાં આવ્યો; તે દરવાઝો કાંઇ પણ આવાઝવગર ઉંઘડયો; તે હઝુરિયો અદબથી એક બાજુ થઇ જઇ ઉભો; અને આપણો નાયક તે ઓરડામાં દાખેલ થયો, કે જયાં સુલતાન માહમુદ પોતાનાં મોતનાં બિછાણાંઉપર સુતેલો હતો. તે બીછાણાંગમ ઓમર ચાલ્યો, કે જ્યાં તેણે આગળ કોઇ વાર પણ ન દીઠેલા એક જવાનને બિછાણાંઉપર વાંકો વળીને ઉભેલો જોયો. મખમલ જડેલા એક મોટા તખ્તાઉપર એક સુંદર પલંગ ગોઠવેલો હતો. ત્યાં આવતાંજ ઓમર ઘુંટણિયે પડ્યો.

તેને જોઈને તે મરણકાંઠે પડેલો રાજકર્ત્તા બોલ્યો, "મારા નમકહલાલ અને વાહાલા ઓમર, મારીનઝદીક આવ. મારીપાસે આવ, અને તારા બાદશાહનો છેલ્લો હુકમ સાંભળ, કે જે બાદશાહની તેં લાંબી અને ઘણી અચ્છી નોકરી બજાવીછે."

હુકમને તાબે થઇ પાશા તે પલંગતરફ ગયો; આ વેળા તે જવાન, કે જે આપણા નાયકને આ સઘળો વખ્ત ટીકીને જોયા કરતો હતો, તેના ચેહેરાતરફ માયાથી જોઇને

માહમુદ સુલતાન બોલ્યો, "ઓમર, જે વફાદાર સેવા, તેં આજસુધી મારી બજાવીછે, તેવી હવે થોડા વખ્તપછી તુંને આ જવાનની બજાવવી પડશે."

આ સાંભળી ઓમરે ઘણુંજ વાંકા વળી તે જવાન શાહઝાદાને નમન કર્યું; તેને જોઇને તેનાં દેલમાં તેની ઘણીજ દયા ઉસ્કેરાઇ, એટલાજ વિચારથી કે આવાં મોટાં રાજ્યની જંજાળમાં, જોખમોમાં, અને રાજ્યના તરેહવાર ફંદોમાં બીચારા આ તદન જવાન શાહઝાદાને હવે સિકડાવું પડશે. અને ઓમરજેવા ઉદાર દેલના અક્લમંદ, અને દુરઅંદીશ પુરૂષની છાતીમાં તે જવાનબાબે દયા ઉસ્કેરાય તેમાં નવાઇજેવું શું હતું? કારણકે તે શાહઝાદા *અબદુલ–મેજિદની ઉમર ફક્ત સત્તર વર્ષની હજી હમણાંજ શરૂ થયેલી હતી. તે ઉંચાં કદનો, પણ શરીરે ઘણોજ પાતળિયો હતો, છતાં મરોડદાર દેખાવનો, અને સીધો હતો; છેલ્લી માંદગીમાંથી તે તરતનો સાજો થયલો હોવાથી, તેમજ સુલતાનની બીમારીની અને બીજી ચિંતાઓનેલીધે તેનું મ્હોડું તદન ફિક્કું મારી ગયેલું હતું, પણ તેનો બાંધો હંમેશનો રોગી હોય, એવો લાગતો હતો; તેના ચેહેરાઉપર હંમેશની ઉદાસી અને દેલગીરીનો છાપ જણાતો હતો; છતાં તેના આ ચેહેરાઉપર શાહઝાદાનેઅરની મગરૂરી દેખાતી નહતી; તોયે કોઇ ચકોર આંખોને તરત જણાઇ આવે, કે તે ઝેહન બુદ્ધિનો હતો, અને કામ પડવે દુનિયાંમાં આગળ પડવાની લાયકાત તેનાંમાં હતી; તેના ગાલોઉપર જરા પણ રતાસ નહતો; તેની આંખો કાળી ભમ્મરજેવી, મોટી, ચળકતી, અને ખુબસુરત હતી, અને તેના ફિક્કાં મ્હોંડાંઉપર ચકચક થતી હતી; તેના હોઠો ભરેલા હતા; તેના દાંતો એક ઔરતનાજેવા કળીબંધ અને સફાઇદાર હતા; તેના ચેહેરાઉપર અહીંતહીં સહિએડના ઝાંખા ડાઘો પડેલા હતા; અને તે હજી અતિશય જવાન હોવાનેલીધે દાઢીઉપર બાલની જરા પણ નેશાની નહતી; તેનો સ્વભાવ મળતાવડો, તેનો દેખાવ જોવા ગમેએવો, અને સામટીરીતે લેતાં આ જવાન શાહઝાદો સર્વે બાબતોમાં કોઇને પણ જોતાંનેવાર પસંદ પડેએવો હતો. તેણે યુરોપ્યન ઢબનો પુશાક સજેલો હતો. પોતાનાં ઇંગ્રેજી ઢપના ડગલાઉપર તેણે "નિશામ-ઇફ્તિશાર"નો હીરાજડીત ચંદ્રના આકારનો ચાંદ લટકાવેલો હતો. જ્યારે ઓમરે થોડાક લાયક શબ્દોમાં પોતાની વફાદારી તે જવાન શાહઝાદાને ઝાહેર કરી, ત્યારે તેણે તેનો પાછો જવાબ તેવાજ લાયક શબ્દોમાં વાળ્યો, તેઉપરથી જણાયું, કે તેનો આવાઝ ધીમો, નર્મ, અને ગંભીર હતો.

પછી તે મરવા સુતેલા સુલતાને કહ્યું, "મારા બેટા, હવે તું થોડાક વખ્ત ત્યાંથી જા, અને અમોને એકલા રેહેવા દે. થોડીક પળ પણ તારેથી છુટું રેહેતાં મને બીહદ દુઃખ ઉપજેછે, કે જ્યારે આ દુનિયાંમાં મારો વખ્ત હવે ઘણોજ થોડો રહ્યોછે, પણ મને આપણા વફાદાર ઓમરને કાંઇક ખાનગી વાતો જણાવવીછે."

આઉપરથી અબદુલ-મેજિદ ત્યાંથી ચાલી ગયો, અને આપણો નાયક અને મરણકાંઠે આવેલો સુલતાન બંને એકલાજ રહ્યા.

શાહઝાદાનાં ત્યાંથી જવાપછી જ્યારે તે દીવાનખાનાંનું ખાનગી બારણું બંધ થયું, કે માહમુદે બોલવાનું પાછું શરૂ કર્યું, "ઓમર, આ દુનિયાંમાં હવે મારો વખ્ત ઘણોજ

*જુઓ નોટ ૨૮ મી.

થોડો રહ્યોછે, તે મારૂં કેહેવું તો તે સાંભળ્યુંછે. મને લાગેછે, કે મોતના દેવ એઝરાયલે પોતાનો દસ્ત હવે મારીઉપર નાખ્યોછે. અગરજો મારી યાદદાસ્તશક્તિ દગો ન દેતી હોય, તો હું ધારૂંછું, , કે તેં તારા મરવા પડેલા માલેકની નોકરી ઓગણીસ વર્ષોસુધી બજાવીછે? અને તે બધો વખ્ત તું ખરો નમકહલાલ,' સાચો, અને આબરૂદાર નિવડયોછે. હવે, મને તુંને એક છેલ્લું પણ વિશ્વાસુ કામ સોંપવુંછે, અને તુંને મારીતરફ હવે એક છેલ્લીજ ફર્ઝ બજાવવાની રહીછે. જેઓએ મારૂં નમક ખાધુંછે, તેઓ સર્વેમાં તુંજ ફક્ત એકલો આ મારી ખાસ નોકરી બજાવવાનેલાયકછે, અને મને તારીઉપર પુર એતબારછે. ઓમર, મને કેહેવામાં આવ્યુંછે, તે શું ખરૂંછે? કે તું ફક્ત **એકજ** બાયડી ધરાવેછે, અને તેણીનીસાથે મુહબત અને વફાદારીથી રેહેછે? તારા દરજાનેખાતેર, તેં બીજી ઓરતોસાથે નેકાહ કર્યાં નથી, અને તારા હવસનેખાતેર તેં તારા ઝનાનામાં ખુબસુરત લોંડીઓ રાખી નથી, શું એ તમામ સાચુંછે?"

ઓમર—"મારા નામવર બાદશાહ, હા, એ વાત તમામ સાચીછે. મારી ખુબસુરત અને ભલી **સલિમા**જ મારાં દેલમાં એકલી રાજ કરેછે."

સુલતાન—"એ ઘણી નેક વાતછે, અને તેટલાવાસ્તે જો એક નાઝુક બાનુતરફ એક પેદરતરીકેની કે એક બેરાદરતરીકેની ફર્ઝો તારે માથે નાખવામાં આવે, તો તે તું વફાદારીથી, માનથી, અને રાસ્તીથી બજાવશે?"

ઓમર—(ગંભીરાઈથી) "આપ નામવર શાહનશાહતરફ જેવી વફાદારીથી હું વર્ત્યોછું, અને જેનાં હમણાંજ આપ નામદારે વખાણ કર્યાંછે, તેનાં કસમ લઇને હું જણાઉંછું, કે તમો નામવરનો હમણાં અને હવેપછી જે કાંઇ બાદશાહી હુકમ થશે, તે હું વફાદારીથી બજાવીશ."

સુલતાન—"અને જો થોડા વખ્તનેમાંટે એક માદરની કે બેહેનની માયાની ઝરૂર પડે, તો તે ફર્ઝ, તારી લાયકીવાળી અને દાનાવ મહેરદાર, બાનુ **સલિમા**, એક મેહરબાનીતરીકે બજાવશે, એમ તું મને ખાતેરી આપેછે?"

ઓમર—"જેવીરીતે એક પેદર કે એક ભાઇતરીકે તે બાનુતરફ વર્ત્તવાને હું તૈયારછું, તેવીજરીતે **સલિમા** એક માદર કે એક બેહેનતરીકે તેણીને ચાહાશે, તેની હું પુર ખાતેરી આપુંછું."

સુલતાન—"તારાજેવા ઉદાર દેલના આદમીથી હું જેટલી ઉમેદ રાખું, તેથી કોઇ પણ રીતે ઓછી આ તારી વાત રાસ્ત નથી, તેમજ બાનુ **સલિમા**નેમાંટે તેં જે મને ખાતેરી આપીછે, તેઉપર હું કોઈરીતે ઓછો એતબાર રાખતો નથી. જ્યાંસુધી આ કાળબુતમાં જાનછે, ત્યાંસુધી મારો એકેએક હુકમ એક કાયદાબરાબરછે, અને કરોડો આસામીના પનાહ આપનારતરીકે હું તેણીનાઉપર મારા છાયાની ઢાલ આડી પકડવાને તૈયારછું. પણ થોડાજ કલાકોમાં આ જાન આ તન છોડી જશે, અને ઝોરાવર **માહમુદ**નું આ કાળબુત જે માટીમાંથી ઉભું થયુંછે, તે માટીસાથે પાછું મળી જશે. મારો બેટો, જોકે ઘણો રાંક અને તાબેદારછે, છતાં **ઑટૉમન** તવારીખમાં એવા ઘણા દાખલા બન્યાછે, કે જેમાં પોતાના બાપના મરતીવેળાના સુખનો તે બેટાઓએ પાળ્યા નથી. એટલામાટે, ઓમર, જ્યાંસુધી આ તનમાં જાનછે, ત્યાંસુધી

તે બાનુ, કે જેણીનેમાંટે હું હમણાં બોલુંછું, તેણીનો બનતીરીતે બચાવ કરવાનો મેં ઇરાદો રાખ્યોછે, તેમ કરીને હું મારા બેટાના રસ્તામાંથી એક લાલચ દુર કરવા માંગુંછું. કારણકે તે ગમેએટલો શાણો હોય, કે પોતાના બાપનો તાબેદાર હોય, તો શું થયું, તોયે તે લાલચને વશ થવાવગર રેહેશે નહીં, એવી મારી ખાતેરીછે. ઓમર, મારી કેહેવાની મતલબ તો તું હવે સમજી ગયો હશે ?"

ઓમર—" નામવર બાદશાહ, જેટલું આપ બોલ્યાછો, તેટલાંની મતલબ તો હું પુરેપુરી સમજ્યોછું. મેં આપ નામદારનો એકેએક હરફ ધ્યાન દઇને સાંભળ્યોછે, અને મારી છાતીમાં તે કોતરાઇ રહ્યોછે."

સુલતાન—"ઠીક, ત્યારે તેવાજ ધ્યાનથી હું જે કહુંછું, તે સાંભળ. આ બાદશાહી મેહેલમાં એક જવાન જાન છે, કે જેણીનાઉપર હું એકવાર ખરેખર આશક પડયો હતો, પણ વખ્ત એવો આવ્યો, કે આશકનેબદલે હું તેણીને એક પેદરના પ્યારથી ચાહાવા લાગ્યો. આ મેહેલમાં અવલમાં જેવી નિર્દોષ અને પાક તેણી આવી હતી, તેવીજ પાક મનની અને પાક તનની તેણી આ મકાન તારીસાથે છોડી બહાર પડશે, અને તેં મને કોલ આપ્યોછે, કે તેણીની દામનને કોઇરીતે અલવલ ન પુગે, તેની તું સંભાળ રાખશે. તું તેણીને તારીસાથે ત્યાંથી લઇ જા; તારી ખુબસુરત સલિમાસાથે તેણીને મેળવતાં, તારા બાદશાહે પોતાનાં મોતનાં બિછાણાઉપરથી જે હકીકત જણાવીછે, તે તમામ બિના તું તેણીને કેહેજે. તારી નેક સલિમાસાથે તે જવાન છોકરીને કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લથી દુર લઇ જવામાં તું દેર કરતો ના. બીજી સવારે આફતાબ તલુ થાય, કે તું તારી મુસાફેરી શરૂ કરજે. તે ઘણી લાંબીછે, કારણકે ઑસ્ત્રિયાનાં રાજ્યનાં ટ્રાન્સીલવૅનિયાનાં પ્રગણાંમાં તુંને જવુંછે. ત્યાં હરમાનસ્ટાડટની પડોશમાં, ઉમરાવ *બૅરન ડી ક્રેહરીનનો કેલ્લેબંદીવાળો એક મોટો મેહેલ તું શોધી કાહાડજે. તે લાંબો વખ્ત થયાં રંડાયલોછે, અને જો હાલમાં જીવતો હોય, તો તેને ઘણો ફીક્ર થયેલો તું જોશે. તેના કોઈ ખેશી કે વાહાલાં હમણાં નથી, સેવાયકે આ——પણ તેની કાંઇ ફેકર નહીં ! જો તે જીવતો હોય, તો તું આ જવાન બાનુને તેને મેળવી આપજે, કે જેણી આ મેહેલમાં તો આઇશાનાં નામથી ઓળખાયછે, પણ હું જે કેલ્લેબંદીવાળા મેહેલનેમાંટે કહુંછું, ત્યાં ગયાપછી તેણી પોતાને ખરે નામે ઝાહેર થશે. આ સઘળું બજા લાવવાને તું કસમ ખાયછે ?"

ઓમર—" મારા મેહરબાન મુરબ્બી સાહેબ, હું ખરાં દેલથી કસમ ખાઉંછું. પણ જો તે બૅરન ડી ક્રેહરીન હાલમાં હયાત નહોય તો ?"

સુલતાન—" હું તે તુંને જણાવવાનોજ હતો." એમ બોલી આ મરવા સુતેલા સુલતાને ઘણા ઝાલરઝુલરવાળા તકિયાહએ, કે જેને અઢીંગીને તે અર્ધો બેઠેલી ઢબે પોતાનાં બિછાણાંમાં અજેટાયલો હતો, તેનીનિચ્ચે પોતાનો હાથ ખોસી, એક ન્હાનો દાબડો બહાર ખેંચી કાહાડયો. આ દાબડો કોઈ અજાયબજેવાં હિંદુસ્તાનનાં લાકડાંનો બનાવેલો હતો; તેનીઉપર ઉંચી સીપોનો સણગાર કીધેલો હતો; અને તેની તમામ કોરો સોનાથી મઢી લીધેલી હતી; તેને મથાળે નક્કર સોનાનું એક કડું હતું, કે જેનીસાથે રેશમી દોરીથી એક

* જુઓ નોટ ૨૯ મી.

ચાવી બાંધેલી હતી. પણ કુંચી ખોસવાનાં નાકાંઉપર સુલતાનની બાદશાહી મોટી મહોર ઠોકેલી હતી. પછી ગંભીર આવાઝે સુલતાને આગળ ચલાવ્યું "જો બૅરન ડી કેહરીન હયાત નહોય, અને જો તેની માલમિલક્ત તેનાં વસિયતનીરૂએ કોઈ બીજાં શખ્સોના હાથમાં ગઈ હોય, અને ટુંકમાં કહુંછું, કે જો અઇશા આસરાવગરની અને. દોસ્તવગરની થઇ પડે, તો આ દાબડો તેણીને ઉઘાડવા દેજે. પણ તેથીઉલટું જો બૅરન હયાત હોય, ને તે જો અઇશાને આવકાર દે, કે જેમ હું ઉમેદ રાખુંછું, કે તે કરશેજ, તો આ દાબડો તું અઇશાના હવાલામાં આપજે, પણ તે એવાં કૉલસાથે, કે જ્યાંસુધી કોઈશખ્સ તેણીની-સાથે શાદી કરે નહીં, ત્યાંસુધી તે ખોલવો નહીં. પણ વળી બીજી પણ એક શર્ત કરૂંછું, અને તે એછે, કે જો તેણી અગિયાર વર્ષોતુલીક શાદી થવાવગર પડી રેહે, તો તે મુદ્દત-બાદ, તેણી જાણે શાદી કરીજ ગઇ હોય, તેમ તે દાબડો ખોલે. આ બધું તું બરાબર સમજ્યોછે ?"

ઓમર—"મેં ઘણાંજ ધ્યાનથી સર્વે હકીકત સાંભળીછે, અને તે હું બરાબર સમજ્યોછું. જાણે એક સબકનો મેં ઘણાં વર્ષોતુલીક અભ્યાસ કર્યો હોય, ને તે મારાં મગઝ-ઉપર ઠસી ગયો હોય, તેવીજ સારીરીતે આપ નામદારનું કેહેવું મારાં મગઝઉપર ઠસી ગયુંછે."

સુલતાન—"અને મારા નમકહલાલ ઓમર, તું આ તમામ બરાબર બજાવવાને ફરી એકવાર કસમ ખાયછે ?"

ઓમર—(ઘણીજ ગંભીરાઇથી) "હા, હું કસમ ખાઉંછું."

સુલતાન—"ઘણું બેહતર કીધું !" એમ બોલી તેણે પોતાનો હાથ ઓમરને આપ્યો, કે જેઉપર તેણે બુસા લીધા.

ત્યારપછી **માહમુદે** તે દાબડો **ઓમરને** આપ્યો, કે જે ન્હાનો હોવાથી તેણે પોતાના પુશાકમાં તે સેહેલાઇથી છુપાવ્યો. પછી જે હઝુરિયો તેને ત્યાં લઈ આવ્યો હતો, તેને બોલા-વવાને સુલતાને ઓમરને કહ્યું. કે જેમ તરતજ કર્યામાં આવ્યું. સુલતાને આ હઝુરિયાને કાનમાં કાંઇ થોડાક બોલોમાં હુકમ કર્યો. હવે ઓમરને અને મરવા સુતેલા તેના બાદ-શાહને છુટા પડવાનો વખ્ત આવ્યો; આ વખ્તે બંધેને દેલમાં બીહદ દુ:ખ થતું હતું; કેમકે તેઓ હંમેશનેમાટે છુટા પડવ.ની છેલ્લી સલામ એકબીજાને કરતા હતા ! અને તેમજ બન્યું. થોડાક કલાકોપછી આ ઝોરેમંદ **માહમુદ**—સુધારાનો મોટો ખાં—દુનિયાંનાં જે અતિ હુશિયાર અને મશહુર બાદશાહો, કોઈ પણ વખ્તે કે કોઇ પણ દેશમાં તખ્તઉપર બેઠેલા, તેઓમાંહેલો એક આ ફાની જહાનથી કુચ કરી ગયો, અને તેનેબદલે તેનો બેટો **અબદુલ-મેઝિદ** તખ્તઉપર બેઠો.

સુલતાન **માહમુદના** ઓરડામાંથી પછી તે હઝુરિયો ઓમરને આગળાંજ ન્હાનાં દીવા-નખાનાંમાં કે જ્યાં તેણે હકીમોને ઉભેલા જોયા હતા, કે જે દીવાનખાનાંમાંથી તેણે પેલા સુફેદ દાઢીવાળા બુઢા ટર્કને એક બંદીવાનતરીકે લઈ જતાં જોયો હતો, ત્યાં નહીં લઇ ગયો, પણ એક ચાલમાંથી થઈને એક અતિશય મોટાં અને ઘણાં સરસરીતે સણગારેલાં દીવાન-ખાનાંમાં લઇ ગયો, કે જ્યાં ઘણુંજ મનપસંદ ખાવાનું તૈયાર કરી એક મેઝઉપર ગોઠવી મુકેલું હતું. આ જગ્યાએ તેને એકલાને પા કલાકથી પણ વધુ વખ્ત થોભવું પડ્યું.



(ચિત્ર ૪ થું.) "પોતાના ઉંચીતુખ્મના સુફેદ દુધજેવા ઘોડાઉપર સવાર થઈ, તે મહલ્લાઓમાંથી પસાર થતો હતો." (પાનું ૭૨ મું.)

મરવા સુતેલા સુલતાને તેને જે કામ સોંપ્યું હતું, તેવિષે વિચાર કરવાને ત્યાં તેને ઘણી સારી તક મળી; તે ત્યાં બેસીને અઇશાના પેલા કેહેવાતા ખેશી બૅરન ડી ફ્રેહરીનબાબે વિચાર કરવા લાગ્યો. શું અઇશા તે ઉમરાવની બેટી હશે? શું કોઈ બીજા નામની તે ટ્રાન્સીલવૅનિયાની ખ્રિસ્તી બાનુ હશે, તો જોકે હમણાં તેણી એક મુસલમાન નામથી ઓળખાતી હતી, અને એક મુસલમાનના મેહેલમાં રેહેતી હતી? પણ તેમ હોય, તો સુલતાન મેહમુદના ઓરડામાંથી પેલા સુફેદ દાઢીવાળા બુઢા ટર્કને એક બંદીવાન કરીને લઈ ગયા તેની મતલબ શી હશે? શું આ બુઢા ટર્કને અને પેલી જવાન ખ્રિસ્ટીને કોઇ જાતનો સંબંધ હશે? પેલા બુઢા ટર્કને સુલતાનના ઓરડામાંથી એક બંદીવાનતરીકે બહાર પાડ્યાપછી, તેને પોતાને તેનીઆગળ લઇ જવામાં આવ્યો, અને ત્યાં તેણે જે સાંભળ્યું, તેઉપરથી તેનાં મનમાં ખાતેરી થવા લાગી, કે અઇશાની બાબતને અને પેલા બુઢાને કાંઇ પણ લાગતુંવળગતું હોવું જોઇએ.

તે આપ્રમાણે વમાસણ કરતો હતો, તેટલાં બે હબ્શી હીજડાઓ, કે જેઓને દોલતમંદોનાં ઝનાનાખાનાંનાં કામનેમાટે ઘાતકીરીતે દુનિયાંથી રદ કરી નામર્દ બનાવ્યામાં આવેછે, તેઓ તે ઓરડામાં આવ્યા. તેઓએ ઘણા ઉંચા લેબાશ પેહેરેલા હતા. તેઓ બન્નેનીવચ્ચે મ્હોંડાંઉપર ભારી બુરખો નાખી એક બાનુ ચાલતી હતી. તેણીનું કદ ઉંચું હતું; અને તેણીની ચાલની ચપળાઇઉપરથી તેણી જવાન જણાતી હતી; તેણીનો પુશાક પણ વળી ઘણો ભપકાદાર અને ઉંચી કેસ્મનો હતો; તેણીની ચાલ મરોડદાર હતી. તેણીને પોતાનીતરફ આવતી જોઈ ઓમર પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠીને તેણીનીસામે ગયો. થોડીક "મિનીટ" તેણી કાંઈ પણ બોલવાવગર તેનીગમ પોતાના બુરખાનાં આંધરાંઓમાંથી જોવા લાગી, અને જાણે તેનીઉપર વિશ્વાસ મુકવો કે નહીં, તેના અંદીશામાં પડી હોય, એમ લાગ્યું. પણ પછી તેણીની ખાતેરી થઇ, અને તેણીએ ઓમરનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડ્યો, અને લગાર ધ્રુજતે, પણ ઘણાજ નર્મ અને મધુર આવાઝે કહ્યું, "ઉદાર દેલના પાશા, હું તમોને એક દોસ્તરીકે, અથવા એક ભાઇતરીકે ગણુંછું."

પોતાના હંમેશના હેમતભર્યા જુસ્સાથી ઓમરે જવાબ આપ્યો, "બાનુ, હું કસમઉપર જણાઉંછું, કે તમોએ મારીઉપર મેલેલા એતબારને હું સાચો નિવડીશ."

આ સાંભળી ઉપકારના કાંઈ શબ્દો અઇશા ધીમેથી બોલી; તેણીઉપર ઓમરના કેહેવાથી ઘણીજ ઉંડી અસર થઇ હતી; પણ તે અસર કાંઇ ઓમરનાં બોલવાથીજ નહીં, પણ તેને પોતાના આગળા દહાડાઓ યાદ આવ્યાથી, તથા હવે તેણીની હાલતમાં જે સારા ફેરફારો થવાના હતા, તેથી થઇ હતી. જોકે તેણીએ પોતાનો બુરખો ઉંચક્યો નહીં હતો, તોયે અંદરથી જે ડચકાં ખાતી હતી, તે ઓમરનાં જાણવામાં આવ્યું. ઓમરે તેણીને પોતાનો હાથ આપ્યો, અને પેલા બે હીજડાઓને રસ્તો દેખાડવાને એશારત કીધી. નદીઉપરથી મેહેલમાં જે આરસપહાણની સીડીઓઉપરથી તે અંદર આવ્યો હતો, ત્યાં તે હીજડાઓ તેને એક ચાલમાંથી લઈ ગયા, કે જ્યાં લગાર વધારે સાદા પુશાકવાળો એક ત્રીજો હબ્શી ગુલામ હાઝેર હતો, કે જેનાં માથાંઉપર એક મોટી પેટી હતી. આ સર્વે જણાં પછી બાગમાંથી પસાર થઈ તે સીડીઓઉપરથી ઉતરી નિચ્ચે આવ્યાં, કે જ્યાં એક મછવો

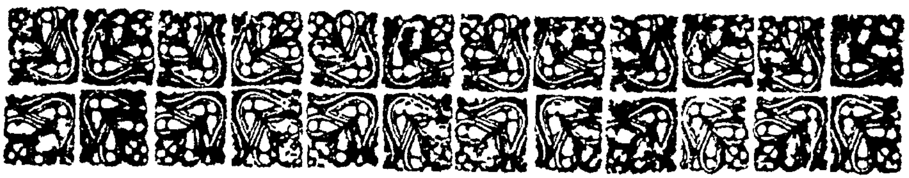
તેઓનેમાટે તૈયાર રાખવામાં આવ્યો હતો. પેલી પેટી, કે જેમાં અઇશાનો સામાન હતો, તે તે મછવામાં આવી, અને જ્યારે ઓમર પોતાની જવાન સાથીને અંદર ઉતારતો હતો, ત્યારે સાફ ચાંદરણાંમાં તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે જે મછવામાં તે મેહેલમાં આવ્યો હતો, તે નહીં પણ આ બીજોજ મછવો હતો.

ત્યારે મેહેલની સીડીઓઆગળ તેને ઉતારવાપછી પેહેલા મછવાનું શું થયું હતું? પેલા સુફેદ દાઢીવાળા ટર્કને * "સાત મેનારના કેલ્લા"માં, કે કોઇ બીજી જગ્યાએ તેને કીધેલી કોઇ તકસીરનેમાટે કેદ કરવા લઇ જવામાટે તે મછવો કામમાં લેવામાં તો ન આવ્યો હોય? માણસજાતનો જાતી ખવાસજછે, કે જે ભેદી બનાવો તે જોય, તેમાટે જાણવાને તે હંમેશાં આતુર રેહેછે, અને ઓમર પોતે પણ તેમ આતુર રેહે. તો તેમાં નવાઇજેવું શુંછે? તોયે તેણે મનમાં પાકો મન્સુબો કીધો હતો, કે તેઆએ કે બીજી હરકોઇ બાબતમાટે અઇશાને સવાલો કરવા નહીં, પણ તેણી પોતાની રાઝીખુશીથી જેટલી બાબત જણાવે તેજ જાણવી.

---

* જુઓ નોટ ૩૦ મી.





પ્રકરણ ૧૧ મું.

ગુફા.

આગળનાં પ્રકરણમાં આપણે જે સર્વે બિના જણાવી ગયા છીયે, તે બન્યાબાદ આસરે એક પખવાડિયાંપછી મુસાફરોની એક ન્હાની ટોળી વાલાશિયાનાં પ્રગણાંમાંથી ટ્રાન્સીલવૅનિયાની સરહદતરફ પોતાનો રસ્તો કાપતી હતી. ચાર ઘોડા જોડેલી એક ગાડીમાં બે બાનુઓ તથા ઔરત નોકરો હતી; ઓમર પાશા ઘોડાઉપર સવારી કરતો હતો; તેનીસાથે પાંચ મર્દ ખેદમતગારો હતા, કે જેઓ સઘળા પણ સારા ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા હતા. કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કે તે બે બાનુઓમાંની એક સલિમા અને બીજી અઇશા હતી.

ટ્રાન્સીલવૅનિયાની ઑસ્ટ્રિયન સરહદતરફ જવામાંટે ઑટોમનના રૂમેલિયા, બલગેરિયા, અને વાલાશિયાનાં મોટાં પ્રગણાંઓમાંથી ઘણી લાંબી મુસાફરી કરવી પડતી હોવાનેલીધે, તેઓ ન્હાનીન્હાની મંજલો કાપતા આસાનીથી મુસાફરી કરતાં હતાં, કારણકે રખેને બાનુઓને થાક ચઢે, તેની ઓમરને ફેકર હતી. મરહુમ સુલતાનને આપેલા પવિત્ર કૌલને તે નમકહલાલીથી વળગી રહ્યો હતો, અને તેવીજરીતે શાણી અને રહમદેલ સલિમા પોતે પણ પોતાનો ભાગ માયાથી બજાવતી હતી. તેણી હમેશાં અઇશાનીપાસેની પાસેજ રેહેતી હતી, અને તેટલામાંટે મુસાફરીદરમેયાન સલિમાને ઓમરસાથે ખાનગીમાં પુરાપાધરા બાર બોલો પણ બોલવાની તક મળી નહતી. તોયેપણ એક વખ્તે થોડાક બોલો ઉતાવળે કેહેવાની સલિમાને તક મળી ગઇ. તેણીએ ઓમરને ખાનગીમાં જણાવ્યું, કે મળતાવડા સ્વભાવની અઇશાએ પોતાની આગળી ઘણી ખરી તમામ કયેફેયત તેણીને ખુલ્લાં દેલથી જણાવી હતી. વળી તે ઓમરથી કોઈપણ રીતે છુપી રાખવાની અઇશાએ બાધ રાખી નહતી, તેટલામાંટે જ્યારે તેઓ પોતે માથે લીધેલું કામ પુરૂં કરી પાછાં બંધે એકલાં મળશે, ત્યારે સલિમા તે સર્વે તાજ્જુબીભરેલી હકીકત ઓમરને જણાવશે, એમ પણ તેણીએ કહ્યું હતું.

જે જગ્યાએથી તેઓ મુસાફરી કરતાં હતાં. ત્યાં લુટારાઓનો ડર ઘણો હતો, પણ તેજ કારણનેલીધે કાંઇ ઓમર ગાડીમાં બાનુઓસાથે મુસાફરી કરવાનેબદલે ઘોડાઉપર સવાર થયો નહતો, પણ તેનું ખરૂં કારણ તો એ હતું, કે તેમ કરવાથી અઇશાને કોઇરીતે અડચણ ન પડે, અને તેણી ખુલ્લાં દેલે સલિમાસાથે વાતો કરે. રખેને કોઈપણ પારકા મર્દની નઝર તેણીનીઉપર પડે; એવી ધાસ્તીથી તેણી હમેશાં પોતાનાં મ્હોંડાંઉપર બુરખો નાખેલો રાખતી હતી, અને તેટલાંઉપરથી ઓમરની ખાતેરી થઇ, કે મુસલમાન રવાઝ આવો ચીવટપણે અઇશા રાખતી હોવાથી, તેણી મુસલમાન ઝનાનામાં લાંબો વખ્તસુધી રેહેલી હોવી જોઇએ. આ સબબનેલીધે તેને એકવાર પણ અઇશાનો ચેહેરો અછડતોવટીક જોવાની તક મળી નહતી, અને તેવી તક મેળવવાની તેણે જરા પણ કોશેશ કદી કરી નહતી. ટુંકમાં, કંટાળો આવેએવી ખંતથી, પોતાની હમેશની લાયકીથી, અને નેક ચાલથી ઓમર પોતાના મરહુમ મુરબ્બી નામદાર સુલતાન માહમુદના હુકમને બોલેબોલ માન આપી વર્ત્યો હતો.

આપણે આગળ જણાવ્યું છે, તેમ આપણાં મુસાફેરો રૂમેલિયા અને બલગૅરિયાનાં પ્રગણાંઓ પસાર કરીને નિકૉપૉલિસઆગળ ડૅન્યુબ નદી ઓળંગી ગયાં, અને પછી વાલાશિયાનાં પ્રગણાંમાં પોતાનો રસ્તો કાપતાં હતાં. આલુટા નદીને રસ્તે થઇને, ટ્રાન્સીલવાનિયાનાં શેહેરનાં હરમાનસ્ટાડટ ગામમાં જવાનું હતું, ત્યાં આવેલાં સ્લાટિનાનાં ન્હાનાં શેહેરનીનઝદીક તેઓ એક સાંજના આવી પુગનાર હતાં, કે જે શેહેરમાં તેઓએ તે રાત ગુજારવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. જુલાઇ માસ હતો, અને તેટલામાંટે ત્યાં હવા ઠીક હતી, પણ જેમજેમ સાંજ પડવા લાગી, તેમતેમ કાળાં વાંદળાંઓ આકાશઉપર ચઢવા લાગ્યાં; પવન, કે જે હમણાંતુલીક ધીમો ફુંકતો હતો, તે એકાએક પડી ગયો; આ પવનના બંધ પડી જવાસાથે તુફાન થવાની ધાસ્તી ઉપજી; અને તેનેલીધે ગર્મી તો કેહે કે મારૂં કામ.

ઓમર આગળ વાલાશિયામાં આવી ગયેલો હોવાથી તેને ત્યાંની દરેક જગ્યાની માહિતી હતી, તેઉપરથી તેણે જોયું, કે સ્લાટિના પહોંચવામાંટે હજી સાત માઇલોનો રસ્તો કાપવો પડશે. વળી રસ્તામાં નહીં કોઇ ગામડું, કે જ્યાં સગવડભરેલો ઉતારો મળી શકે. એટલાઉપરથી તેણે માથે ચઢેલાં તુફાનનેલીધે પોતાનીસાથની બાનુઓવીષે ચિંતા થવા લાગી, અને તેણે તે ગાડીના ' ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા ચાબુકસવારોને જલ્દી આગળ વધવાનો હુકમ કર્યો. પણ તેટલાં એટલોતો ધોધમાર વરસાદ પડવા લાગ્યો, કે તે અને બીજા મર્દો જેઓ ઘોડાઓઉપર ખુલ્લા હતા, તેઓ ભીંજાઇને તરબોર થઇ ગયા. ખુદ પોતાનેવીષે તો તેણે કાંઈ પણ દરકાર નહતી. તેને ચઢાઇઓમાં તડકોતાપ, ભુખપ્યાસ, સર્દીગર્મી, વગેરે ઘણાં ખમેલાં હોવાથી, તે એવી બાબતોમાં ઘણો ઘડાઇ ગયેલો હતો, પણ વરસાદ તો બાનુઓવાળી ગાડીમાં પણ દાખેલ થવા લાગ્યો, અને વળી અધુરાંમાં પુરૂં તેજ વખ્તે એક ખડબચડા રસ્તાઉપર આંચકો લાગવાથી ગાડીની એક ધરી ભાંગી ગઇ! હવે તો ત્યાં થોબવાસેવાય બીજો કાંઇજ ઇલાજ રહ્યો નહીં. ત્યાંઆગળજ એક ઉભી ટેકરીની બાજુમાં એક ગુફો આવેલો હતો. આ ગુફામાં ઓમર અને તેના સાથીઓ તે બંધે બાનુઓ, અને ઔરત નોકરોને બનતી ઉતાવળે લઇ ગયા. તેઓ સર્વે જણીઓ ગર્મ શાલો અને ઝબ્ભાઓમાં સારીરીતે ઢંકાયલી હોવાથી તેઓને ઝાઝી ભીનાશ લાગી નહતી. તેઓ હજીતો ગુફામાં જઇને ઠર પડયાં નહીં, તેટલાં ફડાકાધડાકાઓ સાથે, ઝબરદસ્ત વિજળીના ચમકારાઓ થઇ, જાણે આખું આસ્માન તુટી પડતું હોય, તેમ ગાજવીજ થઇ વરસાદ તુટી પડ્યો.

હવે શું કરવું? જ્યાંસુધી તુફાન અને વરસાદ નર્મ પડે, ત્યાંસુધી તે ગુફામાં રેહેવાસેવાય કશો છુટક નહતો. તોયે તુફાનનાં ઝોરઉપરથી જણાતું હતું, કે તે જલ્દીથી સમી જશે. પોતાનીસાથે ત્રણચાર ખેદમતગારોને લઇ મારમારના વરસાદમાં ભાંગેલી ધરી દરોસ્ત કરવાને ઓમર કામે લાગ્યો, એવી આશાથી, કે કાંઇ નહીં, તો સ્લાટિના પહોંચેએટલી પણ જો ધરી ઠીક થાય, તો સારૂં. સારાં નસીબે ગાડીમાં પુરતું ખાવાપીવાનું હતું, અને તે તરતજ બહાર કાહાડી બાનુઓનેમાંટે તૈયાર કર્યામાં આવ્યું.

જ્યારે ઓમર અને તેની સાથવાળાઓ ધરી દરોસ્ત કરવામાં રોકાયલા હતા, ત્યારે તેઓએ એક ઘોડાનાં પગલાંનો આવાઝ તેઓતરફ ઝડપથી આવતો સાંભળ્યો, અને વિજળી

' જુઓ નોટ ૩૧ મી.

થયાપછી જે અંધારૂં થતું, તેમાં જેમતેમ જોતાં તેઓએ એક સારા મઝબુત ઘોડાઉપર સવાર થયેલા એક મુસાફરને તેઓનીઆગળ આવી ઉભેલો જોયો.

ગાડીથી થોડેક છેટે તરતજ પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી, તેને ઉભો રાખી, તે મુસાફરે પુછયું, "શું છે? કાંઈ અકસ્માત બન્યોછે?"

આ સાંભળીને ઓમર ચોંક્યો. તે આવાઝ તેને જાણીતોજેવો લાગ્યો. તોયે તેણે તે છેલ્લો સાંભળ્યો હતો, તેનાકરતાં જરા વધારે ઘાડો થયેલો લાગ્યો. પણ બીજીજ ઘડિએ કદાચ તે ભુલ કરતો હોય, એમ ધારી પોતાની હંમેશની સભ્યતાથી પાછો જવાબ આપ્યો, "હા, એક અકસ્માત બન્યોછે, અને વળી વધારે દિલગીરીભર્યું, તો એછે, કે મારી-સાથે બાનુઓ——"

પણ તે ત્યાંજ બોલતો અટકી ગયો: કારણકે તે સવારે તરતજ પોતાના ઘોડાને એડ મારી, તે જગ્યાએથી તરતજ નાસી ગયો!

આ જોઇ ઓમર મનમાં કેહેવા લાગ્યો, "ખચિત, તે તેજ હતો. તેનો આવાઝ સાંભળી, એક ઘડી પણ હું શકમાં કેમ રહ્યો? અંતઃકરણથી ડંખેલો તે હિચકારો મને જોતાંજ ત્યાંથીજ પોબારા ભાપી ગયોછે!"

વાંચનારને કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કે આ આવાઝ ડેનિયલ લૅમબર્ગનોજ હતો, કે જે ચંચળ ઓમરે તરતજ પિછાણ્યો હતો. નાવિખાતે તે લુચ્ચાનાં તરકટને માત કરવાને સોળ વર્ષો થઇ ગયાં હતાં; પછી જ્યારે તે પોતાની વાહાલી સલિમાસાથે શાદી કરવા જતો હતો, ત્યારે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લના રસ્તામાં લોકોની ભીડવચ્ચે તેનો પાપી ચેહેરો તેણે બાર વર્ષોઅગાઉ જોયો હતો. ત્યારપછી ઘણો લાંબો વખ્તસુધી તેનેવિષે કશો પણ વિચાર તેણે કીધો નહતો, તો જોકે અવારનવાર જ્યારે તે તેને યાદ આવતો, ત્યારે ઓમર તેને તરતજ પોતાનાં મગ્ઝમાંથી કાહાડી નાખતો, અને વળી હમણાં પણ જ્યારે ઓમરને જોઇને ડૅનિયલ લૅમબર્ગ નાસી ગયો. ત્યારે પણ આપણા જવાને તેનાબાબે ઝાઝી કનવાર કીધી નહીં, કારણકે તરતવેળા કામ ચાલે એટલી ગાડીની ધરી દરોસ્ત થઇ હતી. એપછી તેણે ગુફાતરફ ફરવા માંડયું.

આ વખ્તે વરસાદનું ઝોર પણ નર્મ પડયું હતું; ગગડાટ અને ગાજવીજ તેઓને માથેથી બંધ થઈ દુર સંભળાતાં હતાં; અને વિજળી પણ ઘણી નર્મ અને લાંબે વખ્તે પડતી હતી; યાને તુફાન વહી જતું હતું; અને ઓમરને લાગ્યું, કે ઘણાજ થોડા વખ્તમાં તેઓ પાછા સ્લાટિનાતરફની કુચ શરૂ કરવાને શકિતવાન થશે.

તે ટેકરીનાં મ્હોંઆગળથી તે ગુફા આસરે પચાસ "ફીટ" ઉંડો હતો, અને ઓમરના ખેદમતગારોએ તેમાં બેએક મશાલો સળગાવીને ગોઠવી હતી. જયારે આપણો નાયક ગુફામાં દાખેલ થયો, ત્યારે તેને માલુમ પડયું, કે અઇશા મ્હોંઉપર ભારી બુરખો નાખી એક નોકર બાનુના ખોળાઉપર માથું મુકી ઉંઘાતી હતી. જયારે સલિમા ઝમીનઉપર એક જાડો ઝબ્બો બિછાવી તેઉપર ચુપ બેસીને અઇશાની ચોકાસી કરતી હતી. પોતાના વાહાલા ખાવંદને અંદર આવતો જોઇ સલિમા ઉઠી ઉભી થઇ, અને તેને ચુપ રેહેવાને એશારત કીધી. એમ ધારીને કે રખે તેનાં બોલવાચાલવાથી અઇશાની ઉંઘમાં કાંઇ ખલલ

થાય. પછી તેનો હાથ પકડી, તેણી તેને ગુફાનાં મ્હોંઆગળ લઇ ગઈ, એવી મતલબથી કે તેણી જોઇ શકે, કે મુસાફેરી આગળ ચલાવી શકાશે કે નહીં.

ત્યાં ખુબસુરત **સલિમાએ ઓમરને** કહ્યું, "ધાસ્તી અને થાકને વશ થઇને **અઇશા** ભરઉંઘમાં પડીછે."

ઓમર—"મારી વાહાલી, હજી મુસાફેરી પાછી શરૂ કરવાને બીજો અર્ધો કલાકછે, તેટલાં તેણીને આરામ કરવા દે. જોકે તુફાન નર્મ પડતું જાયછે, તોયે અર્ધા કલાકનીઆગમચ આપણેથી બહાર નિકળાય એમ નથી."

સલિમા—"ત્યારેતો બીચારી મારી જવાન સહીનેમાંટે ઠીક થયું, કારણકે મેં હમણાં તમોને જણાવ્યુંછે, તેમ તેણી મુસાફેરીની થાકથી તદન આજેજ થઇ ગઇછે."

ઓમર—"તો જોકે તેણીને થાક ન ચડે, એવા એરાદાથી ટુંકીટુંકી મંજલે આપણે કુચ કીધીછે, અને મેં મારેથી બનતી સંભાળ——"

સલિમા—(અધીરાઇથી વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "મારા સૌથી પ્યારા ખાવંદ, હા, હા, તમારેથી બનતી દરેક સંભાળ અને માવજત તમોએ લીધીછે, અને **અઇશા** ખરાં દેલથી તે તમારી તમામ માયા અને સારી સમજનેમાંટે તમારૂં અહસાન માનેછે."

આ સાંભળી **ઓમરે સલિમાના** ગુલાબી, ભરેલા ગાલોઉપર માયાથી હાથ ફેરવ્યો, કે જે ગાલોઉપર તેણીની અતિ જવાન વયે, જે ખુબસુરતી અને રતાસ રેહેલો હતો, તે હજી હતો. પછી તે ધીમેથી બોલ્યો, "મારી અતિ વાહાલી **સલિમા**, અને તેણી તારી માયાનેમાંટે પણ ઉપકાર માનતી હોવીજ જોઈએ. તારી કદરશનાસીનેમાંટે તારી જવાન સહીનાં દેલમાં ઘણીજ માયા અને મુહબત પૈદા થયાં હશે! **સલિમા**, મને જણાવ, કે શું તેણી ખરેખરી સુખીછે? આ મુસાફેરીનું પરિણામ તેણીનાં ખરેખરાં સુખમાં આવશે, એમ શું તેણી ધારેછે?"

સલિમા—"જરા થોભો! મને ખાતેરી કરવા દો, કે તેણી ખરેખરી ભરઉંઘમાં પડીછે કે? અને જો તેમ હશે, તો પછી હું તેણીની તમામ કયેફેયત થોડા બોલોમાં તમોને જલદીથી જણાવી દઇશ."

આપ્રમાણે બોલી **સલિમા** ઘણી આહેસ્તેથી કંઈ પણ ગડબડ કરવાવિના ગુફાનાં માંહેના ભાગમાં ગઇ, અને **ઓમર** ગુફાનાં મ્હોંઆગળથી આસરે વીસ પગલાં દુર જઈ તુફાનની નેશાનીઓ કેવીછે, અને મુસાફેરી પાછી ચાલુ કરી શકાશે, કે નહીં, તે નક્કી કરવા આસ્માનતરફ જોવા લાગ્યો. એક "મિનીટ"માંજ તે ગુફાનાં મ્હોંઆગળ પાછો ફર્યો, કે જ્યાં તે પોતાની બાયડીસાથે હમણાંજ વાતે ઉભો હતો. અંદર સળગાવેલી મશાલોમાંની એકનાં અજવાળાંથી તેણે જોયું, કે કોઈ છુપાઇનિ ત્યાંથી ચાલી જતું હતું, અને પોતાની ઘણીજ નઝદીકમાં તેણે કોઈનાં પગલાં પણ સાંભળ્યાં. પછી શું બન્યું, તે ફ્કત એકજ પળનું કામ હતું. આંખ ઢાંકીને પાછી ઉઘાડયે, તેથી પણ થોડા વખ્તમાં તે બનાવ બની ગયો હતો!

ઘણોજ ઘાતકી અને જંગ્લી આવાઝ તેના કાનઉપર પડયો, કે "આખરે કીનો લીધો!" તેજ વેળા હૈયું ફાડી નાખેએવી મોટી એક ચીચિઆરી ગુફામાંથી આવતી સંભ-

ળાઈ, અને ત્યાંની રોશનીથી **ઓમર**ની આંખોઉપર કાંઈ ચળકાટ પડયો, અને તરતજ તેની ગર્દનઉપર તેની માનીતી પ્યારી **સલિમા**ના હાથો વિંટળાઇ ગયા !

એક ફટકો લગાવ્યામાં આવ્યો હતો ! **સલિમા**નાં મ્હોંમાંથી બીજી એક ચીસ સંભળાઈ! અને જે જગ્યાએ આ કરપિણ કર્મ કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યાંથી ઉતાવળાં પગલાં ધસારાબંદ બહાર નિકળી જતાં જણાયાં !

આ સર્વે જોઇ **ઓમર** દુ:ખથી દીવાનોજેવો બની જઇ પોકારી ઉઠયો, "તરકટ ! તરકટ થયુંછે, ખુનીને પકડો !" કારણકે આ વેળા તેના ચેહેરાઉપર ગર્મ લોહીની ધારાઓ વેહેતી હતી ! અને પોતાના આ ભારે ગભરાટવેળા તેને જાણવાને એટલી પણ શુધ્ધિ રહી નહતી, કે આ લોહી તેનું પોતાનું હતું, કે **સલિમા**નું !

આહા ! અગરજો તે તેનું પોતાનું લોહી હતે, તો તેની તે જરા પણ દરકાર કરતે નહીં ! પણ અગરજો તે તેની ઘણીજ માનીતી અને વાહાલી **સલિમા**નું હોય, તો બસ થઇ ચુકયું !

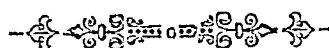
સલિમા ધીમે સાદે બોલી, "યા અલ્લાહ, તારૂં અહસાન માનુંછું ! યા ખુદા તારી તારીફ કરૂંછું ! કે તેં મારા વાહાલા જાનનો જીવ બંચાવ્યોછે !"

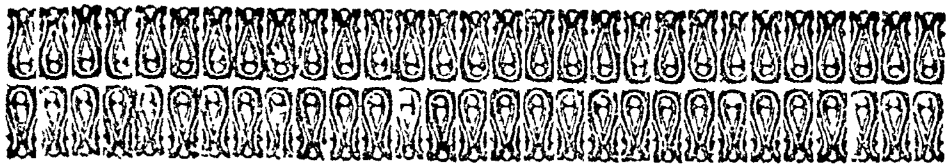
એવીતો માયાથી **સલિમા ઓમર**ની ગર્દનને વળગી તેની છાતીઉપર માથું નાખી ઉભી હતી, કે શું બન્યુંછે, તેની જુસ્તોજુ કરવાઆગમજ થોડીક "મિનીટો" વહી ગઇ; તેને આ સઘળો બનાવ શું હતો, તે જાણવાને ભારે એન્તેઝારી થઈ, અને "મારી મીઠામાં મીઠી, વાહાલાંમાં વાહાલી **સલિમા**, આ તું શું બોલેછે ?" એટલુંજ કહી, તે ત્યાં ઉભો રહ્યો, અને પેલો ખુની, કે જેનો સાદ તેણે ઓળખ્યો હતો, તેની શોધમાં દોડવામાં ઢીલ થઈ.

બંધે ગુલામડીઓ, **અઇશા** પોતે, અને બેત્રણ ખેદમતગારો એટલીવારમાં તો ત્યાં દોડી આવી પાશા અને તેની બાનુનીઆસપાસ ફરી વળ્યા હતાં, અને તેઓએ જયારે બંધેને લોહીથી ખરડાયલાં જોયાં, ત્યારે કમકમાટ, દહશત, અને દુ:ખના આવાઝો તેઓનાં મ્હોંમાંથી નિકળી પડયા ! બીચારી **અઇશા** તો બેશુદ્ધ થઇ ગઇ, અને એક ગુલામડી તરત તેણીને ગુફાની અંદરના ભાગમાં ઉઠાવી લઇ ગઈ. આ વખ્તે લગભગ દીવાના થઇ ગયેલા બાપડા **ઓમર**ને ખરી બિના શું હતી, તેની સમજ પડી. તે ખુની, કે જેનાં ખંજરનું પાનું, તેની પોતાની ઝેંદગી લેવામાં નિષ્ફળ ગયું હતું, તે આખરે તેની વાહાલી, નિર્દોષ મહેરદારની છાતી ચીરી નાખવામાં ફતેહમંદ નિવડયું હતું ! તેણીની હાલત હવે ખરાબ થતી જતી હતી ! તેણીની ઝેંદગીની ઓટ જલ્દી થવા માડતી હતી ! **ઓમરે** પોતાનાં ઘુંટણઉપર પડી, પોતાની જેગરસમાન વાહાલી મહેરદારને પોતાના હાથોમાં પકડી, તેણીનું માથું લઇ પોતાની છાતીસાથે દાબ્યું. આ વેળાના દુ:ખી દેખાવની લાગણીનું વર્ણન કરવાને ગમેએવી સરસ ઝબાનમાં ઝોર નથી, કે કલમમાં કુવત નથી ! તેનું બ્યાનજ ન થાય, એવો તે દેખાવ હતો ! **સલિમા**ના ફેરેસ્તાઇ ચેહેરાઉપર એક પવિત્ર ગંભીરતા અને ખરાં દેલની ખુશહાલી ઝાહેર થતી હતી, અને તેણી ઘણાજ નબળા સાદે બોલી, "મારાં વાહાલાં જેગર, આમુજબે તારા પોતાના હાથોમાં મરવું, મને કેવું મધુર લાગેછે ! વળી જયારે હું

જાણુંછું, કે મારાં મોતથી તારો કીમતી જાન સલામત રેહેવા પામ્યોછે, ત્યારેતો મારૂં મોત મને વધારે મીઠું લાગેછે ! ઓમર, મારેમાટે ગમ ના કર ! રડ ના ! આપણે આ દુનિયાંમાં પેહેલાં મારા કાકાના જે સુંદર બાગમાં એકમેકને મળ્યાં હતાં, તેકરતાં હઝાર દરજે સુંદર અને ખુબસુરત બેહેસ્તના બાગમાં આપણે હવે પછી એક દિન પાછાં મળીશું, કે જ્યાં પછી ફરી છુટાં પડવાનું નથી ! મારાં વાહાલાં જેગર, અલ્લાહ તુંને સુખી રાખે !"

ભારે લડાઇઓ, કે જેમાં આપણા આ લડવૈયાએ જાનની દરકારવગર ઝિપળાવેલું; કે જ્યાં તેણે પોતાના પગોઆગળ હઝારો જાનો તડફડીને મરી જતા જોયલા, છતાં તે આ વેળા પોતાના હાથમાં પકડેલી સલિમાને આવી હાલતમાં જોઇને એક બચ્ચાંનીપેઠે ડચકાં ખાઇ રડવા લાગ્યો. તેણીની પ્યારભરી આંખો આ વખતે ઓમરગમ જોયા કરતી હતી; તેણી ઓમરનેમાટે દુઆના કાંઇ શબ્દો બબડી, અને પછી જાણે એક ન્હાનું બાળક પોતાની માતાની ગોદમાં આરામ કરવાને જતું હોય, તેવી શાંતીથી નેક સલિમા આ દુનિયાંની હંમેશની નિદ્રામાં પડી ! તે ભલો કીમતી જાન, તે કિરતારને હવાલે ગયો !





પ્રકરણ ૧૨ મું.

જનરલ અને તેની બેટી.

હવે દેખાવ બદલાયછે; આપણી વાર્તા વળી લાંબો વખ્ત લેછે; આપણે આગળનું પ્રકરણ, કે જેમાં સલિમાનું ખુન થયેલું જણાવ્યુંછે, તે બનાવપછી, સાડા તેર વર્ષો વળી પાછાં વહી ગયાંછે; તેર વર્ષો અને છ મહિનામાં આપણા નાયક ઓમર પાશાઉપર તરેહવાર લીલીસુકી પડી ચુકીછે; તરેહવાર બનાવો તેનાબાબમાં બની ચુક્યાછે; અને તે સર્વે હકીકત વાંચનારને વખ્ત આવવે જણાવ્યામાં આવશે. પણ હાલમાં તો વળી બીજીજ બાબતોઉપર બોલવું પડેછે, કે જે કદાચ અમારાં વાંચનારને આ વાર્તાસાથે લાગુ પડતી ન જણાશે, પણ વખ્ત આવવે તે આ તવારીખમાં ભાગ લેવાનીછે, એમ તેની ખાતેરી કરશે.

૧૮૫૩ નાં સાલનો જાનેવારી માસ હતો; બ્રિટિશ રાજ્યધાની લંડન શેહેરના પશ્ચિમ છેડાતરફ એક સુંદર મકાનનીમાંહેનો દેખાવ હતો, એમ વાંચનારે જાણવું. આ મોટું મકાન, કે જે સર જેમ્સ કુઠ્બર્ટની માલેકીનું હતું, તે પૉર્ટમૅન સ્કુવેર નામના મહલ્લામાં આવેલું હતું. તેનો ધણી શ્રીમંત હતો, અને ઇંગ્રેજી લશ્કરી નોકરીમાં *મેજર-જનરલની ઉંચી પદવી ધરાવનો હતો. હાલમાં તે એક જાણીતી પાયદલ રીજમીટનો કરનલ હતો.

જનરલ સર જેમ્સ કુઠ્બર્ટ, હમણાં જ્યારે આપણે વાંચનારસનમુખ તેને રજુ કર્યે છીયે, ત્યારે પાંસેઠ વર્ષોની ઉમરનો હતો. કદે તે પાતળિયો પણ લાંબો હતો; કમરમાંથી સ્હેજ વાંકો વળેલો હતો, પણ તે તેની ઉમરનેલીધે નહીં, પણ લાંબી અને મુશ્કેલ નૌકરીનેલીધે હતું. તોયે તે પુલાદી કાઠીનો હતો, અને ઉંમરનો થવાછતાં, તે વખ્તનાં ઘણાક જવાન મર્દોકરતાં વધારે ચપળ હતો. તે મઝબુત બુદ્ધિનો હતો, અને તેની મનશક્તિ હજી તદ્દન વધારે સારી હાલતમાં હતી. જોકે તે ઉમરનો હતો, છતાં પોતાની ચપળાઇનેલીધે, તે હતો તેકરતાં વધારે જવાન લાગતો હતો. તેનો દેખાવ દરેકરીતે લશ્કરી હતો, અને તેમાં વળી તેને જાડી ભરેલી મુંછ હોવાથી તે બ્રિટિશનેબદલે જાણે કોઇ પરદેશી જનરલ-અમલદાર હોય, તેવો લાગતો હતો. તોયે ખચીત તે બુઢો લડવૈયો બાલેબાલ એક બ્રિટિશ હતો. તેના આચારવિચારો, તેની ચાલચલણ, તેનાં મનો, તેની મગરૂરી, તેનો માયાળુ સ્વભાવ, એટલુંજ નહીં, પણ તેના ભુલભરેલા વિચારો અને શકમંદ ખવાસવટીક પુરેપુરાં બ્રિટિશ હતાં. સાચાઇ આપણને કેહેવાની ફરઝ પાડેછે, કે સર જેમ્સ કુઠ્બર્ટ, જોકે એક ઘણો સરસ બુઢો લડવૈયો હતો, છતાં ઘણાક ભુલભરેલા વિચારો તે ધરાવતો હતો, અને તે પણ વળી ઘણાજ મઝબુત ભુલભરેલા.

તેણે પરદેશમાં ઘણી નૌકરી બજાવી હતી: તેણે પોતાની જવાનીમાં હિંદુસ્તાનખાતે કીર્ત્તિ મેળવી હતી; તે વૉટરલુની પ્રખ્યાત લડાઇમાં લડ્યો હતો; એક સંસ્થાનનો હાકેમ-

* જુઓ નોટ ૧૯ મી.

વટીક નેમાયો હતો. આરીતે ખટપટી નોકરીઓમાં રોકાયલો હોવ.નેલીધે તેણે પરણવાનો વિચાર લાંબો વખ્તતુલીક સુઝયો નહીં. આ લાયક જનરલે ચાળીસ અને પચાસ વર્ષોની ઉમરે પોતે ભેગી કરેલી મોટી દોલતનો લાભ લેવાના વિચારથી પરણીને એક ઠેકાણે કાએમ રેહેવાનો ઇરાદો કીધો તેઉપરથી પોતાને લાયકની એક ભલી બાનુ, કે જેણી પોતાના એક મરનાર અમલદાર દોસ્તની બેહેન થતી હતી, તેણીનીસાથે લગ્નનાં ગાંઠથી તે જોડાયો. લગ્ન વખ્તે આ બાનુ ત્રીસથી થોડાંક વધુ વર્ષોની ઉમરની હતી, આ લગ્નથી તેઓને પેટે ફક્ત એક બેટીનું ફરજંદ થયું હતું, કે જેણીને જન્મ આપતીવેળા લેડી કુથબર્ટ મરણ પામી હતી. પોતાને ગયેલી આ મોટી ખોટથી તેણીના ભરથારને થોડોક વખ્તસુધી તો કદી નહીં વિસરાયએવો ભારે ગમ લાગ્યો, પણ વખ્તનાં વેહેવાસાથે તેનું દુઃખ ઓછું થવા લાગ્યું, અને તે પોતાનો શોક ભુલાવવામાંટે તે હવે પોતાનાં આ એકપુરાં બચ્ચાંઉપર મગરૂરી અને પ્યારથી જોઇ પોતાનો વખ્ત ગાળવા લાગો.

આ બેટીનું ખ્રિસ્તી નામ તેણે એલોઇસ રાખ્યું; તે તેણીને ઘણીજ માવજતથી ઉછેરવા લાગો; પણ તેમ વળી તેણી તેના પ્યારથી એકદમ છકીને બગડી ન જાય, એટલામાંટે ચોકસ અંકુશ તેણીનીઉપર રાખવા લાગો. સર જેમ્સ કુથબર્ટના, તેમજ મર્હુમ લેડી કુથબર્ટનાં કોઇ નઝદીકનાં સગાંઓ ન હોવાથી તેણે એક ઘણીજ સારી ચાલચલણવાળી, ઉમરની બાઇને તેણીને કેળવણી આપવા, તથા સાથે રેહેવામાંટે મેળવી, અને આ ભલી "ગવરનેસ" યાને સ્ત્રીશિક્ષકની અથાગ મેહેનત અને કાળજીતળે, તેમજ ખુદ કરનલની જાતી સંભાળહેઠળ આ નિર્દોષ એલોઇસ ઉછરવા લાગી. તેણી એક બાનુનેલાયકના સદ્ગુણો, કેળવણી, ખુબસુરતી, અને નીતિવચ્ચે ઉધરતી ગઇ.

આપણે જણાવવું જોઇએ, કે લગ્નપછીથી સર જેમ્સ કુથબર્ટ પોતાની નોકરીમાંથી ફારેગ થયો હતો, પણ જ્યારે તેની બાયડી મરણ પામી, ત્યારે પોતાનો ભારે શોક ભુલાવવામાંટે પોતાનું ચિત્ત કશાંઉપર લગાડવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. એટલામાંટે શોક રાખવાનો વખ્ત પુરો થતાંજ, તેણે એક શેહેર, કે જેમાં લશ્કર પડી રહેતું હતું, તેની હાકેમી, તથા ત્યાંનાં લશ્કરનું વડપણ કબુલ રાખ્યું. કેટલાંક વર્ષોતુલીક તેણે હાકેમી ભોગવી, પણ પછી પોતાની બેટી મોટી થવાથી તેણીને મંડળીઓમાં દાખેલ કરવાના વિચારથી તેણે પોતાના હોદ્દાનું રાઝીનામું આપ્યું, પણ રેજીમેંટના વડા કરનલતરીકે ફક્ત માનનો હોદ્દો ચાલુ રાખી, તે લંડન શેહેરમાં રેહેવા આવ્યો, અને આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ પાર્ટમૅન સ્કુવેરના લતાઉપર આવી વસ્યો.

હમણાં આપણે વાંચનારને આ બિનાથી વાકેફ કરીએ છૈયે. ત્યારે ૧૮૫૩ નાં જાનેવારી માસની શરૂઆત હતી, અને તેવેળા એલોઇસની ઉમર અઢાર વર્ષોની હતી. આપણે કહી ગયા છૈયે, કે તેણી મનમાં તેમજ તનમાં ખિલી નિકળેલી હતી. તેણી ખરેખરી ઘણીજ રૂપાળી હતી. તેણીનું કદ મધ્યમસરની ઉંચાઇનું હતું; તેણી સરખાં કદની એક વનદેવીજેવી હતી; તેણીની હાલચાલ દેલપસંદ હતી; તેણીનાં બાલ ઘણા ઘેરા ભુરા રંગના, અને કુદર્તી ચળકતા હતા; તેણીની સુંદર આંખો ખુલ્લા ભુરા રંગની, મોટી, અને ચળકતી હતી; તેણીનાં પાંપણો તેણીનાં માથાંના બાલકરતાં

પણ વધારે ઘેરા રંગના, અને લાંબાં હતાં; ભવાં પાતળાં, અને કમાનદાર, તથા કપાળ ઉંચું અને શોભિતું હતું; તેણીનો ચેહેરો જવાનીનો બહાર, અને તંદરોસ્તીનો વિચાર આપતો હતો; તેણીના હોઠ લાલ કેરમઝી, તથા મ્હોંની દાબડી ન્હાની હતી; અને દાંતો જાણે મોતીની બે હારો હોય, એવા સરખા અને સુફેદ હતા. ટુંકમાં. એલૅાઇસનો દેખાવ ઘણો ખુબસુરત, અને કોઇનું પણ મન હરી લેએવો હતો. તેણી પોતે પણ જાણતી નહતી, કે તેણી એટલી ખુબસુરતછે.

સર જેમ્સ કુઠબર્ટનો એવો વિચાર હતો, કે તેણીની ઉમરની એક જવાન બાનુએ ઉંચે વાંધેનાં મંડળમાં ભેળાવું ઝરૂરનુંછે, છતાં પોતાનાં ઘરમાં કોણને પરોણાતરીકે બોલાવવા તેવિષે તે ઘણી સંભાળ લેતો હતો. તેમજ તેટલીજ સભાળ કોણનાં ઘરમાં તેણીને પોતાનીસાથે મુલાકાતે લઇ જવી, તેની પણ તે લેતો હતો. આવી ફેરેસ્તાઇ ખસલતની એક બાનુએ સભ્યતાંવાળાં, વિવેકી, અને વગરએબનાં મંડળોમાંજ ફરવું જોઇએ, એવો તેનો મક્કમ વિચાર હતો. આ કારણનેલીધે તેણીને બોહોળી ઓળખાણ કરવાની ઝાઝી તક મળી નહતી. તોયે તેણીનાં જે થોડાં ઓળખાણપિછાણવાળાંઓ હતાં, તેઓ નીતિમાન, અને ઘણાં આબરૂદાર હતાં.

એક કુટુંબનાં ઘરમાં, કે જ્યાં તેણીના બાપને ઘણી ગાઢી મિત્રાચારી હતી, ત્યાં એલૅાઇસને એક જવાન ફ્રેંચ ગ્રહસ્થસાથે પિછાણ થઇ, કે જે પોતાનાં સ્વદેશની સારી રીજમીટોમાંની એકમાં લફ્ટેનન્ટનો લશ્કરી હોદ્દો ધરાવતો હતો. ઍડ્રિયન ડેલાંશી એલૅાઇસકરતાં ત્રણ વર્ષો મોટો હતો. તે જવાન, દેખાવે ખુબસુરત, કેળવાયલાં મગઝનો, સુધરેલો, ચંચળ, ગ્રહસ્થાઇ રીતભાતનો, ઉમદા ખવાસનો, અને તદ્દન ખામીવગરની ચાલચલણનો હોવાથી કોઇ પણ જવાન બાનુ તેના પ્યારમાં પડે, તો તેમાં ખોટું કે નવાઇજેવું કશું નહતું. તે લાંબા અને મરોડદાર દેખાવનો હતો; તેનો દેખાવ ફક્ત ખુબસુરત નહીં, પણ તેનાં મ્હોંડાંઉપર બુદ્ધિનો, આબરૂનો, પ્રમાણિકપણાંનો, અને બહાદુરીનો છાપ ખુલ્લો પ્રગટી નિકળેલો જણાતો હતો. તેના બાલ કાળા, અને દરચલિયા, અને તેનું કપાળ ઉંચું હતું. તેને કાળી, ઝીણી મુંછ હતી, અને દાંતો સુફેદ હાથીદાંતજેવા હતા. સાધારણરીતે ફ્રેંચો જેમ ઘણા સભ્યતાવાળા હોયછે, તેમ તે ઘણો વિવેકી હતો. તો જોકે તેઓનાજેવો ખાલી દમામ, પુશાકની ઇશકાઈ, વગેરે બીજા અવગુણો તેનાંમાં નહતા. તેનો સ્વભાવ હસમુખોછતાં તેના જાતભાઈઓનાજેવો હલકાઇભરેલો નહતો. જે સારા ગુણો તેના સ્વદેશીઓ ધરાવેછે, તે ધરાવવાઉપરાંત તે ઇંગ્રેજના ભલા ગુણો પણ ધરાવતો હતો. તે ઉંચ કુળનો હતો, અને જોકે પોતાના બાપનો ન્હાનો બેટો હતો, છતાં ફ્રેંચ લશ્કરમાં લફ્ટેનન્ટના દરમાયાઉપરાંત, તેની બીજી ખાનગી આવક હતી.

જ્યારે વીસ વર્ષનો હતો, ત્યારે ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ લશ્કરી વિદ્યાસંબંધી એક પુસ્તક રચી બહાર પાડ્યું હતું, કે જે આખાં ફ્રાન્સ દેશમાં ઘણું વખણાયું હતું. લડાઇખાતાંના પ્રધાને ઍડ્રિયન ડેલાંશીની બુદ્ધિ, તરત પિછાણીને, તેને પોતાપાસે બોલાવી ઇંગ્લાંડ જઇ, ત્યાં લશ્કરસંબંધી વધારે અભ્યાસ કરવાની સુચના કીધી. પણ તે એક છુપા જાસુસતરીકે નહીં, પણ ખુલ્લી અને આબરૂભરેલી રીતે. તેમ કરવાની પ્રધાનની મતલબ એજ હતી,

કે ઇંગ્રેજી લશ્કરી બંધારણમાં જે સારૂં હોય, તે પોતાનાં ફ્રેંચ લશ્કરમાં દાખેલ કરી તેમાં સુધારો કરવો. ડેલાંશીજેવા એક સારી ચાલચલણના, હુશિયાર, અને લાયકાતવાળા ગ્રહસ્થના દરજ્જાને છાજે એટલામાટે, તેમજ વળી જે કારણસારૂં તેને લંડન મોકલવામાં આવનાર હતો, તેમાં તેને પુરેપુરી તક મલે એટલામાટે બ્રિટિશ દરબારના ફ્રેંચ એલચીના અંગત મદદનિશનો હોદ્દો આપી તેને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો, આ કારણનેલીધે ઇંગ્રેજી રાજધાની શેહેરનાં ઉંચે વંશેના આબરૂદાર મંડળોમાં ભેળાવાની તેને ઘણી સારી તક મળી, અને આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તેને એલૉઇસ કુઠબર્ટસાથે ઓળખાણ પડી.

આટલો અગત્યજોગો ખોલાસો કીધાપછી, ૧૮૫૩ નાં સાલનાં જાનેવારી માસની શરૂઆતમાં એક ચોક્સ દહાડે સર જેમ્સ કુઠબર્ટનાં મકાનમાં આપણે વાંચનારને કાંય લાવ્યા છૈયે, તે હવે જણાવીશું.

વખ્ત સાંજનો હતો, અને જનરલે તે દહાડે પોતાને ત્યાં રાએતામુજબે એક ન્હાની મજ્લેસ બોલાવી હતી. નોતરેલાં પરોણાંઓમાં ઍડ્રિયન ડેલાંશી પણ એક હતો. હવે એતેફ્રાક એવો બન્યો, કે પોતે ધારતો હતો, તેકરતાં વધારે વખ્તસુધી સર જેમ્સ કુઠબર્ટ પોતાનાં કામમાં રોકાઇ ગયો, અને તેમાંથી રાતના છેક નવ વાગ્યાપછી તેનો છુટકારો થયો, કે જયારે પરોણાઓ તો તેને ત્યાં આવીને ભેગાં મળ્યાં હતાં. તેણે પોતાનો * અર્ધ–લશ્કરી પુશાક પેહેરેલો હતો. પોતાના ઓરડામાં જઇ પોતાનો પુશાક બદલીને ખાનગી પુશાક પેહેરી આવે તેઆગમચ પોતે ન ધારેલીરીતે રોકાઇ જવાનું કારણ દરસાવી પોતાનાં પરોણાઓની માફી ચાહાવાના વિચારથી તે જયાં તેઓ હતાં, ત્યાં થોડોક વખ્ત આવ્યો. તેણે પોતાનાં પરોણાઓઉપર નઝર ફેંકી; તેઓને આવકારના સુખનો કહ્યા; થયેલી ઢીલમાટે માફી ચાહી. તરતજ તેની પ્યારી બેટી તેનીઆગળ દોડી ગઇ, એવા વિચારથી, કે તેનું ખાણું જમવાનાં ઓરડામાં તેનેમાટે તૈયાર કરાવી રાખ્યુંછે, તેબાબે તેને ચેતાવે. જોકે તેણે તેણીના ગાલઉપર માયાથી હાથ ફેરવ્યો, તોયે એલૉઇસને લાગ્યું, કે તે ગમેએટલી માયા તેણીનીતરફ દેખાડતો હતો, છતાં તેના ચેહેરાઉપર ખીજવાટ અને ગુસ્સાની એધાણીઓ આ વખ્તે જણાતી હતી.

આ જોઇ ખુદ તેણીનું મ્હોડું ઉતરી ગયું. તેણીની ખાતેરી થઇ હતી, કે કોઇ બનાવ એવા બનવો જોઇએ, કે જેથી તેણીના વાહાલા પિતાને ખીજવાવાનું કારણ મળ્યું હોય, તોયે જનરલ એક "મિનીટ" ત્યાં થોભ્યો, અને પછી પોતાનીપછવાડે પાસેના ઓરડામાં આવવાને પોતાની બેટીને એશારત કીધી.

* જુઓ નોટ ૩૨ મી.



પ્રકરણ ૧૩ મું.

ઢોળ ચઢાવેલું ઘડિઆળ.

જે ઓરડામાં તે જવાન અને ખુબસુરત એલોઇસ પોતાના બાપનીપછવાડે ગઇ તેની, અને જે ઓરડામાં પરોણાઓ ભેગાં મળ્યાં હતાં, તે બંનેનીવચ્ચે એક ઘણી કીમતી, ભારી સોનેરી ઝાલરવાળો મખમલનો પર્દો નાખેલો હતો. પર્દો જોકે થોડો ખસાડેલો હતો, છતાં જ્યાં સર જેમ્સ કુડબર્ટ અને તેની બેટી ઉભેલાં હતાં, ત્યાં પાસેના ઓરડામાંથી દેખાતું નહતું. વળી પરોણાઓ અને આ બાપબેટીવચ્ચે એટલો મોટો અંતરો હતો, કે તેઓ જે કાંઇ વાત કરે, તે પરોણાઓ સાંભળી શકે નહીં. આપણે આપણી વાર્તા આગળ ચલાવ્યે, તેઅગાઉ આટલો ખોલાસો કરવાની ઝરૂર જોઇએ છૈયે.

તે ઓરડામાંના સામાનઉપરથી તે ઘરનો ધણી તવાંગર હતો, એમ જણાઇ આવતું હતું. ઘણી મોંઘી કીમતના ઝુમરો છતઉપર ટાંગેલાં હતાં; ટાંગેલા પર્દાઓ ઘણી ઉંચી કીમતના હતા; અને ત્યાં મુકેલો તમામ સામાન ઉંચા શોખનો, અતિ શોભિતો, દરેકરીતે સગવડભરેલો, અને ભારે ઠાઠમાઠવાળો હતો. વિલાયતમાં અને બીજા ઠંડીના મુલ્કોમાં ઠંડી દુર કરવામાટે જે સુંદર સગડીઓ દરેક ઓરડામાં બાંધવામાં આવેછે, તેનીઉપરની બેઠકઉપર જેમ હંમેશાં શોભિતી ચીઝોનો સણુગાર કરવામાં આવેછે, તેમ ત્યાં પણ કીધેલો હતો. ઘણીજ ઉમદા કારીગરીનાં સંગેમરમરનાં બે ન્હાનાં પુતળાંઓ તેઉપર અકેક નાકે ગોઠવી મુકેલાં હતાં. એક બહાદુર લડવૈયા ડયુક આવ વેલિંગટને જે વેળા વૉટરલુની લડાઇનાં મયેદાનમાં ફતેહની વખ્તે પોતાના ઘોડાઉપર દેખાવ દીધો હતો, તેની નકલ હતી; બીજું પુતળું તેના જંગી હરીફ મહાન નેપૉલિયનનું હતું, કે જે જાણે હવે પુરેપુરી તેની હાર થઇછે, તે પામી જતો હોય, તેવી હાલત દેખાડતું હતું. આ બે પુતળાંઓનીવચ્ચે પીતળનું પણ સોનાનો ઢોળ ચઢાવેલું એક અતિ શોભિતું ઘડિયાળ હતું, કે જેની બનાવતનું બ્યાન અત્રે કરવાની ઝરૂરછે. તે ઘડિયાળનો ચંદો બ્રિટિશ સીંહ અને ફ્રેંચ મરઘાનીઉપર ટેકવેલો હતો, જાણે તે બંનેવચ્ચે દોસ્તીનું મઝબુત નાતું હોય, એમ બતલાવવામાટે તેઓનાં મ્હોં એકમેકનીસાંમે કરીને ઉભા રાખેલા હતા. ચંદાનીઉપર ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સની ધજાઓ એકબીજાસાથે મેળવીને બનાવેલી હતી. જાણે વધારે એવું દેખાડવા, કે બંને રાજ્યોવચ્ચે ભારે મિત્રાચારીભર્યો સંબંધ હોય.

આપણે જણાવવું જોઇએ, કે આ ઉત્તમ ઘડિયાળ સર જેમ્સ કુડબર્ટને મારશલ સુલ્ટ, યાને ડયુક આવ ડાલમાંશિયાએ ભેટ આપ્યું હતું. નામદાર મહારાણીજી વિક્ટોરિયા જ્યારે રાજ્યગાદીઉપર આવ્યાં, ત્યારે ફ્રાન્સના રાજા લુઈ ફિલિપે માનનેખાતેર પોતાના પ્રતિનિધિતરીકે આ મશ્હુર ઉમરાવ અને સરદારને ઈંગ્લાંડ મોકલ્યો હતો. પોતાનાં મકાનમાં કોઇ સારી જગ્યાએ આ ઉંચી ભેટ મુકવાની સર જેમ્સ કુડબર્ટને મર્યાદા, લાયકી, અને ગ્રહસ્થતરીકેની લાગણીનેલીધે ફર્જ પડી હતી. તોયે દોસ્તીની જે આકૃતિઓ તેઉપર પાડેલી હતી, તેબાબે આ કસાયલા ઇંગ્રેજ જનરલને બીશક ઘણો શખેહ હતો.

વિચારના લડવૈયાઓમાંહેલો તે એક હતો, કે જેઓ ફ્રેંચોને ઇંગ્રેજોના કુદર્તી દુસ્મનો-તરીકે ગણતા હતા. તોયે મંડળીમાં જે થોડાક ફ્રેંચોસાથે તેને ઓળખાણ પડી હતી, તેઓવિષે તે સારો વિચાર ધરાવતો હતો; તોયે બાકીની આખી ફ્રેંચ પ્રજાતરફ તે ધિક્કા-રની લાગણીથી જોતો હતો. બંને દેશોવચ્ચે ખરાં દેલની અને હંમેશની દોસ્તી રેહે, એ વિચારનેજ તે અંદરખાનેથી ધિક્કારતો અને હસી કાહાડતો હતો. રાજા લુઇ ફિલિપની દોસ્તીની સાચાઇબાબે તેને જરા પણ વિશ્વાસ નહતો. તે તેને ભરોસો નહીં રખાયએવા, અદેખા, કાવત્રાંખોર, અને કાવાદાવાવાળા એક રાજ્યકર્ત્તાતરીકે લેખતો હતો. તેવીજરીતે તે ત્રીજા નૅપૉલિયનના મીઠા બોલોઉપર પણ એતબાર રાખતો નહતો. એટલામાટે જોકે એક ગ્રહસ્થના તરીકાતરીકે સર જેમ્સ કુઠબર્ટે તે ઘડિયાળને પોતાનાં મકાનમાં એક ઘણી દેખા-ઇતી જગ્યાએ મુક્યું હતું, તોયે અસલી વિચારના એક સેપાહબચ્ચાતરીકે, અને એક વેહેમી બ્રિટિશ પ્રજાતરીકે તે તેનીતરફ નાખુશીથી જોતો હતો, અને આ બે રાજ્યોવચ્ચે મિત્રાચારી દેખાડનારી બનાવટને લુચ્ચાઇ અને ઠગાઇતરીકે માનતો હતો.

જે ઓરડામાં પોતાના બાપે તેણીને એશારતથી બોલાવી હતી, ત્યાં એલૅાઇસ પોતાના પિતાનીપુઠે ધડકતી છાતીસાથે ગઈ. ત્યાં ગયાપછી તે જનરલે તરત પોતાની જવાન બેટી-તરફ એકદમ ઉભા રહી જઇને જોયું. તેનાં મ્હોંડાંઉપરથી તે કરડો તેમજ માયાળુ હોય, એમ જણાયો. બીચારી એલૅાઇસ પોતાના પિતાના ચેહેરાતરફ બ્હીક અને એન્તે-ઝારીથી જોતી ઉભી.

જનરલ—"મારી વાહાલી એલૅાઇસ, હવે વખ્ત આવ્યોછે, અને ખુદાપાસે દુઆ ચાહુંછું, કે હજી પણ ઘણું મોડું થયું નથી! કે જ્યારે મારે તુંને ચેતવણીના બે સુખનો કેહેવા જોઇએ."

આ સાંભળી બાપડી **એલૅાઇસ** ચોંકી, અને પોતાના બાપને એવીરીતે ગંભીરતાથી બોલતો સાંભળી તેનીતરફ ધાસ્તી અને દુઃખથી જોવા લાગી, કારણકે તે તેણીને શું કેહેવા માગતો હતો, તેનો કાંઇક ઝાંખો ખ્યાલ તેણીને આવ્યો હતો. તોયે ભોળાં દેલની હોવાથી તેણી તેનું બોલવું તદન સ્પષ્ટરીતે સમજી ગઈ નહતી.

તે બુઢા **જનરલે** એલૅાઇસનાં માથાંઉપર માયાથી હાથ ફેરવીને લગાર વધારે ધીમા સાદે કહ્યું, "મારાં અતિ વાહાલાં બચ્ચાં, હું હમણાં તારીસાથે એક બાપતરીકે વાત કરુંછું. મેં તુંને મારા જીવનીપેઠે સાચવીછે, અને જેવીરીતે તું એક બેટીતરીકે મારાતરફ હેત કરેછે, તેવીજરીતે હું તારીતરફ પણ એક બાપતરીકે માયા રાખુંછું! ભવિષ્યમાં તારૂં ભલું થયેલું જોવાને હું ઘણોજ એન્તેઝારછું, અને ખુદા મારો સાક્ષી છે, કે તેમ કરવાને હું મારો બનતી કોશેશ કરૂંછું. તુંને સુખી થયેલી જોવાને, તારૂં ભલું થાય તે જોવાને, અને મંડળીઓમાં તું જે સારો દરજ્જો ભોગવેછે તે સાચવવાને હું ઘણો આતુરછું."

પછી **સર જેમ્સ કુઠબર્ટ** થોડીક પળોસુધી થોભ્યો. બીચારી તે જવાન બાનુનાં મનમાં જે શક હતો, તે હવે ખુલ્લો થયો. હવે તેણી સર્વે વાતનો ભરમ સમજવા લાગી, અને ફરીથી જ્યારે તેણીએ પોતાના પિતાનાં મ્હોંડાંતરફ જોયું, ત્યારે તેણીના ખુબસુરત ગાલો-ઉપરની સુર્ખી ઉડી ગયેલી હતી.

હજી પણ વધારે ધીમા અને વધારે માયાભરેલા સાદે જનરલે આગળ ચલાવ્યું, "એલૉઇસ, હું એક ઘડીભર પણ ધારતો નથી, કે તેં તારો પ્યાર કોઇને કબુલ્યો હોય. તોયે એક ચોક્કસ બાબતઉપર ખુલ્લાં દેલથી તારીસાથે વાત કરવા માગુંછું. મેં ઘણીવાર જોયુંછે, કે એક ચોક્કસ જવાન ગ્રહસ્થ—એક પારકા મુલ્કના શખ્સ—પણ મારે તેનું નામ દેવાને અચકાવું શું કરવા જોઇએ? લે, હું તે કહી દઉંછું, તે ગ્રહસ્થ મૉંસ્યુ ડેલાંશીછે—તે તારીતરફ જોઇએ તેકરતાં વધારે ધ્યાન આપતો મને જણાયોછે, અને હમણાં જ્યારે હું ઘરમાં આવ્યો, ત્યારે પાસેના ઓરડામાં, મેં વળી પાછો તેને તારીપાસે બેઠેલો જોયો હતો."

એલૉઇસે શર્માઇને નિચ્ચેજ જોયા કર્યું, અને સર જેમ્સ કુઠબર્ટનાં જોવામાં આવ્યું, કે જ્યારે તે બોલતો હતો, ત્યારે તેણી ગભરાટનેમારે ધ્રુજતી હતી.

જનરલ—"મારી વાહાલી બેટી, મારી પ્યારી એલૉઇસ, હું ધારૂંછું, તેકરતાં વાત કાંઇ વધારે બેહેંકીછે કે? કાંઇ પ્યારના સુખનો તુંને કેહેવાને મૉંસ્યુ ડેલાંશીએ હેમત કીધીછે?"

એલૉઇસે પોતાના પિતાગમ જોયું, અને પોતાની ઘેરી ભુરી આંખોએ તેનીગમ જોઇને બોલી, "નહીં બાવાજી, કદી નહીં!"

આ સાંભળી તે બુઢા સેપાહબચ્ચાને ધીરજ આવી, છતાં હજી તેનાં મનમાં કાંઇ સંદેહ હોય, એમ લાગ્યું. તેણે ફરીથી પુછ્યું, "અને હવે મારી પ્યારી બેટી, જે સાચાં અને સાફ દેલથી તેં આ કબુલ્યુંછે, તેવાજ સાચાં અને સાફ દેલથી મને વધુ જણાવ, કે તારા બીજા ઓળખીતા જવાન ગ્રહસ્થોકરતાં તું મૉંસ્યુ ડેલાંશીને કોઇરીતે વધારે પસંદ કરેછે?"

આ સાંભળીને એલૉઇસના ચેહેરાઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, પણ તે તરત ઉતરી જઈ તેણીનું મ્હોંડું પાછું ફિક્કું મારી ગયું, પછી તેણીએ આગળનીજપેઠે નિર્દોષપણે જવાબ દીધો, "મૉંસ્યુ ડેલાંશી જેરીતે મારીતરફ વર્તેછે, તે કાંઈ મને નાપસંદ તો નથીજ."

આ બોલવું સાંભળી બુઢાજીને ગુસ્સો ઉપજતો હોય, એવો તેનો દેખાવ થયો, તેણી બાપતરફ જે મમતા તેણી રાખતી હતી, તેવીજ મમતા અને અતિશય નર્મ સ્વભાવે તેણીએ કહ્યું, "મારા અતિ વાહાલા બાવાજી, મારાં દેલમાં જે વાત હતી, તે સાચી કેહેવાને તમોએ મને ફરમાવ્યું, અને મેં તેમ કીધુંછે!"

જનરલ—"એલૉઇસ, તારાં દેલને પુછ, અને મને જણાવ, કે શું તું આ જવાન ફ્રેંચમૅનને ચાહેછે?"

પાછો તેણીનો ચેહેરો લાલ થઇ આવ્યો, અને તે જોઇ સર જેમ્સ કુઠબર્ટે જોયું, કે તેને લગાર અવિચારી પગલું ભર્યું હતું, કેમકે જે સવાલ તેણે પુછ્યો હતો, તેજ એલૉઇસને ખરી બિનાથી જાગરત કરવાને પુરતો હતો. તેણીને તરતજ પોતાનાં દેલની ખરી લાગણી ઝાહેર થઇ ગઇ; ખરો ઉગતો પ્યાર, જે એક નિર્દોષ બાનુનાં દેલમાં પૈદા થાયછે, તે હવે પ્રગટી નિકળ્યો; તેણીએ હવેજ જાણ્યું, કે તેણી ઍડ્રિયન ડેલાંશાને ચાહાતી હતી!

તેણીનાં મનમાં આ વેળા શું થતું હતું, તે તેણીનો બાપ તરત પામી ગયો; તેણે વગરસંભાળે અને ઉતાવળાંપણાંથી જે કામ કર્યું હતું, તેમાંટે અંદરખાનેથી હવે પસ્તાવા લાગ્યો; તેણે હવે જોયું, કે તેની જવાન બેટીનાં દેલમાં જે પ્યાર હજી જણાયલો નહતો, તે તેને પોતાને હાથે દાખેલ કીધો હતો; તેણીનું ધ્યાન બીજીગમ રોકીને જે જુદો માર્ગ તેણે લેવો જોઈતો હતો, તેનેબદલે તેને તેણીને જુદેજ રસ્તે દોરવી હતી; કે જે માર્ગ હવે તે કોઈરીતે ફેરવી શકેએમ નહતું.

જનરલ—પ્યારી એલૉઇસ, તું સાફ દેલથી બોલીછે. તારી મતલબ હું સમજી ગયોછું! પણ હું તુંને અર્ઝ કરૂંછું, કે તારા બાપનું બોલવું ધ્યાન ધરીને સાંભળ. મૉસ્યુ ડેલાંશી બીશક એક ઘણો સભ્યતાવાળો અને હુશિયાર જવાન ગ્રહસ્થછે, પણ તે એવી એક પ્રજાનેલગતોછે, કે જે પ્રજાનીસામે હું કત્લેહામ લડાઇ ચલાવી આવ્યોછું, અને તેઓતરફ દોસ્તીની લાગણી હું ધરાઉં, એ કદી ન બને એમછે. એલૉઇસ, મારાં બચ્ચાં—તુંને એક ફ્રેન્ચમૅનસાથે પરણેલી જોઉં, તો મારૂં દેલ તુટી જાય! તે ઉપરાંત, વળી મેં તારેવાસ્તે કોઈ બીજોજ વિચાર કરી રાખ્યોછે. મારો લડાઈનો જુનો સાથી અને મારો મિત્ર જનરલ હૅઝલઉડ, કે જે મરણ પામ્યોછે. તેનો બેટો પણ તારીતરફ પ્યારની નઝરથી જુએછે તે મેં જોયુંછે—હું તે પામી ગયોછું—અને મેં તેનીતરફ મારો વિચાર બાંધ્યોછે. લે, હું તુંને ખરેખરૂં કહી દઉંછું, કે સિડની હૅઝલઉડે એ બાબતસર આજે મારીસાથે વાત પણ કરીછે, અને તેટલામાંટે જ્યારે હું ઘરમાં આવ્યો, ત્યારે મૅસ્યુ ડેલાંશીને તારીતરફ પ્યારભરેલીરીતે વર્તતાં જોઇને મને કેટલું દુઃખ લાગ્યું હશે, તેનો તુંજ વિચાર કર. તે જોતાંજ મેં તારીસાથે આ બાબતઉપર વાત કરવાનો તરત ઠરાવ કર્યો. કદાચ તે વાત કરવાનો વખ્ત હમણાં તુંને સારો ન લાગેએવો અને કવખ્તનો લાગતો હશે, એમ હું ધારૂંછું, પણ જો હમણાં *કૅપટન સિડની હૅઝલઉડ આપણે ત્યાં આવી લાગશે, અને સર જેમ્સ કુઠબર્ટની બેટીને (લગાર મગરૂરીથી) બ્રિટિશ પ્રજાનાં કુદર્તી દુશ્મનોના એકનીસાથે પ્યાર કરતી તે જોય, તે હું ચાહાતો નથી."

પોતાનો પિતા જે શબ્દો ઉતાવળે બોલી ગયો, તે એલૉઇસે ઘણાંજ દુઃખી દેલે સાંભળ્યા પોતે હજીતો હમણાંજ જાણવા શીખી હતી, કે તેણી જેને ચાહેછે, તેનેથી દુર કરી તેણીનો પિતા તેણીનો હાથ બીજા એકને આપવા ઇચ્છેછે, કે જે મર્દતરફ એક સાધારણ ઓળખાણવાળા ગ્રહસ્થ સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતની લાગણી તેણી ધરાવતી નહતી, અને જેના પોતાનીતરફના પ્યાર બાબે તે બીચારી હમણાંસુધી બીદરકાર રહી હતી. આ સર્વેઉપરથી જે દુઃખ અને ફેકર તેણીને ઉપજ્યાં, તે હવે વધીને ધાસ્તીમાં બદલાઇ ગયાં, અને તે આ જવાન બાનુનાં મ્હોડાંઉપર ખુલ્લાં જણાઇ આવતાં હતાં. તેણીનો ચેહેરો લાલ થઈ આવતો, કે ફિક્કો પડી જતો. આ સર્વે જોઇ તે બુઢા સેપાહબચ્ચાને પણ ઘણું દુઃખ ઉપજવા લાગ્યું. ઘડીભર તેણે આઝુજી કે ઠપકો આપવાનો વિચાર થતો; પણ જે મર્દે આખી ઝેંદગી છાવણીમાં ગુજારેલી, જેણે પોતાના સેપાહીઓઉપર હુકમ કરવાની ટેવ પડેલી, તે એકદમ આવી રીત પોતાના ઘરખટલામાં કેવીરીતે એખતિયાર કરે?.

* જુઓ નોટ ૩૩ મી.



(ચિત્ર ૫ મું.) "પોતાનો એક હાથ પોતાની બેટીનાં સુફેદ ખભાંઉપર મુકી, અને બીજે હાથે પેલું ઘડિયાળ દેખાડી તે બોલ્યો." (પાનું ૯૭ મું.)

પોતાનો એક હાથ પોતાની બેટીના સુફેદ ખભાઉપર મુકી, અને બીજે હાથે પેલું ઘડિયાળ દેખાડી (જુઓ ચિત્ર ૫ મું) તે બોલ્યો, "એલૅાઇસ, તું કદી પણ એમ ના ધારતી, કે એક સાધારણ સભ્યતાનેખાતેર મેં આ ફ્રેંચ સોનેરી ઢોળ ચઢાવેલું રમકડું મારાં ઘરમાં જે આવી ઝાહેર જગ્યાએ મુકયુંછે, તેથી તેઉપરનાં બીવકુફાઇભિરેલાં પુતળાંઓથી હું દોરવાઈ જઈશ. તેઉપર ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સવચ્ચેનો જે મેળાપ પાડેલોછે, તે માત્ર પોકળ અને ખોટોછે. એક ઇંગ્રેજ બાનુ અને એક ફ્રેંચ ગ્રહસ્થવચ્ચેનાં લગ્ન કદી પણ સુખી નિવડે નહીં. જ્યાંસુધી મારૂં ચાલેછે, ત્યાંસુધી હું કદી પણ એવાં લગ્ન થવા દેનાર નથી! અને તુંએ પણ મારી બેટીતરીકે એવી લાગણીઓ, કે જે મારા પાકા ઠરાવ, અને કદી પણ નહીં ફેરવાયએવા વિચારોનીસામે જાય, તે તારાં દેલમાંથી કાહાડી નાખવી."

એલૅાઇસ—(બ્હીતી બ્હીતી) "બાવાજી, તમારાતરફ પુરતાં માનસાથે મને જણાવવું જોઇએ, કે તમોએ સ્વદેશાભિમાની વેર તમારાં દેલમાંથી——"

જનરલ—(ગુસ્સાથી) "ખુદા કસમ! હું જોઉંછું, કે ઑડ્રિયન ડેલાંશીએ ઘણા સારા પાઠો તુંને ભણાવવાના શરૂ પણ કીધાછે——"

એક બાનુનેછાજતા ખરા ટેકસાથે, તેમજ પોતાના બાપતરફનાં માન, અને દીકરીતરફના પ્યારસાથે એલૅાઇસ વચ્ચે બોલી ઉઠી, "પિતાજી, મૉસ્યુ ડેલાંશીએ એવો એક પણ હરફ મને કહ્યો નથી, અને જો તેણે કહ્યો હતે, તો તમે ખાતેરી રાખજો, કે હું તેનીસામે થવાવગર રેહેતે નહીં."

પોતાની બેટીની આવી લાગણી અને જુસ્સો જોઇ સર જેમ્સ કુઠબર્ટ ખુશીસાથે અજાયબ થવાવગર રહ્યો નહીં, અને તેઉપરથી તે હવે આગળકરતાં ઘણા વધારે માયાળુ અને ઠંડા સ્વભાવે બોલ્યો, "મારી વાહાલાંમાં વાહાલી એલૅાઇસ, મારી ખાતેરીછે, કે જે મને ગમે તેજ તું કરશે. એક થોડી 'મિનીટો' વધારે તું મારૂં સાંભળ, અને પછી આપણી વાતનો છેડો આવી જશે. સદીઓસુધી ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ એકબીજાંસાથે લડયાંછે; અને જોકે હમણાં સાડત્રીસ વર્ષો થયાં, આ બંધે રાજ્યોવચ્ચે સુલેહ રેહેલીછે, તોયે તેઓ બંધે એક થઈ જશે, એમ કાંઇ કેહેવાઈ શકાતું નથી. ફ્રેંચોની બહાદુરીવિષે મારાંકરતાં કોઇ પણ બીજો વધારે વખાણ કરી શકશે નહીં. જો એક ઘડીભર પણ તેઓની બાહાદુરીવિષે શક લઇ જવાય, તો તેથીઉલટું આપણાં પોતાનાં લસ્કરની અર્ધી કીર્તિ ધુળ મળે, કે જેઓએ તેઓને વારંવાર હરાવ્યાછે. પણ જોકે આ બે ધજાઓ (ઘડિયાળતરફ ફરીથી આંગળી દેખાડીને) પુતળાંઓમાં તો સાથે ફડકડેછે, તોયે આ દુનિયાંમાં ખરેખર તો તેઓ કદી પણ સાથે મળનાર નથી. હું પોતે તો ચાહુંછું, કે આ બંધે ધજાઓ તેવીરીતે એકમેકસાથે ઉડતી થાય, કારણકે તેમાં તમામ સુધરેલી પ્રજાઓનું ભલુંછે; પણ તેમ કદી થનાર નથી, તે જાણી હું નાસેપાસ થાઉંછું. કારણકે મને સારીરવેસે ખબરછે, કે આ બંધે રાજ્યોવચ્ચે હડડતું જનમવેરછે."

નિર્દોષ એલૅાઇસે જોયું, કે જ્યારે તેણીનો પિતા આ બાબતઉપર વધારે તકરાર કરવાને ખુશીછે, ત્યારે તેણી બોલી, "મારા અતિ વાહાલા પિતાજી, આ બે પ્રજાઓ એકમેકસામે જે સાચી અને ભલી લાગણીઓ ધરાવેછે, તેની એક હઝાર સાબેતીઓ શું નથી?

પરોણાઓ ઈંગ્લાંડમાં આવેછે, અને શું તેઓને આપણે ખુશીસાથે માયાભર્યો આવકાર દેતા નથી? અને તેવીજરીતે ઈંગ્રેજી પરોણાઓની ફ્રાન્સ જે ઘણી આગતાસ્વાગતા કરેછે, તેબાબે શું તેઓ ઘણી તારીફ કરતા નથી?"

જનરલ—(હઠીલાઇનેમારે) "એ બધી ફક્ત ઉપરઉપરની સભ્યતાછે. શું તું એમ ધારેછે, કે જો કોઈ સુધારાનેખાતેર એકાદ લડાઇ જાગે, તો ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ જોડેજોડ ઉભા રહીને લડશે? શું તું એમ નહીં ધારતી, કે આપણીસાંમેનાં તેઓનાં જુનાં વેરનેખાતેર તેઓ આગળનીજપેઠે આપણીસાંમે કમર કસીને ઉભા રહેશે? અને શું તું એમ નહીં જાણતી, કે આપણને મદદ કરવાનેબદલે, આપણીસાથે જોડમાં ઉભા રહીને લડવાનેબદલે, તેઓ દુશ્મનોસાથે મળી જઈ, આપણોજ ઘાણ કાહાડશે?"

એલૉઇસ—(નર્માશથી) "મારા વાહાલા બાવાજી, એવી બાબતનો મને ઘણોજ થોડો અનુભવછે, પણ હું તમારાં બોલવાને અને તમારાં મતને હમેશાં માનતી આવીછું, તેમ આ વખતે પણ માનુંછું. અગર નહીતો હું તો તેથીઉલટુંજ ધારતે."

આ સાંભળી તે બુઢો સેપાહબચ્ચો અધીરાઇથી બોલી ઉઠયો, "શું! આટલી બધી પુરવારીઓ હું આપુંછું, તેછતાં તું એવો વિચાર ધરાવેછે? આપણાં દેશઉપર હલ્લો લાવવાનો વિચાર આ નવો ફ્રેંચ રાજકર્તા આજ એક વર્ષ થયું કર્યો જાયછે, તેબાબે શું તુંને કાંઇજ ખબર નથી? એકાએક જો એવો કોઇ હમલો લાવવામાં આવે, તો તેનીસાંમે થવામાંટે આપણાં રાજ્યે સર્વે તૈયારીઓ કરી રાખીછે, તેથી શું તું અંજાણીછે? શું આપણે——"

તેના ઉત્તરમાં દેલ જીતી લેએવા દેખાવસાથે એલૉઇસ બોલી, કે જેથી તેણીની તકરારને ઘણું વઝન મળ્યું "પણ મારા પ્યારા બાવાજી, તમે પોતેજ એવા હમલો લાવવાના વિચારને હસી કાહાડયો હતો, તેનું કેમ?"

જનરલ—"નહીં! હમલો લાવવાની કોશેશને મેં નથી હસી કાહાડી, તે તો બનવાજોગછે, પણ તેમાં તેઓ કદી પણ ફતેહ પામે, એવું જો તેઓ ધારતા હોય, તો તે વિચારને મેં તો હસી કાહાડયોછે. એલૉઇસ, હું હવે ફરી એકજ વાર વધુ જણાઉંછું, કે ફ્રેંચો આપણા જન્મના વેરીછે. ઈંગ્રેજો તેઓનીસાંમે લડયાછે, અને જો કામ પડશે, તો લડશે. આહા! જો લડાઇનાં મયેદાનમાં આ બંધે ધજાઓને (ફરી એકવાર ઘડિયાળતરફ આંગળી દેખાડીને) એકજ બાજુતરફથી સાથે ઉડતી હું જોઉં, એકજ કારણનેમાટે સાથે મલીને લડતાં જોઉં, ઈંગ્રેજો અને ફ્રેંચોને સાથે મલીને એકજ ફતેહને માટે કોશેશ કરતાં જોઉં, તો પછી બેશક મારો વિચાર ફરે, મારો મત ઉલટાય, અને પછી પેલા જવાન ફ્રેંચમેનને તારીતરફ પ્યાર કરતો જોઇ હું મગરૂરી અને સંતોષસાથે મારાં કુટુંબમાં થનારાં એવાં એક જોડાણમાંટે ખુશી થઇ હસું. પણ એ બધું કશું કોઇ પણ દહાડે બનનાર નથી!"

હવેતો જેબી નજીવી આશા હાથ આવે, તેને વળગી પડીને, કે જેથી તેણીને લિડની હૅઝલઉડતરફથી દેખાડવામાં આવતો પ્યાર ખમવો પડે નહીં, એલૉઇસ બોલી ઉઠી, "વાહાલા બાવા, કોણ જાણી બેઠુંછે, કે એવોબી દહાડો કાં ન આવે? તેટલાં તમોએ જે વિચાર બાંધ્યોછે, તે મુલતવી રાખો. જે પ્રજાને તમો ધિક્કારોછો, અને જેનીતરફ તમો

બેવિશ્વાસથી જુઓછો, તેજ પ્રજાનેલગતો તેછે, એટલામાંટે તમોએ તેને પણ ધિક્કારવો ન જોઇએ. તેનેવિષે ખરાબ મત બાંધી લેવો ન જોઇએ !"

જનરલ–(ધિક્કારભરેલી રૂપે) "છોકરી ! શું બોલી ? મારા, વિચારને મુલતવી રાખવો જોઇએ ? શું નહીં બનવાજોગ કદી બનનારછે ? દુનિયાંના બે છેડાઓ કદી સાથે મળનારછે ? દુધને શાઇ સાથે મળે, ને તેમ થવાપછી દુધ સુફેદજ રેહે ને શાઇ કાળીજ રેહે ? એકજ કારણનેમાંટે આ બે ધજાઓ સાથે ફડફડશે, એવો જો વિચાર હું રાખું, તો તે વિચાર ખચિત બિવકુફાઇભરેલો હોવો જોઇએ ! પણ તું સાંભળ ! જો કે તારો આ વિચાર તો બચ્ચાંસઇછે; તારાં મનનો એક નાદાન ફાંટોછે; કદી પણ ન બને, એવો એક ખ્યાલી વિચારછે. છતાં હું ખુશીછું, કે આપણે આ બાબતઉપર આજે વાત ચલાવીછે. જો કદાચ હું તારીસાથે પ્રથમમાં સખ્તાઇથી અને ગેરસલુકાઇથી વર્ત્યો હોઉં, તો હવે હું વિચારથી અને તકરારથી તેનો છેડો લાઉંછું. હવે આપણે આ વાત વધારે કરવી નહીં. તું હજી ઘણી જવાનછે, અને જો તું મને કબુલાત આપે, કે મૉસ્યુ ડેલાંશી જે કાંઈ પ્યારભરી વલાણ તારીતરફ દેખાડે તેને તું ઉત્તેજન આપશે નહીં, તો હુંબી તુંને કબુલાત આપુંછું, કે સિડની હૅઝલઉડતરફથી દેખાડવામાં આવતા પ્યારને કબુલજ કરવાની હું તુંનેબી ફર્ઝ પાડીશ નહીં."

પોતાના બાપનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર બુચે લઇ એલાઇસે જવાબ આપ્યો, "મારા પ્રિય પિતાજી, તમો મા હંમેશાં એક તાબેદાર બેટી જોશો તમોને માલુમ પડશે, કે તમારી એલાઇસ તમારી મરઝીવિરૂદ્ધ કાંઈ પણ કરશે નહીં !"

જે તકરાર દુઃખભરેલીરીતે શરૂ થઇ હતી, તેનો સુનેહભરેલીરીતે છેડો આવેલો જોઈ બુઢ્ઢો જનરલ કાંઈ થોડો ખુશી થયો નહીં, તે બોલ્યો, "આ તારૂં બોલવું ડાહાપણભરેલું અને વાજેબીછે. મેં તો આશા રાખી હતી કે—પણ ચાલ તેની કાંઈ ફેકર નહીં, આપણાંવચ્ચે જે કબુલાતો અપાઇછે, તેમાં હું મારો ભાગ ખુશીથી બજાવીશ. નહીં, એટલુંજ નહીં, પણ તેથીબી વધારે હું તુંને કબુલાત આપુંછું, કે જો ન બનવાજોગ બનાવ બને, યાને અગરજો આ બંધે ધજાઓ સાથે જોડાઇને એકજ કારણમાંટે એકજ બાજુથી સાથેસાથે લડે, તો ઍડ્રિયન ડેલાંશીતરફનો પ્યાર કબુલ કરવાને હું તુંને રજા આપુંછું, અને તે લગનનું માગું કરવા મારીપાસે બેધડક આવજે." ફરીથી પોતાની બેટીનાં માથાંઉપર માયાથી હાથ પસવારીને, 'અને હવે મારાં બચ્ચાં, તું શાંત થા, અને પાસેના ઓરડામાં આપણાં પરોણાંઓઆગળ પાછી જા. હું થોડીજ પળમાં ત્યાં તમો લોકોઆગળ આવુંછું."

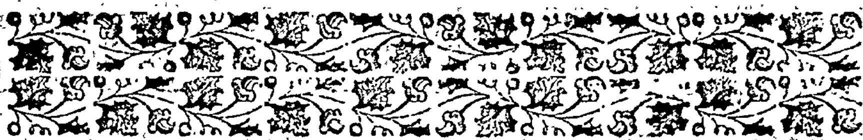
સર જેમ્સ ફ્રડમર્ટે પોતાની દીકરીના ગાલઉપર પ્યારભરી ચુંમી લીધી, અને તેજ ઓરડાને છેક છેડેના એક દરવાજામાંથી નિકળી ચાલ્યો. જ્યારે એલાઇસ પેલાં પુતળાંવાળાં ઘડિયાળઆગળ થોડીક વાર ઉભી કે જે પુતળાંઓની બનાવતમાં કાંઇક મતલબ સમાયલી હતી. પછી તેણીએ પોતાનો ઉશ્કેરાયલો ચેહેરો પાછો શાંત કીધો.

તે બુઢ્ઢો સેપાહબચ્ચો પોતાનો પુશાક બદલવા, વગેરેમાંટે પોતાના ઓરડામાં ગયો. તે મનમાં મળકાવા લાગ્યો, કે પોતાની બેટીને ઍડ્રિયન ડેલાંશીસાથે જે કબુલાતે પરણવાની રજા તેણે આપીછે, તે કદી પણ બને એમ નથી. તેમ વળી બીજા હાથઉપર તે

જવાન બાનુના જીવને પણ કરાર થયો હતો, કેમકે કેપટન હેઝલઉડતરફથી દેખાડવામાં આવતા પ્યારને કબુલ ન કરવામાંટે તેણીને ચોકસ મુદ્દતનો છુટકારો મળ્યો હતો. આ છુટકારાથી થયેલી નચિંતાઈ, અને પોતાના બાપતરફની તાબેદારી, આ બંધે કારણોનેલીધે તેણીએ ઍડ્રિયન ડેલાંશીને કોઈરીતે વધારે ઉમેદ રાખવાનું કારણ ન આપવાનો નિશ્ચય કર્યો, તો જોકે તેણીની છાતીમાં આશાનું એક કિરણ હજી બાકી રહ્યું હતું, કે આ પ્યાર, કે જે ફકત એક કલાકઆગમચ તેણીને ખુલ્લો જણાયો હતો, તે મોડેવહેલે મેળવવામાં તેણી ફતેહ પામશે. જોકે આ પ્યાર મેળવવાને હજી વાર હતી; તે હજી અચોકસ હતો; અને હજી તે તેણીના સમજવામાં પુરેપુરો આવ્યો નહતો!

પણ જ્યારે તેણીની સુંદર ભુરી આંખો તે પીતળનાં સોનેરી ઢોળ ચઢાવેલાં શોભિતાં ઘડિયાળઉપર પાછી પડી, જ્યારે તેણીએ બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ ધજાઓની આકૃતિઓ એકબીજીસાથે ભેળાઇને ઉભેલી જોઇ, ત્યારે તેણીની નર્મ છાતીમાં ભારે અફસોસ થવા લાગ્યો; તેણી મનમાં વમાસવા લાગી, કે "મારી આખી જીંદગી પસાર થશે, પણ આ બાબતનો નિવેડો કદી આવનાર નથી! ઓહો, ખુદા!"





પ્રકરણ ૧૪ મું.

લડાઇની સાંજ.

જે ઓરડામાં પરોણાંઓ ભેગાં મળ્યાં હતાં, ત્યાં પછી એલૉઇસ કુઠબર્ટ પાછી ફરી, અને જ્યાં તેણીની બે સહીઓ બેઠેલી હતી, તેઓનીવચ્ચે જગ્યા લીધી, એવી મતલબથી, કે તેમ કરવાથી અડ્રિયન ડેલાંશીને તેણીનીપાસે બેસવાની જોગવાઇ ન મળે, અને તેમજ વળી તેનાં મનમાં માઠું ન લાગે.

પ્રિય વાંચનાર ! તું જો તારી જવાનીમાં ખરાં દેલથી કોઇ બાનુઉપર પ્યારમાં પડ્યો હશે, તો તુંને માલુમ હશે, કે પ્યાર ઘણો તીક્ષણ બુદ્ધિનોછે ! તેજપ્રમાણે ડેલાંશી તરત પામી ગયો, કે એલૉઇસ અને તેણીના બાપવચ્ચે તેને ખાતેર કાંઇક બનાવ બન્યોછે ખરો. વળી તેને તરત જણાયું, કે જોકે એલૉઇસ જાણે કશું બન્યું નહોય, એવી શાંતરીતે, અને ઘરની યજમાનતરીકે વર્ત્તવાની તજવીઝ કરતી હતી, છતાં કોઇ ચોકસ અંકુશમાં પોતાને દાબી રાખતી હતી. આઉપરથી તેનાં મનમાંની શંકા વધારે મઝબુત થઇ. વળી તેને બુઢા જનરલનો તેના પોતાના દેશતરફનો અભાવ સારીરીતે ખબર હતો. જ્યારે તે આપ્રમાણે પ્યારમાં પડ્યો હતો, ત્યારે આ અભાવ તેની આડે આવશે, એમ તે પેહેલેથીજ ડરતો હતો, અને તેની આ ધાસ્તી હવે ખરી પડતી જણાઇ.

આવા સંજોગોવચ્ચે તેણે શું કરવું, તેનો વિચાર તે કરતો હતો. તેની ખાતેરી હતી, કે એલૉઈસ તેને ચાહાતી હતી, માંટે પોતાનો ખરો પ્યાર તેણે એકદમ તેણીને ઝાહેર કરી દેવો, કે વખતઉપર વાત રાખીને થોભવું, એવાએવા વિચારો તેનાં મનમાંથી પસાર થતા હતા, તેટલાં તે ઓરડાનું *બારણું ઉઘડ્યું, અને કૅપટન હૅઝલઉડ તેમાં દાખેલ થયો.

જો બહારના ખુબસુરત દેખાવઉપરજ છળકાયએવો એલૉઇસનો ખવાસ હતે, ત્યારેતો ઍડ્રિયન ડેલાંશીને સિડની હૅઝલઉડથી બ્હીવાનું ઝરૂર કારણ રેહેતે, કેમકે આ જવાન અમલદાર ઍડ્રિયનના પોતાનાજજેટલો ખુબસુરત હતો, બલકે તે તેનાંકરતાં પણ વધારે મર્દાનગીભર્યા દેખાવનો હતો. તેની રીતભાત પણ એક ખરા ગ્રહસ્થનેલાયકની હતી, પણ જે ચઢતા પ્રકારની ચંચળાઇ અને હુશિયારી આ જવાન ફ્રેંચમૅન ધરાવતો હતો, તેવી હૅઝલઉડમાં નહતી. તે ડેલાંશીકરતાં એકાદબે વર્ષો વડો હતો, એટલુંજ નહીં, પણ પૈસાની બાબતમાં પણ તે ડેલાંશીકરતાં ઘણો ચઢતો હતો. તે મોટી દોલતનો ધણી હતો. આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તે લસ્કરમાં કૅપટનનો હોદ્દો ધરાવતો હતો, અને હમણાં તે પોતાના લસ્કરી પુશાકમાં સજ થઇને ત્યાં આવ્યો હતો.

પોતાને સર જેમ્સ કુઠબર્ટનીસાથે તેજ સવારના એલૉઇસબાબે જે વાતચિત થઈ હતી, તેઉપરથી કૅપટન હૅઝલઉડ વધારે આશામાં હતો. નસીબસંજોગે એવું બન્યું, કે

---

*જુઓ નોટ ૩૪ મી.

એલૅાઇસનીઆસપાસ બેઠેલી બે બાનુઓમાંની એક "ટેબલ"ઉપર મુકેલી ઉમદાં ચિત્રોની ચોપડી જોવાને ત્યાંથી ઉઠી ગઇ, કે લાગલો તે જગ્યાએ સિડની હૅઝલઉડ જઇને ગોઠવાઇ ગયો. ડેલાંશી પણ એલૅાઇસના હાથનો એક ઉમેદવારછે, એમ તેને થોડોઘણો શક હતો, માટે રખે તે ત્યાં બેસે, એવા વિચારથી તે ઉતાવળો જઇને ત્યાં બેસી ગયો; તેણે મનપસંદ વાત કરવાની ચાલુ કીધી, અને તે જંવાન ફ્રેંચમૅનની દુનિયાવર્ણ અને ડાહી વાતને ઢાંકી નાખવાના વિચારથી તે ગમેતે બોલીને એલૅાઇસને રીઝવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

પોતાની ગમેએટલી લાયકી, નિર્દોષતા, અને સારી રીતભાતછતાં, પોતાને ગમતા પ્યારને હુંકથી ડામી દેવાજેટલી શકિત એલૅાઇસમાં નહતી, અને તેમ બને એ કુદરતી હતું, અને તેમાં વળી અધુરામાં 'પુરૂં' પોતાને ન ગમતા એક જવાનતરફથી જે પ્યારના ચાળાઓ તેણીનીતરફ થતા, તે તેણીને હવે વધારે કંટાળાભર્યા લાગ્યા. વળી તેણી કાંઈ એક નખરાંબાઝ નાર નહતી. તે ઓરડામાં દાખલ થવાપછી તેણીએ જાણીજોઇને ઍડ્રિયનને દુરનોદુર રાખ્યો હતો એ ખરી વાતછે, પણ તેમછતાં સિડની હૅઝલઉડનાં ખંતી નખરાંને ઉત્તેજન આપવાનો જરા પણ ખ્યાલ તેણી ધરાવતી નહતી. વાંચનારે જોયું હશે, કે તેણીને એક વિકટ ભાગ ભજવી બતાવવાનો હતો. મક્કરબાઝીનો જરા પણ અંશ તેણીના ભોળા અને ભલા દેલમાં નહતો, માટે પોતે કોઇરીતે ઍડ્રિયનને ધિક્કારતી નહતી, એવું દેખાડવાની, તેમજ બીજી વખ્તે કૅપટન હૅઝલઉડતરફથી દેખાડવામાં આવતા પ્યારને તેણી નાપસંદ કરેછે, એવું પણ દેખાડવાની, તેણી પોતાથી બનતી કોશેશ કરતી હતી. તેણી તેનીતરફ ઠંડીજ રહી; તેના દમવગરના હસવાના ટાહુકાઓ સાંભળી સભ્યતાનેખાતેર તેણી જરા હસવનું ડોળ ઘાળતી; અને જ્યારે તે તેણીની તારીફમાં કાંઈ બોલતો, ત્યારે તેતરફ પોતાની નાપસંદગી દેખાડતી. વળી જયારે હૅઝલઉડે વાંકા વળી, તેણીના કાનમાં જાણે કાંઇ ખાનગી વાત કેહેતો હોય, એવો દેખાય કર્યો, ત્યારે તરતજ તેણીએ પોતાનું મ્હોંડું પોતાની બીજી બાજુએ બેઠેલી બાનુતરફ ફેરવી નાખ્યું; અને તેણીનીસાથે વાત કરવા મંડી ગઇ.

આ વેળાએ સર જેમ્સ કુઠબર્ટ પણ પુશાક સજીને તે ઓરડામાં દાખેલ થયો; તેણે પોતાની ચંચળ નઝરે એક ઘડીમાં જોઇ લીધું, કે કૅપટન હૅઝલઉડની બાજુમાંજ એલૅાઇસ બેઠેલી હતી, અને ઍડ્રિયન તો એક બાજુએ દુર ઉભેલો હતો. આ જોઈ બુઢાજી સંતોષ પામ્યા! ફક્ત સંતોષજ પામ્યા નહીં, પણ પોતાની બેટી પોતાનું કહ્યું માનીને કૅપટનનો પ્યાર કબુલ રાખતી હતી, એમ ધારી મનમાં મળકાવા લાગ્યા! વખ્ત જતે એ બંધે જણાં પરણી જશે, એવું વિચારી લઈ ખુશ થયા! તે બીજા પાસેના ઓરડામાં ચાલી ગયો, અને ત્યાં બીજાં પરોણાઓસાથે નચિંત હૈડે પાનાં રમવામાં ગુંથાયો.

આ વેળા વળી શું બન્યું, તે જુઓ! એલૅાઇસની બાજુએ બેઠેલી બાનુ સમજી. કે આ બંધે જવાન જીવડાઓને કાંઇ ખાનગી વાતો કરવી હશે, અને તેથી તેણી "કવાબમાં હાડકું" થઇ પડતી હશે, એમ ધારી તેણી કાંઇ મસે, ત્યાંથી ઉઠી ગઇ. એલૅાઇસ પણ જો લાગ ફાવે, તો ત્યાંથી ઉઠી જવાને ઘણી આતુર હતી, પણ તેમ કરવાથી કૅપટન હૅઝલઉડતરફ અસભ્યતા કીધેલી ગણાશે, એમ ધારી બાપડી ત્યાંજ બેસી રહી. તોયે તેણીને અંદરથી લગાર ગભરાટ અને મુંઅવાડો થતો હતો, કારણકે કૅપટન હૅઝલઉડ હવે ખુલ્લીરીતે

તેણીનીતરફ પ્યારના ચાળાઓ દેખાડવા લાગ્યો, પણ ખુદા આ વેળા તેણીને સહાય થયો, અને એક બીજો ધમધમ્યો પરોણો તેજ વેળા ત્યાં આવી લાગ્યો. કે જેને આવકાર દેવાનાં બહાનાતળે તેણી તે નવા આવનારતરફ પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી દોડી ગઈ.

આ નવા આવનારને આવકાર દેવાની ગડબડમાં તેણીનો રૂમાલ ભોંયઉપર પડી ગયો, જેવિષે તેણીને કાંઈ ખબર પડી નહીં, તેમજ સિડની હૅઝલઉડનાં જોવામાં પણ તે આવ્યો નહી, કારણકે જેવી તેણી તે નવા આવનારને આવકાર દઇને પરવાડે, તેવોજ પાછો તેણીનીઆગળજ તે રેહે, એવા વિચારથી તે પણ ઉઠીને તેણીની-સાથેજ ગયો હતો. પણ ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ તે રૂમાલ પડતો જોયો હતો; તે તરતજ ત્યાં દોડી ગયો, અને તે ઉચકી લીધો; અને જેવી એલૅાઇસ બારણાંઆગળથી પાછી ફરી, કે તે તેણે તેણીને સ્વાધિન કર્યો. તેજ ધણી, કે જેને એલૅાઇસ અર્ધો કલાક થયો ઉડાવીને દુરનોદુર રાખતી હતી, તો જોકે તેણીનાં હૈયાંમાં આ સઘળો વખ્ત તો તે દુર નહતો, તેને પાછો પોતાનીપાસે આવેલો જોઇ, તેણીના મ્હોંડાંઉપર લોહી ધાઈ આવ્યું. આ સઘળો બનાવ સિડની હૅઝલઉડે જોયો, અને તેથી તેની ખાતેરી થઈ કે મીસ ફુઠબર્ટ, તે ધારતો હતો, તેમ ખરેખર ઍડ્રિયન ડેલાંશીને ચાહાતી હતી. આ વખ્તે સિડનીનાં હૈયાંમાં અદેખાઇનો અને ધિક્કારનો આતશ સળગ્યો; જોકે તે જાતે તો ઉદાર દેલનો એક જવાન હતો, તોયે તે ઍડ્રિયનને એક હરીફતરીકે ધિક્કારની નઝરથી જોવા લાગ્યો.

એલૅાઈસને જણાયું, કે ડેલાંશી તથા હૅઝલઉડ બંધે એકીજ વખ્તે તેણીનીસાથે વાત કરવાને તેયાર થઇ રહ્યા હતા. એમ ધારી તે તેઓ બંન્નેઆગળથી જાણે પોતાના બાપસાથે કાંઈ વાત કરવા માગતી હોય, એવો દેખાવ કરી જ્યાં તે બુઢો જનરલ બેસીને પાનાં રમતો હતો, ત્યાં ચાલી ગઇ. સારાં નસીબે ત્યાં એક વૃદ્ધ લશ્કરી અમલદાર તેણીનીસાથે વાતે વળગ્યો; અને જ્યારે *ખાણુ પોકારવામાં આવ્યું, ત્યારે તેનીસાથેજ તેણી જમવાના ઓરડામાં ગઈ, અને તેની બાજુમાંજ બેઠી; વળી બાકીનો વખ્ત પણ તેણીએ તેનીઆગળનોઆગળજ કાહાડયો. એથી કૅપટન હૅઝલઉડના પ્યારના નાપસંદ ચાળાઓ ઉડાવવામાં તેણી ફતેહ પામી, તેમજ વળી ઍડ્રિયન ડેલાંશીઆગળ જવાની ફર્ઝમાંથી પણ મોકલી થઇ.

આ રાતપછીથી સિડની હૅઝલઉડ તે જવાન ફ્રેંચમૅનને પોતાનો એક હરીફ ધારી તેનેથી ડરવા લાગ્યો, અને તેટલામાટે તેને ધિક્કારવા પણ લાગ્યો; તેણે મનમાં સૌગંદ ખાધા,- કે કાંઈ પણ બહાને, અને જો કાંઈ બહાનું હાથ ન આવે, તો કાંઇ છીદ્રુ શોધીને, તેણે ઍડ્રિયનને ગુસ્સે કરવો, અને તેમ કરી તેનીસાથે "પિસ્ટૉલ"બાઝી રમવાની ફર્ઝ પાડવી.

ઠીક, હવે આપણે અત્રે આ બંધે હરીફ આશકોને થોડોક વખ્ત હાલ તરત પડતા મુકીશું; તેમજ બ્રિટિશ કેનારાને પણ થોડી વખ્ત છોડી જઇશું; અને પાછા ઑટોમન રાજ્યમાં વાંચનાર તુંને લઈ જઇશું. વાંચનાર, તુંને યાદ તો હશે, કે જ્યારે આપણે આ બયાન કર્યું છેયે, ત્યારે ૧૮૫૩ નું સાલ ચાલતું હતું, અને ઉપલો બનાવ બન્યો, તેની થોડાંક અઠવાડિયાંપછી આ રાજ્યના ઉત્તરતરફના ભાગમાં રાજદ્દુઆરી ખટપટ જાગી ઉઠી હતી.

* જુઓ નોટ ૩૫ મી.

ત્યાં હાલમાં લડાઇ જાગી હતી, પણ તે શા સબબથી. વગેરે બાબતને આપણી વાર્તા સાથે ઝાઝી નેસ્બત નથી, કારણકે તેવિષે અમારાં વાંચનારાંઓમાંહેલાં ઘણાંખરાં જાણીતાં હોવાં જોઇએ. તવારીખના સફાઓમાં રશિયન એલચી, *† પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફવિષે સારીપેઠે લખવામાં આવ્યુંછે. આ અમલદારે પોતાના શાહનશાહી માલેક રશિયાના ઝારતરફથી ટર્કીનાં સુલતાનઉપર કેટલીક ચોકસ માગણીઓ મોકલી, અને તે માગણીઓ પણ ઘણીજ મગરૂર ઢપે, અને અપમાનભરેલીરીતે મોકલવામાં આવી હતી, પણ તેથી ઉસ્કેરાઇ જવાનેબદલે સુલતાન અબ્દુલ-મેડજિડ અને તેના પ્રધાનો ઘણાજ શાંત અને ઓજદાર રહ્યા; જ્યાં તેઓને વાજેબી લાગ્યું, ત્યાં પોતાની આબરૂને કશો ધોકો ન પુગે, એવીરીતે છુટછાટ મુકી. આ સઘળા બખેડાનું મૂળ પૅલેસ્ટાઇનખાતે આવેલી કેટલીક ખ્રિસ્ટી પવિત્ર જગ્યાઓબાબે હતું. પણ જ્યારે રશિયાએ એવી માગણી કરી, કે ઑટોમન સરકારની હકુમતતળેની એક કરોડ વીસ લાખ માણસોની ખ્રિસ્ટી રૈયતને ઝારની હકુમતતળે મુકવી, ત્યારે સુલતાને બહાદુરીથી અને તુચ્છકારથી તે માગણી કબુલ રાખવાને સાફ ના પાડી.

આ વખતે એકગમથી પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફ પોતાના ઝારના એક એલચીતરીકે કૉન્સટૅન્ટિનોપલખાતે ઘણી તુંડીથી રાજ્યદુઆરી ખટપટ ચલાવતો હતો, ત્યારે બીજીગમથી તે સઘળો વખ્ત રશિયા કોઇ પણ બહાને લડાઇ ઉભી કરવાની મતલબથી ઘણા ઝબરદસ્ત પાયાઉપર લડાઇની તૈયારી કરતું હતું. આ જોઇ સુલતાનની સરકારને પણ તેવાજ મોટા પાયાઉપર પોતાને ત્યાં પણ તૈયારીઓ કરવાની ઝરૂર જણાઈ. પોતાના લોભી, જોખમભર્યા, અને ધાસ્તી ઉપજાવેએવા પડોશીએ જે પગપેસારો કરવાની ધમકી આપી હતી, તેને મઝબુત હાથે પુગી વળવાને ટર્કીએ એક રૈયતતરીકે જે દેખાવ કર્યો, તે ખચિત ઘણોજ ભારે હતો. જે ‡ "મિલિશિયા" લશ્કર રાખવામાં આવ્યું હતું, તેને લડાઇનિમાટે બહાર પડવાનો હુકમ થયો; હંમેશાની પગારદાર ચાલુ લશ્કરની રીજમીટોને પુરતા સેપાહોથી પાછી મઝબુત કર્યામાં આવી; અને રાજ્યનાં દરેક ખુણાંમાંથી રૈયતે શાહનશાહી જામદારખાનાંમાં ખુશીથી નાણાંની ઘણી મોટી રકમો મોકલી આપવા માંડી.

ટર્કીનાં રાજ્યની તવારીખમાં તા૦ ૧૮ મી મે ૧૮૫૩ નો દિવસ ઘણો યાદગાર ગણાયછે. એ દિને જે તે છેલ્લો જવાબ મોકલવાની પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફે માગણી કરી, અને તે માગણીને સુલતાન અને તેના પ્રધાનોએ તુચ્છકારી કાહાડી. આ પગલું ખરેખર ઘણું અગત્યનું, મોભાદાર, અને ગંભીર હતું; ઝારે સુલતાનનીસામે લડવાની આ માગણીજેવું નહતું, તેથીઉલટું સુલતાને પોતેજ ઝારને લડાઈમાં ઉતરવાની સીધીરીતે ફર્ઝ પાડી હતી. પોતાના સુલતાન અબ્દુલ-મેડજિડે, અને તેના પ્રધાનોએ લીધેલાં આ બહાદુરીભર્યાં પગલાંથી ટર્કીશ રૈયત ઘણી ખુશી થઈ હતી, અને ઘણીજ ઉસ્કેરાયલી હતી. તો જોકે તેઓએ કોઈરીતે અવિચારી મતને વળગી રહી કોઈ રીતનું ધર્મનું જનુન દેખાડયું નહીં, તેઓમાં ફકત ઉલટમંદ જુસ્સો ફેલાયલો હતો; ખરીરીતે જોતાં એક ઉતમ સરકારને ઉત્તમ રૈયતનો ખરાં દેલનો ટેકો હતો.

તેની મગરૂરીભરી માગણી ટર્કીશ સરકાર આવા તુચ્છકારથી ના પાડશે, એવી પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફને સ્વપ્ને પણ આશા નહતી, અથવા જેને તે નિચ્ચો પાડવા માગતો, તે

* જુઓ નોટ ૩૬ મી † જુઓ નોટ ૩૭ મી. ‡ જુઓ નોટ ૩૮ મી.

નિશ્ચો પડનાર નથી, એમ તેણે કદી પણ ધાર્યું નહતું. મામલો આરીતે ફેરવાઈ ગયેલો જોઈ, તે ઑટૉમન રાજ્યધાની શેહેર છોડી ગયો. તા૦ ૨૨ મી મેને દિવસે રશિયન સરકારના રાજ્યચિન્હો તથા વાવટો કૉન્સટૅન્ટિનોપલખાતેનાં રશિયન એલચીખાતાંનાં મકાનઉપરથી ઉતારી પાડવામાં આવ્યાં, *એવું દેખાડવા, કે હવે આ બંધે દેશોવચ્ચેનો એખલાસ તુટો હતો, અને તેઓવચ્ચે હવે કોઈપણ રીતનો રાજ્યદ્વારી સંબંધ રહ્યો નહતો. હમણાંતુલીક એવું માનવામાં આવતું હતું, કે રશિયા એટલુંતો બળવાનછે, કે તે જે ચાહે તે કરી શકે; તે જે ચાહે, તે પોતાને હાથ લઈ શકે; ઑટૉમન રાજધાનીની ઘણું નઝદીક આવેલું સેબાસ્ટૉપૉલનું ઝબરદસ્ત બારું કદી નહીં જીતાયએવો મોટો દરિયાઈ કાફેલો બહાર પાડવાને સામર્થ્યવાનછે, એમ ધારવામાં આવતું હતું, અને જોકે અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઈ ગયા, અને ગપો ઉડી રહી, કે મૉલડૅવિયા અને વાલાશિયાના ટર્કિશ મુખ્ય મથકોઉપર હમલો કરવામાંટે રશિયાનું લશ્કર મોટી સંખ્યામાં જમા થતું હતું, છતાં મુસલમાનોનાં દેલ તુટયાં નહીં; સુલતાન હેમત હાર્યો નહીં; કે રશિયન એલચીતરફ જે હેમતભરી ઢપે કામ લેવામાં આવ્યું હતું, તેમાંટે તેના પ્રધાનોને કોઈરીતે પસ્તાવો થયો નહીં. તેથીઉલટું આ કટોકટ વખ્તે રશિયનોસાંમે એકલા ઉભા રેહેવાનો ઑટૉમન રાજ્યે નક્કી ઠરાવ કર્યો. આ ખટપટમાં ઑસ્ટ્રિયનોઉલટા ટર્કીનીસાંમા રહ્યા; ફ્રાન્સઉપર જરા પણ ભરોસો રખાય એમ નહતું; અને ઇંગ્લાંડે શું કરવું, તે હજી નક્કી કર્યું નહતું. કોઈ પણ જાતની આશા કે મદદવગર બહાદુર ટર્કિશ રૈયત જે દેશઉપર પોતાનો ખરો હક તેમાંટે મરણની ઘડીસુધી લડવાને, ચોકસ ઠરાવ કરી રહી હતી. જેવો ઇંગ્રેજોને ઇંગ્લાંડઉપર, જેવો ફ્રેંચોને ફ્રાન્સઉપર હક હતો, તેવોજ આ દેશઉપર ટર્કીનો પોતાનો હક હતો, એમ તે માનતું હતું. પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફને કૉન્સટૅન્ટિનોપલ છોડી ગયાપછી થોડાં અઠવાડિયાં પસાર થઈ ગયાં, અને જરા પણ ખાંચો ખાધાવગર ઑટૉમન સરકારે લડાઈની તૈયારીઓ મોટા પાયાઉપર કરવાની ચાલુજ રાખી. લોકોમાં જોસભર ઉલટ પંથરાયલી હતી, તો જોકે તેઓમાં કશું પણ ધર્મનું જંગ્લી જનુન જણાતું નહતું; બહાદુરીભરેલું દેશાભિમાન જાગૃત થયું હતું, તો જોકે ઝોરઝુલ્મ, લુટ, કે એવાંજ બીજા કારણોનો તેઓને વિચાર પણ નહતો; આખરે નવા શિખાઉ સેપાહોનાં ટોળેટોળાં, કે જેઓને કોઈ પણ જાતની લશ્કરી તાલીમ મળેલી નહતી, અને કોઈ પણ દહાડો લડાઈ જોયલી નહીં, છતાં ઘણા ઉલટભેર, ઑટૉમન રાજ્યના સઘળા ભાગોમાંથી આવીને એકઠા થવા લાગ્યા, ત્યારે સવાલ ઉભો થયો, કે આ મોટાં લશ્કરની સરદારી કોણને આપવામાં આવશે? આવા જુદાંજુદાં ખવાસનાં ટોળાંને બરાબર ગોઠવીને ચલાવવામાંટે એવો કોણ કેળવાયલો સરદાર મળશે? ઝારનાં ધાસ્તીભરેલાં લશ્કરને મારી હઠાવવામાં ફતેહ પામે, એવો શૂરો નર કોણ નેમાશે?

એજ વર્ષની, યાને ૧૮૫૩ નાં સાલની ૩૦ મી જુને સાંજનાં સુલતાન પોતાના પ્રધાનો અને બીજા મોટા હોદ્દેદારોની આ બાબતનો ફડચો કરવામાંટે મળેલી દબદબાભરેલી વડી રાજ્યસભામાં પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યો. અબ્દુલ-મેડજિડની ઉમર આ વખ્તે ત્રીસ વર્ષોની હતી: જે ઇંગ્રેજી પુશાક તે હંમેશાં સજતો હતો, તે તેણે આ વખ્તે કાહાડી નાખી, પોતાનો ટર્કિશ લેબાશ કે જે તેના વડવાઓ પેહેરતા આવ્યા હતા, તેમાં સજ થઈ, ત્યાં હાઝેર થયો હતો. તેનો

*જુઓ નોટ ૩૯ મી.

હંમેશનો ફિક્રો, ગંભીર ચેહેરો શાંત હતો, પણ પાકા ઠરાવવાળો દેખાતો હતો; તેની કાળી મોટી આંખોઉપર ઉંડા વિચારનો પડછાયો પડેલો જણાતો હતો.

પોતાનાં શાહનશાહી ઉંચાં તખ્તઉપર તે બેઠો; તેનીઆસપાસ ઉંચાંમાંઉંચી પદવીના, અને ઘણા વખણાયલા, કસાયલા, અને અક્કલમંદ સલાહકારી પ્રધાનોની સભા ઉભેલી હતી; ત્યાં બુઢો ખખ થઈ ગયેલો, પણ હજીબી પુરતી મગઝશક્તિવાળો બુઝુર્ગ ખોસરો પાશા હતો; મેન્ટસ્ચિકૉફનીસાંમે બળતવારીથી રાજ્યદુઆરી તકરારોમાં ઉતરનાર બાહુશ રશિદ પાશા ત્યાં હતો; બીજો મોટો અને ઉદાર દેલનો રાજ્યદરબારી પુરૂષ, ફુઆદ-અફન્દી ત્યાં હાઝેર હતો; ધર્મ અને ધારાઓનો વડો, શેખ-ઉલ-એસ્લામ ત્યાં નઝરે પડતો હતો; તેઉપરાંત ત્યાં બીજા ઘણા ઉંચે વાંધેના રાજ્યદરબારના અને મેહેલનેલગતા હોદેદારો પણ હાઝેર હતા.

રૂમેલિયાનાં લશ્કરનો વડો સેનાધિપતિ કોણને નેમવો, તે સવાલ ત્યાં પુછવામાં આવ્યો આ ઉંચા પણ જોખમભરેલા હોદ્દાઉપર પોતાનો હકછે, એવો દાવો સુલતાનના બનેવીએ કર્યો, કે જે એક કસાયલો, કીર્ત્તિ પામેલો લડવૈયો હતો, અને જેમ બ્રિટિશ રાજ્યસભામાં ચાલેછે, તેવાજ છુટાંપણાંથી આ વેળાએ સુલતાનનીહઝુરમાં પણ દરેક બાબતઉપર તકરાર ચાલી. પોતાના માનીતા સલાહકારોનાં મનઉપર કશી પણ ખોટી અસર ન થાય, એવા નેક એરાદાથી સુલતાને આ તકરારમાં કશો ભાગ લઈ પોતાનો ખરો મત ઝાહેર ન કર્યો. કલાકોસુધી તકરાર ચાલી, અને સુલતાનના આ બેશીને તે હોદ્દો ન આપવો, એવું વધુ મતે પસાર થયું. પછી ખોસરો પાશાએ એક બીજું નામ સુચવ્યું, કે જે તેને પોતાને એકલાનેજ વાહાલું નહતું, પણ તેની ખાતેરી હતી, કે તે પુરૂષનીઉપર તમામ પ્રજા પુર એતબારથી જોતી હતી. આ દરખાસ્તને ફુઆદ-અફન્દીએ ટેકો આપ્યો. આખી દરબારમાં ફકત એકલો શેખ-ઉલ-એસ્લામજ ધર્મનાં જનુનથી દોરવાઈ જાય, એવો હતો, તે આ દરખાસ્તનીસાંમે એટલામાટે થયો, કે આ પુરૂષ પોતાના રાજ્યદુઆરી મતોમાં ઘણો છુટા વિચારનોછે. પણ રશિદ પાશા, કે જે પરદેશખાતાંનો પ્રધાન હતો, તેણે શેખ-ઉલ-એસ્લામના આ વાંધાનીસાંમે એક ઘણું લાબું અને સુભાષિત ભાષણ કીધું, અને તે જ્યારે પુરૂં થયું, ત્યારે સર્વેની આંખો મર્યાદાથી સુલતાનતરફ ટીકાતી હતી. પોતે હંમેશાં જે જુસ્સો દેખાડતો હતો, તેનાંકરતાં ઘણા વધારે જુસ્સા અને ઉલટસાથે આ દરખાસ્તને તે નામદારે પોતાનો ટેકો આપ્યો, અને તે સર્વેનુમાતે પસાર કર્યામાં આવી. આ વખ્તે ખુદ શેખ-ઉલ-એસ્લામે પણ પોતાના બાદશાહી ધણીની તાબેદારીમાં ગરક થઈ, તે પુરૂષનીસાંમેનો પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

આખી રાતસુધી આ યાદગાર દરબાર ચાલુ રહી; જ્યારે લગભગ સવારૂં પડવા આવ્યું, યાને તા૦ ૧ લી જુલાઈ ૧૮૫૩ નો દિન ઉગ્યો, ત્યારે આ ગંભીર દરબારમાં, અને (જુઓ ચિત્ર ૬ ઠું) સુલતાન અબ્દુલ-મેડજિડનીહઝુરમાં ઓમર પાશાને દાખેલ કર્યામાં આવ્યો.

સુલતાન—"તું મારો સરદાર અને સેપાહસાલાર, થવાને ખુશીછે? મારાં પાયદલ અને ઘોડેસવાર લશ્કરના વડા સેનાધિપતિનો હોદ્દો તું કબુલ રાખેછે?"

ઓમર—"હા, નામવર સુલતાન, હું તે જોખમભર્યો હોદ્દો કબુલ રાખુંછું."

સુલતાન—"અને તું મારા દુશ્મનનીસાંમે લડવાને, મારીતરફથી મગરૂર અને તુંડ રૂશનીસાંમે જંગમાં ઉતરવાને રાઝીછે ?"

ઓમર—"હા, હું છઉં."

આ વખ્તે સવારનું પેહેલું ઝઝકળું નઝરે પડ્યું; બાંગીઓએ બંદગીમાટે બાંગ પોકાર્યા, કે "અલ્લાહ સૌથી મોટોછે !" અને આવા પોકારો આખાં કૉન્સટૅન્ટિનોપલના મેનારાઓઉપરથી નિકળ્યા, અને તેજ વખ્તે સુલતાનના ખુદ હાથોથી વડા સરદાર અને સેપાહસાલારના હોદ્દાનું મુખતિયારનામું ઓમર પાશાને એનાયત કરવામાં આવ્યું.





પ્રકરણ ૧૫ મું.

વડો સેનાધિપતિ.

"અલ્લાહ સૌથી મોટોછે!" એવા પોકારો કૉન્સટૅન્ટિનોપલની દરેક મસ્જેદના મેનારાઓઉપર થવા લાગ્યા, યાને સવારની નેમાઝમાંટે જે ઘડિએ બાંગીઓ પોકારતા હતા, તેજ ઘડિએ ઓમર પાશાને તેના સુલતાને વડા સેનાધિપતિની સનદ આપી હતી. તે મળવાપછી સરદાર વધુ વખત આ બાદશાહી શેહેરમાં ખોટી થયો નહીં, પણ તે તરતજ બૉસફૉરસને કેનારે આવેલાં પોતાનાં સુંદર મકાનતરફ ગયો, અને ત્યાં પોતાની બાયડી બાનુ અઇશાની ભેટ લઇ તેણીથી છુટો પડયો. કેમ વાંચનાર! તું અઇશાનું નામ સાંભળીને ચોંકયો કેમ? પણ હા, ખરેખર તેમજ હતું. ટ્રાન્સિલવૅનિયાની આ ખુબસુરત બાનું, કે જેણીનીતરફ ઓમરે, અને તેથી વધુ બીચારી મર્હુમ સલિમાએ, જે અતિશય માયામેહરબાની દેખાડી હતી, તે હમણાં આપણા નાયકની મહોરદાર થયેલી હતી. તે બનાવ કેમ બનવા પામ્યો, અને સુલતાન માહમુદના ભેદભર્યા ન્હાના દાબડાનું શું થયું, તેવિષે આપણે હવે જલ્દીથી વાકેફ થઇશું.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છેયે, તેમ બાનુ અઇશાને છેલ્લી સલામ કરવાને ઓમર પોતાનાં સુંદર મકાને ગયો, અને તેણીએ એક મહોરદારતરીકેની અમીરી મગરૂરીસાથે પોતાના વાહાલા ખાવંદને તેના બાદશાહતરફથી, પોતાના કરી લીધેલા દેશતરફથી ઝારનાં લશ્કરસાંમે લડવા જવાને હેમતથી રઝા આપી; તો જોકે છુટાં પડતીવેળા તેણી ઘણી રડી, છતાં તેનો બહાદુર ખાવંદ વધારે કીર્ત્તિ મેળવવા પામશે, એવા વિચારોથી આખરે તેણીનો ચેહેરો હસ્તો થયો.

ઓમર પાશા ત્યારપછી શુમલાખાતે ગયો, કે જે બલ્ગૅરિયા પ્રાંતનો એક કસબો હતો, અને ત્યાં તેણે પોતાનું વડું મથક કીધું. હવે તેની જેંદગીનો એક નવો સફો ખુલ્લો થયો. તેણે પોતાને ૧,૦૦,૦૦૦ માણસોનીઉપર સરદાર નેમાયલો જોયો. જોકે દેખાઈતી તો આ સંખ્યા ઘણી મોટી હતી, છતાં તેનો દશમો ભાગ પણ ખરેખરી લડાયક કવાયદથી માહિતગાર નહતો. આ નવા સેપાહોનાં ટોળાંઓને કેળવીને લડાઈમાં ભાગ લેવાલાયક કરતાં આપણા ઓમરને બહુ મેહેનત પડી. એજ વખ્તે રશિયનો મૉલડૅવિયા અને વાલાશિયાનાં વડાં મથકોખાતે ૧,૨૦,૦૦૦ માણસોનાં લશ્કરસાથે દાખેલ થયા હતા, આ સઘળા સારી કવાયદ લીધેલા સેપાહો હતા; તેઓ ધર્મ-જનુની બનેલા હતા; અને મુસલમાનોસાંમે ધિક્કારના ધકધકતા આતશથી ઝળતા હતા. ઓમરને જણાયું કે જ્યારે ઑટોમન *ચાંદ રશિયન †"ક્રૉસ"સાથે લડાઈમાં ઉતરશે, તે કાંઇ બચ્ચાંની રમતજેવું ન થશે, અને તેટલામાંટે આ મહાભારત કામને બરાબર લાયક ઉતારવામાંટે તેણે પોતાનાં લશ્કરને સારી હાલતમાં મુકવાને ખંતથી મેહેનત કરવાની ચાલુ રાખી. લશ્કરના તમામ અમલદારો અને સેપાહોએ જ્યારે જાણ્યું, કે આવા મોટા અને જોખ-

*જુઓ નોટ ૧૬ મી. †જુઓ નોટ ૪૦ મી.

મળ્યાં હોદ્દાઉપર ઓમરજેવા એક કસાયલા અને બહાદુર સરદારની નેમણુક કર્યામાં આવીછે, ત્યારે તેઓની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં, તેઓ સર્વે પોતાના કીર્ત્તિવંત સરદારની શાબાશી મેળવવાને જાણે હરીફાઇમાં પડયા હતા.

શુમલાના કસ્બાની કેલ્લેબંદી ઓમરને ઘણીજ ખરાબ હાલતમાં જણાઈ, અને તેટલામાંટે ઝરૂરની વેળાએ તે પોતાનો બંચાવ કરવાને સામર્થવાન થાય, એવા એરાદાથી તેણે તેની કેલ્લેબંદી મઝબુત કરવાના ઉપાયો લીધા. વિડિનથી સિલિસ્ત્રિયાસુધીનાં ડેન્યુબ નદીઉપરનાં બલગૅરિયાનાં આખાં પ્રગણાંમાં આવેલાં સર્વે શેહેરો અને કેલ્લાઓની તેણે મુલાકાત લીધી; કયા કેલ્લાઓને વધારે મઝબુત કરવા, ક્યાંક્યાં બંચાવનાં નવાં બાધકામો ઉભાં કરવાં, તે સર્વે તેની અનુભવી આંખોએ તેણે જોઇ લીધું. તે ફક્ત ચાર કલાકો ઉંઘાતો, અને બાકીનો આખો વખ્તસુધી પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયેલો રેહેતો. જાણે તેને મનથી થાક શું તે તો અજાણ્યુંજ હતું, અને તે જોઈ તેના રેસાલાના અમલદારો, તેમજ તેનું આખું લશ્કર હયરત પામતું. આરીતે અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ વહી ગયા, પણ ઓમર જરાબી તેની તનદરોસ્તીમાં લઠડયો નહીં, કે નહીં તેનો ઉદ્યોગ કમી થયો. દિવસે તેને લીધેલી આવી ચાલુ મેહેનતથી, અને રાતે કીધેલાં જાગરણથી નિપજેલું અજાયબજેવું પરિણામ હવે જણાઇ આવ્યું. શુમલાનું ગામ જાણે જાદુથી થયું હોય, તેવીરીતે હમલાથી નહીં જીતાયએવા એક કેલ્લામાં ફેરવાઇ ગયું; ડેન્યુબ નદીઉપરનો આખો બલગૅરિયન કોસ્તો તદન બંચાવ કરવાલાયક હાલતમાં મેળાયો; અને ટર્કિશ લશ્કર ઘણી સારી કવાયદ પામી તૈયાર થયું. સઘળા દેશોનાં લોકો ઑટોમન રાજ્યનાં બંચાવનાં આ મથકો એક અજાયબીતરીકે જોવા ઉતરી પડયાં, અને ઓમર પાશા, કે જેની કીર્ત્તિ અત્યારઆગમચની આખી દુનિયાંમાં મશહુર થયેલી હતી, તેણે બજાવેલાં આ મહાભારત કામો જોઇ આશ્ચર્યથી દંગ થઈ ગયાં!

વિડિનથી તે સિલિસ્ત્રિયાસુધી ડેન્યુબ નદીના કેનારાઉપર આવેલા તમામ કેલ્લાઓ, તથા બીજાં કેલ્લેબંદીવાળાં શેહેરો, કે જેની મરામત કરવામાં આવી હતી, કે જ્યાં નવાં બાધકામો કર્યામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં સઘળે ઠેકાણે વડા સેનાધિપતિએ પોતાના પુરેપુરા ભરોસાદાર અમલદારો નેમ્યા. લશ્કરનો મોટો ભાગ શુમલાખાતે રાખ્યામાં આવ્યો, કે જ્યાંથી આસપાસ સર્વે ઠેકાણે જોઈતી લશ્કરી મદદ મોકલવાને બને એમ હતું. કોઈ-કોઇવાર ઓમર ખાણું ખાઇ ઘોડેસવાર થતો, અને પોતાનીસાથે ત્રણ કે ચાર એડી-કાંગોને લઈને સાઠ, હેંસી, કે સો માઇલ દુર આવેલાં બીજાં લશ્કરી મથકોની મુલાકાતે ઝડપમાં દોડી જતો. આ કારણમાંટે ઠેકાણેઠેકાણે ઘોડાઓના ટપ્પાઓ સરદારનેસારૂં તૈયાર રાખવામાં આવતા, અને તેની મદદથી તે નહીં મનાયએટલી ઉતાવળે પોતાની મુસાફેરી પુરી કરતો. જ્યારે લોકો ધારતાં, કે તે કોઇ દુરની જગ્યાએછે, તેટલાંતો તેઓનાં મ્હોંડાં સાંમે આવીને તે ઉભો રેહેતો, અને તેઓને અજાયબીમાં નાખતો. આમુજબ કરવાથી તેનો હુકમ બરાબર બજાવવામાં આવેછે, કે નહીં તેવિષે તેની ખાતેરી થતી, એટલુંજ નહીં, પણ તેનાં લશ્કરમાં ભારે ચોંપ રેહેતી.

આપણે આગળ કહ્યુંછે, તેમ આ વખ્તે ઘણાં અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઈ ગયાં હતાં. તેને સુલતાનનાં આખાં લશ્કરનો સરદાર અને સેપાહસાલાર તા૦ ૧ લી

જુલાઈ ૧૮૫૩ ને દિને નેમવામાં આવ્યો હતો, અને હમણાં તેજ વર્ષની તા૦ ૧ લી નવેમ્બરનો દિવસ હતો, કે જેઉપર અમારાં પ્રિય વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચવાની અગત્યછે. સવારના સાત વાગતાનો વખ્ત હતો; શુમલાખાતે એક ઘરમાં જ્યાં પોતાનું મથક ઠરાવેલું હતું, ત્યાં ઓમર પાશા પોતાના ઓરડામાં એકલો બેઠેલો હતો; એક "ટેબ્લ"ઉપર ફાનુસ બળતું હતું, અને તેનો ઉજાશ ટર્કિશ મારશલનાં મ્હોંડાંઉપર પડતો હતો; તેનું ધ્યાન તેનીસાંમે પડેલા સંખ્યાબંધ નકશાઓ, "પ્લાનો," દસ્તાવેજો, વગેરેમાં રોકાયલું હતું. આ વેળા ઓમરની ઉમર ત્રેપન વર્ષોની હતી, પણ તોયે તે એટલી ઉમરનો જણાતો નહતો. તેની જવાનીમાં તનનું જે કુવત, અને મનની ચપળતા, તે ધરાવતો હતો, તે હજી તેનાંમાં મૌજુદ હતી; તેની મોટી કાળી આંખોમાં તેજ આગળો ચળકાટ રેહેલો હતો; તેના દાંતો હજી જેવાનેતેવા કળીબંદ સુફેદ અને સાબુત હતા; પણ તેવીજરીતે તેના કાળા ભમ્મર બાલો રહ્યા નહતા. તેના બાલો હવે થોડાથોડા સુફેદ થવા માંડ્યા હતા, અને તેઉપરથીજ તેની મહિનાઓની એન્તેઝારી અને મેહેનત માલુમ પડી આવતી હતી; તેથીજ તેને ચઢતી થાક અને કરવા પડતાં જાગરણ જણાઈ આવતાં હતાં.

તરતજ તેના ઓરડાનું બારણું ઉઘડયું, અને તેમાં એક એડી-કાંગ દાખેલ થયો. પોતાના વડાતરફ અદબથી, અને લશ્કરી ઢબે સલામ કીધી, તેણે ઓમરને જણાવ્યું, કે ક્રૌઝકિ નામનો એક ક્રોશિયન ગ્રહસ્થ નામદાર પાશાને મળવાને અર્ઝ કરતો હતો. આભાર અને આનંદની લાગણીથી ઓમરે તે ગ્રહસ્થને તરતજ તેનીઆગળ રજુ કરવાનો હુકમ કર્યો, પણ જ્યારે તેનીસાંમે બાલ પાકેલા, કમરમાંથી વાંકા વળેલા એક બુઢા આદમીને લાવ્યામાં આવ્યો,ત્યારે આપણો નાયક લગાર ચોંક્યો. તેને શક ઉત્પન્ન થયો, કે આ મર્દ શું તેનો વાહાલો મિત્ર ક્રૌઝકિજ હતો કે નહીં. તોયે વધારે બારીકીથી જોતાં તેની ખાતેરી થઇ, કે ખચિત તે ક્રૌઝકિજ હતો. કારણકે તેનાં દિદાંમાં તેજ અમીરી ચેહેરો આવ્યો; તેની ક્રોશિયન આંખો હજી જેવીનેતેવીજ તિક્ષ્ણ હતી. એક બેટાનાજેવા પ્યાર અને માનથી ઓમર તેને વળગી પડયો, અને તે બુઢા શખ્સે પણ એક બાપનાજેવીજ મમતાથી તેને ચાંપીને પાછી બક્ષ-લગીરી કીધી, કે જે વેળા તેની આંખોમાંથી નવધાર આંસુઓ પડતાં હતાં.

ખુશીનેમારે લગાર ધ્રુજતે સાદે ક્રૌઝકિ બોલ્યો, "નૉવિખાતે હું તમોને કલાહુસના પહલવાનતરીકે મળવાપછી ત્રીસ વર્ષો પસાર થઇ ગયાંછે, અને હમણાં હું મારી વખાણ તેજ શખ્સને ઝાહેર કરવા આવ્યોછું, કે જેનીતરફ હાલના હંગામમાં આખી દુનિયાની નજર ખેંચાઇ રહીછે! મારી પેહેલી પિછાણ વખતે તમો એક ગરીબ અને ઘણી ન્હાની પદવીના અમલદાર હતા; હવે હું તેજ શખ્સને એક ઝોરાવર લશ્કરના વડા સેનાધિપતિ-તરીકે જોઉંછું! અને આટલી બધી ચઢતી થવાછતાં વચ્ચે કેટલો થોડો વખ્ત પસાર થયોછે!"

ઓમર—"એક રીતે જોતાં, તો મારીઉપર પડેલા ઑસ્ટ્રિયન ઝુલ્માતનો ઉપકાર માનવો ઘટેછે, કેમકે તેને મને દુનિયામાં હાંકી કાહાડયો. તે વેળા મને મારૂં નસીબ આઝમાવવાને મારી બાજુમાં એક તલવારસેવાય બીજું કાંઇ નહતું. પણ મારા અઝીઝ દોસ્ત, તેવીજરીતે ઝુલ્માત ખમેલાં મારાં વાહાલાં બેશીઓબાબે કાંઇ ખબર તમોએ સાંભળીછે?"

ક્રૉઝિક—" નહીં, કાંઈ પણ નહીં. જો મને કાંઇ પણ ખબર મળી હતે, તો તે હું તમોને જણાવવાને કદીબી ચુકતે નહીં. કેમકે તમોને કાગઝ મોકલીને ક્યાં જણાવવું, તે તો હું સારીપેઠે જાણતો હતો. તમો ક્યાં છેઓ, શું કરોછો, તેની તો આખી દુનિયાને ખબર પડેછે. લીબનનના હાકેમતરીકે, બૉસનિયાના બળવાખોર બૅઓઉપર તમોએ મેળવેલી ફતેહબાબે, વાલાશિયામાં બાદશાહી કમિશનરતરીકે, તથા તમારા નામચીન શેઠ સુલતાનના લડાઈખાતાંના એક પ્રધાનતરીકે તમારૂં નામ હંમેશાં મારા સાંભળવામાં આવતું હતું, અને જો કાંઇ સારા સમાચાર મારી જાણમાં કોઈબી વખ્તે આવ્યા હતે, તો તે હું તમોને તરતજ ખુશીસાથે જણાવતે. પણ શું તમો મને એમ કેહેવા માંગોછો, કે તમોને પોતાને તમારાં ખેશીઓના કશા સમાચાર મળ્યા નથી ?"

ઓમર—(દિલગીરીથી) "નહીં, કંઇ પણ મળ્યા નથી, અને તેથીજ તેઓનાબાબમાં કાંઇ ખરાબ બનાવ બન્યો હોય, એમ હું લાંબો વખ્ત થયો ફિકર રાખુંછું. મારી ખાતેરીછે, કે વર્ષોઅગાઉના મારા ગ્રીક પાદરી બુઝુર્ગ કાકાજી તો કબ્રમાં આરામ લેવા ગયા હશે, પણ મારો વાહાલો ભાઈ, તેની મહોરદાર, અને તેઓનો બાળક બેટો, કે જેને મેં પાળણાંમાં ઉંઘેલો જોયો હતો, અને જેને મારાં નામઉપરથી 'ઠીયૉડોર' નામ આપવામાં આવ્યું હતું, તે સઘળાંઓનું શું થયું હશે, તેનો વિચાર મને હંમેશાં આવ્યા કરેછે. કોઈ વેળા તેઓબાબે મારાં મનમાં ખરાબ વિચારો આવેછે. વળી તેઉપરાંત જ્યારે એક કરપિણ બનાવનો પણ મને હંમેશાં દિલગીરીભર્યો વિચાર આવેછે, ત્યારે મારૂં હૈયું ફાટફાટ થાયછે."

ઘણાજ મમતાભરેલા દેખાવ અને દયાળુ સાદે ક્રૉઝિક બોલ્યો, "અફસોસ, તમો શાંનેમાંટે બોલોછો. તે હું સારીપેઠે જાણુંછું ! તમારી મહોરદારના ઘાતકી મોતની માઠી ખબર તે દુષ્ટ બનાવ બન્યાપછી તરતજ મેં સાંભળી હતી, અને વળી મેં એવો પણ બુમાટો ઉડેલો સાંભળ્યો હતો, કે તે હિચકારૂં ખુન કરનાર પાપી શખ્સ કોણ હતો, તેથી પણ તમે વાકેફ હતા."

આ સાંભળી ઓમરના ખુબસુરત ચેહેરાઉપર ભારે દિલગીરી ફેલાઇ ગઇ, અને તેણે જવાબ આપ્યો, "તે ઘાતકી ફટકો મને મારવાનો એરાદો હતો, પણ મારી ફેરેસ્તાઇ ખસલતની સલિમા મને બંચાવવા વચ્ચે પડી, અને તેમાં મરણ પામી."

ક્રૉઝિક—"અને તે ખુની, જો હું મારા શકમાં ખરો હોઉં, તો પેલો——"

ઓમર—(ભારે દિલગીર સાદે) "તે પાપી કોઈજ નહીં, પણ ડૅનિયલ લૅમબર્ટ હતો! તે ગભરાટના વખતમાં તેની પુઠ પકડવી ફોકટ હતી, અને તેથી તે છટકી જવા પામ્યો. ત્યારપછી મેં તે કપટી ચંડાળબાબે કશું પણ સાંભળ્યું નથી. ક્રૉઝિક, જોકે હું એક લડાઈનો માણસછું, તોયે ફોકટનું લોહી રેડનારો આસામી હું નથી. હું મોતની સઝાને ધિક્કારૂંછું, અને નાપસંદ કરૂંછું, અને જોકે લડાઇઓમાં મેં પુષ્કળ ખુનામર્કી જોઇછે, લડાઇઓમાં મારાં લશ્કરને લઇ ગયોછું, અને ભારે કાપાકાપીમાં મેં મારો ભાગ બજાવ્યોછે, તોયે બીનઝરૂરી ઘાતકીપણાંનો દોષ આ મારા હાથોને કદી લાગવા દીધો નથી ! છતાં હું ખુલ્લું જણાઉંછું, કે જો તે ચંડાળ પાપી મારીઆગળ આવે, તો મારી પોતાની તલ્વારવડે તેની છાતી વિંધી નાખવાવગર હું રહું નહીં !"

ક્રૉઝકિ—"જો તે જીવતોજ હશે, તો ખાતેરી રાખજો, કે તે તમારા કીનાનો ભોગ થવાવગર રેહેશે નહીં. પણ જો તે હમણાં મરી ગયો હશે, તો તે ખચિત કંગાળ મોતેજ મુવો હશે. માણસાઈ અવતારનો તે દૈત કાંઈ સારો ફેજ તો પામેજ નહીં!"

થોડીક વાર થોબીને ઓમર બોલ્યો, "તમે મારેમાંટે ઘણી અજાયબજેવી વાતો સાંભળી હશે, પણ મારી બીજીવારની શાદીબાબે સાંભળીને તો તમે અજાયબ નહીંજ થશો!"

ક્રૉઝકિ—"તમારેલગતી બાબતો જાણવાને મેં ઘણી સંભાળ લીધીછે, અને તેટલામાંટે તમારી શાદીબાબે કાંઇ હું અજાણ્યો રહું, એમ તો બનેજ નહીં. જો હું ભુલતો નહોઉં, તો તમારાં હાલનાં મહોરદાર લેડી આલિડા ક્રેહરીનછે, ખરૂં કેની?"

ઓમર—"તમે ખરા છેઓ. હા, તેમજછે. આ મારી બીજીવારની શાદી એક કેસ્સાહજેવીછે, અને તેબાબે મારે તમોને વિગતવારે જણાવવું જોઇએ, પણ તેમ કરૂં, તેઆગમચ મારે તમોને તમારેલગતા એકુબે સવાલ પુછવાછે. હમણાંસુધી બધી વાત મારેજલગતી થઈછે, પણ મારા પ્યારા ક્રૉઝકિ, ખચિત માનજો, કે તમારેલગતી કેટલીક બીના જાણવાને હું ઘણો એન્તેઝારછું."

ક્રૉઝકિ—"લાંબો વખ્ત થયો મેં ઑસ્ટ્રિયન સરકારની નોકરી છોડી દીધીછે. બાન જેલાશિશ, કે જે ઘણો વખ્તસુધી મારાં દેશી પ્રગણાંનો હાકેમ હતો, તેના જુલ્માતોથી કંટાળી જઇને મેં મારી રીજમીટની સરદારીનું રાઝીનામું આપ્યું. મારો સાધારણ ખર્ચ નિકળે, અને હું આસાનીથી રહી શકું, એટલું દ્રવ્ય મારીપાસેછે, પણ આળસુ પડીને દહાડા કાહાડવાનો મારો ખવાસ નથી, અને તેટલામાંટે હમણાં તમારી મુલાકાત લેવામાં મારી બે મતલબોછે. પેહેલી મતલબ તો એછે, કે તમો જેવણનાંમાં હું હંમેશાં મોટો લાભ લેતો આવ્યોછું, તેવણને જે માનનેલાયકછો, તે તમોને મળીને મારે મ્હોંડે ઝાહેર કરવું બીજી મતલબ એછે, કે મારેથી જે ગરીબ નોકરી થાય, તેમાંટે તમોને અર્ઝ કરવી."

ઓમર—"જેવું તમારૂં નામ મને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તેજ વેળા તમોમાંટે કાંઇ પણ કરવાનો ઉમેદ મારાં દેલમાં બરપા થઈ આવી!" એમ બોલી તેણે પાછો પોતાના દોસ્તનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ ઘણી માયાથી હળાવ્યો. "ખચિત, તમારી નોકરી મને ઘણી કીમતી થઇ પડશે. હું તે તરતજ કબુલ રાખુંછું, અને તમોને શું હોદ્દો જોઇએછે, તે મને જણાવો."

ક્રૉઝકિ—"તેબાબે આપણે હવેપછી નક્કી બંદોબસ્ત કરીશું, પણ તેટલાં મારાં ખરાં દેલથી તમારો ઉપકાર માનુંછું, તે કબુલ કરો, કેમકે તમોએ જરાપણ આનાકાનીવગર તરતજ મારી માગણી કબુલ કીધીછે. હવે તમારેલગતી હકીકત, જે તમે મને કેહેનાર હતા, તે શરૂ કરો."

૧૮૩૯ નાં સાલમાં ઓમર પાશાની સંભાળમાં સુલતાન માહમુદે અઇશાને કેવીરીતે સોંપી હતી; કેવીરીતે તેણીને ટ્રાન્સીલવૅનિયાનાં હરમાનસ્ટાડટ શેહેરની પડોશમાં આવેલાં બૅરન ડી ક્રેહરીનનાં કેલ્લેબંધીવાળાં આલિશાં મકાનમાં લઇ જવાની હતી; અને કેવીરીતે તેણીના હવાલામાં પેલો ભેદી દાબડો મુકવામાં આવનાર હતો, કે જે ચોકસ શર્તોએજ ઉઘાડવાનો હુકમ હતો, તે સર્વે હકીકત ઓમરે હવે ક્રૉઝકિને કહી સંભળાવા માંડી. પછી તે બોલ્યો, "આસુજબ જ્યારે લૅમબર્ગના ખુની હાથે મારી વાહાલી

સલિમાને મોતનો ઝખ્મ માર્યો, ત્યારે અઈશા ત્યાં હાઝેર હતી. તે જોઈ તેણી બીહુશ થઇ ગઇ, અને તેણીને બીજી ઓરત નૌકરોના હવાલામાં સોંપવામાં આવી. જ્યારે પાંછી હુશમાં આવી, ત્યારે દેલગીરીનેમારે અને દુ:ખથી દીવાનીજેવી થઈ ગઇ; આ ખરાબ બનાવનું કારણ તેણીજ હતી, એમ જણાવી તેણી પોતાનેજ બદનામ કરવા લાગી; કારણકે તેણીને પોતાને ઘર સલામત પહોંચાડવાનાં કારણે અમારૂં તેતરફ જવું થયું હતું, એમ તેણી કેહેવા લાગી; મારાં દુ:ખી દેલે જેટલો દેલાસો મારેથી દેવાય, એટલો મેં આ કમનસીબ જવાન બાનુને દીધો; અને ટુંકમાં કહુંછું, કે અમોએ પછી ત્યાંથી ઉઠાંગરી કરી વાલાશિયા પ્રગણાંના સ્લાટિના, કે જેની નઝદીકમાંજ આ કરપિણ કામ કરવામાં આવ્યું હતું, તેતરફ પાછી કુચ શરૂ કીધી. આ શેહેરમાં મારી વાહાલી મહોરદારની લાશને દફન આપવામાં આવ્યું. આ કામ પાર ઉતારવામાંટે અમોને તે શેહેરમાં થોડાક દિવસો થોભવું પડયું, અને પછી અમોએ અમારી મુસાફેરી પાછી શરૂ કીધી. આ સઘળો વખ્ત અઈશા પેલી ઓરત નૌકરોનીસાથે ગાડીમાંજ મુસાફેરી કરતી હતી, અને હું આગળનીજપેઠે ઘોડાઉપર સવારી કરતો હતો. તે મુસાફેરી પુરી થઈ, ત્યાંસુધી એકવાર પણ અઇશાનો ચેહેરો મારા જોવામાં આવ્યો નહતો, અને સભ્યતાનેખાતેર જે થોડાક હરફો કોઇકોઇ વાર બોલવાની ઝરરજ પડતી, તેસેવાય કાંઈપણ બીજી વાત અમો બંધે જણાવચ્ચે થઇ નહતી. આખરે અમો હરમાનસ્ટાડટની પડોશમાં આવી લાગ્યાં, અને ત્યારેજ જેમ હું લાંબો વખ્ત થયો ધારતો હતો, તેમ પેહેલીજ વાર મારા જાણવામાં આવ્યું, કે એક બેટીને, હું તેણીના લાંબા વખ્તના છુટા પડેલા દુ:ખી બાપને સ્વાધિન કરવા લઈ જતો હતો. તે મને કેમ જણાયું, તે હું તમોને કહુંછું. જ્યારે અમો હરમાનસ્ટાડટનીનઝદીકમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યારે અઇશા ઘણી આતુરતાથી ખબર કાહાડવા લાગી, કે બૅરન ડી ફ્રેહરીન હજી જીવતો હતો, કે નહીં ? તેનો જવાબ 'હા'માં મળવાથી અઈશાએ ખુશહાલીનો એક પોકાર માર્યો, અને તેણી બોલી ઉઠી 'અલ્લાહ કરીમ, તારો અહસાન માનુંછું, કે મારો વાહાલો બાપ હજી હયાતછે !' ત્યારપછી અમોએ જે મકાનતરફ રસ્તો લીધો, તે એક ઘણુંજ આલિશાં મકાન હતું. પણ તે વેળા મારા હકમાં બનેલા અતિ ખરાબ બનાવનેલીધે મારૂં દેલ એટલુંતો ગમખવાર હતું, કે તે મકાનનેલગતો બાગેબેહેસ્તજેવો બાગિચો, કે જેમાંથી અમો પસાર થતાં હતાં, તેઉપર મેં કશું ધ્યાનવટીક આપ્યું નહીં; તેમાં મને કશી મોજજેવું લાગ્યુંજ નહીં. અમોને ખબર પડી, કે બૅરન તે વેળા ઘરમાંજ હતો. મેં મારે હવાલે સોંપેલી જવાન બાનુનો ધ્રુજતો હાથ મારા હાથમાં પકડયો; અમોને જ્યાં તે નામદાર બૅરન બેઠેલો હતો, તે ઓરડામાં લઇ જવામાં આવ્યાં; તરતજ અઇશા પોતાના બાપઆગળ ઘુંટણિયે પડી, પોતાના ચેહેરાઉપરનો બુરખો ઉચકી નાખ્યો, અને બોલી, 'પ્યારા પેદર, તમારી લાંબા વખતની ગુમાઇ ગયેલી આલિડાને લેઓ !' અને બીજીજ પળે તે બુઝુર્ગ બાપે પોતાની બેટીને પોતાનાં હૈયાંસાથે ચાંપી."

થોડાક વખ્તસુધી ઓમર પાશા ચુપ રહ્યો, અને પછી નિચ્ચેસુજબે બોલવાનું પાછું શરૂ કર્યું:—

"આ પેહેલીજ વાર મેં આલિડા ડી ફ્રેહરીનનો ચેહેરો જોયો હતો. તેણી અતિશય ખુબસુરત હતી, અને તેણીની ઉમર આસરે ઓગણીસ વર્ષોની હતી. તેણીએ પોતાના

બાપસાથે મારી ઓળખ કરાવી; અને જ્યારે તેણે મારૂં નામ જાણ્યું, અને મારીઉપર બનેલા છેલ્લા ગઝબબાબે વાકેફ થયો, ત્યારે મને ઘણોજ માયાભરેલો આવકાર દીધો. તે વખ્તના દેખાવબાબે હું વધારે લંબાણ કરતો નથી, પણ આલિડાબાબેજ તમોને વધારે વિગતે જણાવીશ, કે જેણીનેમાંટે મને પછી તેજ દિને બધી હકીકતથી વાકેફ કર્યામાં આવ્યો હતો. મને એવું જણાવવામાં આવ્યું, કે જ્યારે આલિડા એક ન્હાનું બચ્ચું હતું, ત્યારે તેણીની મા મરણ પામી, અને તેણી બૅરનનું એકજ પુરૂં બચ્ચું હતું, તેટલા-માંટે બૅરનનો તેણીનાંમાં ઘણો જીવ હતો. તે એલચીતરીકે એક ઘણો ખબરદાર મર્દ હોવાથી, જ્યારે આલિડા દશ વર્ષની હતી, ત્યારે ઑસ્ટ્રિયન સરકારે તેને ઈરાનના શાહની દરબારમાં પોતાના એક ખાસ કામનેમાંટે એલચીતરીકે નેમ્યો હતો. તે ત્યાં જવા નિકળ્યો, ત્યારે પોતાની બેટીને પોતાનીપછવાડે મુકી જવા તેને ગમ્યું નહીં, તેટલામાંટે તેણે તેણીને, તથા તેણીનેમાંટે એક સ્ત્રીશિક્ષકને સાથે લઇને જવાનો ઠરાવ કર્યો. તેઓ સઘળાં ઈરાન ગયાં, અને યુરોપથી બે વર્ષોની મુદ્દતસુધી ગેરહાઝેર રહ્યાં, કે જે વખ્ત વિત્યાબાદ તેઓ ઈસફ્હાનની દરબારમાંથી પાછાં ઘર આવવા નિકળ્યાં. આ વેળા આલિડાની ઉમર બાર વર્ષોની હતી, અને તેણી ઘણીજ ખુબસુરત હતી. એશિયા માઇનરમાં આવેલાં ડિયારબૅકિરનાં ટર્કિશ પ્રગણાંમાંથી તેઓ પસાર થતાં હતાં, તે વેળા તે એલચીખાતાંની ટોળીઉપર લુટારાઓએ હલ્લો કર્યો; તેઓપાસે જે હતું તે તમામ લુટી લેવામાં આવ્યું, અને ચીસો પાડતી આલિડાને તેણીના દીવાનાજેવા થઇ ગયેલા બાપસોડેથી છિનવી લઈ ગયા. તેણીને અતિ ખુબસુરત જોઇને તે ચંડાળોએ તેણીને સારી રકમે એક ગુલામડીતરીકે વેચવાનો ઠરાવ કર્યો. તેઓ તેણીને અલેપોખાતે લઇ ગયા, કે જ્યાં તેણીને એક બુઢા ટર્કને વેચવામાં આવી, કે જે ગુલામો ખરીદવા અને વેચવાનો નીચ ધંધો કરતો હતો. આ શખ્સ, કે જેનું નામ ઈબ્રાહીમ હતું, અને જેનીસાથે તે લુટારાઓને લેવડદેવડ હતી, તે તેણીને અઇશા નામ આપી, બીજી ગુલામડીઓનાં ટોળાંસાથે કૉન્સટૅન્ટિનોપલખાતે લાવ્યો. બાચારી આલિડાએ પોતાનો છુટકારો કરવા-માંટે તે નાપાક શખ્સના ઘણા કાળાવાળા કર્યા, પણ ફોકટ. તેણીની કાકલુદી અને કાળાવાળાથી તે ઉલટો વધારે ગુસ્સે થઇ તેણીને ખરાબ ગાળગળોચ કરવા, અને સખ્ત માર મારવા લાગ્યો. આખરે તેણીને કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે લાવીને ગુલામોના બાઝારમાં વેચવા ખુલ્લી મુકી, અને ત્યાંથી તેણીને મર્હુમ સુલતાન માહ-મુદના ઘરખટલાનેવાસ્તે એક બાંદીતરીકે વેચાતી લેનામાં આવી. સુલતાનના જે અમ-લદારે તેણીને ખરીદી હતી, તેનીઆગળ આલિડાએ પોતાનો તમામ અહેવાલ કહ્યો, પણ તેઉપર તેણે પણ કાંઇ ધ્યાન આપ્યું નહીં. ત્યારપછી તેણીને બાદશાહી ઝનાનામાં એક લોંડીતરીકે મોકલવામાં આવી, કે જ્યાં પોતાના બદબખ્તને તાબે થઈ જેમ રેહેવાયું, તેમ તેણી દિવસો કાહાડવા લાગી. વખ્ત વેહેવા લાગ્યો; વર્ષો પસાર થઇ ગયાં, અને એક દિને જ્યારે તેણીની ઉમર સતર વર્ષોની હતી, ત્યારે આલિડાની ખુબસુરતીઉપર સુલતાન માહમુદની નઝર ખેંચાઈ. તેણીને ઘણોજ ખુબસુરત જોઇ તે તેણીનીઉપર મોહિત પડયો, અને પોતાની માનીતીઓમાં આલિડાને પણ દાખેલ કીધી હતે, પણ આ અર્ધી દીવાનીજેવી દુઃખી છોકરીએ તે નામદારના પગઉપર પોતાનું માથું નાખી, તેનેથી દયા

આહી. પોતાની તમામ કયેફ્રેયત સુલતાન માહમુદને કહી સંભળાવી. તે નામદાર ઘણાં ઉમદાં દેલનો મર્દ હતો, તેણે પોતાનાં મનઉપર કાબુ રાખી, તેણીની માગણી કબુલ કીધી. તોયે તેણે આલિડાને પોતાને ઘેર પાછી મોકલવાની અર્જઉપર તરતજ ધ્યાન આપ્યું નહીં, કેમકે તે એમ ધારતો હતો, કે વખતના વેહેવાસાથે તેની તેણીનીતરફની અતિશય માયા-મેહરબાની જોઈ આલિડા પિગળશે, અને તેની માયાળુ ખંતથી તેણીનો પ્યાર હજી પણ તે મેળવવા પામશે, અને તેમ થશે, તો તે આલિડાને પોતાનાં ઝનાનામાં રાખી શકશે. પણ વખ્ત તો વેહેયોજ ગયો, અને સુલતાનનાં દુરનેદુર રેહેવામાંટે, તથા તેની તમામ માયામેહરબાનીમાંટે જોકે આલિડા તેનાં ઘણાં અહસાનમાં હતી, છતાં તેની રાખેલી ઔરતતરીકે રેહેવાને તેણી ઘણીજ નાખુશ હતી. અત્રે મારે જણાવવું જોઇએ, કે આલિડાની કયેફ્રેયત સાંભળીને પેલા પાપી ગુલામી વેપાર ચલાવનાર ઇબ્રાહીમને શોધી કાહાડવાને ઘણીક તજવીઝ કર્યામાં આવી, અને ડિયારબેકિરના પાશાને પુછાવતાં, એવું માલુમ પડયું, કે આ શખ્સ તે પ્રગણાંમાં ઉભાઇ જતા લુટારાઓસાથે છુપો સંબંધ રાખવામાંટે ત્યાં જાણીતો હતો, અને તે સર્વેથી ખુબસુરત જીવડાઓનો વેપાર ચલાવવામાં મશ્હુર હતો. આઉપરથી એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો, કે ફરી જ્યારે ઇબ્રાહીમ કૉન્સટૅન્ટિનોપલખાતે દેખાવ દે, ત્યારે તેને પકડીને કેદ કરવો. આપ્રમાણે વખ્ત વહી ગયો; સુલતાન માહમુદે હજી પણ આલિડાને કોઇ પણ રીતે પઝવવાતું મૌકુફ રાખ્યું હતું; છતાં તેણીનો છુટકારો કરવાજેટલું મોટું દેલ તેણે દેખાડયું નહીં. માહમુદની છેલ્લી બીમારીની થોડુંકજઉપર એક દિને તેના બેટા અબદુલ-મેડજિડ, કે જે હાલમાં સુલતાનછે, તેણે આલિડાને ઝનાનાને-લગતા બાગમાં ખુલ્લે ચેહેરે ફરતી અછડતી જોઇ. આ જવાન શાહઝાદો, કે જે તે વખ્તે ફકત એક ન્હાનો છોકરો હતો, તે તેણીના પ્યારમાં પડયો; તેણે આલિડા કોણ હતી, ક્યાંથી આવી હતી, વગેરે ખબરો મેળવી, અને તેણી પોતાના બાપના ઝનાનામાં રાખેલી ઔરતોમાંની એક નહતી, એમ જ્યારે જાણ્યું, ત્યારે તેણીનીઉપર પ્યારનો એક કાગઝ લખ્યો, કે જે અકસ્માતથી તેના બાપ માહમુદના હાથમાં જવા પામ્યો: આલિડાએ કોઇબીરીતે તેના બેટાને આ કામમાં ઉત્તેજન આપ્યું હતું કે નહીં, અને તેણી પોતે પણ તેનીસાથે પ્યારમાં હતી કે નહીં, તેબાબે સુલતાને તેણીને પુછ્યું. તેણીએ ભોળાં દેલથી તે વાતનો એન્કાર કર્યો. આ બનાવ બન્યાપછી એકાએક સુલતાન માહમુદ બીમાર થયો; અને બીમારીનાં દુઃખોમાં, અને તે ઘડીસુધી રાજ્યની સંભાળબાબેની કાળજીમાં, તે આલિડાને તો લગભગ ભુલીજ ગયો. પણ જ્યારે તે નામદારને લાગ્યું, કે હવે તે ઝાઝો વખ્ત આ ફાની દુનિયાંમાં રેહેશે નહીં, ત્યારે જે ખુબસુરત જીવડાને હજીતો તેણી બચ્યું હતું, તેટલાં તેણીના બાપના હવાલામાંથી ઘાતકીપણે છિનવી લેવામાં આવી હતી, તેને વાજેબી એન્સાફ આપી એક ભલું કામ કરવાનો એરાદો કર્યો. વળી તેમ કર-વાનું તેને વધારે મોટું બીજું કારણ એ હતું, કે તેના મુવાબાદ તેનો છોકરો અબદુલ તેના પોતાનાજેવોજ ઉદાર દેલથી વિવેકી નિવડશે નહીં, પણ તેથીઉલટો પોતાનો જવાન હવસ પુરો પાડવામાંટે સુલતાનતરીકેની પોતાની પુર સત્તા વાપરી, તે બીચારી જવાન બાનુનાં સુખનો નાશ કરશે, એમ તે નામદારને લાગ્યું, જોકે માહમુદને તેમ વિચારવાનું પુખ્ત કારણ હતું, છતાં મારે તો જણાવવું જોઈએ, કે તેમ વિચારવામાં તેણે પોતાના

બેટાને ઘણી ગેરઇન્સાફી કીધીછે, કારણકે અબદુલ-મેઈજિડનો ખવાસ ઘણો ઉદાર, દયાળુ, અને ઉમદાછે. તોયેપણ એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું, કે આલિડાને છુટકારો બક્ષી અબદુલ-મેઈજિડના હાથમાં ન જાય, માંટે ત્યાંથી દુર કરવી. આ કામ બજાવવામાંટે મને ચુંટી કાહાડવામાં આવ્યો."

ફરીથી ઓમર થોડોક વખ્તસુધી ત્યાં બોલતો મુગો રહ્યો, કે જ્યારે ક્રૅાઝકિ તો આ દેલપસંદ બાબતનો છેડો શું આવશે, તે જાણવાની અધીરાઇમાં પડયો હતો.

પાશાએ આગળ ચલાવ્યું, "હાં મારે જણાવવું જોઇએ, કે તે યાદગાર સાંજ, કે જ્યારે મને પોતાનીપાસે તેડી લાવવાને સુલતાન પોતાના કાસેદને ફરમાવતા હતા, તેજ વખ્તે તે નામદારને ખબર કરવામાં આવી, કે તેની આગળે દિને પેલો ગુલામી વેપારી ઇબ્રાહીમ કૅાન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે આવી ચઢવાથી, તેને પકડવામાં આવ્યોછે. તેઉપરથી માહમુદે તેને પોતાનીહઝુરમાં લાવવાનો હુકમ કર્યો. જ્યારે તેને લાવવામાં અને સવાલો કર્યામાં આવ્યા, ત્યારે આલિડાએ જણાવેલી તમામ હકીકત ઘણીજ નફ્ફટતાઇથી તે નામુકેર ગયો, અને કસમ ખાવા લાગ્યો, કે તેણે તો તેણીને આલેકઝાંડ્રિયાના ગુલામી બાઝારમાંથી વેચાતી લીધી હતી. આઉપરથી માહમુદે આલિડાને જે ઓરડામાં તે બીમાર પડેલો હતો, ત્યાં બોલાવી મંગાવી, અને તેનીસાંમે રજુ કીધી. જે બાબત તેણીએ સુલતાનને પ્રથમ જણાવી હતી, તેજ બાબત તેણીએ ખુલ્લાં દેલથી વેપારીનાં મ્હોંડાંઉપર પાછી કહી સંભળાવી. આઉપરથી ઇબ્રાહીમ પોતાની લુચ્ચાઇ ધુળ મળેલી જોઈ તે નામદારનીસાંમે ધુંટણ ભરડિયે પડી તેની માફી ચાહાવા લાગ્યો, પણ સુલતાન ઘણો ગુસ્સે થયેલો હોવાથી તે નામદારે તે પાપી શખ્સને 'સાત મેનારાવાળા' જાણીતા અને ઝબરદસ્ત કેલ્લામાં જન્મસુધી કેદ કરવાને ફરમાવ્યું. જ્યારે હું મેહેલમા નામદાર સુલતાનના હુકમથી આવ્યો હતો, ત્યારે મેં જે સુફેદ દાઢીવાળા બુઢા ટર્કને બહારના ઓરડામાંથી બંદીવાનતરીકે લઈ જતો જોયો હતો, તે એજ ઇબ્રાહીમ હતો. જે બાદશાહે આલિડાતરફ આટલી બધી માયા દેખાડી હતી, તેણીને તે નામદારે તેણીથી છુટાં પડતાં ઘણાક આશીર્વાદો દીધા, કે જે વેળા તેણીએ તે નામવરનીસાંમે ધુંટણિયે પડી પોતાના છુટકારામાંટે જે કાળજી તેણે દેખાડી હતી, તેમાંટે ઘણો અહસાન માન્યો. જ્યારે તે મરણકાંઠે પડેલા શાહનશાહનો ઓરડો આલિડા છોડી ગઈ, કે તરતજ મને અંદર દાખેલ કરવામાં આવ્યો, કે જે વેળા મારા આગળ જણાવ્યામુજબે મને તેણીનાસંબંધમાં શું શું કરવાનું હતું, તેમાંટે હુકમો ફર્માવ્યામાં આવ્યા."

આ સર્વે હકીકત ક્રૅાઝકિએ ઘણાં ધ્યાનથી સાંભળી, ને તે તેને ઘણી દેલપસંદ લાગી, અને પછી તેને પુછ્યું, "પણ પેલા દાબડાનું શું થયું?"

ઓમર—"હું હવે તેજ બાબતઉપર આઉંછું. પોતાની લાંબા વખ્તસુધી ગુમાઇ ગયેલી બેટીને પાછી જોવાથી બૅરન ડી કેહરીન બહુ ખુશીમાં આવી ગયો; તે સુલતાનને હઝારોહઝાર દુઆ દેવા લાગ્યો; અને વળી તેણીને પોતાના ઝનાનામાં રાખવાછતાં તેણીની નીતિને કશો પણ ધોકો લગાડવાવગર પાછી મોકલવામાંટે તે તેની પુષ્કળ તારીફ ગાવા લાગ્યો. વળી મેં લીધેલી ભારે તકલીફસારું, તથા તેની બેટીની લીધેલી ભારી સંભાળમાંટે તે

મારો પણ બેહદ અહસાન માનવા લાગ્યો, અને પોતાના પરોણાતરીકે તેને ત્યાં થોડાં અઠવાડિયાં ગુજારવાને કાકલુદીથી અર્ઝ કરવા લાગ્યો. સલિમાને ખોવાથી મને એટલોતો ગમ લાગેલો હતો; કે પાછો ઘર ફરવાને લાંબી મુસાફેરી કરવાની મારી ઉલટ તદ્દન મરી ગયેલી હતી, અને તેટલામાંટે બૅરનની માયાળુ પરોણાગત એક મહિનાસુધી ચાખવાને હું ત્યાં થોભી ગયો. તેણીના બાપનીહઝુરમાંજ મેં તેણીને પેલો દાબડો હવાલે કર્યો, અને તે ઉંધાડવાબાબે સુલતાને જેજે શર્તો કીધી હતી, તે તમામ મેં તેણીને કહી સંભળાવી. કારણકે તે તરતજ ઉંઘાડવાનો નહતો, કેમકે આલિડાનો બાપ તો જીવતો હતો; તેણી કાંઇ પૈસાસંબંધી મુસ્કેલીમાં નહતી; અને વળી તેણીને ઘણો માયાભર્યો આવકાર તેણીનાં બાપતરફથી મળ્યો હતો. એક માસ વિત્યાકેડે હું ત્યાંથી પાછો ફર્યો, અને બૅરનને કબુલાત આપી, કે જો કોઇ કારણથી હું તેના મોહેલતીનઝદીકમાં આવીશ, તો ઝરૂર ફરીથી તેની મુલાકાત ખુશીથી લેવાને ચુકીશ નહીં. આ બનાવ બન્યાપછી ઘણાંક વર્ષો વહી ગયાં. પણ ગમેએવાં ભારી દુઃખવચ્ચે મેં આલિડાને તેણીના બાપને મેળવી આપવામાં જે ભાગ લીધો હતો, તે જ્યારે મને યાદ આવતું, ત્યારે મને એક જાતની ખુશી ઉપજતી હતી. આ બનાવ બન્યાને છ વર્ષોપછી, એટલે ૧૮૪૫ નાં સાલમાં મને વાલાશિયાનાં રાજધાની શેહેર બુખારેસ્ટખાતે જવું પડયું, કારણકે ત્યાંના રાજકર્ત્તા *હૉસપોડાર, કે જે અમારા નામદાર સુલતાનનો એક જાગીરદાર હતો, તેની કાંઇક ખોટી વર્ત્તણુકનેલીધે તપાસ કરવાની ઝરૂર હતી. આ જાણીતાં શેહેરમાં મને બૅરન ડી ફ્રેહરીનની અને તેની બેટી આલિડાની ન ધારેલી મુલાકાત થઈ ગઇ. આ વેળા આલિડા બીમાર હોવાથી, તેણીના હકીમોએ હવા અને જગ્યાના ફેરફારમાટે ભલામણ કરવાથી તેણીને લઇ બૅરન ત્યાં આવ્યો હતો, કારણકે તેઓના ધારવાપ્રમાણે તેણીની બીમારી તનની નહીં, પણ મનની હતી, અને તેણીનાં મગઝઉપર કોઈ જાતની એન્તેઝારીનો બોજો પડેલો હતો. મારાં કામને સબબે મને કેટલાક મહિનાઓસુધી બુખારેસ્ટખાતે રેહેવું પડયું, અને તે અરસામાં હું વારંવાર બૅરન ડી ફ્રેહરીનને ઘર તેની મુલાકાતે જતો હતો. ન ધારેલીરીતે તે બાનુની બીમારીનો છુપો ભેદ હું જાણવા પામ્યો, અને તે એજ હતો. કે તે બીચારી મારીઉપર કદી નાબુદ ન થાયએવા પ્યારમાં પડીને ઝુરતી હતી. આ જાણી મને તેણીઉપર રહમ આવી, અને રહમઉપરથી વધીને પ્યાર આવવા લાગ્યો. મારી હક થયેલી વાહાલી સલિમાબાબે અમો બંધે જણાં વાતો કરવા લાગ્યાં, અને ધીમેધીમે મને માલુમ પડવા લાગ્યું, કે તેણીની ખુબસુરતી સલિમાની ખુબસુરતીને મળતી હતી. તેવાજ કાળા, ચળકતા બાલો; તેવીજ ચળકતી ખુબસુરત આંખો; તેવોજ ચેહેરાનો ઘટમ; અને તેવોજ મ્હોડાંનો ફેરેસ્તાઇ દેખાવ! વળી તેણીની રીતભાત પણ તદ્દન ઉગમણ દેશની બાનુઓનાજજેવી; સાદ પણ જાણે મર્હુમ સલિમાનોજ; તમામ બાબતોમાં તેણી મારી વાહાલી મરનાર સલિમાને તદ્દન મળતી આવતી હતી! ટૂંકમાં, હવે હું ટુંકમાંજ કહુંછું, કે હું પણ તેણીને ચાહાવા લાગ્યો, છતાં તેણીનો હાથ મેળવવાની માગણી કરવાની હું હેમત કરી શક્યો નહીં. હું જો તેમ કરૂં, તો તેણી કે જેણીએ મારો જાન બંચાવવામાટે પોતાનો જાન આપ્યો હતો, તેણીની પવિત્ર યાદને દોષ લાગે, એમ મને લાગ્યું. આ વખ્તે બૅરન ડી ફ્રેહરીનઉપર લકવાની બીમારીએ ગળબો

* જુઓ નોટ ૪૧ મી.

કર્યો, અને થોડાજ દિવસમાં તે બીચારો આ ફાની દુનિયા છોડી ગયો. તેનાં મોતથી તેની બેટીને ઘણોજ ઝખુન ઘા લાગ્યો, અને ફક્ત મારી હાઝેરીથીજ તેણી પોતાનું દુ:ખ થોડો વખ્ત વિસરવા લાગી. હવે કરવું કેમ? તેણીથી છુટા પડવું; તેણીને જણાવવું, કે હું તેણીનીસાથે શાદીના ગાંઠથી બંધાઇ શકતો નહતો; તો તેણીનાં સુખનો હંમેશસુધીનો નાશ કરવાબરાબર હતું. પણ આરીતે તેણીને હંમેશાની દુ:ખી કરવી, એ મારેથી બનેએમ નહતું, અને બૅરનનાં ગુજરવાપછી પાંચ યા છ મહિના વિતયાબાદ મેં આ વાત આલિડા-આગળ છેડી. મેં તેણીને સાચું જણાવ્યું, કે મેં મુસ્લીમ દીન એખતિયાર કર્યોછે, અને તેઓનો દેશ તે હવે મારો પોતાનો દેશ થયોછે, અને તેણી જો મારીસાથે શાદી કરે, તો અમારી શાદીની ક્રિયા મુસ્લીમ રવાઝપ્રમાણેજ થવી જોઇએ. તેણીએ કસમઉપર જણાવ્યું, કે મારો મઝહબ અને દેશ હવે તેણીનો પણ થશે, અને મારેખાતેર જે પણ ભોગ આપવા પડે, તે વગર આનાકાનીએ આપવાને તેણી ઘણી ખુશી જણાઇ. આઉપરથી અમોએ શાદી કીધી, અને ત્યારપછી, મારા વાહાલા ફ્રૅઝકિ, સુલતાન માહમુદના મરતી વખ્તના હુકમોમુજબે, અમોએ તે દાબડો ખોલ્યો."

વળી થોડીક વારસુધી વાત બંધ પડી, અને વળી પાછી તે ઓમર પાશાએ નિચ્ચે-મુજબે શરૂ કીધી:—

"તે દાબડો ઉંઘાડવામાં આવ્યો. તેમાં ઉપરજ મહોરબંધ એક કાગઝ આલિડા ફ્રુહરીનનાં સરનામાનું મુકેલું હતું; અને તેનીનિચ્ચે અતિ મોટી કીમતના ઝવાહેરો હતાં. આ કાગઝ મરનાર સુલતાનના ખાનગી "સેક્રેટરી"ને હાથે લખાયલું હતું, પણ તેઉપર ખુદ પોતાને બાદશાહી હાથે સુલતાને સહીસાખ કરેલાં હતાં, તેમાં આ અતિ કીમતી અને ઉમદા ભેટ આપતાં જે શર્તો કીધેલી હતી, તેનો ખોલાસો માયાભરીરીતે કર્યામાં આવ્યો હતો, કે જો આલિડાને ટ્રાન્સીલવૅનિયા ગયાપછી માલુમ પડે, કે તેણીનો બાપ મરણ પામ્યોછે, અને તેથી તેણી નાવારિસ અને નિરાધાર થઇ ગઇછે, તો આ દાબડામાં તેણીને-માટે જોઇતી દોલત હતી. અગર તેમ નહીં, ને તેણીનો બાપ જીવતોછતાં, તેણીને પાછી પોતાને હવાલે લેવાને ના પાડે, એવા ખ્યાલથી, કે તેણી હવે અનીતિમાન અને અપવિત્ર થઇ હતી, તો તેવે સમયે પણ આ દોલત તેણીને કામ લાગે, તો જોકે કાગઝમાં લખેલી બીનાથી બૅરનની પુરતી ખાતેરી કરવામાં આવી હતી, કે આલિડા તેનીપાસે જેવી હતી, તેવીજ પાકી અને કલંકવગરની હાલતમાં પાછી આવી હતી. ત્રીજું-કે જો ટ્રાન્સીલવૅનિ-યાખાતે પાછા ફર્યાપછી, તેણીનો બાપ તેણીને બેટીતરીકે પાછી કબુલ રાખે, અને તેથી કરીને તેણીને પૈસાસંબંધી કશી અગવડ ખમવી ન પડે, તો જ્યાંસુધી કોઇ તેણીનીસાથે ખુશીથી પરણે, ત્યાંસુધી તે દાબડો ખોલવો નહીં, પણ શાદીને દહાડેજ તે ઉંઘાડી, તેમાંનાં અતિ કીમતી ઝવાહેરો સુલતાનતરફથી લગનની ભેટતરીકે કબુલ રાખવાં. અને ચોથું-કે જો ત્રીસ વર્ષની ઉમરસુધી કોઇ તેણીનીસાથે શાદી નહીં કરે, તો પછી એમ સમજવું, કે તેણીની પરણવાની હવે ઝાઝી આશા નથી, અને તેટલામાટે આ કીમતી ખઝાનો વાપરવાથી તેણીએ બેનસીબ રેહેવું નહીં, પણ તે ખોલીને તેમાંહેલી દોલતનો ગમે તે ઉપયોગ કરવો, કે જે દોલત સુલતાન માહમુદે એક બાપતરીકેના પ્યારથી તેણીને બખ્શી હતી. આમુજબે તે કાગઝમાં બ્યાન કર્યામાં આવ્યું હતું, જે વાંચીને અમો બંધેઉપર મરનાર સુલતાને

બતાવેલી ભારે અક્લમંદી અને સખી દેલગુરદાબાએ ઘણી ઉંડી અસર થઇ. ક્રૉઝકિ, ટુંકમાં કહુંછું, કે આલિડાએ મારી મહોરદાર થવાપછી અઇશાનું પોતાનું આગળનું નામ પાછું ધારણ કર્યું, અને આજસુધી તેણી મારીતરફ એક માયાળુ, નર્માશવાળી,* અને નમકહલાલ મહોરદારતરીકે વર્ત્તીછે."

હજીતો આ વાત પુરી થઇ નહીં, તેટલાં પોતાના હાથમાં મહોર કીધેલું એક "પાકેટ" લઇને એક એડી-કાંગ તે ઓરડામાં દાખેલ થયો, અને માનસાથે ઓમરને જણાવ્યું, કે હમણાંજ એક ટાટાર, યાને સરકારી કાસેદ તે લઇને ઑટૉમન રાજ્યધાનીતરફથી આવી પહોંચ્યો હતો. આટલું જણાવી, તે આડી-કાંગે ત્યાંથી રૂખસદ લીધી, અને ઓમર પાશાએ તેઉપરનાં સરનામાતરફ સ્હેજ નઝર ફેંકી, તે પોતાની લખવાની "ટેબ્લ"નાં એક ખુણામાં મુકી આવી દીધી.

પછી શાંત સ્વભાવે તે વડા સેનાધિપતિએ પોતાના દોસ્ત ક્રૉઝકિને કહ્યું, "હમણાં કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે એક નવા સીરાસકિયર, યાને લડાઇખાતાના પ્રધાનની નેમણુક કર્યામાં આવીછે. આ નવો હોદ્દેદાર, બ્હીકણ અને કમહેમતનોછે, અને આ દસ્તાવેઝ, જે હમણાં મને મળ્યોછે, તે તેનીતરફનોછે."

આ સાંભળી તે બુઝુર્ગ ક્રોશિયન અજાયબીથી બોલી ઉઠયો, "અને તોબી તમો તે વાંચતા નથી ?"

ઓમર—(લગાર મુંછમાં હસીને) "ફિકર નહીં, તેને વખ્તે થોડા દહાડાપછી તેબી વંચાશે ! તે વખ્તનાઅરસામાં," પાછો ગંભીર થઇ જઇને, "હું એક એવોતો ફટકો લગાવવાની ઉમેદ રાખુંછું, કે તેથી આખું યુરોપ અજાયબીમાં ગરક થઇ જશે ! જુઓ ! યુરોપની જુદીજુદી મુખ્ય રાજધાનીઓનાં આગેવાન પત્રો હ્યાં મૌજુદછે," એમ બોલી પાશાએ એક "ટેબ્લ," કે જેઉપર વર્તમાનપત્રોના ઢગલાઓ પડેલા હતા, તેતરફ આંગળી દેખાડી, "લંડનનું 'ટાઇમ્સ,' પારિસનું 'જુરના ડે ડેબા,' માડ્રિડનું 'હેરાલ્ડૉ,' ફ્રૅંકફૉર્ટનું 'આલમાઇન ઝીટાં,' અને બીજાં ઘણાંક પત્રો, સઘળાં ખરાં દેલના સંતોષસાથે એક આવાઝે મત આપેછે, કે મારી ફર્ઝછે, કે મારે પેહેલો હમલો લઇ જવાનો જોખમ ખેડવો નહીં, પણ પોતાના સંરક્ષણનેમાટે થોભવું. ઠીક, ઠીક, મને મારી ફર્ઝ શિખાવવામાટે આ ગ્રહસ્થોએ લીધેલી તકલીફમાટે અહસાન થયું ! પણ હું એ લોકોને દેખાડી આપીશ, કે હું મારી ફર્ઝ તે લોકોકરતાં વધારે સારીરવેસે સમજુંછું ! મારા પ્યારા ક્રૉઝકિ ! જુઓ, આ 'લંડન ટાઇમ્સ,' કે જે પોતાને આખાં યુરોપમાં સૌથી આગેવાન પત્ર કેહેવાડવાનો ફાંકો રાખેછે, તે બીઅદબીભરી અભિમાનીસાથે શું કેહેછે ! 'ઓમર પાશાએ તદન પોતાનાં સંરક્ષણનો બંચાવ કરવો, અને ડૅન્યુબ નદી ઓળંગી જઇ, ત્યાં પોતાનાં લશ્કરને લઇ જવાનો વિચાર વટીક કરવો જોઇએ નહીં.' એમ આ 'ટાઇમ્સ' પત્ર લખેછે: અને હવે, મારા દોસ્ત, તમો તરત જોશો, કે ઓમર કેવીરીતે કામ લેછે."

તેનાં આ ભાષણમાં જરા પણ ફીસિયારી કે બડાઇનો અંશ નહતો, પણ તે લગાર ખુશ મશ્કરીની, અને ટકારની ઢપે તે ચેતવણીનાં લખાણોસંબંધી બોલ્યો હતો. આ સઘળો વખ્ત ક્રૉઝકિ તેનીતરફ અજાયબી અને આતુરતાથી ટીકયા કરતો હતો; કારણકે તે પાશાને રગેરગ ઓળખતો હતો, અને તેથી તેણે જાણ્યું, કે કોઇ ઝબરદસ્ત ફટકો લગાવવાનો તેનો વિચાર હતો.

આઉપરથી તે ક્રોશિયન બોલ્યો, "તમોએ મારી કમીની નોકરી કબુલીછે. હું પણ કાંઇ આળસુ બેસી રેહેવાની નહીં, પણ ઉદ્યોગી નોકરી માગુંછું; પણ ખાતેરી રાખજો, કે તે કાંઈ હું મોટી પદવીની ઉમેદમાં માગતો નથી, પણ મારેલાયકનીબી હશે, તો હું મોટા ઉપકારસાથે કબુલ રાખીશ. તમારાં લશ્કરની એકાદ ટુકડીમાં મને એક *વૉલન્ટીયરતરીકે પણ રાખશો; તો——"

ઓમર—"હા, મારા મેહરબાન દોસ્ત, હું તમોને એક રીજમીટમાં જોડવા માગુંછું પણ તમો માગોછો, તેમ એક સાધારણ સેપાહતરીકે નહીં, કે નહીં એક ઉતરતી પદવીના અમલદારતરીકે. હું તમોને ૪,૦૦૦ સેપાહોની બનેલી એક ઘણી સરસ, નામિચી પાયદલ રીજમીટના વડાના હોદ્દાઉપર †મેજર-જનરલની પદવીસાથે નેમુંછું, કે જે રીજમીટ હાલમાં ટુરટુકાઈખાતે મથક કરીને પડેલીછે."

આમુજબે બોલીને, હજીતો ખુશીમાં આવેલો ક્રૉઝકિ તેનું અહસાન માને, તેઆગમચ **ઓમર પાશાએ** ઓરડાનું બારણું ખોલ્યું, અને પછી પોતાના સઘળા એડી-કાંગોને માંહે બોલાવ્યા. પછી "ટેબ્લ"ઉપર મુકેલાં મહોરબંદ એક દસ્તાવેઝતરફ આંગળી બતલાવીને તેણે પેહેલા એડી-કાંગને કહ્યું, "તરત ઘોડેસવાર થાઓ, અને બનતી ઉતાવળે **વિડિન**ખાતે દોડી પહોંચી બહાદુર ઇશમાયલ પાશા, કે જેવણ ત્યાં લશ્કરની સરદારીમાંછે, તેવણને આ રૂકો હાથોહાથ આપો. આ કામ પુરૂં કરી, તમો ટુરટુકાઈખાતે મને આવી મળજો."

એડી-કાંગે તે રૂકો લીધો, વાંકો વળી નમ્યો, અને તરત ત્યાંથી રવાના થયો.

પછી બીજા એડી-કાંગતરફ ફરીને **ઓમર** બોલ્યો, "તમે પણ તરત સવાર થાઓ, અને **રસ્ટ્ચક**ખાતે દોડી પહોંચો. આ રૂકો ત્યાંના સરદારનેમાટેછે, તે તેને બરાબર સ્વાધિન કરી, તમો પણ મને ટુરટુકાઇખાતે આવી મળજો." તે જવાન એડી-કાંગે પણ તે રૂકો લીધો, વાંકો વળી નમ્યો, અને ત્યાંથી ચાલતી પકડી.

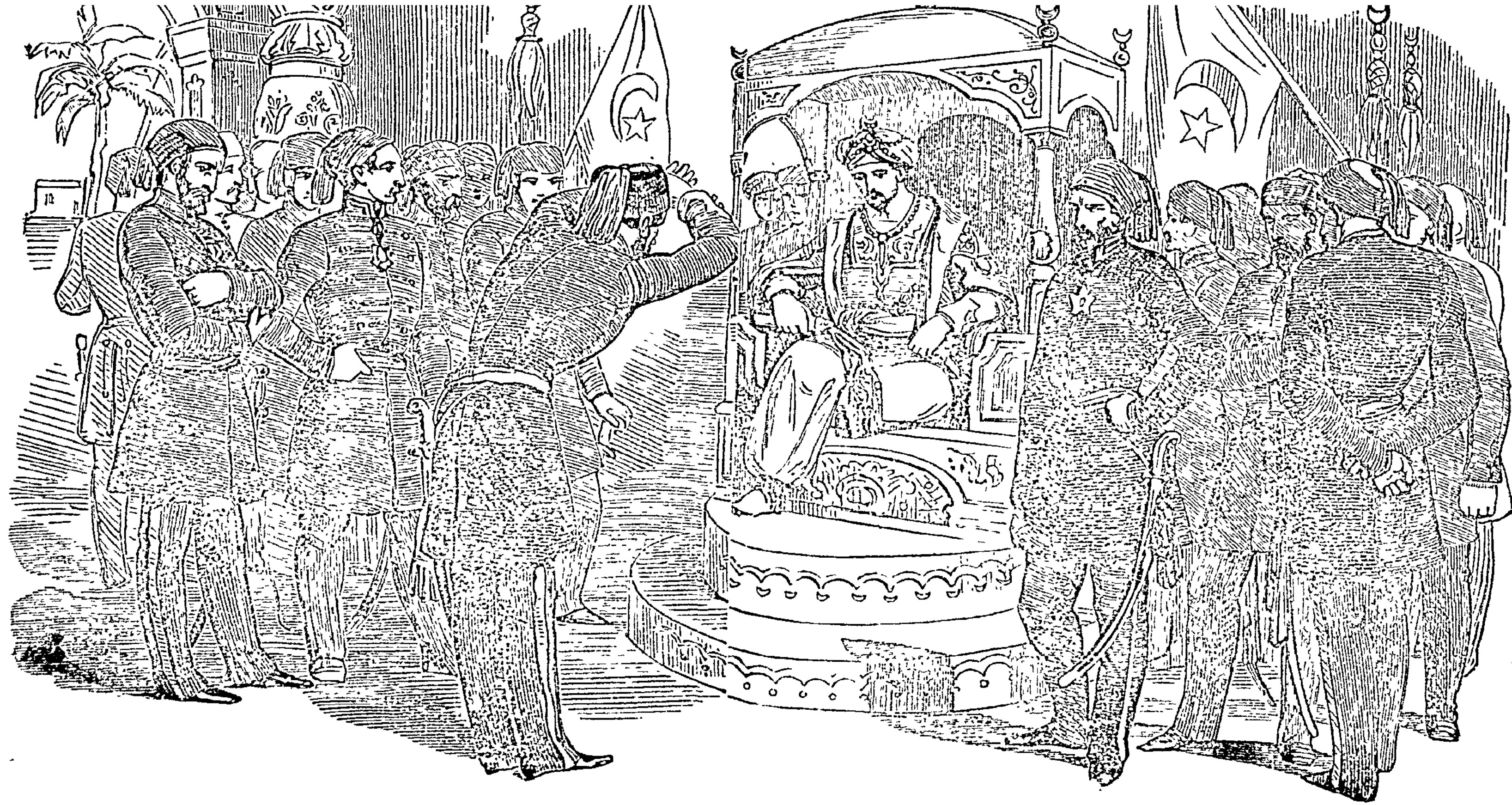
ઓમર—"જનરલ ક્રૉઝકિ, તમે પોતે પણ ટુરટુકાઈખાતે રવાના થાઓ, અને ત્યાં પુગાપછી આ ત્રીજો રૂકો ત્યાંના હાકેમ હલિલ પાશાને આપજો. ત્યાં પડેલાં લશ્કરના તમોને નાયબ-સરદાર નેમવામાં આવ્યાછે."

જ્યારથી ઓમરના રેસાલાના ઉપલા અમલદારો તે ઓરડામાં દાખેલ થયા હતા, ત્યારથી તે ક્રોશિયને પોતાની અને ઓમરવચ્ચેની અતલગ દોસ્તીનું રૂપ બદલી નાખ્યું હતું, અને તેનીતરફ હવે તે પોતાના વડાતરીકે વર્ત્તવા લાગ્યો હતો. તેણે પણ નમન કર્યું, પોતાને આપવામાં આવેલો રૂકો લીધો, અને ત્યાંથી વિદાય થયો.

ત્યારપછી બીજા એક એડી-કાંગને ઓમરે કહ્યું, "તમો બનતી ઝડફે સિલિસ્ત્રિયા-ખાતે સવારી કરો, આ ચોથો દસ્તાવેઝ ત્યાંના સરદારના હાથમાં સ્વાધિન કરો. પછી ત્યાંથી મને ટુરટુકાઇખાતે આવી મળજો."

આ હુકમો મળતાંજ જીવ લેતા કે સર્વે એડી-કાંગો પોતાની જુદીજુદી મુસાફેરીએ નિકળી ગયા; તેવીજ ઝડફે નવો નેમાયલો જનરલ ક્રોઝકિ પણ ટુરટુકાઈખાતે ગયો. તેની

*જુઓ નોટ ૪૨ મી. † જુઓ નોટ ૨૧ મી.



(ચિત્ર ૬ ઠું.) "સુલતાન અબદુલ-મેડજિડનીહઝુરમાં ઓમર પાશાને દાખેલ કર્યામાં આવ્યો."(પાનું ૧૦૬મું.)

ખાસ નોકરીમાં ઓમરે રેસાલાના બે અમલદારો આપ્યા હતા. તા૦ ૧ લી નવેમબરની સાંજ હતી, કે જ્યારે ઉપલા અમલદારો શુમલાથી ઉપડી ગયા હતા; અને તા૦ ૩ જીની સવારે, તેઓ જે પયેગામો લાવ્યા હતા, તેનું પરિણામ તેઓનાં જોવામાં ખુલ્લું આવ્યું. કારણકે ચાર જુદેજુદે ઠેકાણેથી ટર્કિશ લશ્કરોએ ડેન્યુબ નદી ઓળંગીને દુશ્મનના મ્હોંઆ મ્હોંમાં અચબુચ દેખાવ દીધો ! આમુજબે વિડિનથી કાલાફાતમાં, રસ્ટચકથી ગીરગેવોમાં, ટુરટુકાઇથી ઑલ્તેનિત્ઝામાં, અને સિલિસ્ટ્રિયાથી કાલારાશમાં ટુર્કી લશ્કરો રશિયનોની-સામસામાં વિજળીના ચમકારાઓનીપેઠે ફાટી નિકળ્યાં ! તેજ યાદગાર દિવસે ઘણા અનુભવી અને હુશિયાર રશિયન અમલદાર, જનરલ ડૅનેનબર્ગને ઇશમાયલ પાશાએ કાલાફાતખાતે શેકસ્ત આપી; બીજા રશિયન લશ્કરને ગીરગેવૉનીસામેના એક ટાપુમાંથી મારી કાહાડવામાં આવ્યું, અને ત્યાંની તોપો છુટતી બંધ કરાવી દીધી; જનરલ પૅાલૅાફની સરદારીહેઠલનાં ચુંનદા ૯,૦૦૦ રશિયન સેપાહોને ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે, ફ્રૅાઝકિની સરદારીહેઠલના ૫,૦૦૦ ટર્કોએ ઝબરદસ્ત માર માર્યો; જ્યારે વળી રશિયન લશ્કરને કાલારાશખાતેથી હાલહવાલી-સાથે હાંકી કાહાડવામાં આવ્યું ! માશાલ્લા ! શાબાશ ટર્કી ! શાબાશ તારી બહાદુરીને ! પણ હજી ઑલતેનિત્ઝામાં બીજા ચોવીસ કલાકમાં વધારે યાદગાર લડાઈ થવાનું સરજેલું હતું. જનરલ પૅાલૅાફનાં લશ્કરની મદદે ઉતાવળે બીજું લશ્કર મોકલી આપવામાં આવ્યું, કે જેથી તે ૯,૦૦૦ ઉપરથી વધીને ૧૬,૦૦૦ સેપાહોનું થયું. તા૦ ૩ જીની રાત્રે ઓમર પાશા ટુરટુકાઇ આવી પહોંચ્યો, અને તે દહાડે જનરલ ફ્રૅાઝકિએ મેળવેલી ફતેહમાંટે તેને ખરાં દેલથી મુબારેકબાદી આપી; ઑર્ટામને ખોદેલી ખાઇઓઉપર મઝબુત લશ્કરી ચોકાસી લેવાડી; અને આરીતે તે મથકે લગભગ ૧૦,૦૦૦ ટર્કી સેપાહોને જમા કરી, તે જગ્યા મઝબુત બનાવી.

તા૦ ૪ થી નવેમબરની યાદગાર સવાર પડી; રશિયનોને ગર્માગર્મ આવકાર દેવાને ઑર્ટામનો તૈયાર થઇ રહ્યા હતા. પણ મધ્યાન બપોરે સાડાબારને અમલે રશિયનોનું *ક્રોસૅકસ ઘોડેસવાર લશ્કર ટર્કિશ મથકતરફ વધ્યું આવતું નઝરે પડયું; તરતજ બંધે બાજુથી તોપો છોડવામાં આવી; અને ઑલ્તેનિત્ઝાની મોટી લડાઇ શરૂ થઇ.

* જુઓ નોટ ૪૩ મી.





પ્રકરણ ૧૬ મું.

ઑલ્તેનિત્ઝા.

ડૅન્યુબ નદીના બલગૅરિયાતરફના કેનારાઉપરની એક ઉંચી જગ્યા, કે જે ટુરટુકાઇના કેલ્લાની નઝદીક હતી, ત્યાંથી ઓમર પાશા સામાં કેનારાઉપર પોતાનાં લશ્કરના લડાઇના દાવપેચ જોતો ઉભો હતો, કે જે સઘળી બાઝી તેણે પોતેજ રચી હતી. હલિલ પાશા, કે જે એક બહાદુર અને અનુભવી સરદાર હતો, તે પોતાની સરદારીહેઠળ ઑટૉમન લશ્કરના મુખ્ય ભાગને આગળ વધાર્યો જતો હતો; જનરલ ફ્રૉઝકિ સવાર પડવાની એક કલાક આગમચથી એક ગિચ્ચ ઝાડીવાળાં જંગ્લમાંથી પાયદલની ચાર ટુકડીઓની પોતાની રીજમીટસાથે મથક કરી ઉભો હતો; ટર્કિશ લશ્કરનો એક બીજો ભાગ ઑલ્તેનિત્ઝાનાં ગામડાંમાં આવેલાં મકાનો અને મયેદાનમાં આવેલા નાકેના છેલ્લા કેલ્લાઓ રોકી તૈયાર હતું.

ઓમર પાશાએ ખાસ હુકમ આપ્યો હતો, કે જયાંસુધી દુશ્મનો ત્રણસો વારજેટલા નઝદીક ન આવે, ત્યાંસુધી થોડાં હથિયારોથી સજ થયેલી પાયદલ રીજમીટોએ પોતાની બંદુકોમાંથી ગોળીઓ ફેંકવી નહીં, અને પુર હથિયારોવાળી પાયદલ રીજમીટોએ દોહોડસો વારસુધી નઝદીક આવે, ત્યારેજ ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવવો. રશિયનોની એક ન્હાની ઘોડેસવાર ટોળકીએ દેખાવ દીધો, તેઉપરથી જણાયું, કે તેઓનું આખું લશ્કર વધ્યું આવતું હતું; તેઓના પાયદલ સેપાહોની ટુકડીઓ એકપાછળ એક જોડાજોડમાં કુચ કરતી આવતી હતી; અને તેઓ ટર્કિશોએ ખોદેલી ખાઈઓનો કબ્જો લેવાની આશામાં આવતા હતા. આએજ વખ્તે ઑટૉમન-લશ્કરનું અજાયબજેવું ઉંચું બંધારણ, અને લીધેલી પુખ્ત કવાયદની ગવાહી મળી આવી, કારણકે જયાંસુધી ઠરાવી આપેલી હદસુધી દુશ્મનો આવી પુગ્યા નહીં, ત્યાંસુધી એક પણ બંદુક ફોડવામાં આવી નહીં; પણ જેવી તે હદસુધી તેઓ આવી પહોંચ્યા, કે ટર્કિશ પાયદલે ગોળીઓનો ખાનાખરાબીભર્યો મારો શરૂ કીધો; રશિયનો એક લાંબી હારમાં ગોઠવાઇને આગળ વધ્યાજ ચાલ્યા; અને તેજ વેળા જનરલ ફ્રૉઝકિ જયાં હતો, ત્યાંથી ઑટૉમનોતરફથી આઠ વીસ-રતલી તોપોએ પોતાની જગ્યાએથી મારો ચલાવ્યો. આ મારો બંધ કરવાના એરાદાથી તેતરફ રશિયનો ધસ્યા, અને પોતાની બાર મોટી તોપો તે બાજુએ ધસડી લાવ્યા, અને તેજ ઘડિએ પોતાની બાજુમાં તૈયાર ઉભેલા તુરાઇ વગાડનારને ઓમર પાશાએ ઝોરથી રણસીંગુ ફુંકવાની એશારત કીધી. રણસીંગાનો આવાઝ હવામાં પંથરાઇ ગયો; તે બંદુકોના આવાઝો અને તોપોના ધડાકાઓકરતાં પણ ઝોરથી સંભળાયો; ડૅન્યુબ નદીને પેલે પાર તેનો સાદ ગયો; તે ફ્રૉઝકિના કાનઉપર પડયો, કે જે તે આવાઝનેમાટેજ ઉમેદ રાખીને થોભી ઉભો હતો. આ આવાઝ સાંભળતાંજ તેને મળેલા હુકમમુજબે તે રશિયન લશ્કરની એક બાજુમાં ધસી ગયો; અને પછી બંને લશ્કરોવચ્ચે ઝનુન ખુનામર્કી અને કાપાકાપી ચાલી; કારણકે બંદુકોનો મારો અવલમાં ચલાવ્યાપછી ટુર્કી સેપાહો પોતાની તેઝદાર બાગનેટોસાથે રશિયનોઉપર તુટી પડયા; અને તેથી દુશ્મનો હારીને નાસવા લાગ્યા. તરતજ વડા સેનાધિપતિનાં રણસીંગુ વગાડનારે બીજીવાર તુરાઇ ફુંકી બીજી નેશાની

કીધી, કે જે હલિલ પાશાએ સાંભળતાંનેવાર તેને તાબે થઈ તે પણ દુશ્મનોઉપર હમલો લાવ્યો. પોતાના નાસભાગ કરતા સેપાહોનીવચ્ચે જનરલ પૉલૉફ દોડ્યો, અને ધમકીઓ, કબુલાતો, વગેરે આપીને હેમતથી પાછા જમા થવાને કહ્યું, અને તેમ કરવામાં તે ફતેહ પામ્યો; રશિયન સેપાહો પાછા હારબંધ એકઠા થયા, અને પછી ખુલ્લાં મયેદાનમાં ફરીથી લડાઇ ચાલુ થઈ.

આ વખતે બપોરના બે વાગતાનો અમલ હતો; આ સઘળો વખ્ત ઓમર પાશા પોતાના રેસાલાસાથે નદીના સામી બાજુના કેનારાઉપર પોતાનાં લશ્કરની હાલચાલ તપાસવા તથા હુકમો આપવામાં રોકાયલો હતો, પણ હવે લડાઈની જગ્યા તેનેથી એટલી દુર થઇ, કે તેનું રણસીંગું સંભળાવા લાગ્યું નહીં; તેણે હમણાંતુલીક એક જનરલતરીકે જે કરવા ઘટે તે કર્યું હતું, પણ હવે તેણે ખુદ પોતે લડાઇમાં એક લડવૈયાતરીકે પોતાનો ભાગ લેવાનો એરાદો કીધો. જે ચિબુક, યાને હુક્કો તે ગગડાવતો હતો, તે તેણે બાજુએ નાખ્યો; તરતજ એક મછવામાં, પોતાના રેસાલાસાથે કુદી પડ્યો; બીજા મછવામાં તેઓના ઘોડાઓને ચઢાવ્યામાં આવ્યા; અને થોડીજ પળમાં ડૅન્યુબ નદીને બીજે પાર જ્યાં લડાઇ ચાલતી હતી, ત્યાં તેઓ ઝમીનઉપર ઉતર્યા. આ જગ્યા ઘણીજ સાંકડી, ફક્ત ત્રણસો વાર પોહોળી હતી.

પોતાના ઘોડાઓઉપર પાછા સવાર થઈને, સરદાર અને તેના એડી-કાંગો ઑલ્તેનિત્ઝાનાં ગામડાંમાંથી પસાર થઈ લડાઇનાં મયેદાનમાં આવી લાગ્યા. ઓમર પાશાએ જોયું, કે ટર્કિશ રીજમીટોનીસાંમે રશિયન પાયદલ લશ્કર હેમતથી થયું હતું, અને બીજીતરફથી દુશ્મનની કોસૅક ઘોડેસવાર ટુકડીઓ, જાણે આગળ તેઓને મારી હઠાવ્યામાં આવી નહીં હોય, એવી ઉલટથી મારો ચલાવતી હતી. સઘળી બાજુએ ગોળીઓનો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો; બંધે બાજુએથી તોપોના ગોળાઓ ઉડી રહ્યા હતા, અને તેઓમાંથી નિકળતા ધુંઆના ગોટેગોટ સુફેદ રૂજેવા આ ખુનરેઝીની જગ્યાએ પંથરાઇ ગયા હતા; ઝમીન માર્યા ગયેલાઓથી અથવા બીચારા મરતાઓથી છવાઇ ગઇ હતી; ઝખ્મી થયેલાઓ અને કપાઇ ગયેલાઓ દુઃખસાથે અહીંતહીં પડેલા હતા; પણ ઓમરની ચંચળ આંખોએ તરત જોઇ લીધું, કે તેના દર એકેક બહાદુર સેપાહીએ દુશ્મનના લગભગ ત્રણ કે ચાર સેપાહો માર્યા ગયા હતા.

પોતાના બહાદુર સરદારને ત્યાં હાઝેર થયેલો જોઇને ઑટૉમન સેપાહો ખુશીમાં આવી ગયા; તેઓને નવું શૂર છુટ્યું; અને ગંજાવર હુરરેના પોકારોથી તેઓએ પોતાના માનીતા સેનાપતિને વધાવી લીધો; તેઓ સર્વે પોતાના આ વડાની આંખોમાં વિખ્યાતિ પામવાના વિચારથી વધારે ઉલટ પકડી લડવા લાગ્યા; ખુદ ઓમર પોતે પણ જ્યાં સૌથી વધારે કાપાકાપી ચાલતી હતી, ત્યાં વચ્ચે ધસ્યો; અને બીજી વાર રશિયનોએ માર ખાઇ નાસવા માડયું. ઑટૉમન *ચાસેરોની ન્હાની બંદુકોએ દુશ્મનોનો ત્રાસદાયક ઘાણ કાહાડી નાખ્યો હતો; અને ટર્કિશ પાયદલ રીજમીટો વગરધાસ્તીએ દમબદમ હમલો લાવતી જતી; આ સર્વે જોઇ પૉલૉફે પાછા પોતાનાં ભાગતાં લશ્કરનીવચ્ચે ઝોકાવ્યું, પણ આ વેળા તે અગાઉનીપેઠે તેમાં ફતેહ પામ્યો, નહીં; તેઓ પાછા જમા થઇ શકયા નહીં; તેઓની નાસભાગ સંપૂર્ણ હતી; અને સાંજના સાડાચાર વાગતે ઑલ્તેનિત્ઝાની લડાઇ ખલાસ થઇ.

*જુઓ નોટ ૪૪ મી.

આમુજબે ૧૬,૦૦૦ રશિયનોને ૧૦,૦૦૦ તુર્કીઓએ ઝબરદસ્ત માર મારીને હરાવ્યા; લડાઇનાં મયેદાનમાં પોતાના ૩,૦૦૦ મુવેલા સેપાહોને નાખીને રશિયનો નાઠા હતા. ઓમરનાં લશ્કરમાં ફક્ત ૫૦૦ સેપાહો માર્યા ગયા હતા; છતાં જીતનારાઓના હાથમાં દુશ્મનનાં પુષ્કળ હથિયારો, અને મોટા જથામાં દારૂગોળો; લડાઇનો અસબાબ, અને ખુરાકી, વગેરે આવ્યાં. પોતાની થયેલી તે દહાડાની ફતેહમાટે ઑલ્તેનિત્ઝાથી ત્રણવાર તોપો ફોડી, તુરટુકાઇખાતેનાં લશ્કરને વધામણી કરવામાં આવી, અને આ ખુશ ખબરના જવાબમાં કેલ્લાઉપરથી બાણો છોડી વળતી મુબારેકબાદી આપવામાં આવી.

તેજ સાંજે ઓમર પાશા, જ્યારે તુરટુકાઇખાતેનાં પોતાનાં મકાનના ઓરડામાં જનરલ કૅાઝકિસાથે બેઠેલો હતો, ત્યારે તે નામદાર બોલ્યો, "તા૦ ૧ લીની સાંજે શુમલાખાતે, જે રૂકો મને મળ્યો હતો, તે આજે હવે વાંચવાની મને ફોરસત મળીછે!"

એમ બોલી તેણે તે પયેગામ કાહાડી વાંચવા માંડયો; તે વાંચતો હતો, ત્યારે તેના ખુબસુરત ચેહેરાઉપર મગરૂરીભરેલા ધિક્કારની નેશાનીઓ જણાતી હતી, પણ પાસેજ સળગાવેલી સગડીમાં તે રૂકો ફેંકી દઇ, તે બોલ્યો, "હવે તે હુકમ બજા લાવવાને ઘણું અસુરૂં થયુંછે!"

તે થોડીકવાર મુગો રહ્યો, પછી ઓમર ફરી બોલ્યો, "આ હુકમમાં મને ફર્માવ્યામાં આવ્યું હતું, કે મારે હમલો કરવાનેબદલે, ફક્ત સંરક્ષણજ કર્યા કરવો. મેં આગલથીજ ધાર્યું હતું, કે એવોજ કાંઇ હુકમ આવ્યો હશે, અને તેટલાજમાંટે તે રૂકો તે વખ્તે મેં ન વાંચ્યો."

જનરલ કૅાઝકિ—"તેજ વખ્તે તમો નામદારે કહ્યું હતું, કે તમો એક એવો ફટકો લગાવશો, કે તેથી આખી દુનિયા અજાયબીમાં ગરકાવ થાશે; અને તે તમારો કૉલ આજરોઝે ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે તમોએ પુરેપુરો પાર પાડયોછે!"

જ્યારે મોટાં જંગની, અને તેમાં દરેક ઠેકાણે ટર્કિશ લશ્કરને મળેલી ફતેહોની ખુશ ખબર કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે થઈ, ત્યારે રૈયત તો અજાયબીમાં ગરકાવ થઇ ગઇ; સુલતાનનાં લશ્કરના વડા સરદાર અને સેપાહસાલારતરીકે જે દિને ઓમરની નેમણુક થઇ હતી, તે શુભ દિવસને દરેક શેહેરી આશીર્વાદ દેવાં લાગ્યાં. પોતાના વડા સેનાધિપતિની બહાદુરી અને હુશિયારીમાંટે, તેને લાયક બદલો આપવાને સુલતાન અબ્દુલ-મેડજિડે પણ કોઇરીતે ઢીલ કીધી નહીં. ઓમર પાશાને હવે બાદશાહી દરજાનેછાજતો સર્વેથી ઉંચી પદવીનો *વઝીરનો ખેતાબ બખ્શયાની સનદ આપી એક ખાસ એલચીને તરત રવાના કર્યામાં આવ્યો. આ ઉંચા ખેતાબનીરૂએ હવે ઓમરની ધજાઉપર †"ઘોડાની ત્રણ પુછડીઓ"ની આકૃતિ જણાતી હતી, અને તેના ઉંચા ખેતાબનેલીધે તે હવે ‡"હાઇનેસ"ના અલ્કાબને-બદલે ¶"એકસેલન્સી" ના અલ્કાબસાથે બોલાવા લાગ્યો.

આ વેળા તમામ રશિયન લશ્કરના વડા સેનાપતિ §પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનું વડું મથક વાલાશિયાની રાજધાની બુશારેસ્ટખાતે હતું. એજ લશ્કરે પ્રથમ ટર્કિશ મુખ્ય શેહેરોઉપર

* જુઓ નોટ ૪૫ મી. † જુઓ નોટ ૧૮ મી. ‡ જુઓ નોટ ૪૬ મી.
¶ જુઓ નોટ ૪૭ મી. § જુઓ નોટ ૪૮ મી.

ચઢાવો કીધો હતો. ઑલ્તેનિત્ઝાની લડાઇની ખબર સાંભળીને પોતાનીસાથે ૨૫,૦૦૦ સેપાહોનું મોટું લશ્કર લઇ, તે જે જગ્યાએ ઑટૉમનોને ફતેહ મળી હતી, અને રશિયનોને નામોસી ખમવી પડી હતી, ત્યાં જવા તરત નિકળી પડયો. રસ્તામાં તેને પૉલૉફનું માર ખાઇ નાઠેલું લશ્કર પાછું એક સગવડભરેલી જગ્યાએ જમા થતું હતું, તેનો ભેટો થયો. પોતાનીસાથના અને આ નાસી આવેલાં બંધે લશ્કરોને જમા કરીને ઑલ્તેનિત્ઝાતરફ ધસ્યા જવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો; અને ત્યાંથી ટર્કોને મારી કાહાડવાના તેણે સોગંદ લીધા. પૉલૉફને તેણે સખ્તમાં સખ્ત ભાષામાં ઠપકો આપ્યો, અને આ વડો સેનાપતિ ભારે અભિમાનીથી બોલ્યો, "ડૅન્યુબ નદીમાં હવે હું આ ઑટૉમનોને કેવીરીતે મારી હાંકી કાહાડુંછું, તે તમેજ જોશો!"

આમુજબે ઑલ્તેનિત્ઝાતરફ રશિયનો આગળ વધ્યા, અને તા૦ ૧૧ મી નવેમબરની સવારના આ ધસ્યું આવતું લશ્કર *ચોકાસીમાટે મુકેલી ટર્કિશ ટુકડીઓની નઝરે પડ્યું. તેઓ તરતજ ભયની ચેતવણી આપવાને, યાને ખરું જોતાં, તો મોટી સંખ્યામાં રશિયનો નઝદીક આવી પુગ્યાછે, તેવિષેની ખબર કરવાને દોડયા. એક પયેધામચીને ડૅન્યુબ ઓળંગી જઇ ઓમર પાશાને ટુરટુકાઇખાતે ખબર આપવાને તરત રવાના કર્યામાં આવ્યો, અને દુશ્મનોની મુકાબેલ થવાને સઘળા મળી આસરે ૯,૦૦૦ પાયદલ અને ઘોડેસવાર સેપાહો લઇ, જનરલ ક્રૅાઝકિની લાયક મદદસાથે હલિલ પાશા તરતજ નિકળી પડયો. આગળ વધતી રશિયન ટુકડી તેઓને મળી તેને તેઓએ સેહેલાઇથી મારી કાહાડી, પણ તરતજ આખું લશ્કર તેઓને આવી મળ્યું, અને ૧૩,૦૦૦ રશિયનો તથા ૯,૦૦૦ ટર્કોવચ્ચે બે કલાકસુધી એક ભારે લડાઇ ચાલી. રશિયનો હાર ખાઇ છુટા પડી વિખરાઇને ગભરાટમાં નાસાનાસ કરવા લાગ્યા. આ વખ્તે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાં લશ્કરમાં કેટલાં માણસો હતાં, તેની ખાતરી હલિલ પાશાને તેના જાસુસોથી મળી હતી, માટે તેણે તેઓની પુઠ વધારે વખ્ત પકડવામાં ડાહાપણ જોયું નહીં, એ કારણે તેણે પોતાનાં ફતેહમંદ લશ્કરને મયેદાનમાં થાક ખાવાને થોભાવ્યું, કે જેથી તાઝા થઇ તેઓ દુશ્મનસાંમે ફરીથી લડવાને શક્તિવાન થાય. પણ રશિયન લશ્કરમાં તો પોતાઉપર પડેલા આ મારાથી એવી દહશત પેસી ગઇ હતી, કે તેઓની વધારે ખરાબી કરવાની પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે હામ ભિડી નહીં. તે પણ તેઉપરથી ઑટૉમન લશ્કરથી ત્રણ માઇલને, અને ઑલ્તેનિત્ઝાથી દશ માઇલને છેટે પડાવ નાખીને પડયો.

સાંજનો વખ્ત થવા આવ્યો હતો, સ્હેજ અંધારું થયું હતું, તે વેળા એક ઘોડેસવાર મુસાફર જે બુખારેસ્ટતરફથી પોતાનો રસ્તો કાપ્યો આવતો હતો, તેને રશિયન છાવણીમાં સળગાવેલાં તાપણાંઓ દિઠાં. તે આસરે બત્રીસ કે તેત્રીસ વર્ષોની વયનો હશે, પણ પોતાના સીધા સોટાજેવા શરીરનેલીધે, તથા તેના ચેહેરાની કોમળતાઇથી, તે હતો તેથી ઘણી ઓછી ઉમરનો લાગતો હતો. તેની દાઢી સદંતર બોડેલી હતી; તેને સુંદર કાળી આંખો હતી; બાલો પણ કાળા ભમ્મરજેવા અને કરચલિયા હતા; તથા ચેહેરો ઘણો અણિઆળો ને શોહામણો હતો; તેની ચામડી કુદર્તીજ ફિક્કા રંગની હતી, પણ મુસાફેરીની કસરતનેલીધે, તથા નવેમબર માસની સાંજની ઠંડીનેસબબે તેના ગાલઉપર રતાસ ચઢેલો હતો, અને તેથી વધારે છોકરવનજેવો દેખાતો હતો; તેનું કદ મધ્યમ ઉંચાઇનું હતું,

*જુઓ નોટ ૪૯ મી.

અને આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તેનું શરીર પાતળું, ઘણું મરોડદાર, અને બધી રીતે સરખું હતું; તે દેખાવે ખુબસુરત અને કોઈનું પણ દેલ છતી લેએવો હતો; તે જો પોતાને પચીસ કે છવીસ વર્ષનો જણાવે, તો તે કોઇ પણ માને, એવો તેનો દેખાવ જવાન લાગતો હતો.

તેણે શરીરઉપર સાદો પુશાક, અને માથાંઉપર લાલ "ફેઝ" ટોપી પેહેરેલાં હતાં. તેનીસોડે કાંઇ પણ હથિયાર જણાતું નહતું, તેઉપરથી માલુમ પડતું હતું, કે તે લશ્કરી નહીં, પણ સાધારણ શેહેરી હોવો જોઇએ: કારણકે તે જો રશિયન લશ્કરનો કે વાલાશિયાનાં લશ્કરનો એકાદ અમલદાર હતે, તો આવા લડાઈના હંગામમાં તે પોતાનીસાથે હથિયાર રાખવાની સત્તા ધરાવતો હોવો જોઇતે.

રશિયાનાં લશ્કરમાં સળગાવેલાં તાપણાંઓ જોઇ શકેએટલો નઝદીક આવવાપછી આ મુસાફેરે તરતજ પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી પકડી, અને હવે કયો માર્ગ લેવો, તેના વિચારમાં થોભ્યો. પણ તેને થોડીજ "મિનીટો" વિચાર કર્યો, અને પછી જે ઝાહેર રસ્તે તે આવતો હતો, તે છોડી દઈ રશિયનોના ચોકસીમાંટે મુકવામાં આવેલાં થાણાંઓ ઉડાવવાની મતલબથી તેણે એક ઘણો લાંબો ચકરાવો લઈ આગળ વધવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પડાવ નાખી પડેલું લશ્કર રશિયનોનું હતું, તેની તેને બરાબર ખબર હતી. તે કાંઈ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ બુખારેસ્ટથી થોડાક દિવસોઆગાઉ આ જગ્યાએ જવા નિકળ્યો હતો તેઉપરથીજ નહીં, પણ રશિયન ઘોડેસવારોના બખતરો અને કોલાહો, જે ત્યાં સળગાવેલા આતશનેલીધે ચળકતાં હતાં, તે તેનાં દિઠાંમાં ખુલ્લાં આવ્યાં હતાં, તેઉપરથી તેની ખાતેરી થઇ હતી, કે આ લશ્કર રશિયનોનુંજ હતું. તેની મતલબ ગમે તે હોય, પણ એટલુંતો સાફ જણાતું હતું, કે તે રશિયનોથી દુર રેહેવાને ઘણો આતુર હતો, અને તેઉપરથી તેણે તેઓને ચુકવીને પોતાને ધારેલે ઠેકાણે જવામાંટે ચકરાવો લઈ લાંબો રસ્તો લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો.

બે ખેતરોનીવચ્ચે પણ નિચાણમાં આવેલા એક ન્હાના રસ્તાતરફ આપણો આ મુસાફેર ચાલ્યો, અને આસપાસની જગ્યા તે રસ્તાથી તેનાં માથાંસુધીની ઉંચી હોવાને સબબે રશિયન લશ્કરમાંથી તેને કોઇ જોઇ ન શકે, એમ હતું. જાણે એક ઉંડી ખાઇમાંથી તે પસાર થતો હોય, એમ તેને લાગ્યું. અંધારૂં વધારે થતું જતું હતું, અને આ જગ્યાથી તે કેવળ અજાણ્યો હોવાથી પોતાનો રસ્તો ચુકવાની તેને ઘણી ધાસ્તી હતી. પણ તેટલાં તે રસ્તો ત્યાંજ આવી અટક્યો, અને આપણા મુસાફેરે ફરી પાછો પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખ્યો, કારણકે તેની નઝરે વળી પાછું ખુલાં મયેદાનમાં છાવણી કરી પડેલાં લશ્કરે સળગાવેલું તાપણું પડયું. આ તાપણાંનીસાંમે દેખાઈતી રીતે ચોકસીમાંટે રાખેલા બે કે ત્રણ જણાં તેની નઝરે પડયા, કે જેઓ અહીંથીતહીં ચાલ્યા કરતા હતા.

રશિયનો, કે જેઓ લાંબા તફાવતસુધી મથક કરી પડેલા હતા, તેઓથી દુરાદુર રેહેવાના વિચારથી આ મુસાફેરને કેટલાંક ખેતરો ઓળંગી જવાની ફર્ઝ પડી. તે તેમ કરીને એક જંગલમાં ગયો. ત્યાંનાં ઝાડોઉપરનાં તમામ પાંદડાં જોકે ખરી પડેલાં હતાં, પણ તોયે તેઓ એટલાંતો ખીચોખીચ ઉગેલાં હતાં, કે તેથી તેની અને રશિયન લશ્કરનીવચ્ચે એક

આડો પર્દાજેવો થઇ રેહેલો હતો. વળી જે રસ્તે તે જવા ચાહાતો હતો, ત્યાંજ જંગ્લનો રસ્તો પણ વાંક લેતો હતો. તે આસરે ૫ા માઇલ આગળ વધ્યો, કે જયારે તદન અંધારૂં થયેલું હતું, અને હવે તે વમાસવા લાગ્યો, કે સાંજ પડતાંજ તેણે કોઇ જગ્યાએ મુકામ કીધું હતે, તો ઘણું સારૂં થતે.

હજીતો પોતાની આ ભુલ તે જોયછે, તેટલાંજ જે ઝમીનઉપરથી તે પોતાનો ઘોડો ચલાવી લાવતો હતો, તે અંદર ગરક બેસી ગઇ; તે સવાર અને તેનો ઘોડો બંધે સાથે નિચ્યે ઉંડાણમાં તુટી પડયા; તેજ વખ્તે જાણે તે જીન્નોનાં રેહેઠાણમાં આવી પડયો હોય, એવી ભયંકાર ચીસો તેનીઆસપાસથી નિકળતી સંભળાઇ. આ ન દેખાતા અને અજાણ્યાં આદમીઓમાંથી એક તરત એક મશાલ સળગાવી, અને તેનાં અજવાળાથી તે મુસાફેરને તરતજ માલુમ પડયું, કે તે રશિયનોનીવચ્ચે આવી પડયો હતો.

આ બનાવ કેમ બન્યો, તે આપણે ટુંકમાં સમજાવીશું. આ જગ્યાએ વાલાશિયાના સૌથી ગરીબ અને કંગાળ સ્થિતિના ગામડિયાઓ ઘરો બાંધવાને અશકત હોવાથી ઝમીનમાં ઉંડા ખાડા ખોદી, તેઉપર વરસાદનું પાણી નિકળી જાય, એટલામાટે ઘાસ કે ઝાવળાંનાં સ્હેજ ઢળાવદાર છાપરાં કરી તેમાં રેહેતા હતા, પણ લડાઇનેસબબે તેઓ પોતાનાં આ કંગાળ રેહેઠાણો છોડી નાસી ગયા હતા. હવે રશિયન લશ્કરને હલિલ પાશાસાથે લડાઇ થવાપછી "હૉસ્પિટલ"ની થોડીજ સગવડ મળવાનેલીધે ઝમીનનિચ્યેનાં આ કંગાળ રેહેઠાણોમાં પોતાના ઝખ્મી થયેલા રશિયન સેપાહો, કે જેઓ ત્યાં એકઠા થઇ પડેલા હતા, તેઓનાં શરીરેઉપર પડવાનેલીધે, આ મુસાફેરને ઘણી ગંભીર નુકસાની તો ન થઇ; તેનો ઘોડો, કે જે ઘણો અસીલ હતો, તે તરત પાછો ઉઠી ચુપ ઉભો રહ્યો, જો તેણે બ્હીને મસ્તીતુફાન કર્યાં હતે, તો કાંઇક ઝખ્મી થયેલાઓને જીવથી મારી નાખ્યા હતે, તો જોકે કેટલાક ઝખ્મીઓ તેઓના આપ્રમાણે માંહે ગબડી પડવાથી વધારે સખ્ત ઇઝા પામ્યા હતા.

આ વખ્તે સળગાવેલી મશાલથી અંદર સારૂં અજવાળું પડતું હતું, અને તેથી તે ક્યાં આવી પડયો હતો, તે આપણા મુસાફેરે તરત જોઇ લીધું. આ ઠેકાણે બીજા ઘણાક સાજાતાઝા સેપાહો પણ હાઝેર હતા, કે જેઓ ઝખ્મી થયેલાઓની સારવારને મસે, પણ ખરેખર તો છાવણીમાંથી રાતની વખ્તે ચોકી કરવી ન પડે, એવી મતલબથી ત્યાં આવી ભરાયલા હતા, કેમકે તેઓને ધાસ્તી હતી, કે કદાચ રાતની વખ્તે છાવણીઉપર ટર્કો હમલો લાવશે. જ્યારે તેઓ ત્યાં સુવા ગયા હતા, ત્યારે તેઓએ મશાલો બુજાવી નાખી હતી, એવી બ્હીકથી કે રખેને તેની રોશની જોઇ ટર્કિશો, ત્યાં ઉતરી પડે, પણ જ્યારે તેઓનાં જોવામાં આ મુસાફેર એકલો આવ્યો, ત્યારે તેઓ સઘળા તેનીઉપર ઉલટી પડયા! વાહ! કેવા બહાદુર રશિયન સેપાહો!

તેઓ તેને તરેહવાર સવાલો કરવા મંડી ગયા; જોકે આપણો મુસાફેર કાંઇ હિચકારો નહતો, છતાં પોતાઉપર એકાએક આવી પડેલા આ બનાવથી તે ગભરાઇ ગયો હતો. વળી સાથે રશિયન સેપાહો તેનીતરફ ઘણીજ ધમકીથી અને ક્રુરપણે વર્ત્તતા હોવાનેસબબે પણ તે તેઓને કશો ઉત્તર આપી શક્યો નહીં. તેના પુશાક અને દેખાવઉપરથી તેઓએ તેને વાલાશિયાનો એક રેહેવાસી ધાર્યો, અને સર્વે વાલાશિયનો તેઓના છુપા કે ઝાહેર શત્રુઓ હોવાને કારણે, તેઓએ "જાસુસ! જાસુસ!" કરી પોકારો ઉઠાવ્યા.

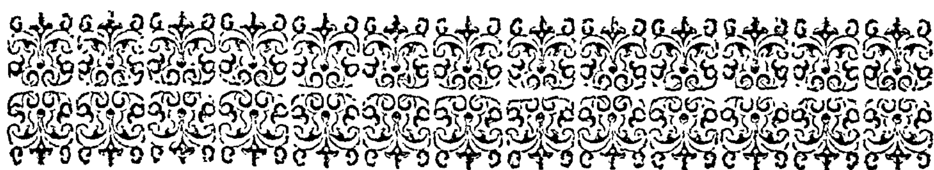
આ વખતે તે મુસાફરનો ચેહેરો એવો થયેલો હતો, કે તેઓનો શક વધારે મઝબુત થયો; પણ પછી તરતજ તેનાં મ્હોંડાંઉપર મગરૂરીભરેલો તિરસ્કાર પ્રગટ થયેલો જણાયો, અને તે બોલી ઉઠયો, "હું જાસુસ નથી!"

તોયે પોતાને જે બ્હીકમાં આ શખ્સે થોડોક વખતઅગાઉ નાખ્યા હતા તેનું, તેમજ પોતાના ઝખ્મી થયેલા સાથીઓને તેને પોતાને અને તેના ઘોડાનેલીધે જે વધારે નુકસાની થઇ હતી, તેનું વેર લેવાને આ ઘાતકી સેપાહો તૈયાર થયા. તેઓ હજી મોટે બુમો પાડવા લાગ્યા, "એ જાસુસછે! એ જાસુસછે!"

તેનીઆસપાસ થઇ રેહેલાં ગડબડઘોંઘાટમાં તેનો બચાવ કે ગુસ્સો કોઈ સાંભળી કે જાણી શક્યું નહીં, અને ત્યાં આસપાસ એવો દેખાવ થઈ રહ્યો, કે જાણે આખું ફલસ્થાન જાગી ઉઠયું હોય! તરતજ એક દોરડાંનો ફાંસો તેનાં ગળાંમાં નાંખવામાં આવ્યો; તેના હાથો તેની પીઠપછવાડે બાંધવામાં આવ્યા; પછી તેને એક ભાંગાતુટા દાદરઉપરથી ચઢાવીને તે ખાડાવાળી ઓરડીમાંથી બહાર લાવવામાં આવ્યો.

અતિશય ઉતાવળથી તેને જંગલમાંથી સામી બાજુએ દોરવી લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં તંબુઓની એક સંખ્યા મારેલી હતી, અને તેની બહાર બળતાં દીવેલાં હતાં. (જુઓ ચિત્ર ૭ મું.) એક ઘોડેસવાર અમલદાર, કે જે દેખાવ્તોજ કોઇ હોદ્દેદાર હતો, અને જે આ વખ્તે ચોકાસીમાટે ફરતો હતો, તેનીહઝુરમાં આ કમનસીબ બંધવાને લઇ જવામાં આવ્યો.





પ્રકરણ ૧૭ મું.

પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ.

તેની ગરદનઆસપાસ દોરડાંનો ફાંસો નાખીને આ ખુબસુરત અજાણ્યા શખ્સને જે અમલદારઆગળ લાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે પદવીએ એક મેજર હતો; અને આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તે આ વેળાએ રશિયન છાવણીની તેજ ચોક્સ બાજુએ ચોકસીમાંટે ફરતો રહ્યો હતો, કે જે બાજુએથી ટર્કો હમલો કરે, એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવતી હતી. તે એક ઘણા ઉંચી તુમ્મના ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો; તેનાં માથાંઉપર રશિયન સરકારની ઇધાણી બતલાવનાર બાદશાહી ગરૂડ પક્ષિની આકૃતિ હતી; તેની પોહોળી છાતીઉપર ચળકતું બખતર પેહેરેલું હતું, અને કેટલાક સેપાહોના હાથમાં પકડેલી બળતી મશાલની રોશનીથી, તે ચળકચળક થતું હતું. આ વખ્તનો દેખાવ ઘણોજ જંગ્લી પણ અતિશય મનોરંજક લાગતો હતો, અને તે કોઇ અચ્છા ચિતારાની પિચ્છીનેલાયકનો હતો. તે મશાલો, કે જે ત્યાં ફોવેલાં બળતાંમાંથી ઉચકી લેવામાં આવી હતી, તેની રોશની ત્યાં એકઠા થયેલા સર્વેનાં મ્હોંડાંઓઉપર પડતી હતી, અને તે ટોળાંના જાતજાતના ચેહેરાઓ તેથી પરગરા દેખાતા હતા. કોઈ ચેહેરો કરડો અને વિક્રાળ, કોઇ લડાયક અને જતુની હતો; તો કોઈ ઉમદા બહાદુરીભર્યો; અને કોઇ લોહીનો તરસ્યો ખુની હતો! સઘળાની ચાલચલણ અને ખવાસ તેઓના ચેહેરાઉપર પ્રગટી નિકળેલાં હતાં.

આ મુસાફેર, કે જેનીઉપર "એક જાસુસ!" હોવાનું આળ મુકવામાં આવ્યું હતું, તે શાંતરીતે ચુપ ઉભો રહ્યા. જ્યારે તેને લઇને સેપાહોનું ટોળું તેનીનઝદીક આવ્યું, ત્યારે ઉપલા રશિયન મેજરે પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખ્યો; અને તે મુસાફેરને એક બંદીવાનની હાલતમાં લાવેલો જોઇ, તેણે પણ તરત અનુમાન કર્યું, કે તે એક જાસુસ હોવો જોઇએ, તો જોકે તેણે તેમ બોલતાં પોતાના સેપાહોને સાંભળ્યા પણ નહતા.

મેજર—"કેમ, શું છે? ફાંસીનેમાંટે એક ઉમેદવાર આવ્યોછે, શું? અને ક્યાં પકડવામાં આવ્યોછે? અને કેવીરીતે?"

બંદીવાન—"સાહેબ, હું એકદમ ઝાહેર કરવાની રઝા માગુંછું, કે હું એક જાસુસ નથી, અને મારીસાંમે વગર કારણે મુકવામાં આવેલાં આ નીચ તોહમતનો હું એન્કાર કરૂંછું."

મેજર—"પુરતાં કારણવગર તમોને આપ્રમાણે બંદીવાન તો ન કર્યામાં આવે. વારૂ, હું જયારે તમોને પુછું, ત્યારેજ જવાબ આપજો. *સારજંટ, તમોને શું કેહેવુંછે?"

સારજંટ, કે જે બંદીવાનનાં ગળાંમાં નાખેલા ફાંસાનાં દોરડાંનો છેડો પકડીને ઉભેલો હતો, તેણે ઝમીનનિચ્ચેનું રેહેઠાણ, કે જે કામચલાઉ રશિયન "હૉસ્પિટલ"તરીકે વપરાતું હતું, તેનાં છાપરાંવાટે તે કેવીરીતે અંદર આવી પડયો હતો, તેનું વર્ણન કહી સંભળાવ્યું.

*જુઓ નોટ ૫૦ મી.

અને વળી ઉમેર્યું, કે ' અને જ્યારે એને સવાલો કર્યામાં આવ્યા, ત્યારે એ ગભરાઇ ગયેલો હતો, અને આ વાલાશિયનનો ચેહેરોજ ગુનાહગારતરીકે પુરવારી કરવાને બસ હતો. એ બીશક એક વાલાશિયનજછે."

મેજર—"રશિયાએ ઉઠાવેલી આ પવિત્ર લડાઇનીસામે સઘળાજ વાલાશિયનો થયેલાછે ! પણ આ બાબતનો ચુકાદો કરવાનું કામ મારૂં નથી. વળી પ્રિન્સ કાંઇ અહેથી દુર નથી, માટે જાઓ, આ બંધવાને તે નામદારનીહજુરમાં લઇ જાઓ."

આગળનાજજેવી નામોસીભરેલી રીતે તે મુસાફરને ત્યારપછી ત્યાંથી લઇ જવામાં આવ્યો. પુષ્કળ તંબુઓની હારોમાંથી પસાર થઇ, તેઓ એક ન્હાનાં ગામડાંમાં આવ્યા, કે જેનીઆસપાસ સર્વે ઠેકાણે તંબુઓ તાણેલા હતા. આ ગામડાંની એક કંગાળ ધર્મશાળામાં પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પોતાનું વડું મથક કીધેલું હતું. આ ધર્મશાળાનાં પીઠાંનાં ઉંબરઆગળજ એક એડી-કાંગ "સીગાર" પીતો હતો, તેને પેલા સારજંટે કહ્યું, જે સાંભળી તે શખ્સ તરતજ ઉપર દોડયો; જ્યારે બંદીવાન તથા તેની સાથવાળાઓ ધર્મશાળાની બહાર ઉભા રહ્યા. થોડી "મિનીટો"માં તે પાછો ફર્યો, અને પેલા સારજંટને જણાવ્યું, કે થોડીવારમાં તે નામદાર આ બાબતવીષે તપાસ ચલાવશે.

આઉપરથી તે મુસાફરને ઉપર એક ગળિચ ભાંગાતુટા દાદરવડે પેહેલા મજલાઉપરના એક ઓરડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં એક "ટેબ્લ"આગળ રશિયન વડો સેનાપતિ બેઠેલો હતો. તે "ટેબ્લ" નકશાઓ, દસ્તાવેજો, પત્રો, "પ્લાનો," વગેરેથી ભરાઇ ગયેલી હતી. પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ મધ્યમ કદથી સ્હેજ ઉંચો હતો; તેને સાઠ વર્ષો પુરાં કીધાં હોય, એમ જણાતું હતું; અને તેનો દેખાવ દબદબાભરેલો હતો. તેનો દેખાવ કરડો નહતો, બલકે તેથીઉલટું તે નર્મ સ્વભાવનો જણાતો હતો, તેણે આંખોઉપર ચશ્મા ચઢાવેલા હતા; તેના રેસાલાના જે ત્રણચાર અમલદારો તેનીઆગળ અદબથી ઉભેલા હતા, તેઓસાથે તે વાતો ચલાવતો હતો, અને તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તેની રીતભાત લસ્કરીનેબદલે શેહેરીને વધારે મળતી આવતી હતી; તેની ઢબછબ એક ગ્રહસ્થનેછાજતી હતી; અને એક અજાણ્યાને તો એમજ લાગે, કે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાકરતાં કોઇ પણ બીજો શખ્સ વધારે વિવેકી કે સભ્યતાવાળો ન હશે. પણ આતો સર્વે તેના દેખાઇતા સદગુણો હતા. પણ ખરેખર જોતાં, તો તે ઘણા તામસી મેઝાજનો પુરૂષ હતો; તેનો સ્વભાવ જરાકમાં ઉસ્કેરાઇ જાય તેવો હતો; અને પોતાના બાદશાહી ધણી ઝારનાજેવોજ તે ઘણો ઝાલેમ અને વેરી હતો. એક લસ્કરી અમલદારતરીકે તેણે મોટી નામના મેળવી હતી, અને પોતાની લાયકાતથીજ તે ઉંચી પદવીએ ચઢવા પામ્યો હતો. પણ તેના સેપાહો તેને એક સખ્ત અમલદારતરીકે ગણીને તેનેથી ઘણાજ ડરતા હતા, અને તેને ધિક્કારતા હતા; તેવીજ રીતે તેનાં હાથનિચેના સર્વેથી ઉંચી પદવીના અમલદારો પણ તેનેથી ધ્રુજતા, અને તેને નાપસંદ કરતા હતા. તેઓ સર્વે જાણતા, કે જોકે તેનો સ્વભાવ ઘણો ઠંડો જણાતો હતો, તોયે જરાસરખા વાંકમાટે તે ઘડીમાં ક્રોધમાન અને ઝુસ્સાવાળો થઇ જતો હતો. લસ્કરી કે મુલ્કી સઘળા રશિયન હોદ્દેદારોનીમુવાફેક તે પણ દરેક જાતના કાવાદાવા, દગાફટકા, અને દાવપેચમાં પુરો હતો. તે ટર્કોનીવચ્ચે પોતાના જાસુસો રાખતો હતો, એટલુંજ નહીં પણ

ખુદ પોતાનાંજ લશ્કરમાંવડીક તેણે ખાતમીદારો મુકેલા હતા; અને જાતે જોકે તે એક બહાદુર લડવૈયો હોવાછતાં, પોતાની કોઇ પણ મતલબ સાંધવાને ગમેએવું નીચ કે હલકું કામ કરવાને પછાત પડેએવો ન હતો. આવી ચાલચલગતવાળા એક ઉંચા હોદ્દેદારનીસનમુખ તે સારજંટ અને બે સેપાહો પોતાના બંદીવાનને બીએઝુતીસાથે ઘસડી લાવ્યા.

ફક્ત એક પળસુધી પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પોતાના ચશ્માંમાંથી આ જાસુસ કેહેવાતા શખ્સસામે જોયું, અને પછી પોતેપોતાના અમલદારોસાથે જે વાત કરતો હતો, તે પુરી કીધી. આ વેળાએ તે કાંઈ રમુજી વાત કેહેતો હતો, તે જોકે જરા પણ હસવાજેવી નહતી, છતાં તેના એડી-કાંગો તેને ખુશ રાખવામાટે પેટ પકડીને હસ્તા હતા, જાણે એવું દેખાડવા, કે તેઓના આખા જન્મારામાં તેઓએ આવી સરસ અને હસવાજોગ વાત કદી સાંભળી ન હોય!

તે વાત અને હસવું પુરૂં થયાપછી પ્રિન્સે પાછો ગંભીર અને કરડો દેખાવ ધારણ કર્યો, અને પોતાનીસામે લાવવામાં આવેલા મુકદ્દમાવિષે તપાસ ચલાવવા માંડી. પેલા રશિયન મેજરને જે હકીકત સારજંટે જણાવી હતી, તેજ તેણે પાછી બોલેબોલ કહી સંભળાવી, કે જે પ્રિન્સે ધ્યાન દઈ સાંભળી. તે પુરી થતાંજ ઘણુંજ શાંત મોભાથી, તે મુસાફેર બોલ્યો. "હું ખુદાને હાઝેરનાઝેર જાણીને જણાઉંછું, કે હું એક જાસુસ નથી!"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તે તો હવે આપણે તરત જાણીશું. એના ઝાડા લેઓ, અને જો ઝરૂર જણાય, તો એના બધાં કપડાં ઉખેડી નાખીને ચોકાસી કરો, કે તેની ઘડીઓમાં કે અસતરોમાં છુપાવેલાં કાંઇ કાગઝો છેકે?"

મુસાફેર—"અગરજો તમો નામદાર મારા હાથો છોડી નાખવાનો હુકમ ફરમાવશો, તો હું પોતેજ મારી રાઝીમર્ઝીથી મારીપાસે જેજેછે, તે સર્વે તમો સાહેબનીહઝુરમાં કાહાડી આપીશ."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અમારીહઝુરમાં જેને શકમંદ કારણોમાટે હાઝેર કર્યામાં આવેછે, તેઓસાથે એટલી નર્માશથી અમો વર્ત્તતા નથી. ચાલો, જલ્દી એના ઝાડા લેઓ!"

સમજાવત જેટલી નકામી હતી, તેટલુંજ બિનફોકટનું આ ઝાડા લેવાનીસામે થવાનું પણ હતું, એમ ધારી તે મુસાફેર ખામુશી પકડીને અને પોતાના હંમેશનાં શાંત મોભાસાથે ઉભો. તેના ઝાડા લેવામાં આવ્યા, પણ તેનાં ગજવાંમાંથી થોડાક નહાની કીમતનાં સેક્કાએસેવાય કશાં પણ કાગઝયાંઓ મળ્યાં નહીં. તેના સૌથી ઉપર પેહેરેલા ડગલાને છાતીઆગળથી ઉખેડી નાખી તપાસવામાં આવ્યો, પણ સર્વે ફોકટ.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"આતો અમે જાણતા હતા તેમજ થયુંછે, કારણકે તમારા જાસુસો પોતાને અપરાધી સાબેત કરેએવી કાંઈપણ ચીઝ પોતાનાં શરીરઉપર લઇને ફરેએવા ભોળા ને બીવકુફ નથી!" પછી લગાર કરડા સાદે તે બંદીવાનને પુછ્યું, "તમારૂં નામ શું?"

"લિયૉપૉલ્ડ પિના," તેણે તરતજ અને વગર બ્હીકે જવાબ આપ્યો.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમે ક્યાંના રેહેવાસીછો? તમો એક વાલાશિયનછો કે?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"નામવર સાહેબ, હું જન્મે એક વાલાશિયનછું. હું એક ઑસ્ટ્રિયનછું, પણ ઘણી ન્હાની વયથી બુશારેસ્ટખાતે રેહેલોછું, કે જ્યાં હું એક ગરીબ પણ આબરૂદાર ધંધો ચલાઉંછું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અને હમણાં જ્યારે અકસ્માત થયો, અને તેથી તમો અમારા સેપાહોવચ્ચે આવી પડયા, ત્યારે તમો ક્યાં જતા હતા?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"હું ખુલ્લેખુલ્લું કબુલ કરૂંછું, કે મારો એક ભેશી, જે ટર્કિશ લશ્કરમાં નોકરીએછે, અથવા મારા ધારવાપ્રમાણે તેમાં હોવો જોઇએ, તેને ભેટવાની ઉમેદથી હું ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે જતો હતો."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અને જો તમોને તે જડયો હતે, તો તમોએ અમારાં લશ્કરવિષે સઘળી ખબરો તેને બીશક આપી હતે, કે જે ખબરો ટર્કિશોને કામની થઇ પડતે, કેમ?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"મારા નામદાર સાહેબ, પણ એવી કોઈ ખબરો હું જાણતોજ નથી, તો પછી તે આપું કેમ!"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"શું તમોને ખબર નથી, કે તમો **વાલાશિયાના** એક રેહેવાસી હોવાથી તમામ રશિયાના શાહનશાહ, તે મારા ઉંચે દરજ્જેના શેઠની એક બાપનાજેવી પનાહ, અને માયાળુ રાજ્યના તાબાતળે હમણાં તમેછો? અને વળી શું તમે જાણતા નથી, કે તેટલામાંટે દુસ્મનસાથે કોઈ પણ જાતનો વ્યવહાર રાખવાથી મોતની સઝા કરવામાં આવેછે?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—(ખુલ્લાં દેલથી) "નામવર સાહેબ, મારી કોઈ પણ પાપી ધારણા ન હોવાથી, મેં કોઇ પણ રીતે ધારો તોડયો હોય, એમ મારૂં હૈયું મને ડંખતું નથી."

આ સાંભળી હવે પ્રિન્સે કરડા સાદનેબદલે વધારે નર્મ ઠપકારૂપી ઢપે કહ્યું, "પણ તમે એમ તો જાણતાજ હતા, કે તમો ખોટું કામ કરોછો, કેમકે તેમ જો નહીં હોય, તો તમોને રશિયન છાવણી ચુકાવીને જવાનો સબબ શો? તમે ખેતરો ઓળંગી જવા માંગતા હતા, કે જેમ કરવા જતાં, તમો જાણે તમારેમાંટે માંડેલાં છટકામાં સપડાઇ ગયા હોવ, તેમ મારા સેપાહોના હાથોમાં સપડાઇ ગયા."

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"છતાં, મારા મેહરબાન સાહેબ, તમોજ વિચાર કરો, કે જો હું **રશિયન** છાવણી દુર કરવાનીજ મતલબ ધરાવતો હોઉં, તો પછી તમારી ખાનગી વાતો જાણવાને એક જાસુસતરીકે મને કેમ બને? હું ફરીથી કહુંછું, કે હું સુલેહ ચાહનારો મુસાફરછું, અને માનપૂર્વક જણાઉંછું, કે મારા બોલવાની સાચાઇને મારેલગતી દરેક બાબતથી મઝબુત ટેકો મળેછે, તે તો આપ સાહેબે પણ જોયું હશે?"

થોડીક વારસુધી **પ્રિન્સ** ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ કાંઇ ઉંડા વિચારમાં પડયો, અને પછી એકાએક પોતાનો હાથ પેલા **સારજંટ**તરફ હલાવીને કહ્યું, "આ બંધવાના હાથો છોડી નાખો, મને એનીસાથે કાંઈ ખાનગી વાત કરવીછે."

આ હુકમ તરતજ બજાવવામાં આવ્યો; **લિયૉપૉલ્ડ પિના**ના હાથોઉપરનું દોરડું એકદમ છોડી નાખવામાં આવ્યું; તેનાં ગળાંમાંનો ફાંસો કાહાડી નાખવામાં આવ્યો; અને પોતાના **જનરલ**તરફથી થયેલા ઇશારાઉપરથી પામી જઇને સેપાહો તેમજ રેસાલાના અમલદારો, તે ઓરડામાંથી દુર થયા.

હવે **રશિયન** સેનાપતિ અને લિયૉપૉલ્ડ પિના એજ જણાં તે ઓરડામાં એકલા રહ્યા હતા.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અને શું આ સાચુંજછે, કે તમો ટર્કિશ લશ્કરમાંના તમારા એક ખેશીને મળવા જતા હતા? બીશક તે કોઇ હલકી નહીં, તો સાધારણ પદવી ધરાવતો હશે?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"નામવર સાહેબ, એ સાચુંજછે, અને મારા તે કેહેવાની સાચાઇમાટે હું ખુદાના કસમ લઉંછું! **ઑટોમન** લશ્કરમાં મારા તે ખેશીની ખોળ કરવાના એરાદાથીજ હું ત્યાં જતો હતો."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અને જો હું તમોને તમારી મુસાફેરી ચાલુ રાખવાની પર્વાનગી આપું, તો પછી કેમ?"

આ સાંભળી તે મુસાફરના ચેહેરાઉપર ખુશહાલી પથરાઇ, અને તે બોલ્યો, "ત્યારેતો હું આપ નામદારનું અહસાન જન્મસુધી ભુલીશ નહીં."

તેઉપરથી પ્રિન્સે લગાર મસ્ખરીની ઢબે કહ્યું, "શબ્દોથી કે લાગણીથી અહસાન માનવો, એ બધું તો ઠીકજછે, પણ તમારાં કામથી તે પુરવાર કરી આપશો?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"હું ખાતેરીથી માનુંછું, કે તમો નામદાર મને એવું કાંઇ નહીંજ ફરમાવશો, કે જેથી મારી આબરૂને ધોકો પુગે. બાકી બીજી કોઇ પણ રીતે હું તમો સાહેબે દેખાડેલી મેહેરબાનીનો બદલો વાળી આપવા તૈયારછું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમે તમારા ખેશીને શોધી કાહાડવાના એરાદાથી ટર્કિશ લશ્કરમાં જાઓ છોની? જો તેમજ હોય, તો મને એક પયેગામ ત્યાં પહોંચાડવોછે, કે જે કોઇ બીજાને સોંપું, તેને-બદલે તમારેજહસ્તક મોકલું, તો તે વધારે સલામત પુગશે, એમ હું ધારૂંછું. હવે, લિયૉપૉલ્ડ પિના! મને ધ્યાન ધરીને સાંભળો. મેં તમારી ઝેંદગી બંચાવીછે, અને તમો તેમાંટ મારા ભારે અહસાનમાંછો. હું તમોએ જે સર્વે હકીકત જણાવી છે, તે સાચી માનુંછું; કારણકે તમારામાં કાંઇક ચોકસ ભોળાપણું મને જણાયછે, તમો મને ઠગો નહીં, અથવ મારીતરફ નમકહરામ થાઓ નહીં, તેબાબે સાવચેતીમાં રેહેજો. કારણકે હું તમોને સોગંદ લઇ કહુંછું, કે જો તમે તેમ થશો, તો તેનો કીનો લેવાનો પણ એક દિવસ આવશે, તે સત માનજો. તેમ કરવાથી જો બીજી વેળા તમો મારા હાથમાં સપડાયા, તો હું તમોને જીવતા જવા દઇશ નહીં! તેટલામાંટે ટુંકમાં કહુંછું, કે હું તમોને એક મહોરબંધ રૂકો આપું, તે તમો **ઑટોમન** લશ્કરના સરદાર, નામદાર **ઓમર પાશાને** હાથોહાથ પહોંચાડવાનું માથે લેઓછો?"

ઘણા મક્કમ આવાઝે અને સાફ દેલનાં ભરોસાથી **લિયૉપૉલ્ડ પિનાએ** જવાબ દીધો, "હા, હું માથે લઉંછું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમે કસમ લેઓછો?"

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"હું કસમ લઉંછું!"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હું તમોને સાચા માનુંછું. પણ યાદ રાખજો! તમે મારો પયેગામ પહોંચાડયોછે કે નહીં, તે હું જાણ્યાવગર રેહેવાનો નથી."

લિયૉપૉલ્ડ પિના—"સાહેબ, એક કામ જે કરવાને મને કશી મેહેનત પડવાની નથી, કે તે બજાવવામાંટે મને કાંઇ મારો રસ્તો છોડી બીજેગમ જવું પડવાનું નથી, તે

બજાવવાનું માથે લેવાને મને શું વાંધો હોય ? પણ કદાચને તેમ કરવામાંટે મને થોડી વધારે મુસાફરી પણ કરવી પડી, તો તેમાં શું મુજાકોછે ? તમો નામદારે મારીતરફ જે મેહરબાની દેખાડીછે, તેનીસાથે સરખાવતાં તે લીધેલી મેહેનત કુચ્છ ગિસાદમાં નથી."

ગૉર્ટસ્કૅકાફ—"તમે ખરૂં બોલોછો. તોયે મેં આપેલી ચેતવણી હું એકવાર ફરીથી તમોને જણાઉંછું. એક કે બે બીનાઓ બને એમછે. યાતો તમો તમારો જે કાંઇ હોય, તે ધંધો ચલાવવા બુશારેસ્ટ પાછા ફરો, અથવા તમો ટર્કોનીવચ્ચે તમારા બેશીની-સાથે રહી જાઓ. આ બેમાંના કોઇ પણ વખ્તે તમો મારા હાથમાં મોડેવહેલે સપડાયાંવગર રેહેવાના નથી. વળી જો તમો ઑટૉમનસાથે રેહેશો, ત્યારેતો વધારે જલ્દી મારે હાથ આવવાના, કારણકે જોકે અમોને થોડા વખ્તનો અટકાવ તેઓતરફથી થયોછે ખરો, પણ હું જે મારાં કસાયલાં અને કવાયદવાળાં ઝબરદસ્ત લશ્કરને તેઓનાં નવા શિખાઉઓનાં લશ્કરમુકાબેલ લાવનારછું, તેમાં તેઓ જલ્દીથી મને તાબે થશે, એ તો ચોક્સજછે. તે વખ્તે હું અને તમો પાછા મળશુંજ, અને તેટલામાંટે હું જે કામ તમોને સોંપુંછું, તે નમકહલાલીથી બજાવવામાં તમારેજ લાભછે."

લિયૉપોલ્ડ પિના—"નામદાર સરદાર, ખાતેરી રાખજો, કે હું તે બરાબરરીતે બજા લાવીશ."

એપછી પ્રિન્સે લિયૉપૉલ્ડને એક બેઠક બતલાવી, ત્યાં થોડીવાર થોબવાને જણાવ્યું. પોતે જે પયેગ્રામ ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિઉપર મોકલનાર હતો, તે લખવા બેઠો. આ પયેગ્રામ ઘણો ટુંક હતો, કારણકે તે લખાઇને જલ્દી પુરો થયો. પછી તેને એક "એનવે-લોપ"માં મુકી તેઉપર લાખથી "સીલ" કરી, તેઉપર પોતાની ખાસ મહોર, કે જે તેની-પાસેજ "ટેબલ"ઉપર પડેલી હતી, તેવડે મહોર કરવાનેબદલે, પોતાના ગજવામાંથી એક રશિયન સેક્કો બહાર કાહાડી, તેવડે મહોર કીધી, ત્યારબાદ, તેઉપર સરનામું કીધું, "હિઝ હાઇનેસ, વઝીર ઓમર પાશા, ઑટૉમન લશ્કરના સરદાર જોગ," અને તે પત્ર પછી તેણે લિયૉપૉલ્ડ પિનાને આપ્યો."

તેમ કર્યાપછી પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કૅકૉફે "ટેબલ"ઉપર મુકેલો એક ઘંટ વગાડ્યો, કે પેલાજ સેપાહો અને એડી-કાંગો પાછા ઓરડામાં દાખેલ થયા. પોતાના એક એડી-કાંગને રશિયન સેનાપતિએ કાનમાં કાંઇ કહ્યું, અને પછી પેલા સારજંટને હુકમ કીધો, "આ મુસાફરનો ઘોડો પાછો એવણને સ્વાધિન કરો; પણ જો અકસ્માત થયેલો હોવાથી તેને કાંઇ ઇઝા થઈ હોય, તો એક સારો ઘોડો એવણને આપો, અને હવે, લિયૉપૉલ્ડ પિના, આપણ બન્ને જણાવચ્ચે જે વાત થઇછે, તે ધ્યાનમાં રાખીને કામ કરજો, અને તે છુપી રાખજો. અગરજો બહાર જણાશે, કે શકભરેલા બનાવોવચ્ચે એક જણ પકડાયાછતાં, તેને માફી બખ્શવામાં આવી, અને તેનો જાન બચાવવામાં આવ્યોછે, તો તેથી ઘણો. ખરાબ દાખલો બહાર બેસશે, અને બીજાઓને તેવીરીતે ચાલવાનું ઉત્તેજન મળશે."

તે મુસાફરે નમન કર્યું, અને તેનીપાસેથી જે થોડું નાણું લઈ લેવામાં આવ્યું હતું, તે તેને પાછું સ્વાધિન કરવાની અર્ઝ કીધી, જે તરતજ સ્વિકારવામાં આવી, અને પછી તે પ્રિન્સનીહઝુરમાંથી ગયો. તે એડી-કાંગ, કે જેને પ્રિન્સે કાનમાં કાંઇ કહ્યું હતું, તે પણ

લિયૉપૉલ્ડનીસાથે ત્યાંથી ગયો. તેણે પિનાને જણાવ્યું, કે સારજંટ અને તેનીસાથના સેપાહો અકસ્માતવાળી જગ્યાએ તેનો ઘોડો લાવવાને ગયાછે, તેટલાં તે ધર્મશાળામાં તેને ગમે તે ખાણું લેવાની છુટ આપવામાં આવીછે. લિયૉપૉલ્ડને પુરો શક હતો, કે તેને પોતાને ખવાડવાપીવાડવા કરતાં તે એડી-કાંગની ખાણીપીણી કરવાની બેવડી મતલબ હતી, એમ જાણી તેણે તે મતલબી માંગણી તરતજ કબુલ કીધી. આઉપરથી તેઓ ધર્મશાળાના જમવાના ઓરડામાં ગયા, અને ત્યાં તેઓનીસાંમે "વાઇન" લાવી મુકવામાં આવ્યો. તે અમલદારે પોતે ખાણાંને ઘણો સારો ઇન્સાફ આપ્યો, અને અસેમસે લિયૉપૉલ્ડ પિનાના કાન ખોસ્યા, કે જો તે પાના કે પાસાથી રમવા માંગતો હોય, તો હજી જવાને ઘણી વાર હતી: પણ લિયૉપૉલ્ડને ઘણો શક હતો, કે તેનો ડોળો, જે થોડુંક નાણું તેનીપાસે હતું, તેઉપર ખોભેલો હતો, એટલામાટે તેણે ત્યાંથી બનતી ઉતાવળે નિકળી જવાની ઘણી અગત્યછે, એમ બહાનું કાહાડીને ઉડાવ્યો, આઉપરથી થોડી "મિનીટો"માં બારણાંઆગળ બે ઘોડાઓ લાવ્યામાં આવ્યા. તેમાંનો એક તેજ ઘોડો હતો, કે જેઉપર અકસ્માત બન્યો, તે વેળાએ તે મુસાફર સવારી કરતો હતો, બીજો તે રશિયન એડી-કાંગનો હતો.

એડી-કાંગ—"ઘોડાઉપર સવાર થાઓ, કારણકે મને તમોને લશ્કરથી દુર રાખવામાં આવેલાં ચોકીનાં થાણાંઓતુલીક સહીસલામત પહોંચાડી આવવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યોછે."

લિયૉપૉલ્ડને તેવુંજ જોઇતું હતું. તે તરત ઘોડે ચઢી બેઠો, અને રેસાલાનો તે અમલદાર પણ પોતાના ઘોડાઉપર બેસીને તે મુસાફરને રશિયન લશ્કરી છાવણીમાંથી દોરી લઇ જવા લાગ્યો. તે પોતાના ઘોડાને ખુદખુદ ચાલે ચલાવવા લાગ્યો, અને જ્યાં જગ્યા સારી ખુલ્લી મળે, ત્યાં લગાર ઉતાવળે પણ દોડાવવા લાગ્યો. તંબુઓનીવચ્ચેથી ગુંચવાળા રસ્તાઓ છોડી, ચોકીમાટે સળગાવેલાં ઘણાંક બળતાંઓઆગળથી પસાર થઇ, તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા. થોડીથોડી વારે તે રશિયન બોલતો, "લિયૉપૉલ્ડ પિના, ઑટૉમન લશ્કરને કચડી નાખવાને એકજ ઝબરદસ્ત ફટકો મારવા જે ગંજાવર લશ્કર અમારો નામિચો જનરલ લઇ આવ્યોછે, તેનું બળ અને સંખ્યા તમે જોઈ કે?"

લિયૉપૉલ્ડે કશો જવાબ આપ્યો નહીં. પણ તેનાં મનમાં આ વેળા શા વિચારો પસાર થતા હતા, તે જો અમારાં વાંચનાર જાણવાને ઇચ્છતાં હોય, તો તે એજ હતાં, કે તેનો રશિયન સાથી જે અભિમાની રાખતો હતો, તે તો થોડાજ દહાડાઉપર ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે બે વાર ખાવેલો માર, અને સવારની નાસભાગપછી તદ્દન ફોકટની હતી.

આમુજબે અર્ધો કલાક પસાર થઇ ગયો; તે ઝડપી સવારી હજી ચાલુ રહી; છાવણીમાંના ઘણાએક આડાઅવળા અને વાંકાટીકા રસ્તાઓ તેઓએ પસાર કીધા; તોયે આ છાવણીનો તો છેડોજ ન મળે! હજી પણ જગ્યેજગ્યે બળતાંજ દેખાયા કરતાં હતાં. તોયે સવારી તો ચાલુ હતી; બીજો અર્ધો કલાક પસાર થઇ ગયો; અને થોડેથોડે વખ્તને અંતરે તે રશિયન અમલદાર લિયૉપૉલ્ડને લશ્કરનાં ગંજાવરપણાંમાટે ધ્યાન ખેંચ્યા કરતો હતો, કે જેમાંથી તે તેને લઇ જતો હતો.

તરતજ તે મુસાફરનાં મનમાં કાંઇ સ્હેજ શક ઉભો થયો; તે શક વધતોજ ગયો; અને આખરે તે પાકો થયો. ચોક્સ તંબુઓ, કે જેનીઆગળથી તે અગાઉ પસાર થઈ ગયો

હતો, તેજ પાછા તેની નઝરે પડયા: કેટલાક પહેરાગીરોના ચેહેરા; જે એક કલાક આગમચ બારીકીથી તેને બિહામણા અને વિકાળ જણાયા હતા, તેજ તેને પાછા જોયા. હવે તે સઘળું પામી ગયો ! જે રસ્તેથી તેઓ પસાર થતા હતા, તે વાંકાચીંકા અને ગોળ હતા, અને ત્યાંથી ફેરવીફેરવીને પેલો એડી-કાંગ તે મુસાફરને લઇ જતો. એવી મતલબથી કે તે એમ સમજે, કે રશિયન લશ્કર ઝબરદસ્તછે, અને તેની છાવણીનો વિસ્તાર ઘણો મોટોછે. લિયૉપોલ્ડે તે અમલદારગમ બાજે ડોળે જોયું, તો તેને માલુમ પડ્યું, કે તે તેનીતરફ બારીક તપાસથી જોતો હતો; તેનાં મનમાં આ તરકટથી શું અસર થઈ હતી, તે જાણવાને તે આતુર જણાતો હતો; પણ લિયૉપોલ્ડ પોતાની સાવચેતીમાં હતો, અને તેની કંગાળ હગાઇ તેણે પકડી પાડી હતી, એવાં કશાં ચિન્હો તેણે પોતાના ચેહેરાઉપર બતાવ્યાં નહી.

પછી તે અમલદાર મનમાં મળકાવા લાગ્યો, કે પોતાના વડા સરદારનો હુકમ તેણે હવે પુરેપુરો બજાવ્યોછે, એમ ધારી તેણે લિયૉપોલ્ડને કહ્યું, "આખરે, આપણે છાવણીના છેડાસુધી આવી પહોંચ્યા છૈયે. તમોને જરાબી ખ્યાલ હતો, કે અમારૂં લશ્કર આટલું બધું મોટુંછે ?"

તે મુસાફરે જવાબ દીધો, "નહીં, ખરેખર મને તેનો જરા પણ ખ્યાલ નહતો." આ તેનો જવાબ ખરીરીતે જોતાં, તો વાજેબીજ હતો, કારણકે લિયૉપોલ્ડ તે અમલદારની લુચ્ચાઇ પામી ગયેલો હોવાથી, તે બરાબર જાણતો હતો, કે લશ્કર તો જેટલું તે દેખાડવા માંગતો હતો, એટલું મોટું નહીં હતું. તોયે આપ્રમાણે તે ટકોરમાં બોલ્યો હતો, પણ તે ટકોરમાં હતું, એમ તેણે જાણવા દીધું નહીં.

આખરે તંબુઓની ગળીકુંચીઓનો છેડો આવ્યો; તોયે છાવણીથી લાંબે તફાવતેસુધી મુકેલાં લશ્કરી થાણાંઓમા સળગાવેલાં બળતાંઓ દેખાતાં હતાં.

ત્યાં આવી પુગ્યાપછી તે એડી-કાંગ બોલ્યો, "ત્યાં હવે આપણે છુટા પડીશું. હું તમોને સફળ મુસાફરી ઇચ્છુંછું."

લિયૉપોલ્ડ—"અને તમોએ મારીતરફ દેખાડેલી સભ્યતામાટે તમારૂં અહસાન માનુંછું."

ત્યારપછી રેસાલાના તે અમલદારે પોતાના ઘોડાને પાછો છાવણીતરફ ફેરવ્યો, અને લિયૉપોલ્ડ વિના ત્યાંથી આગળ વધ્યો. તે એક "માઇલ" પણ આગળ ગયો નહશે, તેટલાં માણસોનો કુચ કરવાનો આવાઝ તેને કાને પડયો. તે વધારે ધ્યાનથી સાંભળવામાટે તેણે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો; અને તેને જણાયું, કે તે કાંઇ એક ખોટો ખ્યાલ નહતો. એક હથિયારબંધ લશ્કર ધસ્યું આવતું હતું, પણ તે રશિયનોનું લશ્કર હતું, કે ટર્કિશ લશ્કર પોતાના દુશ્મનની છાવણીઉપર હમલો લઇ જતું હતું, તે લિયૉપોલ્ડ કહી શક્યો નહીં. ઘણા જણાનાં ચાલવાનો ભારી સાદ, તેમજ ઘોડાની ખડીઓનો તેથી પણ ભારી આવાઝ તેનીનઝદીક અને નઝદીક આવતો, તેમજ વધારેનેવધારે પરગરો સંભળાવા લાગ્યો. વળી લિયૉપોલ્ડે પૈડાંના ગગડાટનો આવાઝ પણ સાંભળ્યો. તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે ગમે તે બાજુનું તે લશ્કર હોય, તોયે તેઓનીસાથે તોપખાનું પણ હતું.

દુશ્મનનાં લશ્કરની હાલત અને હાલચાલ તપાસવામાટે તપાસે નિકળેલી રશિયનોની એક ટોળી તે હશે, તો વળી તેને આપદામાં પડવું પડશે, એવી બ્હીકથી આપણા મુસાફરે



(ચિત્ર ૭ મું.) "એક ઘોડેસવાર અમલદાર, * * *, તેનીહજુરમાં આ કમનસીબ બંધવાને લઇ જવામાં આવ્યો." (પાનું ૧૨૮ મું.)

હતો, તેજ પાછા તેની નઝરે પડયા: કેટલાક પહરાગીરોના ચેહેરા, જે એક કલાક આગમચ બારીકીથી તેને બિહામણા અને વિક્રાળ જણાયા હતા, તેજ તેને પાછા જોયા. હવે તે સઘળું પામી ગયો! જે રસ્તેથી તેઓ પસાર થતા હતા, તે વાંકાટીંક અને ગોળ હતા, અને ત્યાંથી ફેરવીફેરવીને પેલો એડી-કાંગ તે મુસાફેરને લઇ જતો. એવી મતલબથી કે તે એમ સમજે, કે રશિયન લશ્કર ઝબરદસ્તછે, અને તેની છાવણીનો વિસ્તાર ઘણો મોટોછે. લિયૅપૉલ્ડે તે અમલદારગમ બાજે હોજે જોયું, તો તેને માલુમ પડયું, કે તે તેનીતરફ બારીક તપાસથી જોતો હતો; તેનાં મનમાં આ તરકટથી શું અસર થઈ હતી, તે જાણવાને તે આતુર જણાતો હતો; પણ લિયૅપૉલ્ડ પોતાની સાવચેતીમાં હતો, અને તેની ઠગાળ ઠગાઇ તેણે પકડી પાડી હતી, એવાં કશાં ચિન્હો તેણે પોતાના ચેહેરાઉપર બતાવ્યાં નહી.

પછી તે અમલદાર મનમાં મળકાવા લાગ્યો, કે પોતાના વડા સરદારનો હુકમ તેણે હવે પુરેપુરો બજાવ્યોછે, એમ ધારી તેણે લિયૅપૉલ્ડને કહ્યું, "આખરે, આપણે છાવણીના છેડાસુધી આવી પહોંચ્યા છેયે. તમોને જરાબી ખ્યાલ હતો, કે અમારૂં લશ્કર આટલું બધું મોટુંછે?"

તે મુસાફેરે જવાબ દીધો, "નહીં, ખરેખર મને તેનો જરા પણ ખ્યાલ નહતો." આ તેનો જવાબ ખરીરીતે જોતાં, તો વાજેબીજ હતો, કારણકે લિયૅપૉલ્ડ તે અમલદારની લુચ્છાઇ પામી ગયેલો હોવાથી, તે બરાબર જાણતો હતો, કે લશ્કર તો જેટલું તે દેખાડવા માંગતો હતો, એટલું મોટું નહીં હતું. તોયે આપ્રમાણે તે ટકોરમાં બોલ્યો હતો, પણ તે ટકોરમાં હતું, એમ તેણે જાણવા દીધું નહીં.

આખરે તંબુઓની ગળીકુંચીઓનો છેડો આવ્યો; તોયે છાવણીથી લાંબે તફાવતેસુધી મુકેલાં લશ્કરી થાણાંઓમા સળગાવેલાં બળતાંઓ દેખાતાં હતાં.

હ્યાં આવી પુગ્યાપછી તે એડી-કાંગ બોલ્યો, "હ્યાં હવે આપણે છુટા પડીશું. હું તમોને સફળ મુસાફેરી ઇચ્છું છું."

લિયૅપૉલ્ડ—"અને તમોએ મારીતરફ દેખાડેલી સભ્યતામાંટે તમારૂં અહસાન માનુંછું."

ત્યારપછી રેસાલાના તે અમલદારે પોતાના ઘોડાને પાછો છાવણીતરફ ફેરવ્યો, અને લિયૅપૉલ્ડ પિના ત્યાંથી આગળ વધ્યો. તે એક "માઇલ" પણ આગળ ગયો નહશે, તેટલાં માણસોનો કુચ કરવાનો આવાઝ તેને કાને પડયો. તે વધારે ધ્યાનથી સાંભળવામાંટે તેણે પોતાંના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો; અને તેને જણાયું, કે તે કાંઇ એક ખોટો ખ્યાલ નહતો. એક હથિયારબંધ લશ્કર ધસ્યું આવતું હતું, પણ તે રશિયનોનું લશ્કર હતું, કે ટર્કિશ લશ્કર પોતાના દુશ્મનની છાવણીઉપર હમલો લઇ જતું હતું, તે લિયૅપૉલ્ડ કહી શકયો નહીં. ઘણા જણાનાં ચાલવાનો ભારી સાદ, તેમજ ઘોડાની ખડીઓનો તેથી પણ ભારી આવાઝ તેનીનઝદીક અને નઝદીક આવતો, તેમજ વધારેનેવધારે પરગરો સંભળાવા લાગ્યો. વળી લિયૅપૉલ્ડે પૈડાંના ગગડાટનો આવાઝ પણ સાંભળ્યો. તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે ગમે તે બાજુનું તે લશ્કર હોય, તોયે તેઓનીસાથે તોપખાનું પણ હતું.

દુશ્મનનાં લશ્કરની હાલત અને હાલચાલ તપાસવામાંટે તપાસે નિકળેલી રશિયનોની એક ટોળી તે હશે, તો વળી તેને આપદામાં પડવું પડશે, એવી બીહીકથી આપણા મુસાફેરે



(ચિત્ર ૭ મું.) "એક ઘોડેસવાર અમલદાર, * * * , તેનીહજુરમાં આ કમનસીબ બંધવાને લઇ જવામાં આવ્યો." (પાનું ૧૨૮ મું.)

પોતાનો સલંગ રસ્તો છોડી ફરી એકવાર ખેતરોમાંથી જવા માંડયું. આ વેળા વાદળાંમાંથી માહતાબ બહાર નિકળ્યો, અને તેની મદદથી લિયૉપૉલ્ડ વિના ખેતરોમાંથી સહીસલામત પોતાનો રસ્તો લઇ શકયો. વળી રખેને, ત્રણ કલાકઆગમચ જેવો અકસ્માત બન્યો હતો, તેવો ફરીથી બને, અને તેથી વળી પાછો તે કોઇ જોખમભરેલી પીડામાં આવી પડે, એવી ચિંતાથી તે હવે વધારે સંભાળથી આગળ વધવા લાગ્યો. એક ઉંચી જગ્યાએ થોભીને તેણે તે કુચ કરી જતાં લશ્કરતરફ નજર ફેંકી: સેંકડો બાગનેટોઉપર ચંદ્રના કિરણો ચળકતાં તેનાં દિઠામાં આવ્યાં; પણ તે લશ્કરનો પુશાક તેને દેખાયો નહીં, કારણકે તે તેનેથી ઘણું દુર હતું. તે રશિયન લશ્કર હતું, કે ટર્કિશ, તે નક્કી કરવાની આશામાં ત્યાં થોડીવાર થોભ્યો; કારણકે જો તે ટર્કિશ લશ્કર હોય, તો ઝરૂર ઝપાઝપી થવી જોઇએ, અને તેથી તેનું શું પરિણામ આવેછે, તે જાણવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો હતો. આખરે એકાએક બંદુકો ફુટવાનો આવાઝ તેને કાને પડયો, અને "આન લા ઇલ્લા!"ના પોકારો બંદુકોના ધડાકાકરતાં પણ વધારે મોટે સાદે નિકળ્યા, આઉપરથી આપણા મુસાફરની ખાતેરી થઇ, કે તે ઑટૉમન લશ્કર હતું, અને રશિયન છાવણીઉપર હમલો લઇ જતું હતું.





પ્રકરણ ૧૯ મું.

રશિયન છાવણી.

જ્યાં ઉભો હતો, ત્યાંજ લિયૉપૉલ્ડ પિના થોભ્યો; કારણકે ત્યાંથી ઘાતકી ખુનરેઝી જોવાની વધારે સગવડ હતી. થોડીઘણી તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે આગળ વધેલી ટર્કિશ લશ્કરની એક ટુકડીને રશિયન લશ્કરની ટુકડીસાથે મેળાપ થયો હતો, અને હવે ઉંચ-ઉપર આવીને બંધે બાજુવાળાઓ લડતા હતા. ઝપાઝપ એકપછીએક બંદુકોના બારો થતા હતા; અને પછી તોપ ફુટવાનો એક ઝબરદસ્ત આવાઝ સંભળાયો. બંદુકો અને તોપોમાંથી નિકળતા ધુમાડાઉપરથી કઇ બાજુએ કાપાકાપી ચાલેછે, તે તેનાં જાણવામાં આવ્યું, અને પુર ચાંદરણાંમાં તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે ટર્કિશ પાયદલનાં ધાડાંનેધાડાં લડાઇના મયેદાન-તરફ આગળ ધસ્યાં જતાં હતાં.

ઘણીજ ઉલટથી લિયૉપૉલ્ડ પિનાએ આ સર્વે દેખાવ જોયો. એક ચોકસ બાજુતરફ તેની ઘણી સારી લાગણી હતી; તેનાં દેલમાં જનુનના આવેશની લાગણી ફેલાઇ જતી હતી; એક લડવૈયાનો જુસ્સો તેનામાં ઉડતો તેને જણાતો હતો; અને તેથી તે બોલી ઉઠયો, "ઓ ખુદા! હું ચાહુંછું, કે આ લડાઇમાં ભાગ લેવાનું મારી સરજતમાં હોતે!"

તેને તરત જણાયું, કે ટર્કિશોની જીત થતી જતી હતી, અને રશિયનો પાછા હઠતા હતા. તોપનો આવાઝ ચાલુ આવ્યાજ કરતો હતોઃ લડનારાઓનાં હથિયારો ચાંદરણાંમાં ચળકચળક થતાં હતાં. પણ હવે લિયૉપૉલ્ડ પિનાની નઝરઆગળથી આ લડાઇનો દેખાવ દુર થતો જતો હતો, કારણકે રશિયનો હઠયાજ જતા હતા, અને ટર્કિશો તેઓનીપુઠે દોડતા હતા. આ જોઈ લિયૉપૉલ્ડ પિના તે ટેકરીઉપરથી ખેતરોમાં ઉતરી, પાછો પોતાને મુખ્ય રસ્તે પડયો. આપણે આગળ જાણ્યુંછે, તેમ તેની મર્ઝી ટર્કિશ લશ્કરને જઇ મળવાની હતીઃ તેટલાઉપરથી તેણે તે મયેદાનને છેડે જઇ થોભવાનો વિચાર કર્યો, એવી મતલબથી કે લડાઇ પુરી કરીને ટર્કિશ લશ્કર જ્યારે પાછું ફરે, ત્યારે તેનીસાથે જોડાઈ જવું, અને પોતાની મુસાફેરી કરવાની જે નેમ હતી, તેબાબે ચોકસ જુસ્તોજુ કરવી.

જીતેલા ટર્કિશો આગળ વધતાજ ગયા; અને રશિયન ટુકડી તદન વિખરાઇ જવાથી પોતાની છાવણીતરફ નાઠી. ત્યાં પણ સર્વે પ્રકારની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી; અને લિયૉપૉલ્ડ પિના પણ તેઉપરથી તેતરફજ આગળ અને આગળ વધવા લાગ્યો. તોયેપણ ટર્કિશ લશ્કરથી થોડે છેટે રહીને, પેહેલી ઝપાઝપીવાળી જગ્યા તે પસાર કરી ગયો. જ્યાં આખી ઝમીન મુવેલા અને મરવા પડેલા સેપાહોથી સઘળી છવાઇ ગઇ હતી. ઝખ્મી થયે-લાઓ, કે જેઓને લડાઇના જનુનમાં અને ગડબડમાં ત્યાંજ પડતા નાખી જવામાં આવ્યા હતા, તેઓ રખેને તેના ઘોડાના પગોતળે કચડાઇ મરે, એવી દયાળુ લાગણીથી તેણે તે મયેદાનનો રસ્તો ચુકવી,બીજો લાંબો રસ્તો લીધો. બીજી એક સગવડભરેલી જગ્યા, કે જ્યાં તે પાછો થોભ્યો હતો, ત્યાંથી રશિયન છાવણીમાંની અસંખ્ય બતીઓ અને બળતાંઓ તે

જોઇ શકતો હતો. વળી તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે તે રોશનીઓ તેને દેખાતી વારંવાર બંધ થઈ જતી હતી, કારણકે સેપાહોનાં ટોળેટોળાં આગળ વધ્યા આવતા ટર્કિશોનીસાંમે થવાને છાવણીમાંથી બહાર પડતાં હતાં, અને બીજા પા કલાકથી પણ ઓછા વખ્તમાં પાછી એક મોટી લડાઇ ચાલી. બંધેતરફથી છોડવામાં આવતી તોપોના આવાઝોના ગગડાટો ભારે અને ચાલુ હતા; ઝપાઝપ ઉપરાસાપરી બંદુકો છુટતી; ખુનરેઝીનાં આ મયેદાનમાં ધુમાડાના ગોટે-ગોટા ઉઠતા; અને બંદુકો તથા તોપોનાં ફુટવાનો ચળકાટ જાણે ઘેરાયલા વાદળાંમાંથી વિજળીના ચમકારા થતા હોય, એવો લાગતો હતો. કોઇવાર થોડા વખત બંદુકો તથા તોપો છુટતી બંધ પડતી; ધુમાડો વિખરાઇ જતો; અને આપણા મુસાફરની નઝરે માણસ-જાતનાં ટોળાં આગળ વધતાં પડતાં. તેઓનાં હથિયારો ચાંદરણાંમાં, કે રશિયન છાવણીમાંના સળગાવેલા આતશોથી ચળકતાં હતાં. લશ્કરી વાજાંઓના સુંદર આવાઝો; લડનારાઓના ભારે પોકારો; ઝખ્મી થયેલાઓના અને મરતા સેપાહોની ચીચિયારીઓ, આ સર્વે સાથે ભેળાઇ જતું હતું, અને વળી સાથે પાછા બંદુકોના અને તોપોના ધડાકાઓ ઉઠતા. ખચિત આ સર્વે ઘણુંજ ભયંકાર લાગતું હતું!

તરતજ લિયૉપૉલ્ડને પોતાનીપાછળ તેજ રસ્તેથી પુષ્કળ ઘોડાઓનાં પગલાંનો સાદ સંભળાયો, વળી સાથે હથિયારોનો ખખડાટ પણ થાતો હતો, અને તેથી તેને સેહેલથી જાણ્યું, કે ટર્કિશ ઘોડેસવારોની એક મોટી ટુકડી તેનીતરફ દોડતી આવતી હતી. તરતજ પોતાના ઘોડાને એડ મારીને તે એક બાજુએ દોડાવી ગયો, અને મુખ્ય રસ્તાની બાજુએ આવેલાં ખેતરોતરફ ગયો. ત્યાંથી તેણે તે ઘોડેસવારોને પસાર થતા જોયા; અને તે દેખાવ ખરેખર ઘણો ભપકાદાર હતો. જાણે પોતાનીઉપર સવાર થયેલાઓ કશાં પણ વઝનના નહોય, એવીરીતે તેઓના ઘોડાઓ રસ્તાઉપરથી દોડયા જતા હતા; તેઓની ચાલો અને દુમો, તેમજ ઑટોમન ઘોડેસવારોની "ફેઝ"નાં ઝાંબુરાં રંગનાં ફુમટાંઓ, જ્યારે તેઓ પુર ઝોરથી દોડયા જતા હતા, ત્યારે હવામાં ઉડતાં હતાં. પિનાએ તેઓતરફ પોતાની આંખો ટાંકેલી રાખી; તેઓ આસરે ૧,૦૦૦ ની સંખ્યામાં હતા. તેઓનાં ત્યાંથી પસાર થવા-પછી પિના પણ તેજ બાજુતરફ ચાલ્યો. તેણે તે સવારોને પણ રશિયન છાવણીતરફજ દોડયા જતા જોયા; તેઓ પછી થોડે છેટે એક મયેદાનમાં જઇ ગોઠવાયા, અને પછી તેઓથી થોડે દુર ઉભેલી એક મોટી પાયદલ ફોજઉપર હલ્લો કર્યો. તેઓનાં માથાંઉપરથી પુષ્કળ ધુમાડો પસાર થતો પિનાએ જોયો, અને તેથી થોડીક "મિનીટો"સુધી તેઓ તેની નઝરે પડયા નહીં, પણ પછી તરતજ તે ધુમાડામાંથી મોટાં બળતાં ઉઠતાં દેખાયાં, અને એક ભયંકાર આગ તેનાં જોવામાં આવી. રશિયન છાવણીમાં આગ લાગવાથી તે સળગી ઉઠી હતી!

એક તંબુઉપરથી બીજા તંબુને આ આગે પોતાના સપાટામાં લઇ લીધા, અને જાણે આતશના સાંપો રમત કરતા હોય, એવો દેખાવ થઇ લાગો. વળી તેટલાંમાં એક ઝબર-દસ્ત ભડાકો થયો. રશિયનોનું એક આખું દારૂખાનું સળગી ઉઠયું હતું. આખી છાવણીમાં આગના સોળા ઉડયા હતા; અને રશિયનો પોતે જે કરી ન શકયા, તે આ ખુદાઇ બનાવે કરી બતલાવ્યું, અને તે એજ, કે તેમ થવાથી રશિયનો અને ટર્કિશોવચ્ચે આતશનો એક પડદો ઉભો થયો, અને તેનેલીધે ટર્કિશો તેઓઉપર વધુ હલ્લો લાવી શકયા નહીં, અને ત્યાંજ

અટકી રહ્યા ! એકાએક પોતાનીતરફ એક ઘોડેસવારને ઝોરથી પોતાનો ઘોડો દોડાવતો આવતો લિયૅપૉલ્ડ પિનાએ જોયો; વળી તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે કોણ જાણે ઝખ્મી થવાથી કે આગ જોઇને, ભડકવાથી તે જાનવર પુર મસ્તીમાં આવેલું હતું, અને તેના સવારના કાબુમાં તે નહતું. આ સવાર કોઇ ઉંચી પદવીનો રશિયન અમલદાર હતો. એટલું હજીતો આપણો આ મુસાફર જોયછે, તેટલાંતો તે ઘોડાએ ઠોકર ખાધી, અને તેનાં માથાંઉપરથી ઉછળાઇને ઉપરનો સવાર ઝમીનઉપર ઝોરથી પટકાયો.

તરતજ પોતાના ઘોડાઉપરથી કુદી પડીને લિયૅપૉલ્ડ પિનાએ તે રશિયનના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી, અને તેટલીવારમાં તે રશિયન પોતે પણ ઝડપથી ઝમીનઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો. પણ જેવો તેણે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનો ચેહેરો જોયો, કે તરતજ તેનાં મ્હોંમાંથી અજાયબીના સુખનો નિકળ્યા. તેજ ઘડિએ વળી એક બીજો ઝબરો મોટો કડાકો રશિયન છાવણીમાંથી સંભળાયો, અને તે સાંભળતાંનેવાર તે ઘોડો એટલોતો ચોંક્યો, કે પિનાના હાથમાંથી ભારે આંચકાસમેત લગામ છટકાવીને તે એકદમ નાસી ગયો.

આ જોઇ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ હાય મારીને બોલી ઉઠ્યો, "ઓહ ખુદા ! હવે મારૂં મોત ખચિત આવી લાગ્યુંછે !" કારણકે તેણે તરતજ જોયું હતું, કે ત્રણ કે ચાર ટર્કિશ ઘોડેસવારો તે જગ્યાએ મારતે ઘોડે આવતા હતા.

આ વેળાએ તરતજ લિયૅપૉલ્ડ પિનાને યાદ આવી ગયું, કે એજ રશિયન સેનાપતિને તે તેની ઝેંદગીનેમાટે આભારી હતો. તેને આ વેળા એટલું પણ ભાણ ન આવ્યું, કે ઓમર પાશાઆગળ પોતાની મતલબનેસર પયેગામ પહોંચાડવાની આપમતલબથીજ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે તેની ઝેંદગી બચાવી હતી. પણ આ વખ્તજ એટલોતો ગભરાટનો હતો, કે શાંતપણે વિચાર કરવાનો તે વખ્ત હતોજ નહીં; ફક્ત પોતાઉપર કરવામાં આવેલા ભારે આભારનોજ વિચાર આપણા મુસાફરનાં હૈયાંમાં આ વેળા હતો.

આપ્રમાણે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ અફસોસસાથે બોલી રહ્યો નહીં; હજીતો લિયૅપૉલ્ડ પિના તે ધસ્યા આવતા ટર્કિશ સેપાહોતરફ સ્હેજ નઝર ફેંકી રહ્યો નહીં, તેટલાંતો તેનાં મનની ભલી લાગણી ઉભરાઇ આવી; તેણે તે ટર્કિશ સેપાહોને તેઓઉપર ધસી આવતા દિઠા. આ જોઈ તે બોલી ઉઠ્યો, "નહીં, નામદાર સાહેબ, તમારૂં મોત આવ્યું નથી! આ મારા ઘોડાઉપર જલ્દી ચઢી બેસો, અને ત્યાંથી નાસો !"

આ ઉદાર દેલની માગણીનો લાભ તરતજ તે રશિયન પ્રિન્સે લીધો. હજીતો તે કુદીને ઝીનઉપર બેઠો નહીં; હજીતો તેણે તે મુસાફરના ઘોડાની લગામ હાથમાં પકડી નહીં, તેટલાંતો ટર્કિશ સેપાહો ત્યાં આવી ચઢયા.

તેઓમાંનો એક પોકારી ઉઠ્યો, "પાક પયેગામબરનાં નામથી કહુંછું, કે એતો ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ પોતેજછે!" એમ બોલી તે અને તેની સાથવાળા બીજા બે ઘોડેસવારોએ પ્રિન્સનીપુંઠે પોતાના ઘોડા દપટાવ્યા, અને ચોથો જે ત્યાં રહ્યો હતો, તેને પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચે કુદી પડી લિયૅપૉલ્ડને પકડયો, અને જનુનથી બોલ્યો, "તમો મારા બંદીવાનછો !"

લિયૅપૉલ્ડ—"અને હું કાંઇ સામે થતો પણ નથી."

રશિયન વડા સેનાપતિને છટકી જવામાં મદદ કીધેલી જોઇ, તે મુસલમાન કુદરતી-રીતે એમજ સમજ્યો, કે લિયૉપૉલ્ડ વિના તે પ્રિન્સની નોકરીમાં હશે, કિંવા એક વાલાશિયન હશે, કેમકે ઘણા વાલાશિયનોને રશિયનોનીતરફેણમાં થવાની ફર્જ પાડવામાં આવી હતી, અને કેટલાકોને તો પોતાના સ્વાર્થનેલીધે પણ તેમ કરવું પડતું હતું.

તેણે વિનાને પુછ્યું, "અને હવે મેહરબાની કરી જણાવશો, કે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના હાથતળે તમે શું હોદ્દો ધરાવોછો? મને લાગેછે, કે તમે તેના 'સેક્રેટરી' હશો, કે કોઈ બીજા મુલ્કી અમલદાર હશો." એમ તેને ધારવાનું કારણ એ હતું, કે લિયૉપૉલ્ડનાં શરીરઉપર કોઇ પણ જાતનું હથિયાર નહતું.

સાવચેતીકરતાં વધારે ભોળાપણાંથી લિયૉપૉલ્ડ જવાબ આપ્યો, "હું કોઇ પણ રીતે રશિયન પ્રિન્સની નોકરીમાં નથી, તેમજ મને રશિયનોની તરફેણ કરવામાં કશો પણ લાભ નથી."

ટર્કિશ સેપાહ—"ઇનશાલ્લા! આએબી ઘણો રમુજી એકરાર! છતાં તમોએ અમારા દુશ્મનના વડાનેજ નસાડવામાં મદદ કરીછે!"

એમ બોલી અતિ ગુસ્સાસમેત તે મુસલમાને પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાહાડી, અને લિયૉપૉલ્ડને કાપી નાખવાનો કસ્દ કીધો, પણ હજીતો વિનાનાં મ્હોંમાંથી "સબુર" કરીને શબ્દ નિકળ્યો નહીં, તેનીઆગમચ તે ઉદાર દેલના ટર્કિશ સેપાહે પોતાનો હાથ ખાંચ્યો, અને "નહીં, નહીં, એ હથિયારવગરનો શખ્સછે!" એમ બોલી તેણે તરતજ પોતાની તલવાર પાછી નિચ્ચે કીધી, કારણકે બચાવવગરના એક શખ્સને મારવો, એ એક બહાદુર ટર્કિશ લડવૈયાને નામુનાસેબ હતું.

લિયૉપૉલ્ડ—"મેં જે કીધુંછે, તે વગરવિચારે ફકત તકનો લાભ લેવા કીધુંછે, અને મારી લાગણીનેલીધે કીધુંછે, કે જેમાંટે હું શર્માતો નથી."

ટર્કિશ સેપાહ—"અલબત, તમો મારા બંદીવાનછો, અને મને તમોને પાશાહજુર લઇ જવા જોઇશે."

લિયૉપૉલ્ડ—(આતુરતાથી) "કયા પાશાપાસે?"

ટર્કિશ સેપાહ—"વળી ઓમર પાશાસેવાય બીજા કયા પાશાપાસે? અમારા વડા સેનાધિપતિપાસે, કે જેનેમાંટે અમો મોતના છેડાસુધી લડવાના?"

લિયૉપૉલ્ડ—(વધારે આતુરતાથી) "અને હમણાં તેવણ પોતે જાતે સરદારીમાંછે?"

ટર્કિશ સેપાહ—"માશાલ્લા! ખચિત તેવણજછે. પણ મારા દોસ્ત, ખરું કહુંછું, કે હવે તમારું મોત આવી લાગ્યુંછે. મને લાગેછે, કે તમોને લડાઇની રીતબાબે કશી ખબર નથી, કે જો કોઇ લડાઇમાં દુશ્મનને મદદ કરે, તો તેને મોતની સઝા કર્યામાં આવેછે. તેનાતરફ જરા પણ રહમ દેખાડવામાં આવતી નથી, અને તેમ દેખાડવી જોઇએ પણ નહીં, અગર જોકે મારી ભલી તલવારે તમોને બચાવ્યાછે, તોયે પણ તમોને રાજતરફ બીવફાઇનેમાંટે તો મોતની સઝા થશેજ."

લિયૉપૉલ્ડ—"રાજતરફ બીવફાઈ? તમો શું કેહેવા માંગોછો? પણ કંઈ ફેકર નહી! મને તમારા પાશાપાસ લઇ જાઓ."

ટર્કિશ સેપાહ—(ગુસ્સે થઇને) "કંઇ ફેકર નહીં! શું તમે કાંઇ બારપંદર જંદગી ધરાવોછો, કે આવું બોલોછો? રાજતરફ બીવફાઇ? ખરેખરજ, શું એક વાલાશિયન, કે જે જન્મથીજ સુલતાનની રૈયત ગણાયછે, તે તે નામદારના દુશ્મનને મદદ કરે, તો રાજ-સામે બીવફાઇભર્યો ઠરતો નથી? અને વળી તેબી કેવો દુશ્મન! રશિયન લશ્કરનો સેનાપતિ પોતેજ! ચાલો, એકદમ મારીસાથે ચાલો."

લિયૉપૉલ્ડ—(અધીરાઇથી) "અને તમો મને તમારા વડા સેનાધિપતિ ઓમર પાશાઆગળ લઈ જશોની?"

ટર્કિશ સેપાહ—"તમો તે નામદારનીહુઝરમાં હવે જલ્દીજ જશો." અને પછી એક હાથે લિયૉપૉલ્ડને ધરી પકડ્યો, બીજે હાથે પોતાના ઘોડાની લગામ ઝાળી, અને પછી બળતી છાવણીથી થોડેક દુર જ્યાં ઑટૉમન લશ્કરનાં ટોળેટોળાં ઉભાં હતાં, ત્યાં તેને લઇ ચાલ્યો.

આ મુસલમાન સેપાહ પોતાનાં બંદીવાનસાથે આટલીબી ટપાટપી કરવાનું પોતાના દરજ્જાથી ઉતરતું ગણતે, પણ બનાવ એમ બન્યો હતો, કે આ બહાદુર સેપાહે બીજા ઘોડે-સ્વારોસાથે રશિયનોઉપર હલ્લો કરવામાં ભારે મેહેનતનો ભાગ ઉલટથી લીધો હતો, કે જે લિયૉપૉલ્ડ વિનાએ પણ જોયો હતો, અને તેથી તે તદન થાકી ગયો હતો, અને હવે જોકે ઑટૉમનોની જીત થઇ હતી, તેથી થોડીક "મિનીટો" દમ ખાવામાટે તે ત્યાંજ ઉભો રહી વાતો ચલાવે, તો તેમાં તે કશું ખોટું કરતો નહતો. જ્યારે તેઓ બન્ને જણા એકઠાં મળેલાં ટર્કિશ લશ્કરપાસે આવી લાગ્યા, ત્યારે ત્યાંથી દુશ્મનોની બળતી છાવણીનો દેખાવ ઘણો ભયંકાર તોયે ભપકાદાર દેખાતો હતો. જ્યાં પણ નઝર દોડે, ત્યાં દુરસુધી આતશનાં ભડકાં ઉઠેલાં હતાં; અને તેથી ફતેહમંદ ઑટૉમનોથી આતશની આ દીવારનેલીધે આગળ વધી શકાતું નહતું.

તેઓ સેપાહોનાં એક ટોળાંઆગળ આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં પાસેજ એક અમલદાર એક તોપને અઢેળીને ઉભેલો હતો. તે મુસ્લીમ, કે જે લિયૉપૉલ્ડને બંદીવાન કરીને લાવ્યો હતો, તેણે જે બનાવ બન્યો હતો, તે ટુંકમાં પણ સાચેસાચો કહી સંભળાવ્યો. આપણો મુસાફર ટર્કિશ ભાષા જાણતો હતો, માંટે આપણે જે હકીકત જણાવીછે, તે વેળા તેણે ઉપલા સેપાહસાથે તેજ ભાષામાં વાત કરવામાં અડચણ પડી નહતી, અને વળી હમણા તેજ સેપાહ અને તેના અમલદારવચ્ચે જે વાતો ચાલતી હતી; તે પણ તે સારીપેઠે સમજી શકતો હતો.

તેણે તે અમલદારને કહ્યું, "હું તમોને અર્ઝ કરૂંછું, કે મને તમારા પાશાનીહઝુરમાં લઈ જાઓ, કારણકે મારે તેવણને કાંઇ ઘણી ખાનગી અને અગત્યની ખબર જણાવવીછે."

આ સાંભળી તે અમલદાર શકની નઝરે લિયૉપૉલ્ડતરફ જોઈને બોલ્યો, "હશે, તમારી ખબર ઘણી ખાનગી અને અગત્યની હશે, પણ જે શખ્સે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને નસાડ-વામાં મદદ કીધીછે, તે રશિયનોતરફ ઘણીજ સારી લાગણી ધરાવતો હોવો જોઇએ, અને

જો તેમ હોય, તો વળી તે ટર્કિશોતરફ ઘણો મઝબુત ધિક્કાર અને દુશ્મનાઇ ધરાવતો પણ હોવો જોઇએ. હમણાં કાંઇ પેહેલીજ વાર નામદાર સરદારનો જાન થનારા ખુનીને હાથ જોખમમાં આવી પડ્યો નથી."

આ સાંભળી લગાર ગુસ્સા અને જુસ્સાથી લિયૉપોલ્ડ બોલી ઉઠ્યો, "કસમ ખાઇને જણાઉંછું, કે તેનો જીવ જોખમમાં નાંખવા પેહેલાં હું મારો પોતાનોજ જીવ——"

એઉપરથી તે ટર્કિશ અમલદાર લગાર તિખાસથી બોલ્યો, "બસ! ચુપ રેહેવો! મને સારીરીતે ખબરછે, કે પાપી દેલના શખ્સો હંમેશાં મીઠા સુખનો બોલવામાં ઘણા બહાદુર હોયછે. એક હરફ પણ હવે વધારે બોલતા ના. સાહેબ! હું તમારેમાટે શું કરવું, તેબાબે પાશાનો હુકમ લેવા જાઉંછું."

એમ બોલી લિયૉપૉલ્ડ પિના જે વધુ બોલવા જતો હતો, તેને તેમ કરતો અટકાવી, તે અમલદાર ત્યાંથી તરતજ જતો રહ્યો, અને બીજા સેપાહોનાં ટોળાંવચ્ચે ભેળાઇ ગયો. આ વખ્તે લિયૉપૉલ્ડ પિના, જે ઘોડેસવારે તેને પકડ્યો હતો, તેના સ્વાધિનમાં ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. થોડીક "મિનીટો"માં જે બીજા ઘોડેસવારો પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કૅકૉફનીપુઠે દોડયા હતા, તેઓ પણ તેટલાં ત્યાં આવી લાગ્યા. તેઓ પોતાની મતલબમાં નિષ્ફળ થયેલા હતા, અને ઘણા ધીમેધીમે પાછા ફર્યાં હતા. તેઓએ લિયૉપૉલ્ડના ચોકીદાર સેપાહને જણાવ્યું, કે પ્રિન્સ નાસીને પોતાનાં હારેલાં અને પાછાં ફરતાં લશ્કરનીવચ્ચે જઇ લાગ્યો, ત્યાંસુધી તેઓ તેનીપુઠે ખુબ મંડયા રહ્યા. આ લશ્કર હવે બુશારેસ્ટખાતે બનતી ઉતાવળે પાછું હઠ્યું જતું હતું. વાંચનારની ખાતેરી કરવાની કશી અગત્ય નથી, કે આ નાઉમેદ થયેલા ટર્કિશ સેપાહો ઘણાજ ગુસ્સાથી લિયૉપૉલ્ડગમ ડોળા કાહાડતા હતા, તોયે તેઓએ કોઇ પણ રીતે તેનીઉપર અઝાબ ગુજારવાનું, કે મ્હોંથી એક કડવો સુખનવટીક નહીં કેહેવાનું મોટું દેલ દેખાડ્યું.

થોડીજ વારમાં તે અમલદાર પાછો ફર્યો, અને ચોકીદારને હુકમ કર્યો, કે લિયૉપૉલ્ડને સંભાળીને એક કેદીતરીકે રાખી ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે મોકલી આપવો, અને ત્યાંથી પછી નદીની સાંમી બાજુએ ટુરટુકાઇભણી પહોંચાડવો, કે જ્યાં નામદાર ઓમર પાશા બીજે દિને તેની તપાસ ચલાવશે. જે ઢીલ થશે, તેમાટે આપણો મુસાફર ઘણો દેલગીર થયો, કારણકે ત્યાં જવામાટે તેને કશીં બ્હીક નહીં હતી, બલકે તે પાશાની મુલાકાત જેમ બને-એમ જલ્દી લેવાને ઘણોજ આતુર હતો. પણ તેનો કશો ચાર ચાલ્યો નહીં, અને તેને તે હુકમને તાબે થવાની ફરઝ પડી.

રશિયન છાવણીમાં લાગેલી આગમાંથી દારૂગોળાનો, હથિયારોનો, અને બીજે જાતજાતના લશ્કરી અસબાબનો એક ઘણો મોટો જથ્થો બચી જવા પામ્યો હતો. અને તે ફતેહનાં એનામતરીકે ઑટોમનોના હાથમાં આવી પડ્યો.

આ આગ અને પોતાની હારપછી રશિયનો બુશારેસ્ટખાતે નાઠા, અને એમુજબે ડૅન્યુબ નદીતરફ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કૅકૉફને આગળ વધેલો પાછો મારી હઠાવીને ઓમર પાશા પોતાનાં જીતેલાં લશ્કરસાથે ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે પાછો ફર્યો. આપ્રમાણે તા૦ ૧૧ મી નવેમબરના યાદગાર દહાડાનો અંત આવ્યો.

બીજે દિને બપોરને વખ્તે **ઓમર પાશા** પોતાનાં વડાં મથકમાં પોતાના ઓરડામાં બેઠેલો હતો, (જુઓ ચિત્ર ૮ મું) તેનીહઝુરમાં તેના કેટલાક એડી-કાંગો ઉભેલા હતા; તે કાંઈ થોડુંઘણું કાચુંપાકું ખાઇ મ્હોં સમારતો હતો, અને સાથેસાથે પોતાની ચિબુક ચઢાવતો હતો. થોડીજં “ મિનીટો ”અગાઉ તેણે **લિયૉપૉલ્ડને** પોતાનીહઝુરમાં લાવવાનો હુકમ કીધો હતો, જેનીરૂએ થોડાક સેપાહોના ચોકીપહરાતળે તેને **પાશાનીહઝુરમાં** ત્યાં લાવ્યામાં આવ્યો. તેને જે સ્થિતિમાં પકડવામાં આવ્યો હતો, તેતરફ જોતાં સર્વેનાં મનમાં એવો વિચાર બેસી ગયો હતો, કે એ તો ખરેખરો એક **રશિયન** જાસુસજ હતો, કે કોઇ બીજીરીતે તેઓનો આડતિયો હતો, અથવા કદાચ તે દગાથી ખુન કરવાનો વિચાર ધરાવતો હતો. આમાંહેલા કોઈ પણ કારણનેલીધે જ્યારે તેને **પાશાનીહઝુરમાં** લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તેના હાથો પીઠપાછળ બાંધવામાં આવ્યા હતા. તેને પકડવાપછી જ્યારે તેના ઝાડા લેવામાં આવ્યા, ત્યારે તેનીપાસેથી **પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે** સ્વાધિન કીધેલું કાગળ પણ મળી આવ્યું હતું. પણ તેઉપરની વિચિત્ર મ્હોરનેલીધે તેનીતરફનો શક વધારે મઝબુત થયો. તેઓ એવું ધારવા લાગ્યા, કે **ટર્કિશ** સેનાપતિનીપાસે આવવાની મતલબથી અને તેમ કરીને પોતાનો ખુની મુરાદમાં પાર પડવાના વિચારથી તેણે પોતેજ આ કાગળનું ઓઠું ઉભું કીધું હતું.

આ વેળા **લિયૉપૉલ્ડની** વર્ત્તણુક જ્યારે તે **રશિયનોને** હાથ પકડાયો હતો, તે વેળા જેવી શાંત અને ગંભીર હતી, તેવીઃહમણાં નહતી; પણ આ વેળા તેનાં દેલમાં એક જાતનો જુસ્સો, ઉલટ, અને સાથે વળી બ્હીક ઉત્પન્ન થયાં હતાં. જે ઘડિએ તે **પાશાનીહઝુરમાં** દાખેલ થયો, કે તેનાં મ્હોંડાંઉપરનો રંગ વારંવાર બદલાવા લાગ્યો; થોડીક પળસુધી તેણે તે નામચિન સરદારગમ અત્યાતુર અજાયબીથી ટીકીને જોયા કીધું; અને પછી વધારેવાર પોતાની લાગણી થોબાવી ન શકવાથી, તેણે પોતાની છાતીઉપર માથું નાખ્યું, અને તેની આંખોમાંથી આંસુઓની ધારા વેહેવા લાગી.

હવે તેના ચોકીદારોના અમલદારે, **પાશાતરફ** અતિ આદરમાનથી નમન કરીને કહ્યું, “નામદાર સાહેબ, અગર હુકમ ફરમાવો, તો જણાઉં, કે આ કાગળ જ્યારે આ શખ્સને પકડવામાં આવ્યો, ત્યારે એનાં શરીરઉપરથી મળી આવ્યોછે.’

તરતજ **લિયૉપૉલ્ડ** ધ્રુજતા પણ ઉશ્કેરાયલા સાદે બોલી ઉઠયો, “આ કાગળમાં શું લખેલુંછે, તેબાબે મને કશી ખબર નથી, પણ હું તમો નામદારને કાકલુદીથી અર્ઝ કરૂંછું. કે મારૂં કેહેવું એકાંતમાં સાંભળવું, કારણકે મને કાંઇ અગત્યનું આપ સાહેબને જણાવવુંછે.”

ઓમર પાશાએ પોતાની કાળી, તીક્ષણ આંખોથી તે બંધવાગમ ટીકીટીકીને જોયું. **અને** તેથી જાણે તેની પુરી ખાતેરી થઇ હોય, કે આમુજએ ખાનગી મુલાકાત લેવામાં આ પ્રમાણિક, ખુબસુરત, અને સાફ દેલનાં જવાનની કશી પાપી ધારણા નથી, તેઉપરથી તેણે ચોકીદારોને હુકમ કર્યો, “ એના હાથ છોડી નાખો, અને હાંથી બાહાર જાઓ.”

બોલતાંને વાર તે હુકમ બજા લાવવામાં આવ્યો; **લિયૉપૉલ્ડના** હાથઉપરથી દોરડું છોડી નાખવામાં આવ્યું; અને **ટર્કિશ** સેપાહો ત્યાંથી બહાર ગયા; પણ **પાશાના** એડી-કાંગો તો ત્યાંજ ઉભા રહ્યા.

ઓમર પાશા—"મારા અમલદારોનીરૂબરૂમાં તમારે જે કેહેવું હોય, તે કેહો. બ્હીશો ના, પણ ઉતાવળ કરો."

આઉપરથી હેમત પકડીને લિયૅાપૅાલ્ડ તે વડા સેનાધિપતિના પગોઆગળ ઘુંટણિયે પડ્યો, અને કાંઇ ન્હાની વસ્તુ પોતાનીપાસેથી કાહાડીને લાગણીવાળે સાદે કહ્યું, (જુઓ ચિત્ર ૯ મું) "મોટા સરદાર, આપ નામવર આ પિછાણી શકોછો ?"

ઓમરે તે વસ્તુ ભોંયઉપર ઘુંટણ મરડિયે પડેલા લિયૅાપૅાલ્ડના હાથમાંથી પોતાના હાથમાં લીધી; તે એક સેક્કો હતોઃ જરાસરખી નઝર તેઉપર ફેંકતાંજ તરત તેણે તે ઓળખ્યો, અને પછી ઘણા મનોવિકારથી તે જવાનગમ જોઈને અધીરાઇથી પુછ્યું, "પણ તમે પોતે કોણછો ?"

લિયૅાપૅાલ્ડ—"મારૂં નામ લિયૅાપૅાલ્ડ પિના નહીં, પણ ઠીયોડોર લાર્‌ટાસ છે !"

"મારો ભત્રીજો—મારો વાહાલો ભત્રીજો !" એમ બોલી તે તરત પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી તેનીપાસે દોડી આવ્યો, અને પોતાના ભત્રીજાને પોતાની બઘલમાં ચાંપી, કોટી કીધી !

પ્રકરણ ૧૯ મું.

કાકો અને ભત્રીજો.

આગળનાં પ્રકરણમાં વર્ણવેલો દેખાવ ઘણોજ અસરકારક હતો. તેત્રીસ વર્ષોની લાંબી મુદ્દતસુધી આ વાર્ત્તાના નાયકને બીલકુલ ખબર ન પડી હતી, કે ક્રોશિયાના ઝાલમી બાને તેઓનાં સુખી ઘરમાંથી હાંકી કાહાડેલાં તેના વાહાલાં ખેશીઓ કયાં હતાં, અને તેઓનુ શું થયું હતું; અને હવે એક ઘડીનીવચમાં, જ્યારે તેને જરા પણ આશા નહતી, તેજ વખ્તે આ વડા સેનાધિપતિને લાંબી મુદ્દતનાં ગુમાયલાંઓમાનો એક જડી આવ્યો હતો. તે મોટો લડવૈયો, કે જે લડાઇનાં મયેદાનમાં હેમતથી અને બહાદુરીથી લડેલો, તેજ આ વખ્તે પોતાના ભત્રીજાને ભેટતાં આંખોમાંથી આંસુઓ ખેરવવા લાગ્યો; અને તે દેખાવ જોઈ તેના રેસાલાના અમલદારોને પણ ઘણું લાગી આવ્યું. જોકે તેઓને ત્યાંથી જતા રેહેવાને કેહેવામાં ન આવ્યું હતું, છતાં વિવેક અને શાણપણથી તેઓ તે ઓરડો છોડી ગયા; અને હવે તે ભત્રીજો પોતાના નામચિન કાકાસાથે એકલો રહી ગયો.

ઓમર પાશાએ તેને ઉતાવળે કેટલાક સવાલો પુછયા, અને તેમાં તેને ખુશહાલીભરી ખબર મળી, કે તેનો ભાઈ અને ભોંજાઇ હજી જીવતાં હતાં, અને તેઓ હાલમાં બુશારેસ્ટ-ખાતે વસ્તાં હતાં, કે જ્યાંથી ઠીયોડોર મુસાફેરી કરતો આવ્યો હતો. ફરીથીનેફરીથી તે સરદારે પોતાના ભત્રીજાને બઘલગીરી કીધી, કે જેને તેત્રીસ વર્ષોઅગાઉ ક્રોશિયાના પ્લાસિકનાં ગામડાના વજીફામાં પાળણામાં પોઢેલું એક બાળક જોયો હતો. તેત્રીસ વર્ષો! તે વહી ગયેલા વખ્તનો પાછો વિચાર કરતાં જણાયું, કે કેટલો બધો વખ્ત વિતી ગયો હતો! અને તે વખ્તનાઅરસામાં ઓમર પાશાઉપર શુંશું વિત્યું હતું! આપ્રમાણે જ્યારે વિચાર કરતો હતો, ત્યારે તેજ ઘડિએ ઠીયોડોર લાટૉસનાં મનમાંથી પણ તેવાજ વિચારો પસાર થતા હતા. તે પોતાના કાકાબાબે માન અને અચરતીથી વિચાર કરતો હતો, કે જે કાકાએ આખી દુનિયાંને પોતાની કીર્ત્તિથી છક કરી નાખી હતી. તે જવાન શખ્સને આ સઘળો ખરો બનાવ એક સ્વપન્નાજેવો લાગતો હતો—એક નહીં બનવાજોગ બીના તે જોતો હતો, અને તે એજ કે તે પોતે ગરીબ અને નહીં જણાયલોછતાં ૧,૦૦,૦૦૦ થી વધુ સેપાહોઉપર સરદારી ભોગવતા આવા એક નામિચા વડા સેનાધિપતિનો ભત્રીજો થતો હતો! શાહઝાદાજેવો ઉંચો ખેતાબ ધરાવતો ઓમર પાશા—તેણે બજાવેલાં મહા પરાક્રમો—રશિયાના જંગલી લશ્કરસાંમે પોતે પોતાનાતરીકે કરી લીધેલાં દેશનો બંચાવ કરવામાટે તેને સોંપવામાં આવેલું અતિ જોખમનું કામ—અને તમામ દુનિયાની તેનીતરફ ખેંચાઇ રેહેલી આંખો અને ધ્યાન—આ સર્વેનો જ્યારે તે વિચાર કરતો, ત્યારે ઠીયોડેર લાટૉસને વમાસણ થતી, કે તે સાં ખરેખર ઓમર પાશાના ભત્રીજાતરીકે બેઠેલો હતો, કે તેમાં કાંઇ ભુલ હતી!

સરદારે પોતાના ખેશીસાથે ઘણી માયાથી વાતો ચૂલાવી; તે પોતાના ભાઈ તથા ભોંજાઇવિષેની ખબરો જાણવાને ઘણો આર્ઝુમંદ હતો. આ વાત ટુંકમાંજ કેહેવામાં આવી. વાંચનાર જાણેછે, તે પ્રમાણે જૉસેફ લાટૉસને, તેના કાકા ગ્રીક પાદરીને, તેની ભોંજાઇને

ગથી પણ પોતાની જાતી પ્રમાણિક મેહેનતથી પેટ પુરતું કમાવા લાગ્યું. આખરે ટર્કી અને રશિયાવચ્ચે લડાઇ જાગી, અને જોકે **ઓમર પાશા**, તેઆગમચ જાણીતો તો થયેલોજ હતો, છતાં આ વખ્તે ડૅન્યુબ નદીતરફ રશિયનોનીસાંમે બંચાવ કરવાનાં અતિ અગત્યનાં કામમાંટે જ્યારે તેની નેમણુક ઝાહેર થઈ, ત્યારે તેનું નામ એટલુંતો જગઆસ્કાર થઇગયું, કે દરેકને મ્હોડે તે ચઢી ગયું. યુરોપનાં તમામ વર્ત્તમાનપત્રોમાં તેનાં નામની ઝાહેરાતી થઈ; અને તે કારણનેમાંટે સુલતાનનાં લશ્કરના આ વડા સેનાધિપતિની અસલ તવારીખ જેમ બને તેમ ખોળી કાહાડીને પોતાનાં વાંચનારાંઓસાંમે ધરવાને ઘણી ઉલટ ફેળાઇ. આઉપરથી **ઓમર પાશાવિષે** જોઇતી ખબરો મેળવવામાંટે દરેક પ્રજાના આગેવાન પત્રવાળાઓએ પોતાના પ્રતિનિધિઓને રવાના કર્યા. તે સર્વેમાં એક ફ્રેંચ પત્રવાળો વધારે નસીબવંત નિવડયો, અને તેણે પોતાનાં પત્રમાં સર્વેથી પેહેલાં ઝાહેર કર્યું, કે આ જાણીતો સરદાર જન્મે એક ક્રોટ હતો, અને તેનું અસલ કુટુંબી નામ "લાટાસ" અથવા "લાટૅાસ" હતું.

પોતાનો અહવાલ પોતાના કાકાઆગળ જણાવતાં ઠીયોડોર વધુ બોલ્યો, કે "ગઇ પરમ દિનની સાંજે દરરોઝનું કામ ખલાસ કરીને મારા બાવા એક કાફીખાનાંમાં ગયા, કે ત્યાં જઇને પરદેશનાં વર્ત્તમાનપત્રો તેવણ વાંચે. ફ્રેંચ આગેવાન પત્ર 'જુરના ડે ડેબા' લઇને વાંચવા જતાં, મારા વાહાલા કાકાજી, તેવણે '**ઓમર પાશા**,' એવું મથાળું વાંચ્યું, અને તેનેલગતી બાબત વાંચવાની શરૂ કીધી. તે વાંચતાંજ તેવણની અજાયબી, યા ખુદા, તેવણની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં; અને જ્યારે તેવણે '**લાટાસ**' અથવા '**લાટૅાસ**' નામ, અને **ઓમર પાશા** જન્મે એક **ક્રોટ** હતા, એમ વાંચ્યું, ત્યારેતો તેવણને નવી ઉમેદો પૈદા થઈ! જાણે દારૂની નેશામાં હોય, તેવા ખુશીનેમારે ઘેલાગાંડાજેવા તેવણ ઘરે આવ્યા, અને પોતે વાંચેલી અતિ ખુશ ખબર મને તથા મારાં માતાજીને જણાવી. તોયે અમારી આ ઉમેદ પાર પડશે, એવી અમોને ખાતેરી નહતી, અને જાણે એક ન બનેએવા બનાવનો ખાબ જોતાં હોઇએ, એમ અમોને લાગ્યું. તોયે આ ટર્કિશ સેનાપતિને શોધી કાહાડવામાંટે મારે જવું એવો નક્કી એરાદો અમો લોકોએ કર્યો, અને જ્યારે હું બાળક હતો, તે વખ્તે જે સેક્કો આપવામાં આવ્યો હતો, અને જે ઘણી માયા અને માવજતથી સાચવી રાખવામાં આવ્યો હતો, તે તેવણ પારખેછે, કે નહીં તે તપાસી જોવું, એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું. આ સેક્કાઉપર ૮લાસિકખાતેનાં મારા બાવાજીનાં ઘરમાં તમે પોતે હાથે એધાણી કીધી હતી. મેં એક ઘોડો મેળવ્યો, અને ગઇ કાલે સવારના સકારેથી બુશારેસ્ટથી નિકળ્યો."

ત્યારપછી આગળી રાત્રે જે બનાવો તેનીઉપર બન્યા હતા, તે સર્વે ઠીયોડોર લાટૅાસે પોતાના કાકાને અવલથી આખેરસુધી કહી સંભળાવ્યા; અને તેમ કરતાં પ્રિન્સ ગૅાર્ટચૅકૅાફે જે કાગળ તેને આપ્યું હતું, અને જે ખોલવાવગર હજી "ટેબ્લ"ઉપર પડેલું હતું, તે તેઓને પાછું યાદ આવ્યું.

ઓમર પાશા—(હસીને) "અને, મારા વાહાલા ઠીયોડોર, તમોને પોતાની છાવણીમાંથી ગોળનેગોળ, લાંથીત્યાં, ફરીફરીથી લઇ જવામાં તે રશિયન સેનાપતિ એમ સમજ્યો, કે જ્યારે તમો હ્યાં આવશો, ત્યારે મને તેનાં ખોટાં ગંજાવર લશ્કરબાબે ખબર કરશો,

એમજ કેની? તેની નીચ ઠગાઈ! કદાચ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે ધાર્યું હશે, કે તમે કાંઇ ઘણા દાનાવ નહીં હશો, ને તે જે કંગાળ યુક્તિ તમારીસાથે કરતો હતો, તે તમો પારખી શકશો નહીં! પણ જોકે આ રૂશિયનો જેવા જોઇએ તેવા બહાદુરછે, એમાં તો કશો શક નથી, છતાં ગરજની વેળા હલકામાંહલકા દાવપેચ રમવાને તે લોકો કદી શર્માતા નથી. પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે એમ વિચાર્યું, કે તમે જ્યારે આવીને તેણે ઠગાઇથી દેખાડેલાં લશ્કરબાબે અમારીઆગળ વાત કરશો, ત્યારે તે સાંભળીને અમારાં લશ્કરનાં મોતિયાં લેવાશે'! પણ નહીં, ડીયોડોર, તેમ કદી બનવાનું નથી. ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે અમારાકરતાં ઘણી મોટી સંખ્યાનાં લશ્કરને અમારા મૂઠીભર પણ બહાદુર ઑટૉમને કેવા સારી હઠાવ્યા, તે તો તમે સાંભળ્યું હશે; અને વળી ગઇ રાત્રે મારા ફક્ત ૧૨,૦૦૦ સેપાહોએ તેથી ઘણાં વધારે ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાં લશ્કરને કેવું નસાડયું, તે તો તમે પોતેજ જોયું હતું."

ડીયોડોર—"અને મારા વાહાલા કાકાજી, અને તેજ વખ્તે મેં કેવું ચાહ્યું, કે તમારા વાવટાતળે મને પણ એક હોદ્દો મળે, તો કેવું સારૂં. અમારી લાગણી અવલથીજ ટર્કિશોતરફછે, અને હવે એમ જાણ્યુંછે, કે ઑટૉમન સેનાધિપતિ તો ખુદ અમારા પોતાના નજદીકના ખેશીછે, તેથી જોકે અમો ઘણાં ખુશી અને મગરૂર છૈયે, છતાં અમારી લાગણીમાં તેથીજ કાંઇ વધારો થતો નથી."

આ સાંભળી ઓમર ઘણો ખુશી થયો, અને પોતાના ભત્રીજાને પુછ્યું, "અને ત્યારે તમો સુલતાનની નોકરીમાં જોડાવાને ખુશીછોની, ડીયોડોર?"

ડીયોડોર—(ઘણી ઉલટથી) "હા, અલબત! જ્યારે તેમ થશે, ત્યારે તે દહાડા મારી ઝેંદગીનો સર્વેથી સુખી—નહીં, સર્વેથી સુખી નહીં. સર્વેથી સુખી દહાડો, તો આજનો ગણાશે, પણ તેનેથી બીજો સુખી દહાડો હું તે ધારીશ, કે જે દહાડે મને તમોજેવા નામવરના હાથતળે નોકરી કરવાની પરવાનગી મળશે!"

ઓમર પાશા—"તેમજ થશે, ડીયોડોર, ખચિત તેમજ થશે."

ડીયોડોર—"અને ગઇ રાત્રે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને નાસી જવામાં મેં મદદ કીધી, તેમાટે તમો મારીઉપર ગુસ્સે તો નથી થયા?"

ઓમર પાશા—"ભલા! અને નમકહલાલ નિષ્ટાથી જે કામ કરવામાં આવે, તેનેમાટે હું કદીપણ ગુસ્સે થાઉં નહીં, તે મારા ભત્રીજા, તમારે યાદ રાખવું. વળી જે સારી ઘડિયે મને મારો એક વાહાલો ખેશી આવી મળ્યોછે, અને વળી જે સારી ઘડિયે મેં મારાં બીજાં ખેશીઓના સારા સમાચાર સાંભળ્યાછે, તેજ ઘડિયે હું ગુસ્સે થાઉં નહીં. પણ આપણે ફરીથી પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનો આ પયેગામ તો ભુલીજ ગયા."

એમ બોલી તે ટર્કિશ સરદારે "ટેબલ"ઉપરથી તે રૂશિયને મોકલેલો પયેગામ લીધો, કે જે ત્યાં જે ચોકીઆન ડીયોડોર લાટૉસને ત્યાં લાવ્યો હતો, તેણે મુક્યો હતો, તેણે તેઉપરની મહોર તપાસી, અને રૂશિયન જનરલની પોતાની ખાનગી મહોરનેબદલે ફક્ત એક સેક્કાથી તે કીધેલી જોઇ અજાયબ થયો.

પછી ધિક્કારથી પાશા બોલ્યો, "કંગાળ ઠગારો! આ મહોરજ અંદરની બીનાની સાબેતી પુરેછે, ઠીક, આપણે તે શું બાબતછે તે જોઈશું."

એમ બોલી ઓમરે તે કાગળ ઉખેડયું, અને તેઉપર પોતાની ચંચળ આંખો ફેરવી ગયો, કે જેમાં નિચ્ચેમુજબ લખેલું હતું:—

"શામાંટે ઓમરજેવો એક બહાદુર અને મોટો આદમી એક હવે-"પછી પાયમાલ થઈ જનારાં નબળાં દેશની સેવા બજાવેછે? તમામ રેશિયાઓના શાહનશાહ, જે આજના જમાનાંના દરેક હયાત બાદશા-હોમાં જેમ સર્વેથી વધારે બળવાનછે, તેવોજ ઉદાર પણ છે, તેની જો ઓમર પાશા સેવા બજાવે, તો તે નામદાર શાહનશાહ તેનો બદલો કેવીરીતે વાળવો, તે સારીરવેસે જાણેછે. આ કાગળ લખનાર આસામી-તરફથી બહાદુર ઓમર પાશા વાકેફગાર થાશે, કે આ કાગળનો લખનાર કોણછે, અને તેટલામાંટે જેજે કબુલાતો અત્રે આપવામાં આવેછે, તે પુરેપુરી પાર પાડવામાં આવશે, તેમાંટેની તેની પુર ખાતેર-જમા થશે. તે કબુલાતો એછે, કે તેને રેશિયાના સર્વેથી ઉંચે વાંધેનાં મંડળોમાં પ્રિન્સની પદવી આપવામાં આવશે; સોનાની એક મોટી દોલતથી તેને નવાઝવામાં આવશે; શેહેરો અને ગામડાંઓવાળી એક મોટી જાગીર, કે જેમાં ખેતીમાંટે હઝારો ગુલામો હશે, તે તેને બખ્શવામાં આવશે. આ સઘળું, જો બહાદુર ઓમર સુલતાનની વગર ઉમેદની સેવા છોડી દઈ રેશિયાના નામદાર શાહનશાહનીતર-ફેણમાં આવશે, તો તેના બદલાતરીકે આપવામાં આવશે. અગરજો આ બાબતવિષે આ કાગળના લખનારસાથે વધારે પત્રવ્યવહાર ચલાવવાનો વિચાર ઓમર પાશાને હોય, તો તે આ કાગળ લાવનાર શખ્સનીજ મારફતે ચલાવી શકશે. સેવાયકે ઓમર પાશાપાસે તેમ કરવામાંટે તેનો કોઈ વધારે વિશ્વાસુ આદમી હોય."

આ વાંચતીવેળા લૉટૉસન સરદારનાં મ્હોંડાંઉપર ગુસ્સાની, ધિક્કારની, અને નાખુ-શીની જે નેશાનીઓ જણાતી હતી, તેનું વર્ણન ન કરી શકાયએવું હતું.

આખરસુધી તે કાગળ વાંચવાજેટલી ધીરજ તે જેમતેમ રાખી શકયો, અને તે પુરું થતાંજ તે બોલી ઉઠયો, "એક ધુતારાકરતાં પણ નપેતર—એક હડહડતો લુચ્ચો! તે જેવો પોતેછે, તેવાજ બીજાને પણ સમજેછે! અગરજો સુલતાન દોલત અને પદવીથી તેને એક-હાથ કરવાને ચાહે, તો તે ખાસીરીતે ઝરૂર પોતાના ધણીને દગો કરવાને ચુકે નહીં. અને આ લાયકીવાળા રશિયન સરદારની લુચ્ચાઈ તો જુઓ! દેખાઈતીરીતે તેણે આ કાગળ એવા દસ્તખતે લખ્યુંછે, કે તે તેનુંજ લખેલુંછે, એમ કદી પણ જણાય નહીં—તેનીઉપર પોતાનાં નામની ખરી સહી કરતો નથી—તે પોતાની મહોરવટીક આ કાગળઉપર કરતો નથી: તેમાં તેની દેખાઈતી મતલબછે, કે જો હું તેનું આ નીચ કાગળ દુનિયામાં ઝાહેર કરૂં, તો તેવિષે પોતે ખાસીરીતે નામુકેર જાય."

ઓમરે પછી તે કાગળ ઠોયેડોર લાટૉસને વાંચવામાંટે આપ્યો, જે તેણે ઝડપથી અને ધિક્કારથી વાંચીને પુછ્યું, "અને મારા વાહાલા કાકા, તમો આ કાગળ દુનિયામાં આસ્કારા કરશો?"

ઓમર પાશા—"નહીં, કેટલીક ચોકસ બરજાદગીઓ એવી હોયછે, કે તેઓને છુપી રાખવામાં ડાહાપણછે. આ પયેગામની બાબતમાં ચુપ રેહેવાથીજ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને સૌથી

સરસ સઝા થશે. તે જાણશે, કે મેં તેનાં આ લખાણતરફ ધિક્કાર બતાવ્યોછે, અને તેના લખનારતરફ તિરસ્કાર દેખાડયોછે. વળી દુનિયાનાં ભલાંમાટે આવાં લખાણો દાબી દેવામાંજ ભલુંછે, કેમકે નહીંતો ઘણાઓને પોતાના શેઠોતરફ નમકહરામ થવાની આંખો ઉઘડેછે. અગરજો હું આ કાગળ આસ્કારા કરૂં, તો લોકો એમ સમજે, કે મારી પોતાની આબરૂ અને ભલી ચાલ દેખાડવાની મતલબથી હું તે ઝાહેર કરૂંછું, માટે આ નીચ પયેગામનો ફેઝ આમુજબે થવો જોઇએ !"

આપ્રમાણે બોલી, પાશાએ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનો પત્ર પોતાના ભત્રીજાના હાથમાંથી લઈ, પાસે સળગાવેલી એક સગડીમાં બાળી નાખ્યો.

ઓમર પાશા—"તે મને 'પ્રિન્સ'ની પદવી આપવાની માગણી કરેછે, પણ તે પદવી તો હાલમાંજ હું ધરાઉંછું; તે મને એક જાગીર આપવા જણાવેછે, પણ હમણાંબી હું એક બહોળા વિસ્તારના મુલ્કનો માલેકછું; ખેતીનેમાટે તે જાગીરઉપર હઝારો કંગાળ હાલતના ગુલામોનેબદલે, જ્યારે હું મારા મુલ્કની મુલાકાતે જાઉંછું, ત્યારે ત્યાંના છુટાપણું ભોગવતા ખેડુતોના સુખી ચેહેરા જોઇને મને વધારે ખુશહાલી ઉપજેછે, પણ જો એક ગરીબમાંગરીબ, અને કમીનામાંકમીનો પણ આસામી હું હતે, તોયે પણ જે બાજુતરફ હું હાલછું, તેનીજતરફ વળગી રેહેવામાં, અને બાદશાહી ખેતાબો અને આખી દુનિયાના ખઝાનાને ધિક્કારની નઝરથી જોવામાં હું વધારે ખુશી થતે !"

આવા ઉમદા વિચારો સાંભળીને ઠીયોડોર લાટૉસ પોતાના કાકાતરફ વધારે માન અને મમતાથી જોવા લાગ્યો. તે આવા એક ખેશી, અને શખ્સના હાથતળે નોકરી બજાવવાને હવે વધારે ઇચ્છવા લાગ્યો !

ઓમર પાશા—"અને હવે મારા વાહાલા ઠીયોડોર, આપણને હાલમાં જેઓ વધારે લાગતાંવળગતાં, અને વધારે વાહાલાંછે, તેઓબાબે પાછો વિચાર કર્યે. કાલે તમો પાછા બુશારેસ્ટખાતે રવાના થાજો, અને તમારા બાવા અને માતાને જલ્દી ટુરટુકાઈ આવવાને કેહેજો, કે જેઓને ભેટવાને અને માયાળુ આવકાર દેવાને તેઓના ભાઇ ઘણો એન્તેઝારછે, અને ઓહો ! જો કદી મારી ગંજાવર દોલત, અને ઉંચા મર્તબાથી હું મારાં વાહાલાં ખેશીઓને તેઓની ગરીબાઈમાંથી કાહાડી તેઓની બાકીની તમામ ઝેંદગીસુધી આબાદ હાલતમાં મુકવાને ફતેહ પામું, તો પછી મારી ખુશહાલીનો શો પાર !"

ઠીયોડોર લાટૉસે ઓમરનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને તેઉપર બુસો લીધો. ત્યારપછી પાશા, જે કામ તેને સોંપવા માંગતો હતો, તેબાબે શું વાજબી પગલાં લેવાં, તેબાબે તેઓએ મસ્લહત ચલાવી.

ઠીયોડોર—"બુશારેસ્ટમાં અમો આપણું કુટુંબી 'લાટૉસ' નામજ ધરાવતાં હતાં, પણ ગઇ રાત્રે જ્યારે હું રશિયનોને હાથ પકડાયો, ત્યારે મારાં ધ્યાનમાં જે પેહેલું નામ આવી ગયું, તે મેં ઠોકી દીધું, અને તે 'લિયૅપૉલ્ડ પિના' હતું, કારણકે મને દહશત લાગી, કે જો હું લાટૉસ નામ જણાવીશ, તો તેઓ સમજી જશે, કે જે ખેશીને હું ટર્કિશ લશ્કરમાં મળવા માંગતો હતો, તે તમોજ હતા. વળી તે નામ જો તેઓ જાણે, તો હું એક જાસુસછું, એમ માનીને તેઓ મને તરત મારી નાખે. આ કારણોનેલીધે મેં

લિયૉપૉલ્ડ પિના નામ ધારણ કર્યું. હવે બુશારેસ્ટ પાછાં ફરતાં મને મારાં નામબાબે ઘણી ચોકસાઈ રાખવી પડશે, કારણકે વાળાશિયાનાં આ રાજધાની શેહેરમાં રશિયન જાસુસો ઘણા ઉભાઈ જાયછે, અને જો કદાચિત ગૉર્ટસ્ચૅકૉફની જાણમાં આવે, કે મેં તેને ઠગ્યોછે, તો પછી જોકે મેં તેનો ગઇ રાત્રે જાન બચાવ્યોછે, તેછતાં મને સખ્ત સઝા કરવાને તે ચુકે એમ નથી, સબબકે રશિયનોનાં દેલમાં ઉપકારજેવી તો કાંઇ લાગણીજ નથી. વળી બીજી પીડા એછે, કે હમણાં એવો મનાઇ-હુકમ કાહાડવામાં આવ્યોછે, કે એક કુટુંબના એકથી વધારે આસામીઓએ સાથે બુશારેસ્ટ છોડી જવું નહીં. રશિયન સત્તાવાળાઓ ડરેછે, કે જો તેમ કરવા દેવામાં આવે, તો થોડાજ વખ્તમાં આ શેહેર ખાલી થઇ જશે, અને તેમ થયાથી આખી દુનિયામાં આશ્કારા થાય, કે રશિયન અમલ ન ખમાયએવો ઝુલ્માતભર્યોછે. તેટલામાટે, મારા અઝીઝ કાકાજી, તમો જોશો, કે મારા બાવા અને માને મારીસાથે બુશારેસ્ટ શેહેરમાંથી કાહાડી લાવવાનું કામ ઘણું દિકટછે."

ઓમર પાશા—"તોયે, ડીયોડોર, કોઇબી રીતે તેમ થવું, તો જોઇએ. કારણકે જેવી તમો જણાવોછો, તેવી હાલત વાલાશિયાનાં રાજધાની શેહેરની જો થઇ હોય, ત્યારે તો મારાં વાહાલાંઓને જેમ બને તેમ જલ્દી ત્યાંથી દુર કરવામાં આવે, તેમ બેહતર."

કાકા ભત્રીજાએ ત્યારપછી આ બાબતઉપર થોડીવાર વધારે મસ્લહત ચલાવી, અને પછી ઓમરે કહ્યું, "ચાલો, હવે હું તમોને મારા એક ઘણાજ અઝીઝ અને લાયકીવાળા દોસ્તસાથે ઓળખાણ કરાઉંછું."

સરદારે પછી જેમ બનેએમ ટુંકમાં જનરલ ક્રૉઝકિબાબે જે લાગતુંવળગતું હતું, તે તમામ પોતાના ભત્રીજાને કહી સંભળાવ્યું, અને વળી વધાર્યું, કે "આ બહાદુર કસાયલો લડવૈયો પણ હાલમાં સુલતાનની નોકરીમાંછે. તેનું નામ હાલમાં સાદિકછે: ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે પેહેલેજ દિને ઑટૉમન લશ્કરે જે ફતેહ મેળવી, તે તેનીજ સરદારીહેઠલ હતી—અને તે ફતેહનેલીધેજ તા૦ ૪ થીએ માનભરેલી બીજી મોટી ફતેહ મળવા પામી હતી. મને જે પુર સત્તા આપવામાં આવીછે, તેનીરૂએ મેં તેને બેનો ખેતાબ બખ્શયોછે. એજ ખેતાબ. મારા પ્યારા ભત્રીજા, હું તમોને પણ હવે થોડા વખ્તમાં આપવાને શક્તિવાન થઇશ."

ક્રૉઝકિને, યાને સાદિક બેને મકાને તરતજ પછી એક પયેગામચીને મોકલવામાં આવ્યો; અને તેઉપરથી આ બુઢો લડવૈયો તે હુકમને તાબે થઇ, તરતજ આવી પુગ્યો. પોતાનાં લાંબા વખ્તનાં ગુમાઇ ગયેલાં ખેશીઓનો ઓમરને આખરે પત્તો મળ્યોછે, એ ખબર જાણતાંજ તેનું ઉદાર દેલ અતિયંત ખુશી થયું, અને ખરાં દેલની માયાથી તેણે ડીયોડોરને પોતાની છાતીસાથે ચાંપ્યો.



પ્રકરણ ૨૦ મું.

બુશારેસ્ટ.

આપણે આગળનાં પ્રકરણમાં જણાવેલી બાબતપછી બીજે દિવસે સાંજે જ્યારે ઝળકણું થવા માડયું હતું, ત્યારે ઠીયોડોર લાટૉસ એક સરસ ઘોડો, કે જે તેને તેના દાદા ઓમરે બખ્શેશ આપ્યો હતો, તેઉપર સવાર થયેલો, બુશારેસ્ટ શેહેરમાં દાખેલ થયો. આખું શેહેર રોશનીથી ઝળઝળી રહ્યું હતું; કારણકે ટર્કીસામે રશિયનોએ કેહેવાતી ફતેહ મેળવવામાંટે શેહેરમાં રોશની કરી ખુશહાલી ઝાહેર કરવાનો પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે હુકમ કર્યો હતો. ફતેહ! ફતેહનેબદલે તેઓ તો સખ્ત માર ખાઇ નાસી આવ્યા હતા! નાક હતું, કે ખુંપરો? પણ આ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ રશિયન ઠગાઇઓ, અને કાવાદાવામાં પૂરો હતો. તેમ કરવામાં તેની મતલબ હતી. વળી તેણે તમામ તવાંગર શેહેરીઓમાં હુકમ ફેલાવ્યો હતો, કે તેઓએ તેઓની ગુંજાશમુજબે ફતેહની ખુશહાલીમાં ખાણાંઓ આપવાં, નાચોની મજલેસો કરવી, ગાણતાણની અને બીજી ખુશીની મજલેસો મેળવવી! વળી તેણે શેહેરની તમામ નાટકશાળાઓ વચલે વાંધેની અને ગરીબ વર્ગની રૈયતનેમાંટે મુફત ખુલ્લી મુકાવી હતી! અને તેઓમાંના જેઓ માંગે, તેઓને ગમેએટલો દારૂ મફત પાવાને પીઠાંવાળાઓ, અને ધર્મશાળાવાળાઓને હુકમ કર્યો હતો. રશિયાના શાહનશાહની સલામતી કોઇબી રીતે તે રાત્રે જેમ બનેએમ ઘણી લેવાય, એવો પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે એરાદો રાખ્યો હતો.

ઠીયોડોર લાટૉસ આ રોશનીથી ભભુક મારતાં શેહેરમાં દાખેલ થયો. એનો સબબ શો હશે, તેબાબે તે અજાયબ થવા લાગ્યો, પણ આખરે તે એક દીવારઆગળ આવી પહોંચ્યો, કે જેઉપર એક ઝબરદસ્ત મોટું ઝાહેરનામું મારેલું હતું; તે વાંચવાને ઠીયોડોર ત્યાં થોભ્યો; રશિયન લસ્કરે મેળવેલી "મહાન કીર્ત્તિ" અને ઑટામનોની થયેલી હાર તેમાં દરસાવેલી હતી; તેમાં પોતાનું હંમેશનું લબાડીપણું ઝાહેર કર્યામાં આવેલું હતું. આઉપરથી બેહદ ધિક્કારસાથે ઠીયોડોરે ત્યાંથી આગળ ચાલવા માંડયું; હજીતો તે થોડાં કદમ આગળ વધ્યો નહીં, તેટલાં તેણે રશિયન સૅપાહોની ચોકાસીમાંટે ફરવા નિકળેલી એક ટુકડીને પોતાનીતરફ આવતી દિઠી. તે ગળી સાંકડી હતી, અને ત્યાંથી બીજે કેથે નિકળી જવાનો બીજો માર્ગ પણ નહતો, અને તેટલામાંટે તે ટુકડીને ઉડાવવામાંટે તેને પાછા ફરવાસેવાય બીજો કાંઇ છુટક નાહતો; પણ તેમ થઇ શકેએમ પણ નહતું. કારણકે તે જો તેમ કરે, તો સૅપાહોના મનમાં તેનેવિષે કાંઇ શક ઉભો થાય. તેમ વળી કોઇ તેને ઓળખે નહીં, એવી પણ તેની મર્ઝી હતી, માંટે જે બને તે ખરૂં, એમ ધારી આગળજ વધ્યા કરવાનો તેણે મન્સુબો કર્યો. પણ પૂર રોશનીનેલીધે તે ટુકડીના અમલદારની નઝર તેનીઉપર પડી, અને તેથી તે પોકારી ઉઠયો, "મારા સમ, એતો લીયૅપોલ્ડ પિનાછે!"

આ અમલદાર કોઇજ નહીં, પણ તેજ એડી-કાંગ હતો, કે જેણે ઠીયોડોરનેમસે પોતે ધુમ "વાઇન" ઢીંચ્યો હતો; જે તેનું ખીસું ખાલી કરવાની મતલબથી, તેને પાનાં ખેળવાને ભલામણ કરતો હતો; અને તેને રશિયન છાવણીમાંથી ફેરવીફેરવીને લઇ ગયો હતો. ઓમર

પાશાના ભત્રીજાને પણ તેને જોઇને પોતાનો ઘોડો થોભાવવાની હવે ફર્ઝ પડી. પછી તે એડી-કાંગ બોલ્યો, "મારા દોસ્ત, ફરી એક વાર ભલે બુશારેસ્ટ પધાર્યા. તમોને જે ચોકસ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે તમોએ કેવીરીતે બજાવ્યુંછે, તે જાણવામાંટે તમોને જોઇને નામદાર પ્રિન્સ ખચિત ઘણાં ખુશી થશે."

"આવતી કાલે તે નામદારનીહઝુરમાં આવવાનું માન હું લઇશ," ટીયોડોરે કહ્યું, તો જોકે તેમ કરવાબાબે તેનાં મનમાં શક હતો.

એડી-કાંગ—"મને માફ કરો, પણ હમણાંનાકરતાં સારી તક તમોને કાલે મળશે નહીં. કામનેમાંટે ગમે તે વખ્તે પણ નામદાર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફની મુલાકાત હંમેશાં સેહેલાઇથી લેવાઇ શકાયછે, અને વળી એક ખાસ હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યોછે, કે એક ચોકસ લિયૉપૉલ્ડ પિના નામનો શખ્સ, જો બુશારેસ્ટમાં દેખાય, તો તેને અમારા આ નામચિન સરદારની મુલાકાતે તરત આવવાને અર્ઝ કરવી."

જાણે પોતાનાં મનમાં કાંઇ દગો હોય નહીં, એવો ભોળો દેખાવ ધારણ કરીને ટીયોડોરે જવાબ દીધો, "હં, જો એમજછે, ત્યારેતો હું હૉસ્પૉડારના મેહેલમાં વગરઢીલે તમારીસાથે આઉંછું."

અમારાં વાંચનારાંઓને જણાવવાની અગત્યછે, કે મૉલ્ડૅવિયા અને વાલાશિયાનાં મુખ્ય મથકો ઑટોમનની હકુમતના આખા ભાગોછે, કે જે દરેક ભાગો ખ્રિસ્તી ખંડિયા રાજાઓના અમલતળેછે. આ રાજાઓ અથવા પ્રિન્સોને "હૉસ્પૉડાર"નાં ખેતાબથી ઓળખવામાં આવેછે, અને તેઓની નેમણુક સુલતાનતરફથી કર્યામાં આવેછે. રશિયનોની ચઢાઇ વખ્તે, મૉલ્ડૅવિયાનો પ્રિન્સ ઘિકા, અને વાલાશિયાનો પ્રિન્સ સ્ટિરબે પોતાની હકુમત છોડીને ઑસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિયેનાખાતે જઇ રહ્યા હતા. આ કારણનેલીધે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પોતાનું વડું મથક બુશારેસ્ટના હૉસ્પૉડારના મેહેલમાં કર્યું હતું. તેટલામાંટે આ મેહેલમાં તે ટુકડી અને એડી-કાંગ ટીયોડોર લાટૉસને લઇ ગયાં, કે જેઓ શેહેરમાં ટર્કોઉપર રશિયન લશ્કરે મેળવેલી મહાન ફતેહનેમાંટે વડા સેનાધિપતિના હુકમને માન આપી બરાબર રોશની કર્યામાં આવી હતી કે નહી, રૈયતને દારૂ છુટથી આપવામાં આવતો હતો કે નહીં, અને બીજી બધી રીતે ખુશીખુશહાલી લોકો કરતાં હતાં કે નહીં, તેની તપાસ રાખવાને મહલ્લાઓમાં ચોકાસીમાંટે ફરવા નિકળ્યા હતા.

પણ ટીયોડોર લાટૉસને તરતજ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનીહઝુરમાં લઇ જવામાં આવ્યો નહીં; તેને એક ન્હાનાં દીવાનખાનાંમાં થોડીક વાર થોભાવ્યામાં આવ્યો, અને તે શામાંટે તેનો ખોલાસો આપણે કરીશું. *સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના અગત્યના પણ ખોટા મતલબી ઉભા કીધેલા પયેગામો અને દસ્તાવેજો લઇને તરત ઉપડી જવામાંટે આ મેહેલના દરવાઝાઆગળ પયેગામચીઓ હાઝેર રાખ્યામાં આવ્યા હતા; અને પ્રિન્સ પોતે આ પયેગામો ખોટા ઉભા કરવામાંટે ઘણાં કામમાં રોકાયલો હતો.

તે નામદાર એક અતિ ઘણાં સરસરીતે સણગારેલાં દીવાનખાનાંમાં પોતાની પીઠ સગડીતરફ કરીને ઉભેલો હતો. જયારે એક "સેક્રેટરી" એક "ટેબલ"આગળ બેસીને તે નામ-

* જુઓ નોટ ૫૧ મી.

દાર જે લખાવતો હતો, તે લખી કાહાડતો હતો. સરદાર અને તેના આ લેખકવચ્ચે શુંશું ગોફ્તેગુ ચાલી હતી, તેનો થોડોક ભાગ અમારાં વાંચનારાંઓને જણાવેલો વ્યર્થ જશે નહીં. તેઉપરથીજ જણાશે, કે રશિયનો કેવા જુઠા, કાવાદાવાવાળા, હલકા, અને અપ્રમાણિકછે.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"શરૂઆતમાં વાંચતાં કેમ લાગેછે?"

"આ રીતે, મારા લૉર્ડ," 'સેક્રેટરી'એ જવાબ આપ્યો, અને પછી તે સરકારી ખતમાંથી તેણે નિચ્ચેમુજબે વાંચવા માંડયું:—

"એડી-કાંગ જનરલ પ્રિન્સ માઇકલ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્ ઘણી તાબેદારીથી તમામ રશિયાના નામદાર શાહનશાહને નમન કરેછે, અને તે નામદારનાં શાહનશાહી લશ્કરે ઑટોમનોઉપર જે કેટલીક ઉમદા ફતેહો મેળવીછે, તેબાબે પોતાની ખુશહાલી જણાવવાનું માન લેછે. પ્રથમમાં તા૦ ૩ જીએ ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે એક ઝપાઝપી થઈ હતી, કે જે ડૅન્યુબ નદીઉપરનું એક ગામડુંછે. આ ઠેકાણે ટર્કો ઘણી મોટી સંખ્યામાં ધસી આવ્યા. ઓછામાં-ઓછી ગણત્રીપ્રમાણે દુશ્મનોની સંખ્યા——"

અત્રે "સેક્રેટરી" ચુપ રહ્યો, અને ઘણાં માનસાથે પ્રિન્સનાં ચેહેરાગમ જોયું, એવી મતલબથી કે તેનાં મ્હોંમાંથી જે શબ્દો નિકળે તે લખી લેવા.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"તે લડાઇની યાદી તમારીઆગળછે, તેમાં કેટલી સંખ્યા જણાવીછે? મારી મતલબ, કે **ખરી યાદી**, કે જે મને ખાનગી મોકલી આપવામાં આવીછે!" અને પછી તેણે પોતાના ચશ્માંમાંથી તે "સેક્રેટરી"તરફ ભરમભરેલી નઝરે જોયું.

પોતાની બાજુમાં મુકેલી કાગઝની એક કાપલીમાં જોઇને તે લેખક બોલ્યો, "મારા લૉર્ડ, તે યાદીમાં જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, કે તા૦ ૩ જીને દિને ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે ખરેખરૂં આસરે ૫,૦૦૦ ટર્કોનું લશ્કર હતું, જ્યારે આપણા જનરલ પૉલૉફની સરદારીહેઠલ ૯,૦૦૦ સેપાહો હતા."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"ઠીક, ત્યારે લખો, કે ટર્કો ૨૭,૦૦૦, અને આપણું શાહનશાહી લશ્કર ૬,૦૦૦."

એકાદ બે "મિનીટ" લખ્યાપછી તે લેખક બોલ્યો, "મારા લૉર્ડ, તેમ લખ્યુંછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"અને માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલાઓનું કેમ કરીશું?"

ફરીથી તે ખાનગી યાદીમાં જોઇને "સેક્રેટરી"એ કહ્યું, "મારા લૉર્ડ, મને કેહેવાને દેલગીરી ઉપજેછે, કે તે તા૦ ૩ જીને દિનની લડાઇમાં આપણા ૮૦૦ સેપાહો માર્યા ગયાછે, અને ૧,૫૦૦ ઝખ્મી થયાછે, કે બંદીવાનતરીકે પકડાયાછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"ઘણું સારૂં, ત્યારે લખો, કે આપણો એક સેપાહ માર્યો ગયોછે, અને ૧૩ ઝખ્મી થયાછે."

સેક્રેટરી—"મારા લૉર્ડ, મેં તેમુજબે લખ્યુંછે, અને વળી મેં એમ પણ વધારે લખવાની હેમત કીધીછે, કે લડાઇનાં મયેદાનમાં ટર્કો એક ભયંકાર સંખ્યા માર્યા ગયેલાઓની નાખીને નાઠા હતા."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"ઘણુંજ બેહતર! અને હવે તા૦ ૪ થીના દિવસે ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે જે મોટી લડાઇ થઈ હતી, તેબાબે યાદીમાં શું કહેછે?"

સેક્રેટરી—"૧૦,૦૦૦ ટર્કોનું, અને ૧૬,૦૦૦ આપણા શાહનશાહનું લશ્કર."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"ત્યારે લખો, કે તે દિને ટર્કિશ લશ્કર ૪૩,૦૦૦ સેપાહોનું, અને આપણું, હું ધારૂંછું, કે આવા વખ્તનેમાંટે ૧૨,૦૦૦થી ઓછું નહીં લખવું જોઇએ."

સેક્રેટરી—"લખ્યું, મારા લૉર્ડ. અને આ ખરી યાદીઉપરથી હું જોઉંછું, કે તે દિને આપણા ૩,૦૦૦ સેપાહો માર્યા ગયા હતા, જ્યારે ટર્કોના આસરે ૫૦૦ જણા."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"લખો, કે તે દિને ટર્કોના ૯,૦૦૦ માણસો માર્યાં ગયાં હતાં; આપણી સંપૂર્ણ ફતેહ થઇ હતી, અને જો રાત પડી ગઇ નહતે, તો——નહીં, તેમ નહીં!" પોતેજ બોલતો અટકીને, "લખો, કે ઘણો ભારે ધુમસ પડવાનેલીધે——એક સરકારી ખતમાં ધુમસ ઘણો કામ લાગેછે!——"

તે ખુશામદિયો "સેક્રેટરી" બોલ્યો, "હા, મારા લૉર્ડ, ખચિત ઘણો કામ લાગેછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"ઠીક, ત્યારે લખો, કે જો ધુમસ ઘણો પડયો નહતે, તો ટર્કોને આપણું લશ્કર ડૅન્યુબ નદીમાંજ હાંકી કાહાડતે. હા, એમ લખો."

સેક્રેટરી—"મારા લૉર્ડ, તેમ લખ્યું. પણ તે લડાઇમાં આપણને કેટલી નુકશાની થઇ, તે તમો નામદારે જણાવ્યું નથી."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"ઓહો! એક માણસ માર્યો ગયો, અને ૧૯ ઝખ્મી થયા."

સેક્રેટરી—"લખ્યું, મારા લૉર્ડ."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હવે આપણે ૧૧ મી તારીખના બનાવબાબે જણાવવું જોઇએ. લખો, કે આસરે ૧૦,૦૦૦ સેપાહોને સાથે લઇને હું પોતે જાતે બુખારેસ્ટથી ઑલ્તેનિત્ઝાતરફ આગળ વધ્યો. સાંમેથી હલિલ પાશા ૨૧,૦૦૦ સેપાહોસાથે આવતો મળ્યો, જેને મેં સખ્ત મારમારીને નસાડયો. વળી વધુ લખો, કે રાત્રે ઓમર પાશા ખુદ પોતે પોતાનાં તમામ લશ્કરસાથે આવી પહોંચ્યો, અને છાવણી કીધી. સાથે ઉમેરો, કે અમોએ તેઓઉપર હલ્લો કીધો, તેઓનાં લશ્કરને વિખેરીને નસાડયું, અને તેઓની છાવણી સળગાવી મુકી."

તેનાં લખાવવામુજબે તે લખનારે લખીને પુરૂં કીધાપછી તે બોલ્યો, "સર્વે લખ્યુંછે, મારા લૉર્ડ."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"લખો, કે સરદાર ઓમર પાશા ઉભી પૂછડીએ નાસતાં આપણા હાથમાં પકડાતો સ્હેજમાં છટકી ગયો, તેનીપુઠે આપણા ત્રણ કોસૅકો લાગ્યા, અને તે એક ચમત્કારભરેલીરીતેજ બચી જવા પામ્યોછે."

સેક્રેટરી—"લખ્યું, મારા લૉર્ડ. અને હવે બંધે બાજુએ કેટલાં માર્યાં ગયાં લખું?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"૫,૦૦૦ ટર્કો માર્યા ગયા, અને ૧૩,૦૦૦ જણા ઉભી પૂછડીએ નાઠા."

સેક્રેટરી—"અને આપણને કેટલી નુકશાની થઇ લખું, મારા લૉર્ડ?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"લખો, કે આપણો એક સેપાહ માર્યો ગયો, અને ૬ ઝખ્મી થયા."

આ સાંભળી "સેક્રેટરી" લખતોલખતો અચકી ગયો, જે જોઇ પ્રિન્સ તપી જઇને બોલ્યો, "કાંય, એમ કેમ? તમો શામાંટે ખોટી થાઓછો?"

ગભરાયલા અને બીફામ થયલા "સેક્રેટરી"એ કહ્યું, "તમો નામદારની હું નમનતાઈસાથે માફી માંગુંછું, પણ તમો સાહેબને પુરતાં માનસાથે જણાવવાની બીઅદબી કરૂંછું, અને ફરીથી તમો નામવરની દરગુઝર ચાહીને જણાવવાની હેમત કરૂંછું, કે બધીજ જગ્યાએ ફક્ત **એક માણસ માર્યો ગયેલો** તમે લખાવોછો."

આ સાંભળી ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ ગુસ્સાથી લાલપીલો થઇ જઇને ઘાંટો પાડીને બોલ્યો, "ખુદા કસમ! સાહેબ! શું તમો મારીજપાસે વધારે માણસો માર્યાં ગયેલાં લખાવા માંગોછો? તમે ધારોછો, કે હું **બે માણસો** લખાવવાની પણ હેમત કરી શકું? સાહેબ, શું તમે એમ ધારોછો, કે મારી આ વયે *સાઇબીરિયાનાં ભયંકર અને કંગાળ વયેરાનમાં મારે દેશનિકાળ થવું? ચાલો, જલ્દી કરો, અને હું જે લખાઉંછું, તે લખી કાહાડો."

સેક્રેટરી—"તેમ મેં લખ્યું, મારા લૉર્ડ."

ગૉટસ્ચૅકૉફ—"ઠીક, હવે એ બધું લખેલું કેમ લાગેછે? ખરૂંજ બોલજો. જે તમોને વાજેબી લાગે, તેજ બોલજો, કોઇરીતે બ્હીશો મા."

સેક્રેટરી—"મારા લૉર્ડ, હું તેમજ કરીશ. તમો સાહેબતરફ પુરતાં માનસાથે તમારૂં ધ્યાન ખેંચવાની રઝા માંગુંછું, કે તા૦ ૪ થીએ ડૅન્યુબ નદીમાં મારી હઠાવ્યામાં આવેલું જણાવ્યુંછે, છતાં તા૦ ૧૧ મીએ **વાલાશિયા**સુધી આટલા બધા "માઇલો" **ટર્કો** આગળ ધસી આવે, એ જરા અજાયબજેવું નથી લાગતું?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"પણ તા૦ ૧૧ મી સુધી ધુમસ ચાલુ રહ્યો હતો, તેથી તેઓ વધી આવ્યા હતા. તેઓનેમાટે આપણે બીજીગમ તપાસ રાખતા હતા, તેટલાં ધુમસનેલીધે તેઓ ન દેખાવાથી વધી આવ્યા હતા. લખો, એમ ખોલાસો કરીને લખો."

ખુશામદિયા "સેક્રેટરી"એ કહ્યું, "ઘણું સારૂં, મારા લૉર્ડ!" અને પછી મુછમાં જરા હસવાની હેમત કરીને, ધીમે સાદે **તે** ફરીથી બોલ્યો, "ઘણું ઠીક, ખચિત ઘણુંજ બેહતર!"

પ્રિન્સ એટલા વખતમાં તો પાછો નર્મ પડી ગયો હતો, અને પોતાનો દેખાવ અને રીતભાત પાછી સભ્યતાભરેલી કરીને પુછ્યું, "અને હવે તમોને બીજી ટીકા કરવીછે?"

સેક્રેટરી—"મને માફ કરજો, મારા લૉર્ડ, આપણી છાવણીમાં લાગેલી આગની પેલી ન્હાની બાબત રહી ગઇછે, તેનું કેમ? મને સમજ નહીં પડતી, કે આવી કકડતી ઠંડી હવામાં આપણા સેપાહો પોતાના તંબુઓવગર કેમ કરશે? વળી માથે ચોમાસું પણ આવ્યુંછે?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તેઓને તે વગર લઇ ચલાવવું પડશે. લે ચાલો, હવે પયેગામ પુરો કરી નાખો. શેહેરમાં થયેલી ખુશહાલીબાબે અંદર જણાવવાને ભુલશો ના. નામદાર શાહનશાહને એવું બતલાવજો, કે રૈયતે પોતાની રાઝીખુશીથી ખુશહાલી કીધી હતી, અને **વાલાશિયા**નાં લોકોએ આપણીતરફમાં ઘણી ભલી લાગણી દેખાડીછે. લુચ્ચાઓ!" એક બાજુતરફ ફરીને "જો એ નાપાકના જણ્યાઓનું ચાલતું હોય, તો આપણાં ગળાં રેંહેંસવાને પણ ચુકે નહીં!"

---

* જુઓ નોટ ૫૨ મી.

સેક્રેટરી—"ખરીતો પુરો થયોછે, મારા લૉર્ડ."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"બહુ સારૂં; હવે તમે આ મેહેલનાં મોટાં દીવાનખાનાંમાં જાઓ, કે જ્યાં હૉસ્પૅાડાર પોતાની દરબાર ભરતો હતો, અને ત્યાં જેટલાબી ટર્કિશ વાવટા ટાંગેલા હોય, તે ઉતારવાને ખેદમતગારોને હુકમ કરો."

સેક્રેટરી—(ઘણી અજાયબીથી) "ફક્ત ટર્કિશ વાવટાઓજ ઉતરાવવા, મારા લૉર્ડ ?"

ઘણીજ સભ્યતાથી, જાણે "સેક્રેટરી" તેનો જાની દોસ્ત હોય, તેવી માયાભરેલી ઢપે પ્રિન્સે જવાબ આપ્યો, "હા, ફક્ત ટર્કિશ વાવટાઓજ. આ વાવટાઓ કાસેદોને સ્વાધિન કરજો; તેઓ તે સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે લઇ જઇ આપણી મહાભારત ફતેહોની નેશાનીતરીકે નામદાર શાહનશાહના પગઆગળ મુકશે. અને જો સાંભળો, મારા દોસ્ત, આ વખ્તે તે ખેદમતગારોને ખુબ 'છાંટો પાણી' આપવાને ભુલતા ના, કે જેમ કરવાથી તેઓ આ વાવટા ખરેખરા કયાંથી આવ્યાછે, તેનો એક હરૂપ પણ કાસેદોને કેહેવા પામશે નહીં, નહીંતો તે નાપાકો સેંટ પીટર્સબર્ગ જઇને ગામમાં આ નાપસંદ ખરી હકીકત બધાંને કહી દેશે."

"સેક્રેટરી"એ નમન કીધું, અને તે ઓરડો છોડી ગયો. જેવો તે ત્યાંથી ગયો, કે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે રશિયન હારો અને ટર્કિશ જીતોને લગતી ખરી યાદી લઈ સગડીમાં ફેંકી દીધી. પછી તે "સેક્રેટરી"ની "ટેબ્લ"આગળ બેઠો; તે સરકારી ખરીતાઉપર પોતાની સહી કીધી, અને કાગળના એક તાવઉપર થોડીક સત્રો જલ્દીથી લખી કાહાડી. આપ્રમાણે કીધાપછી, તેણે એક ઘંટ વગાડયો, જે સાંભળીને તેના એડી-કાંગોમાંહેલો એક આવી ત્યાં હાઝેર થયો.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"જનરલ પૉલૉક હાં હાઝેરછે ?"

એડી-કાંગ—"તમો નામદારના હુકમને તાબે થઈ જનરલ આવીને ખોટી થાયછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તેવણને હંઇ આવવાને કહો." અને જ્યારે તે એડી-કાંગ જનરલ પૉલૉકને બોલાવવા ગયો, કે પ્રિન્સે પોતાનો કરડો દેખાવ પાછો ધારણ કર્યો.

એક "મિનીટ"થી પણ ઓછા વખ્તમાં જનરલ પૉલૉકે દેખાવ દીધો. તે એક લશ્કરી દેખાવનો; અધોડ વયનો; અને ભોળા પ્રમાણિક ચેહેરાવાળો હતો; તે ભલી નિષ્ટા-વાળા એક શુદ્ધ અમલદારતરીકે સર્વેમાં જાણીતો હતો; તે એન્સાફી અને ખુલ્લાં દેલનો હતો, અને આ સર્વે ગુણોનેલીધે રશિયન અમલદારોમાં તે એક અપવાદજેવો હતો. તેણે પ્રિન્સને નમન કર્યું, અને તેનો શો હુકમ હતો, તે જાણવાને ઉભો રહ્યો.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"બેસો, અને આ ખરીતો વાંચો."

હુકમમુજબે જનરલ પૉલૉકે કર્યું. જ્યારે તે આ લબાડ, મીઠું પિરસેલો દસ્તાવેઝ વાંચતો હતો. ત્યારે વડો સેનાપતિ આતુરતાથી તેનો ચેહેરો તપાસતો હતો. તોયે જનરલે આ તદન જુઠી બનાવતનો ખરીતો વાંચતાં પોતાનાં દેલમાં શું થતું હતું, તે સાંતી રાખ-વાની પુર સાવચેતી રાખી હતી,

તે વાંચી રેહેવાપછી આખરે તે લગાર ટુંકમાં અને તોછડાઇથી બોલ્યો, "મેં વાંચ્યોછે, મારા લૉર્ડ."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"તમોને ખબરછે, કે ઝારનો હુકમછે, કે જ્યારે પણ એક લડાઇ થઇ હોય, અને તેનો અહેવાલ તે નામદારને મોકલવામાં આવે, ત્યારે મારેથી જે બીજો સર્વેથી મોટો અમલદાર હોય, તેણે તેની સાચાઇબાબે પોતાની સાખ એવા દસ્તાવેઝઉપર કરવી. માટે તમો તમારી સહી હવે એઉપર મુકો."

પૉલૉફ્—(મક્કમપણે અને લગાર અસભ્યતાથી) "હું તેમ કરી શકતો નથી, મારા લૉર્ડ, તેમ કરવાને મારૂં દેલના પાડેછે." એટલું બોલી તે "ટેબલ"આગળથી ઉઠી ઉભો થયો.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્ —(ઠંડાં દેલથી) "નામદાર શાહનશાહનીરૈયતમાં દેલજેવી કાંઇચીઝજ નથી."

પૉલૉફ્—"પણ હું એક સેપાહછું, મારા લૉર્ડ, અને મને આબરૂ શું ચીઝછે, તે બરાબર ખબરછે. હું કબુલ કરૂંછું, કે ટર્કોને હાથે મેં હાર ખમીછે. તમો નામદારને જે ગમે તે મને કરો—પણ જે કીર્ત્તિ મેં મેળવી નથી, તેનું માન લેવાને હું કદી કબુલ કરનાર નથી. તેમજ એક બહાદુર દુશ્મનઉપર જુઠો આરોપ પણ મુકનાર નથી."

હજી પણ વધારે ઠંડાં દેલથી અને રીતભાતથી ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્ બોલ્યો, "જનરલ પૉલૉફ્, તમોને આ દસ્તાવેઝઉપર સાખ મુકવીજ પડશે."

પૉલૉફ્—(વધારે મક્કમપણાંથી) "મારા લૉર્ડ, હું તેમ કરી શકતો નથી!"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્--"જનરલ, હું ધારૂંછું. કે બે વર્ષોની વાતઉપર તમે બીજીવાર એક જવાન બાનુસાથે પરણ્યા હતા ની?"

પૉલૉફ્—"હું તેણીને મારાં જેગરસમાન ચાહુંછું! અને હું તેણીનીઆગળ પાછો નામોસીભરી હાલતમાં જઇશ નહીં."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્—"જનરલ, હું ધારૂંછું, કે તમોને આ શાદીથી એક ફર્ઝંદ થયુંછેની? અને તમારી બાયડીએ એક બીજાં ફર્ઝંદને જન્મ આપવાની વકીછે ની?"

પૉલૉફ્—"મારા લૉર્ડ, હા, તેમછે ખરૂં, અને તે મારાં બાળકોનેમાટેજ મારે આબરૂભરેલી ચાલ ચલાવવી જોઇએછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ્--જનરલ, આ કાગઝતરફ જુઓ." એમ કહી થોડાજ વખતઉપર જે થોડીક સત્રો તેણે લખી હતી, તે ઉચકીને દેખાડયું. "આ કાગઝ તમોને તમારી પદવી છિનવી લેવાનું, અને તમારાં સઘળાં માનો ખુંચી લેવાનું, અને ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે જંગ્લી ટર્કોનાં એક ટોળાંને હાથે તમે શર્મભરેલો માર ખાધો, એટલામાટે તમોને જનરલના માનવંત હોદ્દાઉપરથી પાછા એક સાધારણ સેપાહની હલકી પદવીએ ઉતારી પાડવાનું એક 'વારંટ' છે. નામદાર શાહનશાહને મોકલવાના ખરીતાઉપર ફરીથી એક વાર તમારી નઝર ફેંકવાની મેહરબાની કરો, અને વિચાર કરો, કે હજી પણ તેઉપર તમારી સાખ કરવાને તમે ચાહોછો, કે નહીં."

આ સાંભળી જનરલ પૉલૉફ્ સુફેદ પુણીજેવો થઇ ગયો, અને ભયંકાર "વારંટ" જોતાંજ જાણે કોઇએ તેને મારી નાખવામાટે એક સખ્ત ફટકો લગાવ્યો હોય, એમ લથડિયાં ખાવા લાગ્યો. તેને પોતાની ખુબસુરત અને લાયકીવાળી જવાન બાયડી યાદ આવી, કે જેણી હાલમાં તેનેથી દુર મૉસ્કો શેહેરમાં હતી; તેને પોતાનાં ન્હાનાં બાળકનો, જે

હજી જન્મવાનું હતું, તેનો અંદીશો કીધો; એક સર્દ હાય મારી; તે પાછો "ટેબ્લ"આગળ બેઠો; હાથમાં કલમ પકડી; જરા પાછો અચકયો; ફરીથી ગૉર્ટસ્ચૅકૉફતરફ જોયું; ફરી એકવાર તે ભયંકાર "વારંટ"ગમ નઝર ફેંકી; અને પછી આશા છોડીને જેવીરીતે એક માણસ પોતાનો આત્મા શયેતાનને વેચેછે, તેમ તેણે પોતાની સહી તે દસ્તાવેઝઉપર કીધી.

"મેં સહી કીધીછે, મારા લૉર્ડ," એમ બોલી, તે "ટેબ્લ"આગળથી ઉઠી ઉભો થયો. આ વેળા તેનું મ્હોંડું એક મુર્દાજેવું ફિક્કું મારી ગયું હતું; તેણે પોતાના હાથમાંની કલમ નિચ્ચે ફેંકી દીધી, અને બોલ્યો, "પણ મારૂં અંતઃકરણ કેહેછે, કે હું એક પાપી ચંડાળ બન્યોછું."

જાણે સંગેમરમરના પુતળાંનાં હોઠોમાંથી આવાઝ આવતો હોય, તેવા ઠંડાં દેલે ગૉર્ટ-સ્ચૅકૉફ બોલ્યો, "તમે શું બન્યાછો, તેની કાંઈ ફેકર નહીં, જનરલ, પણ આખરે આ ખરીતાઉપર સાખ તો થઇછે."

એમ બોલી, તેણે પેલું ધમકીભરેલું "વારંટ" સગડીમાં ફેંકી દીધું; પૉલૉફે નમન કીધું, અને જલ્દીથી તે ઓરડામાંથી ચાલી ગયો.

તેનાં જવાપછી તરત "સેક્રેટરી" પાછો ઓરડામાં દાખેલ થયો, અને પ્રિન્સને જણાવ્યું, કે વાવટાવિષે તેણે જે હુકમો આપ્યા હતા, તે બરાબર બજાવવામાં આવ્યાછે. ત્યારપછી તે ખરીતાઉપર રીતસરની મહોર કરવામાં, અને સરનામું લખવામાં આવ્યું; અને જેવો તે લઇને કાસેદોને પહોંચાડવા તે "સેક્રેટરી" મેહેલના દરવાઝાભણી ચાલ્યો, કે એક એડી-કાંગે આવી ખબર કીધી, કે લિયૅપૉલ્ડ પિનાને ચોકીદારોને હસ્તક ત્યાં લાવ્યામાં આવ્યોછે.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"આહ! ઠીક થયું. તેને અંદર લાવવાનો હુકમ કરો."

તરતજ તેનો આ હુકમ બજા લાવ્યામાં આવ્યો, અને ફરી એકવાર ઠીયોડોર લાટૉસે પોતાને રશિયન વડા સેનાધિપતિની હજુરમાં ઉભેલો જોયો.





(ચિત્ર ૮ મું.) "બીજે દીને બપોરને વખતે ઓમર પાશા પોતાનાં વડાં મથકમાં પોતાના ઓરડામાં બેઠલો હતો, તેની હજુરમાં તેના કેટલાક એડી-કાંગો ઉભેલા હતા." (પાનું ૧૪૪ મું.)



પ્રકરણ ૨૧ મું.

પ્રિન્સ અને છુપો ખુની.

પોતાનીમારફતે ઓમર પાશાને, જે કાગળ મોકલવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે કામ તેણે હુકમમુજબ બરાબર બજાવ્યું છે, એવો જવાબ પ્રિન્સ ગૅાર્ટ-સ્ચૅકૅાફને કેવીરીતે આપવો, તેવિષેનો વિચાર ડીયોડોર લાટૅાસે પોતાનાં મનમાં આગમચથી સારીપેઠે ગોખી રાખ્યો હતો. પોતે શાહનશાહને કેવીરીતે કાગળ ગોઠવીને લખ્યો હતો, તેબાબે પ્રિન્સ પોતાનાં મનમાં મગ્ન થતો હતો, કે જે કાગળઉપર તેણે ઝારઝુલ્મથી બાપડા જનરલ પૅાલોશ્ની સાખ મુકાવી હતી. આ કારણનેલીધે તેનો સ્વભાવ હાલ ઠંડો અને ખુશહાલ હતો, તેટલામાંટે જ્યારે ડીયોડોર લાટૅાસને તેનીહઝુરમાં લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તેની ચાલચલણ ઘણી ભલમણસાઇભરેલી હતી. જે બે ચોકીદારો અને એડી-કાંગને સ્વાધિન ડીયોડોર હતો, તેઓને પ્રિન્સે ઓરડામાંથી બહાર જવાનો હુકમ કર્યો, અને પછી તે રશિયન સેનાપતિ અને ઓમર પાશાનો ભત્રીજો ફક્ત બેજ જણા ત્યાં એકલા રહ્યા.

ઠંડી પડતી હોવાથી સગડીઆગળ ઉભા રહીને ગૅાર્ટસ્ચૅકૅાફ ગર્મી લેતો હતો, તેણે ડીયોડોરને પુછ્યું, "બુશારેસ્ટમાં આટલા જલ્દી પાછા ફર્યા ? તેઉપરથી મને લાગેછે, કે ટર્કિશ લશ્કરમાંના તમારા ખેશીને શોધી કાહાડવામાં તમે ફતેહ પામ્યા નહીં હશો ?"

"નહીં, મારા લૉર્ડ, તેથીઉલટુંજ તે મને જડયોછે," ડીયોડોર લાટૅાસે જવાબ આપ્યો, અને પછી રખેને તે ખેશી શું હોદ્દાઉપરછે, તેનું નામ શુંછે, વગેરે કાંઇ વધુ સવાલો પુછે, એવી ધાસ્તીથી તેજ પોતે બોલી ઉઠયો, "અને તમો નામદારે જે કાગળ મને ઑટૅામન લશ્કરના વડાને આપવા સોંપ્યો હતો, તે મેં તેવણને પહોંચાડયોછે."

ગૅાર્ટસ્ચૅકૅાફ—"ઘણું નેક કીધું ! પણ તમોને તેનો કાંઇ જવાબ આપવામાં આવ્યોછે ?"

ડીયોડોર—"નહીં, મારા લૉર્ડ."

આ જવાબથી પ્રિન્સને લગાર ખીજવાટ અને નાસેપાસી ઉપજી, અને તેણે ફરીથી પુછ્યું, "તમોએ ખુદ પાશાને જોયો હતો ?"

ડીયોડોર—"મેં ખુદ વડા સેનાધિપતિને તે કાગળ હાથોહાથ આપ્યો હતો. ખરેખર જોતાં, મારા લૉર્ડ, તમો નામદારને છટકી જવામાં મદદ કરવાનું માન ભોગવ્યાપછી હું પોતે ટર્કોના હાથમાં એક કેદી થઈ પડયો, અને તેપછી મને બીજે દિને ઓમર પાશાની-સાંમે ઉભો કર્યામાં આવ્યો. ઑટૅામન લશ્કરનીનઝદીક હું શામાંટે આવ્યો હતો, તે મેં તે નામદારને કહી સંભળાવ્યું, અને પછી આપ નામવરનો પત્ર તેમણાં હાથમાં મુક્યો."

ગૅાર્ટસ્ચૅકૅાફ—(લગાર આતુરતાથી) "તમોએ તેને તે વાંચતાં જોયો હતો ! લિયૅા-પૅાલ્ડ પિના, મને સાચું કેહેજો, જે હોય તે ખરેખરૂંજ જણાવજો !"

ડીયોડોર—"મેં ઓમર પાશાને તે કાગળ વાંચતાં જોયો હતો."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ--"ખચિત? તમે ખુદ તેને કાગળ વાંચતાં જોયો ! અને પછી શું થયું ?"

ડીયોડોર—"પછી શું બન્યું, તે જો હું જણાવીશ, તો તમો નામદાર ગુસ્સે થશો. પણ જો તે હું જણાઉં, તો તમો નામદારની પુરેપુરી ખાતેરી થશે, કે મેં તે કાગળ ખરેખર બરાબર પહોંચાડયોછે."

આ સાંભળી અધિરાઇ અને ગુસ્સાથી તે રશિયન સેનાપતિએ પોતાના હોઠો કરડયા: કારણકે ડીયોડોર શું કહેવાનો હતો, તે તે આગમચથી થોડોઘણો પામી ગયો હતો. તોયે બધી હકીકત જાણવાનો તેણે ઠરાવ કરેલો હોવાથી, તે બોલ્યો, "અને મેં જે કાગળ તેનીઉપર મોકલી આપવાની મેહરબાની કીધી હતી, તે વાંચવાપછી ઓમર પાશાએ શું કહ્યું ?"

ડીયોડોર—"તે વાંચવાપછી નામદાર ટર્કિશ સેનાપતિ ઘણા ગુસ્સે થયેલા દેખાયા; તેવણનાં મ્હોંઉપર તિરસ્કાર અને અપમાનની નેશાનીઓ પ્રગટી નિકળેલી જણાઇ; પછી તેવણે તે કાગળ ધિક્કારસાથે સગડીમાં ફેંકી દીધું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—(ઘણા ઠંડા સાદે) "અને તમે તેવણને જણાવ્યું હતું, કે આ કાગળનો લખનાર તો હું હતો ?"

ડીયોડોર—(લગાર મક્કમપણે) "તે કાગળમાંજ લખેલું હતું, કે તેવણને જોઇતી ખબરો હું આપીશ; કારણકે ઓમર પાશાએ તે મને વંચાવ્યો, અને પછી મને સવાલો પુછ્યા, તેના જવાબો, હાલમાં જેમ હું તમો નામદારને સાચેસાચા આપુંછું, તેમ તેવણને પણ આપ્યા હતા."

આ વખ્તે સેનાપતિનો ખાનગી "સેક્રેટરી" ઓરડામાં પાછો આવ્યો, અને ડીયોડોર લાટૉસની જરા પણ ખબર લીધાવગર તે પ્રિન્સનીઆગળ ચાલી ગયો, અને તેના કાનમાં કાંઇ ખાનગીરીતે કહ્યું.

તેનું કેહેવું સાંભળીને ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ મોટેથી બોલ્યો, "થોડીક 'મિનીટો' તેને થોભવા જણાવો. આ શખ્સસાથની મારી મુલાકાત પુરી થવાપછી તેને મળીશ. ઘણો વખ્ત નહીં લાગશે."

"સેક્રેટરી"એ તે સાંભળી નમન કર્યું, અને ઓરડો છોડી જવાને જેવો પાછો ફર્યો, કે તેની નઝર ડીયોડોર લાટૉસઉપર પડી, અને તેને તરત ઓળખ્યો, અને જાણે તેનાતરફ માયા દેખાડતો હોય, તેવી ઢપે તેને નમીને સલામ કીધી. આ જોઇ ડીયોડોરના ગાલોઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, કારણકે જોકે તેણે ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના આ "સેક્રેટરી"ને આગળ કોઇવાર દિઠો હોય, એમ તેને યાદ તો ન આવ્યું, તોયે તે તેનેથી તદન અજાણ્યો નહતો, એવી તેને ધાસ્તી પૈદા થઇ.

ડીયોડોરના ચેહેરાઉપર ચઢી આવેલો રતાસ પ્રિન્સની ચકોર આંખોથી છુપો રહ્યો નહીં, અને તેથી તે બોલી ઉઠયો, "અહ ! તમે બન્ને જણા એકમેકને ઓળખતા જણાઓછો ? તમો આગળ કેથે મળેલા હોવા જોઇએ ?" "સેક્રેટરી"તરફ ફરીને, "તમે કયાં મળ્યા હતા, કે આરીતે તમો લિયૅપૉલ્ડ ફિનાને પિછાણોછો ?"

સેક્રેટરી—"એવા નામના કોઇ શખ્સને હું પિછાણતો નથી, મારા લૉર્ડ, મને તો આ જવાન શખ્સને ડીયોડોર લાટૉસતરીકે કોઇ એક કે બીજી તર્કે ઓળખાવ્યામાં આવ્યો હતો."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"શું, લાટૉસ? અને વર્ત્તમાનપત્રોમાં જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, કે—— આહા! હવે હું સમજ્યો!" તેનાં મનમાં તરત એક વિચાર આવી ગયો, અને પછી ડીયોડોરનાં મ્હોંડાંગમ ટીકીટીકીને જોઇને તે કરડા અને ખંધા સાદે બોલ્યો, "તમો ઑટોમન લશ્કરમાં એક ખેરીની શોધ કરવા ગયા હતા, અને ઓમર પાશામાં તે ખેરી મળી આવ્યો, કેમ ખરૂં કેની?"

ડીયોડોર—"હા, હું તે નામુંકર જતો નથી, મારા લૉર્ડ, અને તે સરદારના એક ઉદાર દિલના દુશ્મનતરીકે, તમો નામદાર પણ કબુલ કરશો, કે તે એક એવો મર્દછે, કે જેના ખેરી થવામાં કોઇ પણ મગરૂરી લે."

તરતજ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પોતાના "સેક્રેટરી"ને એશારત કીધી, કે તેવોજ તે ઓરડો છોડી ગયો, અને જ્યારે તેનાં જવાપછી બારણું બંધ થયું, કે તે રશિયન જનરલે એક ઘણાજ નર્મ અને શાંત સ્વભાવની ઢપે તેને ઠપકો આપ્યો, "જ્યારે મેં ઓમર પાશાને આપવા તમોને તે કાગઝ આપ્યું, ત્યારેજ તમોએ મને એબાબે જણાવવું હતું, કે તમો જે ખેરીની શોધમાં જાઓછો; તે એજ હતો. તેમ કરતે, તો તે કામ તમોને સોંપવાઆગમચ હું બેવાર વિચાર કરતે."

એનો ડીયોડોર કાંઇ ઉત્તર દેવા જતો હતો, તેટલાં બારણું પાછું ઉઘડયું, અને તેજ એડી-કાંગ પોતાનીસાથે ત્રણ કે ચાર સેપાહોને લઇને ત્યાં હાઝેર થયો. તેઓને જોતાંનેવાર એક ઘડીમાંજ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફની રીતભાત ઉલટાઇ ગઇ—તેનો દેખાવ કદી શાંત ન થાયએવો થઇ ગયો—અને તે મોટે સાદે પોકારી ઉઠયો, "આખર એ ખરોજ એક જાસુસછે. એને ત્યાંથી લઇ જઇ ભોંયરાંના એક કેદખાનાંમાં નાખો! અને જેટલીવાર તે ત્યાં હોય, તેટલા વખ્તમાં એને કોઇનીસાથે જરા પણ વાત કરવા દેશો, તો તમારો જાન લેવામાં આવશે, માટે ખુબ સંભાળ રાખજો!"

આઉપરથી ડીયોડોર લાટૉસને પકડીને ત્યાંથી લઇ જવામાં આવ્યો. થોડી "મિનીટો"માં તે ખાનગી "સેક્રેટરી" પોતાનીસાથે અધેડ વયના શખ્સને લઇને પાછો આવ્યો; આ શખ્સનો પુશાક ઘણો હાલહવાલ હતો; અને તેનો દેખાવ ઘણો પાપી હતો. તરતજ પ્રિન્સે પોતાના "સેક્રેટરી"ને ત્યાંથી જવાને એશારત કીધી, અને તેનાં ત્યાંથી જવાપછી તે નવા આવનારતરફ ફરીને કહ્યું, "તમો મારીસાથે કાંઇ ઘણાજ ખાનગી અને અતિ અગત્યનાં કામસારૂં વાત કરવા માંગોછોની?"

નવો આવનાર—"હા, મારા લૉર્ડ."

જેઉપરથી પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે તે શખ્સાગમ ઘણી બારીકીથી જોયું; તેના ચેહેરાઉપર પાપી જુસ્સાઓ, બદફેલી, અને દલદેસરીની નેશાનો ખુલ્લી જણાતી હતી. પછી તેને પુછયું; "અને તમો કોણછો?"

નવો આવનાર—"મારૂં નામ ડૅનિયલ લૅમબર્ગછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"આહ! મેં તમોવિષે આગળ સાંભળ્યુંછે!" એમ બોલતાં, જોકે તે જાણતો હતો, કે તેનીહજુરમાં ઉભેલો શખ્સ કોઇજ નહી, પણ **ઓમર પાશાની** પેહેલી બાયડીનો ખુની હતો, છતાં તેનાં દેલમાં તેને જોઇને જરા પણ કંપારી છુટી નહીં, કે તે તિરસ્કારથી પાછો હઠયો નહીં. તેનેબદલે ઉલટું, તે વધારે નર્મ અને ઉસ્કેરણીભરેલે આવાઝે બોલ્યો, "તમોને મારીસાથે શું કામછે?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"તે કે જેણે બાયડીને મારી નાખીછે, તે હવે ખાવંદનો જીવ લેવાને અચકાશે નહીં."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમારી કેહેવાની મતલબ એવીછે, કે તમો અમારા જુના ધર્મને માનનાર નામદાર શાહેનશાહના સૌથી કટામાંકટા વેરીમાંના એકને, કે જે નામદારનાં તમામ ભલાં કામોની અને ફતેહની આડે આવેછે, તેને દુર કરી નાખવાનું માથે લેવા માંગોછો?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"હા, મારા લૉર્ડ, તે હું માથે લઇશ." આ પાપી બોલો બોલતાં તેનો મંદ થઇ ગયેલો ચેહેરો વધારે કદરૂપો અને બિહામણો થયો.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અગરજો હું ભુલતો નહીં હોઉં, તો તેમ કરવામાં તમારા બાપનાં મોતનો કાતેલ કીનો લેવામાટે તમો ઉસ્કેરાયાછો, એમ ખરૂં કે? અગરજો ફકત કીનો લેવાનીજ તમારી ખાસ મતલબ હોય, તો તમે મને શામાટે તે કેહેવા આવ્યાછો, જાણે તેમ કરવામાટે મારી રઝા કે પર્વાનાની કાંઇ અગત્ય હોય?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"મારીગમ જુઓ, મારા લૉર્ડ, અને ફકત જરાસરખી નઝર ફેરવતાંજ તમો નામદારને જણાશે, કે મારી હાલત કાંઇ સારી નથી. વિપત્તિઓ—જરા લગાર વળી બદફેલીથી—હું પાયમાલ થઇ ગયોછું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમોને પૈસાની ઝરૂરછે? પણ મારી કેમ ખાતેરી થાય, કે જો હું તમોને મદદ——"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—(એક લુચ્ચાઇભર્યા ઠરાવનો દેખાવ કરીને) "કે હું મારો કોલ પુરો પાડીશ? પણ, મારા લૉર્ડ, આ કામનીપુઠે હું લાગ્યોછું, અને તે બજાવવાના મેં સૌગંદ લીધાછે. જોકે કલાહુસખાતે થયેલાં મારા બાપનાં મોતપછી પેહેલા સૌગંદ લેવાને આજે વર્ષોનાંવર્ષો વહી ગયાંછે, તોયે તે બાબત મારાં મનમાંથી જરા પણ ભુલાઇ નથી. જોકે હજી તેમ કરવામાં હું ફાવ્યો નથી, છતાં તે વિચારોથી ખુશી થયા કરૂંછું; જેમ એક કંજુસ પોતાના સોનાના ઢગને પ્યારો ગણેછે, તેમ હું આ મારા વિચારને પ્યારો ગણુંછું, અને તેનો ને તેનોજ વિચાર કરવામાં હું મારી મોજ માની લઉંછું. હું મારાં મનમાં વિચાર કરૂંછું, કે જયાંસુધી મારો મુદ્દઈ તેની સત્તાની સર્વેથી ચઢતામાંચઢતી ટોંચે ચઢે, ત્યાંસુધી મારે થોબવું, કે જેથી તેનું પડવું પણ તેટલુંજ ભારે નિવડે. મારો ઠરાવ પાર પાડવાનો વખ્ત હવે આવી લાગ્યોછે, પણ હું ભીખારી થઈ ગયોછું, અને જોઇતા છુપા વેષો મેળવવાવગર મારી ધારેલી મુરાદ માથે લઇ શકું એમ નથી.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હા, હવે હું તમારી મતલબ સમજ્યો." એમ બોલી સોનાના સિક્કાઓથી ઠીચોઠીચભરેલી એક થેલી તેણે બહાર કાહાડી, અને વધુ બોલ્યો, "આ લેઓ, અને યાદ રાખજો, કે અગરજો તમો તમારી કબુલાત પાર પાડશો, તો એથી ઘણી વધારે થેલીઓના તમે ધણી થશો. તમો આ બાબતવિષે એક હરૂફ પણ કોઇને જણાવશો ના!—પણ બનતી ઉતાવળે હાંથી નિકળી જાઓ."

ડેનિયલ લૅમબર્ગે તે થેલી લીધી—તેના ઉપકારમાં વાંકા વળીને નમન કર્યું, અને પછી બોલ્યો, "પણ જે કામમાટે મેં તમો નામદારની મુલાકાત લેવાની અર્ઝ કીધી હતી, તે હજી સંપૂર્ણરીતે પાર પડી નથી."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમોને બીજું વધારે શું કેહેવુંછે? જલ્દી કહી દેઓ, કારણકે મારો વખ્ત ઘણો કીમતીછે."

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"મને તમો નામદારને કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કેમકે તે આપ સારીરચેસે જાણોછો, કે હરકોઇ મોટા અધિકારીનીહઝુરમાં કોઇબી વખ્તે જવું, કાંઇ સેહેલું નથી, પછી તે અધિકારી ગમે તે પ્રજાનો હોય, તો શું થયું. તેમાં ખાસ કરીને ટર્કિશ સેનાપતિનાબાબમાં તો તેનીઆસપાસના શખ્સો ઘણીજ સંભાળ રાખેછે. તે મારે હાથે બનેલા આગળા બનાવનેલીધેજ નહીં, પણ તમો નામદારથી મારી ચાહીને જણાઉંછું, કે ટર્કિશ તમામ લસ્કરમાં એવી અફવા ફેલાઇ રહીછે, કે રશિયન જાસુસો, જો તક મળે, તો ખુનીઓ થવાને ચુકે એમ નથી."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"યા ખુદા! શું આ ટર્કિશ જંગલીઓ એમ બોલેછે?" આપછી તે પાછો પોતાના હંમેશના ગુસ્સાભર્યા સ્વભાવનો થઈ જવા લાગ્યો; પણ પાછો પોતાનો સ્વભાવ કાબુમાં લઇને, અને ઠંડો પડી જઇને તે બોલ્યો, "પણ આ બોલવાની કાંઇ ફેકર નહીં! તમો મારીતરફથી બીજી શાની આશા રાખોછો, તે મને કહો."

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"મારા લૉર્ડ, ટર્કો આપ્રમાણે બોલેછે, એ તો ચોકસછે, કારણકે આજ થોડાક માસ થયાં જ્યારે મારી પુરી ખાતેરી થતી, કે ઓમર પાશા દુરછે, ત્યારે હું ચોકાસીમાંટે રાખેલી ટર્કિશ ટુકડીઓનીનઝદીક જવાની હેમત કરતો હતો. ટુંકમાં પાશાની મુલાકાત લેવાનું કામ મને ભારી થઈ પડયું. મારે તે મુલાકાત એવીરીતે લેવી જોઇએ, કે તે વેળા હું અને તે બંધે જણા ત્યાં એકલાજ હોઇએ!"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હું તમારૂં કેહેવું સમજ્યો, પણ જરા મને જણાવશો, કે પાશા સાથે તમો એકલા એકાંતમાં ખાનગી મુલાકાત લઈ શકો, એમ મારેથી કેમ બની શકે?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"શું તમો નામદારપાસે એવો કોઈ ટર્કિશ કેદી નથી, કે જેને તમો નામદાર બહારનો ખોટો દેખાવ કરી એ ટર્કિશ જનરલપાસે એક પયેગામ કે કાગળ લઈ જવાનાં કામમાંટે છોડી શકો?—અને એવા કોઈ કાસેદનીસાથે એક હઝુરિયાતરીકે, કે હરકોઇ બીજીરીતે મને નહીં ગોઠવી આપો? કે જેથી વગરહરકતે મને પાશાનીહઝુરમાં જવાની તક મળે?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"નહીં, એમ બનેએવું નથી! હું એટલું બધું તરકટ ઉભું કરી શકું એમ નથી—અને તોપણ—થોભો! થોભો! મને એક વિચાર સુઝ પડ્યોછે," પછી

નવો આવનાર—"મારૂં નામ ડૅનિયલ લૅમબર્ગછે."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"આહ! મેં તમોવિષે આગળ સાંભળ્યું છે!" એમ બોલતાં, જોકે તે જાણતો હતો, કે તેનીહજુરમાં ઉભેલો શખ્સ કોઇજ નહી, પણ **ઓમર પાશાની** પેહેલી બાયડીનો ખુની હતો, છતાં તેનાં દેલમાં તેને જોઇને જરા પણ કંપારી છુટી નહીં, કે તે તિરસ્કારથી પાછો હઠયો નહીં. તેનેબદલે ઉલટું, તે વધારે નર્મ અને ઉસ્કેરણીભરેલે આવાઝે બોલ્યો, "તમોને મારીસાથે શું કામછે?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"તે કે જેણે બાયડીને મારી નાખીછે, તે હવે ખાવંદનો જીવ લેવાને અચકાશે નહીં."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમારી કેહેવાની મતલબ એવીછે, કે તમો અમારા જુના ધર્મને માનનાર નામદાર શાહનશાહના સૌથી કટામાંકટા વેરીમાંના એકને, કે જે નામદારનાં તમામ ભલાં કામોની અને ફતેહની આડે આવેછે, તેને દુર કરી નાખવાનું માથે લેવા માંગોછો?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"હા, મારા લૉર્ડ, તે હું માથે લઇશ." આ પાપી બોલો બોલતાં તેનો મંદ થઇ ગયેલો ચેહેરો વધારે કદરૂપો અને બિહામણો થયો.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"અગરજો હું ભુલતો નહીં હોઉં, તો તેમ કરવામાં તમારા બાપનાં મોતનો કાતેલ કીનો લેવામાટે તમો ઉસ્કેરાયાછો, એમ ખરૂં કે? અગરજો ફકત કીનો લેવાનીજ તમારી ખાસ મતલબ હોય, તો તમે મને શામાટે તે કેહેવા આવ્યાછો, જાણે તેમ કરવામાટે મારી રઝા કે પર્વાનાની કાંઇ અગત્ય હોય?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"મારીગમ જુઓ, મારા લૉર્ડ, અને ફકત જરાસરખી નઝર ફેરવતાંજ તમો નામદારને જણાશે, કે મારી હાલત કાંઇ સારી નથી. વિપત્તિઓ—જરા લગાર વળી બદફેલીથી—હું પાયમાલ થઇ ગયોછું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમોને પૈસાની ઝરૂરછે? પણ મારી કેમ ખાતેરી થાય, કે જો હું તમોને મદદ——"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—(એક લુચ્છાઇભર્યાં ઠરાવનો દેખાવ કરીને) "કે હું મારો કોલ પુરો પાડીશ? પણ, મારા લૉર્ડ, આ કામનીપુઠે હું લાગ્યોછું, અને તે બજાવવાના મેં સૌગંદ લીધાછે. જોકે ફલીહુસખાતે થયેલાં મારા બાપનાં મોતપછી પેહેલા સૌગંદ લેવાને આજે વર્ષોનાંવર્ષો વહી ગયાંછે, તોયે તે બાબત મારાં મનમાંથી જરા પણ ભુલાઇ નથી. જોકે હજી તેમ કરવામાં હું ફાવ્યો નથી, છતાં તે વિચારોથી ખુશી થયા કરૂંછું; જેમ એક કંજુસ પોતાના સોનાના ઢગને પ્યારો ગણેછે, તેમ હું આ મારા વિચારને પ્યારો ગણુંછું, અને તેનો ને તેનોજ વિચાર કરવામાં હું મારી મોજ માની લઉંછું. હું મારાં મનમાં વિચાર કરૂંછું, કે જ્યાંસુધી મારો મુદ્દઇ તેની સત્તાની સર્વેથી ચઢતામાંચઢતી ટોંચે ચઢે, ત્યાંસુધી મારે થોભવું, કે જેથી તેનું પડવું પણ તેટલુંજ ભારે નિવડે. મારો ઠરાવ પાર પાડવાનો વખ્ત હવે આવી લાગ્યોછે, પણ હું ભીખારી થઇ ગયોછું, અને જોઇતા છુપા વેષો મેળવવાવગર મારી ધારેલી મુરાદ માથે લઇ શકું એમ નથી.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હા, હવે હું તમારી મતલબ સમજ્યો." એમ બોલી સોનાના સિક્કાઓથી ઠીચોઠીચભરેલી એક થેલી તેણે બહાર કાહાડી, અને વધુ બોલ્યો, "આ લેઓ, અને યાદ રાખજો, કે અગરજો તમો તમારી કબુલાત પાર પાડશો, તો એથી ઘણી વધારે થેલીઓના તમે ધણી થશો. તમો આ બાબતવિષે એક હરૂફ પણ કોઇને જણાવશો ના!—પણ બનતી ઉતાવળે હાંથી નિકળી જાઓ."

ડેનિયલ લૅમબર્ગે તે થેલી લીધી—તેના ઉપકારમાં વાંકા વળીને નમન કર્યું, અને પછી બોલ્યો, "પણ જે કામમાટે મેં તમો નામદારની મુલાકાત લેવાની અર્ઝ કીધી હતી, તે હજી સંપૂર્ણરીતે પાર પડી નથી."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમોને બીજું વધારે શું કેહેવુંછે? જલ્દી કહી દેઓ, કારણકે મારો વખ્ત ઘણો કીમતીછે."

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"મને તમો નામદારને કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કેમકે તે આપ સારીરએસે જાણોછો, કે હરકોઇ મોટા અધિકારીનીહઝુરમાં કોઇબી વખ્તે જવું, કાંઇ સેહેલું નથી, પછી તે અધિકારી ગમે તે પ્રજાનો હોય, તો શું થયું. તેમાં ખાસ કરીને ટર્કિશ સેનાપતિનાબાબમાં તો તેનીઆસપાસના શખ્સો ઘણીજ સંભાળ રાખેછે. તે મારે હાથે બનેલા આગળા બનાવનેલીધેજ નહીં, પણ તમો નામદારથી મારી ચાહીને જણાઉંછું, કે ટર્કિશ તમામ લસ્કરમાં એવી અફવા ફેળાઇ રહીછે, કે રશિયન જાસુસો, જો તક મળે, તો ખુનીઓ થવાને ચુકે એમ નથી."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"યા ખુદા! શું આ ટર્કિશ જંગ્લીઓ એમ બોલેછે?" આપછી તે પાછો પોતાના હંમેશના ગુસ્સાભર્યા સ્વભાવનો થઈ જવા લાગ્યો; પણ પાછો પોતાનો સ્વભાવ કાબુમાં લઇને, અને ઠંડો પડી જઇને તે બોલ્યો, "પણ આ બોલવાની કાંઇ ફેકર નહીં! તમો મારીતરફથી બીજી શાની આશા રાખોછો, તે મને કહો."

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"મારા લૉર્ડ, ટર્કો આપ્રમાણે બોલેછે, એ તો ચોકસછે, કારણકે આજ થોડાક માસ થયાં જ્યારે મારી પુરી ખાતેરી થતી, કે ઓમર પાશા દુરછે, ત્યારે હું ચોકાસીમાટે રાખેલી ટર્કિશ ટુકડીઓનીનઝદીક જવાની હેમત કરતો હતો. ટુંકમાં પાશાની મુલાકાત લેવાનું કામ મને ભારી થઈ પડયું. મારે તે મુલાકાત એવીરીતે લેવી જોઇએ, કે તે વેળા હું અને તે બંધે જણા ત્યાં એકલાજ હોઇએ!"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હું તમારૂં કેહેવું સમજ્યો, પણ જરા મને જણાવશો, કે પાશા સાથે તમો એકલા એકાંતમાં ખાનગી મુલાકાત લઈ શકો, એમ મારેથી કેમ બની શકે?"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ—"શું તમો નામદારપાસે એવો કોઈ ટર્કિશ કેદી નથી, કે જેને તમો નામદાર બડારનો ખોટો દેખાવ કરી એ ટર્કિશ જનરલપાસે એક પયેગામ કે કાગળ લઈ જવાનાં કામમાટે છોડી શકો?—અને એવા કોઈ કાસેદનીસાથે એક હઝુરિયાતરીકે, કે હરકોઇ બીજીરીતે મને નહીં ગોઠવી આપો? કે જેથી વગરહરકતે મને પાશાનીહઝુરમાં જવાની તક મળે?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"નહીં, એમ બનેએવું નથી! હું એટલું બધું તરકટ ઉભું કરી શકું એમ નથી—અને તોપણ—થોભો! થોભો! મને એક વિચાર સુઝ પડ્યોછે," પછી

થોડીકવાર વિચારમાં મશ્ગુલ રેહેવાપછી તેઆગળ બોલ્યો, "હાલ તો તમો ત્યાંથી જાઓ—અને મધરાત થવાપછી પાછા મારીપાસે વેહેલા આવજો. અગરજો હું મારા લખવાના ઓરડામાં હોઉં, તો થોભજો! જ્યાંસુધી હું પાછો ફરૂં, ત્યાંસુધી થોભી જજો, જતા ના!"

ડૅનિયલ લૅમબર્ગે તેપ્રમાણે કરવાનું કબુલ કીધું—પછી પ્રિન્સને નમીને થોડા વખ્તમાટે ત્યાંથી ગયો. પોતાની આ મુલાકાતથી તેની બુરી નેમ પાર પડશે, એવા વિચારથી તે મનમાં મળકાવા લાગ્યો.

હવે આપણે પાછા ઠીયોડોર લાટૅાસનું શું થયું, તે જોઇએ. તેને આપણે છેલ્લો એડી-કાંગ અને સેપાહોના ચોકી પહરાતળે લઇ જતો જોયો હતો. તેઓ તેને એક ઝરૂખાઉપરથી એક ખાનગી દાદરતરફ લઇ ગયા; તેઉપરથી તેઓ સઘળા નિચ્ચે ઉતર્યા, કે જ્યાં એક ન્હાનું મઝબુત બારણું હતું. તે ઉઘાડવામાં આવ્યું; એક ફાણુસ તેઓએ મેળવ્યું; અને આ ટોળી પોતાના કેદીને લઇને પથ્થરની સાંકડી સીડીઓઉપરથી ઉતરી, કે જેને છેડેથી એક મેહેરાબદાર ચાલમાં જવાતું હતું. આ ચાલને એક છેડે ઝાળીવાળી ફક્ત એક બારી હવા આવવામાટે મુકવામાં આવેલી હતી, પણ તે છેક ઉપર છાપરાંતરફ હતી, કારણકે આ ચાલ ઝમીનમાં નિચ્ચે હતી. આસરે અર્ધા "ડઝન" બારણાંઓમાંથી એવાજ ન્હાની કોટડીઓમાં જવાતું હતું, કે જે સઘળાં ન્હાનાં કેદખાનાં હતાં. આમાંહેલી એક કોટડીમાં ઠીયોડોર લાટૅાસને ધકેલવામાં આવ્યો. તેને ત્યાં લઇ જવામાં આવ્યો, ત્યારે તેઓવચ્ચે એક બોલ પણ બોલવામાં આવ્યો નહતો; સઘળા ચુપ ચાલ્યા કીધા હતા; લાટૅાસે પણ ચુપકીદીજ એખતિયાર કીધી હતી; તે સારીરીતે જાણતો હતો, કે તેઓને હાથે દયા મેળવવાની કોશેશ કરવી મિથ્યા હતી. તેઓ પોતાની ઝેંદગીને જોખમે તેમ કરી શકે, એ પણ ન બનવાજોગ હતું. તેને આ કોટડીમાં પુરવાપછી તેનું બારણું બંધ કર્યામાં આવ્યું; અડગડાઓ દેવામાં આવ્યા; અને ઉપર ભારે સાંકળ ચઢાવ્યામાં આવી, કે જેનો આવાઝ તેના કાનઉપર એવોતો બિહામણો લાગતો, કે તેથી તેનાં દેલમાં કંપારીઓ છુટતી હતી; પેલું ફાણુસ પણ તેઓ પોતાનીસાથે લઇ ગયા હતા; અને આ રીતે ઠીયોડોર લાટૅાસને તે ભોંયરાંના એકાંતમાં, અંધારાંમાં અને શાંતાકારમાં હવે રેહેવું પડ્યું.

જ્યારે તેને ત્યાં પુરવામાં આવ્યો, ત્યારે સેપાહોના હાથમાંની બતીની રોશની થોડો
વખ્ત તે કોટડીમાં પડી હતી, તેઉપરથી તેણે જોઇ લીધું હતું, કે તેમાં એક કંગાળ ખાટલી,
બેસવાનું એક "સ્ટુલ," અને એક "ટેબલ" હતાં. ફક્ત એક બાજુએ આવેલાં બારણાંમાંની
મઝબુત ઝાળીમાંથી ત્યાં હવા આવજા કરતી હતી, બાકીની ત્રણ બાજુઓ ભારી પથ્થરની
બનાવેલી હતી. ઠીયોડોર તે ખાટલીઉપર જઇ બેઠો, અને આ દેલગીરીભર્યા બનાવબાબે
વમાસણ કરવા પડ્યો. તેને પોતાનાં માબાપ યાદ આવ્યાં, કે જેઓનીપાસે તે જો કદી
જવા ન પામે, તો તેઓ તેનાં આપ્રમાણે ભેદભરેલીરીતે ગુમ થવાનેસબબે દુ:ખ અને દેલ-
ગીરીમાં ઘણાં ગરકાવ થવાનાં એમ તેને લાગ્યું; તેને પોતાના નામચિન કાકાનો વિચાર
આવ્યો, કે જેને તેણે થોડુંકઉપર શોધી કાહાડ્યો હતો, અને જેને તેને સુલતાનની નોક-
રીમાં દાખેલ કરવાની કબુલાત આપી હતી, પણ જેને હવે કદાચ તે કદી ફરી જોવા ન
પામશે. પણ શું ખરેખર કૉર્ટ્સ્ચૅકૉફે તેને મારી નાખવાનોજ એરાદો કીધો હતો? ટર્કોના

હાથમાં તેને બંદીવાન થતો ઠીયોડોરે બચાવી લીધો હતો, તે ભારે ઉપકાર શું તે ભુલી ગયો હતો ?

આપ્રમાણે વિચારમાંનેવિચારમાં ખાસા બે કલાકો નિકળી ગયા; આ વખ્તે લગભગ મધરાત થયેલી હતી; એકાએક પોતાના વિચારમાંથી ઠીયોડોર લાર્ટાસ ચોંક્યો, કારણકે પેલી મ્હેરબંદાર ચાલમાંથી માણસનાં પગલાંઓનો પડઘો તેણે સાંભળ્યો. તરતજ તે મઝબુત બારણાંની ઝાળીમાંથી ઝાંખી રોશનીના ઉજાશ અંદર પડવા લાગ્યો; સાંકળનો નિશ્ચે પડવાનો ખખડાટ સંભળાયો; ભારે અડગડાઓ ખસાડવાનો આવાઝ થયો; આખરે તે ભારી બારણું પોતાનાં મીજાગરાંઉપર ફરતું દેખાયું, અને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્યૅકૉફ હાથમાં એક ફાણસ લઇ, તે ભોંયરાંનાં બંદીખાનાંમાં દાખેલ થયો. પોતાની છેલ્લી અજલની ઘડી આવી લાગીછે, એમ સમજી ઠીયોડોર પોતાની ખાટલીઉપરથી ચોંકીને ઉભો થયો; તેણે ધાર્યું, કે તેનાં મોતનો પયગામ કેહેવાને તે રશિયન સેનાધિપતિ પોતે આવ્યોછે. પણ પ્રિન્સે તો માયાભરેલે સાદે કહ્યું, "કાંઇ વાતે બ્હીશો ના ! હજી પણ સૌ સારૂંજ થશે !" અને પછી પોતાના હાથમાંનું ફાણસ "ટેબલ" ઉપર મુક્યું.





પ્રકરણ ૨૨ મું.

ભોંયરાંમાંનું કેદખાનું.

ઠીયોડોર લાટૉસ અદબ વાળીને શાંત મને પણ ભપકાથીજ ઉભો રહ્યો, કારણકે તેની ખાતેરી હતી, કે તેની ઝેંદગી બંચાવવાના બહાનાથી, પણ વળી કોઇ નવું તરકટ ઉભું કરીને પ્રિન્સ ગૅાર્ટસ્ચૅકૉફ ત્યાં આવ્યો હતો.

આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએછે, કે ઠીયોડોરને જ્યારે બંદીખાનાંમાં નાખવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેને હાથેપગે બેડીઓ થોકી નહતી; તેમજ તેના હાથપગ પણ બાંધવામાં આવ્યા નહતા. છતાં તેનીપાસે કાંઇ પણ હથિયાર નહતું. તેનેથીઉલટુંજ તેણે જોયું, કે પ્રિન્સ ગૅાર્ટસ્ચૅકૉફે પોતાની બાજુમાં તલવાર લટકાવેલી હતી. વળી ઘણી ઉંચી કારીગરીની એકીવારે બે ગોળીઓ ફેંકી શકેએવી બે "પીસ્ટૉલો" તેના પટામાં ખોસેલી હતી. ટુંકમાં, તે પુરતીરીતે હથિયારબંદ થઇ આવ્યો હતો. તેણે આ બધું તરત એક સપાટામાં જોઈ લીધું, પણ તે એવીરીતે નહીં, કે જાણે બારીક તપાસથી જોતો હોય. ઠીયોડોર લાટૉસ મનમાં વિચારવા લાગ્યો, "એ એકલોજ ત્યાં આવ્યોછે—તેના ઝુલ્મગાર સેપાહો સાથે લાવ્યો નથી—અને તેજ કારણનેમાટે મારીરૂબરૂમાં વગર હથિયારે આવવામાટે એણે વાજબી ધાર્યું નથી. કંઇ ઘણી ઉંડી બાઝી એ ખેળવા માંગેછે, કે જેમાંટે એણે જોઇતી સાવચેતી વાપરીછે!"

પોતાનો આગળો ઠંડો મેઝાજ અને મીઠો સ્વભાવ ધારણ કરીને રશિયન સેનાપતિ બોલ્યો, "જ્યારે હું પેલા જંગલી ઑટૉમનોના હાથમાં પકડાઈ જતો હતો. ત્યારે મને બંચાવી લેવામાંટે જે અચ્છી સેવા તમોએ મારી બજાવીછે, તે હું ભુલી ગયો નથી. એ કારણમાંટે જો બની શકે, તો હું તમોને બંચાવી લેવાને ખુશીછું—હું તમોને તમારી ઝેંદગી બંચાવવાની તક આપવા માગુંછું."

ઠીયોડોર—"શું શર્તે, મારા લૉર્ડ? કારણકે મને લાગેછે, કે કોઇ ચોકસ શર્તેજ તમો મારો જાન ઉગારવાનો વિચાર રાખોછો."

ગૅાર્ટસ્ચૅકૉફ—"પેહેલાં તો જે હાલતમાં તમોએ તમોને લાવી મુકયાછે, તેતરફ જુઓ. તમો વાલાશિયામાં રેહેતા હોવાથી હવે તમે સુલતાનની રૈયતતરીકે લેખાવા જોઇએ. કંઇ અજાયબ સંજોગોવચ્ચે તે દહાડે તમે મારા હાથમાં સપડાયા હતા-તમોએ તે વેળા તમારૂં નામ ખોટું આપ્યું હતું—મેં તમોને એક કામ સોંપ્યું—તમે ટર્કિશ લશ્કરમાં ગયા—અને જુઓ! આ સઘળો વખ્ત તો તમે દુશ્મનનાં લશ્કરના વડાના એક અતલગના ખેશી હતા! અગરજો તમારી તપાસ કરવામાટે તમોને લશ્કરી અદાલતસામે ઉભા કરવામાં આવે, તો શું તમો એમ ધારોછો, કે તમોને થોડી 'મિનીટો' પણ જીવતા રાખવામાં આવે?"

ડીયોડોર—"હાલમાં હું એક ઝોરાવર અને મોટી હકુમતવાળા શખ્સના હાથમાં એક નબળો અને લાઇલાજજેવો આદમી થઇ પડયોછું. તમોને જે ગમે તે કરો. પણ હું બાપોકાર જણાઉછું, કે રશિયનોતરફ એક જાસુસતરીકે હું વર્ત્યો નથી."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમારી હકીકતથી એક લશ્કરી અદાલતનાં મનની ખાતેરી કરવાને તમો શકિતવાન નથી. પણ હું ફરીથી જણાઉછું, કે મારી મર્ઝી કોઇપણ રીતે તમારો જાન બચાવવાનીછે—નહીં, તેથી પણ વધારે તમોને તમારૂં છુટાપણું બખ્શવાને હું ચાહુંછું—અને તે પણ વળી જલ્દીથી !"

પોતાનો આગળોજ સવાલ ડીયોડોરે ફરીથી પુછયો, "પણ તે શું શર્તે, મારા લૉર્ડ !"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તે શર્ત ઘણી સેહેલછે, અને તે તમો ઘણી આસાનીથી પાળી શકો એવીછે. જો ધ્યાન ધરીને સાંભળો ! ટર્કિશ લશ્કરના વડા સેનાપતિસાથે મને વધારે વ્યવહાર ચલાવવાની ઝરૂર પડીછે—તેની મતલબ તમોએ આગળ જે કામ બજાવ્યું હતું, તેવીજ નથી. તે વખ્તે મારી તે માગણી તમારાજ જણાવ્યામુજબે તમારા તે ખેશાએ મગરૂરીથી અને તિરસ્કારથી નાકબુલ કીધી હતી. પણ હાલમાં મારા કબ્જામાં થોડાક ટર્કિશ બંદીવાનોછે, અને તેઓની બદલી હું મારા તેટલીજ સંખ્યાના સેપાહોસાથે કરવા માગુંછું, કે જેઓ ટર્કોને હાથ હાલમાં કેદ પડેલાછે."

ડીયોડોર—"આ કામ માથે ઉઠાવવાને મને જરા પણ આનાકાની નથી, અને તે હું નમકહલાલીથી બજાવીશ, એવી તમો નામદારને કબુલાત આપુંછું."

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હજી મને બીજું શું કેહેવુંછે, તે તમોએ પુરેપુરૂં સાંભળી લીધું નથી. બંદીવાનોની અદલાબદલી તો એક વાત થઈ. બીજી વાત એછે, કે તેણે થોડોક વખ્તસુધી ચોકસ કારણનેમાટે લડાઇ અટકાવવી ને સુલેહ જાળવવી. ટર્કિશ જનરલના એક ખેશોતરીકે, ડીયોડોર લાટૉસ, તમો એક રશિયન એલચીતરીકે ઑટૉમન લશ્કરી મથકે મોકલવાલાયક નથી, પણ આ એક સેવા તમો મારેખાતેર બજાવી શકો એમછે, માટે હું એક કાસેદને પસંદ કરૂં, તેને તમો તમારીસાથે લઇ જશો, અને તમારી મદદ અને લાગવગથી તે નામદાર ઓમર પાશાની ખાનગી મુલાકાત લઈ શકે, એવો બંદોબસ્ત કરવાને તમારો લાગવગ લગાડશો. એટલું કામ તમે માથે ઉઠાવશો ? તમો તેમ કરવાની કબુલાત આપો, તો મારો કાસેદ તમારીસાથે ઉપડી જવાને તૈયારછે, અને તમોને તરતજ છુટાપણું બખ્શવામાં આવશે."

ડીયોડોર—"હું તમો નામદારની શર્તો કબુલુંછું, પણ તમો સાહેબપાસે હું અર્ઝ માંગી લઉંછું, અને તે જો મને બખ્શવામાં આવશે, તો હું તમો નામવરનું સોંપેલું કામ વધારે ખુશીથી અને વગર ઢીલે બજાવવાને શકિતવાન થઇશ. મારાં માબાપ——"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"સબુર ! તેઓનેજલગતી એક શર્ત હું મારી માગણીસાથે જોડનાર હતો, કારણકે મને ખબર થઇછે, કે તમારા બાપ તથા મા બુશારેસ્ટનાં રેહેવાસીઓછે. હું તમોને ઝેંદગી અને છુટાપણું બખ્શવા માંગુંછું, પણ હું જે વિશ્વાસ તમારીઉપર મુકવા માંગુંછું; તે વિશ્વાસનો તમે ભંગ નં કરશો, તેની ઝામેનગીરી શું ? નહીં ! એ ઝામેનગીરી તરીકે તમારાં માબાપ બુશારેસ્ટખાતે અમારા કબ્જામાં રેહેશે. તમો મારૂં સોંપેલું કા

બરાબર બન્યુંછે, કે નહીં, તે તો મને તરત જણાશે, અને હું મારા પ્રિન્સતરીકેનો બોલ આપુંછું, કે જે ઘડિએ મારો કાસદ ઓમર પાશાને મથકેથી પાછો ફરશે, તેજ ઘડિએ હું તમારા બાપ અને માને બુશારેસ્ટ છોડીને તેઓને ગમે ત્યાં જવાની રજા આપીશ."

હજીતો આ શબ્દો તે પુરેપુરા બોલી રહ્યો નહીં, તેટલાંજ જેવા ભારે ઝોરથી એક વાઘ પોતાના શેકારઉપર તરાપ મારે, તેવીજરીતે ડીયોડોર લાટોસ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફઉપર કુદ્યો, અને રશિયન સેનાપતિને તે ભોંયરાંનો લાદીની ઝમીનઉપર પટક્યો—ડીયોડોર પોતાનાં ઘુંટણો તેની છાતીઉપર મુકી તેઉપર ચઢી બેઠો—અને પ્રિન્સના પટામાં ખોસેલી બે "પીસ્ટૉલો"માંની એક ખેંચી કાહાડીને તેનું મ્હોં તેનાં કપાલસામે ધર્યું. પડવાથી ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ અર્ધો બેભાનજેવો થઇ ગયો; અને આ થોડા વખ્તની બેભાનીનો લાભ લઇ તે "પીસ્ટૉલ" તરત પોતાનાં ગજવાંમાં સેરવી દીધી, અને બીજીજ પળે તે ચત્તાપાત થઇને પડેલા જનરલની બીજી "પીસ્ટૉલ" પણ કાહાડી લીધી.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"તમોતરફ આટલી મેહરબાની દેખાડયાપછી આ તમારી ચાલ ઘણી શર્મભરેલીછે!"

ડીયોડોર—(કરડા આવાઝે) "મારા લૉર્ડ, વધુ બોલવાની તસ્દી લેશો ના; અને હમણાં જેવીરીતે મોટે સાદે તમે બોલ્યાછો, તેમ ફરીથી મોટે સાદે બોલતા ના, નહીંતો મારી પોતાની સલામતીનેખાતેર તમોને ત્યાંજ 'પોંહોતા' કરી નાખવાની મને ફર્ઝ પડશે."

"તમોને મારીપાસેથી શું જોઈએછે?" પ્રિન્સે પુછ્યું, કે જે હવે પાછો પુર શુદ્ધિમાં આવ્યો હતો. ડીયોડોરને લાગ્યું, કે તે ધીમેથી અને ચોકસાઇથી પોતાની તલવારગમે હાથ લઇ જતો હતો.

આ જોઇ ઘણાજ કરડા સ્વભાવે લાટૉસ બોલ્યો, "તમારા બંને હાથો ઉપર તમારાં માથાંનીનિચ્ચે લઇ જાઓ, મારા લૉર્ડ, નહીંતો ખુદાના કસ્મ ખાઇને કહુંછું, કે આ "પીસ્ટૉલ"વડે તમારાં ભેજાંનો ખિમો કરી નાખીશ."

ત્યાં મુકેલાં ફાનુસની રોશની જેમ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના મુર્દાજેવા ફિક્કા પડી ગયેલા ચેહેરાઉપર પડતી હતી, તેવીજરીતે તે ઓમર પાશાના ભત્રીજાનાં મક્કમ ઠરાવવાળા અને ઉસ્કેરાયલાં મ્હોંડાંઉપર પણ પડતી હતી, તેઉપરથી પ્રિન્સે જોયું, કે આ ફતેહમંદ દુશ્મનસાથે લાંબીટુંકી કરીશ, તો જીવ જવાનો સૌદો થઇ પડશે. તેટલામાટે તેને જે હુકમ કર્યામાં આવ્યો હતો, તેને તાબે થયો, અને પોતાના બંને હાથો ઉંચકીને પોતાનાં માથાંનીનિચ્ચે લઇ ગયો. પછી ડીયોડોરે, પોતાનાં ઘુંટણો ભોંયે ચત્તા પડેલા જનરલની છાતીઉપર ખુબ દાબેલાજ રાખીને, અને પોતાના જમણા હાથમાં પકડેલી "પીસ્ટૉલ"નું મ્હોં ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાં કપાળથી ફક્ત એક તસુજેટલું દુર પકડીને, પોતાને ડાબે હાથે જનરલની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાહાડી, અને આરીતે પોતાના બંદીવાનને તદન હથિયારવગરનો બનાવવામાં ફતેહ પામ્યો.

ડીયોડોર—"હવે ઉઠો, મારા લૉર્ડ, પણ જરાબી સામે થવાની તજવીઝ કરશો, તો તમારી ખરાબી થયેલી જાણજો, કારણકે તમોને બરાબર ખબરછે, કે હમણાં તમોને એક જીવઉપર આવેલા આદમીસાથે કામ લેવાનુંછે."

આપ્રમાણે બોલી; ડીયોડોર તે રશિયન જનરલની છાતીઉપરથી ઉઠયો, અને તેનેથી થોડાં પગલાં દુર હઠીને ઉભો; પોતાના હાથમાં 'પીસ્ટૉલ' અને તલવાર એવીરીતે પકડયાં, કે કામ પડે, તો બધેનો તે ઉપયોગ કરી શકે. પોતાની નીચ યુક્તિ ધુળ મળેલી જોઇને ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ ગુસ્સાનેમારે અંદરથી બહુ ઉકળતો હતો, પણ તેને તે બહારથી દેખાડવાની હેમત ફાવી નહીં, તેથી તે બંદીખાનાંથી ભોંયઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને બોલ્યો, "હું તમોતરફ જે દયા દેખાડવાને તૈયાર થઇ રહ્યો હતો, તેનો તમોએ ઘણોજ ખરાબ બદલો વાળ્યોછે."

ડીયોડોર—(તિરસ્કારભરેલે દેખાવે) "શું તમે એમ ધારોછો, મારા લૉર્ડ, કે તમારાં નજીવાં બહાનાતળે કોઈ જાતનું તરકટ ને છુપ્છાઇછે, તે હું સમજ્યો નહીં હતો? તમે મને કાંઈ આંધળોભાંવળો સમજોછો શું? તમે એમ ધારોછો, કે તમારાં નિર્દયપણાંતળે હું મારાં વાહાલાં માબાપને છોડી દઇશ? પણ હાલમાં આપણે એકમેકને દોષ દેવાનો વખ્ત નથી—કે બિનશેકતના ખોલાસાઓ કરવાનો સમ્ય નથી. તમો નામદાર મારેવાસ્તે. તેમજ મારાં બાપ અને માતાનેમાટે પર્વાનો લખી આપશો, અને જો તમો તેમ કરશો, તોજ હું તમારી ઝેંદગી, કે જે હાલ મારા હાથમાંછે, તે બંચાવીશ, નહીતો તમે પેલી જહાનમાં કુચ કરી ગયા એમજ સમજજો!"

ગોર્ટસ્ચૅકૉફ—"ઠીક, ત્યારે મારા લખવાના ઓરડામાં આવો, ત્યાં હું તમોને પર્વાનો લખી આપું અને ત્યાં——"

ડીયોડોર—(ફરીથી વિકાર દેખાડીને) "મારા લૉર્ડ, એમ બનશે નહીં. હું મારા જીવઉપર આવીને હમણાં બધું કરૂંછું, પણ તે હું ઘણીજ ચોકાસીથી કરીશ. લખવાનો સામાન ક્યાંછે, તે મને કહો, અને હું તે ત્યાંજ લઇ આવીશ. પણ મને છટકામાં સપડાવા મોકલવાનો વિચાર ના કરતા, નહીતો તેમાં તમોનેજ ભારી પડશે; કારણકે જો તમારા રેસાલાનો કોઇ પણ મને પકડશે, તો હું તેનીઆગળ એવી એક વાત કહીશ, કે જેથી તે મારીસાથે પાછો આ કેદખાનાંમાં આવશે, અને ત્યાં આવતાંને વાર જેવું બારણું ઉઘાડવામાં આવશે, કે તરત હું તમારો જાન લઇશ! અલબતાં, તમારી એવી દગલબાઝીનેખાતેર મને મારો જીવ પછીથી આપવો પડશે એ વાત તો ખરી, તોયે હું મારો કીનો લીધાવગર આ દુનિયા છોડી જઇશ નહીં!"

ડીયોડોર લાટાસની આંખમાં મક્કમ ઠરાવ પ્રિન્સે જોયો; વધુ તકરાર કરવી ફોકટછે, એમ તેને તરત જણાયું અને તેથી તે બોલ્યો, "તમે હાલ મારીઉપર હુકમ ચલાવનાર શેઠ, અને હું તમારો તાબેદાર નોકરજેવો થઇ પડયોછું. જે પથ્થરના દાદરઉપરથી તમોને ત્યાં નિચ્ચે લાવ્યામાં આવ્યાછે, તે તો તમે જાણોછો, તેજ રસ્તે પાછા ઉપર જાઓ—હમણાં થોડોક વખ્તઅગાઉ જે ઓરડામાં આપણી મુલાકાત થઈ હતી, તે ઓરડામાં જજો, અને ત્યાં તમોને લખવાનો તમામ સામાન મળશે. આ ઓરડામાં તમે કદાચ એક ધણીને મારેમાટે ખોટી થયેલો જોશો, પણ તેની અને તમારીવચ્ચે કશી પણ વાતચિત થવાની ઝરૂર નથી. અગરજો ચાલમાં તમોને કોઇ બીજું મળે, તો તેને ફક્ત એટલુંજ જણાવજો, કે પ્રિન્સે તમોને છુટાપણું બખ્શયુંછે."

ઠીયોડોર લાર્ટોસે પોતાના ડાબા હાથમાં ત્યાં મુકેલું ફાનુસ પકડયું; પોતાના જમણા હાથમાં નાગી તલવાર પકડી; અને પોતાના ડગલામાં બીજી "પીસ્ટૉલ" એવીરીતે છુપાવી, કે જે કામ પડે, તો તરત હાથમાં આવી જાય; તે મ્હોં પ્રિન્સતરફજ રાખીને પાછળે પગે દરવાઝાના ઉંબરસુધી આવ્યો; પણ હાલમાં પ્રિન્સની તેનીઉપર હુમલો કરવાની જરા પણ મર્ઝી નહતી, કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે તે હથિયારવિનાનો હોવાથી તેમ કરવું જોખમભરેલું હતું. પછી ઠીયોડોર તે કોટડીમાંથી બહાર આવ્યો; તેનું બારણું બંધ કર્યું; અડગડા દીધા; અને સાંકળ ચઢાવી; અને પછી પોતાનીપાસેનાં હથિયારો પોતાના ડગલાની-નિચ્ચે છુપાવ્યાં.

આ વેળાએ ઓમર પાશાના આ હેમતવાન ભત્રીજાને કેવી ભારે અન્તેઝારીમાંથી પસાર થવું પડયું હતું, તે અમારાં વાંચનારાંઓને જણાવવાની ઝાઝી અગત્ય નથી. તે દાદરનાં પગથિયાંઆગળ ઉભો રહીને થોડીક "મિનીટો" થોભ્યો; તેની મતલબ પોતાની ખાતેરી કરવાની હતી, કે બંદીખાનાના દરવાઝાની સળિયાની ઝાળીમાંથી મદદનેમાટે બંધવો થયેલો ગૉર્ડસ્યંકોર ખુમો પાડેછે કે નહીં; પણ ના, સર્વે શાંત હતું. આઉપરથી ઠીયોડોર દાદરઉપર ચઢયો; બારણાંઆગળ આવી પહોંચ્યો; અને તેનો અડગડો સોહેલાઇથી ઉઘાડીને બહાર પડયો. ત્યાંથી તે ખાનગી દાદરઉપર ચઢયો, અને ત્યાંથી પાછો પેલાજ ઝરૂખાઆગળ આવી લાગ્યો. તેઉપરથી તે આગળ વધ્યો; માર્ગમાં તેને કોઇપણ મળ્યું નહીં, અને આખરે પ્રિન્સના ખાનગી લખવાના ઓરડામાં આવી લાગ્યો, કે જ્યાં તેની અને તે નામદારનીવચ્ચે મુલાકાત થઇ હતી.

ઠીયોડોર જ્યારે માંહે દાખેલ થયો, ત્યારે ઓરડામાં બતીઓ બળતી હતી, અને સગડીઆગળ એક પુરૂષ બેઠેલો હતો. પણ દરવાઝો ઉઘડવાનો આવાઝ સાંભળીને, તે શખ્સ તરત પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી ઉભો થયો, અને ઠીયોડોરની જોકે થોડી કે ઘણી ખાતેરી હતી, કે ત્યાં તેને કોઇ મળશેજ, તોયે આ પુરૂષનો પાપી ચેહેરો જોવાથી તે લગાર ચોંક્યો. તે શખ્સે તેને નમન કર્યું—ઠીયોડોરે તેની સલામનો પાછો ઉત્તર વાળ્યો—અને પછી તે શખ્સ બોલ્યો, "હું ધારૂંછું, કે નામદાર સેનાપતિની નોકરીમાંહેલાજ તમો પણ હશો ? મારેસારૂ કાંઇ પયેગામ તમે લાવ્યાછો ?"

આ સાંભળી ઠીયોડોરે જરાણી સમયસુચકતા ખોહો નહીં, પણ શાંતપણે જવાબ આપ્યો, "મને ખબરછે, કે તમો નામદાર પ્રિન્સની મુલાકાતનેમાટે હાં થોભ્યાછો. જલ્દીથી તેવણ હાં આવી લાગશે."

પછી ઠંડે કલેજે, જાણે તે પ્રિન્સનેલગતોજ હોય, તેવી ધીરજે તેણે "ટેબ્લ"ઉપર પડેલાં કાગળો ખોળવા માંડયાં; તેમાં તેણે કેટલાક છાપેલા "ફૉર્મો," યાને પર્વાનાઓ પડેલા જોયા. જો કોઇ કુટુંબના એ કે તેથી વધુ આસામીઓ બુશારેસ્ટ છોડી જવાની રઝા કે પર્વાનાની માગણી કરતાં, તો તેઓને આ "ફૉર્મો" ભરી આપવામાં આવતા હતા. આમાંહેલો એક "ફૉર્મ," તથા એક કલમ અને શાહીનો ખડિયો તરત ત્યાંથી ઉચકીને, ઠીયોડોરે પાછી તે શખ્સને નમીને સલામ કીધી, અને તે ઓરડામાંથી બહાર નિકળી ચાલ્યો,

તેજ ઘડિએ સામેના એક ઓરડાનું બારણું પણ ઉઘડયું, અને જે એડી-કાંગનેમાટે આપણે આગળ વારંવાર વાંચી ગયા છિયે, તે તેમાંથી બહાર આવ્યો.

એડી-કાંગ—"ઓહો! શું ખરેખર મારા દોસ્ત લિયૉપૉલ્ડ પિના, કે જો વધારે બરાબર બોલું, તો ઠીયોડોર લાટૉસને પાછું છુટાપણું મળ્યું કે?"

ઠીયોડોર—(લગાર ઉતાવળે) "હા, હા, અને વળી પાછો મને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ પોતાનાં કાંઇ કામસારૂં રોકવા ઇચ્છેછે. ઓરડામાં જે શખ્સ થોભેછે, તેને કાંઈ કેહેવામાટે મને પ્રિન્સે મોકલ્યો હતો, અને હું તમારી પણ શોધમાંજ હતો, તેટલાંજ તમે અચાનક મળી ગયા."

એડી-કાંગ—"ત્યારે અજાયબ જેવીરીતે તમારી હાલત બદલાઇ ગઇછે."

ઠીયોડોર—(લગાર ભપકાથી) "તે તો તમારા શેઠનું કામછે. હાલમાં પ્રિન્સ બીજા ઓરડામાં કામે રોકાયલાછે, અને મને તમોને જણાવવાનો હુકમ કર્યોછે, કે આ ઓરડાનાં બારણાંઆગળજ તમે થોભજો, અને જ્યાંસુધી તે નામદાર ત્યાં આવીને તેની મુલાકાત લે તેટલાં પેલો શખ્સ, કે જે ખાનગી ઓરડામાં બેઠેલોછે, તેનીઉપર બારીક નઝર રાખજો, અને વળી કેહેવાડયુંછે, કે તેમ કરતાં જો બે કે ત્રણ કલાકો પણ નિકળી જાય, તોયે ફેકર નહીં, પણ એને ત્યાંથી સટી જવા દેતા ના."

એડી-કાંગ—"બહુ સારૂં, દોસ્ત લાટૉસ, હું તે નામદારનો હુકમ બરાબર બજા લાવીશ."

એમ બોલી તેણે ઠીયોડોરતરફ એક દોસ્તનીપેઠે ઘરોબાથી સલામ કરવાને હસીને માથું ધુણાવ્યું, અને પછી પાછો પોતાના ઓરડામાં જઇને બારણું ઉઘાડું રાખી ત્યાં બેઠો, એવી મતલબથી કે જો ખાનગી ઓરડામાંહેલો પેલો શખ્સ જરાપણ હાલચાલ કરે, તો તે જોઇ અને સાંભળી શકે. પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાં ભેદભરેલાં કામો, તેના છળકપટના દાવપેચોની રીતીઓથી તે એટલોતો વાકેફ હતો, કે ઠીયોડોરવિષે તેને જરાસરખો પણ શક પૈદા થયો નહીં. વળી ઠીયોડોરે એવી ધીરજથી અને વગરધાસ્તીએ તેનીસાથે વાતો ચલાવી હતી, કે શક ઉપજવાજેવું કશું તેને ન લાગે, તેમાં નવાઈ નથી.

આ વેળાએ ઠીયોડોર ભોંયરાંગમ પાછો જતો હતો, કે જયાં તે બીજા કોઇને પણ મળ્યાવગર જઈ પુગ્યો. તે કેદખાનાંની જગ્યાએ સઘળું શાંત અને ચુપ હતું; અને જયાં ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તે કોટડીના દરવાઝાઆગળ જઇને ઠીયોડોરે પોતાના હાથમાંનું ફાણસ એવીરીતે ધર્યું, કે જેથી તેની રોશની બારણાંની ઝાળીમાંથી અંદર પડે, અને તેથી તે જોઈ શકે, કે પ્રિન્સ એક બંધવાનીપેઠે તાબે થઇને થોભેલોછે, કે તેનીઉપર હમલો કરવાના વિચારથી બારણાંઆગળ તૈયાર થઇ ઉભોછે. પણ નહીં, તે રશિયન સેનાધિપતિ તો ખાટલીઉપર બેઠેલો હતો; તેને પોતાની છાતીઉપર અદબ વાળેલી હતી; તેનો દેખાવ નિચ્ચો પડેલોજેવો હતો; અને તે કાંઇ ઉંડા વિચારમાં મશગુલ થયેલો હતો. બીશક કાંઈ સારા વિચારમાં તો તે નહીંજ હતો—તે કોટડીમાં રોશની પડતી હતી, તેનું પણ તેને કશું ભાન થોડીક "મિનીટો" સુધી રહ્યું નહીં.

ઠીયોડોર લાટૉસ માંહે દાખેલ થયો, પણ તેમ કરવાઆગમચ, જો ગરજ પડે, તો કામ લાગે એવા વિચારથી તેણે પોતાનાં હથિયારો પાછાં બહાર કાહાડી તૈયાર રાખ્યાં હતાં;

અને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પણ જોયું, કે તેના હરીફઉપર અણચિંત્યો હમલો કરવો નામુનાસિબ હતું.

ડાયોડોર—"આ રહ્યો પર્વાનો, અને આ રહ્યો લખવાનો સામાન," એમ બોલી તેણે સર્વે "ટેબ્લ"ઉપર મુક્યું.

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"હું તમારી મર્ઝીપ્રમાણે કરૂં, પછી તો તમે મને આ જગ્યામાંથી જવા દેશો કેની?"

ડીયોડોર—"તમો નામદારે મને ઘણા હુકમો ફર્માવ્યાછે, અને તમારેજ પગલે હવે જો હું તમોને તેમજ ફર્માવું, તો તમો કાંઈ ઘણા અજાયબ તો નહીંજ થશો? વાજબી-રીતે આ પર્વાનો ભરી આપવાની મેહરબાની કરો; અને પછી મારાં મનમાં જે કેહેવાનુંછે, તે હું કહીશ."

આ સાંભળી રશિયન સેનાપતીને અંદરથી ગુસ્સો લાગ્યો; તેણે પોતાના હોઠો પોતાના દાંતોમાં પકડયાઃ તેનો ચેહેરો, જે કુદર્તી ફિક્કો હતો, તે આ સાંભળીને લાલચોલ થઇ ગયો; જે નામોશી તેને ખમવી પડતી હતી, તેથી તેને દીલમાં ઘણુંજ લાગતું હતું. તે એક પ્રિન્સ—એક મોટો જનરલ—એક મોટાં લશ્કરનો સેનાપતિ—હૉસ્પૉડારના મેહેલમાં રેહેનારો, તે પોતાનો ફતેહમંદ હરીફ જે કેહે તેમ કરવાને તાબેદાર! અને વળી તે પણ એક કેદખાનાંમાં! પણ તેનીજ તલવાર, અને તેનીજ "પીસ્ટૉલો"નેલીધે તેને તેમ કરવાની હવે ફર્ઝ પડતી હતી; તેણે જાણ્યું, કે તેને એક એવા આદમીસાથે હમણાં કામ પડયુંછે, કે જે તેના પોતાનાજ બોલોમાં જીવઉપર આવેલો હતો.

પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે આખરે પર્વાનો પોતાનીસામે મુક્યો—કલમ હાથમાં પકડી—અને તેમાં જૉસેફ લાર્ટોસ, તેની બાયડી, અને તેઓના બેટા ડીયોડોરનાં નામો ભરી આપ્યાં. તે છાપેલા "ફૉર્મ"માં જેઓને લાગતુંવળગતું હતું, તેઓને ખુલ્લું જણાવેલું હતું, કે તેમાં લખેલાં નામોવાળાં ત્રણે આસામીઓને બુશારેસ્ટ શેહેરમાંથી, તેઓને ગમે તે વખ્તે, તેઓને જ્યાં ગમે ત્યાં, વગરહરકતે બાહાર જવા દેવાં. આ દસ્તાવેઝઉપર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પોતાની સહી કીધી; અને ડીયોડોરે તપાસી જોયું, અને તેની ખાતેરી થઇ, કે તે બરાબર રીતસરનો લખાયલો પર્વાનો હતો, કારણકે પ્રથમ જ્યારે સુલતાનનાં મૉલ્ડૅવિયા અને વાલાશિયાનાં પ્રગણાંઓઉપર રશિયન લશ્કરે હલ્લો કર્યો હતો, ત્યારે તેણે આગળ એવા ઘણાક રશિયન પર્વાનાઓ જોયલા હતા.

પોતાનાં ગજવાંમાં તે પર્વાનો ડીયોડોરે સંભાળીને મુક્યો, અને પછી બોલ્યો, "તમારા પોતાના નોકરો તમારેમાટે શોધ કરે તે વખ્તસુધી તમો નામદારને લાંજ બંદીવાન કરી જવાની મને ફર્ઝ પડેછે, એમ મને ખુલ્લું કેહેવાને કશી આંચકો લાગતી નથી. મારો તેમ કરવાસિવાય બીજો કશો ઇલાજ નથી, એમ તમો નામવર પણ કબુલ કરશો?"

ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—(ગુસ્સાથી) "હું મારો એક પ્રિન્સતરીકેનો કૉલ આપુંછું, કે હું તમોને આ શેહેરમાંથી વગરહરકતે——"

ડીયોડોર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "મારા લૉર્ડ, મેં જે આટલી બધી મેહેનત લીધી, તે કાંઈ એક ઘડીની બીવકુફાઇનેમાટે નહતી. ફરીથી તમોને સાવચેતી આપવાની મને ફર્ઝ

પહોંચે, કે જરા પણ સામે તે થવાની સંભાળ લેજો—કે મને ધમકી આપવા એક પગલું પણ આગળ વધવાની હેમત કરશો ના. નહીં તો મારી હાલત એવી બતંગ આવી ગઇછે, કે તમોને તેજ ઘડિએ ગોળીથી વિંધી નાખવાને હું એક પળવાર પણ થોભીશ નહીં !"

ખીજવાટથી ફરી એકવાર પ્રિન્સે પોતાના હોઠો કરડયા. ડીયોડોરે ફાનુસ પાછું હાથમાં લીધું—તે ભોંયરાનાં બંદીખાનાંમાંથી પાછો ફર્યો—અને ઘણીજ સંભાળથી તેનો દરવાઝો બરાબર બંધ કીધો. ફરીથી એકવાર પ્રિન્સનાં હથિયારો પોતાના પુશાકમાં છુપાવીને તે એક ઘડી પણ ખોવાવગર તે પથ્થરની સીડીઓ ચઢી ગયો, અને મથાળે આવેલાં બારણાંઆગળ આવ્યાપછી ત્યાંજ તે ફાનુસ મુકયું, કારણકે આગળ ચાલમાં તો એક બતી બળતી હતી, કે જે ચાલમાં તે પછી દાખેલ થયો; તે પસાર કીધી, અને હૉસ્પૉડારના મેહેલમાં અંદર દાખેલ થવાનાં મોટાં દીવાનખાનાંમાં જઇ પહોંચ્યો. આ વખતે જોકે મધરાતથી પણ વધારે મોડું થયેલું હતું, છતાં કેટલાક ઘરખટલાના નૌકરો, સેપાહો, અને કાસેદો સાં અહીંતહીં અરડાઇને પડેલા હતા, પણ તેઓનીવચ્ચેથી કશી પણ અડચણ કે અટકાવવગર ડીયોડોર ત્યાંથી પસાર થઈ જવા પામ્યો. તેથીઉલટું સામું દરબાને તેને માનએકુતથી મોટાં બારણાંમાંની ન્હાની ઝાળી ઉઘાડી આપી ! ડીયોડોર તેવારે બહાર પડ્યો—ફરી એકવાર તેણે છુટાપણાંની હવા દમમાં લીધી !

પણ કેવો તે પછી દોડયો ! તે ફકત દોડયોજ નહીં, પણ ઉડી ગયો એમ કહો, તોપણ ચાલે ! આગળ કોઇવાર પણ તેના પગોએ તેને એટલી ઝડપે દોડાવ્યો નહતો ! પણ તે જાણતો હતો, કે હવે દરેક ઘડી કીમતી હતી ! અને તેનાં માબાપનું ઘર આ રોશની કીધેલાં શેહેરને છેક બીજે નાકે ખાસું દોઢ "માઇલ" દુર આવેલું હતું ! આખરે જે મહલામાં તેનું ગરીબ ઘર આવેલું હતું, ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો; તે બારણાંઆગળ દોડયો; અને ઝોરથી તે ઠોકયું. સારાં નસીબે તેનાં માબાપ હજી સુવાને ગયાં નહતાં, કારણકે પ્રિન્સ ગૉર્ટ-સ્ચૅકૉફે સખ્ત હુકમ કાહાડયો હતો, કે શેહેરીઓએ પોતાનાં ઘરોમાં આખી રાત રોશની ચાલુ રાખવી; બુશારેસ્ટના બીજા રેહેવાસીઓનીપેઠે જૉસેફ લાૅટૉસ અને તેની બાયડી પણ રખેને રોશની બુજાઇ જાય, તેની ધાસ્તીએ જાગતાં બેઠાં હતાં. જોકે પોતાની લાગણીવીરૂધ તેઓને રોશની કરવાની ફર્ઝ પડી હતી, અને તેથી તેઓ ઘણાં ખીજવાયલાં હતાં, તોયે ડીયોડોરનાં માબાપને તેમ કરવાસેવાય બીજો ઇલાજ નહતો.

ઘરનું બારણું ઉઘડયું—ડીયોડોર અંદર ઘુસી ગયો—અને તેના બાપ અને માને બખલગીરી કીધી. તેઓને બનતી ઝડફે ત્યાંથી કુચ કરી જવાની તૈયારી કરવા કેહેવાનો વખ્ત હાથમાં નહતો, છતાં ઘણી ઉતાવળમાં થોડાજ શબ્દોમાં તેણે તેઓને હકીકત જણાવી. છતાં તે થોડાજ બોલોમાં ઓમર પાશા કોઇજ નહીં, પણ તેઓનો લાંબા વખ્તનો ગુમાઇ ગયેલો ખેશી હતો, તે પણ જણાવી દીધું, જે સાંભળી તેઓ બેહદ ખુશી થયાં, અને પછી તેઓ ઉતાવળે મુસાફેરીએ નિકળી પડવામાટે પોતાથી બનતી ઝડફે લાગી ગયાં.

પાસેજ આવેલા એક તબેલામાં ડીયોડોર દોડી ગયો. ત્યાં પણ લોકો પોતાની રોશનીની સંભાળ લેતાં બેઠેલાં હતાં, અને ઘોડાનો ધણી આવી મધરાતે પણ પોતાના તબેલામાંના સૌથી સરસ ત્રણ ઘોડાવેચવાને તૈયાર હતો. પોતાના ખેશી ઓમર પાશાને શોધવા

જવાની આશામાં જ્યારે ઠીયોડોર લાટૉસ નિકળ્યો હતો, ત્યારેતો તેની પૈસાની ઠેલીમાં ઘણુંજ થોડું નાણું હતું, પણ જ્યારે તેણે એજ ઑટોમન લશ્કરના વડા સેનાધિપતિ ખેશીની ટુરટુકાઈખાતેથી વાલાશિયાનાં રાજધાની શેહેરમાં પાછાં આવવાની રજા લીધી હતી, ત્યારે તેની ઠેલી સોનાના સીક્કાઓથી ચિકાર ભરાયલી હતી. માટે તેણે ઘોડાના માલેક સાથે ભાવતાલમાં રકઝક કીધી નહીં; તે તેને ખુશીથી ચુકાવી આપ્યો; અને થોડીજ "મિનીટો"માં તે જાનવરો સાજ નાખેલાં—તેમાં એક તો બાનુની સવારીનેમાટે—લાટૉસ કુટુંબનાં ગરીબ રેહેઠાણઆગળ લાવી હાઝેર કર્યામાં આવ્યાં.

પેલા પર્વાનાની મદદથી, કાંઈ પણ હરકત કે અટકાવવગર તેઓ બુખારેસ્ટમાંથી બહાર પડવાને શકિતવાન થયાં, અને જ્યારે શેહેર બહાર મયેદાનમાં આવી લાગ્યાં, ત્યારે તેઓએ પોતાના ઘોડાઓને ઝડપથી દોડાવવા માંડયા. તેઓની આખી મુસાફેરીમાં તેઓની પુઠ પકડવાને સિપાહીઓને મોકલવામાં આવ્યા હતા કે નહીં, તેની તેઓને ખબર પણ પડી નહીં; કારણકે આખરે તેઓ ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે સહીસલામત આવી પુગ્યાં હતાં—તો જોકે જે અતિ ઘણી ઝડપથી તેઓને મુસાફેરી કરવાની ફર્ઝ પડી હતી, તેથી ઠીયોડોરની મા બાપડી ઘણી થાકી ગઇ હતી; અને વળી તેમ કરવામાટે જેમ બને તેમ થોડીજ જગ્યાએ તેઓ થાક ખાવામાટે થોભ્યાં હતાં.

ઑલ્તેનિત્ઝાથી લાટૉસ કુટુંબને મછવાઓમારફતે ટુરટુકાઇખાતે લઈ જવામાં આવ્યું, કે જ્યાં જૉસેફ લાટૉસને તેના લાંબા વખ્તના ગુમાઇ ગયલા ભાઇએ પોતાના હાથોમાં પકડી બથલગીરી કીધી. તેટલીજ હોંસથી પોતાની ભોજાઇને પણ ઉદાર દેલના ઓમરે ચાંપીને માયાથી ભેટી કીધી;—ઠીયોડોરને પણ પાછો ઘણો વાહાલથી આવકાર આપવામાં આવ્યો—અને સર્વેરીતે કુટુંબીઓનો લાંબે વખ્તે થયેલો આ ભેટો ઘણો ખુશીભરેલો હતો. જેમતેમ પોતાનું ગુજરાન થાયએટલું કમાવામાટે નિશાળના બીચારા ગરીબ શિક્ષકને ઘણાંક વર્ષોતુલીક જે ધંધાવહીતું કરવું પડયું હતું, જેને કોઇ ઝાઝું ઓળખતું પણ નહતું, તેને સ્વપ્ને પણ ખબર નહતી, કે લાટૉસના નામસાથે મોટું માન જોડાયલું હશે—તે હવે પોતાના ભાઇને પ્રિન્સની પદવીથી બોલાવવા લાગ્યો, કે જેને તે ઝમાનાના સર્વેથી મોટા જનરલતરીકે નામ કાહાડી વાખવાખી મેળવી હતી.

આપણી વાર્તાના આ ભાગઉપર આપણે ઘણું લંબાણથી બોલીશું નહીં, ફક્ત એટલુંજ કેહેવું બસ થશે, કે ઓમર પાશાએ પોતાના ખેશીઓને દોલત અને ભેટોથી નવાઝયાં; અને જેઓ સેનાપતિનીઆગળ જતા આવતા હતા, તેઓ પણ સર્વે આ જાણીતા સરદારનાં સગાંઓને માન આપવામાં અને ચાહાવામાં ખુશી થતાં હતાં. પણ થોડા દિવસો વિત્યાકેડે ઠીયોડોર લાટૉસે પોતાના કાકાને સુલતાનનાં લશ્કરમાં તેને નોકરીએ રાખવામાટે આપેલી કબુલાત યાદ દેવડાવી; જેઉપરથી ઓમરે તેને જણાવ્યું, કે જો તે એવી કોઈ પણ નોકરી કબુલ કરે, તો તેને પોતાનો ધર્મ છોડી મુસલમાન મઝહબ અખતિયાર કરવાની ફર્ઝ પડશે, એટલુંજ નહીં. પણ મુસ્લીમ દેશને પોતાનો દેશતરીકે ગણવો જોઇશે. પોતાના નામચિન કાકાના હાથહેઠલ એક તલવાર પેહેરવાનેમાટે તેને જે પણ ભોગો આપવા પડે, અથવા જે પણ શર્તો કબુલવી પડે, તે ખુશીસાથે કરવાને ઠીયોડોરે પોતાની પુર મર્ઝી



(ચિત્ર ૯ મું.) " મોટા સરદાર, આપ નામવર આ પિછાણી શકોછો ? " (પાનું ૧૪૫ મું.)

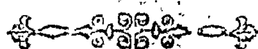
ઝાહેર કીધી; તેઉપરથી તેનાં માબાપની સલાહ પુછવામાં આવી; અને તેઓએ ખુશીસાથે તેના આ જગઝાહેર ખેશીના હાથમાં પોતાના છોકરાનું ભલું ભવિષ્ય મુક્યું.

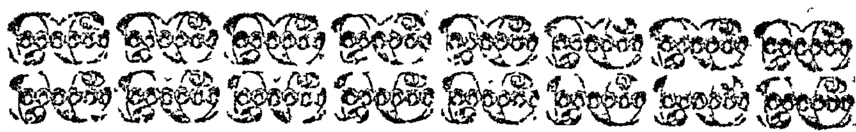
આઉપરથી ડીમેડોરનું ખ્રિસ્તી નામ બદલીને હવે "ટવારિક" રાખ્યામાં આવ્યું, અને તેને તરતજ તેના કાકાનો એક એડી-કાંગ નેમવામાં આવ્યો, વળી તેને કેપટનની લશ્કરી પદવી પણ આપવામાં આવી. આએજ વખ્તે સરકારને કાળા સમુદ્રમાં, જે ટર્કિશ દરિયાઇ કાફેલો પડેલો હતો, તેના વડા ટર્કિશ *ઍડમિરલસાથે કાંઇ સંદેશો ચલાવવાની ઝરૂર પડી, અને આપણો આ વડો સેનાધિપતિ પોતાના કીર્ત્તિના લોભી અને ઉમંગી ભત્રીજાને કાંઇ લાયક અને વિશ્વાસુ કામ સોંપવાને એન્તેઝાર હોવાથી, તેણે આ કામ ટવારિકને સોંપ્યું.

ટવારિક પોતાના એડી-કાંગના સુંદર પુશાકમાં ઘણો શોભતો હતો. તેનો દેક્ષણેસ્તો આસ્માની રંગનો ડગલો, કે જેના છાતીઆગળના ભાગઉપર તમામ કસબકામ ભરેલું હતું, તે તેનાં રોનકદાર શરીરને ઘણો મઝાનો લાગતો હતો; વળી તેની બાજુમાં લટકાવેલી તલવારથી તેનો દેખાવ એક ઉમદા લશ્કરી પુરૂષનેલાયકનો હતો. ઍડમિરલ ઑસમાન પાશાઉપર સરકારે મોકલવા ધારેલો પયેગામ તરતજ તૈયાર કર્યામાં આવ્યો, જે લઇ ટવારિક પોતાનાં માબાપની અને પોતાના કાકાની માયાભરી ભેટ લઈ વાર્નાને બંદરે જવા નિકળ્યો. ત્યાં આવી પહોંચતાં ટર્કિશ લડાઈનાં એક ન્હાનાં બારકસના કેપટનતરફથી ટવારિકને ખબર મળી, કે ઑસમાન પાશા પોતાનો દરિયાઈ કાફેલો લઇ સિનોપખાતે ઉપડી ગયો હતો, કે જે ટર્કીના રાજ્યનેલગતું દરિયા કાંઠાનું એક બંદર હતું, અને જે કાળા સમુદ્રના દક્ષિણ કેનારાઉપર આવેલું હતું.

આઉપરથી ઓમર પાશાના આ ભરોસાદાર એડી-કાંગનેમાટે એક ઑટોમન આગબોટ તરતજ તેની નોકરીમાં હાઝેર કર્યામાં આવી, તેઉપર સવાર થઈ ટવારિક પોતાની સફરે નિકળી ચાલ્યો. તે સફર એક યાદગાર હતી—જ્યાંસુધી ટવારિક આ દુનિયામાં જીવવા પામે, ત્યાંસુધી તે આ દહાડો કદી ભુલને નહીં, કારણકે તે એવીતો અણીનીઘીકે સિનોપ આવી લાગ્યો, કે ત્યાં ચાલેલી એક ભયંકાર દરિયાઈ લડાઇ જોવાને તથા તેમાં ભાગ લેવાને તે નસીબવંત નિવડ્યો. આ લડાઇનેલીધેજ આ જગ્યાનું નામ હાલની આ લડાઈની તવારીખમાં યાદગાર રહી ગયું છે.

*જુઓ નોટ પ૩ મી.





પ્રકરણ ૨૩ મું.

સિનોપ.

ઓમર પાશાના ભત્રીજા ટવારિકને જે ઑટૉમન આગબોટ લઈ ગઈ હતી, તેનીઉપર બાર તોપો હતી, અને તેનું નામ ટાઈફ હતું. તે એક ઘણું સુંદર વહાણ હતું; અને તેમાંના ભારે બળવાળાં ઇનજીનોની મદદથી તે પાણીમાંથી સડસડાટ ઘણી ઝડફે ચાલ્યું જતું હતું. વાર્ના અને સિનોપવચ્ચે સાડી ત્રણસો "માઈલ"નો છેટોછે, અને તેટલામાટે તેટલી મંઝેલ કાપવાને આસરે ચોવીસ કલાકો પુરતા હતા. પણ પોતાનાં ધારેલાં મથકથી હજી થોડેક તફાવતે ટાઈફ હતું, તેટલાં કાળા સમુદ્રઉપરથી તોપ ફુટવાનો આવાઝ સંભળાયો. આ "સ્ટીમર"ઉપરના સર્વે જણા પ્રથમ તો સમજ્યા, કે તે આવાઝ ત્યાં બારાંમાં પડેલી એકાદ ટર્કિશ મનવારઉપરનો હશે, કિંવા શેહેરમાંનું લશ્કર પોતાની તોપોથી હંમેશની કવાયદ કરતું હશે. પણ આ ખ્યાલી વિચાર ઝાઝો વખ્ત ટકી શક્યો નહીં, કારણકે તોપોના ગગડાટથી ટાઈફઉપરના અનુભવી આસામીઓને તરત જણાયું, કે કેથે નઝદીકમાં લડ.ઈ ચાલતી હોવી જોઇએ.

*સેબાસ્ટૉપૉલથી આવી લાગેલા રશિયન કાફેલાએ સિનોપના ઑટૉમન દારૂખાનાં-ઉપર હલ્લો કર્યો હતો, તેવિષે ટાઇફનીઉપરના માણસોને હવે કશો શક રહ્યો નહીં. આ "સ્ટીમર"નો કૅપટન જેમ ટવારિક ફરમાવે, તેમ કરવાને પોતાની હવે ફર્જ સમજવા લાગ્યો, અને તેટલામાટે હવે શું કરવું, તેબાબે તે ટવારિકનો હુકમ પુછવા લાગ્યો.

ઓમર પાશાના ભત્રિજાએ તેનો તરત જવાબ વાળ્યો, કે "જો લડાઇજ ચાલતી હોય, તો આપણી ફર્ઝ તદન ખુલ્લી છે; અને આપણે રસ્તો બદલીને નિકળી જવાનેબદલે તે જગ્યાએ જેટલી બનેએટલી ઝડફે ટર્કિશોની મદદે દોડી પહોંચવું જોઇએછે." અને જણા-વવું જોઇએછે, કે હરકોઈ સરકારી મનવારઉપર કામ કરતા સર્વે ખલાસીઓ કવાયદવાળા લડવૈયાઓજ હોયછે.

પોતાનાજ વિચારને મળતો આ જવાબ હતો, તે આ ઑટૉમન કૅપટનના ચેહેરા-ઉપરથીજ જણાઇ આવ્યો, અને તેણે તરતજ "સ્ટીમર"ની ઝડફ વધારવ.ના હુકમો આપ્યા. જેમજેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા, તેમતેમ તોપોના આવાઝો વધારે મોટા અને ખુલ્લા સંભળાવા લાગ્યા, અને લડાઇનેમાટે સર્વે તૈયારીઓ કરી રાખવાના હુકમો ટાઇફના કૅપટને આપ્યા. આ હુકમો તરતજ બજાવ્યામાં આવ્યા, અને તેમ કરવામાં ટવારિકે કૅપટનને ઘણી મદદ આપી.

આ યાદગાર લડાઈ જ્યારે ટાઈફઉપરથી નઝરે પડવા લાગી, ત્યારે બપોરનો વખ્ત હતો; હવા તદન શાંત હતી; અને હજીતો તે લોકો સિનોપથી થોડાક "માઇલો" દુર હતા, તેટલાંજ દ્રષ્ટિમર્યાદાતરફ તેઓનાં જોવામાં ધુમાડાનાં કાળાં વાદળાંઓ દેખાવા લાગ્યાં. એથી

* જુઓ નોટ ૫૪ મી.

ટાઈફ્ઉપરના માણસો ચાલતી લડાઈ જોઈ શક્યાં નહીં, ફક્ત અવારનવાર તોપોનાં ફુટવાથી જે ચળકાટ થતો તેજ ધુમાડામાંથી દેખાતો હતો; વળી અવારનવાર પવનથી ખસી જતા ધુમાડામાંથી વહાણોના ઉંચા ડોળો, સઢો, અને દોરડાંઓ સ્હેજ વાર નઝરે પડતાં હતાં; પણ તેટલાં એકાએક પવનના એક મોટા ઝપાટાથી ધુમાડો દુર થઈ ગયો, અને તેથી ટાઈફ્નાં તુતકઉપર ઉભેલાઓનાં દિઠામાં એક ઘણોજ ભપકાદાર પણ અતિશય દુઃખદાયક દેખાવ દિઠામાં આવ્યો.

આપણે હવે અત્રે આ લડાઇ કેમ અને કેવા સંજોગોવચ્ચે થઈ હતી, તેવિષે થોડોક ખોલાસો કરીશું. ઍશિયા માઇનરખાતે, જે ટર્કિશ લશ્કર પડેલું હતું, તેના ખપમાટે ખુરાકી, વગેરે લઇને જતાં વહાણોને પોતાના કાફેલાની ચોકાસીતળે લઇને જવાનો હુકમ ઑસમાન પાશા નામના એક બહાદુર અને અનુભવી ટર્કિશ ઍડમિરલને થયો હતો. પાશાના આ કાફેલામાં એક તેની પોતાનીઉપરાંત બીજી ન્હાનીમોટી આઠ મનવારો, અને હથિયારબંદ એક મોટી "સ્ટીમર" હતી. આ કાફેલો અને ખુરાકી, વગેરે ભરેલાં વહાણો જ્યારે કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપ્લથી હંકારી ગયાં, ત્યારે ઑસમાન પાશાનાં મનમાં એમ હતું, કે જે ઇંગ્રેજી અને ફ્રેંચ કાફેલો થોડોક વખ્ત થયો તે બાદશાહી રાજધાની શેહેરનાં બંદરમાં લંગર નાખી પડેલો હતો, તે કાળા સમુદ્રતરફ ઉપડી જવામાટે તૈયાર પડેલો હતો, અને તેની મતલબ, જો રશિયન કાફેલો સેબાસ્ટૉપોલનું બારૂં છોડી આગળ વધે, તો તેને તેમ કરતાં અટકાવવામાટે હતો. વળી ઑસમાન પાશા એમ પણ ધારતો હતો, કે જો ઍશિયા માઇનરના કેનારાઉપર પોતાનું લશ્કર ઉતારવાને રશિયનો યત્ન કરે, તો તેઓને તેમ કરતા અટકાવવામાટે આખા ટર્કિશ કાફેલાના વડા દરિયાઈ સેનાધિપતિ કાપિટાન પાશા ખુદ પોતે પોતાના આખા કાફેલાસહિત બૉસફૉરસની સામુદ્રધુની ઓળંગીને કાળો સમુદ્ર પસાર કરી જઈ ત્યાં જઈ લાગવો જોઇએ. ઝબરો ધુમસ પડવાનેલીધે ઑસમાન પાશાને સિનોપખાતે થોભવાની ફરજ પડી, અને કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપ્લ છોડી જતી વેળા તેને વખ્ત ન મળવાનેલીધે કેટલોક સામાન લેવાને ન બનવાથી, તેને પોતાનાં વહાણો ભરવામાટે સિનોપખાતે તક મળી.

કાપિટાન પાશા ટર્કિશ કાફેલાનો મોટો ભાગ પોતાની સરદારીહેઠલ લઇને ઑસમાન પાશાના કાફેલાનીપછવાડે કાળા સમુદ્રમાં જવાને લંગર ઉંચકવાની તૈયારી કરતો હતો. આ વેળા ઍડમિરલો ડન્ડાસ અને હામેલિન, કે જેઓ પોતપોતાનાં ઇંગ્રેજી અને ફ્રેંચ કાફેલાઓની સરદારી ભોગવતા હતા, તેઓએ ટર્કિશ કાફેલાના નામદાર વડા દરિયાઈ સેનાધિપતિને ખાતેરી આપી જણાવ્યું, કે તેને ઑસમાન પાશાનીપુઠે કાળા સમુદ્રમાં જવાની કશી અગત્ય નથી; કેમકે તેઓની પુરી ખાતેરજમા હતી, કે સેબાસ્ટૉપોલની બહાર રશિયન કાફેલો નિકળવાની કદી પણ હેમત કરી શકેજ નહીં, કારણકે રશિયનોને સારીરવેસે ખબર હતી, કે ઇંગ્રેજો અને ફ્રેંચો ટર્કિશની બાજુમાં થઈ ગયાછે, અને તેનીતરફથી લડાઇમાં ઉતરવાને તૈયાર ઉભાછે. તોયે એટલાઉપરથી પણ કાપિટાન પાશાની ખાતેરી થઈ નહીં; તેનાં મનમાં મઝબુત શક રહ્યો હતો; અને તેટલામાટે લંગર ઉઠાવી પોતાની મર્ઝીમુજબે ચાલવાને તેણે તૈયારી કરવાની ચાલુજ રાખી. પણ ઇંગ્રેજી અને ફ્રેંચ ઍડમિરલોએ હાલ પોતાની જગ્યાએથી ખસવાનું દરોસ્ત ધાર્યું નહીં, તેમજ તેઓના

સાથનગર ટર્કિશ કાફેલાએ પણ ત્યાંથી ન ખસવાનું વાજબી ધાર્યું. આઉપરથી તેઓએ તરતજ પોતપોતાની સરકારના એલચીઓની મદદ આ કામમાટે મેળવવાની આગ્રહજી કીધી; તેઉપરથી આ કુશળ એલચીઓએ કાળા સમુદ્રમાં ઑટૉમન કાફેલાની કશી ઝરૂર નથી, એવું ટર્કિશ વડા વઝીરને સમજાવ્યું. આટલી બધી જીદ્દથી અને પોતે ખરાંછે એવા ખાતે-રીભરેલા વિચારથી જ્યારે ઈંગ્રેજી અને ફ્રેંચ એલચીઓ ખાતેરી આપેછે, ત્યારેતો તેઓ ખરા હશે, એવા ભુલભરેલા ખ્યાલથી વડા વઝીરે તેઓનું કહેવું માન્યું, અને તેઉપરથી તેણે કાપિટાન પાશાને તરત વેળા લંગર નહીં ઉચકવાનો તથા ત્યાંજ થોભી જવાનો જીવ-લેણ હુકમ ફરમાવ્યો.

પણ તેનેબદલે તો ઉલટોજ બનાવ બન્યો.

રશિયન જાસુસોથી રશિયન ઍડમિરલ નાશિમૉફને ખબર થઈ, કે ઑસમાન પાશાનો ફક્ત એક ન્હાનોજ કાફેલો કાળા સમુદ્રમાં ગયોછે, અને ટર્કિશ કાફેલાનો મોટો ભાગ, તેમજ ઈંગ્રેજી અને ફ્રેંચ આખા કાફેલાઓ તો કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતેજ પડેલાછે, તેઉપરથી તે આસરે બાર વહાણોનો એક કાફેલો લઈ સેબાસ્ટૉપોલખાતેથી હંકારી ગયો. તેના આ કાફેલામાંની ચાર મનવારોઉપર દરેકમાં એકસો ને વીસ તોપો હતી; અને ચાર મનવારોઉપર દરેકમાં છાસી તોપો હતી; બીજી લડાઈનેબરની "સ્ટીમરો" હતી. ઑસમાન પાશાના ન્હાનીમોટી મનવારોના કાફેલામુકાબેલ આ એક ઘણો મોટો કાફેલો હતો. પવન સારો મળવાથી નાશિમૉફ ઉતાવળે સિનોપખાતે આવી પહોંચ્યો; જ્યારે ઑસમાન પાશાના કાફેલાઉપરથી આ મનવારો જોવામાં આવી, ત્યારે પ્રથમ તેઓ એમ સમજ્યા, કે તેઓનીપુઠે તેઓનોજ બીજો કાફેલો કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લથી આવી લાગ્યો હશે, અને તેઉપરથી ઑસમાન પાશા તદ્દન નભરવસ રહ્યો; તેણે તેટલામાટે લડાઈનેમાટે કશી પણ તૈયારી કીધી નહીં; પણ જ્યારે રશિયન વહાણો વધારે નઝદીક આવી લાગ્યાં, ત્યારે તેને શક પડ્યો, કે તરતજ તેણે ઉતાવળે તૈયારીઓ કરવાના હુકમો આપ્યા; અને પોતાના કાફેલાની બીજી મનવારોને બચાવમાટે તૈયારીઓ કરવાની નેશાનો વાવટાઓથી કીધી. એવા બનાવ વખ્તે એક બહાદુર માણસ જેટલું કરે તેટલું તેણે પણ કર્યું; અને તેમાં તેના ન્હાનાં વહાણોના કાફેલાએ બની શકતી મદદ આપી.

ટર્કિશ કાફેલો, પોતાનાં મોટાં વહાણોના કાફેલાઆગળ કેટલો નબળો હતો, અને વળી પોતાનાં વહાણોઉપર કેવી મોટાં કદની અને પુષ્કળ તોપો હતી, તેથી ઍડમિરલ નાશિ-મૉફ માહિતગાર હોવાથી તે મનમાં ખુશી થવા લાગ્યો, કે એક મોટી લડાઈ કરવાવિના ફક્ત પોતાના મછવાઓની મદદથી તે તે સિનોપના રસ્તામાંજ દરેક ટર્કિશ વહાણનો કબ્જો સહેલથી લેવાને શક્તિવાન થશે. આઉપરથી તેણે પોતાના કાફેલામાંના તમામ મછવાઓને નિચ્ચે ઉતારી તેમાં સિપાહીને ભર્યા; અને પછી ટર્કિશ કાફેલાતરફ હંકારવા માંડ્યું. વળી નાશિમૉફે પોતે પોતાની મનવારઉપરથી ટર્કિશ ઍડમિરલને દાનાઈ વાપરી તાબે થવાની "સિગનલ" કીધી; પણ તેનો જવાબ ઑટૉમન વહાણોઉપરથી મછવાઓઉપર તોપોનો મારો છોડીને આપવામાં આવ્યો. તોયે રશિયનો બહાદુરીથી આગળ વધ્યા ગયા; ટર્કિશ તોપોના મારાથી તેઓના કેટલાક મછવાઓ ડુબી ગયા; જ્યારે બાકીના ટર્કિશ ન્હાની

મનવારોની નઝદીક જવામાં ફતેહ પામ્યાં; કે જેમ થવાપછી જેવીરીતે એક શેહેરઉપર હલ્લો લઇ જઇને તેને જીતવામાં આવેછે, તેવીરીતે તેઓએ ટર્કિશ વહાણોનો કબ્જો લેવાને ઉપર ચઢવા માડયું, પણ ટર્કો ઘણા હેમતથી સામે થયા; તેઓનાં તુતકોઉપર ઝબરી કાપાકાપીનો દેખાવ થઇ પડયો; ઝારના ખલાસીઓસાથે સુલતાનના ખલાસીઓ હાથોહાથ અને પગોપગ લડયા. આખરે સિનોપની આ યાદગાર લડાઇમાં ઑટૉમનો તદન ફતેહ પામ્યા, અને દરેક વહાણનાં તુતકઉપરથી રશિયનોને મારી કાહાડવામાં આવ્યા, કે જેઓને નાસીને પોતાના મછવાઓમાં જતાં ભારે નુકશાની ખમવી પડી.

આ સઘળો બનાવ નાશિમૉફ પોતાની મનવારઉપરથી એક દુરબીનવડે જોતો ઉભો હતો, તેણે જ્યારે પોતાની ધારેલી નેમ ઉંધી વળેલી, અને પોતાના માણસોનો પરાજ્ય થયેલો જોયો, ત્યારે પોતે પોતાની નઝરેથી ઠગાતો હતો, એમ તેણે ધાર્યું. તેમ કદી પણ બને નહીં, એવી તેની પુર ખાતેરી હતી. પણ તેણે જ્યારે જાણ્યું, કે ખરેખર તેમજ બન્યું હતું, ત્યારે તેણે પોતાની મનવારઉપરથી પોતાના કાફેલાનાં બીજાં વહાણોને સામટો હલ્લો કરવામાટે "સિગનલ" કીધી, અને પછી તેના રાક્ષસી કાફેલાએ ટર્કિશ કાફેલાઉપર તોપોનો ઝબરદસ્ત મારો ચલાવવાનો શરૂ કીધો.

તેનો જવાબ તરતજ ટર્કિશ કાફેલાએ પાછો તોપોના મારાથીજ વાળ્યો; અને તેથી ધુમાધાર થઇ રહ્યું, કે જેમાંથી ફુટતી તોપોનો ચમકાટ વિજળીનીપેઠે જણાતો હતો. રશિયન ઍડમિરલની મનવારે ઑસમાન પાશાની મનવારને પોતાની તોપોના મારામાટે સઘળીમાંથી ચુંટી કાહાડી; અને તેનીઉપર પોતાની સામટી એકસો વીસ તોપોથી મારો ચલાવ્યો, કે જેનો જવાબ ટર્કિશ મનવારની ફક્ત સાઠ તોપોએ પાછો આપ્યો. આવા ભારે મારાછતાં ઑસમાન પાશા જરા પણ ડર્યો નહીં; તેણે મક્કમપણે લડવાનું ચાલુ રાખ્યું; તે શાંતપણે પોતાના હુકમો ફરમાવ્યો ગયો; અને તેવીજ ઉલટ તથા ચોકાસીથી તેના લડવૈયાઓએ તે બજાવ્યા કીધા; ત્રણત્રણ વાર રશિયનોએ આ મનવારનો કબ્જો લેવાની વેતરણ કીધી, અને ત્રણત્રણ વાર તેઓને મારી હઠાવ્યામાં આવ્યા. કાફેલામાંહેલી બીજી ટર્કિશ મનવારોએ પણ પોતાનો ભાગ ઘણો બહાદુરીથી બજાવ્યો; અને આરીતે સખ્ત લડાઇ ચાલુ રહી. આપ્રમાણે લડાઇ ચાલુ હતી, તેટલાં પવનના એક સપાટાએ તોપોમાંથી નિકળતો ધુંઓ થોડીક "મિનીટો"સુધી એક બાજુએ ધસડાઇ ગયો, અને તેથી ટાઇપ્રઉપરના માણસોનાં જોવામાં એક ઘણોજ દબદબાભરેલો તેમજ એક ભારે ભયંકાર દેખાવ નઝરે પડયો.

સારાં નસીબે આ દેખાવ થોડાં વખ્તનેમાટે હતો, છતાં તે તેના કૅપટનનાં જોવામાં આવ્યો, કે જેથી લડનારાં વહાણો કયાંકયાં હતાં, તે તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું. કારણકે તેમ જો ન થતે, તો પોતે ભુલમાં રશિયન કાફેલાવચ્ચે પોતાનાં વહાણને હંકારી જવાની ઝરૂર તે ભુલ કરતે. તેણે તરત પોતાનો રસ્તો છોડી, થોડો આડે રસ્તે ફર્યો, પછી તરતજ ગોળ ફરી જઇને એક મોટી રશિયન મનવાર, જે એક ન્હાની ટર્કિશ મનવારઉપર મારો ચલાવતી હતી, તેનીતરફ ધસી ગયો; પોતાની "સ્ટીમર"ની એક બાજુઉપરથી તેનીઉપર તોપો છોડી, અને ન્હાની જગ્યામાં જેટલો બની શકેએટલો ચકરાવો લઇને પાછી બીજી બાજુથી ઝબરો મારો ચલાવ્યો, કે જેપછી (જુઓ ચિત્ર ૧૦ મું) તરતજ એક ભયભીત ધડાકો થયો. જાણે દરિયામાંનાં ભિતરમાંથી એક જવાળામુખી ફાટયો હોય; તેમ

હથિયારો, અને બળતાંના સોળા હવામાં ઉંચે ઉડતાં દેખાયાં—અને જાણે ધરતીકંપથી ઉંચકાઇ જતાં હોય, તેમ પાણી આસપાસ ઉંચકાયાં—અને આંખો આંધળી કરી નાખે એવો ચળકાટ, અને કાનો ફાડી નાખેએવો ઝબરો આવાઝ થયો, કે જેથી મઝબુતમાં મઝબુત, અને બહાદુરમાં બહાદુર પણ માથાંનાં તાલકાંથી તે પગનાં તળિયાંસુધી ધ્રુજવા લાગ્યા—એવી આ ધડાકાની અસર હતી. તેથી ટાઇફ વહાણ પણ દરિયામાં ઉપરનીચ્ચે થવા લાગ્યું, અને તેનાં તુતકઉપર રશિયન વહાણનાં પુષ્કળ ટુકડાઓ આવી પડ્યા, કે જેથી ઘણાક ખલાસીઓને ઇજા થઇ, અને કેટલાંક દોરડાંવટીક તુટી ગયાં. ઉપર ચઢતાં બળતાં પછી બદલાંઇને તેનેબદલે કાળાડણક ધુમાડાના ગોટેગોટ નિકળવા લાગ્યા, અને જ્યાં રશિયન મનવાર હતી, તેનેબદલે હવે ત્યાં કાંઇજ નહીં પણ થોડાક બળીને કોયલો થઇ ગયેલાં પાટિયાંઓ દરિયાઉપર તરતાં જણાયાં. ટુંકમાં, તે રશિયન મનવારનું દારૂખાનું સળગી ઉઠયું હતું; અને તેમાંના સર્વે માર્યા ગયા હતા.

આમુજબે લગભગ ચાર કલાકોસુધી એક ઝબરી અને ભયંકર લડાઇ ચાલુ રહી, કે જેમાં ફરીથી ટાઇફે ભાગ લીધો. પણ જોંક ટર્કો ઘણીજ બહાદુરીથી લડયા—જોંક તેઓએ ઘણી હેમતથી પોતાનાં વહાણોનો બચાવ કીધો—તોયે પોતાનાં કરતાં અતિ ઘણા મોટા કાફલાસાંમે તેઓ શું કરી શકે? તેઓની ઘણીક ન્હાની મનવારો અત્યારતુલિકમાં તો ડુબી ગઈ હતી—જે બચવા પામી હતી, તે ભાંગી ગઇ હતી—તેઉપરના ડોળો તુટી પડયા હતા—અને તોપોના મારાથી તે એવીતો વિંધાઇ ગઇ હતી, અને તેઓમાં એટલાંતો ગબાળાં પડયાં હતાં, કે તેઓની તોપોનાં મ્હોંના ખાંચાઓવટીક ઓળખાઇ શકાતા નહતા—ફકત તેઓનાં ખોખાંજ પાણીની સપાટીઉપર તરતાં રહ્યાં હતાં. છતાં આ ભાંગીતુટી ગયેલી મનવારોઉપરથી તોપોનો અને બંદુકોનો મારો રશિયન મનવારોઉપર મારવાનો છેક અંતની ઘડીસુધી ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યો હતો; જ્યાંસુધી ટકી શકાય, ત્યાંસુધી આ બહાદુર ઓટોમન લડવૈયાઓ રશિયન વેરીઓને તાબે થયા નહીં. પણ આખરે જ્યારે તેઓનાં તુતક માર્યા ગયેલાઓથી ચિકાર ભરાઇ જવા લાગ્યાં, ત્યારેજ એકપછીએક તે મનવારોઉપરથી તોપોનો મારો, અને બંદુકનો બારો ચલાવવામાં આવતા બંધ થયા; જ્યારે કે ઝખ્મી થયેલા, કપાઇ વઢાઇ ગયેલા, અને કાળાડણક થઇ ગયેલા આ બહાદુર ટર્કિશ લડવૈયાઓમાં જરા પણ કુવત ન રહ્યું. જ્યારે તેઓ પોતાની તોપોનીઆસપાસ ફરવાને, કે બંદુકો પાછી ભરવાનેવટીક અશક્ત થયા, ત્યારેજ તેઓએ લડવાનું મોકુફ કીધું, પણ ત્યાંસુધી તો તેઓ જેમ લડાય તેમ લડયા.

દરેક ઠેકાણે લડાઈ છેકઉપર આવીને લડવામાં આવી હતી. હમલો કરનારાઓ ઘણા જનુની બન્યા હતા, કે પોતાનો બચાવ કરનારાઓ બહાદુરીથી લડયા હતા, તે કેહેવું માહાલછે. બંધે બાજુતરફથી ભારે હેમત દેખાડવામાં આવી હતી. પણ આ લડાઈમાં જે સર્વેથી વધારે લાંબી ઝપાઝપી થઈ, તે રશિયન અને ટર્કિશ એડમિરલોની ખુદ પોતાનીજ મનવારોવચ્ચે થયેલી હતી. બહાદુર ઑસમાન પાશાનીસાથે તેની મનવારઉપર આ વેળા તેની એકપુરી, અતિ ખુબસુરત અને લાયકીવાળી, આસરે ચોવીસ વર્ષોની ઉમરની બેટી પણ હતી. પ્રથમમાં જેવું પાશાને જણાયું, કે આગળ વધતો કાફલો ટર્કિશોનો નહીં, પણ દુસમનોનો હતો, તેવોજ તે પોતાની "કેબિન"માં નિચ્ચે દોડી ગયો, અને પોતાની બેટીને

વહાણના એક મછવામાં બેસી કેનારે નિકળી જવાની અર્ઝ કીધી. પણ તેની માયાળુ બેટી ઝિલ્લાહે પોતાના બાપને આ વખતે છોડી જવાની સાફ ના પાડી—અંતની ઘડીસુધી તેની-સાથેજ રેહેવાનો તેણીએ પોતાનો એરાદો ઝાહેર કર્યો—જો ખુદા તેના બાપને ફતેહ બખશવાની મેહરબાની કરે, તો સૌથી પેહેલી પોતે તેને મુબારકબાદી આપવાની ઈચ્છા જણાવી—પણ જો તેથીઉલટું તે માર્યો જાય, તો પોતે પણ તેનીસાથેજ મરવાનું પસંદ કીધું. કેવી હેતવંતી અને બહાદુર બેટી! તેણીનો બેટીતરીકેનો પ્યાર તેણીને તેમ કરવાને ઉશ્કેરતો હતો, તેટલામાંટે તેણીનીઉપર ગુસ્સે ન થવાને ઝિલ્લાહે પોતાના પેદરને આઝીજી કીધી; અને વળી એવીવેળા છુટાં પડતાં, તેણીને જે બેહદ દુઃખ થશે, તેમાંથી તેણીને બચાવવાને ઝિલ્લાહે પોતાના પિતાના કાલાવાલા કર્યા. આ સઘળાંઉપરથી એડમિરલને તેણીની માગણી કબુલ રાખવાની ફર્ઝ પડી; તેણીને પોતાની છાતીસાથે દાબીને તે બોલ્યો, "મારા બેટા, યાદ રાખજે, કે જયારે હું તુતકઉપર મારી ફર્ઝ બજાવવામાંટે જઈશ, ત્યારે ગમેતેવા કારણનેલીધે હું ત્યાંથી એક ડગલું પણ ખસનાર નથી!"

"પેદર, આવા લડાઈના કટોકટ વખ્તે તમો મારો કશો વિચાર કરો ના." તે બહાદુર જવાન બાનુ બોલી. "એવા વિચાર કરશો, તો તમો હેમત ખોહી દેશો. હમણાંનો બારીક સમયે તો તમારે તમારી ફર્ઝ અને તમારી આબરૂનોજ વિચાર કરવાનોછે!"

પોતાની બેટીના આ વિચારોથી તેણીના બાપને વધારે હેમત આવી; તેણે ફરી એકવાર પોતાની બેટીને ગોદમાં દાબી; અને પછી તરતજ પોતાની મનવારનાં તુતકઉપર દોડયો. ત્યારપછી તેની મનવાર અને રશિયન એડમિરલનાં ઝબરદસ્ત મોટાં વહાણવચ્ચે એક ખુનખાર લડાઈ ચાલી; જાણે પોતાની બેટીની હસ્તી તદન ભુલીજ ગયો હોય, એમ ઓસમાન પાશાએ લડયા કીધું—જાણે ગમેએવાં પણ કારણમાંટે, પોતાની બેટી સલામતછે કે નહીં તેવટીક જાણવામાંટે તેણે તુતકઉપરથી પોતાની જગ્યા કદી ન છોડવાનો ઠરાવ કીધો હોય, એમ જણાતું હતું. દુશ્મનના ઝબરદસ્ત તોપના ગોળાઓ આ બહાદુર ટર્કિશ એડમિ-રલનાં વહાણને દરેક બાજુથી કચડી નાખતા હતા, છતાં નિચ્ચે "કેબિન"માં ઝિલ્લાહ કેમછે, તેણી સલામતછે કે નહીં, તેની ખબર કાહાડવામાંટે તેણે કોઈ માણસનેવટીક નિચ્ચે મોકલ્યું નહીં. તેને લાગ્યું, કે જો તે તેણીની ખબર કાહાડવા મોકલે, અને તેની જાણમાં આવે, કે તેણી મરી ગઈછે, તો પછી આ ગમખવાર વાત જાણી, તેની હેમતને ઝબરો આંચકો લાગે; વળી આ નમકહલાલ ટર્કે વિચાર્યું, કે પોતાની ફર્ઝ અદા કરતીવેળા તેણે પોતાનાં ગમેએવાં અતલગનાં ખેશીતરફના પ્યારના ગાંઠબાબે વિચારવાનો કશો હક નથી. આપ્રમાણે આ ગઝબનાક લડાઈ ચાલુજ રહી; અને જયારે આપણે ઉપર જણાવ્યુંછે, તેમ તેની મનવારઉપર ત્રણત્રણ વાર રશિયનોએ ચઢી આવવાના યત્નો કર્યા, ત્યારે પોતાના હાથમાં નાગી તલવારસાથે આ બહાદુર ઓસમાન પાશા, પોતાના માણસોને માથે સરદારી લઇ તેઓને પાછા મારી હઠાવવામાંટે જીવજાનથી લડતો હતો.

જયારે વખ્તોવખ્ત ધુમાડો દુર થતો, ત્યારે ઓસમાન પાશા પોતાના કાફેલાની થયેલી ભારે ખરાબી જોઇ શકતો હતો; તોયે. તે કાફેલાની દરેક મનવારઉપર લડતા-સેપ.હો અને ખલાસીઓએ પોતાની ફર્ઝ દેલોજાનથી બજાવી હતી, એમ જાણી તેને ભારે સંતોષ

થતો હતો. પણ તરતજ લડાઇના ગગડાટવચ્ચે તેણે પોતાની મનવારની જમણી બાજુતરફ એક "સ્ટીમર"ના ચક્રરનો છકછક કરતો આવાઝ સાંભળ્યો—આ વેળા ઍડમિરલની મનવાર નાશિમૉફની મનવારસાથે ખીજીગમથી લડતી હતી. ઑસમાન પાશાને ખબર હતી, કે કૉન્સટૅન્ટિનૉપ્લતરફથી તેના કાફેલાસાથે ફક્ત એકજ સાદી "સ્ટીમર" આવી હતી, પણ તે તો ભાંગીને, બળીને, પાયમાલ થઇ ગઇ હતી; અને તેથી તેની મનવારનઝદીક આવતી બીજી "સ્ટીમર" રશિયન કાફેલાનેલગતી હોવી જોઇએ; તેની મતલબ ઑસમાન પાશાને પોતાની અને નાશિમૉફની મનવારવચ્ચે લઇને બંનેઉપરથી મારો ચલાવવાની હશે, એમ તેણે ધાર્યું; તેઉપરથી તેણે પોતાના માણસોને જમણી બાજુની તોપોઉપરથી મારો ચલાવવાને તૈયાર કરી રાખ્યાં—પણ તેટલાંતો ધુમાડાનીવચ્ચેથી ઑસમાન પાશાએ ટર્કિશ વાવટો તેઉપર ઉડતો જોયો. થોડીજ "મિનીટો"માં તેની મનવારનીઅડોઅડ ટાઇફ આવી લાગી, અને ઑસમાન પાશાની મનવારઉપર ટવારિક ચડી આવ્યો.

ટવારિકના લશ્કરી પુશાકઉપરથી ઑસમાન પાશાએ તરત જાણ્યું, કે તે એક એડી-કાંગની પદવી ધરાવનાર હતો; અને જ્યારે તેને ખબર થઇ, કે રૂમાલિયાના વડા સેનાધિપતિતરફથી તે આવ્યો હતો, ત્યારે તેણે તેને ખરાં દિલથી આવકાર આપ્યો. ટવારિકે ઍડમિરલને ખબર કીધી, કે તેની "સ્ટીમર" ટાઇફઉપરથી થયેલા મારાનેલીધેજ રશિયન મનવાર સળગી ઉઠીને થોડાક વખ્તઉપર નાશ પામી હતી; અને પછી તેને સોંપવામાં આવેલો પયેગામ તેણે ઑસમાન પાશાને સ્વાધિન કીધો.

ઑસમાને તે "પાકેટ" તરત ઉખેડ્યું; અને તેમાં લખેલી બાબતઉપર ઉતાવળે પોતાની નજર ફેરવી ગયો, અને પછી બોલ્યો, "નામદાર વડા સેનાધિપતિનો હુકમ હું ઘણીજ ખુશીસાથે બજા લાવતે, પણ એક કલાકપછી મારી સરદારીતળેનો આ કાફેલો સદંતર નાશ પામશે! તે નામદાર મને ફર્માવેછે, કે એશિયામાં પડેલાં લશ્કરને ખુરાકી, દારૂગોળો, હથિયારો, વગેરે પહોંચાડ્યાપછી મારે ડૅન્યુબ નદીનાં મુખઆગળ પુગી જવું, અને ત્યાં ખુશ્કીઉપર જે લડાઇની યુક્તિ તેવણે રચીછે, તેમાં મારે પણ ભાગ લેવો." પછી પોતાની આસપાસ નજર ફેરવીને, "હવે તમો પોતેજ વિચાર કરો, કે ખુદ એશિયા માઇનર જઇ મારૂં કામ બજાવવાજેવી હાલતમાં હું છઉં!"

જ્યારે આમુજબે ઍડમિરલ અને એડી-કાંગ મનવારનાં તુતકઉપર ઉભા રહી પોતપોતાવચ્ચે વાતો ચલાવતા હતા, ત્યારે આસપાસ લડાઇના ઝબરા ધડાકાઓ તો ચાલુજ હતા, અને તોપો ફુટવાના ભારે આવાઝો તેઓના કાનો ફાડી નાખતા હતા; તેઓની આસપાસ ગોળીઓનો વરસાદ વરસતો હતો; પણ તેછતાં ટર્કિશ ઍડમિરલના ચેહેરાઉપર જરા પણ ધાસ્તીની નેશાનો જણાતી નહતી–તેમજ ટવારિક પણ તેવીજરીતે શાંત અને હેમતી ચેહેરાસાથે ઉભો રહ્યો હતો.

તેને આરીતે બિનદહશતે ઉભેલો જોઇ ઑસમાન પાશાએ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને બોલ્યો, "તમો એક બહાદુર જવાન છો, અને હું ઉમેદ રાખું છું, કે અલાહ આ ખટપટમાંથી તમારી જેંદગી સલામત રાખશે, કે જેથી હવેપછી બહાદુરીમાટે તમારૂં નામ વખણાશે."

પાશાના આવા માયાભરેલા અને ઉત્તેજન આપનારા શબ્દોનેમાટે પોતાનો ઉપકાર પોતાના ચેહેરાઉપર દેખાડીને ટવારિક બોલ્યો, "હવે હું પાછો ટાઈફ઼ઉપર જાઉંછું, કે જેથી મને રશિયન ઍડમિરલની મનવારઉપર બીજી બાજુથી હમલો કરવાનું બની આવે."

ઑસમાન પાશા—"નહીં, તેમ કરવું હવે ફોકટનુંછે, માટે હવે બનતાંતુલિક તમો ટાઇફ઼ને જેમ બનેએમ નુકશાનીમાંથી દુરજ રાખો, કે જેથી તક મળવે મારા કાફ઼ેલાના થોડાઘણા પણ માણસોને તેઉપર ઉપાડી લઇ બચાવવાને કામ લાગે, કે જેથી તેઓ ઘાતકી રશિયનોના હાથમાં બંદીવાનો થતા બચે."

હજીતો ટર્કિશ ઍડમિરલ આ બોલો બોલી ન રહ્યો, તેટલાં તોપનો એક ગોળો તેને લાગ્યો; અને તે બીચારો તુતકઉપર તુટી પડયો. ટવારિકે તે પછડાઇ પડેલા સરદારતરફ઼ જરાસરખી નઝર ફ઼ેરવી તેટલાં જે ઇઝા તે બાપડાને થઇ હતી, તે તે પુરેપુરી જોઇ શકયો; એક પગ ઘુંટણુનીનિચ્ચેથી સાફ઼ ઉડી ગયો હતો—બીજો કમકમાટભરેલીરીતે છુંદાઇ છરાઇ ગયો હતો, અને તેનાં હાડકાં માંસ તોડીને તેનાં ફ઼ાટેલાં "પાટલુન"માંથી બાહાર નિકળી આવ્યાં હતાં.

આ માઠો બનાવ જોઇ પોતાના માનીતા ઍડમિરલનીપાસે ત્રણ કે ચાર ખલાસીઓ તરત દોડી આવ્યા, અને તેઓને ટવારિકે કહ્યું, "દોડો! દોડો! જલદી *'સરજ્યન'ને બોલાવો!"

ઑસમાન પાશા—"નહીં, નહીં, જે બીચારા બચી શકે તેવા હોય, તેઓનીજ માવજતમાટે 'સરજ્યન'ને રેહેવા દેઓ; મારી હાલત હવે આશાવગરનીછે! ઓહો! મારી બીચારી બેટી——"

ટવારિક આ વેળા તુતકઉપર ઘુંટણિયે પડીને પોતાના હાથોમાં ઑટૉમન ઍડમિરલને-પકડી રાખ્યો હતો, તે આ સાંભળીને તરત બોલી ઉઠયો, "અગરજો તમો નામદારને તમારાં કુટુંબને કેથે કાંઇ કેહેવડાવવું હોય, તો——"

ઑસમાન પાશા—"મારી વાહાલી બેટીસેવાય આ દુનિયામાં મારેમાટે રડનાર કોઈ પણ બીજું ખેશી નથી, અને તેણી નિચ્ચે મારી 'કૅબિન'માં છે. જલ્દી તેણીનીપાસે જાઓ—તેણીને તમારાં ટાઇફ઼ઉપર લઇ જાઓઃ કારણકે મેં તો મારો ઠરાવ નક્કી કીધોછે! હું અંતની ઘડીસુધી આ મનવારઉપરથી લડીશ; કારણકે થોડીજ 'મિનીટો'માં રશિયનોની ફ઼તેહ થશે. તમે ઘણા આબરૂદાર અને પ્રમાણિકછોઃ કારણકે આબરૂદારસેવાય બીજો કોઇ શખ્સ મહાન ઓમર પાશાના ભત્રીજાનો મગરૂરીભરેલો સંબંધ ધરાવે નહીં. તમારી સંભાળમાં હું મારી ઝિલ્લાહને સોંપુંછું——"

ટવારિક—"અને હું પણ તમારૂં આ કામ નમકહલાલીથી અને બરાબરરીતે બજા લાવવાનાં કસમ ખાઉંછું!"

પણ હવે એક ઘણોજ દેલ ફ઼ાડી નાખનારો દેખાવ નઝરે પડયો, તે શું હતો, તે આપણે આવતાં પ્રકરણમાં જાણીશું.

---

*જુઓ નોટ ૫૫ મી.



પ્રકરણ ૨૪ મું.

ઝિલ્લાહ.

હજીનો ઓમર પાશાનો ભત્રીજો બોલી રહ્યો નહીં, તેટલાં ઝિલ્લાહ પોતેજ તુતક ઉપર દોડી આવી. કોઇ રીતે તેણીને ખબર પડી હતી, કે તેણીનો બાપ ઝખ્મી થયો હતો; તેણી તે સાંભળી વધુ વખત નિચે રહી શકી નહીં; એન્તેઝારી અને ગમથી અર્ધી દીવાનીજેવી તેણી ઉપર દોડતી આવી, કે જ્યાં તેણીની સેવાની હવે અગત્યછે, એમ તેણીને લાગ્યું.

પોતાના કપાઇવઢાઇ ગયેલા પ્યારા બાપની ખરાબીભરેલી અવસ્થા જોતાંજ, તેની બાજુમાં તેણી ઘુંટણિયે પડી; પોતાના હાથોમાં તેને ઉંચક્યો—તેના ગાલો ચુમીઓથી ભરી નાખ્યા; અને પછી જાણે તેણીને તેણીની હમણાં ફર્જ શું હતી, તે એકાએક યાદ આવ્યું હોય, તેમ પોતાનાં દુઃખને એક બાજુએ મુક્યું, અને પોતાનું કામ બજાવવામાટે શાંત સહનશકિતથી તૈયાર થઇ. પોતાનાં મ્હોંડાઉપરનો બુરખો ફાડીને તેનો એક પાટો બનાવ્યો, અને તેવડે પોતાના બાપનાં ચુંથાઇ ગયેલા અવયવોઉપરથી પુષ્કળ વેહેતું લોહી ચુસી લીધું; આ વખ્તેજ એક નમકહલાલ ખલાસી, જે આ કમનસીબ બનાવ જોતાંજ નિચે દોડી ગયો હતો, તે કપડાંના બીજા પાટાઓ અને ધાનું કપડું લઇને તરત ત્યાં આવી લાગ્યો.

આ વખ્તે જ્યારે પોતાના બાપના ઝખ્મોની સારવાર ઝિલ્લાહ ઘુંટણિયે પડીને કરતી હતી, ત્યારે તેણીનીઆસપાસ બંદુકની ગોળીઓ ઘુમતી હતી, અને કાન ફાડી નાખેએવા લડાઇના ધડાકાઓ થતા હતા; ટચારિક પણ તેણીની બાજુમાંજ ઘુંટણઉપર પડીને જોઇતી મદદ કરતો હતો. આપ્રમાણે થોડીક "મિનીટો" પસાર થઇ ગઇ—તે સઘળો વખ્ત ઓસમાન પાશા પોતાની બેટીને તેને છોડી જવાને કાકલુદીભરી અર્જ કરતો હતો, અને ટાઇફ ઉપર તેણીને લઇ જવાને ટચારિકને ફર્માવતો હતો. પણ ઝિલ્લાહ પોતાની ફર્જથી જરા પણ હટી નહીં; અને ટચારિક પણ તેણીને તેણીના ફેરેસ્તાઇ કામમાંથી લઇ જવામાટે વચ્ચે પડવાની હેમત કરી શક્યો નહીં. જોકે તેણીનીઆસપાસ મોતનો દેવ ભમ્યા કરતો હતો, જોકે જે ઘડી જતી, તેમાં તેણી માર્યા જવાની અણીઉપર હતી, તોયે તેણીની ફર્જનીવચ્ચે આવી, તે જગ્યાએથી તેણીને ખસડી જવામાં, અને તેમ કરીને તેણીની પોતાના બાપતરફની સૌથી પવિત્ર ફર્જમાં પડવાનું તે પવિત્રાઇ તોડવાબરાબર સમજતો હતો.

જોકે આ વખ્તે તેણી અતિશય દુઃખમાં હતી, છતાં તેણીનો ચેહેરો ઘણો ખુબસુરત લાગતો હતો. પોતાની દુઃખી લાગણીનો ઉમળકો તેણી ઘણી મક્કમપણે દાબી રાખતી હતી, એમ તેણીનાં મ્હોંડાઉપરથી ખુલ્લું જણાઇ આવતું હતું. આ વખ્તે તેણીનાં માથાંઆગળથી તોપનો એક ગોળો એટલોતો નજદીકથી પસાર થઇ ગયો, કે તેથી હાલતો પવનવટીક તેણીના ગાલને લાગ્યો, અને તેણીના છુટા થઇ ગયેલા બાલોવટીક તેનેથી હાલ્યા, પણ તેણીએ તેથી જરા પણ હારી ખાધી નહીં—તેણી જરા પણ બ્હીહી નહીં; અને જ્યારે તે ગોળો તેણીથી ફક્ત ત્રણ કે ચાર વારજેટલો દુર તુતક ફાડીને અંદર પેવસ્ત થયો, ત્યારે

પાંસળીઓના જે કટકાઓ તેથી ઉડ્યા, તેમાંના એકાદથી પોતાના પ્રિય પિતાને કશી વધુ ઇજા થઇછે કે નહીં, તે જોવા તેને પાટા બાંધતાં ફક્ત એક "મિનીટ" તેનાં મ્હોંડાતરફ જોયું.

ઑસમાન પાશાના ઝખ્મી થએલા ભાગોઉપર ધાનું કપડું તથા પાટાએ હજી તો પુરેપુરા બંધાઇ રહ્યા નહીં, તેટલાંજ તે વહાણને મથાળે એક ઝબરો ધસારો થયો; ચીચિયારીઓ, બુમો, પુકારો, એકમેકસાથે અથડાતાં હથિયારોના આવાજો, અને જલદી દોડતાં ઘણાં પગલાંઓ, વગેરેથી જણાયું, કે આખરે રશિયનોએ ચોથીવાર તે મનવારઉપર ધસારો કર્યો હતો.

ઑસમાન પાશા નબળે ધીમે સાદે બોલ્યો, "ઓહ! કોઇ મારી તલવાર આપો!" એમ બોલી તેણે ઉઠવાની કોશેશ કીધી, પણ લાચાર થઇ પાછો પડ્યો.

ટ્વારિક—"એવણને મારી 'સ્ટીમર'ઉપર આપણે લઇ જઇએ. જલ્દી કરો! ઉતાવળા થાઓ!"

ઑસમાન પાશા—(બહાદુરીથી) "નહીં, કદી નહીં—ખુદાના કસમ લઇ કહુંછું, કે તેમ હું થવા દેનાર નથી! જે કોઇ મારાં પોતાનાં વહાણનાં તુતકઉપરથી મને ખસાડશે, તેને હું મારો કટ્ટો વેરી ગણીશ. ટ્વારિક, મારી ઝિલ્લાહને ત્યાંથી લઇ જાઓ! મારી બેટીને લઇને ત્યાંથી જતા રેહો!"

ટ્વારિક—"બાનુ, હું તમોને આજીજી કરી કહુંછું, કે તમારા બાપનો સુખન કબુલ રાખો! એક બેટીએ પોતાના બાપતરફ જે પણ કરવા ઘટે, તે સર્વે તમોએ કર્યુંછે, અને——"

પાછી દુઃખથી દીવાનીજેવી થઇ જઇને, ઝિલ્લાહ બોલી ઉઠી, "નહીં—હું કદી પણ એવણને છોડી જનાર નથી! હું કદી પણ એવણથી દુર થનાર નથી! હું મારા વાહાલા પેદરનીસાથેજ મરીશ!"

ટ્વારિક—"ત્યારેતો ખુદા મારો શાહેદછે, હું તમો બંનેનો છેલ્લી ઘડીસુધી બંચાવ કરીશ!" એમ બોલી આ બહાદુર જવાને પોતાની શમ્શેર મિયાનમાંથી ખેંચી, અને દુશ્મનોનીસામે થવાને ફર્યો.

મનવારના આગળા ભાગઉપર ચઢી આવેલા રશિયનોને અટકાવી રાખવામાટે થોડીક "મિનીટો"સુધી તો ઑસમાન પાશાના થોડાક બાકી રેહેલા બહાદુર પણ હાલહવાલ થઇ ગયેલા ખલાસીઓ ફતેહ પામ્યા, પણ પછી જ્યાં ઑસમાન પાશા પડેલો હતો, ત્યાં મનવારના કોટઆગળ જંગલી અને જનુની દેખાવના *મસ્કોવીટ ખલાસીઓના ધાડાંનેધાડાં ધુમાડાનીઅંદરથી ધસી આવ્યાં; તેઓના હાથોમાં વહાણોને પકડવાની આંકડીઓ, કુહાડીઓ, તલવારો, અને "પીસ્ટોલો" હતી; અને ટ્વારિકસાથે તેઓનીસામે થવા અને લડવામાટે ટર્કિશ ખલાસીઓની સંખ્યા તો ઘણી નહાની, ફક્ત મુઠીભર હતી, તોપે પણ રશિયનોને પેહેલાં તો મારી હઠાવ્યામાં આવ્યા; પણ તેઓ ફરીફરીથી હલ્લો લાવ્યા, અને પછી ટર્કિશ મનવારઉપર મધમાખીનાં ટોળાંનીપેઠે ઉભરાઇ ગયા. એક શીંહનાજેવી બહાદુરીથી ટ્વારિક લડ્યો; અને તેનાં હથિયારથી ઘણાએક રશિયન ખલાસીઓ કપાઇ મુવા.

*જુઓ નોટ ૫૬ મી.

પણ આખરે મનવારના બીજા ભાગતરફથી બીજા વધુ રશિયનો ઉપર ધસી આવ્યા; અને પાછળા ભાગતરફથી મસ્કૉવીટ દરિયાઇ સેપાહો તુતકઉપર ચઢી આવ્યા.

આ જોઇ જ્યાં ઑસમાન પાશા પડેલો હતો, તે જગ્યાએ ટ્વારિક દોડી ગયો, અને પોકારી ઉઠ્યો, "હવે તો એવણને ત્યાંથી લઇ જવાજ જોઇએ! એક બીજી પળ વધુ થશે, તો પછી તેમ કરી શકાશે નહી!"

પણ ઝિલ્લાહે તો કશો જવાબ દીધો નહી; પોતાના બાપની છાતીઉપર માથું નાખી તેણી ઘુંટણ ભરડિયે તેનીઆગળ પડેલી દેખાઇ;—અને ઑસમાન પાશાનો હાથ તેણીની ગર્દનઆસપાસ વિંટળાયલો હતો; પણ આ વેળા તેણી બેશુદ્ધ થઇ ગયેલી હતી. પાશા પોતે પણ અર્ધી બેભાન હાલતમાં પડેલો હતો; ટ્વારિકે જોયું, કે હવે જે દરેક ઘડી જાયછે, તે અતિ કીમતીછે, માટે તેણે બે કે ત્રણ ખલાસીઓને ઍડમિરલને ટાઇફઉપર ઉંચકી જવામાં મદદ આપવા બોલાવ્યા. તેણે પોતે ઝિલ્લાહને પોતાના મઝબુત હાથોમાં ઉંચકી; જાણે બેભાનીમાં કાંઇ બડબડતો હોય, તેમ ઑસમાન પાશાને ધીમેથી બોલતો તેણે સાંભળ્યો: પણ વખ્ત બારીક આવેલો જોઇ, તે સાંભળવાને તે થોભ્યો નહીં. આ વેળા રશિયન વહાણતરફથી ટર્કિશ મનવારતરફ ધુમાડાનું એક વાદળું ધસડાઇ આવ્યું, અને તેમાં તેને લાભજ થયો; થોડીજ "મિનીટો"માં તે ઍડમિરલની બેટીને પોતાની "સ્ટીમર"નાં તુતકઉપર સહીસલામત લઇ જવાને ફતેહ પામ્યો. ત્યાં તેણીને લાયક સંભાળમાં સોંપીને—કારણકે તેણી હજી બેશુદ્ધ હાલતમાંજ હતી—અને તેણીને નિચ્ચે "કૅબિન"માં લઇ જવાનો હુકમ આપીને, ટ્વારિક પોતાની ટાઇફના અંદર દાખેલ થવાના રસ્તાતરફ ઉપર પાછો ધસ્યો, એવી આશાથી, કે ટર્કિશ ઍડમિરલને લઇ આવવામાં તે મદદ કરે.

પણ ટ્વારિકે ત્યાંતો તેને દિઠા નહી: જે ખલાસીઓની તેણે મદદ માંગી હતી, તેઓ આ ઘુંદાઇછડાઇ ગયેલા સરદારને નિચ્ચે ઉતારતા હતા. તે જોઇ ટ્વારિકે એક "મિનીટ" પણ ખોવાવગર શું કરવું, તે નક્કી કરી નાખ્યું. તે ઍડમિરલની મનવારની બાજુએ દોડી ગયો—એકવાર પાછો તેનાં તુતકઉપર પહોંચી ગયો—પણ ત્યાં તેણે પોતાને રશિયન સેપાહોનાં એક ટોળાંનીવચ્ચે જઈ લાગેલો દિઠો. તેઓ મોટી સંખ્યામાં હોવાથી તેનીઉપર ભુખ્યા વરૂઓનીપેઠે તુટી પડ્યા; અને એક પળમાં તેને પોતાનો કેદી બનાવ્યો. આએજ વખ્તે તેણે રશિયનોને નાશિમોફની મનવારઉપર બહાદુર ઑસમાન પાશાને લઇ જતો જોયો; કારણકે હવે રશિયનોની સંપૂર્ણ ફતેહ થઇ હતી.

ટર્કિશ મનવારનાં તુતકઉપરથી, કે જ્યાં તેને બંદીવાનતરીકે પકડવામાં આવ્યો હતો, તેણે જરાસરખી નઝર દીધી, તો તેને માલુમ પડ્યું, કે રશિયન ખલાસીઓનું એક ટોળું તેની ટાઇફઉપર હવે હલ્લો કરવાની તૈયારી કરતું હતું; આ જોઈ, તેણે પોતાના કૅપટનને તેને નામે બોલાવીને પોકાર્યું, "ત્યાંથી તમે નિકળી જાઓ! જલદી ત્યાંથી જતા રેહો!"

તેજ ઘડિએ ટાઇફના કૅપટને પોતાના ઇજનેરોને "સ્ટીમર"ને જલદીથી ચલાવી જવાનો હુકમ પોકાર્યો, અને તેજ ઘડિએ એક રશિયન સેપાહે પોતાના હાથમાંની બંદુકના કુંદાનો ફટકો ટ્વારિકને જોરથી લગાવ્યો, કે તે નિચ્ચે તુટી પડ્યો. ટાઇફના કૅપટનને વખ્તસર ચેતવણી આપવાની શિક્ષાતરીકે આપ્રમાણે જનુની હમલો તેનીઉપર કરવામાં આવ્યો હતો,

પણ તેથી ટ્વારિકને ફક્ત સ્હેજ ઝણઝણાટ થવાઉપરાંત કશી વધારે ગંભીર પ્રકારની ઈજા થઈ નહતી— તેમજ તે બેભાન પણ થઈ ગયો નહતો: જાણે એક વાઘ પોતાની છુપાવાની જગ્યાએથી કુદે, તેવી ઝડપથી આંખના એક પળકારામાં તે પાછો ઉઠી ઉભો થયો, અને પેલાજ જંગલી રશિયન સેપાહના હાથમાંથી તેણે તેની બંદુક ઝુટાવીને તેજ ઘડિએ તેનાં માથાંમાં એવાતો એક સખ્ત ફટકો લગાવ્યો, કે તે મુર્દાંજેવો થઈ તુતકઉપર પડ્યો, અને પછી અદભુતરીતે તે બંદુકને પોતાનાં માથાંઉપર ફેરવતોફેરવતો તે આગળ વધ્યો. જે બીજા સેપાહો તેને બાગનેટથી વિંધી નાખવાને આ વેળા આગળ વધ્યા હતા, તેઓ આ જોઈ ડરી ગયા, અને તેથી તેઓમાંથી ટ્વારિક પોતાનો રસ્તો કાપી જવા પામ્યો. તરતજ તે મનવારના દાખેલ થવાના દાદરઆગળ જઈ પહોંચ્યો: વળી ત્યાં ઉભેલા એક રશિયનને પહોંતો કરી મુક્યો—આ જોઇ તેનીતરફ પુષ્કળ બંદુકો છોડવામાં આવી: પણ તેજ ઘડિએ તે રશિયન શત્રુઓનીવચ્ચેથી ગેબ થઈ ગયો.

તેઓ સમજ્યા, કે તે માર્યો ગયો હતો, અને દાદરઉપરથી નિશ્ચે દરિયામાં તુટી પડ્યો હતો. અલબતાં તે દરિયામાં હતો એ તો ખરૂં; પણ તે કાંઇ મરી જઇને તેમાં પડ્યો નહતો, પણ પોતાની ખુશીથી કુદી પડ્યો હતો; અને પોતાનાં સઘળાં ઝોરસાથે ટાઇફતરફ તરી જતો હતો. ઝડફથી પાણી કાપતા તેના હાથો રશિયન સેપાહોએ જોયા; કારણકે તે એક ઘણો અચ્છો તરનાર હતો. દમબદમ ગોળીઓ તેનીઉપર છોડવામાં આવી; પણ તેથી જરાબી ઈજા પામવાવગર તે આગળ વધ્યો ગયો. તેનો આવાઝ મોજાઓઉપરથી સંભળાયો; થોડીજ વારમાં હવે તે ટાઇફનાં તુતકના એક છેડાઉપર ઉભેલો દેખાયો.

ત્યાં પહોંચતાંજ તેણે પહેલી ખબર ઝિલ્લાહની પુછી, અને તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તેણી હજી બેભાનીમાંજ પડેલી હતી. તેમછતાં ટાઇફના તબીબે તેને ખાતેરી આપી, કે જોખમજેવું કશું નહતું. તેણીના બાપ દુશ્મનોને હાથ પકડાવાની માઠી ખબર તેણીને જણાવવાની હજી થોડી વાર હતી, તેથી ટ્વારિકને સંતોષ મળ્યો; કારણકે તેને ખબર હતી, કે તેની "સ્ટીમર" ઘણી કફ્ઝ હાલતમાં આવી પડી હતી—અને તે જો રશિયનોના વહાણોમાંથી છટકી જવા પામે, તો તે એક મોજેઝોજ ગણાય—કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે હજી ઝબરી લડાઇ થવાની બાકી હતી. તેટલામાટે તુતકઉપર પોતાની હાઝેરી આપી, પોતાથી બનતી મદદ "સ્ટીમર"ના માણસોને આપવાને તે ખુશી હતો.

હાલમાં લડાઇ તો તદન પુરી થઇ હતી; ધુમાડો સદંતર દુર થઈ ગયો હતો; અને તેનું પરિણામ ઘણું દુઃખદાયક નઝર આવતું હતું. ઑસમાન પાશાના કાફેલાનાં અર્ધાંઅર્ધ-કરતાં પણ વધારે વહાણો ડુબી ગયાં હતાં; અને બાકીનાં ફક્ત બળી ગયેલાં લાકડાંનાં ઢીમસાંજેવાં બેડોળ આકારનાં તર્યા કરતાં હતાં. તેઓમાંના કોઇઉપર એક ડોળ પણ બાકી રહ્યો નહતો. દરિયો ભાંગી ગયેલાં અને બળી ગયેલાં લાકડાંના કટકાઓ અને પાટિયાંઓથી તમામ ભરાઈ ગયો હતો; ડોળને કે બીજી કાંઈ વસ્તુને વળગી રેહેલા બીચારા ટર્કિશ ખલાસી-ઓમાંના જે કોઇ નઝરે પડતા, તેઓને બંચાવી લેવામાંટે દયાળુ ટ્વારિક પોતાની "સ્ટીમર" ટાઇફને વારંવાર આગળ વધતી અટકાવતો હતો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ એક રશિયન "સ્ટીમર" ઉડી ગઇ હતી, અને બાકીની સઘળીને લડાઇથી સખ્ત નુકશાની થઈ હ

આ સર્વે દેખાવ લાંબો વખ્તસુધી નિહાળવાને ટવારિકને બન્યું નહી; કારણકે તરતજ બે ન્હાની રશિયન મનવારો ટાઇફઉપર હલ્લો લાવી; અને જે ઘણી આગળ હતી, તેને તોપોનો મારો પ્રથમ શરૂ કીધો. પણ સારાં નસીબે ટાઇફના કૅપટનને તેતરફના કેનારાની ઘણી સારી માંહેતી હોવાથી તે બનતાંસુધી સલામતીથી જવાય, એટલો કેનારાનીનઝદીકમાં પોતાની "સ્ટીમર" લઇ જવા લાગ્યો. "એનજીનો" પણ ઘણાં ઝોરથી ચલાવવા માંડયાં; અને તે સુંદર વહાણ ઘણી ઝડપથી સડસડાટ આસાનીથી પોતાનો રસ્તો કાપવા લાગ્યું. તોપે પેહેલીજ રશિયન મનવાર ઘણી ધાસ્તીભરેલીરીતે આગળની આગળ રહી; તે એટલી નઝ-દીક કે તેઉપરથી છોડવામાં આવતા ગોળાઓ ટાઇફની બાજુઉપર લાગતા હતા. તેઓ માંહેલો એકાદ જો "સ્ટીમર"ના પંખાને લાગે કે "એનજીન"વાળા ઓરડામાં દાખેલ થઇ નુકશાન કરવા પામે, તો તે "સ્ટીમર"ની કઝા આવી બને! કૅપટને પોતે પોતાને હાથે એક તોપની નેમ તાંકી—અને પછી તે તોપ છોડી તે જે કરવા ધારતો હતો, તેમાં તે તદન ફતેહ પામ્યો—તેણે ઘણીજ સરસ નેમ લીધી હતી. તોપનાં ફુટવાસાથેજ દુશ્મનની મન-વારનો સૌથી આગળનો અને સૌથી મોટો ડોળ તુટી પડ્યો. આ બનાવથી તે આગળ વધતી અટકી પડી, અને તેની અને ટાઇફનીવચ્ચેનો અંતરો વધી ગયો, અને તેથી ટાઇફને બીજો ગોળો છોડવાની પણ ઝરૂર રહી નહી.

એક કલાક વિત્યાપછી આ બંધે રશિયન મનવારો તે ઑટૉમન "સ્ટીમર"થી ઘણી દુર પડી ગઇ. આ વખ્તે ટવારિકને ખબર કરવામાં આવી, કે ઝિલ્લાહ શુદ્ધીમાં આવીછે, અને દીવાનીજેવી થઇ પોતાના બાપની ખબર પુછેછે. તેઉપરથી ટવારિક નિચ્ચે તેણીની "કૅબિન"માં ગયો; ઝિલ્લાહે તેને તરતજ ઓળખ્યો; અને પોતાના બાપની હકીકત જાણ-વાને કરગરીને અર્ઝ કરવા લાગી. તેણે ડાહાપણ વાપરીને ધીરેધીરે સર્વે હકીકત તેણીને ખરેખરી જણાવી; તેણે તેણીને જણાવ્યું, કે જ્યારે તેને પાશાને છેલ્લો જોયો હતો, ત્યારે જીવતો હતો, પણ તે રશિયનોને હાથ જઇ પડ્યો હતો, પણ તેમ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ હતું, કે તેને ખુદ પોતાનાં વહાણનાં તુતકઉપરથી ખસાડી લઇ જઇ દોસ્તોના હાથોમાં બચી જવાને સારૂ ના પાડયું હતું. પોતાના બાપથી વિખુટી પડવાનેલીધે ઝિલ્લાહ લગભગ દીવાનીજેવી થઇ ગઇ, અને તે પણ વળી એક બંદીવાન! જોકે તેણી કુદરતીરીતે ઘણી શાણી અને ગરીબ સ્વભાવની હતી, છતાં પોતાની દુઃખી લાગણીના ગુસ્સામાં તેણીએ ટાઇફઉપર જેઓ હતા, તે સર્વે જણાને ઍડમિરલને બીદરકારીથી છોડી આવવામાટે ઠપકો આપ્યો.

આ વેળા તબીબ પણ "કૅબીન"માં હાઝેર હતો, તેણે ઝિલ્લાહને નર્માશભરેલે સાદે ઠપકો આપ્યો, "બાનુ, અગરજો તમો જાણો, કે તમોને રશિયનોના હાથમાં કેદ પકડાતાં કેવી બહાદુરીથી આ બહાદુર જવાને બંચાવ્યાંછે—હું કહુંછું, કે અગરજો તમો જાણો, કે તમારા બાપને બંચાવવાને આ માયાળુ શખ્સે કેટલી ઝહમત અને જોખમ ઉઠાવ્યાંછે, તો તમો અમારીસાથે એને પણ ઠપકામાં સામેલ કરો નહી."

પછી ટવારિક બીજી વાર કેવીરીતે રશિયન મનવારઉપર ગયો હતો—તે કેવીરીતે ત્યાં કેદ પકડાયો હતો—અને કેવીરીતે તેને પોતાની ઝેંદગી બંચાવવામાટે દરિયામાં તરવું પડયું હતું—કેવીરીતે તેનાઉપર ગોળીઓનો મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે સર્વેનું તે તબીબે બયાન કરી સંભળાવ્યું. તબીબને આ સઘળું બોલતાં ટવારિક અટકાવ્યોછતાં, તેની

કશી પણ દરકાર કરવાવગર સર્વે બીના આ પ્રમાણિક દેલનો ટર્ક અવલથીઆખરસુધી કહી ગયો. પોતે ટવારિકને જે ગેરઇન્સાફ કીધો હતો, તેમાટે ઝિલ્લાહ દેલમાં હવે ઘણી દુઃખી થવા લાગી; તેણીએ તબીબનો સર્વે અહવાલ ધ્યાનથી સાંભળ્યો હતો—તેણીનો ગુસ્સો હવે ઉતરી ગયો હતો, છતાં તેણીનું દેલ તો હજી ઝખ્મીજ હતું—અને તેણીએ હવે ટવારિકને કહ્યું, "મારી ઘણીજ નમકહરામ અને નાલાયક ચાલમાટે તમો મને માફ કરશો?"

ટવારિક—"બાનુ, હું કાંઇ તમારીઉપર ગુસ્સે થયો નથી, એટલે તમોને માફ કરવાજેવું કશું નથી. હું તમોને થયેલું દુઃખ સમજુંછું. તમારા દોસ્ત અને મદદગાર થવાને મેં તમારા બાપને કોલ આપ્યો હતો, અને હું તે મારો કોલ કદી પણ તુટવા દઇશ નહીં."

આ સાંભળી ઝિલ્લાહે પોતાનો હાથ ટવારિકને આપ્યો; તેણીને માફ કરવાની ફરીફરીથી અર્ઝ કીધી; અને તેણીનેમાટે તથા તેણીના પિતાનેમાટે તેણે જે કીધું હતું, તેમાટે ખરા દેલથી ઘણોઘણો ઉપકાર માન્યો.

ટાઇફના કૅપટનસાથે થોડીક મસ્લહત ચલાવીને, ટવારિકની ભલામણથી એવું ઠરાવ્યામાં આવ્યું, કે સિનોપખાતે જે ત્રાસદાયક મોહો બનાવ બન્યો હતો, તેની ખબર પહોંચાડવાને તેઓએ હવે પાધરા કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે ઉપડી જવું. આમુજબે બે દહાડામાં તેઓ તે બાદશાહી શેહેરમાં આવી પહોંચ્યા; અને ટવારિકે ઘટતી જગ્યાએ પોતાનો "રીપૉર્ટ" કર્યાપછી, શેહેરમાં આવેલા પોતાના કાકાના મેહેલમાં ગયો, કે જ્યાં હમણાં બાનુ અઇશા રેહેતી હતી. પોતે કોણ હતો, તે જણાવ્યાથી તેને ઘણો માયાભરેલો આવકાર દેવામાં આવ્યો, અને પછી તેણે ઑસમાન પાશાની બેટીબાબે સર્વે બીના તેણીને જણાવી.

ખરેખરી દોસ્તીની લાગણીસાથે લેડી અઇશાએ ઝિલ્લાહને પોતાનીસાથે રાખવાની માગણી કીધી—તેણીને પોતાનેજ ત્યાં હવેપછી રાખવાને ઘણી ખુશી દેખાડી—અને તેણીનું ભારે દુઃખ જેમ પોતાથી બનેએમ ઓછું કરવાની મર્ઝી જણાવી. ઝિલ્લાહનું અતલગતું ખેશી કોઇ નહતું, કે જેનીઆગળ હવે તેણી જઇને રેહે; વળી પોતાના બાપનાં મકાનમાં જઇ રેહેવાને તેણીનું દેલ ચાહાતું નહતું; કારણકે ત્યાં જો તેણી જાય, તો તદ્દન એકલી પડે, અને પોતાના કમનસીબ બાપનાજ વિચારો ત્યાં યાદ આવ્યા કરે, કે જે બીચારો કરપિણ રશિયનોના હાથમાં બંધવો થઇ પડયો હતો! તેટલામાટે તેણીએ ઓમર પાશાની બાયડીએ જે માગણી ટવારિકમારફતે કીધી, તે ઉપકારસાથે કબુલ રાખી. આઉપરથી ટાઇફમાંથી તેણીને બાનુ અઇશાના સુંદર મેહેલમાં લઇ જવામાં આવી.

થોડા દિવસોપછી બાનુઓની રઝા લઇ, ટાઇફઉપર સવાર થઇ ટવારિક વાર્નાખાતે પાછો ફર્યો; અને ત્યાંથી પછી તે પોતાનાં માબાપ અને કાકાનાં મથક શુમલાખાતે જવાને નિકળ્યો. બીજીંગમથી સિનોપખાતે બનેલા કમકમાટ ઉપજાવનારા બનાવની ખબર ઓમર પાશાને તો પહોંચી ચુકી હતી; વળી ટવારિકે લડાઇ વખતે દેખાડેલી બહાદુરીનો તમામ અહવાલ પણ તેની જાણમાં અગાઉથી આવી ગયો હતો; અને તેટલામાટે તેના શુમલા પાછા ફરવાપછી પોતાના ભત્રીજાને બેની પદવીએ ચઢાવવાનું વડા સેનાધિપતિએ તદ્દન વાજેબી ધાર્યું; યાને "ટવારિક બે"ના બડેખા અલ્કાબથી તે હવે ઓળખાવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

સિટાટ.

ડૅન્યુબ નદી ઓળંગીને પોતાનાં બહાદુર લશ્કરને ઓમર પાશા કેવીરીતે લઇ ગયો હતો, તે આપણે જણાવ્યું છે, અને વાલાશિયાના ઘણાંક નાકાંઓ ઘેરીને તેણે દરેક નાકે રશિયનોને ફક્ત હરાવ્યાજ નહીં, પણ ઑલ્તેનિત્ઝાના વખણાયલાં મયેદાનમાંથી પણ બુશારેસ્ટતરફ લાંબેસુધી તેઓને હાંકી કાહાડ્યા હતા. પણ આ મહાન પરાક્રમો બજાવ્યાપછી વાલાશિયામાં તરતજ ચોમાસાંની મોસમ શરૂ થઇ: ઘણાંક દહાડાઓસુધી વરસાદ મારમારનો પડવા માંડ્યો—ખિણોમાં રેલો આવી—મયેદાનો પાણીનાં ખાબોચિયાંઓથી ભરાઇ ગયાં—અને રસ્તાઓ એવા થઇ ગયા, કે તેઉપરથી તોપખાનાંને પસાર કરી શકાયું નહીં. આમુજબે રશિયન લશ્કરથી જે નહીં બની શક્યું, તે વરસાદે બજાવ્યું, યાને ડૅન્યુબ નદીની બલગૅરિયન બાજુએ પોતાનાં ફતેહમંદ લશ્કરના મોટા ભાગને વાલાશિયામાંથી કાહાડી લઇ જવાની ટર્કિશ સેનાધિપતિને ફર્જ પડી. કાલાફાટની છેક દક્ષિણે ફકત ઑટોમન લશ્કરે પોતાનો કબ્જો રાખી મુક્યો—અને તેમ કરવામાં અતિ ડાહાપણવાળા ઓમરની કાંઇ ઉંડી મતલબ હતી, કે જે આપણે હવેપછી જાણીશું.

આ કારણથી બંધે લશ્કરોવચ્ચે ભારે લડાઇ બંધ પાડવામાં આવી: અને સરદાર પોતાના શુમલાખાતેનાં શિયાળાનાં મથકખાતે પડી રહ્યો. તેનો ભત્રીજો ટવારિક સિનેપથી કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લને રસ્તે જ્યારે પાછો ફર્યો, ત્યારે ત્યાં આ બંધે કાકા ભત્રીજાનો મેળાપ થયો, અને એજ જગ્યાએ સેનાપતિએ તેનીઉપર એના ઉંચા અદ્કાબની નવાઝેશ કીધી હતી.

શુમલાખાતે ટવારિકનાં પાછા ફરવાપછી આસરે એક પખવાડિયું રહીને ઓમર પાશાને તેની મહેરદાર લેડી અઇશા, કે જેણી આ વખતે કૉન્સટૅન્ટિનોપલખાતે હતી, તેણીનીતરફથી કાગઝો મળ્યાં. તેમાં કેટલીક ખબરો એવી હતી, કે જેને ટવારિકસાથે લાગતું-વળગતું હતું, અને તેથી નવા નેમાયલા બેની ઉંડી લાગણી ઉશ્કેરાઇ હતી. એવું જણાયું, કે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે એવી ખબર આવી પહોંચી હતી, કે ઍડમિરલ ઑસમાન પાશાને બંદીવાન કરી સૅબાસ્ટૅપૉલખાતે લઇ જવામાં આવ્યો હતો, કે જ્યાં તે ઘણીજ ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં પડેલો હતો. આ ખબર સાંભળી તેની હેતવંતી બેટી ઝિલ્લાહે પોતે ત્યાં તરત જવાનો મક્કમ ઠરાવ કર્યો, અને તેણીએ પછી તરત સેબાસ્ટૅપૉલખાતે ઉપડી જવા માંગ્યું. તેણીનાં પાક કામમાંથી અટકાવવાને બાનુ અઇશાપાસે કાંઇ મુસ્તકીમ કારણ નહતું; છતાં ઘણીજ ચોકસી રાખવાની તેણીએ ઝિલ્લાહને સલાહ આપી. અઇશાએ ઝિલ્લાહને સમજાવ્યું, કે જો તેણી ઓસમાન પાશાની બેટીતરીકે સબાસ્ટૉપૉલમાં દેખાવ દેશે, અથવા જો એમ પણ ત્યાં જણાશે, કે તેણી એક ટર્કિશ રૈયતછે—તો તેણીને લડાઇની બંધીવાનતરીકે કૈદ કરવામાં આવશે; કારણકે જનુની રશિયનો તેણી પોતાના મરવા સુતેલા બાપની સારબારમાટે આવીછે, તે ભલાં કામનીતરફ જરા પણ દયાની નઝરથી જોશે નહીં. લેડી

અબ્દશાની આ માયાળુ સલાહ માન્ય કરીને ઝિલ્લાહે પોતે એક ગ્રીક બાનુનો પુશાક એખતિયાર કરવામાં કશી ઢીલ કીધી નહીં, અને ઓમર પાશાની બાયડીની મમતાથી રઝા લઇ, એક ગ્રીક વેપારી વહાણ, કે જે સૅબાસ્ટૉપોલ ઉપડી જતું હતું, તેમાં સવાર થઇ, કે જે વહાણ ગ્રીક હોવાથી તેને લડાઇસાથે કશો સંબંધ નહતો.

આ ખબર સાંભળી ટવારિક બેઉપર ઉંડી લાગણીએ ઘર કર્યું: તેને ઝિલ્લાહનેમાંટે એટલી બધી લાગણી શામાંટે લાગતી હતી? એક જવાન બાનુ પોતે આવડું જોખમભર્યું કામ માથે ઉઠાવતી હતી, તેમાંટેજ કાંઇ તેને કુદર્તી લાગતું નહતું; પણ તેનું કારણ તો કાંઈ જુદુંજ હતું; તે એજ કે તે તેણીના પ્યારમાં પડયો હતો! હા, જોકે તેઓવચ્ચેની ઓળખાણ થોડાજ વખ્તની હતી, તોયે તેણીની ખુબસુરતીથી તે તેણીનીઉપર મોહીત પડયો હતો; વળી જે અજાયબજેવા બનાવોથી તેઓવચ્ચે ઓળખ થઇ હતી, તેથી તો તેનો પ્યાર કેસ્સાહરૂપી-રીતે વધ્યો હતો.

આપ્રમાણે બીજું એક અઠવાડિયું પસાર થઈ ગયું: ડીસેમબર માસની આખરી હતી—૧૮૫૩ નું યાદગાર સાલ પુરૂં થતું હતું—જ્યારે વાર્નાથી શુમલાખાતે એવી ખબર આવી, કે પોતાને થયેલા ભારે ઝખ્મોથી ઍડમિરલ ઑસમાન પાશા સેબાસ્ટૉપોલખાતે મરણ પામ્યો હતો. વળી એમ પણ ખબર આવી હતી, કે તેની છેલ્લી ઘડિએ એક ખુબ-સુરત જવાન બાનુએ તેની ઘણી માયાભરેલી માવજત કીધી હતી, કે જેણી તેનાં મોતની છેલ્લી ઘડિએ તેને આરામ આપવાને બરાબર વખ્તેજ તે શેહેરમાં આવી લાગી હતી, અને જ્યારે તે મરણ પામ્યો, ત્યારે દીવાનીજેવી થઇ જવાથી તેનીજ બેટી હતી, એમ જાહેર થઇ ગયું હતું. તેથી વધારે શું થયું, તેબાબે વધુ કશું જણાવ્યું નહતું; આ ખબરથી હવે ઝિલ્લાહનું ત્યાં શું થશે, અને સેબાસ્ટૉપોલના રશિયન સત્તાવાળાઓ તેણીનીતરફ કેવીરીતે વર્તશે, ઈત્યાદિ વિચારોથી ટવારિકને ભારે દુઃખ થવા લાગ્યું.

તે આવી ગુંચવણભરેલી દુઃખી અવસ્થામાં હતો, તેજ વખ્તે તેના સરદાર કાકાની-હઝુરમાં તરત હાઝેર થવાનો તેને હુકમ મળ્યો, અને તે તરત બજાવવાને તેણે એક "મિની-ટ"ની પણ ઢીલ કીધી નહીં. ઓમર પાશાએ તેને ટુંકમાં જણાવ્યું, કે વધારે કીર્ત્તિ મેળવવાની તેને એક નવી તક આપવાનો તેનો વિચારછે, પણ પોતાની હંમેશની ચોકાસીમુજબે ઑટોમન સેનાધિપતિએ પોતાના નમકહલાલ અને વાહાલા ભેશી-નેવટીક તે શું કામ હતું, તે આગળથી જણાવ્યું નહીં. તેણે ફકત ટવારિકનેહસ્તક મહોર કીધેલા પયેગ્રામો આપ્યા, અને એક ટુંક સમજણ આપી, તેને જેટલી બનેએટલી ઝડપે કાલાફાટખાતેનાં લશ્કરનાં વડાઆગળ જવાનો હુકમ કર્યો.

ટવારિક ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો; અને ૧૮૫૪ના જાનેવારી માસની ૪ થી તારીખે સાંજનાં તે કાલાફાટ આવી પહોંચ્યો. યાદ રાખવું, કે આ ગામ વાલાશિયાના નૈઋત્ય-દિશાનાં ખુણાંમાં આવેલુંછે; અને સરદાર જે આખી સરહદઉપર લડાઈ ચલાવવા ચાહાતો હતો, તે સરહદની એકદમ દક્ષિણનું એક નાકું હતું, કે જ્યાં વિડિનથી ઑટોમન લશ્કર કુચ કરી આવી પડેલું હતું. પોતાની કાંઈ છુપી મતલબનેખાતેર ઓમર પાશાએ આ કાલાફાટમાં લશ્કર રાખી મુકયું હતું, અને તેટલામાંટે તેનો બંચાવ કરવાનાં સર્વે સાંધનો

ટર્કિશ લશ્કરે તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. રશિયનો પણ એક મોટી ફોજસાથે કાલાફાટથી નવ કે દશ "માઈલ"ને તફાવતેસુધી કુચ કરી આવ્યા હતા; અને તે પ્રગણાંના દરેક ગામડાંમાં પડાવ નાખ્યો હતો; નાકેનાકે કોટો ઉભા કર્યાં હતા; અને પોતાના બચાવમાટે બીજા લશ્કરી બાંધકામો તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. આ જગ્યા કે જ્યાં તેઓ મોટી સંખ્યામાં એકઠા થયેલા હતા, ત્યાંથી તેઓ કાલફાટઉપર ધુજારો લાવે, એમ જણાતું હતું.

ટર્કિશ સેનાપતિની જાણમાં આવ્યું હતું, કે આ જગ્યાએ પડેલા રશિયનો, ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના હાથહેઠલના એક ઘણા જાણીતા સરદાર જનરલ ઍરેપની સરદારીતળે તે મહિનાની ૧૩ મી તારીખે એક સામટો હલ્લો કરવાનો વિચાર રાખતા હતા. આઉપરથી શું કરવું, તેમાટે સરદારે પોતાનાં મનમાં ગોઠવી રાખ્યું, અને તેજ કારણનેલીધે તેણે ટવારિકને બનતી ઝડકે પયેધામસાથે ઉપડી જવાને ફર્માવ્યું હતું, કે જે જેમ આપણે ઉપર જણાવ્યુંછે, તેમ તારીખ ૪ થીની સાંજના પોતાને મોકલવામાં આવેલે મથકે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવી લાગતાંજ તે તરત તે ગામનાં ઑટોમન લશ્કરના વડા જનરલ, આહમદ પાશાને મથકે ગયો.

જ્યારે તે ત્યાં જઇ લાગ્યો, ત્યારે આહમદ પોતાના હાથનિચેના બીજા કેટલાક અમલદારોસાથે મસ્લહત કરવામાં રોકાયલો હતો. તે પોતે પણ આસરે ચાળીસ વર્ષોની વયનો—ઉંચો અને લગાર ભરેલાં શરીરનો—તથા કાળી ભમ્મરજેવી દાઢીવાળો હતો. તે દમામદાર દેખાવનો મર્દ હતો, પણ ઘણોજ અશ્રાપ અને રીતભાતમાં સભ્યતાવાળો હતો. તેનીઆસપાસ ઉભેલા અમલદારોમાં, ટવારિકનીજ ઉમરનો, અને તેનાજજેવા દેખાવનો એક જવાન હતો; પણ તેનો લશ્કરી પુશાક ટવારિક બેનાં કરતાં વધારે ઉંચો અને શોભિતો હતો, અને તેણે પોતાના શરીરનો સણગાર ઘણો સારીરીતે કીધેલો જણાતો હતો. તેના ડગલાની છાતીઉપરના ભાગપર તમામ સોનેરી કિનારીઓનું ભરતકામ કીધેલું હતું; તેનાં ખભાંઉપર ભારે શોભિતાં ગુચ્છા, યાને નેશાનો હતી; અને તેની તલવારની મુંઠ ઘણા કીમતી ઝવાહેરોથી મઢી લીધેલી હતી; તેનાં બદ્દેસ્તાં "પાટલુન"નીઉપર સોનેરી પટીઓ હતી; કે જે "પાટલુન" તેનાં "બુટો"ઉપર પટાઓથી પકડી રાખવામાં આવ્યું હતું, કે જેવાં "બુટો" બનાવવામાટે પારિસનાં "બુટ" બનાવનારાઓ પણ મગરૂરી લે, એવાં તે રોનકદાર અને શોભિતાં હતાં; તેની લાલચટક રંગતી "ફેઝ"ઉપર આગળી બાજુએ સોનાનાં અર્ધચાંદની એક આકૃતિ ખોસેલી હતી, કે જેનીઆસપાસ હીરાઓ અને મોતીઓ મઢી લીધેલાં હતાં. જોકે પોતાનું શરીર સણગારવામાં આ શખ્સ ઘણો શોકીન હતો. તોયે તે કાંઇ દીવાનખાનાંનેલાયકનો શોભણશાભણનો એક અમલદાર નહતો; તેણે અત્યારથીજ એક જાણીતા લડવૈયાતરીકે નામ કાહાડેલું હતું; તેની મર્દાનગી ઘણી ઉંચા પ્રકારની હતી; કારણકે આ શખ્સ, કેજે આહમદથી બીજીજ પદવી ધરાવતો હતો, તે કોઇજ નહીં, પણ જાણીતો ઈશમાયલ પાશા હતો.

ટવારિકે પોતાને સોંપવામાં આવેલા પયેગામો આહમદ પાશાને સ્વાધિન કીધા, અને ત્યાંથી ચાલી ગયો. પણ તે ખાસ મંડળવાળા ઓરડામાં તેને તરત પાછો બોલાવ્યામાં આવ્યો; અને ઘણી ઉલટથી, તેમાં મુખ્યકરીને ઈશમાયલ પાશાતરફથી, સિનોપખાતે બનેલા આફતભરેલા બનાવોબાબે સવાલો પુછવામાં આવ્યા. ત્યાં ભેગાં મળેલા સરદારોને, ટવારિકે

જે બહાદુરીભર્યો ભાગ તે દરિયાઇ લડાઇમાં લીધો હતો, તેબાબે પુરેપુરી ખબરો મળી હતી; અને તેટલામાટે તેઓએ તેને ઘણી શાબાશી આપી. ત્યારપછી ઓમર પાશાના પયેગામોમાં શું જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, તે સર્વે હકીકતથી તેને પણ વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; વળી વડા સરદારે લડાઇમાટે જે યુક્તિ રચી હતી, તેમાં ભાગ લેવાને પણ તેને માંગણી કર્યામાં આવી, કે જે તેણે ઘણી ખુશીથી કબુલ કીધી. આ હેકમતી યોજના શું હતી, તે આપણને હવે તરત માલુમ પડશે.

તા૦ ૬ ઠીની સવારના ઘણા સકારેથી કાલાફાટખાતે પડેલાં લશ્કરમાં તૈયારીઓ થવા લાગી. દરેક ઠેકાણે ટર્ક સેપાહો હથિયારબંદ થવા લાગ્યા—રીજમીટોને ગોઠવવામાં આવી—ટુકડીઓ રચાઇ—અને તરતજ ૧૧,૦૦૦ માણસોનાં એક લશ્કરે, પંદર તોપોસાથે પોતાની બચાવની જગ્યાએથી બહાર કુચ કરવા માંડી. આ કુચ શરૂ થતાંજ કેવીરીતે કામ લેવું, તેની આહમદ પાશાએ ગોઠવણ કીધી. સરસ બંદુકોવાળી આસેરોની છ ટુકડીને ટવારિક બેને હસ્તક સોંપવામાં આવી, કે જે પ્રથમ આગળઆગળ વધતી ચાલી; તેનીપછવાડે પોતાનાં લશ્કરની સરદારી લઇ ઇશમાયલ પાશા ચાલ્યો; અને બાકી રેહેલાં મુખ્ય લશ્કરને પોતાની સરદારીતળે લઇ આહમદ પાશાએ કુચ કરવા માંડી. આ વેળા વાજાં વગાડવામાં આવ્યાં નહીં; પણ ચુપચુપ કુચ કરવામાં આવી: તેઓના આવી પુગવાની જરા પણ ખબર રશિયનોને ન પડે, તેની તેઓએ પુરતી સાવચેતી રાખી હતી. ઑટોમન સેપાહો આમુજબે જ્યારે રશિયનો ગામડાંમાં પડાવ નાખી પડયા હતા, ત્યાં જાનેવારી માસની સવારના પડતા ધુમસમાંથી કુચ કરી જતા હતા, ત્યારે તેઓના ચેહેરાઉપર મક્કમ ઠરાવ અને વગરધાસ્તીની હેમત દેખાતી હતી.

આસરે બે કલાકમાં ટવારિક અને તેના બહાદુર આસેરોની નઝરે ધુમસમાંથી તે ગામડાંની ઇમારતો ઝાંખી પડવા લાગી. પોતાને આગમચથી મળેલા હુકમમુજબે, ટવારિક તે જગ્યાએ થોભ્યો, અને તેનીપછવાડે એક "માઇલ"જેટલે દુર ઇશમાયલ પાશા કુચ કરી આવતો હતો, તેને ખબર કરવાને એક કાસેદને મોકલ્યો. તેને ઘણો વાર ત્યાં થોભવું પડયું નહીં; સબબકે તે કાસેદ, જે એક ઘણુંજ ઝડપી ચાલના ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો, તે તરત ઇશમાયલ પાશાનો જવાબ લઇ ત્યાં પાછો ફર્યો.

તે કાસેદ, કે જેને આ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે એક ન્હાની પદવીનો અમલદાર હતો, તે બોલ્યો, "આ ન્હાનાં ગામડાંને 'સિટાટ' કેહેછે, અને ત્યાં જનરલ ઑરેપ આસરે ૧૦,૦૦૦ સેપાહોસાથે મથક કરી પડયોછે: તમોએ વગરઢીલે આગળ વધવું; નામદાર ઇશમાયલ પાશા બનતી ઝડપે તમારી મદદે આવી લાગેછે."

આ ન્હાનું નહીં જણાયલું સિટાટનું ગામડું તે વખ્તે કોઇ પણ ભૂગોળના નકશાઉપર આપવામાં આવતું નહતું; આખી દુનિયાને તે વખ્તે તેનું નામ પણ અજાણ્યું હતું; પણ ફક્ત થોડા કલાકના ટુંક વખ્તમાં જે પરાક્રમો ત્યાં બજાવ્યામાં આવ્યાં, તેથી તે યાદગાર થવા પામ્યુંછે--અને પુર્વ યુરોપના ત્યારપછી છપાઇ પ્રગટ થયેલા દરેક નકશામાં હવે તે ન્હાનાં ગામડાંનું નામ દિઠામાં આવેછે!

ઇશમાયલ પાશાએ મોકલેલા હુકમમુજબે ટવારિકે પોતાના હાથનિચેના સેપાહોને આગળ વધવાનો હુકમ કર્યો; ધુમસનેલીધે તેને તેમ કરવામાં ઠીક તક મળી, અને તેથી તે

રશિયનોની છાવણીની ઘણી નઝદીકસુધી તેઓનાં જોવામાં આવ્યાવગર ધસી આવ્યો. ચોકાસીનેમાટે ત્યાં દુશ્મનોએ કોઇ પણ ટુકડી મુકી નહતી; પોતે તદ્દન સલામતછે, એવી ખાતેરીથી રશિયન સેપાહો નભરવસ રેહેલા હતા. પણ તરતજ સુર્ય પ્રકાશ્યો; અને કોઇ છુટાછવાયા ચોકીદારોનાં દિઠાંમાં બાગનેટોનાં વનનાંવન આવ્યાં. આ જોઈ જે બાંધકામો ઉભાં કર્યાંમાં આવ્યાં હતાં, તેમાંનાં એકઉપરથી એક તોપ ફોડી ચેતવણી આપવામાં આવી; પણ હજીતો તેનો ધુંઓ દુર થયો નહીં, તેટલાંમાં તો ટ્વારિક હાથમાં નાગી તલવારસાથે પોતાના બહાદુર ચાસેરોને લઇને તેઓઉપર હલ્લો લઇ ગયો.

તરતજ ઝપાઝપી શરૂ થઇ; રશિયનોએ પોતાનાં મથકોઉપરથી બંદુકોનો મારો ચલાવ્યો; ચાસેરો આગળ ધસ્યાજ ગયા; તેઓએ પોતાની બાગનેટોથી દુશ્મનોઉપર ધસારો કર્યો; અને આખરે રશિયનો ગામડાંતરફ નાસી ગયા. ટ્વારિક અને તેના ચાસેરો તેઓનીપુઠે દોડયા; પણ સિટાટના મુખ્ય મહલ્લામાં આવી પુગ્યાપછી, રશિયનો પાછા સામે થયા; અને બેઉ બાજુતરફથી એકબીજાઉપર બંદુકો છુટવા લાગી.

આ વખ્તે ધુમસ ખુલ્લો થઇ ગયો હતો, અને પોતે કેવી હાલતમાંછે, તે ઑટૉમન લશ્કરને જોવાને બની આવ્યું—તેમજ પોતાનીસાંમે આવેલું ટર્કિશ લશ્કર કેટલી ઓછી સંખ્યામાંછે, તે જોવાને રશિયનો પણ શક્તિવાન થયા. આમુજબે પોતાના હાથતળે ૬૦૦ સેપાહોને લઈ, તેથી ત્રણગણા વધારે સેપાહોનીસાંમે થયેલો ટ્વારિક પોતાને જોયો; જ્યારે પાયદલ લશ્કરની એક ટુકડી તે ગામડાંની બીજી બાજુઉપરથી તેનીઉપર ધસારો લાવતી હતી. તેથી જરા પણ ડર્યાવિના તેણે આગળ વધવાજ માંડયું; અને તેના હાથનિચેના ચાસેરોએ અજાયબજેવી ઝડફથી પોતાની બંદુકો છોડવા, અને વળી તરત પાછી ભરવા માંડી; તેથી જે અસર થઇ તે ભયંકાર હતી; કારણકે માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલા રશિયન સેપાહોથી સઘળી જગ્યા છવાઈ ગઇ હતી, અને તેથી આગળ વધવાને તથા લડવાને પણ ભારે અડચણ પડતી હતી. આ વેળા વળી ગામડાંની સીમાતરફથી દુશ્મનનું બીજું લશ્કર ધસ્યું આવ્યું, અને જો ઑટૉમનોએ તેમજ તેઓના આ હેમતવાન સરદારે વગરધારતીએ બહાદુરી બતલાવી નહતે, અને જો તેની મદદે ઇશમાયલ પાશા આવી પુગ્યો નહતે, તો તેઓને રશિયનોને હાથે સખ્ત માર ખાઇ, તેઓને તાબે થવાની ફર્ઝ પડી હતે, આ ઝપાઝપી ખરેજ ઘણી ઘાતકી હતી; આ વખ્તે ચાસેરોનો દારૂગોળો ખપી જવાથી તેઓએ પોતાની બાગનેટોથી દુશ્મનોઉપર હલ્લો કર્યો. હવે તેઓ હાથોહાથ અને પગોપગ લડવા લાગ્યા, અને કોઇ પણ બાજુ હજી જીતઉપર આવેલી નહતી,—જ્યારે ઓમર પાશાના ભત્રીજાની સરદારીહેઠલનાં લશ્કરની કુમકે ન ધારેલી મદદ આવી પહોંચી.

આ વખ્તે ધુમસ તદ્દન જતો રહ્યો હતો; સુરજ પુર તેઝથી પ્રકાશતો હતો; અને તેજસ્વી કિરણો ઘણાજ ઝકઝકીત પુશાકવાળા એક સરદારઉપર પડતાં હતાં, કે જે સુફેદ ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો; તેના હાથમાં નાગી તલવાર પકડેલી હતી; તે એક ઘોડેસવાર ટુકડીની સરદારીસાથે ઘોડો દોડાવતો ત્યાં આવી પુગ્યો. તરતજ રશિયન તોપખાનાંએ પોતાની તોપો ઑટૉમન લશ્કરઉપર છોડવા માંડી; તેમાંથી છુટતા ગોળાઓથી રસ્તાઓ સાફ થઇ ગયા, પણ તેની જરા પણ પરવા કરવાવગર ઇશમાયલ પાશા પોતાના ઘોડેસવારોને લઇને

આગળ વધ્યો ગયો. તેના ઝળઝળતા પુશાકનેલીધે દુશ્મનો તેનીજઉપર પોતાની બંદુકો ટાંકીને છોડતા, પણ તેની તેણે જરા પણ દરકાર કીધી નહીં. તેનાજ હાથનિચેનાં લશ્કરમાંની એક પાયદલ રીજમીટ ટવારિકના હાથહેઠલના ચાસેરોની મદદે તેની જમણી બાજુએ આવી પુગી; અને વળી ઑટામનો પોતાની કેટલીક ભારે તોપો પણ ત્યાં લાવ્યા, કે જેને રશિયન તોપખાનાંને પાછો જવાબ આપ્યો.

બંધે બાજુનાં લશ્કરો ભારે હેમતથી લડયાં, પોતાના સુફેદ ઘોડાઉપર સવાર થયેલા ઇશમાયલ પાશાની હેમતનાં જેટલાં વખાણ કર્યે તેટલાં થોડાંછે; તેમજ વળી જે બહાદુરી ટવારિકે બતલાવી તેથી રશિયનો પણ ઘણા હયેરત રહ્યા. પણ અફસોસ! ઑટામન લશ્કરમાંથી ધાસ્તીનો એક પોકાર ઉઠયો, તેમજ તેજ વેળા રશિયન લશ્કરમાંથી ખુશહાલી ઝાહેર કર્યામાં આવી. ઇશમાયલ પાશા નિચ્ચે તુટી પડયો હતો!—તેનો ઉમદા ઘોડો પોતાનાંજ લોહીમાં આળોટતો હતો! પણ બીજીજ પળે પાશા તરત ભોંયઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો; આ ખુનખાર લડાઇમાં જે ઉમદાં જાનવરે તેને પીઠ આપી હતી, તેનીતરફ સ્હેજ દયાની નઝરે જોયું—પણ તેનો એક નૌકર બીજો ઘોડો લઇ તેનીનઝદીક દોડી આવ્યો, અને ઇશમાયલ પાશા તરત તેનાં ઝીનઉપર પાછો કુદી બેઠો. તે હેમતી પાશા પાછો આગળ ધસ્યો; ટર્કોએ લડાઇના પોકારો કીધા; અને ગામડાંનીવચ્ચે તેઓ એકદમ ધસી ગયા, અને પોતાનીસાંમે આવતા દુશ્મનોને મારતા ગયા.

રશિયન લશ્કરમાં ભંગાણ પડયું; તેઓએ મહલ્લાઓ છોડી ઘરોમાં આસરો લીધો. આ વખ્તે તે ગામડાંનું દરેક ઘર એક ન્હાના કેલ્લાજેવું થઇ પડયું, અને તે દરેક ઘરઉપર ટર્કોએ પોતાની બાગનેટોથી હલ્લો કર્યો. તે ઘરોની બારીઓમાંથી હવે રશિયનો ગોળીઓનો મારો ચલાવવા લાગ્યા; તે મારો ઝબરો જીવલેણ હતો; આવા સખ્ત મારાનીવચ્ચેથી ટર્કોને તે ઘરોઉપર હલ્લો લઇ જવો પડતો હતો; કે જે ઘરો હમણાં એકેક કેલ્લાજેવાં મઝબુત થઇ લાગ્યાં હતાં. પણ એકપછી એક ઘરો જીતવામાં આવ્યાં; તેનો દરેક ઓરડો, દરેક ભોંયરાંમાં કાપાકાપી ચાલી—દરેક બાગ લડાઇનું એક મયેદાન થઇ પડયું—દરેક દીવાર એક કોટજેવી થઇ લાગી. રશિયનોએ દયાની માંગણી કીધી નહીં, અને તેઓતરફ દયા દેખાડવામાં આવી પણ નહીં. ઘરોનીમાંહે અને બહાર તેઓના બિહામણા દેખાવનાં મુડદાંઓના ઢગનાઢગ થયા હતા—આમુજબે ઝારનાં લશ્કરના ૩,૦૦૦ થી વધારે સેપાહો માર્યા ગયા હતા—જેઓ બચવા પામ્યા હતા, તેઓની સંખ્યા તેથી ત્રણગણી વધારે હતી, તેઓ જેમ નસાય તેમ તે ગામડાંમાંથી નાસી ગયા, કે જેથી આ ગામડું ટર્કોના હવાલામાં લડાઇની ફતેહની નેશાનીતરીકે આવ્યું.

હમણાં બપોરનો વખ્ત હતો; અને ઇશમાયલ પાશા જોકે સખ્ત ઝખ્મી થયેલો હતો, અને તેનો બીજો ઘોડો પણ લડાઇમાં માર્યો જવાથી તે એક ત્રીજા ઘોડાઉપર હમણાં સવાર થયેલો હતો, છતાં તે પોતાના રેસાલાસાથે દુશ્મનનાં લશ્કરની હાલત તપાસવા બહાર પડયો. સિરાટથી બહાર મયેદાનમાં કે, જ્યાં બીજાં ન્હાનાં છુટાંછુટાં ગામડાંઓ આવેલાં હતાં, ત્યાં રશિયન લશ્કરનાં ધાડેધાડાં આવતાં જણાયાં. પાયદલ લશ્કર ચાલતું, તે દુરથી જાણે એક મોટા કાળા સર્પજેવું લાગતું હતું, અને ઇશમાયલ પાશાએ જોયું, કે તે દહાડે પોતે જે

ગુમાવ્યું હતું, તે પાછું હાથ કરવાની આશામાં રશિયનોના હઝારોહઝાર સેપાહો ધસ્યા આવતા હતા. આહમદ પાશાને આ ખબર પહોંચાડવાને તેણે પોતાના એક એડી-કાંગને તેજ ઘડિએ દોડાવ્યો; અને પોતે લોહી જવાથી તદ્દન નબળો પડી જવાનેલીધે તે ગામડાંમાં થોડો વખત આસાયશ લેવાની બહાદુર ઇશમાયલને ફરજ પડી.

પણ રશિયન લશ્કર તો દમ ખાધાવિના કુચ કર્યું આવતું હતું; આ લશ્કર જનરલ ઑરેપના સૌથી સરસ સેપાહોનું બનેલું હતું. તેઓ એવીતો સરસરીતે કુચ કરતા હતા, કે જાણે ચાવીથી ચાલતાં રમકડાં હોય. જુદીજુદી બાજુએથી આ લશ્કર કુચ કરી આવતું હતું; અને હવે જ્યારે આહમદ પાશા ટર્કિશ લશ્કરનો મોટો ભાગ લઇ મયેદાનમાં આવી લાગ્યો, ત્યારે દુસ્મનનું ઝબરૂં લશ્કર જોઈ, શું કરવું, તેની ગોઠવણ તેણે તરત કરવા માંડી. તેણે પોતાનાં લશ્કરને ચોકસાઈથી વેહેંચીને અચ્છીરીતે રચ્યું.

રશિયન તોપખાનાંએ મારો શરૂ કર્યો; ટર્કિશ તોપોએ તેનો પાછો ઉત્તર વાળ્યો; અને સિટાટનાં મયેદાનમાં ધુમાડાના ગોટેગોટ ઉઠવા લાગ્યા. મસ્કૉવીટો ઘણી ખરાબરીતે તોપો છોડતા હતા; તેઓના ગોળાઓ આટૉમનોને લાગવાનેબદલે તેઓનાં માથાંઓઉપરથી બહાર નિકળી જતા; ખચિત એમ લાગતું, કે જાણે તેઓ નેમ ટાંક્યાવગરજ ગોળાઓ છોડતા હોય. બીજા હાથઉપર તેથીઉલટું ટર્કિશ તોપ દાઝો એવીતો સરસ નેમ ટાંકતા, કે દરેક ગોળો રશિયન લશ્કરને એક છેડેથી દાખલ થઇ બીજે છેડે નિકળતો, અને તેથી સેપાહોનો ઝબરો ઘાણ નિકળી જતો, અને પછી તે જગ્યાએ જાણે લશ્કર હતુંજ નહીં, તેવો એક લાંબી ગલીનાજેવો ખાંચો પડતો.

ગામડાંમાં થયેલી ઝપાઝપીપછી ટવારિક પોતાના બહાદુર લડવૈયાઓને પાછા જમા કીધા હતા, તેઓને લઇને આહમદ પાશાના હુકમથી તે થોડેક છેટે આવેલાં એક જંગલ તરફ વળ્યો; અને તે પસાર કીધાપછી તે રશિયનોનાં મુખ્ય લશ્કરથી આસરે બસો વારને છેટે એકાએક આવી ઉભો. આ વખ્તે તેનાં લશ્કરને કારટુસ અને દારૂગોળાનો નવો મોટો જથો પાછો પુરો પાડવામાં આવેલો હોવાથી, તેના ચાસેરોએ દુસ્મનોઉપર એક ઝબરો મારો શરૂ કીધો; તેઓ હજી આગળ વધતાજ ગયા; અને મારો ચાલુ રાખતાજ ગયા. વળી તેજ વખ્તે ટર્કિશ તોપખાનાંએ ગોળાઓનો લોખંડી વરસાદ વરસાવવો શરૂ કીધો. એથી દુસ્મનોએ પાછું હઠવા માંડયું, તે જોઇ જનરલ ઑરેપે પોતાનાં લશ્કરને હેમતથી સામે થવાને સમજાવ્યું, ધમકી આપી, કાલાવાલાવટીક કર્યા, પણ સર્વે ફોકટ; તેણે તેઓને એનામની લાલચો દેખાડી, સઝાની ધમકી આપી, પણ સઘળું બ્યર્થ; તેના સેપાહો તોપો અને બંદુકોના આ ઝબરદસ્ત મારાસામે ટકી રહી શક્યા નહીં.

હવે આહમદ પાશાએ પોતાનાં આખાં લશ્કરને આગળ વધવાનો હુકમ ફરમાવ્યો; અને તેને તાબે થઈ ઑટૉમનો લડાઇનો ભારે પોકાર ઉઠાવતા આગળ ધસ્યા. દરેક ઠેકાણે રશિયનો ડગમગવા લાગ્યા, અને દરેક બાજુએ નાસાનાસ થવા માંડી. કેટલાકો કામચલાઉ ઉભા કીધેલા કોટોતરફ દોડયા; પણ ત્યાંથી હલ્લો લઇ જવામાં આવ્યો; અને આખરે મસ્કૉવીટો ઉભી પૂંછડિયે નાઠા. લાંબા તરાવતસુધી ટર્કોએ તેઓની પુંઠ પકડી—પોતાનાં ભાગતા દુસ્મનોઉપર ખુનખાર મારો ચાલુ રાખ્યો—અને પુષ્કળ જણાઓને બંદીવાન પકડ્યા. બપોરના ચાર વાગતે સઘળું ખલાસ થયું, અને ટર્કો સિટાટની યાદગાર લડાઇ જીત્યા.

કેટલાક રશિયન કેદીઓનાં જણાવ્યાથી નક્કી થયું, કે તે દિને સિટાટનાં ગામડાંમાં અને તેનાં મયેદાનોમાં ઝારના આસરે ૨૪,૦૦૦ સેપાહોએ લડાઇમાં ભાગ લીધો હતો. તેઓના માર્યાં ગયેલા ૪,૦૦૦ સેપાહોથી ઝમીન તમામ ભરાઇ ગઈ હતી, જ્યારે ટર્કિશોના ભાયગેજ ૭૦૦ માણસો માર્યાં ગયાં હતાં. તેઉપરાંત વળી ઑટોમનોના હાથમાં એક ભારે લુટ આવી; આ ફતેહની ખુશ ખબર ઓમર પાશાને શુમલાખાતે કેહેવામાટે તરતજ કાસેદો દોડાવવામાં આવ્યા.

પોતાની થયેલી હારની જગ્યાએથી થોડાક "માઇલો" દુર જવાપછી જનરલ ઑરેપે પોતાનાં લસ્કરને પાછું એકઠું કીધું; અને પછીના ત્રણ દહાડાઓસુધી બંધે લસ્કરોની ટુકડીઓવચ્ચે વારંવાર ન્હાની ઝપાઝપીઓ ચાલ્યા કીધી, કે જેમાંની દરેકમાં રશિયનો હાર્યા કીધા; તા૦ ૧૦ મીએ એક વધારે સખ્ત કાપાકાપી થઇ, અને તા૦ ૧૧ મીએ તો દુસ્મનો પાછા દેખાયાજ નહીં. કાલાફાટની બહાર ટર્કિશ લસ્કર કુચ કરી આવ્યું હતું, ત્યારે તેમાં ફક્ત ૧૧,૦૦૦ સેપાહો હતા, અને આટલી ન્હાની સંખ્યા દુસ્મનનાં ગંજાવર મોટાં લસ્કરની પુઠ પકડીને તેઓનાં ગામમાં ધસી જાય, એ ન બનવાજોગ હતું; વળી ઓમર પાશાએ જે બાઝી રચી હતી, તે પુરેપુરી પાર પડી હતી. રશિયનો કાલાફાટઉપર ચહાવો લાવશે, એવી આગળથીજ ઓમરે ખરી અટકળ બાંધી હતી, અને તેઓ તેમ કરે તેનીઆગમચ તેણે પોતેજ તેઓનાં મથકોઉપર હમલો લઇ જઇ તેઓને હરાવ્યા હતા—અને તેથી તેઓ ત્યાંથી ગેબ થઇ ગયા—અને કાલાફાટઉપરનો તેઓનો ધારેલો ધુજારો દુર થઇ ગયો.

ફતેહની આ ખુશ ખબર મળવાપછી એક અઠવાડિયું રહીને ઓમર પાશા કાલાફાટખાતે આવ્યો; અને જુદીજુદી વખ્તે જેઓએ લડાઇમાં આગેવાન ભાગ લઇ હેમત બતાવી હતી, તેઓને છુટે હાથે ચઢતી પદવીઓ, વગેરેથી તેણે નવાઝયા. આ ચઢતી પદવી મેળવનારાઓમાં આહમદ પાશા અને ઇશમાયલ પાશા પણ હતા, કે જેઓને *ફીલ્ડ-મારશલની ઘણી ઉંચી પદવીએ ચઢાવ્યામાં આવ્યા; જ્યારે ટવારિક બે, જે હાલ તરત મેજરની પદવી ધરાવતો હતો, તેને તેઉપરથી વધારીને †લફટેનન્ટ-કરનલની પદવીએ ચઢાવ્યામાં આવ્યો.

* જુઓ નોટ ૫૭ મી. † જુઓ નોટ ૩ ૭.



પ્રકરણ ૨૬ મું.

રાડૉવાન.—સિલિસ્ટ્રિયા.

બહાદુર ચાસેરો, કે જેઓએ સિટાટની યાદગાર લડાઇમાં મોટો ભાગ લીધો હતો, તે ટુકડીની સરદારી ટવારિક બેને સોંપીને તેને કાલાફાટખાતેજ રાખી, ઓમર પાશા શુમલા પાછો ફર્યો.

જ્યારે આ શર્મભરેલી હારની ખબર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને થઈ, ત્યારે તેના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં; તેણે જનરલ ઍારેપને સરદારીઉપરથી દુર કરી ન્હાનાં વાલાશિયાનાં રૅશિયન લશ્કરની નિચ્ચી પદવીઉપર મોકલી દીધો. તેની જગ્યાએ તેણે એક નવા અમલદારની નેમણુક કીધી, તેણે કાલાફાટથી પચીસ "માઇલો" દુર આવેલાં ક્રાજોવા ગામમાં પોતાનું વડું મથક કીધું; ત્યાં જઇ તેણે ઉતાવળે લશ્કરોને તે જગ્યાએ એકઠું કરવા માંડયું, અને તેથી ઑટૉમનોની ખાતેરી થઇ, કે તે જગ્યાએ રશિયનોસાથે જલ્દીથી એક બીજી લડાઇ થશે. પોતાનાં તે જગ્યાએ મથક કરી પડેલાં લશ્કરની તપાસ લેવાને ખુદ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ ક્રાજોવાખાતે આવ્યો; પણ તે નામદાર કાંઇ પણ વધુ કર્યાવિના ત્યાંથી બુશારેસ્ટ પાછો ફર્યો.

રખે એકાએક હમલો કર્યામાં આવે, એવી બ્હીકથી, કાલાફાટખાતેનું ટર્કિશ લશ્કર ઘણી ચોકાસીમાં રેહેલું હતું; એટલુંજ નહી પણ જો બની શકે, તો ન્હાનાં વાલાશિયામાં ઘણાક "માઇલો"સુધી રૅશિયનોની હાલચાલની જરા પણ ખાનગી બાતમી મેળવવામાટે ન્હાની-ન્હાની ટુકડીઓ, શોધ કરનારી ટોળીઓને છુપીરીતે દરરોઝ મોકલવામાં આવતી હતી.

સિટાટની લડાઇ થવાપછી એક મહિનો રહીને—એટલે કે ફેબ્રવારી માસનાં પેહેલાં અઠવાડિયાંને છેડે—કાલાફાટખાતે એવી ખબર પહોંચી, કે રશિયનો ક્રાજોવાથી રાડૉવાનસુધી મોટી સંખ્યામાં ઉતરી આવ્યા હતા, કે જે ગામ કાલાફાટ અને ક્રાજોવા એ બન્નેની બરાબર હદવચ્ચે આવેલુ હતુ. આઉપરથી ટવારિક બેને તેના હાથહેઠળ તેની ચાસેરોની ટુકડી, આસરે બસો ઘોડેસવારો, અને ચાર તોપો આપી, દુશ્મનની હાલત તપાસવામાટે રવાના કર્યામાં આવ્યો. તે સવારના પહરમાં પોતાનુ આ ન્હાનુ લશ્કર લઇ કુચ કરી ગયો; અને સવારૂ પડવાનીઆગમચ રાડૉવાનની પડોશમાં આવી પુગ્યો; અલબતાં આ વખ્તે હજી અંધારૂં હતુ. રાડૉવાનથી આસરે અર્ધો "માઇલ" દુર આવી તેણે પડાવ નાખ્યો, અને પોતાની ટુકડીના ફક્ત છ ઘોડેસવારોને સાથે લઇ, પોતે પણ ઘોડાઉપર સવાર થઈ છુપો આગળ નિકળી ચાલ્યો. રસ્તામાં તેઓને એક રશિયન પહરાગીર મળ્યો, કે જે ચોકી કરવાનેબદલે નિરાંતે ઉંઘ કાહાડતો હતો—તરતજ તેઓએ તેને બંદીવાન કીધો. આ શખ્સથી તેઓને ખબર પડી, કે શેહેરમાં આસરે ૧,૨૦૦ સેપાહોનુ એક લશ્કર પડેલું હતુ, કે જેમાં ઘણાખરા કોસૅક ઘોડેસવારો હતા, અને પાયદલની ફકત બેજ ટુકડીઓ હતી. પોતાને રૅશિયનોનીતરફથી લડવું પડતું હતું;



(ચિત્ર ૧૦ મું.) "તરતજ એક ભયભીત ધડાકો થયો." (પાનું ૧૮૧ મું.)

તેમાટે આ પહેરાગીરે પોતાનો ધિક્કાર ખુલ્લેખુલ્લો દેખાડયો, અને તેઓના અમલદારો સેપાહોતરફ જે ઘાતકીપણે વર્તતા હતા, તેમાટે ઘણુ કડવા સુખનોમાં ફર્યાદ કરવા લાગ્યો. ટર્કોના હાથમાં સપડાવાથી તે દલગીર થવાનેબદલે ઉલટો તદ્દન ખુશી થયેલો જણાતો હતો; અને બંદીવાનતરીકે કાલાફાટ મોકલી દેવામાં આવે તો સારૂં, એવી ખુલ્લી ઉમેદ દેખાડવા લાગ્યો.

ટવારિક—"તમે સાચુંજ અને સાફ દીલથી આ સઘળું કેહોછો, તેની અમારી ખાતેરી કેમ થાય? શેહેરમાં પડેલાં તમારાં લસ્કરની સંખ્યાબાબે તમોએ જે ખબર આપી છે, તે રાસ્તછે તેનો કાંઈ પુરાવો તમો આપી શકશો? જો તમો તેબાબે અમારી બરાબર ખાતેરી કરશો, તો તમારીસાથે ઘણી માયાથી વર્ત્તવામાં આવશે એટલુંજ નહીં; પણ તમોને ઘણું સારૂં એનામવડીક આપવામાં આવશે. હું ટવારિક બેછું—અને મારો કૌલ પાળવામાં આવશે."

સવારનું ઝાંખું ઝળકળું થવા માંડયું હતું, અને ત્યાં જે ઝાડી ઉગેલી હતી, તેતરફ આંગળી દેખાડીને તે રશિયને જવાબ દીધો, "આ ઝાડોનાં ઠુંઠાંઓની બીજી બાજુએ તમો નામદારને બે પહેરાગીરો માલુમ પડશે; તમારા બે સવારોની ચોકીમાં મને ત્યાં મુકીને આ રસ્તે તમે જાઓ—તે જરા ચક્રાવાદાર રસ્તોછે—પણ ત્યાંથી તમો શેહેરની અને તે પહેરાગીરોની ચોકીનીવચ્ચે જઈ લાગશો, અને તેમ કરવાથી તે પહેરાગીરો પણ તમારા હાથમાં સપડાયાવિના રેહેશે નહીં. હું મારાજ સ્વદેશીઓને એમ કદી પણ સપડાઉં નહીં, પણ મારી તો પુર ખાતેરીછે, કે તેમ થવાથી તેઓ મારીજપેઠે પોતાનાં લસ્કરમાં રેહેવા કરતાં ટર્કોના હાથમાં સપડાવાનું વધારે પસંદ કરતા હશે, તેઓને તમો સવાલો પુછજો, અને ખાતેરી કરજો, કે તેઓના જવાબો મારા કહ્યામુજબેજ તમોને મળેછે કે નહીં. વળી તમો તેઓને પુછજો, કે અમારી ટુકડીનો કરનલ ગઈ કાલે વાલાશિયાના એક ઉમરાવ અને તેનાં કુટુંબતરફ કેવીરીતે વર્ત્યો હતો; અને જ્યારે તે તમો ખુદ તેઓનેજ મ્હોંડે સાંભળશો, ત્યારપછી હું તેબાબે તમોને વધુ કહી સંભળાવીશ. આ સઘળાંઉપરથી તમો નામદારની ખાતેરી થશે, કે હું તમોને ઠગુંછું કે નહીં."

ટવારિક—"તમો કહોછો, તે દરોસ્તછે; અને તમો જે કહોછો, તેમજ જો પુરવાર થશે, તો તમોને ઘણાં મોટા એનામથી નવાઝવામાં આવશે.

પોતાના માણસોના એકના હસ્તકમાં તે બંદીવાનને સોંપ્યો, કારણકે ટવારિક બેએ ધાર્યું, કે તે તેનીઉપર ચોકાસી રાખવાને પુરતો હતો, પછી તે પેલી દેખાડેલી જગ્યાએ પોતાના બાકીના સવારોને લઈને ગયો. તે ગોળાકાર રસ્તો તેઓએ પસાર કીધો; ત્યાંથી એક ભીની જગ્યાએ તેઓ આવી લાગ્યા, કે જે એટલી તો પોચી હતી, કે તેઓના ઘોડાનાં પગલાં પણ તે બે રશિયન પહેરાગીરો સાંભળી શકયા નહીં; તેઓની એટલાતો નઝદીક ટવારિક અને તેના સવારો આવી લાગ્યા, કે તેઓને હવે નાસવાનો પણ લાગ ફાવ્યો નહીં. ટવારિક અને તેના માણસો નાગી તલવારોસાથે તેઓઉપર ધસી ગયા, અને તે જોઈ ડાહાપણ વાપરીને તે બંને રશિયનો તેઓને તરત શરણ થયા. જ્યારે તેઓને સવાલો કરવામાં આવ્યા, ત્યારે પેલા પેહેલા પકડાયલા પહેરાગીરે જે બીના જણાવી હતી, તેવીજ તેઓએ પણ બોલેબોલ જણાવી, અને શહેરવાનખાતેના તેઓના સેપાહોની સંખ્યા પણ તેટલીજ જણાઈ.

ટવારિક—"અને હવે પેલા વાલાશિયન ઉમરાવ અને તેનાં કુટુંબતરફ, જે ખરાબ ચાલ તમારા કરનલે ચલાવીછે, તેબાબે મને તરત વાકેફ કરો. ઉતાવળ કરો—જરા પણ ઢીલ કરશો ના—સવાર પડવા માંડીછે—અને અમારેથી વખ્ત ખોવાયએમ નથી."

તરત સર્વે હકીકત કહી સંભળાવવામાં આવી. એક તવાંગર વાલાશિયન ઉમરાવ, તેની બાયડી, અને ત્રણ કે ચાર બીજી બાનુઓ ઑડેસાથી તરતનાંજ આવ્યાં હતાં. તેઓ પાસે રશિયનોતરફનો પર્વાનો હોવાથી, તેઓ બેસઅરેબિયા અને મૉલ્ડેવિયામાંથી મુસાફરી કરી આવ્યાં, અને વાલાશિયાનો ઘણોખરો ભાગ પણ પસાર કરી ચુકયાં હતાં; તેઓ રાડૉવાનતરફ જતાં હતાં: કારણકે આ શેહેરની પડોશમાંજ તે ઉમરાવનો મેહેલ અને બીજી મિલકતો આવેલી હતી. ગઇ કાલે જ્યારે આ ઉમરાવની મુસાફરીની ગાડી રાડૉવાન શેહેરમાં દાખેલ થઈ, તેજ વેળાએ રશિયન લશ્કર પણ તેમાં દાખેલ થયું, પણ કોણ જાણે શા કારણસર તે ટુકડીના રશિયન કરનલે તે ઉમરાવને, તેની બાયડીને, અને બીજી બાનુઓને તરત કેદ પકડીને શેહેરનાં બંદીખાનાંમાં પુરવાનો હુકમ કર્યો. એવી આપેખતિયાર ચાલ ચલાવવાનો સબબ રશિયન સેપાહો એમ ધારેછે, કે પોતાનાં હકદાર બાદશાહ તે તમારા સુલતાનનીતરફ તેની ભારે દીલસોજી હોવાથી અલબતાં તે ઝારનીસામે હોવો જોઇએ."

આ સર્વે હકીકત આ બે પહરાગીરોએ જ્યારે ટવારિક અને તેની સાથવાળા સવારો તેઓને પેહેલા પકડાયલા પેહરાગીરઆગળ લઈ જતા હતા, ત્યારે કહી સંભળાવી હતી. પોતે જે સાંભળ્યું હતું, તેથી પોતાની પુરેપુરી ખાતેરી થવાથી, તરતજ પોતાનાં લશ્કરને જરા પણ ઢીલવગર ટવારિક ત્યાં લાવ્યો; આ લશ્કરમાં ૮૦૦ મઝબુત સેપાહોઉપરાંત ચાર તોપો હતી; અને તેઓની મદદથી શું કરી બજાવવું, તે તેણે તરત નક્કી કરી નાખ્યું.

રાડૉવાન કાંઇ કેલ્લેબંદીવાળું શેહેર નહતું; અને વળી રશિયનોએ ત્યાં કાંઈ પણ જાતનાં બચાવનાં બાંધકામો કીધાં નહતાં. ટવારિકને વળી પોતાના બંદીવાનોતરફથી બીજી કેટલીક વધુ ખબરો મળી હતી, તેને આધારે તેણે તે શેહેરના વાવ્યદિશાતરફના ભાગ ઉપર એકદમ હલ્લો કર્યો, કે જે ભાગમાં ઉપલા રશિયન કરનલે પોતાનું વડું મથક કીધું હતું. હલ્લો થતાંને વાર રશિયનો ન મનાયએવી ઝડપથી હથિયારબંદ થવા દોડયા; અને તેઓ બંધેવચ્ચે મહલ્લાઓમાં અને બહાર એક ખુનખાર ઝપાઝપી થઈ. પણ એક કલાકથી સ્હેજ વધારે વખ્તમાં મસ્કૉવીટ સેપાહોનો નાશ થયો; તેઓનો કરનલ, તેમજ બીજા ૨૦૦ સેપાહો માર્યા ગયા; આસરે ૭૦૦ જણાને બંદીવાન કર્યામાં આવ્યા; અને બાકીના જીવ લઇને ત્યાંથી નાઠા. આ પરાક્રમ જોકે ટુંકું હતું, પણ ઘણું મોટું હતું; અને જ્યારે પોતાના ફતેહમંદ સેપાહોને મોખરે ટવારિક શેહેરમાં દાખેલ થયો, ત્યારે ત્યાંનાં રેહેવાસીઓએ ખુશહાલીના ગંજાવર પોકારોથી તેને વધાવી લીધો, જે બતલાવી આપતું હતું, કે તેઓ સુલતાનતરફ મમતા અને સારી લાગણી ધરાવતાં હતાં.

પોતાનીસાથે ઘોડેસવારોની એક ન્હાની ટુકડી લઇને ટવારિક શેહેરનાં બંદીખાનાંતરફ ચાલ્યો; જ્યાં ઝપાઝપી થઇ હતી, તેનેથી દુર શેહેરને બીજેજ નાકે આવેલાં, એક લાંબાં, બેઠાં, અને ગંભીર દેખાવનાં મકાનમાં આ બંદીખાનું હતું. તેમાંના કેદીઓને ખબર પડી ચુકી હતી, કે ટર્કો આવી પ્હોંચ્યા હતા, અને રશિયનોને ત્યાંથી મારી કાહાડવામાં આવ્યા

હતો. બાપડો દારૂધો બંદીખાનાના ઉંબરઉપર બંદીખાનાંની ચાવીઓ હાથમાં પકડીને ધ્રુજતો આવી ઉભો હતો; આ ઉડતી અફ્વા હતી, કે ખરી વાત હતી, તેબાબે તે હજી ખાતેરી-પૂર્વક નહતો, માટે શું કરવું, તેના અંદીશામાં તે પડયો હતો, તેટલાંજ ત્યાં ટવારિક આવી પહોંચ્યો, તરત પોતાના ઘોડાઉપરથી કુદી પડયો, અને પેલા દારૂઘાને જે જગ્યાએ તે ઉમરાવને અને તેનાં કુટુંબને કેદ કર્યામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં પોતાને લઇ જવાનો હુકમ કર્યો. એક સાંકડી બિહામણી ચાલમાંથી તેને દોરવી લઇ જવામાં આવ્યો; એક ઝબરદસ્ત દરવાઝો ખોલવામાં આવ્યો, અને પછી ટવારિક એક લગાર કુસાદે ઓરડામાં દાખેલ થયો, કે જેમાં તેણે એક વૃદ્ધ ઉમરના પણ બુઝુર્ગ દેખાવના પુરૂષને—તેટલીજ ઉમરની એક બાનુને—બે બીજી જવાન બાનુઓને, કે જેણીઓ તે ઉમરાવની બેટીઓ હતી—અને બીજી એક બાનુ—પણ અલ્લાહ તારી મદદ હોજો! શું આ ખરૂં હતું? શું ટવારિકે ખરેખર ઝિલ્લાહને જોઇ હતી?

હા, તેમજ હતું. બંધેએ તરત એકબીજાને પિછાણ્યાં; અને ટવારિકે તરત તેણીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને ચુમ્યો! તેણીનો આપ્રમાણે છુટકારો તેને પોતાને હાથે થયો હતો, તેમાટે તેની અતિ ઘણી ખુશહાલી તેના ખુબસુરત ચેહેરાઉપર પ્રગટી નિકળી હતીઃ અને ઓમર પાશાનો ભત્રીજો તેણીનો છુટકારો કરનાર હતો, એમ જાણીને ઝિલ્લાહ પોતે પણ અંદરથી કાંઇ થોડી ખુશી થઇ નહતી!

તરતજ તેઓને પાસેજ આવેલી એક ધર્મશાળામાં લઇ જવામાં આવ્યાં; પોતાની બજાવેલી કીમતી સેવામાટે ઉમરાવે, અને તેનીસાથની બાનુઓએ ટવારિકનો દેલોજાનથી અને સરોચસ્મથી ઘણાઘણો ઉપકાર માન્યો; અને ઝિલ્લાહની તમામ કયેફેયતથી ટવારિકની અંતેઝારી તૃપ્ત કરવામાં આવી. તે હકીકત શું હતી, તે હવે આપણે પણ જાણએ.

વાંચનારને યાદ હશે, કે બહાદુર ઑટૉમન ઍડમિરલની બેટી એક ગ્રીક બાનુનો વેષ ધારણ કરી એક ગ્રીક વેપારી વહાણમાં સેબાસ્ટૉપોલ પોતાના બાપની સારવાર કરવા ગઇ હતી. પોતાના મરતા બાપની આંખો પોતાને હાથે ઢાંકવાને, અને તેના મરતી વખતના આશીર્વાદ મેળવવાને બરાબર વખ્તેજ તેણી ત્યાં આવી પુગી હતી. પણ જ્યારે તેનાં તનમાંથી દમ નિકળી ગયો, ત્યારે ઝિલ્લાહ પોતાનાં મનઉપર વધુ કાબુ રાખી શકી નહીં, અને ધુમ રડવા લાગી—અને તેથી તેણી કોણ હતી, તે જણાઇ ગયું. તેણીને એઉપરથી બંદીવાન કરવામાં આવી, એવી મતલબથી કે તેણીનીજ પદવીના પકડાઇ ગયેલા કોઇ રશિયનને તુર્કોના હાથમાંથી છોડવવામાટે આવજોમાવજો કર્યામાં આવે. એક રશિયન કરનલે તેણીને જોઇ, અને તેણીસાથે પરણવાની માંગણીઓ કરી ઝિલ્લાહને ઘણી હયેરાન કરવા લાગ્યો. પણ તેણીએ તેને ધિક્કારી કાહાડયો. આખરે તેણે નીચ નઝરથી ખરાબ માંગણીઓ કરવા માંડીઃ આઉપરથી ગુસ્સે થઇને ઝિલ્લાહે સેબાસ્ટૉપોલના ચઢતી પદવીના સત્તાવાળાઓને તેનેવિષે એકવાર અર્ઝી કીધી—પણ તેઓતરફથીવટીક ઝિલ્લાહને પનાહ કે દાદ મળી નહીં. તેણીની અર્ઝઉપર કશું પણ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નહીં. પોતાને એવીરીતે બંચાવવગરની હાલતમાં આવી પડેલી જોઇને ઝિલ્લાહે ત્યાંથી નાસી જવામાટે કમર કસી;—અને તેમાં તેણી ફતેહ પામી. તેણી એક ગ્રીક વહાણઉપર ચઢી બેઠી, અને

ઓડેસા આવી પહોંચી. ત્યાંથી તેણીનો વિચાર ઓમર પાશાની બાયડીની સંભાળતળે પાછો કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ જવાનો હતો—પણ માર્ગમાં તેણીનો ભેટો બુઝુર્ગ વાલાશિયન ઉમરાવ-સાથે થયો, કે જે કેટલોક વખ્ત થયો, પોતાની તબિયતના સુધારામાટે ઓડેસાખાતે મુસાફેરી કરતો હતો. ઝિલ્લાહના બાપનો તે એક જાની દોસ્ત હતો; અને તેથી તેણે તેણીને પોતાની સંભાળતળે લેવાની માંગણી કીધી. તેની બાયડી અને બેટીઓ પણ તે અર્ઝ કરવામાં સામેલ થઇ, અને ઝિલ્લાહને પોતાનીસાથે થોડોક વખ્ત રેહેવાની, અને પછી તેઓનીસાથે વાલાશિયામાં તેઓના મેહેલમાં જઇ રેહેવાની આઝીજી કીધી; આવું માયાભરેલું ઇજન ના પાડવાનું ઝિલ્લાહથી બનેએમ નહતું. થોડોક વખ્ત ઓડેસાખાતે ગુજારવાપછી, તેણી ઉમરાવનાં કુટુંબસાથે વાલાશિયા જવા નિકળી. મુસાફેરી લગભગ પુરી થવા આવી ત્યાંસુધી સર્વે સમાધાન ઉતર્યું; પણ પછી એક ન ધારેલી ધાસ્તી એકાએક ઉભી થવા પામી. તે એમ, કે જ્યારે ઉમરાવની મુસાફેરીની ગાડી રશૉવાનખાતે દાખેલ થઇ, ત્યારે ઝિલ્લાહ—જેણીએ રશિયનોતરફથી કોઇ રીતની તેણીને આપદા ખમવી ન પડે, એવા એરાદાથી પોતે એક ગ્રીક બાનુછે, એવું ખોટું દેખાડવામાટે તરત વેળા પોતાનો બુરખો કાહાડી નાખ્યો હતો—તેણીને તેજ કરનલ, કે જેણે તેણીને સેબાસ્ટૉપોલમાં ઘણી પજવી હતી, અને અપમાન કર્યું હતું, તેને તરત ઓળખી. જે વખ્તે ઝિલ્લાહ ક્રિમીયન બંદીખાનાંમાંથી નાશી આવી હતી, તેજ વખ્તે આ કરનલને પણ બીજા કોઇ કામસારૂં ત્યાંથી રવાના કર્યામાં આવ્યો હતો, અને આરીતે આ બધે જણાં પાછાં એકમેકને રશૉવાનખાતે અચળુચ મળી ગયાં. આઉપરથી તે કપટી કરનલે એકદમ તે ઉમરાવને, તેનાં કુટુંબને, તથા ઝિલ્લાહને કેદખાને પુર્યાં, કે જ્યાંથી ટવારિક બેએ તેઓનો છુટકારો કર્યો હતો.

આમુજબે સર્વે હકીકતથી ટવારિકને વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; અને ધર્મશાળામાં ખાણુંપીણું લેવાપછી તે પોતે પોતાનીસાથે સવારોની એક ટુકડી લઇને તે ઉમરાવને, તથા તેનાં કુટુંબને તેઓને મકાને પુગાડવા ગયો. જ્યારે પણ તેને ફેરસત મળે, અને જ્યારે પણ તેની મર્ઝી થાય, ત્યારે આ મકાનમાં આવીને ઉતારો લેવાને ઉમરાવે અને તેનાં કુટુંબે ટવારિકને ઘણો આગ્રહ કર્યો, અને તેનો લાભ ખુશીથી લેવાને તેણે ઉપકારસાથે કબુલ કર્યું. પોતાનાં ફતેહમંદ લશ્કરસાથે કાલાફાટ પાછા ફર્યાપછી, તેના વડાઓએ તેને ઘણી મુબારકબાદી અને શાબાશી આપી; અને જ્યારે તેની બહાદુરીની અને ફતેહોની ખબર તેના કાકાને તથા માબાપને શુમલાખાતે પડી, ત્યારે તેની આવી ચાલુ કીર્તિમાટે, અને તેનાં ચળકતાં ભવિષ્યમાટે તેઓ ઘણાં ખુશી થયાં.

આપ્રમાણે અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઇ ગયાં; કે જે વખ્તનોઆરસોમાં લડાઇનેલગતી ઘણીક બાબતો એવી બની, કે જે જાણવાજોગ હતી. ગ્રેટ બ્રિટને અને ફ્રાન્સે ટર્કીનીસાથે મળી રશિયનોનીસાંમે લડવાની પોતાની મર્ઝી દેખાડી; અને માર્ચ માસની આખેરીએ આ બધે રાજ્યોએ રશિયાના ઝારનીસાંમે લડાઇ ઝાહેર કીધી. એપ્રિલ મહિનામાં ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ લશ્કરોએ ઑટોમન મુલ્કોમાં આવવા માંડ્યું; અને હવે વસંતઋતુ શરૂ થવા લાગવાથી ડેન્યુબ નદીઉપર ભારે તૈયારીઓની દોડાદોડ થવા લાગી, તેવીજરીતે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાં લશ્કરમાં શિયાળાના મહિનાઓમાં બીજાં ગંજાવર લશ્કરો

મોકલી આપીને વધારો કર્યામાં આવ્યો હતો; અને તે જનરલે હવે સિલિસ્ટ્રિયાનાં અગત્યનાં ઑટોમન શેહેરને ઘેરો ઘાલવાનો ઠરાવ કર્યો હતો.

આ વખતનાંઅરસામાં રશિયનોએ ન્હાનું વાલાશિયા તદન છોડી દીધું હતું; અને રાડૉવાનની ઝપાઝપીપછી કાલાફાટખાતેનાં ટર્કિશ લશ્કરને તે બાજુતરફ દુશ્મનોની કશી ધનનસલ જણાઇ હતી નહીં. આ સઘળો વખત ઝિલ્લાહ તે ઉમરાવનાં કુટુંબસાથેજ રહી હતી: જોકે લેડી અર્ટશાએ તેણીને પાછી પોતાને ત્યાં આવવાને વારંવાર આગ્રહ કીધું હતું, છતાં તેણી ઉમરાવના મેહેલમાંજ રહી; તો જોકે અર્ટશા અને ઝિલ્લાહવચ્ચે કાગળપત્રોનો વ્યવહાર ચાલુ રહ્યો હતો. પણ ત્યારે રાડૉવાનની પડોશમાંજ મરહુમ ઍડમિરલની બેટીને પડી રેહેવાનો સબબ શો હતો? શું ઉમરાવના મેહેલમાં હવે ટવારિક વારંવાર મુલાકાતે આવતો હતો, અને જ્યાં તેને હંમેશાં માયાળપણે આવકાર દેવામાં આવતો હતો, તેનેલીધે તેણી ત્યાં રહી હતી?—કે ટવારિકતરફના પોતાના ઉપકારના બદલામાં તેણી ત્યાં રહી હતી? શું તેઓવચ્ચે થયેલી પિછાણે પ્યારનું રૂપ લીધું હતું? હા, બેશક તેમજ હતું; અને પોતાના બાપના શોકમાં હજી તે બેટી હોવાથી, સભ્યતાનેખાતેર આ બહાદુર અમલદારે પોતાનો પ્યાર તેણીને ઝાહેર કરવાનું દુરસ્ત જોયું નહતું, જોકે તે માંહેથી તો કશું બોલ્યો નહતો, છતાં તેનો દેખાવ તે ઝાહેર કરતો હતો.

પણ એકાએક તેના કાકા ઓમર પાશાતરફથી ટવારિકને તેના બહાદુર આસેરોની ટુકડીસાથે સિલિસ્ટ્રિયાનાં લશ્કરને જઈ મળવાનો હુકમ ફરમાવ્યામાં આવ્યો; અને છુટાં પડતી વખ્તે તેણે ઝિલ્લાહને પોતાનો પ્યાર ઝાહેર કર્યો. પોતે પણ તેને અંદરખાનેથી ચાહાતી હતી, એમ તેણીએ ખુલ્લાં દેલથી કબુલ કરી દીધું; અને પછી તેઓએ એકબીજાને પરણવાનો કોલ આપ્યો. ટવારિક ત્યારપછી ઉતાવળે ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો; ઝિલ્લાહના પ્યારને વધારે લાયક થવામાંટે નવી કીર્ત્તિઓ મેળવવાની ઉમેદ તે દેલમાં રાખતો હતો.

તા० ૧૭ થી મે ૧૮૫૪ ને દિને રશિયનોએ સિલિસ્ટ્રિયાઉપર ઘેરો ઘાલવાનું શરૂ કર્યું. મસ્કૉવીટ નોકરીમાંના ઘણા હુશિયાર ઇજનેર જનરલ શિલડર્સે જોઈતાં ઝરૂરનાં લશ્કરી બાંધકામોઉપર દેખરેખ રાખી. ઘેરો ઘાલવાનાં આ કામમાંટે પ્રથમમાં ૪૦,૦૦૦ રશિયનોને તૈયાર કર્યામાં આવ્યા, જ્યારે સિલિસ્ટ્રિયાના બચાવનું લશ્કર ફક્ત ૧૫,૦૦૦ માણસોનું હતું: તોપોનો મારો શરૂ થયો; તોપોના ગોળાઓ શેહેરનીઅંદર છોડવામાં આવ્યા; પણ ટર્કિશ તોપોએ ઝબરો મારો ચલાવી તેનો પાછો જવાબ આપ્યો. ડૅન્યુબ નદીની પેલીમેર પડેલાં રશિયન લશ્કરમાં ટર્કિશ તોપોએ ઘણી સારી નેમથી બળવેણ ગોળા ફેંક્યા; જ્યારે ટવારિકના ચુનંદા સેપાહોએ જે મસ્કૉવીટ ઇજનેરો નદીઉપર પુલ નાખવાનાં કામમાં રોકાયલા હતા, તેઓઉપર પોતાની બંદુકોથી ઝબરદસ્ત મારો શરૂ કીધો. પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ બીજું લશ્કર લઈ બુખારેસ્ટથી આવી લાગ્યો; અને આરીતે એકઠાં થયેલાં ૬૦,૦૦૦ માણસોનાં લશ્કરે તા० ૨૯ મી મેને દિવસે શેહેરઉપર એક હુમલો કીધો.

આ યાદગાર દિવસની સવારના એક વાગતે ત્રણ લશ્કરી ટુકડીઓ, કે જે દરેકમાં દશદશ હઝાર સેપાહો હતા, તેઓ કેલ્લાઉપર જુદીજુદી બાજુથી હલ્લો લાવ્યા, જ્યારે બાકીનું લશ્કર ડૅન્યુબ નદીની પેલીમેર કામ પડે, તો લડવાને તૈયાર થઇ ઉભું. તોપોના ઝબરા

મારાતળે આ રીજમીટોએ આગળ વધવા માંડ્યું, પણ સિલિસ્ટ્રિયાના કેલ્લામાં એક એવો ચુનંદો સરદાર હતો, કે જેની હુશિયારી તેની બહાદુરીનાજેવીજ સરસ હતી; જેની તીક્ષણ આંખો હમેશાં ચોકાસી રાખતી હતી; જે દુશ્મનોથી થતી ભુલો તરત સમજી જતો હતો. આ શખ્સ કોઇજ નહીં, પણ બડો બહાદુર મુશિર પાશા હતો, કે જેની સરદારીતળે કેલ્લામાંનું લશ્કર હતું. વળી આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએ, કે આ પાશાનો હુકમ ઉઠાવવામાટે, ત્રણ ઈંગ્રેજી સરદારો, જનરલ કૅનન, કૅપટન બટલર, અને લફટેનન્ટ નૅસ્મીઠ નામે હતા, કે જેઓની મદદ પાશાને ઘણી કીમતી થઇ પડી હતી.

રુશિયનોનો હમલો ઘણો ત્રાસદાયક હતો—તેમજ ટર્કોનો બચાવ પણ તેવોજ બહાદુરીભર્યો હતો, આપ્રમાણે કલાકોસુધી જીવલેણ લડાઇ ચાલુ રહી. જ્યારે હમલો કરનારી લશ્કરી ત્રણ ટુકડીઓ આગળ વધતી, ત્યારે એમ જણાતું, કે ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનો જનુની હાથ સિલિસ્ટ્રિયાની દીવારોસામે માણસજાતનાં ઝબરાં ટોળાંઓને ફેંકતો હોય. તેજવેળા શેહેરનીઅંદર ગોળાઓનો લોખંડી વરસાદ વરસતો હતો, કે જેથી ઔરતો અને બાળકો ધ્રુજતાંકાંપતાં તેઓના બચાવમાટે ઝમીનમાં બનાવેલા ઓરડાઓમાં ભરાઇ જતાં હતાં—તેવીજરીતે કેલ્લામાંથી ટર્કોની તોપો રુશિયનોનાં મોતના પયેગામો ફેંકતી હતી. જેમ દરિયાનાં ઝબરદસ્ત મોજાઓ ઉછળીને પહાડોસાથે અફળાઈ ધીમેથી પાછાં હઠે, તેવીજરીતે રુશિયન સિપાહીનાં ટોળેટોળાં સિલિસ્ટ્રિયાના કેલ્લાની દીવારોઉપર દોડતાં આવતાં, પણ કાંઇ ન વળવાથી પાછાં હઠી જતાં હતાં. તેઓનું ઝોર ઝબરું હતું—તેઓની મેહેનત અથાગ હતી; પણ તેથી પણ વધારે વખાણવાજોગ અને વધારે અજાયબ થવાજોગ તો અંદરનાં લશ્કરની હેમત અને કુવત હતાં. એથી રુશિયનોની હાર તુટી—તેઓ ડગમગવા લાગ્યા—તેઓ પાછા હઠ્યા; આ જોઈ કેલ્લામાંનાં ટર્કિશ લશ્કરે બહાર નિકળી તેઓઉપર છાપો માર્યો. થોડીક વારસુધી રુશિયન અને ટર્કિશ લડનારાઓ એકબીજામાં ભેળાઇ ગયા, અને એક ખુનખાર લડાઈ ચાલી,—તેઓ એકમેકઉપર દરિયાઈ મોજાનીપેઠે ઉછળતા, અને પાછા છુટા પડતા. થોડીક વારસુધી તો કોણની જીત, ને કોણની હાર થઈ હતી, તે પણ જાણી શકાયું નહીં, અને સર્વે શકમંદ રહ્યા;—આખરે ઑટૉમન ઝોર ફાવ્યું, અને તેઓએ રુશિયન લશ્કરને મારી હઠાવી ડૅન્યુબ નદીનાં પાણીસાથે ભેળી નાખ્યું.

જ્યારે આ હિણપસ્તીભરેલી હારની ખબર સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે જઇ પુગી, ત્યારે ઝારે પોતાના સર્વેથી વડા જનરલ—પ્રિન્સ પાસ્કીવિટ્ચને પોતાનાં લશ્કરનો વડો નેમીને ત્યાં તરત રવાના કર્યો. આ બહાદુર લડવૈયાએ પૉલાંડ જીતી લીધું હતું, અને ઇરાનઉપર મહાભારત ફતેહ મેળવી હતી. ઝાપાકાપીને આ મથકે ઉપડી જવાને બનતી ઉતાવળે પાસ્કીવિટ્ચ નિકળ્યો: પણ તે ત્યાં આવી પુગે તેઅરસામાં—એટલે તા૦ ૨ જી જુનને દિને—રુશિયનોએ ફરી એકવાર કેલ્લાઉપર હમલો કર્યો, અને ફરી એકવાર તેઓને મારી હઠાવ્યામાં આવ્યા. આ બીજીવારની લડાઈ વખતે બહાદુર મુશિર પાશા માર્યો ગયો હતો. જનરલ શિલ્ડર્સે હવે પોતાની સઘળી ઇજનેરી કળા વાપરવા માંડી: જ્યાં પણ તે ખાણો ખોદતો, તો તેનીસામે ઑટૉમનો પણ ખોદતા; અને આ ઘેરા વખતે રુશિયનોનાજેવી ઇજનેરી હુન્નરમંદી મુસ્લીમોએ પણ દેખાડી આપી.

૧૩ મી જુને પ્રિન્સ પાસ્કીવિટ્ચ બીજું ઝબરું વધારાનાં લશ્કરસાથે આવી પહોં-
ાપછી રશિયનોએ પોતાના સામટા ૮૦,૦૦૦ સેપાહીઓનાં લશ્કરસાથે ફરી એકવાર કેલ્લા-
પર હલ્લો કરવાની તૈયારીઓ કીધી, અને આ વખ્તે તેઓ ફતેહ પામવાની પુર ઉમેદમાં
ા. પણ તેજ દિવસે સાંજના ઑલ્તેનિત્ઝાના જીતનારાઓમાંનો એક—હલિલ પાશા—
તાનીસાથે ૧૩,૦૦૦ સેપાહીનું લશ્કર લઇ શેહેરનાં લશ્કરની મદદે આવી પુગ્યો. ત્યારપછી
ા જાણીતા સરદારના હાથતળે શેહેરનું આખું લશ્કર રશિયનોનાં ઝબરાં મોટાં સૈન્યદલ-
પર હમલો કરવાને સાથે બહાર પડયું. સિલિસ્ટ્રિયાના કેલ્લાનીપાસેજ એક ઝબરી લડાઇ
—પ્રિન્સ પાસ્કીવિટ્ચ એક બાજુએ સરદાર હતો, હલિલ પાશા બીજી બાજુએ. કલાકો-
ની કાપાકાપી ચાલુ રહી; પાસ્કીવિટ્ચ, ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ, શિલડર્સ, લુડર્સ, ઑરલૉફ, અને
શિયન લશ્કરના બીજા ઘણા જાણીતા સરદારો ઝખ્મી થયા, અને તેઓને લડાઇનાં મયે-
નમાંથી ઉંચકી લઇ જવામાં આવ્યા. આ વખ્તે સાંજ પડવા માંડી હતી; રશિયન લશ્ક-
ા તદન પરાજય—અને સિલિસ્ટ્રિયાનો છુટકારો થયો.

સિલિસ્ટ્રિયાએ પોતાના થયેલા છુટકારાની ખુશહાલીમાં તોપોના આવાઝો કીધા; જ્યારે
શિયનો પોતાના હઝારો માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલાઓને લડાઇનાં મયેદાનમાં પડતા
કીને જેમ નસાયે તેમ નાઠા; તેઓ એટલાતો ગભરાયલા હતા, કે ડૅન્યુબ નદી ઓળંગી
વા હાથો અને પગોઉપર જાનવરોનીપેઠે ચાલીને નાસવા જતાં તેઓમાં બધી ભેલમભેલ
ઈ ગઇ, અને તેમાં પણ તેઓનાં હઝારો માણસો માર્યાં ગયાં. ઑટૉમનોએ તેઓના ઘેરો
લવામાટે ઉભાં કીધેલાં બાંધકામોનો નાશ કર્યો—અને ટર્કોના હાથમાં નાઠેલા દુશ્મનોની
પો, દારૂગોળો, ખુરાકી, અને બીજો પુષ્કળ લશ્કરી સામાન લુટતરીકે આવ્યો.

તા૦ ૭ મી જુલાઇને દિને ઓમર પાશા પોતાનાં લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ સાથે લઇ
ુમલાથી રસ્ટચકઆગળથી ડૅન્યુબ નદી ઓળંગીને આવ્યો, અને જનરલ સૅસૅનૉફ, કે
૪૦,૦૦૦ માણસોસાથે ગીરગેવૉખાતે છાવણી નાખી પડેલો હતો, તેનીઉપર હલ્લો કર્યો.
ા વખ્તે સરદારનાં લશ્કરમાં ૩૦,૦૦૦ સેપાહી હતા. ખાસા અગ્યાર કલાકોસુધી લડાઇ
લુ રહી, કે જે વખ્ત જવાબાદ ભારે ખોટસાથે રશિયનોને હરાવ્યામાં આવ્યા. આ
તનાઅરસામાં પ્રિન્સ પાસ્કીવિટ્ચે પોતાની સરદારીનું રાઝીનામું આપ્યું હતું;
નરલ શિલડર્સ ઝખ્મી થઇને માર્યો ગયો હતો; અને તેટલામાંટે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ ફરી
કવાર લશ્કરનો વડો થવા પામ્યો. તેણે જોયું, કે જો જરા પણ વખ્ત ખોવામાં આવશે,
તેના બાદશાહી ધણીના હાથમાંથી મુખ્ય પ્રગણાંઓ જતાં રેહેશે, માટે કાંઇબી કરીને
ોમર પાશાને આગળ વધતો અટકાવવો જોઇએ. એટલામાંટે એકવાર ફરીથી
સીબ આઝમાવવાસારૂં એક ઝબરી કોશેશ કરવાના વિચારથી તેણે પોતાનું તમામ
શ્કર એક જગ્યાએ જમા કરવા માંડયું—અને તરતનીજ નવી આવેલી ટ્રૉસૅક
જમીટોનેલીધે તેનાં લશ્કરને પુરતી મઝબુતાઇ મળેલી હોવાથી—ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે ૭૦,૦૦૦
ાણસોનું એક મોટું લશ્કર લઇ ગીરગેવૉતરફ કુચ કીધી. તેનીસામે થવાને ઓમર પાશા
કત ૩૦,૦૦૦ સેપાહી લઇ બહાર પડયો. બંને દુશ્મનો એકબીજાને ફ્રાટેસ્ટિની પરોશમાં
ળ્યા. લડાઇ ૭ કલાકોસુધી જારી રહી; અને જોકે ટ્રૉસૅકના વડા હેટમેન પોતાની બાજુ
રીથી ઑટૉમનોની ડાબી બાજુઉપર ધસારો ચલાવ્યો—તોયે આખરે રશિયન લશ્ક-

તદ્દન હાર થઈ. મુખ્ય સંસ્થાનો હાથ કરવામાટે આ લડાઇ ઝબરી ચલાવ્યામાં આવી હતી; તે બપોરના શરૂ થઈ— અને સાંજે છ વાગતાપછી થોડે વખ્તે ઓમર પાશાએ દુશ્મનને જે ગમે તે દિશાએ જીવ લઇને નાસતું દિઠું.

થોડા દહાડા વિત્યાકેડે બુશારેસ્ટ શેહેરના ઉમરાવોમાંથી ઉંચી પદવીના થોડાક ચુંટી કાહાડેલા અમીરોના પ્રતિનિધિઓએ ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિની મુલાકાત લઈ, તેને તે શેહેરમાં દાખેલ થવાનું માનભર્યું ઇજન કર્યું, કે જે શેહેર હવે રશિયનો હમેશનેમાટે સદંતર છોડી ગયા હતા; અને થોડેક વખ્તપછી આ ફતેહમંદ સરદાર તે શેહેરમાં દાખેલ થયો, કે જેને વાલાશિયાના આ શેહેરની રૈયતે હર્ષનાદથી અને ખુશહાલીથી વધાવી લીધો. ખચિત આ વખ્ત ઓમર પાશાનેમાટે બહુ મગરૂર થવાજોગ હોવો જોઈએ;—અને તે યાદગાર સવાર તેને યાદ કીધી, કે જ્યારે બંદગીમાટે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લની દરેક મસ્જેદના બાંગીઓએ બાંગ પોકારી હતી, કે "અલ્લાહ સર્વેથી મોટોછે!" તેજ વખ્તે તેને ખુદ નામદાર સુલતાનના હાથેથી પોતાના હોદ્દાનું મુખતિયારનામું મેળવ્યું હતું. તેને હવે લાગ્યું, કે તેણે રશિયનોના હાથમાંથી પોતાના બાદશાહનો ફક્ત મુલ્કજ બચાવ્યો નહતો, પણ વળી તેઓએ આગળ જીતી લીધેલાં કેટલાંક પરગણાંઓ પણ તેઓપાસેથી પાછાં મેળવ્યાં હતાં.

રશિયન લશ્કરી મોટામોટા જાણીતા સત્તાધિકારીઓને તેણે હરાવ્યા હતા. ઇરાન અને પૉલાંડનો જીતનાર, પાસ્કીવિટચ—ફસાયલો લડવૈયો, ગૉર્ટસ્ચૅકાફ—આખી દુનિયામાં મશહુર થયેલો ઇજનેર, શિલડર્સ—હેમતવાન અને એકદમ ધસી જનારો, લિપ્રાન્ડિ—*ટ્રાન્સિલવૅનિયામાં બહાદુર †બેમને હરાવનાર, લુડેર્સ—સેનાપતિનાં કામનો હુશિયાર, ડૅનેનબર્ગ—કૉસૅકોનો બહાદુર વડો, હેટૅસન—પૅલૉફ—સૅમાનૉફ—ઍારેપ—અને બીજા ઘણા મોટામોટા સરદારોને દરેકને ઑટૉમન લશ્કરે બાર માસની ટુંક મુદ્દતમાં હાર આપી નીચા પાડયા હતા! અને આ બધું માન, એકલું માન કોણને? ટર્કિશ લશ્કરના સર્વેથી બહાદુર વડા સેનાધિપતિ ઓમર પાશાને!

ઉપલાં કારણનેલીધે બુશારેસ્ટખાતે ઝબરી ધામધુમ થાય, ભારે હર્ષ ફેલાય, રૈયત પોતાનાં દીલનો ઉભરો દેખાડે, લોકો અજાયબ થાય, તો તેમાં નવાઇજેવું કશું નહતું; બાનુઓના ખુબસુરત હાથેથી સુફેદ દુધજેવા રૂમાલો ઉડવા લાગ્યા; અગાસીઓઉપર ફુલોના હારો અને તોરણો લટકી રહી; દરેક જણના ચેહેરાઉપર આ નામચિન પહલવાન, કે જેણે સુલતાનનાં લશ્કરનો સરદાર અને સેપાહસાલારતરીકે આખી દુનિયામાં નામ કાહાડયું હતું, તેના ખુબસુરત દીદાર જોવાથી ખુશી પેદા થઈ!

અમારાં કેટલાંક વાંચનારાંઓને લડાઇની ગોઠવણ, વગેરે બીજી બાબતોથી કદાચ કંટાળો આવે, પણ અત્રે તેમ જો ન કરવામાં આવે, તો વાર્તાનો રસ તુટી જાય, અને તેની પુરેપુરી મતલબ, અને સંબંધ બરાબર સમજી શકાય નહીં, એટલે તેમ કરવાવિના બીજો ઇલાજ નથી.

*જુઓ નોટ ૫૮ મી. †જુઓ નોટ ૫૯ મી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

આલ્મા નદી.

સિલિસ્ટ્રિયા શેહેરની કલ્લેબંદીની દીવારોનિચ્ચે ઉપલી યાદગાર લડાઇ થયાને બરાબર ત્રણ માસપછી એક એવી બીના બની, કે જેથી ઘણા જાણવાજોગ બનાવો ઉભા થયા. તે દહાડો તા૦ ૧૫ મી સપટેમબરનો હતો; સવારના હડી વાગ્તાનો વખ્ત હતો, કે જ્યારે ક્રિમીયાની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલાં યુપૅટૉરિયામાં લંગર નાખી પડેલાં વહાણોના રસ્તાતરફથી એક ઝળકતો બાણ ઉરાડવામાં આવ્યો. રાત ઘણી ખુશનોમા હતી; ખરેખર બોલ્યે, તો તે સવારનો વખ્ત હતો; બેસુમાર તારાઓ આકાશઉપર ચળકતા હતા; અને આખા કાળા સમુદ્રઉપર તદ્દન શાંત હતું. તારાઓની રોશનીવાળી ઠંડી હવામાં એ બાણ જાણે એક અપશુકન ખરતા તારાનીપેઠે ઉપર ઉડયો; તે વહાણોના ઉંચામાંઉંચા ડોળઉપર ઉડતા વાવટાઓની પણ ઉપર જઇને ફુટો; અને પછી તેમાંથી હઝારોહઝાર ઝળઝળતાં તણખાંઓ નિકળી આસપાસ ફેલાઇને બુજાઇ ગયાં. તોયે તે ઉજાશ, કે જે ફકત થોડીજ પળોસુધી પંથરાઈ ગયો, તે કાંઇ બચ્ચાંની રમત નહતી—તે કોઇ બાળકને હાથે ઉરાડવામાં આવ્યો નહતો—તે કાંઇ બિનમતલબે છોડવામાં આવ્યો નહતો.

એક ઝબરદસ્ત કાફેલો યુપૅટૉરિયાના માર્ગમાં આવી લાંગર્યો હતો. લશ્કરનેમાટે ખાધખુરાકી, દારૂગોળો, વગેરે લાવનાર વહાણોના એક ન્હાના કાફેલાની સલામતીમાંટે બે ઝબરદસ્ત લડાયક કાફેલાઓ સાથે આવ્યા હતા: અને તે કાફેલાની દરેક મનવારઉપર બ્રિટિશનીસાથે ફ્રેન્ચ વાવટાઓ ઉડતા હતા, જે બતલાવી આપતા હતા, કે ટર્કીની હેમાયતે આ બંધે મોટાં રાજ્યો એકસંપીથી આવ્યાં હતાં. ફ્રેન્ચ ઍડમિરલની પોતાની મનવારઉપરથી આ બાણ છોડવામાં આવ્યો હતો. તેની મતલબ એવું જણાવવાની હતી, કે ક્રિમીયાના કેનારાઓઉપર બંધે એકત્ર થયેલાં રાજ્યોનાં લશ્કરોને હવે પગ મુકવાનો વખ્ત થયો હતો.

પછી જે દેખાવ નઝરે પડયો, તે ખરેખર ભપકાદાર અને અસરકારક હતો; હવે જ્યારે તે ખુશનોમા રાત વિતીને ધીમેધીમે સવારનું પહર ફાટવા માંડયું, ત્યારે બંદરતરફ આ સંખ્યાબંધ વહાણો ચુપચુપ પોતાનો રસ્તો કાપ્યાં જતાં દેખાયાં. તે કાફેલાની ચાલ બાદશાહી અને ગંભીર હતી; તેઓમાં હઝારો જીવડાઓ ભરેલા હતા, કે જેઓ પોતાઉપર આવી પડનારી ધાસ્તીઓથી અજાણ્યા હવે કેનારાઉપર ઉતરનાર હતા, અને ત્યાંથી કોણકોણ પાછા પોતાને સ્વદેશ જીવતા જશે, તે કોઇ જાણી શકતું નહતું.

બરાબર સાત વાગ્તાને અમલે ઉતરવાનું શરૂ થયું. તેઓને હરકત કરવાને એક પણ રશિયન ત્યાં હાઝેર નહતો; અને ઘણાજ સારા પ્રકારે અને કવાયદસાથે તેઓ કેનારે ઉતરવા લાગ્યા. આસાયશ લેવામાંટે, તેમજ દુશ્મનોબાબે ખબર મેળવવાસારૂ યુપૅટૉરિયાનીનઝદીકમાં આ જોડાઈ ગયેલાં બ્રિટિશ અને ફ્રેન્ચ લશ્કરો, તેમજ ટર્કિશ સેપાહોની એક ન્હાની ટુકડી થોડા દિવસોસુધી રહી.

હારોહાર મોટી તોપો તેનાં લશ્કરમાં હતી; પોતાનું મથક સારી જગ્યાએ આવેલું છતાં, તેણે ખાઇઓ ખોદી, અને કોટો ઉભા કરીને તે ઘણું વધારે મઝબુત કર્યું હતું. વળી ત્યાં ખીણનીઆસપાસ આવેલાં ઘરોમાં, બાગિચાઓમાં, અને ફળની વાડીઓમાં તેણે પોતાના સૌથી ચુનંદા નેશાનબાઝોને ગોઠવ્યા હતા. તેનું મથક સર્વે વાતે મઝબુત હતું, અને વળી ટેકરીઓની હારોનો પૂર્વ દિશાનો છેડો બહાર નિકળી આવેલો હોવાથી, અને ઘણો સીધો ને ઉભો હોવાથી જાણે કિલ્લાની દીવારઉપર કોટ બાંધેલો હોય, એમ લાગતું હતું. આ ટેકરાની ઉંચાણસાંમે રશિયનોએ એક ઉંડી ખાઇ ખોદી હતી,—અને તેનીપછવાડે એક કોટ ઉભો કરી, તેના ઓથામાં તોપખાનું ગોઠવ્યું હતું; આ તેઓનો સર્વેથી જમણીગમનો છેડો હતો. તેઓનો ડાબીગમનો છેડો તે ટેકરાની પશ્ચિમે આવેલો હતો, કે જે છેક દરિયાકાંઠે લાગેલો હતો. રશિયન લશ્કરની ગોઠવણ ઉપરમુજબે કર્યામાં આવી હતી—તેઓએ પોતાની તોપો એવીરીતે ગોઠવી હતી, કે જેથી આલ્મા નદીનીસાંમે સર્વે ઠેકાણે તેઓ મારો ચલાવી શકે.

એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોને નદીના પૂર્વતરફના કેનારાઉપર ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં; છેક જમણી બાજુએ ફ્રેંચ જનરલ બૉસ્કેના હાથહેઠલનાં લશ્કરના એક વિભાગને મુકવામાં આવ્યો હતો, કે જેને સુલેમાન પાશાની સરદારીહેઠલના ટર્કો મદદે હતા: ત્યારપછી ફ્રેંચ લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ હતો, કે જેની સરદારી મારશલ સેંટ આરનૉડે ખુદ પોતે લીધી હતી, જ્યારે પ્રિન્સ નૅપૉલિયનનાં લશ્કરનો વિભાગ તમામ ફ્રેંચ લશ્કરોની ડાબી બાજુએ ગોઠવાયો હતો. તેની બરાબર પાસેજ સર ડે લૅસી એવન્સનો, અને જનરલ ઇંગ્લાંડના લશ્કરી વિભાગો હતા; ત્યારપછી સર જર્યોર્જ બ્રાઉનના, તથા ડયુક આવ કૅમબ્રિડજના વિભાગો બ્રિટિશ લશ્કરની છેક ડાબી બાજુએ હતા. જનરલ કૅકકાર્ટના વિભાગને ઝરૂરનેમાટે ખાસ રાખ્યામાં આવ્યો હતો; અને જો કામ પડે, તો ડાબી બાજુનાં લશ્કરને બંચાવવાસારૂં લૉર્ડ લુકાનની સરદારીહેઠલની ઘોડેસવાર પલટણોને તૈયાર રાખ્યામાં આવી હતી. આમુજબની ગોઠવણ એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોની હતી. તે લશ્કરો ખરેખરાં બહાદુર હતાં; અને તેઓએ જે કારણમાટે આ લડાઇનો જોખમ માથે ઉઠાવ્યો હતો, તે ખરો અને વાજેબીજ હતો.

સવારના ઘણે સકારેથી જનરલ બૉસ્કેના વિભાગે દરિયાની લગોલગ આવેલા પહાડોના એક ટેકરાની પશ્ચિમ દિશાઉપર ચઢવા માંડયું. આ કામ ઘણું કંટાળાભરેલું અને લાંબુ હતું, અને તેમ કરતાં ઘણા કલાકો નિકળી ગયા, કે જે સઘળો વખ્ત આલ્મા નદીના પુર્વ કેનારાઉપરનાં એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરો ત્યાંજ ઉભાં રહ્યાં. સૂર્ય ઘણો તેઝમાં પ્રકાશતો હતો; અને સઘળો દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગતો હતો. થંબ દરિયાઉપર પડેલો ઝબરદસ્ત કાફેલો ત્યાંથી દેખાતો હતો; તેમજ કાફેલાઉપરથી માણસોની ભારે ઠઠ અને આસપાસનો વિચિત્ર પણ રમણિય દેખાવ ખુલ્લો દેખાતો હતો. પણ તરતજ તે ટેકરાના પશ્ચિમ છેડાતરફ ૭ ફ્રેંચ મનવારો આવતી જણાઈ. તેઓના ધીમેધીમે દબદબાથી આગળ વધવાનો દેખાવ ઘણોજ દેલ ઉસ્કેરનારો હતો!—તેઓની તેમ કરવાની મતલબ ઘણીજ ધારતીભરેલી હતી! કારણકે, હવે તે સુંદર મનવારોએ ,ઉપલા ટેકરાઉપર ગોળાઓનો મારો શરૂ કર્યો; અને રશિયનોની ડાબી બાજુએ જે સરસ નેમથી લોખંડી વરસાદ વરસાવવામાં આવતો, તે નિશ્ચે ઉભેલું લશ્કર બરાબર જોઇ શક્તું હતું.

તા૦ ૧૯ મીએ ક્રિમીયાની તેઓની આ પેહેલીજ છાવણીમાંથી આ એક્સંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ કુચ કરી બહાર પડવા માંડ્યું. તેઓનો વિચાર રશિયનોઉપર સામો હલ્લો લઇ જવાનો હતો. તદ્દન જમણી બાજુએ સુલેમાન પાશાની સરદારીહેઠલ ટર્કિશ લશ્કર કુચ કરતું હતું; ત્યારપછી *મારશલ સેંટ આરનૉડની સરદારીતળે બહાદુર ફ્રેન્ચોની ઘણીક રીજમીટો ચાલી; અને પછી ડાબી બાજુએ બહાદુર અને મઝબુત બ્રિટિશ સેપાહો આવ્યા, કે જેઓ તેમજ ફ્રેન્ચો રશિયનોસાથે ઉતાવળે હાથ મેળવવાને ઘણા ઉત્કટમંદ દેખાતા હતા. આપણને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે, કે જે બહાદુર લડવૈયાઓને ઇંગ્લાંડે મોકલ્યા હતા, તેઓ જાણીતા સરદાર †લૉર્ડ રૅગલૅનની સરદારીતળે હતા.

તપતા સૂર્યના કિરણોનિચ્ચે કરવામાં આવતી આ કુચથી સેપાહો ઘણા થાકી ગયા હતા, અને દુઃખી થતા હતા; વળી જે દેશમાંથી કુચ કરવામાં આવતી હતી, તે એવો હતો, કે બીચારા સેપાહોની તરસ છીપાવવાને એક ટીપું પાણી પણ ત્યાં નહતું—આખરે કંટાળાભરેલા ઘણાક "માઇલો" પસાર કીધાપછી બલગાનાકની ન્હાની પણ આવકારલાયક નદીઆગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા. કલાકોનાકલાકોપછી આખરે સેપાહોને પોતાના હોઠો પાણીથી ભિંજવવાની આ તક મળી; તેઓએ આ નદીનું ધીલેરી પાણી પેટપુરતું પીધું, અને તેનાં ઠંડાં પાણીવડે પોતાના પગો ધોયા.

આ બલગાનાક નદીના કેનારાઉપર એક્સંપી રાજ્યોનાં આ બધે લશ્કરોએ રાતને માટે છાવણી કીધી; પણ બીજી સવારે—યાને તા૦ ૨૦ મી સપટેમબરને યાદગાર દિને—આ લશ્કરોએ પાછી કુચ શરૂ કીધી. તેઓને ખબર હતી, કે તેઓની થોડે આગળ નઝદીકમાંજ રશિયનો પડેલા હતા, અને તેઓ હવે એક મોટી લડાઇના દરવાઝામાં ઉભેલા હતા. આમુજબે તેઓ એક બીજી ન્હાની નદીતરફ આગળ વધ્યા,—તે નદી, કે જેનું નામ વટીક જ્યાંથી તે પસાર થતી હતી, ત્યાંના પ્રગણાંઓની બહાર તે દિવસસુધી કોઇ જાણતું નહતું, પણ સાંજના સૂર્ય આથમતીવેળા તો તેનું નામ જગઆસ્કાર થવા પામ્યું હતું. આ નદીનું નામ "આલ્મા" કરી હતું.

એક્સંપ રાજ્યોનાં લશ્કરો ઉત્તર દિશાતરફથી—તે ન્હાની નદીની જોડેજોડ આગળ કુચ કર્યાં જતાં હતાં; જ્યારે બીજી દિશાતરફ એટલે દક્ષિણે પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફની સરદારીહેઠલ રશિયનો એક મઝબુત મથક હાથ કરી પડયા હતા. નદીની તેતરફના કેનારાની જગ્યા થોડેક ટકેસુધી ઉંચાણમાં આવેલી હતી—તેનીપછી એક ખીણ આવેલી હતી—અને તેની પછી વળી પાછી વાંકીચુકી, ખડબચડી ઝમીન હતી, વચ્ચેવચ્ચે વળી નાળાંઓ, અને ઉંચાણ જગ્યાઓ આવેલી હતી; અને એરીતે ચારસોથી છસો "ફીટ" ઉંચી તે જગ્યા હોવાથી તેઉપરથી નિચાણમાં ખુલ્લું દેખાતું હતું. તેઉપર કેટલાક ઘરો આવેલાં હતાં, કે જેમાંનાં કેટલાકોને સુંદર બાગો પણ હતા; ફળની વાડીઓ, દ્રાક્ષના માંડવાઓ, વગેરે તે ખીણનીઆસપાસ, અને નદીના કેનારાઓઉપર આવેલાં હતાં. નદીના સપાટાથી અને બાગબગિચાઓથી તે જગ્યાનો દેખાવ અતિ રમણિય લાગતો હતો.

આપણે જણાવ્યું છે, તેમ આલ્માની આ ઉંચી જગ્યાએ પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફે પોતાનું મથક કર્યું હતું. તેનાં લશ્કરમાં આસરે ૪૦,૦૦૦ માણસો હતાં, કે જેમાંનાં ૫,૦૦૦ ઘોડેસવારો હતા.

*જુઓ નોટ ૬૦ મી. †જુઓ નોટ ૬૧ મી.

હારોહાર મોટી તોપો તેનાં લશ્કરમાં હતી; પોતાનું મથક સારી જગ્યાએ આવેલું છતાં, તેણે ખાઇઓ ખોદી, અને કોટો ઉભા કરીને તે ઘણું વધારે મઝબુત કર્યું હતું. વળી ત્યાં ખીણનીઆસપાસ આવેલાં ઘરોમાં, બાગિચાઓમાં, અને ફળની વાડીઓમાં તેણે પોતાના સૌથી ચુનંદા નેશાનબાઝોને ગોઠવ્યા હતા. તેનું મથક સર્વે વાતે મઝબુત હતું, અને વળી ટેકરીઓની હારોનો પૂર્વ દિશાનો છેડો બહાર નિકળી આવેલો હોવાથી, અને ઘણો સીધો ને ઉભો હોવાથી જાણે કેલ્લાની દીવારઉપર કોટ બાંધેલો હોય, એમ લાગતું હતું. આ ટેકરાની ઉંચાણસાંમે રશિયનોએ એક ઉંડી ખાઇ ખોદી હતી,—અને તેનીપછવાડે એક કોટ ઉભો કરી, તેના ઓથામાં તોપખાનું ગોઠવ્યું હતું; આ તેઓનો સર્વેથી જમણીગમનો છેડો હતો. તેઓનો ડાબીગમનો છેડો તે ટેકરાની પશ્ચિમે આવેલો હતો, કે જે છેક દરિયાકાંઠે લાગેલો હતો. રશિયન લશ્કરની ગોઠવણ ઉપરમુજબે કર્યામાં આવી હતી—તેઓએ પોતાની તોપો એવીરીતે ગોઠવી હતી, કે જેથી આલ્મા નદીનીસાંમે સર્વે ઠેકાણે તેઓ મારો ચલાવી શકે.

એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોને નદીના પૂર્વતરફના કેનારાઉપર ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં; છેક જમણી બાજુએ ફ્રેંચ જનરલ બૉસ્કેના હાથહેઠલનાં લશ્કરના એક વિભાગને મુકવામાં આવ્યો હતો, કે જેને સુલેમાન પાશાની સરદારીહેઠલના ટર્કો મદદે હતા: ત્યારપછી ફ્રેંચ લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ હતો, કે જેની સરદારી મારશલ સેંટ આરનૉડે ખુદ પોતે લીધી હતી, જ્યારે પ્રિન્સ નૅપૉલિયનનાં લશ્કરનો વિભાગ તમામ ફ્રેંચ લશ્કરોની ડાબી બાજુએ ગોઠવાયો હતો. તેની બરાબર પાસેજ સર ડે લૅસી એવન્સનો, અને જનરલ ઈંગ્લાંડના લશ્કરી વિભાગો હતા; ત્યારપછી સર જ્યૉર્જ બ્રાઉનના, તથા ડયુક આવ કૅમબ્રિડજના વિભાગો બ્રિટિશ લશ્કરની છેક ડાબી બાજુએ હતા. જનરલ કૅથકાર્ટના વિભાગને ઝરૂરનેમાટે ખાસ રાખ્યામાં આવ્યો હતો; અને જો કામ પડે, તો ડાબી બાજુનાં લશ્કરને બચાવવાસારૂ લૉર્ડ લુકાનની સરદારીહેઠલની ઘોડેસવાર પલટણોને તૈયાર રાખ્યામાં આવી હતી. આમુજબની ગોઠવણ એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોની હતી. તે લશ્કરો ખરેખરાં બહાદુર હતાં; અને તેઓએ જે કારણમાટે આ લડાઇનો જોખમ માથે ઉઠાવ્યો હતો, તે ખરો અને વાજેબીજ હતો.

સવારના ઘણે સકારેથી જનરલ બૉસ્કેના વિભાગે દરિયાની લગોલગ આવેલા પહાડોના એક ટેકરાની પશ્ચિમ દિશાઉપર ચઢવા માંડયું. આ કામ ઘણું કંટાળાભરેલું અને લાંબું હતું, અને તેમ કરતાં ઘણા કલાકો નિકળી ગયા, કે જે સઘળો વખ્ત આલ્મા નદીના પુર્વે કેનારાઉપરનાં એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરો ત્યાંજ ઉભાં રહ્યાં. સૂર્ય ઘણો તેઝમાં પ્રકાશતો હતો; અને સઘળો દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગતો હતો. થંભ દરિયાઉપર પડેલો ઝબરદસ્ત કાફેલો ત્યાંથી દેખાતો હતો; તેમજ કાફેલાઉપરથી માણસોની ભારે ઠઠ અને આસપાસનો વિચિત્ર પણ રમણિય દેખાવ ખુલ્લો દેખાતો હતો. પણ તરતજ તે ટેકરાના પશ્ચિમ છેડાતરફ છ ફ્રેંચ મનવારો આવતી જણાઈ. તેઓનો ધીમેધીમે દબદબાથી આગળ વધવાનો દેખાવ ઘણોજ દેલ ઉશ્કેરનારો હતો!—તેઓની તેમ કરવાની મતલબ ઘણીજ ધારતીભરેલી હતી! કારણકે, હવે તે સુંદર મનવારોએ ઉપલા ટેકરાઉપર ગોળાઓનો મારો શરૂ કર્યો; અને રશિયનોની ડાબી બાજુએ જે સરસ નેમથી લોખંડી વરસાદ વરસાવવામાં આવતો, તે નિશ્ચે ઉભેલું લશ્કર બરાબર જોઇ શકતું હતું.

પણ, આહા! એકદમ તે તોપોનો મારો બંધ પડ્યો! હમણાં લગભગ બપોર પડવા આવી હતી; અને બૉસ્કેનો ફ્રેંચ વિભાગ હમલો કરવાની નેમથી ઉભીનેઉભી ઉંચાઇએ ચઢયો જતો દેખાયો. મધમાખોનાં સંખ્યાબંધ ટોળાંનીપેઠે તેઓ તે કુદર્તીરીતે કોતરાયલી દીવારોઉપર વળગીને ઉપર ચઢતા હતા. નિચ્ચે ઉભેલાં લશ્કરને એવું લાગતું, કે જાણે હમણાં તેઓ સઘળા તુટી પડીને નિચ્ચે ખીણુમાં ગરક જશે. પણ નહી!—તેઓ તો આગળ વધ્યાજ ગયા. જંગ્લી હરણોનાજેવાં ચીવટપણાંથી તેઓ ખડકની કોરોને વળગી રહેતા; આલ્પ્સ પર્વતના બર્ફઉપરનાં જંગ્લી બકરાંઓના પગો પણ તેઓકરતાં વધારે ઠરેલ ન હશે! એવા સરસરીતે ઠરેલ પગે આલ્મા નદીઉપરની ઝબરી ઉંચાઇએ તેઓ ચઢયા જતા દેખાયા. આખરે તેઓ ટોંચઉપર પહોંચ્યા: બંદુકોના આવાજો કાને પડ્યા—ધુમાડાના ગોટેગોટ આસ્માનતરફ ચઢવા લાગ્યા:—હવે ખુનખાર લડાઇ શરૂ થઇ હતી.

બંધે બાજુતરફ લડાઇની ગોઠવણ ઘણીજ સારીરીતે કર્યામાં આવી હતી, અને બંધે બાજુવાળાઓ હેમતમાં પુર હતા. તે ટેકરાની કઠણઉપર હમણાં કાંઇ ફક્ત ઝપાઝપી નહી, પણ ખુનામરકી અને કાપાકાપી ચાલી રહી હતી, અને તેમાં બંધે બાજુએ બહાદુરીથી ભાગ લીધો હતો. તે દિવસની લડાઇનું સેવટ આવ્યું; કારણકે રશિયનોને બાગનેટોથી મારી હટાડવામાં આવ્યા, અને તેઓ ત્યાંથી વચ્ચેના ભાગમાં નાસી ગયા; જેવીરીતે એક સાંપનાં માથાંઉપર ફટકો પડવાથી, તેનું આખું શરીર હાલેછે,—તેવીરીતે થરથરાટવાળી અસર આ રશિયન લશ્કરની ડાબી બાજુના ભાગઉપર થઇ હતી.

એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોનો મુખ્ય ભાગ જે વખ્તમાટે થોભતો હતો, તે હવે આવી પહોંચ્યો. તેઓને આગળ વધવાનો હુકમ થયો. નદીના છાલકાં પાણીમાં પાયદલ અને ઘોડેસવાર રીજમીટો એકેક આગળ દમબદમ વધવા લાગી. તેઓઉપર રશિયન તોપખાનાંએ જ્વલેણ મારો ચલાવ્યો; આગળ વધતાં લશ્કરોઉપર ગર્ભછાંટ અને બીજા ભારી ગોળાઓનો ઝબરો મારો ચાલુ થયો. થોડોક વખ્તઅગાઉ નદીનાં પાણી જે થંભ, અને કાચજેવાં નિતરાં હતાં, તે હવે તેમાંથી હઝારો માણસો અને ઘોડાઓના પગોથી ડોહવાઇને ગદલાં થઇ ખુબ ઉછાલતાં હતાં. વળી ટેકરીઉપરથી જે ગોળાઓ તેમાં આવી પડતા, તેથી તેઓ જાણે તડફડિયાં મારતાં હોય; એવાં લાગતાં હતાં. તોયે ઘણી સારી હાલતમાં લશ્કરો તે ઓળંગી ગયાં; હેમતથી તેઓ આગળ વધ્યાં;—આ વખ્તનો દેખાવ ખચિત ઘણો દબદબાભરેલો અને અસરકારક હતો.

પહાડો અને નદીનીવચ્ચેની જગ્યાઉપર જેટલાં ઘરો આવેલાં હતાં, તે જાણે તેટલા ન્હાના કેલ્લાઓજેવાં થઇ લાગ્યાં હતાં. તેમાં ભરાઇને રશિયન બંદુકચીઓ આગળ વધતાં એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોઉપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવતા હતા; અને દરેક ઠેકાણે તથા દરેક બાજુએ મોતનો દેવ ખાનાખરાબી કરતો હતો. જોકે રશિયન તોપોએ ટેકરીઓઉપરથી ઝબરો મારો ચાલુ રાખ્યો, છતાં રીજમીટો તો તેની દરકારવગર આગળ વધતીજ જતી હતી. હેમતી ફ્રેંચોની બરાબર તો કોઇ કરી શકેએમ નહતું; મક્કમ ઠરાવના પણ ગંભીર અને બહાદુર બ્રિટિશ સેપાહોનાજેવા થોડાજ સેપાહો હશે.

બાગનેટોની અણીઓથી દરેક ઘર હાથ કર્યામાં આવ્યું: આગળ વધતા સેપાહો પોતાનીસામે જે આવે તે સફા કરી નાખતા ગયા:—અને હવે ઉપરની ટેકરીઓઉપર હલ્લો

કરવાનો શરૂ થયો. જે બાજુએ મેન્ટસ્ચિકૉફનું લશ્કર હતું, ત્યાંથી એકવાર રશિયનોએ એવોતો મારો ચલાવ્યો, કે ડયુક આવ કૅમબ્રિડજ પોતાની રીજમીટોને પાછા ફરવાનો હુકમ આપવા જતો હતો, પણ તેટલાં સર કૉલિન કૅમ્પબેલે પોતાના શૂરા સેપાહોની ૪૩ મી હાઇલૅંડર પલટણોને તેઓની મદદે જવાનો હુકમ કર્યો; કે જેથી ગમેંએવા સખ્ત મારાછતાં આખરે ડયુકના વિભાગે કોટઉપર હલ્લો લઇ જવાનું ચાલુ રાખ્યું.

જ્યારે લડાઇ ઘણી ખુનખાર ચાલતી હતી—જ્યારે રીજમીટો છુટી પડી ગઈ હતી—અને જ્યારે બંધે દુશ્મનો અક્રેકમાં ભેલાભેલ થઈ જઇને લડતા હતા—ત્યારે બ્રિટિશ *ગ્રેનૅડિયર્સ રીજમીટનો એક મેજર પોતાની પલટણથી છુટો પડી ગયો. લડાઈની ગર્માગર્મીમાં, અને દારૂગોળાથી ઉડતા ધુમાડામાં, તે પોતાના ભરઝોરથી દોડતા ઘોડાઉપર સવાર થયેલો, જે જગ્યાની તેને આગમચથી ખબર નહીં, ત્યાં દોડી આવ્યો. પણ તેજ વેળાએ ધુમાડો દુર થઈ જવાથી આ બહાદુર ઇંગ્રેજ મેજરે પોતાને વિક્રાળ દેખાવના થોડાક રશિયનોનીવચ્ચે આવી પડેલો જોયો. તોયે જરા પણ હેમત હાર્યાવગર તેણે પોતાની તલવારવડે જીવઉપર આવીને પોતાનો બંચાવ કરવા માંડયોઃ તે તેઓમાંથી પોતાનો રસ્તો કાપી જવાની કોશેશ કરતો હતો, તેટલાં કમનસીબે તેની તલવાર મૂઠમાંથી ભાંગી ગઈ—અને વળી જાણે તેટલી આપદા થોડી હોય, તેમ તેજ વખ્તે તેના ઘોડાને એક ગોળી લાગવાથી તે નિચ્ચે તુટી પડયો.

એક "મિનીટ" જો વધારે ગઈ હતે, તો તે બહાદુર ઇંગ્રેજ અમલદારનું મોત નક્કી હતું, પણ જેમ એક વિજળીનો ચમકારો થાય, એટલા થોડા વખ્તમાં તેજ જગ્યાએ એક બીજો શખ્સ આવી પહોંચ્યો. આ એક જવાન ફ્રેંચ અમલદાર હતો, તેનાં શરીરના પાતળા બાંધાનેલીધે તથા તેના અતિ ખુબસુરત દેખાવનેલીધે તે લડાઇજેવી આવી ભયંકાર જગ્યાને તદન નાલાયક જણાતો હતો. તોયે આ જવાન, કે જે ફકત બાવીસ વર્ષની વયનો હતો, તે એક પહલવાનનાજેવી બહાદુરી, અને સીંહનાજેવી હેમત ધરાવતો હતો. નિચ્ચે તુટી પડેલા મેજરનાં શરીરઉપરથી કુદી જઇને, પોતાના એક હાથમાં તલવાર અને બીજા હાથમાં એક "પીસ્ટૉલ" પંકડી તે રશિયનોનીસાંમે થયો. (જુઓ ચિત્ર ૧૧ મું.) આપ્રમાણે આવતાંને વાર થોડીજ "મિનીટો"માં તેણે કંઇક રશિયનોને ઝબ્હ કરી નાખ્યા. ખરેખર આ એક પરાક્રમ હતું—તે ઇંગ્રેજ અમલદારને બંચાવવામાં આવ્યો. તે પોતે તરત ઉઠીને ખડો થયો, અને પોતાનો જાન બંચાવનારનો હાથ પકડી તે ઉપકારથી દાબવા જતો હતો,—પણ તેટલાં તેના પોતાનાજ હાથો પાછા નિચ્ચે પડયા, તેનાં મ્હોંડાંઉપર અજાયબીસાથે લગાર ખીજવાટ પૈદા થયેલો જણાયો, અને તે બોલ્યો, "કૅપટન ડેલાંશી!"

"એવાજ બનાવ વખ્તે મેજર હૅઝલઉડ મારેમાંટે જે કરતે, તેજ મેજર હૅઝલઉડનેવાસ્તે કરતાં મને ઘણી ખુશહાલી ઉપજેછે."

વાંચનારે હવે જાણ્યું હશે, કે તેઓ બંધે કોણ હતા?

ગમેંએટલો ખીજવાટ ઉપજવાછતાં તે ઇંગ્રેજ અમલદારનો ભલો ખવાસ પ્રગટી નિકળ્યો, અને તે બોલ્યો, "ખુદાને હાઝેરનાઝેર જાણીને કહુંછું, કે તમો કહોછો, તે ખરૂંજછે. હું પણ તમોને એવીજરીતે મદદ કરવાને કદી પણ ચુકતે નહીં." એમ કહી બંધેએ

* જુઓ નોટ ૬૨ મી.

એકમેકને "શેક-હાંડ" કીધી, "હું તમોને મારો જાન બંચાવવામાટે તમારો દેવાદાર થયોછું, કૅપટન ડેલાંશી—અને ખુદા કરેને તેવોજ બદલો પાછો વાળવાને હું શક્તિવાન થાઉં!"

આપ્રમાણે બોલી મેજર હૅઝલઉડે માર્યા ગયેલા એક રશિયનની તલવાર, જે તેની-પાસે પડેલી હતી, તે ઉંચકી લીધી, અને સવારવગરના તેઓનીપાસેથી નાસતા એક ઇંગ્રેજી ઘોડાની લગામ પકડી લઇ, તરત કુદીને તેઉપર સવાર થઇ હૅઝલઉડે ડેલાંશીતરફ મમતાથી હાથ હળાવ્યો, અને ત્યાંથી દોડાવી ગયો.

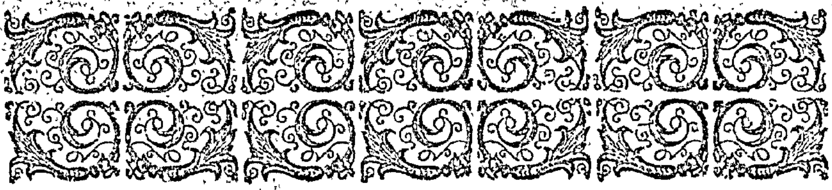
તે ફ્રેંચ બહાદુરે પોતાની રીજમીટમાટે આસપાસ જોયું, કે જે થોડાજ વખ્તઅગાઉ લગભગ વિખરાઈ ગઈ હતી—હારીને નહીં, પણ લડાઈની ઉલટમાં; તેણે તે પાછી એક ખાઇ, કે જ્યાંથી રશિયનોને મારી હટાડ્યામાં આવ્યા હતા, ત્યાં ફરી એકઠી થતી જોઇ. બીજી એક ખાઈ, કે જે ત્યાંથી બસેંક વારઉપર ખોદેલી હતી, તેમાં ઉભા રહી રશિયનો બંદુકોનો મારો ચલાવતા હતા, તેતરફ હવે ઍડ્રિયનની રીજમીટ ધસારો લઈ જતી હતી. થોડીક "મિનીટો"માં આ બહાદુર રીજમીટ ધુમાડામાં લપટાઈ ગઇ; અને દુશ્મનોનો મારો તેઓનો ભારે ઘાણ કાહાડતો હતો. આ જોઇ ઍડ્રિયન આગળ વધ્યો; ખુદ જ્યાં ઘણી ઝપાઝપી થતી હતી, તેનીવચ્ચે ધસી ગયો: ત્યાં તોપો અને બંદુકાથી એટલોતો ભારી ધુમાડો થયેલો હતો, કે તે પોતાનીસાંમે બાર વારજેટલે દુર પણ જોઈ શકતો નહતો. તે દુશ્મનો-નીવચ્ચે ઘેરાઇ ગયો. તોયે હેમત રાખી તે લડયો: પણ તેનું મોત ખચિત નઝદીક આવેલું જણાયું. ધુમાડો જેવો દુર થયો, કે તે કેવી અવસ્થામાં આવી પડયો હતો, તે તેણે તરત જોઇ લીધું—તે પોતાની રીજમીટથી સદંતર દુર થઇ ગયો હતો—તે એક ખાઈની કોર નઝદીક હતો, કે જે ખાઈમાંથી દુશ્મનોની સંખ્યાબંધ બંદુકોની બાગનેટો બહાર ઝળઝળ થતી દેખાતી હતી.

આ વખ્તે તેને કાને જોરથી દોડતા ઘોડાનાં પગલાં પડયાં: તે ઘોડો આગળ દોડયો આવતો હતો—અને તેઉપર બેઠેલો ધાસ્તીવગરનો સવાર તેને ઍડ્રિયનના દુશ્મનોનીવચ્ચે દોડાવી લાવ્યો.

"ચઢી બેસો, અને મને વળગી રેહેજો! ચઢો, જીવ બંચાવવો હોય, તો તરત ચઢી જાઓ!" હૅઝલઉડ બોલ્યો, કારણકે આ સવાર કોઇજ નહીં, પણ મેજર હૅઝલઉડ પોતેજ હતો.

ઍડ્રિયન તરત તેનીપછવાડે કુદી બેઠો,—(જુઓ ચિત્ર ૧૨ મું.) અને તેજ ઘડિએ એક વિક્રાળ દેખાવના રશિયનતરફ પોતાની "પીસ્ટોલ" છોડી: જ્યારે હૅઝલઉડે બીજાને પોતાની તલવારથી કાપી નાખ્યો. પોતાની પીઠઉપર હૅઝલઉડ અને ડેલાંશી બેઠેલાછતાં તેઓને લઇને આ તીખો ઘોડો તે ખાઈ કુદાવી ગયો—આ બંધે કોણ? સર જેમ્સ કુથબર્ટની બેટીના આશક હરીફો! અને તે પણ જંગના મયેદાનમાં એકજ ઘોડાની પીઠ બંધે જણા!

હૅઝલઉડની રીજમીટ નઝદીકમાંજ હતી: તે ત્યાં ફ્રેંચ પલટણ, કે જેનો ડેલાંશી એક કૅપટન હતો, તેને મદદ કરવા આવી હતી. તે ખાઈ જીતવામાં આવી—અને તેના બંચાવ-માટે જે બાંધકામો કર્યાંમાં આવ્યાં હતાં, તેનો તમામ નાશ કર્યામાં આવ્યો: અને જ્યારે તે દહાડાની લડાઇ પુરી થઈ, ત્યારે હૅઝલઉડે ડેલાંશીને કહ્યું, "મારો જાન બંચાવવામાટે હું તમારો ઉપકારી હતો, તે ઉપકારનો બદલો મેં તમારો પાછો જાન બંચાવીને હવે વાળી આપ્યોછે!"



પ્રકરણ ૨૮ મું.

હરીફ આશકો.

આલ્માની લડાઇ પુરી થઇ હતી. જે પણ જગ્યાઓ બાંધકામ કરવાનેલાયકની હતી અને જે હુમલાથી જીતી ન શકાયએવી હતી, તે એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ હાથ કરી લીધી હતી. પેહેલેથી છેલ્લેસુધી જે ઝપાઝપીઓ થઇ હતી, તે ઘણી ખુનખાર હતી; પણ તે સર્વેનું પરિણામ ગ્રેટ બ્રિટન અને ફ્રાન્સના બહાદુર સેપાહોનીતરફેણમાં ઉતર્યું હતું. રશિયનો જેમ નસાય તેમ ગેરબંદોબસ્તમાં નાઠા હતા; એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોસામે કેટલાંકઅઠવાડિયાંઓસુધી પોતે હાથ કીધેલી ટેકરીઓ કબ્જે રાખવાનો જે ઠરાવ રશિયન જનરલે બડાઇથી કરી રાખ્યો હતો, તેનેબદલે તો ત્યાંથી તેના સેપાહોના ટુકડીઓ અને તુટી ગયેલી રીજમેંટો ગઠલમઠલમાં તે જગ્યાઓ છોડીને નાસી ગઇ.

કદી જીતી ન શકાયએવી જગ્યા મેન્ટસ્ચિકૉફ ધારતો હતો, તે કેટલાંક અઠવાડિયાં તો શું પણ થોડા કલાકોમાં છોડી તેનાં ગંજાવર લશ્કરને ભાગવું પડયું! આ છેલ્લી ઝપાઝપીનો દેખાવ ખરેજ છાતી ફાડી નાખેએવો હતો; આ લડાઇના કમકમાટભરેલા બનાવોનું બયાન કરવાને કલમમાં તાકાત નથી! તેને લાયકના પુરતા શબ્દો પણ નથી! તેમ કરવાનો ગમેએવો પ્રયત્ન કરવો વ્યર્થછે! તે દેખાવ કેવો હશે, તેનો વિચાર તો કરી શકાય, પણ તેનો ખરેખરો દેખાવ નઝરે જોતાં કેટલો ભયાનક હતો, તેનો સ્હેજ પણ ખ્યાલ ગમેએવાં ચંચળ ભેજામાં ઉતરવો મુશ્કેલછે. વાંચનાર! મુવેલાઓના અને બીચારા મરવા સુતેલાઓના ઢગલાઓ, તેઓનીઆસપાસ લડાઇમાં જીતેલા શત્રુઓનાં હથિયારો—જેમાં તોપો અને તોપોના ગાડિયાં, બંદુકો, વાવટાઓ, અને સેપાહોની કોલાહો, સઘળું ગઠલમઠલ વિખરાઇને અહીં-તહીં પડેલું. માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલા એકમેકસાથે ભેળાઇનિ તરેહવાર ઢપે પડેલા, અને જ્યાં નઝર કરો, ત્યાં કપાઇવિહડાઇ ગયેલા. ધડોવગરનાં ફક્ત શરીરોજ, અથવા બરાબર બે ફાડમાં ચીરાઇ ગયેલાં માથાંઓજ—હાથો કે પગોવગરનાં શરીરો—અને કેટલાકો તો એવા છુંદાઇછડાઇ ગયેલા, કે જાણે લોહીના લોંડા હોય, અથવા લોહીમાં બોળી કાહાડેલાં લુગડાંનાં પોતાં હોય,—બધા દેખાવમાં આ દેખાવ સર્વેથી વધારે કંપારી છુટેએવો હતો. ત્યાં એક મુર્દું અર્ધું ઉઠી બેઠેલુંજેવું, માથું ઉપર ઢળી પડેલું, આંખો તદન ઉઘાડી, જાણે આવનારતરફ જોઇને ચિતળી ચઢેએવી રીતે જોતી! પાસેજ બીજા કપાઈ મુવેલા પડેલા, તેઓના હાથો જાણે પોતાઉપર ફટકો પડતો છટકાવવામાટે ઉંચા કીધેલા હોય, તેમ ઉંચ-કેલા. ઝખ્મી થયેલાઓનાં મ્હોંમાંથી દુઃખનો ઉંડો સાદ નિકળતો, કે ગુંગળાતો વિળાપનો આવાઝ, કે મોટેથી દયા ઉપજાવાજોગ શોક; જ્યારે "સરજ્યનો" અહીંથીતહીં ઝખ્મીઓની માવજતનેમાટે દોડતા, ત્યારે તેઓવટીક મરતા અને મરી ગયેલાઓના બિહામણા ચેહેરા જોઇને કમકમતા. ઝખ્મી થયેલાઓની આજીજીથી તેઓનાંવટીક દેલો પિગળતાં; અને તેઓની

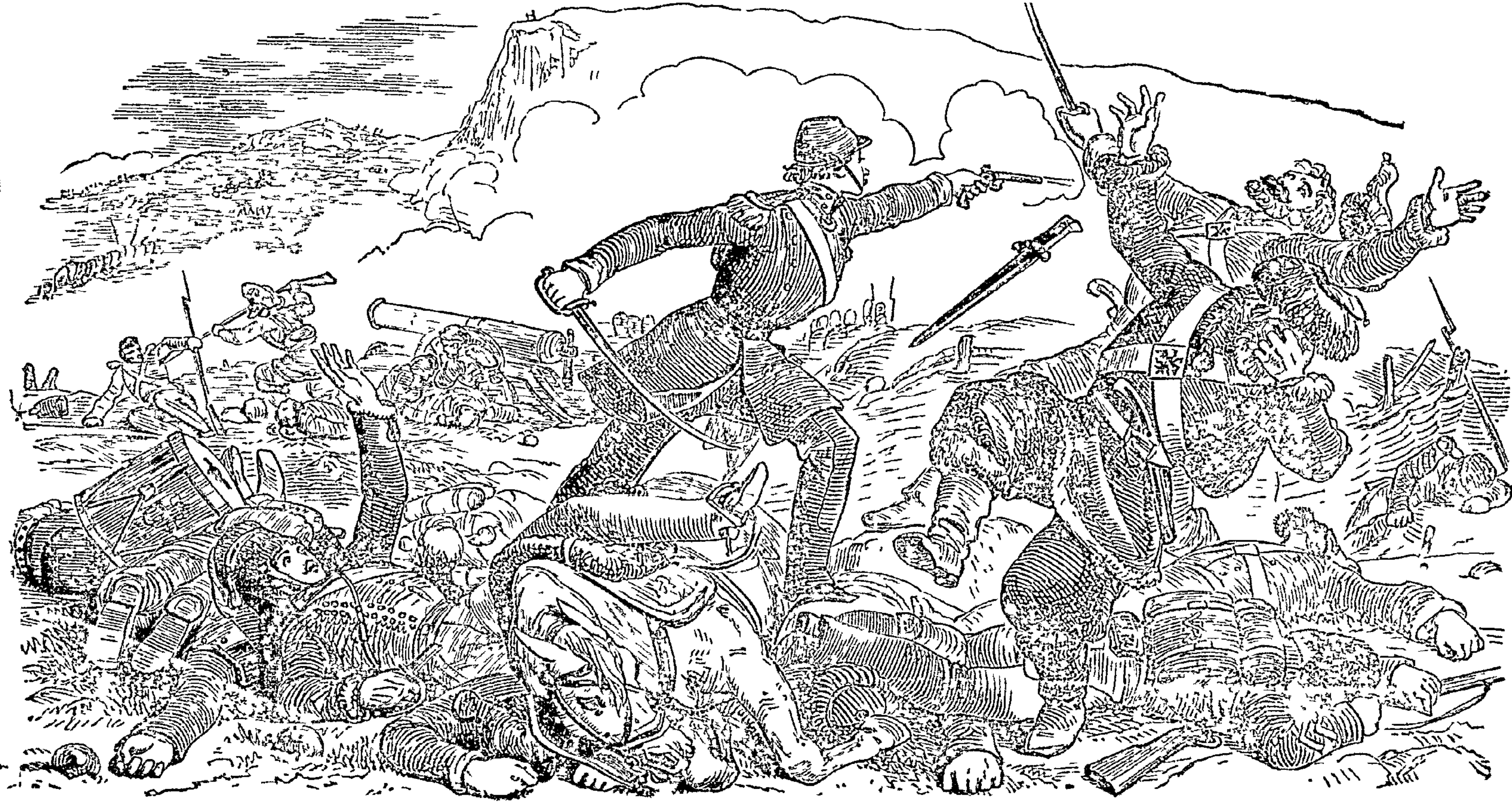
આબરૂનેખાતેર જણાવવું જોઇએ, કે જેમ તેઓ પોતાના સ્વદેશીઓની માવજતનેમાટે કાળજીમંદ હતા, તેવીજ ખરાં દેલથી તેઓ ઝખ્મી થયેલા દુશ્મનોની પણ સારવાર કરતા હતા.

બીજી સવારે પરોઢિયાંમાં સિડની હૅઝલઉડ બ્રિટીશ છાવણીથી થોડે દુર એકલો ફરતો હતો; તે પોતાંના વિચારમાં પુરૂ મશ્ગુલ હતો. તેનાં મનમાં આ વખ્તે ખુબસુરત એલૉઇસ ફુઠ્ગર્ટના વિચારો ભમતા હતા; પણ તેજ વખ્તે તેનાં મનમાં કોઈ બીજા શખ્સનેમાટે પણ વિચાર આવતો હતો, કે જે તે કોઈરીતે પોતાનાં મગઝમાંથી દુર કરી શકતો નહતો, અને જેનેવિષે તે એલૉઇસથી ઉલટીજ લાગણીથી વિચાર કરતો હતો. આ વિચાર કોણુનેમાટે હતો? તે ઍડ્રિયન ડેલાંશીનેમાટે હતો. હૅઝલઉડ તેને પોતાનો એક હરીફ લેખતો હતો, અને તેટલામાટે તે તેને મનમાં ધિક્કારતો હતો. તે હજી પણ તેને વધારે ધિક્કારવાનું મન કરતો, પણ તેના સદગુણો તેને તેમ કરતાં અટકાવતા હતા. વાંચનારને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે, કે આપણે બે વર્ષોઉપર તેઓની ઓળખ કીધી હતી, ત્યારપછી આ બંધે જવાનો હાલમાં પોતાનાં દેશનાં લશ્કરમાં અક્કેકી પદવીઉપર ચઢયા હતા. સિડની હૅઝલઉડ, જે તે વખ્તે એક કૅપટનની પદવી ધરાવતો હતો, તે હમણાં મેજર થયો હતો, અને ઍડ્રિયન ડેલાંશી, જે તે વેળા લેફટેનન્ટ હતો, તે હાલમાં એક કૅપટન થયો હતો. ઇંગ્રેજ અમલદાર હમણાં પચીસ વર્ષોનો, અને ફ્રેન્ચ અમલદાર ત્રેવીસ વર્ષોની વયનો હતો. આપણે વાંચનારને જણાવ્યુંછે, તેમ ઍડ્રિયન ઉંચો, અને સારા ડોળનો, તથા અતિશય ખુબસુરત ચેહેરાનો હતો; જ્યારે સિડની હૅઝલઉડ શોહામણો, પણ વધારે મર્દાની દપછપનો અને મઝબુત બાંધાનો હતો.

આલ્માની લડાઇપછીની બીજી સવારે હૅઝલઉડ પોતાના વિચારોવિષે મનમાં દરિયાફ્ત કરવા બહાર નિકળ્યો હતો, પણ એલૉઇસ કુઠબર્ટના વિચારોસાથે સંબંધ રાખનાર પુરૂષની તેજવેળા મુલાકાત થશે, એમ તેણે કદી પણ ધાર્યું નહતું. તોયે બનાવ તેવોજ બન્યો; કારણકે આલ્માની ઉત્તર બાજુએ આવેલાં ઝાડોની ઘટામાંથી તે જેવો બહાર પડ્યો, કે મેજર હૅઝલઉડે કૅપટન ડેલાંશીને પોતાનીતરફ આવતો દિઠો. ઘડીભર હૅઝલઉડનાં દેલમાં ધિક્કારનો દ્વેસ જાગૃત થયો—જેવીરીતે એક ઝહરી સર્પ પોતાના શીકારને આવતો જોઈ પોતાનાં શરીરનું વળ છોડી મ્હોં ઉંચું કરેછે, તેવીરીતે અદેખાઇનો સર્પ તેનાં દેલમાં છુટી ઉઠયો. તેણે પ્રથમ એવો વિચાર આવી ગયો, કે કોઇરીતે ડેલાંશીને અપમાન કરવું, અને પોતાનીસાથે "પીસ્ટૉલ"બાઝી રમવાને તેને ઉસ્કેરવો; તોયે તેણે પોતાનાં મનઉપર આ વખ્તે ભારે કાબુ રાખવાનો યત્ન કર્યો—પોતાઉપર થયેલો ઉપકાર મનમાં પાછો યાદ કરવાની તેણે ભલી કોશેશ કીધી;—અને તેમાં તે થોડેઘણે દરજે ફાવ્યો.

મેજર હૅઝલઉડને જોઇને ઍડ્રિયન ડેલાંશી તો ખુશીનેમારે આગળ ધસ્યો; અને હજીતો પોતાનો હાથ તેને આપવો, કે નહીં તેનાં વમાસણમાં હૅઝલઉડ હતો, તેટલાં ડેલાંશીએ પોતેજ તેનો હાથ માયાથી પકડયો.

ડેલાંશી—"ગઈકાલની જીવલેણ મારામારીમાં મારો બચાવ કરવામાં જે અમીરી ચાલ તમોએ મારીતરફ ચલાવી હતી, તેમાટે તમારો અતિ ભારે ઉપકાર માનવાની તક મને મળી નહીં; પણ આજે હું મારા ખરાં દેલથી તેનું અહસાન માનુંછું."



(ચિત્ર ૧૧ મું.) " આ પ્રમાણે આવતાંને વાર થોડીજ 'મિનીટોમાં' તેણે કંઇક રશિયનોને ઝબ્બે કરી નાખ્યા. " (પાનું ૨૧૩ મું.)

જરા લગાર ઠંડાં દેલથી અને મનમાં પર્દો રાખીને હૅઝલઉડે પાછો જવાબ દીધો, "કૅપટન ડેલાંશી; તેઆગમચ તો તમોએ મારી જીંદગી બચાવી હતી, તે તો તમો ભુલી ગયા નહીં હશો ?"

ઉદાર દેલના ઍડ્રિયને કહ્યું, "હા, પણ તે તો જુદીજ વાત હતી ! જનુની રશિયનોને હાથે જ્યારે તમો માર્યા જતા હતા, ત્યારે તે જગ્યાએ હું વગરધારેલો આવી લાગ્યો હતો, પણ તમો તો મને બચાવવાને જાણીજોઇને તક સાંધી હતી—તમો તો જાણીજોઇને તેમ કર્યું હતું—ખામોખા તેમ કરવાનોજ આગમચથી વિચાર રાખ્યો હતો—એટલે તમારી નેમ વધારે ઉમદા હતી."

હૅઝલઉડ—(હજી પણ લગાર ઠંડાંજ દેલથી) "કૅપટન ડેલાંશી, હું તમોને કહી ચુક્યોછું, કે તમોએ મારી જીંદગી બચાવી, તે ઉપકારનો બદલો પાછો વાળવાનો મેં ઠરાવ કર્યો હતો. મેં તેમ કર્યું છે; અને હવે આપણે પાછા આગળનીમુવાફેક જાણે કશું બન્યુંજ નહોય, તેમ એકસરખા થઇ ગયા છૈયે."

આ બોલવું સાંભળી તે જવાન ફ્રેંચમૅનનાં મનમાં દુઃખ ઉપજ્યું, કે જે તેના ચેહેરાઉપરથી જણાઇ આવવા લાગ્યું. તેનાં મનમાં જે શક લાંબો વખ્ત થયો ભમ્યા કરતો હતો, તે હવે ચોકસ થયો. તેને ખબર તો હતીજ, કે હૅઝલઉડ એલૅાઇસને ચાહતો હતો; અને તે જ્યારે ઇંગ્લાંડમાં હતો, ત્યારે વારંવાર જોયું હતું, કે એજ કારણનેલીધે આ ઇંગ્રેજ અમલદાર તેને જોકે એકદમ ધિક્કારતો તો નહતો, તોયે તેનાંતરફ નાખુશીથી જોતો હતો. ઍડ્રિયનનું દેલ એટલુંતો મોટું હતું, કે તે આવી કોઈ રીતની હરીફાઇમાં ઉતરવાને ચાહે નહીં, અને તેથી તે હૅઝલઉડવિષે પણ એમજ ધારતો હતો. પણ હવે તેનો શક તદન દુર થઇ ગયો:—જે શકઉપરથી તેણે હાથ ઉઠાવેલો, તે હવે બીશક તેને ખરોજ માલુમ પડ્યો; અને પોતાના હરીફની નઠારી ચાલ તેને ખુલ્લી જણાઇ. આગળે દિવસે તેણે જ્યારે હૅઝલઉડનો જાન બચાવ્યો હતો ત્યારે, અને તેજ દિને બીજી વખ્તે જ્યારે હૅઝલઉડે તેને બચાવ્યો હતો ત્યારે, આ બંધે વખ્તે તે ઇંગ્રેજે જે વિચારો દરસાવ્યા હતા, તેઉપરથી આ ફ્રેંચમૅને તેનો નઠારો ગુણ જોઇ લીધો હતો.

પોતાના ઘણા ખુબસુરત ચેહેરાઉપર હજી પણ દુઃખી દેલની નેશાનીસાથે ઍડ્રિયન બોલ્યો, "કૅપટન હૅઝલઉડ, તમો કહોછો, કે આપણે હવે એકમેકના કશા આભારમાં રહ્યા નથી; પાછા એકસરખાજ થયા છૈયે, અને કાલે બે વાર જે કારણોમાટે આપણને એકઠા મળવું થયું હતું, તે જાણે બન્યુંજ નહોય, એમ આપણે જાણવું, પણ આવી તમારી લાગણી જોઇ હું ઘણોજ દેલગીર થયોછું. હું તે તમારી લાગણીમાં ભાગ લઇ શકતો નથી. મારે હાથે જો અચાનક કાંઇ મદદ મળી હોય, તો તે બિલકુલ વિચારમાં ન લેતાં, હું તો હજી પણ કહુંછું, કે તમોએ તો મારો જાન બચાવ્યોછે, અને તેમાટે હું તમારો ભારે ઉપકારી થયોછું. તમો પણ મારા ઉપકારમાંછો, એમ તમોએ મને જણાવવાનું કશું કારણ નથી. પણ મારાં દેલમાં ઉપકારની લાગણીથી જે ખુશહાલી પૈદા થાયછે, તે તમો કોઇ પણ રવેસે અટકાવી શકનાર નથી."

પોતાને આવી નઠારી હાલતમાં આવી પડેલો જોઈ હૅઝલઉડે પોતે ગુસ્સે થવાની કોશેશ કીધી—એવી વખ્તે છાલકાં મગજનો એક શખ્સ જેમ બહાનું શોધવાંના ફાંફાં મારેછે

તેમ કરવાનો તેણે યત્ન કીધો—અને પછી બોલ્યો, "ખુદા કસમ! જાણે તમો જાણીજોઇને મને કોઇ પ્રકારે અપમાન કરવા માંગતા હોય, એમ મને તો લાગેછે!"

તે ઈંગ્રેજનો મિઝાજ બગડી ગયેલો જોઇ તેની દયા કરીને ડેલાંશી બોલ્યો, "નહીં, મેજર હૅઝલઉડ, તમો તમારાં અંતઃકરણનેજ પુછો, અને તે તમોને જણાવશે, કે જે તોહમત તમો મારીઉપર મુકવા માંગોછો, તેથી હું તદ્દન નિર્દોષછું." આલ્મા નદીનીસાંમે પારના કેનારાઉપરની એક ટેકરી, કે જ્યાં ફ્રેંચ અને ઈંગ્રેજી લશ્કરોનાં મથકોનીવચ્ચેની જગ્યાએ તેઓનાં રાજ્યોની ધજાઓ સાથે ફડફડતી હતી, તેતરફ આંગળી બતાવીને તે બોલ્યો, "જુઓ! જ્યારે આપણે આ દેખાવઉપર વિચાર કર્યે છૈયે, ત્યારે આપણા હાથો પણ ભાઈઓનાસરખી ઉત્સાહથી સાથે મળવા જોઈએ, અને આપણાં દેલો પણ મઝબુત ગાંઠથી બંધાવા જોઈએછે."

આ જવાન ફ્રેંચમૅનનાં બોલવામાં, ચેહેરામાં, અને રીતભાતમાં એક જાતનું અમીરી ભોળાપણું જણાતું હતું—આગળે દિવસે જે જગ્યાએ તેઓએ એકબીજાના જાન ઉગાર્યા હતા, તેતરફ નઝર ફેંકતાં તેનાં દેલમાં એક જાતનો ઉમદા હેમતનો ઉભરો ઉભાતો હતો; આ જોઈ હૅઝલઉડનાં દેલમાં ખાતેરી થઈ, કે તેનીસાથે સરખાવતાં તે પોતે એક હલકો, તુચ્છ, અને ઉતરતો આસામી હતો. તોયે તેના જીદ્દી સ્વભાવે તે એકદમ કબુલ કરવાને હજી પણ આનાકાની કર્યા કીધી; તે પોતે ખોટો હતો, અને તેનો હરીફ ખરો હતો, તે તરત કબુલ કરી દેવાને તેનું અંતઃકરણ હજી ના પાડતું હતું; એક સુધા મર્દનેછાજતાં સાફ દેલથી પોતાનો હરીફ ખરેખર તો પોતાનો એક અંગત મિત્રછે, એમ કબુલ કરવા માટે બહાર પડવાને તે વામાટામામાં પડ્યો હતો.

પોતાને આવી હાલતમાં જોઈ, પોતાની હલકી ચાલનું સ્હેજ સમાધાન કરવાના વિચારથી તે બોલ્યો, "કેપ્ટન ડેલાંશી; તમો કહોછો, તે ખરી વાતછે, કે આપણાં બંધેનાં રાજ્યોની ધજાઓ હાલમાં સાથે ઉડેછે—વળી એ પણ તમારૂં બોલવું રાસ્તછે, કે એકજ કારણનેમાટે, એકજ જગ્યાએ, આપણાં રાજ્યોનાં બંધે લશ્કરો સાથે મળી લડેછે, પણ આ પ્રજાકિય જોડાણથી આપણાવચ્ચેની લાગણીઓ અને ખાનગી સ્વારથ એકબીજામાં મળી જાય, એમ બનવું માહાલછે."

ડેલાંશી—મેજર હૅઝલઉડ, જો તમો પુરવાર કરી આપો, કે મારાં કોઇ કામથી કે શબ્દોથી મેં તમોને કદી પણ નુકશાન કર્યુંછે—કે કોઇ બીઆબરૂભરેલીરીતે હું તમારા હેતોનીવચ્ચે આવ્યોછું—અથવા તમારાં ધારેલાં કામોનીવચ્ચે સેરેસ્તાવિરૂદ્ધ હું પડ્યોછું, તો હું કબુલ કરીશ, કે હું જે હમણાં તમારીસાથે મિત્રાચારી રાખવાને આતુરમંદછું, તેનીસાંમે થવાનું તમોને મોટું કારણછે."

આ સાંભળીને હૅઝલઉડે પોતાના હોઠો કરડયા; તોયે જેટલો બની શક્યો એટલો પોતાના હૈયાઉપર કાબુ રાખીને, તે બોલ્યો, "કેપ્ટન ડેલાંશી, જે બાબતછે, તે હવે વધુ વાર છુપાવવામાં કશો સાર નથી. શું તમોને ખબર નથી, કે દુનિયામાં તરેહવાર જાતની હરીફાઈઓ હોયછે તે?—તેઓમાંની કેટલીક એવી હોયછે, કે જેથી ઉમદા વિચારો આપણાં દેલમાં

ઉભા થાયછે—પણ કેટલીક વળી એવી પણ હોયછે, કે જે શખ્સોવચ્ચે અંતરો પણ પાડેછે, અને તેથી તે શખ્સોને એકમેકથી ઉલટે રસ્તે દુર નાસવાની ફર્જ પાડેછે ?"

ડેલાંશી—"તમો શું બાબતવિષે એશારો કરોછો, તે છુપાવવાનાં જો હું નીચ ઢોંગ કરૂં, તો ખોટું કીધેલું કેહેવાય. તો જોકે તેજ વખ્તે હું એમ પણ ઇચ્છુંછું, કે તે જવાન અને નિર્દોષ બાનુ, કે જેણી હાલ અત્રેથી ઘણે દુરછે, તેણીનું પવિત્ર નામ આપણાવચ્ચેની આ વાતચિતમાં ન ઘસડવામાં આવતે, તો ઘણું સારૂં થતે, પણ——"

હૅઝલઉડ—(ગુસ્સાભરેલા ચેહેરાસાથે) "ત્યારે તમો તેણીને ચાહોછો ? તમોએ તેણીના હાથની માંગણી કીધીછે ? એટલુંજ મને જાણવામાટે પુરતુંછે !"

ડેલાંશી—(લગાર નર્મ ઠપકારૂપી પણ ધીરે આવાજે) "અને તમો પણ તેણીને ચાહોછો, અને તમોએ પણ તેણીના હાથની માંગણી કીધીછે, છતાં હું તમોને જણાઉંછું, કે હું તો તમારાતરફ જરા પણ અદાવતનો અંશ ધરાવતો નથી. અગરજો આગળા ઝમાનામાં જ્યારે બે હરીફ શૂરવીરો ચળકતાં લોખંડી બખતરોમાં સજ થઇ એવી બાબતમાં જેમ લડતા હતા, અને જે જીતતો તે બાનુનો હાથ મેળવવા પામતો હતો, તેવીજરીતે જો હાલના ઝમાનામાં પણ માનભરેલીરીતે લડવાનું હતે, તો તે વાજેબી હું ગણતે, પણ હમણાં તો તેવું કશું બની શકતું નથી. અગરજો આ લડાઇમાંથી આપણે બન્ને જણા પાછા જીવતા પશ્ચિમ યુરોપ જવા પામ્યે—અને જ્યારે આપણે પાછા એલૅાઇસ કુઠબર્ટને મળવા પામ્યે, તે વેળા જો તેણી પોતાનો હાથ ખુશીથી તમોને આપવાનું પસંદ કરે, તો તેથી મને ગમેએટલું ભારે દુઃખ ઉપજે—તોપણ યાદ રાખજો, કે હું તમારો હાથ એક સાચા મિત્રતરીકે લેવાને, અને એવો એક ઉમદા ખઝાનો મેળવવાને ભાગ્યાશાળી નિવડવામાટે તમોને ખરાં દેલથી મુબારકબાદી ઇચ્છવાને કદી પણ પછાત પડીશ નહીં."

પોતાના હરીફને આવા ઉદાર શબ્દો ઓચરતાં સાંભળી હૅઝલઉડના સારા ગુણો પાછા ઉભરી આવ્યા, અને તે બોલ્યો, "આહ ! શું તમે ખરે તેમ કરશો ? પણ સર જેમ્સ કુઠબર્ટની બેટી અને તમારાવચ્ચે શું આશાઓછે, તે જાણવા માંગું, તો તેમાં તમોને કાંઈ અડચણજેવું તો નથી ?"

ડેલાંશી—"જરા પણ નહીં. લેઓ, હુંજ તમોને શું બન્યું છે, તે ખુલ્લેખુલ્લું અને સાચેસાચું જણાવી દઉંછું. કદાચ તમોને ૧૮૫૩ ના જાનેવારી માસની તે સાંજની યાદ હશે, કે જ્યારે આપણે બંધે જણા સર જેમ્સ કુઠબર્ટનાં ઘરમાં આપવામાં આવેલી મજલેસમાં હાઝેર થયા હતા ?"

હૅઝલઉડ—"તે મને સારીરવેસે યાદછે, કારણકે તેજ દિને સવારના મેં એલૅાઇસના હાથની માંગણી સર જેમ્સપાસેથી કીધી હતી, અને તેવણે મને જણાવ્યું હતું, કે જો હું એલૅાઇસનું દેલ જીતવામાં ફતેહ પામું, તો તેવણતરફથી કોઇરીતની અડચણ નહતી. પણ તમારી વાત આગળ ચલાવો."

ડેલાંશી—"તે સાંજે મને જણાયું, કે પોતાના બાપસાથે કાંઇકિ ખાનગી વાત કર્યાપછી મીસ કુઠબર્ટ મારેથી દુરનીદુર રહી. હું ખુલ્લું જણાઉંછું, કે તેણીનાં એમ કરવાથી મને ઘણું દુઃખ ઉપજ્યું. હું એલૅાઇસને ચાહાતો હતો—જેવા ખરા પ્યારથી હમણાં હું

તેણીને ચાહુંછું. તેવાજ ખરા પ્યારથી ત્યારે પણ ચાહાતો હતો !—પણ તેણીનીસાથે લગ્નના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાવાજેવી તે વેળા મારી હાલત કે જોગવાઇ નહતી—હું તે વેળા હમણાંના જેવી આબાદ હાલતમાં અને ચઢતી પદવીએ નહતો—મને સારીરવેસે ખબર હતી, કે તેણીનો પિતા એવાં એક લગ્નમાંટે કદી પણ બહાલી આપશે નહીં; અને વળી એમ પણ કહુંછું, મેજર હૅઝલઉડ, કે ગમે તે થાય, તોયે હું તે નિર્દોષ ઍલોઇસને છેત્રીને છુપીરીતે કદી પણ પરણુતે નહીં—હું તેણીને તેણીના બાપના હુકમનીસાંમે થવાને કદી પણ ઉત્તેજન આપતે નહીં. આમુજબે કેટલાંક અઠવાડિયાંઓ વહી ગયાં—હું તેણીને ક્વચિતજ ભેટતો હતો—મારો પ્યાર સાચેસાચો તેણીને જણાવવાની મને કોઇ લાયક તક મળી નહીં—અને જો તેવી તક મળતે, તોપણ તેમ નહીં કરવાનો મેં નક્કી નિશ્ચય કર્યો હતો. આખરે એક દહાડે મને અમારાં લડાઈખાતાંના પ્રધાનતરફથી એક કાગઝ મળ્યો, જેમાં જણાવ્યાંમાં આવ્યું હતું, કે મારૂં કામ હવે ઇંગ્લાડમાં ખલાસ થયેલું હોવાથી, મારે પાછા ફ્રાન્સ જઈ મારી રીજમીટમાં જોડાવું, કેમકે યુરોપમાં રાજદુઆરી મામલો લગાર ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં આવેલો હતો. હવે મેં ઍલૉઇસસાથે વાત કરી તેણીને મારો પ્યાર જણાવવાનો ઠરાવ કર્યો—અને તેબાદ પછી તેણીના બાપસાથે વાત કરી, જે તે નિવેડો લાવવાનો વિચાર રાખ્યો. મને તેમ કરવાની એક તક મળી ગઈ; અને મજલેસની સાંજે ઍલોઇસ અને તેણીના બાપવચ્ચે શું ખાનગી વાતચિત થઈ હતી, તે તેણીએ સાચેસાચી મને તેજ વખ્તે જણાવી દીધી. મેજર હૅઝલઉડ, હું તમોને એક બોલમાંજ જણાવી દઉંછું, કે તેણીએ પણ મારીઉપરનો પોતાનો પ્યાર કબુલ કીધો——"

આ સાંભળતાંજ તે ઇંગ્રેજનો ચેહેરો ફિક્કો મારી ગયો, અને પછી તરતજ પાછો લાલચોલ થઈ આવ્યો. તે બોલી ઉઠયો, "આહ ! ત્યારે ઍલૉઇસે તમારીઆગળ કબુલ કરી દીધું, કે તેણી તમોને ચાહાતી હતી ? પણ ફેકર નહીં. આગળ ચલાવો." આ વેળા ફરી એકવાર હૅઝલઉડે પોતાની લાગણીનાં ઉછળતાં તુફાનને દાબી રાખવાનો પ્રયત્ન કતેહમંદીસાથે કર્યો.

ડેગ્રાંરી—(આગળનાંજજેવાં સાદાં દેલથી) "ઍલૉઇસે મને જણાવ્યું, કે તેણીના પિતાએ મારેવિષે તેણીનીસાથે ઘણી ગંભીર વાતો કીધીછે. તેવણને ઘણાખરા ફ્રેંચ લોકો માંટે ઘણો અવિશ્વાસ હતો; તોયે તેવણે તેજ વખ્તે વળી ભાર મુકીને અને ખરાં દેલથી જણાવ્યું, કે જો કદી આ બે પ્રજાઓની ધજાઓ કોઇ એકજ કારણમાંટે સાથે મળીને ઉડતી થાય. તો પછી તેવણ મારી પરણવાની માંગણી ના પાડશે નહીં; જો તેવો બનાવ બને, તો તેવણ ઉલટું આ બે પ્રજાઓવચ્ચે મિત્રાચારીભરેલો એકસંપ અને જોડાણ થયેલું સમજશે. જ્યારે ઍલૉઇસને મ્હોડેથી આ સર્વે હકીકત મેં જાણી, ત્યારે લડાઇ ઉઠી નહતી; કૉન્સટન્ટિનોપલખાતેના રશિયન એલચી મેન્ટસ્ચિકૉફનેલીધે આખાં યુરોપમાં ભારે ગડબડ અને ગુંચવાડો ઉભો થયો હતો, તે તો દેખાઇતું હતું,—તોયે તે બાબતમાં ફ્રાન્સ કેટલો અને કેવીરીતનો ભાગ લેવા તૈયાર થશે, તે કોઇ કહી શકતું નહતું. વળી ઑટોમનોનેખાતર ઇંગ્લાંડ આ ઝઘડામાં ઝોહોકાવશે, કે નહીં તે પણ ઘણું અચોક્કસ હતું. એ કારણનેલીધે સર જેમ્સ કુઠબર્ટે જે માંગણીઓની ખરી તપાસ લેવાને ઝારઉમ્મથી ઝરર પાડી હતી, તે માંગણીઓ કદી પણ પાર પડે, તેની મને તે વેળાએ

જરા પણ આશા નહતી. તોયે મેં તેવણની મુલાકાત લેવા માંગી—મેં તેવણને સાચેસાચું કહી દીધું, કે હું તેવણની બેટીને ચાહાતો હતો—અને મેં મારો ખરાં દેલનો પ્યાર તેણીને જણાવ્યોછે, એમ પણ મેં તેવણને જણાવી દીધું. તેવણે ઠંડે સ્વભાવે—બલકે માયાથી—પણ ચોકસ ઠરાવે જે સઘળી બાબતો પોતાની બેટીને જણાવી હતી, તે મને પાછી કહી સંભળાવી; અને જોકે મને આશાના કોઈ પણ વધુ શબ્દો આપ્યા નહીં, તોયે તેવણે એટલુંતો ખરાં દેલથી કબુલ કરી દીધું, કે જે સગાઈ એલોઇસિને નાપસંદ હશે, કે જે સગાઇથી તેણીનું દેલ ગમખવાર થશે, તે તેવણ કદી પણ કરનાર નથી. આ ખાતેરીથી મને કેટલોક સધિયારો મળ્યો. મેં એલોઇસથી રઝા લીધીઃ મેં તેણીને જણાવ્યું, કે તેણીતરફનો મારો પ્યાર કદી પણ બદલાવાનો નથી—છતાં મેં તેણીનીતરફથી કોઇ પણ જાતનો પાછો કોલ કબુલાવ્યો નહીં. હું ઈંગ્લાંડ છોડી ગયો, અને મારી રીજમીટમાં પાછો જોડાયો,—મેં મારી સરકારની બજાવેલી સેવાઓમાટે કૅપટનની એક ખાલી થયેલી પદવીએ મને ચઢાવ્યામાં આવ્યો. તેટલાં ટર્કી અને રશિયાવચ્ચે લડાઇ ઉઠી: પણ તમોને સારીપેઠે ખબર તો છે, કે તેમાં કશો પણ ભાગ ઝારનીસાંમે લેવાનો પાકો ઠરાવ ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડ ઝાહેર કરે, તેઆગમચ ઘણાક મહિનાઓ વહી ગયા હતા. આખરે તે બારીક સમય આવી લાગ્યો—બંધે સરકારોએ રશિયાનીસાંમે લડાઇમાં ભાગ લેવાનું નક્કી કર્યું: અને બે વર્ષોઅગાઉ કદી પણ ન બનવાજોગ શર્તો સર જેમ્સ કુઠબર્ટે મારીસાથે કીધી હતી, તે આખરે છેલ્લા થોડાક માસો થયા ખરી પડવા લાગી. ગાલિપૉલિ આવી પહોંચ્યાપછી મેં ઇંગ્રેજી અને ફ્રેંચ ધજાઓને સાથે ઉડતી જોઇ. તેઉપરથી મેં એક પત્ર સર જેમ્સ કુઠબર્ટઉપર લખી, તેવણે આપેલી કબુલાત યાદ દેવડાવી. વખ્ત જતે મને તેનો જવાબ મળ્યો. તે જોકે ટુંકમાં હતો—છતાં તે કસાયલા લડવૈયાનાં પ્રમાણિક સાફ દેલનેછાજતો હતો. તેણે મને આ મહાભારત લડાઈમાં નામ કાહાડવાને સૂચના કીધી, અને જો તેમ કરવામાં હું ફતેહ પામું, તો પછી પોતાની બેટીનો હાથ મને આપવાને, અને તેમ કરીને મારૂં નામ પોતાનાં જાણીતાં નામસાથે જોડવાને તેવણે ઘણી ખુશી દેખાડી. હવે, મેજર હૅઝલઉડ, મેં તમોને સર્વે બીના જણાવીછે; અને જો હું ચાહાતે, તો તમોને આ બાબત જણાવવાના અખાડા કરી જતે,—પણ તેમ ન કરતાં મેં મારાં દેલની સર્વે વાત તમારીસાંમે ખુલ્લી કરી દીધીછે."

હૅઝલઉડ—"તેમ કરવાથી તમારીસાંમે મને જે અદાવતી લાગણી હતી, તે તમોએ દુર કરી નાખીછે! તમોએ મને શર્મીંદો કીધોછે! તમારી ચાલ ખચિત ઉદાર અને ભલીછે. આ હરીફાઇમાં તમોતરફ હાડવેર અને ધિક્કાર રાખવાનેબદલે મારે તમોને ખરાં દેલથી ચાહાવા જોઇએછે! ડેલાંશી, તમોએ મારામાં એકાએક અજાયબજેવો ફેરફાર કરી મુકયોછે! હવે હું વધારે અક્કલમંદ અને સારો બન્યોછું. એટલુંછતાં, હું જે કહુંછું, તે ધ્યાન ધરીને સાંભળો! એલોઇસનો હાથ મેળવવામાટે એક ફતેહમંદ ઉમીદવાર થવાની આશાઉપરથી હજી હું હાથ ઉઠાવતો નથી. પણ હવેપછી આપણાંવચ્ચે તેમ કરવામાટે આબરૂભરેલીરીતે હરીફાઈ ચાલુ રેહેશે,—અને વળી તે પણ બે જાતની હરીફાઇઓ—એક તો મુહબતની, અને બીજી લડાઇમાં નામ કાહાડવાની! કેમ, તમો મારી આ માંગણી કબુલ રાખોછો?"

ડેલાંશી—(ખુશી દેખાડીને) "હા, હું કબુલ રાખું છું ! તમારે મ્હોડેથી આવી ઉદાર માંગણી થયેલી જોઇ મને કેટલી ખુશાહાલી ઉપજેછે, તેનો કદાચ તમોને ખ્યાલ પણ નહુશે !"

આપછી બંધે જવાનોએ ખરી મમતાથી એકમેકસાથે "શેક હાંડ" કીધી. પોતે પોતાની જે ખરી ફર્ઝ હતી, તે બજાવવામાટે સિડની હૅઝલઉડનું હૈયું પણ અંદરથી હર-ખાવા લાગ્યું. તેઓ છુટા પડયા; કારણકે જુદેજુદે મથકેથી હમણાં "બ્યુગલ"ના આવાઝો થતા હતા: છુટા પડતી વખ્તે બંધેએ જલદીથી ફરી એકવાર મળવાનું એકમેકને વચન આપ્યું, અને હવેપછી તેઓ બંધે એકમેકના જાની દોસ્તો થશે, એવો મનમાં પાકો ઠરાવ કરી આખરે છુટા પડયા.





પ્રકરણ ૨૯ મું.

બાલાકલાવા.

એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોના વડા સેનાધિપતિ, મારશલ સેંટ આરનૉડે આલ્માની લડાઇ વખતે સિપાહીઓએ દેખાડેલી અતિશય બહાદુરીનાં જે વખાણો કર્યાં, તે અત્રે જણાવવાને ભુલવું જોઇતું નથી. ખુદ પોતાનાં દેશના સિપાહીઓનીસનમુખ એક ભાષણ કરતાં આ ફ્રેંચ મારશલ બોલ્યો, કે "તમોએ તમારી સાથેસાથ લડનારા ઈંગ્રેજ સિપાહીઓનીસાથે ભારે હરીફાઇ કીધીછે; અને તમારી બાગનેટોને ઝોરે ઝબરદસ્ત અને ઘણા સારા બંચાવવાળાં મથકો જીતી લેવામાં આવ્યાંછે."

બ્રિટિશ લશ્કરને ઉપલાંનાંકરતાં વધારે માન કદી પણ મળશે નહીં. આ લડાઇથી જે કીમતી જીવોના ભોગ અપાયા હતા, અને જેનેલીધે પુષ્કળ બ્રિટિશ કુટુંબો દુઃખના દરિયાવમાં ગરક ગયાં હતાં, અને જેઓ વિળાપમાં પડયાં હતાં, તેઓને એટલોજ સંતોષ મળ્યો હતો, કે તેઓના વાહાલાઓ આલ્માનાં મોટાં જંગમાં ઘણી બહાદુરી બતલાવીને મુવા હતા.

જ્યારે આપણે મોતવિષેજ બોલ્યે છૈયે, ત્યારે આ યાદગાર દહાડાની સરદારી ભોગવનાર ફ્રેંચ મારશલનાં મરણબાબે ચુપકીદી એખતિયાર કરવી, તે આપણી ખરેખરી ફર્ઝ ન દેખાડવાબરાબર છે. આવા એક ભારે મોતવિષે દલગીરી ન દેખાડવી, એ એક જાતનું નગુણાપણુંછે. ઘણાંક વર્ષોસુધી આ મહાન સરદાર એક કદી સાજો ન થાય, એવી બીમારીનો ભોગ થઈ પડયો હતોઃ તોયે અંતની ઘડીસુધી તેણે તે બીમારી હેમત અને ધીરજથી ખમી હતી; અને જોકે તા૦ ૨૦ મી સપટેમબરનાં પરોઢિયાંમાં જ્યારે સૂર્ય ઉગ્યો, ત્યારે તે ઘોરને કાંઠે ઉભેલો હતો, તોયે તે પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો, અને મયદાનમાં પોતાની ફર્ઝ બજાવવા બહાર પડયો હતો. એક ભારે ફતેહ મેળવેલી જોવાને તે જીવવા પામ્યો; મોત તેને માથે ઘુમતું હતું, છતાં તે પોતાની સરકારને તે દહાડાની મહાન ફતેહનો અહેવાલ લખવાને જીવવા પામ્યો. તે દુશ્મનની તલવારનો ભોગ થઇને મુવો નહીં; પણ લડાઇની થાકથી અતિ નબળો પડીને મરણ પામ્યો. અને કદી સાજો ન થાયએવી જે બીમારીને તે લાંબો વખત થયો વશ થયો હતો, તેથીજ તે આ દુનિયા છોડી ગયો. તેની આગળીપાછળી બાબતોઉપર આંખવિંચામણા કરવાની અમો અમારાં વાંચનારાંઓને અર્ઝ કરતા નથી. તેની કારકીર્દી તદન દુરાચરણોથીભરેલી, અને વ્યભિચારી હતી. એક ઝુલમીના હાથમાં આખું ફ્રાન્સ આપી દેવામાં, અને તેમ કરવામાટે પોતાનાં ધણીનાં ક્રૂર કામોમાં મદદ કરી તેથી વેહેતાં લોહીમાં તેણે પોતાનો જમણો હાથ બોળ્યો હતો, તે વિસારી દેવાની પણ અમારાં વાંચનારાંઓને અગત્ય નથી. તોયે આવી એક મહાભારત ફતેહ મેળવ્યાને વખતેજ મરણ પામવામાટે આવા એક મોટા સરદારસારૂં દલગીરી દેખાડવાવગર ચાલતું નથી.

આલ્માની લડાઇપછી એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરો ક્રિમીયાના દક્ષિણ ભાગતરફ ઉતાવળે આગળ વધ્યાં, કે જ્યાં તેઓએ સેબાસ્ટૉપોલને ઘેરો ઘાલ્યો, જે આજસુધી દુનિ-

યામાં યાદગાર રહી ગયોછે. તા૦ ૧૭મી અકટૉબરને દિને ખુશ્કીઉપર તેમજ દરિયાતરફથી સામટો હમલો સેબાસ્ટૉપૉલઉપર કર્યામાં આવ્યો, અને તેનો ઉત્તર પણ તેવીજરીતે દુશ્મનોતરફથી આપ્યામાં આવ્યો. સેબાસ્ટૉપૉલના દક્ષિણ બાજુના કેલ્લાઓઉપરથી દુશ્મનની એકસોને ત્રીસ તોપોએ ઝબરો મારો ચાલુ કીધો, અને તેનો પાછો જવાબ ફ્રેંચો અને ઇંગ્રેજોએ ઝમીનઉપરથી એકસોને વીસ તોપોથી આપ્યો. બપોરપછી ફ્રેંચ, ઇંગ્રેજ, અને ટર્કિશ કાફેલાઓ લડાઇમાં ઉતર્યા, અને પથ્થરના મઝબુત કેલ્લાઓઉપર મારો મારવાનો શરૂ કીધો; અંધારું થવા આવ્યું, ત્યાંસુધી તે ચાલુ રહ્યો: કેટલાક કેલ્લાઓને પાછા જવાબ આપતા બંધ પાડયા—પણ એકસંપી રાજ્યોના કાફેલામાંની ઘણીક મનવારોને દુશ્મનોએ છોડેલા ગોળાઓથી ભારે નુકશાની ખમવી પડી. કાફેલાઓ પાછા લડાઇમાં જોકે ઉતર્યા નહી, તોયે ઝમીનઉપરથી એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ પછીના ઘણાક દહાડાઓસુધી મારો મારવો ચાલુ રાખ્યો.

હવે આપણે ક્રિમીયાની મહાભારત લડાઈના ઘણાજ ભયંકાર બનાવોમાંના એકવિષે બોલીશું. વાંચનારને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે, કે બાલાકલાવાનું શેહેર, કે જે એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરનાં મથકની દક્ષિણતરફના કેનારાઉપર આવેલું હતું, તે તેઓએ પોતામાંટે પસંદ કીધું હતું. તેઓનાં આ મથક અને શેહેરનીવચ્ચે થોડીક ઉંચાઇએ બંચાવનેમાંટે ઉતાવળમાં જેમતેમ થોડાક કોટો ઉભા કર્યામાં આવ્યા હતા, કે જે દરેક કોટનો કબ્જો મૂઠીભર ટર્કિશ સેપાહોના હવાલામાં આપ્યામાં આવ્યો હતો.

૨૫ મી અકટૉબરની સવારના પહરમાં લિપ્રાન્ડિની સરદારીતળે એક રશિયન લશ્કરે, જ્યાં ઉપલાં બંચાવનાં કામચલાઉ બાંધકામો ઉભાં કર્યામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં ઉંચી જગ્યાએ એકાએક દેખાવ દીધો. ઓમર પાશાના બહાદુર સેપાહોએ ડૅન્યુબ નદીઉપર જે રશિયન જનરલોને માર માર્યો હતો, તેઓમાંનોજ આ લિપ્રાન્ડિ પણ એક હતો. તેના હાથહેઠલ એક ઝબરૂં મોટું લશ્કર હતું; તે ચોરીછુપીથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો; કેમકે તે વખ્તે ભારે ધુમસ પડતો હતો. આવાં એક ઝબરદસ્ત લશ્કરનીસાંમે બાંધકામમાં મથક કીધેલા મૂઠીભર ટર્કો પોતાનો બંચાવ કરી શકે, એ ન બનવાજોગ હતું; અને દુશ્મનોની મોટી સંખ્યાનેલીધે તેઓને ત્યાંથી નાસવાની ફર્ઝ પડી, ત્યારે તેઓને કમનસીબે જણાયું, કે જે તોપો તેઓનેપછવાડે મુકીને નાસવું પડયું હતું, તેઓમાં ખીલા મારી તદન રદ કરવાનાં તેઓપાસે કશાં સાધનો નહતાં, કે જેમ કરવાથી તે તોપો દુશ્મનોનાં હાથમાં જવાછતાં તરતવેળા નકામીજેવી થઇ પડે.

તેઓનાં ત્યાંથી નાસવાપછી લિપ્રાન્ડિએ તે બાંધકામોનો કબ્જો લીધો: ધુમસ દુર થઇ ગયો; અને તે રશિયન જનરલે આ નાસતા ઑટૉમનોની પુઠ પકડવાને પોતાની ઘોડેસવાર રીજીમેન્ટની એક ટુકડીને હુકમ કર્યો. પણ તેમ કરવા જતાં આ કોસૅક ઘોડેસવારોને માલુમ પડયું, કે તેઓ ૯૩ મી હાઇલૅન્ડર રીજીમેન્ટની સાંમસાંમા થઇ ગયા હતા. આ બહાદુર ઇંગ્રેજ રીજીમેન્ટ હેમતથી સાંમે થઇ, જે જોઇ રશિયન ઘોડેસવારોએ પાછું ફરવા માંડયું, પણ રશિયન લડનારાઓ જ્યાં તે બાંધકામો આવેલાં હતાં, તે ટેકરીઓઉપર છુટાંછુટાં ટોળાંઓમાં વિખરાઇ ગયા.

તેઓનીસાંમે થવાને બીજી બે ઇંગ્રેજી ટુકડીઓને મોકલી આપવામાં આવી; અને ફ્રેંચ *ઝુઆવોની ટુકડી; તેમજ બીજી ફ્રેંચ રીજમીટો તરત તે જગ્યાએ આવી પુગી. કેટલાક કલાકોસુધી લડાઇ ચાલુ રહી; અને જનરલ સ્કારલેટની સરદારીહેઠલની ભારે હથિયારોથી સજ થયેલી ઇંગ્રેજી ઘોડેસવાર પલટણે તેઓઉપર ઘણો સરસરીતે હલ્લો કર્યો. તેજ વખ્તે ઇંગ્રેજોની વખણાયલી રીજમીટો સ્કૉટચ ગ્રેઝ—ઇનિસકિલન ડ્રેગુનો આગળ વધ્યા. વળી તેઓથી થોડે દુર પછવાડે ૪ થી અને ૫ મી ડ્રૅગુન ગાર્ડોની પલટણો તૈયાર હતી; આ બહાદુરીભરેલા હમલાથી રશિયનોએ નાસવા માંડ્યું. અતિ હેમતથી એકસંપી રાજ્યોનાં ન્હાનાં લશ્કરોએ ઝબરદસ્ત મોટી રશિયન સૈન્યને હરાવી. પણ તે દહાડાના આવાં મહાભારત પરાક્રમોનીવચ્ચે એક પરાક્રમ એવું હતું, કે જે ખાસ જણાવવાની ઘણી અગત્યછે, કારણકે તે પરાક્રમ દુનિયાના છેડાસુધી તવારીખમાં યાદગાર રહી જશે.

બપોરપછીનો વખ્ત હતો—રશિયનો માર ખાઇને પાછા હઠતા હતા: અને એવું જણાયું, કે તેઓ નાસતીવેળા બંચાવનાં બાંધકામોમાંથી હાથ કરેલી તોપો પણ પોતાનીસાથે લઇ જવાનો વિચાર કરતા હતા. આઉપરથી લૉર્ડ રૅગલૅને ઘોડેસવાર રીજમીટોના સરદાર લૉર્ડ લુકાનઉપર એક પયેગામ લખીને મોકલ્યો, કે તેણે પોતાની ફૌજ લઇ આગળ વધી જવું. આ પયેગામ લઇ કૅપટન નૉલાન, કે જે ઇંગ્રેજ વડા સેનાપતિના રેસાલામાંનો હતો, તે ગયો. તરતજ ભુલ જણાઇ ગઈ; કારણકે જેમ ફર્માવ્યામાં આવ્યું હતું, તેમ તે પયેગામ પહોંચવાઆગમચજ ભારે તમામ હથિયારોવાળી ઇંગ્રેજી "હેવી" ઘોડેસવાર પલટણ તો અગાઉથીજ આગળ ધસી ગઇ હતી—અને જો થોડાં હલકાં હથિયારોવાળી "લાઇટ" ઘોડેસવાર પલટણ તેમ કરતે, તો ઝરૂર તેનો સદંતર નાશ થવાવિના રેહેતે નહીં.

કૅપટન નૉલાન—"એ હુકમ આપ્રમાણેછે. રશિયનો તોપો ઉઠાવી જાયછે—અને તેમ કરતા તેઓને તમો નામદારે અટકાવવાની ઝરૂરછે.

આ સાંભળી લૉર્ડ લુકાને જરા પણ વીલંબ લગાડ્યો નહીં, કે તે અચકાયો નહીં: તેણે તે હુકમ લૉર્ડ કાર્ડિગન, કે જે તેના હાથહેઠલ હતો, તેને મોકલી આપ્યો, અને "લાઇટ" ઘોડેસવાર રીજમીટ લઇ રશિયનોઉપર હમલો કરવાને તે નામદારને ફર્માવ્યું.

આ ન્હાની પણ સરસ રીજમીટ, કે જે ફક્ત ૬૦૦ મઝબુત સેપાહોની બનેલી હતી—તે દુશ્મનોના ગમેએવા સખ્ત મારાછતાં આગળ ધસી ગઈ. તેઓ ખીણનીઅંદર નિચ્ચે આગળ દોડતા ચાલ્યા; તેઓના હાથોમાં નાગી તલવારો પકડેલી હતી, કે જે સૂર્યમાં ઝકઝક થતી હતી—તેઓના ઘોડાઓ જાણે તેઓની પીઠઉપર કોઈ બેઠેલુંજ નહોય, એવી આસાનીથી ઝોરમાં દોડતા હતા. તેઓનીસાંમેજ એક કોટ આવેલો હતો—તેઓના જમણા હાથઉપર તેમજ ડાબા હાથઉપર તોપખાનાંઓ હતાં; અને આવી ધાસ્તીભરેલી સંકડાસમાં આ રીજમીટ ઘેરાઇ ગઇ હતી. રશિયન ન્હાનીમોટી તોપોએ ગોળાઓનો એક ઝબરો મારો શરૂ કર્યો; અને તેવીજરીતે આ બહાદુર ઘોડેસવાર રીજમીટઉપર છુટે હાથે બંદુકોની ગોળીઓનો વરસાદ પણ વરસવા લાગ્યો. આ ગર્મ લોખંડી વરસાદના ચાલુ ભારે મારામાંથી આ બહાદુરો જેવીરીતે પસાર થઇ ગયા, તેનો અહવાલ જણાવવો, એ કાંઈ બનાવટી વાર્તા નથી, કે

*જુઓ નોટ ૬૩ મો.

સહરાગાતી કથા નથી, પણ ખરેખરો બનેલો બનાવછે, કે જે દરેક ઈંગ્રેજ બચ્ચાને મગરૂર કરવાને પુરતોછે.

આ દેખાવ નઝરે જોનારને છક્ક કરી નાખવાને, તથા તેનો દમ બંધ કરી નાખવાને-લાયકનો હતો. જ્યારે પોતાનીઉપર આપ્રમાણે ગોળા અને ગોળીઓનો ઝબરો મારો ચાલતો હતો, તેવેળાએ તેનીઅંદરથી દોઢ "માઇલ"જેટલે તફાવતે પસાર થઈ જવું, એ કાંઈ ન્હાનીસુણી વાત નહતી!

એક ફ્રેંચ જનરલ, જે આ આશ્ચર્યકારક હેમતી બનાવ જોતો હતો, તે બોલી ઉઠ્યો, "આ કામ ખચિત ઘણું મહાભારતછે, પણ તે રીતસરના લડાઇના હુન્નરમુજબે નહીં, પણ કોઈ અજાયબજેવી રીતે બજાવ્યામાં આવ્યુંછે!"

પણ જોમઉપર ચઢેલી "લાઇટ" ઘોડેસવાર રીજ્મીટ તો આગળનેઆગળ વધતીજ ગઈ—ખીણમાં નિચ્ચે ઉતરવાપછી ઘોડાઓએ ટેકરીઓઉપર ચડવા માંડયું: પણ દરેક પગલે અક્કેકો ઘોડો માર્યો જતો હતો—દરેક પળે એક બહાદુર ઇંગ્રેજ સેપાહ જાનથી જતો હતો. કૅપટન નૉલાન, કે જે આગળ વધવાનો આ જીવલેણ હુકમ લઈ ગયો હતો, તેજ બાપડો માર્યા ગયેલાઓમાં સર્વેથી પેહેલો હતો. ધાસ્તીભરેલી ઝડફથી લશ્કરની સંખ્યા ઓછી થતી જતી હતી; તોપે એક પણ જીવ ધ્રુજ્યો નહીં—એકે પણ હેમત છોડી નહીં—કોઈએ પોતાની લગામ જરા પણ પાછી ખેંચી નહીં—બાકી રેહેલા એક પણ ઘોડાની ઝડફ ઓછી કર્યામાં આવી નહીં! શાબાશ! ઇંગ્રેજ સેપાહબચ્ચાઓ શાબાશછે તમોને! આફ્રીનછે તમારી બહાદુરીને!

આખરે તે કોટઆગળ બાકી રેહેલા સેપાહો આવી પહોંચ્યા: રશિયનો આ વેળા તોપ ખેંચી જવાની તૈયારીઓ કરતા હતા—(જુઓ ચિત્ર ૧૩ મું.) પણ તેજ ઘડિએ "લાઇટ" ઘોડેસવાર રીજ્મીટ તેઓનીવચ્ચે પોતાના ઘોડાઓ દોડાવી લાવી—તેઓઉપર તલવારથી હમલો કીધો—તેઓને રેહેંસી નાખ્યા. જે અક્કેકો બ્રિટિશ લડવૈયો માર્યો ગયો હતો, તેઓનેબદલે બબે મસ્કૉવીટ જંગ્લીઓ ઝમીનઉપર મુર્દું થઇ પડયા હતા. પણ આખરે તે કોટ પસાર કરી જવામાં આવ્યો—આ ન્હાની બાહાદુર ટુકડીઉપર રશિયનોનાં સંખ્યાબંધ ટોળાંઓ આસપાસથી તુટી પડયાં, છતાં તેઓનીવચ્ચેથી આ હેમતવાન ઘોડેસવારોએ જરા પણ ધાસ્તી ખાધાવગર પોતાનો રસ્તો કાપ્યો. આકરતાં વધારે સારીરીતે પોતાનું ઝોર આગળ કદી પણ બતાવ્યામાં આવ્યું નહતું: એક મુઠીભર માણસોએ એક આખાં મોટાં લશ્કરની હરોળો તોડી નાખી હતી.

ત્યારપછી આ પાયમાલ થયેલી ટુકડીએ પાછા પોતાના ઘોડાઓ નિચ્ચે દોડાવવા માંડયા. વળી પાછો રશિયન તોપોનો અને બંદુકોનો ગઝબનાક મારો તેઓઉપર ચાલુ થયો; પણ અફસોસ! જ્યારે આ મોટું પરાક્રમ બજાવી આ ઘોડેસવારો પોતે જે જગ્યાએથી ઉપડયા હતા, ત્યાં પાછા આવી પોતાના હાંફી ગયેલા ઘોડાઓની લગામ ખેંચી ઉભા રાખ્યા, ત્યારે તેઓમાં ફકત ૧૪૦ જણા બાકી રહ્યા હતા!

આ યાદગાર દિવસેજ પણ લગાર સકારે જે રીજ્મીટમાં મેજર હૅઝલઉડ હતો, તેને પણ લડાઇમાં ભાગ લીધો હતો; અને તેવીજરીતે તેજ વખ્તે ફ્રેંચોતરફથી ડેલાંશીની

રીજમીટે પણ લીધો હતો. બપોરના ત્રણ વાગ્તે તો એક પણ રશિયન નઝરે પડયો નહતો; અને ઇંગ્રેજ તેમજ ફ્રેંચ લસ્કરો પ્રથમ ઝખ્મી થયેલાઓને, અને પછી મુવેલા પડેલાઓને ઉંચકી જઇ ઝમીન સફા કરવામાં રોકાયાં. આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએ, કે લડાઇ પુરી થવાપછી ડેલાંશીનાં થાકી ગયેલાં લસ્કરે આસાયશ લેવા, અને ખુરાક ખાવામાંટે તરત વેળા એક જગ્યાએ મથક કીધું. આ જગ્યાની નઝદીકમાંજ હૅઝલઉડનાં લસ્કરે પણ મુકામ કીધો હતો. બંધે લસ્કરના અમલદારો એકબીજાસાથે આખા દહાડાના બનેલા બનાવબાબે સભ્યતાથી વાતો કરવામાં રોકાયા. ઍડ્રિયન પણ ત્યાં હતો, અને તેણે આસપાસ સઘળે ઠેકાણે સિડની હૅઝલઉડને શોધ્યો, પણ તે ત્યાં જણાયો નહીં. તેને તેનાવિષે ઘણી ધાસ્તી-ભરી ચિંતા થવા લાગી, તેણે બધાંને પુછયું, કે તે ક્યાં હતો? એમુજબે તેણે એક ઇંગ્રેજ અમલદારને પણ સવાલ કર્યો, જેણે તેના સવાલનો ઉત્તર ઘણી ગંભીરાઇ અને દેલગીરીથી વાળ્યો.

અમલદાર—"પેલી ખડબડચી ટેકરીઉપર અમારી રીજમીટ રશિયનોને મળી; અને મને જણાવવાને અતિશય દુઃખ લાગેછે, કે સર્વેથી પેહેલો હૅઝલઉડ માર્યો ગયો. મેં તેને એક ગોળીથી વિંધાઇને તેના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે પડતો જોયોઃ પણ તેનાં મોતનો કીનો પુરેપુરો લેવામાં આવ્યોછે. જ્યાં તે પડયોછે, ત્યાં તેનાં શરીરઉપર માર્યા ગયેલા સંખ્યાબંધ રશિયનોનાં મુર્દાં પડયાંછે. જેવા ઝખ્મી થયેલાઓને પેહેલાં ખસાડવામાં આવશે, કે પછી તરત તેનું મુર્દું અમો ત્યાંથી ખસાડીને અત્રે લાવનાર છૈયે."

હૅઝલઉડનાં મોતના સમાચાર સાંભળીને ઍડ્રિયન ડેલાંશીનાં દેલમાં ભારે સંતાપ થયો; અને ત્યાંથી તરતજ પોતાનાં મનમાં તેનેવિષે ઉભા થતા શોકાતૂર વિચારો, કે જે તે દાબી શકયો નહીં, તેઉપર ગોર કરવાને એક બાજુએ તે ચાલી ગયો. પણ તેને તરતજ વિચાર આવ્યો, કે પોતાના મરી ગયેલા દોસ્તતરફ એક છેલ્લી પણ ગંભીર ફર્ઝ તેને બજાવવાની હતી; અને તેટલામાંટે પેલા ઇંગ્રેજ અમલદારે જે જગ્યા તેને બતલાવી હતી, તેતરફ ઉતાવળે દોડયો.

તે જગ્યાએ આવી લાગતાંજ તેની પુરેપુરી ખાતેરી થઇ, કે ઉપલા અમલદારે જે કહ્યું હતું, તેમાં જરા પણ સહરાગાતજેવું હતું નહીં, કે સિડની હૅઝલઉડનાં મોતનો બરાબર કીનો લેવામાં આવ્યો હતો. ખરેખર ત્યાં માર્યા ગયેલા રશિયનોનો ઢગલો પડેલો તેનાં દિઠાંમાં આવ્યો—બિહામણા ચેહેરાઓસાથે લોહીથી ભિંજાયલા પુશાકોનો ત્યાં એક *"પીરામિડ" થયેલો હતો! શોકાતૂર મને પોતાના આ ગંભીર કામઉપર તે જવાન ફ્રેંચ-મૅન ઉદાર દેલે મંડયો; તેણે રશિયન મુર્દાંઓને એકપછીએક ખસેડવા માંડયાં, પણ તે કાંઇ તેને જોશથી કે અસભ્યતાથી ખસાડયાં નહીં; જોકે તે દુશ્મનોનાં મુર્દાં હતાં, છતાં આ ભલા જવાને તે જીવવગરનાં ખોખાંઓને પણ ઘણા આદરમાનથી એકપછી એક ખસાડયાં.

આહા! આખરે આ લોહીથી તરબોર થયેલા ઢગલાને તળિયેથી તેણે સિડની હૅઝલ-ઉડને ઓળખ્યો. પણ તે ઘણી મુશ્કેલીથી પોતાના મિત્રને ઓળખી શકયો, કારણકે આ કમનસીબ મેજરનો પુશાક લોહીથી તમામ તરબોર થઇ ગયેલો હતો; તેની રીંછના ચામડાંની ટોપી નિકળી પડેલી હતી—તેના બાલો લોહીથી ચિટકી ગયેલા હતા. આ જીવ-વગરનાં શરીરને ઍડ્રિયને ધીમેથી તે જગ્યાએથી બહાર કાહડયું: પાસેજ એક નહાનો

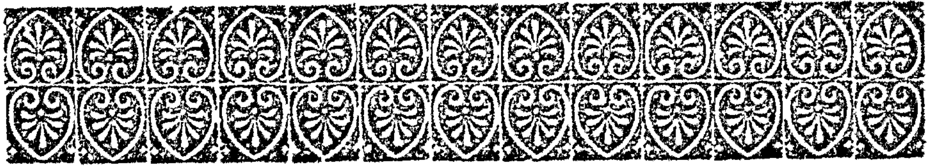
*જુઓ નોટ ૬૪ મી.

ઝરો વેહેતો હતો; તેના કેનારાતરફ તે પોતાના મિત્રનાં બદનને ઉંચકી લાવ્યો. પોતાનો રૂમાલ ઝરાનાં નિર્મળ પાણીમાં બોળીને તેણે હૅઝલઉડનો ચેહેરો અને બાલોઉપરનું બંધાઈ ગયેલું લોહી ધોવા માંડયું: પણ તેમ કરતાં તે એકદમ અચકીને ઉભો—તેણે પોતાની કાળી આંખોથી તે ચેહેરાગમ ટીકીટીકીને જોયું—તે પોતાનો દમ ઉંચો રાખીને શકમાં ઉભો રહ્યો. પછી ખુશહાલીનો એક પોકાર માર્યો—થોડી પણ આશાથી તેનેથી એક ચીસ પડાઇ ગઇ—કારણકે હૅઝલઉડના હોઠો ધીમેધીમે ફડકફડતા તેણે જોયા—તેની બંધ કીધેલી આંખોનાં પોપચાં સ્હેજ ધ્રુજવા લાગ્યાં—ઝેંદગીનો તદન અંત આવ્યો નહતો—પાણીથી તે પાછો શુદ્ધિમાં આવતો જણાયો!

ધીરેધીરે તેણે પોતાની આંખો ઊંઘાડી; આ જોઈ એડ્રિયનનાં ભલાં દેલમાં વધારે ખુશહાલી પૈદા થઇ—તે વધારે ખુશીના પોકારો કરવા લાગ્યો—આશા, ખચિત હવે તેને વધારે આશા આવવા લાગી—કારણકે હેઝલઉડ હજી જીવતો હતો!

ઘાયલ થયેલા સેપાહોને લઇ જવાની ફ્રેંચ લશ્કરનેલગતી એક *ગાડી—યાને કમાનતું એક ગાડું, કે જેમાં બે ઘોડાઓ જોડેલા હતા—તે આ વખ્તે ત્યાં નઝદીકમાંથીજ પસાર થતું હતું; તે જોઈ તેના હાંકનારને ગાડું ત્યાં લાવવાનો ડેલાંશીએ હાંક માર્યો. થોડીજ પળમાં તે ગાડું તે જગ્યાએ આવી લાગ્યું: તે ગાડાંનીસાથેજ એક "સરજ્યન" પણ હાઝેર હતો; અને આ દયાળુ "ડાકટરે" તરત સિડની હૅઝલઉડની સારવાર કરવા માંડી. તેની ઝેંદગીની ચિણગારીએ હવે બળતાંનું રૂપ લેવા માંડયું; પછી આ ઈંગ્રેજ મેજરને તે ગાડાંમાં સંભાળથી મુકવામાં આવ્યો—કે જેપછી ડેલાંશીના પોતાના તંબુતરફ તે હંકારી જવામાં આવ્યું—ત્યાં પહોંચવાપછી આ અમીરી ખવાસના જવાન ભલા ફ્રેંચમેંને તરતજ જેટલા બની શકેએટલા ચાંપતા ઈલાજો પોતાના એકવારના હરીફનેમાટે લેવા માંડયા.

*જુઓ નોટ ૬૫ સી.



પ્રકરણ ૩૦ મું.

ઝિલ્લાહ.

આપણી આ વાર્તામાં દેખાવ દઇ ગયેલાં બીજાં કેટલાંક આસામીઓવિષે હવે જણાવીશું, કે જેઓનેમાટે અમારાં વાંચનારાંઓએ કેટલીક એન્તેઝારી આગળ બતલાવી હશેજ.

આપણે મર્હુમ ઍડમિરલ ઑસમાન પાશાની બેટી ખુબસુરત ઝિલ્લાહને રૅડૉવાનની પડોશમાં આવેલા વાલાશિયન ઉમરાવના મેહેલમાં મુકી આવ્યા હતા. જ્યારે આપણે તે ઉમરાવનાં કુટુંબની ઓળખ વાંચનારસાથે કરાવી હતી, ત્યારે તે કુટુંબમાં, તે પોતે, તેની બાયડી, અને તેની બે બેટીઓ એટલાં હતાં: પણ હવે જણાવવું જોઇએ, કે તે ઉમરાવનો એક બેટો પણ હતો, કે જે તે વખતે યુરોપના કોઈ બીજા ભાગમાં ગેરહાઝેર હતો. ફેબ્રુઆરી માસની શરૂઆતમાં જ્યારે ટવારિકની ઝિલ્લાહસાથે ફરીથી મુલાકાત થઇ, તે વેળ તે ઉમરાવનાં ઘરમાં વારંવાર મુલાકાતે આવતો જતો હતો,—આખરે મે મહિનામાં તેના કાકા ઓમર પાશાએ સિલિસ્ટ્રિયાના બંચાવમાં ભાગ લેવામાટે તેને ત્યાં જવાનો હુકમ કર્યો, ત્યાંસુધી તે ત્યાંજ રહ્યો હતો, અને ઉમરાવનાં કુટુંબની તેમજ ઝિલ્લાહની મુલાકાત લેયા કરતો હતો. ઝિલ્લાહથી છુટા પડવાઆગમચ તેણે પોતાનો પ્યાર તેણીને ઝાહેર કર્યો હતો; અને તેવોજ પ્યાર પાછો આ શર્માળ છોડીએ પોતાનો પણ કબુલ્યો હતો. સિલિસ્ટ્રિયાના ઘેરા વખ્તે ટવારિકે પણ પોતાનો ભાગ ઘણો બહાદુરીથી બજાવ્યો હતો, અને જે ભારે જંગ તેના કેલ્લાનીનિચ્ચે મચ્યું હતું, તેનાં પરિણામમાં તે કેલ્લો સલામત રહ્યો હતો, અને રશિયનોનો તદ્દન પરાજય થયો હતો. જે જુદાજુદા ઑટોમન સરદારોનાં નામો લોકોમાં પ્રશંસા પામ્યાં હતાં, તેઓમાં ટવારિકનું નામ પણ ઘણું ચરચાયું હતું; અને સિલિસ્ટ્રિયાની આખર અને મોટી લડાઇ પુરી થવાપછી જ્યારે ઝિલ્લાહને ટવારિકતરફથી એક કાગઝ મળ્યું, ત્યારે તેણીની ખુશહાલી પારવિનાની હતી—તેણીએ તે કાગઝને પ્યારથી આંખોમાં દાબ્યું, અને તેઉપર બુસાઓ લીધા—કારણકે તેણીને લાગ્યું, કે આ કાગઝ એક એવા જવાંમર્દતરફથી આવ્યું હતું, કે જે તેણીના પ્યારને પુરેપુરો લાયક હતો.

રશિયનો મુખ્ય સંસ્થાનો છોડી નાઠાપછી થોડાંક અઠવાડિયાં વિત્યાંકે ઓમર પાશા અને તેના ભત્રીજાનો ભેટો બુશારેસ્ટખાતે થયો, કે જે વેળાએ મળેલી તકનો લાભ લઇને ઝિલ્લાહના આશકે પોતાના કાકાને જણાવ્યું, કે તેણે તેણીને પોતાનો હાથ આપવાને કબુલ્યું હતું. આવી એક લાયક ઓરતસાથે પોતાના માનીતા ભત્રીજાની સાજવારી થાય, અને તેથી તેના સુખમાં વધારો થાય, તેથી ઓમર પાશા પણ ઘણો મગન થયો; અને તેથી તેણે પણ પોતાની પુર રઝા તેમ કરવામાટે ટવારિકને તરત બક્ષી. રૅડૉવાનની નઝદીકમાં આવેલા પોતાના મેહેલમાંથી મુલાકાતે આવવાનું જે ઇજન તે ઉમરાવે ટવારિકને કીધું હતું, તેનો લાભ લેવાને તેનાથી બને એટલામાટે ઓમર પાશાએ પોતાના ભત્રીજાને એક

માસસુધી ગેરહાજેર રેહેવાની રઝા આપી; અને તેઉપરથી ટ્વારિક એ ન્હાનાં વાલાશિયા જવામાંટે તરત ઉપડી ગયો.

તે મહિનો એવોતો સુખમાં પસાર થયો, કે જ્યારે તે પુરો થયો, ત્યારે જાણે એક અઠવાડિયુંજ માત્ર ગુજર્યું હોય, એમ લાગ્યું, એટલી ઝડપથી તે પસાર થઇ ગયો હતો; પણ આખરે છુટાં પડવાનો વખ્ત આવી લાગ્યો. ટ્વારિકે ઝિલ્લાહને જણાવ્યું, કે તેને માથે પડેલી ફરજોનેલીધે કદાચ તે થોડાક મહિનાઓસુધી તેણીની મુલાકાતે આવી શકશે નહીં; પણ તેણે તેણીના કાનમાં છુપીરીતે જણાવ્યું, કે તેઓ જ્યારે ફરીથી પાછાં મળશે, ત્યારે તેઓની શાદીનેમાંટેજ મળશે, એવી તે ઉમેદ રાખતો હતો. ઝિલ્લાહનો લાલ થયેલો ચેહેરો, અને તેણીનું શર્માઇને નિચ્ચે જોયા કરવુંજ પુરવાર કરતું હતું, કે તેણી પણ તે વિચારને મળતી થતી હતી! પણ ઉમરાવનું કુટુંબ તેણીને ઘણુંજ પ્યારથી ચાહાતું હતું, તેટલામાંટે તેણીનો ટ્વારિકની મહોરદાર થવાનો શુભ પ્રસંગ આવે, તેટલો વખ્તતુલિક તેણીએ તેઓનાંજ માયાળુ છત્રતળે રેહેવાનો ઠરાવ કર્યો. ખરેખર કહો તો તેણી ઓમર પાશાની બાયડી, લેડી અઈશાની મુલાકાતે એકવાર કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતે જવાને ઘણી આતુર હતી: પણ મુસાફરી સેંકડો "માઇલો"ની લાંબી હતી—અને વળી ઑટૉમન રાજધાનીખાતે તેણીનીસાથે જવામાંટે કોઇ દોસ્તો પણ નહતાં, તેટલામાંટે સઘળીરીતે જોતાં તેણીએ તે ઉમરાવનાં કુટુંબમાંજ રેહેવાનું વધારે દોરોસ્ત ધાર્યું હતું.

ટ્વારિક બે પોતાના કાકાનાં લશ્કરમાં પાછો જોડાવામાંટે ત્યાંથી ઉપડયો; અને બુશારેસ્ટ આવી પુગ્યાપછી ઓમર પાશાએ ડૉબ્રુડશાનાં પ્રગણાંની ઉત્તરે આવેલાં બાંધકામો ઉભાં કર્યાંમાં આવતાં હતાં, તેઉપર તપાસ રાખવાને તેને મોકલી આપ્યો, જો હારી ગયેલું મસ્કોવીટ લશ્કર આ ઠેકાણાંઓઉપર એકાએક હલ્લો લાવે, તો તેના અટકાવમાંટે આ બાંધકામો ઉભાં કરવાની તેને ઝરૂર જણાઈ હતી, કારણકે હાલમાં દુસ્મનનું લશ્કર રશિયાના પોતાના બેસઅરેબિયાનાં પ્રગણાંમાં જઇ પડેલું હતું, અને ત્યાંથી તે હલ્લો લાવેએવી દરેક વકી રાખવામાં આવતી હતી. આ કારણનેલીધે તે પાછો ઝિલ્લાહને જઇ મળે, તેઆગમચ ઘણાક મહિનાઓ નિકળી જાયએવી ટ્વારિકની ખાતેરી હતી.

ટ્વારિક જ્યારે ઝિલ્લાહથી છુટો પડયો, ત્યારે આગસ્ટ માસની અધવચનો વખ્ત હતો; અને તેનેથી છુટા પડવાપછી કેટલોક વખ્તસુધી તેણી શોકાતૂર દલે ફર્યા કીધી. પણ પછી પોતાના દોસ્તોની મમતાથી તેણીનો જુદાઇનો ઝખ્મ ધીરેધીરે રૂઝાવા લાગ્યો; અને તેણીનાં મનનું સમાધાન થવા લાગ્યું. આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, કે તેણી અતિ ખુબસુરત બાનુ હતી, અને તેટલામાંટે જે કોઈ તેણીને જોતું, તે તેણીની સંપુર્ણ ખુબસુરતી અને ભલી ચાલથી તેણીનાતરફ દોરવાયાવગર રેહેતું નહીં. હમણાં તેણી પચીસમું વર્ષ પુરૂં કરવા આવેલી હતી: પણ તેથીબી ઓછી વયની હોય, એવી તેણી દેખાતી હતી—કારણકે તેણીની જવાનીની તાઝગી હજી તેણીનાંમાં મૌજુદ હતી.

વળી આપણે આગળ કહી ગયા છૈયે, કે સલામતીનાં ચોકસ કારણોનેલીધે પ્રથમમાં તેણીએ ગ્રીક પુશાક ધારણ કર્યો હતો; અને જોકે ત્યારપછી વાલાશિયામાંથી રશિયનોને મારી કાહાડવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી તેણીને હવે બ્હીવાનું કશું કારણ

નહતું, માંટે ઝિલ્લાહે પોતાનો બાપીકો મુસ્લીમ પુશાક પાછો ધારણ કર્યો હતો, કે જે તેણીને ઘણોજ શોભતો હતો, છતાં મુસલમાની રસમમુજબે બુરખામાં રેહેવાનું તેણીને કશું ઝાઝું કારણ ન હોવાથી, તે તેણીએ પાછો ધારણ કર્યો નહતો, અને ટર્કિશ લેબાશમાંજ પણ ખુલ્લે ચેહેરે ફરતી હતી. તેણી હાલમાં એક ખ્રિસ્ટી કુટુંબમાં રેહેતી હતી, કે જેઓની રીતભાત અને પુશાક યુરોપ્યન ઢપનાં હતાં; અને તેથી તેણીએ પણ પોતાના દોસ્તોની રીતમુજબે જેટલું વાજેબી લાગેએટલું ધારણ કર્યું હતું.

ટ્વારિકનાં ત્યાંથી ગયાકેડે આસરે બે કે ત્રણ અઠવાડિયાંપછી, તે ઉમરાવને પોતાના બેટાતરફથી એક કાગઝ મળ્યું, તેમાં જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે તે હવે ઉતાવળે ઘર પાછો ફરેછે. ડીમેટ્રિયસ બારની, જે તેનું નામ હતું, તે આ વખતે આસરે ત્રીસ વર્ષોની વયનો હતો; અને પોતાના બાપના અમીરી ખેતાબનો અને બેસિમાર દૌલતનો એકલો વારેસ હોવાથી, તેને પોતાનાં ગુજરાનનેમાંટે કશો પણ ધંધો એખતિયાર કર્યો નહતો. તે અયેશઅશરતનો બડો શોકીન હતો, અને લગાર કુછંદઉપર પડ્યો હતો—પોતાના ખુબસુરત ચેહેરા અને ડોળદાર શરીરનેમાંટે તે મગરૂર હતો—અને દૌલતવાન ઝાહેર મંડળોમાં અને પદવીવાળા પુરૂષોની ખુશામદિયાઓ જે ખોટાં વખાણો કરેછે, તેવી વખાણ પોતાનેમાંટે થતી, તેથી તે ઘણો ફુલી ગયો હતો. ડીમેટ્રિયસે સુધરેલાં પશ્ચિમ યુરોપખાતે મુસાફેરી કરવાની તેના બાપપાસેથી રઝા લીધી હતી; અને તેટલામાંટે છેલ્લાં બે કે ત્રણ વર્ષો થયાં, તે મોજીલાં પારિસ શેહેરમાં જઇ રહ્યો હતો. તેનાં કાગઝોઉપરથી તો તેનાં કુટુંબને એમ માલુમ પડતું હતું, કે તે આ રંગીલાં શેહેરમાં આબરૂદાર અને નિયમિત ચાલથી રેહેલો હતો—પણ પોતાની તબિયતના સુધારાપછી જ્યારે તે ઉમરાવ ઓડેસાથી પોતાને સ્થળે પાછો ફર્યો, ત્યારે તેને જણાયું, કે જે મોટી નાણાંની રકમ તેણે પોતાના શરાફોના હાથમાં પોતાના આ એકપુરા બેટાના ચાલુ ખર્ચ અને તેની સારી આંટનેમાંટે ખાતું પાડી જુદી કાહાડી મુકી હતી, તેમાંનો મોટો ભાગ ખર્ચી ખાવામાં આવ્યો હતો. રખેને પોતાનો બેટો પારિસની બદફેલીઓના વમળમાં ખેંચાઇ જતો હોય, એવી ધાસ્તીથી તેણે પોતાના બેટાને તરત ઘરે પાછો ફરવાનો હુકમ ફર્માવ્યો; અને ગમે તેછતાં હજી ડીમેટ્રિયસ એટલો ખરાબ ચાલનો ન થયો હતો, કે પોતાના બુઝુર્ગ બાપના હુકમનો અનાદર કરે, માંટે તેણે પાછો એક કાગઝ લખી, પોતાને મળેલા હુકમને તરત તાબે થવાનો એરાદો ઝાહેર કર્યો હતો.

આઉપરથી તે જવાબ ઉમરાવને મળ્યાકેડે એક પખવાડિઉં રહીને એક દહાડે બપોરના ડીમેટ્રિયસ બારનીની સવારી આવી પુગી. તેણે એક ઘણી શુસોભિત ગાડીમાં મુસાફેરી કીધી હતી, અને તેનીસાથે ત્રણ નૌકરો હતા. એક તો વાલાશિયન હતો, કે જે જ્યારે તે મુસાફેરીએ જવા ઘરમાંથી નિકળ્યો હતો, ત્યારેજ તેને સોંપવામાં આવ્યો હતો: બીજો એક ફ્રેંચમૅન હતો, કે જેને તેણે પારિસમાં પોતાની નૌકરીમાં લીધો હતો; આ નૌકરવિના શેઠને જરાએ ચાલતું નહોય, એમ જણાતું હતું; ત્રીજો એક ઑસ્ટ્રિયન હતો, કે જેને ઘર પાછાં ફરતી વેળાએ વિયેનામાંથી પસાર થતાં તરતનો ઉપાડી લઇ પોતાની નૌકરીમાં રાખ્યો હતો. પોતાનાં અંગત કામમાંટે ત્રણત્રણ ચાકરોનો ખર્ચ રાખવો, એ તે ઉમરાવને બિનફાયદાનાં ઉડાઉપણાંજેવું લાગ્યું: પણ ત્રણ વર્ષોની જુદાઇપછી જ્યારે તેણે ઘરમાં પગ મુક્યો, તેજ વેળાએ તેને તેબાબે સવાલો કરવાને અથવા ઠપકો આપવાને તેણે

દરોસ્ત ધાર્યું નહીં. જેમ તેને બાપ તેને લાંબી મુદ્દતે ભેટવાથી ખુશી થયો હતો, તેવીજ રીતે તેની મા તથા બેહેનોને પણ બેહદ ખુશી ઉપજી હતી; વળી બુઢા ઉમરાવે પોતાના બેટાના પારિસમાં કીધેલા ખર્ચાલુપણાંવિષે તેઓઆગળ કશો સંસારો કીધેલો ન હોવાથી, તેઓની આ મુલાકાતવેળા મા, બેહેનો, કે ડીમેટ્રિયસવચ્ચે કશા અણગમાજેવું હતું નહીં.

ઘણાક દહાડાઓ વિત્યાકેડે ઉમરાવે આ ત્રણત્રણ હઝુરિયાઓ, કે જે તે પોતાનીસાથે લાવ્યો હતો. તેઓબાબે તેનીસાથે વાત કરવાની તક લીધી, અને તેવિષે જ્યારે તેઓ બંવે એક વેળા એકલાજ હતા, ત્યારે ખોલાસો માંગ્યો.

પોતાની કાળીકાળી ઝીણી મુછોને વળ દેતો જઇને, તેણે જવાબ દીધો, "મારા પ્યારા બાવા, તમારે જાણવું, કે જે વાલાશિયન લોકાને તમોએ મારા હઝુરિયાતરીકે મારીસાથે મુસાફરીએ મોકલ્યો હતો, તે આપણા દેશમાં તો ચાલી જાય, પણ હું કહું છું, તે માનજો; કે એક શખ્સ જે ઉંચે વાંયેનાં મંડળોમાં ભેળાતો હોય, તેનો હઝુરિયો થવાને તે બીલકુલ નાલાયક હતો; જે ઉંચી રીતભાત અને સુધરેલા સ્વાઞો આપણને આવાં સારાં મંડળોમાં જાળવવાં પડેછે, તેનેમાટે તે કેમ કરી ચાલે શકે?"

ઉમરાવ—(લગાર ઠપકારૂપે) "મારા બેટા, ત્યારે શું તમારી કેહેવાની મતલબ એમછે, કે તમારાં સ્વદેશ વાલાશિયાનાં લોકો સદંતર જંગ્લીઓછે?"

ડીમેટ્રિયસ—"મારા લૉર્ડ, તેઓ તદ્દન જંગ્લીઓછે, એમ હું કેહેતો નથી, પણ તમે એટલુંતો કબુલ કરશો, કે વાલાશિયાનાં લોકો વિયેનાનાં લોકોકરતાં રીતભાતમાં અને ઉંચા પ્રકારના વિવેકમાં તો ઘણાંજ ઉતરતાંછે—અને વળી પશ્ચિમ યુરોપનાં લોકોના વિવેક અને શોખ તો એટલા ઉંચા પ્રકારનોછે, કે તેઓને વાલાશિયાનાં લોકોસાથે સરખાવાયજ નહીં. તેટલામાટે, મારા વાહાલા બાવાજી, મને આ ફ્રેંચમૅન જૅસમિનને મારી નોકરીમાં રાખવાની ફરજ પડી. નોકરોમાં તે એક ખરૂં ગોહરછે, અને એની બરાબરીના બીજા ઘણાંજ થોડા નોકરો હશે."

ઉમરાવ—(લગાર તોછડાઇથી ટુંકમાંજ) "ગોહર! મારે મનથી તો તે એક કંગાળ ડોળઘાળુ અક્કડબાઝછે! વારૂં હવે તે વાત પડતી મુકો. તમારા ફ્રેંચ હઝુરિયાવિષે તો રહ્યું, મને તેની ઝાઝી અડચણ નથી— તમોને તમારા પુશાક, વગેરેનાં કામમાટે તેનાવગર ચાલે નહીં, એમ મને લાગેછે. પણ મારી પુછવાની ખાસ મતલબ તો પેલા ઑસ્ટ્રિયનવિષેછે. તમો મને જણાવોછો, કે જે બુઢા અને નમકહલાલ નોકરને મેં તમોને સોંપ્યો હતો, તે તો તમોને લોઢાજેવો લાગ્યો:—પણ મારે મનથી આ તમારો ઑસ્ટ્રિયન નોકર તો તેનાકરતાં પણ બેડોળ અને કઢંગોજેવોછે; દેખાવમાં તો તે જરા પણ આબરૂદાર દેખાતો નથી. નથી તે જવાન, કે નહીં તેનો ચેહેરો સારો, કે જેથી——"

ડીમેટ્રિયસ—"મારા લૉર્ડ, જો સાચું કહું તો મેં એને ફક્ત મારો ઉપકાર દેખાડવા અને વળી તેનીઉપર દયાની નજરે જોવાના વિચારથી મારી નોકરીમાં લીધોછે. તે બીના એમછે, કે તમારા હુકમને તરત માન આપી, જ્યારે હું ઉતાવળે પારિસ છોડી મુસાફરી કર્યો આવતો હતો, ત્યારે મેં ધાર્યું, કે એકુબે અઠવાડિયા વિયેનાખાતે થોભું, કારણકે ઑસ્ટ્રિયાનાં આ રાજધાની શેહેરમાં મારા ઘણાક મિત્રો અને ઓળખાણપિછાણ-

વાળાઓ હતાં. એક રાત્રે હું કલ—ક—અરે મારી કેહેવાની મતલબ, કે એક મજલેસમાંથી પાછાં ફરતાં, મને એક એકાંત મહલ્લામાંથી પસાર થવું પડયું, કે જ્યાં મારીઉપર ત્રણ કે ચાર ખફતા પોશાગીરોએ હમલો કર્યો; અને જો તે વેળા તરત આ પુરૂપ, કે જેને તમો તુચ્છકારોછો, તે મારી મદદે દોડી આવ્યો નહતે, તો મારૂં બની 'ચુકયું હતે."

ઉમરાવ—"મેં કાંઈ ખરેખર તેને તુચ્છકાર્યો નથી, હું તો ફકત અજાયબ થતો હતો, કે—પણ આગળ ચલાવો, પછી શું બન્યું, ડીમેટ્રિયસ ! તમારાં આ બ્યાનથી એક બાપતરીકે મને ઘણું લાગેછે."

ડીમેટ્રિયસ—"આ પુરૂષે, જેમ મેં તમો સાહેબ જણાવ્યુંછે તેમ, મારી એવીતો અચ્છી સેવા બજાવી, કે બીશક હું તેના ભારે આભારમાં ગયોછું, અને તે ઉપકારનો બદલો વાળવાની મતલબથીજ મેં એને મારી નૌકરીમાં લીધોછે; હું તેને મારી જીંદગીના બંચાવનારતરીકે હવે લેખુંછું. તે વખ્તે તેનાં શરીરઉપર ચિથરેહાલ લુગડાં હતાં—તે તમામ કંગાળિયતમાં ગરક ગયેલો હતો—અને તેઉપરથી મેં તેનો અહવાલ પુછ્યો. તેણે મને પોતાનો દેલગીરીભર્યો અહવાલ ઝાહેર કર્યો, પણ તે અત્રે તમોઆગળ પાછો કહી જવાની કાંઈ ઝાઝી અગત્ય નથી, તોયે તેથી મારી તો ખાતેરી થઈ, કે તે સાચુંજ કેહેતો હતો—જોકે હું પણ તમો નામદારઆગળ કબુલ કરૂંછું, કે આ શખ્સનો દેખાવ એવોછે, કે એની વાત કદી પણ સાચી માન્યામાં ન આવે. ટુંકમાંજ કહુંછું, કે તેનું કોઈરીતે આબરૂથી ગુજરાન થાય, એવી મકસદથી મેં એને મારી નૌકરીમાં રાખ્યો, કે જેમ કરવાથી એના જે ભારે અહસાનમાં હું દબાયલોછું, તેનો થોડોઘણો પણ બદલો વાળવાનું મારેથી બની શકે."

ઉમરાવ—"હું ખુશીછું, કે આ ખોલાસો તમોએ મારીઆગળ કીધોછે. આજપછીથી હું આ શખ્સનો બદસુરત ચેહેરો ભુલી જઇશ, અને ફકત એટલુંજ યાદ રાખીશ, કે તેણે મારા બેટાનો જાન બંચાવ્યોછે, અને તમારાજજેવો હું પણ એનાં અહસાનમાં રહીશ. આ તમારા ત્રીજા ખેદમતગારનું નામ શું ?"

ડીમેટ્રિયસ—"જરમન ભાષામાં એનું નામ 'લુડવિગ'છે, પણ તે એવુંતો બિહામણું નામછે, કે મેં તેનેબદલે તેજ નામનેમળતું ફ્રેંચ નામ, યાને 'લુઇસ' નામ એને આપ્યુંછે. તેટલામાટે, મારા પ્યારા બાવા, હવે તમારી રઝાથી આપણે એને 'લુઇસ'નેજ નામે બોલાવીશું."

અત્રે ઉમરાવ અને તેના બેટાવચ્ચેની મુલાકાત ખત્મ થઇ; અને તરતજ ડીમેટ્રિયસ, જે વાત પોતાના પિતાસાથે થઇ હતી, તે તેના આ નવા ખેદમતગારને છુપીરીતે જણાવવાને, ત્યાંથી નિકળી ગયો. પોતાના ખાનગી ઓરડામાં તેને બોલાવીને ડીમેટ્રિયસે કહ્યું, "લુઇસ, આપણે બંધે જણા કેવીરીતે એકમેકને ઓળખવા લાગ્યા છૈયે, તેબાબે કદાચ મારા બાવા તમોને પુછશે. તમે એટલુંજ કેહેજો, કે એક સાંકડા રસ્તાઉપર પોશાગીરોની કાંઈ હાથચાળાકી થઇ હતી: અને ખબરદાર, એવું કાંઇ ના જણાવતા, કે તે મારામારી તો એક જુગારખાનાંના દરવાઝાઉપર થઇ હતી."

લુઇસ—(સ્હેજ મ્હોં ફસકાવીને) "મારા લૉર્ડ, તમારી મતલબ હું સમજી ગયોછું. અને વળી એમ પણ મારે ન જણાવવું, કે તમારીઉપર હમલો કરનારાઓ તો

તે બધે ભાઇઓ, અને તે પણ વેપારીઓ હતા, તેથી અખાડાજ ફરી જતા, કેમ ખરૂં કેની ? ને તેઓનું તમારીઉપર હમલો કરવાનું કારણ, તો તેઓની બેહેનઉપર તમોએ ગુજારેલા બળાત્કારનું વેર લેવાનું હતું——"

ડીમેટ્રિયસ—(અધિરાઇથી) "શું તમો એમ ધારોછો, કે તેવીતેની વાતો હું આ ધરમાં જણાવવાને ઇચ્છુંછું ?"

લુઇસ—(ઘણીજ ખુશામદભરેલીરીતે નમીને) "તમો નામદારે ફક્ત મને ફરમાવવું, અને તમારો સેવક તે બોલેબોલ બજા લાવવાને ચુકશે નહીં. તોયે સર્વે બાબત આગમચથી ખુલાસેવાર જાણેલી સારી; કે જેથી શું કેહેવું, ને શું નહીં, તેથી હું બરાબર માહિતગાર થાઉં."

ડીમેટ્રિયસ—"હવે તો તમે જાણ્યું કેની ? ધ્યાન રાખજો, અને નમકહલાલીથી મારીતરફ વર્ત્તજો——"

લુઇસ—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "જ્યારે તમો નામદારે મને પુછ્યું હતું, કે મારૂં ભલું તમો કેવીરીતે કરી શકશો, ત્યારે મેં શું કહ્યું હતું ? મેં તમો નામવરને જણાવ્યું હતું, કે હું હમણાં ભુખે મરૂંછું; અને મારો જે શેઠ મને અન્ન આપશે, તેની ચાકરી હું નમકહલાલીથી અને સારીરીતે બજાવીશ—પછી તે ચાકરી ગમેતેવી હશે, તો તેનો શો મુજાકાછે. તમોજેવા એક અમીર, કે જેવણ મોજના શોકીન અને ઓરતોનીબાબતમાં લેહેરી, તેવણની દરેક બાબતમાં સેવા બજાવવાને તમારો સેવક કોઇરીતે ખાંડયો જશે નહીં !"

ડીમેટ્રિયસ—(લગાર અધિરાઇથી) "ભલે, ભલે, પણ તે વખ્તે તમોએ જે કહ્યું હતું, તે પાછું કહી જવાની શી મતલબ ?"

લુઇસ—(નમીને) "ફક્ત તમો નામદારની યાદદાસ્ત તાઝી કરવામાટે, કે મેં જેમ આપ સાહેબને જણાવ્યું હતું, તેવો ઘણાં કામનો એક માણસ હું છું—અને મને લાગેછે, કે તમારી ઇચ્છામુજબે કામ કરવાની મને ઘણી જલ્દી તક મળશે——"

ડીમેટ્રિયસ—(પોતાના બદસુરત હજુરિયાતરફ અજાયબીથી જોઇને) "તમો શું કેહેવા માંગોછો ?"

લુઇસ—(આડી નઝરે પોતાના શેઠગમ જોઇને) "મારા લૉર્ડ, ખોદાએ મને આંખો આપીછે—અને હું તેઓનો ઉપયોગ સારીકાની કરૂંછું. બાનુ ઝિલાહ ઘણીજ ખુબસુરતછે—તમો નામદાર ખુબસુરત જવાન બાનુઓના બડા શોકીનછો——"

હજુસુધી છેક ઘણી નીચ પદવીએ ડીમેટ્રિયસ ઉતરી પડ્યો નહતો; તેનાં શરીરમાં અમીરી લોહી વેહેતું હતું; માટે તેને ફસાવવામાટે આ જે યુક્તિ તેનીસામે ધરવામાં આવી હતી, તેને તે એકદમ વશ થયો નહીં, અને તેથી તે બોલી ઉઠયો, "પણ તેણી હાલ મારા બાપની એક પરોણીછે, તે તમે ભુલી કેમ જાઓછો ? તેણી મારી બેહેનોની સહીછે, તેની શું તમોને ખબર નથી ?"

લુઇસ—"તેથી શું થયું ? થોડાક મહિનાઓઅગાઉ તો તેણી તેઓથી તદ્દન એક બીગાનીજેવી હતી; તેઓની અને તેણીનીવચ્ચે સગાઇનું જરા પણ નાતું નથી——"

આ સાંભળી ડીમેટ્રિયસનું હૈડું ધડકવા લાગ્યું; તેની નઝરોસામે ઝિલાહનો ખુબસુરત ચેહેરો હુબેહુ આવી ઉભો, અને તેથી તે બોલી ઉઠયો, "હા—ખચિતજ તેણી

ખુબસુરતછે! બેહદ ખુબસુરતછે, એમાંતો કશો સંદેહ નથી! પણ તેણી બીજાસાથે અદ-રાયલીછે—તેણી હવે ટુંક વખ્તમાં પેલા શૂરા ટર્કિશ સેનાપતિ, કે જેણે રશિયનોને આપણા દેશમાંથી મારી કાહાડયાછે, તેના બહાદુર ભત્રીજાની મહેરદાર થનારછે."

લુઇમ—"તેની મને બધી ખબરછે, મારા લૉર્ડ. નોકરોના ઓરડામાં જે વાતો ચાલેછે, તેઉપરથી માથાંકુટે એટલુંતો જાણવાને હું શકિતવાન થયોછું, તોયે પણ તમો-જેવા નામવર ઉમરાવને કેમ ચાલવું તેની કોઇ પણ રીતે સલાહ તો મારેથી અપાય નહીં—અને વળી કેમ વર્ત્તવું, શું કરવું, એ સર્વે ફર્માવવાની બીઅદબી પણ મારેથી થઇ શકે નહીં. હું તો ફકત એટલુંજ જાણુંછું, કે જો તમોજેવા ખુબસુરત, એક વાલાશિયન અમીર તેતરફ જરા ખાટીમીઠી નઝર રાખતા હોવ, તો પછી ગમેએવો એક ટર્કિશ સેપાહ, પછી તે મોટો બે કાં નકાં હોય, તો શું થયું, પણ તમો નામવર તેમાં હરીફાઇ કરવાને પુરતા લાયકછો, અને હરીફાઇમાં સો ટકા ફાવો, એવી પણ મારી તો ખાતેરીછે."

આપ્રમાણે બોલીને લુઇસ તે ઓરડો છોડી ગયો—તે મનમાં સારીરવેસે સમજતો હતો, કે ડીમેટ્રિયસનાં દેલના સેતારના એક એવા તારઉપર તેણે આંગળું મુકયું હતું, કે તેમાંથી હવે સુંદર આવાઝ નિકળવાવિના રેહેનાર નથી—યાને તે હવે પ્યારમાં ચકચુર થઇ, તેના કહ્યામુજબ ચાલવાને પછાત પડનાર નથી.

આ તો ખરૂં હતું, કે ઝિલ્લાહની ખુબસુરતીઉપર ડીમેટ્રિયસ દીવાનો બની ગયો હતો. જેવી પેહેલવેહેલી તેની નઝર તેણીનીઉપર પડી હતી, તેવોજ તે તેણીનાઉપર ફેદા થઇ ગયો હતો; તોયે તે તેણીનીતરપ સભ્યતાથી અને આદરમાનભરેલી રીતે વર્ત્તતો હતો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છિયે, કે તેની ચાલચલગત હજી છેક બગડી ગઇ નહતી; તે જાણીબુજીને એવી એક બરજાદગી કરે એટલો નીચ બન્યો નહતો; તેનાં દેલમાં હજી સારી લાગણી રેહેલી હતી; સેવાયકે કાંઇ પણ ખોટું કામ કરવાની મઝબુત ઉસ્કેરણી તેને થાય; અને એવી ઉસ્કેરણી થવાનો સબબ તેને તેના નોકરનાં બોલવાથી મળ્યો. કેઇતરફ પોતાના શેઠની નઝર ટાંકેલી હતી, તેનાં દેલનું ખેચાણ કેઇતરફ હતું, તે હવે આ ચતુર ઑસ્ટ્રિ-યન ચેતી ગયો હતો. તોયે શું કરવું, તેના કશા પણ નક્કી ઠરાવઉપર હજી ડીમેટ્રિયસ આવ્યો નહતો. ઝિલ્લાહનાં સુખમાં ખલલ થાય, એવો કશો વિચાર તેનાં મગ્ઝમાં દાખેલ થયો નહતો: તોયે જ્યારે પણ તે તેણીની ખુબસુરતીવિષે દરયાફ્ત કરતો ત્યારે પોતાનાં મન-ઉપરનો કાબુ ખોઇ દેતો હતો.

આમુજબે કેટલાંક અઠવાડિયાંઓ પસાર થઇ ગયાં; પણ તેઅરસામાં ડીમેટ્રિયસની ચાલચલણ ઝિલ્લાહતરફ માનભરેલી અને વિવેકી રહી. તેણી પોતે ભોળા સ્વભાવની, ખુલ્લાં દેલની, અને સર્વે કોઇઉપર વિશ્વાસ રાખેએવી હતી. પોતાતરપ જે માયામેહરબાની તે ઉમરાવનું કુટુંબ દેખાડતું હતું, તેથી તેણી તેઓનાં ભલાંમાટે ઘણી કાળજીમંદ હતી, અને જાણે તેઓનાંજ કુટુંબની હોય, એવીરીતે તેઓ સર્વેસાથે વર્ત્તતી હતી. ઉમરાવ અને તેની બાયડી, જાણે ઝિલ્લાહનાંજ માબાપ હોય, અને તેઓની બેટીઓ જાણે તેણીનીજ બેહેનો હોય, એવી માયાથી તેણીને તેઓ સર્વે ચાહાતાં હતાં, અને તેટલામાટે આ તે કુદરતીજ હતું, કે ઝિલ્લાહ ડીમેટ્રિયસને પોતાના એક વાહાલા ભાઇસમાન ગણે, તો તેમ

નવાઇજેવું શું હતું ? આઉપરથી તેઓવચ્ચેનો અખલાસ ધીમેધીમે વધવા લાગ્યો; તેઓ એકબીજાસાથે વધારે છુટથી ભેળાવાં લાગ્યાં. પણ એક દોસ્તતરીકે કે ભાઇતરીકે તેણીની-તરફ જોવાનેબદલે ડીમેટ્રિયસ બીજા વધારે ઉંડા વિચારો રાખતો હતો, તેનો ઝિલ્લાહને જરા પણ ખ્યાલ નહતો.

પણ આ થોડાં અઠવાડિયાંનાઅરસામાં તે ઉમરાવના બેટાનાં દેલનો જુસ્સો વધારે ઉભરાઇ ગયો; તે દાબી શકે, તેનાંકરતાં વધારે ઝોરથી તે પ્યાર ઉછાળો મારવા લાગ્યો; અને આ ઉછળતા પ્યારને પુરતા ઢોંગના સાહાયાતળે તેણે પોતાની બેહેનો અને માબાપથી છુપાવી રાખ્યો. ઝિલ્લાહઉપરનો તેનો હવસ એકદમ દીવાના-જેવો થઈ ગયો: તે તેનાં દેલને માંહેથી કોતરી ખાવા લાગ્યો; અગરજો ઝિલ્લાહ અદરાયલી નહતે, તો તે તેણીના હાથની ઝરર તરત માંગણી કરતે; પણ તેણીનો પ્યાર ટવારિકઉપર એટલો બધો હતો, કે તેનીસાથે હરીફાઈ કરવી એ ન બનવાજોગ હતું.

તે ઑસ્ટ્રિયન ખેદમતગાર લુઇસે આ બાબતવિષે આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેકરતાં વધુ કાંઈ પણ વાત પોતાના શેઠસાથે ત્યારપછી કીધી નહીં: પણ તે ડીમેટ્રિ-યસનીઉપર ચોકાસીભરી નઝર રાખતો રહ્યો, અને તેનાં મનમાં શુંશું વિચારો પસાર થતા હતા, તે બરાબર પામી ગયો હતો. આખરે તેણે તે બાબત પાછી છેડવાનો વખ્ત પાકો થયેલો જોયો. આ વખ્તે ડીમેટ્રિયસે તેની વાત ઘણી ખુશીથી સાંભળી. પોતાના હવસમાં આંધળો થયેલો, તે પોતાનાં મનની ઈચ્છા કોઈ પણ ભોગે તૃપ્ત કરવાને હવે તતપર થયો; તે હવે કાંઇ પણ ખોટું કર્મ કરવાને જીવઉપર આવ્યો હતો. પેલા દુરાચારી નોકરે તેને એક નીચ યુક્તિ સૂચવી.

લુઇસ—"થોડાક દહાડાઅગાઉ બાનુ ઝિલ્લાહને તેણીના આશક ટવારિકતરફથી એક કાગઝ મળ્યું હતું. તેણી તે કાગઝ બાગમાં ચાલતીચાલતી વાંચતી હતી. આ વેળા નસીબ-જોગે હું પણ તેણીનીનઝદીકમાંજ હતો. યા અલ્લાહ ! જ્યારે તેણી તે કાગઝ વાંચતી, ત્યારે તેમાંની બાબતથી તેણીનો ચેહેરો કેવો ખુશાહાલીભર્યો થતો હતો, અને તેથી તેણી કેવી ખુબસુરત લાગતી હતી. અગરજો તમારેબદલે હું ઉમરાવ હતે—તમારાજેવો ખુબસુરત, તવંગર, અને ઉંચી પદવી ધરાવતો હતે——"

ડીમેટ્રિયસ—(ઘણીજ અધિરાઇથી) "ચલાવો, આગળ ચલાવો, તમે તેણીને કાગઝ વાંચતાં જોઈ, પછી શું થયું ?"

લુઇસ—"હા અને મારી ખાતેરી થઈ, કે તેણીએ તે કાગઝ ફક્ત એકવાર નહીં, પણ બારવાર ફરીફરીથી વાંચ્યો હશે; અને તે કાગઝમાં તેણીના દેલબરે ઘણીક પ્યારની બાબતો લખેલી હતી; તેમાં તેણે લખેલું હતું, કે હવે ઘણાજ ટુંક વખ્તમાં તે ખુશારેસ્ટ-આવી પહોંચશે, અને ત્યાંથી અત્રે તે એક ઘડી પણ ખોવાવગર દોડ્યો આવશે. હું સારીરીતે અટકલ કરૂં છું, કે તે વાંચતાં તેણીના હાથો ધ્રુજતા હતા, અને તેણીનું હૈયું તળપાપડ થતું હતું."

ડીમેટ્રિયસ—(ઉતાવળે) "પણ આ સઘળું તે કાગઝમાં લખેલું હતું, તે તમે કેમ જાણ્યું?"

લુઇસ—(જરા મસ્ખરીના પણ પાપી દેખાવ કરીને) "કારણકે મે તે વાંચ્યું હતું."

ડીમેટ્રિયસ—(અજાયબીથી) "વાંચ્યું હતું? તમે !"

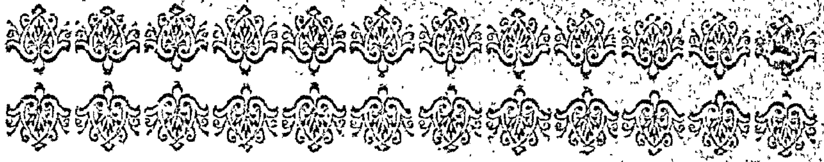
લુઈસ—"હા, મારા લૉર્ડ, અને તે પણ ઘણી સેહેલાઈથી બની શક્યું હતું. બાનુ ઝિલ્લાહ જ્યારે તે કાગળ વાંચતાં હતાં, તેટલાં તમો નામદારને અગાસીનાં પગથિયાંઉપરથી નિચ્ચે ઉતરી આવતાં જોઈને તરતજ તે કાગળ પોતાના પુશાકમાં છુપાવી દીધું. તેવણ ધારતાં હતાં, કે તે બરાબર ઠેકાણે તેણીએ મુકી દીધુંછે, પણ તેનેબદલે તો અજાણ-પણાંમાં તેવણે તે ભોંયઉપર નાખી દીધું હતું; તેટલાં પવનનો એક સપાટો આવ્યાથી જે ઝાડીનીપછવાડે હું છુપાયલો હતો, ત્યાં તે ઉડી આવ્યું. મેં તે ઉંચકી લીધું, ને હાલમાં તે મારીપાસેછે."

ડીમેટ્રિયસ—"મને યાદછે, કે તે દહાડે ઝિલ્લાહ એમ બોલતાં હતાં ખરાં, કે તેવ-ણનું એક કાગળ ગુમાઈ ગયુંછે—પણ તમે તે કાગળનો શું ઉપયોગ કરવા ધારોછો ?"

"સાંભળો, મારા લૉર્ડ," એમ બોલી લુઈસે પોતે અતિ દુષ્ટ અને ઘોરકર્મ કરવાની એક યોજના, જે તેણે પોતાનાં પાપી ફળદ્રુપ ભેજાંમાં ગોખી રાખી હતી, તે ડીમેટ્રિયસને વિગતવારે કેહેવા માંડી.

ડીમેટ્રિયસે તે ઘણાંજ ધ્યાનથી સાંભળી. એક ઘડીભર તેનાં દેલમાં સારી લાગણીએ ઘર કર્યું; પણ પાછી બીજી પળે ઝિલ્લાહનો અતિ ખુબસુરત ચેહેરો તેની નઝરસાંમે આવી ઉભો; તે પોતાનો સારો ખવાસ ભુલી ગયો, અને તે ચંડાળ ઑસ્ટ્રિયને જે યોજના રચી હતી, તેને વશ થયો.





પ્રકરણ ૩૧ મું.

કારાકાલ.

જાણે અણધાર્યો બોલતો હોય, તેમ બીજે દિને ડીમેટ્રિયસે નાસ્તાની "ટેબ્લ"ઉપર વાત છેડી, કે તે તેના નોકર લુઇસને કેટલીક વસ્તુઓ, જે રાડૉવાનનાં ગરીબ ગામમાં મળી શકતી નહતી, તે ક્રાજૉવાખાતેથી ખરીદી લાવવામાટે મોકલનારછે; માટે જો તેનાં કુટુંબ-માંથી કોઇએ કાંઇ કામ તેને સોંપવું હોય, તો બીલાશક ફર્માવવું. સઘળાંઓએ ના પાડી, કે તેઓને કાંઇ સોંપવું નથી; એઉપરથી તેજ દહાડે બપોરના લુઇસ ઉમરાવના એક ઘોડા-ઉપર સવાર થઇ ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો. બીજે દિને સાંજે તે પાછો ફર્યો; તે ક્રાજૉવા નહીં, પણ બીજેજ ઠેકાણે પોતાની ધારેલી યોજનાનાંસંબંધમાં જઇ શરૂઆતનો બંદોબસ્ત કરી આવ્યો હતો, અને તેબાબે કાંઇ કશો શકવટીક કોઇને ઉપજ્યો નહીં; ફક્ત તેનો શેઠજ, તે ક્યાં ગયો હતો, તેથી પુર વાકેફ હતો.

લુઇસનાં પાછા ફરવાને બીજે દિને બપોરને વખતે કાસેદનાજેવા દેખાવનો એક શખ્સ ઘોડેસવાર થયેલો, તે ઉમરાવના મેહેલઆગળ આવી પહોંચ્યો. તે બાનુ ઝિલ્લાહને નામનું એક કાગળ લાવ્યો હતો; અને તેણે જણાવ્યું, કે તે કાગળ લાવવામાટે તેને બુશારેસ્ટથી ખાસ રવાના કર્યામાં આવ્યો હતો. ઝિલ્લાહે તે કાગળ લીધું, અને ટવારિકના દસ્તખતો તરત ઓળખ્યા; તે વાંચવામાટે અધિરાઇથી ઉતાવળે પોતાના ઓરડામાં દોડી ગઇ. તે કાગળમાં એવી મતલબનું લખેલું હતું, કે ટવારિક ડૅાબ્રુડશાનાં ડૅન્યુબ નદીઉપરનાં એક ગામમાંથી તરતનોજ બુશારેસ્ટખાતે આવી પહોંચ્યો હતો; અને તે મથક તેને પોતાના કામનેસર ત્રણ અઠવાડિયાંઓતુલિક રોકાવાની ફર્ઝ પડશે. વળી તે કાગળમાં જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે નામદાર ઓમર પાશાની બાયડી લેડી અઇશા પણ બુશારેસ્ટખાતે પોતાનાં પ્રખ્યાત ખાવંદસાથે આવી રેહેલાં હતાં, કે જેવણ ઝિલ્લાહને ભેટવાને ઘણાંજ આતુર હતાં. ઘણી પ્યારભરેલી ભાષામાં આ કાગળ લખેલો હતો, કે જેવી ભાષા પ્યારમાં ગરક થયેલો એક આશકજ ફક્ત પોતાની માશુકને લખી શકે. તેમાં ઝિલ્લાહને વળી અર્ઝ કર્યામાં આવી હતી, કે હવે તેણીના ખરા વાહાલા અને વફાદાર આશકને પોતાનો હાથ બખશવામાં વધારે ઢીલ કરવી નહીં—પણ તરતજ બુશારેસ્ટ આવવામાટે નિકળી પડવું. આ કાગળમાં વધુ જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે દેશમાં સઘળે ઠેકાણે હવે ટર્કોની હાઝેરી હોવાથી રસ્તામાં કોઇરીતે બ્હીવાજેવું નથી; કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લથી બુશારેસ્ટસુધી આવતાં જે લાંબી મુસાફેરીની હાડમારી બાનુ અઇશાને ખમવી પડી હતી, તેથી તેવણની તબિયત હાલમાં ઠીક નહતી, નહીતો તેવણ પોતેજ ઝિલ્લાહને લઇ જવામાટે એક લાયક રેસાલાસાથે રાડૉવાન આવનાર હતાં. વળી આ કાગળને છેડે એવો પણ એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, કે ટવારિકની પુર ખાતેરી હતી, કે ઝિલ્લાહ તેની અર્ઝ કબુલ કરી તરત બુશારેસ્ટ આવવા નિકળી પડશે, કે જ્યાં તે હાલમાં તેઓની શાદીની તમામ તૈયારીઓ કરવામાં રોકાયોછે, અને જે શાદીમાં

ખુદ ઓમર પાશા અને તેવણના મહેરદાર લેડી આઇશા મોટા ઉમંગથી ભાગ લઇ, તેઓને મોટું માન આપનારછે. આપણે જણાવવાને ભુલવું જોઈતું નથી, કે આ કાગઝમાં ટવારિકનાં મા તથા બાપમાંટે પણ એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, કે તેઓ પોતાના બેટાની થનાર મહેરદારને મળવાને તથા વધાવી લેવાને ઘણુંજ એન્તેઝાર થઇ રહ્યાંછે.'

આ કાગઝ વાંચવાથી ઝિલ્લાહ ઘણીજ ખુશ થઇ ગઇ નહતી, એમ જો આપણે કહેશે, તો તે બીચારી નિર્દોષ બાનુને મોટો ગેરએન્સાફ કીધેલો ગણાય. તેણી ખરેખર ખુશ થઇ ગઇ હતી; અને વાંચવાપછી જ્યારે તેણીનું દેલ જરા શાંત થયું, કે પછી આ ખુશ વધામણી પોતાની સહીઓને જણાવવામાંટે તેણી તરત તેઓઆગળ દોડી ગઇ. તેઓએ આ ખુશ ખબર સાંભળી, તેણીને ઘણી મુબારકબાદી ઇચ્છી; અને તેણીના ઉપયોગમાંટે ભલા ઉમરાવે પોતાની મુસાફેરીની ગાડી આપવાની માંગણી કીધી, કે જે ઘણા ઉપકારસાથે ઝિલ્લાહે કબુલ રાખી; તેણી બુશારેસ્ટ જવાને હવે બહુ અધિરી પડી ગઇ હતી, અને તેમ થાય એમાં કશી નવાઇ નહતી—છતાં તેજ વખ્તે તેણીએ ઉમરાવને અને તેનાં કુટુંબને તેઓથી છુટાં પડતાં, જે દુઃખ થતું હતું, તે ખુલ્લું જણાવ્યું. આ વેળા ડીમેટ્રિયસ પણ ત્યાં હાઝેર હતો, તેણે પણ ખોટાં ડોળથી એક ભાઈતરીકે ઝિલ્લાહને મુબારકબાદી ઇચ્છી, અને તેણીનીસાથે જવામાંટે નોકરનફરોને તથા ગાડીઘોડાઓને તૈયાર કરવાનાં કામમાં રોકાયો. જે કાસેદ તે કાગઝ લાવ્યો હતો, તેને ઝિલ્લાહે સારી બખ્શેશ આપી, અને પોતે તરત બુશારેસ્ટ આવવા નિકળી પડેછે, એવી મતલબનો પાછો એક જવાબ ટવારિકઉપર લખી, તે કાસેદને આપી ઉતાવળે પાછો ફરવાને તેને જણાવ્યું.

બપોરના છેક ત્રણ વાગતે ઝિલ્લાહની ઉઠાંગરીની તૈયારીઓ પુરી થઇ. તે ઉમરાવની અસલ ઢપની મુસાફેરીની ચારઠ, કે જેમાં સુંવાળા બાલના ચાર ઘોડાઓ જોતરેલા હતા, તે તૈયાર થઇ આવી ઉભી. આ ઘોડાઓનીઉપર બે હાંકનારાઓ સવાર થયેલા હતા; ઉમરાવની નોકરીમાંહેલા એક બુઢા ખેદમતગારને અને એક દાસીને પણ બાનુ ઝિન્લાહનીસાથે તેણીની ખેદમતમાં બુશારેસ્ટસુધી તેણીને પહોંચાડી આવવામાંટે આપ્યામાં આવ્યાં હતાં. આખરે છુટાં પડવાનો વખ્ત આવી લાગ્યો. આ ઉદાર દેલનાં બુઝર્ગ ઉમરાવતરફથી, અને તેનાં માયાળુ કુટુંબતરફથી ઝિલ્લાહને જે સગવડ, સુખ, અને માયાથી રાખ્યામાં આવી હતી, તેમાંટે આ નમકહલાલ અને અમીરી ખવાસની ટર્કિશ બાનુએ રડતી આંખોસાથે તેઓનો ભારે ઉપકાર માન્યો. તેઓએ પણ તેણી ઘણી સુખી ઝેંદગી ગુજારે એવા આશિષ દીધા; કુટુંબની બાનુઓએ તેણીને ખરાં હેતથી કોટીઓ કીધી—તે બુઢા ઉમરાવે તેણીના કપાળઉપર એક બાપનાજેવી મમતાથી બચ્ચી લીધી—અને ડીમેટ્રિયસ બારનીએ તેણીનો હાથ ચુંમ્યો, અને પછી ઘણીજ સભ્યતાસાથે તેણીને ગાડીમાં ચઢી બેસવામાં મદદ કીધી.

સવારી આખરે ત્યાંથી હંકારી ગઇ; અને પહેલાંતો થોડોક વખ્તસુધી બીચારી ઝિલ્લાહ ગડગડ આંસુઓ પાડી ગાડીમાં રડવા લાગી; જે માયાળુ મિત્રોને તેણી પછવાડે મુકી આવી હતી, તેઓવિષે વિચાર કરતાં તેણીની છાતી ભરાઈ આવતી હતી. પણ જ્યારે તેણીને વિચાર આવ્યો, કે તેણી બીજાં માયાળુ કુટુંબમાં હવે જાયછે, ત્યારે તે વિચારથી તેણીનું મ્હોંડુ પાછું લગાર હસતું થયું. વળી તેણી શું પોતાના વાહાલા ટવારિકને ભેટવા

ન જતી હતી? શું તેણીની શાદીની તૈયારીઓ ચાલી રહી નહતી? હા, તેમજ હતું, અને તે વિચારોથી પણ શું તેણીને ખુશહાલી પૈદા ન થાય? જેમ રાડૅાલાનખાતે છોડી આવેલાં દોસ્તોથી છુટાં પડવામાટે દેલગીરીથી તેણીની આંખોમાંથી આંસુઓ વરસતાં હતાં, તેમજ બુશારેસ્ટખાતે ભેટનાર મિત્રોમાટે ખુશહાલીથી પણ તેણી આંસુઓ વરસાવતી હતી. જાણે ઍપ્રિલ માસના સૂર્યના તડકામાં વરસાદનું ઝાપટું વરસતું હતું.

આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ જ્યારે ઝિલ્લાહ મુસાફરીનેમાટે નિકળી, ત્યારે બપોરના ત્રણ વાગેલા હતા. કારાકાલનું ન્હાનું ગામ આસરે ત્રીસ "માઇલો"ને છેટે હતું; અને એજ જગ્યાએ તેણીએ રાતના મુકામ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો,—તેણીએ ગણત્રી કીધી હતી, કે જો સવારના પહોરમાં તેઓ પોતાની મુસાફેરી પાછી શરૂ કરશે, તો તેજ દહાડે સાંજસુધીમાં તો તેઓ બુશારેસ્ટ પુગી જશે. બે વખ્તે ઘોડાના ટપ્પાઓ બદલવામાં આવ્યા,—ફકત પેહેલાજ ટપ્પાસુધી ઉમરાવના ઘોડાઓ અને તેના હાંકનારાઓ આવ્યા હતા; અને હવે ઝિલ્લાહ જોકે ભાડેના ડાઘઘોડાના ટપ્પાઓથી આગળ મુસાફેરી કરતી હતી, તોયે ગાડી તો હજી તે બુઢા ઉમરાવનીજ હતી, ફકત તેના ઘોડાઓ અને હાંકનારાઓજ બદલ્યા કરવામાં આવતા હતા. આ ગાડી જુની અને ભારી હતી, અને તેથી તે ધીમે ચાલનારો અસલી ઢપની હતી, તોયે મોટી કુસાદે હતી. તે બુઢો ખેદમતગાર અને દાસી ગાડીની બહાર બેઠેલાં હતાં: હવે અંધારૂં થવા માંડતું હતું—કારણકે અકટૅાબર માસ પુરો થવા આવ્યો હતો: તોયે હવા ખુશનોમા અને ઠંડી હતી. આપણે ત્યાં જણાવવું જોઇએ, કે જે દિને બાલાકલાવાની ભારે મોટી યાદગાર લડાઇ ક્રિમીયાખાતે થઇ હતી, તેજ દિને તે ઉમરાવના મેહેલમાંથી ઝિલ્લાહ મુસાફેરીએ નિકળી હતી.

આખો રેસાલો હવે કારાકાલનાં ગામથી ફકત બે "માઇલો"ને છેટે આવી પુગ્યો—સાંજનું અંધારૂં વધતું જતું હતું—અને ઝિલ્લાહ તે સગવડભરેલી ચારઠનાં એક ખુણામાં અઢેળાઇને પોતાના વિચારોમાં મશ્ગુલ પડી હતી,—આ વેળા કેટલાક ઘોડાઓનાં પગલાં સાંભળી તેણી એકાએક ચોંકી ઉઠી—જેવાં તેઓ ગાડીની લગભગ પાસે આવ્યાં, કે પગલાંનો આવાજ સંભળાતો બંધ પડ્યો. તેનેબદલે હાંકનારાઓના પોકારો અને બહાર બેઠેલાં બે નોકરોના કાલાવાલાના સાદો તેણીને કાને પડ્યા. આ આવી પહોંચેલા સવારોમાંનો એક તરત ઘોડાઉપરથી કુદી પડ્યો, અને ગાડીનું બારણું જલ્દીથી ઉઘાડી ઝિલ્લાહને બહાર આવવાનો હુકમ કર્યો. પણ તેણી એવીતો હયેબતાઇ ગઇ હતી—કારણકે તેણી એમ ધારતી હતી, કે ફરી પાછી તેણી રૂશિયનોને હાથ પકડાઇ હતી—કે તેણી દેલગીરીનો ધીમો સાદ કાહાડી બેભાન થઇ ગઇ.

ત્યાં સઘળામળી ચાર ઘોડેસવારો હતા: તેઓમાંના બે જણા હાંકનારાઓઉપર ચોકાસી રાખતા હતા—ત્રીજો તે ખેદમતગાર અને દાસી મુંગાં બેસી રેહે, એવી મતલબથી તેઓતરફ "પીસ્ટૉલ" ટાંકી ઉભો હતો—અને ચોથો, કે જે પ્રથમ ઘોડાઉપરથી કુદી નિચે ઉતરી પડ્યો હતો, તેણે ગાડીનું બારણું ખોલ્યું હતું. તે સઘળાઓએ પોતાના ચેહેરા કાળા રેશમી મુખવટાથી છુપાવ્યા હતા: અને એકસેવાય બીજા ત્રણે સવારોનાં કપડાં વાલાશિયન ગરીબ ખેડુતો પેહેરેછે, તેવાં હલકી કેસ્મનાં હતાં. ચોથો શખ્સ, કે જેણે ઉંચી કેસ્મનાં



(ચિત્ર ૧૨ મું) " અને તેજ ઘડિએ એક વિકાળ દેખાવના રૅશિયનતરફ પોતાની ' પીસ્ટૉલ ' છોડી. " (પાનું ૨૧૪ મું.)

લુગડાં પેહેરેલાં હતાં, તેણે પોતાનું આખું શરીર ઢંકાયએવો મોટો જાડો ઝભ્ભો પણ પેહેરેલો હતો; તો જોકે તેણે પણ બીજાઓનીપેઠે પોતાનો ચેહેરો મુખવટાથી છુપાવેલો હતો.

એજ શખ્સે ગાડીનું બારણું ખોલ્યું હતું; તેણે પોતાથી બની શકેએવા ખોખરા અને સાંભળવા નહીં ગમેએવા ખોટા આવાઝે ઝિલ્લાહને ગાડીમાંથી બહાર ઉતરવાને હુકમ ફરમાવ્યો હતો. પણ તેણી કયાં તેનું બોલવું સાંભળતી હતી ?—કારણકે તેણી તો ગાડીમાંજ બેશુદ્ધ થઈ ગઈ હતી: જો આ સવારનેબદલે પોતાના કોઈ ઘણાજ નઝદીકના અને અતિ વાહાલા ખેશીને બોલતો સાંભળતે, તોપણ તે બુઢો ખેદમતગાર કે દાસી તેનો આવાઝ પારખી શકતે નહીં, એટલાં તે બીચારાંઓ ગભરાઈ ગયાં હતાં.

પછી જે બન્યું, તે ફકત થોડી "મિનીટો"નુ કામ હતું. તે ઝભ્ભાવાળા લુચ્છાએ તે બેશુદ્ધ પડેલી ટર્કિશ બાનુનાં શરીરનીઆસપાસ પોતાના હાથો વિંટાળીને તેણીને ગાડીમાંથી બહાર ખેંચી કાહાડી; તરત પોતાના ઘોડાઉપર પાછો સવાર થયો, અને તેણીને એક હાથે કમરમાંથી પકડી રાખીને ત્યાંથી પોતાનો ઘોડો દપટાવી ગયો—તેનીપાછળ તેના ત્રણે લુચ્છા સાથીઓ પણ નિકળી ચાલ્યા,—અને જે બન્યું હતું, તેથી ગાફેલ થઈ ગયેલા ઘોડાવાળાઓ, ખેદમતગાર, અને દાસી ધાસ્તીનેમારે બેહબાકળાં બની જઈ ત્યાંજ રહી ગયાં.

હવે આપણે આ તબક્કે વાંચનારને વાકેફ કરવાં જોઇએ, કે ઝોરઝુલ્મથી ખુબસુરત ઝિલ્લાહને હરણ કરી જનાર ઝભ્ભાવાળો શખ્સ કોઈજ નહીં, પણ ડીમેટ્રિયસ બારની હતો; અને તેના ત્રણ સાથીઓમાં એક તેનો ફ્રેંચમૅન નોકર જૅસમિન, બીજો ઑસ્ટ્રિયન નોકર લુઇસ, અને ત્રીજો તેજ ખોટો કાસેદ હતો, કે જે ઝિલ્લાહનેમાટે કાગઝ લાવ્યો હતો, પણ જેને એજ લુચ્છા લુઇસે કારાકાલખાતે તે ખોટી સહીવાળું કાગઝ ઉમરાવને ઘર પહોંચાડવામાટે ભાડે રાખ્યો હતો.

આ ચારે જણા પછી જ્યાં ગાડી પકડવામાં આવી હતી, તેની પાસેજ આવેલી એક સાંકડી સેરીમાં વટી ગયા, અને આસરે બે "માઇલો" દુર આવેલાં એક ન્હાનાં ગામડાંતરફ પોતાનો રસ્તો લીધો. થોડીજ "મિનીટો"માં તેઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા; કારણ ઘોડાઓને ઘણી ઝડફથી દોડાવ્યામાં આવ્યા હતા. આ ટોળી એક ન્હાનાં દેવલના દરવાઝાઆગળ આવી થોભી—કે જે તે ગામડાંની જમણી બાજુએ આસરે સો વારને છેટે આવેલું હતું.

તે દેવલનો દરવાઝો અર્ધો ઉઘાડેલો હતો તેમાંથી, તથા તેની બારીઓમાંથી અંદર મુકેલી એક બતીની ઝાંખી રોશની બહારથી દેખાતી હતી: તેનાં યજ્ઞકુંડઆગળ ધર્મગુરૂનો પુશાક પેહેરીને ગ્રીક દેવલનેલગતો એક પાદરી તૈયાર ઉભેલો હતો;—કારાકાલની પડોશમાં આ સર્વે તૈયારીઓ કાર્જોવા જવાનેમસે આવીને પેલા ઑસ્ટ્રિયન ખેદમતગારે કરી રાખી હતી. અને જણાવવું જોઇએ, કે ગ્રીક દેવલોનેલગતા વાલાશિયાનાં ગામડાંઓના પાદરીઓ ઘણાજ ઉતરતે વાંધેના પુરૂષો હતા—અજ્ઞાન અને આળસુ—પૈસાના અતિ લોભી—દુરાગ્રહી અને અદેખા—અતિયંત મુફલેસ—અને પૈસાનેમાટે ગમેએવું પણ હલકું કામ બજાવવાને તેઓ તૈયાર થતા હતા.

જ્યારે આ ટોળી છેક દેવલના દરવાઝાઆગળ આવી પુગી, કે તેઓએ પોતાના ઘોડાઓને થોભાવ્યા, અને તેજ વખતે ઝિલ્લાહ પણ પાછી શુદ્ધિમાં આવી. તરત ડીમે-

ટ્રિયસ પોતાના ઘોડાઉપરથી પોતાના હાથમાં હજી તેણીને પકડી રાખીને ધીમેથી ઉતર્યો, અને પોતાનાં મ્હોંઉપરનો મુખવટો ખેંચી કાહાડ્યો; અને પછી પોતાનાં ખરા સાદે કહ્યું, "ઝિલ્લાહ, મને મુઆફ કરજે—વાહાલી ઝિલ્લાહ, હું તારેથી દરગુઝર ચાહુંછું! આવું કામ કરવાને મને તારીતરફના પ્યારે ઉસ્કેર્યોછે!"

એક ભયંકાર ચીસ પાડી ઝોર કરી તે ટર્કિશ બાનુ તેના હાથમાંથી છુટી ગઇ: પણ તે જે ગુસ્સાના શબ્દો બોલવા જતી હતી, તે ધારતીનેમારે તેના મ્હોંમાંથી નિકળી શક્યા નહી.

ડીમેટ્રિયસ—"ઝિલ્લાહ, મારા પ્યાર, હું તુંને ચાહુંછું—હું તારીઉપર દીવાનો થઇ ગયોછું! આ દુનિયામાં ગમે તે થશે, તોયે હવે હું તુંને મારી બાયડી કરવાવિના રેહેનાર નથી; અને બનાવ એવો બન્યોછે, કે તુંને મારી મર્ઝીને તાબે થવાવગર બીજો છુટક નથી. તુંને જે કાગઝ મળ્યો હતો, તે તો ખોટો ઉભો કીધેલો હતો: જ્યારે ટવારિક જાણશે, કે તું તો કોઇ બીજાજ શખ્સની બાયડી થઇછે———"

હજીતો તે પોતાનું બોલવું પુરૂં કરે, તેટલાંતો ઝિલ્લાહની ઝબાન ઉપડી, અને તેણી મોટે સાદે પોકારી ઉઠી, "લુચ્ચા! દગલબાઝ! ઓ એન્સાફી અલ્લાહ! હવે મારૂં શું થશે?" એમ બોલતાંજ તેણીને ચક્કરો આવવા લાગ્યા, અને જો ડીમેટ્રિયસે તેણીને પોતાના હાથમાં ઝાળી લીધી નહતે, તો ખચિત તેણી ઝમીનઉપર પટકાઇ પડતે.

પછી તરતજ તે તેણીને પોતાના હાથોમાં ઉંચકીને દેવલના અંદરના ભાગમાં લઇ ગયો—આ સઘળો વખ્ત ઝિલ્લાહ મોટેથી ચીસો પાડતી હતી: તેણીએ છુટવાનેમાટે ગમે એટલી કોશેશ કીધી—હાથોપગો અફાળીઝીકી નાખ્યા—તોયે આ વખ્તે ડીમેટ્રિયસનાં અંગમાં એક દૈત્યનાંજેવું ઝોર આવેલું હતું—અને તેથી કરીને તે આ કમનસીબ બાનુને છેક યજ્ઞકુંડનાં પગથિયાંસુધી લઇ આવ્યો. પેલો ઑસ્ટ્રિયન ખેદમતગાર, લુઇસ તો ઘોડાઓની સંભાળ લેવામાટે બહારજ ઉભો રહ્યો: પણ ફ્રેંચ નોકર જૅસમિન અને પેલો વેષધારી કાસેદ પોતાના શેઠની પુઠે દેવલમાં દાખેલ થયા,—અને પછી તેઓએ તે દેવલનો દરવાઝો અંદરથી બંધ કરી દીધો.

હજીતો દરવાઝો બંધ કરવાનો ખખડાટ બહાર ઉભેલા લુઇસના કાનઉપર પડયો નહી, તેટલાં તેનાં સાંભળવામાં કોઇ બીજો આવાઝ આવ્યો,—જાણે તે સાંકડી ગલીમાં ઝોરથી ઘોડાઓ દોડતા આવતા હોય, એવો તે આવાઝ હતો.

તે પોતાના મનથી બોલ્યો, "આ-આ-લો, હવે બની ચુક્યું!" એમ બોલીને તે પછી સૌથી નઝદીક ઉભેલા ઘોડાઉપર ચઢી બેસી, ત્યાંથી પોબારા માપી ગયો.

આ નાઠેલા લુઇસે તે ગામડું પસાર કર્યું; અને હજી આગળ પોતાના ઘોડાને દોડાવ્યોજ ગયો; તે ક્યાં નાસતો હતો, તેની પણ તેણે કશી પરવા કીધી નહીં. પણ જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે તેનીપછવાડે કોઇ લાગ્યું નથી, ત્યારે થોડી "મિનીટો"પછી તેણે પોતાના ઘોડાને થોભાવ્યો. તે હમણાં કોઇ મકાનનીપાસે આવી લાગ્યો હતો, કે જે અંધારામાં તેને ઝાંખું નઝરે પડયું; થોડીક પળો વિચાર કર્યાથી તેણે ધાર્યું, કે આ કારાકાલનું ગામ હશે.

તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, કે જો આજની રાત હું અહીંજ કોઈ જગ્યાએ તોડી પાડું, તો કેમ? ઘોડાવાળાઓ તો કાંઇ મને ઓળખી શકવાના નથી—ખુદા ઉમરાવ

વના નોકરોને પણ ખબર નથી, કે હું પણ તે ટોળીમાંનોજ એક હતો—અને કવખ્તે જે ઘોડેસવારો આવી પુગ્યાછે, તેઓ પણ મારેથી અજાણ્યાછે. આ ખટપટનો શું નિવેડો આવેછે, તે મારે જાણવો તો જોઇએ. તેઓ ગમે તે શખ્સો હોય, પણ કોણ જાણે, કદાચ લૉર્ડ ડીમેટ્રિયસ તેઓને લાંચ આપી તેઓનાં મ્હોં બંધ કરશે. અને વળી હજી મને મારૂં એનામ મળવાનુંછે, તેતો જુદું !—મારાજેવો એક નોકર, કે જેને ગમેએવું નઠારૂં કામ સોંપવામાં આવે, તો શું થયું, તેને આવા શેઠજેવો એક બિલ્લુ ક્યાં મળવાનો હતો? આખરે, એક તવાંગર અને વગવસિલાવાળો ઉમરાવઝાદો આ આપદામાંથી છટકી તો જવાનોજ—જો આપદાજેવું કાંઈ આવી બનશે તો. ગમે તે થાય, પણ તેણે મને તો બચાવવોજ પડવાનો. હા, આ બધી પીડાનો શું નિવેડો આવેછે, તે જાણવામાટે હું કારાકાલમાંજ રહીશ! શું બન્યુંછે, તેનો ગપાટો બે કલાકમાં તો ઝરૂર મારે કાને પડશે.''

આપ્રમાણે પોતાનાં મનમાં બધી વાતનો ફડચો કરીને તે ઑસ્ટ્રિયન નોકર તે ગામમાં આવ્યો, અને ત્યાંની અસલવારેની જે એકજ ધર્મશાળા હતી, ત્યાં ઉતર્યો. પોતાના દગલબાઝ, પાપી કામનો બંદોબસ્ત કરવામાટે એકુબે દહાડાઆગમચ જ્યારે તે આ ગામમાં આવ્યો હતો, ત્યારે પણ એજ ''હૉટેલ''માં તેણે ઉતારો લીધો હતો. એક ઘોડાવાળાએ આવી તેના ઘોડાને પોતાનેહસતક લીધો, અને તે પછી દારૂ વેચવાના ઓરડામાં દાખેલ થયો. ત્યાં તેણે જોયું, કે કોઇપણ હાઝેર નહતું; માટે ખાણું લાવવાનો હુકમ કરી, ત્યાં તે બેઠો. અગરજો પોતાનાજ વિચારમાં તેનું ધ્યાન રોકાયલું નહતે, તો તે ઝરૂર જોતે, કે જે ઔરત નોકર તેની સેવામાં હાઝેર થઈ હતી. તેણીના ચેહેરાઉપર લગાર અજાયબજેવી છાપ પથરાઈ રેહેલી હતી,—તેમાં કાંઇ છુપા ભેદસાથે ઘણી ખંદાઇ ભેળાયલી હતી—જાણે તેણી એવું જણાવવા માંગતી હોય, કે તેણી એક ઘણી જાણવાજોગ પણ છુપી વાતથી માહિતગારછે. પણ આ બદસુરત ઑસ્ટ્રિયન પોતે જે ખટપટમાંથી છટકી આવ્યો હતો, તેનાજ ઉંડા વિચારમાં તે હતો, એટલે તેણે તેણીના એવા ચેહેરાછતાં કશું પણ વધુ ન પુછતાં, પોતામાટે આવેલો ''વાઇન'' ''ટેબ્લ''ઉપર મુકીને તેણીને તે ઓરડામાંથી જવા તોછડાઇથી ફર્માવ્યું.

આમુજબે એક કલાક વહી ગયો; અને તે ઓરડામાં કોઇ પણ બીજું દાખેલ થયું નહીં. પણ લુઇસે કેટલાંક આવતાંજતાં લોકોનાં પગલાં સાંભળ્યાં—દાદરોઉપર લોકો ચઢતાં-ઉતરતાં જણાયાં—અને જ્યાં પોતે બેઠેલો હતો, તે ઓરડાનીઉપરના ઓરડાઓમાં લોકોને ચાલતાંહાલતાં સાંભળ્યાં: ધર્મશાળામાં થતી આ ગડબડસડબડ અને ધમચક્રીથી તેણે ધાર્યું, કે ત્યાં ઘણાંક લોકો આવી ઉતરેલાં હોવાં જોઇએ. આ જોઇ તેણે પોતાનેમાટે એક બિછાણાંની જોગવાઈ કરવાનો આખરે વિચાર યાદ આવ્યો.

તેણે ઘંટ વગાડ્યો, અને પેલીજ નોકર છોકરી આવી; હજી તે પોતાનાજ વિચારમાં ગુંઠાયલો હોવાથી તેણીનાં મ્હોંઉપરની અજાયબજેવી છાપની તેણે કાંઇ દરકાર કીધી નહીં. તેને આવો બીદરકાર જોઇ, તે છોકરીનો ''કાંદો ખિજ્યો,'' અને તેણી મનમાંજ બોલી, ''મને જો સોનાના સેક્કાઓથીભરેલી એક થેલી પણ હવે આપે, તોબી હું હવે એને તે છુપી વાત કેહેવાની નથી!''

લુઇસ—"આજ રાત્રે હ્યાં સુવામાટે મને એક બિછાણાંની જોગવાઇ થશે?"

સ્ત્રી નોકર—(લગાર તોછડાઈથી) "કાતરિયાંપર મળશે, બીજે તો ક્યેં નહી."

આ વખ્તે દુરથી આવતા ઘોડાઓનાં પગલાં સંભળાયાં; લુઇસે જોયું, કે દેવલમાં થયેલા ઘોંટાળાથી તે માહિતગાર થાય, તેટલાં થોડા વખ્તસુધી તે કોઈરીતે સલામત રેહે, તો સારૂં, એવા વિચારથી તેણે તે છોડીને કહ્યું; "ઠીકછે, ત્યારે ઉતાવળ કરો, ને મને તે કાતરિયાંઉપર જવાનો રસ્તો બતલાવો."

"તમોને રસ્તો તો ખબરછે," તે છોડીએ અપમાનભરેલી ઢપે કહ્યું, કારણકે હવે તેણીને લુઇસતરફ ધિક્કાર છુટતો હતો. "ગઈ પરમની રાત્રે તમે હ્યાં આવ્યા, ત્યારે જે ઓરડામાં સુતા હતા, તે ઓરડાની બરાબર માથે તે કાતરિયુંછે."

આ વેળા ઘોડેસવારો ધર્મશાળાના દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચ્યા હતા; તે જોઇ લુઇસે કાતરિયાંઉપર પોતાના સુવાના ઓરડાતરફ તરત ચાલવા માંડયું—અને પેલી છોડી તો ત્યાંજ ઉભી રહી, તેની ઘાતકી ચાલમાટે ઠપકારૂપી બાણો મનમાંને મનમાં તેનીતરફ ફેંકવા લાગી; તેણીને લુઇસે કોઈ પ્રકારના સવાલો ન કરવાથી, તેણીને ભારે અપમાન થયું હતું. તેણી પેટમાંની વાત ખાલી કરવા ચાહાતી હતી, પણ લુઇસે, તો તેને ઝાઝું કોહું ન આપ્યું, તેથી તેણીનાં દેલમાં ઘણું માઠું લાગ્યું હતું. આખર કરે પણ ઔરત!

તે ઑસ્ટ્રિયન ખેદમતગાર કાતરિયાંઉપરના ઓરડામાં ગયો, અને તેનું બારણું અંદરથી બંધ કીધું. તે ઓરડો એવીરીતે આવેલો હતો, કે ઘરમાં શું થાયછે, તેની તેને જરા પણ ખબર ન પડે. તે મનમાં ધારવા લાગ્યો, કે તેણે શેકટમાં "લપ્પાં લીધાં હતાં"—જરા વધારે હેમત પકડીને પાછો દારૂવાળા ઓરડામાં જવાનો તેણે કસ્દ કીધો—કે જોઇએ તે જે ખબરો મેળવવાને એન્તેઝાર હતો, તેમાંની કોઈ તેને ત્યાં મળેછે. આપ્રમાણે થોડીક "મિનીટો"સુધી વિચાર કરી, લુઇસે બારણું ઉઘાડયું, અને બહાર ડોકું કાહાડીને સાંભળવા લાગ્યો. પણ સર્વે ચુપ હતું: તે જોઇ દાદરઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો.

તે આ ન્હાનાં "હૉટેલ"નાં પેહેલા મજલાઉપર હવે આવ્યો: ત્યાંના એક ઓરડાનું બારણું રહેજ ઉઘાડું હતું, અને ત્યાં બળતી એક બતીનું અજવાળું તેમાંથી બહાર પડતું હતું. ફરીથી ત્યાં ઉભા રહીને લુઇસે કાન કીધા. તે ઓરડામાં કોઈ ભરઉંઘમાં પડેલું હતું, અને તેના ઘોરવાનો ઉંડો આવાઝ બહાર સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો. તે કોણ હતું, તે જાણવાને આ ઑસ્ટ્રિયનને ભારે ચટાપટી થઇ, અને તેથી તેણે માંહે ડોકું ઘોસ્યું. હા—એક જણ—ટર્કિશ અમલદારનો સાદો લેબાશ પેહેરીને ત્યાં ગાદીવાળા "કોચ"ઉપર સુતેલો હતો.

પણ જ્યારે તે અમલદાર કોઈજ નહીં, પણ ઓમર પાશા પોતેજ હતો, એવું જ્યારે આ પાપી ઑસ્ટ્રિયન હઝુરિયાનાં દિઠાંમાં આવ્યું, ત્યારે તેના કદરૂપાં મ્હોંડાંઉપર જે ધિક્કાર અને વેર પ્રગટી નિકળ્યાં તે દેખાવનું વર્ણન કેમ કરી શકાય? એકએ ઘડીતો તે જગ્યાએ જાણે જકડાઈજ ગયો: તેની શુદ્ધબુદ્ધ ઉડી ગઈ; તેની મગઝશકિત જડ થઈ ગઈ; તેનાં મનમાંથી દુનિયાઈ તમામ વિચારો ઉડી ગયા; જો તે વેળા આખાં ઘરમાંથી આગના પોકારો ઉઠયા હતે, તો તે પણ તેનાં સાંભળવામાં આવતે નહીં; એવો સુનોબાવરો તે બની ગયો.



પ્રકરણ ૩૨ મું.

ખુની.

વાંચનારે જાણ્યું છે, તેમ જે કાગઝથી ભોળવાઇને ઝિલ્લાહે તે ઉમરાવનો મેહેલ છોડ્યો હતો, તે ખોટી સહીસાથનું કાગઝ હતું; તે ખોટી બનાવતનો પત્ર ડૅનિયલ લૅમબર્ગે પોતાના શેઠ ડીમેટ્રિયસ બારનીની મંઝુરિયાતથી ઉભો કર્યો હતો. તો જોકે કાગઝમાં જેમ ખોટું જણાવ્યું હતું, તેમ ખરેખરરીતે ટવારિકને બુશારેસ્ટ આવવાની ઝરૂર પડી હતી: પોતાની ધારેલી મહોરદારને કાગઝપત્રથી જાણ કરવાનેબદલે પોતે જાતેજ ઝિલ્લાહને બુશારેસ્ટ લાવવાની તેણે ઓમર પાશાને અર્ઝ કીધી હતી, અને જે તે સરદારે ખુશીસાથે બખ્શી હતી. તેણે ટવારિકને જવાની ફક્ત રઝાજ આપી નહીં, પણ મર્હુમ ઍડમિરલજેવા મોટા આસામીની બેટીને સાંમા લેવા જવામાટે પોતે પણ તેનીસાથે તે ઉમરાવના મેહેલમાં જવાનો પોતાનો ઇરાદો ઝાહેર કર્યો. પોતાના કાકાની પોતાતરફ આટલી બધી માયા અને કાળજી જોઇ ટવારિક ઘણો ખુશ થયો; અને તેઉપરથી તેણે શુમલાખાતે પોતાનાં માબાપને પણ આ વાત ઝાહેર કરી, વગર વખ્ત ખોવે બુશારેસ્ટખાતે નિકળી પડવાને એક પત્ર મોકલ્યો; કે જયાં તેની શાદી જલદીથી થનાર હતી. ઓમર પાશાની મહોરદાર લેડી અઇશા પોતાના ખાવંદને ભેટવામાટે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લથી નિકળી ચુકી હતી, અને આડ્રિયાનોપ્લસુધી આવી પહોંચી હતી. તેણીનીઉપર સરદારે પણ એક પયેગામ મોકલાવ્યો હતો, અને તેમાં આ શાદીની શુભ વધાઇના સારા સમાચારો લખી મોકલ્યા હતા.

પોતાનીસાથે ત્રણ એડી-કાંગોને લઇને ઓમર પાશા અને તેનો ભત્રીજો ઘોડેસવાર થઇ બુશારેસ્ટથી નિકળ્યા ; આ એડી-કાંગોમાંના બે સરદારના, અને એક ટવારિકનો હતો. તેઓનીસાથે વળી ટર્કિશ ઘોડેસવાર રીજમીટના ૭ સેપાહો પણ હતા: તેઓને સાથે રાખવાનું ઓમરનું કારણ એ હતું, કે તેનાજેવા દરજાનો આસામી જ્યારે ઉમરાવના મેહેલની, તથા પોતાના દેશનેમાટે જાન આપનાર એક બહાદુર ઍડમિરલની બેટીની મુલાકાતે જાય, ત્યારે સાથે એક ન્હાનોસરખો પણ રેસાલો મુસાફેરીમાં હાઝેર હોવો જોઇએ; વળી સાથે બે હઝુરિયાઓ પણ હતા.

આ બાબત લખ્યે છૈયે, તે દિને સાંજના તેઓ કારાકાલખાતે આવી પહોંચ્યા; પણ કમનસીબે ઓમર પાશા એકાએક બીમાર થઇજવાથી, તેજ રાત્રે રાડૉવાન જવાસારૂં મુસાફેરી ચાલુ રાખવાનું તેઓએ દરોસ્ત ધાર્યું નહીં. તોયે તે નામદારને ખબર હતી, કે પોતાની વાહાલી ઝિલ્લાહને ભેટવાને ટવારિક અધિરાઇથી જળતો હતો; અને તેથી તેણે પોતાના ભત્રીજાને તે ઉમરાવના મેહેલતરફ સવારી કરી જવાને ઘણા ડાહાપણથી આગ્રહ કર્યો. બને એમ જલદી ઝિલ્લાહને મળવાને કુદર્તીરીતે તે ગમેએટલો આતુર હોવાછતાં, વાલાશિયાની આવી કંગાળ એક ધર્મશાળામાં પોતાના કાકાને બીમાર છોડી જવાને તેણે સાફ ના પાડી; પણ જેણે છાવણીઓની ભારે અગવડો ખમેલી, જેણે લડાઇમાં સંકટો વેઠેલાં, જેણે ચઢાઇઓઉપર જતી વખ્તે અતિ આપદાઓ ભોગવેલી, તે જરાસરખી બીમારીથી હડી-

જાય, તે વિચારને **ઓમર પાશાએ** હસી કાહાડયો. તોયે આ ગોઠવણનીસામે જ્યારે ટવારિક બેએ વાંધા ઉઠાવ્યા, ત્યારે **ઓમર પાશાએ** બહાનું કાહાડયું, કે તે પોતે ઉમરાવના મેહેલની મુલાકાતે આવનારછે, તેવિષે આગમચથી તે નામદારને ચેતાવ્યાવગર જવું તેનાજેવી પદવીના આદમીને છાજતું નહતું, માટે ટવારિકે પેહેલાં ત્યાં જવું ડાહાપણભર્યું છે.

આઉપરથી પોતાના એડી-કાંગને, બે સેપાહોને, અને પોતાના ખાસ હજુરિયાને લઇને તે આગળથી નિકળી ગયો. રાડૉવાનતરફ તેઓ ઘણા આગળ વધ્યા નહીં, કે રસ્તાનીવચ્ચે એક ગાડી ઉભેલી તેઓએ જોઇ—તેઉપર એક બુઢો નૌકર અને એક આબરૂદાર સ્ત્રી મહા સંતાપમાં બેઠેલાં હતાં—વળી ઘોડાઓઉપર હાંકનારાઓ કાંઇ પણ હાલચાલ કરવાવગર બેઠેલા હતા—જાણે તેઓ સર્વે કાંઈ ભારે ગુંચવણમાં પડયાં હોય, તેમ લાગતું હતું. ટવારિક અને તેનો રેસાલો, ડીમેટ્રિયસ અને તેના ગોઠિયાઓનાં ત્યાંથી જવાપછી તરતજ આવી પુગ્યો હતો. મ્હોં છુપાવીને આવેલા કેટલાક પુરૂષોની એક ટોળી, તેઓસાથની એક જવાન બાઇને ઉઠાવી ગયાછે, એવી કડવી ફર્યાદ કરી, ઉમરાવના નૌકરોએ આઝીજી કરી આ સવારોની મદદ ચાહી; પણ પછી તેઓએ ટવારિકને તરત પિછાણ્યો. થોડાજ બોલોમાં શું બન્યું હતું, તેથી તેને વાકેફ કર્યામાં આવ્યો: જે રસ્તે તે હરણ કરનારાઓ નાસી ગયા હતા, તે દેખાડયો; આ સાંભળી તે અને તેનો ન્હાનો રેસાલો મારતે ઘોડે ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યા.

તેઓ ઘણી ઝડપથી તે દેવલઆગળ આવી પહોંચ્યા: ત્યાંથી કોઇ ઘોડાનાં દોડતાં પગલાં તેઓને કાને પડયાં: પણ તે દુર જતાં જણાવાથી, તેઓએ તેનીપુઠે દોડવાનો કશો ખ્યાલ પણ કર્યો નહીં. ઘોડાઉપરથી કુદી પડી, ટવારિકે તે દેવલનો દરવાઝો ઉંઘાડવાનો યત્ન કર્યો: પણ તે માંહેથી બંધ કરી અડગડા ચઢાવેલા હોવાથી ઉંઘાડી શકાયો નહીં. તેણે પોતાનાં શરીરથી તે ખોલવાને ઝોર કર્યું; પણ તે દેવલની પથ્થરની દીવારો તોડી પાડવાની કોશેશ કરતે, તેવીજ કોશેશ તે બારણું ઉઘાડવામાટે પણ હતી! દૈવયોગે તેના રેસાલાએ ત્યાં આગળજ લાકડાંનું એક ઢીમસું પડેલું દિઠું; અને તે લઈ તેઓએ દરવાઝાઉપર ઝોરથી ઠોકવા માંડયું, કે બીજેજ ફટકે તે દરવાઝો ઉંઘડી ગયો. ઝિલ્લાહઉપર આવો ભારે બળાત્કાર ગુજારનારાઓ કોણ હતાં, તેથી ટવારિક તદ્દન અજાણ્યો હતો, તે વાંચનારે યાદ રાખવું—કારણકે તેઓ કોણ હતા, તેથી તે ઉમરાવના નૌકરો પણ અજાણ્યાં હતાં. ત્યાં ઉભેલા ઘોડાઓઉપરથી ટવારિકે અને તેની સાથવાળાઓએ અનુમાન કર્યું, કે તે લોકો આ દેવલમાંજ ભરાયલા હોવા જોઇએ.

હવે આપણે તે દેવલમાં શું બન્યું, તે જોઈએ. આપણે આગળાં પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છૈયે, કે **ડીમેટ્રિયસ** બારની ઝિલ્લાહને પોતાના મઝબુત હાથોમાં ઉઠાવી દેવલમાં ઉંચકી ગયો હતો, અને જોકે તેણીએ છુટી થવાને ઘણી ખેંચતાણ કીધી હતી, છતાં આ વખતે તેનાં શરીરમાં એક રાક્ષસનાંજેવું ઝોર આવ્યું હતું. એથી તે કમનસીબ બાનુ અર્ધી દીવાનીજેવી થઈ ગઈ; કારણકે તેણીની ખાતેરી થઈ હતી, કે પોતાનો નીચ ઠરાવ અમલમાં લાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. જૅસમિન અને પેલો ઠગારો કાસેદ તેઓનીપુઠે ગયા હતા, અને ફકત બારણું બંધ કરવાનુંજ કામ તેઓએ બજાવ્યું હતું—કારણકે તેઓને ધીરજ

હતી, કે તેઓની આ અતિ દુષ્ટ યોજનામાં કોઇ રીતની હરકત નડશે નહી. પણ જેવા તેઓએ એક ઘોડાનાં પગલાં દુર જતાં સાંભળ્યાં—કે જે ડૅનિયલ લૅમબર્ગના ઘોડાનાં હતાં—અને તેનીપછી ફરીથી બીજા ઘોડાઓનાં પગલાં નઝદીક આવતાં સાંભળ્યાં, ત્યારે તેઓએ તરત દરવાઝાઆગળ દોડી જઇ તેને કળ દીધી; અને પછી અડગડાઓ ચઢાવી દીધા.

યજ્ઞકુંડઉપર બે મોમબતીઓ ઝાંખી બળતી હતી, કે જ્યાં પોતાનો ધર્મગુરૂનો લેબાશ પેહેરીને પાદરી ઉભેલો હતો; તેનીનઝદીક દેવલનેલગતો હલકી પદવીનો એક નોકર ઉભેલો હતો, કે જેને ક્રિયાના એક શાક્ષીતરીકે લાવવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે બહાર ઉભેલાઓના આવાઝ, અંદર ઉભેલાઓને કાને પડયા, કે ડીમેટ્રિયસ અધિરાઇથી બોલી ઉઠ્યો, "જલ્દી! જલ્દી! પવિત્ર પાદરી, ઉતાવળ કરો! શાદીના આશીર્વાદો જલ્દી ભણો; અમારાંવચ્ચે શાદીનો ગાંઠ બાંધો—અને પછી તે આખી દુનિયાથી પણ કદી તુટનાર નથી!"

આ વેળા તેના હાથો હજી ઝિલ્લાહની કમરઆસપાસ વિંટાળેલા હતાઃ છતાં એક અદ્ભુત ઝોર કરી તેણી ડીમેટ્રિયસના પંજામાંથી છુટી થઇ. આ જોઇ તે તેણીનીતરફ કુદયોઃ તેણી મદદનેમાટે બુમો પાડતી દરવાઝાભણી નાઠી. ડીમેટ્રિયસ તેણીનીપુઠે દોડયો:—તેજ વેળાએ પેહેલો ઝબરદસ્ત ફટકો દરવાઝાઉપર પડયો; અને ઉમરાવઝાદાએ ઝિલ્લાહને પાછી પોતાના હાથોમાં એકવાર ફરીથી પકડી. ફરીથી તેણીએ તેના હાથોમાંથી છુટવાને અથડજીક કીધીઃ આ વખતે ડીમેટ્રિયસ પણ જીવઉપર આવેલો હતો, માટે એક ઝોર કરી જેમ એક ન્હાનાં બાળકને ઉપાડે, તેમ તેણીને ઝમીનઉપરથી ઉઠાવી પાછો યજ્ઞકુંડઆગળ દોડયો. ફરીથી બીજો ફટકો દરવાઝાઉપર પડયો—અને એક ભારી કડાકાસાથે તે ભાંગી ગયું—અને ટ્વારિકને કાને ઝિલ્લાહને મદદનેમાટે બુમો પાડતી સંભળાઇ.

જૅસમિન અને પેલો ઠગારો કાસેદ તેના રસ્તાનીવચ્ચે પડી, અંદર આવતો અટકાવવા લાગ્યાઃ પણ તેણે તેઓને આંચકો મારી ઝમીનદોસ્ત કીધા; અને પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી પોતાની અતિ વાહાલી માશુકની મદદે ધસ્યો.

ભારે ખુશહાલીના, દેલ ઉસ્કેરેએવા પોકારથી તેણી બોલી, "ટ્વારિક!" આ નામ સાંભળતાંજ ડીમેટ્રિયસ ધાસ્તીથી હયેબતાઇ ગયો, અને ઝિલ્લાહને પોતાના પંજામાંથી છોડી દીધી.

કે લાગલી તે ટ્વારિકના હાથોમાં દોડી ગઈ,—સલામતી અને છુટકારાથી તેણી એટલીતો ઉસ્કેરાઇ ગઈ હતી, કે તેના હાથમાં જતાંજ બેશુદ્ધ થઇ પડી.

"આ ગળાંફાંસુઓને પકડો!" ટ્વારિકે ગુસ્સાથી હુકમ કર્યો, અને તેજ પળે ડીમેટ્રિયસને, જૅસમિનને, અને ઠગારા કાસેદને બેના સેપાહોએ તરત કેદ પકડયા.

આ જોઈ પાદરી હવે પોતાની સલામતીનેમાટે કાંપવા લાગ્યો—કારણકે ઝિલ્લાહને મ્હોથી જ્યારે તેણે ઓમર પાશાના ભત્રિજાનું નામ સાંભળ્યું, ત્યારે તેની ધાસ્તીનો પાર રહ્યો નહીં—તે આગળ દોડી આવ્યો, અને એક હલકા ગુલામનીપેઠે નમીને જણાવ્યું, કે ઝિલ્લાહને તેને ઘેર લઇ જવી, કે જે તે દેવલનીપછવાડેજ આવેલું હતું. ઝિલ્લાહનેખાતેર ટ્વારિકને આ સૂચના કબુલ કરવાની ફરજ પડી; કારણકે તેણી સંગેમરમરનાં એક પૂતળાંનીપેઠે તેના હાથોમાં મુડદાંજેવી થઈ પડેલી હતી. યજ્ઞકુંડનીપાસેજ એક ખાનગી બારણું હતું,

તેવારે આ પાદરી પોતે જે ન્હાનાં ઝુંપડાંમાં રેહેતો હતો, ત્યાં તેને લઇ ગયો. ત્યાં એક બુઢી સ્ત્રી, કે જે તે પાદરીનાં ઘરનો ખટલો સંભાળતી હતી, તેણીને આ બેભાન બાનુની સારવાર તથા ઉપાયો કરવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો; પણ તેણી ગમેએટલી માવજત કરવાછતાં ઘણો લાંબો વખ્તતુલિક તેવીજ બેશુદ્ધ હાલતમાં પડી રહી.

કેવી ભારે આર્ઝુથી, કેવા ભારે દુઃખથી ટવારિક તેણીનીઉપર વાંકો વળી સારવાર કરવા લાગ્યો, તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલછે!—કારણકે તેને ધાસ્તી હતી, કે તેણીની અજલ આવી ચુકી હતી. તે એવોતો દીવાનોજેવો બની ગયો હતો, કે આ ઘોરકર્મ કરનારાઓબાબે પાદરીને સવાલો કરવાની પણ તેને ફામ રહી નહીં; અને જ્યારે તે કંગાળ, લાલચુ પાદરી પોતાનેમાટે કાંઇ કેહેવાને તેનીઆગળ આવ્યો, ત્યારે તેનું કશું સાંભળવાનેબદલે તેને તરત ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનો તેણે હુકમ કર્યો. આમુજબે આસરે અર્ધો કલાકસુધી ઝિલ્લાહ બેશુદ્ધ પડી રહી; અને ત્યારપછી આખરે ધીમેધીમે શુદ્ધિમાં આવવા લાગી.

જાણે કાંઇ ભયંકાર સ્વપ્નો જોઇ ઉઠી હોય, તેમ તેણી ધીરેધીરે જાગ્રત થવા લાગી; પણ તેણી તદન સલામતછે, એમ જ્યારે ટવારિક માયાથી કેહેવા લાગ્યો, ત્યારેજ ઝિલ્લાહની ખાતેરી થઇ, કે જે સઘળો બનાવ બન્યો હતો, તે એક સ્વપ્નો નહીં, પણ ખરેખરો બનાવ હતો. હવે બંધે આશકમાશુકનાં દેલમાં ખુશી પૈદા થવા લાગી; અને જ્યારે ઝિલ્લાહ તદને શુદ્ધિમાં આવી, ત્યારેજ આ કરપિણ કામ કરનારાઓ કોણ હતા, તેબાબે ટવારિકે તેણીને સવાલો પુછ્યા.

જે કુટુંબનાં બીજાંઓથી તેણીનીતરફ અતિ માયા બતલાવવામાં આવી હતી, જેઓએ તેણીનાં દરેક સુખનેમાટે અતિશય કાળજી રાખેલી, તેજ કુટુંબના એકથી તેણીનીઉપર આવો ભારે સીતમ ગુજરેલો જણાવતાં ઝિલ્લાહને અતિશય દુઃખ થવા લાગ્યું. આવું એક દુષ્ટ કર્મ કરવામાટે ઉમરાવના બેટાને અપરાધી થયેલો જાણી ટવારિક ઘણો અજાયબ થયો; અને હવે આ બાબતમાં શું પગલાં ભરવાં તેમાટે બહુ ગુંચવણમાં પડ્યો. તેઉપર અખાડા કરવા એ તો બની શકેજ નહીં એમ હતું;—તેને ઉઘાડો પાડવો અને સઝા કરવી, તે બુઝુર્ગ ઉમરાવ અને તેનાં કુટુંબઉપર દુઃખ ઉપજાવવાજેવું હતું, એટલે આ બેમાંથી એકઉપર પણ અમલ કરવાને તે અચકાતો હતો. તોયે પુખ્ત વિચાર કર્યાપછી, તે એવા ઠરાવઉપર આવ્યો, કે આ બાબતનો ફેસલો કરવાનું કામ પોતાના કાકા ઓમર પાશાનીઉપર રાખવું.

ધ્રુજતા ઉભેલા પાદરીતરફ ફરીને તે હવે બોલ્યો, "કંગાળ પાદરી, જે પવિત્ર હોદાને તેં તારી નિર્લજ ચાલથી દોષ લગાડ્યોછે, તે જો તું તારી રાઝીખુશીથી છોડી ન દેશે, તો તુંને ઘણી સખ્ત સઝા ફર્માવ્યામાં આવશે."

આ સાંભળી તે પાદરી તેનીસાંમે ઘુંટણ ભરડિયે પડ્યો, અને દયાનેમાટે ઘણી આઝેજી કરવા લાગ્યો; પણ તેનો કશોબી જવાબ આપવાનેબદલે તેનીતરફ તુચ્છકાર બતલાવી તે ઝિલ્લાહને લઇ તેનું ઘર છોડી ગયો. દેવલના ખાનગી દરવાઝાનીઆગળ એક ઘડીભર તેણીને ઉભી રાખીને તે એકલો માંહે દાખેલ થયો, અને પોતાના રેસાલામાંના સેપાહોને કહ્યું, "તમારાં બંધવાંઓને કારાકલ લઇ જાઓ,—કે જ્યાં નામદાર પાશા તેવણની મર્ઝીપ્રમાણે એ લોકોનો ફડચો કરશે."

ડીમેટ્રિયસ, કે જેને લગભગ અર્ધો કલાકસુધી એક કેદીતરીકે દેવલમાં રાખ્યામાં આવ્યો હતો. તેને હવે શું કરવું, તેબાબે વિચાર કરવાને પુરતો વખ્ત મળ્યો હતો; તેણે જોયું, કે તે ઘણી ખરાબ હાલતમાં સપડાયો હતો, તે બોલ્યો, "તમો નામદાર મને એક બોલ બોલવાની રજા આપશો ?"

ટવારિક—(ઠંડાપણાથી) "મને એવી કોઇ પણ અર્જ કરવાનું ફોકટનુંછે. આવા એક ગંભીર ગુનાહનેમાટે મારેથી તમોતરફ કોઇ પણ જાતની દયા દેખડાવી શકાયએમ નથી; તમારા અને તમારીસાથનાઓનો ફેસલો કરવાનું કામ મારાંકરતાં વધારે ચહ્તા સત્તાવાળાને હાથ જવું જોઇએછે."

ડીમેટ્રિયસ—"ફક્ત એકજ બોલ મને જણાવવા દેવાની અર્જ કરૂંછું. હું પ્યારમાં આંધળો થઇ જવાથી આ કામ મારે હાથે થવા પામ્યુંછે. હું તે વખ્તે દીવાનો થઇ ગયો હતો, અને મારાં મનઉપર હું મારો કાબુ રાખી શક્યો નહીં. તોયે મેં કોઇપણ રીતે બાનુ ઝિલ્લાહતરફ ખરાબ નિષ્ટા રાખી નહતી, એજ મારીતરફેણમાં જાયછે; મેં તેણીને મારી બાયડી બનાવી હતે;—અને જોકે શાદીની ક્રિયા તેણીના ધર્મમુજબે થયેલી તો નહીંજ ગણાતે, તોયે અમો તેથી એકબીજાસાથે શાદીના ગાંઠથી બંધાયલાં પુરવાર થતે——"

ટવારિક—(ગુસ્સાથી તેને બોલતો અટકાવીને) "મારા લૉર્ડ, તમારો આ ખોટો બકબકારો બંધ કરો! તમારી વર્ત્તણુક ઘણીજ બીએકુંતીભરેલી, શર્મભરેલી, અને હિચકારીછે."

ડીમેટ્રિયસ—(ગુસ્સાથી) "આહા! શું તમો મને હિચકારો કહોછો? ચાહુંછું, કે આ વખ્તે હું હથિયારબંદ હતે, અને પછી મારી તલવાર આ બટ્ટાનેમાટે શિક્ષા કરતે!"

આ મગરરીભર્યાં બોલવાનો ટવારિકે કશો પણ જવાબ આપ્યો નહીં—પણ તે બંધવાઓને કારાકાલ લઇ જવાને પોતાના રેસાલાના સેપાહોને હુકમ ફર્માવ્યો. બાદ તે પાછો ઝિલ્લાહઆગળ આવ્યો, અને તેણીને દેવલમાંથી તેના આગળા દરવાઝાતરફ લઇ ચાલ્યો, કે જે તેઓએજ ભાંજીને ઉઘાડ્યું હતું, અને જ્યાં તેઓના ઘોડાઓ ઉભેલા હતા. પણ જ્યાં ગાડીને થોબાવ્યામાં આવી હતી, તે તો આ જગ્યાથી બે "માઇલો" દુર ઉભેલી હતી, અને વળી રસ્તો એટલોતો સાંકડો હતો, કે ભારી ગાડીને ત્યાં લાવી પણ ન શકાય. એથી ટવારિકે ઝિલ્લાહને પોતાના ઘોડાઉપર ચહ્વાને મદદ કીધી; અને તે પોતે લગામ પકડી ઘોડાને ચલાવવા લાગ્યો, અને પોતે તેની બાજુમાં ચાલવા લાગ્યો.

આખરે તેઓ તે ગાડીનઝદીક આવી પહોંચ્યાં; અને બાનુ ઝિલ્લાહને ઉઠાવી જનારાઓના હાથમાંથી તેણીનો છુટકારો થયેલો જોઇ, પેલાં બે નોકરોની ખુશાહાલીનો પાર રહ્યો નહીં. વળી તે કરપિણ કામ કરનારાઓતરીકે લૉર્ડ ડીમેટ્રિયસ બારનીને, તેના ખેદમતગારને, અને કાસેદને જોઇને તેઓને ઉપજેલી અજાયબી કાંઇ થોડી નહતી. તેઓ વળી પેલા ઑસ્ટ્રિયન નોકરનેમાટે જોવા લાગ્યાં, પણ તે તો આ ટોળકીમાં જણાયો નહીં.

ઝિલ્લાહ પાછી ગાડીમાં બેઠી; ટવારિક પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો; અને આખી સવારીએ કારાકાલતરફ કુચ કરવા માંડ્યું. ટવારિક ગાડીની બાજુમાંજ સવારી કરતો હતો; અને તેણે પોતાના રેસાલામાંના માણસોને તેઓના બંદીવાનોને લઇને ગામમાંની ધર્મશાળાઆગળ આગમચથી જવાનો હુકમ કર્યો, કે જ્યાં હવે તેઓ આવી પહોંચનાર હતા. તેઓને

એમુજબે આગળઆગળ નિકળી જવાનો હુકમ કરવામાં ટવારિકની ઉંડી મતલબ હતી! તેને ઝિલ્લાહને પ્યારની હઝારો બીનાઓ કહેવાની હતી! તેણે હવે તેણીને જણાવ્યું, કે ઓમર પાશા કાલકાલ તેઓની શાદીમાં ભાગ લેવાને આવ્યાછે—અને તેનાં માબાપ, તેમજ બાનુ આઈશા પણ થોડા વખ્તમાં તેજ કારણસારૂં બુશારેસ્ટખાતે આવી લાગશે.

બંધવાઓને ધર્મશાળામાં લાવ્યામાં આવ્યા; અને આ ટોળીનાં આવવાની ગડબડ સાંભળતાંજ દારૂ પીવાનો ઓરડો ડૅનિયલ લૅમબર્ગ એકદમ છોડી ગયો. આ મોટા ઓરડામાં તે બંદીવાનોને રાખ્યામાં આવ્યા હતા,—અને જેઓનેહસ્તક તેઓ હતા, તેઓ પણ ત્યાંજ તેઓઉપર ચોકાસી રાખવામાંટે રહ્યા હતા. ડૅનિયલ લૅમબર્ગને જે ખબર આપવાને પેલી નોકર છોડીનો જીવ તળપાપડ થતો હતો, તે એજ હતી, કે તે ધર્મશાળામાં આખાં ટર્કિશ લશ્કરનો નામિચો વડો સેનાધિપતિ આવી ઉતર્યોછે; પણ તેની કઢંગી ચાલથી તે જવાન ઓરતને અપમાન થયું હતું, અને તેથી તેણીની ચાલપ્રમાણે ગામગપાટા કરવાથી તેણી અટકી હતી.

જે થોડા વખ્ત ડૅનિયલ લૅમબર્ગે તે કાતરિયાંવાળા ઓરડામાં ગુજાર્યો, તે વખ્તના-અરસામાં પેલી ગાડી ધર્મશાળાના દરવાઝાઆગળ આવી ઉભી: અને ત્યાં ઝિલ્લાહની ખાસ સગવડનેખાતેર એક ખાનગી ઓરડો તેણીનેમાંટે તરત તૈયાર કર્યામાં આવ્યો. પછી જે બનાવ બન્યો હતો, તેની સર્વે હકીકતથી પોતાના કાકાને વાકેફ કરવાને ટવારિક ઉપલા મજળા-ઉપર ગયો; અને વાંચનારે જોયુંછે, કે જ્યાં પાશા સુતેલો હતો, ત્યાં દાખેલ થયો, અને તે પણ એક ખુનીને હાથે તેની અતિ કીમતી ઝેંદગી બંચાવવામાંટે વખ્તસર ત્યાં આવી લાગ્યો હતો.

આહ! અગરજો આ વખ્તે તે ખુની ખંજરે પોતાનું પાપી કામ બજાવ્યું હતે, તો ઑટોમન રાજ્યને કેવી ભયભરેલી નુકશાની ખમવી પડતે!—અગરજો તે યાદગાર રાત્રે બહાદુર ઓમરનું લોહી રેડાયું હતે, તો તવારીખમાં એક ભયાનક બનાવની કેવી નોંધ રેહેતે! પણ નહીં, મસ્કોવીટ લશ્કરોની શર્મભરેલી ચહાઇસામે ટર્કીનો કીર્ત્તિવંત બંચાવ કરી, તેને ઉઠાવેલાં ભલાં કામમાં. તેનો મદદગાર થવાને જે માણસને અલ્લાહે સરજેલો તેની સલામતીનેમાંટે તેજ પાક પર્વરદેગારનો ગયેબી હાથ લંબાયલો હતો! હા--જે શખ્સનીઉપર દુશ્મનોની ઉડતી કાતેલ ગોળીઓથી બંચાવવાને કરીમે કારસાજે પોતાની ઢાલ આડી પકડેલી, જે શખ્સની ઝેંદગી સો લડાઈઓમાં બંચાવેલી, તે શખ્સ આવાં એક નહીં જણાયલાં ગામડાંની એક કંગાળ ધર્મશાળામાં એક હલકા પાપીનાં ખંજરનો ભોગ કેમ થઈ પડે?

હવે આગળાં પ્રકરણનેછેડે આપણી વાર્ત્તા જ્યાં આપણે બંધ કરી આવ્યા છૈયે, ત્યાંથી પાછી શરૂ કરૈયે. જે ઘડિએ ટવારિક ડૅનિયલ લૅમબર્ગને પકડયો હતો, તેજ ઘડિએ તેણે પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાહાડી હતી: આ ગડબડથી ઓમર જાગી ઉઠયો, અને આ લુચ્ચો શખ્સ કોણ હતો, તે ઝાહેર કર્યું; અને તેજ ઘડીએ પાશાના પોતાના બે એડી-કાંગો તે ઓરડામાં ધસી આવ્યા; અને જે ઘાસ્તીમાંથી તેઓનો માનીતો સરદાર બંચી ગયો હતો, તે જાણી તેઓને ભારે ગુભરાટ થયો. પાશા પોતે તો હંમેશની ચાલપ્રમાણે પાછો ગંભીર અને શાંત સ્વભાવનો થઇ ગયો હતો: પોતાની જે અમૂલ્ય સેવા બજાવી હતી, તેમાંટે તેણે અતિ પ્યારભરેલે દેખાવે પોતાના વાહાલા ભત્રીજાનું ભારે અહસાન માન્યું.

ડૅનિયલ લૅમબર્ગ ફિક્કો પડી ગયેલો, અને તદન ગભરાતભરેલી હાલતમાં બે એટીકાંગોનીવચ્ચે ઉભેલો હતો, કે જેઓએ તેને મઝબુત પકડી રાખ્યો હતો. તે કંગાળે ઓમર પાશાનીગમ જોવાનીવટીક હેમત કીધી નહીં. એક ખવિસનાજેવાં હાડવેરથી જોકે તે આ પહેલવાનને ધિક્કારતો હતો—તોયે તેનાંમાં તેનીસામે જોવાજેટલી પણ હેમત નહતી, તો જોકે દગલબાઝીથી તો તે તેનો જાન લેવાની કોશેશ કરવાને પણ બ્હીવો નહીં.

પોતાની પેહેલી બાયડી, સલિમાનું નિર્દોષ લોહી જે ક્રૂર ખુનીએ રેડયું હતું, તેનીજહજુરમાં પાછો પોતાને ઉભેલો જોઈ, તેની પ્યારી સલીમા પાછી તેને યાદ આવી, અને તેથી કમકમીને લગાર ધ્રુજતે આવાઝે તે બોલ્યો, "ડૅનિયલ લૅમબર્ગ, આખરે અલ્લાહનો એવોજ હુકમછે, કે તુંને તારા ગુનાહોનેલાયકની સઝા કરવી. માટે તારે હવે મોતનેસારૂં તૈયાર થવું. જોકે મોતની શિક્ષાને હું ધિક્કારૂંછું, તોયે તારાજેવા એક નાપાક ખવિસને આ ધર્તિઉપર વધારે વખ્ત રાખવો ઠીક નથી. તેં જોકે મારાતરફ કશી પણ ઉદાર અને એન્સાફી ચાલ ચલાવી નથી, તોયે તારાં મોતની ટેપ મારૂં, તેનીઆગમચ ફરી એકવાર હું તારીતરફ ઉદાર થાઉંછું. જોકે તેં તો મારો જાન મને કશો પણ વખ્ત આપવાવિના મારા બનાવનારને સપોરદ કીધો હતે; પણ હું તો તેથીઉલટું તુંને થોડા કલાકની મેહેતલ આપુંછું, કે તેટલા વખ્તમાં તું તારા પૈદા કરનારપાસે તારાં કીધેલાં બદકામોની મુઆફી માંગી શકે—અલબતાં જો એવી મુઆફી માંગવાજેટલું પણ માણુસાઈપણું તારામાં હોય તો. સવારના આફતાબ તલુ થતાંજ તુંને ફાંસી દઇ મારી નાખવામાં આવશે. એને લઇ જઈ કોઈ મઝબુત સલામતીભરેલી જગ્યાએ કેદ કરો !"

"મારા લૉર્ડ, એક શબ્દ મને બોલવા દેઓ," આમુજબે ટવારિકે પાશાને કહ્યું; કારણકે આ વખ્તે તેને કાંઈ તરત યાદ આવી ગયું હતું. "મેં આ શખ્સને આગળ જોયોછે, અને તે બુશારેસ્ટખાતે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના ખાનગી ઓરડામાં જયારે પ્રિન્સ મારાં બંદીખાનાંમાં તેના એક પયેગામચીને તમો નામદારપાસે લઇ જવાને મને સમજાવતો હતો, ત્યારે આ શખ્સ પ્રિન્સનેમાટે ખોટી થતો હતો——"

પાશા—"ટવારિક, તમોએ તેબાબે કેહેલું મને બરાબર યાદછે." પછી ડૅનિયલ લૅમબર્ગતરફ ફરીને, "કંગાળ પુરૂપ, એબાબે તુંને કાંઇ કબુલવુંછે——"

આ સાંભળી તે ખુની જંગ્લીપણાંથી વચ્ચે બોલી ઉઠયો, "હવે મને મારી વાતો છુપી રાખવાની હું કાંઇ ઝરૂર જોતો નથી, માટે તમો નામદારને તે જણાવુંછું, કે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે મને સોનાના સિક્કાઓથી નવાઝયો, અને તમારો જાન લેવામાટે મેં મારી મર્ઝી જણાવી, તેમાં મને ઉત્તેજન આપ્યું. પણ જયારે મેં પછવાડેથી જાણ્યું, કે તેના ખાનગી ઓરડામાં જે શખ્સને મેં દિઠો હતો, તે તો તમારો પોતાનો ભત્રીજો——"

ટવારિક—(ગુસ્સાથી) "બસ, પાપી, હવે હું તારી નીચ મતલબ સમજી ગયોછું. તારી મતલબ એજ હતી, કે કોઇ પણ રીતે તારે મારા નામાંકિત કાકાનીહુઝુરમાં દાખલ થવું, કે જેથી તારો ખુની ઠરાવ પાર પાડવાની તક મળે !"

ઓમર પાશાએ પોતાના હાથથી એશારત કીધી, અને ડૅનિયલ લૅમબર્ગને તે ઓરડામાંથી લઈ જવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ફાંસી.

હવે ટવારિકે જે સઘળો બનાવ બન્યો હતો, તેનું વિગતવાર બ્યાન પોતાના કાકાને કહી સંભળાવ્યું—કારાકાલની ધર્મશાળામાં તેનું આમુજબે ન ધારેલું પાછાં ફરવાનું કારણ કહ્યું—પછી તરતજ ઓમર પાશા ઝિલ્લાહની મુલાકાત લેવા તથા સલામ કરવાને ગયો; એક હાથઉપર પોતાની નવી ખેશીને ઘણી લાયકીવાળી તથા અતિ ખુબસુરત જોઇ, સરદાર ઘણો ખુશ થયો; તેમ બીજા હાથઉપર પોતાના ખાવંદના આવા એક નામાંકિત, બહાદુર, અને ખુબસુરત કાકાને જોઇ ઝિલ્લાહ પણ મગ્ન તથા મગરૂર થવા લાગી. આ બંધે જણા-વચ્ચેની પેહેલી મુલાકાત ઘણીજ થોડો વખ્ત થઇ: કારણકે ઘણું મોડું થયું હતું, અને જે અસાધારણ બનાવોથી તેણીને ખમવું પડયું હતું, તેથી તેણીને આસાયશની ઘણી ઝરૂર હતી.

સરદાર અને તેનો ભત્રીજો પોતાના ઓરડામાં પાછા ફર્યા: અને હવે ડીમેટ્રિયસ બારતીનું શું કરવું, તેઓએ ટવારિક પોતાના કાકાનો મુકાદો જાણવાને થોભ્યો.

ઓમર પાશા—"ઘણો ધિક્કારવાજોગ ઝુલ્મ ગુજારવામાં આવ્યોછે, એમાં તો કશો શક નથી; પણ બીજા હાથઉપર બાનુ ઝિલ્લાહતરફ તે ઉમરાવનાં કુટુંબે જે અસાધારણ માયા દેખાડીછે, તેનું અહસાન ભુલી જવું જોઇતું નથી. પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે પેલા નીચ ખુનીને મારો જાન લેવાને કેવીરીતે ઉસ્કેર્યો હતો, તે તો તમે હમણાં સઘળું સાંભળ્યુંછે. જો એ સઘળી હકીકત બહાર પાડું, તો તમામ દુનિયામાં તે રશિયન પ્રિન્સને ઝબરી નામો-સીનો બટો લાગે. પણ ટવારિક, હું તેમ કરવાને રાઝી નથી. જે બહાદુર લશ્કરની સરદારી ધરાવવાનું માન હું ભોગવુંછું, તે લશ્કરની ફતેહેથી તેની લશ્કરી આબરૂ ધુળ મળી ગઇછે; અને એજ સઝા એને પુરતીછે. હવે ડીમેટ્રિયસ બારતીનાબાબમાં આપણે એને શિક્ષા કરવાનેબદલે ઉદાર દેલથી એની કસુર મુઆફ કરી, તે બુઝુર્ગ ઉમરાવ અને તેનાં કુટુંબે માબાપવગરની ઝિલ્લાહતરફ જે માયા તેઓએ દેખાડીછે, અને જેમાટે આપણે તેઓનાં અહસાનમાં હાલ છૈયે, તેનો બદલો વાળી આપીશું. તમે બેસો, અને તે ઉમરાવઉપર તેના છોકરાની લુચ્ચાઇનો તમામ અહવાલ, અને તેમાં તે કેવીરીતે નાસેપાસ થયોછે, તે લખી કાહાડો."

પોતાના કાકાનો હુકમ ટવારિકે તરત બજાવ્યો, અને જ્યારે તે પુરૂં થયું, ત્યારે ઓમરે પોતાના મુખ્ય એડી-કાંગને બોલાવીને કહ્યું, "સવારના આફતાબ તલુ થતાંજ તમો બંધવા ડીમેટ્રિયસને, આપણા બે સેપાહોના એક રેસાલાસાથે લઇ રાડૉવાન ઉપડી જાજો. એને તેના બાપને સ્વાધિન કરજો,—અને તેજ વખ્તે આ કાગળ પણ તેવણને આપજો. ડીમેટ્રિયસનીસાથે તેનાં દુષ્ટ કર્મમાં જે મળતિયાઓ હતા, તેઓને વાલાશિયાની હકુમત-માંથી હાંકી કાહાડજો, અને તેઓને જણાવજો, કે જો ફરીથી તેઓ ટર્કિશ ઝમીન-ઉપર પગ મેળતાં પકડાશે, તો ધારામાં જે સખ્તમાંસખ્ત સઝા ફરમાવેલી હશે, તે તેઓને કરવામાં આવશે."

હજીતો ઓમર પોતાનું બોલવાનું પુરૂં કરી રહ્યો નહીં, તેટલાં બીજો એડીકાંગ ઓરડામાં દાખેલ થયો. અને કાંઇ કહ્યું, તેઉપરથી જણાયું, કે જ્યારે ડૅનિયલ લૅમબર્ગને ધર્મશાળામાંથી શેહેરમાં કોઈ સલામત જગ્યાએ કેદ કરવામાં લઈ જતા હતા, ત્યારે ઉમરાવના પેલા બુઢ્ઢા નૌકરે તેને ઓળખ્યો, અને તરતજ ઝાહેર કર્યું, કે જે લુચ્ચાએ ઑટૉમન જનરલનો જીવ લેવાનો કસ્દ કીધો હતો, તે તો ઉમરાવના બેટાની નૌકરીમાં હતો.

આ હકીકતથી તેઓએ વધારે જુસ્તોજુ કરવાની પાશાને અને ટવારિકને ઝરૂર જણાઇ; અને તેટલામાંટે ડીમેટ્રિયસને પાછો ઓમરનીહઝુરમાં લાવવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો. પોતાને ઉંચી પદવીના જાણીતા ઓમરનીસાંમે લાવેલો જોઇ તે ઉમરાવઝાદો ધ્રુજવા લાગ્યો; કારણકે તેને સારીરવેસે ખબર હતી, કે તેણે જે ઝુલમઝાસ્તી ઝિલ્લાહઉપર ગુજારી હતી, તેનેમાંટે મોતની શિક્ષાવટીક કરવાની સત્તા પાશા ધરાવતો હતો. માંટે જ્યારે તેને ડૅનિયલ લૅમબર્ગમાંટે પુછવામાં આવ્યું, ત્યારે તેણે પોતાનાં મનનું સાવધપણું ખોવાવગર હેમતથી તે વાતની ના પાડી, અને જાણીજોઇને એક ખુનીને પોતાની નૌકરીમાં રાખવાના વિચારનેજ ધિક્કારી કાહાડયો. તેને તેનીસાથે અવલમાં કેવીરીતે પિછાણ થઈ હતી; અને તેને શા સબબસર પોતાની નૌકરીમાં રાખ્યો હતો, તે સઘળી વાત ખોલાસાવાર કહી સંભળાવી. આ વાત તરતજ સાચી માનવામાં આવી,—કારણકે જોકે ડીમેટ્રિયસે એક ખોટું કામ તો કર્યું હતું, છતાં તે ખુનજેવું અતિ પાપી કર્મ કરવાને કોઇને ઉસ્કેરે, એ બનવાજોગ નહતું. ઓમરે તેને પોતાનીહઝુરમાંથી પાછો મોકલ્યો,—અને પછી તે અને ટવારિક પોતપોતાના ઓરડામાં આરામ કરવાને ગયા.

હવે આપણે પાછા ડૅનિયલ લૅમબર્ગનું શું થયું, તે જોઇએ, કે જેને વડા સેનાધિપતિએ વાજબીરીતે મોતની સઝા ફરમાવી હતી. તેને ધર્મશાળામાંથી એક જગ્યાએ લઇ ગયા, કે જે ગામની પાદરે આવેલી હતી. આ જગ્યા એક કામચલાઉ કેદખાનાંતરીકે વપરાતી હતી. જ્યારે ગુનાહગારોને શિક્ષા કર્યામાં આવતી, ત્યારે તેઓને પ્રગણાંનાં મઝબુત બંદીખાનાંમાં લઈ જવાઆગમચ આ કામચલાઉ કેદખાનાંમાં પુરવામાં આવતા હતા. આગળાં એક પ્રકરણમાં એવાંજ એક ઝમીનનીઅંદર બનાવેલાં મકાનબાબે વાંચી ગયા છૈયે, કે જેમાં ટવારિક અને તેનો ઘોડો ગગડી પડયા હતા, અને જેથી તે રશિયનોના હાથમાં પેહેલીવાર પકડાઈ ગયો હતો. આ કામચલાઉ બંદીખાનું કાંઇજ નહીં, પણ ફકત ખોદી કાહાડેલો આસરે ચૌદ "ફીટ" ઉંડો એક ચોરસ ખાડો હતો—તેનીઉપર લાકડાંનું એક મઝબુત અણિયાળું છાપરૂં હતું—તેમાં દિવસે ઉજાસ પડવામાંટે, અને દિવસે તેમજ રાત્રે હવા આવવામાંટે એક ન્હાનું બાકોરૂં રાખેલું હતું. તેને એક ચોરદરવાઝો હતો, કે જેવાટે એક નીસરણીથી નિચ્ચે ઉતરાતું હતું: પણ જ્યારે ડૅનિયલ લૅમબર્ગને આ ખાડામાં પુરવામાં આવ્યો, ત્યારે તે નીસરણી ઉપર ખેંચી લેવામાં આવી હતી, અને તે ચોરદરવાઝાને અગડો દેવામાં આવ્યો હતો. તેઉપરાંત વળી એક ચોકીદાર તે દરવાઝાઆગળ ભરેલી બંદુકસાથે પહેરો ભરતો હતો; અને આ સઘળાંઉપરથી જણાશે, કે તેમાંથી છટકવું, એ કદી ન બનવાજોગ હતું. એવોજ વિચાર જેઓએ તેને આ બંદીખાનાંમાં પુર્યો હતો, તેઓનો પણ હતો: અને તેવા વિચારથીજ તેનાં શરીરઉપર કોઈ પણ જાતની બેડી ઠોકવામાં આવી નહતી.

રાત અંધારી કીલિયાન હતીઃ નહીં માહાતાબ પ્રકાશતો કે નહીં તારા; અને ડૅનિયલ લૅમબર્ગે પોતાને કાળાં ભિંટ અંધારાંમાં જાણે પોતાને દટાયલો જોયો. છાપરાંની જે બાજુએ ચોરદરવાઝો હતો ત્યાં, તથા કેઇકેઇવાર આખાં છાપરાંનીઆસપાસ ચોકીદાર પહેરો ભરતો હતો, તેનાં ચાલવાનો એકસરખો આવાઝ તેને કાને પડતો હતો, તેમ જો નહતે, તો ત્યાં ભયંકર એકાંતપણું લાગતે—આ સેપાહનાં પગલાંના આવાઝથી એમ જણાતું કે, નઝદીકમાં કોઇ આદમજાતછે, અને ને ખ્યાલથી આ કંગાળ બંદીવાનને એક જાતનો સધિયારો મળતો હતો.

પણ વખ્ત જતે આ સધિયારાથી તો ઉલટી તેને દેલગીરી ઉપજવા લાગી; તે મનથી વિચારવા લાગ્યો, કે આવી માણસાઇ સોબત પાસે નહતે, તો ઘણું સારૂં; તે વમાસવા લાગ્યો, કે જો તદ્દન એકલોજ હતે, તો ત્યાંથી નાસી જવાની કોશેશ તે કરતે. પણ તે ચોકીદાર ત્યાં હોવાછતાં ત્યાંથી નાસી જવાની આ કોશેશ તે કાં ન કરે? તેને આવતી કાલે મરવાનું તો છેજ—તેને ફાંસીની ટેપ તો મળી ચુકીજ હતી—અને તેની ખાતેરી હતી, કે જે ગુનાહો તેણે કીધા હતા, તેતરફ જોતાં તેનીતરફ હવે કદી પણ દયા બતલાવવામાં આવશેજ નહીં. હા—તે છટકવાની કોશેશ કરશે! જો તેમાં તે ફતેહ પામ્યો, તો ફરી એકવાર છુટાપણું મળવાથી, એકવાર પાછી તાઝી હવા દમમાં લેવાથી, તેને કેટલી ખુશહાલી ઉપજશે—પછી તે તેને ગમશે, ત્યાં જવાને શકિતવાન થશે! પણ જો આ યત્નમાં તે નિષ્ફળ થયો, તો હમણાંનાંકરતાં કાંઇ વધારે ખરાબ હાલત તો તેની થવાનીજ નહતી.

આવાઆવા વિચારો તે ગુનાહગારનાં મનમાંથી તેનાં કેદ થવાપછી અર્ધોક કલાકસુધી આ વખ્તે પસાર થતા હતા. એક વખ્તે તેણે નાસવાનો ઠરાવ કર્યો, તો તે કેવીરીતે પાર ઉતારવો, તેવિષે પોતાનાં મનમાં ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. તે ગોઠવણ શું, તે પણ તેણે પોતાનાં મનમાં નક્કી કીધી. આપણે અત્યારઆગમચ જણાવી ગયા છૈયે, કે આ ખાડો ચૌદ "ફીટ" ઉંડો હતોઃ તેની દીવાર કોઇ જાતની મટોડીથી ચીણી લેવામાં આવેલી હતી, કે જે ત્યાં સળગાવ્યામાં આવેલાં બળતાંનેલીધે જોઇએએવી કઠણ થયેલી હતી. જોકે કઠણ તો હતી, તોપણ ગમેએવાં બુઠાં હથિયારવડે તે ખણી શકાય, એટલી નર્મ હતી—જો કોઇ જાતનું હથિયાર આ કામમાટે મળી જાય તો, લૅમબર્ગે પોતાના હાથો લંબાવી ત્યાં શોધવાનાં ફાંફાં માર્યાં; અને તરતજ તેના હાથમાં આસરે છ "ઇંચ" લાંબો, અને લગભગ એક "ઇંચ" વ્યાસનો પાતળો લાકડાંનો કટકો આવી ગયો. ત્યાં સળગાવવામાં આવેલાં બળતણમાંનો બાકી વધેલો તે એક ટુકડો હતો; તે થોડો બળવાપછી બુજાવી નાખેલો હોવાથી તેનો એક છેડો અણીવાળો, તેમજ વળી ઘણો કઠણ પણ થયેલો હતો. આ હથિયાર લઇ તે પોતાને કામે વળગ્યો.

પ્રથમ તો લૅમબર્ગ ઉભીનેઉભી બે લાઇનામાં બાકોરાંઓ ખણવા લાગ્યો, તે એટલાં મોટાં, કે તેમાં તેના પગો જાય, અને તે ઉભો રહી શકે. આ બાકોરાંઓથી ઉપર જવાઇ શકાયએવો એક દાદરજેવો થયો; આ બાકોરાંઓ તેણે ચોરદરવાઝાની બરાબર ઉભી લીટીઓમાં પાડયાં હતાં. આ ખોદકામ તેણે અર્ધા કલાકમાં પુરૂં કર્યું.

થોડીકવાર થાક ખાવાપછી, જે બાકોરાંઓ તેણે આ ઝમીનહેઠલ ખાડામાં પાડયાં હતાં, તેવડે ડૅનિયલ લૅમબર્ગે ઉપર ચઢવા માંડયું. ઉપર આવ્યાપછી જે ઠેકાણે ઝમીનનીઆગળજ

તે ચોરદરવાઝો આવેલો હતો, ત્યાં પોતાનો હાથ જાયતેવું બાકોરૂં કોતરવા માંડયું. રખેને તે ચોકીદારનું ધ્યાન ખેંચાય, માટે તે હવે અતિશય ચોકસાઇથી કામ કરવા લાગ્યો. તે ઘણુંજ ધ્યાનથી ચોકીદાર કયાં ચાલતો હતો, તે તપાસતો રહ્યો: જ્યારે તે પહેરાગીર પેલાં બાકોરાંઆગળ આવતો, કે લૅમબર્ગ એક પૂતળાંનીપેઠે થંભ ઉભો રેહેતો. આખરે તે આરપાર કોતરાઇ રહ્યું. તેમાંથી તેનો હાથ બહાર નિકળી શકેએટલું મોટું તે હતું; હવે તે પહેરાગીરનો તે છાપરાંનીઆસપાસ આંટો મારી આવવાનો વખ્ત આવે, તેટલાં થોભ્યો. જેવો તે ગયો, કે લૅમબર્ગે પોતાનો હાથ બહાર કાહાડી, ચોરદરવાઝાનો અડગડો શોધવા માંડયો. જે આખરે તેના હાથને લાગ્યો—અને તેથી તેનાં દેલમાં ખુશહાલી ઉપજી.

પણ બાકોરાંઓમાં પોતાના પગો ખોસીને ઘણો વારસુધી ઉભા રેહેવાનેલીધે, તથા વળી એક હાથે માથાંઉપર છાપરાંનો એક આડો ભારવટિયો પકડી ઉભો હતો, અને બીજે હાથે ખોદકામ ચલાવતો હતો, તેથી તેનું આખું શરીર અકડી ગયું હતું, તેટલાંમાટે ફરી એકવાર તેને નિચ્ચે ઉતરવાની, અને ઝમીનઉપર આસાયશ લેવાની ફરઝ પડી. ઓહો! જો તે છટકી જવા પામે! તો તેણે પોતાનાં મનસાથે પાકો ઠરાવ કર્યો, કે પોતાનું વેર લેવાની તે હરગેઝ ફરીથી તજવીઝ કરશે નહીં! બલકે તેથીઉલટું, તે કોઇ પારકાં દેશમાં નાસી જશે, અને કદી ફરીથી તે સુલતાની હકુમતતળેના દેશમાં પગ મુકશે નહીં! તેણે કયાં જવું? તેણે પાછા વિયેના જવું? હા:—અગર તેમ નહીં, તો બર્લિનની મુલાકાતે જવું—અથવા તેમબી નહીં તો પારિસ ઉતરી પડવું? એક ભુખેમરતા વેરાગીનીપેઠે જો તેને આખે રસ્તે ફસડયાં મારીને પણ ચાલવું પડે, તો તેની પણ ચિંતા નહીં, પણ જવું!—ગમે તેમ થાઓ, પણ જે બિહામણું મોત તેનીસામે ડોળા ગુરકતું હતું, તેનાંકરતાં તો ભલું!

આવાઆવા વિચારો કરતો પા કલાકથી પણ વધુ વખ્ત તે કંગાળ ત્યાં પડી રહ્યો; અને પછી પાછો પોતાનું ધારેલું કામ પાર પાડવાના વિચારથી ઉઠી ઉભો થયો. ખાડાની ભીતની મટોડીમાં પાડેલાં બાકોરાંની મદદવડે તે એકવાર ફરીથી ઉપર ચઢયો; પોતાનો હાથ ઉપલાં બાકોરાંમાંથી બહાર કાહાડી તે અડગડો ખસાડવાની કોશેશ કીધી, પણ જોકે તેણે તે પા "ઇંચ"જેટલો પણ ખસાડયો નહીં, છતાં તે તેના કિટાઇ ગયેલા નકુચાંમાં ઘસાઇને ખરરખરર આવાઝ કરવા લાગ્યો, જેથી લૅમબર્ગ જબરી ધાસ્તી ખાઇ થરથર કાંપવા લાગ્યો; તે બ્હીધો કે રખેને તે આવાઝ ચોકીદારે સાંભળ્યો હોય. ખરેખર ચોકીદારના કાનઉપર પણ કાંઇ આવાઝ આવ્યો હતો ખરો, કેમકે તે એકદમ થંભ થઇ ઉભો, ને કાન દઇ પાછો સાંભળવા લાગ્યો. એક "મિનીટ" થોભીને કશું ન સાંભળવાથી તેણે પાછું આગળનીપેઠે ચાલવા માંડયું—અને તેથી લૅમબર્ગનો બંધાઇ ગયેલો દમ પણ પાછો ચાલવા લાગ્યો.

બંદીવાને પોતાનું કામ પાછું શરૂ કર્યું: પણ હવે તે ઘણીજ ચોકસાઇથી કરવા લાગ્યો. ફકત એક બાલબાલજેટલો તે અડગડો ખસાડતો. તેને તેમ કરવાને ઘણોજ થોડો વખ્ત મળતો, કારણકે વળી ચોકીદાર સાં પહેરો ફરતો આવતો, કે જેથી લૅમબર્ગને પોતાનો હાથ માંહે પાછો ખેંચી લેવો પડતો. આમુજબે બીજો અર્ધો કલાક નિકળી ગયો: પણ જ્યારે આખો અડગડો નકુચામાંથી બહાર ખેંચી કાહાડવામાં આવ્યો, ત્યારે આ કંગાળના દેલમાં ખુશહાલીની ધ્રુજરી થવા લાગી, કારણકે તે જાણતો હતો, કે તેનાં નાસી જવાની અડચણમાંની અર્ધીમાં તો તે ફાવ્યો હતો.



(ચિત્ર ૧૩ મું.) "પણ તેજ ઘડિએ 'લાઇટ' ઘોડેસવાર રીજ્મીટ તેઓનીવચ્ચે પોતાના ઘોડાઓ દોડાવી લાવી." (પાનું ૨૨૬ મું.)

કીધા. તરતજ લૅમબર્ગને જણાયું, કે તેની પુઠ પકડવામાં આવી હતી; અને આહા! ધાસ્તી અને દુઃખનેમારે તેણે કેવી ઝડપથી દોડવા માંડયું! આખી ઝેંદગીમાં તે કોઈ વાર આ-પ્રમાણે જીવ લઈ ઝડપમાં દોડયો ન હશે! છતાં તેને જણાયું, કે તેનો પકડનાર તેનીપુઠે ઘણો નઝદીકનેનઝદીક આવતો જતો હતોઃ હવે પોતાનો સલામતીમાટે તેણે કાંઈ કરવુંજ જોઇએ! તે પછવાડે દોડનાર કોઇજ નહીં, પણ તે ચોકીદારજ હતો, તે તો તેની ખાતેરી હતીઃ તેને ખબર નહતી, કે તે પહેરાગીરે પોતાની બંદુક તો ફેંકી દીધી હતી—ડૅનિયલ એમજ સમજતો હતો, કે દોડતાંદોડતાં તેણે તે પાછી ભરી હતી; કાંઇ નહીં તો તેનીપાસે તલવાર તો હશેજ, અને પોતે તો કશાં પણ હથિયારવગરનો હતો, એમ તે ધારતો હતો; અને વળી ખુન કરવાસેવાય બીજી બાબતમાં તો ડૅનિયલ લૅમબર્ગ પાકો હિચકારો હતો—ખુન કરવું એ પણ એક હિચકારાનુંજ કામછે, અને જોકે તે જીવઉપર હમણાં આવેલો હતો, છતાં પાછાં ફરીને તે પહેરાગીરસાથે લડવાની તેનામાં હેમત નહતી!

તે પાપીએ પોતાની જમણીગમ જોયુંઃ તેનાં જોવામાં ત્યાં એક ખાઈ આવી—તે પહોળી હોવાથી કુદી જઇ શકાય એમ નહતું—વળી તે કેટલી ઉંડી હતી, તેની પણ તેને માહેતી નહતી—પણ જો તે તેમાંથી જાનવરનીપેઠે પોતાના હાથો અને પગોઉપર ચાલી જાય, તો કદાચ આવાં અંધારાંમાં તે છટકી જવા પામે. તેણે પાછી પોતાની ડાબી બાજુ-તરફ જોયુંઃ—ત્યાં પણ એક ખાઈ હતી, અને સાંમી પારે તો એવું અંધારૂં હતું, કે જાણે એક કાળી ભીત ઉભી કીધી હોય. પણ ચોકીદાર તો તેની વધારેનેવધારે નઝદીક આવતોજ ગયોઃ તે જોઈ તેણે ખાઇમાં ભુસ્કો માર્યો—અને તરતજ તેમાંનાં પાણી તેનાં માથાંઉપર ફરી વળ્યાં. તે પાછો ઉપર આવ્યો—તે પોતાની ઝેંદગીનેમાટે તે પાણીની શેરમાં અવળાં મારવા લાગ્યો—ફરીથી એકવાર પાછો ડુબી ગયો—તેના કાનમાં સુણસુણ સુણસુણ આવાઝ થવા લાગ્યો, અને આ વખતે તેની ઝેંદગીના સઘળા મુખ્ય બનાવો એક નાટકના દેખાવનીપેઠે તેનાં મગઝમાંથી એક વિચારનેવેગે પસાર થઈ ગયાઃ—અને પછી તે બીહુશ થઈ ગયો.

પણ તે પાપીનાં નસીબમાં આ ખાઇમાં મરવાની સરજત નહતી. જોકે આવે મોતે મરવું, એ પણ ભારે કમકમાટભરેલું અને ધિક્કારવાજોગ હતું; તોયે તેના નસીબમાં હજી વધારે કમકમાટભરેલે અને હજી વધારે ધિક્કારવાજોગ મોતે મરવાનું સરજેલું હતું. જ્યારે તે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને જણાયું, કે તેને તેના ડગલાના ગળેબંધમાંથી પકડીને એક મઝબુત હાથ ઝમીનઉપરથી ઘસડી જતો હતો. બનેલા બનાવનું સ્મરણ તેને ધીરેધીરે થવા માંડયું; સર્વે બાબતની તેને સમજ પડી ગઇ; અને પોતે કેવી ધાસ્તીભરેલી હાલ-તમાં આવી પડયો હતો, તે જ્યારે તેને પોતાના હાથો અને પગો મઝબુત બાંધેલા જોયા, ત્યારે તરત સમજી ગયો. તે પહેરાગીરે તેને ખાઇમાંથી બહાર ખેંચી કહાડયાપછી, તેનાં મુશકો બાંધીને, આપ્રમાણે પાછો બંદીખાનાંતરફ ઘસડી જતો હતો.

આખરે બંદીખાનાંઆગળ તેઓ આવી પહોંચ્યાઃ તે પહેરાગીરે આ વખતે તેને દાદર મુકી તેઉપરથી ઉતારવાજેટલી પણ તસ્દી લેવાનું નામુનાસેબ ધાર્યું; પણ પેલા ચોરદરવાઝા-માંથી નિચે સેરવી દીધો—તો જોકે તેમ કરતાં તેણે કોઇ પણ રીતે વગર કારણનું ઘાતકી-પણું, કે ગુલ્મ ગુજાર્યો નહીં. જ્યારે લૅમબર્ગ પાછો તે ભોંયરાંનાં કેદખાનાંને તળિયે આવી

પડ્યો, કે મનનાં દુ:ખથી પીડાઇને ભારે શોકનો ધીમો આવાઝ કાંહાડવા લાગ્યો; તેણે પોતાનાં માથાંઉપર પાછું તે ચોરફાલકું ઢંકાતું તથા તેનો અડગડો પાછો દેવાતો સાંભળ્યો.

આમુજબે થોડા કલાકો નિકળી ગયા;—પોતાની પીઠઉપર ચત્તો પડીને આ કંગાળ તે અણિયાળાં છાપરાંનાં મથાળાંમાંથી સવારનું ઝાંખુ અજવાળું જોતો હતો, સિવાજ તેણે ચોરદરવાઝાનીઆગળ માણસોનાં પગલાં અને બોલવાનો સાદ સાંભળ્યો. સવાર પડવા માંડ્યું હતું: અને તે છાપરાંનાં હવા આવવાનાં બાકોરાંમાંથી તે સવારનું ઝઝકળું જોઇ શકતો હતો.

તે ફાલકું ઉઘડ્યું—નીસરણી નિચ્ચે ઉતારવામાં આવી:—તેવારે બે સેપાહો અંદર ઉતર્યા—અને તે બંદીવાનના હાથોપગો છોડી નાખ્યામાં આવ્યા. ફરી હાથો બાંધવામાં આવ્યા, પણ આ વેળા તે તેની પીઠપછવાડે બાંધવામાં આવ્યા. તેને તે નીસરણીઉપર ચઢાવ્યામાં આવ્યો—પણ ઘણાંક કલાકોસુધી તરબોર થયેલાં કપડાંમાં પડી રેહેવાનેલીધે તેનાં શરીરનાં સાંધેસાંધા ઠંડીથી અકડી ગયા હતા, જેથી તે નીસરણીઉપર ચઢી પણ શક્યો નહીં. ધ્રુજતો અને થથરતો—તેના દાંતો કચકચતા—લૅમબર્ગને ગામની પાદરે જ્યાં થોડાંક ઝાડો આવેલાં હતાં, ત્યાં લઇ જવામાં આવ્યો; ત્યાં રેહેવાસીઓનાં ટોળેટોળાં ઉભેલાં તેનાં જોવામાં આવ્યાં, કે જેઓ તેને ફાંસી દેતો જોવામાટે ત્યાં ભેગાં થયાં હતાં, તેણે હેમત દેખાડવાની મતલબથી ઘણો વિક્રાળ દેખાવ કરવાની તજવીઝ કીધી; તેમાં તે ફાવ્યો નહીં. તે તદન નાસેપાસ થઇ ગયો હતો—કંગાળ બની ગયો હતો—ઘણોજ કંગાળ—યા ખુદા, કેવો કંગાળ!

એક પાદરી તેનીઆગળ આવ્યો: પણ તે પવિત્ર પુરૂપના ઉપદેશોઉપર તેણે કશું લક્ષ દીધું નહીં, તેના દેલાસાનાં સુખનોના ઉત્તરોવટીક દીધા નહીં: તે પોતાની કંગાળિયતમાં બેભાનજેવો થતો જતો હતો. દોરડાંનો એક ફાંસો તેનાં ગળાંમાં નાખ્યામાં આવ્યો: અને બીજો છેડો એક પણ પાંદડાંવગરનાં અને સુકાઇ ગયેલાં એક ઝાડની ડાળીઉપર ફેંકવામાં આવ્યો, કે જે ઝાડ વિજળી પડવાથી મરીને કરમાઇ ગયું હતું. આહા! આવા એક માણસને ફાંસી દેવામાંટે ઝાડ પણ તેવુંજ ધાસ્તીભરેલીરીતે બરાબર લાયક હતું! ઇશ્વરી શ્રાપ તે ઝાડ અને માણસ બંનેઉપર ઉતરેલા હતા! વનસ્પતિ દુનિયાની તે મરી ગયેલી વસ્તુ માણસની દુનિયાનાં મરણ પામેલાને લેવાની હતી!

ફાંસી દેવાનાં કામઉપર ચોકાસી રાખવાને જે અમલદારને નેમવામાં આવ્યો હતો, તેને એશારત કીધી; કારણકે આ ડરામણો દેખાવ જોવાને નહીં ઓમર પાશા કે નહીં ટવારિક હાઝર હતા: (જુઓ ચિત્ર ૧૫ મું.) ગુંગળાવીને મારી નાખનારાં તે દોરડાંના છેડા ખેંચીને તે ગુનાહગારને ઉપર લટકાવી દેવામાં આવ્યો—તે સુકાઇ ગયેલી, પાંદડાં વગરની, વિજળીથી મરી ગયેલી ડાળીઉપર ઑસ્ટ્રિયન હાકેમનો બેટો પોતાની બદચાલો અને ગુનાહોનેલીધે લટકતો થયો! ત્યાં જોવા ન ગમે એવી ખેંચતાણો વચ્ચે નિર્દોષ, ખુબસુરત અને પાક સલિમાના પાપી ખુનીએ પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો.





પ્રકરણ ૩૪ મું.

ઝુઆવ.

આપણે પાછા ક્રિમીયાતરફ જઇશું. બાલાકલાવાની લડાઇ, કે જેમાં મિડની હૅઝલઉડ ઝખ્મી થઇ પડયો હતો, અને જે વખ્તે તેની જીંદગી જે જગ્યાએ આ ઇંગ્રેજ અમલદાર પડયો હતો, ત્યાં ઉદાર દેલના ઍડ્રિયન ડેલાંશીની વખ્તસરની મુલાકાતથી બચવા પામી હતી, તેનીપછી દશ દહાડા વહી ગયા હતા.

બ્રિટિશ છાવણીથી બની ગયેલાં કંતાનનાં ગામમાંના એક તંબુમાં જો આપણે ડોકયું કરી જોશું, તો ત્યાં આપણને મેજર હૅઝલઉડ એક ખાટલીઉપર લાંબો થઇ પડેલો નઝર આવશે. જે ખરી કસોટીથી તેનાં શરીરને ખમવું પડયું હતું, તેથી તેનો ચેહેરો ફિક્કો મારી ગયેલો હતો; તેનું બદન તદન નાતવાન થઇ ગયું હતું. તેના ડાબા હાથમાં એક ગોળી પેવસ થઈ હતી; અને જોકે તેથી તેનો હાથ કાંઇ ચીરાઈ ગયો નહતો, છતાં તેથી તેને ભારે ઇજા થઈ હતી; તેઉપરાંત તેને તલવારોથી કેટલાક ઝખ્મો થયા હતા—કારણકે મેજર હૅઝલઉડ તે દિને જીવઉપર આવીને લડયો હતો. ગોળી બહાર ખેંચી કાહાડવામાં આવી હતી; અને ઝખ્મોઉપર મલમપટો કરવાથી તેઓ સાજા થવાનાં સારાં ચિન્હો દેખાડતા હતા; પણ લોહી પુષ્કળ જવાથી, તે મોતને કાંઠે આવી પડયો હતો, અને તેથી હમણાં આપણે, તેને જોઇએ છૈએ, તે વેળા ઘણી નબળી અને સુસ્ત હાલતમાં તે પડેલો હતો.

યાદ રાખવું, કે જ્યારે તેને ઉંચકી લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તેને ઍડ્રિયન ડેલાંશીના તંબુમાં લઇ જવામાં આવ્યો હતો, કે જ્યાં પ્રથમ તેની સારવાર કરવામાં આવી હતી; આ તંબુમાં તે રીજમીટના વડા અમલદારની પરવાનગીથી પેહેલા ત્રણ કે ચાર દહાડાઓસુધી તેને રેહેવા દેવામાં આવ્યો હતો. તેને ત્યાં રાખવામાટે ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ પોતાના વડાને "રીપોર્ટ" કર્યો હતો, અને તેને કેવા સંજોગોવચ્ચે મોતમાંથી ઉગારવામાં આવ્યો હતો, તેનું વિગતવાર વર્ણન પણ કર્યું હતું. પણ તેને ત્યાંથી ખસાડવામાં આવે, એટલી શક્તિ જ્યારે હૅઝલઉડને આવી, ત્યારે તેણે પોતેજ પોતાને બ્રિટિશ છાવણીમાં તેના પોતાના તંબુમાં લઈ જવાને અર્ઝ કીધી,—તે અર્ઝ કાંઇ તેણે તે બહાદુર જવાન ફ્રેંચમૅનની પરોણાગત વધારે વખ્ત નહીં ચાખવાની હઠીલી નાખુશીનેલીધે કીધી હતી નહીં, પણ જ્યાં બ્રિટિશ વાવટો ઉડતો હોય, ત્યાં પાછા જવાની, અને પોતાનાં મથકઉપર પાછા ફરવાની આતુરતાનેલીધે હતી. તેને ખમેલાં દુઃખોનેલીધે તે ડેલાંશીના તંબુમાં બે દહાડાઓસુધી બેભાન પડી રહ્યો હતો; અને તેથી તેનો સ્વભાવ અધિરો, ચીડાઉ, અને આકળો બની ગયો હતો. વળી જે ફ્રેંચ તબીબ તેની સારવાર કરતો હતો, તેણે પણ તેને તેની ઇચ્છાપ્રમાણે ત્યાંથી ખસાડવામાટે ભલામણ કીધી હતી, આઉપરથી મેજર હૅઝલઉડને તેના પોતાના તંબુમાં લઇ જવામાં આવ્યો. ડેલાંશી પણ તેનીસાથે ત્યાં ગયો; કેટલાક અમલદાર દોસ્તો તેને ભેટવાને આવ્યા હતા, તેઓને તેને પુછયું, કે તેની રીજમીટનો જે સેપાઇ

તેનું ખાનગી કામ કરતો હતો, તે ક્યાં હતો, પણ તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે જે દહાડે બાલાકલાવાની લડાઈમાં તે પોતે ઝખ્મી થઇ પડયો હતો, તેજ દહાડે તે બાપડો પણ માર્યો ગયો હતો. આઉપરથી ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ તેનો પોતાનો નોકર હૅઝલઉડનાં કામકાજમાંટે સોંપવાને ઘણી આગ્રહથી માંગણી કીધી; અને તેથી મેજરે જોયું, કે તેનાતરફ બતાવવામાં આવેલી આટલી બધી માયાપછી જો તે ના પાડશે, તો તે નમકહરામમાં ખપશે, માટે તેણે તે માંગણી કબુલ રાખી.

આપણે જણાવી ગયા છૈયે, તેમ બાલાકલાવાની લડાઇને દશ દિવસો થઇ ગયા હતા; છતાં નબળાઇથી મેજર હૅઝલઉડ પોતાનાં બિછાણાંઉપરજ પડયો રહ્યો હતો. જે જવાન ઝુઆવ પોતે હૅઝલઉડની ખેદમતમાં સોંપ્યો હતો, તે ઘણો નમકહલાલ, પોતાનાં કામઉપર ઘણો ધ્યાન આપનારો, અને ચંચળ નોકર નિવડશે, એવી ડેલાંશીએ તેને ખાતેરી આપી હતી; અને તેમજ પુરવાર પણ થયું. બીમારને જોઇતી સારવાર કરવામાં ગમેએવી પણ અનુભવી ધંધાદારી "નર્સ" આ ઝુઆવનાકરતાં વધારે હુશિયાર નિવડતે નહીં; આ જવાન ઝુઆવકરતાં વધારે ધ્યાનથી, મેહેનતથી, અને ખંતથી એક ભાઇ પણ તેની સારવાર કરતે નહીં. આખી બ્રિટિશ છાવણી માંદા પડેલા અને ઝખ્મી થયેલાઓથી ઉભાઇ ગઇ હતી; અને કેટલાક ઉંચી પદવીવાળા અમલદારો, કે જેઓ માંદગીથી કે ઇઝા પામવાથી પોતાની ખાટલીઓઉપર પટકાઇને લાંબા થઈ પડયા હતા, તેઓનેમાંટે પણ પુરતી લાયકાતવાળા નોકરો કે તબીબો પુરાપાધરા મળી શકતા નહતા. એટલામાંટે હૅઝલઉડે પોતાને ઘણો નસીબવંત માન્યો હતો, કે તે આ ઝુઆવની કાળજીભરી સંભાળતળે મેલાયલો હતો; પણ તે આ બાબતવિષે ઝાઝી દરકાર કરતો જણાતો નહીં હતો—તો જોકે આવો ઉપયોગી, આવો મમતાવાળો, અને આવો હુશિયાર એક ખેદમતગાર તેની સેવામાં રોકવામાંટે તેણે ખચિત ઍડ્રિયન ડેલાંશીનો ઉપકાર તો માન્યો હતો.

જોકે હૅઝલઉડના ઝખ્મોમાં સારો સુધારો થતો જતો હતો, તોયે તેઓ એવા પ્રકારેના હતા, કે તેઓની ચાલુ માવજત અને સંભાળ લેવાની આ નોકરને ફર્ઝ પડતી હતી. દહાડામાં એક વાર—અને તે પણ ફક્ત એક "મિનીટ"—એક ઇંગ્રેજ "સરજ્યન" બીમાર કેમછે, તે જોવામાંટે તેના તંબુમાં ફેરો મારી જતો:—કામ એટલું બધું હતું, બીમારોની સંખ્યા એટલી મોટી હતી, કે પોતાને હાથે તે ઝખ્મોનો મલમપટો કરવાની પણ તે તબીબને ફોરસત નહતી: તે તો ફક્ત શું કરવું, કેમ કરવું, તે સમજાવીને ત્યાંથી ચાલતી પકડતો; અને તે સર્વેનીઉપર સારીરીતે અમલ થવાઉપર હૅઝલઉડની સલામતીનો આધાર હતો. આઉપરથી જોકે મેજર પોતાના આવા સરસ ખેદમતગારતરફ બીદરકાર હતો, તોયે તે ઝુઆવની માયાભરી સેવાનો લાભ આ પટકાઈ પડેલા અમલદારને પુરેપુરો મળ્યો જતો હતો. દરરોઝ વળી, ઍડ્રિયન ડેલાંશી પોતે પોતાના પ્યારના આ ઇંગ્રેજ હરીફની મુલાકાતે આવતો, કે જે હરીફ બનેલા સંજોગોથી હાલમાં તેનો એક દોસ્ત થઈ પડ્યો હતો: પણ ઇંગ્રેજ "સરજ્યન"નાકરતાં દરરોઝ વધુનેવધુ વખ્ત તે આ ઝખ્મી થયેલા મેજરનીઆગળ ગાળતો; વળી તે પોતાનાજ ભંડારમાંથી કેટલીક ઝરૂરજોગી વસ્તુઓ પોતાનીસાથે લેતો આવતો, કે જેમાંટે બ્રિટિશ લસ્કરનાં દવાખાનાંનાં તેમજ મોદીખાનાંનાં ખાતાંઓ ઘણાંજ હાલહવાલ હતાં. કાંઈ પણ ઝરૂરજોગી વસ્તુ ત્યાં મળી શકતી નહતી.

અત્રે થોડોક ખોલાસો કરવાની અગત્યછે. આ ઝુઆવ રીજમીટો પ્રથમ ફ્રેંચ હકુમતતળેના આલજીરિયાનાં સંવસ્થાનમાં ઉભી કર્યામાં આવી હતી, અને તે વખ્તે એવો વિચાર રાખ્યામાં આવ્યો હતો, કે તેઓમાં સઘળા ત્યાંના આફ્રિકન હબ્શી દેશીઓનેજ દાખેલ કરવા. પણ ઘણાક સબબોનેલીધે, કે જે અત્રે દરસાવવાનું કામ આપણું નથી, આ યોજના ધાર્યાજેટલી પાર પડી નહીં; અને તેઉપરથી આ ઝુઆવ રીજમીટોમાં જવાન ફ્રેંચમેનોની મોટી સંખ્યાને દાખેલ થવામાટે ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. હવે આ જવાન ઝુઆવ, કે જેનું નામ ગસટેવ હતું, તેનેમાટે ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ હેઝલઉડને એમ જણાવ્યું હતું; કે તે ફ્રેંચ દેશી હોવાથી આ ઝુઆવ રીજમીટમાં દાખેલ થવા પામ્યો હતો. ખચિત, જોકે તે ઉમરે ઘણો ન્હાનો હતો—તોયે પૂર્વતરફ આવવાઆગમચ તેને આફ્રિકાની ગર્મ હવાનો કેટલોક અનુભવ થઈ ચુક્યો હતો, કે જે ત્યાંનાં તડકાંથી સ્હેજ સામળો મારી ગયેલો તેનો ચેહેરો દેખાડી આપતો હતો. તેનેવિષે બોલતાં આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએછે, કે તેની વય આસરે વીસ વર્ષોની જણાતી હતી: તેનાં મ્હોંડાંઉપર ઝીણીઝીણી, કાળી મુછ ફુટી નિકળેલી હતી, તેસિવાય દાઢી કે થોભાજેવું બીજું કશું નહતું; તેનો ચેહેરો ઘટમદાર, અને સરખો હતો; તેના બાલ કાળા હતા, અને તેવીજ કાળા રંગની આંખો પણ હતી, કે જેઉપર લાંબાં કાળાં પાંપણો હતાં. સાધારણ ઉંચાઇકરતાં તે સ્હેજ નિચો હતો, અને તેનું શરીર પાતળિયું હતું, તો જોકે ઝુઆવ રીજમીટનો ઢીલોઢચ પુશાક પેહેરેલો હોવાથી તેનાં શરીરની સુંદર કાંતીનો બરાબર ખ્યાલ આવતો નહતો. તોયે જો તે દેલબેસતાં કપડાં પેહેરે, તો તેનું સુંદર શરીર કેવું શોભિ નિકળે, તે એક અનુભવી જોનારથી છુપું રેહેતું નહતું.

જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ જો ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ ઉદાર દુરંઅંદેશી વાપરી નહતે, તો મેજર હેઝલઉડના તંબુમાં જોઇતી વસ્તુઓની મારામાર થતે, તેબી વળી કાંઇ મોજશોખની વસ્તુઓજ નહીં, પણ એક બીમારને જોઇતી ઝરુરિયાત વસ્તુઓનીવટીક. છેલ્લા બે કે ત્રણ દહાડા થયા ધોધમાર વરસાદ વરસતો હતો; અને જો આ ભલા ફ્રેંચ અમલદારે લોખંડનો એક ખાટલો તરતાતરત મોકલી આપ્યો નહતે, તો હેઝલઉડની રજાઇ પાણીથી પચપચતી ઝમીનઉપર પડી રહી હતે. વળી તેણે પોતાના તંબુમાંથી ઉંચકીમેલી શકાય, એવી સગવડભરેલી એક સગડી પણ પુરી પાડી હતી, કે જેઉપર તે ઝુઆવ પાણી તાતવતો, કે ખુરાક પકાવતો. "વાઇન," સુકો મેવો, સારા ઘઉંનું પાઉં, તાઝું ગોસ્ત, અને બીજી તરેહવાર સુખાકારીની ચીઝો ઍડ્રિયને પુરી પાડી હતી—અને તેઉપરાંત ઘાનું કપડું, પાટાઓ અને દવાવટીક પોતાનાં લશ્કરમાંથી તે લાવી તૈયાર રાખતો હતો, કેમકે બ્રિટિશ લશ્કરી દવાખાનું તો ઘણુંજ કંગાળ હાલતમાં, અને અપુર્ણું હતું. એક અનુભવી "સરજ્યન"નાજેવી સફાઈથી ગસટેવ ઝખ્મોઉપર પાટા બાંધતો; બરાબર ઠરાવેલે ચોકસ વખ્તે તે દવાના ભાગ પાતો; તે બીમારનું બિછાણું અને તકિયાહ એવીતો માયાથી ગોઠવતો, કે એક બેહેનવટીક તેવી માયા દેખાડી શકે નહીં—અને પોતાનાં બીમારનાં સુખ અને સગવડનેમાટે તે એટલીતો કાળજી રાખતો, એવીતો પોતાનાં કામમાં ચપળાઇ દેખાડતો, દરેક ન્હાનીસરખી બાબતનેમાટે એટલીતો ચોકસાઈ રાખતો, કે તેમ એક કળવાયલી "નર્સ" પણ દેખાડે નહીં. વળી તે સિફતી

હૅઝલઉડનેમાંટે એવોતો સરસ અને સ્વાદિષ્ટ ખુરાક પકાવતો, કે બિમારીનેલીધે તેની ભૂખ ગમેએવી મરી ગયેલીછતાં, તે ખાવાને લલચાતો ;, અને તે ખુરાક એવી સારીરીતે તેનીસાંમે પીરસતો, કે મેજર હૅઝલઉડ એક લશ્કરી છાવણીની હાડમારીમાં પડેલોછે, એવો તેને વિચારવટીક આવતો નહતો.

હૅઝલઉડ ફ્રેંચ ભાષા ઘણી સરસરીતે બોલી શકતો હતો ; અને તેટલામાંટે જો તે ચાહાતે, તો પોતાના ગરીબ નૌકરસાથે વાતચિત કરી પોતાનો વખ્ત સારીરીતે પસાર કરી શકતે. પણ તે ગસટેવનીસાથે કદાચજ વાત કરતો હતો—અને તેપણ કાંઈ જોઈતું કરતું માંગવું પડે ત્યારેજ, અથવા ખાટલાઉપર એમ તેને પડી રેહેવું પડતું હતું, તેમાંટે તેને પોતાની અધિરાઇ જણાવવી પડે ત્યારેજ. આપણે કબુલ કરવું જોઇએ, કે પેહેલા દહાડાઓઉપર તો તે એટલો નબળો પડી ગયો હતો, કે લાંબા તાહેલાં કરવાજેટલી શકિત તેનામાં નહતી: પણ છેલ્લા બે કે ત્રણ દિવસો થયા, તો તેને એટલી શકિત આવી હતી, કે જો તે વાતચિત કરવા માંગતે, તો તેમ આસાનીથી કરી શકતે. તોયે તેણે ગસટેવસાથે ઘણુંજ થોડું બોલવાનું જારી રાખ્યું. વાંચનારને પુરતી ખબર તો હશેજ, કે હૅઝલઉડ ઉદાર લાગણીઓ ધરાવતો હતો, તોયે તે લાગણીઓ મંદ થઇ ગયેલી, અને તેનાં દેલમાંજ છુપાયલી રેહેતી હતી ; અને તેટલામાંટે તેને એમ નહીં લાગ્યું, કે જે માયા અને કાળજી તે જવાન ઝુઆવ તેની-તરફ બતલાવતો હતો, તેનાં ભારે અહસાનમાં તે હતો. તે તો એમજ ધારતો હતો, કે આવો ઉમદા એક નૌકર તેને આપવામાંટે તેણે ઍડ્રિયન ડેલાંશીનો ઉપકાર માન્યો હતો, અને તેજ પુરતું હતું.

તોયે તેનાજેવા ઉદાર ખવાસનો માણસ તો ઝુઆવની લાયકાત વધારે સારીરીતે પિછાણી શકવો જોઇએ. એવા માણસે તો તરત જોઈ લેવું જોઈતું હતું, કે કેવી ભારે સંભાળથી, તે તેનું દરેક કામ બજાવ્યો જતો—અને વળી એટલું પણ જોઇ શકતે, કે જે કામ તેના પોતાના શેઠે તેને સોંપ્યું હતું, તેજ તે બજાવતો નહતો, પણ દરેક કામ ખરાં દેલથી બરાબર કરવાને તે કેવી ભારે ઉલટ અને એન્તેઝારી દેખાડતો હતો. જો બીમારનાં બિછાણાંઉપરનું કપડું જરા ભોંયઉપર લબડતું, તો કેવી ચોકાસીથી તે તરત ઉઠીને પાછું સરખું કરતો ! —જો વરસાદ વરસવા માંડતો, તો કેવી અગમચેતીથી, તે તરત દોડી જઈ તંબુની બહાર આસપાસ એક ન્હાની નીક ખોદી કાહાડતો, કે જેથી પાણીના ધોધ અંદર દાખેલ થવાનો બદલે બહાર દુર નિકળી જાય !—રખે પાણી અંદર ટીપાય, એવી ધાસ્તીથી તે કેવી ચપળતાથી તંબુમાં પડેલું દરેક આંબરૂં, કે ફાટ તરત સીવી લેતો !—ફકત સાદડીના એક ટુકડાઉપર બેસી માત્ર રોટીનો એક ટુકડો અને ઠંડાં પાણીનો ગોટ જલ્દીજલ્દી ખાઈપી લઇ, કેવા સંતોષ અને ઉલટથી તે બીમારનો ખુરાક પકાવવામાં ગુંઠાતો !—આખીઆખી રાત તે બીમારનેખાતેર કેવો ઉજાગરા કરતો ! અને દર દશદશ "મિનીટે" કે પાપા કલાકે પોતાની સાદડીઉપરથી ઉઠીને તપાસતો, કે હૅઝલઉડ સુતેલો હતો, કે નહીં ! અને જો નહીં સુતેલો હોય, તો તેને કાંઇ જોઈતું હતું કે નહીં, તે કેવી માયાથી તે પુછતો ! તે વારંવાર વગર માથું-મારવે પણ ખરી આતુરતાથી તેનાં દરેક સુખ અને સગવડનેમાંટે કેવો તતપર રેહેતો ! પણ, આપણે જેમ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ આ સઘળી સંભાળ, કાળજી, અને માયાની હૅઝલઉડને

અત્રે થોડોક ખોલાસો કરવાની અગત્યછે. આ ઝુઆવ રીજમીટો પ્રથમ ફ્રેંચ હકુમતતળેના આલજીરિયાનાં સંવસ્થાનમાં ઉભી કર્યામાં આવી હતી, અને તે વખ્તે એવો વિચાર રાખ્યામાં આવ્યો હતો, કે તેઓમાં સઘળા ત્યાંના આફ્રિકન હબ્શી દેશીઓનેજ દાખેલ કરવા. પણ ઘણાક સબબોનેલીધે, કે જે અત્રે દરસાવવાનું કામ આપણું નથી, આ યોજના ધાર્યાજેટલી પાર પડી નહીં; અને તેઉપરથી આ ઝુઆવ રીજમીટોમાં જવાન ફ્રેંચમેનોની મોટી સંખ્યાને દાખેલ થવામાટે ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. હવે આ જવાન ઝુઆવ, કે જેનું નામ ગસટેવ હતું, તેનેમાટે ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ હેઝલઉડને એમ જણાવ્યું હતું, કે તે ફ્રેંચ દેશી હોવાથી આ ઝુઆવ રીજમીટમાં દાખેલ થવા પામ્યો હતો. ખચિત, જોકે તે ઉમરે ઘણો ન્હાનો હતો—તોયે પૂર્વતરફ આવવાઆગમચ તેને આફ્રિકાની ગર્મ હવાનો કેટલોક અનુભવ થઈ ચુક્યો હતો, કે જે ત્યાંનાં તડકાંથી સ્હેજ સામળો મારી ગયેલો તેનો ચેહેરો દેખાડી આપતો હતો. તેનેવિષે બોલતાં આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએછે, કે તેની વય આસરે વીસ વર્ષોની જણાતી હતી: તેનાં મ્હોંડાંઉપર ઝીણીઝીણી, કાળી મુછ ફુટી નિકળેલી હતી, તેસિવાય દાઢી કે થોભાજેવું બીજું કશું નહતું; તેનો ચેહેરો ઘટમદાર, અને સરખો હતો; તેના બાલ કાળા હતા, અને તેવીજ કાળા રંગની આંખો પણ હતી, કે જેઉપર લાંબાં કાળાં પાંપણો હતાં. સાધારણ ઉંચાઇકરતાં તે સ્હેજ નિચો હતો, અને તેનું શરીર પાતળિયું હતું, તો જોકે ઝુઆવ રીજમીટનો ઢીલોઢચ પુશાક પેહેરેલો હોવાથી તેનાં શરીરની સુંદર કાંતીનો બરાબર ખ્યાલ આવતો નહતો. તોયે જો તે દેલબેસતાં કપડાં પેહેરે, તો તેનું સુંદર શરીર કેવું શોભિ નિકળે, તે એક અનુભવી જોનારથી છુપું રેહેતું નહતું.

જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ જો ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ ઉદાર દુરઅંદીશી વાપરી નહતે, તો મેજર હેઝલઉડના તંબુમાં જોઇતી વસ્તુઓની મારામાર થતે, તેબી વળી કાંઇ મોજશોખની વસ્તુઓજ નહીં, પણ એક બીમારને જોઇતી ઝરૂરિયાત વસ્તુઓનીવટીક. છેલ્લા બે કે ત્રણ દહાડા થયા ધોધમાર વરસાદ વરસતો હતો; અને જો આ ભલા ફ્રેંચ અમલદારે લોખંડનો એક ખાટલો તરતાતરત મોકલી આપ્યો નહતે, તો હેઝલઉડની રજાઇ પાણીથી પચપચતી ઝમીનઉપર પડી રહી હતે. વળી તેણે પોતાના તંબુમાંથી ઉંચકીમેલી શકાય, એવી સગવડભરેલી એક સગડી પણ પુરી પાડી હતી, કે જેઉપર તે ઝુઆવ પાણી તાતવતો, કે ખુરાક પકાવતો. "વાઇન," સુકો મેવો, સારા ઘઉંનું પાઉં, તાઝું ગોસ્ત, અને બીજી તરેહવાર સુખાકારીની ચીઝો ઍડ્રિયને પુરી પાડી હતી—અને તેઉપરાંત ઘાનું કપડું, પાટાઓ અને દવાવટીક પોતાનાં લશ્કરમાંથી તે લાવી તૈયાર રાખતો હતો, કેમકે બ્રિટિશ લશ્કરી દવાખાનું તો ઘણુંજ કંગાળ હાલતમાં અને અપુર્ણ હતું. એક અનુભવી "સરજ્યન"નાજેવી સફાઈથી ગસટેવ ઝખ્મોઉપર પાટા બાંધતો; બરાબર ઠરાવેલે ચોકસ વખ્તે તે દવાના ભાગ પાતો; તે બીમારનું બિછાણું અને તકિયાંહ એવીતો માયાથી ગોઠવતો, કે એક બેહેનવટીક તેવી માયા દેખાડી શકે નહીં—અને પોતાના બીમારનાં સુખ અને સગવડનેમાટે તે એટલીતો કાળજી રાખતો, એવોતો પોતાનાં કામમાં ચપળાઇ દેખાડતો, દરેક ન્હાનીસરખી બાબતનેમાટે એટલીતો ચોકસાઈ રાખતો, કે તેમ એક કેળવાયલી "નર્સ" પણ દેખાડ નહીં. વળી તે સિવી

અને પછી એ એના ખરા શેઠની નોકરી કરે, કે મારી કરે, એ બધું એને મનથી તો એકનું એકજછે. પણ હમણાં તમે મને શું કેહેવા જતા હતા?" હૅઝલઉડે પેહેલા બોલનાર અમલદારને સવાલ કર્યો.

અમલદાર—"એટલુંજ, કે રશિયનો આજે મોટી સંખ્યામાં પોતાનું લશ્કર શેરનાયાની ખીણુ, કે જે ઇનકરમાનના ડુંગરોની બીજી બાજુએ આવેલીછે, ત્યાં જમા કરેછે. અમારી દુરબીનોમાંથી અમો તે બરાબર જોઈ શક્યે છૈયે; તેઓ એટલીતો મોટી સંખ્યામાં એકઠા થયાછે, કે જાણે મધમાખીઓનું ટોળું હોય તેવા તેઓ દુરથી દેખાયછે—પાયદલ રીજમીટોની ખીચોખીચ હારો—ઘોડેસવારોનાં ગંજાવર ટોળેટોળાં——"

પોતાના "કોચ"ઉપરથી ઉસ્કેરાઇને હૅઝલઉડ અર્ધો ઉઠી બેઠો, અને આતુરતાથી પુછ્યું, "અને શું તમો ધારોછો, કે તેઓ એક હમલો લાવવાનો એરાદો રાખેછે?"

આએજ વખ્તે ગસટેવ પણ પોતાની ચટાઇઉપરથી ઉઠયો; અને મુલાકાતે આવના રાઓવચ્ચેથી પસાર થઇ, તે બીમારના ખાટલાઆગળ આવ્યો, કે જેઉપર મુકેલા ટકિયાહઉપર હૅઝલઉડે નબળાઇનેલીધે પાછાં પોતાનું માથું નાખી દીધું હતું. પછી તે ઝુઆવે તેનાં બિછાણાંઉપરનાં ઓઢણાં, ટકિયાહ, વગેરે બરાબર પાછાં દોરોસ્ત કીધાં; અને જોકે આ જવાન કશુંએ બોલ્યો નહીં—તોયે ઉસ્કેરાઇને જેવીરીતે બીમાર બોલ્યો હતો, અને પાછો સુઇ ગયો હતો, તેથી તેની ખરાબી થશે, એમ જાણે તે ઠપકો આપવા માંગતો હોય, એવો તેનો દેખાવ, અને તેની ઢબઉપરથી જણાતું હતું. તે પાછો પોતાની જગ્યાએ ગયો, અને સગડીઉપર પાણી ગર્મ કરવાનાં પોતાનાં કામઉપર લાગ્યો.

આ જોઇ તે અમલદારોમાંનો એક બોલ્યો, "હૅઝલઉડ, તમો ચોકસછો, કે આ પોરિયો ઇંગ્રેજી ભાષા સમજતો નથી?"

હૅઝલઉડ—"હા, હું ચોકસછું, કારણકે મેં પોતે એને તેબાબે પુછ્યુંછે—અને તેઉપરાંત વળી એના શેઠ કૅપટન ડેલાંશીએ પણ મને કહ્યું હતું, કે એ ઇગ્રેંજી ભાષા બીલકુલ જાણતો નથી. એ કેમ કરી જાણી શકે? અઢાર વર્ષોની ઉમરનો થયો, ત્યાંસુધી તો ફ્રાન્સની બહાર એણે પગવટીક મુક્યો નહતો, તે ત્યારપછી તો ઝુઆવ રીજમીટમાં જોડાયો; કે જે રીજમીટને તો પછી તરતજ પૂર્વની લડાઇનેમાટે વહાણઉપર ચઢાવી દીધામાં આવી હતી."

પેહેલા બોલનાર અમલદારે કહ્યું, "હમણાંજ મેં એને બરાબર નિહાળીને જોયોછે. આગળ તો મેં એનીતરફ જોવાની દરકાર કીધી નહતી. હમણાં જ્યારે હું એને બરાબર તપાસીને જોઉંછું, તો મને જણાયછે, કે એ અતિ ઘણો ચંચળ પોરિયોછે—અને વળી ઘણો ખુબસુરતછે—સાથે વળી ઘણો સભ્યતાવાળો જણાયછે. કેટલાક આ જવાન ફ્રેંચમેનો ઘણા અજાયબજેવી સભ્યતાવાળા રેહેછે! તેઓમાં જાણે કુદર્તી વિવેક ઉતરી આવેલો માલુમ પડેછે. જોકે તેઓ આપણા દેશના માણસોજેવા મઝબુત બાંધાના, કે પહોળાં હાડકાંનાં હોતા નથી. હૅઝલઉડ, મને લાગેછે, કે જ્યારે તમો 'સરજ્યન'ના હાથમાંથી સાજા થઇ બહાર પડશો, ત્યારે તમોને આ તમારા ઝુઆવને પાછો ડેલાંશીને સપોરદ કરતાં ઘણી દેલગીરી લાગશે?"

હૅઝલઉડ—"દેલગીરી! ખચિત, શું ધૂળ મુકવા હું દેલગીર થાઉં? હું તો આ ઝુઆવની નોકરી તદન નાકબુલ કરનાર હતો, પણ શું કરૂં, કે મારી રીજમીટમાંનો મારો

ઘણીજ થોડી ખબર પડતી હતી—અને અગરજો પડતી, તો તેની તે થોડીજ દરકાર કરતો હતો. ગરીબ બીચારો ઝુઆવ!

બાલાક્લાવાની લડાઈના દશ દિવસોપછી—એટલે તા૦ ૪ થી નવેમબરની સાંજના—તે બીમાર કેમ હતો, તેની ખબર લેવાને હૅઝલઉડની રીજમીટનેલગતા ત્રણ કે ચાર અમલદાર મિત્રો તેના તંબુમાં દાખેલ થયા; તેઓને આશા હતી, કે તેઓસાથે બરાબર વાતચિત કરવાજેટલી તેની હાલત સુધરી હશે. તે દહાડે બીજા દહાડાઓકરતાં પણ હૅઝલઉડ ઘણો તાસવીસ કરતો હતો; તેનો સ્વભાવ ચીડાઉ થઇ ગયો હતો, અને તે જરાજરામાં રૂપી જતો હતો: વળી તે અમલદારો તેનેવિષે ઘણા બીદરકાર હતા, એવી પણ તેણે ફરિયાદ કીધી; તોયે આજે તેઓ તેને મળવા આવવાથી તે લગાર ખુશી થયેલો જણાતો હતો. એટલેકે, પેહેલાંતો તેણે બડબડવા અને ઠપકારૂપી તાણાઓ તેઓને માર્યાં, પણ પછી તેનો બગડી ગએલો સ્વભાવ જરાજરા સુધરવા લાગ્યો, અને તે તેઓસાથે ખુશ મીઝાજથી વાતે મંડયો. આ અમલદારો, જેઓ હૅઝલઉડના તંબુમાં મુલાકાતે આવ્યા હતા, તેઓમાંના કોઈ ન્હાનાં "સ્ટૂલો"ઉપર, તો કોઇ સામાનની પેટીઉપર ચઢી બેઠા હતા; ફક્ત ગસટેવજ ઝમીનઉપર ચટાઇ બિછાવીને તેઉપર બેઠેલો હતો; તેને પોતાના બંધે હાથોવચ્ચે પોતાનું માથું પકડેલું હતું; અને તેની આંખો બીમારનેસારૂં ચા બનાવવામાંટે સગડીઉપર જે પાણીની કીટલી ગર્મ કરવા મુકી હતી, તેતરફ હતી.

અહીંતહીંની થોડીક વાતો કરવાપછી તે અમલદારોમાંનો એક બોલ્યો, "અને હૅઝલઉડ, તમો હવે ઠીક છેઓ, ખરૂં કેની? ચાલો, મારા પ્યારા દોસ્ત, હવે જેમ બને તેમ જલ્દી સાજા થઇ જવાની તજવીઝ કરો; અગર નહીંતો, જો હું ભુલતો ન હોઉં, તો સખ્ત ઝપાઝપી થનારછે, ને તેમાં તમો ભાગ લેતા રહી જશો."

અલબતાં સિડની એક બહાદુર મર્દ હતો, માંટે આ વાત સાંભળીને તેની આંખો ઉલટથી ચમકવા લાગી, અને તેને જવાબ આપ્યો, "તમારી કેહેવાની મતલબ શુંછે? શું તમો એમ ધારોછો, કે રશિયનો આપણીઉપર ફરીથી એકવાર હમલો કરવાનો વિચાર રાખેછે? સત્યાનાશ જાય એનું, હુંબી કેઇ વખ્તે આ ખાટલે અઓછું!"

તેજ અમલદાર પાછો બોલ્યો, "પ્યારા દોસ્ત, તમોને ખીજવાવાની કે બળાપો કરવાની કશી ઝરૂર નથી. આપણો બધાનો હાલ કોઇનેકોઈ દિવસે એવોજ થવાનો—તમોએ તો પેલા ખુબસુરત જવાન ફ્રેંચમૅન, કૅપટન ડેલાંશીના ઘણા ઉપકારી થવું જોઇએ, કે જેણે તમારી ઝેંદગી બંચાવીછે."

હૅઝલઉડ—"ઉપકારી? હું ખરેખર તેનો ઉપકારીછું. પણ——"

તેટલાં બીજો અમલદાર વચ્ચે બોલી ઉઠયો, "અને હું ધારૂંછું, કે આ જવાન ઝુઆવ પણ ઉપકારનેલાયકછે—પણ એ ઇંગ્રેજી બોલી શકેછે કે?" તે અમલદારે ધીમે સાદે પુછયું.

હૅઝલઉડ—"એક વાકય તો નહીં, પણ એક શબ્દબી નહીં. બધીરીતે જોતાં આ બોરિયો ઘણો ઠીકછે: પણ તેમાં શું મોટી વાતછે, એ ફકત એની ફર્ઝ બજાવેછે. થોડા વખ્તનેમાટે ડેલાંશીએ એની નોકરી અને ઉછીની આપીછે; એને મારા હવાલામાં સોંપીછે;

અને પછી એ એના ખરા શેઠની નોકરી કરે, કે મારી કરે, એ બધું એને મનથી તો એકનું એકજછે. પણ હમણાં તમે મને શું કેહેવા જતા હતા?" હૅઝલઉડે પેહેલા બોલનાર અમલદારને સવાલ કર્યો.

અમલદાર—"એટલુંજ, કે રશિયનો આજે મોટી સંખ્યામાં પોતાનું લશ્કર શેરનાયાની ખીણ, કે જે ઇનકરમાનના ડુંગરોની બીજી બાજુએ આવેલીછે, ત્યાં જમા કરેછે. અમારી દુરબીનોમાંથી અમો તે બરાબર જોઈ શકીએ છૈયે; તેઓ એટલીતો મોટી સંખ્યામાં એકઠા થયાછે, કે જાણે મધમાખીઓનું ટોળું હોય તેવા તેઓ દુરથી દેખાયછે—પાયદલ રીજમીટોની ખીચોખીચ હારો—ઘોડેસવારોનાં ગંજાવર ટોળેટોળાં——"

પોતાના "કોચ"ઉપરથી ઉસ્કેરાઇને હૅઝલઉડ અર્ધો ઉઠી બેઠો, અને આતુરતાથી પુછ્યું, "અને શું તમો ધારોછો, કે તેઓ એક હમલો લાવવાનો એરાદો રાખેછે?"

આએજ વખ્તે ગસટેવ પણ પોતાની ચટાઇઉપરથી ઉઠયો; અને મુલાકાતે આવના રાઓવચ્ચેથી પસાર થઇ, તે બીમારના ખાટલાઆગળ આવ્યો, કે જેઉપર મુકેલા ટકિયાહઉપર હૅઝલઉડે નબળાઇનેલીધે પાછાં પોતાનું માથું નાખી દીધું હતું. પછી તે ઝુઆવે તેનાં બિછાણાંઉપરનાં ઓઢણાં, ટકિયાહ, વગેરે બરાબર પાછાં દોરસ્ત કીધાં; અને જોકે આ જવાન કશુંએ બોલ્યો નહીં—તોયે ઉસ્કેરાઇને જેવીરીતે બીમાર બોલ્યો હતો, અને પાછો સુઇ ગયો હતો, તેથી તેની ખરાબી થશે, એમ જાણે તે ઠપકો આપવા માંગતો હોય, એવો તેનો દેખાવ, અને તેની ઢબઉપરથી જણાતું હતું. તે પાછો પોતાની જગ્યાએ ગયો, અને સગડીઉપર પાણી ગર્મ કરવાનાં પોતાનાં કામઉપર લાગ્યો.

આ જોઈ તે અમલદારોમાંનો એક બોલ્યો, "હૅઝલઉડ, તમો ચોકસછો, કે આ પોરિયો ઇંગ્રેજી ભાષા સમજતો નથી?"

હૅઝલઉડ—"હા, હું ચોકસછું, કારણકે મેં પોતે એને તેબાબે પુછ્યુંછે—અને તેઉપરાંત વળી એના શેઠ કૅપટન ડેલાંશીએ પણ મને કહ્યું હતું, કે એ ઇંગ્રેજી ભાષા બીલકુલ જાણતો નથી. એ કેમ કરી જાણી શકે? અઢાર વર્ષોની ઉમરનો થયો, ત્યાંસુધી તો ફ્રાન્સની બહાર એણે પગવટીક મુકયો નહતો, તે ત્યારપછી તો ઝુઆવ રીજમીટમાં જોડાયો; કે જે રીજમીટને તો પછી તરતજ પૂર્વની લડાઇનેમાટે વહાણઉપર ચઢાવી દીધામાં આવી હતી."

પેહેલા બોલનાર અમલદારે કહ્યું, "હમણાંજ મેં એને બરાબર નિહાળીને જોયોછે. આગળ તો મેં એનીતરફ જોવાની દરકાર કીધી નહતી. હમણાં જ્યારે હું એને બરાબર તપાસીને જોઉંછું, તો મને જણાયછે, કે એ અતિ ઘણો ચંચળ પોરિયોછે—અને વળી ઘણો ખુબસુરતછે—સાથે વળી ઘણો સભ્યતાવાળો જણાયછે. કેટલાક આ જવાન ફ્રેંચમેનો ઘણા અજાયબજેવી સભ્યતાવાળા રેહેછે! તેઓમાં જાણે કુદર્તી વિવેક ઉતરી આવેલો માલુમ પડેછે. જોકે તેઓ આપણા દેશના માણસોજેવા મઝબુત બાંધાના, કે પહોળાં હાડકાંનાં હોતા નથી. હૅઝલઉડ, મને લાગેછે, કે જ્યારે તમો 'સરજ્યન'ના હાથમાંથી સાજા થઇ બહાર પડશો, ત્યારે તમોને આ તમારા ઝુઆવને પાછો ડેલાંશીને સપોરદ કરતાં ઘણી દિલગીરી લાગશે?"

હૅઝલઉડ—"દિલગીરી! અચિંત, શું ધુળ મુકવા હું દિલગીર થાઉં? હું તો આ ઝુઆવની નોકરી તદ્દન નાકબુલ કરનાર હતો, પણ શું કરું, કે મારી રીજમીટમાંનો મારો

નૌકર જે દહાડે હું ઝખ્મી થયો, તેજ દહાડે બીચારો માર્યો ગયો. અને વળી ડેલાંશાએ; આ દુકતાને મારી ખેદમતમાં રાખવાને ખરાં દેલની આતુરતાથી એટલોતો આગ્રહ કર્યો. કે તેને ના પાડવું મારેમાટે તદ્દન અશક્ય થઇ પડ્યું. પણ પેલા રશિયનોબાબે—જો હું ઘડીભર પણ ધારૂં, કે——"

અમલદારોમાંનો એક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, "તમો શું કાંઇ ઘેલાબેલા થયાછો, કે આવી હાલતમાં તમારૂં બિછાણું છોડવાનો વિચાર કરોછો? તમારેથી તમારા ઘોડાઉપર ચઢી પણ શકાવાતું નથી—ખચિત, જો તમો તેમ કરવાનો યત્ન પણ કરશો, તો તમારૂં મોત આવેલું નક્કી જાણજો. પણ બધી વાત રહી, આજને કાલ આ રશિયનોના કૉસૅકો આપણીઉપર ઉતરી આવે, એમ હું ધારતો નથીઃ તે દહાડે બાલાક્લાવાની ટેકરીઓઉપર તેઓએ પુરતો 'મેથીપાક જમ્યોછે'!"

લગાર ખીજવાટભરેલી અધિરાઇથી હૅઝલઉડ બોલ્યો, "પણ તમારામાંથી કોઇ હમણાંજ બોલ્યું, કે તેઓ ખીણમાં મધમાખીઓનાં ટોળાંઓનીપેઠે એકઠા થાયછે, તેઉપરથી મારી તો ખાતેરીછે, કે તેઓની મતલબ કાંઇ નવુંજુનું કરવાનીછે, અને જો તેમજ હોય, તો ઓહ ખુદા! ગમે તે થશે, પણ હું આ બિછાણાંમાં વધુ વાર કદી પડી રેહેનાર નથી."

આ વખ્તે તે ઝુઆવ પાછો પોતાની સાદડીઉપરથી ઉઠ્યો,—અને કાંઇ પણ ગડબડ કર્યાવિના હૅઝલઉડનેમાટે ચા બનાવવા લાગ્યો—કે જેમ કરવામાં વળી તેનો કાંઇ ભરમ હતોઃ કારણકે પોતાના બીમારને ફરીથી ઉશ્કેરાયલો જોઇને તેને લાગ્યું, કે તેને કાંઇ ચાપાણી આપવું, કે તે પાછો શાંત થાય. જોકે તેની આ સેવા ખરાં દેલની હતી, છતાં બબડીભભડીને તેના હાથમાંથી ચા લઇ તેણે પીવા માંડી, પણ પોતે જેનાં ભલાંનેમાટે અતિશય કાળજી રાખતો હતો, તેના ખીજવાટથી તેને મનમાં કાંઇ પણ માઠું માની લીધું નહીં. પોતાની હાલચાલમાં જેવો વગરઆવાઝનો, તેમજ પોતાની ઝબાનથી પણ તે ચુપ હતો—મન ઠેકાણે રાખી શાંતપણે તે કામ કર્યો જતો હતો—છતાં જાણે જે કામ તે કરતો હતો, તેમાં મજાહ લેતો હોય, એવો તેનો દેખાવ હતો—આ રીતે તે હૅઝલઉડની સેવા બજાવ્યો રહ્યો.

પોતાની ચા પી રેહેવાપછી જ્યારે તે ઝુઆવ પાછો પોતાની ચટાઇઉપર જઇ બેઠો, કે વળી હૅઝલઉડે બોલવાનું શરૂ કર્યું, "હું ચાહુંછ, કે આપણને જણાય, કે સેબાસ્ટૅપોલમાં શું હાલચાલ થાયછે—ને ત્યાં મામલો કઇ તરાંહનોછે."

આઉપરથી એક અમલદાર બોલ્યો, "હા,—અને જો આ બાબતમાં ભરોસાદાર અને ચોકસ ખબર કોઇ લાવી આપે, તો લૉર્ડ રૅગલૅન તેમજ જનરલ કૅનરૅાબર્ટ ઘણી સારી રકમો આપવાને બહુ ખુશીથી તૈયાર થાય." તેની મતલબ ઇંગ્રેજ તથા ફ્રેંચ વડા સેનાપતિઓમાટે કેહેવાની હતી.

હૅઝલઉડ—"ત્યાંથી લશ્કરમાંના નાસી આવેલા છેલ્લા સેપાહો આપણા લોકોને શું જણાવેછે?"

પ્રથમ બોલનાર અમલદારે જવાબ વાળ્યો, "ઓહ! આ લુચ્ચા નાસી આવનાર રશિયન સેપાહોઉપર શું ભરોસો રખાય? તેઓ જે ખબરો આપણને પહોંચાડેછે, તે બધી એકમેકથીઉલટીજ હોયછે. એક જણાવેછે, કે ત્યાંનું લશ્કર અને રેહેવાસીઓ ખુરાકની

તંગીથીઝભારે દુ:ખ ખમેછે: બીજો કેહેછે, કે તેથીઉલટું ખુરાકીની દરેક ચીઝનો જથો ત્યાં ઘણો મોટોછે. બાલાકલાવાની લડાઇને આગળે દિવસે એક સેપાહ નાસી આવ્યો હતો, તેણે આપણને ખાતેરીસાથે કહ્યું હતું, કે લિપ્રાન્ડિનાં લશ્કરને ખુરાક અને દારૂગોળાની તંગીનેલીધે સેબાસ્ટૉપૉલથી ઉઠાંગરી કરીને સિમફેરૉપૉલખાતે જઈ મથક કરવાની ફરજ પડી હતી——"

બીજો અમલદાર—"આ દેખાઇતા નાસી આવનારા સેપાહોને રશિયનો આપણાવચ્ચે ખરેખરા છુપા જાસુસોતરીકે ઢોંગ કરીને મોકલી આપતા હોય, તો હું કાંઇ ઘણો અજાયબ થાઉં નહીં."

હૅઝલઉડ—"તેમાં કાંઇજ શક નથી! અને તેટલાજમાંટે જો બની શકતું હોય, તો આપણીતરફથી જાસુસો મોકલી જોઇતી અગત્યની ખબરો મેળવવાની ઘણી ઝરૂરછે, કે જેથી શેહેરના કેલ્લાનીઅંદર કેવો મામલોછે, તેની સાચી ખબર મળી આવે."

એક અમલદાર—(લગાર બીદરકારીથી) "આહ! જો કોઇ હુશિયાર શખ્સ સેબાસ્ટૉપૉલમાં દાખેલ થવાની વેતરણ કરવાનું માથે લે, તોજ તેમ બની શકે. તે જો તેમ કરવામાં ફતેહ પામે—ત્યાંની દરેક બાબતની નોંધ લે—અને પછી સઘળી ખબરો મેળવીને પાછો નિકળી આવવાની કોશેશ કરે—તોજ તેમ બને,—તે ખબરો પછી આપુને કેટલી કામની થઈ પડે!"

આ રીતે હૅઝલઉડ અને તેની મુલાકાતે આવનારાઓવચ્ચે લાંબો વખ્તસુધી વાતો ચાલી રહી; અને ત્યારપછી તેઓએ ત્યાંથી રઝા લીધી,—પણ જતી વખ્તે તેઓએ આવતી કાલે પાછા મુલાકાતે આવવાની કબુલાત આપી, અને આશા બતાવી, કે ત્યારે હૅઝલઉડ વધારે સુધરતી હાલતમાં તેઓને જણાશે.

તેઓના ગયાપછી અર્ધો કલાક નિકળી ગયો,—કે જે વખ્તનાઅરસામાં એક શબ્દ પણ તંબુમાં બોલવામાં આવ્યો નહીં હતો. તે ઝુઆવ પોતાની સાદડીઉપર બેઠેલો હતો; અને જાણે સગડીમાંના આતશતરફ તેનું ધ્યાન રોકાયલું હોય, એવો દેખાવ કરતો હતો; પણ ખરેખરૂં જોતાં, તો તે દરેક "મિનીટે" એન્તેઝારીથી "કોચ"તરફ પોતાનું મ્હોંડું ફેરવીને જોયા કરતો હતો, કે હૅઝલઉડ ઉંઘ્યો હતો કે નહીં. તેની ઢપઉપરથી લાગતું હતું, કે તે કોઈ બાબતનેમાંટે અધિરો થયેલો હતો. આખરે શ્વાસ લેવાના ચાલુ આવાઝથી તેની ખાતેરી થઈ, કે તેનો બીમાર ભરઉંઘમાં પડ્યો હતો; આઉપરથી તે ઝુઆવ પોતાની ચટાઇઉપરથી વગરગડબડ કરવે ઉઠ્યો, અને ધીમે પગલે તંબુમાંથી બહાર સટકી ગયો. થોડીક વેળાપછી—કહોકે આસરે અર્ધા કલાકપછી—ઍડ્રિયન ડેલાંશી તે તંબુમાં દાખેલ થયો; અને તે બીમારનીઉપર વાંકા વળીને પોતાની ખાતેરી કીધી, કે તે હજી ભરઉંઘમાંજ પડેલો હતો. આ વખ્તે તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારનો ચેહેરો અકળાયલો અને ઉચ્ચાટ જણાતો હતો—તે સિડની હૅઝલઉડના ખાટલાનીપાસે બેઠો; અને પોતાના હાથોની અદબ વાળીને કાંઇ ઉંડા વિચારમાં ગરક થયો.

હૅઝલઉડનું ગળું તરસથી સુકાઇ જવાને સબબે તે ચોંકી ઉઠ્યો, અને આસપાસ જોવાવગર બોલી ઉઠ્યો, "ગસટેવ, પાણી—ચા—દુધ—અથવા કાંઇબી આપ!" વધારે અધિરાઇથી "જલ્દી! ઉતાવલ કર! સત્યાનાશ ગયો, એમ પૂતળાંનીકાંની બેસી શાનો રહ્યોછે?"

કૅપટન ડેલાંશી પોતાના વિચારોમાં એટલોતો મશગુલ થયેલો હતો, કે તે પેહેલાં તેનું આ બોલવું સમજી શક્યો નહીં: પણ હવે તેની શુદ્ધ ઠેકાણે આવી—તે તરત "સ્ટુલ" ઉપરથી ઉઠયો—અને હૅઝલઉડતરફ દિલગીરી અને અજાયબીથી જોયું—તો જોકે જે હઠીલાઈ અને ખીજવાટથી તે બોલ્યો હતો, તેમાંટે તેને અંદરખાનેથી સ્હેજ ગુસ્સો લાગ્યો હતો, પણ તે કાંઈ પોતાનેમાંટે નહીં, તે તો પેલા જવાન ઝુઆવનેમાંટે હતો. હવેજ આ ફ્રેંચ અમલદારને ઝાહેર થઇ ગયું હતું, કે હૅઝલઉડ કેવીરીતે તે બાપડાસાથે વર્તતો હતો: તો જોકે હૅઝલઉડ તેનીસાથે સખ્તાઈથી, અને તોછડાઈથી વર્તેછે, એવી ફરિયાદનો એક હરૂપ પણ આજતુલિક ગસટેવે તો તેનીઆગળ કાહાડયો નહતો, અને હમણાં જ્યારે ન ધારેલીરીતે કૅપટન ડેલાંશીનાં જાણવામાં તે આવ્યું, ત્યારે તેને ગુસ્સો ઉપજે, તેમાં કશી નવાઈ નહતી. પણ તોયે તેણે પોતાનો ગુસ્સો તરત દાબી દીધો—અને જાણે કશું નહોય તેવો દેખાવ ધારણ કરી આસુદગી આપનારૂં જે પીણું તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલું હતું, તેમાંથી પેયાલોભરી તેણે બીમારને આપ્યું.

હૅઝલઉડ—"અરે! મારા વાહાલા ડેલાંશી! તમે છેઓકે? તમારા આવવામાંટે હું ઘણો ખુશી ને ઉપકારી થયોછું! દહાડામાં બબ્બે મુલાકાતો! પણ ગસટેવ ક્યાં ગયો?"

ડેલાંશી—"તે હમણાં ઘાં પાછો આવશે." જોકે એમ બોલતાં તેનો ચેહેરો ઉચ્ચાટ થયેલો અને તેનો સાદ ધ્રુજતો હતો. "તેની ગેરહાઝેરીમાં તમારાં બિછાણાંઆગળ મેં તેની જગ્યા રાખીછે, શાંત થાઓ, અને પાછા સુઈ જાઓ;તમારાં દિલમાં તાપછે—આજે સાંજે તમારી આગળ તમારા દોસ્તો મુલાકાતે આવ્યા હતા—અને તેઓની વાતથી તમો ઉસ્કેરાયાછો."

પણ ઉંઘી જવાનેબદલે તો હૅઝલઉડ રશિયનોના દાવપેચઉપર ડેલાંશીસાથે વાતો ચલાવવાની તજવીઝ કરવા લાગ્યો. તોયે રખેને તે બીમાર ઉસ્કેરાય, એવી ભલી નેમથી તે જવાન ફ્રેંચમેને તેની પુરી ખાતેરી કરી આપીને શાંત કીધો; અને હૅઝલઉડ ધીમેધીમે પાછો ઉંઘમાં પડવા લાગ્યો.

આમુજબે કલાકો વહી ગયા,—તે વખ્તે તંબુમાં ઝાંખી રોશની હતી; પણ બાહાર અંધારૂં ભીત અને તુફાન હતું, અને વખ્ત ઘણો ધીમેધીમે પણ અતિ કંટાળાભરેલો જવા લાગ્યો: કારણકે વરસાદ અને કરાં બંધે એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોનાં કંતાનનાં રેહેઠાણોનીઉપર અને આજુબાજુ ધુમ પડતાં હતાં. અને તેમછતાં હજી તે ઝુઆવ પાછો ફર્યો નહતો—અને તેથી હજી તે બીમારના "કૉચ"નીપાસે બેસીને ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ ઉજાગરો કરવો ચાલુ રાખ્યો હતો.





પ્રકરણ ૩૫ સું.

સેબાસ્ટૉપૉલ.

રાતના દશ વાગ્તાનો વખ્ત હતો: મારમારનો વરસાદ વરસતો હતો, અને ભારે કરાં પડતાં હતાં; ત્યારે જવાન ઝુઆવ સેબાસ્ટૉપૉલના કેલ્લાની બહારની દીવારનાં એક સૌથી નજદીકનાં નાંકાતરપ ઝપાટામાં જતો હતો. તેણે પોતાનો રસ્તો કારાબેલનાઇયાહનાં એક પરાંતરફ લીધો,—આ પરૂં સેબાસ્ટૉપૉલનાં ગામનો એક ભાગ હતો, કે જેનીસાંમેજ ઇંગ્રેજોએ બંચાવમાંટે ખાડાઓ ખોદેલા હતા, તેમજ બીજાં લશ્કરી કામચલાઉ બાંધકામો ઉભાં કીધેલાં હતાં. વળી આ જગ્યા સેબાસ્ટૉપૉલનો સર્વેથી ઘણો અગત્યનો ભાગ હતો, કારણકે તેમાં રશિયનોનું તોપખાનું, દારૂખાનું, ખુરાકીપુશાકી, તોપો ઓટવાનાં મોટાં કારખાનાંઓ, અને બીજાં ઝાહેર ખાતાંઓ આવેલાં હતાં. કારાબેલનાઇગાહનાં ગામનીવચોવચ એક મોટી ઇમારત આવેલી હતી, કે જેઉપર પીલા રંગનો વાવટો ઉડતો હતો; રશિયન વડા સેનાધિપતિ, પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફની મતલબ આ વાવટો ચઢાવી, એવું દેખાડવાની હતી, કે તે મકાનમાં બીમાર અને ઝખ્મી થયેલાઓમાંટે "હૉસ્પિટલ" ઉંઘાડવામાં આવીછે, આઉપરથી ઇંગ્રેજ સેનાપતિ લૉર્ડ રૅગલૅને પોતાનાં લશ્કરને ખાસ હુકમ આપ્યો હતો, કે તે મકાનઉપર બનતાંતુલિક તોપોનો મારો ચલાવવો નહીં, કેમકે તેમ કરવું, એ અશકત માણસોઉપર ઘાતકીપણું ચલાવવાબરોબર તે ગણતો હતો.

રાત અંધારી કીલ હતી: ગસટેવ પોતે પોતાનીસાંમે એક વારજેટલે દુર પણ જોઇ શકતો નહતો; કારણકે ફકત અંધારૂંજ નહતું, પણ સાથે વરસાદ અને કરાં પુષ્કળ પડતાં હતાં. તેણે પોતાનો ઉપર ઓઢવાનો મોટો ડગલો પોતાનાં શરીરનીઆસપાસ મઝબુત વિંટાળ્યો હતો—છતાં તે ચામડીસુધી ભિંજાઇને તરબોર થયેલો હતો.

પણ રાત ઘણી અંધારી હોવાથી તેને પોતાને તો એકરીતે ફાયદોજ હતો, કેમકે તેથી ઇંગ્રેજી ચોકીનાં થાણાંઓ ચુકાવી જવાનું તેને ઘણું સુગમ થયું: વળી વરસાદ અને કરાંનાં પડવાના આવાઝથી તેનાં પોતાનાં પગલાં સમજાતાં નહતાં. વગર અડચણે, અને વળી *ટોકિયાવગર ગસટેવે ઉતાવળે આગળ વધવા માંડયું: પણ આમુજબે અર્ધો કલાક ઝડફમાં ચાલ્યાપછી તેણે પોતાની ચાલ ધીમી કીધી—કારણકે તેણે હવે જાણ્યું, કે તે કેલ્લાના રશિયન લશ્કરની નઝદીકમાં આવી પુગ્યો હતો. પણ તરતજ કોઇ વસ્તુ, કે જે ઝમીનઉપર પડેલી હતી, તેનીસાથે તેનો પગ અડકયો, અને તે તુટી પડયો; તેનો હાથ માણસના ચેહેરાના સમાગમમાં આવ્યો. એથી ઝુઆવનાં દેલમાં એક જાતનો કમકમાટ ઉપજ્યો; કારણકે તે ચેહેરો સંગેમરમરનાજેવો ઠંડો થઇ ગયેલો હતો, અને તેણે તરત જાણ્યું, કે તે શખ્સ એક મુર્દું થઇ પડેલો હતો. પણ જેવો તે પાછો ઉઠી ઉભો થયો, કે તેનાં ભેજાંમાં એક વિચાર આવી ગયો. તેણે પોતાનો હાથ તે મુવેલાના પુશાકઉપર ફેરવ્યો, તો તેને જણાયું, કે તે મરણ પામેલો શખ્સ એક રશિયન સેપાહ હતો.

---

* જુઓ નોટ ૬૬ મી.

ગસટેવે તરતજ તે મુર્દાંનાં શરીરઉપરનો લશ્કરી લેબાશ કાહાડી લીધો, અને તે પોતાનાં લુગડાંનીઉપરજ પેહેરી લીધો. વળી તે મરનારની બાજુમાં તેની બંદુક પણ પડેલી હતી, તેબી તેણે ઉંચકી લીધી. દેખાઇતીરીતે આ સેપાહ પોતાની છાવણી છોડીને ભટકવા નિકળેલો, અને તેને ઈંગ્રેજ થાણાંઉપરથી ગોળી મારી વિંધી નાખવામાં આવેલો હોવો જોઇએ.

આપ્રમાણે મસ્કૉવીટ પુશાકમાં સજ થઇને, તે ઝુઆવે પાછું આગળ વધવા માંડયું, અને તે આખરે મટોડાંના ઢગથી બનાવેલી દીવારનીનઝદીક આવી પુગ્યો. તે વગરઆવાઝ કરવે તે દીવારની છેક પાસેથી વાંકોવાંકો ચાલ્યો, અને એક એવે ઠેકાણે આવી પુગો, કે જ્યાંની ભીટમાંનાં બાંકારાંમાંથી તોપોના મ્હોડાં જણાતાં નહતાં; ત્યાં તોપો ગોઠવેલી હતીજ નહીં; અને તેથી તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે એવી જગ્યાએ સેપાહોની ચોકી મુકવામાં આવેલીજ ન હશે. ભારે હેમતથી તે હવે તે છાતીપુરજેટલી ઉંચી દીવારઉપર ચઢયો; કાન દઈને સાંભળવા લાગ્યો; અને વરસાદ તથા કરાંનાં પડવાના આવાઝમાંથી તેણે માણસોનાં બોલવાનો સાદ પરગરો સાંભળ્યો; એક બિલાડીનાજેવી ચપળાઇથી તે દીવારનીમાંહે કુદી પડયો; અને ત્યાં પણ તેને રોકવામાં ન આવ્યાથી તે રશિયનોએ ખોદેલા બંચાવના ખાડાઓની બહારની બાજુસુધી વધ્યો ગયો. હવે તેણે કારાબેલનાઇયાહનાં પરાંમાં જે રોશનીઓ બળતી હતી, તેતરફ ચાલવા માંડયું.

થોડીજ "મિનીટો"માં ગસટેવ એક રશિયન ચોકીદારનીસામે આવી ઉભો, કે જે ઝાડોનાં ઠુંઠાંઓવચ્ચે એમથીતેમ ફરીને પહેરો ભરતો હતો.

ખોખરે આવાઝે તે મસ્કૉવીટ સેપાહે સવાલ કીધો, "ત્યાં કોણ જાયછે?"

ઝુઆવે તરતજ જવાબ આપ્યો, "એક દોસ્ત, કે જે આવી ઠંડી રાત્રે તમોને ખુશ કરવાને કાંઈ લઈ આવ્યોછે." જોકે રશિયન ભાષા તે ઘણી સફાઇથી અને જલ્દી બોલી શકતો નહતો, તોયે પેલો સેપાહ જે બોલ્યો, તે બરાબર સમજ્યો હતો, અને પોતાથી બની શક્યું તેવી સારીરીતે જવાબ વાળ્યો હતો.

વળી બોલતાંનેવાર તેણે પોતાનાં ગજવાંમાંથી દારૂની એક ચપટી ન્હાની બાટલી બહાર કાહાડી તે ચોકીદારનીસામે ધરી, કે જે તેણે ભારે હોંશથી લીધી, કારણકે તે વરસાદ અને કરાંથી ભિંજાઇને તરબોળ થઇ ગયેલો હતો.

"બીવકુફ ખરો, પણ તું માયાળુ છે!" તે બોલ્યો, અને પછી દારૂનો એક મોટો ગોટ ચઢાવ્યો: તે ઝુઆવેના ઉચ્ચારોઉપર તેણે જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહીં, કારણકે રશિયન લશ્કરમાં પણ રશિયાનાં ગામેગામના રેહેવાસીઓ સેપાહતરીકે જોડાયલા હતા, અને તે સર્વેના ઉચ્ચારો કાંઇ એકસરખા નહોતા. "પણ મારા ભલા દોસ્ત, તમોએ * વરદીનો બોલ જણાવવો હતો," તે ચોકીદારે આગળ ચલાવ્યું, અને પછી વળી ઘણોસરખો "બ્રાન્ડી" તે બાટલીમાંથી ટાંસ્યો; "ભલા આદમી નહીંતો રાત જરા પણ ઉજાશવાળી હતે, અને આ તુફાનથી ગડબડાટ થતો નહતે, તો તમે મારીઆગળ આવી લાગતે, તેનીઅગાઉ તો મારી બંદુકની ગોળી તમારાં ભેજાંમાં જઇને બેઠી પણ હોતે!"

* જુઓ નોટ ૬૭ મી.

ઝુઆવે આ સાંભળી જાણે તેને ઘણી રમુજ પડી હોય, તેમ હસવાનું ડોળ ઘાળીને કહ્યું, "અરે યાર, શું કરૂં જરા છાવણીમાંની દારૂની દુકાનમાં 'છાંટો પાણી' લેવામાં રોકાયો, તેટલાં બીજા સેપાહોને વરદીનો જે શબ્દ કહી સંભળાવ્યામાં આવ્યો, તે મારાં જાણવામાં નહીં આવ્યો."

"ત્યારે તમોએ તમારા બીજા ગોઠિયા સેપાહને પુછીને તેથી વાકેફ થવાની અક્કલ ખર્ચવી હતી." તે રશિયન સેપાહ બોલ્યો, અને પછી પેલા જલ્દ "બ્રાન્ડી"ની બીજી એક મોટીજેવી ટાંસ મારી. "જો સાંભળો, તે બોલ એમછે, કે 'અસલી અયેતેકાદ,' કેમ, દોસ્ત, આપણે જે ભલાં કામમાટે લડયે છીયે, તે જોતાં એ બોલ ઠીકછેની ? આજે આપણા પાદરીએ વાઅઝી કરતાં જે કહ્યું હતું, તેવિષે તમોએ શું ધાર્યું ? કે જો આપણે આ ઇંગ્રેજો અને ફ્રેંચોને મારી કાહાડયે, તો *જેરૂસૅલેમનો રસ્તો આપણેમાટે ખુલ્લો થશે; અને જેરૂસૅલેમ કાંઇ ઘણું દુર નથી. હવે, તમોને ખબરછે, કે જેરૂસૅલેમ પવિત્ર જગ્યામાં આવેલુંછે—કે જયાં આપણા પાદરીએ જણાવ્યામુજબે બસ દુધ અને મધના રેળાઓજ વેહેછે—"

પણ ઝુઆવે આ રશિયન સેપાહનું જંગ્લી અજ્ઞાનપણું, તથા બીવકુફાઇભરી સાદાઇને ટુંકથીજ ડહામીને વચ્ચે બોલી ઉઠયો, "હા, ખચિત ! ખચિત ! પણ તે દુધ ને મધ મળે, તેટલાં હમણાંતો તમે આએ 'બ્રાન્ડી' પુરી કરો, કે હું મારે મથકે જાઉં."

"ઠીક, ત્યારે લેઓ આએ તેમજ કરૂંછું," એમ બોલી તે બાટલીનું તળિયું લાવી મુંકયું, અને પછી હેડકી ખાતોખાતો કાંઈ ભાંગુંતુટું એમ બોલ્યો, "મા-આ-રો, દો-ઓ-સ્ત, ધ-અ-ણો મ-મ-જા-આ-નો મા-આ-ણ-સ-છે !"

અને પછી લડડતે પગલે આ ચોકીદાર પાછા પહેરો ભરવા લાગ્યો; તેના હવે બધા વિચારો એજ હતા, કે જેરૂસૅલેમ અને પવિત્ર ઝમીનઉપર તે જશે, ત્યારે ત્યાં શું કરશે ; પણ ઝુઆવે તો તેને સલામ કરી ત્યાંથી ચાલતી પકડી; તે આગળ વધ્યો; કારાબેલનાઇયાહના કેલ્લાની બહાર જે પેહેલાજ રશિયન ચોકીદારના સમાગમમાં તે આવ્યો હતો, તેમાં ફતેહમંદ થવાથી તે ખુશીખુશી થતો હતો. વાતમાંને વાતમાં તે થોડોક બીજો ગર તેનીપાસેથી મેળવવાને આતુર હતોઃ પણ તેને ડર લાગતો હતો, કે ગમેએટલી ચોકાસી રાખવાછતાં રખેને તેને કાંઇ શક પડે, એટલે તેને વધારે સવાલો ન કરવામાંજ તેણે ડાહાપણ જોયું.

આસરે દશ "મિનીટો" આગળ ચાલવાપછી ગસટેવ એક જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે જયાં એક ન્હાની છાપરીતળે ત્રણ કે ચાર રશિયન સેપાહો બળતું સળગાવીને તાપણું કરતા હતા; પોતાનો સાદ બની શકેએવો કઠોર કરીને આ સાહસિક જવાન પેલો વરદીનો શબ્દ બોલ્યો—"અસલી અયેતેકાદ." તેને કાંઈ પણ બીજો સવાલ કર્યામાં આવ્યો નહીં, અને ત્યાંથી પણ તે આગળ વધ્યો--રસ્તામાં કોઇએ પણ તેની ઝાઝી ખબર લીધી નહીં; અને તેથી થોડીક "મિનીટો"માં તે કારાબેલનાઇયાહનાં પરાંમાં દાખેલ થયો. ત્યાં તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે ત્યાં ભારે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. મહલ્લાઓમાં મોટીમોટી તોપો, અને દારૂગોળાનાં ગાડાંઓ પસાર થતાં હતાંઃ અવારનવાર સરસ ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા રેસા-

*જુઓ નોટ ૬૮ મો.

લાના અમલદારો દોડયા જતા હતા—અલબતાં ચોક્સ નાકાંઓઉપર તેઓ ચોક્સ હુકમો આપવાને આગ્રમાણે દોડધામ કરી રહ્યા હતા—અને તેઓના ઘોડાઓનાં દોડવાથી એટલો-તો કાદવ ઉડતો હતો, કે તેથી ગસટેવ તદ્દન છંટાઇ ગયો હતો. રસ્તામાં સઘળે અંધારૂં હતું, પણ જ્યાંજ્યાં ઝાહેર ઇમારતો હતી તેમાં સળગાવેલી બતીઓથી, તથા તોપોનાં ગાડિયાંઓસાથે લઇ ચાલતાં ફાણસોથી સ્હેજ અજવાળું રસ્તાઉપર પડતું હતું. ગસટેવને કોઇએ રોકયો પણ નહીં, કે નહીં કોઇએ તેની ખબરવટીક લીધીઃ અને જાણે તેથી કાંઇ ભારે કામમાં રોકાયલો હોય, તેમ ઝડફથી આગળ વધ્યો ગયો, કે જેમ બીજાઓ પણ અહીંથીતહીં ઉતાવળે કામસર જતા આવતા હતા.

તરતજ ગસટેવ એક ભઠિયારાની દુકાનઆગળ આવી પહોંચ્યો, કે જે હજી ઉંઘાડીજ હતી. તેનો ધણી તથા તેના બે નોકરો ભઠ્ઠીમાંથી તૈયાર થયેલાં ઢગલાંબંધ પાઉંઓ બહાર કાહાડીને વેચવાનાં બાંકડાઉપર ઢગલા મારતા હતા. તે મરણ પામેલા સેપાહનો જે પુશાક ગસટેવે પેહેરેલો હતો, તેનાં ગજવાંમાં ત્રણ કે ચાર રશિયન સેકાઓ હતા; પેહેલાંતો આ જવાન ઝુઆવને લગાર આનાકાની લાગી, પણ પછી હેમત પકડીને તે દુકાનમાં દાખેલ થયો. ત્યાં બાંકડાઉપર મુકેલાં પાઉંઓમાંથી એક ઉપાડયું, અને ભઠિયારાને એક સેકો આપ્યો.

ભઠ્ઠીમાંથી બહાર કાહાડેલાં ગર્માગર્મ પાઉંઓના ઢગલાતરફ સંતોષથી જોઇને તે ભઠિયારો બોલ્યો, "જો આપણા દુશ્મનો આ ઢગલા જોવે, તો કેવી મજાહ પડે! ખરં-ખોટું તો ખુદા જાણે, પણ તેઓની છાવણીમાં બુમ તો એવી ફેલાઇછે, કે આપણીપાસે ગામમાં પુરતી ખુરાકી નથી!"

પોતાના હાથમાંનાં પાઉંનો એક મોટો ટુકડો ભાંજીને ગસટેવે તે મ્હોંમાં મુકયો, અને જાણે ખરી ભૂખથી તે ખાતો હોય, તેમ તે ચાવતોચાવતો બોલ્યો, "તેઓના બાપડા સેપાહોને લગાર ઉલટ આપવાને એવો ભુમાટો કાંય નહીં તે લોકો ફેલાવે!"

ભઠિયારો—"આહ! પણ આપણે ભૂખે મર્યે,ત્યાંસુધી સેબાસ્ટૉપોલનો કબ્જો લેવાને થોભવાનો જો તેઓએ વિચાર રાખ્યો હોય, તો જ્યાં પડયાછે, ત્યાં બીજા થોડાક મહિના-ઓતુલિક તેઓને પડી રેહેવું પડશે. આ તમારો બાકીનો ખુરદો, દોસ્ત."

આ સાંભળી તે ઝુઆવે કહ્યું, "શું!" અને પછી જાણે પોતાનો ખુરદો ગણી લેતો હોય, તેવો દેખાવ કરીને, "ત્યારે શું પાઉંનો ભાવ હજી વધ્યો નથી?" કેમકે પાઉંની ઘણીજ નજીવી કીમત તેનીપાસેથી લેવામાં આવી હતી.

ભઠિયારો—(લગાર વિકારથી) "ભાવ વધ્યો?—નારે, દોસ્ત! ભાવ શાનો વધે? આપણને જે ખુરાકી જોઇએછે, તે બીજે રસ્તે આપુને મળતી રેહેછે. પણ, ભાઇ, તમોને તો સઘળી છુપી વાતની ખબર પડતી હશે—આ બધી દોડાદોડ ને તૈયારીઓ ચાલી રહીછે, તે શામાટે? આજે રાત્રે કાંઇ નવુંજુતું કરવામાં આવનારછે, શું?"

જાણે જાણતો હોય, પણ જણાવવા નહીં માંગતો હોય, તેવું ખોટું ડોળ ઘાળીને ઝુઆવ બોલ્યો, "વખ્ત આવવે સૌ જાણશો," એમ કહી પેલો ખુરદો ગજવાંમાં સેરવી દઇ, તે દુકાનમાંથી ભપકામાં બહાર નિકળી ચાલ્યો, કેમકે જે વાતચિત થઇ હતી; તે પુરતી હતી, અને તે લંબાવવામાં સાર નહતો, એમ તે ચતુર સારીપેઠ જાણતો હતો.

તે હજીતો બારણુંમાંથી બહાર નિકળતો હતો, તેટલાં ભઠ્ઠીમાં સળગાવેલાં બળતાંનું અજવાળું તેનીઉપર પડતું હોવાથી, ત્યાંથી એક એડી-કાંગ જે ઝપાટામાં પસાર થતો હતો, તેની નઝર તેનીઉપર પડી; કે લાગલો તે અમલદારે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો.

એડી-કાંગ—"આએતો ઘણુંજ ઠીક થઇ ગયું! ચાલ, પોરિયા, મારી પુષ્કળ મેહેનત બચી ગઇ! ખુદા જાણેછે, આજે રાતના મને કેટલું કામ કરવાનુંછે, તું *ઝારિનાની રીજમીટમાંનોછે, નહીં?"

ઝુઆવે જરા પણ વખ્ત ખોવાવગર તરત હેમતથી જવાબ આપ્યો, "હા સાહેબ, હું મગરૂરછું, કે તે રીજમીટનો હું એક સેપાહછું."

એડી-કાંગ—"ઠીક! ઠીક!—દોસ્ત, જરા નઝદીક આવ!—કેમકે મને તુંને જે કેહેવુંછે, તે ત્યાંથી પસાર થતા રાહદારીઓએ સાંભળવું નહીં જોઇએ."

આ હુકમથી ગસટેવ તે અમલદારના ઘોડાનાં ખભાંસુધી ગયો; અને પછી તે એડી-કાંગે વાંકા વળી, ઘણેજ ધીમે સાદે કહ્યું, "તારી રીજમીટના કરનલઆગળ જા, કહે કે સઘળી તૈયારી કરી રાખ્યામાં આવીછે—તે શું તે તેવણ સારીપેઠે જાણેછે—અને સવારના પાંચ કે છ વાગતે જ્યારે તેવણ દેવલના ઘંટો વાગતા સાંભળે, ત્યારે તેવણે પોતાની રીજમીટના તમામ સેપાહોને હથિયારબંદ તૈયાર કરી રાખવા. જા, જલ્દી કર—ને રસ્તામાં આ પાઉં ચાવવા ઉભો ના રેહેતો!"

આટલું કહીને તે એડી-કાંગ પોતાના ઘોડાને કાંટા મારી ત્યાંથી દોડાવી ગયો. જાણે કાંઈ ઘણો અગત્યનો પયેઘામ પહોંચાડવાનું તેને માથે આવી પડયું હોય, એવો ખોટો દેખાવ કરી તે પણ ત્યાંથી ધરપચમાં આગળ ચાલતો થયો; અને રખેને તેજ એડી-કાંગ તેને પાછો મળી જાય, એવી બ્હીકથી તે જે પેહેલી ગલીનું ખુણું આવ્યું, ત્યાં વળી ગયો,—જે ગલીમાં તે આવી પુગ્યો હતો, તે તદન અંધારી હતી. ત્યાં તેણે પોતાની ચાલ જરા ધીમી કીધી, કે હવે શું કરવું, તેનો વિચાર કરવાને તેને બની આવે. તેને હવે વિચાર આવવા લાગ્યો, કે કારાબેલનાઇયાહમાં દાખેલ થવાકરતાં, તેમાંથી પાછા નિકળવાનું ભારે બિકટ હતું; અને પોતે જે ધાસ્તીભર્યું કામ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તેના વિચારથી હવે તે ધ્રુજવા લાગ્યો. પણ આ તેની દહેશત ફક્ત થોડીજ વારની હતી: અને પાછી હેમત ધરીને પોતે જે સહાસ કર્મ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તે પાર પાડવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો, અને તેથી તેણે આગળ પાછું ચાલુ મુંકયું. આ વખ્તે તેને કાને માણસોનાં ચાલવાનો તથા પગલાંનો સાદ સંભળાયો; અને પાસેજ એક આરકું હતું, કે જેમાં કીલિયાન અંધારૂં હતું, ત્યાં ભરાઇને ઉભો. જેઓ વાતો કરતા હતા, તેઓ ઉતાવળી ચાલે ત્યાં આવી લાગ્યા, કે તેજ ઘડિએ મારમારનો વરસાદ એકદમ તુટી પડયો; અને જ્યાં ઝુઆવ છુપાઇને ઉભો હતો, તેજ આરકાંતળે તેઓએ પણ આસરો લીધો. આ જોઈ તેણે કાંઇ પણ ગડબડ કરવાવગર વધારે અંદર ભરાવા માંડયું; અને પછી તેઓ શું વાતો ચલાવેછે, તે સાંભળવાના એરાદાથી દમ ઉંચો રાખીને ઉભો.

* જુઓ નોટ ૬૭ મી.

આ બોલનારાઓમાંના એક કહ્યું, "મેજર, જો આ યોજના પાર પડી, તો ઈંગ્રેજોનો સદંતર નાશ થવાનો."

આ સાંભળી તે મેજર બોલ્યો, "ખીણુમાં ડૅનનબર્ગનીપાસે કેટલું લશ્કરછે?"

જવાબ મળ્યો, કે "૪૦,૦૦૦ થી ૫૦,૦૦૦ નીવચ્ચે, અને આપુને તો સારીરીતે ખબરછે, કે ઇનકરમાનની ટેકરીઓઉપર જમણા પાછળા ભાગઉપરનું ઈંગ્રેજ લશ્કર તો તદ્દન બચાવવગરનું છે."

એથી ઘણાં જગ્લીપણાંથી ખુશી થઇ, તે મેજર બોલ્યો, "હા—ખચિત તે લોકોની ભારે ખુનામરકી થશે. થોડા કલાકમાંતો——"

આ વખતે થોડી "મિનીટો"સુધી તે આરકાંવાળા રસ્તામાં પવનનો એવોતો ઝબરો સપાટો ફુંકવા લાગ્યો, કે તેઓ શું વધુ વાત ચલાવતા હતા, તે ગસટેવ સાંભળી શક્યો નહીં. જોકે તુફાનના આ ભારે મારામાંથી બચવાને લગભગ અર્ધો કલાકસુધી તે બંધે રશિયન અમલદારો ત્યાં થોભ્યા; તોયે કાંઈ વધુ ખબર તે ઝુઆવ તેઓતરફથી મેળવવા પામ્યો નહીં—ફક્ત તેને એટલીજ ખબર પડી ગઈ, કે સવારના જ્યારે દેવલના ઘંટો વાગે, ત્યારે કેલ્લામાંનાં લશ્કરે જાણવું, કે શેરનાયાની ખીણમાંથી ઈનિકરમાનની ટેકરીઓઉપર હલ્લો શરૂ કર્યામાં આવ્યોછે, અને જો તેમાં ઈંગ્રેજોની હાર થાય, તો શેહેરમાંના લશ્કરે આ એક-સંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોઉપર એક ઝબરદસ્ત અણચિંત્યો છાપો મારવામાંટે હથિયારબંદ તૈયાર રેહેવું. પેહેલાંતો એડી-કાંગે જે પયેઘામ કેહેવાડયો હતો, તેની મતલબ આ જવાન ઝુઆવ તે વખતે બરાબર સમજી શક્યો નહતો, તે હવે પુરેપુરી સમજ્યો.

તુફાન સ્હેજ ઓછું થવા લાગ્યું; તેથી તે અમલદારો તે અંધારી આરકાંવાળી ગલીમાંથી નિકળી ચાલ્યા; અને થોડીક "મિનીટો"પછી ગસટેવે પણ ત્યાંથી ચાલું મુંક્યું. જ્યાં જવાય, ત્યાં કંઇ પણ ચોકસઃ ઠરાવવગર તે આગળ ચાલવા લાગ્યો, અને તે કઇતરફ જતો હતો, તેથી તે તદ્દન અણજાણ્યો હતો. આપ્રમાણે તે ત્રણ કે ચાર મહલ્લાઓ વટાવી ગયો—આખરે તે એક મોટી ઇમારતનીસાંમે આવેલી ખુલ્લી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે જે ઇમારતની ઘણી બારીઓમાં બતીઓ બળતી હતી. તેના આગળા મોટા દરવાઝાઓ ઉઘાડા હતા, અને ત્યાં કાંઇ ખુબ ધમચક્રી અને દોડાદોડી ચાલી રહી હતી. મોટીમોટી ભારી તોપો તેમાંથી બહાર લાવવામાં આવતી હતી; દારૂગોળો અને બીજો લશ્કરી અસબાબ તેમાંથી કાહાડીને ગાડાંઓ અને ખટારાઓમાં ભરવામાં આવતો હતો; ઝુઆવને જણાયું, કે તે કોઇ મોટા ભંડારનીનઝદીકમાં આવી લાગ્યો હતો. પણ તેણે પોતાની આંખો ઉપર કરીને જોયું, તો તેના દિઠાંમાં શું આવ્યું? તે જોતાંજ તેનાં મ્હોંમાંથી અજાયબીનો આવાઝ નિકળી પડયો! જે શોધ ન ધારેલીરીતે થઈ હતી, તેથી તો તે અજાયબીસાથે ખુશી પણ થયો! શું તે જોતો હતો, તે ખરૂં હતું, કે તે એક સ્વપ્નું જોતો હતો? તે મકાનની બારીઓમાંથી જે રોશની બહાર પડતી હતી, તેજ મકાનને માથે અંધારામાં એક પીળો વાવટો ઉડતો નહતો? તે મકાન તો એક "હૉસ્પિ-ટલ" હતી, એમ દેખાડવામાંટે તેઉપર પીળો વાવટો ચઢાવ્યામાં આવ્યો હતો, પણ ખરેખર તો તે એક દારૂખાનું હતું! લશ્કરી અસબાબ ભરવાનું એક મકાન હતું!

હા—ખરેખર તેમજ હતું: ત્યાંથી જે સખ્યાબંધ રશિયન સેપાહો ત્યાંથીત્યાં જતા હતા, તેઓ તેને અજાયબ થતો જોઇ, તરત પામી જાય, કે તે એક છુપો જાસુસ હતો, તો તેને તરત કેદ કર્યામાં આવે, એવી ધાસ્તીથી પાસેજ આવેલી એક અંધારી ગલીમાં તે ઝુઆવ ઘુસી ગયો. હા ! કેવી સરસ શોધ તેણે કીધી હતી ! પ્રિન્સ મેંન્ટસ્ચૅકૉફની ઠગારી યુક્તિથી જે ઇમારતઉપર લૉર્ડ રૅગલેંને તોપોના ગોળા ન છોડવાનો દયાળુ હુકમ પોતાના તોપચીઓને આપ્યો હતો, તે તો તરેહવાર જાતના ખાનાખરાબીના અસબાબથીભરેલું એક મકાન હતું ! પીલો વાવતો તો બીમાર અને ઝખ્મી થએલા સેપાહોની એક "હૉસ્પિટલ"ને બદલે તોપખાનાંના અને દારૂખાનાંના એક ઝબરદસ્ત મોટા ભંડારને માથે ઉડતો હતો !

તે બહાદુર જવાન ઝુઆવે આગળ ચાલ્યાજ કીધું,—તેનો વિચાર હવે જો બની શકે, તો બ્રિટિશ છાવણીમાં પાછો ફરવાનો હતો. તેણે એક મેનારાઉપરનું ઘડિયાળ વાગતું સાંભળ્યું; પાછળી રાતના એક વાગતાનો વખ્ત થયો હતો. હજીતો ઘંટનો આવાઝ બરાબર બંધ ન પડ્યો, તેટલાં ગસટેવનાં જોવામાં આવ્યું, કે કેટલીક તોપો અને તોપખાનાંનાં ગારિયાંઓ તે રસ્તાઉપરથી ધસારાબંધ પસાર થયાં—તેઓમાં જોડેલા ઘોડાઓ ચાર પગે દોડતા હતા. તેઓનીસાથે સેપાહોની એક સારી સંખ્યા પણ હતી. આ સર્વે જોઇ ગસટેવે તે લોકોની નઝર ચુકાવવામાં ડાહાપણ વિચાર્યું. એવા ખ્યાલથી તે બાજુએ ભરાઇ ગયો, અને પાસેજ એક બીજો આરકાંવાળો રસ્તો હતો, તેમાં છુપાયો, કે જે રસ્તો આગળનાજેવાજ આરકાંવાળા રસ્તાને મળતો હતો, અને જ્યાં તે જ્યારે ઉભો હતો, ત્યારે તેનાં સાંભળવામાં પેલા બે રશિયન અમલદારોવચ્ચેની વાત આવી હતી. પણ તેમ છુપાવા જતાં, તો તે પથ્થરની સીડીઓઉપરથી અંદર ઝોરમાં ગબડી પડ્યો, અને બેશુદ્ધ થઈ ગયો:

જ્યારે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે જાણે તે સ્વપ્ન જોઇ ઉઠયો હતો: પણ તેના ચડી ગયેલા સાંધાઓ, અને દુ:ખતા અવ્યયોથી આખરે તેની ખાતેરી થઇ, કે તે સ્વપ્ન નહીં, પણ એક ખરેખરો બનાવ બન્યો હતો. એથી તે ઝબરા ગભરાટમાં પડ્યો. જો કદાચને તેનું એકાદ હાડકું ભાંગી ગયું હોય તો પછી ? ત્યારે તો તે રશિયનોના હાથમાં ઝરૂર કેદ પકડાવાનો, અને એક જાસુસતરીકે તેને મોતની સઝા થવાની ! મનની આ ભયંકર વ્યાકુળતાથી તે તરત ઉઠી ઉભો થયો: પણ આ વખ્તે શું તેની ખુશહાલી ! તેનું એક પણ હાડકું ભાંગ્યું નહતું, તેને ફક્ત થોડા ધસારાઓ પડવાસેવાય બીજી કોઈ પણ જાતની ગંભીર ઇઝા થઈ નહતી; વળી ફક્ત તેનાં સાંધાઓ સ્હેજ દુ:ખતા હતા. પોતે બેશુદ્ધ હાલતમાં કેટલો વખ્તસુધી પડી રહ્યો હશે, તેબાબે મનમાં હજીતો વિચાર કરતો હતો, તેટલાં પાછું તેજ મેનારાનું ઘડિયાળ વાગ્યું, અને તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે ત્રણ વાગ્યાનો વખ્ત થયો હતો.

આમુજબે તેણે બે કલાકો ફોકટમાં ગુમાવ્યા હતા !—બે અમૂલ્ય કલાકો, કે જે વખ્તમાં તો તે ત્યાંથી સટકી જવા પણ પામ્યો હતે ! પણ હવે વધુ વખ્ત ખોવો જોઇએ નહીં, કંઈ, પણ કરીને હવે પોતાની સલામતીના ઉપાયો લેવા જોઇએ, નહીંતો મોત નક્કી હતું ! ઠંડીથી થરથરતો, ગસટેવ પાછો તે પથ્થરની સીડી ચઢી ઉપર આવ્યો, અને મહલ્લામાં પાછો આવ્યો, કે જે હવે તદન એકાંત અને

ખાલી હતો. ફરાં પડતાં બંધ થયાં હતાં—અને વરસાદ પડતો પણ ઘણો કમી થયો હતો: તોયે ઘણો ભારે ધુમસ આખાં ગામઉપર પડતો હતો. વળી એક નવી ફેકર ઝુઆવને પડી:—કેલ્લાતરફ પોતાનો રસ્તો કેવીરીતે શોધી કાહાડવો? જો કોઈને પુછે, તો તે જાસુસ-તરીકે પકડાઈ જાય; અને જો પકડાઈ જાય, તો તેનું મોત પણ તૈયારજ હતું! માટે પોતેજ કોઈરીતે પોતાનો રસ્તો શોધી કાહાડવો જોઈએ.

જયાં જવાય ત્યાં તેણે ચાલવા માંડયું. થોડીજ "મિનીટો"માં તે એક બીજા મહલ્લામાં આવી પહોંચ્યો, કે જ્યાં સેપાહોના કુચ કરવાનાં ભારે પગલાંઓનો આવાઝ તેને કાને પડયો. તેઓ કઈતરફ જતા હતા, તે જાણવામાટે તે થોડીવાર થોભ્યો, અને પછી જેતરફ તેઓ કુચ કરી જતા હતા, તેજતરફ, પણ તેઓથી થોડે તફાવતે પોતે પણ ચાલવા લાગ્યો: કારણકે તેણે ધાર્યું, કે તેઓ ખોદેલી ખાઇઓતરફ જતા હતા. તેનીપાસે તેની બંદુક હતી: અને જો કોઇ તેને કાંઇ સવાલ કરે, તો તેનો જવાબ તેનીપાસે તૈયાર હતો:—તે તરત જણાવતે, કે તબિયત લગાર નાદરોસ્ત હોવાથી તે તેની રીજમીટથી વિખુટો પડી ગયો હતો.

પોતે રચેલી યોજનામુજબે તે પેલી પાયદલ ટુકડીની પુઠેપુઠે ચાલવા લાગ્યો, અને ભારે સંતોષસાથે તેણે જોયું, કે તે કારાબેલનાઇયાહની સરહદઉપર આવી પહોંચ્યો હતો. જે રસ્તે પેલી સેપાહોની ટુકડી જતી હતી, તેજ રસ્તે હવે તે જવાનેબદલે લગાર આડો ફંટો; તે એક ઝાડીઆગળ આવી પુગ્યો, કે જ્યાં એક સેપાહ પહેરો ભરતો હતો. લગાર કરડો સાદ કાહાડીને તે પેલો વરદીનો શબ્દ બોલ્યો, કે તેને કાંઇ પણ અટકાવવગર આગળ વધવા દેવામાં આવ્યો. તેણે જોયું, કે આ તેજ જગ્યા હતી, કે જ્યાં થોડા કલાકોઅગાઉ તેણે પેલા રશિયન સેપાહને "બ્રાન્ડી" આપ્યો હતો; હવે તે કયાં હતો, તે બરાબર જાણી શક્યો.

આ વખ્તે ધુમસ વધતો જતો હતો: પણ એકરીતે તો તેથી આપણા આ જવાન ઝુઆવને ફાયદોજ હતો; કારણકે સેપાહોનાં ઘણાંક ટોળાંઓ ત્યાંથીત્યાં જતાં આવતાં હતાં, અને તેઓને તે તેથી ઉડાવી શક્યો, પણ તેમ બીજા હાથઉપર તેને પોતાનો ખરો રસ્તો શોધી કાહાડવામાં ભારે મુશ્કેલી નડી: જ્યારે પણ તે રશિયન સેપાહોનાં, કે ઘોડાનાં પગલાં સાંભળતો, કે તેઓથી આડો ફંટી પાછો બીજીગમ નિકળી જતો. ફરી એકવાર તેને ઘડિયાળ વાગ્યું સાંભળ્યું. હવે સવારના ચાર વાગ્તાનો વખ્ત થયો હતો.

હજીતો તેનો આવાઝ બંધ થયો નહીં, તેટલાં આ ઝુઆવ કોટની એક નિચી દીવારઆગળ આવી પુગ્યો. ત્યાં ઉભા રહી, તેણે કાન દઈ સાંભળ્યું. તેનાં જમણા હાથતરફ કોઇનો વાત કરવાનો સાદ આવતો હતો: તેના ડાબા હાથઉપર એક સંત્રીના પહેરાના ચાલવાનો આવાઝ સંભળાતો હતો. હવે શું કરવું, તેના અંદીશામાં તે હતો, તેટલાં આસપાસ પડતા ધુમસમાંથી એક આકાર તેનીસાંમે આવી ઉભો; તેને જોતાંજ ઝુઆવે જે સેપાહને તેણે "બ્રાન્ડી" આપ્યો હતો, તેનેજ પોતાનીસનમુખ આવી ઉભેલો દિઠો.

સેપાહ—"ઓહો! મારા જવાન દોસ્ત, ખરેખર પાછા તમેજ આવ્યા કે? 'સુફેદ કેલ્લા'આગળ તમારી રીજમીટ જમા થાયછે, ને તમે હાં કાંય ભટકયા કરોછો? જલ્દી નિકળી જાઓ, નહીંતો ખુદા કસમ તમોને *ચાસડાના ચાબુકનો સ્વાદ તે લોકો ચખાડશે!"

*જુઓ નોટ ૭૦ ઓ.

ગસટેવ—"મારા દોસ્ત, જો સાંભળો, મને એક ઘણોજ સરસ વિચાર સુજ પડી ગયોછે!"

સેપાહ—(આતુરતાથી) "હં! એમ કે? તે શું છે, મને તો જણાવો?".

ગસટેવ—"જો આપણે જેરૂસૅલેમ અને પેલી પવિત્ર જગ્યાનો રસ્તો આપણેમાટે જેમ જલ્દી ખુલ્લો કર્યે, તેમ સારૂં, એ તો તમોબી કબુલ કરોછો કેની?——"

સેપાહ—(એક હાય મારીને) "હા, યાર, જો આપણેથી ખુલ્લો થાય તો કે? પણ તે કેવીરીતે થાય?"

ગસટેવ—"જુઓ, હું તમોને સમજાઉં. જાણે આપણે ઈંગ્રેજ અને ફ્રેંચ છાવણીઓમાં જઈએ, અને ત્યાં જુદું જુદું સમજાવ્યે, કે અમો અમારાં લસ્કરમાંથી કંટાળીને નાસી આવ્યા છૈયે. પછી ત્યાંનો સઘળો મામલો આપણે જોઈ લઈ—ત્યાંથી કોઇ રીતે પાછા સટકી આવ્યે, અને પછી પ્રિન્સને દુસ્મનોનાં બાંધકામો ક્યાંક્યાં નબળાંછે તે જણાવ્યે—કે જેતરફ પછી જો તે નામદાર છાપો મારશે, તો તેની ફતેહ નક્કી જાણવી—રશિયન લસ્કરની તેથી જીત થશે—અને પછી આપણે જેરૂસૅલેમ, કે જે હાંથી ફકત થોડાજ 'માઈલો' દુરછે, ત્યાં આપણાં લસ્કરસાથે જલ્દી જવા પામીશું! કેમ સમજ પડી કેની?"

જોકે આ વખ્ત ગસટેવનો જીવ સટોસટનો હતો, તોયે તેનેથી જરા હસી પડવાવગર રેહેવાયું નહીં, કારણકે તે બાપડા રશિયન સેપાહની જંગલી ભોળાઇ અને ગાવડી અજ્ઞાનપણાંનેમાટે તેને રમુજ પડતી હતી. પેલો મૂર્ખ સેપાહ થોડીક "મિનીટો" વિચારમાં પડયો; એકવાર તો ગસટેવતરફ શકમંદ નઝરે જોતો હોય, એમવટીક ઝુઆવને લાગ્યું; એથી આ જવાનનાં ઝબરાં "પોતિયાં લેવાવા લાગ્યાં!" પણ તેટલાંતો તે રશિયન સેપાહે ઝપાટામાં તેનો હાથ પકડયો, ત્યારેતો તેણે ઘણાંજ "લપ્પાં લીધાં." પણ તેની આ બ્હીક ઘણાજ થોડા વખ્તમાટે હતી; કારણકે પેલો સેપાહ તો તેની મીઠીમીઠી વાતોથી મગ્નમગ્ન થઈ ગયો હતો, તે બોલ્યો, "સેંટ નિકોલસના કસ્મ! મારા દોસ્ત, આ તારો વિચાર તો ઘણોજ સરસછે!"

ગસટેવ—"ચાલો ત્યારે આપણે તે વગર વખ્ત ખોવે અમલમાં લાવ્યે. આપણે આ રસ્તે જઇએ?" એમ બોલી તે પેલી મટોડાંની બનાવેલી દીવાર કુદાવી જવા કરતો હતો, તેટલાં તે રશિયન તેને ઝોરથી પાછો ખેંચી લઇ બોલ્યો, "શું તમે કાંઇ ઘેલાબેલા થયાછો? શું તમોને ખબર નથી, કે ત્યાં તો આપણી ત્રણ મોટી તોપોનું મથક રાખ્યામાં આવ્યુંછે? ત્યાં જઇશું, તો આપણે આપણાંજ લોકોના હાથમાં સપડાઇ જઇશું; અને આપણે શું કરવા નાસી જતા હતા, તે તેઓને કહીશું, તો તે કાંઇ તેઓ માનવાના હતા?"

ગસટેવ—"હા જો, ખરી વાત!—હું તો તે ભુલીજ ગયો! આપણે ક્યાં છૈયે, તે મને બરાબર યાદ નહીં રહ્યું."

સેપાહ—"આ રસ્તે ચાલો!" એમ બોલી તે ગસટેવને લઈ ઝપાટામાં આગળ ચાલવા લાગ્યો.

થોડીક "મિનીટો" આગળ ચાલ્યાપછી તેઓ એક જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં તેઓનાં સાંભળવામાં દુર પહારો ભરતા એક સંત્રીનાં પગલાં આવ્યાં. જેથી તે રશિ-

યન સેપાહ બોલી ઉઠયો. "જલ્દી કરો ! જલ્દી કરો ! ત્યાંથી આપણે જલ્દીથી સટકી જઇ શકશું."

તેઓ બંધે દીવાર કુદાવી ગયા : ઝુઆવ અને તેનો સાથી હવે કારાબેલનાઇયાહતા કોટની બહાર બાજુએ આવી ઉભા.

સેપાહ—"હવે આપણે સીધાનેસીધા ઇંગ્રેજી લશ્કરની હદસુધી ચાલ્યા જવુંછે, કે જે આપણી બરાબર સાંમેજ આવેલીછે. ધુમસ પડેછે, છતાં હવે આપણે આપણો રસ્તો ચુકીશું નહીં."

ગસટેવ—"ઘણું સારૂં ! પણ તમે ભુલી જાઓછો, કે જો આપણે આપણા હાથમાં બંદુકો લઇને તેઓનાં એકાદ થાણાઆગળ જઇ લાગશું, તો આપણે નાસી આવેલા છૈયે, એમ કહીશું, તેનીઅગાઉ તો તેઓ આપણને ગોળીથી ઠાર મારી નાખશે."

સેપાહ—"સાચી વાત કહી, આપણે આપણી બંદુકો ત્યાંજ મુકીને જઇએ."

એમ બોલી તેણે તરતજ પોતાના હાથમાંની બંદુક નિચે ઝમીનઉપર ફેંકી દીધી, પણ એક ચિત્તાનીપેઠે કુદીને ઝુઆવે તે ઉંચકી લીધી; તેઉપર બાગનેટ ચઢાવેલી હતી; અને પછી ચપળાઇથી ત્રણચાર ડગલાં દુર દોડી જઇ, તે બોલ્યો, "જરા પણ આગળ વધતા ના, નહીંતો, મારા દોસ્ત, જાણજો, કે તમો જાનથી ગયાછો !"

આ સાંભળી રશિયન સેપાહ અજાયબી અને ધાસ્તીથી તત–પપ થઇ ગયો, અને બોલ્યો, "તમારી શું મતલબછે ?"

ગસટેવ—(ઉતાવળે) "મારી મતલબ, કે જેવો હું દેખાઉંછું, તેવો હું નથી. હું કાંઇ રશિયન સેપાહ નથી—ખુદા કરે ને હું એક રશિયન ન થાઉં ! સેબાસ્ટૉપોલમાં મને જેજે જોવાનું અને જાણવાનું હતું, તે સઘળું મેં જોઇ અને જાણી લીધુંછે; અને તમે જો શાણા હોવ, તો તમોએ મને વરદીનો શબ્દ જણાવ્યો હતો, અને મને ગઇ રાત્રે સલામત પસાર થવા દીધો હતો, તે કોઇઆગળ બોલતા ના. નહીંતો તમો ભારી ખટપટમાં આવી પડશો. હું તમોને કોઇરીતે ઇઝા કરવા માંગતો નથી; હું ચાહું, તો તમોને મારી આગળઆગળ ચલાવીને એક બંદીવાનતરીકે લઇ જાઉં—પણ તમે મારી અચ્છી સેવા બજાવીછે, અને તેટલામાટે તમોતરફ નમકહરામ થવા માંગતો નથી. તમારાં લશ્કરમાં ઉતાવળે જતા રહો. પણ મારા દોસ્ત, છુટા પડવા પેહેલાં હું તમોને બે બોલ કેહેવા માંગુંછું! જેરૂસૅલેમ અને પેલી પવિત્ર જગ્યા તમો ધારોછો, તેકરતાં ત્યાંથી ઘણે દુરછે. સાહેબજી."

આમુજબ બોલી તે ઝુઆવ ત્યાંથી કુદકા મારતો નિકળી ચાલ્યો, અને સાથે તે બંધે બંદુકો પણ લેતો ગયો; બાપડો અભણ રશિયન સેપાહ તો દિગમૂઢ થઇ, ત્યાંજ થોડીવાર ઉભો રહ્યો. આખરે એક ભારે નઠારી ગાળ ચોપડી, અને ગુસ્સામાં પોતાની વાળેલી મૂઠી પોતાના કપાળઉપર મારીને, તે પેલી દીવારતરફ પાછો ફર્યો; અને પોતાના ગોઠિયા તેને જોય નહીં, તેમ ત્યાંથી અંદર વળી ગયો.

ઝુઆવ તો પોતે તદ્દન સલામતછે, એમ જાણ્યું, ત્યાંસુધી ઉતાવળે આગળ વધ્યોજ ચાલ્યો; અને પછી એકદમ ઉભો રહી ગયો. પોતાના હાથમાંની બંધે બંદુકો ઝમીનઉપર ફેંકી દઇ, પોતાના પુશાકઉપર પેહેરેલો રશિયન લશ્કરી લેબાશ તેણે કાહાડીને ફેંકી દીધો;

અને પછી ઈંગ્રેજી છાવણીતરફ પોતાનો રસ્તો લીધો. અર્ધા કલાકથી પણ ઓછા વખ્તમાં તે સિડની હૅઝલઉડના તંબુઆગળ આવી પહોંચ્યો; અને ધુમસમાંથી તે ઝાંખો દેખાતો તંબુ જોઇને, તેનાં દેલમાં ઘણું લાગી આવ્યું. એક ઠેકાણે તે થોડીક "મિનીટો"સુધી બેઠો, અને પોતાના હાથોવડે પોતાનો ચેહેરો ઢાંકયો. તે ડચકાં ખાવા લાગ્યો—પણ તે ખુશહાલીનેમાંટે હતાં, કે દેલગીરીનેમાંટે હતાં—કે બંધે સામટાં કારણોનેલીધે હતાં, તે જાણવાની હજી આપણે હેમત કરી શકતા નથી. ગમે તે કારણે હોય, પણ આપ્રમાણે રડવાથી આ જવાન ઝુઆવનો જીવ હલકો પડયો; તેનું ભરાઇ આવેલું હૈયું ખાલી થયું; અને પાછી હેમત પકડવાને તે શકિતવાન થયો.

તે તંબુમાં દાખેલ થયો. ધીરેથી માંહે જઇને જોયું, તો તેને જણાયું, કે હૅઝલઉડ ભરઉંઘમાં પડેલો હતો, અને તેની ખાટલીપાસે ડેલાંશી બેસીને તપાસ રાખતો હતો. જવાન ઝુઆવને પાછો આવેલો જોઇ તે ફ્રેંચ અમલદારની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં; તોયે તે ઝુઆવતરફ તેણે ઘણી માનભરેલી ઢપે અને સભ્યતાના દેખાવથી જોયું, કે જે લગાર અજાયબજેવું લાગતું હતું. પણ તેને ચુપ રેહેવામાંટે ગસટેવે પોતાની આંગળી પોતાના હોઠઉપર મુકી; અને પછી લખવાનો જે સામાન ત્યાં પડેલો હતો, તે જલ્દીથી લઇ તે ત્યાં બેઠો, અને નિચ્ચેમુજબે થોડીક લાઇનો તેણે ફ્રેંચ ભાષામાં લખી કાહાડી:—

> "નામદાર લૉર્ડ રૅગલૅનને ખબર કરવામાં આવેછે, કે ઈનકરમાનની ટેકરીઓઉપર જલ્દીથી હમલો કરવામાં આવનારછે.
>
> "સેબાસ્ટૉપૉલનાં દેવલમાં ઘંટો વગાડવામાં આવે, તો જાણવું, કે હમલો શરૂ થઇ ચુકયોછે, અને કેલ્લામાંનાં લસ્કરને બહાર પડવાનો હુકમ થયોછે.
>
> "સેબાસ્ટૉપૉલમાં ખુરાકી પુષ્કળછે,—તેમજ તોપો, ગારૂગોળો, અને સઘળો લશ્કરી અસબાબ પણ ઘણોછે.
>
> "તે ઈમારત, કે જેઉપર પીલો વાવટો ઉડેછે, તે એક 'હૉસ્પિટલ' નહીં, પણ એક ગંજાવર દારૂખાનુંછે."

કાગઝની બીજી એક કાપળીઉપર આ ઝુઆવે બરાબર તેજ ખબર લખી કાહાડી,—પણ તેમાં ફકત ફેરફાર એટલોજ હતો, કે તેમાં ફ્રેંચ જનરલ કૅનરૉબર્ટનું નામ લખેલું હતું; આ બંધે કાગઝો તેણે ઍડ્રિયન ડેલાંશીને આપ્યાં. તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારે તેમાંનું લખેલું ઘણી અજાયબીસાથે વાંચ્યું: તે ઝુઆવે ઘણી અધિરાઇથી તેને ત્યાંથી જવાને એશારત કીધી; ઍડ્રિયને માનભરેલી સભ્યતાથી પોતાની ટોપી ઉંચકીને સલામ કીધી—અને તંબુમાંથી બહાર નિકળી આવ્યો. આટલું બધું માન એક સાધારણ સેપાહને! કાંય વારૂ? હવે પછી જાણશો.

અર્ધો કલાકપછી—અને જેવો હૅઝલઉડ જાગ્રત થયો, કે—સેબાસ્ટૉપૉલના ઘંટો વાગવા લાગ્યા. તેઓનો આવાઝ જોકે ઘણો ઝીણો આવતો હતો, તોયે તે ઝુઆવના તીક્ષ્ણ કાનોએ બરાબર સંભળાતો હતો; અને તેણે જાણ્યું, કે ઇનકરમાનની ટેકરીઓઉપર હલ્લો શરૂ કર્યામાં આવ્યોછે.





પ્રકરણ ૩૬ મું.

ઈનકરમાન.

વાંચનારે જાણવું, કે જ્યાં બ્રિટિશ લશ્કરનું મથક કીધેલું હતું, ત્યાં છેક જમણી બાજુએ ટેકરીઓની એક ઉંચીનિચ્ચી હાર આવેલી હતી, કે જેને "ઈનકરમાનની ટેકરીઓ"ને નામે ઓળખવામાં આવતી હતી, અને જ્યાંથી નિચાણમાં શેરનાયાની ખીણ દેખાતી હતી. તેજ નામની એક નદી ત્યાંથી સર્પાકારે વાંકીટીકી વેહેતી હતી; સેબાસ્ટૉપોલની ન્હાની ખાડીના ઉપલા છેડાઉપરથી તે શરૂ થઈ વેહેતી હતી. આ નદીથી પુર્વ દિશામાં ઈનકરમાનની ટેકરીઓથી થોડાક "માઇલો"ને તફાવતે અસલવારેનું એક પડી ભાંગેલું શેહેર આવેલુંછે, કે જે ઉપલી ખીણની સીમાતરીકે ગણાયછે. ૪ થી નવેમબરે આખો દહાડો તેમજ રાતથી તે છેક તા૰ ૫ મીની સવારસુધી રશિયન લશ્કરની ભારે સંખ્યા ઈન-કરમાનની ટેકરીઓવચ્ચેની ખીણમાં, તથા ઉપલાં ભાંગી પડેલાં શેહેરનીવચ્ચે જમા થતી હતી.; તેઓનો વિચાર બ્રિટિશ મથકના છેક જમણા ભાગઉપર હલ્લો કરવાનો હતો.

સવારના આસરે પાંચ વાગ્તાને સુમારે રશિયનોએ કુચ કરવાને, તથા જુદીજુદી બાજુઓતરફથી ઈનકરમાનના ઢોળાવો ચઢવાને શરૂ કર્યું. મારમારનો વરસાદ વરસ્યાપછી હવે ઘણો ધુમસ પડતો—અને તે એજ ધુમસ હતો, કે તેમાંથી પેલો સાહસિક જુઆવ સેબાસ્ટૉપૉલથી પાછો ફર્યો હતો. ફ્રેંચ કે ઇંગ્રેજ કોઈ પણ સેનાપતિને ખ્યાલવટીક નહતો, કે તેઓઉપર હલ્લો લાવવાનો રશિયનોનો વિચારછે. ફ્રેંચ જનરલ કૅનરૉબર્ટનું મથક તો ઈનકરમાનની ટેકરીઓથી થોડેક દુર તફાવતે હતું, માટે જો તે બીફેકર રેહે, તો તેમાં કશી નવાઈ નથી, પણ ઇંગ્રેજ સેનાપતિ લૉર્ડ રૅગલૅન એવા ખોટા વિચારથી નભરવસ રેહે, એ ઘણું અજાયબ થવાજોગછે, કારણકે આગળ જણાવ્યાપ્રમાણે શેરનાયાની ખીણમાં રશિયનો જમા થતા જતા હતા, તે વાત તો સર્વેને ખુલ્લી જાણીતી હતી, તોયે તે જાણવાછતાં આ ઇંગ્રેજ સેનાપતિ ખરેખર બીદરકાર રહ્યો; અને જ્યારે તે નામદાર પોતાનાં વડાં મથક કીધેલાં કંગાળ ઘરમાં હજીતો નચિંત જીવે ઉંઘતો હતો, ત્યારે રશિયનો જે ઝાડઝાંખરા અને ઝાડીઓ, ઈનકરમાનની ટેકરીઓની બાજુમાં ઉગેલી હતી, તેમાંથી ભરા-તાછુપાતા ગંજાવર ભારે સંખ્યામાં ટેકરીઓઉપર ચઢયા આવતા હતા.

આ યાદગાર સવારના આસરે ૭ વાગ્તાને અમલે લૉર્ડ રૅગલૅનનો એક એડી-કાંગ હાંફળોફાંફળો પોતાના વડાના ઓરડામાં બેધડક કાંઈપણ તાઝીમતવાઝુ કર્યાવિના ધસી આવ્યો, અને તે નામદારના હાથમાં એક લેફાફો મુકયો; તેઉપરનું સરનામું ઘણીજ ઉતા-વળે લખેલું જણાતું હતું, અને વળી તેઉપર કીધેલી મહોર પણ ઘણી હાલહવાલ રીતે કર્યામાં આવેલી હતી. લૉર્ડ રૅગલૅને તરત તે "એનવેલોપ" ખોલ્યું, અને તેમાંથી કાગ-ઝની લખેલી એક કાપળી કાહાડી વાંચવા માંડી, કે જેમાંહેલી બાબતથી અમારાં વાંચનારાં-ઓને ગયાં પ્રકરણમાં જાણીતાં કરવામાં આવ્યાંછે. જોકે આ કાગઝ નનામો હતો, તોયે



(ચિત્ર ૧૪ મું.) "એક લાંબું ખંજર તેનાં મિયાનમાંથી તેણે બહાર ખેંચી કાહાડ્યું." (પાનું ૨૪૫ મું.)

તેમાં ઈનકરમાનની ટેકરીઓઉપર કરવા ધારેલા હલ્લાબાબે જે એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, તેબાબે હવે વધારે વાર નભરવસ રેહેવામાં ભારે જોખમ હતો, અને તેટલામાટે તે નામદારે સર ડી લૅસી ઍવન્સને ઘટતા હુકમો મોકલ્યા; કારણકે જે બાજુથી હલ્લો લાવવામાં આવનાર હતો, તે ઉપલા સરદારનાં લશ્કરી મથકની ઘણીજ નઝદીકમાં હોવાથી, પ્રથમ ધાસ્તી તેઓબાબે હતી, તેજમુજબે વળી તેણે બીજા વિભાગોના સરદારોને પણ હુકમો કેહેવાડયા; આપ્રમાણે હુકમો ફર્માવ્યાપછી થોડીક "મિનીટો"ની તે નામદારને ફોરસત મળી, કે તરત તેણે આ અગત્યનો પયેગામ લાવનાર કોણ હતો, તેબાબે પરપુછ કરવા માંડી.

એડી-કાંગ—"એક જવાન ફ્રેંચ અમલદાર, કે જેને હું પિછાણતો નથી, અને વળી તેવણ અમલદારની કઈ પદવી ધરાવેછે, તે પણ હું કહી શકતો નથી, સબબકે જ્યારે તેવણ આ રૂકો આપી ગયા, ત્યારે માથાંથી પગસુધીનો લાંબો મોટો ઝબ્બો તેવણે પોતાના પુશાકઉપર પેહેરેલો હતો—તેવણ અત્રે મારતે ઘોડે આવ્યા, અને તમો નામદારના રેસાલાના કોઈપણ અમલદારને મળવા માંગ્યું. તે સાંભળી હું તરત તેવણઆગળ દોડી ગયો; કે તેવણે આ રૂકો મારા હાથમાં મુકયો. તેવણે વળી મને અર્ઝ કીધી, કે તે બરાબર અને જલ્દી પહોંચાડવાને મારે ચુકવું નહીં; અને બીજીજ પળે જેટલી ઝડપથી તેવણનો ઘોડો દોડી શકે, તેટલી ઝડપે તેવણ ત્યાંથી નિકળી ગયા."

આ વખ્તે લૉર્ડ રૅગલૅનને વધુ સવાલો કરવાની ફોરસત નહતી; તે પોતાના ઓરડામાંથી જલ્દી નિકળી આવ્યો; પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો, અને ઈનકરમાનની ટેકરીઓતરફ પોતાનો રસ્તો લીધો, કે જે જગ્યા તેનાં મથકથી આસરે બે "માઈલો"જેટલી દુર હતી.

આ વખ્તનાઅરસામાં ઍડ્રિયન ડેલાંશી ઈગ્રેજી વડાં મથકે આ અતિ અગત્યનો પયેગામ પહોંચાડીને તેજમુજબે તેની બીજી નકલ ફ્રેંચ સેનાપતિ જનરલ કેનરૉબર્ટને પુગાડવાને ઉતાવળો દોડયો. પણ સારાં નસીબે કૅપટન ડેલાંશીને જનરલ બૉસ્કે રસ્તામાંજ મળી ગયો, કે જેની સરદારીહેઠળ ફ્રેંચ લશ્કરનો એક વિભાગ હતો—આ જનરલ બહાદુર ફ્રેંચ લશ્કરના સરદારોમાંનો એક ઘણોજ ઉલટમંદ અમલદાર હોવાથી, સવારના સકારેથી પોતાનાં કામમાટે બહાર પડયો હતો. આ જનરલ બૉસ્કેને ઍડ્રિયને પેલો પયેગામ આપ્યો, અને પછી તે તેને આ પડતા ભારે ધુમસમાંથી ઓળખી કાહાડે, તેઆગમચ ત્યાંથી ઘોડો દપટાવી ગયો. આપ્રમાણે સર્વેને ઉડાવીને વટી જવાની ઍડ્રિયનની મતલબ બીજી કોઈપણ હતી નહીં, ફકત એટલીજ કે તે ખબર તે કયાંથી અને કોણનીમઆરેફતે મેળવવા પામ્યો હતો, તેબાબે તેને કોઈ સવાલ કરે નહીં, કેમકે તે આ ખબર જણાવવાને તૈયાર નહતો.

પણ લૉર્ડ રૅગલૅન પોતાના રેસાલાસાથે તે જગ્યા, કે જે તે વખ્તપછીથી તવારીખમાં યાદગાર રહી જવાની હતી, ત્યાં આવી પુગે તેઅગાઉ—અને જનરલ બૉસ્કે પોતાનાં લશ્કરને હથિયારબંદ તૈયાર કરે, તેઆગમચ રશિયન રીજમીટોની હારનીહાર તે ટેકરીઓઉપર ધસારો લાવવા લાગી. દવ હજી પુષ્કળ પડતો હતો; વરસાદે પાછું ઝોરથી વરસવા માંડયું હતું, તેથી સવારનાં અંધકારમાં વધારો થયો હતો. આ અંધારાંનો લાભ લઈને રશિયનોએ ટેકરીઓઉપર તોપો ગોઠવવા માંડી, અને બ્રિટિશ મથકતરફ સંખ્યાબંધ છુટીછુટી લશ્કરી ટુકડીઓને છોડી મુકી. લૉર્ડ રૅગલૅને સર ડી લૅસી ઍવન્સને મોકલેલો હુકમ આજ વખ્તે આવી મળ્યો; અને તેથી લશ્કરનો બીજો ભાગ પણ તરત હથિયારબંદ થવા લાગ્યો.

ઘણા ટુંક વખ્તમાં બ્રિટિશ લશ્કરી ટુકડીઓ અને રશિયન લશ્કરી ટુકડીઓ એક-મેકનીસાંમસાંમે આવી ઉભી. જોકે રશિયન દુશ્મનોનાં ભારે ટોળેટોળાંસાથે સરખાવતાં બ્રિટીશો ઘણીજ નજીવી સંખ્યામાં હતા, તોયે તેઓ જરા પણ હેમત હાર્યાવગર ઘણી બહાદુરીથી સાંમા થયા, અને રશિયનોને પાછા મારી હટાડયા,—તેટલાં તેઓના બીજા વિભાગને હથિયારબંદ થવાનો વખ્ત મળી ગયો. આપ્રમાણે રશિયનોની ટુકડીઓને મારી હટાડવાથી તેઓ પોતાનાં લશ્કરનાં મુખ્ય ભાગસાથે પાછા આવી જોડાયા, અને પછી રશિયન તોપખાનાંએ પોતાનીતરફથી મારો ચાલુ કર્યો. આખી બ્રિટિશ છાવણીઉપર ગોળાઓ આવી પડવા લાગ્યા, અને તેઓના ઉંડા ભારી આવાઝોથી ઈનિકરમાનની ટેક-રીઓ અને અંધારી ભયંકર હવામાં તેના પ્રતિઆવાઝો થવા લાગ્યા.

તરતજ ધુમસ દુર થવા લાગ્યો; અને તેથી રશિયનોને બ્રિટિશ લશ્કરનો બીજો વિભાગ ખુલ્લો દેખાવા લાગ્યો, કે જેઉપર તેઓએ હવે તોપોનો મારો શરૂ કર્યો. તંબુઓ-નીઉપર ગોળાઓ, ગર્ભછોટો આવી પડવાથી, તેઓ જગ્યેજગ્યે ફાટીતુટી ઉડી જવા લાગ્યા—તેઓ જ્યાંત્યાં ભાંગીતુટી પડવા લાગ્યા, કે હવામાં ઉડવા લાગ્યા. તોપોનાં ફુટવાનો ઘોંઘાટ એટલોતો ચાલુ હતો, કે તે જાણે કોઇ ડુંગરઉપર થતા ભારે તુફાનના આવાઝને હુબહુ મળતો આવતો હતો. વળી તે તોપોના અજાયબજેવા ઘોંઘાટસાથે બંદુકો ફુટવાના કડાકાઓથી વધારો થયો; કારણકે હવે લડાઇ ખરેખરી શરૂ થઈ હતી: બ્રિટિશ રીજ-મીટો હવે ધીમેધીમે રશિયન હલ્લો કરતારાઓનીસાંમે ચાલુ આવતી જતી હતી. ટેકરીઓ દુશ્મનોની ગંજાવર સંખ્યાથી તમામ છવાઇ ગઇ હતી,—કોઇ ટુકડી ઝાડીમાંથી નિકળી આવતી—કોઇ એકાદ ટેકરાપાછળથી નિકળી આવતી—અને એમુજબે આ જીવલેણ લડા-ઈમાં ભાગ લેવાને જગ્યેજગ્યાથી બહાર પડતી. જોકે ધુમસ ઉંઘડી જતો હતો, કે જેથી રશિયન સેપાહોના ભુરા લશ્કરી પુશાકનેલીધે જ્યાંસુધી તેઓ ટેકરીઓઉપર ઘણા નઝદીક ચઢી આવતા નહતા, ત્યાંસુધી દેખાતા હતા નહીં, કે જે ટેકરીઓઉપર હમણા બ્રિટિશો ધસ્યા જતા હતા. વળી તોપોના ગગડાટ અને બંદુકોના આવાઝને લીધે દુશ્મનોનાં ભારી પગલાં પણ સંભળાતાં નહતાં, પણ જ્યારે આછો દવ પણ નિકળી ગયો, અને ઝરમરઝરમર પડતો વરસાદ બંધ પડયો, ત્યારે મોહોકાણનો દેખાવ પરગરો નઝરે પડવા લાગ્યો.

ટેકરીઉપર આસપાસ લડાઈ ચાલતી હતી: ગોળા, ગોળી, ગર્ભછોટના મારાવચ્ચે પણ બ્રિટિશો પોતાનીઉપર હમલો કરનારાઓને અટકાવવાને આગળ વધ્યા. ભારે જતુનથી રશિ-યન પાયદલ લશ્કર હસાહસ હારોમાં ધસ્યું આવ્યું: પણ તેટલાંજ જતુન અને બહાદુરીથી બ્રિટિશ લશ્કર તેનીસાંમે થયું, અને તેને મારી હટાવ્યું. જોકે બ્રિટિશોને ઘણાજ ટુંક વખ્તઉપર આ હલ્લાબાબે ચેતવણી મળી હતી—છતાં ભારે અંધારાંમાં અને વરસાદમાં તેઓ ક્યાં જતા હતા તેની પણ ખબરવગર તેઓ ધસ્યા ગયા હતા—તેઓને જરાપણ ખબર નહતી, કે કઇ ઝાડીમાંથી તેઓઉપર અચબુચ હલ્લો કર્યામાં આવશે, કે દુશ્મનની કેટલી સંખ્યાવચ્ચે તેઓ ઘેરાઇ જશે—દરેક પગલે કોઇ અતિ ઉંડા ખાડામાં તેઓ ગિરચ અને કાંટાવાળી ઝાડીમાંથી નિકળતાંજ ગબડી પડવાની ધાસ્તીમાં હતા—કે કેયે છુપાવેલા તોપખાનાંની બરાબરસાંમેજ કુચ કરી આવી ઉભા રેહેશે—ટુંકમાં તેઓ ઢંગધડાવગરની, ધાસ્તીભરી, જોખમભરેલી, અને નસીબઉપર આધાર રાખનારી તદ્દન અચોક્કસ કુચ કર્યા

જતા હતા--છતાં બ્રિટિશ સેપાહોએ જે પુર બહાદુરી અને હુશિયારીભરેલી હેમત દેખાડી, તે કોઇને પણ આચંબામાં નાખેએવી હતી. પણ ખરેખર તેમજ હતું, અને આ યાદગાર દિવસે જેટલી બહાદુરી આપણા સેપાહોએ દેખાડી હતી, તેવી આગળ તેઓએ કવચિતજ દેખાડી હશે.

જે તંબુમાં આપણે સિડની હૅઝલઉડને મુકી આવ્યા છૈયે, ત્યાં હવે પાછા ફર્યે. જ્યારે તે હેમતી જુઆવ સેબાસ્ટૅપૉલથી પાછો ફર્યો, અને પેલાં નનામાં કાગળો ઉતાવળે લખી કાહાડીને ઍડ્રિયન ડેલાંશીને તે લઇ જવા આપ્યાં, ત્યારેતો હૅઝલઉડ હજી સુતેલોજ હતો. વાંચનાર જાણેછે, તેમ ડેલાંશીના તંબુમાંથી જવાપછી અર્ધ કલાકે મેજર હૅઝલઉડ ઉંઘમાંથી ખીદાર થયો, અને તેજ વખ્તે સેબાસ્ટૅપૉલના ઘંટો વાગવા લાગ્યા. તંબુની બહાર હજી અંધારું ભીત હતું; અને તંબુમાં એક મીણબતી ઝાંખી બળતી હતી.

જ્યારે હૅઝલઉડે આહેસ્તેથી પોતાની આંખો ઉઘાડી, ત્યારે પોતાના આવ્યાપછી જે ચા તેનેમાટે તૈયાર કરી રાખી હતી, તે લઈ ગસટેવ તેની ખાટલીઆગળ આવ્યો. જાણે કાંઈ અસાધારણ બનાવ બન્યોછે, એવું તે જુઆવના ચેહેરા તથા રીતભાતઉપરથી ગમે એવા બારીક જોનારને પણ કશું જણાય નહીં, એવો શાંત તે હતોઃ ગઈ રાત્રે બનેલા બનાવોથી તે કશો પણ ઉસ્કેરાયલો નહતો, પણ જાણે તેવું કશું બન્યું નહોય, એવી શાંત અને ઠંડી તેની વર્તણુક હતી. તોયે અંદરથી તે ભારે શકમંદ અને ચિંતાતુર હતો, કારણકે સેબાસ્ટૅપૉલના ઘંટો વાગતા હતા, અને તે સારીપેઠે જાણતો હતો, કે ઇનકરમાનની ટેકરીઓઉપર હવે રશિયનો હમલો લાવવાને ધસ્યા આવતા હોવા જોઇએ--અને ગસટેવની પૂર ખાતેરી હતી, કે તોપોના ધડાકા હવે જલ્દીથી તંબુમાં સંભળાશે, તો જોકે તે તંબુ તો રશિયનો જ્યાં હલ્લો લઇ જવાનો વિચાર રાખતા હતા, તેનેથી બે "માઇલો"થી પણ વધુ દુર હતો.

આગળા દિવસકરતાં આજે હૅઝલઉડને પોતાને ઘણું વધારે ઠીક લાગતું હતું, પણ હજી તે એટલો તો નબળો હતો, કે તેનેથી જરા પણ મેહેનત થાય, એ ન બનવાજોગ હતું.

તેણે ગસટેવને લગાર ઠપકાથી કહ્યું, "તું રાતના લાંથી જતો રહ્યો, અને તેમ જવાનો હતો, તેની મને આગમચથી ખબર પણ આપી નહીં!"

ગસટેવ—(નર્માશથી) "પણ મારેબદલે મારી જગ્યા રાખવાનું કૅપટન ડેલાંશીએ માથે લીધું હતું."

આ જવાબથી તો હૅઝલઉડ ઉલટો વધારે નાખુશ થયો, અને બોલ્યો, "પણ તું ઘણા કલાકો બહાર ગયો હતો, કારણકે રાતના જ્યારે પણ હું જાગી ઉઠતો, ત્યારે મારીપાસે કૅપટન ડેલાંશીનેજ મેં બેઠલો જોયો."

તે બીમારતરફથી પોતાનું મ્હોંડું ફેરવી નાખીને અને ધીમે પણ લગાર ધ્રુજતે આવાઝે તે જુઆવે જવાબ આપ્યો, "હં! ત્યારે મારા જવાથી તમોને ગમ્યું નહીં, એમ કે?"

હૅઝલઉડ તેનો જવાબ "હા" કરી આપવા જતો હતો, પણ તેનો હઠીલો અને ચીડાઉ સ્વભાવ—કે જેવા સ્વભાવનેલીધે જો એક ફેરેસ્તો પણ તેની સારવાર કરે, તો તેનેથી પણ તે સંતોષ પામે નહીં—પાછો ઉભરી આવ્યો, અને તે જે પોતાનાં દેલથી ખરી વાત

મણાં જણાવવા જતો હતો, તે પાછી ફેરવી તોળીને, લગાર ધિક્કારભરેલી ઢપે બોલ્યો, મને ગમ્યું નહી? ખચિત તારા જવાઆવવાબાબે હું ઝાઝી દરકાર પણ કરતો નથી! સાફ કહુંછું, કે જો એક કામ કરવાનું તું માથે લે, તો તે બરાબર ખંતથી કરવું, એવી મારી મર્ઝીછે. કૅપટન ડેલાંશીનેફુશાંથી જવાને કેટલી વાર થઇ?"

પણ તે ઝુઆવે એનો કશો ઉત્તર દીધો નહીં. કોણજાણે જે ઢપથી તેનીસાથે વાત રવામાં આવતી હતી, તેથી તેને ગુસ્સો લાગ્યો હતો—કે કોણજાણે તેથીઉલટું તેનાં દેલની ાગણી ઉભરાઇ આવી હતી—તે હાલમાં આપણે નક્કી કહી શકતા નથીઃ પણ એટલું તો મરૂં, કે કશો પણ જવાબ આપવાનેબદલે તે પાછો પોતાની ચટાઇઉપર જઈ બેઠો, અને ાગડીઉપર વાંકો વળી, જાણે ત્યાં કાંઈ જોવામાં ગુંથાયો હોય, એવું ડોળ દેખાડવા લાગ્યો.

પોતે પુછેલો પ્રસ્ન પાછો પુછવાનું હૅઝલઉડે લાયક ધાર્યું નહીં; અને તે પોતાનાજ કાંઈ વિચારમાં પડી રહ્યો—પણ તે વિચારો કાંઇ તેને પસંદ પડતા નહતા—તે આ વેળા બીમારીનેલીધે પોતાને બિછાણે અડી રહ્યો હતો, તેબાબે વિચારમાં મસ્ગુલ હતો. ઝુઆવ તો તેનેમાટે નાસ્તો તૈયાર કરવાનાં કામમાં તરત રોકાયો; હૅઝલઉડનાં બોલવાથી તેને ગમે એટલું આગળ દુઃખ ઉપજ્યું હોય, છતાં તે ભુલી જઇને પાછો પોતાની અસલી માયાળુ લાગણીથી તેની સંભાળમાંટે કામ કરવા મંડ્યો. આમુજબે વખ્ત વહી જવા લાગ્યો, પણ તેટલાં દુરથી તોપોના ધડાકાનો ભારે આવાઝ સંભળાયો.

આ વખ્તે હૅઝલઉડ પોતાનું માથું તકિયાહઉપર ટેકવીને લાંબો થઇ પડેલો હતો, ધડાકા સાંભળતાંજ ચોંકી ઉઠ્યોઃ પણ જ્યારે તેણે બીજા ધડાકાઓની ગર્જના એકપછી એક થતી સાંભળી, ત્યારે તે પોતાની ખાટલીઉપર તઢો થઈ બેઠો.

ગસટેવ—(કરગરીને) "સાહેબ, ઉસ્કેરાઓ ના, કંઇ નહીં, એ તો ફક્ત ખોદેલી ખાઇઓમાંથી આવાઝ આવેછે."

હૅઝલઉડ—(લગાર મેઝાજ ખોઇને) "ગઇ કાલે, તેમજ પરમ દિને તો તોપો છોડ વામાં આવી નહતી. જો સાંભળ! ફરીથી ધડાકાઓ થાયછે! ખુદા શાહેદ, આ તો લડાઈ ચાલી રહીછે—અને રશિયનો આપણીઉપર ધસી આવ્યાછે!"

આપ્રમાણે બોલી તે ઘણીજ અકુદતીં ખુશહાલી અને ઉમંગથી—અકુદતી કહેવાની આપણી મતલબ એછે, કે તે ઘણો નબળો પડી ગયો હતો, તો જોકે બીજીરીતે જોતાં, તો તે ઝબરો હેમતી હતો—હૅઝલઉડ પોતાના ખાટલાઉપરથી કુદી બહાર પડ્યો.

હૅઝલઉડ—"મારો પુશાક! મારાં કપડાં! જલ્દી! જલ્દી—મારો પુશાક લાવ! અને મારો ઘોડો!—દોડ, ગસટેવ—દોડ, ઉતાવળ કર! જલ્દી થા! જા, ને મારો ઘોડો તૈયાર કરાવ!"

ગસટેવ—(ઘણો ગભરાટસાથે) "શું, સાહેબ? તમારો ઘોડો? તે તો બાલાકલાવા ખાતે તમે ઝખ્મી થઈ પડયા, ત્યારે તમારીનિસ્ચે કપાઈ મુઓછે—અને, અરે તમે આપ્ર માણે ઉસ્કેરાઇને તમારોજ પ્રાણ કાહાડોછો!"

"ચુપ રહે! બીવકુફ!" એમ બોલી હૅઝલઉડે પોતાના પેટીમાંથી પોતાનો પુશાક પોતેજ બહાર ખેંચી કાહાડ્યો, કે જે ખરાબ ન થાય, એટલામાટે તેમાં ઉંચો કરી મુક

વામાં આવ્યો હતો. "જ્યાંથી નિકળ ! ને મારેવાસ્તે એક બીજો ઘોડો મેળવી લાવ !—જો સાંભળ ! લશ્કરને હથિયારબંદ થવાનેમાટે પડઘમો વાગેછે! મારી રીજમીટ તૈયાર થઇછે !—દરેક જણ તૈયાર થયુંછે !—અને મારે એકલાએ જ્યાં પડી રેહેવું નહીં જોઈએ !"

આમ બોલતાંજ તેણે લડડયાં ખાધાં અને ખાટલીઉપર પાછો પડયો; પોતાને થયેલી નબળાઇનેમાટે શ્રાપ દેવા લાગ્યો; પણ તરતજ પાછો ઉઠી ઉભો થયો, પણ આ વેળા તેનો ચેહેરો પાછો ફિક્કોફચ્ચ થઈ ગયેલો હતો, કારણકે તે નબળો હતો, છતાં ઉસ્કેરાઇ ગયેલો હતો.

ગસટેવ—(ઘણાજ કાલાવાલા અને આર્જીથી) "ખુદાનેખાતેર, મેજર હૅઝલઉડ, તમારી તબિયતનો તો કાંઇ વિચાર કરો—તમારી સલામતી—ખુદ તમારી ઝેંદગીનો તો કાંઇ વિચાર રાખો !"

આ સાંભળીને સિડનીનો પિત્તો ઘણો ઉછળી આવ્યો, અને તે મોટે સાદે પોકારી ઉઠયો, "નિકળ જ્યાંથી ને તરત એક ઘોડો લાવ ! મારેમાટે કેથેથી પણ એક ઘોડો મેળવ—નહીંતો ફરીથી તારૂં મ્હોંડું મને કદીબી દેખાડતો ના ! જલ્દી જા ! હું કહું-છું, કે જલ્દી હંઇથી જા !"

પણ તોયે ઝુઆવ જરા પણ હાલ્યાચાલ્યાવગર તે બીમારનીહઝુરમાં ઘણી ગરીબાઇસાથે ઉભો રહ્યો. તેના ચેહેરાઉપર દેલગીરી, એન્તેઝારી, અને કાલાવાલાની નેશાનો પ્રગટી નિકળેલી હતી. આ વખ્તે તે ઝુઆવને શિક્ષા કરવાને પોતાનો હાથ ઉઠાવવા જતો હતો, પણ તરત એક લઠડિયું ખાઇને પાછો ખાટલીઉપર તુટી પડયો, અને ઘણો ઉસ્કેરાઈ જવાથી થાકીને જોરથી દમ લેવા લાગ્યો. તોપોના આવાજો વધારે મોટાનેમોટા થતા જતા હતા; તે ચાલુનેચાલુ ઉપરાસાપરી કાને પડતા હતા; અને તે સાંભળીને ફરીથી ત્રીજીવાર પોતાની મતલબ પાર પાડવામાંટે સિડની હૅઝલઉડને શૂર છુટયું.

તે પોકારી ઉઠયો, "જા જ્યાંથી, નીચ છોકરા, તું મારા હુકમનો અનાદાર કરેછે ! તરત જા, અને મારેસારૂં એક ઘોડો મેળવી લાવ !"

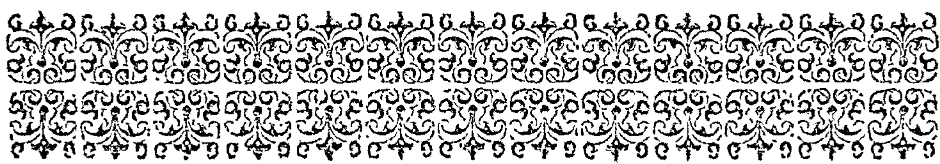
ઝુઆવે જોયું, કે જો તે વધુવાર ત્યાં ઉભો રેહેશે, તોબી તે હૅઝલઉડને પોતાનો પુશાક પેહેરતાં અટકાવી શકશે નહીં; વળી તેણે જોયું, કે જો તેનેમાટે ઘોડો મેળવવા જવાના ખોટા ઢોંગ ન કરશે, તો વધુનેવધુ તે ખીજવાશે, અને તેથી તેની તબિયત વધારે બગડશે;—એમ ધારી તે તંબુમાંથી બહાર નિકળી ચાલ્યો. આ વખ્તે હૅઝલઉડની રીજમીટ જલ્દી હથિયાર-બંદ થતી હતીઃ દરેક તંબુમાંથી તૈયાર થયેલા સેપાહો બહાર નિકળીને દુર એક ચોકસ જગ્યાએ જમા થતા હતા. બાપડો ઝુઆવ હૅઝલઉડના તંબુનીજ પડોશમાં જઇ ઉભો—તે એન્તેઝારી અને ચિંતાથી અધમુઓજેવો થઈ ગયો હતો— તે બીમારઆગળ પાછા જવાની તેની હેમત ચાલી નહીં-અને મનમાંજ વમાસવા લાગ્યો, કે આ પીડાનો કેવીરીતે અંત આવશે.

રીજમીટોના અમલદારોના ઘોડાઓમાંટે કામચલાઉ આવળાનાં ઝુંપડાના તબેલાઓ ઉભા કર્યામાં આવેલા હતા, તેમાંથી તેઓને હવે બહાર લાવવામાં આવતા હતા; તેજ વખ્તે જાણે હમણાંજ ઘોરમાંથી એક મુદ્દું લશ્કરી પુશાક પેહેરીને બહાર નિકળ્યું હોય, તેવા બિહામણા અને અતિ ફિક્કા મારી ગયેલા દેખાવનો ભૂતજેવો લડડતોલડડતો તે તંબુની બહાર પડયો.

આ જોઈ ઝુઆવથી એક ચીસ પડાઈ ગઈ: અને તે તરતજ હૅઝલઉડને એવી ભુલકાઈ ન કરવામાટે મેન્નતઝારી કરવાને ફરીથી દોડી ગયો. પણ સિડનીએ તો ઘણાજ ગુસ્સાથી તેને બાજુએ હડસેલી મુક્યો: અને જે માણસો તે ઘોડાઓને ત્યાંથી લઇ જતા હતા, તેઓને કાંઈ સવાલો કરવા મંડી ગયો. તેઓથી તેને કેહેવામાં આવ્યું, કે જો તે ચાહે, તો એક ફાલતુ ઘોડો તેને મળી શકે, એમ હતું; તે ઘોડાને પોતાને સ્વાધિન લીધો, અને પાસેજ ઉભેલા એક સેપાહને તેને ઝીનઉપર ચઢવામાં મદદ કરવાનો તાકિદે હુકમ કર્યો—કારણકે ઘોડાઉપર પોતાની મેળે ચઢી બેસવાજેટલું કુવત પણ આ વેળા તેનામાં હતું નહીં.

તેને આ ઘેલું કામ કરતાં અટકાવવા અને કાલાવાલા કરવાના વિચારથી તે બીચારો ઝુઆવ ફરી એકવાર તેની આગળ જવા કરતો હતો, પણ તેટલાં તેને વિચાર આવ્યો, કે તેમ કરવું હવે ફોકટનું હતું, અને વળી તેમ કરવાથી તે વધારે આપદામાં આવી પડશે, એમ તેણે ધાર્યું. એથી તેણે શોકાતૂર દેખાવે આ સઘળો મામલો જોયા કર્યો, તો જોકે સિડની હૅઝલઉડની આવી હેમત જોઈ, તે કાંઈ થોડો અજાયબ થયો નહીં; પછી તે પણ બ્રિટિશ છાવણીના વાંકાચુકા રસ્તાઓઉપરથી એક હરણજેવે ઝડપે ત્યાંથી ઝપાટામાં નિકળી ચાલ્યો.





પ્રકરણ ૩૭ મું.

ઇનકરમાનના ઢોળાવો.

ઇનકરમાનની લડાઇ ચાલુજ હતી. તોપોનાં છુટવાથી તમામ ટેકરીઓ જાણે તેના પાયામાંથી ધ્રુજતી હતી; તોપોનાં મ્હોંમાંથી એકપછીએક એમ ઉપરાસાપરી જે ગોળાઓ છુટી ઉડતા, તેથી જાણે એવું લાગતું, કે જાણે ભઠ્ઠીઓમાંથી નક્કર આતશોના કટકાઓ નિકળતા હોય. તેઓના ગગડાટ ભયંકર હતા; વળી તેમાં બંદુકોનાં ફુટવાથી વધારે ઘોંઘાટ થતો હતો: લડાઇનો દેખાવ જોકે દમામદાર તોયે ભયંકર હતો.

અને હવે આ ભયાનક દેખાવવચ્ચે એક રીજમીટ આવી લાગી, કે જેને આગળી ઝપાઝપીઓમાં બહાદુરમાંબહાદુર રીજમીટતરીકે નામના મેળવી હતી: જ્યાં તપોતપ સેપાહો મોતને શરણ થતા હતા, ત્યાં આ રીજમીટ આવી લાગી. આ રીજમીટ હૅઝલઉડનીજ હતી. રીજમીટને મોખરેજ તેના વડા કરનલની બાજુમાં તે પોતાનો ઘોડો દપટાવતો હતો: આ વેળા તેના ફિક્કા મારી ગયેલા ગાલોઉપર રતાસ ધાઇ આવેલો હતો—તેની આંખો આતશનીપેઠે ચમકતી હતી. તેની બહાદુરી અને હેમતથી તેની નબળાઇઉપર તે તરત વેળા ફાવી નિકળ્યો હતો: અને જો કોઇ જાણતો નહોય, કે તે તરતનોજ ભારે બીમારીની પથારીમાંથી ઉઠી આવ્યોછે, તો તે ખરેખર એક બીમારછે, એમ કદી પણ માને નહીં.

આ વેળા રશિયનોને ટેકરીઓઉપરથી પાછા મારી હઠાવ્યામાં આવ્યા હતા. ટેકરીઓનો કબ્જો રાખવાને તેઓ જીવઉપર આવીને લડયા હતા: બ્રિટિશ સેપાહો ટેકરીઓઉપરથી તેઓનીઉપર તુટી પડયા હતા: પણ આખરે રશિયનો ખીણમાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં આવી પાછા એકઠા મળ્યા. ઝારના ઘણાજ ચુનંદા ઓછામાંઓછા ૪૦,૦૦૦ સેપાહો ત્યાં જમા થયા હતા; અને જોકે તેઓને ટેકરીઓઉપરથી હાંકી કાહાડયામાં આવ્યા હતા—જોકે ઢોળાવોઉપરથી તેઓને પાછા ફરવાની ફર્જ પડી હતી—તોયે પોતાનો ખોયલો કબ્જો પાછો મેળવવાને જાણે તેઓએ નિશ્ચય કીધેલો જણાતો હતો.

બીજા હાથઉપર આસરે ૮,૦૦૦ બ્રિટિશ સેપાહો ફતેહ મેળવતા આગળ ધસ્યા આવતા હતા: જ્યારે જનરલ બૉસ્કેની સરદારીહેઠલનું ૬,૦૦૦ બહાદુર માણસોનું લશ્કર પણ આ ઝપાઝપીમાં ભાગ લેતું હતું. વળી તેમાંજ ઍડ્રિયન ડેલાંશીની પણ રીજમીટ હતી: તે જવાન ફ્રેંચમૅન, કે જેનાં પરાક્રમો અને જેના ઉમદા ખવાસમાટે આપણે ખુશી અને મગરૂરીસાથે આગળ વર્ણન કરી ગયા છૈયે, તેને પણ ભારે બહાદુરીથી આ લડાઇમાં ઝીપલાવ્યું હતું.

પણ હવે આ યાદગાર સવારના દશ વાગી ગયા હતા, અને ઘણી ઝબરી લડાઇ ધીમેધીમે નર્મ પડતી જતી હતી; એકજ ઠેકાણે ભારે લડાઇ ચાલવાનેબદલે હવે જુદેજુદે ઠેકાણે સેંકડો ટોળીઓવચ્ચે ખુનામરકી ચાલી રહી હતી. હવે રીજમીટોનીસામે રીજમીટો

લડતી નહતી—લશ્કરી વિભાગો અક્રેકસામે આવી લડતા નહતા: પણ અસંખ્ય ટુકડીઓ એકમેકસાથે ઝપાઝપી ચલાવતી હતી. એક ઠેકાણે રશિયનોની એક ન્હાની ટોળી એક ખેડુતનાં ભાંગાંતુટાં ઘરનો કબ્જો લઇ બેઠી હતી: ત્યાં મૂઠીભર ફ્રેંચ સેપાહો તે ઘર ભાંજીને માંહે દાખેલ થયા—અને પોતાની બંદુકોઉપર ચઢાવેલી બાગનેટોવડે તેઓઉપર હલ્લો કર્યો—તેઓને રેંહેસી નાખ્યા—અને બાકીના નાસી જવા પામ્યા. બીજે ઠેકાણે મસ્કોવીટોની એક ટોળીએ ઝાડીઓમાંથી ધસી આવી, બ્રિટિશ સેપાહોની એક ન્હાની ટોળકીઉપર ગોળીઓનો જીવલેણ મારો ચલાવ્યો; પણ બ્રિટિશો રશિયનોઉપર તુટી પડ્યા, અને તલવાર તથા બાગનેટની અણીઓથી તેઓને વિંધી નાખ્યા. તેમ વળી છુટાછુટા પણ લડી મરતા હતા—બંધે બાજુના વિખુટા પડી ગયેલા સેપાહોવચ્ચે ભારે જનુનથી હાથચાલાકી ચાલતી. લડાઇનીવચ્ચે પણ આરીતે છુટીછુટી ઝપાઝપીઓ કાંઈ ઓછી નહતી. પણ જે રશિયન એવી ઝપાઝપીમાં એકાદ બ્રિટિશ કે ફ્રેંચ સેપાહની મુકાબેલ આવી જતો, તો તેની કમબખ્તીજ જાગી એમ જાણવું!

ઇંગ્રેજી પુશાકવાળી એક બહાદુર ટુકડી એકાએક રશિયનોની બાજુમાં હલ્લો લાવવાની મકસદથી ઢોળાવઉપરથી ઉતરી આવી. તેઓને મોખરે નાગી તલવારસાથનો એક સરદાર પોતાના બહાદુર સેપાહોને ઉલટ આપતો ધસી આવ્યો.] પણ રશિયનોએ તરત પોતાની તે જગ્યા છોડી દીધી, અને તેઓ સર્વે વાતે તૈયાર થયેલા હતા. આ બહાદુર સરદાર સર જ્યૉર્જ કૅથકાર્ટની સરદારીહેઠલની જાણીતી રીજમીટને સઘળી બાજુથી ઘેરી લેવાને જુદીજુદી દિશાતરફથી રશિયન પાયદલની પુષ્કળ ટુકડીઓ નિકળી આવી. તોયે જરાપણ ડર્યાવિના બહાદુર બ્રિટિશો પોતાની બાગનેટોસાથે આગળ વધ્યા—મારવું કે મરવું એવો પાકો ઠરાવ તેઓએ કીધેલો તેઓનાં મ્હોંડાંઉપરથી જણાતો હતો. મઝબુત રશિયનો પણ આગળ ધસ્યા;—તેઓએ આગળીગમથી, પછી પાછળીગમથી, તો કોઈવાર બાજુમાંથી હલ્લાઓ કર્યા, અનેસર જ્યૉર્જ કૅથકાર્ટ અને તેના મૂઠીભર સેપાહો સઘળીગમથી તદન ઘેરાઇ ગયા!

હદબહાર ઉલટ અને બહાદુરી બતલાવવાની આ બીજી ભુલ હતી,—એવીજ ભુલ બ્રિટિશોએ બાલાકલાવાની લડાઇ વેળા પણ કીધી હતી. પણ જે બહાદુરી તેઓયે બતલાવીછે, તેથી તેઓની આ ભારે ગફલતી ભુલી જવામાં આવીછે.

પોતાના સેપાહોને મોખરે રહીને સર જ્યૉર્જ કૅથકાર્ટ એક લડવૈયાનેછાજતી બહાદુરીથી લડ્યો: પણ ઘણી મોટી સંખ્યામાં દુશમનો આવ્યાજ ગયા, અને તેઓનીવચ્ચે તેની ટુકડી સપડાઇ ગઈ; (જુઓ ચિત્ર ૧૬મું.) અને તે બહાદુર બ્રિટિશ જનરલ મરણતોલ ઝખમી થઇ પોતાના ઘોડાઉપરથી ઝમીનઉપર તુટી પડ્યો. કપાઇને મરતાં તેના જે થોડાક સેપાહો બાકી રહ્યા, તેઓએ પોતાનીઆસપાસ બની રેહેલા આ માણસના બનેલા કોટનીવચ્ચેથી પોતાનો રસ્તો કાપ્યો; તેઓ હાડમાર થયેલા, ચિથરેહાલ બનેલા, ઝખ્મી થયેલા, તોયે પણ કીર્તિ પામેલા, પાછા ટેકરીઉપર પોતાની જગ્યાએ આવી પુગ્યા.

બપોરસુધી આમુજબે લડાઈ ચાલુ રહી—જ્યારે આખરે રશિયનોએ નબળા પડવા માંડ્યું: તેઓની આ હાલત જોઈ એકસપી રાજ્યોનાં લશ્કરે તેનો લાભ લેવાનું શરૂ કીધું; અને તેથી રશિયન રીજમીટો નાસવા લાગી. આ રીતે એકસપી રાજ્યોના આસરે

૧૪,૦૦૦ બહાદુર સેપાહોએ સાથે મળી ૪૦,૦૦૦ થી પણ વધુ ગંજાવર સંખ્યાને શેકસ્ત આપી; અને દુનિયામાં જાણીતી થયેલી લડાઈઓમાંની એક ઇનકરમાનની લડાઇનું નામ સદાનું યાદગાર રહી જવા પામ્યું.

બીજી બાબતઉપર બોલવાઅગાઉ આપણે અત્રે ઉમેરવું જોઈએ, કે સૅબાસ્ટૉપૉલનીસામે જનરલ કૅનરૉબર્ટે એવીતો સરસ એક ફ્રોજ તૈયાર કરી રાખી મુકી હતી, કે સવારના પહરમાં જ્યારે તે ગામના ઘંટો હમલો કરવામાંટે વજાડવામા આવ્યા, ત્યારે તે ગામનાં લશ્કરે હલ્લો લઇ જવાની નાફર્માની કીધી,—તે જોઇ પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચૅકૉફે પણ તેમ ન કરવાના અખાડા કરી જવામાં ડાહાપણ જોયું, અને શેરનાયાની ખીણઉપરની ટેકરીઓ-પરની લડાઈનું શું શેવટ આવેછે, તે જાણવાને થોભી ગયો.

આખરે ઇનકરમાનની લડાઈ પુરી થઈ: રશિયનો હારીને પાછા ફર્યા; અને ઇંગ્રેજો તથા ફ્રેંચો પોતપોતાના ઝખ્મી થયેલાઓને ઉંચકી જવાને, અને માર્યા ગયેલાઓને દફનાવવાનાં શોકાતૂર અને ગંભીર કામમાં રોકાયા. લડાઇનાં મયેદાનઉપર સઘળે ઠેકાણે હવે શોધાશોધ ચાલી રહી; આ શોધ કરનારાઓમાં એક અતિ દુઃખી જેગરે અને ભારે એન્તેઝારીથી કરતો હતો. આ શખ્સ કોઇજ નહીં, પણ નમકહલાલ ગસટેવ હતો. ભારી કાપાકાપીપછી તેણે હૅઝલઉડની રીજમીટને પાછી ફરતી જોઈ હતી; તેને પેહેલીજ નઝરે જોતાં જણાયું, કે તેમાંના ઘણાકો માર્યા ગયા હતા, અથવા ઝખ્મી થઈ પડયા હતા, અને થોડાકોજ પાછા ફરવાને નસીબવંત નિવડયા હતા—વધારે બારીકીથી નઝર કરતાં તેને જણાયું, કે જેનેમાંટે તે અતિશય કાળજીથી જોતો ઉભો હતો, તે તેઓમાં હતો નહીં. છુટા ચાલતા સેપાહોમાંના એકને તેણે આતુરતાથી તેનેવિષે પુછયું, અને તેણે શેરનાયાની ખીણતરફના એક ઢોળાવગમ ફકત પોતાની આંગળીથી એશારત કરી જવાબ આપ્યો. તેની કેહેવાની મતલબ એવી હતી, કે જેનેમાંટે તમે પુછોછો, તે તો ત્યાં પડેલોછે. ઝુઆવનાં પોતાનાં મનમાં પણ એવોજ કાંઈ વિચાર આગમચથી આવી ગયો હતો. એક "મિનીટ"સુધી તેની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઓ પડવા લાગ્યાં, પણ બીજીજ પળે તે તેણે લુછી નાખ્યાં, અને તે ટેકરાઉપરથી નિચે ખીણતરફ ઝપાટામાં ચાલવા માંડયું.

પણ આ કાપાકાપીની અને ખુનરેઝીની જગ્યામાં તે સિડની હૅઝલઉડની શોધ તે કયાં કરે? તોયે ગસટેવે મનસાથે પાકો ઠરાવ કર્યો હતો, કે જ્યાંસુધી તે તેને શોધી ન કાહાડે, ત્યાંસુધી ઉંઘ અને ભૂખ તેને હરામ હતાં! તેણે એકપછીએક બિહામણી અને બ્હીક લાગેએવી માણુસાઇ રકમોને દુર કીધી—કે જેઓથી ત્યાં સુવેલાઓના ઢગો થયેલા હતા—જ્યારે કોઈ ચોકસ પુશાક તેનાં દિઠામાં આવતો, ત્યારે તેનાં મ્હોંમાંથી એક ચીસ પડાઈ જતી, પણ જ્યારે તે પુશાકના પેહેરનારનું મ્હોંહું તે તપાસીને જોતો, અને તે હૅઝલઉડ નહીં જણાતો, ત્યારે વળી પાછો તેનાં દેલમાં એક જાતનો સધિયારો આવતો, અને તે છુટકારાનો એક દમ લેતો. એવી રીતે કપાઇ ગયેલાઓના ડુંગરો તેણે એકપછીએક તપાસ્યા—વળી તેમ કરતાં કોઇ ઝખ્મી થયેલાને મદદ કરવાને પણ તે ચુકતો નહતો, પછી તે દોસ્ત હોય, કે દુશ્મન—તે ઝાડીઓમાં ફરી વળ્યો—કાંટાની વાડમાં ધુસ્યો—બસ બધે-

બધુ તેણે તોપખાનજ કર્યું ! તેના હાથો, તેનો ચેહેરો, અને તેનાં કપડાં આશુસનાં લોહીથી ખરડાઇલસડાઈ ગયાં હતાં: તે થાકથી હમણાં બેશુદ્ધ થઈ જશે, એવો નબળો પડી ગયો હતો—અને તોયે તે નબળાઈ તેને જણાઈ નહીં, આ દાસ્તાનવિષે આપણે ઘણું બોલી શક્યે, પણ તેમ કરવાકરતાં વાંચનારેજ તેનો ખ્યાલ મનમાં કરી લેવો, કેમકે ગમેએવું રંગીન બ્યાન તેની ખરેખરી હાલતનો ખ્યાલ આપી શકે, એમ નથી.

લડાઈ ખતમ થવાને બે કલાકો થઈ ગયા હતા: હવે અંધારું થવા માંડયું હતું; અને તોયે તે જવાન ઝુઆવ તો પોતાની શોધ કર્યેજ જતો હતો. એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોમાંના સેપાહો પોતપોતાના ઘણાખરા ઝખ્મી થયેલા અને માર્યાં ગયેલા ગોઠિયાઓને ઉપાડી લઇ ગયા હતા: ઘોડાનાં દરેક ગાડાંમાં, કે હાથગાડીમાં ગસટેવે બારીક તપાસ ચલાવી, પણ તે જેને શોધતો હતો, તે તેને મળ્યો નહીં. આખરે એક ઝખ્મી થયેલા જે બ્રિટિશ સેપાહને ગાડીમાં મુકવામાં તે મદદ કરતો હતો, તેને ઝુઆવે સવાલ કર્યો, કે મુખ્ય લડાઈ કઈકઈ જગ્યાઓઉપર ચાલી હતી, અને કયાંકયાં હૅઝલઉડવાળી રીજમીટ જોવામાં આવી હતી? જોકે આ સવાલ તેણે બીજા પચાસ સેપાહોને આગળ પુછયો હતો, પણ તેઓએ જે જવાબો આપ્યા, તે એકમેકથી ઉલટા હોવાથી, તેણે ફરી એકવાર તેજ સવાલ આ સેપાહને પણ પુછયો.

ઝખ્મથી નબળા પડી ગયેલા આ સેપાહે ઘણેજ ધીમે સાદે જવાબ આપ્યો, "જ્યારે મેં તે રીજમીટને છેલ્લી જોઈ, ત્યારે તે રૂશિયનોઉપર પેલી ટેકરીનીનિચ્ચે ઝાડીમાં હલ્લો લઈ જતી હતી."

આ સાંભળતાંજ તે ઝુઆવ ત્યાં દોડયો. આ જગ્યાની મુલાકાત તેણે અગાઉ લીધી નહતી: કારણકે ઝાડઝાંખરાનેલીધે તે ટેકરી તેનાં જોવામાં આવી નહતી. આ ઠેકાણે સે હાથગાડીઓમાં ઝખ્મી થયેલા તથા માર્યાં ગયેલાઓને જમા કરવામાં આવતા હતા: ત્યાં તેણે હૅઝલઉડવિષે ખબર કાહાડી—તેઓએ જણાવ્યું, કે મેજરની લાશ હજી મળી નહતી. આ વખ્તે લગભગ તદ્દન અંધારું થયેલું હતું: પણ ગસટેવની કાળજી આ વખ્તે ઓછી થવાને બદલે ઉલટી વધેલી હતી, તેથી તેણે તો પોતાની શોધ કરવાનું ચાલુજ રાખ્યું. વખ્ત પસાર થવા લાગ્યો, અને હજી તેને ફતેહ તો મળી નહીં: નાઉમેદીનાં વાદળાંના ભારતળે તેની આશાની છેલ્લી ચિણગારી હવે બુજાવાની અણીઉપર આવી હતી.

પણ એજ વખ્તે તેણે એક ધીમો સાદ સાંભળ્યો, કે "પાણી! પાણીનું ફકત એક ટીપું!"

ઝુઆવના હોઠમાંથી એક શબ્દ પણ નિકળ્યો નહીં; તોયે જ્યારે તેણે હૅઝલઉડનો સાદ પારખ્યો, ત્યારે જાણે તેનાં મ્હોંમાંથી ખુશહાલીની એક મોટી ચીસ પડેલી સંભળાતી હોય, એમ કોઈ પણ ધારે! પણ આ વખ્તે ગસટેવ એક "મિનીટ" લડથડી પડયો: જાણે ઘણી ખુશહાલીનેમારે તેની લાગણી ઘેલી થઈ ગઈ હોય, તેમ તે ચક્કર ખાવા લાગ્યો; પણ તરત પાછો પોતાનાં સમઝને ઠેકાણે લાવી, તે બીજી પળે તરત હૅઝલઉડની બાજુમાં ઘુંટણ સરકિયે બેઠો.

અને શું તે ઝુઆવપાસે હૅઝલઉડને માવાનેઆણી હતું? હા: અને વળી તે પોતાની સાથે "વાઇન," ભાતું કપડું, અને બાંધવાના પાટાઓ પણ લેતો આવ્યો હતો! તે સાંકડાં

પરિણામની ધાસ્તીમાંજ હતો, એટલે જોઇતી સર્વે સામગ્રી ત્યાં સાથે લેતોજ આવ્યો હતો. હૅઝલઉડે પણ તેને ઓળખ્યો; અને નબળે સાદે ઉપકારનાં કાંઇ શબ્દો બડબડ્યો. પણ તે જ્યારે પોતાના તંબુમાં ખાટલીઉપર લાંબો થઇ પડેલો હતો, ત્યારે જેવી નિર્દયપણે અને વગરલાગણીએ તે આ જવાન ઝુઆવસાથે વર્ત્યો હતો, તેથીઉલટીજ રીતે માયાથી તેણે હમણાં પોતાનો આભાર ઝાહેર કર્યો હતો.

થોડીજ " મિનીટો "માં આ નમકહલાલ ઝુઆવે હૅઝલઉડને એક હાથગાડીમાં મુકાવ્યો; અને જ્યારે તે ગાડી ટેકરીઉપર બ્રિટિશ છાવણીમાં ઘસડી જવામાં આવતી હતી, ત્યારે થાકીને લોઠપોઠ થઇ ગયેલો બીચારો ગંસ્ટેવ તેની સાથેસાથે ચાલતો હતો; પણ આ વેળા તે ચુપચુપ રડયા કરતો હતો.



પ્રકરણ ૩૮ મું.

તંબુ.

આ યાદગાર દિવસ, કે જે દિને ઇનકરમાનની લડાઇ થઇ હતી, તેની સાંજે લૉર્ડ રૅગલૅન અને જનરલ કૅનરૉબર્ટ લડાઇનિલગતી જુદીજુદી બાબતોઉપર વાદવિવાદ કરવાને એકઠા મળ્યા. તેઓ બંનેની આ મુલાકાત બ્રિટિશ વડા સેનાપતિનાં વડાં મથકઉપર થઇ હતી; બીજી બાબતોઉપર વાતચિત થતાં પેલાં નનામા પયેગ્રામોબાબે વાત નિકળી. લૉર્ડ રૅગલૅને પોતાને મળેલો પયેગ્રામ ખીસામાંથી બહાર કાહાડી જનરલને દેખાડયો: તેજપ્રમાણે પોતાને મળેલો બીજો પયેગ્રામ જનરલ કૅનરૉબર્ટે પણ રજુ કર્યો.

જનરલ કૅનરૉબર્ટ—"આ પયેગ્રામનો લખનાર કોણછે, તે હું બીલકુલ શોધી કાહાડી શકતો નથી. સવારના જ્યારે ભારે દવ પડતો હતો, અને સઘળે ઠેકાણે અંધારૂં હતું, ત્યારે જનરલ બૉસ્કેના હાથમાં તે મુકીને કોઇ ઝપાટામાં જતું રહ્યું; અને તેને તેમાં જણાવેલી વિગતમુજબેજ અમલ કર્યો. આ પયેગ્રામ મળવાથીજ તે પોતાનું લશ્કર લઇ વખ્તસર લડાઇમાં આવી લાગ્યો. આ નનામા પયેગ્રામમાં જણાવેલી વિગત વાંચતાંનેવાર તેણે, તે મારીઉપર મોકલી આપ્યો. હું તે વાંચીને તમો નામદારને મોકલી આપવાની અણીઉપર હતો, તેટલાંજ તમારો એક એડી-કાંગ તમોને મળેલા પયેગ્રામની નકલ લઇને ઉલટો મારીજઆગળ આવી લાગ્યો."

લૉર્ડ રૅગલૅન—"હું એ બાબતસર તમો નામદારને એટલીજ ખબર આપી શકુંછું; કે એજ જવાન ફ્રેંચ અમલદાર, કે જેને મારા રેસાલાનો કોઇ પણ અમલદાર પિછાણતો નથી, તે આ પયેગ્રામ મારાં વડાં મથકઉપર મુકીને ત્યાંથી એકદમ જતો રહ્યો. તે વખ્તે સવારનું પહર થયેલું હતું."

જનરલ કૅનરૉબર્ટ—"આ તો ઘણી અજાયબજેવી ને ભેદી વાત થઇ પડીછે! જે ફ્રેંચ ભાષામાં આ પયેગ્રામ લખવામાં આવ્યોછે, તેની એબારત તદન સંપૂર્ણછે: પણ લખનારના દસ્તખત એક ફ્રેંચમૅનના નથી."

લૉર્ડ રૅગલૅન—"ખચિત, ભાષા ઘણી સરલછે, પણ દસ્તખત તો નાઝુક હાથે લખાયલા લાગેછે; તે લખનારે પોતાના દસ્તખત છુપાવવાની તજવીઝ કીધીછે, એતો ખુલ્લું જણાઇ આવેછે. તેમાં જણાવેલી હકીકત તો તદન સાચીજછે, કારણકે તેજપ્રમાણે બનાવો બનેલા હવે પુરવાર થયાછે."

જનરલ કૅનરૉબર્ટ—"હા—દરેક બાબત ખરી પુરવાર થઇછે. ટેકરીઓઉપર હલ્લો લાવ્યામાં આવ્યો હતો—છાપો મારવામાટે લશ્કરને ચેતાવવાસારૂં સેબાસ્ટૉપૉલના ઘંટો વગાડયામાં આવ્યા હતા——."

લૉર્ડ રૅગલૅન—"હા, અને આ પયેગ્રામના લખનારનો ભારે આભાર માનવો જોઇએછે, કે તેણે આપણને વખ્તસર ચેતાવ્યાથી દુશ્મનની ધારણા ઉંધી વળી ગઇ. અલબતાં,

પેલું મકાન, કે જ્યાં ખરેખર તો ગંજાવર દારૂખાનું ભરેલુંછે, પણ જેને પેલા પુરેપુરા ઠગારા મૅન્ટસ્ચૅકૉફે 'હૉસ્પિટલ' તરીકે પીલો વાવટો ચઢાવી આપણને ઠગ્યાછે, તેઉપર હવે આપણું કામ શરૂ કરીશું."

જનરલ કૅનરૉબર્ટ—"બીશક હવે આપણે તેઉપર મારો ચલાવીશું. જ્યારે પયેગ્રામમાં જણાવેલી સર્વે હકીકતો ખરી પડીછે, ત્યારે આ એક બીજી ખોટી હોય, એમ તો બનેજ નહીં. પણ, મારા લૉર્ડ, શું તમે એમ નહીં ધારતા, કે આ છુપી ખબરનો આપનાર તો ગામમાંજ હોવો જોઈએ, પણ તેની લાગણી આપણીતરફ હોવાનેસબબે તેણે આપણને સર્વે વાતથી વાકેફ કીધા હોય? અગર તેમ નહીં, તો કોઇ એક જણ હમણાંજ—સેબાસ્ટૉપોલમાં દાખેલ થવા પામ્યો હોય, અને ત્યાંથી પાછો સહીસલામત આવવા પામ્યો હોય? ઠીક, ત્યારે જેને આપણે 'હૉસ્પિટલ' સમજતા હતા, તે તો કેથો ઝબરો દારૂખાનાંનો ભંડારછેની! વળી ખુરાકી પણ પુશ્કળછે! આ બે બાબતો જ્યાંસુધી કોઇ નઝરેનઝર જોઇ આવે નહીં; ત્યાંસુધી તે મેળવવા પામે નહીં, પછી બીજી બાબતો તો કદાચ કોઇથી સાંભળીને પણ તે જાણી શકે."

લૉર્ડ રૅગલૅન—"અગરજો કોઈ આપણેથી અજાણ્યો દોસ્ત દુશ્મનનાં ગામમાં હોય, તો દેખાઇતીરીતે તેનો કોઇ દોસ્ત વળી આપણી છાવણીમાં પણ હોવોજ જોઈએ; અને અત્રેનો તે દોસ્ત, તે પેલોજ ફ્રેંચ અમલદાર હોવો જોઇએ, કે જેણે મારાં મથકઉપર પયેગ્રામ પહોંચાડયો હતો. પણ ત્યારે આએ ફ્રેંચ અમલદાર પોતેજ કાંય નહીં શેહેરમાં જઇ આવ્યો હોય? એ પણ શું બનવાજોગ નથી?"

જનરલ કૅનરૉબર્ટ—"જેઓ મારી સરદારીહેઠલછે, તેઓની તમો નામદાર ઘણી ભારે સ્તુતી કરોછો, અને હાલ જે બનાવ બન્યોછે, તેઉપરથી તો હું પણ એમજ ધારૂંછું, કે આ કામ કોઇ ફ્રેંચમૅનનુંજછે. પણ ત્યારે આટલું બધું ભેદમાં તે કામ કરવાનો સબબ શો? હું તમામ ફ્રેંચ છાવણીમાં ઝાહેરનામું બહાર પાડીશ, કે આ પયેગ્રામના લખનારને અર્ઝ કર્યામાં આવેછે, કે તેણે બહાર પડી ઝાહેર થવું, કે જેથી જે મોટાં એનામને તે લાયકછે, તે તેને બખ્શવામાં આવે."

લૉર્ડ રૅગલૅન—"અને જો તેમુજબે તે બહાર પડે, તો તમો નામદાર તે શખ્સની મારીસાથે પણ મુલાકાત કરાવશો, કે જેથી જે ઉમદાં કામ તેણે બજાવ્યુંછે, તેની કદર બુજવામાટે મને પણ જે એનામ આપવા ઘટશે, તે આપીશ—કોઇબી રીતે તેણે જે સેવા બજાવીછે, તેનો પુરેપુરો બદલો તો વાળવોજ જોઇએ."

થોડોક વખ્તપછી તેઓવચ્ચેની આ મુલાકાત ખતમ થઈ; અને જનરલ કૅનરૉબર્ટે પોતાના મથકઉપર પાછાં ફરતાંનેવાર ઉપર જણાવ્યામુજબે એક ઝાહેરનામું બહાર પાડયું. પણ આ અર્ઝ કરવાછતાં કોઇ પણ શખ્સ બહાર પડયો નહીં; અને આ પયેગ્રામોનો લખનાર કોણ હશે, તેબાબે બંધે લશ્કરોની છાવણીઓમાં તરેહવાર અટકલો થવા લાગી. આ છુપી વાતથી ફક્ત બેજ જણા માહિતગાર હતા: એક તો ઝુઆવ પોતે—અને બીજો ઍડ્રિયન ડેલાંશી.

ઈનિકરમાનની લડાઇ થવાપછી બીજે દિને સવાર પડતાંજ કારાબેલનાઇયાહનાં પરાં આગળ બ્રિટિશો જે ખાડાઓ ખોદી તેમાં મથક કરી પડયા હતા, ત્યાંથી તોપોનો મારો

શરૂ કર્યામાં આવ્યો: પણ તે મારો બીજે કશે નહીં, પણ ફક્ત એક ચોક્કસ જગ્યાએજ ચલાવ્યામાં આવતો હતો: હમેશનીપેઠે પેલો પીલો વાવટો તો તે ઉંચાં મકાનઉપર ઉડતોજ હતો; આ મકાન પરાંનીવચોવચમાં આવેલું હતું, છતાં હવે તેનો કોઈ પણ રીતે નાશ કરવાનો મક્કમ ઠરાવ કર્યામાં આવ્યો હતો. તરતજ તેઉપરની વાવટાકાઠી નિશ્ચે તુટી પડી: રશિયનો તો એમજ સમજ્યા, કે નેમવગર તાકેલો એકાદ ગોળો ભોગજોગે તેઉપર અકસ્માતથી આવી પડ્યો હશે, એમ ધારી તેઓએ બીજી નવી વાવટાકાઠી ઉભી કરવા, અને તેઉપર પાછો પીલા રંગનો વાવટો ચઢાવવાની દોડાદોડી કરી મુકી. હજીતો તેઓ આ કામ પુરૂં કરી ન રહ્યા, હજીતો વાવટો પવનમાં ઉડતો થવાને ઝાઝી વાર ન થઈ, તેટલાં બ્રિટિશ ખાઇઓતરફથી એક બીજો ગોળો ઘુમટો અને ઝમરો આવાઝ કરતો હવામાંથી ઉડી આવ્યો; તે એવીતો સરસ નેમથી ફેંકવામાં આવ્યો હતો, કે આવીને આબાદ તે દારૂખાનાંના ભંડારનાં છાપરાંઉપર પડ્યો; પડતાંને વાર એક ગંજાવર ધડાકો થયો. થોડી "મિનીટો" સુધી તો જાણે એવું લાગ્યું, કે એક જ્વાળામુખી પર્વત એકાએક ફાટ્યો હોય: બળતાંનો એક ગોટો તરત ઉંચે નિકળતો જણાયો, અને પછી તેમાંથી ધુમાડાના ગોટેગોટા બહાર પડવા લાગ્યા; થોડીક "મિનીટો" સુધી તો તે ધુમાડો ઉપરનોઉપર દેખાયા કર્યો, અને સઘળે કાળુંકાળું થઈ રહ્યું; પણ પછી ધીરધીરે તે ત્યાંથી દુર થયો; અને પછી જે દેખાવ નજરે પડ્યો, તેથી ઈંગ્રેજી છાવણીમાંથી એક ગંજાવર પોકાર ઉઠ્યો—આ પોકાર ખુશહાલી અને ફતેહનો હતો: કારણકે વધુ વાર તે પીલો વાવટો નજરે પડ્યો નહીં—અને તે ઇમારત, કે જેઉપર તે ફડફડતો હતો, તે બળીને તમામ ભસ્મ થઈ ગઈ હતી!

આ ઇમારત ખરેખર દારૂગોળાનો એક ભંડાર હતો, કે ખરેખર એક "હૉસ્પિટલ" હતી, તેબાબે બ્રિટિશ સેપાહીઓનાં મનમાં જે દગદગો થયા કરતો હતો, તે હવે સદંતર દુર થઇ ગયો; હવે તેઓની પુરેપુરી ખાતેરી થઈ, કે તે વાવટો એક "હૉસ્પિટલ" ઉપર નહીં, પણ દારૂગોળાના એક ભંડારઉપર ઠગાઇથી ઉડતો કર્યામાં આવ્યો હતો, કારણકે ગમેએવો પણ ક્રુર દુસ્મન માદા અને ઝખ્મી થયલાઓનાં મકાનઉપર ગોળાનો મારો ચલાવી લાઇલાજ થઇ પડેલાઓને મારી નાખે, એવો સુધરેલા લોકોમાં રવાઝ નથી; તેઓનું દયાળુ દેલ આ વાતમાં ઘણી છુટ મુકેછે, પછી તે લડાઇમાં હોય, તો શું થયું? જે ભયંકર ધડાકાસાથે દારૂખાનું સળગી ઉઠ્યું હતું, તેથી હવે સર્વેની પુરેપુરી ખાતેરજમા થઈ, કે તે મકાન તમામ સળગી ઉઠે, એવી વસ્તુઓથી ચિકાર ભરેલું હોવું જોઈએ; કે જે મકાનને આજ સુધી કશી અલવલ આવવા દીધામાં આવી નહતી:

હવે જે તંબુમાં મેજર હૅઝલઉડ રેહેતો હતો, ત્યાં આપણ પાછા જઇએ. આ બ્રિટિશ અમલદાર—ખાનગી ઝેંદગીમાં જેટલો ભલી ચાલનો હતો, તે કરતાં ઘણો વધારે લડાઇમાં બહાદુર અને હેમતવાન હતો—તેને ઇનકરમાનની લડાઇમાં વળી એક બીજો ઝખ્મ થયો: પણ તે કાંઈ ઘણો ધાસ્તીભરેલો નહતો. એમ જણાયછે, કે જ્યારે તેની રીજમીટ રશિયનોનાં પાયદલ લસ્કરઉપર એક ભારે હમલો લઇ જતી હતી, ત્યારે તેજવેળા તે ભારે થાકથી પોતાના ઘોડાઉપરથી તુટી પડ્યો; પછી શું થયું, તેની તેને ખબર પણ રહી નહીં, પણ જ્યારે તે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેનું ગળું તરસથી સુકાઇ જવા લાગ્યું: જ્યારે તે પાણીના એક ટીપાંનેમાટે ટવળાટ કરતો હતો, તેજ વેળાએ ઝુઆવ તેને

જવાબ આપ્યો હતો. તેણે તેનો સાદ તરત ઓળખ્યો; આ વેળા આગળ તે જે ઘાતકી અને સખ્તરીતે તેનીસાથે વર્ત્યો હતો, તે યાદ આવ્યું, અને તેથી તેનાં દેલમાં તેસાણે ભારે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. જ્યારે તેને તેના તંબુમાં પાછો લઇ જવામાં આવ્યો, ત્યારે તે પાછો તદ્દન બેભાન થઇ ગયો; અને તે બેભાનીમાંથી જ્યારે તે ફરી પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને તાવ ચઢ્યો હતો, અને તેની ઘુમમાં તે લવારોબકારો કરવા લાગ્યો.

ઈનિકરમાનની લડાઈ થવાપછી એક પખવાડિયાંથી પણ વધુ વખ્ત સિડની હૅઝલઉડ તેની-આસપાસ શું બનાવો બનતા હતા, તેથી બીખબર રહ્યો હતો. કોઇવાર તે લાંબો વખ્તસુધી ઉંઘાઈ રહેતો—પણ ઉંઘમાં તે જે ગમે તે બોલતો બકતો હતો: વળી કોઇબીજી વખ્ત તે કલાકો-સુધી લવારોબકારો કર્યા કરતો, અને તેમ કરવાથી તે જ્યારે તદ્દન થાકી જતો, ત્યારે પાછો ઉંઘમાં પડતો હતો. બ્રિટિશ “સરજ્યન” દહાડામાં ફકત એકવાર માત્ર થોડોજ વખ્ત તેને જોવાને આવતો, અને તેણે તેની જીવવાની આશા છોડી દીધી હતી: પણ તેને થોડીજ ખબર હતી, કે એડ્રિયન ડેલાંશીની મેહરબાનીથી એક ફ્રેંચ “સરજ્યન” એજ બીમારની મુલાકાતે દર સાંજે અંધારૂં થવાપછી આવતો હતો, અને ફ્રેંચ દવાઈદારૂખાતાં-માંથી તેનેમાટે જોઇતી દવા, વગેરે પુરૂં પાડવામાં આવતું, કે જે બાબતમાં બ્રિટિશ ખાતું તદ્દન લોથ હતું.

અને હજી જરા પણ કંટાળાવગર તથા ખરા ઉત્સાહથી—હજી પણ વધારે માયાભ-રેલી અને ચાલુ સારવારથી—તે જવાન ગસટેવ તેની માવજત કર્યાં જતો હતો. જ્યારે આ આખું પખવાડિયું હૅઝલઉડની ઝેંદગી ફકત એક દોરાઉપર લટકેલી હતી, તે વખતનાઅ-રસામાં એકવાર પણ આ ઝુઆવે તેનો તંબુ છોડ્યો નહતો. કોઇવાર જ્યારે હૅઝલઉડ ઉંઘેલો હોય, ત્યારે આ જવાન માત્ર તંબુનાં બારણાઆગળ જઇ ઉભો રેહેતો, અને ઠંડી હવા ખાતો, કારણકે તે પોતે પણ તાવથી બળતો હતો. પણ એક ઘડીબી તે આ બ્રિટિશ અમલદારને વિહીલો મુકતો નહતો, કારણકે તેની ઝેંદગી બચાવવાને જો કદાચ પોતાનો જાન પણ આપવો પડે, તો તેમ કરવાનેબી તે અતિયંત ખુશી હતો. તેના ભક્તિભાવની બરાબર કોઇપણ બીજો કરી શકે નહીં. વારંવાર જ્યારે એડ્રિયન ડેલાંશી હૅઝલઉડના તંબુમાં તેની મુલાકાતે આવતો, ત્યારે તે આ ઝુઆવને થોડી વાર પણ અહીંતહીં ફરવા જવામાટે ભારે આઝુજી કરતો, અને તેટલો વખ્ત તેની ગેરહાઝેરીમાં તે પોતે બીમારની સારવાર કર-વાનું માથે લેવાની માગણી કરતો; પણ ગસટેવ તો એમજ સમજતો હતો, કે તેનાસે-વાય બીજો કોઇપણ હૅઝલઉડની માવજત કરી શકશેજ નહીં, એવા વિચારથી તે દેલગી-રીસાથે ડેલાંશીની માયાળુ માગણી નામંજુર કરતો હતો.

આમુજબે તે પખવાડિયું પસાર થઇ ગયું—અને હવે હૅઝલઉડની તબિયતમાં દેખાઇ તો સુધારો થયો: ઘણોજ ધાસ્તીભરેલો બારીક સમય વિતી ગયો; અને આ સુધારો જોઇ, ઇગ્રેજ “સરજ્યન” પણ પોતાની અજાયબી દેખાડવાવિના રહ્યો નહીં.

આ વખ્તે બ્રિટિશ લશ્કરને અતિ ઘણું ખમવું પડ્યું હતું. તે ભારે કંગાળિયત, બીમારી, અને ભૂખમરો ભોગવતું હતું. ઠંડી તો એવી સખ્ત પડતી હતી, કે તેઓનાં હાડે-હાડ કંપાઇ જતાં હતાં, તેમાં વળી ભૂખમરો, એટલે તેઓનાં સંકટોનો પાર નહતો. ઇંગ્લાં-

ડમાં વહિવટ કરનારા જે અધિકારીઓને હાથ આ લડાઇસંબંધી મામલો હતો, તેઓ તેઓની ફર્જ બજાવવામાં ઘણુંજ નાલાયક માલુમ પડ્યા, તેમાં વળી ક્રિમિયાખાતેના જુદા-જુદા વડા અમલદારો પોતાના હોદ્દાને તદ્દન નાલાયક પુરવાર થયા, અને તેથી જે ખરાબ પરિણામ નિપજ્યું, તેથી આખી સુધરેલી દુનિયાને કમકમાટ ઉપજ્યો, તેઓને અજાયબી લાગી, અને તેઓબાબે ઘણુંજ બુરૂં બોલાયું. આ સર્વે હકીકત આ વાર્તામાં જણાવ્યાકરતાં તે લડાઇનેલગતી કોઇ તવારીખમાં વાંચવાની અમો અમારાં વાંચનારાંઓને સખ્ત ભલામણ કર્યે છૈયે. બાલાકલાવાનાં બંદરમાં ઇંગ્લાંડથી ખુરાકી ભરી લાવેલાં વહાણો લાંગરેલાં હતાં; અને તેછતાં બીચારા બહાદુર ઇંગ્રેજ સેપાહો પોતાની છાવણીમાં ભૂખે મરતા હતા. ઠસોઠસ પુશાકો ભરેલાં બીજાં વહાણો બાલાકલાવાખાતે આવી લાગ્યાં હતાં; અને તેછતાં બાપડા બ્રિટિશ સેપાહોના અંગઉપરના પુશાકોના ફાટીને વાવટા ઉડતા હતા. ઇંગ્લાંડનો કેનારો આગળ કદી ન છોડી ગયેલું એવું સરસ, મઝબુત લશ્કર જે આ લડાઇમાટે મોકલવામાં આવ્યું હતું, તે સઘળું નાશ પામીને ભૂખે મરતું, દુર્બળ, અને ચિંદરેહાલ અવસ્થામાં આવી પડયું હતું. બાલાકલાવાના ડકાઉપર ઘાસચારાના ડુંગરો માર્યામાં આવ્યા હતા, તે ત્યાં પડયાપડયા સડી જતા હતા, કે બંદરનાં પાણીમાં પડીને તર્યા કરતા હતા; અને તેછતાં આપણી તરફે ઘોડેસ્વાર રીજમીટોના ઘોડાઓ ઘાસચારાવગર ભૂખે ટપોટપ મરી જતા હતા. બહાદુર લશ્કરે જે દુઃખો ક્રિમિયાની લડાઇ વખ્તે ખમ્યાંછે, તે આજસુધી ઇંગ્લાંડનાં લોકો દુઃખસાથે યાદ કરેછે. આજના વખ્તમાં તે વાત કેટલાકો માનવાને પણ ના પાડે, તો તેમાં કશી નવાઇ નથી, એવો ભારે ગઝબ આ લશ્કરઉપર ગુજર્યોછે, અને તે ફક્ત બીદ્દદીનેલીધે, અને પુરતી લાયકાત ન ધરાવતા અમલદારોનેલીધે ખમવો પડ્યો હતો. આ ડરામણી કંગાળિયત, દુઃખો, અને ભૂખમરાનું વર્ણન કરવું, તદ્દન અશકતછે. હવેપછીનાં વાંચનારાંઓ, જ્યારે તેની તવારીખ વાંચવા બેસશે, ત્યારે તે ન બનવાજોગ માનીને અવિશ્વાસથી બાજુ મુકશે, અને સાફ જણાવશે, કે આ સઘળી તવારીખ ઘણી સહરાગાતથી લખાયલીછે; અને તેમ તેઓ ન માને, તેમાં ખોટું શુંછે? કારણકે તેઓને તો આજના વખ્તનો ઇંગ્રેજી લશ્કરનો અનુભવ હોયછે, કે જે લશ્કરના બંદોબસ્ત, બહાદુરી, અને કવાયદનેમાટે આખી દુનિયા શાબાશીનો આવાઝ કાહાડેછે.

પણ આટલી બધી બીદ્દદીછતાં સિડની હૅઝલઉડના તંબુમાં તો કોઇ પ્રકારની ખામી નહતી: કારણકે એડ્રિયન ડેલાંશીની ઉદાર માયાથી ત્યાં તો સર્વે પ્રાંતીનું સુખ અને સગવડ હતાં, અને દરેક જોઇતી ચીઝો તેણે ત્યાં મૌજુદ રાખી હતી. વળી તે ફુલાં દિલના જવાન ફ્રેંચ અમલદારની ખાતેરી હતી, કે પોતાના બીમારની ઝરૂરિયાતો સંભાળવાની કાળજીનેલીધે તે જવાન ઝુઆવ પોતાનીઉપર દુઃખ પડવા દેશે, અને ભૂખે મરશે, એવું જાણી તેણે તેનેમાટે પણ પાકો બંદોબસ્ત કીધો હતો, અને તેણે બે જણાને પુરે તેકરતાં પણ ઘણી વધારે ખુરાકી તેઓને પહોંચતી કરવાની ચોકાસી રાખી હતી. ફ્રેંચ છાવણીમાં ખુરાકીનું તો પુછવુંજ શું? ત્યાં તે પુષ્કળ મોટા જથામાં હતી, એટલુંજ નહીં, પણ વળી તમામ ફ્રેંચ લશ્કરને ગર્મ કપડાં, અને બીજી ઝરૂરિયાતો પુરતા જથામાં પુરી પાડવામાં આવી હતી, કે જેથી તેઓ ક્રિમિયાના શિયાળાનીસામે ટકી રહેવાને શક્તિવાન થાય. આ બે લશ્કરોની માવજતોવચ્ચે કેટલો તફાવત! કેવો મોટો તફાવત!—એકને



(ચિત્ર ૧૫ મું.) "ગુંગળાવીને મારી નાખનારાં તે દોરડાંના છેડા ખેંચીને તે ગુનાહગારને ઉપર લટકાવી દેવામાં આવ્યો." (પાનું ૨૫૯ મું.)

હૅઝલઉડ, કે જેનો આવાઝ બીમારીનેલીધે નબળો પડી ગયો હતો, તે ઘણો ધીમે આવાઝે બોલ્યો, “ ખચિત ! અને તે મને પણ યાદછે. તમો તે વખ્તે બોલ્યા હતા, કે જો કોઇ સાહસિક શખ્સ તેઓના શેહેરમાં દાખેલ થઇને તેઓના નાસી આવેલા સીપાહે, જે વાતો જણાવતા હતા, તેની સાચાઇ શોધી લાવે, તો આપણને ઘણો ફાયદો થાય. આપણી વાત જાણે કોઇને સૂચના કરવાજેવી હતી, કે જાણે ઇશ્વરપ્રેરણાથી થયેલી હતી, કારણકે આખરે તેમજ બનવા પામ્યુંછે !”

પ્રથમ જે અમલદાર બોલ્યો હતો, તેણે કહ્યું, “ મને તો લાગેછે, કે ઇશ્વરની મર્ઝીથીજ તેમ બનવા પામ્યુંછે—અને નહીં કે આપણે સૂચના કરવાથી—નહીં ! કારણકે તેમ જો હતે, તો આપણામાંના કોઇ એક જણે આ પરાક્રમ બજાવેલું હોવું જોઇએ. બીશક મને તો લાગેછે, કે જે ફ્રેંચ અમલદાર લૉર્ડ રૅગલૅનને મથક તે નનામો પયેગામ પહોંચાડી આવ્યો હતો, તેણેજ આ કામ બજાવેલું હોવું જોઇએ; કદાચ થોડા કલાકપછી તે બીચારો ઇનકરમાનની લડાઇમાં માર્યો ગયો હોય—કારણકે જો તે હમણાં જીવતો હોય, તો જનરલ કૅનરૉબર્ટે બહાર પાડેલા ઢંઢેરામુજબ બહાર નહીં પડતે?”

આ સાંભળી હૅઝલઉડની મઝબુત લાગણીએ જોશ પકડ્યો, અને તે લાગણીનેસબબે હંમેશકરતાં તે વધારે ઉસ્કેરાયલા મોટા સાદે ખુશી થઇને બોલી ઉઠ્યો, “ખચિત, તેનું આ કામ ઘણું કીર્ત્તિભરેલું હતું, ગમે તે શખ્સ તે હોય, પણ જો તે બહાદુર શખ્સ હમણાં જીવતો હોય, તો હું તેની પિછાણ કરવાને ઘણો ખુશી અને મગરૂર થાઉં ! હું કસમ ખાઇને જણાઉંછું, કે તે મારીપાસે જેબી મેહરબાની માંગે, તે હું ખુશીથી તેને બક્ષુંશું, પછી તે મારી આખી દોલત માંગે, તો તે પણ હું તેને આપી દેવાને અચકાઉં નહીં !”

અત્રે આ ચાલતી વાતચિત જરા અટકી પડી, કારણકે જવાન ઝુઆવ, જે આ સઘળું સાંભળતો હતો, તેણે સગડીઉપર મુકેલું ઉકળતા સેરવાથીભરેલું વાસણ ભુલમાં ઉંધું વાળી નાખ્યું; ગસ ટેવની આ બીદરકારીનેલીધે હૅઝલઉડે ગુસ્સે થઇ તેને ઠપકો આપ્યો; હમણાં તે તેનીતરફ ગમે એટલી માયા દેખાડવા માંગતો હતો, છતાં તેનો સ્વભાવ ચીડાઉ થઇ ગયેલો હોવાનેસબબે તે તેમ કરતાં અચકાયો નહીં. ત્યારપછી થોડી વધુ વાર ત્યાં બીજી વાતો ચાલી; અને પછી મુલાકાતે આવનારા અમલદારોએ ત્યાંથી રૂખ્સત લીધી.

તેઓનાં જવાપછી થોડા વખ્તમાં ઍડ્રિયન ડેલાંશી તે તંબુમાં દાખેલ થયો; તે પોતાસાથે ખુરાકીથીભરેલી જે એક ટોપલી લાવ્યો હતો, તે ઝુઆવના હાથમાં સેરવી દઇ, તે મેજર હૅઝલઉડઆગળ વાતે બેઠો.

તે જવાન ફ્રેંચમૅનનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ, અને તે ઘણી મમતાથી દાબીને તે બ્રિટિશ અમલદાર બોલ્યો, “ મારા પ્યારા ડેલાંશી, મારીતરફ તમોએ બતલાવેલી માયામેહેરબાની હું કદી, કદી ભુલી જઇશ નહીં——”

ઍડ્રિયન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “જરાસરખી તમારી સેવા બજાવવાને જો હું શક્તિવાન થયો હોઉં, તો તે જણાવવાની તમોને કશી ઝરૂર નથી.”

હૅઝલઉડ—"હા—મને તે સેવાઓ ઝરૂર જણાવવીજ જોઇએ, મારે તમારૂં અહસાન આપોઆપ કબુલ કરવાની ફરજછે! તમોએ મારેમાટે જે કીધુંછે, તે જો તમો નહી કરતે, તો આજે હું મરી પણ ગયો હતે! તમારાનું 'સરજ્યન' જે મારી મુલાકાતે આવેછે, તેમાટે હું તમારો ભારે આભારીછું—તેમજ જે દવા મને પુરી પાડવામાં આવેછે—તથા જે ખુરાક મને શકિત આપેછે— તે સર્વેનેસારૂં——"

પણ તરતજ ડેલાંશી માયાભરેલે સાદે ભાર મુકીને વચ્ચે બોલી ઉઠયો, "મારા પ્યારા હૅઝલઉડ, તમો ભુલી જાઓછો, કે મારાકરતાં દશ હઝારગણા તમો આ જવાનના આભારી છેઓ"—એમ બોલી તેણે ઝુઆવગમ પોતાની આંગળી બતલાવી.

આપણે જણાવવું જોઇએછે, કે આ બંધે જવાનો પોતપોતાવચ્ચે ઇંગ્રેજી ભાષામાં વાતો ચલાવતા હતા; અને હૅઝલઉડનાં મનમાં સધિયારો હતો, કે ગસટેવ તો તેનો એક બોલ પણ સમજતો નહતો, તે બોલ્યો," મને ખબરછે, કે હું એના પણ અહસાનમાંછું! જેવો હું કલમ પકડવાજેટલી શકિત ધરાવશ, કે મારા લંડનના શરાફોના કૉન્સટૅન્ટિનોપલના આડતિયાઉપર એક 'ચેક' લખી કાહાડીશ, તેમાં એની બાકીની આખી ઝેંદગીસુધી સાધારણ ખર્ચ નિકળેએટલી મોટી નાણાંની રકમ હું એને બખ્શેશતરીકે ભરી આપીશ."

આ વખતે ઍડ્રિયન પોતાની બેઠકઉપરથી લગાર અજાયબજેવી રીતે ચોંકીને ઉભો થયો,—જેમ કરતાં જે ન્હાનાં "સ્ટાંડ"ઉપર તે બેઠેલો હતો, તે નિચ્ચે ગબડી પડયું, કે જેવીરીતે ગડબડ કરવી એક બીમારના ઓરડાને લાયક નહતી, પણ તેમાં તેનો કશો કસુર નહતો; તે તરત તંબુના દરવાઝાઆગળ દોડયો, અને બોલી ઉઠયો, "હમણાં આ આવાઝ શાનો થયો?"

આ પ્રશ્નથી ઉસ્કેરાઇને હૅઝલઉડે કહ્યું, "ખુદા કસમ, જો રશિયનો પાછા આવ્યા હશે, તો હું કદી પણ ત્યાં પડી રેહેનાર નથી!"

ઝુઆવ તરત પોતાની ચટાઇઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો; અને લગાર દેલગીરીભર્યા દેખાવથી ઍડ્રિયન ડેલાંશીગમ જોયું,—જે પોતાની બેઠકઆગળ પાછો ફર્યો, અને બોલ્યો, "એ તો ખોટો ગભરાટ હતો—કશું બન્યું નથી. મારા પ્યારા હૅઝલઉડ, મારી આ બીદરકાર ચાલનેમાટે હું તમારી હઝાર વખ્ત માફી ચાહુંછું."

હૅઝલઉડ—"જેઓ લશ્કરની છાવણીઓમાં ઝેંદગી ગુજારતા હોય, તેઓને હંમેશાં ખોટો ગભરાટ ખમવો પડેછે. ઠીક, હમણાં હું તમોને શું કેહેતો હતો? હા—હું એમ કેહેતો હતો, કે હું ગસટેવનો કેવીરીતે ઉપકાર વાળવાનો વિચાર રાખુંછું——"

ઍડ્રિયન—(તેને બોલતો અટકાવીને) "હાલમાં તે બાબતવિષે વધુ બોલવાની ઝરૂર નથી! જો ગસટેવ તમારૂં બોલવું સમજી શકશે, તો તેને માઠું લાગશે——"

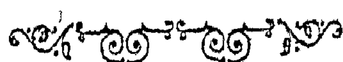
હૅઝલઉડ—"પણ તે તો આપણું બોલવું સમજતો **નથી**! અને તેને માઠું લાગશે, એમ જયારે તમો કહોછો, ત્યારે એનો ઉપકાર બીજી કઇરીતે હું વાળી આપી શકું? પૈસા આપવાસેવાય બીજી કઇરીતે એના ઉપકારનો બદલો વાળી આપવાને મારામાં શકિતછે?"

ઍડ્રિયન—(લગાર ગંભીરાઇથી) "મારા વાહાલા હૅઝલઉડ, આ જવાને બે વાર તમારી ઝેંદગી બચાવીછે; અને યાદ રાખજો, કે એણે જે નમકહલાલીથી તમારી સેવા

બજાવીછે, તે ફક્ત એનાં દેલમાં તમારેવાસ્તે જે માયા અને ભલી લાગણીછે, તેટલાજમાટે બજાવીછે, અને તેનો બદલો પૈસાથી પાછો વાળી શકાય એમ નથી !"

તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારના આ મુખનો સાંભળી, હૅઝલઉડને લગાર અચરતી ઉપજી, અને પછી તે બોલ્યો, "મારા વાહાલા ડેલાંશી, તમો ક્હોછો, તે ખરી વાતછે, કે જેમ તમો છેઓ, તેમ એ પણ મારીબરાબરની પદવીનો હતે, તે હું મારી ઝેંદગીના છેડાસુધી એનો જાની, નમકહલાલ, સાચો મિત્ર થઈ રેહેતે—અને તે મારી દોસ્તીમાં કશો પણ ફેરફાર થવા પામતે નહીં—તેજ એનાં અહસાનનો બદલો વાળેલો હું ગણતે. પણ ચાલો, આપણે હવે એ બાબતસર હાલ તરત વધુ વાત કરવાનું મૌકુફ કર્યે—મુખ્યકરીને આ જવાનનેલગતી. તમારા અહસાનમાં હું કેટલો બધો છું, તે તો મેં તમોને જણાવ્યુંછે. પણ યાદ રાખજો હં ! કે આપણાવચ્ચે જે એક ચોકસ બાબતમાં હરીફાઈ છે, તે તો આપણાવચ્ચે ચાલુજ રેહેશે——"

ઍડ્રિયન—(તેને વધુ બોલતો અટકાવીને) "તે બાબતઉપર બોલવાનું પણ હાલ તરત તો માંડી વાળો, બીજે કોઈ વખ્તે તેબાબે વાત કરીશું—પણ હવે મને તમોને છોડી જવું જોઈએ !" એમ બોલી તેણે પોતાનાં ઘડિયાળમાં જોયું ; અને લગાર અધિરાઈથી, પછી તે તંબુ છોડી ગયો.





પ્રકરણ ૩૯ મું.

યુપૅટૉરિયા.

હવે ઇનકરમાનની લડાઇ થવાને ત્રણ મહિનાથી પણ વધુ વખ્ત થઇ ગયો હતો,—યાને આપણે આગળાં પ્રકરણમાં હૅઝલઉડ અને ડેલાંશીવચ્ચે જે ગોફ્તેગુ થયેલી જણાવી હતી, તેને બે માસ ઉપર થઇ ગયા હતા, એટલે હમણાં ૧૮૫૫ નાં સાલના ફેબ્રુઆરી માસની અધવચનો વખ્ત હતો; અને જગ્યા યુપૅટૉરિયા હતી.

આ કસબો ક્રિમિયાના પશ્ચિમતરફના કેનારાઉપર, અને સેબાસ્ટૉપોલથી અડતાળીસ "માઇલો"ને તફાવતે આવેલોછે. વાંચનારને યાદ હશે, કે આ યુપૅટૉરિયાના કસ્બાનીનઝદીકમાં પ્રથમ બંધે એકસંપી રાજ્યોનાં લસ્કરો ક્રિમિયામાં ઉતર્યાં હતાં; અને આલ્માની લડાઇપછી તેઓ સેબાસ્ટૉપોલની દક્ષિણ બાજુએ કુચ કરતાં આવી પહોંચ્યાં હતાં. દક્ષિણ દિશાતરફ તેઓ આવી લાગેલાં હોવાથી, તે કસ્બાની ઉત્તર દિશાનાં તમામ પ્રગણાંઓ રશિયનોને હાથ ખુલ્લાં હતાં, કે જે માર્ગે તેઓ વધુ લસ્કર, દારૂગોળો, અને ખુરાકી આસાનીથી મેળવ્યાં જતાં હતાં, અને એકસંપી લસ્કરોતરફથી તેઓને કશી અડચણ નડતી નહતી. જ્યારે જવાન ઝુઆવ છુપ્યો સેબાસ્ટૉપોલમાં ગયો હતો, અને ત્યાંથી પાઉં ખરીદયું હતું, ત્યારે રશિયન ભઠિયારાએ જે સગવડબાબે એશારો કર્યો હતો, તે એજ હતી.

ડૅન્યુબનાં મુખ્ય પ્રગણાંઓમાંથી રશિયનોને પોતાનાં ફતેહમંદ લસ્કરથી મારી કાહાડયાપછી, ઓમર પાશાને તેના શાહનશાહી ધણી સુલતાનતરફથી ફર્માયશ થઇ, કે તેણે પોતાનાં લસ્કરનાં એક ભાગને ક્રિમિયાખાતે મોકલી આપવું, અને ત્યાં ઇંગ્રેજો અને ફ્રેંચોસાથે મળીને કામ કરવું. ઑટૉમન રાજ્ય, કે રાજ્યને હવે તે પોતાનુંજ ગણતો હતો, તેનાં ભલાંનેમાટે પોતાનો જાન પણ આપવાને સરદાર તૈયાર હતો: પણ જાનકરતાં હજી વધુ વાહાલી તેને એક જનરલતરીકેની આબરૂ હતી; અને તે આબરૂ સેહેલમાં ગુમાવવાને તે ખુશી નહતો. ક્રિમિયાની ભૂમીઉપર રશિયનોનીસામે થવાને તે એક લડવૈયાની હોંસથી બળતો હતો: પણ લૉર્ડ રૅગલૅન કે જનરલ કૅનરૉબર્ટની લસ્કરી કુશળતાબાબે તેને કાંઇ ઘણું ઉંચું મત નહતું. "ઇંગ્રેજો અને ફ્રેંચોનીસાથે મળીને કામ કરવું," એટલેકે આ બે રાજ્યોના સેનાપતિઓ જે હાલચાલ કરે અથવા ગોઠવણ કરે, તેમાં ભાગ લેવો; અને જોકે આ ત્રણે સરદારો પોતપોતાનાં લસ્કરની છુટી અને સ્વતંત્ર હકુમત ચલાવે, તોયે તેઓ જે પગલાં લે તે લડાઇની એક સભાની મસ્લહતીથી લીધેલાં કેહેવાય. આ ગોઠવણથી ઘણી અડચણો અને વાંધાઓ ઉઠવાની ઓમર પાશાને ખાતેરી હતી. વળી તે સારીપેઠે જાણતો હતો, કે જો કોઇ ગંભીર અને અગત્યનો સવાલ ઉભો થાય, તો ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સેનાપતિઓ પોતાનાં વધુ મતોથી તેનીઉપર ફાવી જવાવિના રેહે નહીં. આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તેને તેઓનાં લસ્કરી દાવપેચો અને ખબરદારીમાટે જરા પણ અયેતેકાદ હતો નહીં: તેઓએ આગળ ઘણી ગંભીર ગફલતીઓ કીધી હતી, તેબાબે તે સારીરવેસે માહિત-

ગાર હતો, અને જો તેઓના હાથતળે બહાદુર સેપાહો લડનારા નહતે,—તેમાં મુખ્યકરીને ઇંગ્રેજ સેપાહો—તો તેઓ કે દહાડેના હારીને પાયમાલ થઇ ગયા હતે.

તેટલામાટે જ્યારે પોતાનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ લઇને ક્રિમિયાખાતે ઉપડી જવાનું તેને શાહનશાહી ફર્માન આવ્યું, ત્યારે તેણે નામદાર સુલતાનઉપર એક માનપૂર્વક પત્ર લખ્યો, અને તેમાં તેનો હુકમ બજાવવામાટે તેને શું શું વાંધાઓ હતા, તે દરસાવ્યા, અને આ વાંધાઓ કેવીરીતે દુર કરવામાં આવે, તેબાબે કેટલીક સૂચનાઓ પણ કીધી. તેણે તે નામદારને ખુલ્લેખુલ્લું લખી જણાવ્યું, કે જો એવી કોઇ યોજનાનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવે, તો લડાઇનેલગતી સભામાં તેને એકનેબદલે બે મતો આપવાનો હક મળવો જોઇએ. ફક્ત જો આ શર્તો કબુલ રાખવામાં આવે, તોજ ઓમર પાશાએ ક્રિમિયા પોતાનાં લશ્કરસાથે જવાને કબુલ્યુ; અને જો તેમ કરવામાં આવે, તો વધારે ઉલટ અને હોંસથી ઑટૉમન સરકારનું કામ બજાવવાને તેણે નામદાર સુલતાનને ખાતેરી આપી.

આ બાબતઉપર સુલતાનના પ્રધાનોએ કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતેના બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ એલચીઓસાથે મસ્લહત ચલાવી; પણ તેઓએ તો આ અર્ઝ નામંજુર રાખી, એવું જણાવીને, કે તેમ કરવાથી તો જાણે ઓમર પાશાને ટર્કિશ લશ્કરઉપરાંત ઇંગ્રેજી અને ફ્રેંચ લશ્કરોનો પણ સૌથી વડો સેનાધિપતિ નેમેલો લેખાય, અને તેથી તો સર્વે સત્તા તેના એકલાનાજ હાથમાં રહે. આઉપરથી ઓમર પાશા, કે જે આ વખતે વાર્નાખાતે હતો, ત્યાં તેનીઆગળ એક કાસેદને રવાના કર્યામાં આવ્યો, અને જે પયેગામ તેનીસોડે મોકલવામાં આવ્યો હતો, તેમાં તેણે જે માંગણી કીધી હતી, તે પાછી ખેંચી લેવાની અર્ઝ કર્યામાં આવી હતી: પણ આ વડો સેનાધિપતિ તો પોતાના ઠરાવને વળગી રહ્યો—અને જો તેમ ન કરવામાં આવે, તો પોતાનો ઠરાવ ફેરવવાકરતાં પોતાનું રાઝીનામું મોકલી આપવાનું વધારે પસંદ કીધું, કારણકે તે ધારતો હતો, કે આ શર્તો પોતાની ઇજ્જત અને કીર્ત્તિ સાચવવાનેમાટે અતિ ઘણી જરૂરની હતી. લૉર્ડ રૅગલૅન કે જનરલ કૅનરૉબર્ટ જો કાંઇ ગફલતી કરે, તો તેથી તેની પોતાની મેળવેલી આબરૂ ધૂળ મળે, અને કીર્ત્તિ ઝાંખી થાય, એમ તે ચોકસ જાણતો હતો. જોયું, કે ઓમર પાશા પોતાનો વિચાર ફેરવતો નથી, ત્યારે આખરે ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ એલચીઓએ તેની ઉપલી માંગણી કબુલ રાખી; કારણકે જો આ નામિચો સરદાર, ઘણીક લડાઇઓ જીતનાર આ પેહલવાન, પોતાની સરદારીનું રાઝીનામું આપી લડાઇથી અલગ થઇ જાય, તો ઑટૉમન રાજ્યે માથે ઉઠાવેલાં ભલાં કામને મોટો ધકો પુગે, એમ તેઓ સારીરવેસે સમજતા હતા; વળી ક્રિમિયાખાતે તેનાં જવાની અતિ ઘણી અગત્ય તેઓએ જોઈ, આઉપરથી લડાઇનેલગતી સભામાં અધિક વઝન ધરાવવાનો ઓમર પાશાને હક બખ્શવામાં આવ્યો; અને તેનેલગતા પયેગામો અને હુકમો લૉર્ડ રૅગલૅન અને જનરલ કૅનરૉબર્ટને તેઓની સરકારોતરફથી મોકલી આપવામાં આવ્યા.

પોતાની ધારેલી મતલબ આસુજમે પાર પડેલી જોઇ આ ટર્કિશ શૂરવિરે પોતાની હમેશની રીતપ્રમાણે ભારે શ્રમ લેવા માંડયો; અને પોતાની જાતી દેખરેખહેઠલ વાર્નાખાતેથી લશ્કરની એક મોટી સંખ્યા વહાણઉપર ચઢાવવા માંડી. તે લશ્કર સહીસલામત અને ઉતાવળું યુપૅટોરિયાખાતે આવી ઉતર્યું,—અને હવે આ જગ્યાને મઝબુત કરવામાટે

ટર્કો કામે વળગી ગયા. જ્યારે રશિયનોને ખબર થઇ, કે તેઓને જગેજગ સખ્ત માર માર-નારો નામિચો ઑટોમન સરદાર વળી પાછો એકવાર તેઓસાંમે લડવાને આવી લાગ્યોછે, ત્યારે તેઓમાં અતિ ભારે તરખાટ ફેલાયો; અને તેમ થાય, તેમાં કશું નવાઇજેવું નહતું, કારણકે ઓમર પાશાએ તેઓના બન્ને મોટા જનરલોને ડૅન્યુબ નદીઉપરની બે લડાઇઓમાં શર્મભરેલીરીતે હરાવ્યા હતા: તેઓએ ઓમર પાશાનું આખું લશ્કર યુપૅટૉરિયા આવી ઉતરે, તેઅગાઉ તે શેહેરઉપર હલ્લો કરવાના વિચારથી ઉતાવળે એક ઘણું ગંજાવર મોટું લશ્કર એક જગ્યાએ જમા કરવા માંડયું.

આપણે હમણાં જે દિવસમાંટે બોલ્યે છૈયે, તે ફેબ્રુરવારી માસની તા૦ ૧૬ મીનો દિવસ હતો. યુપૅટૉરિયાની એક મુખ્ય ધર્મશાળાના એક ઓરડામાં મેજર હૅઝલઉડ બેઠેલો હતો. તેનાં શરીરઉપર આ વખ્તે લશ્કરી પુશાક નહતો, કારણકે તે તો ઘસાઇપિસાઇને ન પેહેરવાજેવો થઇ ગયેલો હતો, તેનાં મ્હોંડાંઉપર છેલ્લી સખ્ત માંદગીનાં ચિન્હો જણાતાં હતાં. તેછતાં તેને હવે પાછી જલ્દીથી શક્તિ આવતી હતી: કોઇ ઉંચી પદવીના અને લાંબા અનુભવવાળા બ્રિટિશ અમલદારનેમાંટે એક જગ્યા નિકળવા પામી હતી, કે જેઉપર તેની નેમણુક કરવાને તેણે લૉર્ડ રૅગલૅનને ભારે આઝુજી કીધી. ઓમર પાશાએ પોતાના રેસાલામાં બે કે ત્રણ ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ અમલદારોને દાખેલ કરવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી હતી; તેમ કરવાની તેની મતલબ એજ હતી; કે તેઓનીમઆરેફતે સેબાસ્ટૉપોલની-સાંમે પડેલાં એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોના વડાઓસાથે સંદેશા ચલાવવામાં વધારે સગવડ અને સેહેલાઇ થઇ પડે. આ વખ્તે સિડની હૅઝલઉડને હવા ફેરફાર કરવા જવાની તેના "સરજ્યન"તરફથી ભલામણ થઇ હતી: પણ તેનાજેવા ચટપટિયા જીવને લડાઇનાં મયેદાન-માંથી દુર થઇ કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લનાં એકાદ "હૉટેલ"માં નવરા પડી રેહેવાનું રૂચ્યું નહી. એટલામાંટે તેણે આઝુજી કરવાથી તેને પણ નામદાર ઓમર પાશાના એક એડી-કાંગ-તરીકે નેમવામાં આવ્યો હતો.

એક ઇંગ્રેજી "સ્ટીમર"માં મેજર હૅઝલઉડ બાલાકલાવાથી યુપૅટૉરિયા આવી લાગ્યો, અને હમણાં, યાને તા૦ ૧૬ મી ફેબ્રુરવારીએ જ્યારે આપણે તેને પાછો વાંચનારસાંમે રજુ કરીયે છૈયે, તેની આસરે એક અઠવાડિયાંઆગમચ તે ત્યાં આવી રેહેલો હતો. પણ શું તે એકલોજ યુપૅટૉરિયાખાતે આવ્યો હતો? શું તે પેલા ઝુઆવથી છુટો પડયો હતો? તે આપણને હવે તરત જણાશે.

હૅઝલઉડ માંહેલા એક ઓરડામાં બેઠેલો હતો, કે જેમાં બીજા એક ન્હાના ઓરડાંમાંથી થઇને જવાતું હતું. આ ન્હાના ઓરડામાં એક જવાન પુરૂષ બેઠેલો હતો; તેનાં શરીરમાં સાદાં પણ સ્વચ્છ લુગડાં પેહેરેલાં હતાં—કે જે આપણે જણાવવું જોઇએ, કે ઍડ્રિયન ડ્લાંશીએ પોતાનાં કપડાંમાંથી તેને પુરાં પાડયાં હતાં. જ્યારે આપણે જણાવીશું, કે તે જવાન પુરૂષનો ચેહેરો સામળો મારી ગયેલો હતો— તેની આંખો અને બાલ કાળાં હતાં— તેનાં મ્હોંડાઉપર દાઢીજેવું કશું હતુંજ નહી, પણ ફક્ત ઝીણીઝીણી કાળી મુછો હતી— તેની હાલચાલ વિવેકીજ નહી, પણ સાથે રોનકદાર હતી— અને તેને જોતાંજ જોનારને તે ગમી આવેએવો હતો— જયારે આપણે આ સર્વે જણાવ્યે છૈયે, ત્યારે વાંચનાર તો

સમજી જશે, કે તે પુરૂષ કોઈજ નહીં, પણ ગસટેવ હતો; અને તે હજી સિડની હૅઝલઉડની ખેદમતમાંજ હતો. હમણાં આપણે જ્યારે ઉપલી બાબત જણાવ્યે છૈયે, ત્યારે બપોરના આસરે ત્રણ વાગ્તાનો સુમાર હતો: હૅઝલઉડ પોતાના ઈંગ્લાંડખાતેના ખેશીઓ અને દોસ્તોને કેટલાંક કાગઝો લખીને પરવાર્યો હતો. તેણે "ટેબ્લ"ઉપર મુકેલો એક ઘંટ વગાડ્યો; અને તે સાંભળીને ગસટેવ આવી તેની સેવામાં હાઝેર થયો.

"જો હું ભુલતો ન હોઉં, તો તેં મને જણાવ્યુંછે, કે કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લ જનારો ડાગ આજે સાંજનાં તૈયાર કરવામાં આવનારછે?" હૅઝલઉડે તે જવાનને હમેશનીમુવાફક ફ્રેંચ ભાષામાં પુછ્યું.

ગસટેવ—"હા— આજે સાંજે સાત વાગ્તે."

હૅઝલઉડ—"ગસટેવ, મને ખરૂં કેહે, કે તું મનેજ કાંય વળગી રહ્યોછે, શું તુંને બીજી કોઈ નૌકરી કરવા ગમતી નથી? હું સારીરીતે જાણુંછું, કે હું જ્યારે પેલા કંગાળ તંબુમાં મારી ખાટલીઉપર માંદો પડેલો હતો, ત્યારે મારો સ્વભાવ વારંવાર ઘણો ચીડાઉ થઇ જતો હતો—કોઈકોઈ વખ્તે તો હું તારીતરફ ઘણોજ કરડો અને ઘાતકી થતો હતો, છતાં——"

"અને તમારાજેવી અવસ્થામાં પડેલો કોઈ પણ તેવો થઈ જાય, તે હુ સારીપેઠે સમજીને તેવિષે મારાં મનમાં કોઇરીતે માઠું લાવતો હતો નહીં," ગસટેવે તરત જવાબ વાળ્યો, કે જે આ વખ્તે બારીતરફ પીઠ કરીને ઉભેલો હતો. તેણે પોતાનું મ્હોડું સિડની હૅઝલઉડથી અર્ધું ફેરવી નાખ્યું હતું, કારણકે આ વખ્તે મેજર તેનીતરફ ખરાં ભાવથી ટીકીટીકીને જોતો હતો, કે જેમ તેણે આગળ કોઇવાર તેનીતરફ જોયું નહતું.

હૅઝલઉડ—"તું કાંઇ ઘણો અજાયબ તરાહનો જવાન્યોછે! અને મારી ખરેખરી ફર્ઝ, તેમજ મારો નિશ્ચય ઠરાવ હવે તારીતરફ માયાથી વર્ત્તવાનોછે. પણ જ્યારે મારીસાથે યુપૅટોરિયા તુંને લઈ જવામાટે કૅપ્ટન ડેલાંશીએ મને આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તેનો ખરો ભરમ શું તે તો મને ડેલાંશીએ જણાવ્યોજ નહીં, અને તેમ કરવાનો શો સબબ હશે, તે જાણવાને મને ઘણી ચટાપટી થાયછે. મારી મતલબ, કે તું તો ઝુઆવ રીજમીટમાંનો એક સેપાહછે, તેછતાં મારી નૌકરીમાં લાં આવવાની રઝા તુંને કેમ મળી?"

"જનરલ કૅનરૉબર્ટની મેહરબાનીથી તેમ બનવા પામ્યુંછે," ઝુઆવે પાછો જવાબ આપ્યો; અને પછી જરા થોભીને તે વધુ બોલ્યો, "સાહેબ, શું તમોને ખબર નથી, કે જનરલ કૅનરૉબર્ટે *નૌકરીમાંથી છુટકારો બખ્શવાની મારીઉપર મેહરબાની કીધીછે તે? હું હવે વધુ વાર ફ્રેંચ સરકારની નૌકરીમાં નથી."

હૅઝલઉડ—"આહ! હવે મને યાદ આવ્યું. એવુંજ કાંઇ ડેલાંશીએ મને કહ્યું હતું ખરૂં; પણ મારૂં ઉપડી જવાતું એટલુંતો એકાએક ઉભું થયું, કે તેથી મને મારા મિત્ર ડેલાંશીસાથે ઘણો લાંબો વખ્ત મુલાકાત લેવાને પણ બન્યું નહીં, અને જે થોડી વાત તારેમાટે થઇ હતી, તે તો મારાં ભેજામાંથી વિસરાઇજ ગઇ. ગસટેવ, હું ફરીથી કહુંછું, કે તું કાંઈ અજાયબ જવાન્યોછે. ઈંગ્રેજી એક હઝાર 'પૌંડ' પૈસાની કીમત તું સમજેછે? તે

*જુઓ નોટ ૭૨ મી.

તારા દેશના પચીસ હઝાર 'ક્રૅંક' સિક્કાઓનીબરાબર ગણાયછે; અને જો આ રકમને વ્યાજે મુકે, તો તુંને વર્ષદહાડે ચાળીસ કે પચાસ 'પૌંડ'ની ઉપજ થાય." (વાંચનારને કેહેવાની તો કશી અગત્ય નથી, કે એક હઝાર "પૌંડ," તે આપણા ૧૫,૦૦૦ રૂપિઆ-નીબરાબર ગણાયછે.)

ગસટેવ—(લગાર અધિરાઇથી તોયે બ્હીતોબ્હીતો) "સાહેબ, એટલી એક રકમની કીમત હું સારીરવેસે જાણુંછું."

હૅઝલઉડ—"અને એટલીજ રકમ મેં તુંને બખ્શવાની માંગણી કીધી હતી, તે તેં લેવાને ના પાડી. તેં તો મારી નૌકરીમાંજ રેહેવાની ખુશી દેખાડી, અને તુંને કેટલો લવાજમ આપવો, તે પણ મારીજ મુન્સેફીઉપર છોડયું. તારી મારીતરફની ખરાં દેલની પુરવારી જોઇ, મારાં દેલમાં કાંઇ થાયછે, એમ જો હું તુંને નહીં જણાઉં, તો મેં ખોટું કીધેલું કેહેવાય——"

એજ વખ્તે તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે ઓમર પાશાતરફથી તેવણઆગળ એક કાસેદ આવ્યોછે; જેથી તેઓવચ્ચેની વાત ત્યાંજ અટકી ગઇ. પોતે લખેલાં કાગઝો ટપાલ"ઑફિસ"માં નાખી આવવામાંટે હૅઝલઉડે ગસટેવને ફર્માવ્યું; અને તેથી તે લઇ આ જવાન્યો ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો. તે ન્હાના ઓરડામાંથી પસાર થતાં, ગસટેવે તે કાગઝોઉપરનાં સરનામાં વાંચી જોયાં; અને તેમાંનું એક સરનામું વાંચતાંજ, તે ચાલતો એકાએક ઉભો રહી ગયો, અને ઘણોજ ઉસ્કેરાઇ ગયો. તે ત્યાંજ એક બેઠકઉપર બેસી ગયો; અને પોતાની છાતીમાં જે ઉભરાઓ ઉભાતા હતા, તેથી થોડીકવાર તો તે અકળાયલોજેવો જણાયો. પણ પાછો સાવધ થઇ, તે પોતાના ખાનગી ઓરડામાં દોડી ગયો, અને તે ઓરડાનાં બારણાંને માંહેથી કળ દીધી. અર્ધો કલાક વિત્યાકેડે તે જવાન ઝુઆવ પાછો બહાર આવ્યો; અને પછી ટપાલ"ઑફિસ"આગળ આવીને તેણે ઉપલાં કાગઝોમાંના ફક્ત ચારજ કાગઝો ડાગમાં નાખ્યાં—જ્યારે ખરેખર તો સિડની હૅઝલેઉડે તેને પાંચ કાગઝો નાખવા આપ્યાં હતાં.

બીજી સવારે આસરે છ વાગતે તે ઝુઆવ મેજર હૅઝલઉડના ઓરડામાં દાખેલ થયો, અને લગાર ઉસ્કેરાયલા આવાઝે કહ્યું, "સાહેબ, નામદાર પાશાએ તમોને બોલાવવા મોકલ્યાછે: રશિયનો ધસ્યા આવેછે!"

આ સાંભળી હૅઝલઉડ એક છલાંગ મારીને ઉઠયો, અને બોલ્યો, "જાઓ, અને મારા સાઇસને કહો, કે મારો ઘોડો જલ્દી તૈયાર કરે! પાંચ 'મિનીટ'માં હું નિચ્ચે આઉંછું!"

ઝુઆવ ત્યાંથી ઉતાવળે ચાલી ગયો. હૅઝલઉડે જલ્દીજલ્દી પોતાનો પુશાક પેહેરી લીધો; તે પોતાના ઘોડાઉપર કુદી ચઢયો, કે જે તેને ઓમર પાશાએ ભેટ આપ્યો હતો; અને પછી કેલ્લાતરફ પોતાનો ઘોડો ઝોરમાં દપટાવ્યો.

તે જવાન ઝુઆવ પણ થોડે તફાવતે તેની પુઠેપુઠે ગયો—જોકે તે પગે ચાલતો હતો, તોપણ ઘણો ઝડફમાં; અને જ્યારે આમુજબે ઝડપથી જતો હતો, ત્યારે પોતાનાં મનમાંજ બડબડતો 'હતો, "અલ્લાહ કરીમ, એની હુલ્લડભરેલી હેમતનેલીધે વળી પાછો એ કોઇ નુકશાનકારક વિઘ્નમાં આવી ન પડે, તેની તું સંભાળ લેજે!"

જે પેહેલી તોપ દુશ્મનોએ છોડી, તેનો ધડાકો તે ઝુઆવને કાને હવે પડ્યો; અને પછી ઉપરાસાપરી તોપો ફુટવાના આવાજો આવવા લાગ્યા. તોપોનો ભારે મારો શરૂ થઇ ચુક્યો હતો; અને તેવોજ ઝબરો મારો મારી ટર્કિશ તોપખાનું તેનો પાછો જવાબ વાળતું હતું. સવાર ઘણી નાપસંદ હતી—સઘળે ઠેકાણે અંધારૂં હતું—ધુમસ પડતો હતો—તોયે ત્રણ મહિનાઅગાઉ જેવો ભારે ધુમસ ઇનકરમાનઆગળ પડ્યો હતો, અને અપશૂકનની આગમચથી ખબર કીધી હતી—તેવો હમણાં નહતો, તેમજ તેટલું અંધારૂં પણ નહતું. તોયે જાડો દવ પડતો હતો, કે જેમાંથી થોડેક છેટેની વસ્તુ ઝાંખી દેખાતી હતી. ચુપેટોરિયાના ટારટર લોકોની વસ્તી—અથવા તેમાંનાં જેટલાં જણાં ઝુઆવને રસ્તામાં મળ્યાં—તેઓ સર્વે ગભરાઇ ગયેલાં હતાં: કારણકે તેઓ સારીરવેસે જાણતાં હતાં, કે હવે તોપોનો મારો તેઓનાં શેહેરઉપર ચાલુ થવાથી, તેનો નાશ થવાનો. પણ તેટલાંતો તેઓનાં દિઠાંમાં ટર્કિશ રીજમીટોની લાંબીલાંબી હારો મહલ્લાઓમાંથી કોટતરફ કુચ કરી જતી આવી. તેઓનાં વાજાં વાગતાં હતાં—તેઓના બહાદુર કરનલો તેઓને મોખરે ઘોડેસવાર થયેલા આગળ ચાલતા હતા—તેઓએ ખભે મારેલી બંદુકોઉપરની લાંબી અને અણિયાલી બાગનેટોના ઝુરાનેઝુરા ચળચળ થતા હતા—તેઓને જોઇને ટારટર રેહેવાસીઓનાં મ્હોંડાંઉપર દેખાઇતો ફેરફાર થઈ ગયો; તેઓના ચેહેરાઉપરથી હવે જણાતું હતું, કે તેઓ ટર્કોતરફ માત્ર સારી લાગણીજ નહીં, પણ ખરા વિશ્વાસથી જોતાં હતાં.

આ દેખાવ જોવાલાયક અને દમામદાર, ગંભીર, અને ઠેહેરાબંધ હતો. ટર્કિશ સેપાહો તદ્દન નવા પુશાકમાં સજ થયેલા હતા. તેઓ ઘણાખરા ખુબસુરત, ઉંચા, કસરતબાઝ, મજબુત માણસો હતા: તેઓના ચેહેરાઉપર મક્કમ ઠરાવનો છાપ જણાતો હતો. ઝુઆવ આ ઑટોમન લશ્કરની એક રીજમીટને રસ્તામાંથી પસાર થતી નિહાળતો એક આરકાનિસ્ગે ઉભો હતો. તેનું દેલ અંદરથી ખુશી થતું હતું. હવે જે લડાઈ થવાનો સંભવ હતો, તેનું પરિણામ તેઓનીતરફેણમાંજ આવશે, એવી તેની ખાતેરી હતી: તેણે પોતાનીસામે ઑલ્તેનિત્ઝા, સિટાટ, સિલિસ્ટ્રિયા, અને ગીરગેવૉના બહાદુર લડવૈયાઓને દિઠા. આ રીજમીટ પસાર થઇ ગઇ, કે પછી ઘોડેસવારોની એક રીજમીટ આવી—તેના ન્હાના પણ મઝબુત બાંધાના ઘોડાઓ જાણે પોતાના સવારોનીપેઠે લડાઇમાં ભાગ લેવાને અન્તેઝાર હોય, એમ એકનીએક જગ્યાએ થરકયા કરતા હતા. આ ઘોડેસવારોનો પુશાક ઘણો શોભિતો હતો: તેઓની આગળ કરનાઇ વગાડનારાઓ પોતાના પેંપુડાના કઠોર સાદ કાહાડતા ઘોડા ચલાવતા હતા, કે જે પેંપુડાના આવાજોથી મહલ્લાઓ ગાજી રહ્યા હતા. આ રીજમીટ પણ હવે પસાર થઈ; કે પછી તે ઝુઆવ પોતે પણ કોટતરફ ઝપાટામાં નિકળી ચાલ્યો.

તે એક ખુલ્લી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાં પેહેલીજ નઝરે બંચાવનાં બાંધકામોની "લાઇન"નો એક મોટો ભાગ પડ્યો. આ બાંધકામો ઑટોમન લશ્કરથી ભરાઇ ગયાં હતાં—બધા સેપાહો ત્યાં હારબંધ ગોઠવાઇ ઉભેલા હતા— તેઓનો દેખાવ બિનધાસ્તીવાળો હતો. આ ખુલ્લી જગ્યાનીવચ્ચે કેટલાક એડી-કાંગો ટોળું થઇને સાથે મળેલા હતા: તેઓ સઘળા ઘોડેસવાર થયેલા હતા, અને બીજા જે સવારો નિચે ઉતરેલા હતા, તેઓના ઘોડાની લગામો પકડી ચલાવતા, કે જે ઉતરેલા સવારો પણ કાંઇ ઘણે દુર નહતા. ઑમર પાશા—પોતાનો અતિ ઉંચો પુશાક પેહેરીને એક નિચ્ચી પાળઉપર ઉભેલો હતો—તેના

ખભાંઉપર શોભિતા સોનેરી ગુચ્છાઓ બીરાજી રહ્યા હતા—તેની છાતી ચાંદોથી ભરાઇ ગયેલી હતી—તે દુરબીનમાંથી નહીં, પણ પોતાની ખુલ્લી તીક્ષ્ણ આંખોથી ધુમસમાંથી રશિયનોની હાલચાલ તપાસતો ઉભો હતો. તે નામદારનીપાસેજ જે એડી-કાંગો હાજર હતા, તેઓમાં હૅઝલઉડ પણ પોતાના સરદારનીપછવાડે તે કોટઉપર ઉભેલો હતો. આમુજબનો દેખાવ તે ઝુઆવની નઝરે પડ્યો;—અને આ સઘળો વખત ટર્કિશ તોપો રશિયનોની તોપોના મારાનો પાછો જવાબ આપતી હતી.

હૅઝલઉડ તેને જોઈ શકે નહીં, પણ તે પોતે તો મેજરને નઝરમાં રાખી શકે, એવી-રીતે તે ઝુઆવ ઉભો હતો—ત્યાંથી તે હવે પોતે કોટના ભાગઉપર ચઢ્યો, કે જ્યાં ઑટૉમન લશ્કર ઉભેલું નહતું. આ વખતે ધુમસ પડતો બંધ થતો જતો હતો; તેથી રશિયન લશ્કરની પલટણોનાં ટોળેટોળાં આગળ વધ્યાં આવતાં હવે પરગરાં દેખાતાં હતાં. ઓમર પાશા હજી તે કોટની નિચ્ચી દીવારઉપરજ ઉભેલો હતો; અને હવે જ્યારે રશિયનોની બંદુકોમાંથી ગોળીઓ તે કોટતરફ આવવા લાગી, તોયે હજી તે સરદાર દુશ્મનોની હાલચાલ તપાસતો ત્યાંજ ઉભેલો હતો. આખરે તે નિચ્ચે ઉતર્યો, અને એક મહલ્લામાંથી આપણે ઉપર જણાવેલી ખુલ્લી જગ્યાએ પોતાની પાયદલ રીજમીટને ભમાવતોભમાવતો એક કરનલ લઇ આવતો હતો, તેને પોતાના એક એડી-કાંગપાસે કાંઈ સંદેશો કેહેવાડયો. ઝુઆવે તે હુકમ લઈ જવામાં આવેલો જોયો, અને પછી તેનેથી જે અસર થઇ તે પણ જોઇ. કારણકે તે રીજમીટ કોટઉપર ચઢવાનેબદલે, રશિયનોના વિકાળ, મઝબુત કોસૅક સવારોની એક ટુકડી, જે ફૂટતી તોટોના ધુમાડામાં છુપાતી તે ટર્કિશ હદતરફ ધસી આવતી હતી, તેને તેમ કરતી અટકાવવાને આગળ વધી ગઇ. રશિયન કોસૅકો ખેંચેલી નાગી તલવારોસાથે આગળ વધ્યાં આવ્યા. ટર્કો તેઓને ત્યાંજ અટકાવવાને તેઓતરફ ધસ્યા ગયા; અને જ્યારે રશિયન ઘોડેસવાર ટુકડી આસરે ઍંસી વારજેટલે નઝદીકસુધી આવી પહોંચી, કે ઑટૉમન પાયદલ રીજમીટે તેઓઉપર પોતાની બંદુકો છોડી થથરાવી નાખેએવો મારો ચલાવ્યો. (જુઓ ચિત્ર ૧૭ મું.) ત્યારપછી ઝુઆવે આ બંધે ટુકડીઓવચ્ચે ખુનખાર કાપાકાપી થતી જોઇ; અને તેજ ઘડિએ યુર્પૅટારિયાની જાણીતી લડાઇ શરૂ થએલી કેહેવાય.

જે બહાદુર પાયદલ રીજમીટને તે કોસૅકોને અટકાવવાને ઓમર પાશાએ મોકલી હતી, તેને ફતેહ મળેલી સરદારે નઝરે જોઇ—પછી તે કોટની દીવારઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો, અને પાછો પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો. પોતાના રેસાલાના કેટલાક અમલદારોને તેણે જુદેજુદે ઠેકાણે જુદાજુદા હુકમો કેહેવાને રવાના કર્યાં—અને તે બજાવવામાં આવે તેટલી-વાર આ વડો સેનાધિપતિ ત્યાં થોભ્યો. રીજમીટોઉપર રીજમીટો હવે રશિયનોનીસાંમે આવી,—કે જેઓ હવે શેહેરની બહાર આવેલાં એક કબ્રસ્તાનતરફ મોટી સંખ્યામાં આગળ વધ્યા જતા હતા.

આ કબ્રસ્તાનની પડોશમાં હવે લડવાને ઓમર પાશા પોતાના દમામદાર રેસાલાસાથે ગયો. તે જગ્યાએ એક ભારે કાપાકાપી ચાલી: પણ કોટઉપર જ્યાં ઝુઆવ ઉભેલો હતો, ત્યાંથી તે બરાબર દેખાતી નહતી—કારણકે લડનારાઓ તોપો અને બંદુકના ધુમાડામાં ઢંકાઇ ગયા હતા.

તોપો ફુટવાના આવાઝો કાનના બેહેર ફાડી નાખે; એવા ઝબરા હતા; અને ગોળીઓનો મારો ઉપરાસાપરી ચાલતો હતો. ઘણેક ઠેકાણે હવે લડાઇ પુર ઝોરમાં ચાલતી હતી—પણ મુખ્યકરીને તે કબ્રસ્તાનઆગળ હતી. પણ તેટલાંજ સૂર્ય પુર ઝોરથી પ્રકાશવા લાગ્યો; જે ભારે ધુમસ પડતો હતો, તે બંધ થયો; અને તેથી હવે ગસટેવ જે બનતું હતું, તે બરાબર જોઈ શકવા લાગ્યો. હવે બંદુકોનો મારો જરા ધીમો પડવા લાગ્યો—તેનો ધુમાડો દુર થઇ ગયો: અને હવે તેણે જોયું, કે બંધે બાજુના સેપાહો હાથોહાથ અને પગેપગ લડતા હતા. ઑટોમનો પોતાની બાગનેટોની અણીઓથી દુશ્મનોને પાછા હટાડી કાહાડતા હતા. દરેક ઠેકાણે એવોજ મામલો હતો;—તે કબ્રસ્તાનમાંથી પણ હવે તેઓને હાંકી કાહાડવામાં આવ્યા—અને જે લશ્કરની ટુકડીઓની સરદારી ઓમર પાશાના હાથતળે હતી, તેઓ રૂશિયનોને માર મારી નસાડતી હતી.

હૅઝલઉડનું શું થયું હશે, તેની ચિંતામાં હવે ઝુઆવ તે કોટની દીવારઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો, અને કબ્રસ્તાનના જે ભાગઆગળ આ ખુનખાર ઝપાઝપી થઇ હતી, ત્યાં દોડ્યો: પણ તેને ત્યાં થોડીવાર એક બાજુએ ઉભા રેહેવું પડયું—(જુઓ ચિત્ર ૧૮ મું.) કારણકે ઇજીપશિયન રીજમીટોની એક ટુકડી, કે જે સરદારે ત્યાં મોકલી આપી હતી, તે બહાદુર સલિમ પાશાની સરદારીતળે શેહેરમાંથી ત્યાં આવતી હતી. આ ટુકડીએ રશિયન લશ્કરનો વચલા ભાગઉપર હલ્લો કર્યો; અને તેથી દુશ્મનો હવે નાસભાગ કરવાનો મન્સુબો કરતા હતા; હવે ઝુઆવ, આગળ વધવાને શક્તિવાન થવાથી, ઓમર પાશાને પોતાના રેસાલાસાથે મયેદાનનીવચ્ચેથી દોડાવી જતો તેનાં દિઠાંમાં આવ્યો; તે હવે બીજી જગ્યાએ ફતેહ મેળવવાને દોડ્યો જતો હતો—કારણકે જોકે લડાઇ તો ભારે ખુનખાર હતી, છતાં હજી તે ભાયગેજ ત્રણ કલાકોસુધી ચાલી હોય.

હા—ત્યાં સરદાર પોતાના રેસાલાસાથે ગયો: પણ હૅઝલઉડ કયાં હતો? તે વડા સેનાધિપતિના એડી-ડાંગોમાં તે ઝુઆવની તીક્ષ્ણ અને આતુર આંખોએ હૅઝલઉડ પડ્યો નહીં. તેણે આસપાસ બધે તપાસ કીધી, પણ ફોકટ; જોકે આ વખતે છુટીછવાઈ ગોળીઓ તેનીઆગળથી પસાર થતી હતી, તેની પણ તેણે દરકાર કીધી નહીં, એટલો તે પોતાના વાહાલા હૅઝલઉડને ધુંડવામાં ચકચુર થઇ ગયેલો હતો. તેણે ખાસ રાખેલાં ઇજીપશિયન લશ્કરને રશિયનોઉપર તુટી પડતું જોયું: તેણે બહાદુર સલિમ પાશાને ગોળીથી વિંધાઇને પોતાના ઘોડાઉપરથી મુવેલો નિચ્ચે પડતો જોયો: અને આ કારણનેલીધે ઑટોમન લશ્કરે કીનાના, અને દુશ્મનનાં લશ્કરે ખુશાહાલીના ઉઠાવેલા પોકારો તેના કાને પડયા, પણ હૅઝલઉડ તેની નઝરે પડ્યો નહીં!

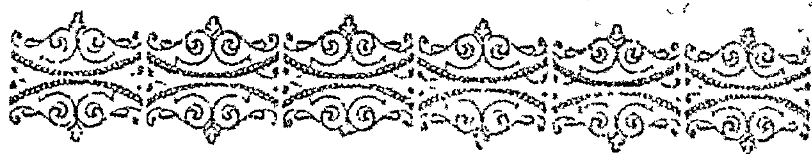
પણ ત્યારે હૅઝલઉડ હતો કયાં? તે ઝુઆવ પછી કબ્રસ્તાનતરફ દોડ્યો, કે જેમ કરવા જતાંજ એક ચીસ તેના હોઠોમાંથી નિકળતી સંભળાઈ—અને તે ભોંયઉપર તુટી પડ્યો. એક ગોળી તેને આખરે લાગી હતી!

તેજ ઘડિએ, એક ઘોડેસવાર તે જગ્યાએ ઘોડો દપટાવતો આવી લાગ્યો. તેણે ગસટેવને તરત પિછાણ્યો—અને તેથી પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને ઉભો રાખ્યો: બીજીજ પળે તે ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે કુદી પડ્યો. તે કોઇજ નહીં, પણ ખુદ હૅઝલઉડ પોતેજ હતો.

ઝુઆવ તો બેશુદ્ધ થઇ ગયો હતો: પણ તેનાં ધ્રુજતાં પાપણોથી, અને તેના હાલતા અવયવોથી જણાતું હતું, કે તે મરી ગયો નહતો. હૅઝલઉડ—પોતે પણ ઘણી માયાળુ લાગણીથી—તે ઝુઆવને મદદ કરવાની ભલી નેમથી તેનીઆગળ ઘુંટણ મરડિને પડ્યો. તે જવાન્યાનાં કમીસના આગળના ભાગઉપર લોહીના ડાઘો પંથરાઇ ગયા હતા, તેઉપરથી તે ગોળી ક્યાં પેઠ્સ થઇ હતી, તે તરત જણાઇ આવ્યું ; અને તેટલામાંટે તે લોહી દાબી દેવાના વિચારથી હૅઝલઉડે તેનું કમીસ ફાડીને ખુલ્લું કર્યું.

પણ આ વખ્તે તે ઇંગ્રેજ અમલદારની અચરતીનો શો પાર!—તેની અજાયબી કયા શબ્દોમાં વર્ણવી શકાય! કેમકે જ્યારે તે કમીસ ફાડી કાહાડવામાં આવ્યું, તો હૅઝલઉડની નઝરે એક ઑરતની બર્ફજેવી સુફેદ છાતી પડી!





પ્રકરણ ૪૦ મું.

એક *પોલની બેટી.

હવે આપણને કોઇ બીજી બીના જણાવવાનીછે, અને તેમાંટે વધારે ખોલાસાથી ચોક્સ હકીકતો વાંચનારસનમુખ ધરવી જોઈએ. આ કારણમાંટે લડાઈનું મયેદાન છોડી હવે, સેંટ પીટર્સબર્ગનાં બાદશાહી શેહેરમાં આપણી વાર્તાને લઇ જવાની ઝરૂરછે, અને હાલના જે વખ્તનેમાંટે આપણે વાંચ્યે છૈયે, તેનેથી આગળના વખ્તઉપર ઉપકથારૂપે બનેલા કેટલાક બનાવોનું સવિસ્તર બયાન કરવાની ફર્ઝ પડેછે.

રશિયન રાજધાની શેહેર સેંટ પીટર્સબર્ગ આખી દુનિયાનાં સર્વેથી સરસ શેહેરોમાંહેલું એક શેહેરછે. આ શેહેરનીવચ્ચેની દબાદબાભરેલી નેહેરો, અને પહોળા રસ્તાઓઉપર આવેલી ઇમારતો એટલીતો મોટી, ઉંચી, અને દમામદારછે, કે જેથી જાણે આખું શેહેર મેહેલોથીજ બનેલું હોય, અને એજ કારણનેમાંટે તેને ઘણુંકરીને "મેહેલોનાં શેહેર"ની ઉપમા આપવામાં આવીછેઃ ઇમારતો એકસરખી હારમાં, અને બાંધકામ પણ એકસરખી ઢબનાં હોવાનેલીધે, તેના દમામમાં ઓર વધારો થાયછે. આ મકાનો ઘણાંખરાં †"ગ્રેનાઇટ" જાતના પથ્થરનાં બાંધેલાંછે; અને સેંટ પીટર્સબર્ગનાં ગરીબમાં ગરીબ લોકોનાં ઘરો પણ યુરોપનાં બીજાં મોટાં શેહેરોનીમુવાફક કંગાળ નથી. ઝાહેર ઇમારતો સઘળી ઘણી ઉમદા બાંધણીનીછેઃ તેમજ ડંકાઓ, પુસ્તાઓ, અને કોટો—આ સઘળું નક્કર "ગ્રેનાઇટ" પથ્થરનું બાંધેલું હોવાથી—ઝારોનાં આ શેહેરના બાદશાહી દેખાવના દબદબામાં વધારો કરેછે.

આપણે હવે વાંચનારનું ધ્યાન પાછું ત્રણ વર્ષોની મુદ્દતઉપર લઈ જઇયે છૈયે, એટલે કે જે બનાવવિષે હાલમાં આપણે જાણીશું, તે ઇસ્વી સન ૧૮૫૨ ની શરૂઆતમાં બન્યો હતો. તે ફેબરવારી માસ હતોઃ નિવા નદીનાં પાણી બંધાઇને સંગેમરમરજેવાં કઠણ હાલતમાં હજી રેહેલાં હતાં; હવામાં કશો ફેરફાર થયો નહતો, પણ તે તાઝગી આપનારી હતી; અને આખો દહાડો સંખ્યાબંધ ‡વગર-પૈડાંની ગાડીઓ સખ્ત બર્ફઉપર ત્યાંથીત્યાં દોડતી હતી. આ ફેબરવારી મહિનાને ચોક્સ દિવસે નિવા નદીનાં બંધાયલાં બર્ફઉપર એક તહેવાર કે મેળો ભરાતો હતો, કે જયાં આ રાજધાની શેહેરનાં કાંઇ અગણિત હઝારો લોકો એકઠાં થયાં હતાં. ટેમ્સ નદીઉપર જયારે કઠણ બર્ફ બંધાયછે, ત્યારે લંડનના જાણીતા પૂલઆગળ જેવા મેળા ભરાયછે, તેનેમળતોજ ત્યાં પણ એક મેળો ભરાયલો હતોઃ કારણકે ત્યાં પણ દરેક કેસ્મની રમતગમતો અને રમુજો થતી હતી,—ઝુલ્લાઓ, દુકાનો, મંડપો, અને બર્ફનો તહેવાર કરનારાંઓની રમુજોનેમાંટે પુરાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

આ ભીડનીઅંદરથી ફક્ત બેજ જણાંઓને આપણે ચુંટી કાહાડીશું—તેમાંનો એક વૃદ્ધ અને ઘણા આબરૂદાર દેખાવનો મર્દ હતો, જયારે બીજી આસરે ઓગણીસ વર્ષોની ઉમરની એક અતિ ખુબસુરત જવાન બાઈ હતી, કે જેણી તે બુઢા મર્દના હાથઉપર પોતાનો

* જુઓ નોટ ૭૨ મી. † જુઓ નોટ ૭૩ મી. ‡ જુઓ નોટ ૭૪ મી.

હાથ ટેકવીને ઊભેલી હતી. પેહેલો આસરે પંચાવણ વર્ષોની વયનો હશે: તે મધ્યમ કદનો હતો—પણ લગાર પાતળિયાં શરીરનો હતો; તેના ફિક્કા ચેહેરાઉપર કરચલી વળેલી હતી, કે જે કદાચ ઘણી જંજાળિયતનેલીધે હોય, કે ઘણા અભ્યાસનું પરિણામ હોય. આ જવાન બાનુ તેની બેટી હતી; તેણી એટલીતો ખુબસુરત હતી, કે તેણીને જોનારનું ધ્યાન તેણીની અજાયબજેવી ખુબસુરતીથી તેણીતરફ જ્યારે ખેંચાય, એમાં કશી નવાઈ નહતી. તેણીનું કદ ઊંચું અને મરોડદાર હતું—તેણી સોટાજેવી સરખી હતી—દેખાવની દરેક બાબતમાં તેણી સંપૂર્ણ હોવાસાથે શરમાળ અને બાનુનેછાજતી મર્યાદાવાળી હતી; તેણીના બાલ કાળા ભમ્મરજેવા; અને તેણીની આંખો પણ કાળી હતી: તેણીનો ચેહેરો કુદરતીજ ફિક્કો, પણ સુંદર સંગેમરમરજેવો સફાદીદાર હતો—અને તેથી તે ઘણો શોભતો હતો: તેણીના હોઠો દિરવાજેવા લાલ હતા; અને નસકોરાં સહેજ ગુલાબી રંગનાં હતાં: તેણીના ચેહેરાનો ઘાટ મગરૂરીનો લંબાયેલો ગોળ હતો; ભવાં કમાનદાર અને ભરેલાં, તથા કપાળ સરખું હતું; તેણી નિર્દોષ અને નિખાલસ દેલની એક બાનુ હતી. ટુંકમાં તેણી એક પરી પયેકર નાર હતી.

હવે આ બે જણાં કોણ હતાં, તેઓની આગળ આપણાં વાંચનારાંઓસાથે જલદી ઓળખાણ કરાવે. તે બુઝર્ગ પ્રદરશ વિદ્યાભ્યાસમાં રોકાયેલો હતો—અને તેમાં મુખ્યકરીને રસાયણશાસ્ત્રઉપર તે વધારે ગુંથાયેલો હતો. તેણે આ બાબતઉપર ઘણાંક ઉમદાં પુસ્તકો રચ્યાં હતાં; અને તે ઘણાં વખણાયાં હતાં. તે પોલાંડ દેશનો રેહેવાસી હતો: અને તેનું નામ વૉલમાર હતું. તે કોઈ ઘણાં નામીતાં કુટુંબનો નહતો—પણ પોતાને હાથેજ કેળવણી પામેલો હતો—અને પોતાના અભ્યાસમાં અતિશય ખંત અને મેહેનતથી, તેમજ પોતાની લાયકાતથી કોઈના પણ આસરાવગર કીર્તિએ પોતાનીમેળેજ વધ્યો હતો. પોતાના વખ્તમાં તેને ઘણાં દુઃખો સહન કરવાં પડયાં હતાં, અને પોતાનો વખ્ત ભારે વિપત્તિઓમાં તેણે ગુજાર્યો હતો. હજતો પુરેપુરો વીસ વર્ષોની ઉમરનો તે થયો નહીં, તેટલાંમાં તેનાઉપર સરકારસામે રાજદ્રોહી ગુનાહમાં સામેલ થવાનો ખોટો આરોપ મુકવામાં આવ્યો, અને તેથી તે સાઈબીરિયાખાતે દેશનિકાલ થયો. ત્યાં તે પોતાનાજેવા બીજા એક કમનસીબ દેશનિકાળ ગયેલા પણ મરણ પામેલા શખ્સની બેટીસાથે પરણ્યો: અને આ લગનથી બે બાળકો જન્મયાં—એક બેટો અને એક બેટી. તેઓનાં નામો બૅસિલ અને કેંડરાઇન કરી હતાં. આ ભાઈબેહેનની ઉમરવચ્ચે આસરે ચાર વર્ષોનો તફાવત હતો. કેંડરાઇનને જન્મ આપ્યાપછી થોડાજ વખ્તમાં તેઓની મા મરણ પામી; અને પોતાની વાહલી મહેરબાનને કબ્રસ્તાની કીધાપછી ટુંક વખ્તમાં તેને મુઆરી બક્ષવાનો હુકમ આવ્યો—અને તે મુઆરી પણ શાનેમાટે, તેણે કાંઈ પણ ન કીધેલા ગુનાહનેમાટે!

આઉપરથી વૉલમાર પોતાના આ બે જવાન બચ્ચાંઓને લઈને તરત પોતાને સ્વદેશ વૉરસા શેહેરખાતે જવા ઊપડયો; આ ઠેકાણે આવીને તેણે કેટલાંક વર્ષોસુધી વિદ્યાનેલગતો પોતાનો ઉદ્યમ એવીતો ફતેહમંદીસાથે ચાલુ રાખ્યો, કે જોકે તે દોલતમંદ તો ન થયો, તોયે તેમાંથી તેને પોતાનો ગુજરો આબરૂથી થાય, એટલી આવક થવા લાગી. તેની નજરસામે બૅસિલ અને કેંડરાઇન ખુબસુરતીમાં વધવા અને ઉછરવા લાગ્યાં; આ વખ્ત તેનો સુખી થવાનો હતો, પણ પોતાઉપર અતિ

વાહાલ કરનારી અને નમકહલાલ મહોરદારની શિકલ જ્યારે ને ત્યારે તેની નઝરસામે આવીને ઉભી રેહેતી—ત્યારે જે નીચ ગેરઈન્સાફનો તે ભોગ થઈ પડ્યો હતો, તે યાદ આવતો, અને તેથી તેનાં દેલમાં ભારે ક્રોધ અને દુઃખ થતાં હતાં. તેનો જાતી ખવાસજ ભારખમ અને તિખો હતો, એટલે તેને ક્રોધ ઉપજે, અને દુઃખ થાય, એમાં ઝાઝી નવાઈ નહતી. આ કારણનેલીધે વૉલમારનો સ્વભાવ થોડોઘણો ચીડિયો અને કરડો થયો હતો; અને તેની આ લાગણીઓ તેના ચાલુ અભ્યાસનેલીધે વધારે વિકારી થઈ હતી. તોયે તેને ઈન્સાફ આપવામાટે આપણે અત્રે જણાવવાની અગત્યછે, કે તે પોતાનાં બચ્ચાંતરફ જરા પણ કરડાપણું કે ગુસ્સો દેખાડતો નહતો; તેઓની મર્હુમ માનેખાતેર, તેમજ તેઓને પોતાનેખાતેર તે તેઓને અતિ ઘણો ચાહાતો હતો: અને જોકે જુઠા આરોપનેલીધે અને રાજદુઆરી ઝુલમાતનેલીધે તેણે ઘણું સોસ્યું હતું, અને તેમાટે તેનાં દેલમાં ભારે ઝખમ થયો હતો, છતાં આ બે જણાં, કે જેઓ તે બાબતમાં તદન નિર્દોષ હતાં, તેઓતરફ પોતાનો ગુસ્સો તે કદી પણ દેખાડતો નહતો.

આપણે ઉપર જણાવ્યુંછે, તેમ વૉરસૉ વૉલમારનું સ્વદેશી શેહેર હતું,—આ જગ્યાએથી તેને દેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યો હતો—કે જ્યાં પાછો તે સાઇબીરિયાના ચાલુ હમેશના પડતા બર્ફમાંથી પાછો ફર્યો હતો. તેટલામાટે વૉરસૉમાં સર્વેને આ વાત જાણીતી હતી, કે એક ઝુલમી રાજ્યનાં નિર્દય દુઃખોથી તે હાડમાર થયેલો એક પુરૂષ હતો; અને જ્યારે તેનો બેટો મોટી ઉમરનો થયો, ત્યારે વૉલમારને જણાયું, કે બૅસિલનેસારૂં કોઈ લાયક નોકરી મેળવવાની તેની ઇચ્છામાં આ બનાવ તેનીવિરૂદ્ધ જશે. તેટલામાટે તેણે સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે જઈ રેહેવાનો ઠરાવ કર્યો, કે જ્યાં તેની આગળી બીનાઓ ન જણાયલી હોવાથી તેને તેના બેટામાટે નોકરી મેળવવામાં વધારે સવળતા થઈ પડવાની તે આશા રાખતો હતો. આ ઠરાવ અમલમાં લાવ્યામાં આવ્યો; અને સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે આવી રહ્યાપછી થોડાજ વખતમાં કોઈ ઉંચી પદવીના અધિકારીઉપર બૅસિલનેમાટે લાગવગ લગાડવામાં તે ફતેહ પામ્યો. આ લાગવગનું પરિણામ એ નિપજ્યું, કે આ જવાનને ઈમ્પીરિયલ ગાર્ડની નામિચી લશ્કરી ટુકડીમાં નેમવામાં આવ્યો: પણ બૅસિલ પૉલાંડના તેજ રેહેવાસી વૉલમારનો બેટો હતો, કે જેને આગળ ઘણાંક વર્ષોઉપર સાઇબીરિયામાં દેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યો હતો, તે વાત બનતાંતુલિક છાની રાખવાની ઉપલા ઉમરાવ અધિકારીએ તેઓને ભલામણ કીધી.

વૉલમાર નામ ઘણું સાધારણ હતું; અને તેથી આ વાત છુપી રાખવામાં કાંઈ ઘણી મુશ્કેલી પડી નહીં. પોતાના અતિ વાહાલા બેટા બૅસિલને એક સારી નોકરી મળી, કે જેમાં તેને આગળ ફાવવાની ઘણી તકો હતી, તે જોઇ બાપ પોતે ઘણો મગન થતો હતો—અને પોતે ઓછીવધતી એકાંત ઝેંદગી પોતાની બેટી કૅથરાઇનસાથે ગુજારવા લાગ્યો: હવે તેણે દુનિયામાં વધુ પુસ્તકો બહાર પાડવાનું બંધ કર્યું, અને વિદ્યાનેલગતાં ચોપાનિયાંઓમાં તરેહવાર બાબતો લખવા માંડી, કે જે તે પોતાને ખરે નામે નહીં, પણ નનામે લખતો હતો. આ મેહેનતથી તે પોતાનાં ગુજરાનજોગું કુટી કાહાડવા લાગ્યો—કે જે કમાઈ પોતાનું, પોતાની બેટીનું, તથા એક ઓરત નોકર, જેણીને તેઓએ પોતાની નોકરીમાં રાખી હતી, તે ત્રણેનું પેટ ભરવાને તદન પુરતી હતી.

જ્યારે આપણે વાંચનારને આ સર્વે હકીકતથી વાકેફ કર્યે છીયે, ત્યારે બૅસિલ લગભગ બે વર્ષોનો ઇમપીરિયલ ગાર્ડ પલટણમાં નોકરીએ રેહેલો હતો. જે વાત છુપી રાખવાની ઝરૂર હતી, તે તેના ગોઠિયા અમલદારોથી, અથવા ઝારના મેહેલમાં છાની રહી હતી, એમ તે સારીપેઠે જાણતો હતો. ઉલટું તે વખતના રશિયાના શાહનશાહ નિકૉલસનું ખાસ ધ્યાન તેનીતરફ વધારે ખેંચાયું હતું, અને તેથી તે અવારનવાર તેનીઉપર બાદશાહી મેહરબાનીઓ દેખાડવા લાગ્યો, અને જવાન વૅાલમારજેવો એક ચંચળ, ખુબસુરત, અને લાયકીવાળો અમલદાર, કે જે ભવિષ્યમાં નામ કાહાડે, તેવો હતો, તેનીતરફ તીક્ષ્ણ નઝર અને બુદ્ધિના એક બાદશાહનું ધ્યાન ખેંચાય, તેમાં નવાઇજેવું કશું નહતું, કારણકે તે બાદશાહી ગાર્ડ પલટણમાં હતો, કે જે પલટણની તપાસ ઝાર નિકૉલસ વારંવાર લેતો હતોઃ બૅસિલ કદે ઉંચો અને દેખાવે ખુબસુરત હતો—તેનો દેખાવ તદન એક લડવૈયાનેછાજે તેવો હતો—અને તેથી તે જે ભપકાદાર લસ્કરી પુશાક પેહેરતો હતો, તેથી તેની ખુબસુરતીમાં ઓર વધારો થતો હતો—વળી તેનો વડો અમલદાર હંમેશાં તેનેમાટે ઉંચું મત ધરાવતો હતો. આ કારણનેલીધે તેને વધારે ઉંચી પદવીએ ચડાવ્યામાં આવ્યો, અને હમણાં તે એક કૅપટનનો લશ્કરી હોદ્દો ધરાવતો હતો.

આપણે જણાવી ગયા છીયે, કે વૅાલમાર એકાંત ઝેંદગી ગુજારતો હતોઃ અને હવે વધુ જણાવીશું, કે તેણે ઘણાંજ થોડાઓસાથે ઓળખાણપિછાણ પાડી હતી—અને જેઓસાથે પાડી હતી, તેઓને ઘણી સંભાળથી તેણે ચુંટી કાહાડ્યા હતા—તેનું કારણ કાંઇ એમજ નહતું, કે તેની છુપી વાત બહાર જણાય નહીં, પણ તેની અતિ વાહાલી બેટી ઘણાંજ ભેળાવાલાયક અને સારાં માણસોનાજ સમાગમમાં આવે, એમ તે ઇચ્છતો હતો. ઝાહેર મેળાવડાઓનો જગ્યાએ તેઓ કવચિતજ જતાં હતાં; પણ કુંઠરાઇનનો જીવ કંટાળી જાયએવી ચાલુ ઝેંદગી તેણી ભોગવતી હોવાથી તેમાં કાંઇક થોડો ફેરફાર કરવાના માયાળુ વિચારે વૅાલમાર તેણીને નિવા નદીઉપર ભરાયલા મેળામાં લઇ ગયો હતો, કે જેબાબે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીયેઃ આટલી હકીકત જણાવ્યાપછી હવે આપણે વાર્તા પાછી શરૂ કર્યે.

પૂર્વતરફના આ મુલ્કમાં શિયાળાના દહાડા બહુ ટુંકા હોયછે, અને તેથી અંધારૂં જલદી પડવા માંડતું હતું, જેથી વૅાલમારે પોતાની બેટીને મોજમજાહની આ જગ્યાએથી હવે ઘેર જવાને સૂચવ્યું, અને તેમુજબે તેઓ ભીડાભીડમાંથી પોતાનો રસ્તો કરતાં જતાં હતાં, તેટલાં એકાએક ભયંકર ઘુમાટો ઉઠ્યો, કે બર્ફ ભાંગીને છુટું પડી જતું હતું, અને નિવા નદીનાં પાણી તેને તળિયેથી ઉભાઇને ઉપરના ધાડા અને નક્કર બર્ફને ઉપસાવતાં હતાં. આ ઘુમાટાથી એક ઝબરી દહશત એકઠાં થયેલાં તમાશબીનોમાં પેઠી; અને હઝારો જણાં પોતાનો જીવ બંચાવવા સામટાં કેનારાતરફ દોડવા લાગ્યાં; ગભરાયલી ઔરતોએ ચીસાચીસ કરી મુકી; અતિશય દોડધામ કરતા મર્દોએ મોટેમોટે બુમો પાડવા માંડી; અને આ ભચડાકચડીમાં ઔરતો અને મર્દો તુટી પડ્યાં, તેઓને કચડીને બીજાંઓ આગળ દોડવા લાગ્યાં, જેથી પડી ગયેલાંઓની બુમોથી ગડબડમાં અને ભેળમભેળામાં ભારે વધારો થયો. આ દોડાદોડીમાં કુંઠરાઇન પોતાના બાપથી વિખુટી પડી ગઈ; અને ઘણી ગભરાયલી તેને જ્યાંત્યાં બધે શોધવામાંટે દોડવા લાગી.

વધારે અંધારૂં જલ્દી થતું આવ્યું; છતાં તે તો તેણીને જડયો નહીં. તેણી થાકથી બેશુદ્ધ થવાજેવી હાલતમાં આવી હતી,—તેટલાં એક ઉંચા કદનો ખુબસુરત જવાન ગ્રહસ્થ તેણીને આવી મળ્યો; જેણે તેણીને દુઃખમાં આવી પડેલી જોઈ, તેનું કારણ પુછ્યું. તેણે પ્રથમતો રશિયન ભાષામાં સવાલ કર્યો,—કે જે ભાષા તે ઘણી ભાંગીતુટી બોલી શકતો હતો, અને તેના ઉચ્ચારો એવા હતા, કે તેઉપરથી કોઇ પણ જાણી શકે, કે તે એક પારકા મુલકનો રેહેવાસી હશે. પણ કૅઠરાઈન એટલીતો ગભરાઇ ગઈ હતી, કે તેના આ પુછવાનો તરત જવાબવટીક આપવાની તેણીને ફામ રહી નહીં. તેઉપરથી આ ગ્રહસ્થ તો એમજ સમજ્યો, કે તેનીજમુવાફેક આ બાનુ પણ પારકા મુલકની ઔરત હશે, એવા વિચારથી તેને તેણીને ફ્રેંચ ભાષામાં સવાલો કરવા માંડયા; પણ હવે કૅઠરાઇનની જીભ ઉપડવા માંડી હતી—અને તેટલામાંટે તેણીએ પણ ફ્રેંચ ભાષામાંજ જવાબો આપ્યા; કારણકે તેણીને ઘણી સારી કેળવણી આપવામાં આવી હતી—અને દરેક પૉલિશ કે રશિયન બાનુને પ્રવિણતામાંટે તે વખતમાં ફ્રેંચ ભાષા શીખવીજ પડતી હતી.

આ જવાન ગ્રહસ્થે તેણીને ખાતેરી આપી, કે બર્ફ ભાંગવાબાબે જે બુમાટો પડયો હતો, તે ખોટો હતો, અને તેટલામાંટે તેણીએ પોતાની સલામતીવિષે ધાસ્તી રાખવાનું કશું કારણ નથી. તેણે તેણીને ઘર પહોંચાડી આવવાની માંગણી કીધી; કૅઠરાઈન ઘણી ઉશ્કેરાઈ ગયેલી હતી, તેમજ ધસી આવતાં લોકોની ભીડથી અને વગર-પૈડાંની ગાડીઓમાં જોડેલા ઘોડાઓનાં દોડી આવવાથી એટલીતો બાવરી બની ગઈ હતી, કે તેણીએ આ અતિ માયાભરેલી સભ્યતાથી કીધેલી માંગણી કબુલ રાખી; તે જવાન પારકા મર્દનો હાથ પકડયો; અને પછી તેઓ તેણીનું ઘર, જે ત્યાંથી બે "માઇલો"જેટલું દુર હતું, ત્યાં જવા નિકળ્યાં.

લોકોની ભીડ દુર કરવાના વિચારથી તેઓને વાંકોટીકો અને લાંબો રસ્તો લેવાની ફર્જ પડી, જેમ ચાલતાં તેઓવચ્ચે વાતો ચાલી, તેઉપરથી કૅઠરાઇને જાણ્યું, કે તેણીનો આ નવી ઓળખાણવાળો ગ્રહસ્થ ઇંગ્લાંડનો એક રેહેવાસી હતો, પણ પોતાના કાકાનાં મરણનેલીધે કુટુંબનેલગતી બાબતસર તેને સેંટ પીટર્સબર્ગ આવવાની ઝરૂર પડી હતી. તેનો મરનાર કાકો રશિયાનાં આ રાજધાની શેહેરના બ્રિટિશ એલચીખાતાંમાં હતો. આખરે તેઓ કૅઠરાઇનને મથકે આવી પહોંચ્યાં; અને ઘણી ખુશહાલીસાથે તેણીએ જાણ્યું, કે તેણીનો બાપ પણ અત્યારઆગમચનો ત્યાં સહીસલામત આવી પહોંચ્યો હતોઃ એમ જણાયું, કે પોતાની વિખુટી પડેલી બેટીમાંટે ભીડાભીડનાં ઘોંટાળામાં તેણે ફોકટમાં શોધ કીધી, અને કદાચ તેણી ઘર ગઇ હશે, એમ ધારી ઉતાવળે તે પણ ઘરે આવ્યો. કૅઠરાઈને આ જવાન ઇંગ્રેજે તેણીની જે સભ્યતાવાળી સેવા બજાવી હતી, તે પોતાના બાપને કહી સંભળાવી; અને પછી બાપ-દીકરી બંઘેએ તેને તે સાંજના તેઓનીસાથે ખાણું લેવાની અર્ઝ કીધી. આ ગ્રહસ્થ કૅઠરાઈનથી ફકત આસરે ત્રણ વર્ષો ઉમરમાં મોટો હતો—તે ઔરત વર્ગતરફ ઘણો માયાળુ હતો—વળી તેણે કોઈ બીજી બાનુઉપર પોતાનું દેલ બાંધ્યું નહતું—આ સર્વે કારણો જોતાં, તે જો આ જવાન બાનુની અજાયબજેવી ખુબસુરતીથી અંજાઇ જાય, તો તેમાં આશ્ચર્યજેવું કશું નહતું. વળી પોતે તે ગ્રહસ્થના અહસાનમાં જવાથી, અને જે અજાયબજેવા સંજોગોથી તેઓવચ્ચે ઓળખાણ થઈ હતી, તેઉપરથી તેઓ બંઘેવચ્ચે હવે કાંઈ ઘણો અંતરો રહ્યો નહીં, અને તેથી તેઓવચ્ચે દોસ્તીનું નાતું બંધાયું.

આમુજબે થોડાંક અઠવાડિયાંઓ પસાર થઈ ગયાં: અને તે ઇંગ્રેજ ગ્રહસ્થ વૉલમારનાં ઘરમાં વારંવાર મુલાકાતે આવવા લાગ્યો. વૉલમાર પોતે તો ઘણોખરો પોતાના અભ્યાસમાં કે પોતાના રસાયન કરવાના ઓરડામાં રોકાયલો રેહેતો હતો; અને તેથી ફ્રેંડરાઇનને અને તેણીના આ મુલાકાતે આવનારને એકલાં સાથે મળવાનો ઘણો વખ્ત મળતો હતો. તેનો દેખાવ ખુબસુરત હતો—તેની રીતભાત પસંદ પડેએવી હતી—અને તેનું ધ્યાન ઘણી ખંતથી ફ્રેંડરાઇનમાંજ રોકાયલું રેહેતું હતું; અને તેણે આ નિર્દોષ જવાન કુમારિકાનું દેલ તદન જીતી લીધું હતું. પોતાના હોદ્દાની રોકાણનેલીધે ઍસિલને પોતાના બાપનાં ઘરમાં આવવાને ઝાઝું બનતું નહતું; અને જોકે તેની આ ઇંગ્રેજ ગ્રહસ્થસાથે ઓળખાણ કરાવ્યામાં આવી હતી, અને તે તેને બે કે ત્રણવાર પોતાને ત્યાં ભેટયો હતો, છતાં તે તેને ઘર દરરોઝ આવતો હતો, એવો જરા પણ શક તેને નહતો. તેવીજરીતે તેણીનો બાપ પોતે પણ આ વાતથી અજાણ્યો હતો: કારણકે પોતાનાં દેલમાંના નિખાલસ પ્યારવિષે ફ્રેંડરાઇને પોતાના બાપને કશું જણાવ્યું નહતું; પોતે તેને ચાહેછે, એમ ખુલ્લેખુલ્લું પોતાના બાપને કેહેવાને તેણી ઘણી શર્માતી હતી. તેણી એમ ધારતી હતી, કે તેણીનો ખરો આશક, ઘટતે વખ્તે તેણીના હાથની માંગણી, તેણીના બાપને કરશે; તેણીનો તેનીઉપર સંપૂર્ણ એતબાર હતો; તેણી કોઈ પણ રીતે પાપી વિચાર કે ખોટા ઢોંગથી પોતાના બાપ અને ભાઇથી આ વાત છુપાવતી નહતી.

આ જવાન ખુબસુરત ઇંગ્રેજને આ પૉલિશ રૂપસુંદરી એટલીતો ચાહાતી હતી, કે તેણીએ તેના દેશની ભાષા શીખવાનું શરૂ કર્યું; તેણી ભારે ખંતથી પોતાના આ અભ્યાસઉપર મંડી: તેણીને જોઇતા પાઠ શીખવવાનાં ખુશ કામમાં તે કલાકોના કલાકોસુધી તેણીનીઆગળ રેહેતો હતો; આવા એક શિક્ષકના હાથતળે, અને તે પણ વળી મનોભાવથી અભ્યાસ કરવાનેલીધે—તેમજ વળી તેણી અતિ ચંચળ હોવાનેસબબે—થોડાજ મહિનામાં તેણીએ ઘણો સારો વધારો કર્યો. આમુજબે અર્ધું વર્ષ પસાર થઇ ગયું; અને તે સઘળો વખ્ત ફ્રેંડરાઇનને એક ખુશ દેલપસંદ સ્વપ્નપેરે લાગ્યો: તેણી તદન સાફ દેલની—સાચી રાહે ચાલનારી—પોતાના પ્યારબાબે એટલીતો ખાતેરીભરેલી હતી, કે તેણીનો આશક તેણીના હાથની માંગણી તેણીના બાપપાસેથી શામાટે કરતો નહશે, તેનો વિચારવટીક તેણીને આવ્યો નહીં. આ વખ્તે—એટલે છ માસ વહી જવાપછી એક બનાવ એવો બનવા પામ્યો, કે જેને ભવિષ્યના બનાવોમાટે ઘણું લાગતુંવળગતું હતું.

આપણે જણાવ્યુંછે, કે વૉલમાર પોતાની બેટીસાથે શેહેરના એક એકાંત ભાગમાં રેહેતો હતો; ખરેખરી રીતે જોતાં, તો તેઓનું રહેઠાણ છેક શેહેરની પાદરે હતું, અને જેની પડોશમાં એક ખુલ્લી જગ્યા હતી, કે જ્યાં વસ્તીજેવું કાંઈ હતું નહીં. એક દહાડે બપોરે ફ્રેંડરાઇન એક ચોપડી વેચનારની દુકાનેથી એકલી પાછી ફરતી હતી; કે જ્યાં તેણી પોતાને જોઇતી કેટલીક ઇંગ્રેજી ચોપડીઓ ખરીદવાને ગઇ હતી—ત્યારે તેણીને જણાયું, કે તેણીની પુઠેપુઠે એક ઉંચા કદનો ગ્રહસ્થ આવ્યા કરતો હતો. તેણે એક મોટો લશ્કરી ઝભ્ભો પોતાના પુશાકઉપર પેહેરેલો હતો, કે જેના ગળેબંધથી તેનાં મ્હોંડાનો નિચલો ભાગ તદન ઢંકાઈ ગયલો હતો. આ જોઇ ફ્રેંડરાઇને વધારે ઝડપથી આગળ ચાલવા માંડયું; પણ તે ગ્રહસ્થનાં પગલાં વધારેને વધારે નઝદીક આવતાં તેણીએ સાંભળ્યાં;—અને જોયું, કે

પોતાને ઘર પુગવાઅગાઉ તે તેણીની છેક પાસે આવી લાગશે, એટલામાટે એક ખાનુંતે-છાજતો મોભો જાળવીને જો તે કોઇરીતે તેણીને અપમાન કરે, તો તેસામે થવામાટે તૈયાર થઇ રહી. તરતજ આ મોટા ઝભ્ભાવાળો શખ્સ તેણીની બાજુમાં આવ્યો; અને સભ્યતાનેબદલે જાણે હુકમ કરતો હોય, એવા સાદે કહ્યું, "જવાન બાનુ, હું તમારીસાથે થોડી વાત કરવા માંગુંછું !"

કૅઠરાઇન હેમતથી ઉભી રહી; આ અપમાનનેલીધે ગુસ્સાથી તેણીના ગાલોઉપર રતાસ ધાઇ આવ્યો; અને એક તદન અજાણ્યા શખ્સને તેણીને આ રીતે રસ્તામાં રોકવાની શી સત્તા હતી, તે જાણવામાટે તેણી બોલવા જતી હતી, તેટલાંતો તે શબ્દો તેણીનાં ગળાંમાંજ અટકી ગયા—, તેણી ઘણીજ ગભરાઇ ગઇ— કારણકે તેણીનાંચેહેરાતરફ જે બે આંખો ટીકતી હતી—જે કદી ન નર્મ પડેએવા કરડા ચેહેરાસાથના ઝભ્ભામાં ઢંકાયલા શખ્સને તેણીએ જોયો હતો—જે ભુરખી મુછોથી ઢંકાયલા મગરૂર હોથો તેણીએ દિઠા હતા—તે કોઇ સાધારણ આદમીના નહીં, પણ ખુદ રશિયાના ઝાર *નિકોલસના પોતાના હતા !

આ બડેખાં, આ અતિ બળવાન રાજ્યકર્ત્તા, કે જેનીસામે આવતાં દરેક જણ થરથર કાંપતું હતું—આ ભારે સત્તા ધરાવતો રાજવંશી, કે જેની મર્ઝી થતાંજ મોતની શિક્ષા કર્યામાં આવતી હતી, અને જેણે આખાં રશિયાના સર્વેથી ઉંચે વાંધેનાં લોકો પણ વહેમના-માર્યા એક દેવતારૂપે ગણતાં હતાં—-તેને પોતાનીસામે ઉભેલો જોઇ આ નાજુક અબળા અતિશય ગભરાઇ ગઇ. વળી તેજ વખતે તેણીને યાદ આવી ગયું, કે એક વાત છાની રાખ્યામાં આવી હતી, તે જો ઝાહેરમાં આવે, તો તેથી તેણીનો બાપ અને ભાઇ, તેમજ તેણી પોતે પણ ભારે ફીતાના ભોગ થઇ પડે. જાણે તેણીએ પોતે કાંઇ અઝીમ ગુનાહ કર્યો હોય, એવીરીતે આ વિચારથી તેણી ડરી ગઇ હતી. જાણે કોઇએ તેણીને તે જગ્યાસાથે જડી લીધી હોય, એવીરીતે તેણી ત્યાં થંબ થઈ ઉભી; તેણી પોતાના શાહનશાહઆગળ ઘુંટણિયે પડતે, પણ તેણીના અવયવો જાણે તેમ કરવાને ના પાડતા હોય, એવા જડ થઇ ગયા હતા; તેણી કાંઇ બોલી હતે, પણ જાણે તેણીની જીભને લકવો થઈ આવ્યો હોય, એમ તે માંહે ખેંચાઇ જતી હતી.

હવે જાણે મેહરબાની દેખાડતો હોય, તેમ લગાર નર્મ સાદે ઝાર બોલ્યો, "કૅઠરાઇન, તું ઘણી ખુબસુરતછે—ખચિત, તું અતિ ઘણી ખુબસુરતછે. મેં તારી ખુબસુરતીવિષે સાંભળ્યું હતું, તે બોલેબોલ ખરૂં પડયુંછે. નહીં, ઘુંટણ મરડિયે પડ ના !" એમ કહી તેણે તેણીનો હાથ પકડયો; કારણકે આજ ઘડિએ જે ઢપે તે બોલતો હતો, તેથી ઘણી ગભરાઈને આ કંગાળ છોડી તેના પગોઆગળ પડવા જતી હતી.

કૅઠરાઇન—(અચકાતીઅચકાતી) " મહારાજ, મને આપના પગઆગળ ઘુંટણ મરડિયે પડવા દો, કે હું આપની પિતાતરીકેની મેહરબાની માંગું—આપ સાહેબથી દયા ચાહું !"

ઝાર—"નહીં, હું હુકમ કરૂંછું, કે તારે ઘુંટણ મરડિયે પડવું નહીં ! હું શું કહુંછું, તે સાંભળ ! વાલમારની ખુબસુરત બેટીવિષે વાત થતો મારાં સાંભળવામાં આવી; અને આ વખાણ ખરીછે કે નહીં તે જાણવાનો મેં ઠરાવ કીધો. છોડી, જો કોઇ બીજો શખ્સે એક ચોકસ

*જુઓ નોટ ૭૫ મી.

માંગણી તારેથી કરે, તો તેથી તારી બીઆબરૂ થયેલી લેખાય; પણ જ્યારે તેજ માંગણી જો તારા બાદશાહતરફથી કર્યામાં આવે, તો તેમાં તારે મગરૂરી અને માન સમજવું જોઇએ."

આ સાંભળી કુંઠરાઇનનાં દેલમાં ધાસ્તી ઉપજી, અને તેણીના હોઠો ધ્રુજવા લાગ્યા; તેણીની છાતી અંદરથી ગુંગળાવા લાગી; અને દહશતનેમારે તેણી ફિક્કી મારી જઇ ઝારનાં મ્હોંતરફ દુઃખથી ટીકવા લાગી.

આગળ બોલ્યો હતો, તેકરતાં વધારે મગરૂરીથી તે હવે બોલ્યો, "મારાં હૈયાંના હાર; શું તું મારૂં બોલવું સમજી શકતી નથી, કે આ મારી માંગણી તું તુચ્છકારી કાહાડેછે ?"

હવે કુંઠરાઇન જીવઉપર આવી ગઇ—તેમજ તેણીને ભારે ધિક્કાર ઉપજ્યો—અને તેથી તેણી હેમતવાન થઈ, અને બોલી, "મુરબ્બી, મને હ્યાંથી પસાર થવા દેઓ ! હું તમો નામદારને કરગરીને આજીજી કરૂંછું, કે મને હ્યાંથી જવા દો ! સાહેબ, આવી નઠારી માંગણી, તમોજેવાને મ્હોંથી પણ મારે મનથી અપમાનભરેલી અને બીબાબરૂભરીછે !"

જાણે એક લોખંડના સંકડામાં પકડ્યો હોય, એવીરીતે મઝબુત તેણે કુંઠરાઇનનો હાથ પકડ્યો, અને બોલ્યો, "શોબ, હું તુંને હુકમ કરૂંછું ! શું તું તેજ વૉલમારની બેટી નથી, કે જે એક ગુનાહગાર પોલતરીકે ઠરી ચુકેલોછે?—દેશનિકાળમાંથી તેનીઉપર દયા દેખાડવી હું તેને પાછો લાવ્યોછું, તે મારાં કામનો તું આવી નમકહરામીથી બદલો આપેછે ?—તારો ભાઈ મારી બાદશાહી નોકરીમાં ચોરીછુપીથી ધુસવા પામ્યોછે, તે શું તું ભુલી ગઇછિ ?"

ગડગડ આંસુઓ વરસાવી કુંઠરાઇને કહ્યું, "દયા કરો, મહારાજ !—મારીઉપર રહમ કરો !" આટલું બોલતાંજ તેણી ઝમીનઉપર તુટી પડી હતે, પણ શાહનશાહે તરતજ તેણીને મઝબુત હાથોથી પકડી લીધી. તેણી વધુ બોલી, "હું તમો નામદારને કરગરીને જણાઉંછું, કે મેં આપ નામદારને કદી ગુસ્સે કીધા નથી—જ્યારે મારા બાપને દેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યો, ત્યારે તે તદન બીગુનાહ હતો—હાલમાં તે સુલેહભરેલી રીતે અને આબરૂથી પોતાનું કામ કર્યો જાયછે—અને મારા ભાઇએ પોતાની લાયકાતથી પોતાના વડા અધિકારીઓની પસંદગી મેળવીછે. અને આપ નામદાર, જે આવો ઉંચો દરજ્જો ભોગવોછો——"

ઝાર—(તેણીને બોલતી અટકાવીને) "ખામુશ કર, છોડી ! ઘણાં વર્ષોઅગાઉ તારો બાપ એક હુલ્લડખોર હતો ; અને જોકે તેને મુઆફી બક્ષવામાં આવી પણ હોય, તોયે રશિયામાં રાજ્યદ્રોહીઓને કદી ભુલી જવામાં આવતા નથી. તારી ખુબસુરતીથી હું ખુશી થઈ ગયોછું: તારાજેવી એક શર્માળ કુમારિકાઆગળ ઘુંટણિયે પડીને મારો પ્યાર ઝાહેર કરવાનું કામ મારાજેવાનું નથી: બસ મારી મર્ઝી થઇ, તો ગમે તેવી ખુબસુરત ઓરતે મારી મર્ઝીને આધીન થવું જોઇએ."

કુંઠરાઇન—(અતિ દુઃખી જીગરે) "મારીઉપર દયા કરો, મુરબ્બીસમાન રાજાજી, મારી-ઉપર દયા કરો. અરે ! જો હું ખરેખર ખુબસુરત હોઉં, તો ધૂળ પડજો, એ મારી ખુબ-સુરતીઉપર !—અલ્લાહ કરીમ, અલ્લાહ રહીમ, તારી મદદ હોજો ! "

ઝાર—"નહી—મધુર કુંઠરાઇન, આ ખુબસુરતી તુંને મારાજેવાને ખુશ કરવા અને રીઝવવાનેમાટે આપવામાં આવીછે, કે જે તેની કીમત સારીરવેસ પિછાણેછે ! કદાચ હું

તારીસાથે ઘણા કરડાપણાંથી અને સખ્તાઈથી બોલ્યો હોઇશ; કદાચ તુંને ધમકી પણ આપી હશે, પણ તું જવાનછે—તું રાંકછે, એટલામાટે મારે તારીસાથે વધારે માયાથી વર્તવું જોઈતું હતું. જો ત્યારે સાંભળ! હું તુંને બેહદ સુખમાં રાખીશ—હું તારા બાપને દોલતના ઢગળાઓથી નવાઝીશ—હું તારા ભાઈને વધારે મોટા હોદ્દાઓ આપીશ——"

અર્ધી બ્હીહેલી, અર્ધી ગુસ્સે થયેલી તે છોડીએ ધીમે સાદે કહ્યું, "મ્હારાજ, તે ધારાઓ અને તે ધર્મના તમો વડા છેઓ, કે જેની ફર્ઝ નીતિને ઉત્તેજન આપવાનીછે——"

ઝાર—(પાછો ગુસ્સે થઈ તેણીને બોલતી અટકાવીને) "તારી વાચ્ઝને જહન્નમમાં નાખ! તારીસાથે તકરાર કરવાને હું લાયક નથી. બસ, મારો શોખ થયોછે, તું મને ઘણી પસંદ આવીછે—અને તે મારો શોખ પુરો પડવોજ જોઇયે. તોયે હું તુંને તેબાબે વિચાર કરવાનો વખ્ત બખ્શુંછું—તે વખ્તમાં તું તૈયાર——"

હવે કેંઠરાઇન છવઉપર આવી હતી, તે બોલી ઉઠી, "કદી નહીં, સાહેબ—તેમ કદી બનનાર નથી! આ દુનિયાની સપાટીઉપર કદી મારો બાપ હલકામાં હલકો ભીખારી પણ થાય, તોયે તે પોતાની બેટીની આબરૂને ભોગે મેળવેલી દોલત કદી પણ કબુલ કરે નહીં! તે એવા નીચ પૈસાને ઠોકરે મારે!—અને મારા ભાઈની હાલત નપેતરમાં નપેતર થાય, તોયે તે કદી પણ એવાં કારણથી મળેલી પદવી કે હોદ્દો કબુલ રાખે નહીં! ને મારેમાટે તો તમો નામદારે એટલુંજ જાણવું, કે એવી બીઆબરૂમાં જવાકરતાં મરવું હું વધારે પસંદ કરુંછું!"

ઝાર—(ભારે ગુસ્સા અને ગર્વથી) "મગરૂર અને બીવકુફ છોકરી, તું શું બોલેછે, તે તું પોતે જાણતી નથી. શું તારા બાપે સાઇબીરિયાનાં કમકમાટભરેલાં કષ્ટોવિષે તુંને કશું જણાવ્યું નથી?"

આ સાંભળી બાપડી કેંઠરાઈનનાં મ્હોંમાંથી ચીસ પડાઇ ગઇ; કારણકે વૉલમારે ખરેખર તેણીનીસાથે તેબાબે વારંવાર ઘણા કડવાસથી વાતો કીધી હતી; અને તે ભયાનક મુલકમાં દેશનિકાળ થયેલાંઓની કંગાળ મુસીબતો વર્ણવી હતી.

ઝાર—"શું તું જાણતી નથી, કે મારાં મ્હોંમાંથી જો ફક્ત એકજ શબ્દ નિકળશે, તો તુંને અને તારા બાપને તમારાં ઘરમાંથી બહાર ખેંચી કાહાડયામાં આવશે?—વિજળીના એક ચમકારાનીપેઠે તારા ભાઈની બધી ધારેલી ઉમેદો ફના થઈ જશે?—અને તમોને બધાંને તે કમકમાટભરેલી જગ્યાએ પાછાં દેશનિકાળ કરવામાં આવશે?"

કેંઠરાઈન—"રાજાજી, નહીં તમો એમ કદી કરો નહીં! ના, નહીં—માણસનો ખવાસ છેક એટલો બધો ખરાબ અને ઘાતકી હોતો નથી!" આ બાપડી છોડી, પોતે શું બોલતી હતી, તેનો જરા પણ વિચાર તેણીને નહતો.

ઝાર—"આ તારા કંગાળ, નબળા વિચારોઉપર ભરોસો રાખતી ના. જો હું મારી મર્ઝીપ્રમાણે દરેક જણને ચલાઉં નહીં, તો પછી આ મારી મોટી સત્તા શા કામની? હું તેનો વિચાર કરવાને એક અઠવાડિયાની મેહેતલ આપુંછું. તે આખું અઠવાડિયું આ બાબત છાની રાખવાનો હું તુંને હુકમ કરુંછું; કારણકે હમણાં આપણ બન્નેવચ્ચે જે

બન્યુંછે, તેનો એક હરફ પણ જો તું તારા બાપને કે ભાઇને જણાવશે, તો તું ચોકસ જાણજે, કે તે મારી જાણમાં આવવાવગર રેહેશે નહીં; અને જો તેમ થશે, તો તમો સઘળાં મારા કીનાના ભોગ થઈ પડશો. આજથી સાતમે દહાડે—આએજ જગ્યાએ—અને આએજ વખ્તે તું મને તારો ઠરાવ જણાવજે. ખબરદાર, ફ્રેંઠરાઇન, જો તેં મારા હુકમનો જરા પણ અનાદર કીધોછે તો! જેમ હું એનામ આપવામાં ઘણો ઉદારછું, તેમ શિક્ષા કરવામાં પણ ઘણો ઘાતકીછું; અને તે બંધે અમલમાં મુકવાને હું સર્વે શક્તિમાનછું."

આપ્રમાણે બોલી, ઝાર ત્યાંથી ફરીને ચાલી ગયો, અને બીચારી દુઃખી અને ગભરાયલી ફ્રેંઠરાઈનની નજરઆગળથી ગુમ થઇ ગયો,—તેણી આ વેળા એવીતો હયેબતી ગઇ હતી, કે કેટલીક "મિનીટો"સુધી એક ઝાડને અઢેળીને ઉભી રહી,—તેણીને ખબર નહતી, કે આ સઘળો ખરો બનાવ હતો, કે છાતી ફાડી નાખેએવો ક્રૂર સ્વપ્ન હતો.

તેણી પોતાને ઘર કેમ ગઈ, તેની પણ તેણીને ખબર રહી નહીં. પોતા ઉપર આવી પડેલાં આ હયેબતનાક ગઝબથી તેણીનું ભેજું ચકભમ થઈ ગયું હતું. અગરજો તેણી ઝારની નીચ માંગણી ના પાડે, તો તેથી તેણીનો પોતાનોજ નહીં—પણ સાથે તેણીના વાહાલા બાપનો, તથા તેણીના પ્યારા ભાઇનો નાશ થતો હતો; તેમજ તેણીના આશકને બેહદ નાઉમેદી થતી હતી. પણ જો બીજા હાથઉપર, તેણી તેની બીશર્મીભરેલી માંગણી કબુલ રાખે—નહીં—બેહતર કે તેણી મરી જાય! બીચારો આ નિર્દોષ, અને ખુબસુરત જવાન અબળા આ વખ્તે પોતાની લાગણીઓ કેવીરીતે દાબી રાખતી હતી—તેણીનાં મનમાં કેવાં અતિ ભારે દુઃખો થતાં હતાં, તે સઘળાંનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને આ કલમમાં શક્તિ નથી.





પ્રકરણ ૪૧ મું.

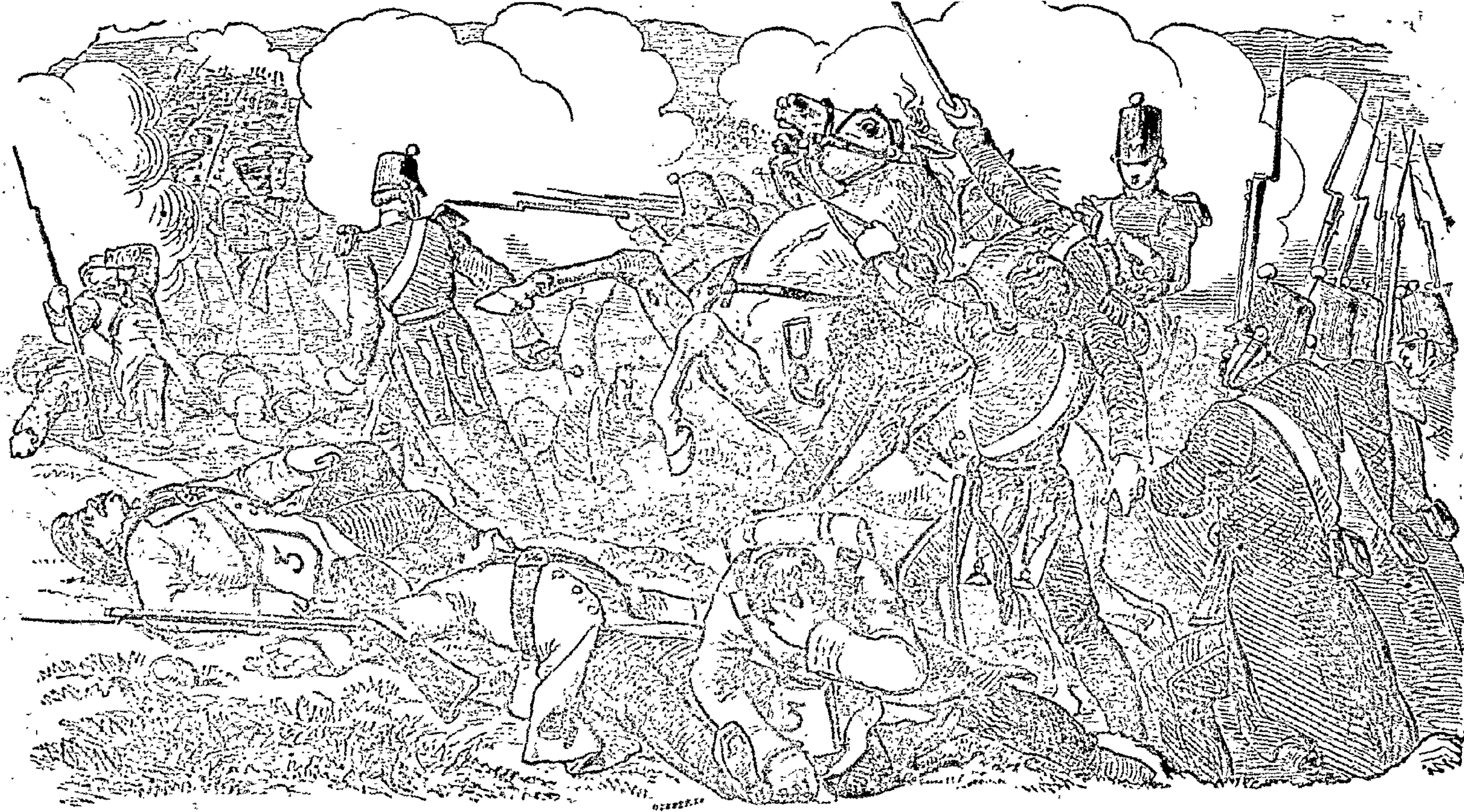
ઠરાવ.

આખરે સાતમાં દિવસનું સવારૂં પડયું; બીચારી કૅઠરાઇને આખી રાત બંદગી કરવામાં, તથા પોતાનાં દુઃખી દેલનો ઉભરો બહાર કાહાડવામાટે રડવામાં ગુજારી—અને અંતે પોતાના "કૅાચ"ઉપરથી ઉઠી.

ઝારની મુલાકાતપછીનાં છ દિવસોમાં પોતાના ભાઈ બૅસિલને ફકત એકવાર જોયો હતો—અને તે પણ ફકત થોડીક "મિનીટો": પોતાનાં મનનું દુઃખ, અને પોતાનું તમામ તુટી ગયલું દેલ જેમ બને તેમ છુપાવવાની તેણીએ કોશેશ કીધી હતી, અને તેજ વખ્તનાઅરસામાં તેણીએ પોતાનાં દેલની લાગણી તેવીજ ફતેહથી પોતાના બાપથી પણ છુપાવી હતી: પણ તેમ તેણી પોતાના આશકનાબાબમાં જોઇએએવી સારીરીતે છુપાવી શકી નહીં. તેને તરત જાણ્યું, કે તેણીનાં મનઉપર કોઇ જાતનો બોજો હતો; તેણી ઉડાવીને વાતો કરતી—અને જોકે તેણીનું હૈયું અંદરથી ચીરાઇ જતું હતું, છતાં જેમતેમ હસવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી; તે તેણીને ખુશ કરવાના વિચારથી દરેકરીતે પ્યારના સુખનો કેહેતો, પણ તે ફોકટમાં. તેણે એકવાર તો તેણીના હાથની માંગણી એકદમ તેણીના બુઝુર્ગ બાપથી કરવાની પણ ભલામણ કીધી; તેણે ખુલ્લું જણાવ્યું, કે તે હજી શાદી કરી નાખવાનેબદલે આપ્રમાણે મહિનાઓ થયા પ્યાર કર્યા કરતો હતો, તેનું મુખ્ય કારણ એજ હતું, કે તે વખ્ત તેને મનથી સ્વર્ગનાં સુખજેવો મીઠો લાગતો હતો. પણ આ પગલું તે ભરે, તેનીઅગાઉ હજી થોડા વધુ દહાડા થોભી જવાની કૅઠરાઇને તેને અર્ઝ કીધી; આઉપરથી શું ધારવું, તેનાં વમાસણમાં આ જવાન ગ્રહસ્થ પડયો—તો જોકે તેણી તેને ઘણી ચાહાતી હતી, તેવિષે તો તેને જરા પણ શક નહતો, કે તેણીએ તેનીસાથે પરણવાની કબુલાત આપવામાં એક અવિચારી પગલું ભર્યું હતું, એમ તેણી હવે સમજવા લાગી હતી, એવો જરા પણ ખ્યાલ તેને નહતો.

આપણે જણાવ્યું છે, તેમ સાતમો દહાડો ઉગ્યો; અને કૅઠરાઇન આખી રાતના ઉજાગરાપછી પોતાના "કૅાચ"ઉપરથી ઉતરી. કલાકો પસાર થઇ ગયા: તે જીવલેણ ઘડી નઝદીક આવતી ગઇ. ગાંડી, બેબાકળી, લગભગ દીવાનીજેવી, આખરે તેણી પોતાના પિતાના અભ્યાસ કરવાના ઓરડામાં દોડી, અને ઝાર તથા પોતાવચ્ચે બનેલો તમામ અહેવાલ તેને જણાવ્યો. તેમાં તેણીના આશકવિષે એક શબ્દ પણ તેણી બોલી નહીં:—આ વખ્તે તેણી પોતાનો પ્યારવટીક ભુલી ગઇ હતી; જે ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં અને આપદામાં આવી પડી હતી, તેનોજ તેણીને આ વખ્તે ફકત વિચાર આવતો હતો—જે ધાસ્તીભરેલી આફત તેણીના બાપ અને ભાઇઉપર પડવાની ધમકી આપવામાં આવી હતી, તેનોજ ફકત તેણીને અંદેશો થતો હતો!

તેણીની સર્વે વાત સાંભળીને પ્રથમ તો વૉલમાર અજાયબીથી ચકભમ થઈ ગયો; અને પછી બાપતરીકેની સઘળી ધિક્કારભરેલી લાગણીઓ તેની છાતીમાં સળગી ઉઠી. વળી તેજ વખ્તે



(ચિત્ર ૧૬ મું) " તે બહાદુર બ્રિટિશ જનરલ મરણતોલ ઝખમી થઇ પોતાના ઘોડાઉપરથી જમીનઉપર તુટી પડયો. " (પાનું ૨૮૮ મું.)

જે દુઃખો અને ગેરઇન્સાફ તેણે આગળા દહાડાઓઉપર ખમ્યાં હતાં, તેનું સ્મરણ તેને થયું; અને તેઉપરથી તેણે ઠરાવ કર્યો, કે ગમે તે થાઓ, પણ તેણીની પાકઝાદ બેટીને દૈત્યજેવા ક્રૂર દિલનાં એક ઝુલ્મીને કદી પણ આરાધવી જોઇએ નહીં.

તેણીની સદગુણી ચાલથી ખુશી થઇ, વૅાલમાર પ્યારથી બોલ્યો, "કુંઠરાઇન, મેં જે અતિ પ્યાર તારીતરફ દેખાડ્યોછે, તેને તું ખરેખર લાયક નિવડીછે. મોટીમોટી લાલચોથી તું અંજાઇ ગઇ નથી, તેમજ ઝારની ધમકીઓથી ગભરાઇને તેની નીચ માંગણીઓ કબુલ કરી દીધી નથી, તેથી હું ખચિત મગરૂરછું. હવે પછી પણ તેના બળાત્કારનો ભોગ હું તુંને થવા દઇશ નહીં. મારાં બચ્ચાં, ચાલ મારીસાથે!—તે નક્કી કીધેલી જગ્યાએ આપણે બેઉ જણાં સાથે જઇએ ; હું તે ઝુલ્મગારને કહીશ, કે તેને ગમે તો આપુને બન્નેને આપણાં ઘરમાંથી હાંકી કાહાડે—તેને જોઇએ, તો મારા બેટાની આશાઓ ભ્રષ્ટ કરે—પણ પતિવ્રતાના સદગુણી રસ્તાઉપરથી તે તુંને કદી પણ આડી લઇ જઇ શકશે નહીં !"

કુંઠરાઇન—"નહીં, મારા વાહાલા બાવાજી—મને એકલીજ જવા દો, કદાચ તેને મારીઉપર દયા આવશે ; અને વળી તેને જાણવું નહીં જોઇએ, કે મેં તમોને તેની છુપી વાત કહી દઇને તેના હુકમનો અનાદર કર્યોછે. પ્યારા બાવાજી, ખાતેરી રાખજો, કે તમારાં દિલનો ક્રોધ હું પોતે પણ પુરેપુરો તેને દેખાડી આપીશ—અને તે પ્રસંગે ઝરૂરની હેમત અને મોભો દેખાડવાને હું ચુકીશ નહીં. મેં તમોને સર્વે બાબત જણાવી દીધીછે, એટલે હવે મને પૂર હેમત આવીછે! તમારા ઉમદા દાખલાથી મારી દ્રઢતાને ઉત્તેજન મળ્યુંછે! માટે હવે તમોએ કશી ચિંતા રાખવાનું કારણ નથી."

પોતાની ભલાં દિલની બેટીને કોટી કરીને પ્યારથી વૅાલમાર બોલ્યો, "ઠીક, ત્યારે મારાં બચ્ચાં, જા. જા !—તારૂં નિર્દોષપણું, તારી હેમત, તારો મોભો, તારાં સુખના નાશ કરનાર ખવિસની મતલબ ઉંધી વાળે !"

કુંઠરાઇન બહાર નિકળી ચાલી ; અને જ્યારે તેણી તે મુકરર જગ્યાએ આવી પહોંચી, ત્યારે તેણીને જણાયું, કે તેણીની હેમત ઘટવાનેબદલે ઉલટી વધતી જતી હતી. ગયું આખું અઠવાડિયું તેણીએ દુઃખમાં, બળાપામાં, અને નાઉમેદીમાં કાહાડયું, તેમાટે હવે તેણી પોતાનીજઉપર ગુસ્સે થવા લાગી. આ વેળા તેણીની સુંદર કાળી આંખો આતશનીપેઠે ચળકતી હતી ; તેણીના જીવમાં આવેલું ઝોર, તેણીના ચપટ બીડેલા હોઠોઉપરથી જણાતું હતું, કે જે હવે ધ્રુજતા નહતા ; તેણીની ચાલ હવે વધારે મોભાદાર દેખાતી હતી. છતાં તેણીનો ચેહેરો, કે જે કુદર્તીજ ફિક્કા રંગનો હતો, તે હમણાં ઘણો વધારે ઉજ્જો મારી ગયેલો હતો.

પોતાની મળવાની જગ્યાએ જેવી તે આવી પુગી, કે તરત તેજ ઘડિએ તેણીએ ઝારને પોતાનીતરફ આવતો દિઠો. આગળનીજપેઠે તેણે આ વેળા પણ પોતાનાં શરીરને મોટા ઝબ્બાથી ઢાંકી નાખ્યું હતું: જ્યારે તે તેણીનીનઝદીક આવી લાગ્યો, ત્યારે તેની મગરૂર, ઘાતકી, અને ઢોરનાજેવી વગરચળકાતની સીસાંજેવી આંખોથી તે તેણીના ચેહેરાતરફ બારીક ચોકસાઇથી ટીકવા લાગ્યો. તેણી શું ઠરાવ કરીને આવી હતી, તે બીશક તેણીનો ચેહેરો જોતાંજ પામી ગયો: પણ તેણે તે જાણી લીધુંછે, એમ તેનાં મ્હોંડાંઉપરથી કશું પણ તેણે જણાવ્યું નહીં.

ઝાર—"કૅઠરાઇન વૅાલમાર, તું હવે મને શું કેહેવા માગેછે ?"

કૅઠરાઈન—"રાજાજી, હું ધુંટણિયે પડીને આપપાસે દયામાટે આજીજી કરૂંછું, કારણકે તમો મારાકરતાં વધારે મોટાછો, અને જેઓ આ દુનિયામાં ગરીબ હોય, તેઓએ પોતાના વડાઓપાસે અર્જ કરતાં ઘુંટણ મરડિયે પડવાની ફર્જછે."

ઝાર—(લગાર દમામથી) "છોડી, નહીં, તારે ઘુંટણ મરડિયે પડવું નહીં, તારો ઠરાવ શુંછે, તે બસ મને જણાવ."

જો તેણી તેની મર્ઝીમુજબ ચાલવાને કબુલે, તો તેથી ખુશી થવાથી, અથવા તેમ નહીં, ને જો તેણી ફક્ત દયા માંગીનેજ છટકી જવાને આજીજી કરે, તો તેથી ગુસ્સે થવાથી, એમાંનાં હરકોઇ કારણથી તેની આંખોમાં ચળકાટ આવે, એવી તે નહતી, તેતરફ હેમતથી જોઇને હવે કૅઠરાઇન બોલી, "મુરબ્બી સાહેબ, આપ નામવર શાહનશાહ, જે મોટી આપખતિયાર સત્તાના ધણીછો, તે સત્તા જેમ મર્ઝીમાં આવે, તેમ મુજ ગરીબઉપર ચલાવો, પણ મારી આબરૂને ભોગે હું મારો, કે મારા ભાઇ અને બાપનો છુટકારો ખરીદવાને કદી પણ કબુલ કરનાર નથી !"

ઝાર—"છોડી, તું ઠીક અને ડાહાપણભર્યું બોલીછે. મેં તો ફક્ત તારી તપાસ કરવાની મતલબે આ બધું કર્યું હતું. નહીં, નહીં !—ઘુંટણપર પડ-ના ! અને હવે તુંને તારી ભલી ચાલનો બદલો મળશે. ચાલ મારીસાથે."

એક ઘડીમાંજ શાહનશાહની રીતભાત તદન બદલાઇ ગઇ હતી : હવે તે જાણે મેહરબાની દેખાડતો હોય—જાણે ઘણો સભ્યતાવાળો હોય—જાણે ઘણો દયાળુ હોય, એવો જણાયો; અને તે સર્વે જોઇ આગળ ઘણી દુ:ખી થયેલી આ કુમારિકાના જીવને અતિ કરાર થયો. ખુશહાલીનમારે તેણીની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઓ પડવા લાગ્યાં—તેણીનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું—તેણીએ ઉપકારના શબ્દો બોલવાની કોશેશ કીધી, પણ તેમ તેણીથી બની શક્યું નહીં. ઝારે નર્માશથી તેણીનો હાથ પકડયો, અને ભાડેની એક ગાડી, જે થોડેક છેટે ખોટી થઇ ઉભેલી હતી, તેતરફ તેણીને લઇ ચાલ્યો; તેણીને તેમાં બેસાડીને, પછી પોતે પણ તેમાં દાખેલ થયો. તેણે તેના હાકનારનાં કાનમાં કાંઇ હુકમ આપ્યો; આ મહાન પુરૂષ કોણ હતો, તે આ ગાડીવાનની તેનીતરફની અતિ માનભરેલી ઢપછપઉપરથી, અને જાણે તેનેથી બ્હીતો હોય, એવા તેના દેખાવઉપરથી, તે જાણતો હોય, એમ લાગતું હતું; અને પછી ઝડફે તે ગાડી ત્યાંથી હંકારાઈ ગઈ.

ભાગ્યેજ દશ "મિનીટો" તે ગાડી હંકારાઇ હશે; તેટલા ટુંક વખ્તનાઅરસામાં ઝારે કૅઠરાઇનસાથે અતિ ઘણી માયાથી અને સધિયારો આવેએવી રીતે વાતો ચલાવી. પોતાનીતરફ દેખાડવામાં આવેલી ભલાઇમાટે હવે તેણી પોતાનો ઉપકાર ઝાહેર કરવાને શકિતવાન થઈ; પણ તોયે તેણીને ક્યાં લઇ જવામાં આવતી હતી, તેવિશે પુછવાની તેણીની હેમત ચાલી નહીં. એક જવાન ઇંગ્રેજતરફ તેણી ચાહા રાખતી હતી, તે તેણુને માલુમ હતું, એવો કાંઇક ટચકો શાહનશાહે કર્યો; અને તે સાંભળી કૅઠરાઇન શર્માઇ જઈ પોતાનું માથું નિચ્ચું કીધું, અને મુગીમુંગી બેસી રહી.

ગાડી સેંટ પીટર્સબર્ગ શેહેર છોડી બહાર ચાલી; અને પરાંનાં એક સ્વચ્છ ન્હાનાં મકાનના મેહેરાબઆગળ આવી એકાએક ઉભી રહી ગઇ. ત્યાં આગળ બીજાં થોડાંક ઘરો નઝદીકમાં હતાં; અને તે મકાનોનીવચ્ચે દેવલનો એક ટોંચવાળો મેનારો બહાર નિકળી આવેલો દેખાતો હતો; ત્યાં ઝારે કૅઠરાઇનને ઉતરવામાં મદદ કીધીઃ—અને તે તેણીને મોભાભરેલી સભ્યતાથી તે ન્હાનાં મકાનમાં લઇ ગયો; પણ તે ઘરના કોઇ પણ ઓરડામાં દાખેલ થવાનેબદલે, તેઓ બંધે એક ચાલ પસાર કરીને પાછળે દરવાઝેથી બહાર આવ્યાં, કે જયાંથી એક ન્હાના બાગમાં જવાતું હતું. આ બાગને છેક છેડે ઉપલું દેવલ આવેલું હતું, કે જેનો મેનારો કૅઠરાઇન વૉલમારનાં દિઠામાં આગમચનો આવ્યો હતો. દેવલનો દરવાઝો ઉંઘાડોજ હતો; અને હજી ઝાર તો તેણીને લઇ આગળજ ચાલ્યા કીધો. આ બધાંનો અર્થ શું? થોડીકવાર તો તેણી ગભરાઇ ગઇ; પણ બીજીજ પળે તેણીએ તે જવાન ઇંગ્રેજને દેવલમાં બેસવાની જગ્યાઓવચ્ચેથી પોતાનીતરફ ચાલી આવતો જોયો.

આ જોઇ તેણીનાં દેલની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં: તેણીએ આભાર અને અજાયબીની લાગણીસાથે શાહનશાહનાં મ્હોંડાંતરફ જોયું. તે જોઇ તે મુછમાં હસ્યોઃ અને પછી તેણીનો પકડેલો હાથ છોડી દઇ, પોતાનો ચેહેરો એક ઘડીભર બીજીગમ ફેરવ્યો, અને તેમ કરતાં બોલ્યો, “મારાં બચ્ચાંઓ, તમો એકબીજાંને કોટી કરો—સુખી થાઓ—કારણકે હું હવે તમારી શાદી થતી જોવાનોછું!”

અને ખરેખરી ઉલટથી તેઓએ કોટી કીધી. આ લગ્નનેમાટે પોતાના પિતાની મંઝુરિયાત લેવાની ઝરૂરછે, એમ પણ આ વેળા કૅઠરાઇને વિચાર્યું નહીં—કારણકે શાહનશાહની મર્ઝી સર્વોપરી હતી; અને જોકે તેણી પોતે તો એક પોલ હતી, છતાં જેવી રીતે રશિયાના મોટાં ઉંચે વાંધેનાં લોકો શાહનશાહને એક પિતાતરીકે ગણીને માન આપતાં હતાં, તેમ તેણી પણ હવે તેને ગણવા લાગી. તે નામદારની ખરાબ માંગણીઓને તેના ગમેએટલા ઉંચા દરજ્જાછતાં તેણીએ તુચ્છકારી કાહાડી હતી, અને તેની ધમકીઓની જરા પણ દરકાર ન કરતાં પોતાના સદ્ગુણી ઠરાવમાં મક્કમ રહી હતી, તેના બદલામાં તે હવે તેણીનીઉપર માયામેહરબાનીની બક્ષીશની નવાઝેશ કરતો હતો, એવું જાણીને કૅઠરાઇનની નિર્દોષ આંખોમાં તે હવે વધારે ભલો જણાતો હતો. એવા વિચારોથી, અને વળી પોતાના જવાન આશકનો એકાએક ભેટો થવાથી આ કુમારિકાના દેલમાં ખુશહાલી ઘર કરે, એમાં ખોટું કાંઇ નહતું.

યજ્ઞકુંડઆગળ પાદરી ઉભેલો હતો—ત્યાં આ પરણતું જોડું હવે ચાલ્યું—તમામ રશિયાઓનો શાહનશાહ પોતે આ લગ્નક્રિયાના શાહેદતરીકે હાઝેર હતો. તે ક્રિયા શરૂ થઈ—આગળ વધી—અને પુરી પણ થઇ; બંધે આશકમાશુકના હાથો હવે શાદીનાં પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયાઃ નોંધપોડીમાં રીતસર સર્વે નોંધવામાં આવ્યુંઃ અને શાહેદીના ઝામેનતરીકે ખુદ નામદાર શાહનશાહે પોતાને હાથે તેમાં સાખ કીધી.

શાહનશાહ—“હવે, મારાં બચ્ચાંઓ, ત્યાંથી વિદાય થાઓ, અને સુખી રેહેજો. પણ આપણે છુટાં પડયે, તેઉપ્રઆગમચ એક બોલ તમોને કેહેવા ચાહુંછું! તમારાજેવા પાકી પ્યારનો બદલો આપવાનું, તથા તે પાર ઉતારવાનું જેમ મેં માથે લીધુંછે, તેવીજરીતે

ફ્રેંઠરાઈન, આ ખુશ બનાવની ખબર તારા બાપને જણાવવાની પણ મારીજ ફરજછે—કારણકે તે તારા બાપની સત્તા મેં અગાઉથીજ છિનવી લીધેલી હું ધારૂંછું. તેટલામાટે મારાં કેટલાંક કારણોનેલીધે મારી એવી મરજીછે, કે ચોકસ વખ્ત આવવે, હું આ વાતથી તારા બાપને જાણીતો કરૂં, ત્યાંસુધી તારે આ લગ્નવિષે તારા બાપ કે ભાઇને જાણીતા કરવા નહીં, કે જે તારા બાપ અને ભાઇનું ભલું કરવાનો હું વિચાર રાખુંછું."

ફ્રેંઠરાઇન—(શર્માઇને અને માનથી) "અમો તદ્દન આપ નામવરના હાથમાં છૈયે. હું આપના બાદશાહી હુકમને પુરેપુરી તાબેછું." અને પછી તેણીનો ખાવંદ બોલ્યો, "અને મારી ફ્રેંઠરાઇનના ખુશીઓનાં ભલાંમાં હું પણ ખરાં દલથી ભાગ લેતો હોવાથી, આપ નામદારનાં બાદશાહી ફરમાનને હું પણ તાબે રહીશ."

આ નવાં પરણેલાં જોડાંતરફ માયાળુપણાંથી સ્હેજ હસીને ઝારે કહ્યું, "ઠીક ત્યારે, હવે જાઓ—અને મારો હુકમ ભુલશો મા!"

આ જવાન જોડું ત્યાંથી પછી પગે ચાલતું ગયું; અને જ્યારે તેઓ વૉલમારનાં મકાનતરફ જતાં હતાં, ત્યારે વરરાજાએ પોતાની ખુબસુરત મહેરદારને તે પેલાં દેવલમાં તેજ ઘડિએ કેવીરીતે આવવા પામ્યો હતો, તે સર્વે હકીકત કહી જણાવી.

તે બોલ્યો, "ફકત એક કલાકઅગાઉ ઝારનો એક એડી-કાંગ મારા 'હૉટેલ'માં મારીપાસે આવ્યો, અને હું તુંને ખરાં દલથી ચાહુંછું, અને તુંને પરણવાનો ઇરાદો રાખુંછું, તે સર્વે બાબતોથી શાહનશાહ સારીરીતે વાકેફછે, એમ તેણે મને જણાવ્યું. વળી તેણે મને જણાવ્યું, કે તે નામદાર પોતાની તમામ રૈયતના પિતાતરીકે ગણાયછે, એટલામાટે આપણાં ભલાંનેમાટે દેખરેખ રાખવાની તેની ફરજછે— વળી મારો ઇરાદો જો પ્રમાણિક હોય, તો પછી ઘણો લાંબો વખ્તસુધી પરણ્યાવગર હું ફકત પ્યાર ચલાવ્યા કરૂં, એ સારૂં નહીં હતું. મેં તો લગાર ગુસ્સાસાથે તે એડી-કાંગને જણાવ્યું, કે મારી નિષ્ઠા કોઇરીતે બુરી નહતી: જેઉપરથી તેણે મને કહ્યું, કે જો તેમજ હોય, તો પછી એકદમ મારે તારીસાથે લગ્નનાં ગાંઠથી બંધાવાને વાર લગાડવી ન જોઇએ. વાહાલી ફ્રેંઠરાઇન, હું તો એક પગેજ તેમ કરવાને તૈયાર હતો. એમ તુંને કેહેવાની પણ કશી ઝરૂરછે?—અને પછી તરતજ તે એડી-કાંગ મને પેલાં દેવલમાં લાવ્યો, અને જેવી તુંને ઝારનીસાથે ત્યાં આવતાં જોઇ, કે પછી તે ત્યાંથી એકદમ ચાલી ગયો."

તે જવાન ઇંગ્રેજે આપેલો ખોલાસો ઉપરમુજબે હતો; અને તેજપ્રમાણે ફ્રેંઠરાઇન પોતે ત્યાં કેવીરીતે આવવા પામી હતી, તે જણાવ્યું. ઝારે તેણીનીસાથે કેવી ચાલ પ્રથમમાં ચલાવી હતી, તે સર્વે તેણીએ ખુલ્લાં દલથી પોતાના જવાન ખાવંદને કહી સંભળાવ્યું; અને ગયું આખું અઠવાડિઉં તેણીએ કેવાં દુ:ખમાં ગુજાર્યું હતું, તે પણ જણાવ્યું. તે દહાડે શાહનશાહે ચલાવેલી ભલી ચાલમાટે તેઓ બંધેએ પોતાની અજાયબી અને તેનીતરફનો ઉપકાર એકબીજાને ઝાહેર કર્યાં: અને વળી તેનો હુકમ બોલેબોલ પાળવાનો તેઓએ ઠરાવ કર્યો.

પોતે જેને પોતાનો હાથ હમણાંજ બખ્શયો હતો, તેનેથી થોડાક વખ્તમાટે હાલ તરત છુટી પડીને ફ્રેંઠરાઇન તરત પોતાના બાપપાસે દોડી ગઇ; અને ટુંકમાં તેણીએ તેને જણાવ્યું, કે ઝારે આખરે તે દહાડે તેણીનીતરફ ઉદારતા અને સહનશિલતા બતાવી હતી.

તે સાંભળી વૉલમાર પોતાની બેટીને ભેટી પડ્યો—અને તેણીની નેકી અને દ્રઢતાનેલીધેજ તેમ બનવા પામ્યું હતું, તેમાંટે તેણીને મુબારકબાદી ઇચ્છી. પણ આ બાબત લગાર નાઝુક હોવાથી, તેને તેણીને બીજા કશા સવાલો કરવાનું વાજેબી ધાર્યું નહીં—અને તે બાબતસર હવે તે વધુ વાત કરવાનો નથી, એવું પોતાની ઢપછપઉપરથી દેખાડયું. આ સર્વે બાબતવિષે હમણાંતુલિક તો બૅસિલ વૉલમારને પણ કશું જણાવ્યામાં આવ્યું નહતું, એટલું વાંચનારને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે.

હવે તે જવાન ઇંગ્રેજ આગળકરતાં પણ વારંવાર વૉલમારનાં મકાનમાં આવવા લાગ્યો. ખુબસુરત કૅઠરાઇનની મુલાકાત લેવાનો તેને એક ખાવંદતરીકે હવે હક હતો; બાપ તો પોતાનાં કામમાં ગુંઠાયલો રેહેતો, અને એક સ્રીનૌકર હતી, તે તો ઘરખટલાનાં પોતાનાં કામમાં રોકાયલી રેહેતી, એટલે કોઇની પણ જાણવગર તે મુલાકાત લેવાનું સવળ થઇ પડતું હતું. આપ્રમાણે ત્રણ મહિનાઓ પસાર થઇ ગયા; અને ઝારતરફથી તો કશા સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા નહીં. તેમજ પોતાની બેટીની શાદીની જાણ કરવામાંટે વૉલમારને મેહેલમાંથી બોલાવ્યામાં પણ ન આવ્યો. તોયે આ જવાન જોડું એટલાંતો સુખમાં દહાડા કાહાડતું હતું, કે તેઓને આ બાબતવિષે જરા પણ વિચાર ન આવ્યો; અને સ્હેજ વિચાર આવતો, ત્યારે તેઓ એકબીજાંને એમ કેહેતાં, કે બીશક શાહનશાહ પોતાની ફેરસતે તેમ કરવાનો એરાદો રાખતો હશે. પણ હવે એક બનાવ એવો બન્યો, કે જેથી કૅઠરાઇનને તે બાબત વધુવાર છુપી ન રાખવાની ઝરૂર જણાઈ: કારણકે તેણી હમ્લદાર થઈ હતી, અને ટુંક વખ્તમાં એક માતા થવાની તૈયારીમાં હતી.

એજ વખ્તે તે ખુબસુરત અને મધુરી કૅઠરાઇનને જણાવા લાગ્યું, કે આગળનીજપેઠે તેણીનો ખાવંદ હવે વારંવાર આવતો જતો નહતો; તેઉપરાંત વળી તેણીને લાગ્યું, કે તેની રીતભાત તેણીનીતરફ આગળનાજેટલી હોંસીલી અને અત્યાતુર નહતી, તો જોકે તે હજી તેણીનીઉપર માયા અને મુહબત દેખાડતો હતો. વળી તેણે કૅઠરાઇનને જણાવ્યું હતું, કે જે અગત્યનાં કામમાંટે તેને સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે આવી રેહેવું પડયું હતું, તે લાંબો વખ્ત થયો પુરૂં થયું હતું, અને ઇંગ્લાંડથી તેનાં ખેશાઓ અને મિત્રો તેને ત્યાં પાછા ફરવામાંટે કાગઝોઉપર કાગઝો લખી અર્ઝ કરતાં હતાં. એટલામાંટે કૅઠરાઇનની પરણેલી હાલતબાબે તેણીના બાપ અને ભાઈને ખબર કરવાની ઘણી ઝરૂર હતી—તે કાંઇ તેણીની નાઝુક હાલતનેજલીધે નહીં, પણ પોતાના પતિસાથે તેને સ્વદેશ પાછાં ફરવાનું હોવાથી તેઓને આગમચથી જાણીતા કરવાની ઝરૂર હતી. તેણીએ પોતાના વરને આઝેજી કીધી, કે તેણે ઝારને એક અર્ઝી લખી મોકલવી, અને તેમાં તે નામદારને યાદ આપવી, કે તેણીના બાપને સર્વે વાતથી ચેતાવવાને તેણે જે બાદશાહી કૌલ આપ્યો હતો, તે હવે જલ્દીથી અમલમાં લાવવો—અથવા જો તેમ નહીં, તો જે કૌલ આ બાબત છાની રાખવામાંટે તેઓપાસેથી લેવામાં આવ્યો હતો, તેમાંથી તેઓને મુકત કરવાં, કે જેથી તેઓ પોતે તે બાબત ખુદ્દ વૉલમારને જણાવે. આ સાંભળી તે જવાન ઇંગ્રેજે પ્રથમતો ઘણાંક હીલાંબહાનાં કાહાડયાં—તેણે જણાવ્યું, કે તેમ કરવાથી શાહનશાહને માઠું લાગશે: પણ કૅઠરાઇને, જયારે પોતાને એક પરણેલી મહેરદારતરીકે રીતીથીઉલટી અને ઘણી કજ્જ હાલતમાં આવેલી જોઇ વધારેનેવધારે ધાસ્તી ખાવા લાગી, ત્યારે

તેણીએ વધારેનેવધારે કાકલુદી પોતાના ખાવંદને કરવા માંડી, કેમકે હવે આ વાત જાહેર થવાની ઘણીજ ઝરૂર હતી—એઉપરથી અંતે તેણીના પતિએ અર્ઝી મોકલી આપવાનું કબુલ કીધું. આપણે આગળ એશારો કીધોછે, તેવી મતલબની એક અર્ઝી તેણે શાહનશાહને લખી મોકલી; અને તે નામદાર ઝારને પહોંચવાપછી તરતજ એક ચિઠ્ઠી ખાનગી રીતે કૅઠરાઇનઉપર મોકલી આપવામાં આવી, તેમાં એવી મતલબ હતી, કે બીજી સાંજે તેણીએ એક ચોકસ વખ્તે, જે જગ્યાએ આગળ તેઓ મળ્યાં હતાં, તેજ જગ્યાએ ઝારને આવી મળવું.

આ રૂકો વાંચી તે જવાન બાનુ બહુ ખુશી થઇ; તેણી મનમાં સમજવા લાગી, કે શાહનશાહ પોતાની કબુલાત ભુલી ગયેલો હોવાથી તેને તેની ફકત યાદ આપવાની ઝરૂર હતી: પણ વળી બીજા હાથઉપર તેણીને દેલગીરી લાગી, કે તે દહાડે પાછો તેણીનો ધણી મુલાકાતે આવ્યો નહતો. જો તે આવતે, તો અર્ઝીઉપર જે ધ્યાન શાહનશાહ નિકોલસે તરત આપ્યું હતું, તેબાબે તેને વાકેફ કર્યામાં આવતે. વળી બીજે દહાડે પણ તેને દેખાવ દીધો નહીં, અને તે નામદારને મળવાનો વખ્ત તો ભરાવા આવ્યો હતો: તોયે નિર્દોષ કૅઠરાઇન મનમાં એમ સમજવા લાગી, કે કાંઈ અગત્યનાં કામમાં તે રોકાઇ ગયેલો હોવાથી તેનું "હૉટેલ" છોડી બહાર જઇ શકતો નહશે.

બરાબર નેમેલે વખ્તે આ જવાન બાનુ તે મળવાની જગ્યાએ જઇ પુગી; અને લગભગ તેજ વખ્તે ઝાર પણ ત્યાં આવી તેણીને મળ્યો. આ વખ્તે પણ તેણે પોતાના પુશાકઉપર આગળનીજપેઠે એક લાંબો લશ્કરી ઝભ્ભો પેહેરેલો હતો. પોતાનાજેવી એક કમીન ઔરતનેમાટે તે નામદારજેવો એક સૌથી ઉંચે વાંધેનો ગ્રહસ્થ આટલી બધી કાળજી અને મેહરબાની દેખડાવે, તેમાટે તેણી તેનો ઉપકાર માનવા જતી હતી: પણ ઝારના ચેહેરાનો કાંઇ ઓરજ દેખાવ જોઇ, તેણી તેમ કરતાં અચકી. જાણે તેણીનાં કોઇ દુઃખઉપર ખુશી થઇને તે જોતો હોય, એવો આ વેળા તેનો દેખાવ થયેલો હતો—બહારથી તેની ઢપ લગાર મેઆજીજેવી હતી—તે જોઇ તેણીનાં શરીરમાંનું લોહી જાણે દોડતું બંધ થઇ જવા લાગ્યું, અને કાંઇ આફત આવી પડવાની હોય, તેવી આગાહી તેણીને થઇ. તેણીની જીભ બંધાઇ ગઈ—તેણીનો ચેહેરો બિહામણો ફિક્કો મારી ગયો: તેણીને જાણે એમ લાગ્યું, કે શાહનશાહ તેણીનીસાંમે એક મિત્રતરીકે ઉભો નહીં હતો; જાણે તેણી કોઈ પાપી તરકટની ભોગ થઇ પડી હોય, એમ તેણીને જણાવા લાગ્યું.

લગાર દમામભરેલે આવાઝે અને ઢપે ઝાર બોલ્યો, "મને એક અર્ઝી મળીછે, કે જેમાં તારૂં નામ લખવામાં આવ્યુંછે, અને તેનો જવાબ લખીને કેહેવાડવાકરતાં રૂબરૂમાં આપવાને મેં દરોસ્ત ધાર્યુંછે. હાલના હંગામમાં તુંને જેમ ગમે તેમ કરવાની છુટછે. ચાર માસઅગાઉ તારાં લગ્નને દિને જે વાત છુપી રાખવાનો મેં તુંને હુકમ કર્યો હતો, તેમાંથી હવે હું તુંને મુક્ત કરૂંછું; માંટે તે બાબત હવે તારા બાપને તુંજ જણાવજે. તે બાબતમાં મારો વિચાર મેં ફેરવ્યોછે; અને તે કામ મેં માથે લેવાનેબદલે હવે તે બજાવવાનું હું તુંને સોંપુંછું."

જેવી ઢપે અને સાદે આ શબ્દો કેહેવામાં આવ્યા હતા, તે કૅઠરાઇનને ગમ્યા નહીં: પણ તોયે તે જે બોલ્યો હતો, તેમાં વાંધાજેવું કશું તેણીએ જોયું નહીં,—તોયે એટલું તો

તેણીને સ્પષ્ટ જણાયું, કે લગ્નને દિવસે તેણીનેમાટે જે કાળજી દેખાડવાની ઝારે કબુલાત આપી હતી, તે હવે તે દેખાડતો નહતો. તોયે જાણે એક ભારી બોજામાંથી તેણીનું મગઝ હલકું થયું હોય, એમ કૅઠરાઇનને લાગ્યું, કારણકે હવે તેણીનાં લગ્નની છુપી રાખેલી વાત તેણીના બાપને જણાવવાની તેણીને રઝા મળી હતી; પણ જ્યારે ફરીથી તેણીએ પોતાની આંખો ઉંચકી ઝારના ચેહેરાતરફ બ્હીતાંબ્હીતાં જોયું, ત્યારે તેની ઠંડી કૃર આંખો જોઇ તેણીને ઘણું દુઃખ લાગ્યું.

શાહનશાહ—"આપણે છુટાં પડયે, તેઆગમચ એક શબ્દ કેહેવા માંગુંછું, અને તે તુંને સલાહતરીકે હું કહુંછું. તે આ છે,—કે તું તારા બાપના પગોઆગળ પડી તારી આ શાદીની વાત તેને જણાવે, તેઆગમચ આ તારી શાદીની પુરવારી મેળવી રાખવાની સંભાળ લેશે, તો વધારે સારૂં; નહીંતો આજ ચારચાર માસ થયા, તે વાત છુપાવી રાખવાનું મુસ્તકીમ કારણ દેખાડવું, તુંને ભારી પડશે. અને હવે સલામ."

આમુજબે બોલી શાહનશાહ ત્યાંથી પાછો ફરીને ચાલી ગયો. કાંઈ પણ ખોટું થવાનુંછે, એવી ધાસ્તી તેણીનાં દેલમાં ઉત્પન્ન થઇ, અને થોડીક "મિનીટો"સુધી તેણીએ તે જતો હતો, તેતરફ જોયા કીધું; પણ પછી પાછી હેમત પકડીને, તેણી મનમાંજ બોલી, "જ્યારે આ વખ્તે મારે ખુશી થવું જોઇએ, ત્યારે તેનેબદલે હું ઉદાસ થાઉંછું, એ કેવી બીવકુફાઈની વાતછે. મારાં લગ્નની પુરવારી તો મને તરત સેહેલાઇથી મળી શકશે; અને હું મારા બાપ અને ભાઇની સમક્ષ વગર ખેજાલતે ઉભી રહી શકીશ!"

જ્યારે તેણી તે જગ્યાએથી જવા ફરી, ત્યારે પોતાના પિતાને સાંમેથી આવતો તેણીએ દિઠો: તેણી તરત તેને વળગી પડીને સર્વે ખોલાસો કરવા જતી હતી, પણ તેટલાં તેણીને યાદ આવ્યું, કે બધું કહી દેવાઆગમચ લગ્નની "સરટિફિકેટ" મેળવવી ઠીક થઇ પડશે.

વૉલમાર—(અન્તેઝારીભરેલે ચેહેરે) "મારાં બચ્ચાં, હમણાં જે તારીસાથે હતો, તેને મેં ઓળખ્યોછે. હું બ્હીવા લાગ્યો, કે રખેને તેને પોતાની સતાવણી પાછી ચાલુ કીધી હોય: પણ હવે તારા ચેહેરાઉપરથી ખુલ્લું જણાયછે, કે તેમ નથી."

કૅઠરાઈન—(ઉતાવળે) "વાહાલા બાવાજી, ખરેખર તેમ નથી! ઘરે પાછા ફરો: અર્ધા કલાકમાં હું તમારીપાસે આઉંછું—અને પછી શું બન્યુંછે, તેની તમો સર્વે હકીકત જાણશો. પ્યારા બાવા, હમણાં મને કાંઇ પુછતા ના; જ્યારે હું તમોને બધો ખોલાસો કરીશ, ત્યારે તમો તદન સંતોષ પામશો."

જાણે પોતાની ખુબસુરત બેટીની નીતિ, આબરૂ, અને નિર્દોષપણાંનેમાટે તેની પુર ખાતેરી હોય, એવું દેખાડવા વૉલમાર મગરૂરી અને માયાથી બોલ્યો, "ઠીક બેટા, જેમ તારી મર્ઝી."

તેણે પોતાનો રસ્તો ઘરતરફ લીધો: જ્યારે કૅઠરાઇને, જે ન્હાનાં દેવલમાં તેણીની શાદી થઇ હતી, તેતરફ ચાલવા માંડયું—લગ્નપછીથી તેણી ફરીથી આ દેવલમાં આવી હતી નહીં—કારણકે ભકિતમાટે ઘણુંકરીને તેણી બીજા દેવલમાં જતી હતી. તેણી તે દેવલના પાદરીનાં મકાનઆગળ આવી પુગી—તેનેવિષે ખબર કાહાડી—પણ જે ઉમરે પુગેલી તેનાં ઘરની સ્ત્રીનોકરે તેણીને જવાબ આપ્યો, તેણીએ કૅઠરાઇનને જણાવ્યું, કે જે પાદરીવિષે તેણી તપાસ કરતી હતી, તે તો **આજ ચાર માસ થયાં** ત્યાંથી જતો રહ્યો

હતો. કૅઠરાઈનનાં ઉશ્કેરાયલાં દેલમાં આ ચાર મહિનાની મુદ્દત એક અપશુકનજેવી લાગી; પણ તેછતાં તેણીએ પાછી હેમત પકડીને મનમાં વિચાર્યું, કે "જોકે જે પાદરીએ લગ્નના આશીર્વાદ સાર્યાછે, તે તો જતો રહ્યોછે, તોયે દેવલના ચોપડામાં તો તે લગ્નની નોંધ કીધેલીછે—વળી તેઉપર શાહનશાહે પોતાને હાથે શાક્ષિતરીકે પોતાની સાખ કીધેલીછે, એટલે ફેકર શીછે?"

ત્યારપછી તેણીએ નવા આવેલા પાદરીને મળવા માંગ્યું; અને તેઉપરથી તેણીને તેની-પાસે લઈ જવામાં આવી.

આ પાદરી ઘણી મોટી ઉમરનો અને બુઝુર્ગ દેખાવનો હતો, તેણે પુછ્યું, "મારાં બચ્ચાં, તમારૂં શું કામછે?"

કૅઠરાઈને ખોલાસો કર્યો, કે આ દેવલમાં ચાર મહિનાઆગમચ તેણીનાં છુપીરીતે લગ્ન થયાં હતાં, અને તે લગ્નની "સરટિફિકેટ" તેણીને જોઈતી હતી. આઉપરથી તે બુઢો પાદરી એક મોટો પોથો લાવ્યોઃ તે ચોકસ પાનું ઉઘાડ્યું, કે જેમાં કૅઠરાઈનની જણાવેલી તારીખવારની નોંધ હોવી જોઈતી હતીઃ પણ ઘણી ચોકસાઇથી દરેક નોંધ તપાસીને તે બોલ્યો, "મારાં બચ્ચાં, તમો કેહોછો, તેવાં નામો તો ત્યાં નોંધેલાં જણાતાં નથી."

"ખચિતછે, પવિત્ર બાવાજી! તમો ભુલ કરોછો—તમે ગફલતીથી તે ચોકસ નોંધ જોતાં ચુકયા હશો!" આપ્રમાણે જોકે કૅઠરાઇન બોલી, તોયે તેણીનાં અંગઉપર ઠંડા ઝરાં ફુટવા લાગ્યાં; તેણી ધ્રુજવા લાગી; અને પછી પોતે તે પાનું તપાસવા પડી.

ખરેખર ત્યાંતો એવી કંઇજ નોંધી નહતી. તેણી આ જોઇ ગભરાતનેમારે ચીસ પાડી ઉઠી હતેઃ પણ તેણી નોંધ તપાસવામાં ઘણી રોકાયલી હતી. તેણીનાં દિઠાંનાં આવ્યું, કે તે બે પાનાંઓનીવચ્ચે સ્હેજ ખુલ્લી જગ્યા હતી; બનવાજોગ હતું, કે બે પાનાંઓવચ્ચેનું એક પાનું કાહાડી લેવામાં આવ્યું હોયઃ પણ ખરેખર તેમજ થયુ હતું કે નહીં, તે ખાતેરીથી કેહેવાઈ શકાય એમ નહતું. તેણીનું માથું હવે ઘુમવા લાગ્યુંઃ આ વેળા આ કમનસીબ જવાન બાનુનાં દેલમાં જે થતું હતું, તેનું બ્યાન થઇ શકે એમ નથી. તેણીની આવી હાલત જોઇ તે બુઢા પાદરીને તેણીની ઘણી દયા આવીઃ પણ તેણે કશા સવાલો તેણીને પુછ્યા નહીં. શું તે બધી વાતથી વાકેફ હતો?—કે શું તેને આ દેવલમાં નેમવાપછી આ કરપિણ તરકટ કરવાને હુકમ કર્યામાં આવ્યો હતો, કે જે ઘાતકી તરકટની તેણી બાપડી એક ભોગ થઈ પડી હતી!

ઓખરે, ગભરાયલે આવાજે, અને તદન નિરાશીભરેલે દેખાવે કૅઠરાઇન બોલી, "પૂજ્ય પિતા, એક ઘણું ઘાતકી કામ કર્યામાં આવ્યુંછે—અને ઝારે પોતે——"

"ચુપ, મારાં બચ્ચાં!" તે બુઢા પાદરીએ જાણે બ્હીતો હોય, તેવા આવાઝે કહ્યું, "તે નામ અપમાનભરી રીતે બોલતી ના!"

કૅઠરાઈન—"નહીં, પવિત્ર બાપ, હું ખચિત જોઉંછું, કે તેમ કરવું, તદન ફોકટનુંછે!" એમ બોલી ઘણાં દુઃખી દેલે તેણી પાદરીનાં આ ગરીબ મકાનમાંથી નિકળી ચાલી.

ધીમેધીમે આ કમનસીબ જવાન બાનુએ પોતાનો રસ્તો ઘરતરફ લીધો. હવે તેણી સઘળું સમજી ગઇ હતી. ઝારની નીચ માંગણીઓ ના પાડવામાં આવ્યાથી, તેણે તેણીનીઉપર

એક ભયંકર કીનો લીધો હતો ! હવે તેણી પોતાના બાપને શું કેહે ? ઓહ ! તેણીએ પોતાનાં ખાવંદને મળવું જોઈએ—તેનીસાથે મસ્લહત કરવી જોઇએ—તેઓએ બંધે જણે તેણીના બાપના પગઆગળ પડવું જોઇએ, અને તેની ખાતેરી કરવી જોઇએ, કે તેઓ ખરા પ્યારથી અને રીતસર લગ્નનાં ગાંઠથી જોડાયલાં હતાં, તો જોકે એક . ઝાલ્મી હાથે તેઓને અધર્મીપણાંનો અને બીઆબરૂનો બટ્ટો લગાડયો હતો.

કૅઠરાઇન ઘરે પાછી ફરી: પણ ત્યાં તેણીનો ધણી આવ્યો નહતો. બે કે ત્રણ કલાકો તેની વાર જોતાં વહી ગયા ; આ સઘળો વખ્ત તેણીએ પોતાના બાપને ઉડાવવામાં કાહાડયો: પણ હજી તેણીનો ખાવંદ આવ્યો નહીં. તેણીને બેહદ એન્તેઝારી અને ચિંતા થતી હતી; સેંટ પીટર્સબર્ગમાં આવીને એક વર્પતુલિક જે “હૉટેલ”માં તે રહ્યો હતો, તે “હૉટેલ”માં તેણી ગઇ ; ત્યાં તેનેમાટે ખબર કાહાડી, તો તરતજ તોછડાઇથી જવાબ મળ્યો, કે તે તો ગઇ કાલ બપોરનો પોતાને સ્વદેશ ઉપડી ગયો હતો !

આ સાંભળી કૅઠરાઇન બેશુદ્ધ થઇ નહીં ગઈ—તેણી રડી પડી નહીં: એક ઘડીભર તેણીને જાણે તમ્મર આવતા હોય, તેમ તેણી ડોળા ખાવા લાગી ; અને પછી તદન નિરાશીભરેલી હાલતમાં તે “હૉટેલ”ના દરવાઝાઆગળથી પાછી ફરી. ઝારના ભયંકર કીનાનો તેણીને આ એક વધુ દાખલો મળ્યો: તેને તેણીના વરને દેશબહાર મોકલાવી દીધેલો હોવો જોઇએ ! હવે શું કરવું ? બધી હકીકત બાપને જણાવી દેવી ? નહીં તેમ બની શકે એમ નહતું ! તેણીનો બાપ ગુસ્સાના આવેશમાં આ સર્વે વાત તેણીના ભાઇને જણાવી દે; અને તેથી બૅસિલ ગમે તે થાય, તોયે પોતાની બેહેનની ધુળ મળેલી આબરૂનેખાતેર ઝારની પોતાનીઉપર તેનો કીનો લેવાવિના રેહે નહીં. ભલે તેણીની આમુજબે સતાવણી કરવામાં અને ખરાબી કરવામાં આવે, પણ તે તેણી તે બે જણાઓ, કે જેઓને તેણી ખરા પ્યારથી ચાહાતી હતી, તેઓઉપર કોઇ જાતનો ગઝબ પડવા દેનાર નથી—એવો તેણીએ પાકો ઠરાવ કરી રાખ્યો !

ખરેખર હદબહાર નાસેપાસી કૅઠરાઈનને થઇ હતી; ઘડીભર તેણીએ આપઘાત કરવાનો વિચાર કર્યો; પણ તરતજ તેણીને યાદ આવ્યું, કે થોડા વખ્તમાં તેણી એક માતા થનાર હતી. વળી તેણીને બીજો એમ પણ વિચાર આવ્યો, કે જો કે તેણીના ધણીને ઝોરઝુલ્મથી કે આપમુખતિયારીથી રશિયન રાજધાની છોડી જવાની ફર્ઝ પાડવામાં આવી હતી, છતાં તે તેણીને એકદમ તરક કરી જાય, એ કદી પણ બને નહીં. ના !—તે પેહેલી જોગવાઇએ તેણીનીસાથે સંદેશો ચલાવશે !—તેને કયાં અને કેવીરીતે જઇ મળવું, તેબાબે તે ઝરૂર કોઇ વિશ્વાસુ કાસેદ કે મિત્રમઆરેફતે તેણીને જણાવશે !—અને તે પયેઘામ, કે કાગઝ જે તેણીને મળશે, તે તેણી તેને ખરેખર પરણેલીછે, એવી પોતાના બાપની ખાતેરી કરવામાટે ઘણું કામ આવશે. નિરાશીમાં હમેશાં આશા વધારે ફાવેછે, અને આ આશામાંજ બાપડી બદબખ્ત કૅઠરાઇન જેમ તેમ દહાડા કાહાડવાને શક્તિવાન થઈ.

તેણી ઘર પાછી ફરી: પોતાના બાપને મળી: પણ થોડાજ કલાકોઆગમચ જે ખોલાસો તેને કરવાને તેણીએ કબુલ કીધું હતું, તે કરી દેવાનેબદલે ફકત પોતાના બાપને એટલુંજ જણાવ્યું, કે ઝાર તેણીને ન ધારેલા રસ્તામાં મળી ગયો હતો, અને તે વાતમાં કાંઈ

ઝાઝું દમજેવું નહતું. આ વખ્તે વૉલમાર આગળના કોઈ પણ વખ્તકરતાં પોતાની વિદ્યા. નેલગતી નવી શોધો અને કલ્પનાઓમાં ઘણો ગુંટાયલો હોવાથી, કેંઠરાઈનનો આ ખોલાસો તેણે સેહેલથી માની લીધો, અને તે વાત ત્યાંજ અટકી.

લગભગ બીજા ત્રણ મહિના ગુજરી ગયા; અને કેંઠરાઈનને તેણીના પતિતરફથી લખેલો કે મ્હોંડેનો એક પણ પયેગામ મળ્યો નહીં. દરરાત્રે દુઃખથી પીડાતી, અને રડતી આંખો-સાથે તેણી પોતાના તકિયાહઉપર માથું નાખતી, અને દરરાત્રે મનને મારતી, કે "કદાચ કાલે કાંઇ પયેગામ આવશે!" પણ કાલખી પસાર થઈ જવાછતાં વરતરફથી તો કશોબી પયેગામ આવ્યો નહીં; પણ તેણી આશામાંને આશામાં દહાડા કાહાડવા લાગી; પણ તે આશા હવે દિનઉગતે ઓછી થતી ચાલી, અને નાસેપાસીના કબ્રમાં જાણે તેણી દટાઇ જવા લાગી. આ સઘળો વખ્ત તેણીના બાપ અને ભાઈ જોતા હતા, કે તેણીનાં મગ્ઝઉપર કાંઇ જાતની ફેકર હતી, અને તેણી દહાડેદહાડે બદલાતી જતી હતી. પણ જ્યારે તેઓ નર્માશથી અને માયાથી તેનું કારણ પુછતા, ત્યારે તેણી હસવાનું ડોળ ઘાળતી, અને તેઓને ખાતેરી આપતી, કે તેઓ કાંઇ ભુલ કરતા હતા, તેણીને તો કશું નહતું.

પણ હવે વખ્ત એવો આવવા લાગ્યો, કે તેણીની હમ્લદાર હાલત વધુ વખ્ત છુપાવી શકાય, એમ નહતું; તેણી હર પળે ધ્રુજતી, કે રખે તેણીની તે હાલત જણાઇ જાય. હવે કરવું કેમ? આ સવાલ તે બાપડી કમનસીબ જવાન અબલાએ પોતાના જીવને કેટલી બધીવાર પુછ્યો!—અને તે દરેક વખ્તે અંતઃકરણ અંદરથી ફક્ત એટલાજ જવાબ આપતું, કે તેણીએ પોતાનું ઘર છોડી બીજે કેથે નાસી જવું!

એક રાત્રે ભયંકર સ્વપ્ન જોઇ કેંઠરાઇન એકદમ ભડકી ઉઠી; અને તેણીના દિઠામાં આવ્યું, કે ઘરની સ્ત્રીનોકર તેણીનાં બિછાણાંપાસે ઉભેલી હતી. તે નોકરે તરત ખોલાસો કર્યો; તેણીનો સુવાનો ઓરડો કેંઠરાઈનના ઓરડાની જોડમાંજ હતો; તેણીએ કેંઠરાઇનને ઉંઘમાં દુઃખી આવાઝ કાહાડતી સાંભળી; અને રખે તેણી બીમાર થઇ ગઇ હોય, અને મદદની ઝરૂર હોય, એવી ફેકરથી તેણી તરત તેણીના ઓરડામાં દોડી આવી હતી; ત્યાં આવીને જોયું, તો કેંઠરાઇન ખાબમાં કાંઇ ભયંકર સ્વપ્ન જોઇને બ્હીધી હતી. આ ખોલાસાપછી તે જવાન બાઇએ પોતાની ભલાં દેલની તે નોકરનો ઉપકાર માન્યો, અને તેણીને પાછી તેણીના ઓરડામાં મોકલી દીધી.

પણ આ બનાવથી હવે કાંઈ પણ નક્કી પગલું ભરવાનો કેંઠરાઈને નિશ્ચય કર્યો; પછી તે ગમેએટલો જેગર ફાડી નાખનારો હોય, તો શું થયું; અને તેટલાંમાટે તેણી પોતાન બાપીકાં ઘરમાંથી બીજે દિને ગુમ થઈ ગઇ!



પ્રકરણ ૪૨ મું.

બૅસિલ.

પ્રથમતો વૉલમારનાં માન્યામાંજ ન આવ્યું, કે તેની બેટી પોતાનું ઘર રાઝીખુશીથી છોડી ગઈ હોય: તેણીને કોઈ નીચ ઠગાઇથી લઇ જવામાં આવી હોય, કે કાંઈ અકસ્માત તેણીને થયેલો હોવો જોઇએ. તેણી પોતાપાછળ કાંઇ પણ કાગળ લખીને મુકી ગઇ નહતી—તે સ્ત્રીનૌકરને કાંઈ પયેગામ આપી ગઇ નહતી—કે તેણીનો ભવિષ્યમાં શો ઈરાદોછે, તે જાણવાને બને: પણ જ્યારે તેણીના ઓરડામાં ચોકસાઇથી ખોળ કરવામાં આવી, ત્યારે જણાયું, કે શરીર શણગારની કેટલીક અગત્યની વસ્તુઓ ગુમ થયેલી હતી, તેમજ જે થોડુંઘણું નજીવી કીમતનું ઝવેરાત તેણીનીપાસે હતું, તે પણ ગુમ થઇ ગયું હતું. આઉપરથી ખુલ્લું જણાયું, કે તેણી પોતાની રાઝીખુશીથી નાસી ગઈ હતી; આ જોઇ વૉલમાર જાણે દીવાનોજેવો થઇ ગયો.

તે દુ:ખી બાપે પોતાના બેટાને બોલાવી મંગાવ્યો; અને તેના હુકમને તાબે થઈ બૅસિલ તરત ત્યાં આવી લાગ્યો. પણ કેવી દુ:ખદાયક ખબર સાંભળવાનું તે જવાન સેપાહેની સરજતમાં હશે! તેની બેહેન—તેની અતિ વાહાલી બેહેન ઘરમાંથી નાસી ગઈ હતી; અને તેણી ક્યાં ગઇ હતી, તે કોઈ જાણતું નહતું. પોતાના બાપના જનુની લવારાબકારાથી બૅસિલને કાંઇક સંસારો જણાયો, કે જે ઘણો અગત્યનો હતો. આ લવારાબકારામાં કૅડરાઇનનાં નામસાથે ઝારનું નામ શામાંટે બોલવામાં આવતું હતું? આઉપરથી બૅસિલે સર્વે હકીકતથી પોતાને વાકેફ કરવાને પોતાના પિતાને કાકલુદીભરી અર્ઝ કીધી; અને તેને તાબે થવાની બુઢા વૉલમારને આખરે ફર્ઝ પડી.

બાર મહિનાની વાતઉપર ઝારે કેવી બીઆબરૂભરેલી માંગણી કૅડરાઇનને કીધી હતી, તેથી તેણે પોતાના બેટાને વકિફ કર્યો; અને હવેજ તે જવાન અમલદારનાં સમજવામાં આવ્યું; કે શામાંટે તેની બેહેન ઉદાશજેવી ફર્યાં કરતી હતી, અને કેવા ઉડાવનારા જવાબો તેના પ્યારભરેલા સવાલોના તેણીએ તે વખતે આપ્યા હતા. ત્યારપછી વૉલમારે કૅડરાઇનને શાહનશાહસાથે વાત કરતી થોડાક મહિનાઓઅગાઉ એક દહાડે જોઈ હતી, તે કહી સંભળાવ્યું; અને તેજ વખતે ચોકસ બનાવો બનેલા આ દુ:ખી બાપને હવે યાદ આવ્યા,—કેવી રીતે કૅડરાઇને તેને ઘર પાછા ફરવાને કહ્યું હતું, અને જણાવ્યું હતું, કે તે દરેક વાતનો સંતોષકારક ખોલાસો પછી ઘર આવીને આપશે—પણ જ્યારે તે તેણીને ફરી મળ્યો, ત્યારે કેવી રીતે ઉડાવીને અને ટુંકમાંજ તેણીએ વાતો કીધી હતી—અને ખરેખરો કશો મનમાનતો ખોલાસો કર્યો નહતો, તે સર્વે વિગતવારે બૅસિલને કહી સંભળાવ્યું. તે દહાડેથી બાપ અને ભાઈ બન્નેએ કૅડરાઇનનાં મનની હાલત ફેરવાયલી જોઈ હતી; અને દરેક સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં આ બાબતનું પરિણામ ઘણું માઠું આવશે, એમ તેઓએ હવે ધાર્યું. ત્યારપછી તેઓએ ઘરમાંની સ્ત્રીનૌકરને પુછ્યું; અને ઘણીજ આનાકાની અને અતિ-

શય નાખુશીથી તેણીને જણાવવાની ફરજ પડી, કે કૅઠરાઇનને હમ્લ હતા. વધારે ચાંપીને પુછતાં એક મધરાતના કૅઠરાઈનને કેવાં દુઃખમાં રાત ગુજારતી તેણીએ સાંભળી હતી, તે સર્વે ખરેખરૂં કહી દીધું,—અને વળી વધાર્યું, કે જ્યારે તેણી પોતાની જવાન બાઈના ઓરડામાં ગઈ હતી, ત્યારે તેણીને મ્હોંથી ઝારનું નામ ક્રોધસાથે બોલતાં તેણીને સાંભળી હતી. પણ પોતાનાં ધુંટણઉપર પડીને તે બુઢીએ વૅાલમાર અને તેના બેટાપાસે માંગી લીધું, કે તેઓએ એવું કશું ન કરવું, અથવા બોલવું, કે જેથી તેણીને કોઈ પંચાતીમાં આવી પડવું પડે; કારણકે તેણી સાઇબીરિયાના બર્ફના કંગાળ મુલકમાં દેશનિકાળ થવામાટે ઘણી કમકમતી હતી.

હવે દરેક બાબત એક આયનાનીમેસાલે વૅાલમાર અને બેટાને ખુલ્લી થઈ ગઈ. તેઓને હવે કશો શક રહ્યો નહીં, કે કૅઠરાઇનિ યાતો લાલચથી ભોળવાઇને, કિંવા શાહનશાહના દમ ભરાવવાથી યા ઝોરજુલ્મથી ઝારના નીચ હવસને વશ થઈ હતી; અને પોતાની હમ્લદાર હાલત વધુ વાર છુપાવી ન શકવાનેલીધે, તેમજ વળી તે પોતાના નઝદીકના ખેશીઓને ઝાહેર કરવાને શર્મનેમારે અશક્ત હોવાથી, તે કમનસીબ છોકરીએ આખરે પોતાનાં ઘરમાંથી વટી જવાનું વાજેબી ધાર્યું હતું. પેહેલાંતો વૅાલમાર અને બૅસિલ આ સર્વે બાબતોથી ઘણાંજ દુઃખી થયા,—તેઓ પોતાનો ગુસ્સો પણ છુટથી દેખાડવાને નાતાકાત હતા, પણ તરતજ આ દુઃખી થયેલા બાપે પોતાનાં આંસુઓ લુછી નાખ્યાં, પોતાના બેટાને તેના હાથની કાંડીમાંથી ઝોરમાં પકડ્યો, અને ગુંગળાતે સાદે બોલ્યો,—"બૅસિલ, આપણે આમુજબે આપણી દેલગીરી ઝાહેર કરવી ન જોઈએ: કીનો, બસ કીનો લેવાનો વિચાર આપણે કરવો જોઈએછે."

તે જવાન પુરૂષે પણ પોતાનાં આંસુઓ લુછી નાખ્યાં, અને જવાબ દીધો, "હા, બાવાજી, આપણે આમ રડવાનેબદલે આપણો ગુસ્સો કીનાનેજમાંટે જાળવી રાખવો જોઈએછે."

વૅાલમાર—"એકવારની એક ઘણી *બળવાન અને મહાન કોમમાંથી હું ઉતરી આવ્યોછું, કે જે કોમ હમણાં હલકી, અને લગભગ તાબેદારીની પદવીએ ઉતરી જવા પામીછે; શું તે કારણનેમાંટે મને આવા નીચ અને સખ્ત જુલ્માતનેમાંટે પસંદ કરવામાં આવ્યોછે? જો, બૅસિલ હું શું કહુંછું, તે સાંભળ! તું તો મારી આગળીપાછળી સર્વે વાતો સારીરીતે જાણેછે; પણ હું તે હમણાં ફરીથી દરસાવી જાઉંછું, કે જેથી આપણે કીનો લેવાને વધારે ઉસ્કેરાઈએ. જ્યારે હું ફકત એક છોકરો હતો, ત્યારે રશિયન જાસુસોએ મારીઉપર ખોટું આળ મુક્યું;—અને તેઉપરથી રશિયન સત્તાવાળાઓએ મને મારાં વતનમાંથી દેશનિકાળ કર્યો, અને મને સાઈબીરિયાના ભયાનક મુલકમાં ધકેલી આપ્યો. આપ્રમાણે હું કે જે જન્મથી એક પોલછું, તેનીસાથે વર્ત્યામાં આવ્યું! સાઈબીરિયામાં મારો તેનીસાથે મેળાપ થયો, કે જે પછી મારી મહેરદાર થવા પામી—બૅસિલ, તે તારી ફેરેશ્તાછ મા હતી; તે બીચારી એક બીજા દેશનિકાળ થયેલા પોલની બેટી હોવાથી, તેણીને પણ પોતાના બાપસાથે દેશપાર થવાની ફરજ પડી હતી! અમોએ ઘણોજ ટુંક વખ્ત સુખમાં કાહાડ્યો; કારણકે ત્યાંના શિયાળાની અતિ કકડતી ઠંડીનેલીધે મારી તે વાહાલી મરણ

*જુઓ નોટ ૭૨ મી.

પામી. ખરેખરૂં જોતાં, તો ગુલ્માતે તેણીનું ખુન કર્યું હતું! અને તે કયો ગુલ્માત? તે રશિયાનો ગુલ્માત હતો! અફસોસ, મારા વાહાલા બેટા, આ મારીઉપર ગુજરેલા ગઝબો આજ ઘણાંક વર્ષો થયાં મારાં મનમાંનેમનમાં ઘોળાયા કરેછે; પણ મારાં વાહાલાં બચ્ચાંઓનેખાતેર મારાં હૈડાંમાં કીનાનો જે કીડો ચવડયા કરતો હતો, તેને હું મહા મુસીબતે દાબી રાખતો હતો. નહીં, એટલુંજ નહીં;—પણ વધારે એ કે તારૂં ભવિષ્યમાં ભલું થાય, એવા વિચારથી મેં તુંને આ ઝાલ્મી નોકરીમાંવટીક જવા દીધો—કારણકે આપની કમતાબેની જાતનેમાટે એસેવાય બીજી કોઇ નોકરી આપણેમાટે ખુલ્લી નથી. તે વખ્તે મેં મનમાં વિચાર્યું, કે તુંને આ નોકરીમાં દાખેલ થવા દેવામાટે હું ખરેખરો અપરાધી થયોછું; પણ મારા બેટાનેમાટે મારાં હૈયાંમાં જે પ્યાર હતો, તેનેલીધે તેનું કોઇ પણ રીતે ભલું થાય, એવી મારી એન્તેઝારી હતી, અને તેથી મારીઉપર ગુજરેલા ગઝબોઉપર અને, મારા સ્વદેશીઓને ખમવાં પડેલાં દુઃખોઉપર મારો તારીઉપરનો પ્યાર ફાવી ગયો, યાને હું ચુપ બેઠો. પણ બૅસિલ—હવે આ છેલ્લો ફટકો આપણીઉપર ઝબરો પડયોછે; અને તેણી કે જેણી આપણી બંધેની અતિ વાહાલી હતી—તેણી, કે જેણીનો કુદર્તી ખવાસ પાક અને સદગુણી હતો—તેણી બીઅઝ્ઝતીના ઉંડા ગારમાં ડુબીછે—અને આપણે હવે તેણીને ખોઈ બેઠા છૈયે. બૅસિલ, હવે બધા બનાવોને એક કોરે મુકીને, આપણે ફક્ત આપણો આ બાબતનો કીનો લેવામાટેજ આ ધરતીઉપર જીવવું જોઇએછે!"

પોતાના બાપની આ સર્વે હકીકત જે તે જવાન્યો ઘણી દેલગીરી અને ઉભાતા ગુસ્સાસાથે ઘણાં ધ્યાનથી સાંભળતો હતો, તે બોલ્યો, "બાવાજી, બચિત હવે આપણે કીનો લેવામાટેજ આપણે આ દુનિયામાં જીવશું! શું કરવું તે મને જણાવો, અને હું તમારા હુકમને તાબે થઇશ. જો તમારો હુકમ હોય, તો અબઘડી હું તે ઝાલ્મી ચંડાળની છાતીમાં મારૂં વેહેતું ખંજર ભોકી દઉં."

આ સાંભળી ગભરાઈને વૉલમાર બોલી ઉઠયો, "નહીં, નહીં, બૅસિલ! હું મારાં બંધે બચ્ચાંઓને ખોવા માંગતો નથી! જ્યારે મેં જણાવ્યું, કે હવે આપણે કીનાનેજમાટે આ દુનિયામાં જીવવું જોઇએ, ત્યારે મારી કેહેવાની મતલબ એ હતી, કે આપણી હયાતીની મૂળ મતલબ હવે બસ કીનો લેવાનીજ હોવી જોઈએ. પણ આપણે તે તક આવે, ત્યાંસુધી થોબવું જોઇએછે—આપણે તે વખ્તની ધિરજથી વાર જોવી જોઇએછે—આપણે આપણી તક શોધતા રેહેવું જોઇએછે. તારી ને પેલા પાપી શાહનશાહવચ્ચે હાલ કેવો મામલોછે?"

બૅસિલ—"તેણે કે જેણે તમારી ખરાબી કીધીછે, તે તમારા બેટાતરફ દરેકરીતે મેહરબાની દેખાડવાને ખંતી જણાયછે. કદાચ એ તેનાં મનનો પવન હોય—કે કદાચ તેમાં તેનાં મક્રર હોય, તે હું કહી શકતો નથીઃ પણ ઝાર મારાતરફ માયાથી વર્તેછે, એમાં તો કશો શક નથી."

વૉલમાર—"મારા બેટા, તે બંધેછે—તેનાં મનનો પવન પણછે, અને મક્રર પણ છે. તારી બેહેનને જોવાઆગમચ તેણે તારીતરફ મેહરબાની દેખાડવા માંડી— એ તેનો મનપવન હતો. તારી બેહેનને જોવાપછી, અને તેણીની ખરાબી કરવાપછી, તેણે તારીતરફ મેહરબાની દેખાડવાનું ચાલુ રાખ્યુંછે— અને તે તેનાં મક્રરછે. તારી બેહેનની બીઅઝ્ઝતી તું

મુંગે મ્હોંડે ખમી જાય, તેની લાંચતરીકે તે જે મેહરબાનીઓ તારીતરફ દેખાડેછે, તે તું કબુલ રાખશે, એમ તે ધારેછે. આ પાપી ઝારને તેના આ વિચારમાં રેહેવા દે!—અને બૅસિલ, જો કદાચને તે તુંને તારી બીચારી ગુમાઈ ગયેલી કૅઠરાઈનમાટે કાંઈ પુછે, તો તે વખ્તે તુંને જે વાજબી લાગે, તે કેહેજે. હવે તુંને ભારે ખોટું ડોળ ઘાલીને વર્તવું પડશે."

બૅસિલ—(તેવાજ જુસ્સાથી) "મારી લાગણીનો ગમેએવો ભોગ આપવો પડશે, તો તે હું આપીશ; ગમેએવું બીઆબરૂભરેલું કામ મને બજાવવું પડશે, તો તે બજાવવાને હું ચુકીશ નહીં—ગમેએવું છેતરપીંડીતું કામ મને કરવું પડશે, તો તે હું હવે ખુશીથી કરીશ—પણ તેમ કરતાં મોડેવહેલે પણ મારો પુરેપુરો કીનો લેવાનો બને, તો બસછે. બાવાજી, આજથી હું બદલાઇ ગયોછું; હું હવે તે આગળો બૅસિલ નથી, તે યાદ રાખજો!"

વૉલમાર—"બૅસિલ, જો કોઇ બીજો વખ્ત હતે, તો તુંને આમુજબે બોલતો સાંભળતાં મારૂં હૈયું કચડાઈ જતે: પણ જે બનાવ બન્યોછે, તે જોતાં તારાજેવો બેટો ધરાવવામાટે હમણાં તો હું મારા અંતકરણથી ખુશીછું."

બૅસિલ—"ઠીક, ત્યારે બાવાજી બોલો; તમારો શો હુકમછે? તે બહાર પાડો, અને હું તેને તરત તાબે થઇશ."

વૉલમાર—"મોડે કે વહેલે આપણે કીનો લેવો, એ બાબત તો જાણે હવે નક્કી થઇછે, પણ તે કીનો એવીરીતે લેવો જોઇયે, કે આપણે બંધે તો તેમાંથી સલામત છટકી જવા પામ્યે. એકવાર જો આપણે ફટકો લગાવ્યો, તો પછી તેનાં પરિણામનું દુઃખ જોઇ આપણે એકબીજાને કહીં, કે આપણે કીનો લીધોછે: વળી આપણે જીવવું તો ઝરૂરજ જોઈએ, કે પછવાડેથી જો આપણી ગુમાયલી કૅઠરાઈન પાછી આપણને મળી આવવા પામે, તો આપણે તેણીને પણ જણાવ્યે, કે તેણીનું વેર આપણે લીધુંછે! બૅસિલ, હું આ બધું કહુંછું, તે તું સમજેછે કે? આપણે આપણું કામ કપટીરીતે તેમજ ગુપ્તરીતે કરવું ઝરૂરતુંછે. આપણે હાલ જે વાતો કર્યે છૈયે, તે એક પવિત્ર અને ગંભીર વાતતરીકે, આપણાંવચ્ચેજ છાની રેહેવી જોઇએછે; અને મારા બેટા, મુખ્યકરીને તુંનેજ આ કામનો મુખ્ય ભાગ બજાવવાનું ખોટું ડોળ ઘાલવું પડશે."

બૅસિલ—"બાવાજી, હું તેમ દેલોજાનીથી કરીશ."

વૉલમાર—"જાણે આપણે એમ સમજ્યે, કે ઝારે આપણી જે ખરાબી કીધીછે, તેથી તે સંતોષ પામ્યોછે—અને મને મારાં આ મકાનનાં એકાંતવાસમાં કાંઈ પણ દુઃખ દેવાવગર કે ઇઝા કરવાવગર હવે પડી રેહેવા દેછે—અને તું પણ તારી હમણાંની હાલતમાં કશો ફેરફાર દેખાડતો નથી. જો એમ થયું, તો પછી આપણું વેર લેવાનું કામ ઘણું સારીરીતે બજાવી શકાશે. ઝાર જેબી નવીનવી મેહરબાનીઓ તારીતરફ દેખાડે, તો તું જાણે તે મોટા આભારસાથે સ્વિકારતો હોય, તેમ કબુલ રાખ્યો જજે: એક પાળેલા કુતરાનીપેઠે તું વધારેને વધારે તેનો ઓશિયાળો થતો જજે. તું એવું કરવાને ભુલતો ના, કે જેથી તું તેની નઝરતળે વધારે આવતો જાય, ને તારીતરફ તેનું ધ્યાન વધારે ખેંચાતું જાય. બૅસિલ, હું કમાંજ કહુંછું, કે જેવીરીતે એક ઝહેરી નાગ દગાભરેલીરીતે પોતાના

શેકારનીપાસે ધીમેધીમે જાયછે, અને પછી જ્યારે તક મળેછે, ત્યારે તરત પોતાના ઝહરી દાંતો તેનાં પાંસરાંમાં મારેછે, તેવીજરીતે તુંને પણ હાલમાં કરવાનુંછે."

બૅસિલ—"અને બાવાજી, આ બધો દેખાવ અને ઢોંગ કરવાપછી તેનું પરિણામ તમો શું લાવવા માગોછો? ખુલ્લા શબ્દોમાં પુછું, તો તેમ કરવામાં તમારી નેમ શુંછે?"

વૉલમાર—"બૅસિલ, આટલાંઆટલાં વર્ષો થયાં રસાયણશાસ્ત્રનો જે અભ્યાસ હું કરૂંછું, તે શું ફોકટમાંછે? શું તેમાંથી મેં શોધી કાહાડયું નથી, કે——"

બૅસિલ—"બસ, બસ, બાવાજી, હું હવે સમજી ગયો! જ્યારે હું તમારીઆગળ આવીને જણાઉં, કે કીનો લેવાનો વખ્ત હવે આવી લાગ્યોછે, ત્યારે તમો તે મને આપજો."

આટલી વાતચિત થવાપછી બાપદીકરા બન્ને છુટા પડયા.

વાંચનારે તો જોયું હશે, કે આ સઘળો વખ્ત તે બંધે બાપબેટાને પેલા જવાન ઈંગ્રેજવિષે તો કશો શક કે વિચાર પણ આવ્યો નહતો, અને આમુજબે તે તેઓનાં મગઝમાંથી તદન ભુસાઇ ગયો હોય, એમાં કશી નવાઈ પણ નહતી: કારણકે જે તપસિલવાર ગવાહીઓ મળી હતી, તે સઘળી કુંઠરાઇનની ખરાબી કરવામાંટે ફક્ત ઝારનીજસાંમે પડી હતી. એટલુંતો યાદ રાખવું, કે તે જવાન ઈંગ્રેજની ચાલુ મુલાકાતોબાબે વૉલમાર તો તદન અજાણ્યોજ હતો; વળી બૅસિલ પોતાનાં કામઉપર એટલોતો રોકાયલો રેહેતો હતો, કે તે પોતાના બાપને ઘર કવચિતજ આવતો હતો, અને તેથી તેને પણ આ ચાલુ મુલાકાતોની કશી ખબર નહતી; અને વળી કુંઠરાઇને અને તેણીના વરે જે ચોકાસીથી એકબીજાંની મુલાકાતો લેવાની ચાલુ રાખી હતી, તેથી ઘરતી નૌકર પણ બાપબેટાનાજેટલીજ બીખબર હતી.

આપ્રમાણે વખ્ત વેહેતો ચાલ્યો; અને કુંઠરાઇનની કશી ધનનસલ જણાઇ નહીં. અવલમાં તો વૉલમાર ઉમેદમાંજ રહ્યો, કે તેની બેટીતરફથી તેને કાંઇ કાગઝપત્ર મળશે, અને તેઉપરથી તેણી કયાં હતી, તેનો પત્તો મળશે; પણ જ્યારે દિવસોનાં દિવસો વહી ગયા, અઠવાડિયાંઓ પસાર થઈને મહિનાઓ થઇ ગયા, છતાં અધિરાઇથી રાહા જોયલું કાગઝ તો આવ્યું નહીં, ત્યારે આખરે તે દુ:ખી બાપે પોતાની આશા આહેસ્તેઆહેસ્તે છોડવા માંડી. તેને એમ લાગ્યું, કે ઝાર તેની બેટીની ખરાબી કરીને હવે સંતોષ પામ્યો હતો; તેથી હવે તેણીના બાપઉપર વેર લેવાનો તેનો કશો વિચાર નહતો. બૅસિલ પણ એમજ ધારવા લાગ્યો, કે જેનીઉપર બાદશાહી મેહેરબાનીઓ દેખાઈતીરીતે વધતી જતી હતી.

પોતાનાં ઘરમાંથી નાસી જવાને આસરે છ માસ ગુજરવાપછી એક દહાડે બૅસિલ *"શિયાળાના મેહેલ"માં ચોકીદારોના વડા અમલદારતરીકે હોદાઉપર હતો—તે ચોકમાં અહીંથીતહીં ફર્યા કરતો હતો—તેનાં મનમાં પોતાના બાપની અને બેહેનની થયેલી ખરાબીના વિચારો ભમતા હતા—અને મોડેવહેલે તેનો કીનો લેવામાં આવશેજ—એમ તે મનમાં વિચારતો હતો—તેટલાં તેણે ઝારને પોતાનીતરફ આવતો દિઠો. તરત બૅસિલે શાહનશાહને ભારે અદબથી લશ્કરી સલામ કીધી; અને ઝાર તેનીસાથે વાતે મંડ્યો.

*જુઓ નોટ ૭૬ મી.

શાહનશાહ—"મેં જાણ્યુંછે, કે તમારા બાવાછે, કે જેવણુ એક પરાંમાં રેહેછે; તમારીઉપર મારી ઘણી મેહરબાનીછે, માંટે હું જાણવાને ઇચ્છુંછું, કે હું કાંઇ તેવણનાં ભલાંનેમાંટે કરી શકું એમછે? કારણકે મારી ખાતેરીછે, કે તમો તમારા પિતાને ઘણાજ ચાહાતા હોવા જોઇએ?"

બૅસિલ—"નામવર મુરબ્બી, મારા બાવા કાંઇ ઓર સ્વભાવના અને ચાલચલણના માણસછે—તેઓની આખી ઝેંદગી એકાંતવાસમાં ગુજરીછે——"

શાહનશાહ—(પોતાની કઠોર આંખોથી તે જવાન અમલદારગમ ટીકીટીકીને જોઇને) "તેના એકાંતવાસમાં તેને ગમત આપવાને, અને તેનું એકલાપણું તોડવાને તમારાં કોઇ બીજાં ભાઇઓ કે બેહેનો શું નથી?"

બૅસિલ—(પોતાના ચેહેરામાં જરા પણ ફેરફાર દેખાડવાવગર) "હુઝુર, મારો કોઇ ભાઇ તો હતોજ નહીં, પણ મારી એક બેહેન હતી, કે જેણી આસરે છ મહિનાઅગાઉ સુધી મારા બાપસાથે રેહેતી હતી——"

શાહનશાહ—"હં! ત્યારે હું ધારૂંછું, કે તેણી પરણી ગઇ હશે? અને પોતાના ખાવંદસાથે બીજે કેથે જઇને રહી હશે?"

બૅસિલે ફકત પોતાના ચેહેરાઉપર દલગીરી દેખાડી, પણ બીજાં કશાં ચિન્હો બતલાવ્યાં નહીં, અને જવાબ દીધો, "અફસોસ, નહીં, મહારાજ! મારી બેહેન શું ફેજે પહોંચીછે, તેના ભારે ખાનગી ભેદનો કશો ખોલાસો મળતો નથી. તેણી એકાએક ગુમ થઇ ગઇછે——"

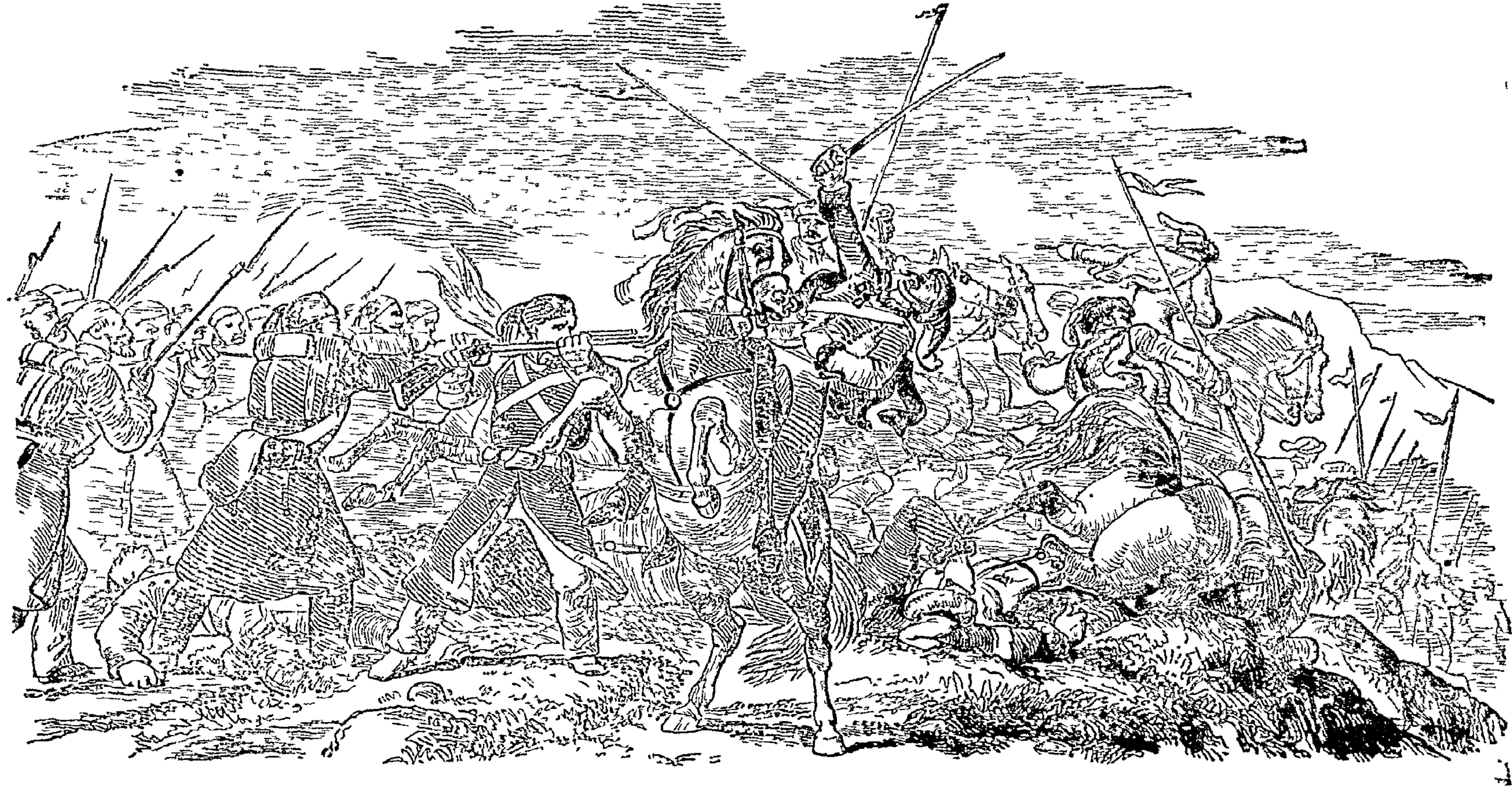
પોતાની ચળકાટવગરની ઠંડી આંખોથી ફરી તે જવાન પુરૂષતરફ ધારીધારીને જોઇ, શાહનશાહ બોલ્યો, "શું? ગુમ થઇ ગઇ? શું તમે એમ કેહેવા માંગોછો, કે કાંઇ દુષ્ટ કર્મ થવાનો શક તમોનેછે?"

શાહનશાહની આંખોતરફ ઘણીજ નમનતાઇ અને માનથી જોઇને બૅસિલે ઉત્તર દીધો, "નહીં, નામવર, તેવો કાંઇ શક તો નથી. મારી બેહેનનું ખુન થયું હોય, એવાં પાપી કામનો કશો શક લાવવાનું અમોને કારણ નથી. તેણી પોતાની રાઝીખુશીથી ઘરમાંથી નાસી ગઇછે, તેના પુરાવા અમારીપાસેછે, બસ વધુ અમો કાંઇ જાણતા નથી. અમારીજ એક ઘણી નઝદીકની અને અતિ વાહાલી ખેશીનેમાંટે એક નઠારૂં મત ઉચારવું પડેછે, તે ઘણું ખેદકારકછે, રાજાજી, પણ આવા બનાવમાં એકજ બાબત વધારે ધ્યાનમાં લેવાનીછે, અને તે એજ, કે તેણી ખુબસુરત હતી."

શાહનશાહ—"અને તેઉપરથી એમ જણાયછે, કે તમોને ધાસ્તીછે, કે કોઇએ તેણીને બગાડીછે?"

બૅસિલ—"એક બાપ અને ભાઇતરીકે અમો તેણીનીતરફ ગમેએટલા પ્યાર, મગરૂરી અને આશાથી જોઇએ, છતાં આ વિચારસેવાય, અમો બીજો કશો વિચાર તેણીના આ રીતે ગુમ થવામાંટે બાંધી શકતા નથી."

શાહનશાહ—"ગરીબ બીચારા જવાન! મને તમારી દયા આવેછે."



(ચિત્ર ૧૭ મું.) " ત્યારપછી ઝુઆવે આ બંધે ટુકડીઓ વચ્ચે ખુનખાર કાપાકાપી થતી જોઇ ". (પાનું ૩૦૭ મું.)

જાણે આ ભલી લાગણીનેમાટે શાહનશાહનો ઉપકાર માનતો હોય, તેવીરીતે બૅસિલે નમન કર્યું—તોયે જે નીચ ડોળઘાલુ ઝાલ્મીનીસામે તે ઉભો હતો, તેને મનમાં તો તેણે ભારે શ્રાપ દીધા.

શાહનશાહ—"તમારાં ભલાંનેમાટે તો હું મારાં દેલમાં ઘણી દાઝ રાખું છું, પણ તમારા દુઃખી થયેલા પિતાને સુખ થાય, એવું કશું પણ શું હું બજાવી નહીં શકું ?" અને માણસજાતના મનપવનપ્રમાણે શાહનશાહને બૅસિલ વૅાલમાર તો અંદરખાનેથી અતિશય વાહાલો લાગતો હતો.

બૅસિલ—"તમો નામદાર શાહનશાહની બીજી વફાદાર રૈયતનીજપેઠે મારો બાપ પણ તમો નામવરને મ્હોંથી નિકળતો દરેક હુકમ દરેક બાબતમાં બજાવવા તૈયારછેઃ પણ જો તમો તેવણનાં સુખનેમાટે શું કરવું, એમ પુછશો, તો તેવણ એટલુંજ માંગશે, કે જે એકાંતવાસમાં તેવણ હાલ આજ કેટલોક વખ્ત થયો પડેલાછે, તેવીજરીતે તેવણનાં ગરીબ મકાનમાં શાંતીથી તેવણને દહાડા ગુજારવા દેવામાં આવે, અને કોઇ રીતની હયેરાનગતી તેવણને પહોંચાડવામાં ન આવે."

શાહનશાહ—"જ્યારે એમજછે, ત્યારેતો એવા સુલેહભર્યા અને એવા નિર્દોષ આદમીનીવચ્ચે આવવાનું કામ મારૂં નથી; અને તમારેમાટે તો, જવાન આદમી, હું એટલુંજ કરીશ, કે તમારી ચાલચલણ એવીતો સારીછે, કે તેમાટે મારે તમોને તેનો બદલો આપવો જોઇએ—અને તેમ કરવાને હું ચુકીશ નહીં."

આપ્રમાણે આ મુલાકાત ખત્મ થઇ; અને બૅસિલની હવે ખાતેરી થઇ, કે ઝાર એમજ સમજેછે, કે તેની અને ફ્રૅડરાઇનનીવચ્ચે જે બન્યું હતું, તેથી તેણીનો બાપ અને ભાઇ હજી અજાણ્યાજછે. વળી તેની એમ પણ ખાતેરી થઇ, કે નિકૅાલસે જે સવાલો હમણાં તેને કર્યા હતા, તે પોતાની ખાતેરી કરવાને હતા, કે જોઇએ બૅસિલ તેઓવચ્ચે બનેલા બનાવથી માહિતગારછે કે નહીં; અને શાહનશાહના સવાલોના જવાબો આપતાં તેણે અણજાણપણાંનું જે ખોટું ડોળ ઘાલ્યું હતું, તેમાં તે પુરેપુરો ફતેહ પામવામાટે પોતાને દેલમાં મુબારકબાદી આપવા લાગ્યો.

૧૮૫૩ નાં સાલની પાનખર રૂતુ હતી, કે જ્યારે ઉપલી વાતચિત થઇ હતી, અને જેમ વખ્ત જવા લાગ્યો, તેમતેમ બૅસિલને જણાયું, કે શાહનશાહ તેનીઉપર વધારેનેવધારે મેહરબાનીઓ દેખાડતો હતો. હજી ફ્રૅડરાઇનની તો કશી ખબર મળી નહીં: તેણી શું ફેજે પહોંચી હતી, તેનો જરા સંસારોવટીક તેણીના બાપ અથવા ભાઇને કોઇબીતરફથી જણાયો નહીં.

આ સમયે રશિયા અને ટર્કિવચ્ચે લડાઇ જાગી, અને તેટલામાટે શાહનશાહને પોતે જે મહાભારત કામમાં ઝીપળાવ્યું હતું, તેઉપર પોતાનું સઘળું ધ્યાન રોકવાની અગત્ય જણાઈ. લડાઇનાં જેજે પરિણામો આવતાં હતાં, તેની અસર ઝારઉપર કેવીરીતે થતી હતી, તે બૅસિલની જાણમાં આવતું, કે નહીંતો બીજાઓથી તેની તેને ખબર પડતી હતી, કારણકે તેની ફરઝ ઘણુંખરૂં મેહેલમાંની નૌકરીઉપર રેહેવાની હતી. પેહેલાંતો શાહનશાહે અતિશય મગરૂરીભરેલો દેખાવ ધારણ કર્યો—જાણે આખી પૃથ્વીના તે શાહનશાહ હોય, તેવા દમામથીજ તેણે કામ લેવા માંડ્યું—તે તો એમજ ખાતેરીથી માનતો હતો, કે

ઝબરદસ્ત લશ્કરનીસામે ટર્કિશ લશ્કરનાં ફાડચેફાડચાં થઈ જશે, અને જેમ પવનનાં ફુંકાથી ભુસું ઉડી જાય, તેમ તે પણ કયાંનું કયાં વેરાઇવિખરાઇ જશે! પણ જ્યારે ઑલ્તેનિત્ઝાની લડાઇની ખબર સેંટ પીટર્સબર્ગ ખાતે આવી પુગી, ત્યારેતો શાહનશાહના ભારે ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં; તેણે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફઉપર કાસેદો મોકલી, તેને ફર્માવ્યું, કે એકદમ ટર્કોને ડૅન્યુબ નદીમાં હાંકી કાહાડવા. વળી થોડોજ વખ્તપછી સિટાટની લડાઈના સમાચાર આવી પુગ્યા; અને તે સાંભળીને ઝારને લાગ્યું, કે તેણે પોતાનાં લશ્કરમાટે જે અતિ મોટી પણ ભારે ખોટી અભિમાની રાખી હતી, તે જોઇએ તેકરતાં વધારે હતી. અધુરાંમાં પુરૂં વળી ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સરકારોએ તેનીસામે લડાઇ જાહેર કીધી: અને તેથી તેણે જીવઉપર આવીને લડવાનો ઠરાવ કર્યો. તેટલાં સિલિસ્ટ્રિયાઉપર ઘેરો ઘલાયો; અને ત્યાંથી જે સનાનના સમાચાર આવ્યા, ત્યારેતો શાહનશાહની ભારે અધિરાઇની હદજ આવી રહી. તેની તો પુર ખાતેરી હતી, કે સિલિસ્ટ્રિયા તેનાં લશ્કરના હાથમાં આવી જશે, અને તેટલામાટે જે બનાવો ત્યાં બનતા હતા, તેમાટે ઉસ્કેરાયલી અને બેચેન હાલતમાં તે રહ્યો. સેંટ પીટર્સબર્ગથી કાસેદોઉપર કાસેદો દમબદમ છોડવામાં આવ્યા, અને જે અસલદારો ઘેરો લઇ ગયા હતા, તેઓને કેવીરીતે કામ લેવું તેના હુકમો તેઓઉપર ઉપરાસાપરી મોકળી આપવામાં આવ્યા; આખરે ખબર આવી, કે રશિયન લશ્કરને માર મારવામાં આવ્યોછે—ખબર આવી, કે ઘેરો ઘાલનારાં લશ્કરે સિલિસ્ટ્રિયાઉપર ફોકટના હમલાઓ કીધાછે, અને તેમાં તેઓ હાર્યાછે—અને ખબર આવી, કે મસ્કોવીટ જબરાં લશ્કરને મૂઠીભર ઑટોમન લડાયકોએ માર મારીને હાલહવાલ હાલતમાં હાંકી કાહાડયુંછે. પ્રથમ તો આ વાત ઝારે માનીજ નહીં: પણ પયગામઉપર પયગામ, અને કાસેદઉપર કાસેદ આવ્યા, અને આ બનાવો ખરા હતા, એમ જણાવ્યું,—જ્યારે તેના કેટલાક મોટામાંમોટા જનરલો કેવીરીતે માર્યા ગયા હતા, અને બીજા ઝખ્મી થયા હતા, તેની ખબર જાણી—બધું કેવીરીતે ખરાબહાલ થઈ ગયું હતું, તે સાંભળ્યું—ત્યારે તેના ક્રોધની હદ રહી નહીં. તે ગુસ્સાનેમારે જનુની અને દીવાનોજેવો બની ગયો, અને તેટલાંમાટે તેનો તબીબો તેની ઝેંદગીમાટે ધાસ્તી કરવા લાગ્યા. તે માથાથી ખસ્કી જશે—યા વારંવારના આ ગુસ્સાની ભયંકર અસરથી તેનું માથું ફાટી જશે—એમ સર્વને લાગ્યું.

અને હવેજ વૉલમારે પોતાના બેટાને પુછયું, કે તે વખ્ત આવી લાગ્યો હતો કે નહીં, કે જ્યારે તે લોકોએ ધારેલું કામ પાર પાડવામાં આવે? અને તે જવાને જવાબ દીધો, કે તેને જોઇતી તક હજી મળી નથી.





પ્રકરણ ૪૩ મું.

કીનો.

હવે આપણે ૧૮૫૫ નાં વર્ષની શરૂઆતમાં આવીશું, યાને આપણે વાંચનારને વૉલમાર કુટુંબસાથે ઓળખાણ કરાવ્યાપછી ત્રણ વર્ષો રહીને—અને કમનસીબ કૅડરાઇનનાં ગુમ થવાને દોઢેક વર્ષથી વધુ વખ્ત નિકળી ગયાપછી—જે બીજા બનાવો બન્યા હતા—તે આપણી આ રશિયન વાર્તાના એક આડા ફાંટાઉપર હવે આપણે બોલીશું.

૧૮૫૫ ના ફેબ્રુવારી મહિનાનો વખ્ત હતો; અને રશિયાના શાહનશાહની તબિયતમાં એક દેખાતો ફેરફાર તે વખ્તે થયો હતો. સેબાસ્ટૉપોલઉપરનો ઘેરો થોડાક મહિનાઓસુધી ચાલુ રહ્યો; અને તે વખ્તમાં જે ચાલુ બનાવો બન્યા કીધા, તેથી ઝાર ઘણો ઉચ્ચાટ અને ઉસ્કેરાયલોજ રહ્યો. કોઇવાર તે ખુશીમાં આવી જતો—તો કોઇવાર તે તદન નાસેપાસ થઇ જતો: કોઇવાર તે ભારે ઉદાસીમાં ગરક થતો—તો બીજી વખ્તે તે ગુસ્સાથી ટપી જતો—તો વળી કોઇ વાર તેથીઉલટો અતિ ખુશહાલીમાં આવી જતો. આમુજબે તેની હાલત અતિશય ફેરફારભરેલી રેહેતી.

હવે આપણે આ ઠેકાણે ખોલાસો કરવાની અગત્યછે, કે આ વેળા સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે બે જુદીજુદી રાજદ્વારી ટોળીઓ હતી—તેમાંની એક આ લડાઇનીતરફેણમાં, જ્યારે બીજી સુલેહ કરવાનીતરફેણમાં હતી. પેહેલીની મતલબ એ હતી, કે ગમેતે જોખમે, અને ખર્ચની જરા પણ દરકાર કર્યાવિના આ લડાઇ ચાલુ રાખવી: જ્યારે બીજીનો વિચાર એવો હતો, કે ગમેતે શર્તોએ સુલેહ કરવી—પછી તે શર્તો, તેઓને ગમેએટલી નીચી પાડનારી હોય, તોપે તે કબુલીને આ ભયંકર ખાનાખરાબીભરી અને અતિ ખર્ચાળુ લડાઇનો અંત લાવવો. શાહનશાહનો સર્વેથી વડો બેટો, આલેકઝાંડર સુલેહ ચાહાનારી ટોળીના વિચારોને દેલોજાનથી ટેકો આપનારો હતો: બીજો બેટો, કૉન્સટૅનટાઇન, લડાઇ ચલાવવાના વિચારવાળી ટોળીનો જીવ અને જીવનગારો હતો. શરૂઆતમાં તો ઝાર નિર્કોલસ લડાઇને ચાહનારી ટોળીનાં દબાણતળે તદન હતો: પણ જેમજેમ વખ્ત વેહેતો ગયો, અને ટર્કોને હાથે તેનાં લશ્કરને ઉપરાસાપરી માર પડવાનો કડવો અનુભવ તેને મળતો ગયો, ત્યારે આ લડાઇમાં ઝંપળાવવાની પોતાની બીવકુફાઇઉપર તે ખાનગીરીતે બળાપો કરવા લાગ્યો, અને હવે તે ગમેતે રીતે સુલેહને પસંદ કરનારી ટોળીની સંફમાં જવાને ઘણો આતુર હતો.

પણ જોકે તે એક જુલ્મગાર રાજા હતો, છતાં તે આમુજબે પોતાની મર્ઝીની વળાણુ લઇ શકતો નહતો. તે એક સત્તાથી ડરતો હતો—તે સત્તા છુપી અને ભયંકર હતી—અને જે સત્તાએ રશિયાના શાહનશાહી મેહેલોમાં આગળ વારંવાર દેખાવ દીધો હતો:—અને તે સત્તા કંઇજ નહીં, પણ ખુન હતું! આમુજબે જ્યારે આ બળવાન શાહનશાહ તેની પોતાની અગણિત કરોડો માણસોની વસતીને પોતાની આપખુદ મર્ઝીપ્રમાણે કચડી નાખતો, અને પોતાના હુકમમુજબે ગમે તેમ ચલાવતો હતો—અને જેના રાજદ્વારી વિચારોથી આખી

સુધરેલી દુનિયામાં ઉથલપાથલ થતી હતી—તેવો આ મહાન રાજકર્ત્તા જેમ ધાર્યામાં આવતું હતું, તેમ દરેક બાબતમાં તદ્દનજ સર્વ શક્તિમાન નહતો; અને પોતાના ઉમરાવોના અસંતોષી થવાથી તે ધાસ્તીભરેલા સત્તાના પંજામાં રખેને આવી જાય, તેમાંટે અંદરખાનેથી ઘણો ધ્રુજતો હતો. ટુંકમાં, તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જો તે લડાઇને પસંદ કરનારી ટોળીમાંથી નિકળી જઈ સાંમી ટોળીમાં સામેલ થશે, તો તેનાં વેરમાં તેને મોતનો ઝર્બ ખમવો પડશે: તેમ વળી બીજા હાથઉપર, તે એમ પણ સમજતો હતો, કે તે જો સુલેહને ચાહનારી ટોળીની સંઘમાં નહીં જશે, તો તે ટોળીના સભાસદો તેનેથી નાઉમેદ અને ગુસ્સે થઇ, તેનું કાટલું કાહાડી નાખવાને ચુકનાર નથી.

આ ભયંકર વિચારોથી ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે ઝાર નિકૉલસનાં મનની ડામાડોળ અસ્થિર હાલત હતી, અને તેથી તેનું એકવારનું લોખંડજેવું મઝબુત શરીર હવે તુટવા લાગ્યું; અને તેથી કરીનેજ ૧૮૫૫ નાં ફેબ્રુઆરી માસમાં નિકૉલસના તબીબોને તેનેમાંટે ભારે ચિંતા થવા લાગી.

પણ ઝારને જે ધાસ્તી હતી, જે કારણોમાંટે તે વારંવાર ઉસ્કેરાઇ જતો હતો, અને ફિકરચિંતાથી તે અંદરનો અંદર આમુજબે ખવાઇચવાઈ જતો હતો, તેનાં કારણો કાંઈ ફક્ત લડાઇનેલીધેજ નહતાં. તેમાંનું ઘણુંજ ડરામણું કારણ, તો હજી આપણને જણાવવાનું રહી ગયુંછે; અને તે એજ હતું, કે જે જીવલેણ ફટકો તેનીઉપર પડવાની તેને હયબત હતી, તે તેનાં કુટુંબમાંથી પડવાની તે ફિકરમાં હતો. હા—તે ડરતો હતો, કે રખેને સુલેહ ચાહનારી ટોળીનાં ઉસ્કેરવાથી તેનો વડો બેટો, આલેકઝાંડર, પોતે તેને ઝહરનો પેયાલો પાય, અથવા કાંઈ ઉમરાવોનાં કાતેલ ખંજરનો તે ભોગ થાય, તો તેઉપર તે બેટો આંખમિંચામણાં કરે; અથવા બીજા હાથઉપર લડાઇને પસંદ કરનારી ટોળીના સમજાવ્યાથી, તેનો બીજો બેટો, કૉન્સટૅનટાઇન, પિતૃઘાતક થાય, એવી આશાથી કે તેની ટોળીવાળાઓ પછી તેને ગાદીઉપર બેસાડી, આ લડાઇ પુર ઝોરથી ચાલુ રાખવામાં ફતેહ પામે. પણ મુખ્યકરીને ઝાર આ કૉન્સટૅનટાઇનથીજ વધારે ડરતો હતો; અને તેટલામાંટે તેણે તેનેથી નહાના એક બીજા ભાઈ માઇકલસાથે ક્રિમિયાના લડાઇનાં મથકઉપર મોકલાવ્યો, એવું બહાનું કાહાડીને કે સેબાસ્ટૉપૉલખાતે તેઓની હાઝેરીથી ત્યાંનાં લસ્કરને ઘણી હેમત આવશે, અને ઉલટથી લડવાને તે શક્તિવાન થશે.

સર્વે મામલો આમુજબે હતો, તેટલાં એક બનાવ બન્યો, કે જે આપણે અત્રે વર્ણવાની અગત્યછે. એક રાત્રે આસરે દશ અને અગિયાર વાગ્યાનીવચ્ચે વૉલમાર તરતનોજ પોતાના ઓરડામાં ગયેલો હતો,—જ્યારે બહારનાં દરવાઝાનો ઘંટ વાગ્યો. બુઢી ચાકરડી થોડીજ વાર આગમચની પોતાના ઓરડામાં સુવાને ગયેલી હતી; તેટલાંમાંટે વૉલમાર પોતેજ કોણે ઘંટ વગાડયો હતો, તે જોવાને નિચ્ચે ઉતર્યો. આ વેળા તેનાં દેલમાં તરેહવાર વિચારો આવતા હતા; તે અંદરથી ધ્રુજતો હતો; ગુમાઇ ગયેલી કૅઠરાઈન પાછી ઘેર તો ફરી નહોય? કે નહીંતો ઝારનો ખાનગી કામદાર તેને પકડીને સાઈબીરિયા ધકેલી દેવા તો ન આવ્યો હોય? કે નહીંતો બૅસિલ કહેવા તો ન આવ્યો હોય, કે ધારેલાં કામનો હવે બરાબર વખત આવી લાગ્યોછે? વૉલમારે ધ્રુજતાંધ્રુજતાં બારણું ઉઘાડયું, અને પોતાના બેટાને પોતાની સાંમે ઉભેલો દિઠો.

પછી બાપ અને બૅસિલ બન્ને ઓરડામાં જઈ ભરાયા; બારણું ચોકસાઈથી બંધ કીધું; બેટાના ચેહેરાઉપરથી માલુમ પડતું હતું, કે તેને કાંઈ ઘણી અગત્યની વાત જણાવવાની હોય, અને તેથી બાપ ધ્યાન દઇને સાંભળવાને તૈયાર થઇ બેઠો.

બૅસિલ—(ધીમે સાદે) "બાવાજી, આખરે કીનો લેવાનો વખ્ત આથી પુગ્યોછે!"

વૉલમાર—(અધિરાઇથી) "મારા બેટા, તું ચોકસછે?—ઠગાતો તો નથી?"

બૅસિલ—"બાવાજી, આહેસ્તે બોલો!—એટલા મોટે ના બોલો! કારણકે મને તમોને એક ઘણીજ ખાનગી વાત કેહેવીછે, અને આજના વખ્તમાં દીવારને પણ કાન હોયછે, તે શું તમે જાણુતા નથી?"

વૉલમાર—"બોલ, બૅસિલ, બોલ, મારા બેટા! હું અન્તેઝારીથી મરી જાઉંછું! મારૂં દેલ અંદરથી અધિરાઇનેમારે ધ્રુજેછે!"

ઘણે ધીમે સાદે બૅસિલ બોલવા લાગ્યો. આ વખતે બતીની રોશની તેના ચેહેરાઉપર પડતી હતી, અને તેથી જણાતું હતું, કે તે ચેહેરો તદન ફીક્કો મારી ગયેલો હતો, તો જોકે તેના મ્હોંડાઉપર મક્કમપણાંની છાપ નઝરે પડતી હતી, "બાવાજી, આજે એક ઘણો અસાધારણ નવાઇનો બનાવ બનવા પામ્યોછે. મને બાદશાહી મેહેલના *સબીઓવાળા ઓરડામાં જવાની પુર રઝાછે, કે જેમ બીજા કોઇને ત્યાં જવાનો હુકમ નથી, ત્યાં આજે સાંજે હું ફરતો હતો. જ્યારે હું ત્યાં દાખેલ થયો, ત્યારે ત્યાં કોઇ પણ હતું નહીં; હું ત્યાં દીવારઉપર ટાંગેલી જુદાંજુદાં આસામીઓની તસ્વીરો નિહાળતો હતો. મારી નઝરે †ત્રીજા ઇવાન્સની તસ્વીર પડી, કે જેના વખ્તથી રશિયનોની મોટાઇ શરૂ થાયછે, અને જેણે પોતે નિર્દય, જનુની, દીવાની, અને ઝુલમાતભરી રાજ્યનીતિ રાજ્યમાં પેહેલી શરૂ કરી હતી, કે જે આજસુધી ચાલુ રહીછે. ત્યારપછી મેં ઝાર બૅસિલની તસ્વીર જોઇ, કે જેનું નામ મારાં નામને મળતું આવવાને-લીધે, તે જોઇ મને શર્મ લાગી—કારણકે તે ખુની દૈત્યે આપણા સ્વદેશ પૉલાંડસાંમે લડાઇઓ ચલાવી, એવીતો ખુનરેઝી ચલાવી હતી, કે જે યાદ કરતાં આપણાં દેલમાં કંપારી છુટેછે, અને તે માણુસજાત હતો, છતાં માણુસાઇનાં નામને કળંક લગાડી ગયોછે."

વૉલમાર—"મારા બેટા, પણ તેમ તારાંજ નામરાસિયાઓ પૉલાંડમાં પણ થઇ ગયાછે, કે જેઓ અતિ ભલા હતા: અને તેમ જો નહતે, તો હું તારૂં નામ 'બૅસિલ' કદી પણ રાખતે નહીં."

પોતાના બાપનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર માન અને પ્યારથી બુસો લઈ, બૅસિલ બોલ્યો, "વાહાલા બાવાજી, મારાં પોતાનાં નામનેમાટે મેં જે ખોટી ટીકા કરી તેમાટે મને મુઆફ કરજો, પણ હું તેમ કરતી વખ્તે ઘણો ખીજવાયલો હતો, માટેજ મારેથી તેમ બોલી દેવાયુંછે."

વૉલમાર—"મારા બેટા, મેં તુંને મુઆફ કર્યુંછે, ચાલ, બોલ, પછી શું થયું?"

બૅસિલ—"બૅસિલની તસ્વીરઆગળથી કમકમીને હું ખસી ગયો, અને પછી ‡ચોથા બૅસિલની તસ્વીર જોઇ, કે જેને 'ત્રાસદાયક'ની ઉપમા આપવામાં આવી હતી, અને જેણે પોતાના પૂર્વજોના રચેતાની ઘોરકર્મોને પણ એક કોરે મુકયાં હતાં, એવો તે પાપી હતો."

* જુઓ નોટ ૭૭ મી. † જુઓ નોટ ૭૮ મી. ‡ જુઓ નોટ ૭૯ મી.

વૉલમાર—"મારા બેટા, હા તે તેજ નાપેકાર હતો, કે જેને ફક્ત ખોટો વહેમ પેઠો હતો, કે નૉવૉગૉરૉડના ચોક્કસ થોડાક આસામીઓ પૉલિશ સરદારોસાથે છુપો સંબંધ ધરાવેછે, અને તે વહેમના માર્યા, તેણે શેહેરીઓની એક ઝાહેર કત્લ ચલાવવાનો હુકમ કર્યો હતો,—આ ઘાતકી કત્લમાં ઓછામાંઓછાં ૨૫,૦૦૦ માણસોને બીરહમ રેહેસી નાખવામાં આવ્યાં હતાં. વળી તામસી ગુસ્સાના આવેશમાં તેણે પોતાના સૌથી વડા બેટાનું ખુન કીધું હતું; પણ તે બનાવની થોડાંજ અઠવાડિયાંપછી તેને પોતાને પણ ઝહર આપી મારી નાખવામાં આવ્યો હતો."

બૅસિલ—"તેની પછી *ફ્રીયૉડોર ગાદીઉપર આવ્યો, કે જેની તસ્વીર પણ આજે સાંજે મારાં જોવામાં આવીછે. તે તો એક કંગાળ, દુર્બળ, કમઅક્લી હતો, તો જોકે તેનામાં એક ઝાલમીનેલાયકના તમામ બદગુણો હતા, પણ તેનીઆગમચના બાદશાહજેટલો દમ કે જુસ્સો તેનામાં નહતાં."

વૉલમાર—"તેને પણ ઝહર દઈ મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, અને તે ઝહરનો પેયાલો તેના ભાઇ ડીમેટ્રિયસનેજ હાથે પાવામાં આવ્યો હતો."

બૅસિલ—"અને ખુદ †ડીમેટ્રિયસ, પોતે, કે જેની પણ તસ્વીર મેં આજે જોઇછે, તે પણ ઝાલ્મી મોતેજ મરણ પામ્યો હતો. તેનું તેના વડા પ્રધાન, ‡બૉરિસે ખુન કર્યું હતું, કે જે પછી ગાદી પચાવી બેઠો હતો. તેની તસ્વીરમાં તેનો ચેહેરો જોતાંજ જણાઈ આવતું હતું, કે તેનામાં દરેક પાપી જુસ્સાઓ હોવા જોઇએ."

વૉલમાર—"હા, બેચિત, તે જાતે એક ખવિસજ હતો, અને તેના અતિ ક્રૂર ગુનાહોથી લોકો કંટાળીને જીવઉપર આવી ગયાં હતાં. આખરે તેના ઉમરાવોએ જગાડેલા એક હુલ્લડમાં તેનું ખુન કર્યામાં આવ્યું હતું. તેનાં મોતથી એક નવાંજ વંશને ગાદીઉપર આવવાની સવળતા થઇ—તે વંશ રૉમાનૉફનાં કુટુંબનું હતું, કે જેમાંથી હાલનું રાજ્ય કરતું કુટુંબ ઉતરી આવેલુંછે. આ વંશના પેહેલા બાદશાહ માઇકલની સમી તમે જોઇ હતી કે?"

બૅસિલ—"હા, અને જ્યારે હું તે જોતો હતો, ત્યારે મને એમ લાગ્યું, કે જાણે હું એક હયેવાની ઝુલ્મગારનાં મ્હોડાંનો સેક્રો ચિતારેલો જોતો હોઉં."

વૉલમાર—"તેનીઉપર પણ જાસ્તી ગુજારવાથી તે મરણ પામ્યો હતો. તેનીપછી ગાદીએ આવનાર §આલેકઝિસ હતો——"

બૅસિલ—"જ્યારે મેં તેની તસ્વીર જોઇ, ત્યારે ધિક્કારથી મારૂં દેલ બળીને ખાક થઇ ગયું: કારણકે તેણે જે ભયંકર અને ખુનરેઝીભરી લડાઈઓ આપણાં વાહાલાં વતન પૉલાંડસાથે ચલાવી હતી, તેનું કમકમાટભરેલું બયાન મેં તવારીખમાં વાંચેલું હતું. તેનીપછી થયેલા બાદશાહ ‖ફ્રીયૉડોરની સબી જોતાં મને એમ લાગ્યું, કે તે અર્ધો કમઅક્લ, અને અર્ધો ખવિસ હોવો જોઇએ."

વૉલમાર—"અને તેનીઉપર પણ જાસ્તી ગુજારવામાં આવ્યાથી તે મરી ગયો હતો. ત્યારપછી પેલા દીવાના ¶પીટરનું રાજ્ય શરૂ થયું, કે જેને દુનિયાના લોકો 'મહાન પીટર'નાં નામે ઓળખેછે."

* જુઓ નોટ ૮૦ મી. † જુઓ નોટ ૮૧ મી. ‡ જુઓ નોટ ૮૨ મી.
§ જુઓ નોટ ૮૩ મી. ‖ જુઓ નોટ ૮૪ મી. ¶ જુઓ નોટ ૮૫ મી.

બૅસિલ—"તેની તસ્વીર પણ વળી મેં જોઈ, અને સાથે તેના બેટા *આલેક્સિસની પણ, કે જેનું ખુન તેણે કર્યું હતું—તેવીજ રીતે વળી પેલી લફંગી ને દુરાચારી †કૅઠરાઇનની તસ્વીર પણ મારા જોવામાં આવી, કે જેણીનીસાથે તે પરણ્યો હતો, અને ગાદીઉપર બેસાડી હતી."

વૉલમાર—(લગાર ટકોરમાં) "અને કૅઠરાઇને પછી પોતાનાજ ખાવંદને ઝહર આપીને પોતાનું અહસાન દેખાડી આપ્યું હતું!"

બૅસિલ—તેણીનીપછી ગાદીઉપર આવનાર બીજા ‡ **પીટર**ની, અને તેનીપછીથી શાહનશાહબાનુ § **એન**ની તસ્વીરો, તેમજ **એન**ના યાર **બિરેન**ની સબી પણ આ મેહેલનાં ચિત્રોનાં સંગ્રહસ્થાનમાં મુકેલીઓછે. ત્યારપછી ‖ **પીટર** ત્રીજાની સબી આવેછે, કે જેને ગાદી-ઉપરથી ઉઠાડી મુકી બંદીખાનાંમાંજ તેનું ખુન કર્યામાં આવ્યું હતું."

વૉલમાર—"ત્યારપછી ¶ **કૅઠરાઇન** બીજી ગાદીએ આવી હતી, અને આ લોભી, કાંઈ પણ ખોટું કુર્મ કરવાને જરાપણ આંચકી ન ખાય એવી, ઝુલમી, અને બીશર્મ, લફંગી, અને દુરાચારી ઔરત **રશિયા**ની ગાદીઉપર સૌથી વધારે વખ્ત રાજ્ય કરવા પામી હતી. તેણીની તસ્વીર ત્યાં છે કે?"

બૅસિલ—"હા, છે, અને વળી તેની જગ્યાએ આવનાર ****પૉલ**——"

વૉલમાર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "પેલો કંગાળ, દુર્બળ, અને કમઅકલ, પણ સાથે લાગો ભારે ઝાલમી, કે જેનાજેવા ઘણા અવતારો **રશિયા**ની ગાદીઉપર બેસવા પામ્યાછે, તેનું પણ ખુન કરવામાં આવ્યું હતું—ઘણાખરા આ બધા **મસ્કૉવિટ ઝારો**નું મોત તેવીજ રીતે આવવાનું જાણે ખુદાએ સરજેલું હતું!"

બૅસિલ—"પછી ††**આલેકઝાંડર**ની સબી આવેછે, તે તેજ **આલેકઝાંડર** હતો, કે જે **નૅપોલિયન બૉનાપાર્ટ**ની ચઢાઇનીસામે થયો હતો, અને એકંત્ર થયેલાં રાજ્યોનીસાથે મળી **પારિસ**માં દાખેલ થયો હતો."

વૉલમાર—"હા, પણ તેનેબી **ડૅાન** નદીઉપરનાં **ટાગાનરૉગ** નામનાં શેહેરમાં ઝહર દઇ મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, અને તેનીપછી આવનાર આ શખ્સ **નિકૉલસ**છે, કે જેને આપણી કૅઠરાઇનની આબરૂનો નાશ કીધોછે—તે એજ ધણી છે, કે જેણે, બૅસિલ, આપણે આપણા હડહડતા દુશ્મનજેવો ગણ્યે છૈયે—એને પોતે પણ પોતાના વડા ભાઇ **આલેકઝાંડર**ને ઝહર દીધું હતું! પછી તેના બીજા મોટા ભાઇ **કૅાન્સટૅનટાઇન**ની ગાદી પચાવી લીધી. નહીંતો તે ઝરૂર ગાદીએ આવવા પામતે—ઓહ! હવે આ પાપીનાં કાળાં કરતુકોનો ઘડો ભરાઇ ચુક્યોછે!"

આમુજબે આ બંધે બાપદીકરા એક જાતના ગંભીર પણ ક્રૂર સંતોષસાથે એકલા બેસી વાતો ચલાવતા હતા; તેઓ એક બીજાના ચેહેરાગમ જોતા હતા; અને આપ્રમાણે **રશિયા**ના બાદશાહી મેહેલોમાં બનેલા કમકમાટભર્યા બનાવોની મતલબ ફરીથી કહી જતા હતા

*જુઓ નોટ ૮૬ મી. †જુઓ નોટ ૮૭ મી. ‡જુઓ નોટ ૮૮ મી. §જુઓ નોટ ૮૯ મી.
‖ જુઓ નોટ ૯૦ મી. ¶જુઓ નોટ ૯૧ મી. **જુઓ નોટ ૯૨ મી. ††જુઓ નોટ ૯૩ મી.

અને આ વાત કેવી ભયંકર બાબતઉપર તેઓ ચલાવતા હતા! જાણે એમજ જણાયછે, કે એક મોટાં રાજ્યઉપર હઝારો ચુંથણા પાડવાનેમાટેજ શયતાને રશિયાની ગાદી ઉભી કીધી હોય, અને જાણે જેઓ તે બાદશાહી ગાદીઉપર આવે, તેઓને સાથે ખુદાનો શ્રાપ હોય! કરોડો રૈયતતરફ ક્રૂર ઝુલ્માત, અને મેહેલોની સંગેમરમરની દીવારોઅંદર અધમમાં અધમ ગુનાહભર્યાં કામો—ઝુલ્માત, ગુસ્સો, પાપી કર્મો, તિરસ્કાર,—તેનીસાથે ઓરતોની બીશર્મ લપંગાઈઓ અને બીલગામ બદફેલીઓ—બહાર દેશાવરોમાં ખુનરેઝીભરી લડાઈઓ—દેશમાં સામટી ચલાવેલી કતલો-ગાદીઉપર આવવાની ધારણાથી બેહદ ખુનો—અને પછી તે બાદશાહી બેઠક સાચવી રાખવાની આશાથી કરવામાં આવેલાં ગણત્રીવગરનાં ખુનો—સગાઈનું જાણે નાતુંજ નહીં, ને પ્યારનો ગાંઠજ નહીં—એવો તાત્પર્ય રશિયન રાજ્યનો હતો. ભાઈ ભાઈનું ખુન કરતો—બાપ દીકરાને રેંહેંસી નાખતો—કે પોતાના ખાવંદને મારી નાખવામાં આવતો, તો તેની બાયડી તેઉપર આંખમિંચામણા કરી જતી—આવાઆવા ત્રાસદાયક બનાવો ચાર સદીઓસુધી રશિયાના બાદશાહી ઝુલ્માતનીસાથે તાલુકો ધરાવતા રહ્યા હતા. આ બાબતોઉપર પણ વૉલમાર અને તેનો બેટો કેટલોક વખ્તસુધી વાતો ચલાવવા લાગ્યા, જાણે આ વાત હવે પછી બનનાર બનાવનો એક લાયક દીબાચો હોય, તેવીરીતે તેઓ તેઉપર ગોફતેગુમાં રોકાયા.

વૉલમાર—"બૅસિલ, તારે મને શું જણાવવાનું હતું, તે હવે કેહે? આવી મોડી રાત્રે તું ત્યાં શું કરવા આવ્યોછે? અને હવે આપણે લાંબો વખ્ત થયા માંગતા હતા, તે વખ્ત આવી લાગ્યોછે, એમ તું શાઉપરથી ધારેછે?"

હવે આગળનાજેવે ધીમે અને નર્મ સાદે નહીં, પણ જરા વધારે મોટે સાદે બૅસિલ બોલ્યો, "બાવાજી, હું તે તસ્વીરવાળા ઓરડામાં હતો, અને એમજ સમજતો હતો, કે હું ત્યાં એકલોજછું. હું હમણાંના ઝાર શાહનશાહ નિકૉલસની તસ્વીરસાંમે ઉભેલો હતો. મેં એ જીવતા દૈત્યનો ચેહેરો તે સબીમાં હુબેહુ ચિતારેલો મારીસાંમે જોયો. આપણું વાહાલું પૉલાંડ, કે જે આ પાપીએ કચડી નાખ્યુંછે, આપણને ગુલામી હાલતમાં લાવી નાખ્યાછે, અને યુરોપના નકશામાંથી જાણે આપણી જાતને નાબુદજ કરી નાખીછે, તે સઘળું મને તે વખ્તે યાદ આવી ગયું;—અને હું તેને શ્રાપ દેવા લાગ્યો—મને તે વારે આપણી વાહાલી અને ગુમાયલી કુંઠરાઈનનો વિચાર આવ્યો—તેજ કુંડરાઇન, કે જેનું આ પાપીએ નખોદ વાલ્યુંછે;—અને તેઉપરથી મેં તેને ફરીથી બદદુઆ ચાડી! મારી લાગણીઓ ઉશ્કેરાવાથી, અને હું તો એમજ સમજતો હતો, કે તે મોટાં દીવાનખાનાંમાં હું એકલોજ હતો તેથી, મારા મનના વિચારો હું જરા મોટે સાદે એકલોજ બોલવા લાગ્યો. હું મનમાં એમજ સંતોષ લેતો હતો, કે કેતાનઉપર ચિતારેલી તસ્વીરનેબદલે હું ખરેખરા જીવતા શાહનશાહનેજ તેનાં મ્હોંઉપર શ્રાપો દેતો હતો. મારા બાવાજી, હું તમારીતરફથી તેમજ મારીતરફથી ગુસ્સામાં તેનીસાંમે બોલતો હતો—મેં તેનીઉપર હઝારો ફિટકારો નાખ્યા—એટલુંજ નહીં, પણ ઘણીક વેરભાવિક ધમકીઓવરીક આપી. મારા દેલમાં એકઠો થયેલો તમામ ગુસ્સો મેં તે વખ્તે ખાલી કર્યો, અને પછી હું બોલ્યો, 'નિર્દોષના નાશ કરનાર નાફ્દર અને પાપી ચંડાળ! મારા બાપે જે કાતેળ ઝહર જે જીવ લેનારાં તત્વોમાંથી ખેંચી કાહાડ્યુંછે, તે તારી રગેરગમાં હજી પણ દાખેલ કરવાને હું ચુકીશ નહીં!'"

પોતાનો દમ ઉપરનોઉપર રાખી, આ સાંભળી વૉલમારે પુછ્યું, "મારા બેટા, આપ્રમાણે તું બોલ્યો? અને પછી શું થયું?"

બૅસિલ—"હા, બાવાજી, હું એજપ્રમાણે બોલ્યો હતો, અને તેજ વખ્તે મારાં ખભાં-ઉપર કોઇએ આવીને એકાએક હાથ મુક્યો——"

વૉલમાર—"હાથ મુક્યો! પણ તે કોણે?"

જે એન્તેઝારીથી આ સવાલ પુછવામાં આવ્યો હતો, તેઉપર કશું પણ ધ્યાન ન આપતાં બૅસિલે આગળ ચલાવ્યું, "જાણે મને વિજળીનો ઝબરો આંચકો લાગ્યો હોય, તેમ હું ચોંક્યો! જાણે ભૂતપિસાચથી બ્હીધો હોઉં, તેવી ધાસ્તી મને પેઠી! પાછું ફરીને જોયું, તો——"

વૉલમાર—(અધિરાઇથી ધ્રુજીને) "કોણને જોયો?"

બૅસિલ—"બાવાજી, ફરીથી જણાઉંછું, કે દીવાર પણ સાંભળેછે, જરા આગળ આવીને વાંકા વળો, કે તે ધણી, જે એકાએક ત્યાં આવી લાગ્યો હતો, તેનું નામ તમોને કાનમાં કહું."

વૉલમાર જરા આગળ આવીને વાંકો વળ્યો, અને બૅસિલે તેના કાનમાં એક નામ કહ્યું.

વૉલમાર—"ખુદા તારી મદદ હોજો! મારા બેટા! હવે તારૂં આવી બન્યુંછે!"

બૅસિલ—"નહીં, બાવાજી—જરા શાંત થાઓ! મેં જેનું નામ દીધુંછે, તેણે મને જણાવ્યું, કે મારે બ્હીવું નહીં. પછી અમો બન્ને જણે લાંબા વખ્તસુધી તે દીવાનખાનાંમાં એમથીતેમ સાથેસાથે ચાલવા માંડ્યું, અને અપસઅપસમાં ગુસગુસ વાતો ચલાવી; મેં કૅંઠરાઇનની સર્વે હકીકત તેને જણાવી. બાવાજી, ટુંકમાંજ જણાઉંછું, કે તે, તેજ જેનું નામ મેં તમોને જણાવ્યુંછે, તેણે પોતે—પણ બાવાજી, તમે એમ અવિશ્વાસથી મારી-સામે કાં જુઓછો? તેણે પોતે મને તે કામ કરવાને ઉત્તેજન આપ્યુંછેઃ કારણ તે પોતે પોતાનેવાસ્તે હવે રસ્તો મોકલો—પણ બસ, એટલુંજ જણાઉંછું!"

લાંબા વખ્તસુધી બન્ને જણા ચુપ બેસી રહ્યા—બાપ અને બેટા બંધે એકેકનાં મ્હોંડાં-ગમ ટીકતા બેઠા—બાપે પેહેલાં અવિશ્વાસથી જોયા કર્યું, પણ ધીમેધીમે તેને વિશ્વાસ આવવા લાગ્યો—બેટાનો ચેહેરો જોકે ઘણો ફિક્કો મારી ગયેલો હતો, છતાં તેઉપર મક્કમ ઠરાવની છાપ દેખાતી હતી. આખરે પછી વૉલમાર પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો; પોતાના બેટાને પોતાનીપછવાડે આવવાની એશારત કીધી, અને પોતાની રસાયણપ્રયોગો કરવાની ઓરડીમાં તેને લઇ ગયો. પાણીનાજેવી નિર્મળ રંગની કોઇ પ્રવાહીભરેલી એક ન્હાની શીશી તેણે ત્યાંથી કાહાડી. કાંઈ પણ બોલવાવગર ગુપચુપ તે તેના બેટાના હાથમાં આપી; અને બૅસિલે તે ન્હાની શીશી પોતાના પુશાકમાં છુપાવી દીધી. પછી તેણે પોતાના બાપનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ માયાથી ચાંપ્યો; અને એક શબ્દ પણ બોલવાવગર, તે બાપનાં મકાન-માંથી નિકળી ચાલ્યો.

ઉપલી જે વાત આપણે જણાવીછે, તે બન્યાપછી એક પખવાડિયું ગુજરી ગયું; અને ઝાર નિકૉલસની તબિયત દિનપરદિન વધારેનેવધારે બગડતી ગઇ. તેનો વડો બેટો

આલેકઝાંડર તેની સારવારમાં ખડેપગે રહ્યો,—જાણે પરમ ભક્તિભાવથી અને ખંતથી તે તેની નોકરી બજાવતો હોય, એવો તેણે દેખાવ કર્યો હતો. ઝારની અર્જઉપરથી તેના બે બેટાઓ, કૉન્સર્ટેનટાઇન અને માઇકલને ક્રિમિયાથી પાછા બોલાવ્યામાં આવ્યા; માઇકલને પાછળ નાખીને કૉન્સર્ટેનટાઇન વધારે ઝડપથી પેહેલો આવી લાગ્યો; તેને બીશક એવી આશા હતી, કે તેનો બાપ તેને પોતાની ગાદીનો વારેસ ઠરાવી જશે. પણ સેંટ પીટર્સબર્ગમાં આવી પહોંચ્યાપછી કૉન્સર્ટેનટાઇનને ખબર થઇ, કે તે બાબતમાં તો તેના બાપે તેના આવવાઆગમચથીજ પોતાનો ઠરાવ જાહેર કર્યો હતો, અને તે એ હતો, કે તેના વડા ભાઇ આલેકઝાંડરને તેનીપછી સર્વે રશિયાઓના ભવિષ્યના ઝારતરીકે ગાદીનશીન કરવો.

૧૮૫૫ નાં સાલના માર્ચ માસની ૨ જી તારીખે સવારના પહરમાં સેંટ પીટર્સબર્ગના "શિયાળાના મેહેલ"માં એક ઘણો ગંભીર દેખાવ બનવા પામ્યો હતો. (જુઓ ચિત્ર ૧૯ મું.) ઝાર નિકૉલસ પોતાનાં મોતનાં બિછાણાંઉપર પડેલો હતો. તેની જમણી બાજુએ શાહનશાહબાનુ ઘુંટણ મરડિયે પડીને તેના મરતી વખ્તના આશીષ મેળવતી હતી. બરાબર તેણીનીપછવાડે આલેકઝાંડર ઉભેલો હતો; તેની ખાતેરી હતી, કે હવે ટુંક વખ્તમાં બાદશાહી તાજ તેનાં માથાંઉપર બીરાજશે. તેની બાજુમાં કૉન્સર્ટેનટાઇન ઉભેલો હતો,—તેની નઝર પોતાના મરવા સુતેલા બાપના ચેહેરાઉપર થોડીક "મિનીટો"સુધી ટીકાયલી હતી, તેને પોતાનો ચેહેરો ફેરવ્યો, અને કાંઇક શકમંદ આંખોથી તે હવે પોતાના ભાઇ આલેકઝાંડરને ટીકવા લાગ્યો.

આપ્રમાણે શકભરેલી રીતે પોતાનીતરફ પોતાના ભાઇને નિહાળતો જોઇને આલેકઝાંડર ઘણો ધીમે સાદે બોલ્યો "અફસોસ! ચુપૅટારિયાની લડાઇની, તેમજ પેલા અજીત લડૈયા ઓમર પાશાની મહાન ફતેહની ખબરો સાંભળીને આપણાં પ્રતાપી બાવાજીની જીંદગીને એક છેલ્લો જીવલેણ ફટકો લાગ્યોછે!"

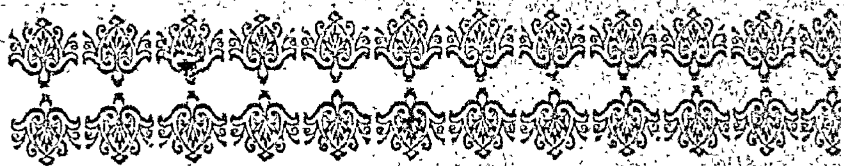
ઘડીભર એવું લાગ્યું, કે જાણે કૉન્સર્ટેનટાઇન કાંઇ તેથીઉલટીજ વાત કેહેવા જતો હોય; પણ તેમ ન કરવાનું તેણે આ વખ્તે વધારે બેહતર ધાર્યું: તેણે પોતાના હોઠો ચીડનેમારે પોતાના દાંતોમાં કરડયા—અને ચુપજ ઉભો રેહ્યો.

મરતા ઝારના ડાબા હાથઉપર ગ્રીક વડો પાદરી ઉભેલો હતો—તે અતિ બુઝુર્ગ દેખાવનો હતો, અને તેણે મરવા સુતેલા બાદશાહનાં માથાંઉપર એક પવિત્ર "ક્રૉસ" ધરેલો હતો. તે નામદારનીપાસેજ વડો તબીબ પોતાના બાદશાહી બીમારની નાડ પકડીને ઉભેલો હતો, અને હવે તે નામદાર કેટલી થોડીવાર જીવશે, તેની મનમાં ગણત્રી કર્યો જતો હતો. તે તબીબનીસોડમાં બાદશાહી કુટુંબની બે બાનુઓ બિછાણાની બાજુમાં ઘુંટણિયે પડીને ભારે દેલગીરીનેમારે ધસાધસ રડતી હતી. બિછાણાના પગઆગળ સેંટ પીટર્સબર્ગનો આર્ચ-બિશપ, યાને સૌથી વડો પાદરી, ગ્રીક દેવલનેલગતા એક બીજા ઉંચી પદવીના પાદરીનીસાથે ઉભો રહી પવિત્ર ધર્મપોથીમાંથી ચોકસ વાકયો વાંચ્યો જતો હતો, કે જે સુફેદ જબ્બાવાળો એક હાથનિચ્ચેનો પાદરી ઉંચકીને ઉભેલો હતો. રાજ્યના ઉંચી પદવીના અધિકારીઓમાંહેલો એક વડો અધિકારી, પ્રિન્સ ડૉલગૉરકિનો લશ્કરી આકાર આ સર્વ દેખાવની પછવાડેની જગ્યાએ ઉભેલો દેખાતો હતો, અને આરીતે મોતના દીવાનખાનાનો આ જીવતો ચિતાર પુરો થતો હતો.

ઝારની મરણ ઘડીનેલગતા બનાવોનું વધુ વર્ણન કરવાનું કામ આપણું નહીં, પણ કોઈ તવારીખનવેશનુંછે, માટે તે અત્રે દરસાવવાની ઝરૂર નથી. ટુંકમાં લ્યાં એટલુંજ જણાવીશું, કે માર્ચ માસની તે યાદગાર સવારના દશ કલાકનેઅમલે શાહનશાહ નિકૉલસે પોતાનો છેલ્લો દમ ખેંચ્યો. તરતજ આલેકઝાંડરને તમામ રશિયાઓનાં શાહનશાહતરીકે ત્યાં હાઝેર રેહેલાં સર્વેએ વાંકા વળીને નમન કર્યું: અને (જુઓ ચિત્ર ૨૦ મું.) તેના ભાઈએ તેમજ દરબારના બીજા તમામ ઉંચે દરજ્જેના અધિકારીઓએ પણ નમન કરી શાહનશાહતરીકે તેને માન આપ્યું.

આ વખતે જ્યારે શાહનશાહ આલેકઝાંડરને પદાભિષેક કર્યામાં આવ્યો હતો, તેજ વખ્તે બૅસિલ પોતાના બાપને મળવાને દોડયો; અને વૅાલમારનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને બોલ્યો, " બાવાજી, આખરે આપણો કોનો લેવામાં આવ્યોછે !"





પ્રકરણ ૪૪ મું.

બાપ અને બેટો.

"આખરે આપણો કીનો લેવામાં આવ્યોછે!" આ શબ્દો સાંભળતાંજ જાણે વૉલમારનાં દેલમાં વિજળીના ચમકારો લાગ્યો હોય, એવી અસર થઈ, અને થોડીક વખ્તતુલિક તો એક ખવિસને થાય, એવા ભારે સંતોષની લાગણી તેનાં હૈયાંમાં ફેલાઇ તો જોકે કુદર્તીરીતે તો તે આવી નઠારી લાગણી ધરાવનાર એક શખ્સ નહતો. કુદર્તે તેનો ખવાસ અતિ ઘણો પરોપકારી અને પરગજુ બનાવ્યો હતો; અને તે એક શાંત, એકાંત, અને નિર્દોષ ઝેંદગીમાં પોતાનો અભ્યાસ ચલાવવાને જન્મેલો હતો; પણ તે કયારે? જ્યારે તેને તેના માર્ગસર વગરહરકતે ચાલવા દેવામાં આવે ત્યારે. પણ આ શખ્સઉપર ઘણા ઘાતકી ઘાઓ પડયા હતા; તેનાં હૈડાંમાં ઝુલ્માત અને વિપ્તિઓનું દુ:ખ ઘણી ન્હાની ઉમરથીજ પેવસ થયું હતું—અને તેથી તેની સારી લાગણીઓ મંદ થઈ ગઇ હતી; તેનો દયાળુ ખવાસ મરી ગયો હતો; અને તેની સર્વે કુદર્તી ભલી લાગણીઓ ફેરવાઇને જડ થઇ ગઇ હતી. તે સર્વેછતાં જ્યારે પોતાની વાહાલી બેટીને ખોવાનું દુ:ખ તેનીઉપર પડયું, ત્યારેતો તે લાગણીઓ વધારે ક્રૂર બની ગઇ, અને એટલામાંટે કુદર્તીરીતે એક ભલો, રાંક, અને નિર્દોષ શખ્સ હવે "આખરે આપણો કીનો લેવામાં આવ્યોછે!" એવા નિર્દય શબ્દો સાંભળીને તેઉપર મગ્ન થાય, તો તેમાં નવાઇજેવું કશું નથી. તોયે આ પરિપૂર્ણ કીનાનો ફકત વિચાર કરવાકરતાં કાંઇક વધારે ભયંકર હજી હતું, અને તે કેવી ભયંકર રીતે આ કીનો લેવામાં આવ્યો હતો, તે હતું: જ્યારે તેનો સંતોષ પુરો થયો, કે આ બાપબેટા લગાર ઉદાસ દેખાવે એકબીજાસાંમે ટગરટગર જોતા ઉભા રહ્યા.

થોડીક વારપછી વૉલમારે પુછયું, "મારા બેટા, આ અતિશય મોટા બનાવનો છેડો કેમ આવ્યો, તે મને જણાવ."

બૅસિલ—"તમો જાણોછો, કે જે ધણીએ મને આ કામ કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું, તેની પોતાની પણ તેમાં મતલબ સાથેલાગી સમાયલી હતી, અને તેટલામાંટે મેહેલના છેક માંહેલા ભાગમાં, કે જ્યાં શાહનશાહનો અને તેના એશકબીલાનો વસવાટ હતો, ત્યાં મારી નેમણુક કર્યામાં આવી. આખા મેહેલમાં આ વેળા સૌથી ચઢતી સત્તા મારા હાથમાં સોંપવામાં આવી હતી. મરનાર ઝારના પોતાના ખાસ ઓરડાનીનઝદીકમાંજ મને પણ એક ઓરડો વાપરવામાંટે હવાલે કરવામાં આવ્યો—એવી મતલબથી, કે હું મારી ફરજ વધારે ચોકસાઇથી બજા લાવી શકું. તેણે બહાર એવું જણાવ્યું, કે બાદશાહી ચોકીદાર રીજમીટનો ઝાર નિકોલસનો હું સૌથી વધારે માનીતો અમલદાર હોવાથી, આ માનનો હોદ્દો મને સોંપવામાં આવ્યો હતો."

વૉલમાર—"મારા બેટા, એ સર્વે વાત તો હું જાણું છું, પણ આજના બનાવો કેમ બનવા પામ્યા, તે જાણવાની મને અધિરાઈ થાયછે."

બૅસિલ—"આજે સવારના ઝાર નિકૉલસને જણાયું, કે હવે તેની અંતની ઘડી નઝદીક આવી ચુકીછે, કારણકે તેના તબીઓએ તેને ખાતેરીથી જણાવ્યું હતું, કે હવે થોડાજ વખતમાં તેને ફેફસાંનો લકવો લાગુ પડશે——"

વૉલમાર—(લગાર ભેદભરેલી રીતે) "હા—ફેફસાંઓનો લકવો—ખચિત, તેમજ!—કદી દુર ન થઇ શકેએવું પરિણામ—પણ કાંઇ ફેકર નહીં, બૅસિલ આગળ ચલાવ!"

આઉપરથી ઝાર નિકૉલસે પોતાનાં કુટુંબને પોતાનીપાસે બોલાવી મંગાવ્યું, એવી મતલબથી, કે તે હવે તેઓને હંમેશગીનેમાટે છુટા પડવાઆગમચ ભેટી લે; અને આમુજબે ભેટીને જ્યારે કુટુંબ ત્યાંથી પાછું ફર્યું, ત્યારે તેનીઆગળ ફકત તેનો ખાસ તબીબજ હાઝેર હતો. પછી તે શખ્સ, કે જેનું નામ હું આ મકાનમાં પણ બોલી શકતો નથી, તે મારી-પાસે આવ્યો, અને મને કહ્યું, "બૅસિલ વૉલમાર, જ્યારે આપણે તસ્વીરોવાળા ઓરડામાં એકલા ફરતા હતા, ત્યારે આપણાવચ્ચે જે કરાર થયોછે, તે કરાર હજી પણ અમલમાં લાવવાનું તમે દબાણ કરોછો?' મેં માનપૂર્વક પણ મક્કમપણે કહ્યું, 'હા, હું હજી દબાણ કરૂંછું'—જાણે મારા આ ઠરાવથી તે બોલનારને દુઃખ લાગ્યું હોય, તેવો તેનો દેખાવ થયેલો મને જણાયો, અને મારો જવાબ તેથીઉલટોજ હું આપીશ, પણ તેમ તો મેં કીધું નહીં, તેથી જાણે તે નાઉમેદ થયો હોય, એમ મને લાગ્યું: પણ હું મારા ઠરાવમાં મક્કમ રહ્યો—હું જરા પણ ડગમગ્યો નહીં. પછી મને જ્યારે બોલાવ્યામાં આવે, ત્યારે હાઝેર થવામાટે તૈયાર રેહેવાને કહી, તે ત્યાંથી ચાલી ગયો."

વૉલમાર—(જોકે ઘણે ધીમે સાદે, તોયે એન્તેઝારી અને અધિરાઇથી) "અને બૅસિલ, અને તેણે પોતાની કબુલાત પાળી કે? અને તું તારા ઠરાવમાં મક્કમ રહ્યો કે?"

બૅસિલ—"હા, બાવાજી. સાંભળો—હું તમોને બધી વાત ખોલાસાવાર જણાઉંછું. તે મને છોડી ગયો; અને હું મેહેલમાંના મારા ઓરડામાં અર્ધા કલાકથી પણ વધુ વખ્ત શું પરિણામ આવશે, તેની ભારે એન્તેઝારીમાં થોભ્યો: તરતજ બારણું ઉઘડયું: અને બાદશાહી મેહેલના એક ખેદમતગારે મને તેનીપછવાડે જવાને એશારત કીધી. મેં તેમ કર્યું: મને એક બીજા ન્હાના બહારના ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો—અને પછી તે ખેદમતગાર ત્યાંથી ચાલી ગયો."

ધ્રુજતો, અને એન્તેઝારીથી ઉશ્કેરાઇ ગયેલો વૉલમાર બોલ્યો, "બૅસિલ, અને આ ન્હાના ઓરડામાંથી થઇને મોતના ઓરડામાં જવાતું હતું? ખરૂં કેની? મને જલ્દી કેહે."

બૅસિલ—"હા, બાવાજી, તેમજ હતું. હું થોડીજ 'મિનીટો' ત્યાં થોભ્યો, તેટલાં તે ઓરડાને છેક નાકેનું એક બારણું ઉઘડયું, અને માંહેના ઓરડામાંથી બાદશાહી તબીબ હું ઉભેલો હતો, ત્યાં આવ્યો, અને જાણે દુઃખી દેલે કેહેતો હોય, તેમ ઘણા ધીમા આવાઝે બોલ્યો, 'મને જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, કે મરવા સુતેલા બાદશાહના ઘણાજ વાહાલા અને નમકહલાલ નૌકરોમાંના તમે પણ એક છેઓ, અને તેટલામાટે તમારા બાદશાહનાં બિછા-ણાપાસે ઘડીભર ઘુંટણિયે પડવાનો; અને થનાર મોતથી મંદ થઇ ગયેલા તે નામદારનો હાથ ચુમવાનો દુઃખી સંતોષ અને માન મેળવવાને તમોએ કાકલુદીભરી આઝીજી કી,

મેં લાયક શબ્દોમાં મારી તેમ કરવાની ઇચ્છા ઝાહેર કીધી, અને જાણે મને ભારે સંતાપ થતો હોય, એવું ડૉળ ઘાલ્યું: આઉપરથી તે તબીબે મને પોતાનીપાછળ આવવાને એશારત કીધી."

"યા ખુદા, આ વખ્તે હું તારીસાથે હતે, તો કેવું સારૂં થતે, મારા બેટા!—અરે! જો આ વખ્તે તારી જગ્યાએ હું હતે, તો કેવું મજાહતું!" વૉલમાર ધીરે સાદે બોલ્યો: જોકે તેનો સાદ ધીમો હતો, તોયે તેનાં બોલવાનું જુસ્સાભરેલું હતું, જાણે તેની અંદરની લાગણીઓ જાગરૂત થઇ હોય. "પણ આગળ ચાલ! પછી શું થયું?" એમ બોલી, તેણે પોતાની કુરશી પોતાના બેટાની હજુ વધારે પાસે ખેંચી.

બૅસિલ—"તે તબીબે મને તેનીપાછળ જવાને જણાવ્યું. ઝાર નિકૉલસ પોતાની શુદ્ધિમાં છે કે નહીં—અને જો તે શુદ્ધિમાં હોય, તો તે બોલી શકતો હતો, કે નહીં, તે જાણી લેવાને મેં તેને થોડીવાર રોકયો."

વૉલમાર—(અધિરાઇથી ધુજીને) "ઠીક, ખચિત, સારૂં થયું જે તેમ તેં ખબર કાહાડવાની ચોકાસી રાખી! તું તારી સંભાળમાં રહ્યો, એ નેક કીધું!—તેં ખરેખર ડાહાપણ ખર્ચ્યું. અને પછી તે તબીબે શું કહ્યું?"

બૅસિલ—"તેણે મને જણાવ્યું, કે નામદાર શાહનશાહ હજી શુદ્ધિમાંછે, અને મરણની છેલ્લી ઘડીસુધી તે તેમ રેહેશે."

"હા—મેં જે ગણત્રી કીધી હતી, તેમજ થયુંછે." વૉલમાર મનમાં બબડયો: પોતાની દેખાઇતી થયેલી ફતેહથી થોડીક વારસુધી તેનો દેખાવ શયેતાનનાજેવો થઈ ગયો; તેની રસાયણશાસ્ત્રની કાબેલિયતથી જે ધાસ્તીભરેલી અને ભેદી શોધ તેણે કીધી હતી, તેથી તેને એક જાતનો મોટો સંતોષ થયો, અને પછી બોલ્યો, "તે તબીબે તુંને કહ્યું, કે છેલ્લી ઘડીસુધી તે શુદ્ધિમાં રેહેશે?"

બૅસિલ—હા, બાવાજી, વળી તે તબીબે મને એમ પણ વધુ જણાવ્યું, કે ઝારની વાચાશક્તિ જતી રહી હતી——"

વૉલમાર—"હા ખચિત, તેમ થવુંજ જોઇએ!"

બૅસિલ—"તેણે વળી મને કહ્યું, કે તેના અવયવો સઘળા લકવાથી જુઠા પડી ગયા હતા, અને તે છેક મોતને કાંઠે આવી લાગ્યો હતો. આ સઘળું સાંભળી મને અંદરથી અતિયંત ખુશી ઉપજી—આ ખબર સાંભળી મને નહીં વર્ણવી શકાયએવો ભારે સંતોષ પૈદા થયો: ત્યાં મેં એકવારના મહાન નિકૉલસને 'કાચ'ઉપર લાંબો થઈ પડેલો જોયો, કે જેઉપરથી તે ફરીથી ઉઠવા પામનાર નહતો. ત્યાં, આ એક હઝાર પાપોથીભરેલો શખ્સ!—પોલાંડનો નાશ કરનાર—યાહુદી અગણુંઓને જડમૂળથી ઉખેડી નાખનાર—બાવાજી, ઘણાં વર્ષોઅગાઉ તમોને દેશનિકાળની ખોટી સઝાનો કરનાર—આપણી ગુમાઇ ગયેલી કૅથરાઈનની ખરાબી કરનાર પડેલો હતો! આ શખ્સ, કે જેને મ્હોડેથી નિકળેલા નિર્દય હુકમોનેલીધે લડાઈ જાગીછે—તે લડાઇ કે જે હજી ચાલુછે—તે પડેલો હતો! પણ, ઓહ! અજલના દુતના હુકમઆગળ માણસના આ હુકમો શી બિસાતમાંછે! જાણે ઘણો દુ:ખી થતો હોઉં, તેમ નાચારજેવો હું તેના 'કાચ'આગળ ગયો: તે મારો દેખાવ તદન ડોળ-

ધાલુ અને ખોટો હતો—કારણકે અંદરથી તો મારૂં દેલ તેનું આ દુઃખ જોઈ ખુશી થતું હતું, અને તે જોઈ મને એક જાતનો સંતોષ થતો હતો. ઝારનો ચેહેરો ભયભિત ઉજળો ફક્ક મારી ગયેલો હતોઃ—તેનું કુદતી ગોળ અને આસુદું મ્હોંડું ઝરડાઇ ગયેલું અને દુબળું થઇ ગયેલું હતુંઃ હોઠો તદન સુફેદ થઇ ગયા હતા, અને સ્હેજ ફિક્ક આસ્માની રંગના હતા—પણ ઘણાં, અતિ ઘણા ફિક્કા——"

વૉલમાર—"હા—તેમ થવુંજ જોઇએ! અને મારા બેટા, આંખો, તેની આંખો કેવી હતી ?"

બૅસિલ—"જાણે ઓપેલાં સીસાંજેવી તે દેખાતી હતી. જ્યારે હું ઓરડામાં દાખેલ થયો, ત્યારે જરા પણ હાલવાવગર તે થંભ હતીઃ જાણે તેની ઝાંખી પડતી બાકીની ઝેંદગીના બુજાતા ચેરાગનેમાંટે તે બંદગી કરવા ઇચ્છતો હોય, તેમ મરવા સુતેલો **ઝાર** ઉપર જોતો હતોઃ પણ જ્યારે હું તેનાં બિછાણાંની છેક નઝદીક ગયો, ત્યારે તે એક ઘડીપળ ફડફડી. આ વખ્તે તબીબ તેનીઆગળ ઘુંટણ ભરડિયે પડયો ; અને **ઝાર**નો ડાબો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, તેની નાડ તપાસવા લાગ્યો. તેનો જમણો હાથ તેની છાતીઉપર આડો પડેલો હતોઃ જાણે તેઉપર બુસો લેતો હોઉં તેવીરીતે હું તેનીઉપર વાંકો વળ્યો——"

વૉલમાર—ઓ બૅસિલ, બૅસિલ—તારેવાસ્તે આ પળો કેવી ખુશકારક હતી !"

બૅસિલ—(ઘણા ગંભીર આવાઝે) "હા, બાવાજી, આ વખ્તે અજાયબજેવી, ન વર્ણવી શકાયએવી લાગણી મારાં દેલમાં થતી હતી,—મારાં દેલની તમામ ઇચ્છાઓ આ ઘડિયે ફકત એકજ મધ્ય જગ્યાએ જમા થઇ હતી ! તે ઘડીની મોજ મેળવવાનેજ હું જીવતો હતો !—પણ આવી ઘડી મારી ઝેંદગીમાં ફરી જોવાને હું ઇચ્છતો નથી ! તબીબની આંખો તેના હાથમાં પકડેલા **ઝાર**ના હાથતરફ નિચ્ચે ફરેલી હતીઃ અને તેથી તેણે મારીતરફ જોયું નહીં. આ વખ્તે મારો ચેહેરો એકાએક બદલાઇ ગયો. બાવાજી, હું જાણે નરો એક ભૂત હોઉં, તેવો વિકાળ તે થઈ ગયો !—તે જોતાંજ **ઝાર**ના સુન મારી ગયેલા ચેહેરાઉપર ધાસ્તીની છાપ પડી, અને તેની આંખો ફડફડી. પણ તે જરા પણ હાલી શકયો નહીં—તે એક શબ્દ પણ બોલી શકયો નહીં. ઓહ, આ વખ્તે મને **સાઇબીરિયા** દેશનિકાળ કરવાનો હુકમ આપવાને તે અશકય હતો ! મારી પીઠ ચામડાંના ચાબુકે ચીરી નાખવાનો હુકમ કરવાને તે અશકત હતો !—પોતાનો કીનો લેવાને તે અશકત હતો, તો જોકે તેનાં મનમાં તેનાં પાપની પતીજ થઈ હતી, કે કુંઠરાઇનની તેણે કીધેલી ખરાબીનો કીનો લેનાર હુંજ હતો ! હા, હા—જોકે દુઃખ અને ગુસ્સાની લાગણીઓ પળવાર તેની આંખોમાં જણાતી હતી, તોયે તે પળવારમાં મને જણાઇ ગયું, કે **ઝાર** તે સમજી ગયો હતો, અને આ વખ્તે તે પોતે મારા કીનાનો ભોગ થઈ પડયો હતો !"

જાણે ખુદાનો આભાર માનતો હોય, તેમ બંધે હાથો જોડીને વૉલમાર બડબડયો, "ઓ કુંઠરાઈન, ખરેખર તારો કીનો લેવાયોછે !"

"હા—**તમારી** બેટી અને **મારી** બેહેનનો ખરેખરો કીનો લેવાયોછે;" આમુજબે **તમારી** અને **મારી** બોલોઉપર ભાર મુકીને પણ ધીમે સાદે **બૅસિલ** બોલ્યો, "પણ હજી મેં તમોને બધું કહ્યું નથી---"

વૉલમાર—"શું બધું નથી કર્યું? મારા બેટા, હજી બીજું શું કેહેવાનુંછે?"

બૅસિલ—"હાથમાં આવેલી તક મને છોડવા ગમી નહી. મેં ધાર્યું હતું, તેકરતાં પણ વધારે સારી તક મળી ગઇ; કારણકે તબીબે કાંઇ જાણ્યું નહીં. વળી હું જે તમોને કહુંછું, તે ફકત થોડીક પળોનું કામ હતું. હું ઝારનાં શરીરઉપર વાંકો વળ્યો, જાણે લકવાથી અડી ગયેલો હાથ, જે તે ખસાડી શકતો નહતો, તે ચુંબવા જતો હોઉં તેમ, અને પછી તેના કાનમાં થોડાક શબ્દો ઘણા ધીમા આવાજે કહ્યા. ધીમે અને નર્મ આવાજે, પણ સફાઈથી અને ઉતાવળે તે શબ્દો મારા હોઠોમાંથી ફુંકાર મારી બહાર પડયા, જાણે તે ઘડિયે હું એક ઝહરી સર્પ તે મરવા પડેલા ઝારઉપર પડેલો હોઉં, તેમ લાગતું હતું!"

વૉલમાર—(અતિયંત અધિરાઈ અને એન્તેઝારીથી) "અને તે શબ્દો શું હતા, બૅસિલ? કે જે તેં તેના કાનમાં ફુંકયા હતા?"

બૅસિલ—"બાવાજી, હું તે તમોને જણાવીશ, તે શબ્દો આમુજબે હતાઃ—'અમારો કીનો લેવાયોછે—ભયંકરરીતે અમોએ કીનો લીધોછે! ઝહર તો અમારૂંજ હતું: પણ જે હાથે તે તમોને આપવામાં આવ્યુંછે, તે——"

ત્યાં બૅસિલ બોલતો અચકી ગયો; તેનાં મ્હોંડાંઉપર એકાએક ધાસ્તી પ્રગટી નિકળી; તે ઉઠી ઉભો થયો, અને દમ ઉંચો રાખી કાન દઈ સાંભળવા લાગ્યો.

વૉલમાર પણ તેજપ્રમાણે પોતાની બેઠકઉપરથી ઝબકીને ઉઠયો, અને પુછ્યું, "મારા બેટા, શુંછે?"

બૅસિલ—(અધિરાઇથી) "બાવાજી, શું તમારાં સાંભળવામાં કાંઈ આવ્યું નહીં? જાણે કોઇ દરવાઝાઉપરનો ઘંટ વગાડતું હોય, તેમ તમે નહીં સાંભળ્યું? જાણે કોઇનાં પગલાં આગળ આવતાં હોય, તેમ તમારાં સાંભળવામાં નહીં આવ્યાં; જાણે હથિયારોનો આવાઝ થતો હોય, તેમ તમારા સાંભળવામાં નહીં આવ્યું?"

વૉલમાર—"નહીં બેટા, એમાંનું કંઇબી મારાં સાંભળવામાં તો આવ્યું નથી." એમ બોલી વૉલમારે થોડીક "મિનીટો"સુધી પુર ધ્યાન દઇ સાંભળવાની તજવીઝ કીધી, અને પછી પાછો બોલ્યો, "કાંઈ નહીં, એતો તારાં મનનો ખોટો ધકારોછે."

બૅસિલ—(ગંભીર આવાઝે અને શોકાતુર દેખાવે) "અને બાવાજી, એમ ખોટો ધકારો થાય, એમાં કશી નવાઇ નથી, કારણકે આજે સવારે બનેલા બનાવો ગમેએવા હેમતવાનને પણ ચળી નાખવાને—અને ગમેએવા મઝબુત ભેજાના માણસને ચકડોળ કરી મુકવાને પુરતા હતા. અગરજો હમણાં હું મારી પોતાનીઉપર મઝબુત કાબુ રાખી શકતો નહતે, તો મને લાગેછે, કે હું દીવાનો થઇ જતે——"

આ સાંભળી વૉલમાર ફકત એન્તેઝારજ દેખાયો નહીં, પણ સાથે બ્હીધેલોજેવો દેખાયો; તેણે બૅસિલને બોલતો અટકાવીને કહ્યું, "બૅસિલ ખુદાનેખાતેર એમ ના બોલ! આપણે લીધેલા આ કીનાથી શું તુંને સંતોષ મળ્યો નથી?"

બૅસિલ—"હા, મને ઘણો સંતોષ થયોછે! તોયે પણ ફેકર નહીં, બાવાજી, હું શાંતછું——"

વૉલમાર—"બૅસિલ, તેં તારો વાકય પુરો નથી કીધો. મારી કેહેવાની મતલબ શું તે તું સમજ્યો ?—ઝારના કાનમાં તેં જે શબ્દો હલુસે કહ્યા, તે——"

બૅસિલ—(લગાર ગુસ્સાથી) "બાવાજી, ફરીથી તે મારીપાસે બોલાવોના! તે શું હતા, તે તો તમે પુરેપુરા સમજી ગયાછો. આહા! તે કીનો ઘણો ભયંકર હતો! ફરીથી મેં ઝારના ચેહેરાઉપર નહીં ખ્યાન થાયએવા દુખની, કમકમાટની, અને અતિશય ગુસ્સાની છાપ જોઇ; અને તે ચેહેરો હું કદી પણ ભુલી જઇશ નહીં! મારી ઝેંદગીના છેડાસુધી તે મારાં મગઝઉપર ભમ્યા કરશેઃ જ્યારે હું જાગતો હોઇશ, ત્યારે મારી નઝરસાંમે તે દેખાયા કરશે; જ્યારે હું ઉંઘતો હોઇશ, ત્યારે હંમેશાં તે મને સ્વપ્નામાં દેખાશે. ઓહ! તે મરવા સુતેલા માણસનો ચેહેરો, ખરેખર બિહામણો હતો!"

વૉલમાર—"બૅસિલ, જાણે જે કાંઇ કરવામાં આવ્યુંછે, તેમાંટે તું હવે પસતાતો હોય, એવીરીતે બોલેછે—જાણે તેમ કરવામાંટે તારૂં હૈયું તુંને ડંખતું હોય, તેમ તું વાત કરેછે."

બૅસિલ—"નહીં, પિતાજી, તેમ નથી! મને ફકત ભવિષ્યનેમાંટે સ્હેજ ફેકર લાગેછે, બાકી મને કોઇ રીતનો પસતાવો થતો નથી."

વૉલમાર—"હવે બીજું વધારે તુંને મને શું કેહેવાનુંછે?"

બૅસિલ—"બાવાજી, કાંઇજ નહીં. ફકત એટલુંજ, કે ખોટો દેખાવ કરવામાંટે હું શાહનશાહના 'કોચ'નીપાસે મારાં ઘુંટણોઉપર પડયો, અને તે તબીબ તો એમ સમજ્યો, કે હું બાદશાહનેમાંટે બંદગી કરતો હોઇશ. ઝારના કાનમાં હું જે શબ્દો હલુસેથી બોલ્યો હતોઃ તે તેનાં સાંભળવામાં બીલકુલ આવ્યા નહતાઃ મારાં ત્યાં આવવાનાં ખરેખરાં કારણવિષે તેને જરા પણ શક નહતો. પછી હું ત્યાંથી ચાલી ગયો,—મારા વિચારોમાં મશ્ગુલ થવાને હું મારા પોતાના ઓરડામાં ગયો, અને આ પુરેપુરા લીધેલા કામઉપર ખુશીથી વિચાર કરવા લાગ્યો. ટુંક વખ્તમાં ત્યારપછી આખા બાદશાહી મેહેલમાં ખબર ફેલાઇ ગઈ, કે **ઝાર નિકૉલસ મરણ** પામ્યો હતો, અને તેનેબદલે **આલેકઝાંડર** રાજ્યગાદીઉપર આવ્યો હતો."

વૉલમાર—"મારા બેટા, અને પછી તું હાં આ સર્વે બાબતોથી મને વાકેફ કરવાને આવ્યો? અને હવે બૅસિલ, તારી બેહેનની થયેલી ખ્વારીનો કીનો લેવામાં તેં મને જે મદદ આપીછે, તેમાંટે હું તુંને મારા આશીર્વાદ દઉંછું! તારા બાપે જે આ કામ કીધુંછે, તેવાસ્તે તું તેનેમાંટે ખરાબ વિચાર લઇ જતો ના, કેમકે કુદર્તે તેને હમણાં તે જેવોછે, તેવો બનાવ્યો નહતો—તેવોતો તેને ઝુલમાતે અને આઝાબે બનાવ્યોછે! અને તું પોતે પણ, મારા બેટા, જેવીરીતે મેં તુંને ઉછાર્યોછે, તેવો નથીઃ તું પણ ફેરવાઇ ગયોછે—આપણે બંધે દુઃખના વંટોળિયામાં ઘસડાઇ ગયાથી, આવા બન્યા છૈયે, તેમાં આપણો પોતાનો કશો કસુર નથી!"

બૅસિલ—"બાવાજી, તમારા સુખનો જાણે તમે તમારેમાંટે મુઆફી ચાહાવા માંગતા હોવ, તેવા જણાયછે, પણ તેમ કેહેવાની કશી અગત્ય નથી; અને તેમ હું ઇચ્છતો પણ નથી. આહ! એક બાબત જોકે નજીવીજેવીછે, તોયે મારે તમને કેહેવી જોઇએછે. તે આ છેઃ—જ્યારે બાદશાહી મેહેલના મારા ઓરડામાંથી હું બહાર નિકળ્યો કે હું આવીને જેજે

બન્યુંછે, તેથી તમોને વાકેફ કરૂં, ત્યારે ચાલમાં મને ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સટૅનટાઇન ભેટ્યો. તેનો ઘણો ગંભીર અને ઉદાસ ચેહેરો હું કદી ભુલી જઇશ નહીં! પોતાના મનમાં ગમે તે વિચારો હોય, પણ તેમાં તે ઘણો મશગુલ હોવાથી, મને તેણે જોયો નહીં; પણ તે વિચારો શું હશે, તેની અટકલ તો તમે કરી શકોછો, બાવાજી? મારી તો પુરી ખાતેરીછે, કે ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સટૅનટાઇનને પુરો શકછે; કે તેના બાપનું મોત પણ રશિયાના આગળા ઝારો-નીમુવાફેકજ આવ્યુંછે!"

વૉલમાર—"મારા બેટા, અને તેવાં મોતની ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સટૅનટાઇન થોડીજ પરવા કરેછેઃ કારણકે આ રૉમાનૉફોનાં દેલમાં હૈયાંજેવી કોઇ ચીઝજ નથી; કે નથી એક-બીજાનેમાટે પ્યાર, કે લાગણી. જો ડયુક કૉન્સટૅનટાઇન ગંભીર અને ઉદાસ હતો, તો તે કાંઇ તેના બાપનાં મરણનેલીધે નહીં—પણ એતો એને તમામ રશિયાઓની ગાદીઉપર બેસાડવામાં ન આવ્યો, તેમાટે લાગેલી નાસેપાસીના ભારે ગુસ્સાનેમાટે હતો," અને જ્યારે પણ તે બાદશાહી વંશજોનેમાટે બોલતો, ત્યારે હમેશાં જે કડવો ધિક્કાર તે દેખાડતો હતો, તેમ આ વેળા પણ દેખાડીને તે આગળ બોલ્યો, "અને મારા બેટા, હજીતો ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સટૅનટાઇન તે વખ્ત આવવાની રાહા જુએછે. *એજ રીતે અને એવાજ કરતુ-કથી કોઈ દહાડે વળી તેબી ગાદીઉપર આવશે."

બૅસિલ—"ચુપ રહો, બાવાજી! મુગા રહો! આપણે આ ધાસ્તીભરેલી વાત હવે વધુ ચલાવીશું નહીં."

એજ ઘડિએ બહારના દરવાઝાઉપરનો ઘંટ કોઈએ ઝોરથી વગાડયો, તે સાંભળી વૉલમાર અને તેનો બેટો બંધે ચોંકયાં; અને પછી જાણે કાંઇ અપશુકન થવાનો હોય, એવીરીતે બન્ને એકમેકનીસાંમે જોવા લાગ્યા, જાણે તેઓ બંધે એક ગુનાહથી માહિતગાર હોવાનેલીધે બ્હીતા હોય, કે રખેને તેઓ બેન્સાફની ચુંગાલમાં ફસીને સઝા પામે. પણ થોડીજ "મિતીટો"માં તેઓ પાછા શાંત થયા, અને પોતે બ્હીધા હતા, માટે પોતાનાં બિય-કારાપણાંમાટે બંધે શર્માવા લાગ્યા. વૉલમાર જાણે પોતાના બેટાને હેમત આપતો હોય, એવીરીતે તેનીતરફ જોવા લાગ્યો; અને બેટો પણ ગમેએવું સંકટ આવી પડે તેનીસાંમે થવાને તૈયાર હોય એવીરીતે, અને પોતે કીધેલાં કર્મનેમાટે જે ખમવું પડે, તે ખમવાને હેમત પકડીને ઉભો.

બારણું ઉઘડયું: લશકરી લેબાશમાં સજ થયેલા એક અમલદારે દેખાવ દીધો; અને બૅસિલે તેને નવા ઝાર આલેકઝાંડરના મુખ્ય એડી-કાંગતરીકે તરત પિછાણ્યો. દાખેલ થતાંનેવાર તે એડી-કાંગે અતિશય સભ્યતાથી વાંકા વળી નમન કર્યું; તે તદન એકલોજ આવેલો હોવાથી, બાપબેટાએ તરત ધાર્યું, કે આફતજેવું કશું નહતું.

એડી-કાંગ—"તે મહાન પ્રતાપી બાદશાહ, કે જેણે હમણાંજ તમામ રશિયાઓનો રાજ્યઅધિકાર પોતાના હાથમાં લીધોછે, તેવણના ખાસ હુકમથી હું અત્રે આવ્યોછું; અને તમો બન્નેનેમાટે તે નામદારની મેહરબાની અને મમતાના પયગામો તમોસારૂં લાવ્યોછું."

પોતાંમાટે મોકલવામાં આવેલી બાદશાહી મેહરબાનીઓ કબુલ કરવામાટે વૉલમાર અને તેના બેટાએ પાછું નમન કર્યું.

* જુઓ નોટ ૯૪ મી.

પછી બુઢા વૉલમારતરફ ફરીને તે એડી-કાંગ બોલ્યો, "તમોને હું પેહેલાં જણાવીશ, કે નામદાર શાહનશાહ ઝાર આલેકઝાંડરે પોતાના મર્હુમ પિતાની ખાનગી નોંધ-બુકમાં તમારેવિષે સેશ્પ્રરેશભરેલી નોંધ કીધેલી જોવાથી તે નામદાર ઝારનો જે ઈરાદો હતો, અને જે તેવણનાં મરણનેલીધે પાર પાડવાનો રહી ગયો હતો, તે પોતે પાર પાડવાનો ઠરાવ કર્યોછે. આ દસ્તાવેઝમાં"—અને અત્રે તે એડી-કાંગે એક મહોર કીધેલો દસ્તાવેઝ "ટેબ્લ"ઉપર મુક્યો—"સેબાસ્ટૉપોલ શેહેરમાં એક મુલ્કી ઉંચા હોદ્દાઉપર તમારી નેમણુક કર્યામાં આવીછે, અને તે ઘેરો ઘલાયલાં શેહેરનાં દરેક સરકારી ખાતાંઓમાં લાયક સુધારાઓની અતિ ઘણી ઝરૂર હાલના વખ્તમાં હોવાથી, તે નામદારે હુકમ ફર્માવ્યોછે, કે એક કલાકમાંજ તમોએ સેંટ પીટર્સબર્ગ છોડી ત્યાં ઉપડી જવું."

વૉલમારે વાંકા વળી માનસાથે નમન કર્યું, અને તેણે તે દસ્તાવેઝનું "પાકેટ" ઉંચકીને તેઉપર બુસો લીધો, અને પછી તેઉપરની મહોર ફોડી.

ત્યારપછી જવાન પોલતરફ ફરીને તે એડી-કાંગ બોલ્યો, "કૅપટન બૅસિલ વૉલમાર, તમારા પિતાજીકરતાં તમોઉપર નામદાર શાહનશાહની નવાઝેશ કોઇરીતે ઓછી નથી." પછી એક બીજું મહોર કીધેલું "પાકેટ" રજુ કરીને, તે બોલ્યો, "આ દસ્તાવેઝમાં તમોને શાહનશાહી રેસાલાના મેજરની ચઢતી પદવીએ નેમવામાં આવ્યાછે; પણ તમારી કાળજી, હુશિયારી, અને ચંચળાઇ ધ્યાનમાં લઇને તમોને નામદાર પ્રિન્સ ગૉર્ટ્સ્ચૅકૉફ્ના રેસાલામાં નેમવામાં આવ્યાછે, કે જે નામદારને હાલમાં ક્રિમિયાખાતેનાં તમામ બાદશાહી લશ્કરોના વડા સરદારતરીકે નામદાર પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફની જગ્યાએ મુકરર કરવામાં આવ્યાછે. રશિયાની હકુમતવાળા તે ભાગમાં હાલ મામલો ઘણો ગંભીર થઇ પડયોછે, એટલાસુધી કે ટર્કિશ મારશલ ઓમર પાશાએ આપણીતરફ ઘણી ધમકીભરેલી ઢપ એખતિયાર કીધીછે. આ અને બીજાં કારણોનેલીધે તમોજેવા એક લાયક અમલદારને લડાઇને મથકે વગરઢીલે મોકલી આપવાની ઘણીજ ઝરૂર જણાઇછે. તેટલામાંટે તમોએ પણ તમારા પિતાજીસાથે એક કલાકમાં અત્રેથી ઉપડી જવું."

જાણે હુકમને તાબે થતો હોય, એવી ઢબે પોતાના બાપનીજપેઠે બૅસિલ પણ નમ્યો. એડી-કાંગે તેઓ બંધેને પાછું નમીને તેઓની સલામ કબુલ કીધી; અને પછી ત્યાંથી રવાના થયો.

એક કલાકનાઅરસામાં વૉલમાર અને તેનો બેટો એક ડાગ-ગાડીમાં સાથે ક્રિમિયાતરફ જવામાંટે મુસાફરી કરતા ચાલ્યા: અને હવે તેઓ સારીરીતે સમજવા લાગ્યા, કે નવા શાહનશાહ આલેકઝાંડરે તેઓ બંધેને સેંટ પીટર્સબર્ગથી દુર કાહાડવાનો તરત પાકો ઠરાવ કીધો હતો, અને તેટલામાંટે તેઓ પોતાને મુબારકબાદી આપવા લાગ્યા, કે સાઇબીરિયા દેશનિકાળ કાહાડવાની ટેપ મારવાનેબદલે તેઓને ઉલટા સારી જગ્યાઓઉપર નેમવામાં આવ્યા હતા.





પ્રકરણ ૪૫ મું.

ધર્મ.

હવે આપણે પાછા સેબાસ્ટૉપૉલ જઇએ,—તે શેહેરઉપર એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ નાખેલો ઘેરો હજી ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યો હતો, અને તેઓ તથા શેહેરનાં રશિયન લશ્કરવચ્ચે પરાંઓમાં અવારનવાર ઝપાઝપીઓ ચાલુ થયાજ કરતી હતી. પ્રિન્સ ગોર્ટ-સ્ચૅકૉફ—કે જેની હાર આપણે આગળાં પ્રકરણોમાં વર્ણવી ગયા છૈયે, તેમ ડૅન્યુબ નદી ઉપર થયાજ કીધી હતી—તેને હવે પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકૉફની જગ્યાએ ક્રિમિયાનાં રશિયન લશ્કરનો સૌથી વડો સરદાર નેમવામાં આવ્યો હતો. આપણે વળી જોયું છે, કે ૧૮૫૫ નાં સાલની શરૂઆતમાં બે ગ્રાંડ-ડ્યુક, યાને શાહનશાહના બેટાઓને સેબાસ્ટૉપૉલખાતે મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા; તેઓનાં ત્યાં આવી પહોંચવાથી શેહેરનાં લશ્કરને એક જાતની નવેસરથી હેમત આવી હતી, પણ તેટલાંતો તેઓના પિતાની ભયભિત માંદગીને લીધે તેઓને રાજધાની શેહેરખાતે પાછા બોલાવી લેવામાં આવ્યા હતા: તેઓની આ ઘેરો ઘાલેલાં શેહેરખાતેથી થયેલી રવાનગી તોયે તદન છુપી રાખવામાં આવી હતી, કારણ જો ઝારનાં નઝદીક આવેલાં મોતની ખબર લશ્કરને થાય, તો તેઓ વધારે નાહેમત બની જાય, એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવતી હતી.

આપણે જે બાબત હવે જણાવવાના છૈયે, તે તા૦ ૧ લી માર્ચને દિને સવારના બનવા પામી હતી. સાસુરસુજબે સેબાસ્ટૉપૉલનાં દરેક દેવળમાં ધર્મની વાઅઝો થતી હતી; ત્યાં હાજેર થયેલાં લોકોને પાદરીઓ ઉપદેશ કરતા હતા—આ વાઅઝ સાંભળતારાંઓમાંહેલો એક મોટો ભાગ લશ્કરનાં સેપાહીઓનો બનેલો હતો—પાદરીઓ તેઓને વધારે ઉત્સાહથી શેહેરનો બચાવ કરવાનો ચાલુ રાખવાને ઉસ્કેરતા હતા; તેઓ જણાવતા હતા, કે તેઓ અસલ ધર્મનો બચાવ કરવાને ફકત અધર્મી મુસલમાનોસામેંજ લડતા નહતા, પણ ફ્રેંચો અને ઇંગ્રેજોસામે પણ લડાઇ ચલાવતા હતા, કે જેઓ પોતાને ખ્રિસ્તીઓતરીકે જણાવતા હતા, પણ ખરેખર જોતાં તો અધર્મી મુસલમાનોકરતાં તેઓ ચઢિયાતા નહતા. આવા-આવા વિષયોઉપર ઉપદેશો કરી ગ્રીક પાદરીઓ પોતાનાં સાંભળનારાઓને સેબાસ્ટૉપૉલ-ખાતે ઉસ્કેરાયલાનેઉસ્કેરાયલાજ રાખતા હતા: પણ આ સઘળા ધર્મગુરૂઓમાં એક ધર્મ-ગુરૂ ઘણો બોલીદરાઝ હતો, તે એકસંપી લશ્કરોની ધૂળધાણી કરતો હતો, તે પાદરીનું નામ યુસાડિ કરી હતું. તે એટલોતો જતુનથી ભાષણ કરતો હતો, કે તેનું દેવળ વાઅઝ સાંભળવા આવનારાંઓથી હમેશાં ચિકાર ભરાઇ જતું હતું. જ્યારે ઉપલા બે બાદશાહી બેટાઓ સેબાસ્ટૉપૉલખાતે રેહેલા હતા, ત્યારે તેઓએ આ યુસાડિને આ પવિત્ર કામમાટે ખરાં દેલથી અને ભારે ઉલટથી લોકોને ઉસ્કેરવામાટે ઘણી શાબાશી આપી હતી.

હવે જે દિવસનેમાટે આપણે આ લખ્યે છૈયે—એટલે કે તા૦ ૧ લી માર્ચને દિને—યુસાડિની વાઅઝ હમેશકરતાં પણ ઘણી જુશદાર અને છટાદાર હતી, તેણે મુસલમાનોને, ઇંગ્રેજોને, અને ફ્રેંચોને બદનામ કરવાને, તથા તેઓને માઠું બોલવાને કશી બાકાત તે

દિને રાખી હતી નહીં, કે જેથી તેના અભણ પણ ધર્મજનુની સાંભળનારાંઓઉપર તેથી ભારે અસર થવા પામી. જ્યારે બંદગી પુરી થઇ, ત્યારે તે પોતાના ઉપદેશકનાં ઉંચાં આસનઉપર આસાયશ લેવાને બેઠો, કે જ્યારે બંદગી કરવા આવનારાંઓ દેવલમાંથી ધીમે-ધીમે બહાર પડી પોતાને ઘરે જતાં હતાં. તેઓનાં જવાપછી યુસાફિ પોતાની આસનવાળી જગ્યાએથી નિચ્ચે ઉતર્યો, અને દેવલમાં અહીંથીતહીં ચાલવા લાગ્યો; આ વખ્તે તે કાંઇ ભારે વિચારમાં મશ્ગુલ થયેલો જણાતો હતો; વાઅઝ કરતીવેળા તેના ચેહેરા-ઉપર જે જુસ્સો પ્રગટી નિકળેલો હતો, તેનેબદલે હવે તે ઉદાસ લાગતો હતો. જો કોઈ આ વેળા તેનીપાસે હતે, તો તેનાં જોવામાં તરત આવતે, કે તેનાં મનઉપર કોઇ જાતનો ભારી બોજો હતો—અને તેબાબે તે ગંભીરપણે મનમાંનેમનમાં કાંઇ કિયાસ કર્યા કરતો હતો.

આસરે અર્ધો કલાક આસુજ્બ ત્યાં ફરવાપછી યુસાફિ પોતાનાં કપડાં બદલવાના ઓરડામાં ગયો, અને ત્યાં પોતાનો ઝભ્ભો, વગેરે કપડાં ઉતાર્યાં. ત્યાંથી પાછો બહાર આવ્યો; દેવલમાંથી પસાર થયો; અને તેના મોટા દરવાઝામાંથી બહાર નિકળવાનેબદલે, તે બાજુમાંનાં એક ન્હાનાં નીચાં બારણાંમાંથી અંદર ગયો. ત્યાંથી થઇને તે દેવલના મેનારામાં જ્યાં એક મોટો ઘંટ ટાંગવામાં આવેલો હતો, અને જ્યાં પથ્થરના એક સાંકડા ગોળ દાદરવડે ઉપર જવાતું હતું, ત્યાં ગયો. દેવલનો આ મેનારો આખાં સેબાસ્ટૉપૉલ શેહેરના બીજા ઉંચા મેનારાઓમાંહેલો એક હતો; અને હમણાંસુધી એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ છોડેલા તોપના ગોળામાંથી વગર નુકશાન થવે, તે બચી જવા પામ્યો હતો,—અને તેવોજ હાલ બીજા દેવલોના ઘણાખરા મેનારાઓનો પણ હતો—કારણકે ફ્રેંચો અને ઇંગ્રેજોએ બનતાં-તુલિક ધર્મનાં આ સ્થળોઉપર પોતાના ગોળાઓ ફેંકી તેઓનો નાશ કરવાનું અધર્મી કામ કર્યું નહતું, અને ખામખા તેઓને બચાવી રાખ્યાં હતાં.

યુસાફિ આ ઉંચા બુર્જનાં સર્વેથી ઉપલા મજલાઉપર ગયો, અને ત્યાં થોભ્યો. આ મજલાઉપર ફક્ત એકજ ઘંટ ટાંગવામાં આવેલો હતો, કે જે આખાં સેબાસ્ટૉપૉલમાંજ નહીં, પણ રશિયાની હકુમતમાંના દરેક ઘંટોમાં—સેવાયકે મૉસ્કોખાતે જે ભાંગેલો ગંજાવર ઘંટછે—તે સર્વેથી મોટા ઘંટતરીકે પ્રખ્યાત થયેલો હતો. આ મેનારામાં આ એક ઘંટસેવાય બીજા ટાંગેલા નહતા; કારણકે ત્યાં જે લાકડકામ અને પથ્થરકામ કરવામાં આવેલું હતું, તે આ ભારે ઘંટના વઝનઉપરાંત વધુ ઘંટોનો વઝન ખમવાને નાલાયક હતું.

આ મજલો, કે જ્યાં ઘંટ ટાંગવામાં આવેલો હતો, ત્યાં ચારે બાજુએ ચાર બારીઓ આવેલી હતી, કે જ્યાંથી આસપાસનો દેખાવ ઘણોજ સરસ નઝરે પડતો હતો: નિચ્ચે આખું શેહેર દેખાતું હતું—બારાંમાં જ્યાં લડાઇનાં વહાણો તરતાં ઉભાં હતાં, અથવા બીજાં જે ડુબાડી દેવામાં આવ્યાં હતાં, તે જણાતાં હતાં—કેલ્લાઓ, કોટો, અને બીજાં લડાઇને-લગતાં બાંધકામોઉપર ખીચોખીચ હારબંધ તોપો ગોઠવેલી હતી;—તેનેથી વધારે દુર નઝર કરતાં ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજની છાવણીઓમાં મારેલા સંખ્યાબંધ તંબુઓ દેખાતા હતા—દક્ષિણે બાલાક્લાવા—પશ્ચિમે કામિએશ—આ બંધે બારાંઓ વહાણોથી ભરપુર દિઠાંમાં આવતાં હતાં; અને પછી તમામ દરિયો આ મેનારાઉપરથી પરગરો દેખાતો હતો, કે જેઉપર મગરૂરીથી તરતી મનવારો, તેઓઉપર ઉડતી ઇંગ્રેજી અને ફ્રેંચ ધજાઓસાથે; લંગર કરી પડેલી હતી:

જ્યારે યુસાડિ તે ઘંટવાળા બુર્જઉપર જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે જાણ્યું, કે તે ત્યાં એકલોજ નહતો; ત્યાં તે મોટાં ઘંટનેમાંટે જે ગંજાવર લાકડકામ ઉભું કર્યામાં આવ્યું હતું, તેને આપવામાં આવેલા મસ મોટા થાંભાઓમાંહેલા એકનીઉપર એક બુઢ્ઢો મર્દ બેઠેલો હતો; તે બારીમાંથી બહાર ચિંતીચિંતીને ફ્રેંચ છાવણીતરફ જોતો હતો. આ દેખાવ જોતો તે વિચારમાં એટલોતો મસ્ગુલ હતો, કે યુસાડિ ત્યાં આવ્યો, તે પણ તેણે પેહેલાં જાણ્યું નહીં. તેનાં માથાંઉપરના અને દાઢીના બાલ પાકીને તમામ-સુફેદ થઇ ગયેલા હતા; તેનો ચેહેરો તદન કરચલી વળી ગયેલો હતો; તેનું કદ, જે એકવાર ઉંચું અને કદાવર હતું, તે હમણાં મોટી વયનેલીધે વાંકું વળી ગયેલું હતું: તોયે તેની આંખોમાં એક જાતનું અજાયબજેવું તીક્ષ્ણપણું હતું—તે ઝાંખી થયેલી નહતી—તેની જોવાની શક્તિ ઘણી તીક્ષ્ણ હતી. પોતે આવ્યોછે, એમ યુસાડિએ પ્રથમતો તે ડોસાને જણાવ્યું નહીં: પણ થોડેક છેટે ઉભા રહીને તેજ બારીએથી તે પણ તેજ દેખાવ જોવા લાગ્યો.

આખરે ચુપકીદી તોડીને યુસાડિ બોલ્યો, "લુટઝન, ફ્રેંચો પોતાનાં બાંધકામો તૈયાર કરવામાં ઘણા રોકાયલાછે."

આ સાંભળી તે બુઢ્ઢો પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને તે પાદરીને માનથી નમીને જવાબ દીધો, "હા, પવિત્ર સાહેબ, તેમછે ખરૂં. હું અર્ધો કલાક થયો, તેઓને તેમ કરતાં જોઉંછું: બચાવનેમાંટે જે ખાઇઓ તેઓએ ખોદીછે, તેની પેલીમેર તેઓ મધમાખીઓનાં ટોળાંનીપેઠે ઉભાઇ જાયછે, કે જ્યાં તેઓ હાલમાં પોતાનું મુખ્ય મથક કરતા હોય, એમ મને લાગેછે. તે જગ્યાએ તેઓ પોતાની તોપો ચઢાવેછે; અને તોપો પણ ઝબરી મોટી અને મઝબુત જણાયછે!"

યુસાડિ—"આ એકસંપી રાજ્યોનાં લસ્કરના સેપાહો, કે જેઓ પોતાને ખ્રિસ્ટીતરીકે ઓળખાવેછે, તેઓ ખરેખરા અધર્મીઓછે, અને તેઓ આપણાં શેહેરઉપર એક ઝબરો ધ્રુજારો લાવવાનો વિચાર રાખતા જણાયછે; પણ ખુદાની મેહરબાનીથી તેઓને પાછા મારી હટાડવામાં આવશે."

લુટઝન—"આપણે જે કારણસારૂં લડયે છૈયે, તેબાબે શું તમો સાહેબ એમ ધારોછો, કે આપણે વાજેબી છૈયે? તે એક ભલું કામછે, એમાં તો કશો શક કે સંદેહ નથી——"

યુસાડિ—"લુટઝન, તે કારણનું વાજેબીપણું એજ આપણું કુવતછે."

લુટઝન—"પવિત્ર સાહેબ, તેમ શું હંમેશાં હોયછે? શું હંમેશાં અન્સાફનીજ જય થાયછે? અફસોસ, જો તેમજ હોય, તો ડેન્યુબ નદીઉપર ટર્કિશ નાપાકોને હાથે આપણાં બહાદુર લશ્કરે કેમ ઝબરદસ્ત માર ખાધો?—અને વળી તે દહાડે યુપેંટારિયાખાતે આપનો પરાજય થયો તેનું કેમ?"

લગાર ગુસ્સાભરેલા સાદે અને દેખાવે યુસાડિએ જવાબ વાળ્યો, "એવા સવાલો પુછવાનું કામ તારાજેવાનું નથી."

લુટઝન—(લગાર નમી જઈને) "પવિત્ર સાહેબ, તે તો હું પણ જાણુંછું, કે હું એક મેસ્કીન ઘોરખોદુ અને દેવલનો રખવાળછું: પણ મેં એમ ધાર્યું, કે જે બાબતથી સેવક અજ્ઞાનછે, તેથી તમોજેવા શીખેલા મને વાકેફ કરશો."

યુસાડિ—"બરાબર વખતે, અને પુરેપુરી રીતે તે સર્વેનો સાહેબ ઍન્સાફની નેમ પાર પાડશે. એટલુંજ હાલતો બસ તારે જાણવાની ઝરૂરછે. પણ તેં મને એવો સવાલ કાંય કર્યો? તુંને શું આપણે માથે ઉઠાવેલાં ભલાં કામબાબે શકછે? કે તું ફક્ત બિહેછે?"

લુટઝન—"મને તે ભલા કામનો જરા પણ શક નથી, પવિત્ર સાહેબ, પણ મારાં મનઉપર કાંઈ બનાવથી અસર થઇછે. ગઇ રાત્રે મેં એક અજાયબજેવો સ્વપ્નો દિઠો હતો——"

યુસાડિ—"એક અજાયબજેવો સ્વપ્નો? તે શું હતો?"

લુટઝન—"મેં તમો પૂજ્ય સાહેબને આગળ કદી કહ્યું હતું, કે મારો બાપ અને બપાવો, અને બપાવાનો બાપ, સર્વે મારીઆગમચ આ દેવલના રખવાળ અને ઘોરખોદુઓ-તરીકે નૌકરીએ હતા?"

યુસાડિ—"તારાં કુટુંબમાં આ નૌકરી વંશપરંપરા ઉતરતી આવેલીછે, તેબાબે મને ખબરછે. જ્યારે આ દેવલમાં મારા હોદ્દાનો એખતિયાર લેવાને હું પેહેલો આવ્યો હતો, ત્યારે અત્રે નૌકરી કરનારા સર્વે જણાની ચાલચલગત, તેઓની લાયકાત, તેઓની હાલત, વગેરે ઝરૂરજોગી બાબતોની ખબર કાહાડવાની મને ઝરૂર જણાઇ હતી."

લુટઝન—(જરા વિચાર કરીને) "પવિત્ર સાહેબ, થોડોજ વખ્ત થયો, આપ સાહેબ આ દેવલના પાદરી નેમાયાછો, ઘણુંતો બેએક વર્ષો થયાં હશે. મને યાદછે, કે તમો ત્યાં એકાએક આવ્યા હતા: અને તમારીઆગમચ ત્યાં કામ કરતા પાદરી—જેવણ ઘણા બુઝુર્ગ હતા—તેવણની બદલી ઓડેસામાં કરવામાં આવી હતી."

યુસાડિ—"લુટઝન, તું કેહેછે, તે ખરી વાતછે! પણ તુંને આવેલા સ્વપ્નાબાબે જે તું મને કેહેવા જતો હતો, તેને આ બાબતસાથે શું સંબંધછે?"

જે વાત તે કરવા જતો હતો, તે ભુલાઇ ગયેલી તેને પાછી યાદ આપવામાં આવ્યાથી, તે બોલ્યો, "આહ, ખરી વાત, પેલો સ્વપ્નો! પવિત્ર સાહેબ, હું આપને કેહેવા જતો હતો, કે કદાચ તમોને ખબર નહશે, કે આ મોટો ઘંટ જે અત્રે ટાંગેલોછે, તે જ્યારથી આ મેનારામાં ટાંગવામાં આવ્યોછે, ત્યારથી જેઓના સ્વાધિનમાં આ દેવલ સોંપવામાં આવ્યુંછે, તે સઘળાનો જીવલેણ થઈ પડયોછે. આ ઘંટ ઓતાતો મારા બાપના બપાવાએ નઝરોનઝર દિઠો હતો—જ્યારે તેની જળસંસ્કારની ક્રિયા પાદરીએ કીધી, ત્યારે તે હાઝેર હતો—અને જ્યારે તેને ટાંગવામાં આવ્યો, ત્યારે તે ક્રિયા પણ તેણે જોઈ હતી. પેહેલવેહેલા તેનાજ હવાલામાં તે સોંપવામાં આવ્યો હતો; અને જે દિને શાહનશાહબાનુ કૅઠરાઇન મરણ પામી, તેજ દિને આ ઘંટે મારા વડવાનો પણ જીવ લીધો હતો!"

યુસાડિ—"લુટઝન, તે કેવીરીતે?"

લુટઝન—"તમો સાહેબને ખબરછે, કે સાધારણરીતે આ ઘંટને વગાડવામાટે ચાર આસામીઓની ઝરૂર પડેછે—પણ જો ડીંગ-ડૉંગ ડીંગ-ડૉંગ એમ બેવડું વગાડવું પડેછે, ત્યારેતો તેને ઘણો હલાવવો પડેછે, કે જેથી તેનું લુલક, જેને આપણે જીભ કહ્યે છૈયે, તે ઘંટની બંધે બાજુએ લાગે, અને તેમ કરવામાટે ૭ માણસો જોઇએછે. આમુજબે છ માણસો નિચેથી દોરડું ખેંચીને એકવાર ઘંટ વગાડતા હતા, તેજ વેળાએ મારા બાપનો

બપાવો તેની લોખંડની ધરીમાં ચર્બી પુરવા ત્યાં માળિયાઉપર આવ્યો. કાંઇ અકસ્માતથી તેનાં કપડાં આ મોટાં ચક્કરમાં ભેરવાઇ ગયાં અને તેથી તેનું શરીર કમકમાટભરેલી રીતે કચડાઇ ગયું. હું ફરીથી જણાઉંછું, કે તેજ દિને શાહનશાહબાનુ કૅરોલીના પણ મરણ પામી હતી."

યુસાફિ—"પણુ આ બાબતને અને તારા સ્વપ્નાને શી નેસ્બતછે?"

લુટઝન—"પવિત્ર સાહેબ, જરા ધીરજ ધરો. હું તેજ આપ સાહેબને જણાઉંછું. તે મારા બાપના બપાવાની જગ્યાએ મારા બપાવાની નેમણુક થઈ. તેબી આ ઘંટથીજ માર્યો ગયો, અને તે પણુ મેં હમણાં જણાવી તેનેજ લગભગ મળતી રીતે. જે દહાડે તે મુઓ, તેજ દહાડે શાહનશાહ પૉલ પણુ મરી ગયો હતો. મારા બાપને આ જીવલેણ નોકરી ન લેવાની તેના દોસ્તોએ ઘણો સમજાવ્યો, એમ તે મરનારે મને વારંવાર જણાવ્યું હતું; પણુ તેને કશી પાંતીની દહશત નહતી—તે તો સાફ કહેતો, કે જો જરાસરખી સાધારણુ સંભાળ તેના બાપબપાવાએ લીધી હોત, તો તેઓ આવાં મોતે મરતે નહીં. જ્યારે પણુ આ ગંજાવર ઘંટ વાગતો હોય, ત્યારે સાંચાકામઆગળ જવાને અથવા તેનાં ભારે બાંધકામઉપર ન ચઢવાને તે મને વારંવાર ચેતાવતો હતો. તોયે, તેણે ગમેએટલી ચોકસાઈ અને સંભાળ લેવાછતાં, તેનું મોત પણુ આ ઘંટથીજ આવ્યું. પવિત્ર સાહેબ, એક ઘંટને 'ચલાવવો' એટલે શું તે તમો સમજોછો?"

યુસાફિ—"હું તો તેની મતલબ એમ સમજુંછું, કે ઘંટને છેક ઉંચકીને પછી છોડી દેવો, કે જેથી તે આમથીતેમ ઝબરદસ્ત ઝોળા ખાય."

લુટઝન—"બરાબર એમજ. ઘંટની ધરીને નાકે ઉપરથી લાકડાનો જે આ થાંભો ઉભો કર્યોછે, તેને છેડે જે મોટો લોખંડનો ગુંડો જડેલોછે, તે તો તમે જુઓછો? જ્યારે ઘંટ ઉંધો વળેછે, ત્યારે એ લોખંડનો કટકો, આ બીજા લોખંડના કટકાને પકડી લેછે, કે જે આ ઉભા થાંભામાંથી નિકળી આવેલો તમો સાહેબ જુઓછો. આ ગોઠવણુથી ઘંટ જ્યારે ઉંધો વળેલો હોયછે, ત્યારે મઝબુત અને થંભ રેહેછે. હવે પવિત્ર સાહેબ, આસરે બારેક મગઝના ખસેલા જવાનોનાં ભેજામાં એમજ ચવરી આવ્યું, કે તેઓએ આ ઝબરા ઘંટને એકદમ ઉંધો વાળવો! યાદ રાખજો, કે તેવીરીતે તેને કોઈવાર પણ એકદમ ઉંધો વાળવામાં આવ્યો નહતો: મારો બપાવો અને મારા બપાવાનો બાપ આ રીતે કદી પણ ઘંટ ઉંધો વાળવાનો અખતરો કોઇને પણ કરવા દેતા નહીં હતા; પણ મારો બાપ, પોતે જો ચોકસાઈ રાખતો હતો, તેબાબે ઘણો મગરૂર રેહેતો હોવાથી, તેણે ધાર્યું, કે તેમ કરવા દેવાથી કશું નુકશાન થવાનું નથી—અને એવા વિચારથી તેણે પેલા જવાનોને તેમુજબ કરી ગમત મેળવવાની રજા આપી. જે આવાઝ તેથી થયો, તે ભયંકર હતો; અને જ્યારે આ રાક્ષસી ઘંટ આમથીતેમ હાલવા લાગ્યો, ત્યારે આ આખો મેનારો તેથી ધ્રુજવા લાગ્યો, અને હથોડી તો આમથીતેમ ઉપરાસાપરી આંચકાસમેત ઘંટને ચારુ અથડયા કરવા લાગી. આખરે તેઓની ખાહેસ પુરી પડી. તે પછી મારો બાપ આ વખ્તે તેને ઉંધો વળી ગયેલી હાલતમાં જોવાને આ માળિયાઉપર આવ્યો; અને પછી શું થયું, તે તો કોઇ બરાબર કહી શકતું નથી, કારણકે તે વેળા ત્યાં બીજું કોઈ હાજર હતું નહીં,



(ચિત્ર ૧૮ મું) "કારણકે ઈજીપશિયન રીજમીટોની એક ટુકડી, * * * તે બહાદુર **સલિમ પાશા**ની સરદારીતળે શેહેરમાંથી ત્યાં આવતી હતી ". (પાનું ૩૦૮ મું.)

પણ એવી અટકળ કરવામાં આવેછે, કે ઉપલા બાર જણાઓએ એવડાં દોરડાં ખેંચ્યાપછી, તે ઘંટને મોટે આવાઝે વાગતો કીધો, અને તે ખુબ ઝોળા ખાવા લાગ્યો. મારો બાપ પછી નિચલા માળઉપર જ્યાં આ વગાડનારાઓ હતા, ત્યાં પાછો ફર્યો નહીં: એથી તેઓ તેને શોધવાને તરતજ ઉપર આવ્યા, અને જોયછે શું કે, પવિત્ર સાહેબ, તે તો આ બારીને અઢીંગીને મુવેલો પડેલો; તો જોકે આ બારી, તો ઘંટથી ઘણી દુરછે. ખુદા જાણે, કે ઘંટના ઝબરદસ્ત ઘોંઘાટથી તેનું ભેજું ફાટી ગયું—કે કોણ જાણે આ મોટા ઘંટના હાલવાથી પવનનો જે ભારે સુસવાટો થયો, તેથી તેને લકવો થઈ આવ્યો—કે કોણ જાણે આ ભયંકર દેખાવથી તે ઘણોજ બ્હીધો; તેબાબે ચોકસ કાંઇ કહી શકાતું નથી. કદાચ આ સઘળાં સામટાં કારણોથી પણ તેનું મોત નિપજ્યું હોય——"

યુસાફિ, જે આ બ્યાન ઘણુંજ ધ્યાનથી સાંભળતો હતો, તે બોલ્યો, "બનવાજોગછે, કે તેમબી હોય, અને લુટઝન, ત્યારે તારો બાપ આરવેસે મરી ગયો?"

લુટઝન—"પવિત્ર સાહેબ, હા, એ રીતે તેનું મરણ નિપજ્યું." પછી થોડીકવાર દમ ખાધાપછી તેણે ગંભીર સાદે આગળ ચલાવ્યું, "અને સાહેબ, તેજ દહાડે શાહનશાહ **આલેકઝાંડરે** ટાગાનરૉગખાતે પોતાનો છેલ્લો દમ પણ મુકયો!"

યુસાફિ—(લગાર વિચાર કરીને) "આ બનાવો ઘણા અચરતીભરેલાછે! પણ તારી ખાતેરીછે, કે તું જે દહાડા વાર જણાવેછે, તે ખરાછે? તારાં કુટુંબમાં નિપજેલાં આ ત્રણ મોતો તેં જણાવેલા આ ત્રણ બાદશાહી મરણોનીસાથે બરાબર મળતાં આવેછે?"

લુટઝન—"પવિત્ર સાહેબ, પૂરાતન કાળની આ બાબતો આખાં સેબાસ્ટૉપૉલમાં સારીરવેસે જાણીતીછે, અને વળી વધુ શું કહું, તેની નોંધ પણ 'રજિસ્ટર'માં દાખેલ કીધેલી આપ પૂજ્ય સાહેબ જોઇ શકશો—સેવાય, કે તેનેલગતાંજ પાનાંઓ ફાડી નાખ્યામાં આવ્યાં હોય; કારણકે ઘણી વખ્તે પોતાની ખાસ મતલબ સાંધવાનેસારૂં તવાંગર આસામીઓ, કે હોદ્દેદારો ચોકસ નોંધીનાં પાનાંઓનો નાશ કરવાને ચુકતા નથી. તો જોકે મારા વિચારમુજબે, તો આવી પવિત્ર ચોપડીઓસાથે ચેડાં કાહાડવાં, એ ઘણુંજ પાપી અને ધિક્કારવાજોગ કર્મછે——"

"પણ તારો સ્વપ્નો—તે સ્વપ્નો, કે જેબાબે તું મને જણાવવા જતો હતો, તે શું?" આમુજબે યુસાફિ એવોતો અચબુચ બોલી ઉઠયો, કે તેથી તે બાપડો બુઢો મર્દ જરા ચોંક્યો.

તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે આ વેળા યુસાફિનો ચેહેરો, જે હંમેશનો ફિક્કો હતો, તે હવે તો ઘણો વધારે બિહામણો ઉજળો પુણીજેવો થઇ ગયો હતો,—તે બોલ્યો, "પૂજ્ય સાહેબ, હા, હું તે મારા સ્વપ્નાવિષે આપને જણાઉં છું: પણ મને ફિકર લાગેછે, કે જે આગળા બનાવોનું બ્યાન મેં આપ સાહેબઆગળ હમણાં કીધુંછે, તેથી તમારાં મનઉપર કાંઇ નાખુશ અસર થયેલી જણાયછે."

યુસાફિ—"ખચિત, તેથી ગંભીર વિચારો મારાં મનમાં ઉભા થાયછે, પણ તારો આ સ્વપ્નો શું હતો, તે મને કહી સંભળાવ."

લુટઝન—"પવિત્ર સાહેબ, ગઈ કાલે રાતે મેં સ્વપ્નો જોયો, કે હું કચડાઇ ગયેલો—ફમદમાટભરેલી રીતે છુંદાઇછદાઈ ગયેલો—અનિયંત વેદનાથી અમળાતો—હતો

શુદ્ધિમાં પીડાતો—આ મોટા ઘંટનીનિચે દબાઇને પડેલો હતો, કે જે ઉપરથી તુટી પડયો હતો; પણ હું આ માળિયાની ઝમીનઉપર પડયો હતો, કે નિચે દેવલમાં ભોંયઉપર પડયો હતો, તે હું મારા સ્વપ્નામાં બરાબર પારખી શક્યો નહીં. તોયે જ્યારે મારો જીવ ધીરેધીરે નિકળી જતો હતો, ત્યારે હું મારા હુલ્લડપણાનેમાટે—મારે બીવકુફાઇનેસારે—પા સદીઅગાઉ જ્યારે મારા બાપનું મરણ નિપજ્યું, ત્યારે આ જીવલેણ જગ્યા, કે જેને મારા સર્વે કુટુંબીઓનો ઘાણ વાળ્યો હતો, તે કબુલ રાખવાનું દીવાનાપણું દેખાડવામાટે, હવે મને ઘણો, ઘણોજ પસતાવો થવા લાગ્યો. પણ પવિત્ર સાહેબ, આખરે તો તે ફક્ત એક સ્વપ્નોજ હતો—અને ખુદા કરે, ને તે ખરો ન પડે! હું કાંઇ મારાજેવા ગરીબ, કોઇને ન જણાયલા, મુફલેસ માણસનેમાટે એમ ઇચ્છતો નથી, પણ"—અને જ્યાં લુટઝનનો ચેહેરો, કે જે કુદર્તીજ બુઝુર્ગ દેખાવનો હતો, તે અતિશય ગંભીર જણાવવા લાગ્યો, તેમજ તેનો સાદ પણ શાંત અને ધીમો પડ્યો—"તેજ વખ્તે શાહનશાહ નિકોલસનું મોત પણ બીશક ઝાહેર કર્યામાં આવવું જોઇએ!"

યુસાદિ—"આ વાત ગલતછે! તદન બીવકુફાઇભરીછે! લુટઝન, આ વાત લગભગ રાજદ્રોહી કરવાજેવીછે! થોડાક ઉપરાસાપરી બનાવો બનવા પામ્યા, કે જે હું કબુલ કરૂંછું, કે ઘણાં અજાયબજેવી રીતે બંદબેસતાછે, તેઉપરથી તું શું એવું અનુમાન કરવા માંગેછે, કે——"

લુટઝન—(ગંભીરાઇથી) "કે ફરીથી તેમ બનશેજ. હા!—પવિત્ર સાહેબ, ચોકસ જાણજો, કે તેમ બનશેજ! હું તે સમજી શકતો નથી—અને કદાચ આપ પૂજ્ય પણ તેનું કારણ સમજતા ન હશો: પણ કાંઇ અજાયબ સંબંધ આ ઘંટની અને રૅમાનૉફની બાદશાહી કુટુંબનીવચ્ચે હસતી ધરાવેછે, એ વાત તો કદી પણ ના પાડી શકાશે નહીં. સાહેબ, તમારે ગમે તે કહો—પણ મારે મનથી તો તે નસીબમાં લખેલી વાતછે."

યુસાદિએ એનો કશો જવાબ વાળ્યો નહીં: પણ થોડો વખ્તતુલિક તે ઉંડા વિચારમાં ગરક રહ્યો; અને પછી એકદમ ઉતાવળે તે બુર્જનો માળિયો છોડી ગયો.

બીજે દિને સવારના ધારાપ્રમાણે નવ કલાકે ધર્મક્રિયા શરૂ થઇ; અને બંદગી ખલાસ થવાપછી, જ્યારે આસરે સાડા નવનો અમલ થયેલો હતો, ત્યારે યુસાદિ વાએઝ કરવાને બ્યાસાસનઉપર ચઢયો. આ વેળા દેવલમાં ભકિત કરવાને પુષ્કળ લોક જમા થયેલું હતું; કારણકે આગળે દિવસે આ ધર્મગુરૂએ કીધેલી ઘણી અસરકારક વાએઝની તારીફ બહાર જણાઈ ગઈ હતી, અને તેથી તેને સાંભળવાને લોકો ઘણાં એન્તેઝાર હતાં, આટલું બધું લોક જમા થયેલું જોઇને પાદરીને પણ વધારે ઉત્તેજન મળ્યું, અને તેણે પોતાથી બનતી રીતે સરસ વાએઝ કરવા માંડી: તેનો આવાઝ આખાં મોટાં દેવલમાં ગર્જના કરવા લાગ્યો—તેના ચાળાઓ ઘણા જુસ્સાવાળા હતા—તેણે લોકોની લાગણી ઉસ્કેરવાને પોતાથી બનતું કર્યું. જાણે આ દેખાવને વધારે ભપકાદાર કરવાનો હોય, તેમ ઘેરો ઘાલવામાં આવેલાં આ શેહેરમાંથી, તેમજ ઘેરો ઘાલનારાં બહારનાં લશ્કરોમાંથી તોપો છોડવાના ઝબરદસ્ત ધડાકાઓ દેવલમાં ચાલુ સંભળાતા હતા, અને તેનીસાથે યુસાદિનો ઉંચો ને સ્પષ્ટ ગંભીર સ્વર ભેળાતો હતો.

ઘણાંજ ધ્યાનથી તેની વાએઝ ભક્તિ કરવા આવેલાંઓ સાંભળતાં હતાં: મર્દો અને ઔરતોનાં દિલમાં આ પાદરીનાં ભાષણથી ભારે અસર થયેલી હતી; અને બુઢો રખવાળ લુટઝન પણ તે ઘણાંજ ધ્યાનથી સાંભળતો બેઠો હતો. વળી બહાર ચાલતી લડાઇઉપર પણ ધ્યાન અપાતું બંધ પડયું હતું.

પણ તેટલાં એકાએક ભક્તિ કરનારાંઓને એક આંચકો લાગેલો જણાયો; જાણે આખું મકાન તેનાં પાયામાંથી ભાંગીને તુટી પડતું હોય, એમ તેઓને લાગ્યું: આ જોઇ ચુસાડિ વાએઝ કરતો મુગો રહી ગયો—અને એક પળસુધી ગંભીર ચુપકીદી સઘળે પથરાઇ ગઇ. પણ તે ફક્ત એકજ "મિનીટ"!—કારણકે ત્યારપછી સર્વેને કાને એક ભયંકર ઘોંઘાટ પડયો,—જાણે લાકડાના ભારવટિયા અને પથ્થરનું બાંધકામ તુટી પડતું હોય, એવો ભારે કડાકો થયો, અને તે સર્વેમાં એક વધારે બિહામણો, અને વધારે મોટો આવાઝ થતો સંભળાયો—તે આવાઝ એવો હતો, કે જાણે છાપડાંને કે મકાનને મથાળેનાં કોઇ બીજા ભાગને ફાડી એક ગંજાવર વઝન નિચ્ચે આવતો હોય; ફરીથી તે ઝબરદસ્ત આવાઝ સંભળાયો; અને હવે દરેકનાં મ્હોંમાંથી ધાસ્તીની ચીસો પડતી સંભળાઈ. છત્રના જે ભાગને મથાળે મેનારો આવેલો હતો, તે ભાંજીતોડીને તે (જુઓ ચિત્ર ૨૧ મું.) ગંજાવર મોટો ઘંટ તુફાનના ગગડાટજેવા ભારે આવાઝસાથે નિચ્ચે આવી પડયો. દુશ્મનની તોપનો એક ગોળો આબાદ મેનારાને લાગ્યો હતો—તેથી ઘંટ તુટી પડયો—તે મેનારાના ત્રણ માળોની ઝમીનનાં પાટિયાં ફાડીતોડીને નિચ્ચે આવી પડયો હતો; અને પોતાનીસાથે વળી ભાંગેલી ઝમીનનાં મોટાં પાટિયાંના કટકાઓ, ઈંટો, અને પથ્થરોનો વરસાદ પણ લેતો આવ્યો હતો.

આ વખ્તે થયેલા ગભરાટ અને આફતનું બ્યાન કરવું માહાલછે—જે ભારે ભય અને હદવગરનો હડબડાટ વાએઝ સાંભળવા આવનારાંઓમાં ફેલાયો, તે ન વર્ણવી શકાયએવો હતો. ઘંટ નિચ્ચે આવી પડયો!—અને સાથેસાથે ચુનાકામ અને લાકડકામમાં ચીસો પાડતાં લોકો પણ આવી પડયા હતા; કારણકે મેનારાના છેક નિચ્ચેના મજળાઉપર જે ઘંટ વગાડનારાઓ ઉભેલા હતા, તેઓ પણ ઝમીન તુટી પડવાસાથે ઘંટનીસાથેજ નિચ્ચે દેવલમાં ગબડી પડયા હતા!

અને કેવા ભંયકર ઝબરદસ્ત કડાકાસાથે આ ઝબરો મોટો ઘંટ નિચ્ચે ઝમીનઉપર આવી પડયો હતો;—તેના ભારે વઝનતળે જેઓ ચંપાઈ મુવાં હતાં, તેઓની ચીસો અને પોકારો કેવા કાન ફાડી નાખે અને કમકમાટ ઉપજાવેએવાં હતાં—તેમજ આ વેળાએ જે બીજાંઓ નાસી જતાં હતાં, તેઓની બુમો કેવી હતી! આ કરૂણારસ બનાવ ખચિતજ ઘણો ભયભિત હતો! ધાસ્તીથી જડ થઇ ગયેલો, ચુસાડિ પોતાનાં વ્યાસાસનઉપરજ બેસી ગયો: જાણે મસ્ખરીનેમાટે એક મુર્દાને પાદરીનો પુશાક પેહેરાવીને બેસાડયો હોય, એવો તેનો દેખાવ લાગતો હતો—અને જાણે જીવતો પાદરી પથ્થરનો બની ગયો હોય, એવો તે જણાતો હતો!

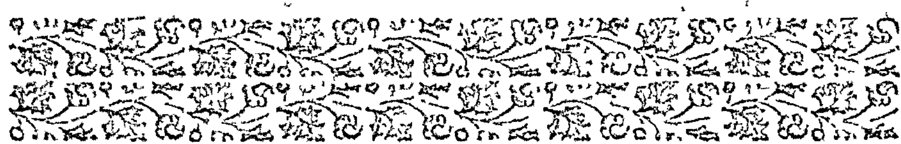
ઘંટ જ્યારે દેવલની પથ્થરની ચીણેલી જમીનઉપર પડયો, ત્યારે તેનો આવાઝ એટલોતો મોટો હતો, કે જાણે ગાજવીજસાથનું વાઝોડું થતું હોય; અને તેનો નઠારો પડઘો પાછો આખાં મકાનમાં થયો હતો; આ વેળા આખી ઇમારત તેનાં મથાળાંથી તે પાયાસુધી ધ્રુજી

હતી; જ્યારે બારીના કાચોના ટુકડેટુકડા થઈને નિચ્ચે પથ્થરની ભોંયઉપર કરકરર અવાજ-સાથે તુટી પડ્યા હતા!

ઘંટનાં તુટી પડવાથી ત્રીસથી વધુ કમનસીબ જીવડાઓ માર્યાં ગયાં હતાં, કે ધાસ્તી-ભરેલી રીતે છુંદાઈછદાઈ ગયાં હતાં;—અને આ ભયંકરરીતે જોખમાયલાંઓમાં ખુદો રખ-વાળ પણ હતો. અજાયબજેવી સાચાઈસાથે તેનો સ્વપ્નો ખરો પડ્યો હતો; અને વંશપરંપરા ચાલતી આવેલી આગમચથી ધારેલી વાત, કે જેનો તેને ઘંટનીસાથે સંબંધ રાખ્યો હતો, તે ઘણી અચરત થવાજોગ ચોકસાઈથી ખરો પડ્યો હતો.

કારણકે સેબાસ્ટૉપૉલનાં દેવલનો મોટો ઘંટ માર્ચ માસની બીજી તારીખે બપોરના દેવલનાં ઘડિયાળમાં બરાબર દશમાં દશ "મિનીટો" ઓછી હતી, ત્યારે પડ્યો હતો;—અને બરાબર એજ ઘડિએ સેંટ પીટર્સબર્ગમાં રશિયાના ઝાર નિકૉલસે પણ પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો હતો!





પ્રકરણ ૪૬ મું.

યુસાડિ.

તે મોટા ઘંટનો અકસ્માત થયાને થોડા દહાડા વિત્યાંકેડે ઝાર નિકોલસનાં મોતની ખબર સેબાસ્ટોપૉલખાતે થઈ. જ્યારે આ ખબર પાદરી યુસાડિને કરવામાં આવી, ત્યારે ભારે ધાસ્તી અને અજાયબીમાં તે ગરક થઈ ગયો—તે ગભરાટનેમારે બીકામજેવો થઈ ગયો. કેટલાક દિવસોસુધી તો તે પોતાના ઓરડામાંજ ભરાઇ રહ્યો; બરાબર ખુરાક પણ ખાતો હતો નહી; અને જો કોઇ તેની મુલાકાતે આવતું, તો તેને તે મળતો પણ નહી; દેવલમાં થયેલા ભયંકર અકસ્માતથી, અને તે બુઢા રખવાળે જે બ્હીક લાગેએવાં ચોકસાઈપણાંથી બનનાર બનાવવિષે તેને જણાવ્યું હતું તેથી, દેખાઈતીરીતે યુસાડિનાં મનઉપર એવી અસર થઈ હતી, કે જે સેહેલાઇથી દુર થાય, એવી નહતી.

આખરે—પોતે જે એકાંતવાસમાં પડયો હતો, તેને છઠ્ઠે દહાડે સાંજનાં—યુસાડિને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે રખવાળ લુટઝન મોતને કાંઠે આવેલો હોવાથી, તેણે ખ્રિસ્તી પાદરીને તેનીઆગળ આવવાને કાલાવાલા કરી બોલાવ્યો હતો. પ્રથમતો યુસાડિએ કરડાપણાંથી તેમ જવાને ચોખેચોખી ના પાડી, જે જોઇ તેનાં ઘરમાં કામ કરતી બુઢી સ્ત્રીનૌકરને પણ અજાયબી લાગી, સબબકે તેણીએ પોતાના શેઠને આમુજબ મેઝાજ ખોઇ દેતો આગળ કોઇ વાર પણ દિઠો નહતો, અને વળી એક મરતા પડેલા માણસની વિનંતી તેણે આગળ કદી પણ ના પાડી નહતી. પોતાનાં ના પાડવાથી જે અજાયબી આ બુઢી સ્ત્રીને પણ લાગી હતી, તે જોઇ તેનું પોતાનું ધક પણ પાછું સાવધ થયું, અને લગાર વધારે ઠંડા સ્વભાવે અને આવાજે, તે બોલ્યો, "હું જઇશ."

જે દેવલમાં અકસ્માત થયો હતો, તેની પડોશમાંજ તેનું ઘર હતું, ત્યાંથી તે બહાર નિકળ્યો; અને થોડીક "મિનીટો"માં તે રખવાળનાં ગરીબ રેહેઠાણઆગળ આવી પહોંચ્યો. તેણે જોયું, કે તે બીચારો મરવાની અણીઉપર હતો—છતાં પોતાની પુર શુદ્ધિમાં હતો. એક બુઢી સ્ત્રી તેની ખેદમતમાં રેહેલી હતી, તેણી જેવો પાદરી અંદર આવ્યો, કે ઓરડામાંથી તરત બહાર નિકળી ગઇ; અને હવે યુસાડિ લુટઝનઆગળ તે મુફલેસ ઓરડામાં એકલો રહ્યો.

ઘણા ધીમા પણ બરાબર સંભળાયએવા ખુલા આવાજે લુટઝન બોલ્યો, "પૂજ્ય સાહેબ, જેમ મેં કહ્યું હતું, તેમજ બન્યુંછે—અથવા બરાબર કહું, તો જેવીરીતે મારા સ્વપ્નાએ ભવિષ્યવાણી કહી હતી, તેમુજબે આખરે બન્યુંછે."

જાણે એક યંત્રની મદદથી બોલતો હોય, તેમુવાફેક તે મરવા પડેલા બુઢા રખવાળના શબ્દો યુસાડિ પાછો બોલ્યો, "હા—જેવીરીતે તારા સ્વપ્નાએ ભવિષ્યવાણી કહી હતી, તેમુજબેજ બન્યુંછે."

લુટઝન—"નેક સાહેબ, મેં તો ધાર્યું હતું, કે તમો મારી મુલાકાતે આવશો—તમો મારાં બિછાણાંઆગળ બંદગી કરવા આવશો: કારણકે તમોને સારીરવેસે ખબર હતી, કે

મને પણ અકસ્માતમાં ભારે ઇઝા થઇ હતી, અને વળી મેં થોડાક દહાડાઅગાઉ તમોને કેહેવાડ્યુંવટીક હતું, કે તબીબે મારાં સાજા થવાની આશા છોડીછે. પવિત્ર સાહેબ, તમે કાંય આવ્યા નહીં?"

આ સાંભળીને યુસાડિ એકાએક ચોંક્યો; જાણે તેને માથાંથી તે પગસુધી આંચકીઓ આવતી હોય, તેમ તે દેખાઈતીરીતે ધ્રુજતો હતો,—તેણે જવાબ આપ્યો, "લુટઝન, તારાં મોતનાં બિછાણાંઆગળ બંદગી કરવાનેલાયક હું નથી! મરતાં માણસઆગળ એક ખરેખર ખ્રિસ્તી પાદરીસિવાય બીજા કોઇ પાદરીથી દિલાસો દઈ શકાય નહીં—અને હું તો ઘણો કંગાળ પાપીછું!"

લુટઝન—"હા, નેક સાહેબ, તમો જે કહોછો, તે ખરી વાતછે, આપણે સર્વે આ દુનિયામાં પાપીઓ છૈયે, પણ સાધારણ માણસજાતજેવા તમો પણ પાપીછો, એવું તમારું ધારવું બનવાજોગ નથી."

આ સાંભળી લગાર જનુની સાદે અને ઘણાં દુઃખી દેખાવે યુસાડિ બોલ્યો, "તું શું બોલેછે, તેની તુંને ખબર નથી. હું ફરીથી કહુંછું, કે હું એક કંગાળ પાપી માણસછું! મેં એક એવું કર્મ કીધુંછે, કે જે કદી મુઆફ થઇ શકે નહીં,—બુરામાંબુરા વિશ્વાસઘાતનું મેં એક કામ કર્યુંછે—અઘોરમાંઅઘોર તરકટનું મેં એક કામ કર્યુંછે! તેથી શું ખરાબી થઇ હશે, તે તો હું જાણતો નથી: પણ એટલું તો હું જાણુંછું,—કે તેબાબે મને અતિશય ભારે પસ્તાવો તે દહાડેથી થાયછે. આહ! તું આ સઘળું સાંભળીને અજાયબ થાયછે: પણ હું જે તુંને કહુંછું, તે તદન ખરૂંછે!—ખુદાપાસે માંગી લઉંછું, કે તેમ બન્યું નહોતે! જ્યારે હું વ્યાસાસનઉપરથી ઘણો મોટેમોટે અને ભારે જુસ્સાથી ઉપદેશ કરતો હતો, તે કાંઇજ નહીં, પણ એવીજ મતલબથી, કે તે બીજો છુપો આવાઝ, જે મારાં કાનમાં રાત અને દહાડો સંભળાયા કરેછે, તેને મારા પોતાના ભારે આવાઝથી ઢાંકી નાખવાને—તે આવાઝ મારાં હૈયાંમાં આવી ભરાયછે!"

મરવા પડેલા લુટઝનનો ચેહેરો દુઃખ અને બીમારીથી ફિક્કો, તો મારી ગયેલોજ હતો, છતાં યુસાડિના આ બોલો સાંભળીને તે તો હૈયેબતાઇજ ગયો, અને તેનો ચેહેરો બિહામણો સફેદ પુણીજેવો થઇ ગયો. તે બોલ્યો, "પવિત્ર સાહેબ, શું આ તમો કહોછો, તે બનવાજોગછે! નહીં, નહીં—આ વાત મને ખરી લાગતી નથી! પેલા ઘંટના ભયંકર અકસ્માતથી તમારાં ભેજાઉપર ખોટી અસર થયેલી જણાયછે."

પણ પાદરીએ રખવાળને બોલતો અટકાવ્યો, અને મરવા સુતેલા બુઢાતરફ અજાયબીથી જોયું, પછી બોલ્યો, "લુટઝન, ઝાર નિકોલસ મરી ગયોછે, તેની તુંને ખબર પડીછે કે?"

લુટઝન—"પૂજ્ય સાહેબ, મને તેની ખબરછે." પછી ગંભીર આવાઝે તે વધુ બોલ્યો, "જે ઘડિએ અકસ્માત થયો તેજ ઘડિએ મેં તો તે જાણ્યું હતું; જ્યારે હું તે ઝબરદસ્ત ઘંટની કોરતળે ચંપાઇ ગયેલો, અને નવધાર લોહીથી ગગરતો પડેલો હતો, ત્યારેજ મેં તો જાણ્યું, કે શાહનશાહનું મોત આવી લાગ્યુંછે. થોડાજ દહાડાઅગાઉ તેની બીમારીની

ખબર મને પડી હતી, અને તેથી મારા વિચારને વધારે મઝબુતી મળી હતી. હા, ઝાર નિકૉલસ મરી ગયોછે!"

યુસાડિ—(ગભરાયલે ચેહેરે) "અને જે ઘડિએ ઘંટ દેવલમાં તુટી પડયો, તેજ ઘડિએ તે પણ મરણ પામ્યો! આહ! આ સર્વ શક્તિમાન બાદશાહના અકાળ મરણથી તેને તેનાં કર્મનો ભયંકર ફેજ મળ્યોછે!"

આ સાંભળી વધારે અજાયબી, અને વધારે શક તે મરવા પડેલા લુટઝનને યુસાડિને-માંટે ઉપજ્યો. તે સમજ્યો કે પાદરીનું મગઝ ખસી ગયુંછે કે શું? તેથી તે બોલ્યો, "નેક સાહેબ, તમારી કેહેવાની મતલબ શુંછે?"

લગાર કડવાસ અને દેલગીરીથી તે પાદરીએ જવાબ આપ્યો, "મારી કેહેવાની મતલબ એમછે, કે જે ગુનાહનેમાંટે હું પોતાને તકસીરવાર ગણુંછું—જે પાપી લુચ્છાઇ મેં કીધીછે—તે નિકૉલસની ઉસ્કેરણીથી—નહીં તેના હુકમથી મેં કીધીછે!"

લુટઝન—"ખુદા તારો આસરો! શું એ બનવાજોગછે? અરે, સાહેબ! હું, કે જે તમોને નીતિનાં એક નમુનાતરીકે ગણતો હતો—હું, કે જે એમ માનતો હતો, કે તમો જે આ સરસ વાઅઝ કરવાની આવી શક્તિ ધરાવોછો, તે તમારી નેકીનેલીધે હતી——"

યુસાડિ—"લુટઝન, તું ઠગાયોછે! ખચિત તું ઠગાયોછે! હું ફરીથી કહુંછું, કે હું એક પાપીછું—અધમમાંઅધમ, ખરાબમાંખરાબ પાપીઓમાંનો હું એકછું. સેબાસ્ટૉપૉલનાં આ શેહેરની જે અગતની અને લાભકારક જગ્યા મને આપવામાં આવીછે, તે મેં કીધેલાં પાપી કર્મની એક લાંચતરીકે મને બખ્શવામાં આવીછે; મેં મારાં અંતઃકરણને પૈસાની લાલચે વેચ્યુંછે. હું મારી ગરીબ જગ્યાએજ રહ્યો હતે, તો ઘણું, ઘણુંજ, અતિ ઘણુ સારૂં થતે——"

લુટઝન—"અરે, સાહેબ! જો આ તમે જે કહોછો, તે ખરૂંજ હોય—અને હવે મને તેબાબે કશો શક રહ્યો નથી—તો તમોને તેનો પશ્ચાતાપ કરવાની મને અર્ઝ કરવા દો! હું જાણુંછું, કે હવે મારૂં મોત નઝદીક આવતું જાયછે! મારી આંખે જે પર્દો ફરી વળેછે, તેઉપરથી હું ચોકસછું, કે યમનો દૂત હવે આવી લાગશે; પણ મને તેનાં આવવાની જરા પણ ફેકર નથી! મેં મારી આખી ઝેંદગીમાં કોઇનું પણ ખોટું કીધું નથી; અને જોકે મારા ગુનાહો એવાછે, કે જે નબળા ખવાસનો માનવી કદી પણ કર્યાવગર રેહેતો નથી, તોયે મારૂં અંતઃકરણ સાફછે, અને મેં જાણીજોઇને કે રાઝીખુશીથી મારા પડોશીને નુકશાન કર્યું નથી, કે દુઃખ દીધું નથી, તેથી મને મરવાની ધાસ્તી નથી. અરે, સાહેબ! તમારૂં એતબી એવુંજ આવે, તો કેવું સારૂં! હું તમોને આઝીજી કરૂંછું, કે ઘુંટણ મરડિયે પડો, ને મારીસાથે બંદગી કરો, અને તમારાં પાપનો પશ્ચાતાપ કરો!"

યુસાડિ—"ઘણો ભલો માણુસ! ખચિત, હું તેમ કરીશ, ઝરૂર કરીશ!" એમ બોલી તે ગરીબની ખાટલીપાસે યુસાડિ ઘુંટણિયે પડયો, અને બોલ્યો, "આ વખ્તે મારે-બદલે તારે મને ઉપદેશ કરવો જોઇએછે! તારૂં દેલ પાકછે, હું પાપીછું! મેં તો અઝીમ ગુનાહો કીધાછે, ને તું તો નિર્દોષછે! મારેમાંટે તો દુઝખનો દરવાઝો તૈયારછે;

તારેમાટે તો બેહેસ્તનું બારણું ઉઘાડુંછે! તુંને સ્વર્ગનો દેખાવ દેખાયછે, માટે ઓ લુટઝન, મને કેહે, કે મારાજેવો બુરો પાપી જો પસ્તાવો કરે, તો તે ખુદા મારી ઉપર રહેમ કરશેકે?"

લુટઝન—"જો તે પાપનો કરનાર ખરાં દેલથી પશ્ચાતાપ કરે, તો તે સાહેબ દરેક પાપીની ઉપર રહેમનો કરનારોછે, પછી તે પાપો ગમેએવાં અઘોર હોય, તેથી શું થયું. પણ નેક સાહેબ, મને જણાવો, કે તમો એ જે પાપી કર્મ કર્યું છે, અને તેથી જે ખરાબી થવા પામીછે, તેનો બદલો વાળવાને તમો કશું કરી ન શકો?"

યુસાફિ—"હા, હા, હું ખુદાનો ઉપકાર માનુંછું, કે કરી શકું તેમછે. તેમ બદલો વાળવાનું મેં મારા કબ્જામાં રાખ્યુંછે. એટલું તે મારા હાથમાં રાખવાની ખુદાએ પોતેજ મને ઝરૂર પાડીછે, કે જેથી મારાં પાપી કર્મનો બદલો હું પાછો વાળી આપી શકું."

"પવિત્ર સાહેબ, હું મરૂંછું," લુટઝન બોલ્યો, કે જેનો ચેહેરો હવે વધારેનેવધારે ફિક્કો થતો જતો હતો, તેનો સાદ વધારેનેવધારે નબળો પડતો જતો હતો, અને તેની આંખો વધારેનેવધારે ઝાંખી થતી જતી હતી. "મારી મરતી વખ્તની છેલ્લી બંદગી તમારેજમાટે કરૂંછું!—આ મારા મરતી વખ્તના હોઠોમાંથી જે થોડાઘણા સંભળાયએવા શબ્દો હું બોલુંછું, તે તમારાંજ ભલાંનેમાટેછે! હજી પણ પશ્ચાતાપ કરવાનાં સાધણો તમારા હાથમાં છે:—અને તેટલામાટે પસ્તાવો કરવાની હું તમોને આઝીજી કરૂંછું! તમારાં કીધેલાં કર્મનાં પરિણામનો ઇલાજ કરવાનું, અથવા તેમાં સુધારો કરવાનું તમારા હાથમાંછે:—તેઉપર અમલ કરવાને એક મરવા સુતેલો માણસ તમોને અર્ઝ કરેછે! તે તમોએ કીધેલું ખોટું કામ પાછું સુધારવાને, અને તેનો બદલો ભલાં કામથી વાળવાને ગમેએટલી મેહેનત પડે, તો હારી ખાતા ના—તેનેમાટે ગમેએટલી લાંબી મુસાફરીઓ કરવી પડે તો અચકાતા ના—તેને માટે ગમેએટલો મોટો ભોગ આપવો પડે, તો પાછા હઠતા ના—પણ ગમેતેમ કરી આ પશ્ચાતાપ કરવાને કોશેશ કરજો! ઝરૂર કરજો, સાહેબ! અને પછી મારાજેવી હમણાંની હાલતમાં જ્યારે તમો આવી પડશો—જ્યારે તમો મોતનાં બિછાણાંઉપર મરવા સુશો—અને જ્યારે તમારાં કપાળઉપર, જાણે તમારાં ભેજાંને ચાલતું બંધ કરતો હોય, તેમ તે દુનિયાની પાયમાલી કરનાર જમનો ઠંડો હાથ પડેલો તમોને જણાશે,—ઓહ! ત્યારેજ, સાહેબ, તમો મારી આ મરતી વખ્તની સલાહને યાદ કરશો—અને જો તમો તેમુજબ ચાલ્યા હશો, તો મરતીવેળા ખુશી થશો—પણ જો તમો તેમ કરવાને ચુકયા, તો મરણની છેલ્લી ઘડિયે તમોને ભયંકર ખેદ ઉપજશે—તમોને ઘણોજ દુઃખદાયક પશ્ચાતાપ થશે!"

આ સાંભળી યુસાફિ ડુસકેડુસકે રડવા લાગ્યો. તેની આંખોમાંથી ખરતાં આંસુઓ પ્રથમ તો ગર્મ હતાં; પણ જ્યારે લુટઝનનાં શબ્દોથી તેનાં દેલમાં શાંતી થવા લાગી, જ્યારે તેણે વિચાર્યું, કે હજી પણ તેણે કીધેલાં પાપી કર્મનો તે પશ્ચાતાપ કરી સકશે, ત્યારે તેનાં આંસુઓ વધારે ધીરે પડવા લાગ્યાં, અને આખરે તેઓનાં પડવાથી તેને ઘણો મીઠો સધિયારો મળ્યો. પછી તે મરતાં માણુસનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને યુસાફિએ બંદગી કરવા માંડી: અને ઘણે વારે તેને ખબર પડી, કે જેનો હાથ તેણે પકડેલો હતો, તેનો આત્મા તો ધીરેધીરે, શાંતીથી તેનાં કાલબુદમાંથી નિકળી ગયો હતો.

યુસાડિ પોતાને મથકે પાછો ફર્યો: અને પોતાનો વિચાર પોતાની બુઢી સ્ત્રીનોકરને જણાવવાવગર તેણે લાંબી મુસાફેરીએ જવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. પોતાનાં સર્વે કાગઝયાંઓ તેને ધ્યાનથી તપાસ્યાં,—જેની હવેપછી ઝરૂર નહતી, તે ફાડી નાખ્યાં, અને બીજાં થોડાંક અગત્યનાં પોતાનીપાસે રાખ્યાં. આ કાગઝયાંઓમાં એક દસ્તાવેઝ હવો, કે જે તેણે ખાસ સંભાળથી પોતાનાં ડગલાંનાં છાતીઉપરનાં ગજવાંમાં મુક્યો. હાથમાં જેટલું નાણું આવ્યું, તે લીધું,—પોતાનાં જવાથી પોતાની ગરીબ નૌકરની ચાકરી જશે, એવા ભલા વિચારથી નાણાંની એક લાયક રકમ તેણે એક પરબિડિયાંમાં મુકી તેઉપર તેણીનું સરનામું કીધું. થોડીઘણી ઝરૂરની વસ્તુઓ તેણે મુસાફેરીએ લઈ જવાની ચામડાંની એક પેટીમાં ભરી; અને જ્યારે રાત પડી, ત્યારે પોતાનો પાદરીનો પુશાક કાહાડી નાખી, મુસાફેરી કરવાનો એક સાદો પુશાક પેહેર્યો, અને પછી ઘરની બહાર છુપો ચાલી ગયો.

સેબાસ્ટૉપૉલના રસ્તાઓ પસાર કરીને, યુસાડિ આખરે તે જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે જ્યાંથી ભાડેના મછવાઓમાં બેસી બીજે પાર જવાતું હતું; અને તેમાંના એકનીઉપર તે ચઢી બેઠો. તેને બીજે પાર ઉતારવામાં આવ્યો; અને ત્યાંથી પછી તેને પાઉંપેઆદા પોતાની મુસાફેરી પાછી શરૂ કીધી. તેનો વિચાર કોઇ ગામડાંમાં જઇ પહોંચવાનો હતો, કે જ્યાંથી તે એક ઘોડો ખરીદી શકે: પણ જે પેહેલાંજ ગામડાંમાં તે આવી પહોંચ્યો, ત્યાંથી તેને એવી ખબર મળી, કે જેથી તેને ભારે નાસેપાસી ઉપજી. બેસવાનાં કામમાં આવે એવો એકેએક ઘોડાનો, અને વળી ખેતીનાં કામમાં વપરાતા ઘણાક ઘોડાઓનોવટીક રશિયન લશ્કરે કબ્જો લઈ લીધો હતો. આગળ વધવાનો કાંઈ ઉપાય તે પાદરીના હાથમાં રહ્યો નહીં: પણ જોકે તે નાઉમેદ તો થયેલો હતો, છતાં તેનું દેલ તુટી ગયું નહીં: તેણે મક્કમ ઠરાવ કર્યો હતો—પોતાની મુસાફેરી આગળ ચલાવવાને તેને મઝબુત મન રાખ્યું હતું, પછી આખી મુસાફેરી તેને પગેજ ચાલીને કરવી પડે, તો શું મુજાએકો હતો?

યુસાડિએ સિમફેરૉપૉલના ઘોરી રસ્તાઉપરથી આગળ ચાલવા માંડયું, કે જે શેહેર સેબાસ્ટૉપૉલથી પચીસ "માઇલો"ને તફાવતે હતું. આખી રાત તેણે ચાલ્યાજ કીધું, પણ વચ્ચેવચ્ચે તે થાક ખાવાને થોબતો હતો; થાકીને લૂસ થયેલો, તે સવારના સિમફેરૉપૉલ આવી પહોંચ્યો. પોતાની શકિત પાછી લાવવાને તેણે આ ઠેકાણે એક ભઠિયારખાનાંમાં થોડા કલાકો ઉતારો લીધો, અને જ્યારે તે ઉંઘાઇ ઉઠયો, ત્યારે એક ઘોડો મેળવવામાટે તેણે ખબર કાહાડી. ત્યાં બે કે ત્રણ ઘોડાઓ વેચવાના હતા: તેઓની કીમત એટલીતો આકરી હતી, કે પ્રથમતો તે ખરીદવાને યુસાડિ અચકાયો—કારણકે તેનીપાસે જે થોડી પુંજી હતી, તેમાંથી જો તે એક ઘોડો ખરીદે, તો તેની થાપણમાં મોટું ગાબડું પડી જાય! ત્યારે હવે તેણે કરવું કેમ? તેના વિચારપ્રમાણે હજીતો તેને સેંકડો "માઇલો"ની મુસાફેરી કરવાની હતી—અને તે મુસાફેરી જો તે પગે ચાલતોજ કરે, તો ઘણાં અઠવાડિયાંઓ તેમ કરતાં નિકળી જાય, વળી તેમ કરતાં તે થાકથી દુબળો થઈ જાય, કે કદાચ મરી પણ જાય, અને જો મરી જાય, તો તેણે જે ભલું કામ કરી પોતાનાં પાપનો પશ્ચાતાપ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, તે પણ અધુરે જાય. એટલામાટે આખરે તેણે એક ઘોડો ખરીદ્યો; અને પછી તેઉપર સવાર થઈ યુસાડિ સિમફેરૉપૉલથી આગળ કુચ કરી ગયો.

સિમફેરૉપૉલની ઉત્તરે આસરે ત્રીસ "માઈલો" દુર આવેલાં એક ગામડામાં રાતના આઠ અને નવનીવચ્ચે તે આવી પુગ્યો. આ ગામડાંનું નામ ઑર્ટા આલ્કયાન કરી હતું. આ ન્હાનું ગામડું ઘણુંજ મુફલેસ હતું—તેમાં ફકી એક ધર્મશાળા હતી, કે જ્યાં આ પાદરીએ ઉતારો લીધો. ત્યાંના ચર્વાદારને પોતાનો ઘોડો સોંપી, તે ધર્મશાળાના મુખ્ય ઓરડામાં દાખેલ થયો, કે જ્યાં તે વખ્તે બીજું કોઇ હતું નહી; પછી ખાણું લાવવાનો હુકમ કર્યો.

જ્યારે "ટેબલ"આગળ બેઠેલો હતો, ત્યારે તેજ "હૉટેલ"આગળ દોડતા આવતા ઘોડાના પગલાં તેને કાને પડયાં; અને પછી થોડીજવારમાં એક મુસાફેર તેજ ઓરડામાં દાખેલ થયો, કે જેણે પોતાના પુશાકઉપર રૂઆંટીનાં અસ્તરવાળો જાડો પણ હુકો સવારી કરવાનો એક કીમતી ઝભ્મો પેહેરેલો હતો, તે મુસાફેરે યુસાડિને જરાસરખી સલામ કીધી, અને એક બાંકઉપર પડયો—પોતાની રૂઆંટીવાળી ટોપી કાહાડીને ફેંકી દીધી—ઝભ્મો ઉતારીને બાજુએ મુકયો—અને ત્યારે જણાયું, કે તેણે એક લશ્કરી અમલદારનો સાદો પુશાક પેહેરેલો હતો. તે "હૉટેલ"માં જે ઉંચામાંઉંચો "વાઇન", અને ઉંચામાંઉંચું ખાણું હોય, તે પોતાનેમાંટે લાવવાનો તેણે ઘણા રોબથી હુકમ કર્યો; આ હુકમ ફર્માવીને તે યુસાડિને પેહેલાંનાકરતાં વધારે બારીકીથી જોવા લાગ્યો.

બીજા હાથઉપર જે ઘડિએ તે લશ્કરી મુસાફેર આ મોટા ઓરડામાં દાખેલ થયો હતો, તેજ ઘડિએ તેના દેખાવથી તે પાદરીઉપર પણ થોડીઘણી અસર થઇ હતી. યુસાડિને લાગ્યું, કે તેણે તેને આગળ કેથે જોયલો હતો: પણ તે કયાં તે તેને યાદ આવ્યું નહીં. વળી જ્યારે તે મુસાફેરે પોતાની ટોપી કાહાડી નાખી, ત્યારેતો યુસાડિની ખાતેરી થઇ, કે તે તેને આગળ કેથે મળ્યો હતો; તોયે તે મુલાકાત કયાં થઇ હતી, તે તેની યાદદાસ્તમાંથી ખસી ગયું હતું.

પણ તેટલાં તે મુસાફેરે પોતેજ યુસાડિને પુછ્યું, "સાહેબ, મને ચોકસ જણાવશો, કે આ જગ્યાએથી સિમફેરૉપૉલ કેટલું દુરછે?"

તે પાદરીએ તેનો જવાબ આપ્યો; હવે તે મુસાફેરનો ચેહેરોજ નહીં, પણ તેનો સાદવરીક તેને થોડોઘણો જાણીતો લાગ્યો. વળી જાણે યુસાડિને પોતાને પણ તે મુસાફેરે આગળ કેથે જોયો હોય, એમ તેની ઢબઉપરથી લાગ્યું; કારણકે થોડાક વખ્તસુધી તેનીતરફ બારીકીથી નિહાળીને, તે બોલ્યો, "હું અનુમાન કરૂંછું, તેમાંટે મુઆફ કરજો—પણ ખચિત તમારો ચેહેરો મેં કેથે જોયો હોય, એમ મને લાગેછે."

યુસાડિ—"અને હું પણ એમજ વિચાર કરતો હતો, કે આપણે બન્ને એકેકથી તદન અજાણ્યા નથી."

પણ તરતજ તે મુસાફેરનાં ધ્યાનમાં એકાએક કાંઇ યાદ આવી ગયું, અને તે બોલી ઉઠયો, "આહ! હવે મને યાદ આવ્યું! તમો એક વખ્ત સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે રેહેતા હતાની વારૂ?"

યુસાડિ—"ખરી વાતછે. પણ તોયે હજી હું જાણતો નથી——"

"તમો પરાંમાં રેહેતા હતા, કે જ્યાંના એક દેવળમાં તમો પાદરીતરીકે હોદ્દો ધરાવતા હતા, ખરું કે?" તે લશ્કરી અમલદારે પુછ્યું, અને તે પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી હવે યુસાડિનો ચેહેરો હજી વધારે બારીકીથી તપાસવા લાગ્યો.

યુસાડિ—"હા—તે તેમ હતું એ ખરી વાતછે. તોયે હજી મારી યાદદાસ્તશક્તિ મને દગો દેછે, અને હું યાદ કરી શકતો નથી, કે મેં તમોનેક્યાં જોયા હતા——"

પણ તેટલાંતો તે અમલદારે તેને બોલતો અટકાવ્યો, અને જે "ટેબલ"આગળ યુસાડિ બેઠેલો હતો, તેઉપર વાંકો વળીને બોલ્યો, "તમારા કાનમાં એક શબ્દ કહુંછું, તમોને વૉલમારની બેટી તો યાદ હશે?"

યુસાડિ—(ચોંકીને) "આહા! હવે તમે મને યાદ આવોછો! તમે નામદાર ઝાર નિકૉલસના એડી-કાંગ છો?"

એડી-કાંગ—"તેજ, અને હવે હાલના નામદાર ઝાર આલેક્ઝાંડરનો એડી-કાંગ છું. પણ પોતાના મરણ પામેલા બાપની છુપી વાતોથી હું કેટલો બધો જાણીતોછું, તેની હાલના નામદાર શાહનશાહને બીલકુલ ખબર નથી; અને તેટલામાટે, પૂજ્ય સાહેબ, પેલો ન્હાનો બનાવ, કે જેમાં આપણે બંધે એકમેકને મળવા પામ્યા છૈયે, તેઉપર તદન ચુપકીદી હંમેશાં એખતિયાર કરજો. તે વાત બહાર આવવી ન જોઇએ."

યુસાડિ—"ઠીક, હું તેમ કરીશ."

એડી-કાંગ—"ચાલો, આપણે સાથે 'વાઇન' અને ખાણું લેયે, અને આગળી પિછાણનેખાતેર એકજ સફરે બેસ્યે. તમો મને ત્યાં મળશો, એમ મેં કદી પણ ધાર્યું નહતું. તમોને દુનિયાનાં ક્યાં છડા ખુણાંમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા હતા, તેની પણ મને તો ખબર પડી હતી નહીં. પણ મને જે ખબર પડી હતી, તે ફક્ત એટલીજ હતી,—અને તે પણ મરનાર નામદાર શાહનશાહનો આ ન્હાનો ભેજાંનો ફાંટો બનાવ્યાપછી એક કલાકનાજઅરસામાં—કે તમોએ તે દેવલમાંથી ચાલતી પકડી હતી—સબુર કરો, આ સઘળું કેટલા વખતની વાતઉપર બન્યું હતું?"

આ વાતોથી યુસાડિનાં મનઉપર ઘણીજ નાખુશ અસર થઇ, અને તેથી તેણે ઘણો ઉદાસ ચેહેરે અને દેલગીરીભરેલે આવાઝે ધીમે સાદે જવાબ આપ્યો, "આ બાબત હું તમોને ઘણી ચોકસપણે કહી શકીશ. તે ૧૮૫૨ ના ઑગસ્ટ માસની ૭ મી તારીખે બન્યો હતો."

એડી-કાંગ—"ઓહો! આટલો બધો વખત પસાર થઇ ગયોછે? હડી વર્ષોની વાત! જો તમો ચોક્સ દહાડો જણાવતે નહીં, તો તો હું કદી માનતેબી નહીં!"

જેમતેમ પોતાનો નિસાસો દાબી દઇને યુસાડિએ જવાબ આપ્યો, "અને ખરેખર તેમજછે. હાલમાં જે બાબતઉપર આપણે વાત કર્યે છૈયે, તેનું પરિણામ શું આવ્યું, તે તમો મને જણાવી શકશો, સાહેબ? હું પોતેબી તે બનાવ બન્યાપછીથી સેબાસ્ટૉપૉલમાંજ રહેલોછું, અને તેથી તે બાબતથી તદન અજાણછું."

એડી-કાંગ—(હસીને) "તે ન્હાનો પરાક્રમ બન્યાપછી મરનાર નામદાર શાહનશાહે તમોને દુરદરાઝ મોકલી દીધા. સાધારણરીતે તે ઝારની એવીજ ચાલ હતી, કે જેઓ કોઇ તેવણને એવી નાઝુક બાબતમાં મદદ કરે, તેઓને દુર ધકેલી દેવા, અને તેજમુજબે તમારાબાબમાં પણ કર્યામાં આવ્યું: ફક્ત મારાજબાબમાં એક અપવાદ હતો, પછી તે કોણ

જાણે તેવગુનાં કાંટાનેલીધે હોય, કે કદાચ શાહનશાહ નિકૉલસ સારીપેઠે જાણતા હોવા જોઇએ, કે હું એવી બાબતો છુપાવી રાખવાજેટલી પાકી સમજ અને ખબરદારી ધરાવું છું, ગમે તે હોય, પણ ફક્ત મનેજ તેવણે પોતાનીપાસે રેહેવા દીધો હતો. અને મારાં સારાં નસીબેજ મને તેમ રેહેવા દેવાનું શાહનશાહને સુઝ પડ્યું, નહીંતો આ વખતે સાઇબીરિયાના જિતરમાં કકડતી ઠંડીનેલીધે સગડીઆગળ બેસીને હું મારી 'સીગાર' કદાચ હમણાં પીતો હોતે ! મને પણ અસેમસે કોઈ હોદ્દાઉપર સાઇબીરિયા ધકેલી આપ્યો હતે ! પણ સારૂંજ થયું, કે તેમ તે નામદારે કર્યું નથી !"

ચુસાડિનાં જોવામાં આવ્યું, કે તે એડી-કાંગ લગાર ઝબાનદરાઝ અને ભારે ટકટકીઓ હતો, અને વળી સાથેલાગો "વાઇન"ની બાટલીનું માથું ભાંજ્યો જતો હતો ! અને તેટલામાટે તેણે પોતાના દેખાવ અને ઢબમાં ફેરફાર કરી નાખવાનું વાજેબી ધાર્યું, યાને બહારથી ખોટું ડોળ ઘાલવાનું તેણે દરોસ્ત જોયું—સામાને વધારે ખાનગી વાતમાં ઉતારવાની મતલબે, તેણે હવે વધારે હસ્મુખો દેખાવ ધારણ કર્યો, અને પોતાનું "ગ્લાસ" "વાઇન"થી ભરીને, તે બોલ્યો, "મને તમોને યાદ દેવાડવાની કશી ઝરૂર નથી, કે મારૂં નામ ચુસાડિછે, જો હું ભુલતો ન હોઉં, તો હું મેજર એલમાનૉફનીસાથે હમણાં વાતો કરૂં છું, ખરૂં કે ?"

એડી-કાંગ—"બીઅદબી મુઆફછે, મરનાર ઝારની મેહરબાનીથી હવે મેજર નહીં, પણ કરનલ એલમાનૉફ થયોછું ! સેંટ નિકૉલસના કસમ ! આવી કંગાળ ધર્મશાળાતરફ જોતાં, આ 'વાઇન' કાંઇ ખરાબ નથી, ઠીકછે. આ ગામડાંનું નામ શું ?—ઑર્ટા આલબાન ?"

ચુસાડિ—"હા, 'વાઇન' ઠીકછે: પણ પેલા વૉલમારોનું પછી શું થયું, તેઓની કાંઇ ખબર ?——"

કરનલ એલમાનૉફ—"આહા ! હું આપણી વાતની ચોક્કસ બાબતજ કેહેતાં ભુલી ગયો. જેમ ઝારે ધાર્યું હતું, તેમજ સઘળું બનવા પામ્યું. તેની સઘળી ઉમેદો પાર પડી. હું ખુલ્લાં દિલથી કબુલ કરી દઉં છું, કે તેની ચંપરબદાંઈ ઝબરી પાપી હતી, અને તેણે શયેતાની રીતે પોતાનો ફાયદો લીધો હતો: કારણકે પેલી છોડી કૅઠરાઇન વૉલમાર ઘણી ખુબસુરત મજાહની પોટ્ટી હતી !"

આ સાંભળી ચુસાડિને ભારે દુઃખ ઉપજ્યું, અને તેણે જેમતેમ પોતાના દિલનો ભારે ઉભરો દાબી રાખ્યો: અને જોકે આ વેળા તેને "વાઇન" પીવા ગમતો નહતો, તે તેનાં ગળાંમાં ખુચી બેસતો હતો, છતાં પોતાનું મ્હોં છુપાવવાના ઇરાદાથી તેણે પોતાનું "ગ્લાસ" ઉઠાવી જાણે પીતો હોય, તેમ તે આડું ધર્યું.

કરનલ એલમાનૉફ—"પણ હું હમણાં તમોને કેહેતો હતો, તેમ બધો તાગડો જેમ ઝારે રચ્યો હતો, તેમ પુરેપુરો પાર ઉતર્યો. ત્રણચાર મહિના તો તે જવાન જોડાંની વચ્ચે પ્યાર અને માયાસિવાય બીજું કશું હતું નહીં: પણ પછી પેલા બીવકુફ આશકની હોંસ ધીરેધીરે કમી થતી ગઇ. હું તમોને જણાઉં છું, કે સેંટ પીટર્સબર્ગ ખાતે, જે બ્રિટિશ એલચી હતો, તેનીઉપર ઝારે પોતાની ભારે મેહરબાનીઓ દેખાડવા માંડી. તેને એવીતો હાથમાં લઈ લીધો, કે તેને ખબર પણ ન પડી, કે ઝાર પોતાની મતલબમાં લોટતો હતો—તેની સમજાવટથી એલચી પેલા જવાન ઇંગ્રેજને વારંવાર શિખામણ દેયા કરતો

હતો; કે રશિયન રાજધાનીમાં એમ આળસુ પડી રહેવાકરતાં તેણે પોતાનાં દેશની રીજમીટમાં જઇ પાછું કામે જોડાવું. તે જવાન અમલદારનું નામ મને હમણાં બીલકુલ યાદ આવતું નથી. આ તેની શિખામણ પણ હવે તે જવાન ઇંગ્રેજને વાજબી લાગવા માંડી; તે હવે કદી ન તોડી શકાયએવા ગાંઠથી લગ્નની જુસરીમાં જોડાઇ જવામાંટે પરેતાવી લાગ્યો; અને તેની એક અતિ ખુબસુરત પણ દોહાડિયાંવગરની છોડીસાથે. આ વખતે કેંઠરાઇન એક માતા થવાની હાલતમાં હતી; અને તેટલામાંટે આ છુપાં લગ્નની વાત તેણીના બાપ, ઘૉલમારને જણાવવાની પર્વાનગી તેઓએ નામદાર શાહનશાહપાસે માંગવામાંટે એક અર્જી મોકલી આપી. ઝાર આએજ તકનેમાંટે વાર જોતો બેઠો હતો——"

યુસાડિ જોકે બહારથી તો શાંતપણાંનો દેખાવ ધારણ કરી આ બધું સાંભળતો હતો, અને વળી જાણે તેથી રમુજ મેળવતો હોય, એવી બહારથી તો છેતરપટી દેખાડતો હતો, છતાં તે સઘળું સાંભળીને તેનું જેગર અંદરથી ચાકચાક થતું હતું; તેનાં હૈડાંમાં અતિ ભયાનક વેદના થતી હતી, તોયે જેમતેમ તે છુપાવીને પુછ્યું, "હં ! અને પછી શું કરવામાં આવ્યું ?"

કરનલ એલમાનૉફ—"આ અર્ઝી મળ્યાપછી ઝારે કેંઠરાઇનની છુપી મુલાકાત લેવાનું ઠરાવ્યું—અને તે વખ્તે શું બન્યું, તેની મને માહિતી નથી, કારણકે તેઓ બંધે એકલાંજ મળ્યાં હતાં. પણ તેણીનો ખાવંદ—પેલો જવાન ઇંગ્રેજ—તેને તો 'પોલિસે' પોતાને સ્વાધિન લીધો, અને એક ડાગ-ગાડીમાં નાખીને રશિયન હકુમતમાંથી બહાર મુકી આવ્યામાં આવ્યો. જ્યારે તેને રશિયાની હદબહાર પણ પ્રુશિયાની હદમાં લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે એક નનામું કાગળ તેના હાથમાં મુકવામાં આવ્યું; આ કાગળમાં તેને જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે તે જો બર્લિનખાતે જશે, તો ત્યાંની ટપાલ-ઑફીસમાં તેને સરનામે મોકલવામાં આવેલાં કેટલાંક કાગળો તેને આપવામાં આવશે. તેઉપરથી તે જવાન પ્રુશિયન રાજધાનીખાતે ગયો હતો, તે તો ચોકસછે, કારણકે તેને નામનાં તે કાગળો, જો તે લેવા ન આવે, તો બંદોબસ્તમુજબે તે પાછાં રશિયા મોકલી આપવાં જોઇએ, પણ તે પાછાં આવ્યાં નહતાં."

યુસાડિ—"અને પેલાં કાગળો—તેમાં શું લખેલું હતું ?"

કરનલ એલમાનૉફ—(પેટ પકડીને હસીને) "તેમાનું એક **તમારી** સહીનું હતું; અને તેમાં જણાવેલું હતું, કે——"

"મારી સહીનું હતું ?" પાદરી પોકારી ઉઠ્યો. ઘડીભર તે પુષ્કળ ગુસ્સે થઇ ગયો ; પણ પાછો જાણે તેમાં કાંઇ દમજેવું નથી એવું ડોળ ઘાલીને તે પણ સાથેસાથે હસવા લાગ્યો, અને ફરી બોલ્યો, "હાઆ ! હાઆ ! કેવી સફાઇથી આ બધું કરવામાં આવ્યું હતું !"

કરનલ એલમાનૉફ—"ખચિતજ ! ઝાર નિકોલસ જેવી કાંઇ કરવાનું હાથ ધરે, તે બધું પુરેપુરું અને પાકુંજ કરે."

યુસાડિ—"ઠીક, પણ આ કાગળ, કે જેઉપર મારી ખોટી સહી કરવામાં આવી હતી, તેમાં શું લખેલું હતું ?"

કરનલ એલમાનૉફ—"આહ ! તેમાં લખેલું હતું, કે લગ્નની સહીસાખવાળું પાનું 'રેજિસ્ટર'માંથી ફાડી નાખવામાં આવેલું હોવાથી, તે લગ્ન કાયદાથી રદ્દબાતલજેવાં

હવે ગણાશે—અને આ કામ તમે એક ચોકસ સત્તાધારીના હુકમથી બજાવ્યુંછે, કે જેના ફર્માનને તમો કદી પણ ના પાડી શકો નહીં—આ મોટી સત્તા ધરાવનાર ધણી કોણ હતો, તેનું નામ ઝાહેર કરવાની તમારી મર્ઝી નથી. બીજો કાગઝ રશિયાખાતેના બ્રિટિશ એલચીતરફનો હતો, તેમાં જણાવ્યાસાં આવ્યું હતું, કે તે નામદાર આશા રાખેછે, કે તેનો જવાન મિત્ર—તે ઇંગ્રેજને તે નામદાર પોતાના એક મિત્રતરીકેજ ગણતો હતો—રશિયન રાજધાનીમાં જે બીવકુફાઇભરેલું કામ તેણે કીધું હતું, તે હવે સદંતર ભુલી જશે, અને હવે ઇંગ્લાંડ જઇ પોતાની રીજમીટમાં પાછો જોડાશે, કે જેમાં તે કોઇ વખ્તે ઝરૂર નામ કાહાડશે, એવી તેની ખાતેરી હતી."

યુસાડિ—"અને આ કાગઝો વાંચ્યાપછી તે જવાન ઇંગ્રેજઉપર શું અસર થઇ, તેની તો કદાચ તમોને ખબર પડી નહશે ?"

કરનલ એલમાનાફ—"જે બનાવો બન્યા હતા, તે ધ્યાનમાં લેતાં, જેમ હું ધારતો હતો, તેવીજ અસર તેનીઉપર થઇ હતી, અને તે ઝારની ધારેલી મતલબને પણ બરનીજ હતી. મારી તો ખાતેરીછે, તે જવાન પોરિયો, જોકે કેઠરાઇન અતિ ખુબસુરત હતી, છતાં તેણીથી ધરાઇ ગયો હતો ; અને તેણીને તદ્દન તજી દેવાને જ્યારે આવી સરસ તકો મળી, ત્યારે તેનો લાભ તેણે તરત લઇ લીધો. થોડાક વખ્તસુધી, તો સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે ટપાલ-'ઑફીસ'માં ખુબ ચોકસી રાખવામાં આવી, કે રખેને કાંઇ કાગઝપત્ર તેનીતરફથી કેઠરાઇનઉપર આવે ; પણ એકબી કાગઝ તેણીનાં નામનું આવ્યું નહીં ; અને જ્યારે આખરે તેણી પોતાનાં બાપીકાં ઘરમાંથી નાસી ગઇ, તોયે ટપાલ-'ઑફિસ'માં તો તપાસ રાખવાનું ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યું હતું, જાણવાને કે તેણી પોતાના બાપ અથવા ભાઇસાથે કોઇ રીતનો પત્ર-વ્યવહાર ચલાવેછે, કે નહીં."

યુસાડિ—"આહ ! તેણી નાસી ગઇ—ખરી કે ?" એમ બોલી જાણે તે બાબતની તે ઝાઝી દરકાર કરતો નહોય, એવું દેખાડવામાટે તે પોતાનો "વાઇન" જરાજરા પીવા લાગ્યો.

કરનલ એલમાનાફ—"હા—તેણી નાસી ગઈ. હું ધારૂંછું, કે તેણી પોતાની ગર્ભવંતી હાલત વધુ વાર છુપાવી શકી નહીં—અને આ સર્વે બાબતોથી ઝારનું તેણીનીઉપરનું વેર વળ્યું: નામદાર શાહનશાહ તેણીનીઉપર આટલો બધો વેરી શામાટે થયો હતો, તેનું કારણ તો હું ધારૂંછું, કે તમો જાણોછો ? તેણીએ તેની ખરાબ માંગણીઓ ધિક્કારસાથે ના પાડી—અને બીજાને ચાહાવા લાગી: આટલુંજ નિકોલસને ગુસ્સે કરવાને બસ હતું !"

યુસાડિ—"હા—એટલીજ વાતની મને પણ ખબર પડી હતી. જ્યારે પેહેલવેહેલાં તે નામદારે મને સૂચવ્યું—અથવા બલકે કહોની કે મને હુકમ ફર્માવ્યો—ત્યારે તે મારાં જાણવામાં આવ્યું હતું—પણ કેઠરાઇનના બાપનું શું થયું, તે મને જણાવશો ?"

કરનલ એલમાનાફ—"મને તમારીસાથે આં મુલાકાત થઇ ગઈ, એ કેવું અજાયબજેવુંછે, કેમકે હમણાં આ વાલમારોનાજ સંબંધમાં ચોકસ પગલાં લેવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યુંછે."

યુસાડિ—"ખરેખર ! આએ 'વાઈન' મજાહનોછે,—મને તમારૂં 'ગ્લાસ' ભરવા દેઓ."

કરનલ એલમાનૉફ—"એ કેમ બન્યું, તે તો હું જાણતો નથી, પણ જે દહાડે શાહનશાહ નિકૉલસ મરી ગયો, તેજ દહાડે,—બલકે કહોની, કે તેનાં શરીરમાંથી છેલ્લો દમ નિકળવાપછી ફક્ત એકજ કલાકમાં નવા શાહનશાહ આલેકઝાંડરે મને એક ખાસ પયેગામ વૉલમારને અને તેના બેટાને પહોંચાડવાને મોકલ્યો. આ વૉલમારની ખટપટની મને ખાસ ખબરછે, એવો ઝાર આલેકઝાંડરને જરા પણ ખ્યાલ નહતો—તેને જરા પણ ખબર નહતી, કે તેના મરનાર બાપનાં છુપાં કાવત્રાંઓથી હું પુરેપુરો વાકેફ હતો——"

યુસાડિ—"અને તે ખાસ પયેગામ પહોંચાડવાને તમોને મોકલ્યા હતા, તે શું હતો?"

કરનલ એલમાનૉફ—"કે બંધે વૉલમારે વગરઢીલે સેબાસ્ટૉપોલ ઉપડી જવું——"

યુસાડિ—(અચરતીથી) "સેબાસ્ટૉપોલ? કરનલ એલમાનૉફ, શું તમો એમ ધારોછો, કે આ વૉલમારોનાં સંબંધી પોતાના મરનાર બાપનેલગતી સર્વે બાબતોની ઝાર આલેકઝાંડરને માહિતીછે?"

કરનલ એલમાનૉફ—"તેબાબે હું કાંઇ અટકલ કરી શકતો નથી. જ્યારે ઝાર આલેકઝાંડરે મને તે પયેગામ પહોંચાડી આવવા ફર્માવ્યું, ત્યારે તે એવી ઢબે બોલ્યો હતો, કે જાણે વૉલમારનાં નામથી હું ચોંકી ઉઠીશ, એમ તે કાંઇ જાણતો નહતો. ખરેખર, તેણે મને ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું, કે આ બાપબેટા બંધેનીઉપર તે મેહરબાની દેખાડવાને આતુર હતો. પણ પછીથી વિચાર ઉલટાઈ ગયો——"

યુસાડિ—"અને આ ઉલટાઇ ગયેલો વિચાર શું હતો?"

કરનલ એલમાનૉફ—"તે વિચારનેલીધેજ મને હાલમાં ક્રિમિયા જવું પડેછે—બચિત, આ 'વાઈન' ઘણો સરસછે—હું દુરવેરથી અને ઉતાવળે સવારી કરી આવ્યોછું—અને હું મારા હરામખોર સાથીઓને પાછળ પાડી આવ્યોછું, કે જેઓ હજી 'હૉટેલ'માં આવી પુગ્યા નથી—અને તેટલામાંટે આપણને વાતચિત કરવાને હજી થોડો વખત ફાલતુંછે——"

યુસાડિ—"વળી આપણે બન્ને જુની ઓળખાણપિછાણવાળા છૈયે, અને તેમજ પેલાં રમુજી કામમાં બંધે સંડોવાયલા છૈયે, એટલે હવે આપણ બંધેવચ્ચે કોઇબી વાત છુપાવવાની કશી ઝરૂર નથી."

કરનલ એલમાનૉફ—"હા, બચિતજ નહીં! તેમ કરવાનો કશો સબબ નથી! પણ હવે તમે જોશો, કે આ મામલો હવે ભેદી થતો જાયછે, અને અટકલ પણ ન થાય, એવો બનેછે. થોડાક શબ્દોમાં હું તમોને કહીશ, એટલે તેટલામાંજ તમો સમજી જશો. તમારે જાણવું, કે વૉલમાર અને તેનો બેટો હુકમમુજબે સેંટ પીટર્સબર્ગથી સેબાસ્ટૉપોલ જવાને એક ડાગ-ગાડીમાં સવાર થઇ નિકળી ગયા, કે જ્યાં પહોંચવાપછી બાપને એક મુલ્કી હોદ્દાઉપર, જ્યારે તેના બેટા બૅસિલને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના રેસાલામાં નેમવામાં આવ્યો હતો. પણ સેંટ પીટર્સબર્ગથી તેઓનાં જવાપછી બીજે દિને શાહનશાહ આલેકઝાંડરે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો; અને જાણવું, કે જ્યારે એક રશિયન ઝાર પોતાનો વિચાર ફેરવેછે, ત્યારે તે તેની રૈયતનાબાબમાં હંમેશાં લાભકારક હોતોજ નથી. તેમજ આ બનાવ, કે જેની હું તમારીઆગળ વાત કરૂંછું, તેમાં પણ બન્યું——"

પણ યુસાડિ તો એલમાનૉફનું "ગ્લાસ" ખાલી થાય, કે લાગલું પાછું "વાઇન"થી ભરીજ જતો હતો, અને તે આ અમલદાર ગટાવી જયા કરતો હતો. પછી યુસાડિએ પુછ્યું, "પછી શું થયું ?"

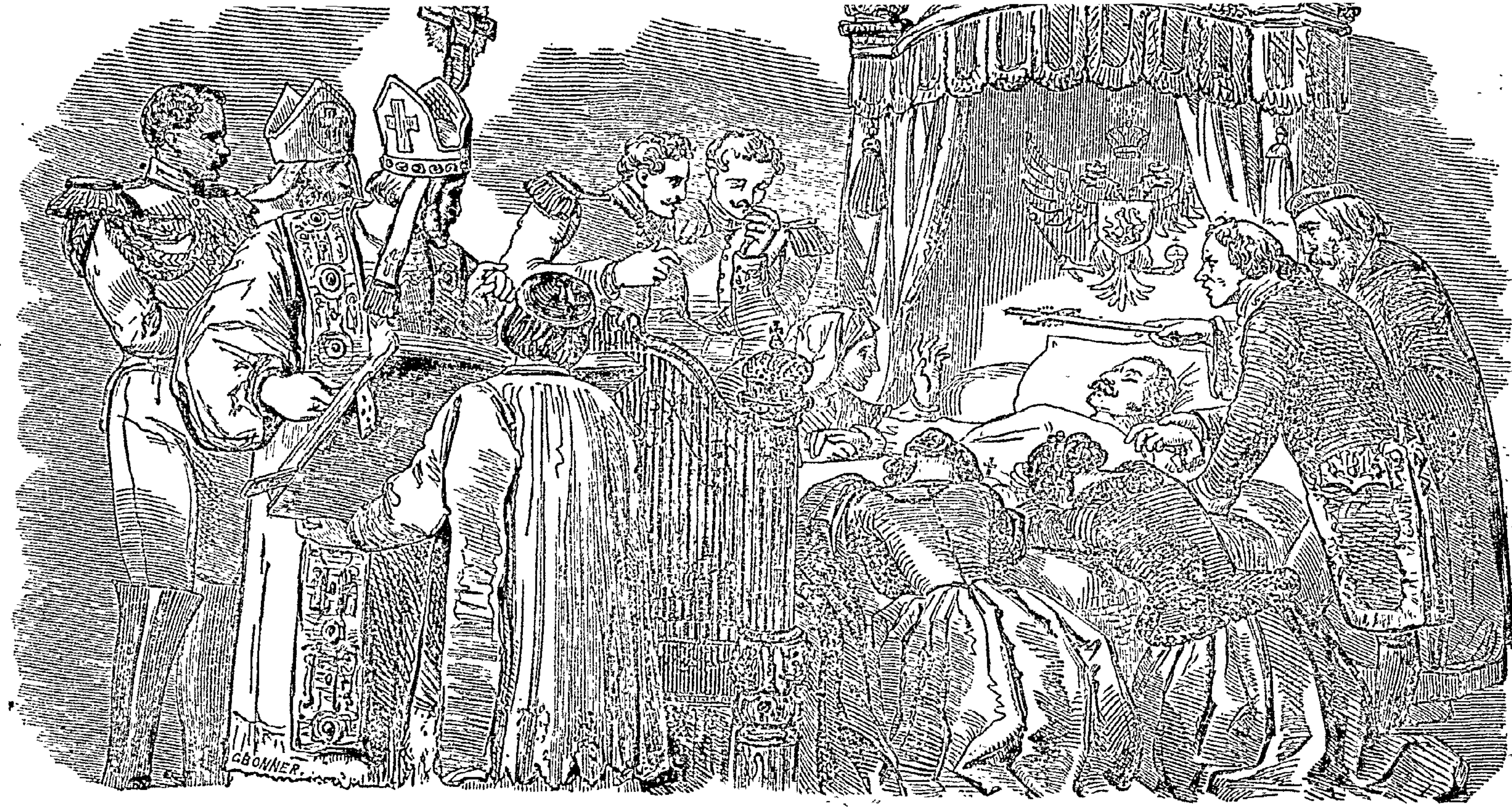
કરનલ એલમાનૉફ—"સેંટ પીટર્સબર્ગથી તેઓનાં ઉપડી જવાપછી બીજે દીને ઝાર આલેકઝાંડરે મને પોતાનીહજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો, અને પછી આ મતલબનું મને કહ્યું :—'કેટલાક બનાવો એવા બનવા પામ્યાછે, કે જેથી મને પેલા વૉલમાર બાપ-બેટા, કે જેઓ ગઈ કાલે સેંટ પીટર્સબર્ગ છોડી ગયાછે, તેઓનાબાબમાં મારો ઠરાવ ફેરવવાની ઝરૂર પડીછે: એક ઘોડો લેઓ ; તેઓનીપુઠે દોડ્યા જાઓ, અને જેટલી બનેએટલી ઉતાવળે તેઓને મળો, પણ જ્યારે તેઓને મળો, ત્યારે તેઓની નઝરથી દુરનાદુર રેહેજો, નહીંતો રખે કાંઇ આફત આવી પડે, એવો શક તેઓને ઉપજશે. બને તેમ તેઓની આગમચ નિકળી જવાની વેતરણ કરજો ; અને તમો તેઓને મળો, તે પછી જે પેહેલાં ગામમાં તમો જઈ પુગો, ત્યાંના વડાને, અથવા મુખ્ય સત્તાધિકારીને આ દસ્તાવેઝ હાથો-હાથ આપજો. ઘણી સંભાળ રાખજો, નમકહલાલીથી આ કામ કરજો, આ મારો હુકમ બજાવવામાં સાવધ રેહેજો ; જો તમો તેમ મારૂં આ કામ બજાવશો, તો તમારા સેંટ પીટર્સબર્ગ પાછા ફરવાપછી તમોને તેનો હું સારો બદલો આપીશ.' આપ્રમાણે ઝાર આલેકઝાંડર બોલ્યો."

યુસાડિ—"અને તેમુજબ તમોએ તે લોકોને પકડી પાડયાછે કે ?"

કરનલ એલમાનૉફ—"તેઓએ તો ઘણી ઝડપથી મુસાફેરી કીધેલી લાગેછે. તેઓએ ડાગ-ગાડીમાં મુસાફેરી કરવાનું માંડી વાળ્યું, અને ઘોડાઉપર સવાર થઈ ટપ્પા બદલતા નિકળી ચાલ્યાછે. એથી પેરેકૉપની સંયોગીભૂમિ પસાર કરી જવાઆગમચ હું તે લોકોના-બાબમાં કશું કરી શકું એમ નથી. ટુંકમાં જણાઉંછું, કે હું તેઓની ત્રણ કે ચાર કલાકોઅગાઉથી નિકળી આવ્યોછું—અથવા બરાબર બોલું, તો આ 'હૉટેલ'માં મેં પેહેલો પગ મુક્યો, ત્યારે હું તેઓનીઆગમચ ત્રણચાર કલાકો વેહેલો આવી પહોંચ્યોછું: હવે મારે તરતજ સિમફેરૉપોલતરફ આગળ વધ્યા જવું જોઈએ; કે જે મથક સર્વેથી નઝદીકમાંછે, કે જ્યાં મારે મારો મહેરબંધ દસ્તાવેઝ ત્યાંના લશ્કરી અમલદારને હવાલે કરવો જોઇએ."

યુસાડિ—"અને આ મહોરબંધ 'પાકેટ'માં શું જણાવેલું હશે, તેનો તમોને કાંઇ ખ્યાલ આવેછે ?"

કરનલ એલમાનૉફ—"મેં મારી નઝરોનઝર અંદરની બાબત વાંચેલી ન હોવાથી તેબાબે હું કાંઇ ખાતરીપૂર્વક તો કહી શકતો નથી. પણ એક રશિયન, કે જેને રશિયન ઝારોનો પુર અનુભવછે, તે શું તેમાંની બાબતવિષે કલ્પના કરી નહીં શકે ? મારા પ્યારા યુસાડિ, એક બોલમાંજ તમોને જણાઉંછું, કે આવા સંજોગોવચ્ચે, અને આટલા બધા અપશુકનભરેલા ભેદોવચ્ચે, તેમાં સાઇબીરિયા બોલ, અને ત્યાંની કંગાળ આફતો સમજી લેની !" હવે કરનલ દારની ખુમારીમાં વધારેનેવધારે સિનાચારીભરેલો અને ઘણી ઘરવટ-વાળો થતો જતો હતો. પોતે જે ન જણાવવું કે બોલવું જોઇએ, તે દારૂની નેશામાં જણા-વવા અને બોલવા લાગ્યો.



(ચિત્ર ૧૯ મું.) "ઝાર નિકૉલસ પોતાનાં મોતનાં બિછાણાંઉપર પડેલો હતો". (પાનું ૩૪૬ મું.)

યુસાડિ—"ખરૂંછે! પણ તમે ઘણા થાકી ગયેલા લાગોછો——"

કરનલ એલમાનૉફ—"હું એટલો થાકીને લુસ થઇ ગયોછું, કે મને જો કોઇ એક ઓરડામાં એકાંત પડી રેહેવા દે, અને બીજા બાર કલાકોસુધી જરા પણ છેડે નહીં, તો હું જે માગે તે આપું. જો કોઈ વિશ્વાસુ શખ્સ મને એવો મળે, કે તે આ દસ્તાવેઝ મારેબદલે સિમફેરૉપૉલ લઇ જઇને થાવો હાથોહાથ પહોંચાડે, અને વૉલમાર બાપબેટા ત્યાં આવે, તેઓને ઓળખાવવાતુલિક ત્યાં અમલદારઆગળ રેહે, તો હું ઇચ્છુંછું, તેમ મારૂં કામ થઈ જાય."

યુસાડિ—"અને તેવી ગોઠવણ કરવામાં અડચણ શીછે?"

કરનલ એલમાનૉફ—"કારણકે આવું અગત્યતું કામ બજાવવામાટે હું મારા બે ગોઠિયાઓનો તો કદીપણ વિશ્વાસ નહીં કરૂં. જુઓની, કેવા ધીમા તેઓછે, કે હજીતો તેઓ મને આવી પણ મળ્યા નથી. અગરજો, તમે સિમફેરૉપૉલ જતા હતે, તો વળી જુદીજ વાત હતી: પણ હું ધારૂંછું, કે તમે મને હમણાંજ જણાવ્યુંછે, કે તમો તો સાંથી પાધરા અત્રે આવ્યાછો——"

યુસાડિ—"નહીંરે, મારા વાહાલા કરનલ, તેથીઉલટુંજ મેં તો તમોને ખુલ્લેખુલ્લું કહ્યું હતું, કે હું તો ઉત્તરભણીથી ત્યાં આવ્યોછું—ખચિત પેરેકૉપથી——"

કરનલ એલમાનૉફ—"આહ! ત્યારે હું તમારૂં બોલેલું બરાબર સમજ્યો નહીં. પણ તમો અત્રેથી કયારે જવાનો વિચાર રાખોછો?"

યુસાડિ—"હું હમણાંજ મારો ઘોડો તૈયાર કરવાનો હુકમ આપવા જતો હતો. આપણી જુની ઓળખાણનેસબબે, અને વળી એક ચોકસ બાબતમાં આપણે બન્ને સંડોવાયલા હોવાને કારણે, જો તમારી મર્ઝી હશે, તો હું મોટી ખુશીસાથે તે દસ્તાવેઝ ત્યાંના સરદારને હાથોહાથ પહોંચાડીશ."

કરનલ એલમાનૉફ—(ઘણો ખુશી થઇને) "અને હું તમોને આવી મળું, તેટલાં જો તમો સિમફેરૉપૉલખાતે થોભી જશો, તો તમોને સ્વાદિષ્ટ ખાણાંથી અને પેટપુરતા 'વાઇન'થી તૃપ્ત કરી, આપણી મુલાકાત ધામધુમથી પાળવાને સેવક બખીળાઇ કરશે નહીં."

જાણે આ સાંભળીને તે પાદરીને ઘણોજ હર્ષ ઉપજ્યો હોય, તેમ તે ખુશીથી હસવાનું ડોળ ઘાલીને બોલ્યો, "જોજો, તમોને તમારી કબુલાત પાળવી પડશે હં!"

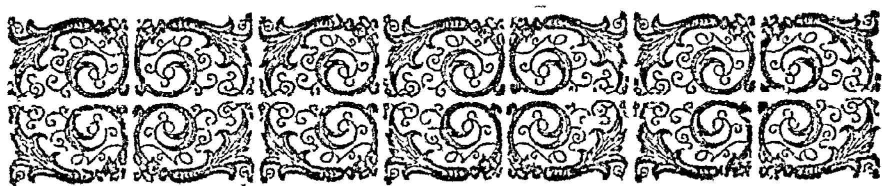
તેણે ત્યારપછી "હૉટેલ"વાળાને બોલાવ્યો, અને પોતાનો ઘોડો તરત તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો,—અને તેજ ઘડિએ પોતાનો હેસાબ ચુકવી આપ્યો, અને પછી "હૉટેલ"-વાળાના કાનમાં પડીને કહ્યું, "હું ત્યાંથી એમ અચબુચ પાછો ચાલી જાઉંછું, તેબાબે આ ગ્રહસ્થને કાંઈ જણાવતા ના!"

જ્યારે "હૉટેલ"વાળો ત્યાંથી ગયો, કે એલમાનૉફ બોલ્યો, "દોસ્ત યુસાડિ, આ રહ્યો પેલો દસ્તાવેઝ, એણીગમથી તમો ગયા, કે આ 'હૉટેલ'માં જે સૌથી સરસ ઓરડો હશે, ત્યાં જઇને સેવક તો ગગડશે. તોયે પેલા વૉલમારો જો ભાગજોગે આએજ 'હૉટેલ'માં આવીને ઉતારો લે, તો તેઓ જાણે નહીં, કે હું આ મકાનમાંછું, તેબાબેનો બંદોબસ્ત

કરવાની હું પુરતી સંભાળ લઈશ; તેઓતો મનમાં ખુશી થતા હશે, કે તેઓ આખરે સેબાસ્ટૉપૉલ જઈને સુખથી ઠર પડશે, અને ત્યાં જવામાટે તેઓને સિમફેરૉપાલમાંથી તો પસાર થવુંજ પડશે—એટલે આ દસ્તાવેઝમાં જણાવ્યાપ્રમાણે તો ત્યાં તેઓના-બાબમાં ઉપાયો લેવાશેજ."

યુસાડિનો ઘોડો જલ્દીથી તૈયાર કર્યામાં આવ્યો; તેણે અર્ધાથી પણ વધારે છાકટા થયેલા કરનલ એલમાૅનાફ્સાથે "શેક-હાંડ" કીધી—અને પછી ધર્મશાળામાંથી નિકળી આવ્યો. ખોટું દેખાડવામાટે પ્રથમતો તેણે સિમફેરૉપૉલતરફનો રસ્તો ધર્યો: પણ આસરે બસો વારજેટલો રસ્તો કાપ્યાપછી, તે તરતજ ખેતરોમાં આડો ફાટયો, અને પછી એક ટુંક ગોળાકાર માર્ગે પાછો ઑર્ટા આલબાનને ધોરી રસ્તેથી પેરેકૉફની સંયોગીભૂમિ-તરફ જવા માંડયું.





પ્રકરણ ૪૭ મું.

આડી ગલી.

આપણે આગળનાં પ્રકરણમાં જણાવ્યાપ્રમાણે, ઑર્ટા આલબાનનાં ન્હાનાં ગામડાંનું "હૉટેલ" પાદરી ચુસાડિએ રાતના આસરે અગિયાર વાગ્તાનેસુમારે છોડયું. યાદ રાખવું, કે આ વેળાએ ચુસાડિએ પોતાનો પાદરીનો ઝબ્બો નહીં, પણ સાદો સાધારણ આદમીજેવો મુસાફરીનો પુશાક પેહેરેલો હતો; અને તેટલામાંટે તે એક ધર્મગુરૂછે, એમ કોઇ પણ તેનાં લુગડાંઉપરથી જાણી શકેએમ નહતું. પોતે દિવસે જે મુસાફેરી કીધી હતી, તેથી ઘણો થાકી ગયેલો હતો,—છતાં ગામડાંમાં તેણે જે થોડી આસાયશ લીધી હતી, તેથી તેને પુરતું કુવત પાછું મળ્યું હતું; અને તેવીજ રીતે તેનો ઘોડો પણ આસુદગી પામ્યો હતો.

રાત અંધારી કીળ હતી; પણ ચુસાડિએ ગામડામાંથી નિકળતાં જે ગોળ ચકરાવો લીધો હતો, તેથી તેની ખાતેરી હતી, કે તે પાછો ઉત્તર દિશાએ પેરેકૉપની સંયોગીભૂમિતરફના ધોરી રસ્તાઉપર પાછો આવી લાગ્યો હતો,—આ સંયોગીભૂમિ ઝમીનનો એક સાંકડો ભાગછે, કે જે ક્રિમિયાના દ્વીપકલ્પને ખંડનીસાથે જોડી નાખેછે, અને રશિયાના મુખ્ય પ્રગણાંમાંથી ક્રિમિયાખાતે ઝમીનને રસ્તે દરેક મુસાફેરી કરનારને આ જગ્યાઉપરથી પસાર થવું પડેછે.

આસરે એક કલાકસુધી રસ્તો કાપ્યાપછી, ચુસાડિ એક એવી જગ્યાએ આવી લાગ્યો, કે જ્યાંથી રસ્તાના બે ફાંટા નિકળેલા હતા; અને થોડીક "મિનીટો"સુધી કયો રસ્તો હવે લેવો, તેનાં ઘ્રમાસણમાં તે પડ્યો. થોડીક વાર વિચાર કર્યાપછી તેણે જાણ્યું, કે જમણીગમનો રસ્તો પુર્વભણી જતો હતો, જ્યારે બીજો વાયવ્યદિશાતરફ જતો હતો. તેટલામાંટે તેણે પાછળો રસ્તો પકડવાનો ઠરાવ કર્યો.

વળી બીજો એક કલાકસુધી ચુસાડિએ આગળ વધ્યા કર્યું, અને માર્ગમાં તેને એક પણ મુસાફેર મળ્યો નહીં,—કે નહીં તેને એક ગામડું મળ્યું, કે જ્યાં તે ખબર કાહાડે, કે તે ખરે રસ્તે મુસાફેરી કરતો હતો, કે ખોટે રસ્તે. તેને રસ્તામાં કરનલ એલમાનૉફના ગોઠિયાઓ મળ્યા નહીં, પણ તેથી કાંઈ તેને અજાયબી લાગી નહીં,—કારણકે તે એમ વિચારતો હતો, કે ઑર્ટા આલબાનનું ગામડું છોડી તે જ્યારે ન્હાનો આડો રસ્તો લેતો હતો, તે વેળાએ કદાચ તે લોકો ગામડાંમાં દાખેલ થયા હશે. પણ તેને વૉલમારો પણ મળ્યા નહીં, ત્યારે તેને લગાર બેચેની ઉપજવા લાગી: કારણકે એલમાનૉફ જ્યારે ઑર્ટા આલબાન આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેઓ ફકત ત્રણ કે ચાર કલાકોને રસ્તે પછવાડે પડેલા હતા, માંટે જો ચુસાડિએ ખરો રસ્તો પકડ્યો હોય, અને વળી જો તેઓ સિમફેરૉપૉલથી સીધાનેસીધા ચાલ્યા આવતા હોય, ત્યારેતો આટલા વખ્તમાં તેઓ ચુસાડિને મળવાજ જોઇએ.

હવે રાતના એક વાગ્તાનો વખ્ત થયો હતો: અને યુસાડિને જણાયું, કે પહોળો રસ્તો ધીમેધીમે ઓછો થઈ, ફકત એક આડી ગલીજેવો થયો હતો. એક ન્હાની ટેકરી-ઉપર આવી પહોંચ્યાપછી, તેણે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો, અને આસપાસ આંખો તાણીને અંધારામાં જોવા લાગ્યો, એવી આશાથી કે કોઈ ગામડાંની કે રહેઠાણની રોશની તેનાં જોવામાં જો આવે, તો ત્યાં જઈ તે પોતે આસાયશ લે, અને પોતાના થાકેલા ઘોડાને પણ આપે, તથા વળી તે ક્યાં હતો, તેબાબે ચોકસ ખબર પણ મેળવે. પણ ત્યાંતો બધું અંધારૂં ભીત હતું: આકાશઉપર તારાઓ પણ ચળકતા નહતા; અને રાતની પુષ્કળ ઠંડી હતી: કારણકે વાંચનારને ખબર તો હશે, કે હમણાં માર્ચ મહિનાની અધવચનો વખ્ત હતો.

જ્યારે યુસાડિ આ ન્હાની ટેકરીઉપર ઉભેલો હતો, ત્યારે તેણે પોતાનીતરફ આવતા ઘોડાઓનાં પગલાં સાંભળ્યાં, તેથી તે એન્તેઝારીથી કાન દઇને સાંભળવા લાગ્યો: અને બે ઘોડેસવારોને પોતાનીતરફ આવતા તેણે દિઠા; તેને ઉમેદ આવી, કે કદાચ તેઓ વૉલમાર બાપબેટા હશે. તે તેઓને નઝરે ઓળખતો નહતો: પણ તેણેઆગમચથી ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો, કે જે બે ઘોડેસવારો તેને રસ્તામાં મળે, તેઓને લાયકરીતે સવાલો કરવા; વળી તેઓની ઉમરઉપરથી પણ બાપ અને દીકરાતરીકે તેઓ તેને જણાયાવગર રેહેશે નહીં.

તેણે હવે ધીમેધીમે આગળ વધવા માંડ્યું: પણ ઉપલા બે સવારો તો લગાર ઉતાવળે પગલે તેનીતરફ આવતા હતા, એટલે યુસાડિ તરત તેઓને મળ્યો. તેને જોતાંજ તેઓએ પોતાના ઘોડાઓને ઉભા રાખ્યા, અને હજીતો તે તેઓને સવાલ કરે, તેઆગમચ મેઝાજથી તેને પણ ઉભા રેહેવાનો હુકમ કર્યો. અંધારૂં તો હતું, પણ તે એવું નહતું, કે તેઓ વૉલમારો નહતા, એટલુંતો તે જોઈ ન શકે; કારણકે તેઓ બંધે આસરે ચાળીસ વર્ષોની ઉમરના પુરૂષો હતા—તેઓનો પુશાક બેઢપ હતો—અને તેઓના ચેહેરા કોઈબી રીતે જોવા ન ગમેએવા હતા. તેઓનો જેવો દેખાવ હતો, તેવીજ તેઓની ચાલચલણ પણ હતી—કે જે તેઓએ ચલાવેલી ઉપલી ચાલથી તરત જણાઈ આવી. ટુંકમાં, તેઓ ક્રિમિયાની ટારટર વસ્તીમાંના બે પોશાગીરો હતા, અને ચાલતી લડાઇનો લાભ લઇને લુટફાંટ કરવાનું કામ પોતે ચલાવતા હતા. આપ્રમાણે હજીતો તેઓએ યુસાડિને ઉભો રેહેવાનો હુકમ નહીં કીધો, કે બંધે જણે પોતાના ઘોડાનાં ઝીનમાંથી બે "પીસ્ટૉલો" બહાર ખેંચી કાહાડી, અને જણાવ્યું, કે તેનીપાસે જેબી કાંઈ કીમતી ચીઝ હોય, તે તરત તેઓને શરણ કરી દેવી, નહીંતો તેનો જાન લેવામાં આવશે.

યુસાડિ—"હું તમોને અર્ઝ કરૂંછું, કે મને વગરહરકતે પસાર થવા દેવો, કારણકે જે થોડુંઘણું મારીપાસેછે, તે જો તમો લુટી લેશો, તો હું સદંતર પાયમાલ થઈ જઇશ."

આ સાંભળી એક લુટારો તોછડાઇથી બોલ્યો, "તમારા બકબકારાને જહન્નમમાં નાખો! જલ્દીથી તમારી થેલી બહાર કાહાડો."

હજીતો આપ્રમાણે બોલી રહ્યો નહીં, તેટલાં એક ઘોડો ત્યાં દોડતો આવતો હોય, એવાં પગલાં આ ત્રણે જણાનાં સાંભળવામાં આવ્યાં; અને તેથી તે લુટારાઓમાં એકાએક તરખાટ ફેલાયો, તેનો લાભ લઇને, તેની ઘણો નઝદીકમાં, જે લુટારો ઉભેલો હતો,

તેના હાથમાંથી યુસાડિએ "પીસ્ટૉલ" છિનવી લીધી; અને પોતાના ઘોડાને ચતુરાઈથી તે બંધે લુટારાઓથી ત્રણ કે ચાર વાર દુર હાંકી ગયો. તોયે જે લુટારાના હાથમાંથી તેણે "પીસ્ટૉલ" ઝુંટાવી લીધી હતી, તે બીજીજ પળે તેનીઉપર નાગી તલવારસાથે ધસી આવ્યો; અને તે જોઇ યુસાડિએ પોતાની ઝિંદગી બંચાવવાના એરાદાથી પોતાના હાથમાંની "પીસ્ટૉલ" તે પોશાગીરતરફ છોડી. તેમાંની ગોળીથી આ લુટારાનો ડાબો હાથ ચીરાઈને સખ્ત ઝખ્મી થયો; તેણે એક ભયભરેલી ચીસ પાડી, અને પોતાના હાથમાંની તલવારવડે તે પાદરીનાં માથાંઉપર એક ઝબરદસ્ત ફટકો લગાવ્યો. આ ફટકો છટકાવી નાખવાની મકસદે સ્વભાવિકરીતે યુસાડિએ પોતાના હાથમાંની "પીસ્ટૉલ" પોતાનાં માથાંઉપર આડી ધરી. તેની નળીઉપર તલવારનો ફટકો ઝોરથી પડયો: અને જોકે પાદરી એક પણ ઝખ્મ થવાવગર બંચી ગયો, તોયે તે ફટકાને ઝોરે તે પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઝમીન-ઉપર તુટી પડ્યો.

આ સઘળો બનાવ ફક્ત થોડીક "મિનીટો"માં બનવા પામ્યો; અને આમુજબ જે ઘડિએ યુસાડિ ઝમીનઉપર પટકાયો, તેજ ઘડિએ એક બીજો શખ્સ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ તેજ મુસાફેર હતો, કે જેના ઘોડાનાં પગલાં યુસાડિએ અને પેલા બે લુટારાઓએ સાંભળ્યાં હતાં; અને જ્યારે તે લુટારાઓએ જોયું, કે નવો આવનાર એકલોજ હતો, એટલે તે લોકો ત્યાંથી નાશી ગયા નહીં. જ્યારે યુસાડિએ પોતાના હાથમાંની "પીસ્ટૉલ" તે લુટારાતરફ ફોડી, ત્યારે તેનો આવાઝ સાંભળી આ મુસાફેર પોતાના ઘોડાને ઝડપથી દોડાવતો ત્યાં આવ્યો હતો; તેણે જાણ્યું, કે નઝદીકમાં કંઇ ભયંકર બનાવ બનતો હોવો જોઇએ, અને આવતાંનેવાર તેણે પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાહાડી. જ્યારે તે આ જગ્યાએ આવી લાગ્યો, ત્યારે બીજા લુટારાએ પોતાની "પીસ્ટૉલ" તેનીતરપ ટાંકી, અને ફોડી. તેથી તેને કાંઇ પણ ઇઝા તો થઇ નહીં, પણ ફક્ત તેણે રંજક ખાધી; અને બીજીજ પળે તે ખફતો માણસ પોતાના ઘોડાઉપરથી મુર્દુ થઇ ઝમીનઉપર પડયો. જે લુટારાએ યુસાડિઉપર હમલો કર્યો હતો, તે આ જોઇ પોતાના ઘોડાને એડ મારી ત્યાંથી પોબારા માપી ગયો: તેનો ઘોડો ઘણો ઝડપી હોવાથી તે પવનને વેગે ત્યાંથી નિકળી ગયો.

આ નવો આવનાર, કે જેણે યુસાડિનો જાન બંચાવ્યો હતો, તેણે આ નાસતા લુટારાનીપુઠે જવાનું દરોસ્ત ધાર્યું નહીં, પણ જે શખ્સને તેણે બંચાવ્યો હતો, તેને વધુ મદદ કરવામાંટે સાંજ ઉભો રહ્યો. ભોંયઉપર પટકાઇ પડેલો યુસાડિ હવે જેમતેમ ઉઠી ઉભો થયો—કારણકે પડવાને સબબે તે ઘણો છોળાઇ ગયો હતો; તે રશિયન ભાષામાં પોતાના બંચાવનારનો ભારે ઉપકાર માનવા લાગ્યો. સાંમાએ પણ તેજ ભાષામાં પાછો ઉત્તર આપ્યો, તો જોકે તેના ઉચ્ચારઉપરથી જણાતું હતું, કે તે કોઇ પારકાં દેશનો રેહેવાસી હતો. તેણે ઘણી માયાથી યુસાડિને કંઈ ઝખ્મ થયો હતો, કે કોઈ જાતની બીજી ઇઝા થઇ હતી કે, તેબાબે પરપુછ કીધી, પણ યુસાડિએ તેને જણાવ્યું, કે ઘોડાઉપરથી પડી જવાનેસબબે તેને કેટલાક ઘસાડાઓ પડયા હતા, અને તે ઘણો દોદરાઇ ગયો હતો, તેસેવાય બીજી જોખમભરેલી ઇઝા તેને કશી થઈ નહતી. આ વખ્તે તે બીગાનો શખ્સ પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરેલો હતો; અને તે પેલા હાલચાલ કર્યાવગર ઝમીનઉપર લાંબા

ાઇ પડેલા લુટારાઆગળ ગયો, એવી મતલબથી કે તેની જીવવાની કાંઇ આશા હતી, કે ાહીં તે તપાસે.

બીગાનો—"જોકે એ એક પાકો લુટારોછે, છતાં જો હજી તેનામાં જરા પણ દમ હો હોય, તો રાતની વેળા આવી કકડતી ઠંડીમાં એને કંગાળ મોતે આપણે મરતો ાડી જવો ન જોઇએ."

પણ તે લુચ્છો તો તદન મરણ પામ્યો હતો; અને તેટલામાટે યુસાડિને કે પેલા ીગાના શખ્સને તેનેવિષે વધારે ખટપટ કરવાની કશી ઝરૂર રહી નહતી.

યુસાડિએ જોયું, કે આ શખ્સ, કે જેણે તેને મદદ કરી તેનીઉપર ભારે આભાર ર્યો હતો, તે મધ્યમ ઉમરનો એક પુરૂષ હતો—કે જે તેની દાઢીના આછા સુફેદ બાલથી ણાઇ આવતું હતું. તેણે સાદો પુશાક પેહેરેલો હતો, અને તેણે ગર્દનથી ખભાંસુધીનો ક ટુંકો લટકતો ઝભ્ભો નાખેલો હતો. એક ભારી અને ઘણીજ સાધારણ જાતની તલ-ાર એક સાધારણ ચામડાંના પટામાં તેની બાજુએ લટકાવેલી હતી; અને જોકે તેનો ખાવ એક ખાનગી શખ્સજેવો લાગતો હતો—અલબતાં તેમ તેના પુશાકઉપરથી જણાતું તું—તોયે આ રીતે આ હથિયારથી તે સજ થયેલો હતો, તેમાં યુસાડિને કશું નવાઈ-વું લાગ્યું નહીં; કારણકે લડાઇ ચાલતી હોવાને સબબે ક્રિમિયામાં સઘળે ઠેકાણે મામલો મસ્થિર હતો. તે બીગાનો શખ્સ એક રશિયન તો નહીંજ હતો, તે તો દેખાઇતુંજ હતું: ળી યુસાડિએ જોયું, કે તે એક ટારટર પણ નહતો;—એમ તેણે જ્યારે તે રશિયન ાષા બોલ્યો હતો, ત્યારે તેના ઉચ્ચારોથી જાણ્યું હતું; પણ ત્યારે તે કોણ જાતનો હતો, આ પાદરી પારખી શક્યો નહીં. તોયે એક વાત તો ચોકસ હતી—કે તે ગમે તે હોય, ાયે યુસાડિ તેના ભારે અહસાનમાં હતો; અને તેટલામાટે તેનો ખરાં દેલથી ઘણોઘણો માભાર માનવા લાગ્યો.

પણ તે બીગાનાએ તેને હવે વધુ બોલતો અટકાવ્યો, અને તેથી તે પાદરી બોલ્યો, "અને સાહેબ, હવે જ્યારે તમોએ મારીઉપર આટલો બધો ઉપકાર કર્યોછે, તો જરા ધારે મેહરબાની કરીને મને આ જગ્યા કઇછે, તે ચોકસ જણાવશો? કારણકે મને ધારતી ાગેછે, કે હું મારો રસ્તો ચુકયોછું——"

બીગાનો—"તમે કયે રસ્તે જવાનો એરાદો રાખતા હતા?"

યુસાડિ—"ધોરી રસ્તે, કે જે સિમફેરોપોલથી શરૂ થઈ, ઑર્ટા આલબાનમાંથી પસાર ાયછે, અને પેરેકોપની સંયોગીભૂમિતરફ જાયછે."

બીગાનો—"ત્યારે તમે જે રસ્તે જવા માંગતા હતા, તે તો ચોકસ આએ નથી. મો એક રશિયન છોની?"

યુસાડિ—"હા જી. અને તમો મારા ભલા જીવ બચાવનાર કોણ જાતનાછો, તે હું ીલકુલ પારખી શકતો નથી."

બીગાનો—(યુસાડિએ પુછેલો સવાલ જાણે સાંભળ્યો નહીં હોય તેમ ઉડાવીને) 'તમે તમારા ખરા રસ્તાથી ઘણા 'માઇલો' આડા ફાટયાછો. તમે હવે ટૉગાલિનાં ગામડાંથી

ઘણા દુર નથી; હું પોતે પણ ત્યાંજ જતો હતો, માટે જો તમોને કાંઈ અડચણ નહોય, તો હું તમારો સાથી તેમજ ભોમિયો થાઉં, કારણકે મારી ખાતેરીછે, કે તમારો રસ્તો ચુકવાને સબબે તમોને આસાયશની અને ખાણાંની ઘણી ઝરૂરછે."

હવે શું કરવું, ને શું કેહેવું, તેની ગુંચવણમાં યુસાડિ આવી પડયો. તેની પુર ખાતેરી હતી, કે વૅાલમારોસાંમે કાંઇ નીચ કાવત્રું કરવામાં આવ્યું હતું, અને તેનીપાસે જે મહોરબંધ "પાકેટ" હતું, તે જો તે વાંચે, તો તેનો ભરમ તે જાણી શકે. પણ હજી તેને આ દસ્તાવેઝ વાંચવાની તક મળી નહતી—ત્યાં અંધારૂં હતું, એટલે તેમ કરવામાટે એક રોશનીની ઝરૂર હતી. તે વૅાલમારોને ભેટવામાં ચુકયો હતો, તે તો હવે ચોકસ થયું હતું. જો પાછા ફરીને તેઓને પકડી પાડવા જાય, તો તે પોતે જોખમમાં આવી પડે એમ હતું; તેમ કરતાં તે કદાચ કરનલ એલમાનૅાફના હાથમાં પાછો સપડાઈ જાય, તો પછી પેલો પયેધામ ન પહોંચાડવાની ઠગાઇમાટે તે તેને સખ્ત સઝા કરવાવિના જવા દે નહીં. વળી વૅાલમારોનાં નસીબમાં જે હોય તે ખરૂં, એમ ધારી તેઓને પડતા તો તે કદી પણ મુકે નહીં; અને તેઓને પકડી પાડવાની કોશેશ કરવાનો વિચાર છોડી દે, તો સેબાસ્ટૅાપૅાલથી જે મુસાફેરી તેણે માથે ઉઠાવી હતી, તેની મતલબ ધૂળ મળી જાય.

તેને ટૅાગાલિસુધી પહોંચાડવામાટે જે સવાલ તે બીગાનાએ પાદરીને પુછયો હતો, તેનો કશો પણ જવાબ આપવાનેબદલે તેને આગ્રમાણે ભારે વમાસણમાં પડેલો જોઇ, તે બોલ્યો, "શું કરવું તે તમોએ હજી નક્કી કીધેલું જણાતું નથી."

યુસાડિ—"મેહરબાન સાહેબ, ખરેખરૂં કહું, તો તેમજછે. મેહરબાની કરી મને જણાવશો, કે ધોરી રસ્તાથી કેટલાં 'માઇલો' હું આડો નિકળી ગયોછું?"

બીગાનો—"આપણે ટૅાગાલિથી બે 'માઇલો' દુર છૈયે—કે જે ગામડું પૂર્વતરફના ધોરી રસ્તાથી આસરે દશ 'માઇલો' પશ્ચિમ દિશાએ આવેલુંછે. પણ તમો આવ્યા ક્યાંથી?"

યુસાડિ—"સુમારે બે કલાકોઆગમચ હું ઑર્ટા આલેબાનથી નિકળ્યો હતો."

બીગાનો—"અને તે તો હમણાં આપણીપછવાડે આસરે પંદર 'માઇલો' દુરછે, હવે બોલો સાહેબ, તમે શું કરવા માંગોછો? મારો પોતાનો વખ્ત ઘણો કીમતીછે:"—અને એમ બોલવાસાથેજ તે કુદીને ઘોડાઉપર ચઢી બેઠો.

જાણે પોતાના મનમાંજ બોલતો હોય તેમ, પણ ખુલ્લું સંભળાય તેવા આવાઝે તે પાદરીએ કહ્યું, "શું કરવું, તેનો સઘળો આધાર આ 'પાકેટ'માં જણાવેલી બીનાઉપર રહ્યોછે. હું ચાહુંછું, કે મારીપાસે હમણાં એક બતી હતે!"

બીગાનો—"હું રશિયન નથી, તેમજ ક્રિમિયાનો એક ટારટર દેશી પણ નથી, તે જોઈ તમોને મારીઉપર લગાર બેવિશ્વાસ થતો હશે, પણ હું તમોને કૅાલ આપુંછું, કે તમોને મારેથી બ્હીવાજેવું કશું નથી; અને તેની સર્વેથી સરસ સાબેતી એજછે, કે તમોને જ્યાં જવા ઘટતું લાગે, ત્યાં જવાને તમો છુટાછો, પણ તેમ છતાંબી જો હું તમારી દોસ્તી સાંધવાને નસીબવાન થાઉં, તો——"

યુસાડિ—(તરત પોતાનો ઠરાવ નક્કી કરીને) "ગમે તે થાય, તોયે હું તમારી સાથે ટૅાગાલિજ આવીશ."

એમ બોલી તે પાદરી પણ પોતાના ઘોડાઉપર ચઢી બેઠો; અને પછી બન્ને જણે આગળ કુચ કરવા માંડી.

બીગાનો—"તમોને ખબરછે, કે જો તમે થોડાક 'માઇલો' વધારે પશ્ચિમતરફ આડા ચાલ્યા ગયા હતે, તો તમે ચોકસી રાખનારી એકાદ ટર્કિશ ટોળીને હાથ સપડાઇ જતે?"

યુસાડિ—"એ શું કહોછો! શું ટર્કો યુપેટોરિયાની એટલા બધા અંદર ધસી આવ્યાછે?"

બીગાનો--(બીદરકારીથી) "હું ધારૂંછું, કે એક વખ્ત તેઓ ઘણે અંદરતુલિક આવ્યા હતા ખરા--અથવા એવું કાંઇ મને જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, પણ ટૉગાલિખાને તો તમો સલામતછો. વળી મને લાગેછે, કે તમે કાંઇ એક લશ્કરી આદમી નથી, એટલે તમોને ટર્કો એક બંદિવાન કરવાની મહેતન લે, એમ મને લાગતું નથી--સેવાય કે જે દસ્તાવેઝ તમારા હવાલામાંછે, એમ તમો જણાવોછો, તેમાં કાંઇ તેઓનેલાયકની અગત્યની ખબર હોય."

યુસાડિ—"મને માનવાને કારણછે, કે મારીસોડેના દસ્તાવેઝમાં લડાઇનિસ્બતી કશી બાબત નથી. હું ધારૂંછું, કે આ દસ્તાવેઝમાં બે શખ્સોનેમાટે જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, કે જેઓનું ભલું કરવાની મારાં દેલમાં હું આશા રાખુંછું, મારી ખાતેરીછે, કે હું જેનીસાથે હમણાં વાત કરૂંછું, તેવણ એક આબરૂદાર માણસછે; અને તેટલામાટે તમુને ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી દઉંછું, કે આ બે શખ્સોની શોધમાં જતાંજ હું મારો રસ્તો પણ ચુકયોછું."

બીગાનો—"જો આપણે જરા ઘોડા દોડાવીશું, તો થોડી 'મિનીટો'માં ટૉગાલિ પહોંચી જઇશું, અને પછી ત્યાં તમારાં 'પૉકેટ'માંના દસ્તાવેઝની બાબત તરત જાણવાની આપણને તક મળશે."

આ ઠરાવપછી બંધે જણા ઝાઝી વાતચિત કરવાવગર તે ગામડામાં આવી પહોંચ્યા, અને એક ન્હાની ધર્મશાળાઆગળ પોતાના ઘોડાઓ હંકારી લાવ્યા. રાતના આટલા મોડેથી—યાને ખરૂં કેહેતાં, તો સવારના સકારે તેઓ ત્યાં જઇ પુગ્યા હતા, છતાં ધર્મશાળામાં રોશની હતી, અને ત્યાં સર્વે જણાં ધામધુમમાં પડેલાં હતાં. યુસાડિ અને તેના સાથીના ઘોડાને એક ચર્વાદાર-ઘોડાવાળાએ આવીને પોતાને હસ્તક લીધા; અને યુસાડિને જણાયું, કે તે ચર્વાદારને તેનીસાથના બીગાના સાથીએ કાંઇ છુપી એશારત કીધી હતી. પણ તે એશારત એટલીતો ઉતાવળે અને ખાનગીરીતે કર્યામાં આવી હતી, કે તેબાબે યુસાડિએ કશી વધારે ખણખોદ કીધી નહીં—તે સમજ્યો, કે તેમ ધારવામાં તે કાંઇ ભુલતો હશે, તેઓને આવકાર દેવાને ધર્મશાળાનો માલેક દરવાઝાઉપર આવ્યો: તે જોઇ યુસાડિનો સાથી જરા આગળ ચાલ્યો, અને તેને કાંઇ આહેસ્તેથી કહ્યું, જે પછી તેઓને ઘણાં માનઅકરામથી માંહે લઇ જવામાં આવ્યા. એક ઓરડામાં તેઓને લઇ જવામાં આવ્યા, કે જ્યાં એક સગડી સળગાવેલી હતી: તે બીગાનોએ જલ્દી ખાણું લાવવાને હુકમ ફર્માવ્યો—અને પછી તે ધર્મશાળાવાળો ત્યાંથી ગયો.

યુસાડિ—"હવે ચાલો, પેલાં મારીપાસેના પયગામનું કાંઇ કર્યે!"

જાણે તે દસ્તાવેઝમાંની બાબત જાણવાને ઝાઝો એન્તેઝાર નહોય, એવી ઢપે તે બીગાનો સગડીઆગળ જઇને ઉભોઃ જ્યારે યુસાડિ પોતે એક "ટેબ્લ"આગળ જઇને બેઠો, અને તે "પાકેટ" પોતાનાં ગજવાંમાંથી બહાર ખેંચી કાહાડયું. તે "પાકેટ"-ઉપર કીધેલી મહોર તોડતાં પ્રથમ તેનાં મનમાં જરા ડગડગો થયોઃ પણ• જ્યારે પેલા વૉલમારો, કે જેઓએ ઘણું દુઃખ ખમ્યું હતું, અને કદાચ આ દસ્તાવેઝમાં જણાવ્યામુજબે હજી વધારે ખમવું પડે, તેઓનો વિચાર આવ્યો, ત્યારે આ ડગડગો તેનાં દેલમાંથી એકદમ દુર થઈ ગયો. તે દસ્તાવેઝના "એનવેલોપ"ઉપર સરનામું કર્યામાં આવ્યું હતું, કે **"........નાં લશ્કરી અમલદાર અથવા બીજા કોઈ વડા અધિકારીને પહોંચે;"** અને એમુજબે ગામ કે શેહેરનું નામ ખાલી રાખ્યામાં આવ્યું હતું, એવી મતલબથી કે જ્યાં ફાવે, ત્યાં તે સપોરદ કરવામાં આવે.

યુસાડિએ તે મહોર તોડી, અને તેમાંનો દસ્તાવેઝ બહાર કાહાડયોઃ પણ તેની ઘડી ઉઘાડીને જોતાંજ નાસેપાસીની લાગણીનો તેને ઝટકો લાગ્યો; અને બીફ઼ામજેવો થઇ જઇ, તેતરફ઼ ટગરટગર જોવા લાગ્યો.

પાંચ "મિનીટો"સુધી તે ઓરડામાં તદ્દન ચુપકીદી પંથરાઈ રહી; અને પછી યુસા-ડિએ પોતાના જીવ બચાવનારતરફ઼ જોયું. તે બીગાનો આ વેળા જાણે કાંઇ ઉંડા વિચારમાં મશગુલ થયો હોય, એવીરીતે બરાબર સગડીનીસામે બેસીને તેમાંના આતશતરફ઼ જોતો હતોઃ તે પાદરીની જરા પણ દરકાર કરતો જણાતો નહુતો, કે તે ત્યાં હાઝેરછે, તેનુંવટીક તેને ભાન નહતું.

પોતાની કુરશીઉપરથી ઉઠીને યુસાડિ તે બીગાના શખ્સઆગળ ગયો, અને કહ્યું, "સાહેબ, મેં આ દસ્તાવેઝ તો ખોલ્યોછે—પણ તેઉપરની મહોર તોડી તે વેળા જેટલો હું જાણકાર હતો, તેથી રતીભાર પણ આ મહોર તોડયાપછી વધારે હું થયો નથી."

બીગાનો—"એમ કેમ વારૂં?"

યુસાડિ—"તમેજ જુઓની! એ તો કોઈ ગુપ્ત ભાષામાં લખ્યામાં આવ્યોછે."

તે બીગાના શખ્સે તેઉપરથી તે દસ્તાવેઝ પોતાના હાથમાં લઇ—તેમાં લખેલી વિગત-ઉપર એક ઉતાવળી નજર ફેરવી ગયો—અને પછી "એનવેલોપ" લઇ તેઉપરની મહોર તપાસી.

"રશિયાનાં બાદશાહી ચિન્હો આ મહોરઉપર પાડેલાં જણાયછે," તે બોલ્યો, અને પછી ટીકીટીકીને તે પાદરીગમ જોવા લાગ્યો. તેને આપ્રમાણે ધારીને જોતો જોઈ પાદરીને ગભરાટ થવા લાગ્યો, અને આખરે બોલી ઉઠયો, "હા, એમછે, તો ખરૂં. તેની હું ના પાડતો નથી! સાહેબ, આ દસ્તાવેઝની વાત મારેથી તમોને કદાચ બીવકુફ઼ાઇથી કેહેવાઇ હશે—અને કદાચ તેબાબે સઝા કરવાની સત્તા તમો ધરાવતા હશો—પણ મેં તે તમો-ઉપર પુર વિશ્વાસ રાખીનેજ તમારીહઝુરમાં ખોલ્યોછે——"

બીગાનો—"અને તેમાં શું લખ્યુંછે, તે જાણવાની તમો આર્ઝુ રાખોછો? ઠીક, ત્યારે સાંભળો! આ દસ્તાવેઝની ગુપ્ત ભાષા હું ઉકળાવી શકુંછું."

યુસાડિ—(ધાસ્તી અને સાથે અચરતીથી) "શું, તમો ખરૂં કહોછો? ત્યારે સાહેબ, તમો છેઓ કોણ? ખુદાનેખાતેર મને શકમાં ડોળતો ના રાખો! મને લાગેછે, કે

જાણે હું હમણાં નર્કવાસનાં છેક કાંઠાઉપર ભમ્યા કરતો હોઉં, અને આય તેમાં ગબડી પડીશ——"

બીગાનો—(તેને બોલતો અટકાવીને) "જીવો ના. શું કોઈ બીજા દેશના એક ગરીબ રેહેવાસીકરતાં હું કાંઈ જુદોજ શખ્સ લાગુંછું ? તોયે આ પયેગ્રામ વાંચવાની શક્તિ હું ધરાઉંછું: કારણકે ગુપ્ત ભાષામાં લખાયલી બાબતો વાંચવાની છુપી કળા અને ભેદભરમોથી હું વાકેફછું."

યુસાડિ—"પણ સાહેબ, તમારી આવી સર્વે કળા છતાં--તે ઉકળાવવાનો ખુલાસો- કે પત્તો—તો તમોને જાણવો જોઇએ?"

બીગાનો—"કદાચ તે બાબતમાંણી હું કાંઇ અજાણો નથી, પણ જુઓ, સાંભળો! અગરજો આ દસ્તાવેઝમાં કાંઈ એવું હોય, કે જેથી મને મારી મતલબ કાહાડી લેવાને બની શકતું હોય, તો તેમ કરવાની તમો મને પર્વાનગી આપો, તોજ આ દસ્તાવેઝ હું તમોને વાંચી સંભળાઉં, નહીં તો એમનોએમ પાછો તમોને ખુશીથી હવાલે કરી દઉં ?"

"ઠીક, ત્યારે હું તે પર્વાનગી તમોને આપું છું; સાહેબ" તે પાદરીએ જવાબ આપ્યો; આ વખતે શું કરવું, કે શું કેહેવું, તેના ગુંચવાડામાં તે પડ્યો હતો; કારણકે તેનાં દેલમાં જે શક હતો, તેમાટે તે આ દસ્તાવેઝની હકીકત જાણવાને અતિશય આતુર હતો.

આઉપરથી તે બીગાનાએ પોતાનાં ખીસાંમાંથી એક "પૉકેટ-બુક" બહાર ખેંચી કાહાડી; અને તે ઉઘાડીને તેમાં કરેલી કેટલીક નોંધો વાંચવા માંડી. પછી જે બાબત તેને જોઇતી હતી, તે મળવાથી તેણે તે દસ્તાવેઝ લીધો, અને થોડીક "મિનીટો"સુધી ઘણી સંભાળથી તેનો અભ્યાસ કીધો.

બીગાનો—"તમો એક રશિયનછો, અને તેટલામાટે તમારાં રાજ્યમાં જે હઝારો કાવાદાવાની રીતો ચાલેછે, તેથી તમો અજાણ્યા તો નહીંજ હશો. જે બે શખ્સો, કે જેઓનાં ભલાંનેમાટે હમણાં તમો આટલી બધી કાળજી રાખોછો, તેઓનાં નામ વૉલમારોછે, ખરૂં ની?"

યુસાડિ—"હા, ખચિત તેમજછે! તેઓ જાતના પોલછે—તેઓઉપર પુષ્કળ આઝાબ ગુજારવામાં આવ્યોછે——"

બીગાનો—"અને હવે તે આઝાબો ટોંચસુધી ચઢયાછે. પણ મને તમોને બરાબર ખોલાસો કરવા દો! આ દસ્તાવેઝ નવા ઝાર આલેકઝાંડરતરફનું એક હુકમનામુંછે, કે જે હરકોઈ તેના લશ્કરી વડા અમલદારના કિંવા કોઇ બીજા ચઢતા હોદ્દાના અધિકારીના હાથમાં મુકવામાં આવે, તેની જાણમાટે લખવામાં આવ્યુંછે. તેમાં લખવાની મતલબ એમછે, કે બંધે બાપ અને બેટા, વૉલમારોને તરતજ કેદ પકડવા. કેદ પકડવાપછી તે બંધેને એકમેકથી છુટા પાડવા; બાપને લગરકીલે સાઇબીરિયાખાતે દેશનિકાળ કરવો—બેટાને કૉકેસસખાતે લશ્કરમાં મોકલી દેવો."

પોતાના બે હાથો જોડીને યુસાડિ બોલી ઉઠ્યો, "આ ખુદા, તારો ઉપકાર માનુંછું, કે આ દસ્તાવેઝ મારા સ્વાધિનમાં આવવા પામ્યોછે! ઝારની મતલબ પાર પડે, તેઆગમચ કાંઇ નહીં, તો થોડો વખ્ત તો નિકળી જશે: અને તેટલા વખ્તનાઅરસામાં——"

હજીતો તે આપ્રમાણે બોલેછે, તેટલાંજ તે ધર્મશાળાનો દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચેલાં ઘોડાઓનાં પગલાંઓ સંભળાયાં, તેઉપરથી જણાયું, કે બીજા નવા ઉતારૂઓ તે ધર્મશાળામાં આવી લાગ્યા હતા; તરતજ થોડીવારે ધર્મશાળાનો માલેક જ્યાં યુસાફ અને પેલો બીગાનો હતો, તે ઓરડામાં આવ્યો.

આ જોઇ તે બીગાના શખ્સે માલેકને કહ્યું. "મુઆફી ચાહાવાનો એક શબ્દ પણ ઓચરતા ના! તમારી અત્રે આવવાની મતલબ શી છે, તે હું પુરેપુરી પામી ગયોછું. આ એક જાહેર ઓરડોછે—બીજા વધારે પરોણાઓ તમારે ત્યાં આવી લાગ્યાછે—તમારીપાસે તેઓને ઉતારો આપવાની બીજી કંઈ જગ્યા નથી—બીલાશક તેઓને હાં ઉતારો આપો, અમોને કશી તેબાબે અડચણ નથી."

આ સાંભળી તે માલેકે વાંકા વળીને નમન કર્યું, અને તરત તે ઓરડામાંથી બહાર ગયો. થોડીક "મિનીટો"માં તે ત્યાં પાછો આવ્યો, અને સાથે બે પરોણાઓને પણ ત્યાં લેતો આવ્યો; આ પરોણાઓએ જેવો ઉંબર ઓળંગ્યો, કે તરતજ યુસાફ તેઓતરફ આગળ વધ્યો. તેને તરતજ વિચાર આવી ગયો, કે જે બાપબેટાની શોધમાં તે હતો, તેઓજ આ બે જણા હતા; તેઓની ઉમરવચ્ચેનો તફાવત; તેઓના એક ચોકસરીતે મળતા આવતા કુટુંબી ચેહેરાઉપરથી તેણે તરત ધાર્યું, કે આ બે જણા બાપ અને બેટા હોવાજ જોઇએ. વળી આ મળતાપણામાં બીજી એક બાબત એ હતી, કે બાપડી જે કુઠરાઇનને ઘાટકીપણે નુકશાન કરવામાં તેનો હાથ હતો, તેણીના અને આ જવાન શખ્સના ચેહેરા ઘણાજ મળતા આવતા હતા.

આગળ વધીને તેણે અધિરાઇથી પુછ્યું, "ગ્રહસ્થો, મને જણાવો, હું તમોને આજીજી કરૂંછું, કે મને જણાવો, કે તમારૂં નામ શું વૉલમાર નથી?"

આ સાંભળીને બાપ અને બેટા એકબીજાતરફ ગભરાઇને જોવા લાગ્યા, કે વળી આ નવી પીડા શી આવી પડીછે! આવો સવાલ, આવી અજાણી જગ્યાએ, અને વળી આવા અજાણ્યા શખ્સથી કરવામાં આવેલો જોઈ, તેઓ ગભરાય એમાં કશી નવાઈ નથી: પણ પછી બીજીજ પળે જાણે તેઓનાં દેલમાં ખાતેરી હોય, કે તેમ સવાલ કરવામાં કશું બ્હીવાજોગ નથી; તેમ ધારી તેઓ બંધે સાથેજ બોલી ઉઠયા, "હા—અમારૂં નામ વૉલમારછે."





પ્રકરણ ૪૮ મું.

ટૅાગાલિ.

જેવો અકસ્માત ચુસાડિનાબાબમાં બન્યો હતો, તેવોજ વૅાલમારોને પણ બન્યો હતો: એટલેકે, તેઓ પણ પોતાનો રસ્તો ચુકયા હતા. ધોરી રસ્તેથી આડા ફાટવાનેસબબે, અને વળી કેથે જોઇતી ખબર મળી ન શકવાનેલીધે, તેઓ પણ રખડતારઝળતા ટૅાગાલિખાતે આવવા પામ્યા હતા.

અત્રે જણાવવું જોઇએછે, કે ક્રિમિયાનો આ ભાગ ઘણોખરો ઉજડજેવોછે,--કસબાઓ અને શેહેરો એકેકથી ઘણાં લાંબે તફાવતે આવેલાંછે, અને તેઓનીવચ્ચે બીજે કેથે વસ્તીજેવું કશું હતું નહીં; આ કારણનેલીધે એક મુસાફર "માઇલો"સુધી સેહેલાઇથી સવારી કરે, છતાં રસ્તામાં ખેડુતની એક છાપરીવટીક તેનાં દિઠામાં આવે નહીં, કે એક ભાંગુંતુટું ઝુપડું પણ મળે નહીં, કે ત્યાંથી જોઇતી ખબર કે ખુરાકપાણી તેને મળી શકે. આ કારણનેલીધે એક હાથઉપર વૅાલમારો અને બીજા હાથઉપર ચુસાડિ "માઇલો"ના"માઇલો"સુધી ભટકયા કીધા, તેમાં નવાઇજેવું કશું નહતું—વળી રાતનો વખ્ત હતો; રાત અંધારી હતી; છતાં જ્યારે આ બાપબેટા, કે જેઓની શોધમાં ચુસાડિ નિકળ્યો હતો, તેઓજ તેને મળી જવા પામ્યા, ત્યારે તેની ખાતેરી થઇ, કે એમાં તે પાક દાદારનો ગયેબી હાથ હોવોજ જોઇએ.

જેવા તે બાપબેટાએ પોતાનાં નામો જણાવ્યાં, કે ચુસાડિના જાન બંચાવનાર બીગાનાએ ચુસાડિને કહ્યું, "બીશક, તમોને આ ગ્રહસ્થોસાથે ખાનગી વાત કરવાની હશે?—અને તેટલામાટે હું હ્યાંથી ખસી જાઉંછું."

ચુસાડિ—"નહીં, સાહેબ—મેહરબાની કરી અમોને છોડી જશો નહીં! તમોએ અત્યારઆગમચની મારી ઘણીજ મોટી સેવાઓ બજાવીછે: તમોએ મને લુટારાઓના હાથમાંથી બંચાવ્યોછે—તમો મને આસરો આપેએવી જગ્યાએ દોરવી લાવ્યાછો—તમોએ પેલાં 'પાકેટ'માંનાં દસ્તાવેજની ગુપ્ત ભાષા મારેમાટે ઉકળાવવાની તસ્દી લીધીછે—વળી તમોએ મને વધુ મદદ આપવાની કબુલાત આપીછે; અને મારી ખાતેરીછે, કે આ ગ્રહસ્થો, કે જેઓનું ભલું કરવાની ઇચ્છા મારાં દેલમાંછે, તેઓને તેઓના દુસ્મનોનાં તરકટોમાંથી છટકવાને બની આવે, એવી મેહરબાનીભરી મદદ કદાચ તમો આપી શકશો."

બીગાનો—"ત્યારે મારે હ્યાં થોબવું, એવીજ શું તમારી મર્ઝીછે? જો તેમજ હોય, તો હું હ્યાંજ ઉભો રહીશ."

ચુસાડિ અને આ બીગાના શખ્સવચ્ચે જે ટુંકા સવાલજવાબો થયા હતા, તે વૅાલમારોએ અજાયબીસાથે સાંભળ્યા હતા,—તેઓને વધારે અજાયબી એટલાવાસ્તે લાગતી

હતી; કે તેઓ ચુસાડિ કોણ હતો, તેથી કેવળ અજાણ્યા હતાઃ ગુમાઇ ગયેલી કૅઠરાઇનની ખબરબી કર્યાંમાં આવી હતી, તેનાંસંબંધમાં પણ તેઓએ તેનું નામ સાંભળ્યું નહતું.

પછી બૅસિલે ચુસાડિને કહ્યું, "તમો અમારે માથે આવી પડનારી કોઈ આફતવિષે બોલોછો, માટે જરા મેહરબાની કરી ઉતાવળે તેનો ખોલાસો અમારીઆંગળ કરશો ?"

ચુસાડિ—("ટેબ્લ"ઉપર પડેલા દસ્તાવેઝગમ આંગળી બતલાવીને) "તમો જે કાવત્રાંના ભોગ થઈ પડવાના હતા, તેબાબે આ દસ્તાવેઝમાં જણાવેલુંછે." પછી બુઢા વૉલમારતરફ ફરીને તે બોલ્યો, "સાહેબ, તમોને સાઇબીરિયા દેશનિકાળ કરવાનો તેમાં હુકમ કર્યામાં આવ્યોછે." પછી બૅસિલતરફ ફરીને, "અને તમોને, સાહેબ, કૉકૅસસનાં લશ્કરમાં મોકલી આપવા જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, કે જ્યાં બીશક તમોને તમારી પદવીઓઉપરથી ઉતારી પાડી, એક સાધારણ હલકા સેપાહતરીકે રાખ્યામાં આવનાર હતા. રશિયામાં જે હલકામાંહલકી પેટભરૂ નોકરી સેપાહોનીછે, તેમાં તમોને નાખવાનો હુકમ તેમાં લખેલોછે."

આ સાંભળી બંધે બાપબેટા કમકમાટથી, અજાયબીથી, અને ગુસ્સાથી એકબીજાગમ ડંગ થઇને જોતા ઉભા રહ્યા. પણ તેઓને હમણાં આ જે ખબર કર્યામાં આવી હતી, તેની સાચાઇવિષે તેઓને હવે જરાપણ શક રહ્યો નહતોઃ કારણકે રશિયન રાજ્યના જુલ્માતભરેલા, અને દગલબાઝ કાવાદાવાથી તેઓની મનપતીજ થયેલી હતી; તેઓ તેબાબે વિગતવાર જાણકાર હતા.

પછી ચુસાડિનો હાથ પોતાના બંધે હાથોમાં પકડી, તે મમતાથી દાબીને બુઢો વૉલમાર બોલ્યો, "અને ભલા બીગાના મર્દ, તમો પોતે કોણછો ? તમો કોણછો, કે આવીરીતે એક ખ્યેરખ્વાહનીમુવાફેક અમારૂં ભલું કરવાને બહાર પડયાછો ?"

જાણે આ રીતે મમતાથી તેનો હાથ દાબવામાં આવતો હતો, તેને તે તદન નાલાયક હોય, એવીરીતે ખેંચી લઇને ચુસાડિએ કહ્યું, "અફસોસ, હું કોણછું, અને મેં શું કીધુંછે, તે જ્યારે તમે જાણુશો, ત્યારે જે બન્યુંછે, તેમાટે તમો મને શ્રાપ દેશો !—અને આજને દહાડે હું જે પશ્ચાતાપ અને પસ્તાવો કરૂંછું, તેને બીલકુલ લાયક હું નથી, એમ જણાવશો !"

આ સાંભળી, અને ચુસાડિના ચેહેરાઉપર ભારે અપરાધીપણાંની અને દેલગીરીની છાપ પડેલી જોઇ, તે બન્ને વૉલમાર બાપદીકરા એકીજ વખ્તે સાથે અતિ એન્તેઝારીથી ઉસ્કેરાઇને બોલી ઉઠ્યા, "તમારી કેહેવાની મતલબ શી છે ?"

તે કંગાળ પુરૂષે, પોતાના ડગલાનાં છાતીગમનાં ગજવામાંથી એક કાગઝ બહાર ખેંચી કાહાડી, તે બુઢા વૉલમારને આપીને જવાબ દીધો, "હું કોણછું, તે એમાંથી જાણુશો."

બાપ અને બેટા બંધેએ તે કાગઝઉપર પોતાની નઝરો ફેંકી; એકજ ઘડિએ તે બંધેએ તે કાગઝ આતુરતાથી પોતાના હાથોમાં પકડયું: અને મુંગે મ્હોડે અજાયબીસાથે તેમાં લખેલું વાંચવા માંડયું. તે કાગઝ કૅઠરાઇનનાં લગ્નની "સરટિફિકેટ" હતી—પોતાનાં ઘરમાં જે જવાન ઇંગ્રેજ આવતો હતો, તેજ કૅઠરાઇનનો આશક હતો, એવો તો તેઓને જરા પણ ખ્યાલ નહતો, તેનીજસાથે કૅઠરાઇનનાં લગ્નના ગાંઠનો આ કાગઝ પુરાવો

હતો. તેમાં તે લગ્નની ક્રિયા કરનાર ધર્મગુરૂતરીકે યુસાડિનું નામ લખ્યામાં આવ્યું હતું; પણ ત્યાં વળી એક બીજું નામ પણ હતું—ઘણાં ઉંચે વાંધેના અને અતિ મોટા માણસનું—એક એવા પુરૂષનું, કે જે વધુ વાર હયાત નહતો—તે નામ મરનાર ઝાર નિકૉલસનું પોતાનું હતું, કે જેણે આ લગ્નના એક શાક્ષીતરીકે પોતાને હાથે સાખ કીધી હતી! આ જોઇ તે વૉલમારોની ગુંચવણ અને ગભરાટનો કશો પાર રહ્યો નહીં. હવે તેઓને પેહેલીજવાર માલુમ પડયું, કે ગુમાંઇ ગયેલી કૅઠરાઇન પરણેલી એક બાયડી થયેલી હતી—અને તે પણ એક એવા ધણીની બાયડી, કે જ્યારે તેણી ઘર છોડીને નાસી ગઈ, ત્યારે તેઓએ તેનો કીનો બીજાઉપર લીધો, છતાં તેનું તો નામવકીક તેઓએ યાદ કર્યું નહતું.

આ જોઈ બંધે બાપદીકરા વૉલમારોની અજાયબી, સવાલજવાબોનો કશો પાર રહ્યો નહીં—વાતમાં કૅઠરાઇનનું નામ, મરનાર ઝારનું નામ, તે જવાન ઈંગ્રેજનું નામ ચાલુ આવ્યા કર્યું, પણ આ સઘળાંનો ઉત્તર તે પાદરી તરત આપી શકયો નહીં: તે તો બાપડો દુ:ખ અને દેલગીરીમાં ગુંચવાઈ ગયો હતો, કારણકે જેણીને તેણે નુકશાન કર્યું હતું, તેણીના બાપ અને ભાઈનીસાંમેજ તે હમણાં આવી ઉભો હતો.

પણ આ જે સઘળો બનાવ બનતો હતો, તેમાં હવે પેલા બીગાના પુરૂષે ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું, અને તે બંધે વૉલમારોનીપાસે આવીને બોલ્યો, "મેહરબાની કરીને જે કાગઝથી તમો સર્વે જણાને આટલું બધું લાગી આવ્યુંછે, તે જરા મને જોવા દેશો? તમોએ આ ગ્રહસ્થને જે સવાલો ઉપરાસાપરી પુછયાછે, તેથી હું અર્ધી બીના સમજી જવા પામ્યોછું."

આ બીગાનાના દેખાવથી, બોલવાના આવાઝથી, અને રીતભાતથી તરત જણાઇ ગયું, કે તે આ કાગઝ ફકત હલકી આતુરતાથી જોવા માંગતો નહતો—કે નહીં તેનાં મનમાં કોઈ જાતનો દગોફટકો હતો. આઉપરથી તે કાગઝ તેને તરત આપ્યામાં આવ્યું. ફકત એક ઘડીપળ તેમાં લખેલી બાબતઉપર નઝર તે ફેરવી ગયો; અને પછી તે બંધે વૉલમારોને પાછું આપ્યું, અને પછી સગડીતરફ ફરીને ઉભો, અને કાંઇ વિચારમાં ગુંટાયો.

ઘણાજ ગંભીર પણ લગાર કરડા આવાઝે બૅસિલે યુસાડિને કહ્યું, "તમો હમણાં થોડુંકઉપર બોલ્યાછો, કે આ કાગઝ વાંચવાથી તમો કોણછો, તે અમોને માલુમ પડશે. ત્યારે તમારૂં નામ યુસાડિછે?"

હૈયાંથી દુંખાયલા આ પુરૂષે જવાબ આપ્યો, "હા, મારૂં નામ એજછે!"

બૅસિલ—"હજી અમોને ગુંચવણ થાયછે, અને કશી સમજ પડતી નથી. ફકત એક વાત તો ખુલ્લી થઇછે—કે કાંઇ નીચ કાવત્રું રચવામાં આવ્યુંછે: નહીંતો 'રેજિસ્ટર'-માંથી આ પાનું શામાંટે ફાડી નાખવામાં આવે?"

બુઢો વૉલમાર—(ગુસ્સાથી) "મને જણાવો, મેહરબાની કરી મને જણાવો, કે એ બાબતમાં મારી કૅઠરાઈન નિર્દોષછે કે? કે ઝારની ભોગ થઈ પડવાથી પોતાની શર્મ છુપાવવામાંટે આ લગ્ન કર્યાંમાં આવ્યાં હતાં?"

યુસાડિ—"હું ચોકસ માનુંછું, કે તમારી બેટીકરતાં વધારે પાકી બેહેસ્તનો એક ફરેસ્તો પણ ન હશે!"

"ઓ બૅસિલ, બૅસિલ—મારા બેટા! આ ખબર સાંભળી મારીઉપર ઘણી અસર થઇછે," એમ બોલી તે બુઢો વૅાલમાર પડી જવા જતો હતો, પણ તેને તરત તેના બેટાએ પોતાના હાથોમાં પકડી લીધો. "બૅસિલ, કૅઇરાઇન નીતિમાન રહીછે, એ તો ખુશહાલીભરી વાતછે: પણ મરનાર ઝાર તેની ખરાબી કરનાર નહતો, છતાં આપણે તેનીસાથે જે ચાલ ચલાવીછે, તે વિચાર ભારે કમકમાટ ઉપજાવનારૂંછે!"

બૅસિલ—(ધીમે સાદે) "ચુપ રહો, બાવાજી! મુગા રહો! હજી આ ભેદનો પડદો બરાબર સમજ પડે એવી રીતે ખોલ્યો નથી—મરી ગયેલા નિકૉલસની બાબતમાં આપણને પસ્તાવાજેવું કશું નથી, એમ મને તો લાગેછે! જરા શાંત થાઓ, હું તમોને આઝેજી કરૂંછું, કે જરા ઠંડા પડો!—અને તેબાબે આ ચુસાડિ શું ખુલાસો કરેછે, તે આપણે સાંભળ્યે."

આપ્રમાણે બંધે બાપદીકરા ધીમે સાદે જે વાત કરતા હતા, તે ચુસાડિ કે પેલો બીગાનો શખ્સ સાંભળી શકતા નહતા; અને તેથી બુઢા વૅાલમારે પાછી હેમત ધરી. તે અને બૅસિલ એક "ટેમ્સ"આગળ બેઠા: પછી બાપે ચુસાડિને કહ્યું, "તમોએ જે પણ કીધું હોય—ગમે તેવો અપરાધ કર્યામાં આવ્યો હોય, અને તેમાં તમે ભાગ લીધો હોય—છતાં અમારી ખાતેરી થઇછે, કે તમો હવે ખરાં દેલથી તેમાંટે પસ્તાવો કરોછો—તમારૂં હૈયું હવે તમોને અંદરથી ડંખેછે—અને તમો તેનો બદલો વાળી આપવાની કોશેશ કરોછો. હું તમોને આઝેજી કરૂંછું, કે તમે હવે અમોને બધી વાત ખોલાસાવાર જણાવો—એક પણ બીના અમારેથી છુપાવતા ના!—કારણકે અમોને લાગેછે, કે આમારીઆસપાસ છુપા ભેદના કાળાં વાદળાંઓ પથરાઇ ગયાંછે!"

પશ્ચાતાપ કરતો તે પાદરી વૅાલમારોની બરાબર સાંમે "ટેમ્સ"આગળ બેઠો; અને બનેલી વિગતોનું વિસ્તર ચોકસ બ્યાન ખોલાસાવાર કરવા માંડ્યું. તેણે જણાવ્યું, કે કૅઇરાઇન વૅાલમારનાં લગ્નની ક્રિયા તે જવાન ઇંગ્રેજસાથે કરવાને તેને મરનાર ઝાર નિકૉલસે અર્જ કીધી હતી, બલકે હુકમ કર્યો હતો; અને નિકૉલસે પોતાનો કીનો લેવામાંટે આ પગલું શાસારૂં લીધું હતું, તે સઘળાંનું વર્ણન કહી સંભાળાવ્યું.

ચુસાડિ આગળ બોલ્યો, "લગ્નની ક્રિયા થઇ રેહેવાપછી જેવું તે પરણેલું જોડું બહાર પડે, કે 'રેજિસ્ટર'માં તે લગ્નની નોંધ જે પાનાંઉપર કરવામાં આવી હતી, તે તેમાંથી કાડીને તેનો નાશ કરવાનો મને ઝારે તાકિદનો હુકમ કર્યો હતો. તેના દરેક હુકમને તરતોતરત તાબે થવામાં આવેછે, એવી તેની ખાતેરી હોવાથી, તેની પુરજમા હતી, કે હું પણ તેનો હુકમ બોલેબોલ બજાવીશ, પણ આ વખતે તેણે ભુલથાપ ખાધી હતી, કારણકે જોકે હું તેના ઝાલમી હુકમને તાબે થયો હતો, તોયે મારાં દેલમાં ખોટું કામ કરવાથી ઘણો ખેદ થયો. શયેતાનના તાબામાં મને તે કેરતારે એકદમ છોડી દીધો નહીં. મારાં મનમાં હજી થોડાં ઘણાં ભલી લાગણીનાં કિરણો પ્રકાશતાં હતાં: અને તેટલાંમાંટે હું જે ખોટું કામ કરતો હતો, તે કોઈ વખતે પાછું સુધારવાની મતલબ રાખી હતી. મેં તે 'રેજિસ્ટર'માંથી પાનું કાડી તો કાહાડ્યું, પણ મેં તેનો સમૂળગો નાશ કીધો નહીં. તેથીઉલટું મેં તેને મારા જીવનીપેઠે સાચવી રાખ્યું—તે હું મારીસાથે સેબાસ્ટોપોલ લઈ ગયો—મેં તેને

સંભાળથી જાળવી રાખ્યું—અને ગઇ કાલની મારી મુસાફેરી કરવાની મકસદ એજ હતી, કે મારે તે તમારા હાથમાં થાવું આપવું."

પછી કરનલ એલમાનૉફસાથે તેની મુલાકાત કેમ થવા પામી હતી, તે યુસાડિએ તેઓને જણાવ્યું—મરનાર ઝારના કીનાની, અને તેનેથી થયેલાં પરિણામોની ઘણીક બાબતો, તે કેવીરીતે કરનલથી જાણવા પામ્યો હતો, તે કહી સંભળાવ્યાં—કેવીરીતે તેને જણાઈ ગયું હતું, કે હમણુંનો ઝાર આ વૉલમારોતરફ નીચ તરકટ ચલાવતો હતો—અને કેવી યુક્તિથી તે ગુપ્ત ભાષામાં લખેલું તે કાગળ, જે એલમાનૉફ લઇ જતો હતો, તે તેણે તેનીપાસેથી મેળવ્યું હતું, તે સર્વે બાબતો તેણે જણાવી.

અતિશય ઉલટથી આ સર્વે હકીકત આ બંધે વૉલમારોએ ધ્યાનથી સાંભળી. કૅઠરાઇન પાક અને નીતિમાન હતી—તેણી રીતસરનાં લગ્નથી એક હકદાર બાયડી થઇ હતી, તેમાં હવે કશો શક રહ્યો નહતો: તેમ બીજા હાથઉપર વળી મરનાર ઝાર જોકે તેણીની પાકદામાન લુટવાને ફાવ્યો નહતો, છતાં તેણીની આબરૂ ધૂળ મેળવવાને તેણે તેણીને અતિ દુ:ખી કીધી હતી, એ પણ ચોકસ થયું હતું. તેટલામાંટે મરનાર નિકૉલસઉપર વૉલમારોએ જે કીનો લીધો હતો, તેમાંટે હવે પસ્તાવાનું તેઓને કશું કારણ રહ્યું નહતું. જે ચાલ તેણે ચલાવી હતી, અને જેબાબે હવે તેઓ સર્વે વાતે જાણીતા થયા હતા, તે કરપિણ બીઅદ્બતીભરેલી, નિર્દય, અને તિરસ્કારજોગ હતી, અને જે ચાલમાંટે તેઓએ પ્રથમથીજ તેને અપરાપી ઠરાવ્યો હતો. ખરી વાતછે, કે તે કૅઠરાઇનની નીતિનો ભંગ કરનાર નહતો, પણ તે તેણીને નિર્દયપણે સતાવનાર તો હતોજ. તેણે તેણીને એક ભરથાર આપ્યો હતો, અને પછી તેઓનાં લગ્નની સાબેતીનો નાશ કરવાની તજવીઝ કીધી હતી—એવી મતલબથી, કે તેણીને પેટે જે ફરઝંદ પૈદા થાય, તે હરામ ઇલતનું ગણાય, અને તેની માતા ઝેંદગીસુધી બીશર્મીમાં સબડે! આ સર્વે સાંભળી બુઢો વૉલમાર પોતાનો ચેહેરો બંધે હાથોમાં ઢાંકી ડુસકેડુસકે રડવા લાગ્યો: પણ બૅસિલનાં દેલમાં જે લાગતું હતું, તે તેણે દાબી રાખ્યું. તે બહારથી શાંત અને ઠંડો રહ્યો.

આ સઘળી વાત યુસાડિએ પેલા બીગાના શખ્સનીહઝુરમાંજ કીધી હતી, કે જે સગડીઆગળ બેસીને સાંભળતો હતો, પણ તેનો ચેહેરો તેઓતરફથી ફેરવેલો હતો,—જાણે એવું દેખાડવા કે આ છુપી વાત જાણવાને તે કાંઈ ઘણી એન્તેઝારી રાખતો નહતો. વાતમાં યુસાડિ પોતાનો પશ્ચાતાપ ફરીફરીને જણાવતો હતો, અને એક નિર્દોષ અબળાને દુ:ખી કરવામાં તે એક મળતિયો થયો હતો, તેમાટે તેણીના બાપ અને ભાઇની ઓઝરખાહીથી મુઆફી માંગ્યા કરતો હતો.

પોતાની લાગણીને જેમતેમ દાબીને બુઢો વૉલમાર બોલ્યો, "હું તમોને મુઆફ કરૂંછું. હા—કમનસીબ મર્દ, હું તમોને ખરાં દેલથી મુઆફ કરૂંછું. મને નુકશાન કરવામાં તમે ઘણી મદદ આપીછે! ખુદા જાણેછે, કે મારી વાહાલી કૅઠરાઇનનું શું થયુંછે! અફસોસ, કદાચ પોતાની નિરાશીમાં તેણીએ આપઘાત પણ કીધો હશે: પણ આખરે તમો તેમારે પુરતો પસ્તાવો કરવાની કોશેશ કીધીછે—અને હમણાંનાં રાજ્યકરતા ઝારના અતિ દુષ્ટ ઝુલ્માતમાંથી તમોએ મને અને મારા વાહાલા બેટાને બંચાવ્યાછે, તે અમારે ભુલવું જોઇતું નથી."

જોકે બાપનાજેટલી ઉલટથી નહીં, પણ ઠંડા દેલે પછી બૅસિલ બોલ્યો, "અને કમનસીબ માણસ, હું પણ તમોને મુઆફ કરૂંછું."

પોતાને મુઆફ કર્યામાં આવ્યું હતું, તેમાટે આંખોમાં આંસુઓસાથે ચુસાડિએ પોતાનો ભારે ઉપકાર ઝાહેર કર્યો, અને બોલ્યો, "હવે આપણે શું કરવું, તેબાબે વિચાર કરવાની આપણી ફર્જછે. થોડાક કલાકોમાં તો કરનલ એલમાર્નોફને જણાઇ જશે, કે તેનું સોંપેલું 'પાકેટ' સિમફેરૉપાલખાતે પહોંચાડવામાં આવ્યું નથી; અને તેથી તે આપણી શોધ કરવામાટે ટોળીઓને આપણીપુઠે છોડી મુકવાને વીલંબ લગાડશે નહીં. અગરજો હું પકડાઇ ગયો, તો મોતસેવાય બીજો છુટકો નથી: અગરજો તમો પકડાઇ ગયા, તો ઝાર આલેકઝાંડરના કીનાના ભોગ તમે હજી પણ થઇ પડવાના. મારેમાટે તો એક સેહેલ ઉપાયછે, અને તે એજ, કે હું પારકાં દેશમાં વહી જવશ, કે જ્યાં એકાંતવાસમાં પડી મારા કીધેલા ગુનાહોની હું તોબેશ કર્યાં કરીશ. પણ તમો——"

બૅસિલ—"અને મારેમાટે પણ એક સુતરો માર્ગછે, અને તે લેવામાટે, મારા વાહાલા બાવાજી, જો હું તમોને જણાવીશ, તો તમો પણ ના પાડશો નહીં."

વૅાલમાર—"મારા બેટા, બોલ, કદાચ મારાં મનમાં જે વિચારછે, તેનેમળતોજ તારો પણ વિચાર હશે."

બૅસિલ—"બાવાજી, આપણે જાતના પોલ છૈયે, અને જોકે આપુને રશિયન રાજ્યતરફ વફાદાર રેહેવાની ફર્જ પડીછે, તોયે તેઓતરફ આપણી જરા પણ લાગણી નથી. આજ લાંબો વખ્ત થયો મારૂં દેલ ઑસમાનલિઓએ જે કારણમાટે હમણાં લડાઇ ઉઠાવીછે, તેતરફ તળપાપડ થઇ રહ્યુંછે: સબબકે તેઓની આ લડાઇ ચલાવવાની મતલબ પવિત્રછે; તેઓની મતલબ દેશાભિમાનીછે; રશિયન જે લોભી પગપેસારો તેઓની હકુમતઉપર કરેછે, તેનો અટકાવ કરવાની અને તેમાટે તેઓને સઝા કરવાની તેઓની મતલબછે! ખુદા કરે, ને આ ખટપટનેલીધે પૅાલાંડમાં બળવો ઉઠવાનું કારણ મળે, અને આપણોદેશ, જેને અત્યારતુલિક કચડીને દાબી રાખ્યામાં આવ્યોછે, તે આ રશિયન ઝુલ્માતમાંથી પાછો છુટો થાય!"

બૅસિલ જે આમુજબે બોલતો હતો, તે વૅાલમારના વિચારને મળતું આવતું હતું, એમ તેના ચેહેરાઉપરથી જણાઇ આવતું હતું, અને તેથી તે બોલ્યો, "આગળ ચલાવ, મારા બેટા!—આગળ બોલ!"

બૅસિલ—"ચાલો આપણે યુપૅટૉરિયા જતા રહો,—આપણે તે મહાન નામચિન ઑટૉમન સરદારના પગઆગળ પડી આઝીજી કર્યે—આપણને આસરો આપવાને તેને કાલાવાલા કર્યે—અને તેની નૌકરીમાં મારી તલવાર વાપરવા દે, એવો તેને આગ્રહ કર્યે. અને, ઓહ! જો આપણી મુરાદો કદી પાર પણ નહીં પડશે, તોયે આજના જમાનાના એક સર્વેથી મોટા જનરલનો ચેહેરો જોવાનો તો આપણને સંતોપ થશે! અને તે પણ કેવા શખ્સનો ચેહેરો, કે જેનું નામ સાંભળીતાંજ રશિયનોનાં દેલમાં ધાસ્તી પૈદા થાયછે!"

બૅસિલનાજેવી ઉલટ અને અધિરાઇ દેખાડીને બુઢો વૅાલમાર બોલી ઉઠયો, "હા, મારા બેટા, આપણે ઉતાવળે બહાદુર ઓમર પાશાઆગળ નિકળી જઇએ-અને ત્યાં જઈને તે ભલા નામદારનો આસરો મેળવવાની અર્ઝ કર્યે."

સુસાડિ—"ઠીક ત્યારે તેમ કર્યે, અને આ ગ્રહસ્થ, કે જેવણે મારી મોટી સેવાઓ બજાવીછે, તેવણ હવે આપણને જોઇતી ખબર પુરી પાડી, આપણીઉપર વધારે અહસાન કરશે."

બીગાનો—"યુપૅટોરિયા, કે જ્યાં ટર્કિશ લશ્કરનું વડું મથક હાલમાં કર્યાંમાં આવ્યુંછે, તે આ ટૉગાલિનાં ગામડાંથી આસરે વીસ 'માઇલો' જેટલું દુરછે. પણ મેં હમણાંજ જણાવ્યુંછે, તેમ ઑટોમનોએ ચોકાસી કરનારી ટોળકીઓ જુદીજુદી દિશાઓતરફ શોધનેમાટે ફરતી મુકી દીધીછે; અને આપણે યુપૅટોરિયા જઇ પહોંચ્યે, તેનીઅગાઉ કદાચ આમાંહેલી એકાદ ટોળકીના હાથમાં આપણે સપડાઇ જઇયેં, એમ પણ બનવાજોગછે."

આપણે શબ્દ સાંભળીને સુસાડિ ખુશી થઈ જઈ બોલી ઉઠયો, "આહ; ત્યારે તમારો એરાદો પણ અમારીસાથેજ ત્યાં આવવાનોછે?" આમ ખુશી થવાનો સબબ એજ હતો, કે આ બીગાના શખ્સની વર્ત્તણુક એવી હતી, કે તેથી તેનીઉપર સુસાડિને પુરે વિશ્વાસ બેઠો હતો, અને તે તેઓનાં બચાવની જાણે એક ઢાળ હોય, એમ તેને લાગતું હતું.

બીગાનો—"હા, હું પણ તમારીસાથેજ આવીશ: જે ચોકસ કામધંધામાં હું પડેલોછું, તેનેમાટે મને ત્યાં જવુંજ પડેછે. પણ થોડા કલાક આપણે હ્યાં આસાયશ લૈયે, તો તેમાં કશું ધાસ્તીજેવું નથી; સવારનું પહર ફાટતાંજ આપણે આપણી મુસાફેરી શરૂ કરીશું."

તેઓને આપવામાં આવેલા ઓરડાઓમાં હવે આ પરોણાઓ આરામ કરવાને ગયા,—પોતે જે કામ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તેનું જે સારૂં પરિણામ આવ્યું હતું, તેઉપર ઘણી ખુશીસાથે ગોર કરવાને સુસાડિને કારણ હતું—જે જુદીજુદી અને અજાયબજેવી ખબરો બંધે વૅાલમારોને મળી હતી, તેઉપર અપસઅપસમાં વાદવિવાદ ચલાવવાને આ બેઉ બાપબેટાને તક મળી હતી—અને પાદરીના જાન બચાવનાર પેલા બીગાના મર્દને વળી પોતાનેજલગતી બાબતોઉપર વિચાર કરવાનો હતો.

ક્રિમિયામાં સવારનું પહર ફાટતું હતું, તે વખ્તે ટૅાગાલિની ધર્મશાળામાંથી ઘોડેસવાર થયેલાઓની આ ટોળકીએ પોતાની કુચ શરૂ કીધી, તેઓની સંખ્યા છ માણસોની હતી. તેઓમાં બે વૅાલમાર બાપદીકરા, સુસાડિ, પેલો બીગાનો શખ્સ, અને બીજા બે ઘણા જવાન પુરૂષો હતા,—કે જેઓએ પણ છેલ્લી રાત્રે ધર્મશાળામાં આવી ઉતારો લીધેલો હોય, એમ જણાતું હતું. આ બે જવાનોએ સાદો લેબાશ પેહેરેલો હતો—પણ તેઓ પુરતીરીતે હથિયારબંદ થયેલા હતા; અને જાણે તેઓની અને પેલા બીગાના મર્દનીવચ્ચે કાંઇ સ્હેજ-સાજ પિછાણ હોય, એમ જણાતું હતું.

એક સપાટ જગ્યાઉપર આ ટોળીએ કલાકેકસુધી સવારી કર્યા કીધી, કે જ્યાંનો ઝાડપાનલગરનો એકનોએક દેખાવ ઘણો કંટાળાભરેલો લાગતો હતો, અને જ્યાં "માઇલો"ના "માઇલો"સુધી એક પણ રેહેઠાણ નઝરે આવતું નહતું: વળી પગરસ્તો પણ પડેલો નહતો; અને તેથી આ શખ્સોને છુટાછુટા સવારી કરવી પડતી હોવાથી, તેઓવચ્ચે કાંઇ પણ ચાલુ વાત થયા કરતી નહતી.

બીગાનો—"આહ, જેમ હું ધારતો હતો, તેમજ થયુંછે. ફૅાઝલાવખાતે ઝપાઝપી શરૂ થઇ ચુકીછે."

જોકે આ શબ્દો તે ઘણીજ શાંત હેમતથી અને સાવધપણે બોલ્યો હતો, તોયે તે બીગાનાએ પોતાના ઘોડાને કાંટા માર્યા, અને ઉતાવળે થોડાં પગલાં આગળ નિકળી ગયો—તેના ગોઠિયાઓએ પણ તેમજ કર્યું. આસરે દશેક "મિનીટો"સુધી એમુજબ જોરમાં ઘોડા દપટાવ્યાપછી, તેઓ એક ન્હાના વિસ્તારની જગ્યાઉપર આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં ઝાડની સુંદર ઘટા લાગેલી હતી,—ટૉગાલિ છોડયાપછી ઝાડોનો પેહેલવેહેલો એજ મોટો ઝુમખો તેઓનાં દિઠાંમાં આવ્યો હતો. જેમજેમ તેઓ ઝપાઝપીવાળી જગ્યાની વધારે નઝદીક આવતા ગયા, તેમતેમ દરેક પળે બંદુકો ફુટવાના આવાઝો વધારે મોટા અને વધારે ઝડપથી સંભળાવા લાગ્યા.

એથી ચુસાડિનાં મ્હોડાંઉપર ધાસ્તી ફેળાયલી જણાઈ, અને તે પોતાના જાન બંચાવનારની બરાબર પાસે પોતાનો ઘોડો દોડાવી લાવ્યો, અને બોલ્યો, "જો આપણે રશિયન લસ્કરનાં હાથમાં સપડાઇ ગયા, તો પછી કેમ?"

બીગાનો—"જરા પણ બ્હીવો ના! તમો મારીઉપર પુર એતબાર રાખો!"

આ ઝાડોની ઘટાનીઆસપાસ ગોળ તેઓ જલ્દીથી ફરી ગયા, તો જોકે હવે જગ્યા ઘણીજ ખડબચડી થતી હતી, અને વળી હવે સપાટ જગ્યાનેબદલે ત્યાં ટેકરીઓ અને ખીણો નઝરે પડતી હતી. તરતજ તેઓ એક એવી જગ્યાએ આવી લાગ્યા, કે જ્યાંથી આપણા મુસાફેરો લડાઈની જગ્યા બરાબર જોઈ શકતા હતા.

તેઓની ડાબી બાજુએ એક "માઇલ" દુર ફ્રૉઝલૅાવનાં ગામનો કેલ્લો તેઓને પરગટ દેખાતો હતો; અને બરાબર તેઓનીસામેની જગ્યાએ ફ્રેંચ સેપાહોની એક ન્હાની ટુકડી હલ્લો કરવાને આગળ વધતી જતી જણાતી હતી. તેનેથી સ્હેજ દુર ઑટૉમન સેપાહોની ત્રણ રીજમીટો આગળ વધતી હતી; સૂર્ય હવે પુર તેઝથી પ્રકાશતો હતો, અને તેની રોશની બંદુકોઉપર ચઢાવેલી બાગનેટોઉપર પડી તે ચળચળ થતી હતી. ચુપૅટૉરિયાથી ફ્રૉઝલૅાવનું ગામ આસરે આઠ "માઇલો" દુર આવેલુંછે, અને તેની કેલ્લેબંદી ઘણી મઝબુતછે. આતરફ હવે ફ્રેંચ સેપાહોની ટુકડી આગળ વધતી જણાઇ, કે જે ટુકડી હાલમાં ઓમર પાશાનાં લસ્કરસાથે જોડવામાં આવી હતી, અને તે કારણમાટે સેબાસ્ટૅાપોલનીસામે પડેલાં ફ્રેંચ મુખ્ય લશ્કરમાંથી તેને છુટી પાડીને ત્યાં મોકલી આપવામાં આવી હતી.

જ્યાં લડાઈ ચાલવાની હતી, તે જગ્યા બરાબર દેખાય એવી એક જગ્યાએ હવે આપણા મુસાફેરોની ટોળી આવીને થોભી, કે પછી ચુસાડિ અને બંયે વૉલમારોતરફ ફરીને તે બીગાનો શખ્સ બોલ્યો, "આખરે હવે તમો સહીસલામતછો—અને ભેદમાં રાખવાની હવે કશી વધારે જરૂર નથી."

આ સાંભળીને બૅસિલને કાંઇ એકાએક અગમચેતી થઇ, અને તે પોકારી ઉઠ્યો, "બાવાજી, ઘોડેથી ઉતરો અને ઘુંટણ મરડિયે પડો! એવણતો તેજ નામદારછે—એવણ તો ઓમર પાશા પોતેજછે!"



પ્રકરણ ૪૯ મું.

ગોફ્તેગુ.

તે બીગાનો મર્દ, કે જેણે પાદરી ચુસાડિને લુટારાઓસાથેની મારામારીમાં આટલી બધી અગત્યની મદદ આપી હતી, તે ખરેખર ઑટોમન લશ્કરનો વખણાયલો સરદાર ઓમર પાશા પોતેજ હતો.

ચુર્પૅટોરિયાની મોટી લડાઇપછી, રશિયનો કેટલાક દહાડાઓસુધી લાંબે તફાવતે દુર પાછા હઠી ગયા: પણ આખરે તેઓએ પાછો દેખાવ દેવા માંડયો,—આઉપરથી ઓમર પાશાએ અવારનવાર તપાસ કરવામાટે પાયદલ ટુકડીઓ, તેમજ ઘોડેસવાર ટુકડીઓ છુપી રીતે મોકલવા માંડી. તેઓવચ્ચે અને રશિયનોવચ્ચે વારંવાર કેટલીક ઝપાઝપીઓ થઇ, કે જેમાં રશિયનો હમેશાં માર ખાવા લાગ્યા, અને તેઓને ભારે ખોટ ખમવી પડી,—અને તેઓ ચુર્પૅટોરિયાની પડોશમાંથી સદંતર ગયેબ થઇ ગયા.

વધારે મઝબુતીથી ઘેરો ઘાલવામાં આવે, એવી મકસદથી સેબાસ્ટૉપૉલસામે મથક કરી પડેલા ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજ જનરલોએ ઓમર પાશાને ચુર્પૅટોરિયાખાતે ઓજરખાહીથી વિનંતી કરી કેહેવાડયું, કે તે નામદારે તે એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોસાથે પોતાનાં લશ્કરનો એક ભાગ લઇનિ આવી જોડાવું. આ અર્જી કબુલ કરવાને સરદાર તો ઘણો ખુશી હતો; છતાં ચુર્પૅટોરિયા છોડવાઆગમચ રશિયનોના લશ્કરની શી મતલબ હતી, તેઓનું બળ તથા સંખ્યા કેટલી હતી; અને તેઓનાં મથકો કયાંકયાં હતાં, વગેરે બાબતોની માહિતી મેળવવાનું તેણે ડાહાપણભર્યું વિચાર્યું. આ કારણનેમાટે ચુર્પૅટોરિયાનીઆસપાસ કેટલાક "માઇલો"સુધી એક ઝરૂરજોગુ લશ્કર તેણે તપાસને અર્થે મોકલ્યું; અને ટર્કોને જે ખબર મળી, તે એટલીજ હતી, કે રશિયનોની એક સંખ્યા કૉઝલૉવનાં ગામમાં મથક કરી પડેલી હતી, કે જે ગામ ચુર્પૅટોરિયાથી આઠ "માઇલો"ને તફાવતે આવેલું હતું. પણ આખા દેશમાં ખુલ્લી જગ્યાઓઉપર, કે જ્યાંજયાં પણ આ ચોકાસી કરનારી ટુકડીઓ ફરી આવી, ત્યાં કેથે એક રશિયન પણ તેઓનાં જોવામાં આવ્યો નહીં; અને વળી આપણે ઉપર જણાવી ગયા છૈયે, તેમ ક્રિમિયાના તે ભાગમાં ભાગ્યેજ ગામડાંઓ, કે બીજાં છુટાં રેહેઠાણો હતાં, કે જ્યાંથી કોઇ પણ બાબતની ખબર મળી શકે, તોયે રશિયન લશ્કર સિમ્ફેરૉપૉલખાતે જઈ પડયું હતું કે નહીં—કે સેબાસ્ટૉપૉલતરફ વધારે દક્ષિણે તે વધ્યું હતું, કે નહીં—કે હજી તે ચુર્પૅટોરિયાની પડોશમાંજ ભમ્યાં કરતું હતું, કે નહીં—તે જાણવાની ઓમર પાશાને અતિ ઘણી અગત્ય હતી.

ટૉગાલિખાતેની પેલી ન્હાની ધર્મશાળાના માલેકની લાગણી ટર્કિશોનીતરફેણમાં ઘણી હોવાથી, તેણે ઓમર પાશાનાં વડાં મથકઉપર કેટલીક અગત્યની ખબરો પહોંચારી. તેની મતલબ એવી હતી, કે બે રશિયન અમલદારો, કે જેઓ તેનાં "હૉટેલ"માં ખાણુંપીણું લેવાને ત્યાં થોભ્યા હતા, તેઓને આપસઆપસમાં વાત કરતા તેણે સાંભળ્યા હતા, કે

ચુર્પેટોરિયાખાતે તેઓના જે લશ્કરને હરાવ્યામાં આવ્યું હતું, તેને સેંટ પીટર્સબર્ગથી હમણાંજ એવો હુકમ મળ્યો હતો, કે સેબાસ્ટોપોલખાતે ઉપડી જવું. જો આ ખબર માનવામાં આવે, તો તે ઘણી અગત્યની હતી ; અને તેટલામાંટે તેની સાચાઈ જાણવાને ઓમર પાશાએ ઠરાવ કર્યો. તેણે તેમ કરવામાંટે તરત પગલાં ભર્યાં. ખાનગી મુસાફરોના લેબાશમાં તેણે પોતાના બે એડી-કાંગોને ટોગાલિખાતેની તે ધર્મશાળામાં રવાના કર્યા, કે ત્યાં જઈને તેઓએ ત્યાંની તથા આસપાસની ખબર જે મળી શકે, તો મેળવવી, અને પછી તે નામદાર પોતે ત્યાં તેઓને આવી મળે, ત્યાંસુધી તેજ જગ્યાએ થોભી જવું. પછી પોતે પણ એક સાધારણ મુસાફરનો વેષ ધારણ કરીને, ઑટોમનોનો આ સરદાર ચુર્પેટારિયાતરફ જવાને ફક્ત પોતાના ભત્રીજા ટવારિકને લઈને અંધારી વખ્તે નિકળ્યો. "માઇલો"ના "માઈલો" ઓમર અને ટવારિકે પસાર કર્યા ; અને છેક ઑટોં આલમાનની સરહદસુધી આ બંધે સાહસિક સરદારો આવી લાગ્યા. આપ્રમાણે જે ચોકાસી કરવા તેઓ જાતે જ્યારે નિકળ્યા હતા, ત્યારે રસ્તામાં કેટલાક વટેમાર્ગુઓ તેઓને મળ્યા, તેઓથી જે ખબરો તેઓને મળી, તેથી તેઓની ખાતેરી થઈ, કે ટોગાલિના ધર્મશાળાવાળાએ જે ખબરો ઓમરને પહોંચાડી હતી, તે તદ્દન ખરી હતી. આઉપરથી ઓમર પાશાએ ટવારિકને તરતજ પાછો ચુર્પેટોરિયા મોકલી આપ્યો, એવા હુકમસાથે, કે બીજી સવારના તેણે કૉઝલૉવઉપર હલ્લો લઈ જવો. પછી સરદારે એકલાએજ પોતાની મુસાફરી આગળ ચલાવી ; તેનો વિચાર ટોગાલિખાતે તેના બે એડી-કાંગોને જઈ મળવાનો હતો ; અને જેમ આપણે આગળ વાંચી ગયા છૈયે, તેમ તેતરફ જતાં રસ્તામાં તેનો ચુસાડિસાથે ભેટો થયો હતો. હવે ઓમર પાશા અને ચુસાડિ જ્યારે "હૉટેલ"માં બંધે આવી પુગ્યા, ત્યારે ઓમરે ધર્મશાળાના માલેકના કાનમાં કાંઈ ઉતાવળે હલુસે કહેવાથી તેઓની ત્યાં ઘણી મદારત કર્યામાં આવી હતી, કે જેવિષે પણ આપણે અત્યારઆગમચનાં જાણીતા થયા છૈયે: પણ વળી તેજ વખ્તે ઓમરે પોતાનીસાથના શખ્સની, યાને ચુસાડિની ઓળખ ઘણી છુપી રાખી હતી.

વાંચનાર હવે સમજ્યો હશે, કે તે વેળા બીજા જે મુસાફરો, એજ વખ્તે તે ધર્મશાળામાં ઉતરેલા હતા—અને જેઓને તેના જીવ બંચાવનાર બીગાના સાથીસાથે સ્હેજ પિછાણ હોય, એમ ચુસાડિને લાગ્યું હતું, તેઓ કોઇજ નહીં, પણ સરદારના બે એડી-કાંગો હતા ; અને જો તે નામદાર કૉઝલૉવનીસાંમે કુચ કરી જતી પોતાનાં લશ્કરની ટુકડીઓ જોતાંસુધી પોતે ગુપ્ત વેષમાંજ રહ્યા હતો, તે ફક્ત પુરતી ચોકાસીનેખાતેર હતું ; કારણકે જોકે તેનાં દેખતાં ચુસાડિ અને પેલા બે વાલમારોવચ્ચે ખુલ્લી વાતો ચાલી હતી, છતાં તે લોકો રશિયન જાસુસો નહતા, અને આમુંજબે ઢોંગથી વાતો કરી તેને ઠગતા નહતા, તેબાબે તેની પુરેપુરી ઝામેનગીરી નહતી. તેટલામાંટે જેમ તેઓ દેખાડતા હતા, તેમ ખરેખરા પાદરી અને બાપદીકરાજ હતા કે નહીં, તે પુરવાર કરવાનેમાંટે તે એન્તેઝાર હતો, અને તેટલાસારૂં તેની પોતાની હદસુધી તે તેઓને લઇ જાય, અને ત્યાં તેઓ તેનીસાથે જવાની હેમત કરેછે કે નહીં, તે તપાસવાસારૂં તેણે તેઓને પુછ્યું હતું. પણ જ્યારે ઉપર જણાવ્યામુજબે કુચ કરતું લશ્કર ,તેઓ સઘળાની નઝરે પડ્યું, ત્યારે પાદરી અને બંધે પોલોતરફ ધારીધારીને ઓમરે જોયું, અને પછી તેની પુરી ખાતેરી થઈ, કે તેઓ જે જણાવતા હતા, તે તદ્દન સાચુંજ હતું.

પોતે જે ગુપ્ત વેષમાં હતો, અને પોતે કોણ હતો, તે જ્યારે ગુસાડિ અને વૉલમારોએ જાણ્યું; ત્યારે તેઓ તેનીતરફ ઘણું માનઅકરામ દેખાડવા જતા હતા, પણ ઓમરે તેઓને તેમ કરતા અટકાવ્યા, અને પોતાના ઘોડાને એડ મારી તે તરત ત્યાંથી જ્યાં લડાઈની ધામધુમ ચાલતી હતી, ત્યાં નિકળી ગયો. જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ ગુર્પેટૉરિયાખાતે ઓમર પાશાનાં લશ્કરસાથે ફ્રેંચ લશ્કરનો એક ન્હાનો ભાગ હતો; અને આ ન્હાનું લશ્કર ફૉર્ઝલૉવના કેલ્લાઉપર પોતાની કેટલીક તોપોવડે ગોળાઓનો મારો ચલાવતી હતી. વળી ટર્કિશ રીજ્મીટો તે જગ્યાઉપર ધુજારો લઈ જવાને આગળ ધસી જતી હતી, કે જેઓનીઉપર તેમજ ફ્રેંચ લશ્કરઉપર કલ્લામાંથી તોપોના ગોળાઓ અને બંદુકની ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવવામાં આવતો હતો. જ્યારે સરદાર તે જગ્યાએ પોતાનો ઘોડો દોડાવી લાવ્યો, ત્યારે ફ્રેંચ ટુકડીનાં સરદારે તેને તરત પિછાણ્યો; (જુઓ ચિત્ર ૨૨ મું.) અને જે દુરબીનવડે તે રશિયન કૅલ્લેબંદીની તપાસ કરતો હતો, તે પોતાની આંખોઆગળથી ખસાડી નાખીને ઘણાજ આદરમાનથી તેણે પોતાના વડાને સલામ કીધી;—અને તેને એવીરીતે વેષ ધારણ કીધેલો જોઈ ઘણો અજાયબ થવા લાગ્યો. આમમાણે તેને અચરત થતો જોઇ ઓમરે લગાર હસીને પોતે ગઇ રાત્રે ચોકાસી કરવામાટે નિકળ્યો હતો, તે થોડાક શબ્દોમાં તેને જણાવવાની મેહરબાની કીધી; અને તે સાંભળી આ બહાદુર અમલદાર વડા સેનાધિપતિની આવી અતિ ભારે હેમત જોઈ હયેરત થયો.

બૅસિલ હવે ઓમર પાશાનીઆગળ પોતાનો ઘોડો ચલાવી લાગ્યો, અને કહ્યું, "રશિયનોનીસામે મને જે ભારે તિરસ્કારછે, અને ટર્કીતરફ મારી ભલી લાગણીછે, તે પુરવાર કરવાની તક મને હમણાં મળીછે, તેનો લાભ લેવા દેવાની હું તમો નામદારને આજીજીભરેલી અર્જ કરૂંછુ."

ઓમર પાશા—"જેમ તમારી મર્ઝી. હાલ તરત તો હું તમોને ફ્રેંચ લશ્કરની ટુકડીમાં એક 'વૉલનટિયર'તરીકે દાખેલ કરૂંછું; અને જ્યારે આ ઝપાઝપી પુરી થશે, ત્યારે તમારૂં શું કરવું, તેબાબે હું વિચાર કરીશ."

પછી તે ફ્રેંચ અમલદારના હવાલામાં ઓમર પાશાએ બૅસિલને સોંપ્યો; અને કેલ્લાઉપરથી તોપોનો મારો ઝબરદસ્ત ચાલતો હોવાથી તેણે ગુસાડિને અને બુડા વૉલમારને દુર થઇ થોભવાને ફર્માવ્યું. તે નામદાર પછી પોતાના બે એડી-કાંગોને સાથે લઈને ટર્કિશ લશ્કર, કે જે ફૉર્ઝલૉવનો બચાવ કરવાને આગળ ધસ્યું જતું હતું, તેતરફ નિકળી ગયો. આ લશ્કરનો એક ભાગ ટવારિક બેની સરદારીહેઠલ હતો.

લડાઇના ધુમાડાથી લડનારાઓ સઘળા ઢંકાઇ ગયા હતા, અને ચાલતી લડાઇ થોડીઘણી બુડા વૉલમારને અને ગુસાડિને દુરથી દેખાતી હતી. આ લડાઇ ફક્ત બેએક કલાકો સુધી ચાલુ રહી: એક બાજુથી ફ્રેંચો તોપોનો મારો ચલાવતા હતા—બીજી બાજુથી ટર્કિશો હલ્લો લાવતા હતા; થોડોક વખ્તસુધી તો રશિયનો આ સામટા મારાનીસામે ટકી રહ્યા, પણ પછી તેઓનો સખ્તર પરાજ્ય થયો. તે શેહેરની જગ્યા એવીરીતે આવેલી હતી, કે હારેલા મસ્કૉવીટો તેના પાછળા ભાગઉપર આવેલી એક સાંકડી ઝમીનઉપરથી દક્ષિણતરફના કેનારાઉપર નાઠા, કે જ્યાં એક મોટો સરોવર આવેલો હતો; હવે વડા સેનાધિપતિની

મતલબ પાર પડી, તેનો વિચાર દુસ્મનોને આ મઝબુત જગ્યાએથી મારી હટાડવાનો હતો, કારણકે ત્યાંથી ચુપૅટારિયાઉપર હમલો કરવાની ઘણીજ સવળતા હતી. આમુજબ બપોરના લડાઇ ખતમ થઇ—તે કેલ્લાને દારૂગોળાથી ઉડારી નાખવામાં આવ્યો—અને પછી ઓમર પાશાનાં લશ્કરે ખાણું લેવાપછી, તે પાછું ચુપૅટારિયા કુચ કરી જવા લાગ્યું.

આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએછે, કે ટવારિક બે હમણા કરનલની પદવીઉપર ચઢ્યો હતો—તેણે આ ઝપાઝપીમાં પોતાનાં લશ્કરસાથે કેલ્લાઉપર હલ્લો લઇ જવામાં ભારે જવાંમર્દી બતલાવી હતી; જ્યારે લડાઇ ખલાસ થઇ, ત્યારે તે પોતાના કાકા વડા સેનાધિપતિઆગળ જંઇ તેને મળ્યો, અને તે નામદારને જણાવ્યું, કે તેને તેવણને કાંઇ અગત્યની બીના જણાવવીછે. તેઉપરથી તે નામદાર પોતાના ભત્રીજાનીસાથે એક બાજુએ પોતાનો ઘોડો હંકારી ગયો,—જ્યાં ગયાપછી તે બોલ્યો, "એક બનાવ એવો બન્યોછે, કે તેથી મારૂં દેલ ઘણું આઝુર્દે થયુંછે; પણ તમો નામદાર લશ્કરી ધારાઓને સખ્તાઇથી અમલમાં લાવેલા જોવાને હંમેશાં એન્તેઝાર રહોછો, તે જોતાં મેં જેમુજબે કામ લીધુંછે, તેમ કર્યાવિના બીજો છુટક નહતો."

ઓમર પાશા—"ટવારિક, તે શું બાબતછે, તે મને જણાવો. મારી પુર ખાતેરીછે, કે મને નાખુશી ઉપજેએવું કાંઇ પણ કામ તમે કરોજ નહીં.

ટવારિક—"મારા વાહાલા કાકાજી, તમોએ મને ગઇ રાત્રે જે હુકમો ફર્માવ્યા હતા, તે ઘણાં ખુલ્લા હતા. તમોએ આજની લડાઇમાં લશ્કરના કયાકયા ચોક્સ ભાગોએ કામ લેવું, તે મને જણાવ્યું હતું, અને વળી અમલદારોને તમોએ ચોકસ હુકમોમુજબે વર્ત્તવાને ફર્માવ્યું હતું. મેં જે કીધુંછે, તે વાજેબીજ કીધુંછે, એમ પુરવાર કરવાનેમાટે મને આ સઘળું તમો નામદારઆગળ બોલી જવું પડેછે. હું રાતના ઘણો મોડેથી ચુપૅટારિયા જઈ પહોંચ્યો; અને એએક કલાક ઉંઘ ખેંચી કાહાડી, સવારનું પહર ફાટતાંજ હું મારે મથકેથી તમો નામદારના ફર્માવેલા હુકમો જુદાજુદા અમલદારોને આપવા નિકળી પડ્યો. ત્યાંથી પછી હું તમો નામદારનાં પોતાનાં મથકઉપર ત્યાંના રેસાલાના અમલદારોને તેઓમાટે આપવામાં આવેલા હુકમો જણાવવાને ગયો. જેઓને હું મળવા માંગતો હતો, તેઓ સર્વે ત્યાં હાઝેર હતા; અને તેઓમાં ઈંગ્રેજ મેજર હૅઝલઉડ પણ હતો."

ઓમર પાશા—"આહ, હૅઝલઉડ? ત્યારે હવે મને સમજાયછે, કે જે અમલદારસાંમે તમો 'રીપૉર્ટ' કરવા માંગોછો, તે એજ હોવો જોઇએ?"

ટવારિક—"મારા લૉર્ડ, તેમજછે. મેં કૉઝલૅાવઉપર કયાકયા અમલદારોને કઇકઇ ટુકડીઓસાથે જવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યોછે, તે આ રેસાલાના અમલદારોને કહી સંભળાવ્યું, અને પછી દરેક ચોકસ એડી-કાંગે શું કરવું, તે તેઓને જણાવ્યું. પ્રથમ સર્વેથી ઉંચી પદવીના એડી-કાંગોને, અને પછી તેઓથી જેમજેમ ઉતરતા જતા હતા, તેમ તેઓની પદવીપ્રમાણે દરેકને કહ્યું, અને તેમ કરતાં મેજર હૅઝલઉડની વારી આવે, તેઆગમચ કેટલાકોને કેહેવાની મારી ફર્ઝ હતી, તે મેં બજાવી. મેં જોયું, કે તે પોતાને શું હુકમ ફર્માવ્યામાં આવ્યોછે, તે જાણવાને ઘણોજ એન્તેઝાર થઇ રહ્યો હતો, અને જાણે તેને તે સાંભળવાને ખોટી થવું પડ્યું હતું, તેમાંટે માઠું લાગ્યું હોય અને દેલગીર થતો

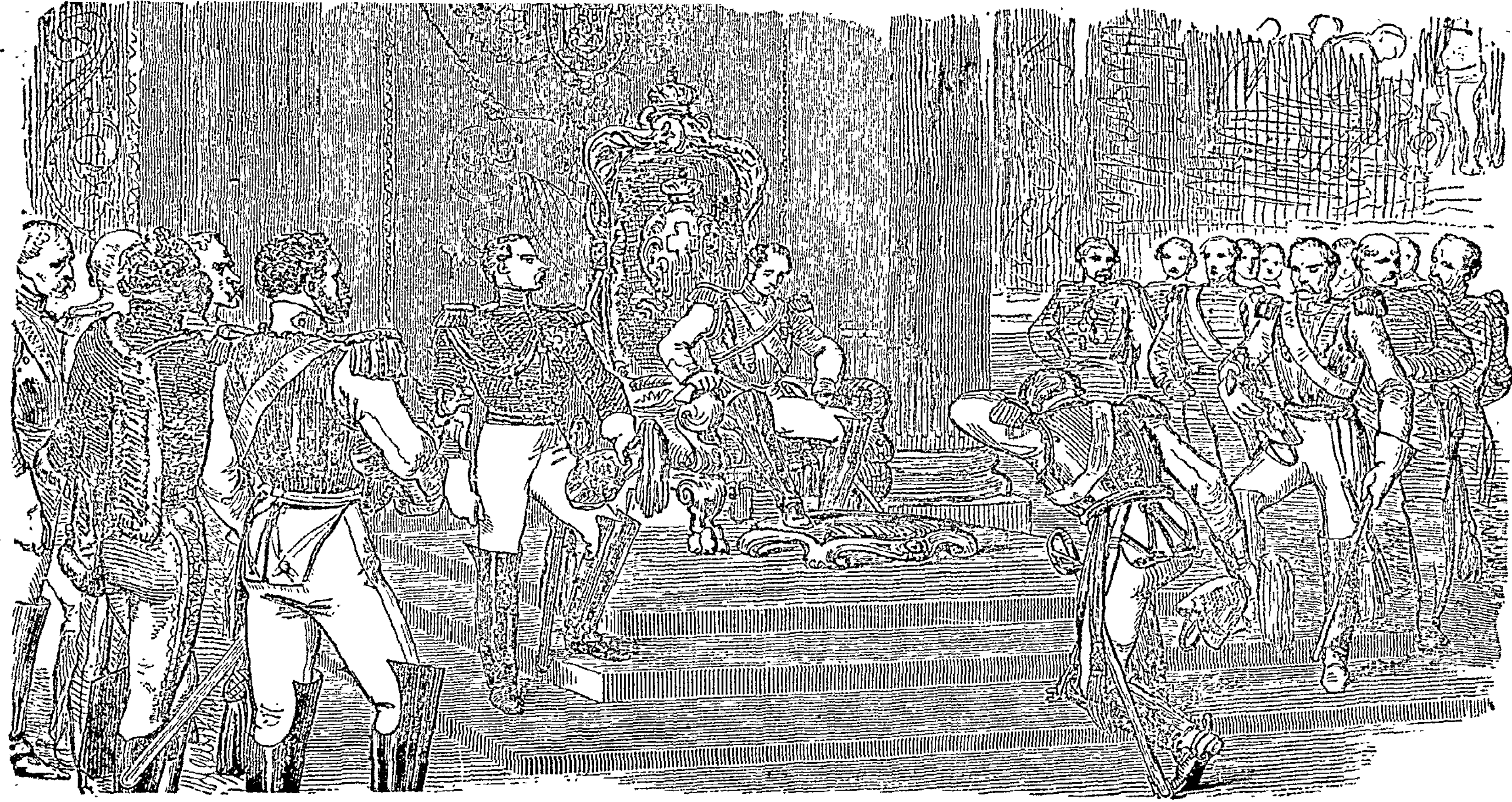
હોય, એમ મને જણાયું. મેં તેને જણાવ્યું, કે નામદાર લૉર્ડ રૅગલૅનતરફથી જે છેલ્લામાં છેલ્લા પયેગામો આવ્યા હોય, તે સંભાળથી વાંચી જવા—અને તેમાંથી ઘટતો સાર ખેંચી કાહાડી લખી કાહાડવો—કે જેથી જ્યારે તમો નામદાર તમારાં મથકઉપર પાછા ફરો, ત્યારે ફક્ત તેઉપર નઝર ફેરવતાંજ સેબાસ્ટૉપોલસામે શુંશું બનાવો બનવા પામ્યાછે, તે દરેક તમો સાહેબ જાણી શકો. આ સાંભળી મેજર હૅઝલઉડ ગુસ્સાથી આકળો ભૂત બની ગયો—અને મોટેમોટે બુમો પાડી જણાવવા લાગ્યો, કે જ્યારે લડાઇ ચાલે, ત્યારે તે "ટેબલ"આગળ બેસીને કંટાળાભરેલા પયેગામો-સાથે માથું ફોડવાનો નથી, પણ કૉઝલૅાવસાંમે લઇ જવામાં આવનારી ચઢાઇનીસાથે જશે, એવો તેણે નક્કી ઠરાવ કર્યોછે. અલબતાં, વાજેબી રીતે મેજર હૅઝલઉડની આવી બહાદુરીમાટે મેં તેવણને શાબાશી આપી, અને ઘણી તારીફ કીધી: પણ મેં તેને જણાવ્યું, કે તમો નામદારનો હુકમ ઝરૂરનોછે, અને તેટલામાટે તેપ્રમાણે તેને ચાલવું—તે હુકમનો ભંગ કદી પણ કરાય, એવું નહતું—અને શું કામ કરવું, અને શું નહીં કરવું, તે નક્કી કરવાનું કામ તેનું નહતું. બીજા જે અમલદારો ત્યાં હાઝેર હતા, તેઓએ પણ એજમુજબે તેને સમજાવ્યો; પણ હૅઝલઉડ તો જાણે ગુસ્સાનેમારે બહેરોજ થઈ ગયો હતો. મેં તેને કાલાવાલા કરવાને પણ બાકી રાખ્યું નહીં—કારણકે જે સબબનેમાટે તે આ રીતે હુલ્લડખોર બન્યો હતો, તે તેની બહાદુરી અને લડાઇની તલપ હતી, અને તેટલામાટે તેનીતરફ વધારે માન અને અજાયબીની લાગણીથી હું જોવા લાગ્યો. મેં જ્યારે જોયું, કે ભલી લાગણીથી એક મિત્રતરીકે આપેલા મારા ઠપકાની તેનીઉપર કશી અસર થતી નથી, ત્યારે મને તેને ધમકી આપવાની ઝરૂર પડી, અને મેં તેને ચેતાવ્યું; કે જો તે તરત તમો નામદારના હુકમને તાબે થશે નહીં, તો મને તેને પકડીને પરહેઝ કરવાની દેલગીરીભરેલી ફરઝ પડશે. હું વધારે કેહેવાને ઘણો દેલગીરીછું, કે મેઝર હૅઝલઉડે જણાવ્યું, કે જોઉં તેમ કરવાની હું કેવીરીતે હેમત કરૂંછું—અને તે તો ચઢાઇપર જવાનો ને જવાનો, એમ સૌગંદઉપર જણાવી, તે ઓરડાનીબહાર ધસ્યો."

ઓમર પાશા—"તે એક બહાદુર જવાનછે, હું ચાહુંછ, કે જેવો તે બહાદુરછે, તેવોજ દરેક બાબતમાં સારો હતે! હં, પછી શું થયું ટવારિક?"

ટવારિક—"રેસાલાના બીજા અમલદારોની સલાહ લઇને, ગમેએવોબી તેનો વિચાર સારો હોય, છતાં લશ્કરી કાયદાનો આરીતે ભંગ કરવાનું ચલાવી લેવાય, એવું નહતું. તેટલાઉપરથી મારીસાથે આપણા બે ઑટોમન સેપાહીને લઇને હું મેઝર હૅઝલઉડને મથકે ગયો. આ વેળા તે ચઢાઇઉપર જવાની તૈયારી કરતો હતો: મેં ફરીથી તેને સમજાવ્યો—ફરીથી ઠપકો આપ્યો—ફરીથી કાલાવાલા કર્યા—ધમકી આપી—પણ સઘળું વ્યર્થ; અને ત્યારે મને મારી ફરઝ બઝાવવાની જરૂર પડી."

ઓમર પાશા—"તેમ કરવાસેવાય કાંઇ બીજો છુટક નહતો, ટવારિક પછી શું થયું?"

ટવારિક—"વધારે જણાવવાને હું દેલગીરછું, કે તેકરતાં પણ વધારે ગંભીર કાયદાનો ભંગ કર્યામાં આવ્યો. હૅઝલઉડે પોતાની તલવાર ખેંચી, અને જણાવ્યું, કે તે તેને પકડવા દેશે નહીં. તોયે સેપાહીએ તો પોતાની ફરઝ બજાવી. એક ઘડીમાં ઝબરીથી



(ચિત્ર ૨૦ મું.) "તેના ભાઇએ * * * પણ નમન કરી શાહનશાહતરીકે તેને માન આપ્યું". (પાનું ૩૪૭ મું.)

તાબે કરી કેદ કરવામાં આવ્યો. તેની તલવાર તેનીપાસેથી ખુંચી લેવામાં આવી; અને તેને તેના મથકઉપરજ ભારે ચોકાસીમાં રાખી હું ચાલી ગયો. મારા વાહાલા કાકાજી, આ બનાવ બનવામાટે મને અતિ ઘણી દેલગીરી લાગેછે——"

ઓમર પાશા—(તેને બોલતો અટકાવીને) "ટવારિક, આ બાબતમાટે તમોને અંદીશો કરવાનો કે ખીજવાવાનો કશો સબબ નથી. આ અપરાધ એવોછે, કે તેનેમાટે સેહેલાઇથી મુઆફી બખ્શી શકાય: કારણકે તમે પોતેજ હમણાં જણાવ્યુંછે, તેમ આ તક્સીર કરવાનું કારણ વખાણવાજોગછે. વળી એને કેદ કરી રાખવામાં આવશે, એજ એને મોટી સઝા થયેલી જાણવી. આહ! મને હમણાં એઉપરથી એક બીજી વાત યાદ આવેછે. ટવારિક, આસરે મહિનાઉપર કાંઇક અજાયબજેવો અને કેસ્સાહકાહાણીનેમળતો એક બનાવ બન્યો હતો, તેવિષે તમોએ કશું સાંભળ્યુંછે કે? તે જે દહાડે આપણે ચુપૅટારિયાની લડાઇ જીત્યા તેજ દહાડે બન્યો હતો——"

ટવારિક—"તમો નામદાર શું બાબતમાંટે એશારો કરોછો તે હું અટકળી શકુંછું. તે સિડની હૅઝલઉડનો નોકર એક ઔરત માલુમ પડી, તેમાંટે હશે?"

ઓમર પાશા—"હા, મારે કાને તેવીજ ખબર આવી હતી, પણ જાણે તેબાબે હું કશું જાણતો ન હોઉં, એવું ડોળ મેં દેખાડયું. તે વખ્તે અવલતો મેં એમ ધાર્યું, કે આ રીતે નોકરના વેષમાં હૅઝલઉડે પોતાની રાખેલી રાંડને ચુપૅટારિયા પોતાનીસાથે લાવવાની ઠગબાજી રચી હતી———"

ટવારિક—"પણ, મારા વાહાલા કાકાજી, હમણાં તમારા બોલવાઉપરથી તો એમ સમજાયછે, કે તેમ ધારવામાં તમારી ભુલ હતી?"

ટવારિકની કીધેલી આ ટીકાઉપર કશું લક્ષ ન દેતાં પાશા આગળ બોલ્યો, "ભત્રીજા, તે જવાન ઔરતની હાલત હમણાં કેવીછે, તેની જો તમોને કાંઇ ખબર પડી હોય, તો મને જણાવો."

ટવારિક—"તેણી હવે તદન સાજી થઇછે. તે જવાન ઔરતના ખપમાંટે જોઇતી દરેક ચીજો વાહાલી ઝિલ્લાહે તેણીઉપર મોકલી આપી હતી; અને તેણીનાં ભલાંનેમાંટે તેણી દરરોઝ કાળજીભરી ખબર કહડાવતી હતી. પણ આ સઘળું ઘણું ખાનગી રીતે કર્યામાં આવતું હતું, કારણકે મેજર હૅઝલઉડ પોતે પણ આ વાત દબાઈ ગયેલી જોવાને ઘણો એન્તેઝાર હતો."

ઓમર પાશા—"તે જવાન ઔરત હમણાં કયાંછે? હજીભી તેણી હૅઝલઉડનીસાથે તેનાંજ મકાનમાં રેહેછે, કે?"

ટવારિક—"નહી, મારા લૉર્ડ. એવું જણાયછે, કે ઝખમી થવાપછી તેણીને સૌથી નઝદીકનાં એક મકાનમાં લઈજવામાં આવી હતી; આ મકાન તેજ કબ્રસ્તાનના રખવાળનું ઝુંપડું હતું, કે જે ચુપૅટારિયાની લડાઇનાબાબમાં તવારીખમાં યાદગાર રહી જશે."

ઓમર પાશા—"હા, ટવારિક, તે જગ્યાએ કાંઈ ઝબરી ઝપાઝપી થઈ હતી; અને ડૅન્યુબ નદીના કેનારાઉપરે આપણા બહાદુર સેપાહોએ રશિયનોને જે એક પાઠ

શીખવ્યો હતો, તેમાં તેથી એકનો વધારો થયો હતો. પણ તમો જે ખોલાસો મારીઆગળ કરતા હતા, તે આગળ ચલાવો."

ટવારિક—"હું હમણાં જણાવતો હતો, તેમ આ જવાન ઔરતને હૅઝલઉડ અને આપણા બેએક સિપાહો ઉંચકીને તે ઝુંપડીમાં લઇ ગયા, કે જ્યાં તે કબ્રસ્તાનનો રખવાળ રેહેતો હતો. તે એક ઉમરનો શખ્સછે, અને તેનીસાથે તેની બાયડી, અને ઉમરે પુગેલી એક બેટી રેહેછે. આ બધે ઔરતોએ તરતજ ઘણી માયાથી હૅઝલઉડની રાખેલી ઔરતની સારવાર કરવા માંડી——"

ઓમર પાશા—(તેને બોલતો અટકાવીને) "ટવારિક, જ્યાંસુધી તમારીપાસે ચોક્કસ મુદ્દો હોય, કે તે ઝખ્મી થયેલી જવાન ઔરત હૅઝલઉડની ખરેખરી રાખેલીજછે, ત્યાંસુધી તેમ અનુમાન કરવું, એ ખોટું છે—તો જોકે જે બનાવો બન્યાછે, તેપરથી કોઇ પણ એમ ધારે, એમાં કશી અજાયબી નથી. કદાચ તેઓવચ્ચે કોઇ કેસ્સાહકાહાણીમાં જણાવ્યામાં આવેછે, તેવો પ્યાર બાઝેલો હશે, પણ તેમાં અનીતિજેવું કશું નહશેઃ અથવા તેમાં કાંઈ બીજા ઉંડા ભેદો હશે——"

ટવારિક—"ખરૂંછે! હવે મને પણ યાદ આવેછે, કારણકે ઝિલ્લાહે કાહાડેલી ખબરોઉપરથી જણાયુંછે, કે જેટલો વખ્ત તેણી તે કબ્રસ્તાનના રખવાળની ઝુંપડીમાં રહી હતી. તેટલો સઘળો વખ્ત તેણીએ ત્યાં ઘણી સારી ચાલ ચલાવી હતી. હૅઝલઉડ તેણીની મુલાકાતે આવતો હતો—પણ તે ત્યાં ઘણોજ થોડો વખ્ત થોભતો હતો——"

ઓમર પાશા—"અને તમો મને જણાવોછો, કે તેણી હવે સદંતર સાજી થઇછે?"

ટવારિક—"હા, તદન. આ બનાવની ખબર પ્રથમ અમોને અમારી રીજમીટસાથે જોડાયલા 'સરજ્યન'તરફથી મળી, કે જેને તરતજ તેણીના ઝખ્મઉપર મલમપટો કરવામાટે ઉતાવળે બોલાવી મંગાવ્યામાં આવ્યો હતો. આ બનાવમાં મારી કાળજી ઉસ્કેરાયલી હોવાથી, મેં તે સર્વે હકીકત ઝિલ્લાહને જણાવી; અને તેણીએ આ 'સરજ્યન'નીમઆરેફતે પોતાની છુપી મદદો તે જવાન ઔરતઉપર મોકલ્યા કીધી. તેટલામાટે, તેણીની હાલતની ખબર તેનીમઆરેફતે વારંવાર ઝિલ્લાહને મળતી રહી. એવું જણાયછે, કે છાતીની જમણી બાજુએ નિરચે તેણીને ગોળી લાગી હતી; તે સેહેલાઇથી બહાર કાહાડવામાં આવી હતી—અને જાનને નુકશાન થાય, એવા કોઇ પણ ભાગને તેથી ઘણી ઇજા થઇ નહતી—તે ઝખ્મ પણ રૂઝાઇ ગયો, અને ફકત એક નેશાની ત્યાં રહીછે, કે જે બરાબર જણાતી પણ નથી. આ સઘળી ખબર મને તે 'સરજ્યન'નીમઆરેફતે મળીછે."

ઓમર પાશા—"હૅઝલઉડ તેણીનીતરફ બીદરકાર રહ્યો હતો કે?"

ટવારિક—"નહીં; તેથીઉલટુંજ મને ખબર કર્યામાં આવીછે તેમુજબે, તો આ બનાવપછી જ્યારે તેણીને ઝુંપડામાં લઈ જવામાં આવી, સારે તેનીઉપર ભારે અસર થઇ હતી. આખો મહિનો તે તેણીનીઆગળ દરરોઝ આવ્યા કીધો હતોઃ પણ પોતે કામમાં રોકાયલો હોવાથી તે ત્યાં ઘણોજ થોડી વાર રેહેતો હતો. તેણીને કોઇ રીતની અગવડ ન પડે, તેટલામાટે તે ઝુંપડીમાં વસનારાઓને નાણાની મોટી રકમો આપ્યો જતો હતો. તોયે

આટલી બધી તેની કાળજીછતાં બીજી ઘણી, ઘણી ચીઝો, કે જે તેણીનાં સુખનેમાટે ઝરૂરની હતી, તે——"

ઓમર પાશા—"કે જે યુપૅટોરિયામાં ગમેએટલા પૈસા વેરવાછતાં મળી શકે નહીં, તે તમારી લાયકીવાળી ઝિલ્લાહે—અને મારી મીઠી ભત્રીજી, કે જેણી જેવી ખુબસુરતછે, તેવીજ ભલી પણ છે, તેણીએ પુરી પાડી હતી. અને શું તમો મને એમ કેહેવા માંગોછો, કે આ જવાન ઔરત હજી તે ઝુંપડાંમાંજ રેહેછે? તેણી હવે પોતાનું શું કરવાનો એરાદો રાખેછે, તેની તમોને કાંઈ ખબર પડીછે?—તેવિષે તેણીએ 'સરજ્યન'આગળ, કે જે બે ઔરતો તેણીની સારવાર કરેછે, તેઓઆગળ કાંઇ કશું કહ્યુંછે?"

ટવારિક—"મારા વાહાલા કાકાજી, પોતાનેલગતી દરેક બાબતમાં તેણીએ ઘણી સંભાળભરી ચુપકીદી એખતિયાર કીધેલી જણાયછે. મેજર હૅઝલઉડની તેણી રાખેલી ઔરતછે, એવો વિચાર ઝિલ્લાહનાં મનમાં ઉભો થવાથી, તેણી આ જવાન ઔરતની મુલાકાતે ગઈ નહીં—નહીંતો ઝરૂર તેણીની દોસ્તી કરતે—અને ઝરૂર આવીરીતે ફસી પડેલી પારકા દેશની એક જવાન બાનુતરફ ઘણી મમતા અને મેહર બતલાવતે. કારણકે તેણીની રીતભાત, વાતચિત, અને દેખાવ આ સર્વે એક બાનુનેછાજતાંછે, એમ મને આ લાયકીવાળા 'સરજ્યન'તરફથી જણાવ્યામાં આવ્યુંછે."

ઓમર પાશા—"તેણી ક્યા દેશનીછે, તેની તમોને કાંઇ ખબરછે?"

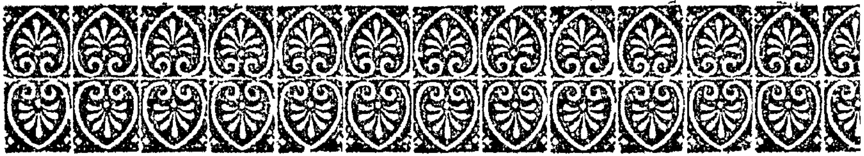
ટવારિક—"નહીં—આ બાબતમાં જેઓનીસાથે હાલમાં તેણી રેહેછે, તેઓ કશી અટકળો કરી શકતાં નથી; ખુદ 'સરજ્યન' પોતે પણ તે પારખી શકતો નથી. એવું જણાયછે, કે જ્યારે હૅઝલઉડ તેણીની મુલાકાતે આવેછે, ત્યારે તેઓ બન્ને ઇંગ્રેજી ભાષામાં વાતો ચલાવેછે: 'સરજયન', કે જે પોતે જાતે એક પોલછે, તો જોકે તેણે ઘણાં વર્ષો ટર્કીમાં ગુજારેલાં હોવાથી, તે ત્યાંના વતનીજેવો થઇ ગયોછે, તે જણાવેછે, કે તેણી પૉલિશ ભાષા ત્યાંના એક રેહેવાસીનાજેવી સારી સફાઇથી બોલેછે. તેણી તેટલીજ સફાઇથી અને ઝડપથી રશિયન ભાષા પણ બોલી શકેછે; તો જોકે મને ખબર કર્યામુજબે તેણીના ચોકસ જાતના ઉચ્ચારોઉપરથી એવું ધારવામાં આવેછે, કે તેણી એક રશિયન તો નથીજ. વળી તેણીને ફ્રેંચ ભાષા પણ આવડેછે: કારણકે તેણીને ગમત પડે, અને વખ્ત વેરાય, એવા વિચારથી હૅઝલઉડ તેણીનેમાટે અવારનવાર કેટલાંક ફ્રેંચ વર્ત્તમાનપત્રો લઈ જાયછે. અને હવે, મારા વાહાલા કાકાજી, જેટલી બાબત હું આ અજાણી ખુબસુરત ઔરતમાટે જાણુતો હતો, તે તમામ મેં તમોને જણાવીછે."

ઓમર પાશા—"તમોએ પોતે તેણીને જોઇ નથી કે?"

ટવારિક—"હા: જ્યારે તેણી મર્દના છુપા લેબાશમાં ફરતી હતી, ત્યારે બે કે ત્રણ વખ્ત મારાં જોવામાં તેણી આવી હતી, તે જ્યારે હું કામનેસર હૅઝલઉડની મુલાકાતે તેને મકાને જતો હતો ત્યારે. પણ તે વખ્તે મેં હૅઝલઉડના નોકરની ઝાઝી દરકાર કીધેલી નહીં—તો જોકે મને તેજ વેળાએ લાગ્યું હતું, કે તે જવાન કોઈ ઘણોજ ખાનદાની રીતભાતવાળો અને આપણને જોતાંનેવાર ગમી આવે એવા દેખાવનો હતો. 'સરજયન'નાં જણાવ્યામુજબે તેણીએ ધારણ કીધેલો છુપો વેષ ઘણો સરસરીતે કીધેલો હોવો જોઇએ. આ જવાન

બાનુનો ચેહેરો કુદરતીજ જોકે ફિક્કો અને ઘણોજ સુફેદ હતો, તોયે કોઈ જાતના રંગથી તેણીએ પોતાનો ચેહેરો અને હાથો રંગેલા હોવાથી, તેણી સામળા રંગની સ્ત્રીજેવી દેખાતી હતી—જાણે લાંબો વખ્ત ગર્મ સૂરજમાં ખુલ્લી રેહેવાથી સામળી મારી ગઈ હોય એવી. વળી તેણી એક ખોટી મુછ પેહેરતી હતી, તે એવીતો કુદર્તીજેવી બનાવેલી હતી, અને એવીતો હુન્નરમંદીથી ઉપલા હોઠઉપર વળગાવવામાં આવતી હતી, કે ગમેએવી તીક્ષ્ણ આંખોવાળો પણ તે ઠગાઇ પારખી શકે નહીં. તેણીના બાલ કાળા ભમ્મરજેવા, તેણીની આંખો ઘેરા રંગની, અને ભવાં ભરેલાં અને કાળાં હોવાથી, તેણીને છુપો વેષ ધારણ કરવામાં ઘણી મદદ મળી, અને ફક્ત ચેહેરો અને હાથોજ રંગવા પડયા. હવે જ્યારે હુન્નરથી કીધેલો બધો રંગ અને કાળી મુછો કાહાડી નાખવામાં આવ્યાંછે, અને એક ઔરતનીજપેઠે તેણીના લાંબા બાલો પાછા છોડી નાખવામાં આવ્યાછે,—ત્યારે હવે તેણી, મને જણાવ્યામાં આવ્યા પ્રમાણે, અતિશય ખુબસુરત દેખાયછે." લગાર હસીને, "અને હવે, મારા પ્યારા કાકાજી, હવે આ અજાણી ખુબસુરત ઔરત, કે જેણીનેમાટે આપણે અર્ધો કલાક થયો વાતો ચલાવ્યે છૈયે, તેણીબાબે મારીપાસે વધુ જણાવવાજેવું બીજું કશું રહ્યું નથી."

આ વાત ચાલતી હતી, ત્યારે વડો સેનાધિપતિ અને તેનો ભત્રિજો પોતાના ઘોડાઉપર સવારી કરતા જતા હતા: અને તેઓનીપછવાડે થોડે તફાવતે આદરમાનસાથે એડીકાંગો, ખુદો વૉલમાર, અને ચુસાડિ આવતા હતા. બૅસિલ વૉલમાર તો જે ફ્રેંચ લશ્કરના વિભાગમાં તેને તરત વેળા મોકલ્યામાં આવ્યો હતો, ત્યાં હતો; અને અત્યારઆગમચ જે સખ્ત ઝપાઝપી થઇ હતી, તેમાં તેને પોતાની હેમત દેખાડવાની એક તક મળી ગઇ હતી, એમ પણ આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએછે.



પ્રકરણ ૫૦ મું.

મુલાકાત.

વડો સેનાધિપતિ, તેનો રેસાલો, અને તેનું લશ્કર ચુર્પૅટારિયા જઇ પુગ્યા; અને નામદાર પછી તરત તેને પોતાને મથકે ગયો.

ચુર્પૅટારિયાનાં જે મકાનમાં તે રેહેતો હતો, તેના દરવાજાઆગળ આવીને જે તે ઘોડાઉપરથી ઉતરતો હતો. તે વેળા સરદારને ખબર કરવામાં આવી, કે એક જ બાનુ, કે જેણીએ પોતાનું નામ જણાવ્યું નહતું, પણ જેણી દુઃખથી ઘણી પીડાતી હે એવી લાગતી હતી, તેણી છેલ્લા બે કે ત્રણ કલાકોમાં ઘણી વાર તેની મુલાકાતમાંટે અ અર્જ કરી ગઇ હતી. પુછેલા સવાલના જવાબમાં સરદારને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે ત પાછી જલ્દી આવનારછે. આઉપરથી તેણે હુકમ ફર્માવ્યો, કે જેવી તેણી પાછી અ ત્યારે તેણીને તેનીહુઝુરમાં તરત લાવવી.

જે ઓરડામાં તે સર્વે જણાની મુલાકાત લેતો હતો, ત્યાં ઓમર પાશા ગયો, તરત બૅસિલને પોતાનીહઝુરમાં બોલાવ્યો; અને જ્યારે તે અમલદાર આવ્યો, ત્યારે તે નામદાર બીજા ઓરડામાં લઇ ગયો, કે જ્યાં તેનો બાપ અને ચુસાદિ હતા.

ઓમર પાશા—"કેટલીક ચોકસ બાબતોછે, કે જેઉપર આપણે જલ્દી ધ્ આપવું ઝરૂરનુંછે: પણ હાલમાં હું તેઉપર રોકાઇ શકતો નથી, માંટે હું તમો જણાને અર્જ કરૂંછું, કે મને તમોને પાછા મળવાની ફુરસત મળે, તે તમો લાંજ બોટી થશો."

એમ બોલી પાશા તે ઓરડો છોડી ગયો; અને પછી તે પાદરી અને બે પોલે માંટે ઘણું ઉંચા પ્રકારનું ખાણું ત્યાં લાવી હાઝેર કર્યામાં આવ્યું. તેટલો વખ્ત ઓ પાશા પોતાના ખાનગી ઓરડામાં ગયો; પોતે જે છુપો વેષ ધારણ કર્યો હતો, તે કાઢ નાખ્યો; અને પોતાનો હંમેશનો પુશાક પેહેર્યો. ત્યાંથી પછી તે મુલાકાત લેવાના એ ડામાં પાછો આવ્યો, કે જ્યાં કેટલાક અમલદારો તૈયાર હાઝેર થઇ ઉભેલા હતા: હજ પોતાની બેઠકઉપર તે બેઠો નહીં, તેટલાં બારણું ઝટ કરી ઉંઘાડવામાં આવ્યું, અને જવાન બાનુ ત્યાં ધસી આવી. (જુઓ ચિત્ર ૨૩ મું.) તરત પાશાના પગોઆગળ જોડીને પડી તેણી ફ્રેંચ ભાષામાં બોલી ઉઠી, "એક મેહરબાની માંગુંછું, મારા લો એક જણ કે જેનીઉપર મારો જીવજાનછે, તેનીઉપર દયા કરવાને તમો નામદારના આગળ પડી હું આઝોજી કરૂંછું!"

અતિશય સભ્યતાથી પોતાની બેઠકઉપરથી પાશા ઉઠી ઉભો થયો, અને તે બા બંધે હાથો પકડી તેણીને આ આઝોજીભરી ઢબે પડેલી ઉઠાડી, અને બોલ્યો, "ઉ બાનુ—ઉઠી ઉભાં થાઓ!"

તેણી તરત તેના હુકમને તાબે થઇ; અને પછી ઓમર પાશાએ પોતાના એડી-કાંગોને તરત ત્યાંથી જવાની એક છુપી એશારત કીધી. તેમુજબે તેઓ ત્યાંથી ચાલી ગયા; અને તે જવાન બાનુ એકલીજ વડા સેનાધિપતિનીહજુરમાં હવે રહી.

પાશાએ જોયું, કે તેનીસાંમે ઉભેલી જવાન બાનુ આસરે બાવીસ વર્ષોની અને અતિશય ખુબસુરત હતી. તેણીનું કદ ઉંચું, અને મરોડદાર હતું. આપણે જણાવી ગયા છૈયે, કે તેણીના બાલ કાળા ભમ્મરજેવા હતા—તેણીની આંખો પણ તેવાજ રંગની હતી—અને તેણીના ચેહેરાનો રંગ જોકે ફિક્કો, તોબી તંદરોસ્ત અને જાણે સુફેદ સંગેમરમરનાજેવો હતો. ભવાં કમાનદાર અને ભરેલાં હતાં; મ્હોડાંનો કફ્લો ઘણો સરસ,—નાક તદન સીધું અને હોઠો પાતળા અને કેરમેઝી રંગના હતા. તેણી સીધી સોટાજેવી હતી, અને તેણીનું શરીર સરખું એક નાઝુક ઔરતનેછાજતું હતું, અને તેટલાજમાટે જ્યારે તેણીએ મર્દનો પુશાક એખતિયાર કર્યો હતો, ત્યારે તેણી મર્દતરીકે લગાર પાતળી લાગતી હતી. હમણાં તેણીએ ઔરતનેબરનો પુશાક પેહેરેલો હતો, કે જેથી તેણીનાં શરીરની સુંદર કાંતી ઘણી હુબહુ જણાઇ આવતી હતી.

જ્યારે તેણી ઓરડામાં પેહેલી આવી, ત્યારે ગભરાયલી, દુઃખી, એન્તેઝારીભરેલી, અને આશાવંત હતીઃ પણ પાશાની તેણીનીતરફની માયા અને મેહરબાનીભરી સભ્યતા જોઇ—તેણી જે આઝીજીભરેલી ઢબે ઝમીનઉપર પડી હતી, તેમાંથી એક બાપનાજેવી મમતાથી આ અતિ ભપકાદાર ગ્રહસ્થે તેમજ એક નામિચા લડવૈયાએ તેણીને ઉઠાડી ઉભી કીધી હતી તેથી—હવે તેણીની ઘણી ધાસ્તી દુર થઇઃ તેણીની આશા હવે વધારે મઝબુત થવા લાગી--હવે તેણી લગાર ધીરજથી અને શાંતપણે ઉઠી ઉભી રહી.

જેવા એડી-કાંગો તે ઓરડામાંથી બહાર ગયા, કે સરદારે પુછયું, "અને બાનુ, હવે તમો મારેથી શું મેહરબાની માંગોછો?"

શર્માઇને તેણીએ નિચ્ચે જોયું; તેણીના ચેહેરાઉપર શર્મનેમારે રતાસ ધાઈ આવ્યો, અને તેણીએ ઉત્તર દીધો, "એક જણછે, મારા લૉર્ડ, કે જેનામાં મારો જીવજાન સમાયલોછે, તેણે અપરાધ કર્યોછે, કે જેનેમાટે લશ્કરી ધારા અને નિયમમુજ, ઘણી, ઘણીજ સખ્ત સઝા ફર્માવેલીછે——"

તેણીને બોલતી અટકાવીને ઘણાજ ધીમા અને માયાળુ આવાઝે સરદાર બોલ્યો, "બાનુ, તમો શું કેહેવા માંગોછો, તે હું સમજી ગયોછું. તમો મેજર હૅઝલઉડનેમાટે એશારો કરોછો——"

આ સાંભળી તેણીનો ચેહેરો શર્મથી વધારે લાલ થઇ ગયો, અને તેણી ધ્રુજતે આવાઝે બોલી, 'હા, મારા લૉર્ડ, હું તેનેજમાટે તમો નામદારને આઝીજી કરૂંછું. હુ એવી અર્ઝ કરૂંછું, તેમાટે મારેસારૂં ખરાબ વિચાર બાંધશો ના—મારેમાટે હલકું ધારશો ના—અરે! હું શું બોલુંછું, તેનું પણ મને ભાન રેહેતું નથી! મારેમાટે આપ નામવરને ગમેતે વિચાર બાંધજો—પણ તેને બચાવજો—તેનીઉપર તમારો ગુસ્સો ખાલી કરશો ના——"

આ સાંભળી પાશાનાં દેલમાં ઘણુંજ લાગી આવ્યું, અને તેણીને વધુ બોલતી અટકાવીને કહ્યું, "બાનુ, શાંત થાઓ! હજી પણ બધુ ઠીકજ થશે."

"મારા લૉર્ડ, હું તમારો હઝારોહઝારગણો ઉપકાર માનુંછું", તે બાનુ ધીરે સાદે બોલી, અને જાણે તે મુસાફરીનેમાટે ઉપકાર માનતી હોય, તેમ પોતાના હાથો સાથે જોડીને ઉભી; જાણે દવનાં હીરાજેવાં ટીપાંઓ લાલચટકજેવા ગુલાબોની પાંદડીઓઉપર પડતાં હોય તેમ તેણીની આંખોમાંથી આ વેળા નવધાર આંસુઓ તેણીના ખુબસુરત ગાલોઉપર પડતાં હતાં,—તેણી ફરી પાછી ઑટોમન વડા સરદારના પગોઆગળ ઘુંટણ મરડિયે પડી.

ફરીથી તેણીના બંધે હાથો પકડી ઓમર પાશાએ તેણીને ઉભી કીધી, અને બોલ્યો, "બાનુ, મને કહો—મને જણાવો, કે જે અમીરી ખવાસની બાનુ હમણાં મારીસાંમે ઉભીછે, તેણી શું તેજ શખ્સની મહોરદાર નથી, કે જેનેમાટે તેણી આમુજબે ઉમદાં દેલથી આઝીજી કરેછે?"

ઘડીભર આ બાનુએ સેનાધિપતિના ચેહરાગમ નઝર ફેકીં, જાણે તેણી જાણવા માંગતી હોય, કે સરદાર તેઓની બધી વાતથી માહિતગારછે, કે અમથો અટકળ કરેછે. તેણીએ તરતજ જવાબ આપ્યો નહીં: પોતાનું માથું નિચ્ચું નમાવ્યું—અને તેણીની આંખોમાંથી ચળકતાં આંસુઓ આ વખ્તે વધારે ખરવા લાગ્યાં.

અતિશય દયાથી અને ખચિત એક બાપનેછાજે એવી માયાથી, સેનાધિપતિ બોલ્યો, "બાનુ, રડો ના! કદાચ તમો અજાયબ થાઓ, એવી બાબતો તમો જાણશો: કદાચ—અથવા હું આશા રાખુંછું, કે કદાચ—હવે જુદાજ બનાવો બનશે—તોયે મને એકદમ જણાવી દો!—શું જેણીસાથે હું વાત કરૂંછું, તે વૉલમારના બેટી નથી?"

આ સાંભળી તે બાનુથી અજાયબીનેમારે એક ચીસ પડાઇ ગઇ; તેણીએ ફરીથી એકવાર પાશાતરફ નઝર ફેંકી: અને પછી ઘણે ધીમે સાદે બોલી, "હા, મારા લૉર્ડ—હા! જેમ આપે કહ્યું, તેમજછે. હું એકવાર કૅઠરાઈન વૉલમારનાં નામથી ઓળખાતી હતી."

ફરીથી તેણીને ધીરજ આવે, એવી ઢપે તે ટર્કિશ મારશલે તેણીને કહ્યું, "બાનુ, શાંત થાઓ! ધીરજ રાખો! નવાઇજેવા બનાવો બનવા પામ્યાછે—તમોને અતિશય ખુશી ઉપજે અને તમો ઘણાં અચરત થાઓ, એવી બાબત સાંભળવાને તૈયાર થાઓ—તમોને હવે શર્મથી લાલ થવાનું કશું કારણ નથી; કારણકે સિડની હૅઝલઉડનાં તમો પરણેલાં હકદાર ધણિઆણીછો, તેનો પુરાવો હયાતછે!"

અતિ ખુશીનેમારે કૅઠરાઈન બોલી ઉઠી, "શું મારા લૉર્ડ! પુરાવોછે!" એટલું બોલતાંજ તેણીનું માથું ફરવા લાગ્યું, અને જો પાશાએ તેણીને પકડી લીધી નહતે, અને પોતાનીજ બેઠકઉપર લઈ જઇને બેસાડી નહતે, તો આ જવાન બાનુ ઝરૂર ઝમીનઉપર ઢુટી પડી હતે.

ઓમર પાશા—"હા, બાનુ, તમારી શાદીની 'સરટિફિકેટ' મળી આવીછે—તે મૌજુદછે! મેં નઝરોનઝરે તે જોઈછે, અને તે હાલમાં તમારા બાવાના હવાલામાંછે!"

જુશભરી ખુશહાલીથી બે હાથો સાથે જોડીને કૅઠરાઈન બોલી ઉઠી, "મારા બાવાના હવાલામાં? ઓહ! ત્યારે હજી તેવણ જીવેછે—ઓ, મારા વાહાલા બાવાજી!—તેવણ હયાતછે! અને મારો ભાઈ——"

ઓમર પાશા—"તે પણ જીવેછે, અને તેઓ બન્ને જલ્દીથી તમોને જોશે. તમો જરા શાંત થાઓ, અને સાંભળો——"

આ સર્વે સાભળી અતિયંત ખુશાહાલીના ઉભરાથી કૅઠરાઈનનું આખું શરીર કાંપવા લાગ્યું, તેણી ધ્રુજતે સાદે ધીમેથી બોલી, "ઓ, મારા લૉર્ડ, શું આ બધી વાત સાચીછે ?"

ઓમર પાશા—"બાનુ, તે બોલબોલ ખરીછે ! તમારા બાવા અને તમારા ભાઇ ત્યાં નઝદીકમાંજછે—તમો ત્યાં છેઓ, તે ખુશાહાલીની વાતની તેઓને હજી ખબર નથી—તેઓને જે વાહાલુંછે, તેને તેઓ થોડા વખ્તમાં બધલગીરી કરશે, તેની તેઓને સ્વપને પણ ખબર નથી ?"

કૅઠરાઇન—"તેઓને વાહાલી ? ઓહ, ત્યારે હું હજી તેઓને વાહાલીછું ? મેં કે જેણે તેઓનું ઘર તજી દીધું હતું—મેં કે જેણે તેઓને આજ બબ્બે વર્ષો થયાં એક ચિઠ્ઠી કે એક પયેગામવટીક મોકલ્યો નથી—તેને હજી તેઓ પ્યારથી ચાહેછે ? પણ તેમ કરવામાં મારી મતલબ એટલીજ હતી, કે બીઆબરૂમાં જીવવા કરતાં તેઓ મને મુવેલી ધારે, અને જયાંસુધી હું મારી આબરૂ અને નીતિ પુરવાર કરવાને શકિતવાન થાઉં, ત્યાંસુધી તેઓને મારી હયાતીવિષે અંધારામાંજ રાખું."

ઓમર પાશા—"તમો તમારા બાપ અને ભાઇને હજી ઘણાં વાહાલાંછો, તેઓ તમારૂં નામ પ્યારસાથે હંમેશાં યાદ કર્યા કરેછે. મેં મારે કાને તેઓને મ્હોડે એમ બોલતા સાંભળ્યાછે, અને તેથી મારી પુરેપુરી ખાતેરી થઇછે—અને વળી શું હમણાં તેઓની ખાતેરી નથી થઇ, કે આ સઘળો વખ્તસુધી તો તમો પરણેલાં એક હકદાર મહોરદાર હતા ?—તમોએ તે લોકોને જરા પણ લજવાવાજેવું કર્યું નથી—અને તમો એક પાપીમાં પાપી દગલબાઝીના, અને અતિ ધિક્કારવાજોગ તરકટના ભોગ થઇ પડયાં હતાં, તેની શું હવે તે લોકોને ખબર પડી નથી ? વળી મને બીજું આ પણ તમોને જણાવવા દેઓ, કે ખુદ જે પાદરીએ તમારાં અને સિડની હૅઝલઉડના નેકાહના આશીર્વાદ દીધા હતા, તે પોને પણ અત્રે હાઝેરછે: તે હમણા તમારા બાવા અને ભાઇનીસાથેજછે—તે એજ શખ્સછે, કે જેણે તમારી સાદીની 'સરટિફિકેટ' રજુ કરીછે, અને તેથી હવે તમારા ગલાઉપરથી બીશર્મીનો રતાસ દુર થયોછે !"

આ સઘળું કૅઠરાઇને પુર ધ્યાનથી, અને વળી હર્ખ અને ઉપકારની લાગણીસાથે સાંભળ્યું. આ વેળા પણ તેણીનાં આંસુઓ તેણીના ગાલોને લિંગાવતાં હતાં: પણ આ વેળા તે આંસુઓ દુ:ખનાં નહીં હતાં—તે આંસુઓ ખરા દેલનાં એકકરતાં વધારે સુખોનાં હતાં; કારણકે હવે જયારે "સરટિફિકેટ" રજુ કર્યામાં આવનાર હતી, ત્યારે તેણી પોતાના બાપ અને ભાઇનીજ માત્ર નહીં, પણ વળી પોતાના પતિની ગોદમાં પણ પાછી જવા પામે એમ હતું !

બહુ પાક-ગંભીરાઇથી તે ટર્કિશ મારશલ બોલ્યો, "ઘણા અન્તયબજેવા સંજોગો બનવા પામ્યાછે—અને ખુદાના હુકમથી તેનાં પરિણામો પણ ઘણાં અચરતી ઉપજાવનારાં આવ્યાંછે ! ગઇ સાંજે પાદરી સુસાર્ડિ, તમારા બાવા, અને તમારા ભાઇ મને અચાનક મળી ગયા હતા. સુસાર્ડિએ 'સરટિફિકેટ' રજુ કીધી ; તેનીઉપર જે નામ લખેલાંછે, તે મારી-

હઝુરમાં વાંચી જવામાં આવ્યાંછે; તેમાં સિડની હૅઝલઉડનું નામ જાણતાંજ મને તરત માલુમ પડયું, કે તે કોઇજ નહીં, પણ મારો ઇંગ્રેજ એડી-કાંગ હોવો જોઇએ. મેં તે જાણવાપછી જરા પણ અચરતીજેવું દેખાડયું નહીં, પણ તમારા ખેશીઓ અને મુસાફિવચ્ચે જે ગોફ્તેગુ ચાલતી હતી, તે ધ્યાન દઇ સાંભળ્યા કીધી, અને તેમ કરતાં આગળી ઘણીક બાબતો મારી જાણમાં આવી. મારાં મનમાં ધીમેધીમે એક શક ઉભો થવા લાગ્યોઃ હૅઝલઉડનો જવાન ખેદમતગાર ચુર્પેટારિયામાં ઝખ્મી થવાપછી, મર્દના વેષમાં ઔરત જણાઇ હતી, તે મેં સાંભળ્યું હતું. તેઉપરથી મેં અનુમાન કર્યું, કે ઝખ્મી થયેલી અને વેષધારણ કીધેલી ઔરત કોઇજ નહીં પણ તે કૅઠરાઇનજ હોય, એ બનવાજોગછે, કે જેણીનેમાંટે ત્યાં આ ત્રણે જણાઓવચ્ચે વાતો ચાલી રહી હતી. આ સઘળું ગઇ રાત્રે બન્યું હતું. હમણાજ—આ છેલ્લા બે કલાકનાઅરસામાં—મેં વળી વધુ ચોકસ બાબતો મારા ભત્રીજા ટવારિક બેતરફથી સાંભળીછે—કે જેથી મારી જે અટકળ હતી, કે ચુર્પેટા-રિયાખાતે ઝખ્મી થયેલી બાનુ, કોઇજ નહીં, પણ સિડની હૅઝલઉડની બાયડી હતી, તે અટકળ ખરી પડીછે."

આપ્રમાણે સેનાધિપતિએ લગાર લંબાણ ખોલાસો કહી સંભળાવ્યો—પણ તેમ કરવામાં તેની બીજી કાંઇ મતલબ નહતી—ફક્ત તે એટલીજ હતી, કે તેમ કરવાથી ઉસ્કેરાયલી કૅઠરાઇનને જરા શાંત થવાને વખ્ત મળે, અને હવેપછી જે ભેટો થવાનો હતો, તેમાંટે તેણી વધારે હેમત રાખી શકે.

કૅઠરાઇન—"ઓહ, મારા લૉર્ડ! હજી ગઇ ગુજરીનેમાંટે તમો નામદારને ઘણું જાણવાનુંછે. કદાચ આપ નામદાર સાહેબ એમ ધારતા હશો, કે મેં જે વેષધારણ કીધો હતો, તે હૅઝલઉડની રઝાથી કીધો હતો—કે નહીંતો તેમ કરવામાંટે તેણે આંખમિંચામણાં કીધાં હશે—કે જેથી હું લડાઇમાં તેની સાથેસાથે જવા પામું? પણ તેમ નથી. મેં ધારણ કીધેલા વેષથી તે મને પિછાણી શકયો નહીં—પણ જ્યારે હું મારા ઝખ્મથી બેશુદ્ધ થઇ ગઇ, ત્યારેજ મારી જાતીવિષેનો ભેદ તેનીઆગળ ખુલી ગયો. નહીં—હું કોણછું, તેનો તેને જરા શકવટીક ન ઉપજ્યોઃ—આ સઘળું તેણે મને ત્યારપછીથી જણાવ્યું હતું!"

ઓમર પાશા—(અજાયબીથી) "આ હું શું સાંભળુંછું? એક જણ, કે જે તમારીતરફ આટલો બધો બીદરકાર બન્યો હતો—જેણે તમોને ચાહાવાનું છોડી દીધું હતું—તેનીતરફ આટલી બધી ઉમદા લાગણી તમે દેખાડી? આ ભેદવિષે મારે શું વિચારવું, તે હું સમજી શકતો નથી!"

કૅઠરાઇન આ વેળા ડુસ્કેડુસ્કે રડતી હતી; પણ તેણીએ તરત પોતાનાં આંસુઓ લુછી નાખ્યાં; અને ધ્રુજતે આવાઝે બોલી, "હા, મારા લૉર્ડ, ખચિત, તમો નામદારે આ છુપા ભેદનો સબબ જાણી લીધોછે! સાંભળો—હું તમોને વધારે ખોલાસાથી સર્વે જણાઉંછું; કારણકે તમો નામદારને મારી સઘળી છુપી વાત જણાવવાનું હું વાજેબી ધારૂંછું. ૧૮૫૨ ના ડીસેમબર, માસમાં ઝારે જે ભયંકર ફ્રાવચું મારીસાંમે રચ્યું હતું, તેની મને સેંટ પીટર્સ-બર્ગખાતે ખબર પડી, અને તેજ દહાડે મારા ખાવંદને મારેથી છુટો પાડવામાં આવ્યો. ત્યારપછી બીજા ત્રણ મહિનાઓસુધી હું મારા બાપનાં ઘરમાં રહીઃ ૧૮૫૩ ના માર્ચ

માસમાં હું મારૂં બાપીકું ઘર છોડી નાસી ગઇ. કારણકે, મારા લૉર્ડ, હું વધુ વખ્ત મારી હાલત છુપાવી શકી નહીં:" શર્માઈ જઇને, "થોડા વખ્તમાં હું એક માતા થવાની તૈયારીમાં હતી!"

એક "મિનીટ"સુધી થોભીને, તેણીએ કેહેવાનું પાછું શરૂ કર્યું, "મારો વિચાર ઈંગ્લાંડ નાસી જવાનો હતો; મારીપાસે ઘણુંજ થોડું નાણું હતું, એટલે જેમ બને તેમ ત્યાં જલ્દી જઈ પહોંચવાની મને અગત્ય હતી. પણ અફસોસ! હજીતો હું ફ્રેંચ સંસ્થાનમાં દાખેલ થઇ નહીં, તેટલાં એકાએક બીમાર થઈ ગઇ—મનની દુઃખી હાલતનેલીધે તેમ બન્યું—અધુરે વખ્તે મેં એક બાળકનો જન્મ આપ્યો—અને તે બાળક જન્મતાંને વાર મરણ પામ્યું."

વળી પાછી જરા વાર તેણી ત્યાં બોલતાં થોભી, અને વળી પાછું નિશ્ચેં મુજબે શરૂ કીધું:—

"એક ન્હાનાં ફ્રેંચ ગામમાં મને એ કારણનેલીધે ઝરૂરિયાતે થોભવું પડવાથી મારીપાસેની સઘળી ખર્ચી ખુટી ગઇ: પણ ખુદાએ મારીઉપર મેહરબાની કરવાથી, મને એક તવાંગર ઉમરાવઝાદીસાથે મેળાપ થયો: અને તેણીને મેં મારીઉપર વિતેલો બનાવ કહી સંભળાવ્યો. તેણીએ મને ઘણુંક નાણું બખ્શયું, અને ઈંગ્લાંડ જવાપછી શું બનેછે, તે સર્વે તેણીને સ્વિસ્તર લખી જણાવવાનો મને આગ્રહ કર્યો. હું બ્રિટિશ રાજધાનીમાં આવી પુગી; અને પછી ત્યાં શોધખોળ કરવા માંડી. મેં ત્યાં હૅઝલઉડવિષે જાણ્યું: પણ, અફસોસ! મેં સાંભળ્યું, કે તે સર જેમ્સ કુઠબર્ટની ખુબસુરત બેટીના પ્યારમાં પડયો હતો. આ ખબરથી હું લગભગ દીવાનીજેવી થઇ ગઇ: મેં મનમાં વિચાર્યું, કે હવે જ્યારે સિડની મને વધુ વખ્ત ચાહાતો નથી—તેણે હવે જ્યારે મને વિસારી દીધીછે—અને તે હવે જ્યારે આટલો બીવફા નિવડયોછે—તો હવે મારીપાસે મરવાસેવાય બીજો છુટક નથી. તોયે ખુદાએ મારાં દેલમાં સારી લાગણીઓ મુકી; અને મેં મારા ખાવંદને મળવાનો ઠરાવ કર્યો. અમો બંને મળ્યાં!—તેણે મને ઘણુંજ થોડું કોડું આપ્યું, અને ઘણુંજ ઠંડાં દેલે આવકાર દીધો! તોયે મેં હેમત રાખી: હું પણ હવે જીવઉપર આવેલી હતી: અને મારી મગરૂરીએ મને ટેકાવી રાખી. ઝારની લુચ્ચાઇથી હું જે સ્થિતિમાં આવી પડી હતી, તે વધુ વાર ન ખમાવાથી હું મારૂં બાપીકું ઘર છોડી નાસી આવી હતી, તે મેં તેને કહી સંભળાવ્યું. વળી મેં તેને કહ્યું, કે આપણું બાળક જન્મતાંજ મરી ગયું હતું. પછી તેનાં દેલમાં મારેમાટેનો પ્યાર મરી ગયો હતો કે નહીં, તે ખુલ્લાં દેલથી મને કહી દેવાને મેં તેને કરગરીને અર્ઝ કીધી—અને ઓહો! તેણે ખરેખર મને મારી નાખેએવાં ખુલ્લાં મનથી જણાવ્યું, કે તેનો પ્યાર તો ખાલી એક તુરંગજેવો હતો—એક સ્વપ્નજેવો તે હતો, કે જે જરા વાર મનમાં આવીને ગુમ થઈ જવાનો હતો—અને હવે તે તેનાં દેલમાં વધુ વાર રહ્યો હતો નહીં! અમારાં લગ્નની 'સરટિફિકેટ'નો નાશ કર્યામાં આવ્યો હતો—કે 'રજિસ્ટર'માંથી તે કાહાડી લેવામાં આવી હતી—તેની તેને ખબરછે, એવું કાંઇક તેણે મને જણાવ્યું—અને સાથે એમ પણ બોલ્યો, કે તેટલામાટે હવે અમારીવચ્ચેનો લગ્નનો પવિત્ર ગાંઠ તુટી ગયો અને નાશ પામ્યો હતો. તેણે વળી અસેમસે મને કહી સંભળાવ્યું, કે મારે હવે તેને વધારે તકલીફ આપવી નહીં, અને તેનો જે વિચાર અને નેમ હતાં, તેની આડે આવવું નહીં: અને જો

હું તેમ કરૂં, તો તે લોકોને જણાવશે, કે હું તો બીચારી ભેજાંથી ગયેલી એક ગરીબ છોકરી હતી, અને મારાં મનમાં એવો ધખારો બેસી ગયો હતો, કે હું તેની બાયડી થતી હતી! અરે! આ સાંભળીને તો મને ઝબુન દુઃખ લાગ્યું!—અને પછી મેં તેને ખાતેરી આપી, કે તે હવે મારીતરફથી કશું વધારે સાંભળશે નહીં, એમ જણાવી હું તેનીઆગળથી ગઈ."

હાં કુંઠરાઇનને એટલુંતો દુઃખ ઉપજ્યું, કે કેટલીક "મિનીટો"સુધી તેણી પોતાનો અહવાલ વધુ બોલીવટીક શકી નહીં. પછી તેણીએ પાછું બોલવાનું શરૂ કીધું.

"આ પછી અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઇ ગયાં, અને હું હજી બ્રિટિશ રાજધાનીમાંજ રહી. હું હૅઝલઉડઆગળ ફરી ગઈ નહીં, પણ તેને ઉડાવ્યા કીધો; છતાં જે શેહેરમાં તે વસતો હતો, તે શેહેર છોડી જવાને મારૂં દેલ ચાલ્યું નહીં. તેનો પ્યાર પાછો કેવીરીતે જીતવો, તેબાબે હું મારાં મનમાં હઝારો યુક્તિઓ રચવા લાગી: પણ જ્યારે હું શાંતપણે વિચાર કરતી, ત્યારે તે બધી યુક્તિઓ હું પાછી તર્ક કરી દેતી. મેં મારી માયાળુ સઇ, તે પેલી ફ્રેંચ કાઉંટેસને સઘળું લખી જણાવ્યું, અને તેણીની સલાહમાંટે અર્ઝ ગુજારી. મારૂં કાગઝ વાંચી તેણીએ મને નાણાંની બીજી સારીજેવી રકમ મોકલી આપી: પણ, અફસોસ! શું કરવું, તેબાબે તેણી મને સલાહ આપવાને અશક્ત હતી. આમુજબ વખ્ત પસાર થવા લાગ્યો: આખાં યુરોપમાં લડાઇનાં નગારાં ઠોકાવાં લાગ્યાં; અને તમો નામદારની તોપોનો ગગડાટ ડેન્યુબ નદીના કેનારાઉપર સંભળાવા લાગ્યો. ટર્કિશની મદદે લડવાને ઈંગ્લાંડે અને ફ્રાન્સે પોતાનાં લશ્કરો મોકલવા બહાર પાડયાં; અને તોયે મારો વર બીજીનો વર થવાની વેતરણ કરતો હતો કે નહીં તે અબિરાઇથી તપાસવાને હું તો લંડનમાંજ પડી રહી! આખરે બ્રિટિશ લશ્કરને વહાણે ચઢાવ્યાંમાં આવ્યું; અને તેનીસાથે સિડની પણ ગયો. હવે મારાં મનમાં આશાનાં કિરણો પ્રકાશવા લાગ્યાં: મેં એક યુક્તિ શોધી કાહાડી;—જેમ મેં આગળ યુક્તિઓ રચીને પછી તે તર્ક કીધી હતી, તેમ આ વેળા કરવાનું નહતું. મારી આ યુક્તિબાબે હું લંબાણ કરવા, અને તમો નામવરનો કીમતી વખ્ત ખોવા માંગતી નથી. બસ એટલુંજ જણાઉંછું, કે મર્દનો વેષધારણ કરીને હું પણ ક્રિમિયા આવી. મેં એક ફ્રેંચ વહાણમાં સફર કીધી, અને કામિએશનાં અખાતમાં આવીને ઉતરી. મેં મારો આ એરાદો તે મેહરબાન ફ્રેંચ કાઉંટેસને લખી જણાવ્યો હતો. હજીતો હું ક્રિમિયામાં પગ મુકુંછું, તેટલાંજ તેણીનીતરફથી આવેલું એક કાગઝ મને મલ્યું; અને તેમાં એક ઘણીજ અગત્યની ખબર મને જણાવવામાં આવી હતી. તેણીની બેટી એક ઉંચે દરજેના અને મિલકતદાર ગ્રહસ્થસાથે પરણેલી હતી, કે જેઓને પેટે એક બેટો અવતર્યો હતો, જે આ વખતે ક્રિમિયામાં ફ્રેંચ લશ્કરમાં એક કૅપટનની પદવીએ હતો! મારા કાગઝમાં આ બુઝુર્ગ બાઇએ પોતાના આ દોહિત્રાનેમાંટે એક કાગઝ બીડેલો હતો, કે જે દોહિત્રાનું નામ હું હંમેશાં ઉપકારસાથે યાદ કરીશ. તે નામ ઍડ્રિયન ડેલાંશીછે. મેં તેને ફ્રેંચ છાવણીમાંથી ઢુંડી કાહાડયો—મારો સર્વે અહવાલ તેને કહી સંભળાવ્યો—અને મારી અજાયબીવચ્ચે મેં જાણ્યું, કે તે મેજર હૅઝલઉડને ઘણો સારીરવેસ ઓળખતો હતો. મારી અને ડેલાંશીવચ્ચેની આ મુલાકાત બાલાકલાવાની લડાઇની એક દહાડોઅગાઉ સાંજના થઈ હતી. તે ભયંકર લડાઇમાં સિડની હૅઝલઉડ ઝખમી થયો હતો; અને આ બનાવથી મારો જે વિચાર હતો, તે પાર પાડવામાં મને મદદ કરવાની

કૅપ્ટન ડેલાંશીને એક અચ્છી તક મળી ગઇ. મેં એક ફ્રેંચ ઝુઆવનો ખોટો વેશ ધારણ કર્યો, અને મને ઍડ્રિયને એક નોકરતરીકે હૅઝલઉડની સેવામાં રાખી, અને મેં મારા પોતાનાજ ખાવંદની એક હલકા નોકરતરીકે સારવાર કીધી! બીજી વેળા વળી તે ઇનકરમાનખાતે ઝખ્મી થયો, અને વળી પાછી મારીજ જતનથી તેનો જીવ બચવા પામ્યો. થોડોક વખ્તપછી આપ નામદારના રેસાલામાં તેની નેમણુક કર્યામાં આવી, અને તેથી હું તેનીપછવાડે ત્યાં ગઇ. આહ! મારા લૉર્ડ, મેં કેટલી બધી આફતો ખમીછે! મારાં મનઉપર શું શું દુ:ખો પડયાંછે! તેમ વળી બીજા હાથઉપર બાલાકલાવાની લડાઇપછી છેલ્લા થોડા મહિનાઓ મેં કેવી આશામાં પસાર કીધાછે—કે જે આશાઓથી મારો જીવ મગ્ન રહ્યોછે! હું મારા મનમાં વિચારતી હતી, કે 'ખચિત, ખચિત, જ્યારે તે દહાડો આવી લાગશે, કે જેવેળા હું મારા ખાવંદનીસામે હું કોણછું, તે જણાવીશ, ત્યારે જે પ્યારથી તે આગળ મને ચાહાતો હતો, તે પ્યાર મારીઉપર પાછો દેખાડશે?' પણ આ દિન આવી પુગે, તેઆગમચ તો ઉડતી ગોળીથી ન ધારેલીરીતે હું એકાએક ઉઘાડી પડી ગઇ. પછી શું બન્યું, તે તો તમો નામદાર સારીરવેસે જાણોછો."

ઓમર પાશા—(ઘણી માયાથી) "બાનુ, તમોએ જે દુ:ખો ખમ્યાંછે, તેમાંટે મને તમારી ઘણી, અતિ ઘણી રહમ આવેછે, પણ તમોએ તમારા ખાવંદતરફ જે મોટાં દેલથી અતિયંત ભક્તિભાવ દેખાડયોછે, તે જાણી મારી અજાયબીનો પાર રેહેતો નથી. બાનુ, મને જણાવો, કે હજી તે પેલી ઇંગ્રેજ બાનુસાથે પરણવાનો વિચાર રાખેછે કે?"

કૅડરાઇન—"અફસોસ, મારા લૉર્ડ, હજી તે તેવો વિચાર રાખેછે! ચુર્પૅટારિયાની લડાઇની એકજ દહાડોઆગમચ, જ્યારે હું તેના નોકરતરીકે કામ કરતી હતી, ત્યારે તેણે મને ટપાલમાં નાખવામાંટે કેટલાંક કાગઝો આપ્યા હતાં;—આ કાગઝોમાંહેલું એક મિસ કુઠબર્ટને સરનામેનું હતું. જો હું તમો નામદારને કહું, કે મેં તે કાગઝ ઉખેડયું—તે મેં વાંચ્યું—અને—અને—તેનો નાશ કર્યો, તો તમે ખરેખર મારેમાંટે કેટલો ખરાબ વિચાર બાંધશો?"

ઓમર પાશા—"શું હું તમારેમાંટે ખરાબ વિચાર બાંધું? નહીં, બાનુ, કદી નહીં! તે તો કુદતીજ હતું, કે——"

કૅઠરાઇન—"પણ વળી બીજો એક અસાધારણ બનાવ બનવા પામ્યો હતો, કે જે કેહેતાં હું ભુલી ગઇછું. આ બહાદુર, અમીરી ખવાસનો, ઉદાર જવાન ફ્રેંચમૅન, કૅપ્ટન ડેલાંશી, કે જેનેમાંટે મેં આપ નામદારને આગળ જણાવ્યુંછે—તે પણ એલૅાઇસ કુઠબર્ટને ચાહેછે; અને તેટલાંમાટે પ્યારની બાબતમાં મારો ખાવંદ અને તે બંધે એકેકના મોટા હરીફછે! જ્યારે સિડની પોતાના તંબુમાં બીમાર થઇ ખાટલીઉપર પડેલો હતો, ત્યારે તેણે આ હરીફાઇબાબે ડેલાંશીસાથે વાતો ચલાવી હતી; અને હું ત્યાં હાજેર હોવાથી તે સર્વે વાતો મારા સાંભળવામાં આવતી હોવાથી તેમાંટે ડેલાંશી ઘણો ગુંચવણમાં પડયો હતો."

ઓમર પાશા—"બાનુ, અને હવે એક શબ્દ વધારે હું બોલવા માગુંછું! તમોને ચુર્પૅટારિયાખાતે ગોળી લાગી, અને તેથી તમારી જાત ઉઘાડી પડી ગઇ, તે બનાવપછી જે મહિનો પસાર થયો, તે વખ્તનાઅરસામાં——"

કૅઠરાઇન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "આહ! મારા લૉર્ડ, તેબાબે હું તમો નામદારને કેહેતાં તદ્દનજ ભુલી ગઈ. જે બન્યું, તેમાંટે મારા ખાવંદનાં દેલમાં અતિ ઘણું લાગી આવ્યું. તેને હવે લાગેછે, કે તેની ઝેંદગી બચાવવામાટે તે મારો ભારે આભારીછે; જો તેના ભલા વિચારોનીવચ્ચે તેની મગરૂરી આડે આવી નહતે, તો તે મને એન્સાફ આપતે. મારા લૉર્ડ આબાબે અમોએ સાથે બેસીને લાંબો વખ્તસુધી શાંતપણે વાતો ચલાવીછે——"

ઓમર પાશા—"તેની મગરૂરી? બાઇ, તે શું તે હું સમજી શકતો નથી."

કૅઠરાઇન—"સિડની એમ વિચારેછે, કે અમારા લગ્નની 'સરટિફિકેટ'નો નાશ થવાપછી, જો તે મને નવેસરથી પરણે, તો એમ કેહેવામાં આવે, કે તે પોતાની રાખેલી સ્ત્રીસાથે પરણ્યોછે. પણ, ઓહ! મારા લૉર્ડ, હવે જ્યારે 'સરટિફિકેટ' તો મૌજુદછે—હું તેની હકદાર પણેતરછું એવો પુરાવો હયાતછે, અને હવે ફરીથી લગ્નક્રિયા કરવાની કશી ઝરૂર રહી નથી—ત્યારેતો મારી ખાતેરીછે, કે——"

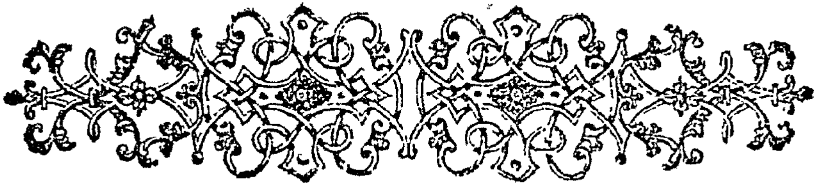
હજીતો તેણી આ બોલવું પુરું કરે, તેઆગમચ ઓરડાનું બારણું ઉઘડયું, અને એક એડી-ડીકૉંગે માંહે દાખેલ થઇ જણાવ્યું, "નામવર સાહેબ, એક ફ્રેંચ અમલદાર જનરલ કૅનરૉબર્ટતરફથી પયેગામો લઇ હમણાંજ આવી લાગ્યોછે. તે અમલદારે પોતાનું નામ કૅપ્ટન ડેલાંશી કરી તમો નામદારને જણાવવાની મને અર્ઝ કીધીછે."

કૅઠરાઇન—(અતિશય અજાયબ અને ખુશ થઇને) "ડેલાંશી!"

આ નામ સાંભળીને ઓમર પાશાએ તે બાંનુને આહેસ્તેથી કહ્યું, "ખચિત, આ તો ઘણું અજાયબજેવુંછે!" પછી પોતાના એડી-ડીકૉંગતરફ ફરીને તે બોલ્યો, "કૅપ્ટન ડેલાંશીને તરત ત્યાં લાવો."



ભાગ ૨જો સમાપ્ત.



ભાગ ૨ જો.

પ્રકરણ ૫૧ મું.

સેનાધિપતિનો મુલાકાતનો ઓરડો.

જે "હૉટેલ "માં મેજર હૅઝલઉડ રેહેતો હતો, તેના એક ઓરડામાં તેને મઝબુત ચોકીપહેરાહેઠલ નઝરકેદ કર્યામાં આવ્યો હતો. તેની તલવાર તેનીપાસેથી લઇ લેવામાં આવી હતી: જે ઓરડામાં તે રેહેતો હતો, તેના રમણામાં બે ટર્કિશ સેપાહો ચોકી કરતા હતા. પોતાને થયલાં આવાં અપમાનનેલીધે આ બ્રિટિશ અમલદાર પ્રથમતો ભારે ગુસ્સે થયો: જેમ એક સીંહ પોતાના પાંજરાંમાં લાંથીત્યાં ચીડાઈને ફર્યાં કરે, તેમ તે પોતાના ઓરડામાં ફર્યાં કરવા લાગ્યો; તોયે તે મનમાં હવે બરાબર સમજવા લાગ્યો, કે કરનલ ટવારિક બે તદન વાજેબી હતો, અને તે પોતે તદન ખોટો હતો.

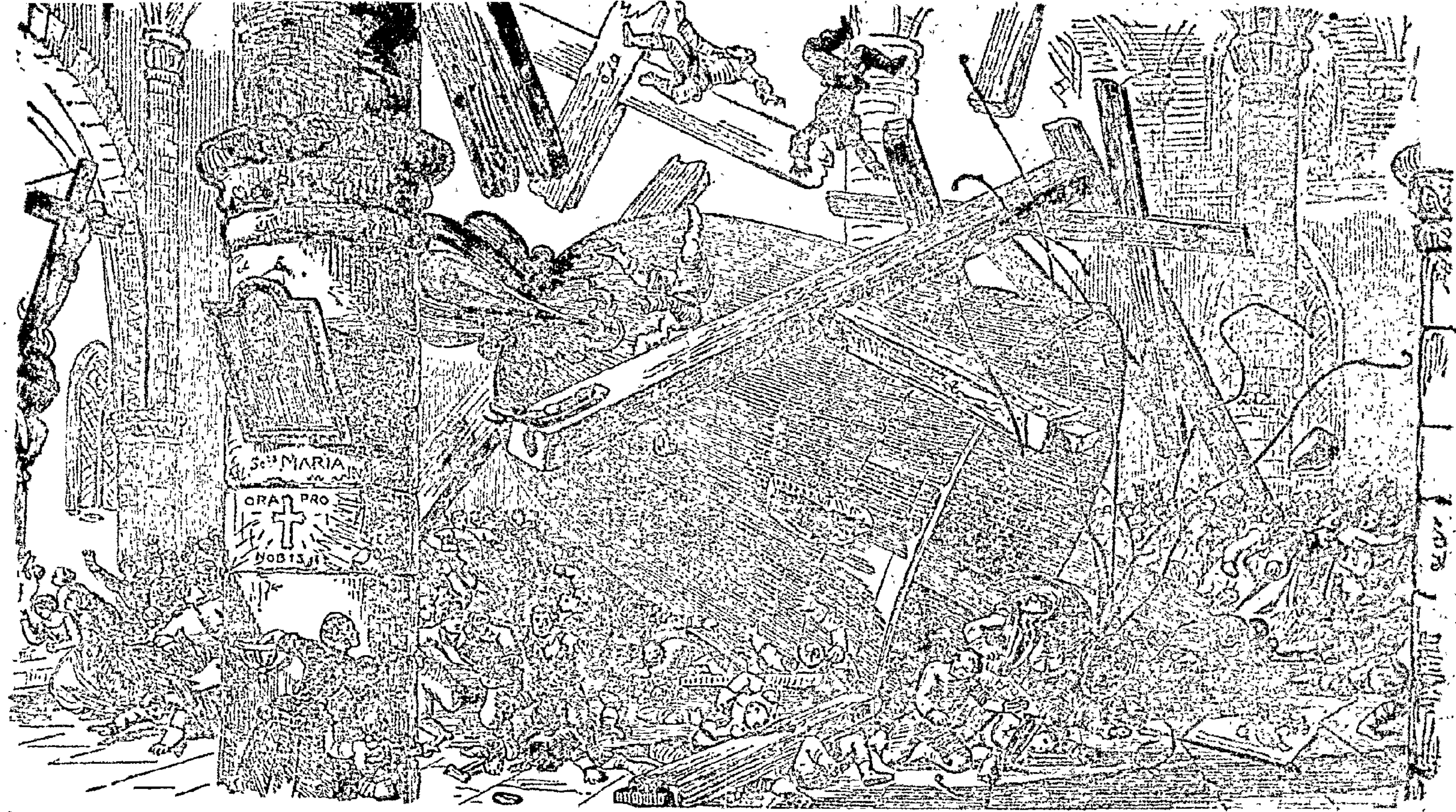
આમુજબે સિડની હૅઝલઉડને કેદ કરવાપછી કલાકો પસાર થઇ ગયા: અને જયારે તેનો ગુસ્સો નર્મ પડ્યો, ત્યારે આ પંચાતીમાંથી પોતાનો છુટકારો કેવીરીતે કરવો, તેના વિચારમાં તે પડ્યો. તેણે ધાર્યું, કે જો તે ટવારિક બેને એક મુઆફીપત્ર લખે; તો તે પુરતું થઇ પડશે: પણ તેમ વળી બીજા હાથઉપર સેનાધિપતિ, ઓમર પાશાનું કેમ કરવું? તે તો પોતાનાં લશ્કરમાં અતિશય મઝબુત નિયમ સાચવવાને ઘણો એન્તેઝાર હતો—અને જો તેનેમાટે તે નામદારને "રીપૉર્ટ" કર્યાંમાં [આવે, તો તેની લશ્કરી તપાસ થવાવિના રેહે નહીં. જોકે તેની ખાતેરી હતી, કે તે અદાલતમાં આવા સંજોગોવચ્ચે ઘણું-કરીને ઘણીજ નામની સઝા તેને થવાની: પણ એવી એક કસોટીમાંથી પસાર થવાને મેજર હૅઝલઉડ પસંદ કરતો નહતો. તે પોતાની હાલતમાટે હવે ગંભીરાઈથી વિચાર કરવા પડ્યો, અને પોતાનો છુટકારો કરવામાટે કાંઈ પગલાં લેવાં, કે જે બને તે ખરૂં, અને ચુપ બેસી રેહેવું, એવાએવા વિચારોમાં તે મશ્ગુલ હતો, તેટલાં ઘોડાઓના, અને કુચ કરતા સેપાહોનાં પગલાંનો આવાઝ તેને કાને પડ્યો. તેઓ પાસેના મહલ્લાઓમાંથી પસાર થતા હતા, તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે કૅાઝલૉવસામે જે ચઢાઇ મોકલવામાં આવી હતી, ત્યાંથી તે પાછું ફરેલું હોવું જોઇએ. તરત સિડની હૅઝલઉડ બારીઆગળ ગયો; અને તેની નઝરે કૅઠરાઇન—તેની પોતાની બાયડી કૅઠરાઇન—પડી; તેણી મહલ્લામાં સાંમી બાજુએ

ઉભેલી હતી, અને દેખાઇતીરીતે જે ખાવંદને તેણી પોતાના ખરા જીગરથી ચાહાતી હતી, તેનીઉપર ઘડીપળ પોતાની નઝર ફેંકવાને આતુર ઉભેલી જણાતી હતી.

હૅઝલઉડને જોતાંજ તેણીએ પોતાનો રૂમાલ ઉરાડીને એશારત કીધી; હૅઝલઉડનું હૈયું આ પૉલિશ બાનુની પોતાનીતરફથી આટલી બધી જાનફેસાની અને મુહબતના નવા-નવા પુરાવાઓ જોઇને હવે તેણીનીતરફ પાછું ઢળતું જતું હતું, તેણે વળી તેણીના ચાહાનો આ નવો પુરાવો જોઇને, ઘણીજ માયાથી પોતાનો હાથ હલાવી પાછી એશારત કીધી. તેજ ઘડિએ ટર્કિશ સિપાહોની એક ટુકડી તે મહલ્લામાં કુચ કરતી આવી, કે જે મહલ્લામાં "હૉટેલ"ની બારી પડતી હતી. કુંઠરાઇને ફરીથી પોતાનો રૂમાલ હલાવ્યો, અને પછી એક-દમ ત્યાંથી નિકળી ચાલી; આ જોઇ એક સર્દ હાય મારી હૅઝલઉડ પણ બારીઆ-ગળથી ખસી ગયો.

આ હાય કાંઇ એકજ કારણનેમાટે તેણે મારી નહતી: તેનાં ઘણાં કારણો હતાં. જે ચઢાઇઉપરથી તે સિપાહો પાછા ફર્યાં હતા, તેમાં ભાગ લેતો તે અટક્યો હતો, તેથી તેને અતિયંત નાઉમેદી થતી હતી. તે સિપાહોના ખુશહાલ અને ઉશ્કેરાયલા ચેહેરાઓઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું, કે તેઓ ફતેહ મેળવીને પાછા ફર્યાં હતા; પોતાના ફાટેલ સ્વભાવ-નેલીધે જે અવસ્થામાં તે આવી પડ્યો હતો, તેમાટે તેને હવે ઘણોજ ખીજવાત ઉપજવા લાગ્યો; અને કુંઠરાઇનનો ચેહેરો તેનાં નજરોસામે ભમ્યા કરતો હતો, તેથી તેનાં દેલમાં હવે જુદાજ પ્રકારની લાગણીઓ થતી હતી.

એક માણસ પોતાથીજ અસંતોષી થાય, એવી હાલતમાં હમણાં હૅઝલઉડ હતો,—એવી હાલત, કે જેમાં તે પોતાની આગળી ચાલમાટે પસ્તાવો કરે, તે ચાલ સુધારવાને ચાહે, પણ તેછતાં તેનો પશ્ચાતાપ કરવાની નીતિમાન હેમત તેનામાં હોય નહી. તે એક "ટેબ્લ"આગળ જઈ બેઠો—પોતાના બંધે હાથોમાં પોતાનું માથું પકડ્યું—અને વિચારમાં મશગુલ થયો. તેના વિચારો પાછા તે વખ્તમાટે હતા, કે જ્યારે તેને પેહેલી કુંઠરાઇનસાથે ઓળખ પડી હતી—કે જ્યારે તે પેહેલાં તેણીને ચાહાવા લાગ્યો હતો—કે જ્યારે તે તેણી-નીપછવાડે કુરબાન થઇને, તેણીનીસાથે શાદીના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયો હતો. તેણી કેવી ખુબસુરત હતી, તે હવે તેને યાદ આવ્યું—તેણીની ચાલચલણ કેવી ભલી હતી—ખરેખર કોઇનું પણ દેલ જીતી લે એવો તેણીનો કેવો સ્વભાવ હતો—કેવી તેણી હુશિયાર હતી—વગેરે વિચારો હવે તેનાં મનમાં ભમવા લાગ્યા. પછી તેણી હમણાં જેવી હતી, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો; અને તેણી આગળનાજજેવી હમણાં પણ ખુબસુરત હતી, તે તેનેથી ના પાડી શકાયું નહી,—આટલી બધી વિપ્તિઓ અને હાદેશાઓ ખમવાછતાં તેણીની ખુબસુરતી હજી જેવીનેતેવીજ રહી હતી, અને કુદર્તે તેમાં કશો પણ ફેરફાર કરવાનો કે ખરાબ ન કરવાનો જાણે નિયમજ રાખેલો, તેણે જોયો. આવી એક બાયડી ધરાવવામાટે તેણે મગરૂર થવું જોઇએ, એમ તેણે વિચાર્યું; કારણકે આખી ઝેંદગીસુધી તેણી તેનો સાથી થવાને લાયક હતી—તેનું ઘર શોભાવવાને બની હતી—એમ હવે તેની ખાતેરી થવા લાગી. જેટલો ખરો દેલનો પ્યાર કુંઠરાઇન તેનીતરફ રાખતી હતી, તેવો પ્યાર તેનીતરફ એલૉઇસ કુથ્બર્ટ જરા પણ રાખતી નહતી, તે પણ હવે તેનાં જાણવામાં આવ્યું; તેની હવે તમામ લાગણીઓ, તેનો પ્યાર, તેણીનીતરફ ખેંચાતો હતો.



(ચિત્ર ૨૧ મું.) "ગંજાવર મોટો ઘંટ તુફાનના ગગડાટજેવા ભારે આવાજસાથે નિચે આવી પડયો". (પાનું ૩૬૩ મું.)

તોયે હજી હૅઝલઉડના કાનમાં મગરૂરીનો દેવ ગુમતો હતો—તેનાં દેલમાં જે ભલી લાગણીઓનો મીઠાશ ઉભાતો હતો, તેમાં કડવાસ ભેળાતો હતો. તેનાં લગ્નની "સરટિફિકેટ" ગુમાઇ ગઇછે, કે તેનો નાશ થયોછે; એમ ધારી, તેણે કૅઠરાઈનને એન્સાફ આપવાના એરાદાથી ઠરાવ કર્યો, કે તેણે તેનીસાથે ફરીથી લગ્નની ક્રિયા કરવી; અને તેમ કરવાની અગત્યછે, એમ તે ધારતો હતો; પણ જો તે તેમ કરે, તો દુનિયાનાં લોક તેનેમાટે શું ધારે? શું તેઓ એમ ન કહે, કે તે પોતાની રાખેલી ઓરતસાથેજ પરણ્યોછે? તેને એક બાયડી એવી કબુલ કરવી પડે, કે જેણીને ઉંચે વાંધેના મંડળોમાં તે દાખેલ કરી શકે નહીં—જ્યારે પણ તેણીનું નામ બોલાય, ત્યારે તેને શર્માવું પડે—પોતાના ખેશીઓમાં, કે દોસ્તઆસ્નાવોમાં, કે ઓળખાણપિછાણવાળાંઓમાં તે તેણીને લઇ જઇ શકે નહીં—કેમકે તેમ જો તે કરે, તો તેઓ તેની એકવારની રાખેલી ઓરત ગણીને કૅઠરાઈનતરફ ધિક્કાર દેખાડે, તેણીને તુચ્છકારે. આવાઆવા વિચારો હૅઝલઉડનાં મનમાં ઉભા થતા હતા, અને તેટલામાંટે તેનાં દેલની ભલી લાગણીઓ જે કામ કરવાને તેને ઉસ્કેરતી, તેમાંથી તે હારી ખાતો હતો. પોતે બીચારી કૅઠરાઇનતરફ જે માઠી વર્ત્તણુક ચલાવી હતી—તેણી જે કદી ન મરેએવા પ્યારથી તેને ચાહાતી હતી—તેણીનો કદી ન બદલાયએવો ભક્તિભાવ—ઉદાર મનથી તેણીએ આપેલા સ્વભોગો—વગેરે બાબતો તેનાં મનમાં આ વેળા તાઝા થતા હતા.

કૅાઝલૅાવસાંમે જે ચહાઇ મોકલવામાં આવી હતી, ત્યાંથી લસ્કરનાં પાછાં ફરવાને ખાસા બે કલાક પસાર થઇ ગયાપછી, તેના ઓરડાનું બારણું ખુલ્યું, અને ઓમર પાશાના એક એડી-કાંગે ત્યાં દેખાવ દીધો.

એડી-કાંગ—"મેજર હૅઝલઉડ, મેહરબાની કરી તમારે નામદાર સેનાધિપતિનીહઝુરમાં તરત આવવું. તમારાજેવા એક બહાદુર લડવૈયા પોતાની તલવારવગર મહલ્લાઓમાંથી પસાર થવાની બીએઝુતી ભોગવે, એમ તે નામદાર ઇચ્છતા નથી, અને તેટલામાંટે તમોને તમારી તલવાર પાછી હવાલે કરવાનો મને હુકમ કર્યામાં આવ્યોછે. પણ તેમ કરવામાં આવેછે, તેથી તમારે એમ નહીં સમજવું, કે તમોને મુઆફી બખ્શવામાં આવીછે તેનો તે પુરાવોછે, કિંવા લસ્કરી નિયમ તોડવાનો જે અપરાધ તમોએ કર્યોછે, તેમાંથી તમોને છુટકારો આપવામાં આવ્યોછે."

એમ બોલી તે એડી-કાંગે ટર્કિશ ચોકીદારોમાંના એકને એશારત કીધી—તેથી [illegible] આગળ આવ્યો, અને હૅઝલઉડપાસેથી જે તલવાર છિનવી લેવામાં આવી હતી [illegible] પાછી તેનીઆગળ ધરી.

હૅઝલઉડ—"નામદાર ઓમર પાશા, ખરેખરા એક ઉદાર દેલના [illegible] હમણાં જે ચાલ તે નામદારે મારીતરફ ચલાવીછે, તેમાં તેવણનો અમીરી [illegible] ખચિત મારાં દેલમાં ઘણું લાગી આવેછે."

એડી-કાંગ—"હાલમાં તમોને તમારાં વચનઉપર છુટકારો [illegible] આવ્યોછે, કે તમો ત્યાંથી કેથે જતા રેહેશો નહીં; અને હમણાંજ [illegible] સાથે [illegible] દારનાં મથકઉપર આવશો."

ચુપૅટૉરિયાખાતે જે આલીશાં મકાનમાં ઓમર પાશા હાલમાં ઉતરેલો હતો, તે હૅઝલઉડનાં "હૉટેલ"થી ઘણું તો ત્રણસો વારજેટલું દુર હશે, અને ત્યાં જતાંજતાં એડી-કાંગે હૅઝલઉડને ક્રૅાઝઑવખાતે શુંશું બન્યું હતું, તે ઉતાવળે જણાવ્યું; પણ સેનાધિપતિનાં મકાનમાં તે વેળાએ વૉલમારો, યુસાફિ, ક્રૅાઇન, અને ઍડ્રિયન ઉલાંશી હાઝેર હતાં, તેબાબે તેણે એક હરફ પણ કાહાડ્યો નહીં. ઘર આવી લાગ્યું; અને મેજર હૅઝલઉડને પાશાના મુલાકાત લેવાના ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો. તેમ કરીને તે એડી-કાંગ ત્યાંથી જતો રહ્યો; અને હવે તે બ્રિટિશ અમલદાર તમામ ટર્કિશ લશ્કરના વડા સેનાધિપતિનીહઝુરમાં એકલોજ રહ્યો.

આ ઓરડામાંથી એક બાગમાં દેખાતું હતું, કે જ્યાંનાં સદા લીલાં રેહે એવાં ઝાડોની તાઝગી બખ્શનારી લીલોતરીથી આંખને ઠંડક પડતી હતી; વળી ત્યાંનાં બીજાં ઝાડોઉપર પણ નવાં પાંદડાંઓ આવતાં હતાં, કારણકે હમણાં વસંતઋતુ બેઠેલી હતી. ઓરડામાં ફુલદાનોમાં શોભિતાં ફુલો ગોઠવી મુકેલાં હતાં; એક મેઝઉપર મ્હોં સમારવાનેમાટે ખાવાપીવાનું તેમજ ફળફળાદી અને મેવો ગોઠવી મુકેલાં હતાં; બીજી "ટેબ્લ"ઉપર કાગળો, અર્ઝીઓ, કામના સરકારી "રીપૉર્ટો," ખુશ્કીના અને દરિયાઇ નકશાઓના ઢગો પડેલા હતા; ઓરડાને એક છેડે એક પહોળી ગાદીવાળી તખ્તરોકી બેઠકઉપર સેનાધિપતિ બેઠેલો હતો. હૅઝલઉડે તે સરદારને અતિ ઘણાં માનથી વાંકા વળીને કુરનેશ બજાવી: પણ તે તદન ચુપ તેનેથી દુરજ ઉભો રહ્યો—કારણકે હુકમ થયાવિના પાશાની નઝદીકમાં જવું, કે તે નામદાર જ્યાંસુધી બોલે નહીં, ત્યાંસુધી બોલવું, એ વિવેકના તરીકાથીઉલટું હતુ.

સેનાધિપતિ—"મેજર હૅઝલઉડ, નઝદીક આવો, અને બેસો."

આઉપરથી તે ઇંગ્રેજ અમલદાર આગળ આવ્યો, અને તેને બતલાવવામાં આવેલી બેઠકઉપર બેઠો, અને પછી બોલ્યો, "હમણાં મારીતરફ જે ઉદાર દેલ તમો નામદારે બતલાવ્યુંછે, તેમાટે હુ મારાં ખરાં અંતઃકરણથી આપ નામદારનો ઉપકાર માનુંછું." એમ બોલી તેણે પોતાની તલવારતરફ નજર કીધી.

લગાર કરડા અવાઝે અને ગંભીર દેખાવે સરદારે જવાબ દીધો, "લશ્કરી કાયદાનો ભારે અનાદર કરવાનો તમોએ અપરાધ કીધોછે, તેવિષે તો તમે સારીરવેસે માહિતગાર હશોજ. ખરેખરી બહાદુરીને મારાંકરતાં કોઈ પણ બીજો માણસ વધારે માન આપતો નહશેઃ પણ બહાદુરીનેથકી એક વાંકનો જોખમ ઓછો થતો નથી. અગરજો સેપાહો કે અમલદારો આકળા થઈ જાય, તો બચિત એક લડાઈ હારી જવામાં આવે; અને તેટલાંમાટે એક ખરેખરા લડવૈયાની સાધારણ ચાલચલણ તેમજ તેની લાગણીઓઉપર લશ્કરી નિયમોનો કાબુ રેહેવાની ઘણી જરૂરછે."

હૅઝલઉડ—"મારા લૉર્ડ, હું મારો કસુર કબુલ કરૂંછું, અને તમો નામદારનાં મ્હોંમાંથી હમણાં જે વાજેબી શબ્દો બહાર નિકળ્યાછે, તેની સાચાઇને હુ તાબે થઇને નમુંછું. તેમજ એક ગ્રહસ્થનેછાજતી ધીરજથી—મિત્રાચારીથી—અને માયાથી તમો નામદારના ભત્રીજા, કરનલ ટવારિક બેએ પોતાની ફર્ઝ બજાવતાં જે ચાલ ચલાવીછે, તેમાટે પણ હુ મારો ઉપકાર ઝાહેર કરવાની રજા માગુંછું, તો જોકે તે ફર્ઝ તેનાઓને લશ્કરી કાયદાનેલીધે

બજાવવી પડી હતી, છતાં તે બજાવતાં તેઓનું દેલ ઘણું દુઃખાયું હતું, તે મેં ખુલ્લેખુલ્લું જોયું હતું."

સેનાધિપતિ—"હવે, મેજર હૅઝલઉડ, તમો એક બ્રિટિશ લડવૈયાને અને એક બ્રિટિશ ગ્રહસ્થનેછાજતા ઉદારપણાંથી બોલોછો. અગરજો તમારી ઝેંદગીના બીજા દરેક વ્યવહારમાં પણ જો તમો એવુંજ ઉદારપણું દેખાડો, તો ખચિત માનજો, કે તમારાં મનને પુરેપુરો સંતોષ મળવાવગર રેહે નહીં—તમારૂં અંતઃકરણ ઘણું શાંત રેહે—તમારો ટેક રેહે—અને લોકો તમારાં વખાણ કરે. કારણકે, મેજર હૅઝલઉડ, હું જે કહુંછું, તે ખરૂં માનજો, કે ઉદાર થવું એ એન્સારી થવાબરાબરછે!"

જ્યારે વડો સેનાધિપતિ આમુજબે બોલતો હતો, ત્યારે આ બ્રિટિશ અમલદાર તેનીતરફ અજાયબીથી ટીકીને જોતો હતો. પાશા શું બાબતઉપર એશારો કરતો હતો, તેનો કંઇક સંસારો તેનાં મનમાં ઉપજ્યો; અને તેથી તેનો ચેહેરો ગુંચવાડાથી અને શર્મથી લાલ થઇ ગયો.

સેનાધિપતિ—"ફક્ત કુવત એજ કાંઈ ખરી મર્દાનગીનો મૂળતત્વ નથીઃ કારણકે જંગલીમાં જંગલી, અને અભણમાં અભણ લોકો પણ પોતાના દુશ્મનસાથે લડતાં હયેવાનિયતી હેમત દેખાડેછે, તેથી કાંઈ તેઓ મર્દાનગીભર્યા ગણાતા નથી. ખરી મર્દાનગીનેમાંટે બીજા ઘણા ગુણો ધરાવવા જોઇએછે. પોતાનું શૂરાતન દેખાડવાને સંકટ શોધવા આગળા વખ્તના શૂરવીરો જતા હતા, તે દહાડા હવે વહી ગયાછે—તોયે હજી આપણાજેવા લડવૈયાઓમાંટે બીજી ઘણીક ફર્જો નાઝુક પંથતરફ બતાવવાની મૌજુદછે; અને આજના વખ્તમાં એક ખરા શૂરવીરતરીકે ખિલી નિકળવાનેમાંટે એક ખરા લડવૈયાએ પોતાના સંસારી સંબંધોમાં, તેમજ ખાનગી વ્યવહારમાં પણ, જેમ તે લડાઇનાં મયેદાનમાં પોતાનું ઝોર અને હેમત દેખાડેછે; તેમ ઘણું મોટું દેલ દેખાડવું જોઇએછે."

આ શબ્દોથી તે નામદારની કેહેવાની શી મતલબ હતી, તે હૅઝલઉડ તરત પામી ગયો, અને તેથી તેને ઘણું લાગી આવ્યું—તે આ ઉમદા વિચારોની સાચાઈ કબુલ રાખવામાંટે ઘણાં માનથી પાશાને નમ્યો: પણ તે એક હરૂફવટીક બોલ્યો નહીં.

સેનાધિપતિ—"હું હમણાં તમારા વડા અમલદારતરીકે દેમાગભરેલા હુકમો ફર્માવવાજેવી ઢબે બોલ્યો નથીઃ હું તમારીસાથે એક દોસ્તતરીકે ગોફતેગુ કરૂંછું. મેજર હૅઝલઉડ, એક વખ્તે તમોએ આપેલો કૉલ જો હું તમોને યાદ દેવડાઉં, તો તે એક શુદ્ધ ગ્રહસ્થતરીકે તે કૉલ પાળવાને તમો તૈયાર થાઓ કે?"

ઘણી અજાયબી અને જીજ્ઞાસાથી તે બ્રિટિશ અમલદારે સરદારતરફ જોઇને જવાબ આપ્યો, "બીશક, મારા લૉર્ડ."

સેનાધિપતિ—"મેજર હૅઝલઉડ, ઇનકરમાનની વખણાયલી લડાઈ વખ્તે બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ સેનાધિપતિઓને ચોકસ ખબર આપવામાં આવી હતી, તે તો તમોને યાદ હશે?"

આ વાત જે વલાણ લેતી હતી, તેથી વધુને વધુ અચરત થઇને હૅઝલઉડ બોલ્યો, "મારા લૉર્ડ, મને યાદછે! તે ઘણી—ઘણીજ અગત્યની ખબર મળવાને સબબે, જ્યારે

પુષ્કળ મોટી સંખ્યામાં રશિયનો રાતની વખતે ઢોળાણોઉપર ચઢી આવ્યા, ત્યારે આખા બ્રિટિશ લશ્કરનો બચાવ થવા પામ્યો હતો——"

સેનાધિપતિ—"આ ખબર કોણથી અને કેવી ભેદીરીતે અજાયબ સંજોગોવચ્ચે મળી હતી, તે તો તમને યાદ હશે?"

હૅઝલઉડ—(અજાયબીથી ઘણો ઉશ્કેરાઇને) "હા, મારા લૉર્ડ. મને બરાબર યાદછે, કે જ્યારે હું મારાં માંદગીનાં બિછાણાંઉપર પડેલો હતો, ત્યારે મેં મારા ગોઠિયા અમલદારોને કહ્યું હતું, કે અગરજો કોઇ સેબાસ્ટૉપોલમાં ઘુસવા પામે——"

સેનાધિપતિ—(તેને બોલતો અટકાવીને) "હા, અને થોડો વખ્ત વિત્યાકેડે—જ્યારે તમો ઇનકરમાનમાં થયેલા ઝખમમાંથી ધીમેધીમે સાજા થતા હતા ત્યારે,—તમોએ એક દહાડે તેજ તમારા અમલદાર દોસ્તોઆગળ એમ પણ જણાવ્યું હતું, કે સેબાસ્ટૉપોલમાં ઘુસી આવેલો આ બહાદુર શખ્સ કોણ હતો, તે જો તમોને જણાય, તો તે જે તમારીપાસે માગે, તે તેને બખ્શવાને તમો તૈયાર હતા, તમો એટલાસુધી ત્યારે બોલ્યા હતા, કે તે જો તમારી આખી દોલત માગે, તો તે પણ તમે તેને આપવાને ના પાડો નહીં, ખરૂં કે?"

હૅઝલઉડ—"ખરૂં, મારા લૉર્ડ!—તદ્દન ખરૂં!" પણ આ વખ્તે તેનાં મનમાં એકાએક કાંઈ વિચાર આવી ગયો, ને તે પોકારી ઉઠ્યો, "ખુદા ખ્યેર કરે! શું તેમ તો નહીં હોય?—નહીં, નહીં! તેમ કદી બનેજ નહીં!—અને તોયે, બનાવો એવા બનાવ પામ્યાછે—હા, હા,—હવે મને યાદ આવ્યું! ઈનકરમાનની લડાઈની આગળી રાત્રે કૅપ્ટન ઉલાંશી મારી હાઝેરીમાં રહ્યા હતા—તેણી, વેષ ધારણ કીધેલો ઝુઆવ, ગેરહાઝેર હતી—ઓહ! શું ખરેખર તેમજ હશે?"

સેનાધિપતિ—"મેજર હૅઝલઉડ, તમો કે જે એક શરા મર્દનેછાજતી બહાદુરી ધરાવોછો,—તેઓ એક પરાક્રમી ઔરતની હિંમતને નહીં વખાણશો?"

હૅઝલઉડ—(ગણગણતે સાદે) "ત્યારે તે ખરેખર કુંઠરાઈનજ હતી!" અને પછી તેની લાગણી ઘણી ઉશ્કેરાઇ આવ્યાથી તે રડી પડ્યો—આ મઝબુત, મગરૂર મર્દ ડુસકે ડુસકે રડવા લાગ્યો!

સેનાધિપતિ—"અને તેણી સેબાસ્ટૉપોલમાં એમ શામાટે જઇ આવી? કીર્ત્તિ મેળવવાનેમાટે નહીં: તેમ કરવાની તેણીની જો મતલબ હતે, તો પોતે જે સાહસ કર્મ કીધું, તે તેણી ખરાં દેલથી છુપાવતે નહીં. તેણીની તેમ કરવાની મતલબ, મેજર હૅઝલઉડ, ફક્ત એજ હતી, કે તમારાં બીમારીનાં બિછાણાંઉપરથી તમોએ એવી આર્ઝુ દેખાડી, કે આવું દહશતભર્યું કામ માથે ઉઠાવવાને જો કોઇ હિંમતવાન શખ્સ મળી જાય, તો કેવું સારૂં થાય. તે વખ્તે તમોને થોડીજ ખબર હતી, કે તમારો ગરીબ પણ નમકહલાલ અને ભક્તિભાવવાળો ઝુઆવ ખેદમતગાર તમો જે ભાષામાં તમારા અમલદાર દોસ્તોસાથે વાત ચલાવતા હતા, તે ભાષાથી તે પણ વાકેફગાર હતો!—તમોને તે વખ્તે થોડીજ ખબર હતી, કે આલજેરાઇન રીજમીંટના લશ્કરી લેબાશતળે એક ઔરતનું અમીરી, મુહબ્બતવાળું દેલ ધપકતું હતું! અને છતાં ખરેખર તેમજ હતું! તમારાં

મ્હોંમાંથી એવા અર્થા બીદરકાર સુખનો હજીતો બહાર નિકળ્યા નહીં, કે તે નમકહલાલ છોકરીએ—તે મોટાં મનની અને ઉદાર દેલની બાનુએ—મેજર હૅઝલઉડ, ખુદ તમારી મહેરદારે—તે તમારી મર્ઝી પુરી પાડવાનો ઠરાવ કર્યો, ફક્ત કૅપટન ડેલાંશીને તેણીએ પોતાનો વિચાર ખાનગીમાં જણાવ્યો. તેણે તેબાળે ઘણો ઠપકો આપ્યો, પણ ફોકટ: તેણી પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહી——"

હૅઝલઉડ—(ઘણોજ ઉશ્કેરાઇને) "ઓહ, મારા લૉર્ડ! આ સર્વે હું શું સાંભળુંછું? કૅઠરાઇને આ સઘળો ભેદ ખોલ્યો કાંય નહીં?"

સેનાધિપતિ—"કારણકે તેણીને દહેશત હતી, કે આ ભારે પરાક્રમી કામ કરવાછતાં, પોતાનીતરફનો તમારો પ્યાર જીતવાને તે પુરતું નહતું: કારણકે જ્યારે તમોને ઇનકરમાનની જાણીતી લડાઇમાં થયેલા ઝખમમાંથી તમો સાજા થવા લાગ્યા, ત્યારે તમો તેણી સાંભળે, તેમ સર જેમ્સ કુઠબર્ટની બેટીબાબે વાતો ચલાવી—તમોએ કૅપટન ડીલાંશીને ખુલ્લું જણાવ્યું, કે તેણે તમોઉપર કીધેલા ગમેએટલા અહસાનછતાં, તમો બંધે જણાવચ્ચે તે બાનુમાંટે જે હરીફાઇ ચાલતી હતી, તે તમો છોડી દેનાર નહતા!"

"ઓહ, તે વેળા બીચારી કૅઠરાઇનને કેટલું દુ:ખ લાગ્યું હશે!" એમ હૅઝલઉડ પોતાને ઉપજેલા ખેદકારક અતિ શોકસાથે બોલ્યો, "તેણી, કે જેણીએ મારી ઝેંદગી બબે વાર બંચાવી—જેણીએ એક ફેરેસ્તાનાજેવી ભલી લાગણીથી મારી સારવાર કીધી—જેણીએ બીદરકારીથી ઓચરેલા મારા શબ્દો આવા ભારે જોખમે બજાવ્યા—ઓહ! જ્યારે તેણીએ મારે મ્હોંડેથી હરીફાઇ અને બીજીતીતરફના પ્યારના સુખનો સાંભળ્યા, તે વખ્તે તેણીનું વાહલું જેગર કેવી ઘાતકીરીતે ચીરાઇ ગયું હશે!"

સેનાધિપતિ—"અને તમારા કૌલનું કેમ? એવું કામ કરનાર જે માંગે, તે આપવાને તમોએ આપેલા કૌલનું શું?"

હૅઝલઉડ—(ઝપાટામાં પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થઇને) "મારા લૉર્ડ, હું એક એન્સાફી કામ કરવાને તૈયારછું! હા—બીજા બધા બનાવોને જહન્નમમાં જવા દો! હું કૅઠરાઇનને પરણવાને દેવલમાં લઇ જઇશ! આખી દુનિયા જોઇએ, તો મારી નિંદા કરે, તેનો શો મુઝાકોછે!—તેની કંઈ ફેકર નહીં! યા ખુદા, તેણીએ મારેમાંટે જેજે ભોગો આપ્યાછે, તેના બદલામાં શું મારે પણ ભોગો આપવા ન જોઇએ?"

સેનાધિપતિ—"તમો ધારોછો, તેવા ભોગો આપવાની કશી ઝરૂર નથી: અને વળી દુનિયા તમારી નિંદા પણ કરવાની નથી! કૅઠરાઇન તમારી મહેરદારછે:—મારી ભત્રીજી, બાનુ ઝિલ્લાહે તેણીની દોસ્તી કીધીછે; અને, મેજર હૅઝલઉડ, તેણી તમારી હકદાર મહેરદારછે, માંટે તમારે શર્માઇને એમ લાલ થવાની કશી ઝરૂર નથી. કાંય, વળી તમે મારીતરફ એમ અજાયબીથી શામાંટે જુઓછો? જુઓ! કરપિણુમાં કરપિણુ દગાનાં તરફટો ધૂળ મળ્યાંછે!"

એમ બોલી, સેનાધિપતિએ ગ્રેરિયન દેવલનાં "રેજિસ્ટર"માંથી કાહાડી લેવામાં આવેલું પાનું રજુ કીધું. શીક્ષામજેવા થઇ જઇને હૅઝલઉડે સરદારના હાથમાંથી તે લીધું: ફક્ત જરાસરખી તેઉપર નજર ફેંકતાંજ તેની ખાતેરી થઇ, કે તેની અમે વૉલમારની બેટી-

વચ્ચે થયેલાં રીતસરનાં લગ્નની તે ખરી "સરટિફિકેટ" હતી ; અને વળી તેઉપર મરનાર બડેખાં નિકોલસની શાક્ષીતરીકેની સાખ હતી !

જ્યારે હેઝલઉડ આ કાગઝ ધારીધારીને જોતો હતો, તેટલાં સેનાધિપતિ પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠયો ; અને અંદરના ઓરડાનું બારણું ઉઘાડી, તેણે એક ઈશારત કીધી, કે તે ઓરડામાંથી એક બાનુ ધસી આવી. તેણી કેઠરાઇન પોતેજ હતી: અને બીજેજ પળે તેણીના ખાવંદે તેણીને પોતાના હાથોમાં પકડી છાતીસાથે ચાંપી. સિડની હેઝલઉડે જે હોંસથી તે કોઠી કીધી, તેથી કેઠરાઇનની ખાતેરી થઇ, કે તેનું દેલ પાછું પુરેપુરૂં તેણીની-તરફ ખેંચાયું હતું; અને તેટલામાંટે તેની છાતીઉપર પોતાનું માથું નાખી, તેણી ખુશહાલીનાં આંસુઓ પાડવા લાગી. પછી તેનાં હાથોમાંથી છુટી થઈ, તેણી ઓમર પાશાના પગોઆગળ પડી,—અને ખરાં દેલથી પોતાનો આભાર ધ્રુજતે અને ધીમે સાદે માનવા લાગી. સરદારે તેણીને ઉંચકીને ઉભી કીધી, અને પોતાના ખાવંદને તે દિવસે જેજે બન્યું હતું, તે કહી સંભળાવવાને જણાવ્યું.

સેનાધિપતિ તે ઓરડો છોડી ગયો: અને આ ધણીધણિઆણી બે જણાંજ તે ઓરડામાં એકલાં રહ્યાં. કેઠરાઈને હેઝલઉડને જણાવ્યું, કે તેણીનો બાપ અને ભાઇ પણ તે વેળા તેજ મકાનમાં હાઝેર હતા ; તેણીએ તેઓને દિઠા હતા—તેઓએ તેણીને પોતાનાં હૈયાં સરસી ચાંપી હતી. તેણીએ વળી તેને જણાવ્યું, કે પાદરી યુસાડિ પણ ત્યાં હતો, અને તેણેજ પેલી ગુમાઈ ગયેલી "સરટિફિકેટ" રજુ કરી હતી.

કેઠરાઇન—" અને વળી હાં એક મેહરબાન મિત્ર પણ હાઝેરછે, કે જેને તમો ખરા ભાવથી આવકાર આપશો. મારી મતલબ કેપટન ડેલાંશીનેમાંટે જણાવવાનીછે. હું તેના કેટલા બધા આભારમાંછું, તે તો તમો જાણતાજ હશો. પ્યારા સિડની, સેબાસ્ટોપોલમાં હું જઇ આવી, તેવિષે નામદાર પાશાને મેં નહીં, પણ ડેલાંશીએ સઘળું જણાવ્યું હતું."

હેઝલઉડે ફરીથી પોતાની ખુબસુરત અને સુખી બાયડીને ચાંપીને બથલગીરી કીધી, અને બોલ્યો, "વાહાલામાં વાહાલી કેઠરાઈન! તારી વર્ત્તણુક કેટલી બધી વખાણવા-લાયકછે ! અને, ઓહ ! હવે હું મારી ઝેંદગીની છેલ્લી ઘડીસુધી તુંને સુખી કરવાનો યત્ન કરીશ. તારીસાથે મેં જે અપજસભરેલી ચાલ ચલાવીછે, તેમાંટે હું પોતે હવે મારા જીવને શ્રાપ દઉંછું: પણ મારી ખાતેરીછે, કે તેં મને તે સઘળું મુઆફ કીધુંછે. અને વાહાલી કેઠ-રાઇન," તેણે લગાર ગંભીર આવાઝે કહ્યું, "જે બન્યુંછે, તેમાંથી પણ કાંઈ સારૂંજ પરિ-ણામ નિપજશે !—તેથી મારૂં હૈયું ફેરવાઈ ગયુંછે: તેથી હવે હું એક જુદોજ આસામી બની ગયોછું—અને તેથી હું હવે વધારે ભલો માણસ થઇશ !"

આ સઘળો વખ્ત કેઠરાઇન નર્મ આંસુઓ પાડી રડતી ઉભી રહી હતી—તેણીનાં દેલમાં ઘણું લાગતું હતું—તેણી પોતાનું માથું પોતાના ખાવંદની છાતીઉપર નાખી ઉભી હતી: તેણી હવે ધીમે સાદે બોલી, "વાહાલા સિડની, બની ચુકેલા નાખુશ બનાવોનાં સંબંધનો હવે વધારે વિચાર ના કરો !"





પ્રકરણ ૫૨ મું.

છુપો જાસુસ.

ફ્રેંઠરાઇન, તેણીના બાપ અને તેણીના ભાઇવચ્ચેની મુલાકાત વેળા શું શું બન્યું, તેના વિગતે અહેવાલ અત્રે જણાવવાનાં આપણે અખાડાજ કરીશું. તોયે એટલું તો વાંચનારને જણાવવાની ઝરૂર જોઇએ છૈયે, કે તે મુલાકાત ઘણી માયાભરેલી હતી, અને તે જવાન બાનુ પોતાના ખેશીઓનો આમુજબે પાછો ભેટો થવાથી તેઓની છાતીઉપર પડીને ઝારઝાર રડી હતી. જ્યારે તેણી પાદરી ચુસાડિને મળી, ત્યારે તેણીએ તેને ગઇગુજરી બાબતમાંટે મુઆફ કર્યું હતું,—તેજમુજબે મેજર હૅઝલઉડે પણ તેને ખરાં દેલથી મુઆરી બખ્શી હતી. આ બ્રિટિશ અમલદાર અને તેના મિત્ર ઍડ્રિયન ડેલાંશીવચ્ચે થયેલો મેળાપ ઘણોજ મમતાભર્યો અને હર્ષભર્યો હતો. આ ઉદાર દેલનાં જવાન ફ્રેંચમૅનને, કૅઠરાઇનતરફ જે સભ્યતાભરી અને ઉદાર ચાલ ચલાવી હતી, તેમાંટે હૅઝલઉડે તેના અતિયંત આભારો માન્યા; અને તેના કાનમાં હલુસે કહ્યું, "મારા વાહાલા ઍડ્રિયન, ખુબસુરત એલ્વાઇસસાથે પરણીને તમે ઘણા સુખી થાઓ, કે જેણીનો હાથ મેળવવાને તમે પુરેપુરા લાયકછો."

આ ખુશહાલીને દિવસે સાંજના ઓમર પાશાએ એક ઘણી ભપકાદાર ખાણાંની મજલેસ ખોલાવી,—ખુશહાલીની આ મજલેસમાં તે નામદારે પોતાના તમામ એડી-કાંગોને, અને પોતાનાં લશ્કરના સર્વે મુખ્ય અમલદારોને નોતર્યા હતા. ટવારિક બે અને તેની વાહાલી મહેરદાર ઝિલ્લાહ પણ હાઝેર હતાં—તેમજ હૅઝલઉડ અને કૅઠરાઇન—અને ફ્રેંચ લશ્કરી વિભાગના કેટલાક અમલદારોની તથા ઑટોમન લશ્કરમાં નોકરી બજાવતા પૉલિશ અને હંગૅરિયન સરદારોની બાયડીઓ અને બેટીઓ, વગેરે બીજી ઘણીક બાનુઓ પણ ત્યાં પધારેલી હતી. વૉલમાર બાપબેટા અને ડેલાંશી પણ ત્યાં હતા: પણ પાદરી ચુસાડિ ત્યાં હાઝેર હતો નહીં—તે તો પોતાના ઓરડામાંજ રહ્યો હતો—કારણકે તેણે પોતાની બાકીની ઝેંદગી ધર્મક્રિયાઓ અને ધર્મી કામોમાંજ ગુજારવાનો હવે ઠરાવ કર્યો હતો.

આ મજલેસમાં નામદાર સેનાધિપતિએ કૅઠરાઇનને સિડની હૅઝલઉડની બાયડીતરીકે બધાં જણાઓસાથે પિછાણ કરાવી; અને અત્યારસુધી તેણીને હૅઝલઉડે પોતાની પણેતરતરીકે શામાંટે ઝાહેર કીધી નહતી, તેમાંટે થોડાક લાયક શબ્દોમાં પણ મોઘમમાંજ ખોલાસો હાઝેર રહેલાંઓઆગળ કર્યો. તે નામદારે જણાવ્યું, કે તેઓનાં લગ્નની "સરટિફિકેટ" છુપીથી ચોરી જવામાં, અને ઘણી કરપિણુરીતે તરકટ કરવાની મતલબથી થોડાક વખ્તસુધી દબાવી રાખ્યામાં આવી હતી, પણ આખરે તે ઝાહેરમાં આવવા પામી હતી, અને તેથી સઘળાં લાગતાંવળગતાંઓને તેથી બેહદ ખુશહાલી બરપા થઈ હતી.

વડા સેનાધિપતિજેવા અતિ મોભાદાર પુરૂષને મ્હોંથી આ હકીકત બહાર પડવાને સબબે મૅડેમ હૅઝલઉડને એક હકદાર બાયડીતરીકે એકદમ સ્વિકારવામાં આવી. એથી

ઝિલ્લાહનીજમુવાફક બીજી બાનુઓ પણ કુંઠરાસ્તની દોસ્તીનેમાટે ઉલટમંદ થઈ હતી; જ્યારે લશ્કરના બીજા મોટા સરદારો આ ખુશ પ્રસંગનેમાટે મેજર હૅઝલઉડને મુબારકબાદી આપવા પડ્યા, કે જે પ્રસંગનેમાટેજ તે દિને આવી એક ભપકાદાર ખાણાંની મજલેસ ભેગી મળી હતી. બીજે દિને હૅઝલઉડે પોતાની બાયડીને અને પોતાનેમાટે ચુર્પૅટારિયા ગામમાં એક લાયક ઘર ભાડે લીધું: અને પોતાના ઇંગ્રેજ એડી-કાંગે લશ્કરી ધારાનો અનાદર કરવાનો જે અપરાધ કીધો હતો, તેમાટે તે નામદારે એક સુખનવટીક ત્યારપછી ઓચર્યો નહીં, એટલું અમારા વાંચનારાંઓને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે.

ખાણાંની મજલેસનીજ રાત્રે મોડેથી વૉલમાર બાપ અને બેટાવચ્ચે લાંબો વખ્તસુધી એક ઘણી અગત્યની વાતચિત ચાલી.

વૉલમાર—"આપણ બન્નેવચ્ચે એક છુપી વાતછે, કે જે આપણે મ્હોંથી કદી પણ બહાર પડવી ન જોઇએ. આપણે હાથે જે બનવા પામ્યુંછે, તેમાટે હું પોતે તો જરા પણ દેલગીર નથી. જે કારણસારૂં આપણે તેનીઉપર આપણો કીનો લીધોછે, તે આપણે ધારતા હતા, તેથી જુદુંજ નિકળી આવ્યુંછે—તોયે તેની ચાલ અતિ ઘાતકી અને નઠારે રસ્તે ઉતારનારી હતી."

ઍસિલ—"બાવાજી, તમો ખરૂં કહોછો! અને તેટલાંમાટે તમારીપેઠે હું પણ આપણો કીનો લેવામાટે જરા પણ દેલગીર થતો નથી."

વૉલમાર—(ઘણા ગંભીર આવાઝે) "તોયે જે બનવા પામ્યુંછે, તેમાટે હું હવે મારી નિખાલસ દેલની બેટીસામે જોવાને નાલાયકછું, તેમજ જે મોટાં માણસોની મંડળીમાં મારૂં આવી પડવું થયુંછે, તેઓમાં ભેળાવાને પણ હું તદન લાયક નથી. હવે શું કરવું, તેનો મેં વિચાર કરી રાખ્યોછે. હું બનતી જોગવાઇએ તરત ચુર્પૅટારિયા છોડી જઇશ: જાણે હું થોડીક મુદ્દતનેમાટે ત્યાંથી જતો હોઉં, તેવીરીતે હું કુંઠરાઇનથી છુટો પડીશ—પણ તે થોડા વખ્તનેમાટે નહીં, પણ હમેશનેમાટેજ થશે! અને મારા વાહાલા બેટા, તારેથી પણ હું જુદો પડીશ—અને કદાપી એમ પણ બને, કે તે આપણી જુદાઇ આ દુનિયામાં ફરીથી આપણુને પાછાં ન મળવામાટેનીજ થશે! હું કોઈ દુરદરાઝ રાજધાની—જેવી કે કદાચ વિયેના—કે કદાચ પારિસ જઇ ત્યાં એકાંતવાસમાં પડીને મારી વિદ્યાનેલગતી શોધખોળપછવાડે મંડીશ, કે જેથી બનેલા બનાવો થોડાઘણા હું ભુલી જાઉં—એવીરીતે કામમાં રોકાવાથી હાલ જેવો હું થયોછું, તેના દુઃખી વિચારમાંથી થોડોઘણો મોકલો થાઉં."

ઍસિલ—"અને મેં તો બાવાજી, મારેમાટે કાંઇ જુદોજ વિચાર કરી રાખ્યોછે. આજપછી મારી તલવાર હું બહાદુર ટર્કોએ માથે ઉઠાવેલાં ખરાં અને ભલાં કામમાંજ વાપરીશ—અને તેમ કરતાં જો હું મરી જઇશ—કેમકે મને અગમચેતી થાયછે, કે રશિયનોનીસામે લડતાંજ હું માર્યો જવાનોછું—તો મને એક જાતનો સંતોષ ઉપજશે, કે આપણાં સ્વદેશ પૉલાંડે આ કરપિણ રશિયનોથી જે દુઃખો ખમ્યાંછે, તેનાં વેરમાં થોડાક ફટકાઓ લગાવ્યાપછીજ હું મુવોછું."

આ વાતચિતપછી બાપ અને બેટો પોતપોતાના ઓરડામાં સુવાને ગયા. બે દિવસો-પછી એક "સ્ટીમર" ત્યાંથી વાર્ના જવાને ઉપડનાર હતી, તેમાં પોતાના બેટા અને બેટીને મળી ભેટીને બુઢો વૉલમાર યુપૅટોરિયાથી ઉપડયો. પોતે હજીતો બાપને મળી નહીં, તેટલાં થોડાજ વખ્તમાં આ રીતે તેનેથી છુટાં પડતાં ફ્રેડરાઇનને ભારે દુ:ખ ઉપજ્યું, પણ પોતાની નાદરોસ્ત તબિયતનેમાટે હવા ફેરફાર કરવાની ઘણી ઝરૂરછે, એવું બહાનું કાહાડીને, અને તેઓ જલ્દી પાછા મળશે, એવી ખોટી આશા આપીને વૉલમાર ઉપડી ગયો. પોતાનાં વાહાલાં બચ્ચાંઓને હવે કદી પાછાં તે જોવા પામશે નહીં, એવા વિચારથી બુઢા વૉલમારનું દેલ અંદરથી ફાટફાટ થતું હતું; તોયે તેણે પોતાની લાગણી બહાર પાડી નહીં, પણ દેલમાંજ તે છુપાવી રાખી;—અને દેશ છોડી જવામાં તેની મતલબ ખોટી હતી, તે ફ્રેડરાઇને કે તેણીના ખાવંદે જાણી નહીં.

આમુજબે જે દિવસે વૉલમારે યુપૅટોરિયા છોડયું, તેજ દિવસે બૅસિલને ટર્કિશ લશ્કરમાં એક મેજરની પદ્દીઉપર નેમવામાં આવ્યો: અને કૉન્સટૅન્ટિનોપ્લખાતેથી વધારાનું એક લશ્કર આવી પુગ્યું હતું, તેમાંની એક ઘોડેસવાર રીજમીટમાં તેને અમલદારતરીકે નેમવામાં આવ્યો. યુપૅટોરિયાખાતે બે દિવસો ગુજાર્યાપછી ઍડ્રિયન ડેલાંશાને ઓમર પાશાએ સોંપેલા પયેગામો લઈ જનરલ કૅનરૉબર્ટઆગળ પાછો ફરવાની ફર્ઝ પડી: પણ જ્યારે તે ઑટોમન વડા સેનાધિપતિથી જવાની રઝા લેવા ગયો, ત્યારે તેણે ફ્રેડરાઇનતરફ જે બહાદુરીભરેલી અને ઉમદા ચાલ ચલાવી હતી, તેથી તેનેથી ખુશ થઈને એક દોસ્તતરીકેની ચાહના અને માનનેખાતર તે નામદારે ઘણી કીમતી બખ્શેશોથી તેને નવાઝયો.

જે "સ્ટીમર"માં બુઢો વૉલમાર વાર્ના ઉપડી ગયો હતો, તેજ "સ્ટીમર"માં યુસાફિ પણ ગયો હતે; પણ તેટલાં તે ઘણો બીમાર થઇ ગયો—જે દિવસે સેબાસ્ટૉપોલનાં દેવળમાં ઘંટ તુટી પડયો હતો, તે દિવસથી તેનાં મગ્ઝઉપર ભારે અસર થવા પામી હતી, અને તેનાંજ દબાણથી તે હમણાં બીમાર થઈ ગયો હતો. તેટલામાટે પોતાની તબિયતના સુધારાનેમાટે તે યુપૅટોરિયાખાતે એક મકાનમાં રહ્યો, કે જે મકાન તેના વપરાસસારૂં ઓમર પાશાએ તેને આપ્યું હતું.

જે બનાવોવિષે આપણે હમણાં જણાવ્યે છૈયે, તેની થોડા દિવસોપછી યુસાફિ તાઝી હવા ઘોરવાને પેહેલવેહેલો પોતાનાં મકાનમાંથી બહાર નિકળ્યો. માર્ચ મહિનાનો તે એક બહુ રળિઆમણો દહાડો હતો, અને બપોરનો વખ્ત હતો: વસંતઋતુનો બહાર ક્રિમિયામાં ખિલી રેહેલો હતો; દરિયાતરફથી પવનની ખુશ અને તાઝી લેહેકી ફુંકતી હતી—યુપૅટોરિયાના બાગોમાં ઝાડોઉપર પાંદડાંઓ ફુટી નિકળ્યાં હતાં—કયારાઓમાં ફુલો પોતાનો બહાર દેખાડતાં હતાં. યુસાફિ ફરતોફરતો કેલ્લાની પારઉપર ગયો, અને ત્યાં ફરવા લાગ્યો—તાઝી હવાથી તેને તાઝગી લાગતી હતી—અને તેથી તે બનતી પેહેલી તકે યુપૅટોરિયા છોડી જવાનો વિચાર મનમાં કરતો હતો. બીજા કોઈ એવાં દેશમાં તે જવા ઇચ્છતો હતો, કે જ્યાં લડાઈને કશો સંબંધ નહોય. ત્યાં જઈ તે પોતાની બાકીની ઝેંદગી પશ્ચાતાપમાં અને શાંતીમાં ગુજારવાનો એરાદો કરતો હતો.

તે કોટના માંહેલા ભાગઉપર જ્યારે જતો હતો—ત્યારે અવારનવાર ટર્કિશ સંત્રીઓ પોતાની બંદુકો ખભે મારીને પહેરાઉપર એમથીતેમ ફરતા તેનીપાસેથી પસાર થતા હતા—

આ વેળા અતિ સાદાં અને હલકાં કપડાંમાં સજ થયેલા એક ઉંચા કદના પુરૂષઉપર યુસાડિની નઝર પડી. તેનો પુશાક એક ટારટર ગામડિયાનાજેવો હતો. પાદરી આ વેળા પોતાના વિચારોમાં જોકે ઘણો ચકચુર હતો, છતાં જાણે તે એક રઝળતો લોઠો હોયએવો ખોટો દેખાવ ધારણ કરતો યુસાડિને જણાયો. થોડીક "મિનીટો"સુધી તો તે યુસાડિની આગળઆગળ ચાલ્યા કીધો: એક લાકડીને છેડે એક ન્હાનું પોટળું ખોસી તે તેણે પોતાને ખભે મારેલી હતી; અને એક ટુંકી "પાઈપ"માંથી તંબાકુ પીતો હતો, કે જેમાંથી નિકળતો સુફેદ ધુમાડો આસપાસ બધે પથરાઈ જતો હતો. ટર્કિશ સંત્રીઓ તો તેને એક ખરેખરો ટારટર ગામડિયોજ સમજતા હતા, યાને યુપૅટોરિયાની પડોશનાં ટારટર ગામડાંઓમાંના એકમાંનો ખેડુત તેઓ તેને ધારતા હતા.

તરતજ આ શખ્સે એક ઢોળાવવાળા પગરસ્તાઉપરથી ઉતરવા માંડ્યું, કે જ્યાંથી ગામમાં જવાતું હતું; આજ વેળા પેહેલવેહેલી વખ્ત યુસાડિને તેનો ચેહેરો જોવાની તક મળી. તેને એક મોટી કાળી દાઢી ઉગેલી હતી, કે જેથી તેનાં મ્હોડાંનો નિચલો આખો ભાગ ઢંકાઇ ગયો હતો: પણ ઉપલા ભાગનો બાજુનો ચેહેરો જોતાં યુસાડિને લાગ્યું, કે તેને આ શખ્સને કયે જોયલો હતો. તેથી તેને લગાર ચટાપટી થવા લાગી, અને તેથી તેણે પણ બીજા ઢોળાવદાર પગરસ્તે નિચ્ચે ઉતરવા માંડ્યું. જોકે ઉપરથી તો આ રસ્તા જુદા-જુદા જતા હતા, પણ છેડે તેઓ પાછા એકઠા મળતા હતા. અને આખરે તેમુજબજ તે રસ્તાઓને છેડે તેઓ એકબીજાને પાછા મળ્યા: યુસાડિને જોઇને તે કાળી દાઢીવાળો શખ્સ ચોંક્યો—અને યુસાડિએ પણ તેને તરત પિછાણ્યો.

એઉપરથી તે શખ્સ ઘણા ધીમા સાદે બોલ્યો, "તમે મને ઉઘાડો પાડશો નહી? યાદ રાખજો! તમોએ મને ઘણું નુકશાન કર્યુંછે—તમે મને પાયમાલ કરી નાખ્યોછે!"

યુસાડિ—"ખચિત, મારેથી તમોને નુકશાની તો થઇજ હશે. મારી પુઠેપુઠે થોડે છેટે આવો—પણ ખબરદાર, જો નાસી જવાની કોશેશ કીધીછતો!"

બીજો—"તમે આગળ ચાલો, હું પણ ખચિત તમારીસાથે કાંઇ વાત કરવા માંગુછું."

તેઉપરથી યુસાડિએ આગળ ચાલવા માંડ્યું—પણ રખેને પેલો કાળી દાઢીવાળો પુરૂષ પોબારા ગણી જાય, એવી ધાસ્તીથી તે વારંવાર પોતાનું ડોકું ફેરવીને તેનીગમ જોતો હતો. તેણે પોતાનાં ઘરગમનો રસ્તો ધર્યો, કે જે શેહેરના એક એકાંત ભાગમાં આવેલું હતું; જે ઝુપડાંમાં તે રેહેતો હતો, તેની માલેકણ એક બુઢી સ્ત્રી હતી; તેણી તદ્દન બેહેરી હતી, અને આંખે પણ ઘણું થોડું ઝારતું હતું, તેટલામાટે તેણીને કશો શક ન જશે, એમ તે જાણતો હતો. તે કાળી દાઢીવાળો શખ્સ તેનીપુઠે તેના ઓરડામાં દાખેલ થયો; અને પછી બારણું ઢાંકીને યુસાડિએ કહ્યું, "કરનલ એલમાર્નાફ, તમે યુપૅટોરિયાની સરહદમાં આમુજબે છુપો લેબાશ પેહેરીને શામાટે આવ્યાછો, તે હવે મને જણાવો."

રશિયન શાહનશાહનો તે એડી-કાંગ બોલ્યો, "આપણે બંધેએ પોતપોતાનો ખોલાસો કરવો પડશે, કારણકે તમોએ પેલા દસ્તાવેજનાં સંબંધમાં મારીસાથે આવો નઠારો દગો શામાટે કર્યોછે, તે જાણવાને હું ઘણો આતુરછું."

યુસાડિ—(ભારે ગંભીરાઇથી) "કારણકે, કરનલ એલમાનૉફ, પેલા વૉલમારોઉપર ભારે ગઝબો ગુજારવામાં આવ્યા હતા!—અને જાણે તે ગઝબો થોડા હોય, તેમ વળી વધુ ગઝબ તે બાપડાઓઉપર ગુજારવામાં આવનાર હતો, કે જે જોવાને મારૂં અંતઃકરણ ના પાડતું હતું."

કરનલ એલમાનૉફ—(લગાર ધિક્કારથી અને મશ્કરીની ઢબે) "દોસ્ત પાદરી, તમારૂં અંતઃકરણ હમણાં ઘણું નર્મ થતું જતું દેખાયછે!"

યુસાડિ—(કરડાપણાંથી) "સાહેબ, તમારી કરડી ટીકાઓ કરવાના મૌકુફ કરો, અને યાદ રાખજો, કે હમણાં તમો પુરેપુરા મારા સપાટામાં સપડાયલાછો. તમે આ છુપો વેષ શામાંટે ધારણ કર્યોછે, અને યુપૅટૉરિયામાં તમો શા કારણસારૂં આવ્યાછો, તે જાણવા હું માંગુછું: પણ ખરેખર મને એટલુંબી પુછવાની શી અગત્યછે, મારે સમજી જવું જોઇતું હતું, કે તમો એક છુપા જાસુસતરીકે આ રીતે અત્રે આવ્યાછો——"

એથી ગભરાઇને એલમાનૉફે યુસાડિને બોલતો અટકાવ્યો, અને કહ્યું, "મુગા રહો! ખુદાને ખાતેર ચુપ થાઓ! શું તમો પોતે પણ એક રશિયન નથી?—અને તમે શું તમારા એક વતનીને માર્યો ગયેલો જોવાને ખુશીછો? વળી તમારીજ તકસીરનેલીધે મને અત્રે આમુજબ આવવું પડયુંછે——"

યુસાડિ—"મારી તકસીર? અને કદાચ તેમ બને પણ!—ઠીક, આગળ ચલાવો—તમારો ખોલાસો પુરો કરો."

કરનલ એલમાનૉફ—"સિમફેરૉપૉલખાતે મારો મહોરબંદ પયેગામ લઈ જઇ નમકહલાલીથી તે પહોંચાડવાનું માથે લઈ તમો ઑર્ટા આલબાનમાં મને છોડી ગયા. તમારાં મનમાં દગોછે, એમ એક ઘડીભર પણ મને શક આવ્યો નહીં. બીજે દિને હું પોતે પણ સિમફેરૉપૉલ આવી પુગ્યો,—ત્યાં આવ્યાપછી મને ખબર મળી, કે તે ગામમાં લશ્કરી સરદાર જનરલ ઑસ્ટેન સાકેને પોતાનું તરત વેળા વડું મથક કીધું હતું, તેઉપરથી મેં એમ ધાર્યું, કે તે શેહેરમાં વડા લશ્કરી અધિકારીતરીકે જનરલને પોતાને તમોએ તે 'પાકેટ' સ્વાધિન કીધું હશે. મનમાં એમ ચોકસ માનીને હું તે જનરલનાં મથકઉપર ગયો; તેને એવો કોઇ પણ પયેગામ કે દસ્તાવેઝ બીલકુલ મળ્યો નથી, એમ જ્યારે તેણે મને જણાવ્યું, ત્યારે મને કેવો ગભરાટ થયો હશે, તેનો વિચાર તમોજ કરો! મેં તેનું શું કર્યું હતું, તે કબુલ કરવાની મને હવે ફર્ઝ પડી,—મેં જણાવી દીધું, કે તે મેં એક શખ્સને સોંપ્યો હતો, કે જેને હું મારો દોસ્ત ધારતો હતો, અને જેણે તે થાવું પહોંચાડવાની મને કબુલાત આપી હતી. આ સાંભળી મારી ગફલતીમાટે તે જનરલે તરત મને કેદ કરાવ્યો, અને જણાવ્યું, કે હું જે દોસ્તનેમાટે જણાવતો હતો, તેના આવી પુગવામાટે તે મને અડતાળીસ કલાકોની મેહેતલ આપશે—અને જો તેટલા વખ્તમાં તે દસ્તાવેઝ તેને ન મળશે, તો મેં ઘણો ભારે દગો કીધોછે, અથવા પુષ્કળ ગફલતી કીધીછે, એમ ધારી તેને જે વાજબી લાગશે, તેવી સઝા તે મને કરશે. અડતાળીસ કલાકો તો વહી ગયા—અને દસ્તાવેઝ તો આવી પુગ્યો નહી—વળી વૉલમારોની પણ ખબર મળી નહીં, કે જે મેળવવામાટે જનરલ ઑસ્ટેન સાકેને મારાં જણાવ્યાથી શોધ કરનારી ટોળકીઓને બધેબધે મોકલી આપી, અને જો તેઓને વૉલમારો મળે, તો પકડી લાવવાનો હુકમ આપ્યો. જન-

રલ તો મારીઉપર ઘણોજ ખફા થઈ ગયો હતો. પેહેલાંતો તેણે મારી લશ્કરી તપાસ કરવાનો વિચાર કર્યો, અને તેમ જો કરવામાં આવતે, તો મને તરત મોતની ટેપ મારવામાં આવતેઃ પછી વળી તેણે મને જ્યાંસુધી આ બાબતમાં ઝાર આલેકઝાંડરનો જે હુકમ થાય, તે જાણવાતુલિક જીવતો પણ કેદ રાખવાનું ઠરાવ્યું. મેં મારી જીંદગી બચાવવાને તેના ભારે કાલાવાલા કર્યા—મારીઉપર દયા બતલાવવાને ઘણી આજીજી કીધી, અને મારી ગફલતી અને, યુસાડિ, તમારા દગાથી જે ભયંકર પરિણામ નિપજ્યું હતું, તેમાંથી મને બચાવી લેવાને તે જનરલને ઘણું સમજાવ્યું."

યુસાડિ—(દલગીરીથી) "હા, તમો એવી ખરાબ હાલતમાં આવી પડશો, તેનો તો તે વેળાએ મેં જરા ખ્યાલવટીક કીધો નહતો."

કરનલ એલમાનૉફ—"જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેને મને જણાવ્યું, કે સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે આ સઘળી બાબતનો તરત 'રીપૉર્ટ' કરવાની ફરજથી તે બંધાયલો હતોઃ તોયે આ બાબતસર શું હુકમ મળેછે, તે જાણવાસુધીના વખતમાં—તેણે મને એક કામ સોંપ્યું; અને તે બજાવવામાં જો હું ફતેહ પામું, તો પછી તેણે મારી જીંદગી અને છુટકારાનેમાટે વચ્ચે પડવાનું માથે લીધું. આ કામ એવું હતું, કે તેમાં જીવ જવાનો સોદો હતો; તોયે મેં ધાર્યું, કે કદાચ તેમાં હું ફતેહ પણ પામું—અને વળી મામલો જીવ સટોસટનો હતો! ટુંકમાં જણાઉંછું, કે તે કામ માથે ઉઠાવવાની મેં હા પાડી;—તેઉપરથી ઘોડેસવારોની એક ટુકડી મને ચોકસ તફાવતસુધી પહોંચાડી ગઈ, કે જ્યાંથી હું, જેમ તમો મને હમણાં જુઓછો, તેમ છુપા વેષમાં યુપેટારિયા આવ્યોઃ હવે હું ત્યાં શા કારણસર આવ્યોછું, તેની અટકળ કરો. અને યુસાડિ, હવે તમે મને ખુલ્લો પાડીને ફસાવી મારશો?"

યુસાડિ—(ઘણી દિલસુઝીથી) "ખુદા ન દેખાડે—નહીં! મને જરા પણ ખ્યાલ નહતો, કે મારી ચાલથી તમોને આટલું બધું ખમવું પડશે! જાઓ કરનલ એલમાનૉફ—બીફિકર સીધાવો! પણ જરા થોભો! મેં જેમ હમણાં કીધુંછે, તેમ હું તમારી આગળઆગળ ચાલું—હું તમોને શેહેરના દરવાઝાસુધી લઈ જાઉં, કે જ્યાંથી પછી ઘણી સેહેલાઇથી તમો બાહાર નિકળી જઈ શકશો. આહ! પણ તમે શેહેરમાં ફરીને જેજે અવલોકનો કરી લખી લીધું હોય, તેનેલગતાં સર્વે કાગળિયાંઓ પ્રથમ તમોએ મને હવાલે કરી દેવાં જોઇએછે, એટલી શર્ત હું પેહેલાં તમારીપાસેથી કરી લેવા માગુંછું."

કરનલ એલમાનૉફ—(પોતાના કપાળઉપર આંગળાં ઠોકીને) "તે તો બધું ત્યાં લખી લેવામાં આવ્યુંછે. પણ જો તમો મને રસ્તે પાડશો, તો ઝરૂરની વખતે તમો મને મદદગાર થઇ પડશો—જો કોઈ સંત્રી મને પસાર થવા દેવાને ના પાડે, તો તમો તેને બે બોલ કેહેશો, તો તે મને જવા દેશે——"

યુસાડિ—"હા, તે બધું તો ખરૂં, પણ જો આ બનાવથી ટર્કોના હકમાં કાંઇ ખોટું થશે, તો, કરનલ એલમાનૉફ, મને જન્મસુધીનો પસ્તાવો રહી જશે——"

કરનલ એલમાનૉફ—"તમોએ મારીઉપર જે ઉપકાર કર્યોછે, તે ધ્યાનમાં રાખીને હું કામ કરીશ, માટે તમોએ જરા પણ તેની ફિકર રાખવી નહીં! વળી, મને લાગેછે, કે ટર્કો પોતાનો બચાવ કરવાને ઘણાજ શક્તિવાનછે. લે ચાલો, હવે આપણે ચાલવા માંડયે."

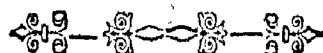
પછી કરનલ અને પાદરી બંધે ઝુંપડાંમાંથી બહાર પડ્યા; અને થોડે દુર ચાલ્યા-પછી, તે છુપા વેષવાળો રશિયન પોતાના હમવતનીથી થોડાંક પગલાં પાછળપાછળ ચાલવા લાગ્યો. આ રીતે જયાંસુધી સર્વેથી નઝદીકના દરવાઝાનીપાસે આવ્યા, ત્યાંસુધી તેઓ આગળ વધ્યા ગયા. પણ આ વખ્તે એક ઘોડેસવારને મારતે ઘોડે તેઓનીતરફ દોડ્યો આવતો તેઓએ દિઠો; અને થોડીજ પળોમાં તે ચુસાડિની છેક પાસે આવી લાગ્યો—અને પોતાના ઘોડાને થોભાવ્યો—તે મિડની હૅઝલઉડ હતો.

તે અતિયંત ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં હતો; તે બોલી ઉઠ્યો, "મારી બાયડી, ચુસાડિ ! મારી કૅકરાઇન ! તેણીને અને બીજી બે બાનુઓને ખુલ્લાં મયેદાનમાં રશિયન ઘોડેસવારોની એક ટુકડીએ પકડીને બંદીવાનોતરીકે લઇ ગયાછે !"

ચુસાડિ—(હયેબતી જઇને) "બંદીવાન કીધીછે ?"

હૅઝલઉડ—"હા ! પણ બાજુ થાઓ ! હું પાશાઆગળ જાઉંછું !"

પણ આ વેળા ચુસાડિને એકાએક વિચાર આવી ગયો, અને તે પોકારી ઉઠ્યો, "સબુર કરો ! તેઓની સલામતીના સાનમાં આ શખ્સને પકડો !"--એમ બોલી તે-કરનલ એલમાનૉફનીઉપર કુદી પડ્યો, કે જે આ વેળા જાણે કોઇ પારકો શખ્સ હોય, એવું ડોળ ઘાલીને ત્યાંથી પસાર થઇ જતો હતો.



પ્રકરણ ૫૩ મું.

તપાસ.

યુસાડિનું આ વિચિત્ર કામ જોઇ, મેજર હૅઝલઉડને અજાયબી ઉપજી, અને તેથી તેણે તરત પોતાના ઘોડાને થોભાવ્યો, અને ઘડીભર તે પોતાની બાયડીનાં પકડાઇ જવાનું દુઃખ પણ ભુલી ગયો. આમ શામાટે યુસાડિએ કર્યું હતું, તેની તેને કશી સમજ પડી નહીં; ઘડીભર તે સમજ્યો, કે તેની નિર્દય મશ્કરી કરવામાં આવી હતી; કારણકે રશિયનોએ જે ત્રણ બાનુઓને કેદ પકડી હતી, તેઓને પાછી છોડી દે, અથવા તેઓતરફ માયાથી વર્ત્તવામાં આવે, એવા ઇરાદાથી એક ગરીબ અને હાલહવાલ કપડાંવાળા ટારટર ખેડુતને પકડીને સાનમાં રાખવો, એ મશ્કરી કરવાજેવુંજ તેને લાગ્યું. પણ ઝાઝો વખત તેને એમ શકમાં રાખવામાં આવ્યો નહીં; યુસાડિ કે જેણે રશિયન એડી-કાંગને ઘણો મઝબુત પકડી રાખ્યો હતો, તે બોલી ઉઠયો, "આ એક મસ્કૉવીટ અમલદારછે! એ કરનલ એલમાનૉફછે!"

આ નામ હૅઝલઉડને તરત યાદ આવી ગયું. અને "એલમાનૉફ!" એમ બોલતાંજ તે તરત ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે કુદી પડયો.

જેવો યુસાડિએ તેને પકડયો, કે તેના હાથમાંથી છટકવાને એડી-કાંગે જીવઉપર આવીને ભારે તાણતોડ કીધી. પણ આ વેળા તે પાદરીનાં અંગમાં જાણે એક હઝાર માણસોનાજેવું ઝોર આવી ગયું હતું; અને જોકે ઉશ્કેરાઇને અર્ધા દીવાનાજેવા થઈ ગયેલા એલમાનૉફે તેને ઘણોક ઠપકો આપ્યો અને ગાળો દીધી, છતાં તેણે તેને ખુબ ચિબડ પકડી રાખ્યો. પણ તરતજ હૅઝલઉડે તેને પોતાના મઝબુત હાથોથી કમરમાંથી પકડયો; અને ઝમીનઉપર પટકયો. તેજ ઘડિએ એક ટર્કિશ નાયક, બે સેપાહીસાથે તે જગ્યાઉપર આવી ચઢયો, અને તેઓએ પછી કરનલ એલમાનૉફને બંદીવાન કર્યો.

પોતાના ઘોડાઉપર ચઢતાંચઢતાં મેજર હૅઝલઉડ બોલ્યો, "એને સરદારપાસે લઈ ચાલો! હું તમારીઆગમચથી જઇ જે બન્યુંછે, તેવિષે તે નામદારને ખબર કરૂંછું."

જલદી તે બ્રિટિશ મેજર મારતે ઘોડે ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો: થોડીક "મિનીટો"માં તે ઓમર પાશાના મથકઉપર પુગો; અને તરતજ તે નામદારની મુલાકાત લીધી.

"નામદાર સાહેબ, મેહરબાની કરીને મારૂં કેહેવું સાંભળશો?" તે એટલો તો ઉશ્કેરાઇને અને ઉતાવળે બોલતો હતો, કે તેથી સેનાધિપતિને તેમજ તેનીઆગળ હાઝર રહેલા તેના એડી-કાંગોને ઘણી અજાયબી લાગી. "મારી બાયડીને—તેમજ તમો નામદારનાં લશ્કરમાંના બે પૉલિશ અમલદારોની બાયડીઓને—બંદીવાન કરવામાં આવીછે! ગઈ કાલે જે રશિયન ઘોડેસવારોની એક ટુકડી ત્યાંથી થોડે તફાવતે ભમ્યા કરતી જણાતી હતી, તે ત્યાં

બા ત્રણે બાનુઓ ફરતી હતી, (જુઓ ચિત્ર ૨૪ મું.) ત્યાં બે 'માઇલોને છેટેથી એકા-એક દોડી આવી—અને તેણીઓને પકડવામાં આવીછે.*"

આ વેળા બૅસિલ વૉલમાર પણ સેનાધિપતિના મુલાકાત લેવાના ઓરડામાં હાઝેર હતો, તે પોકારી ઉઠયો, "શું ? મારી બેહેન રશિયનોના હાથમાં પકડાઇછે ?"

ઓમર પાશા—"મેજર વૉલમાર, એકદમ જાઓ, અને તમારી ઘોડેસવાર ટુકડીને તમારી સરદારીતળે લઇ—તેઓની પુઠ પકડો. તમારાં ધ્યાનમાં જે વાજેબી લાગે, તે કરજો. જો તેઓના પકડનારાઓના હાથમાં તમો તેણીઓને જુઓ, તો કાંઇ પણ કરીને તેણીઓને છોડવજો; પણ જો તેઓ અત્યારઆગમચના દુર નિકળી ગયા હોય, તો થોડા વખતનેમાટે સુલેહનો સુફેદ વાવટો આગળઆગળથી મોકલી આપજો—દુશ્મનોસાથે વાત કરજો—અને જો આ બાનુઓને છોડવામાં આવે, તો આપણે હાથ આવેલા તેઓના ઉંચી પદવીવાળા અમલદારોને પણ આપણે છુટકારો બખ્શશું."

હૅઝલઉડ—"મારા લૉર્ડ, એક શબ્દ કેહેવાની રઝા આપશો ? આપણા હાથમાં હમણાંજ એક વઝનદાર આસામી કેદ પકડાયોછે, અને તેને સાનમાં રાખ્યામાં આવ્યોછે ! બીશક, તે આ ગામમાં છુપા જાસુસનું કામ કરતો હતો ! તે કોઇજ નહીં, પણ કરનલ એલમાનૉફ પોતેજછે ! "

ઓમર પાશા—"આહા ! ઝારનો એક એડી-કાંગ ? તોયે પણ મેજર હૅઝલઉડ, તમો તમારી ઘોડેસવાર ટુકડીને તૈયાર કરવામાટે જાઓ; અને કુચ કરવાને તમો તૈયાર થશો નહીં, તેટલાં હું તમોને બીજા વધુ હુકમો મોકલી આપુંછું."

આઉપરથી બૅસિલ વૉલમારે વાંકા વળી નમન કર્યું, અને તરત તે ઓરડો છોડી ગયો.

ઓમર પાશા—"હવે, મેજર હૅઝલઉડ, આ બાબતવિષે અમોને વિગતવારે જણાવો."

મેજર હૅઝલઉડ—"મારા લૉર્ડ, તમો નામદારના ફર્માવ્યામુજબે હું ચોકાસી રાખનારી ટોળીઓપાસેથી પેલા લાંબાં ભટકતા કોસૅકો કંઇ વધારે નઝરે પડયા હતા, કે નહીં તે જાણવાનો 'રીપૉર્ટ' મેળવવામાટે બહાર ફરતો હતો—તેટલાં તપાસ રાખનારી આપણી ઘોડેસવાર રીજમીટના બેએક સવારો દોડતા મારીઆગળ આવ્યા—અને મને ખબર કીધી, કે રશિયનોએ એકાએક દેખાવ દીધો હતો, અને આપણી ત્રણ બાનુઓને પકડી ગયા હતા. તે બાનુઓનાં આપવામાં આવેલાં વર્ણનઉપરથી તેણીઓ કોણ હતી, તે મેં તરત પારખ્યું: કારણકે મેં મારી બાયડીને તે બીજી પકડાયલી બે બાનુ-ઓસાથે ફરતાંહરતાં આગળ જોઈ હતી. હું તરત તેબાબે તમો નામદારને ખબર કરવાને શેહેરમાં મારતેઘોડે પાછો આવતો હતો,—તેટલાં મને પાદરી યુસાફિ રસ્તામાં મળ્યો; જે બનાવ બન્યો હતો, તે મેં તેને જણાવતાંજ તે હાલહવાલ કપડાંવાળા એક શખ્સઉપર કુદી પડયો, કે જે તે વખ્તે ત્યાંથી પસાર થતો હતો, અને જે પછવાડેથી કરનલ એલમાનૉફ માલુમ પડયો."

પોતાની કુંઠરાઈતસાથે પકડાયલી તે બીજી બે પૉલિશ બાનુઓનાં નામો હૅઝલઉડે કહી સંભળાવ્યાં; જેઉપરથી તેઓના ધણીઓને મથકે તરત ખબર મોકલવામાં આવી,—

* જુઓ નોટ ૯૫ મી.

અને જો તેઓની મર્ઝી હોય, તો બૅસિલ વૉલમાર, જે પોતાની બાશિબાઝુકોની ટુકડી-સાથે આ શોધખોળ કરવામાટે જનાર હતો, તેનીસાથે તેઓને પણ જવાની રઝા આપવામાં આવી. હજીતો વડા સેનાધિપતિએ આ પયેગામ મોકલ્યો નહીં, તેટલાં તે ઓરડામાં કરનલ એલમાર્નૉફને લાવ્યામાં આવ્યો ; પેલોજ નાયક, પોતાના થોડાક સેપાહોસાથે તેને ત્યાં લાવ્યો હતો, અને તેઓનીપછવાડે ચુસાડિ પણ ત્યાં આવ્યો હતો.

હવે એલમાર્નૉફની વર્તણુક ઘણી હિંમતી ને દ્રઢતાભરેલી થઇ ; તે જતુની તુચ્છકારસાથે મક્કમ અને શાંત મને ઉભો: જીવઉપર આવીને તે હવે બીનદહશત ઉભો રહ્યો, પણ તેની આ હેમત અને દ્રઢતામાં અર્ધું જંગલીપણું હતું ; તેમાં સુધરેલી રીતનું ઉદારપણું નહતું. પાદરીના ચેહેરાઉપર ઘણી ગમગીની ફેલાઈ ગયેલી હતી ; તેનો ઉસ્કેરાયલો જીવ હવે શાંત થયેલો હતો.

પોતાની ગાદીઉપર સેનાધિપતિ ઠંડો પણ મોભાથી બેઠેલો હતો—ટવારિક બે અને હૅઝલઉડ, તેમજ તેના રેસાલાના આસરે અર્ધો "ડઝન," અમલદારો, સભ્યતાથી થોડે દુર ઉભેલા હતા.

ઓમર પાશા—"એને કેવી રીતે પકડવામાં આવ્યોછે ?"

આ સાંભળી પાદરી ચુસાડિ થોડાં પગલાં આગળ વધ્યો, અને ઑટોમન વડા સરદારને ઘણુંજ નમીને સલામ કરી બોલ્યો, "મારા લૉર્ડ, આજના બનાવમાટે બીશક મને મોટો ઠપકો ઘટેછે: છતાં હું તે બધું ખુલ્લાં દેલથી સાચેસાચું જણાવી દઉંછું, અને તેમાટે તમો નામદારની દયામાટે આઝીજી કરૂંછું."

ત્યારપછી એલમાર્નૉફને તેણે ટારટર છુપા લેબાશમાં કેવીરીતે ઓળખી કાહાડયો હતો, તેનું વિગતવારે બ્યાન કરી સંભળાવ્યું—તેને પોતાને ઘર કેવીરીતે લઇ ગયો, તે કહી જણાવ્યું—અને એક રશિયન જાસુસતરીકે કેવા દુષ્ટ વિચારથી તે ચુપૅટારિયામાં આવ્યો હતો, તે ચોકસ દયાળુ લાગણીનેલીધે છુપી રાખવાને તેનું દેલ લલચાયું હતું, તે પણ તેણે કહી સંભળાવ્યું.

હવે પાશાની વધારે નઝદીક આવીને, અને ઘણાજ ધીમા સાદે ચુસાડિએ સરદારને કહ્યું, "પણ જ્યારે મેં જાણ્યું, કે મૅડેમ હૅઝલઉડ રશિયન ઘોડેસવારોની એક ટુકડીને હાથ પકડાઇછે—અને બીશક તે તેજ ટુકડી હતી, કે જે એલમાર્નૉફને ટર્કિશ ચોકીઓની નઝદીકસુધી પહોંચાડવા આવી હતી—ત્યારે હું મારા જીવઉપર વધુ વાર કાબુ રાખી શકયો નહીં: મને ફક્ત તેજ બાનુનો વિચાર આવ્યો, કે જેણીએ અત્યારઆગમચ રશિયનોને હાથે ઘણું દુઃખ ખમ્યું હતું, અને તેઓ કદાચ હવે તેણીના બાપ અને ભાઈના છટકી જવાનો ભારે કીનો તેણીનીઉપર લેવાને ચુકે નહીં. રશિયન નામ ધરાવનાર કોઇ પણ શખ્સસાથે હવે વધુ વાર કોઇ પણ જાતનો સંબંધ નહીં રાખવો, એવું મને લાગ્યું—તે નામનેજ હવે હું ધિક્કારૂંછું, અને તે સાંભળતાંજ મને ક્રોધ ઉપજેછે—તો જોકે કમનસીબે મારૂં નામ પણ એક રશિયનજછે, અને હું પોતે પણ એક રશિયનજછું !—અને તેઉપરથી મેં તે જાસુસને પકડયો."

ઓમર પાશા—"અને, ચુસાડિ, તેમ કરવામાં તમે ઠીકજ કીધું છે: પ્રથમમાં તમે તેને બંચાવવામાં અને છુપાવવામાં તમારી ફર્જથી લગાર દુર ગયા હતા, પણ તેવિષે હવે આપણે વધુ બોલીશું નહીં. તમોને મુઆફ કરવામાં આવેછે;—અને હું આ દયા જે તમારીતરફ દેખાડુંછું, તેનો મુખ્ય સબબ એજછે, કે તેમ કરવામાં તમારો હેતુ ફક્ત દયા દેખાડવાનો હતો, જેમાંટે હું તમોને ઉલટી શાબાશી આપુંછું."

ફરીથી ચુસાડિએ અતિ ઘણાં માનથી ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિને કુરનેશ બજાવી: અને પછી એક બાજુએ જઇ ઉભો.

પછી **ઓમર પાશાએ** સવાલ કર્યો, "આ બંધવાના ઝાડા લીધામાં આવ્યાછે ?"

ચોકીદારોના નાયકે જવાબ દીધો, "નહીં, મારા લૉર્ડ. અમો એને પાધરો આપ નામદારનીહજુરમાંજ લાવ્યા છૈયે."

ઓમર પાશા—"ત્યારે એના ઝાડા લેઓ." પછી ટવારિક બેતરફ ફરીને કાંઈ એશારત કીધી, જેની મતલબ એ હતી, કે તેણે તે કામ બરાબર ચોકસાઇથી બજાવવામાં આવેછે કે નહીં, તેઉપર દેખરેખ રાખવી.

તે પછી **પાશાનો** ભત્રીજો તે બંધવાની અને ચોકીદારોનીસાથે પાસેના એક ઓરડામાં ગયો, કે જ્યાં તેઓ આસરે દશ "મિનીટો"સુધીબરહ્યા. ઝાડા લેવાનું કામ ટવારિકે બનેએટલી સભ્યતા અને નર્માશથી બજાવ્યું ; જ્યારે એલમાનૉફ તો ધિક્કાર અને મગરૂરી-સાથે ચુપ ઉભો રહ્યો. તેનીપાસે જે કાગળિયાંઓ હતાં, તે જો તેણે ખુશીથી આપી દીધાં હતે, તો તેના પુશાકને ફાડીચીરીને તપાસવામાં ન આવતે: પણ તે તો અદબ વાળીને ચું કે ચાં કર્યાવિના થાંભળાંનીપેઠે ઉભો રહ્યો. પોતાનાં કપડાં ઉતારવામાંવટીક તેણે કશી મદદ આપી નહીં ; તેની ઢપ અહંકારભરેલી, તેમજ સાથે લાગી નીચ અને એક રેંજીપેંજી શખ્સનેલાયકની હતી. તોયે, ટુંકમાં જણાવ્યે છૈયે, કે તેના "બુટો"માં થોડાંક કાગળિયાંઓ સંતાડેલાં મળી આવ્યાં ; કે જે લઇ ટવારિક **ઓમર પાશાપાસે** પાછો ગયો—અને બંધવાને તેનાં કપડાં પાછાં પેહેરાવવામાંટે તેના ટર્કિશ ચોકીદારોને સોંપી ગયો.

આ કાગળિયાંઓ સેનાધિપતિએ તપાસ્યાં,—કે જેમાં જાતજાતની નોંધો અને યાદીઓ ટપકાવી લેવામાં આવી હતી, અને ચુર્પેટારિયા **ઓમર પાશાના** હાથમાં આવ્યાપછી ટર્કિશ ઇજિનેરોએ જેજે લશ્કરી બાંધકામો ત્યાં ઉભાં કર્યાં હતાં, તેની આકૃતિઓ તેમાં પાડી લીધેલી હતી. જોકે યાદીઓમાં ઘણીજ ચોકાસીથી દમવગરની નોંધો કીધેલી હતી, છતાં સેનાધિપતિનાં જાણવામાં સેહેલાઇથી આવ્યું, કે તેમાં ચુર્પેટારિયાખાતેનાં ટર્કિશ લશ્કરની સંખ્યા, જેટલી એલમાનૉફ જાણવાને શકિતવાન થયો હતો, તે તેમજ તે લશ્કરમાં પાયદલ કેટલું, ઘોડેસવાર કેટલું, તોપખાનું કેટલું, અને ઇજિનેરો કેટલા હતા—ચોકસ જગ્યાએ કયું લશ્કર મથક કરી પડેલું હતું—અને એવીજ બીજી પુષ્કળ નોંધો, જો **રશિયન** જનરલ ફરી એકવાર ચુર્પેટારિયાઉપર બીજો ભારે હમલો કરવાનો વિચાર કરે, તો તેને કામ લાગે, એવી લખેલી હતી.

સરદાર આ સઘળાં કાગળિયાંઓ તપાસી રહ્યો નહીં, અને જ્યારે ઝાડા લેવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે એલમાનૉફની વર્ત્તણુક કેવી હતી, તેનો "રીપૉર્ટ" ટવારિકે આપી

રહ્યો નહીં—તેટલાં બંધવાને તેના ચોકીદારો પાછા મુલાકાતવાળા ઓરડામાં લાવ્યા. પોતાના ચેહેરાનો નિચલો ભાગ છુપાવવામાંટે તેણે પેહેરેલી કાળી દાઢી હવે કાહાડી નાખવામાં આવી હતી; તેમજ તેનાં માથાંના બાલમાં જે બીજા ખોટા બાલોનાં ગુચળાં ભેળવામાં આવ્યાં હતાં, તે પણ દુર કરવામાં આવ્યાં હતાં. તે એક ખુબસુરત માણસ હતો, પણ તેનો ચેહેરો કરડા અને લુચ્છા દેખાવનો હતો,—કે જેવો દેખાવ પચીસ કે છવીસ વર્ષોની ઉમર પસાર કરી ગયેલા ઘણાખરા સઘળા રશિયન અમલદારોના ચેહેરાનો જણાતો હતો.

જ્યારે બંધવાને જે ગાદીઉપર ઑટોમન સરદાર બેઠેલો હતો, તેનેથી છ વારને તફાવતેસુધી લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે ઓમર પાશા બોલ્યો, "કરનલ એલમાનૉફ, તમારા પુશાકમાંથી ચોકસ કાગઝિયાંઓ મળી આવ્યાંછે; અને બીજી વધુ શાક્ષીઓ બાજુએ રાખતાં, તેઓઉપરથીજ તમો એક જાસુસતરીકે પુરવાર થયાછો. તમોને મોતની સઝા શામાંટે ન કરવામાં આવે, તેનું કાંઈ કારણ તમો જણાવવા માંગોછો?—પણ જો મારા પોતાના કોઈ પકડાઇ ગયેલાઓના છુટકારામાંટે તમોને છુટકારો બખ્શવામાં આવે, એવી જો મારા અમલદારો કાંઇ ગોઠવણ કરે, તો પછી તેમ કરવાને હું બંધાયલોછું."

આગળનાજજેવી મગરૂરી અને હલકાઇથી, અને એક રાજવંશીજેવી પદવી આ વડો સેનાધિપતિ ધરાવતો હતો, તેની જરા પણ દરકાર કર્યાવગર ઘણીજ તોછડાઇથી એલમાનૉફે જવાબ આપ્યો, "પાશા, તમો મારેથી જાણવા માંગોછો, કે મારીઉપર મોતની ટેપ શામાંટે ન મારવામાં આવે, તેનું કારણ મારીપાસેછે? તો તેનો હું જવાબ આપુંછું, કે **કાંઇજ નહીં**! મને કઇ રીતે મારી નાખવો, તેવિષે પણ અર્ઝ કરવાને હું ખુશી નથી. હું એટલો મગરૂરછું, કે એવી કાંઇ પણ અર્ઝ કરવાની દરકાર કરતો નથી, અને કદાચ જો હું તેવી અર્ઝ કરૂં, તોપણ ટર્કો એવા કીનાખાઝછે, કે તેઓ મારી તેવી અર્ઝ કબુલ પણ કરશે નહીં."

આ તરકડાં ભાપણુની ડાહ્યા ઓમર પાશાએ શાંત અને મોભાદાર ધિક્કારથી કશી પણ દરકાર કીધી નહીં, અને તે નામદારે તેનો કશો ઉત્તરવટીક વાળ્યો નહીં. આટલાથીજ એલમાનૉફને પુરતી શિક્ષા થઈ.

ઓમર પાશા—"બંધવાને હાંથી લઇ જાઓ;" અને પછી તેણે ટવારિક બેને એશારતથી જણાવ્યું, કે એલમાનૉફને કોઇ મઝબુત અને સલામત જગ્યાએ બંધ કરવામાં આવે તેની ચોકાસી રાખવી.

જ્યારે આમુજબે એલમાનૉફને ટર્કિશ મારશલનીહઝુરમાંથી લઇ જવામાં આવતો હતો, ત્યારે તેને ઘણીજ કડવી લાગણી થઈ, અને મોતનાંજજેવી નામોસીભરી સઝા તેને થઈ. તે તો આશા રાખતો હતો, કે તેનાં આવાં તરકડાં ભાપણથી તેવીજ ઢપનો કાંઇ જવાબ સરદાર પાછો આપશે, તો તે તેનાંકરતાં વધારે તોછડો પ્રત્યુત્તર આપશે, કે જેથી સરદારને અપમાન થશે, પણ તેમાં તો તે નિસ્ફળ થયો. વળી તે ધારતો હતો, કે જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનની સરદારીહેઠલનાં રશિયન લશ્કરની સંખ્યા; તેઓનાં મથકો, વગેરે બાબતોના સવાલો તેને પુછવામાં આવશે, અને તેના જો તે ખરા જવાબો આપશે, તો તેની ઝેંદગી બંચાવવાની કબુલાત આપવામાં આવશેઃ જો આવી કોઇ માંગણી તેને કરવામાં આવશે, તો તે

માંગણી તે ધિક્કારથી નાકબુલ કરશે, અને તેમ કરી તે પોતાનો મોભો ઉંચો દેખાડવા પામશે, જોકે તે વેળા મોત તેને ડોળા ઘુરકતું હોય, તો શું થયું, પણ તેમ કરવાથી ટર્કિશ સરદારને નિચ્ચું જોવું પડશે. પણ ઓમર પાશા તેનાં મનમાંના સર્વે વિચારો જાણે એક ચોપડીમાં વાંચતો હોય, તેમ પામી ગયો હતો;—અને વળી તેમ કશું ન કરવાનો તે નામદારનો આગમચથીજ વિચાર હતો, આ સઘળાઉપરથી તેનાં દેલની ઉમેદ ધૂળ મળી ગઇ, અને તે ચાટ પડી ગયો. ઓમર પાશાની મતલબ, તો જ્યાંસુધી પેલી ત્રણે બાનુઓનો છુટકારો થાય, ત્યાંસુધી તેને સાનમાં રાખવાનો હતો—અને જો તેમ ન થાય, તો પછી તેને મોતની સઝા કરી બીજાઓમાં ધડો બેસાડવાની હતી.

બંધવાને તેનીહઝુરમાંથી લઇ જવામાં આવ્યાપછી તે નામદાર બોલ્યો, "હવે, મેજર હુંઝલઉડ, તમો ઉતાવળે જઇ મેજર વૉલમારનીસાથે જોડાઇ જાઓ—અને તેનીસાથે મળી તમારી ધણિઆણી અને તેણીનીસાથની બીજી નાઝુક બાનુઓના છુટકારામાટે રશિયનોસાથે સંદેશા ચલાવો. જો તેટલામાંટે કરનલ એલમાર્નોફને છુટકારો બખ્શવાની તેઓ માંગણી કરે, તો તે પણ તમો કબુલ રાખજો." ઘણાં શાંતપણે પણ મગરૂરીસાથે તે વધુ બોલ્યો, "આપણા લશ્કરનેલગતી અને આપણાં મથકોનેલગતી ખબરો તેણે એકઠી કીધી હોય, તો તેની આપણે થોડીજ દરકાર કર્યે છિયે. પણ, મેજર હુંઝલઉડ, તમો દોડી પહોંચો! આ બાબતમાં સંદેશા ચલાવવાની સત્તા હું તમોને તેમજ મેજર વૉલમારને આપું છું."

આઉપરથી તે બ્રિટિશ અમલદારે પાશાને નમન કર્યું, અને ઓરડો છોડી ગયો, પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થઇ, તે કોટની બહારની હદસુધી ગયો, કે જ્યાં આસરે છસો બાશિ-બાઝુકો બેંસિલ વૉલમારની સરદારીતળે તૈયાર થઇ હારેદોર ઉભા હતા.

આ સેપાહો કાંઇ પુરી કવાયદ લીધેલા નહતા. તોયે તેઓનો દેખાવ વિચિત્ર પણ રમણિય લાગતો હતો. જોકે પુરી કવાયદવાળી સઘળી ઑટોમન રીજમીટોનો પુશાક, તેઓનેલાયકનો એકસરખો હતો, તોયે આ બાશિ-બાઝુકોનો પુશાક કોઇ એક ચોકસ જાતનો નહતો; પણ લડાઇના હંગામમાં જેના હાથમાં જે આવ્યું, તે તેઓ પેહેરી નિકળેલા હતા. આમુજબે કોઇ અર્ધા-યુરોપિયન કપડામાં—તો કોઇ અર્ધા ઍશિયાટિક લેબાશમાં—તો બીજા વળી તદન અસલી ઍશિયાટિક ઢપના મોટા હુક્કાજેવા સૂરવાલો, ટુંકા ઘાઘરાજેવા ઝભ્ભાઓ, અને પાઘડીસાથના પુશાકમાં સજ થયેલા હતા; પણ તેઓ સઘળા ઘણા મઝબુત અને અજાયબજેવી ચપળાઇવાળા ન્હાના ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા હતા. તેઓ પગથી તે માથાસુધી હથિયારબંદ થયેલા હતા;—દરેકે પોતાની બાજુમાં તલવાર લટકાવેલી હતી, દરેકની પીઠે એક બંદુક ટાંગેલી હતી, દરેકના પટામાં ખંજરો અને "પીસ્ટૉલો" ચકચક થતી હતી, અને દરેકના હાથમાં અક્કેકો લાંબો ભાલો પકડેલો હતો. રસોઇ કરવામાટે દરેકના ઝીનસાથે અક્કેકી ચાદાની કે પેણો લટકાવેલો હતો; અને ઝીનના આગળા ભાગઉપર કપડું કે શાલ વિંટાળીને બાંધી લીધેલાં હતાં, કે જેમાં તે સેપાહની કાંઇ અગત્યની ચીઝો કે બીજો માલ ભરેલો હતો.

તેઓના ચેહેરા પણ તેઓના પુશાકનીજપેઠે જુદીજુદી તરાંહના હતા. તેઓમાં કોઇ યુરોપનો ગોરો ટર્ક—તો કોઇ ઍશિયાનો સ્હેજ સામળો ટર્ક હતો—તો વળી કોઇ

*લીવૅનટાઇનના ટાપુઓમાંથી અથવા આફ્રિકાના કોસ્ટાતરફથી આવેલો હજી વધારે સામળો મુસ્લીમ હતો. વળી કોઇ તો ખેડુતનું કામ છોડીને લડાઇનાં કામમાં પડેલો હતો, કે જેનો ચેહેરો તડકાંથી સાવ સામળો મારી ગયેલો હતો : તેમ વળી શેહેરનો, કસ્બાનો, કે ગામડાંનો કોઇ ન્હાનો ધંધાદારી હતો, કે જેનો ચેહેરો ફિક્કા રંગનો હતો. તે પોતાની દુકાન છોડીને લશ્કરમાં જોડાયો હતો, એવી આશાથી કે લડાઇના મયેદાનમાં જો લુટ કરવાની મળે, તો તેમાંથી પોતાના ધંધાકરતાં વધારે મોટો નફો કરે. તોયે આ સઘળા બાશિ-બાઝુકો ઘણી સરસ ઘોડેસવારી કરી શકતા હતા, અને પોતાના ઘોડાને કાંઈ અજાયબજેવી રીતે કાબુમાં રાખી જાણતા હતા. સઘળાનાં મ્હોડાંઉપર મક્કમ ઠરાવની છાપ જણાતી હતી ; પણ તેનીસાથે તેઓના ચેહેરાઉપરથી તેઓ ખુની અને જનુની દેખાતા હતા, કે જેમ બીજા સારી કવાયદવાળા, તાબેદાર અને જાથુકના ટર્કિશ સેપાહોની શકલઉપર દેખાતું નહતું.

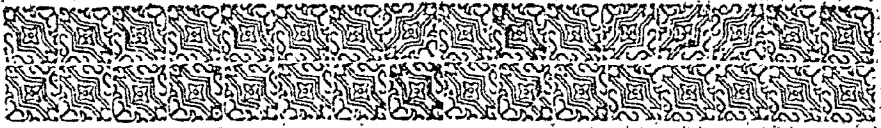
આ બાશિ-બાઝુકોની લુટફાંટ કરનારી વળાણો અને ઘાતકીપણાંવિષે બ્રિટિશ વર્ત્તમાનપત્રોમાં ઘણુંઘણું જણાવ્યામાં આવ્યું છે, પણ એવા લેભાગુ લોકોની બનેલી એક રીજમીટ ઓમર પાશાના ખરાં કવાયદવાળા લશ્કરી સેપાહોની બરાબરીએ તો આવીજ ન શકે, એ બનવાજોગછે. દરેક દેશમાં રદ્દબાતલજેવાં લોકો, તો હોવાંજ જોઇએ, અને કેહેવતછે, તેમ "ગામ હોય, ત્યાં ઢેડવાડો તો રેહેવોજ જોઇએ," અને તેજમુજબ, ઑટૉમન રાજ્યમાં આ વર્ગના લોકોથી તરત વેળાનું કામચલાઉ લશ્કર ઉભું કર્યામાં આવ્યું હતું. તેઓની મુખ્ય નેમ લુટફાંટ કરવાની હતી, અને તેનીજ આશાએ તેઓ લશ્કરમાં જોડાયા હતા ;—અને તેટલામાટે જ્યારે પણ તક મળે, ત્યારે તેઓ લુટફાંટ કરવાને ચુકતા નહતા ; વળી તેઉપરાંત આ બાશિ-બાઝુકો રશિયનોસાંમે અતિશય હાડવેર અને ધિક્કાર ધરાવતા હતા ;—અને તેટલામાટે જો તેઓ રશિયનોને લડાઇના મયેદાનમાં જીતતા, તો પછી તેઓઉપર વગર ઝરરે અતિશય ક્રુરપણુ ગુજારતા હતા. તોયે તેઉપરથી ઑટૉમન લશ્કરનેવિષે વિચાર બાંધવો જોઇતો નથી ; બ્રિટિશ રૈયતથી ઈંગ્લાંડનાં બંદીખાનાનાં મોટા અપરાધીઓ જેટલા જુદા પ્રકારનાછે, તેટલાજ આ બાશિ-બાઝુકો ટર્કોથી જુદા હતા. વળી આ પણ ધ્યાનમાં રાખવુ જોઇએછે, કે સુધરેલી પ્રજાના કવાયદ પામેલા સેપાહોવટીક વારંવાર માણસને કમકમાટ ઉપજાવે, એવાં ઘાતકી કામો કરવાને ચુકતા નથી ; તો પછી થોડી સુધરેલી પ્રજાના આ સેપાહો તેવાં ક્રુર કર્મો કરે, તો તેઓવિષે આપણે તેઓનો ઘણો વાંક કાહાડવો જોઇતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં અને સ્પેનના દ્વિપકલ્પમાં, તેમજ કાફ્રી લોકોના દેશમાં આપણા પોતાના સેપાહોએ ગેરવાજબી હદબહાર કામો કરેલાં નોંધાયલાંછે ; તેવીજરીતે આલજીરિયાખાતે ફ્રેંચોએ ચલાવેલી લડાઇ પણ માણસાઇ ખવાસને ઘણી એહુતદાર તો નહીંજ હતી. ત્યારે હવે ઑટૉમન બાશિ-બાઝુકોનો એટલો બધો વાંક કાહાડવાજેવું શું હતું ? લડાઈજેવા હંગામમાં જો તેઓ માણસાઈપણાંની હદ ઓળંગી ગયા હોય, અને તેઓ અપવાદો જેવા નહોય, તો તેઓનેજમાટે અતિ માઠો વિચાર બાંધવો, એ ઇન્સાફી તો નહીંજ કેહેવાય.

આપણી કથામાંથી આ રીતે લગાર આડા ફાટવાપછી, આપણે આપણી વાર્ત્તાઉપર પાછા આવ્યે છેયે. આસરે ૬૦૦ બાશિ-બાઝુકોની સંખ્યા મેજર વૉલમારની સરદારીતળે

*જુઓ નોટ ૯૬ મી.

ગોઠવાઇને તૈયાર થઇ ઉભી હતી; હવે મેજર હૅઝલઉડ પણ તેઓસાથે તરત આવીને જોડાયો. તેમજ જે બે પૉલિશ અમલદારોની બાયડીઓ પણ મૅડેમ હૅઝલઉડસાથે પકડાઇ ગઈ હતીઓ, તેઓ પણ આ ચઢાઇમાં સાથે જવાને આવી જોડાયા હતા; તેઓ તેમજ કૅઠરાઇનનો ભાઇ અને ખાવંદ, સર્વે પોતાની વાહાલીઓને રશિયન જંગ્લીઓના હાથમાંથી છોડવવાને અતિયંત આતુર હતા—એટલુંજ નહીં પણ, તેઓ આ હયેવાની પોશાગીરો, કે જેઓ નિર્દોષ અને કોઇને ઇજા ન કરેએવી નાઝુક પંથનીઓસાથે પણ લડાઇ ચલાવતા હતા, તેઓઉપર પોતાનો વાજબી કીનો લેવાને અંદરથી ઝળતા હતા.





પ્રકરણ ૫૪ મું.

આમણુસામણુ વાતચિત—કેદખાનાંની કોટડી.

યુપૅટૉરિયાથી આ બાશિ-બાઝુકોની ટુકડીએ બહાર કુચ કરવા માંડી, અને ગામનાં ખુલ્લાં મયેદાનતરફ વધવા માંડ્યું. રખેને તેની રીજમીટની બાજુઓઉપર એકાએક છાપો મારવામાં આવે, એવી ધાસ્તીથી મેજર વૉલમારે જુદીજુદી દિશાઓતરફ ત્રણત્રણ ચચાર માણસોની ટોળકીઓને આગળઆગળથી ચોકાસીમાંટે મોકલી આપવાની સંભાળ લીધી હતી. ગામથી આસરે દોઢેક "માઈલો" જવાપછી, તરતજ પાછું ફરી જોતાં, વૉલમારે અને તેના સાથીઓએ યુપૅટૉરિયાનાજ કેલ્લામાંથી ખીજી એક ઘોડેસવાર ટુકડીને બહાર નિકળતી દિઠી; અને તેઉપરથી તેઓ તરત સમજ્યા, કે જો કામ પડે, તો તેઓને મદદ કરવાને સરદારે બીજું વધારાનું લશ્કર તેઓમાંટે મોકલી આપ્યું હતું. આ ટુકડી ટર્કિશ ઘોડેસવાર રીજમીટની હતી, અને તે ટવારિક એની સરદારીતળે હતી.

થોડીક "મિનીટો" વેહેવાપછી હૅઝલઉડની તીક્ષ્ણ નઝરે થોડે દુર એક ન્હાની ઝાડની ઘટામાંથી કાંઇ બહાર પડતું દેખાયું: તે રશિયનોની તપાસ રાખનારા બે ઘોડેસવાર કૉસૅક ચોકીદારોની એક ટોળી હતી.

પોતાની તલવાર મિયાંનમાંથી બહાર ખેંચી કાહાડીને તે બોલી ઉઠ્યો, "એ તો દુશ્મનોછે!"

"હા—જુઓ આપણા દુશ્મનોને!" અને બૅસિલે પણ પોતાની તલવાર ખેંચી.

આ સાંભળી ઝપાઝપીનેમાંટે આતુર થઇ રેહેલા બાશિ-બાઝુકોએ ખુશહાલીના પોકારો કર્યા; અને હવે તેઓ ઘણી ઝડફે પોતાના ઘોડાઓ દપટાવવા લાગ્યા. આ વખ્તે ઝાડોની તે ઘટામાંથી વધુ અને વધુ રશિયનોએ પણ બહાર દેખાવ દેવા માંડ્યો—અને આખરે ઑટૉમન લશ્કરનીસામે આવવાને કૉસૅક ઘોડેસવારોની એક લાંબીનેલાંબી હાર બહાર નિકળી આવતી દેખાઇ. બૅસિલ વૉલમારે હવે પોતાની તલવારની અણીઉપર એક સુફેદ રૂમાલ બાંધ્યો; અને પોતાની ટુકડીને ઉભા રેહેવાનો હુકમ કરી, પોતાનીસાથે ફક્ત મેજર હૅઝલઉડને, અને પેલા બે પૉલિશ અમલદારોને લઇને તે આગળ વધ્યો. સુલેહનો આ વાવટો જોઇ તેના જવાબમાં રશિયન ઘોડેસવાર રીજમીટના સરદારે પણ પોતાના એક સેપાહને તેના ભાલાઉપર એક સુફેદ વાવટો બાંધી તે દેખાડી થોડા વખ્તની સુલેહ કબુલ રાખવાનો હુકમ કર્યો; તેણે પણ પોતાની ટુકડીને ત્યાંજ થોભાવી, અને પોતે પોતાનીસાથે ત્રણ ન્હાની પદવીના અમલદારોને લઇને તેઓને ભેટવાને આગળ વધ્યો.

આપ્રમાણે બંધે હરીફ ટુકડીઓ એકબીજીથી ભાગ્યેજ ત્રણસો વારજેટલી દુર આવી ઉભેલી હતી; અને તેઓનીવચ્ચેની ખાલી જગ્યાઉપર સુલેહના પવિત્ર બંચાવહેઠલ બંધે બાજુના અમલદારોવચ્ચે ગોફતેગુ ચાલી, કે જે સઘળાંઓએ હમણાં પોતાની તલવાર મિયાંનમાં ખોસી દીધી હતી. પ્રથમતો પોતે ટર્કિશ નોકરીમાં શું હોદ્દો ધરાવતો હતો, અને પોતાનું નામ શું હતું, તે બૅસિલ વૉલમારે તે રશિયન અમલદારને કહી જણાવ્યું:

ત્યારપછી તેણે સિડની હૅઝલઉડ અને પેલા બે પોલોનાં નામો જણાવ્યાં. તે રશિયન વડા અમલદારે તેજમુજબે પ્રથમ પોતાનું નામ અને પોતાની કરનલની પદવી જણાવી—અને પછી પોતાનીસાથે આવેલા એક મેજર અને બે કૅપ્ટનોની પદવી ઝાહેર કીધી. જોકે તેની ઢપ ઘણી મગરૂર હતી, છતાં તેણે સભ્યતાથીજ અને ખુલ્લે દેલે વાતો ચલાવી.

રશિયન કરનલ—"મેજર વૉલમાર, તમારૂં નામ મને ખબરછે—અને તેવીજ-રીતે મેજર હૅઝલઉડનાં નામથી પણ હું વાકેફછું. જોકે તેવણનીસાથે મને કશું લાગતુંવળગતું નથી, કારણકે તેવણ એક પારકા દેશનાછે, અને હું તેવણને ઓળખતો નથી, પણ, મેજર વૉલમાર, તમો એક વખ્તે મારીભેગે મારાજ દેશની નોકરીમાં હતા——"

તેને વધુ બોલતો અટકાવીને બસિલે ઘણા ઠંડાપણાંથી પણ મક્કમપણાંથી કહ્યું, "કરનલ, હાલ સમયએવોછે, કે હું તમારે મ્હોંથી કાંઇ પણ ઠપકાના શબ્દો સાંભળવાને ઇચ્છતો નથી—અને તેવીરીતે તમોને મારીતરફ એવી સખ્ત ભાષા વાપરવાનો કશો હક પણ નથી, એમ હું બાપોકાર જણાઉંછું. તમો હમણાંજ કહ્યુંછે, કે તમો મેજર હૅઝલ-ઉડનાં નામથી વાકેફછો, તેનું કારણ કદાચ એમ હશે, કે તમોએ હાલમાં તેવણની મ્હેર-દારને એક બંદીવાન કીધીછે."

રશિયન કરનલ—"હા—અને વળી તમારીસાથના બીજા બે અમલદારો, જેઓનાં નામો તમે હમણાં મને જણાવ્યાંછે, તેઓની બાયડીઓને પણ."

બૅસિલ—"સાહેબ, મને તમોને જણાવવાની ઝરૂરછે, કે કરનલ એલમાનૉફ, કે જેવણ તમારા શાહનશાહ ઝાર આલેકઝાંડરના એક મુખ્ય એડી-કાંગછે, તેવણને હાલમાં ચુપૅટારિયાખાતે એક જાસુસતરીકે પકડીને કેદ કરવામાં આવ્યાછે."

આ સાંભળીને રશિયન કરનલ ઘડીભર ચોંકયો, અને તેનેથી એકાએક બીધ્યાન બોલાઇ ગયું, "આહ ! શું એમ બન્યુંછે !" પણ મન પાછું સાવધ કરીને ઠંડે દેલે જવાબ આપ્યો, "વારૂં, મેજર વૉલમાર, તમોને બીજું વધુ કાંઈ કેહેવુંછે ?"

બૅસિલ—"મને નામદાર ઓમર પાશાતરફથી તમોને માંગણી કરવાની સત્તા આપ્યામાં આવીછે, કે જો તમો ખુશી હોવ, તો આ ત્રણ બાનુઓનો અમો કરનલ એલમાનૉફસાથે અદલોબદલો કરીશું."

રશિયન કરનલ—"મેજર વૉલમાર, એમ બની શકશે નહીં. જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનને મ્હોડેથી ચોકસ બાબતો જાણ્યાપછી, તમારી દરેક માંગણીઓ મને નાકબુલ કરવી પડેછે, સેવાય એક કબુલાતે, તે જો કબુલવામાં આવે, તો અમો મેજર હૅઝલઉ-ડની બાયડીને છુટકારો બખશશે."

બૅસિલ—(આતુરતાથી) "અને તે એક કબુલાત શુંછે ?"

રશિયન કરનલ—"કે જે વખ્તે અમો તે બાનુને તમારે સ્વાધિન કર્યે, તેજ વખ્તે તેણીના બાપે અને ભાઇએ જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનને શરણ થવું. બાકી ટર્કોના હાથમાં એવા એક 'ડઝન' અમારા કરનલ એલમાનૉફ પકડાયા હોય, તોયે તેઓના સામટા છુટકારાનેમાટે અમો મૅડમ હૅઝલઉડનો છુટકારો કરનાર નથી."

બૅસિલ—"મારા બાલા યુપૅટારિયા છોડી ગયાછે, પણ ઘડીભર તેઓ ત્યાં હતે, તોયે એવા એક બુઢા માણસને કમદયાળુ રશિયનોના હાથમાં હું કદી પણ આપતે નહી. કરનલ, તોયે મારૂં કહેવું સાંભળો! અગર મારાં શરણ થવાથી જો તમો મારી બેહેનનો છુટકારો કરવાને રાઝી હોવ, તો બોલો, અને હું ઘણી ખુશીથી તમોને શરણ થઇ મારી ઝેંદગીનો ભોગ આપવાને તૈયારછું!"

આ સાંભળી હૅઝલઉડ અને બે પૉલિશ અમલદારો બેસિલતરફ વખાણની નઝરથી ટીકવા લાગ્યા—અને ખુદ રશિયન કરનલ અને તેના સાથીઓ પણ મનમાં તેને શાબાશી આપવાવગર રહ્યા નહી.

રશિયન કરનલ—"આ તમારી માંગણી મને એકદમ અને સદંતર નાકબુલ કરતાં ઘણી દેલગીરી લાગેછે, તે હું ઝાહેર કરૂંછું, અને વળી જણાઉંછું, કે જો કરનલ એલમાનૉફને છુટકારો બખ્શવામાં આવે, તો તેનાબદલામાં અમો બે પૉલિશ બાનુઓને પણ છુટી કરવાને તૈયાર છૈયે."

બૅસિલ—"આ શર્તે કરનલ એલમાનૉફને છોડવાનું કબુલ કરવાની મને સત્તા નથી, સેવાયકે ત્રણે બાનુઓને તેનાબદલામાં છુટકારો બખ્શવામાં આવે."

રશિયન કરનલ—"ઠીક, જ્યારે એમજછે, ત્યારે આપણાવચ્ચે હવે વધુ કાંઇ વાત કરવાની રહી નથી."

એમ બોલી તેણે દમાસમાંજ નમન કર્યું; અને પોતાના ઘોડાને ફેરવીને પોતાની-સાથના અમલદારોને લઇ તે પોતાની લશ્કરી ટુકડીતરફ પાછો ફર્યો.

આ જોઇ હૅઝલઉડને ભારે દુઃખ થયું, અને તેનો જીવ કીનો લેવાને તળપાપડ થઇ રેહેલો હતો, તેથી તે બોલી ઉઠયો, "ચાલો, હવે આ પાપીઓઉપર કીનો લૈયે!"

આ વિચારને બૅસિલ તથા બંધે પૉલિશ અમલદારો અલેબોલ મળતા થયા, અને તેઓ સઘળા પણ પોતાની લશ્કરી ટુકડીતરફ પાછા ફર્યા. બાશિ-બાઝુકો તો લડવાને અધિરા પડી રહ્યા હતા; તેઓ આ ચાલતી ગોફતેગુ દુર ઉભા રહીને આંતેઝારીથી સાંભળ્યા કરતા હતા; તેઓ બ્હીતા હતા, કે રખેને તેઓવચ્ચે કાંઈ સુલેહભરેલી કબુલાતો થાય, અને તેથી તેઓને લડવાની તક હાથથી જતી રેહે: કારણકે પોતાની તલવારોનો ઉપયોગ કરવાવગર એમનાએમ પાછા જવાનું તેઓ પસંદ કરતા નહતા. તેટલામાંટે જયારે બૅસિલે જે રૂમાલ પોતાની તલવારની અણીઉપર સુલેહના વાવટાતરીકે બાંધ્યો હતો, પણ જે જયારે તલવાર મિયાન કરવામાં આવી, ત્યારે છોડીને પોતાના હાથમાં પકડી રાખ્યો હતો, તે હમણાં તેણે જેવો પોતાનાં ગજવામાં પાછો મુકયો, ને તેઓતરફ પાછો ફરતો દેખાયો, કે બાશિ-બાઝુકોએ ઝબરદસ્ત પોકારો ઉઠાવ્યા, અને તેમ કરીને પોતાની લડવાની અતિ અધિરાઇ ઝાહેર કીધી.

આ વાતચિત થવાપછી હમેશના નિયમમુજબે પાંચ "મિનીટ" બંધે બાજુવાળાઓએ પસાર થવા દીધી, કારણકે લડાઇના કાનુનમુજબે સુલેહ કરનારી ટોળીઓને પોતાને મથકે પાછા ફરવાને તેટલો વખ્ત હમેશા આપવાની ફર્ઝ હતી; પણ તે વખ્ત પુરો થવા-



(ચિત્ર ૨૨ મું.) "જે દુરબીનવડે તે રશિયન કેલ્લેબંદીની તપાસ કરતો હતો". (પાનું ૩૯૮ મું.)

સાથેજ ઝપાઝપી શરૂ થઈ. આણીગમની બાશિ-બાઝુકો ધસ્યા; બીજીમેરથી કોસૅકોએ હલ્લો કર્યો. બાશિ-બાઝુકોકરતાં કોસૅકોની સંખ્યા લગભગ બેવડી હતી; અને જોકે પાછળથી બીજી ઑટૉમન ટુકડીઓ ઝડકબંધ કુચ કરી મદદમાંટે આવતી હતી—તોયે તેમ વળી બીજા હાથઉપર કોસૅકોની પણ એક બીજી ટુકડી દુરથી પેહેલીની મદદે આવતી નઝરે પડતી હતી.

બાશિ-બાઝુકોનો હલ્લો એવોતો ઝબરો હતો—અને બેસિલ, તેના બે પૉલિશ સ્વદેશીઓ, હૅઝલઉડ, તેઓને એવીતો સરસ રીતે હુકમો આપતા હતા, કે આખરે કોસૅકોએ લડવા માંડયું, અને પાછા હઠવા લાગ્યા. તેઓને હઠતાં જોઇ બાશિ-બાઝુકો પોતાના ઘોડાઓને કાંટા મારી તેઓનીવચ્ચે બેધડક ધસ્યા—પોતાના હાથમાંના ભાલાઓ ફેંકી દીધા—પોતાની તેઝ તલવારો મિયાનમાંથી ખેંચી કાહાડી—અને ડાબી તેમજ જમણી બંધે બાજુએએ જનુનથી કાપાકાપી ચલાવી. પણ આ ઝપાઝપી આ વખ્ત લાંબો વાર ટકી નહીં; કારણકે કોસૅકોએ ઉભી પૂછડીએ નાસવા માંડયું, પણ પછવાડે જે બીજી ટુકડી તેની મદદે આવતી હતી, તેનીસાથે ભેળાયાપછી તેઓ પાછા ગોઠવાઈને ઉભા; અને એજ વેળાએ ટર્કિશોની મદદે આવતી બીજી ટુકડી પણ ટવારિક બેની સરદારીહેઠલ ત્યાં આવી પુગી. કે લડાઇ પાછી શરૂ થઇ: પણ તે ખરેખર લડાઇ કરતાં ઘણી બેતાલ અને ઓછી ખુનખાર હતી: કારણકે રશિયન કોસૅકો પોતાના ટર્કિશ શત્રુઓસાંમે હાથોહાથ આવવાને દેખાઈતીરીતે ડરતા હતા. આખરે, ટવારિક, કે જેના હાથમાં હવે તમામ ટુકડીઓની વડી સરદારી હતી, તેણે એકદમ સામટો હમલો કરવાનો હુકમ આપ્યો; પણ તેટલો વખ્તસુધી કોસૅકો ઉભા શું કામ રેહે? તેઓ તો ત્યાંથી ઉભી પૂછડીએ નાઠા. થોડેક દુરસુધી તો ઑટૉમનોએ તેઓની પુઠ પકડી, પણ જ્યારે તેઓ પોતાનાં મુખ્ય લશ્કરની ઘણા નઝદીક દોડી ગયા, ત્યારે તેઓની પુઠ છોડવાની ટવારિકને નાચારીએ ફર્ઝ પડી, કેમકે જો તે તેઓનીપછવાડે પોતાના ન્હાનાં લશ્કરનીસાથે ધસ્યો જાય, તો સાવ દીવાનામાં ઠરે. તેઉપરથી તેણે ચુર્પૅટારિયા પાછા કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. આ કાપાકાપીમાં આસરે ૪૦ થી ૫૦ રશિયનો માર્યા ગયા હતા—જ્યારે ટર્કોને ફકત ૪ કે ૫ માણસોની ખોટ ગઇ હતી.

જ્યારે ઑટૉમન રીજમીટો ચુર્પૅટારિયામાં પાછી દાખેલ થઈ, ત્યારે સાંજનો વખ્ત હતો; અંધારૂં થતું જતું હતું; અને સામી બાજુવાળાઓસાથે જે વાત થઇ હતી, તેમજ લડાઇનું જે પરિણામ આવ્યું હતું, તેનો "રીપૉર્ટ" તરતજ ઓમર પાશાને કરવામાં આવ્યો. તે સાંભળી આ વડો સેનાધિપતિ હૅઝલઉડની તેમજ તે બન્ને પૉલિશ અમલદારોની ઘણી દયા કરવા લાગ્યો. પણ આપ્રમાણે દયા દેખાડવાસેવાય બીજું કશું તે તે વેળા તેઓમાંટે કરી શક્યો નહીં. હવે ફરીથી દુશ્મનોસાથે સંદેશા ચલાવવાનું નકામું હતું: હવે તો અકસ્માતથીજ તે ત્રણે બાનુઓનો છુટકારો થાય, એમ હતું. હૅઝલઉડને ભારે દુ:ખ ઉપજતું હતું, કારણકે ચુર્પૅટારિયાની યાદગાર લડાઇપછી જ્યારથી ઝુઆવ તો કૅઠરાઇન માલુમ પડી હતી, ત્યારથી તે તેણીને આગળનીજપેઠે ખરા પ્યારથી પાછો ચાહાવા લાગ્યો હતો; સેંટ પીટર્સબર્ગમાં પેહેલવેહેલી જ્યારે તેઓ બંધેવચ્ચે ઓળખાણ થઇ હતી, તે વેળા તે જેટલો તેણીને ચાહાતો હતો, તે કરતાં ઘણો વધારે હમણાં તે તેણીને પાછો ચાહાવા

લાગ્યો હતો. તેવીજરીતે પોતાની બેહેનને પાછી ખોવામાટે બૅસિલને પણ ભારે ગમ લાગતો હતો. પોતાની બાયડીઓથી છુટા થવામાટે પેલા બે પૉલિશ અમલદારો પણ દુઃખી થતા હતા. તેણીઓઉપર કોઇ જાતનો દુષ્ટ ઝુલમ તો ગુજરવામાં ન આવશે, એવી સઘાઓની ખાતેરી હતીઃ પણ તેણીના બાપ અને ભાઇના રશિયન નૌકરી છોડી જવાના કપટી વેરમાં કુંડરાઇનને રખેને સાઇબીરિયાનાં જંગ્લોમાં દેશનિકાળ કરવામાં આવે, તેની હૅઝલઉડને અને બૅસિલને ભારે ચિંતા હતી; પૉલિશ અમલદારો ફેકર રાખતા હતા, કે તેઓની બાયડી તેઓને પાછી આવી મળે, તેઆગમચ લાંબો વખ્ત કદાચ નિકળી જાય.

પહેરાગીરોની જે ચોકીમાં એલમાનૉફને કેદ પુરવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં જ્યારે પાદરી યુસાડિ જઈ પુગ્યો, ત્યારે રાતના લગભગ અગિયાર વાગેલા હતા. વસંતઋતુની આ મૌસમમાં ક્રિમિયાખાતે હંમેશાં નુકશાનકારક ધુમસ પડેછે; અને યુસાડિ—કે જે તરતનોજ ટુંક પણ સખ્ત માંદગીમાંથી સાજો થતો જતો હતો—તેણે આ વેળા એક ભારી અને મોટો ઝબ્બો પોતાના પુશાકઉપર ઓઢેલો હતો, તે ચોકીમાં દાખેલ થયો, કે જ્યાં એક કંગાળ "ટેબ્લ"ઉપર બળતી ફકત એક મોમબત્તિની ઘણી ઝાંખી રોશની પડતી હતી; ત્યાં એક "ડઝન" સિપાહો ટોળું થઇને બેઠેલા હતા. તેઓ સઘળા પોતાની "પાઇપો" પીતા હતા, કે જેમાંથી નિકળતા ધુમાડાનેલીધે ઓરડામાં વધારે ઝાંખું લાગતું હતું.

આ ચોકીદારોના વડા લફટેનન્ટનેમાટે યુસાડિએ પુછ્યું; કે જેઉપરથી તેને પાસેના એક ન્હાના ઓરડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં તે અમલદાર પણ લેટીને પોતાની "પાઇપ" પીતો હતો, અને થોડેથોડે વારે શર્બતથી પોતાના હોઠો ભિંજવતો હતો.

યુસાડિએ જ્યારે પોતાને તે ટર્કિશ લફટેનન્ટનીહઝુરમાં એકલો ઉભેલો જોયો, ત્યારે તે બોલ્યો, "સાહેબ, બીશક તમોને ખબર તો હશે, કે તમારા નામદાર સેનાધિપતિએ કરનલ એલમાનૉફને મોતની શિક્ષા કરવાનું સવારના છ વાગતાઉપર નક્કી કર્યુંછે?"

લફટેનન્ટ—"હા, એવો હુકમ મને તે નામદારતરફથી મળ્યોછે ખરો, અને તમારાં લ્હાં આવવાની મતલબ હું અટકળી શકું છું."

યુસાડિ—(ઘણાં દેલગીરીભરેલા સાદે) "હા, જો૦ કમનસીબ બંધવો મારીસાથે બંદગી કરીને ધાર્મિક સંતોષ લેવાને રાઝી હોય તો."

લફટેનન્ટ—"તેમ તમોને કરવા દેવામાટે તમો સરદારની સહીસાથની એક પર્વાનગી લાવ્યાછો?"

યુસાડિ—"હા, હું લાવ્યોછું. આ રહી." એમ બોલી તેણે વડા સેનાધિપતિની મ્હોર અને સહીસાથનો પર્વાનો કાહાડી તેને દેખાડ્યો.

પોતાના સૌથી વડા અમલદારનો પર્વાનો તેણે અતિ ઘણાં માનસાથે હાથમાં લીધો; અને તેમાં જણાવેલી બાબત ચોકસાઇથી તપાસી, તે બોલ્યો, "એ બરાબરછે. જે કંગાળ બાપડો કાલે મરનારોછે, તેનીઉપર અલ્લાહે કરીમ રહમ કરજો! મારીપછવાડે આવો."

લફટેનન્ટ તે પછી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યો, અને ચોકીદારોના ઓરડામાંથી યુસાડિને લઇ પસાર થયો; તેઓ એક સાંકડી ચાલમાં આવ્યા, કે જ્યાં એક

ઝબરદસ્ત મઝબુત દરવાઝો હતો. આ ચાલની એક બાજુએ પથ્થરની મઝબુત ભીત હતી; બીજી બાજુએ ન્હાનીન્હાની છ કોટડીઓનાં બારણાં આવેલાં હતાં, કે જે કોટડીઓમાં જ્યારે યુપેટોરિયા એકસંપી રાજ્યોનાં લસ્કરોએ ક્રિમિયા જીતી લીધું, તેઆગમચ રશિયનો પોતાના લસ્કરી બંધવાઓને કેદ કરતા હતા. લફ્ટેનન્ટના એક હાથમાં બત્તિ, અને બીજા હાથમાં એક ચાવી હતાં. તે ચાવીવડે તેણે એક મોટો દરવાઝો ખોલ્યો; ત્યાં અંદર એક બત્તિ બળતી હતી; અને ત્યાં મુકવામાં આવેલી એક "ટેબ્લ"આગળ એક ભાંગાંતુટાં "સ્ટુલ"ઉપર એલમાર્નોફ બેઠેલો હતો,—તેણે પોતાનું માથું એક હાથઉપર ટેકવેલું હતું.

લફ્ટેનન્ટ—(યુસાડિને) "દાખેલ થાઓ, હું આ બારણાંને કળ દેતો નથીઃ અને તેટલામાંટે જ્યારે તમારૂં ધાર્મિક કામ ખલાસ થાય, ત્યારે આ ચાલને નાકેનું બારણું ઠોકજો, કે તે તરત તમારેમાંટે ખોલવામાં આવશે."

પોતાતરફ દેખાડવામાં આવેલી સભ્યતામાંટે યુસાડિએ તે લફ્ટેનન્ટનો આભાર માન્યો—અને પછી તે કોટડીમાં દાખેલ થયોઃ તેના સાંભળવામાં ચાલને નાકેનો દરવાઝો બંધ કરવાનો આવાઝ આવ્યો, તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે લફ્ટેનન્ટ ત્યાંથી ચાલી ગયો હતો.

કરનલ એલમાર્નોફે યુસાડિને પગથી માથાંસુધી તપાસ્યો, પણ એક બોલબી બોલ્યો નહીં. તેનો ચેહેરો પેહેલાંતો અતિશય ગંભીર હતો, પણ પછી પાદરીને લાગ્યું, કે એલમાર્નોફનાં દેલમાં તેનેવિષે ધિક્કાર પૈદા થયો હતો.

આખરે ચુપકીદી તોડીને યુસાડિ બોલ્યો, "તમો એક રશિયનછો, અને હું પણ એક રશિયનછું. આપણે બંધે જણા એકજ ધર્મ પાળ્યે છૈયે; અને હું હ્યાં તે પવિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ તમારીઆગળ કરવાને આવ્યોછું."

એલમાર્નોફે ઘણાં ઠંડા આવાઝે પણ લગાર કરડાપણાંથી જવાબ દીધો, "હા—હું એક રશિયનછું, અને તમો પણ એક રશિયનછો, અને એક રશિયને બીજાને મોતને શરણ કીધોછે."

યુસાડિ—(અતિયંત દેલગીરીથી) "મારી ઝેંદગીની છેલ્લી ઘડીસુધી આ જે દુઃખદાયક બનાવો બનવા પામ્યાછે, તેમાંટે હું અંતઃકરણથી પસ્તાવામાં રહીશ! પણ, કરનલ એલમાર્નોફ, એક પાપી કામનો નતીજો ઘણો ભયંકર આવેછે, તેનો આ એક પુરાવોછે. એક ખોટાં કામથી બીજાં એક હઝાર ખોટાં કામો જન્મ પામેછે; અને એક દુષ્ટ કર્મથી અસંખ્ય વિપ્તિઓ વેઠવી પડેછે! ખરી વાતછે, કે મને તમોને તમારા દુસ્મનોના હાથમાં ફસાવવા પડયાછે, પણ જો તમો આગળુંપાછળું વિચારીને જોશો, તો જાણુશો કે આપણે બંધે જણાએ મરનાર ઝાર નિકોલસનાં ખરાબ તરકટને જે મદદ આપી હતી, તે ખરાબ કામની સાંકળનાં વળાંની આ છેલ્લી કડીછે."

એલમાર્નોફ—"હું તો તેના હુકમને તાબે થયો હતો, કે જેમ જો હું નહીં કરૂં, તો પાયમાલ થઈ જાઉં કે માર્યો જાઉં. પણ તમો તો મારે હવાલે કીધેલો એક દસ્તાવેજ ચોર્યોછેઃ અને તે તમારી નીચ ચોરીનેલીધેજ મને યુપેટોરિયામાં એક જાસુસતરીકે દાખેલ થવાની ફર્ઝ પડી હતી, અને તેમ કરવાનેસબબે હાલ હું આ ખરાબ અવસ્થામાં આવી પડયોછું—અને વળી તેસાથે તમોએ મને ફસાવી માર્યોછે!"

યુસાડિ—(ભારે દુ:ખી દેલે, અને ગણગણતે સાદે) "ખરૂં!—અફસોસ, એ સઘળું તમામ ખરૂંછે! પણ, કરનલ એલમાનૉફ, જરા આગળી વાત ફરી યાદ કરશો તો તમોને માલુમ પડશે, કે જો આપણે ઝારનાં આ નઠારાં કામમાં મદદ કીધી નહતે, તો તમોને આવો એક દસ્તાવેઝ લઇ આવવાની ફર્ઝ પડતે નહીં—અને જો તેમ થતે, તો મને તે દસ્તાવેઝ તમારીપાસેથી મેળવવાની પણ ઝરૂર રેહેતે નહીં."

એલમાનૉફ—(ભારે ગુસ્સાથી અને ધિક્કારથી) "બસ, બસ, આ સઘળી તમારી ખોટામાં ખોટી તર્કછે! શું તમોને ખબર નથી, કે મને મોતની ટેપ મરાઇ ચુકીછે—અને આવતી કાલે સવારના છ વાગ્તે, જ્યારે સૂર્ય આ પૃથ્વીઉપર પોતાના પૂર તેઝથી પ્રકાશતે હશે, ત્યારે મારી આંખો તો તેથી ઉલટી અંધારામાં ઢંકાઈ જશે?"

આ સાંભળી યુસાડિએ દુ:ખી લાગણીથી પોતાનું માથું ધુણાવવા માંડયું, અને પોતાના હાથોનાં આગળાં એકબીજામાં ખોસીને બોલ્યો, "અફસોસ, હું તે જાણુંછું! એમ ન ધારતા કે ટર્કોના ઓઠાંતળે હું મારી કસુર છુપાવવાની કોશેશ કરૂંછું. કે જે કસુરનું એ ભયંકર પરિણામ આવવા પામ્યુંછે! પણ હું તો ફક્ત તમારી એટલીજ ખાતેરી કરવા માગુંછું, કે થોડાં વર્ષોઅગાઉ આપણે જે જુઠું કામ કર્યું હતું, તેનો આ નતીજો આવ્યોછે."

એલમાનૉફ—(ઘણાં જનુનથી તેને બોલતો અટકાવીને) "આ બાબતઉપર હવે પુરતું બોલાયુંછે, માટે બસ કરો. તમોને હવે મને બીજું શું કેહેવુંછે?"

યુસાડિ—"ત્યારે જાણો, કે નામદાર ઓમર પાશાએ એવો હુકમ કર્યોછે, કે તમારૂં મોત——"

એલમાનૉફ—(વધારે ઝનુનથી) "એક સાધારણ જાસુસનેલાયકનું નહીં હોય? પણ મને બાર ગોળીઓથી વિંધી નાખીને એક સેપાહને મોતે મારવો!" મશ્કરીમાં "વાહ! મારા સંતોષનેમાટે કેવી સરસ વાત!" પણ તરતજ તેની વળણ ફેરવાઇ ગઈ, તેના હોઠો ધુજવા લાગ્યા, અને તે થરથરતે સાદે બોલ્યો, "ગમે તે રીતે હું મરૂં, તેની મને દરકાર નથી! મને અતિશય ચાહાતાં મારાં માબાપ સેંટ પીટર્સબર્ગમાંછે, કે જેઓ પોતાના જીવથી ગયેલા બેટામાટે વિલાપ કરીને રડશે!—તે બેટો કે જેને તેઓ કદી ફરી પાછાં મળવાના નથી—અને તેઓના બુઢાપાની ખુશહાલી અને સુખ હંમેશનું જતું રેહેશે!"

યુસાડિ—"અરે! અરે! જો તમોને તેઓને કાંઇ પયેગામ મોકલવો હોય, તો મને કહો—હંમેશના છુટા પડતી વખ્તનો કાંઇ સંદેશો હોય, તો જણાવો, હું તે લખી લઉં—હું સોગંદઉપર કહુંછું, કે તે હું તમારાં માબાપને પહોંચાડવાને ચુકીશ નહીં!"

જરા થોભીને પછી ઘણાજ ક્રોધથી એલમાનૉફે કહ્યું, "હા—તેઓને કેહેજો, કે મારૂં ખુન કર્યામાં આવ્યું—અને તે મારો ખુની પાદરી યુસાડિછે!"

આ સાંભળી કંગાળ યુસાડિ ઘણીજ આજીજીથી બોલ્યો, "અરે! મને આપમાણે ઠપકો ના આપો! ઘુંટણ મરડિયે પડીને મારીસાથે બંદગી કરો! દેખાડો, કે તમોએ મને મારી કસુર મુઆફ કીધીછે! યાદ કરો, કે તમો હમણાં હંમેશગીની જહાનના ઉંબરઉપર ઉભાછોઃ અને તમો જેમ તમારા ખુદાપાસે મુઆફી મેળવવાની આશા રાખોછો, તેવીજ રીતે

મને પણ મુઆફ કરવાની મેહરબાની કરો!—પણ જુઓ! તમારીઆગમચ હુંજ પેહેલાં ઘુંટણ મરડિયે પહુંછું! હું તમારા પગઆગળ પડી આઝીજી કરૂંછું, કે તમો મને મુઆફ કરો! પછી આપણે બંધે સાથે મળી ઘુંટણ મરડિયે પડીશું—અને આપણે બંધે બંદગી કરીશું!"

આસુજબ બોલી, યુસાડિએ પોતાની ટોપી કાહાડી "ટેબ્લ"ઉપર મુકી—પોતાનો ભારે ઝબ્બો કાહાડી નાખ્યો—અને ગંભીરાઇથી ઘુંટણિયે પડી એલમાનૉફની મુઆફી ચાહાવાને માથું નિચ્ચે નમાવ્યું. જે પવિત્ર ધંધામાં તે પડેલો હતો, અને જે દુ:ખી લાગણી તેનાં દેલમાં ઉભી થઈ હતી, તેથી તે કુદર્તી રીતે બંદગી કરવામાં મશ્ગુલ થઇ ગયો; હાથો જોડીને અને માથું નિચ્ચું નમાવીને હજી યુસાડિ ખરાં દેલથી બંદગીમાં ચકચુર થઇ ગયો હતો.

પોતાની બેઠકઉપરથી જયારે એલમાનૉફ પેહેલો ઉભો થયો, ત્યારે તેની ધારણા એવી હતી, કે તે પાદરીને લાત મારીને ધિક્કારથી હડસેલી કાહાડે, અને તેને પોતાનીહઝુરમાંથી શ્રાપ દઇને કાહાડી મુકે. પણ તરતજ એલમાનૉફનાં ભેંજાંમાં એક શયેતાની વિચાર આવી ગયો,—નાપાક શયેતાન, જે હંમેશાં નબળાં માણસનાં ભેંજાંઉપર પોતાની નીચ યુકિતઓની અસર કરવામાં ફતેહ પામેછે, કે જે લાલચસાંમે આદમજાત ટકી શકતું નથી, તેવો એક બદ વિચાર આ વેળા એલમાનૉફનાં મગઝઉપર આવી પડયો, અને જેવીરીતે એક અઝદાહ પોતાના શેકારઉપર ઓચિંતો તરાપ મારેછે, તેવીરીતે એલમાનૉફે યુસાડિને ગળચીમાંથી પકડયો—બંધે હાથોએ તેની ગર્દન એવીતો મઝબુત પકડી, કે જાણે તે એક લુહારના સેંકડામાં પકડાયલી હોય. તેની દમ લેવાની નળી તે ખુનીનાં આંગળાંઓએ દાબી: ઉંડાને ઉંડાં પોર્લાનાં આંગળાંઓ તેના માસમાં દાબ્યાં; અને આ વેળા તેનો ચેહેરો દુઝખના એક દેવજેવો પાપી થઇ ગયો.

આથી પાદરીનાં આખાં શરીરને ભયંકર આંચકીઓ આવવા લાગી: એક સાંપને ફટકો મારવામાં આવે, તે વેળા તેનું બદન જેમ કળવાયછે, તેમ તે પણ કળવાવા લાગ્યો. પ્રથમતો તેણે પોતાના બંધે હાથોવડે એલમાનૉફના હાથો પોતાનાં ગળાંઉપરથી ખસેડવાનો યત્ન કર્યો; પણ તેમ તે કરી શકયો નહીં: અને પછી તેનો દમ રૂંધાઈ જવાને દુ:ખે તેણે તે ખુનીના બંધે પગોઆસપાસ પોતાના હાથો વિંટાળ્યા, એવી મતલબથી, કે તે તેને નિચ્ચે તોડી પાડે. આથી એલમાનૉફ પોતાના ઘુંટણઉપર બેસી ગયો,—એમ થવાથી પાદરી ઉંધો પડયો—અને તેથી તો ખુનીના હાથમાંથી છટકવાનો કશો પણ ઇલાજ હવે તેને રહ્યો નહીં. ખચિત કોટડીમાં થયેલો આ દેખાવ ઘણો ભયાનક ને કમકમાટ ઉપજાવનારો હતો, નહીં ચીસ કે નહીં બુમ તે પાડી શકયો, અને તેથી તે કોટડીની ચાર દીવારોવચ્ચે જે કરપિણ કામ થયું હતું, તે કોઇનાં પણ સાંભળવામાં કે જાણવામાં આવ્યું નહીં. ગુંગળાવાનો ગળગળ થતો અને દબાઇ જતો ધીમો સાદ તે કંગાળ પાદરીના હોઠોમાંથી સ્હેજ નિકળતો હતો; આ વેળા તેનો ચેહેરો ઝમીનતરફ હોવાથી તે ખુની પોતાનાં પાપી કામનો દેખાવ જોઈ શકતો નહતો. પણ આ વખ્તે ખુદ એલમાનૉફનો ચેહેરો પણ ભારે બિહામણો અને કમકમાટ ઉપજાવેએવો થયલો હતો,—તેણે પોતાનું શયેતાની કામ પુરૂં કર-

વાનો મક્કમ ઠરાવ કર્યો હતો, અને તેની આંખો એવીતો ખેંચાઇ આવેલી હતી, કે જાણે હવડાં બહાર નિકળી પડશે! જાણે પાણીમાંથી એક માછલીને તેના પકડનારના ગળમાંથી કાહાડીને ઝમીનઉપર નાખવામાં આવેછે, તે વેળા જેવીરીતે પોતાની પૂછડી ઝમીનઉપર તે અફાળેછે, તેમ આ વેળા યુસાડિનું શરીર અફળાતું હતું; તેના પગો ઉપર ઉંચકાતા, અને પછી પાછા નિચ્ચે અફડાતા,--આમુજબે જ્યાંસુધી તેના ઝમકમાટભર્યા આંચકાઓ નબળા પડતા ગયા, અને ઓછા થતા ગયા, અને જ્યાંસુધી તે મુર્દું થઇને ઝમીનઉપર પડ્યો, ત્યાંસુધી તે ખુનીએ પોતાના હાથો તેનાં ગળાંઉપરથી ખસાડયા નહીં.

આખરે આ ઝબુન કામ ખલાસ થયું: અને એક બિહામણા સ્વપ્નાનીપેઠે આ પાપી ગુનાહની લાગણી તે ખુનીના જેગરઉપર ચીટકી બેઠી. પણ હમણાં તેને વિચાર કરવાનો કે વખ્ત ખોવાનો નહતો! એલમાર્નાફને હજી ઘણું કરવાનું હતું. તેણે તે મુર્દાનાં શરીરઉપરનાં લુગડાં ઉતાર્યાં—અને તેમજ પોતાનાં પણ કાહાડી નાખ્યાં. તેણે પછી તે સુવેલા પાદરીને પોતાનો પુશાક પેહેરાવી, પોતે તેનો પેહેરી લીધો. પછી તેણે તે મુર્દાને પોતાની ખાટલીપાસે ઘુંટણ મરડિયે બેસાડ્યું, અને તેના બંધે હાથોમાં તેનું માથું, કે જે તમામ કાળું થણક મારી ગયું હતું, અને તદ્દન સુજી આવ્યું હતું, તે મુકયું; એવી ઢબે કે જાણે તે પોતેજ બિછાણાંઉપર પડી બંદગીમાં મશ્ગુલ થયેલો હોય.

એલમાર્નાફ પોતાનાં મનસાથે વિચારવા લાગ્યો, કે "જયારે ટર્કો પાછું બારણું ઢાંકવા અંદર નઝર કરશે, ત્યારે તેઓ એમજ સમજશે, કે હું-હા-હુંજ-બંદગી કરૂંછું!"

ત્યારપછી તેણે પાદરીનો મોટો ઝભ્ભો પોતાનાં શરીરઉપર ઓળવ્યો, અને તેની મોટી ટોપી પેહેરી. હવે તેનું નસીબ યારી આપેછે કે નહીં, તે જાણવાનો વખ્ત આવ્યો; પણ તે ભારે હેમત રાખી તે કોટડીમાંથી બહાર નિકળ્યો, અને તેનું બારણું બંધ કર્યું. તે પેલી ચાલમાંથી પસાર થયો—અને તેને છેડેનું બારણું ઠોક્યું. તે તરતજ ઉઘાડવામાં આવ્યું. એક કલાકઆગમચ જ્યારે યુસાડિ અંદર આવ્યો હતો, તે વેળા ચોકીદારોના ઓરડામાં જેટલું અંધારૂં હતું, તેકરતાં પણ વધારે હમણાં ત્યાં હતું. બીડી પીવાને સબબે ત્યાં ધુમાડો પથરાઇ ગયેલો હતો: એક ખુણામાં "ટેબલ"ઉપર ગુળ કાપ્યાવગરની મીણબત્તિ ઝાંખી બળતી હતી. તે મીણબત્તિથી દુરનો દુર બીજીજ બાજુએથી એલમાર્નાફ ચાલ્યો: એક બોલ પણ તે વેળા બોલવામાં આવ્યો નહીં—કોઇએ તેને અટકાવ્યો નહીં—તેને પાદરી યુસાડિ સમજી કોઇએ તેની જવાની દરકારવટીક કીધી નહીં. ચોકીદારોના ઓરડામાંથી થઇ, તેનો ઉંબર ઓળંગી, ખુલ્લા રસ્તાની ફરસબંદીઉપર તેનો પગ પડ્યો:—અને જાણે છુટાપણાંની ચોખી તાઝી હવાથી તેનાં ફેફસાંઓ ફુલ્યાં હોય, એવી તાઝગી તેને મળી.





પ્રકરણ ૫૫ મું.

શેરનાયામાં તપાસ.

આપણે ઉપર જે હકીકત જણાવી ગયા છીયે, તેને થોડા દહાડા વિત્યાકેડે, વડા સેનાધિપતિ ઓમર પાશાએ ટર્કિશ, ઇંગ્રેજી, અને ફ્રેંચ કેટલીક "સ્ટીમરો" અને બીજાં વહાણો, કે જે આ વેળાએ યુપૅટોરિયાનાં બંદરમાં લાંગરેલાં હતાં, તેઉપર આસરે ૨૦,૦૦૦ માણસોને ચઢવાનો હુકમ એકાએક આપ્યો. આ હુકમ બનતી ઉતાવળે અને ઘણો સારી રીતે બજા લાવવામાં આવ્યો; પણ તે "સ્ટીમરો" અને વહાણોને કયાં જવાનું હતું, તે તદ્દન છુપું રાખ્યામાં આવ્યું હતું. તા૦ ૭ મી ઍપ્રિલને દિને સવારના આઠ વાગ્તે, ખુદ ઓમર પાશાનાં ઉપડવાનાં માનમાં ઓગણીસ તોપો ફોડવામાં આવી; પોતાના રેસાલાના મુખ્ય અમલદારોને લઇને પોતાનેમાટે ખાસ રાખવામાં આવેલી એક ન્હાની મનવારઉપર જવાને સરદાર એક સરકારી ભપકાદાર ન્હાની "બાર્જ"ઉપર ચઢયો. આ તોપો કેનારાઉપરનાં તોપખાનાંએ છોડી હતી, જેનો ઉત્તર સઘળાં બારકસોઉપરથી વળતી તોપો છોડીને આપવામાં આવ્યો; અને પછી આખા કાફેલાએ સફર શરૂ કીધી.

સેનાધિપતિનીસાથે તેનો ભત્રીજો ટવારિક બે, મેજર હૅઝલઉડ, બૅસિલ વૉલમાર—તેમજ તેના બીજા એડી-કાંગો હતા; યુપૅટોરિયાથી આરવેસે તેઓને શામાટે કાહાડી લઇ જવામાં આવતા હતા, તે કૅઠરાઇનનો ખાવંદ કે ભાઈ સમજી શકયા નહીં, કારણકે તેજ જગ્યાએ તેઓની કેદ થયેલી વાહાલી કૅઠરાઇનની ખબર મળવાનો તેઓને વધારે સંભવ હતો. વળી આપણે અત્રે જણાવવું જોઇએછે, કે કૅઠરાઇનનીસાથે કેદ પકડાયલી બીજી બે બાનુઓના પૉલિશ અમલદારોને પણ આ કાફેલામાં સામેલ કર્યામાં આવ્યા હતા, અને તેઓને ટર્કિશ લશ્કરસાથે જોડવામાં આવ્યા હતા; આમુજબે જેઓ સઘળા આ પકડાઈ ગયેલી ત્રણે બાનુઓસાથે અતલગનો સંબંધ ધરાવતા હતા, તેઓ સઘળા આ કાફેલામાં હાઝેર હતા, અને તેણીઓને જે જગ્યાએથી કેદ કરી લઈ જવામાં આવી હતી, તે જગ્યાએથી સર્વે ઉઠાંગરી કરી જતા હતા.

યુપૅટોરિયાનું બંદર છોડવાપછી થોડાજ કલાકો વિત્યાકેડે; ઓમર પાશાએ ઝાહેર કર્યું, કે તે આખો કાફેલો સેબાસ્ટૉપૉલનીસાંમે એક ચોકસ જગ્યાએ જતો હતો. તેણે, ત્યારપછી હૅઝલઉડને, વૉલમારને, અને પેલા બે પૉલિશ અમલદારોને પોતાનીહઝુરમાં બોલાવ્યા; અને તેઓને નિચ્ચેમુજબે કહી સંભળાવ્યું:—

"ગઈ કાલે મારાં જાણવામાં આવ્યુંછે, કે જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેન પોતાનાં હાથનિચ્ચેમાં લશ્કરના મોટા ભાગને લઈને સિમફેરૉપૉલની પડોશમાંથી શેરનાયાની ખીણતરફ કુચ કરી ગયોછે. તેની મતલબ જનરલ લિપ્રાન્ડિનાં લશ્કરને જઇ મળવાનીછે, કે જે લશ્કર ફ્રેંચ અને બ્રિટિશ લશ્કરોના જમણા ભાગઉપર હમલો કરવાનો ઇરાદો રાખેછે. મારી મતલબ શુંછે, તે જણાવવાની ઝરૂર નથી. પણ એક બાબત જે તમો સર્વેને લાગતીવળ-

ગતીછે, તે હું ઝાહેર કરવા માંગુંછું. મને લાગેછે, કે ચોક્કસકરીને આ ત્રણે બાનુઓને સેબાસ્ટૉપૉલ મોકલી દેવામાં આવીછે, કે જ્યાં તેઓનું શું કરવું, તે રશિયન વડા સેનાધિપતિ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફની મર્ઝીઉપર રહ્યુંછે. અગરજો તેમજ હોય, તો તે જગ્યાનીનઝદીકમાં તમો સઘળાઓએ રેહેવું જોઇએ, કે જેથી જેણીઓ તમોને વાહાલીછે, તેણીઓને કદાચ આપણે પાછી મેળવવામાં ફતેહ પામીશું. જોકે હું કબુલ કરૂંછું, કે મને શકછે, તોયે વળી બનવાજોગછે, કે આપણે જો સેબાસ્ટૉપૉલઉપર તોપોનો મારો ચલાવીશું, તો તેને તાબે કરીશું. અગરજો તેમ કરવામાં આપણે ફતેહ પામ્યે, તો કદાચ ત્યાં થનારી લડાઇમાં આપણે ઘણાક ઉંચે વાંધેના રશિયનોને કેદ પકડી શકીશું; અને તેમ જો થયું, તો જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેને આપણી જે માંગણી ના પાડીછે, તે કદાચ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને કબુલ રાખવાની ફરઝ પડશે—યાને મારી કેહેવાની મતલબ એછે, કે તેઓને છોડવવામાંટે તેને આ ત્રણે બાનુઓને છોડવી પડશે. કમનસીબે કરનલ એલમાનૉફ, પેલો લુચ્ચો જાસુસ, કે જે પછવાડેથી એક અતિ દુષ્ટ ખુની નિવડયોછે, તે આપણા હાથમાંથી છટકી જવા પામ્યોછે! તોયે બધી રીતે જોતાં, મને એમ વાજેબી લાગ્યું, કે તમો સર્વે મારીસાથે આ ચઢાઇમાં આવો, તો કદાચ પાસો ફેરવાઇ જાય, અને તમો ખોઇ બેઠેલી તમારી વાહાલી બાનુઓને જલ્દી મેળવવા પામો."

પોતાનેમાંટે આટલી બધી માયાભરેલી કાળજી રાખવામાંટે, મેજર હૅઝલઉડે, બૅસિલ વૅાલમારે, અને પેલા બંધે પૉલિશ અમલદારોએ ઑટૉમન મારશલનો ભારે ઉપકાર માન્યો; તેઓની પુર ખાતેરી હતી, કે કૅઠરાઇનના અને તેણીનીસાથની બીજી બે બાનુઓના છુટકારામાંટે જે પણ કરવા ઘટે, તે કરવાને ઓમર પાશા કદી પણ હઠશે નહીં.

ટર્કિશ લશ્કર અને લડાઇનો સામાન લઇને આ "સ્ટીમરો" અને બીજાં વહાણોનો કાફેલો વડા સેનાધિપતિને તોપોની સલામીના ભારે ધડાકાઓવચ્ચે કામિએશના અખાતમાં દાખેલ થયો; કે તરત લશ્કર અને સામાન કેનારે ઉતારવાનું કામ શરૂ થયું. જે જગ્યાએ છાવણી કરવામાં આવનાર હતી, ત્યાં ઑટૉમન લશ્કરે તરતાતરત તંબુઓ ઠોકયા; કે ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજ વડા સરદારો, પોતાનીસાથે પોતાનો રેસાલો, અને લશ્કરના બીજા મુખ્ય અમલદારોને લઇને ઓમર પાશાને નમન કરવાને તરત હાઝેર થયા. જેવી કૅપટન ડેલાંશી ને ખબર થઇ, કે મેજર હૅઝલઉડ પણ ત્યાં આવ્યોછે, કે લાગલો તે તેને ભેટવાને દોડયો; અને તેની બાયડીના કેદ થવામાંટે તેણે પોતાની અતિયંત દેલગીરી જણાવી.

સેબાસ્ટૉપૉલનીસાંમે આવી પુગ્યાપછી થોડા દહાડા રહીને ઓમર પાશાએ ફ્રેંચ લશ્કરની તપાસ લીધી, અને તેનો સારો દેખાવ જોઇને તે નામદારે જનરલ કૅનરૉબર્ટ-આગળ પોતાની ખુશહાલી ઝાહેર કીધી. બીજે દિને આ ટર્કિશ મારશલે, પોતાના ત્રણ એડી-કાંગોને સાથે લઇને બ્રિટિશ લશ્કરની કવાયદ લીધી. આ વેળા ઓમર પાશા એક અતિ સુંદર ખુલ્લા રાતા-ભુરા રંગના ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો: તેણે પોતાનો લશ્કરી પુશાક સજ્યો હતો,—તેની છાતીઉપર પુષ્કળ ચાંદો લટકાવેલા હતા—અને તેના ખંભાઉપરના સોનેરી ગુચ્છાઓ અને છાતીઉપરની સોનેરી પટીઓ સૂર્યનાં કિરણોથી ઝગઝગ થતી હતી. તેના ઘોડાનું ઝીન અને સાજ ઘણો કીમતી અને ભપકાદાર હતો, અને તેઉપર

કીમતી ઝવાહેરો મઢેલાં હોવાથી તે ઝળઝળી રેહેલો હતોઃ કારણકે જ્યારે પણ તે નામદાર લશ્કરની કવાયદ જોવા કે તપાસવા હાઝેર થતો, ત્યારે પોતાના હોદ્દા અને મોભાનેખરનો ઠાઠ કરવાને ચુકતો નહતો,—તો જોકે લડાઇમાં ગુંદાતો, ત્યારે તેનો પુશાક, અને તેના ઘોડાનો સામાન તદન સાદાં રેહેતાં.

એક ઉંચી જગ્યાએ ઉભા રહીને ઓમર પાશાએ ઈંગ્રેજી લશ્કરને પોતાનીસાંમેથી પસાર થઈ જતું જોયું. તેના જમણા હાથઉપર, તો જોકે બરાબર તેનીપાસેજ નહીં પણ તેનેથી જરા પછવાડે તેનો ભત્રીજો ટવારિક બે હતોઃ બરાબર તે નામદારનીપછવાડે તેના ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજ એડી-કાંગો, કરનલ ડિયુ અને જનરલ કૅનન, ઉભેલા હતા. ઇંગ્રેજ લશ્કર પોતાનાં વાજાંનાં સુંદર સરોદો વગાડતું તેનીસાંમેથી કુચ કરી ગયું—પ્રથમ પાયદલ, અને પછી ઘોડેસવાર રીજમીટો પસાર થઈ; અને તેઓએ પોતાની બંદુકો અને તલવારો નમાવી પાશાને સલામી આપી, કે જે તે નામદારે સ્વિકારી. આમુજબે લશ્કરી તપાસ ખલાસ થઈ: અને તે જોઈ ઑટોમન વડા સેનાધિપતિએ પોતાનો ભારે સંતોષ ઇંગ્રેજ સેનાપતિ લૉર્ડ રૅગલૅનને ઝાહેર કરી, બ્રિટિશ લશ્કરની સુધરેલી હાલત અને દેખાવમાંટે તેને મુબારકબાદી આપી.

આએજ વખ્તે સેબાસ્ટૉપૉલઉપર તોપોનો મારો શરૂ કર્યામાં આવ્યો ; અને એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોની પાંચસોથી છસો તોપોએ પોતાનો ભયંકર મારો રશિયન કેલ્લાઉપર ચાલુ કર્યો. તેનો રશિયનોએ પાછો કેવો ઉત્તર વાળ્યો, તે જણાવવાનું કામ આપણું નહીં, પણ તવારીખ લખનારાઓનુંછે, પણ એટલુંતો અત્રે જણાવવાની અગત્યછે, કે જેવો ભારે તે હમલો હતો, તેટલોજ હેમતી બંચાવ કર્યામાં આવ્યો હતો. આમુજબે તોપોનો મારો ઘણાક દહાડાઓતુલિક ચાલુ રાખવામાં આવ્યોઃ અને બંધે બાજુએ જે નુકશાન થતું, તે રાતોરાત પાછું દરોસ્ત કરી નાખવામાં આવતું. આ સર્વે બાબત અત્રે વિગતવાર જણાવી ફેકટમાં આપણી વાર્ત્તા લંબાવવામાં કશો સાર નથી, કારણકે તે આ બાબતઉપર લખાયલી હરકોઈ સત્તાદાર તવારીખમાં વાંચવાથી જાણ થશે, અને કદાચ અમારાં વાંચનારાંઓમાંનાં ઘણાંકો તેબાબે માહિતગાર પણ હશે ; તેટલામાંટે તે સર્વે અત્રે છોડી દઇ આપણને જોઇતી આ વાર્ત્તાનેજલગતી બીજી બાબતોઉપર હવે આપણે આવીશું.

તવારીખમાં યાદગાર રહી ગયેલા સેબાસ્ટૉપૉલઉપર ઓમર પાશાએ આટલાં મોટાં લશ્કરસાથે ઘાલેલા આ ઘેરામાં તે નામદારની શી મતલબ સમાયલી હતી, તે હવે આપણે લંબાણથી જણાવીશું. અગરજો તોપોના ભારી મારાથી સેબાસ્ટૉપૉલનું બહારનું બાંધકામ નાશ પામે, તો પછી એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોનાં આખાં બળોએ શેહેરઉપર હમલો કરવાનો, અને ટર્કોને લઇને એક બીજે ઘણી અગત્યને છેડેથી હલ્લો લઇ જવાનો, ઓમર પાશા વિચાર રાખતો હતો. પણ થોડાજ દહાડામાં તે નામદારે જાણ્યું, કે જેવીરીતે આગળે વર્ષે અકટૉબર માંસમાં તોપોનો મારો ચલાવ્યાથી કાંઈ જીવજેવું પરિણામ નિપજ્યું નહતું, તેમજ આ વેળા પણ થયું હતું. સેબાસ્ટૉપૉલના કેલ્લાઉપર કોઇ ઘણી ગંભીર અસર આ એકસંપ થયેલાં રાજ્યોની સામટી તોપો કરી શકે, એબાબે પ્રથમથીજ આ અજાયબજેવી અગમબુદ્ધિના ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિને સંદેહ હતો ; અને તેમુજબે બનવા

પણ પામ્યું. સેબાસ્ટૉપૉલઉપર હમલો લઈ જવાનો સંજોગ બને, તો તે વેળા મદદ થાય, એવા ઇરાદાથીજ આ વડા સરદારે કામિએશખાતે લશ્કર ઉતાર્યું હતું: પણ તેમ કરવામાં તે નામદારની એક બીજી પણ મતલબ હતી—તે એ કે જો તોપોનો મારો નિષ્ફળ જાય, તો તેણે શેરનાયાની ખીણમાં એક લશ્કરને લઇ જવાનો ઠરાવ રાખ્યો હતો, કે ત્યાં જઈને તે જનરલ લિપ્રાન્ડિ અને ઑસ્ટેન-સાકેનનાં જોડાયલાં લશ્કરોસાથે લડાઈ ચલાવે. અત્યારઅગાઉ જણાવ્યામુજબે થોડા દિવસનાઅરસામાં જણાઈ ગયું, કે તોપોનો મારો નકામોજેવો હતો: અને તેટલામાટે પોતે રચેલી બીજી બાઝી અમલમાં મેળવાનો ઓમર પાશાનો હવે વખ્ત આવ્યો હતો.

તા૦ ૧૯ મી ઍપ્રિલની સવારે સકારામાં જે તમામ ટર્કિશ લશ્કર કામિએશખાતે આવ્યું હતું, તેને હથિયારબંદ થવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો. આ હુકમ તરત ઘણી હોંસથી બજા લાવ્યામાં આવ્યો; કારણકે જોકે સરદારનો શું ઇરાદો હતો, તેની કાંઈ ઘણી ચોકસ ખબર તો પડી નહતી, તોયે એટલું તો કુદર્તીરીતે અટકળવામાં આવ્યું હતું, કે કાંઈ અગત્યની હાલચાલ કરવાનો તે નામદારનો વિચાર હોવો જોઇએ.

ઑટૉમન રીજમીટો ખીચોખીચ હારબંધ ગોઠવાઇને ઉભી હતી: ત્યાં વડો સેનાધિપતિ પોતાનો આખો રેસાલો લઈને આવ્યો, અને કુચ શરૂ કર્યામાં આવી. થોડાજ વખ્તમાં ટર્કિશ લશ્કરસાથે ફ્રેંચ સેપાહોનો એક મોટો ભાગ આવી જોડાયો, કે જેની સરદારી ખુદ જનરલ કૅનરૉબર્ટે પોતે લીધેલી હતી. કુચ ચાલુજ રહી: સેબાસ્ટૉપૉલનાં દેવલો અને મેનારાઓ જાણે ખસતા હોય, એમ દુર થતા જતા દેખાયા; અને વળી થોડા વખ્તમાં આ કુચ કરતાં બન્ને લશ્કરોસાથે ઇંગ્રેજ પલટણો આવીને જોડાઇ ગઇ, કે જેની સરદારી ઇંગ્રેજ સરદાર લૉર્ડ રૅગલૅને લીધેલી હતી. ટર્કિશ, ફ્રેંચ, અને ઇંગ્રેજ, આ ત્રણે લશ્કરોની વડી સરદારી ઓમર પાશાએ પોતે લીધેલી હતી; હવે તમામ લશ્કરમાં એવી અફવા ફેલાઈ, કે ઉંચાણ સપાટ ખુલી ઝમીનઆગળ સેરનાયાની ખીણોને જે ટેકરીઓ ઢાંકી નાખેછે, તેની પેલીમેર રશિયનોસાથે લડાઈ ચલાવવાનીછે. આ સપાટ ઝમીન એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોનું મઝબુત મથક હતું.

ખીચોખીચ હારોમાં લશ્કરે આગળ કુચ કર્યા કીધી; અને તેનો દેખાવ ભારે ઠાઠવાળો હતો. પોતાના રેસાલાસાથે ઓમર પાશા મોખરે પોતાનો ઘોડો દપટાવતો હતો; તેનેથી થોડેક દુર જમણી બાજુએ જનરલ કૅનરૉબર્ટ; અને તેટલેજ છેટે પણ ડાબી બાજુએ લૉર્ડ રૅગલૅન હતો. દિવસ ઘણો રળિયામણો હતો; અને સેપાહોની બાગનેટોઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડવાથી તેઓ ઝળઝળ થતી હતી. પાયદલ લશ્કરના ચાલુ ભારે આવાઝ—ઘોડેસવારોની રીજમીટોના ઘોડાઓનાં પગલાંઓ—તોપોનાં ગારિયાંઓનાં પૈડાંઓનો ગગડાટ—વળી સાથે અનારનવાર વગાડવામાં આવતાં વાજાંઓના સુંદર સરોદોથી આગળ જે જગ્યાએ ચુપચાપ હતું, ત્યાં ચાલુ મોટા આવાઝો સંભળાવા લાગ્યા.

આગળનેઆગળ અગ્નિકોણતરફ લશ્કરે કુચ કર્યા કીધી; અને પછી તેઓ તરતજ એક યાદગાર જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા. આ જગ્યા તેજ હતી, કે જ્યાં થોડાક મહિનાઓઆગમચ બાલાકલાવાની લડાઇ થઈ હતી. આ જગ્યા આગળી એક દમામદાર, કીર્ત્તિવંત,

અને ભયંકર યાદ આપતી હતી—પણ મુખ્યકરીને તે ખીણ, કે જ્યાં પેલા બહાદુર "ઝીસા" સેપાહોએ અજાયબજેવો જતુની હમલો કર્યો હતો. આ યાદગાર ઝમીનઉપર વસંતઋતુએ હઝારોહઝાર ફુલોનો બહાર પાથર્યો હતો; અને જે જગ્યાએથી લશ્કરો કુચ કરી જતાં હતાં, ત્યાં પુષ્કળ ઘાસ ઉગેલું હતું. આ લીલોતરીથીભરેલા ગાલિચાઉપર બીસુમાર ફુલો ખીલી નિકળેલાં હતાં; પણ ઘણીક જગ્યાઓ વળી એવી હતી, કે જ્યાં આસપાસની બીજી જગ્યાઓ કરતાં વધારે સારૂં અને ઘેરા રંગનું ઘાસ ઉગી નિકળેલું હતું, પણ તેમ વળી તે જગ્યાએ ફુલોનો બહાર અતિ કમતી હતો. તે આએજ જગ્યાઓ હતી, કે જ્યાં કદી ન વિસરાયએવી બાલાકલાવાની લડાઈમાં માર્યા ગયેલાઓને દાટવામાં આવ્યા હતા;—જ્યાં લડવૈયાઓ માર્યા ગયા હતા, ત્યાંજ તેઓને ભૂમિદા કરવામાં આવેલા હતાઃ જ્યાં ખુનરેઝી ચલાવી માર્યા ગયેલા દોસ્તો અને દુશ્મનોને એકમેકનીસાથેજ દફન આપ્યામાં આવ્યાં હતાં. ઘાસનો પાક માણસજાતનાં માંસ અને લોહીનાં ખાતરથી ઘણો રસાળ થયેલો હતો, અને તેથી માર્યા ગયેલા લડવૈયાઓની છેલ્લી આરામગાહની જગ્યા ઓળખાઈ આવતી હતી; અને આ ઘાસનાં ઉત્તમ પાકનેલીધે વધારે નાઝુક સુંદર ફુલો આ પુષ્ટિકારક ગૌચરણમાંથી ઝોર પકડીને ત્યાં ઉગી નિકળ્યાં નહતાં. હા—આએજ જગ્યા તે હતી, કે જ્યાં બાલાકલાવાના માર્યા ગયેલા બહાદુરોની કબ્રો હતી!

પણ જોડાયલાં ટર્કિશ, ફ્રેંચ, અને ઈંગ્રેજ લશ્કરોનાં જોવામાટે હજી એક વધારે બિહામણો દેખાવ બાકી રેહેલો હતો, કે જે લશ્કરો હમણાં પોતાનો રસ્તો તે યાદગાર જગ્યાઉપરથી લેતાં હતાં. તે વેળાએ નઝરચુકથી દાટવાને રહી ગયેલાં એકાદ શબનું હાડપિંજર ત્યાં બહાર ખુલ્લું પડેલું નઝરે પડતું હતું, કે જેની થોડેજ દુર તેનીજ સાથેસાથે લડનારાઓનાં મુર્દાઓ દટાયલાં પડેલાં હતાં; પણ તે દટાયલાઓની ઘોરો ઝાઝી ઉંડી ખોદેલી ન હોવાથી ઘોડાઓની ભારી ખડીઓથી તેઓનાં અર્ધાં ખવાઇ ગયેલાં અને ફુગાયલાં શબો આ દુનિયાની રોશની જોવાને પાછાં બહાર નિકળી આવતાં હતાં. પણ આ જગ્યા બાલાકલાવાની લડાઇ વખ્તે રશિયનોએ હાથ કીધેલી, અને તેટલામાટે ખણાઇ જતી ઝમીનઉપર દાટવામાં આવેલાં મુર્દાંઓ ઘણુંખરાં તેઓનાંજ હતાં. જેમજેમ લશ્કર વધારે આગળ વધવા લાગ્યું, તેમતેમ આ બિહામણા અને શોકકારક દેખાવો વધુ અને વધુ નઝરે પડવા લાગ્યા. કોઇ વખતે આખાંને આખાં હાડપિંજરો—તો કોઇ વખ્તે છુટાં પડી ગયેલાં, ફુગાઈ ગયેલાં, કે અર્ધાં સડી ગયેલાં હાડકાંઓને પાયદલ રીજમીટો પોતાના પગોતળે દાબીને કુચ કરતી, કે નહીંતો ઘોડાઓની ખડીઓથી તેઓ ત્યાંત્યાં ઉડી પડતાં, ને પછી પગતળે ચંપાઇને તેનો ભુકો થઇ જતો. વળી અધુરામાં પુરૂં તોપોનાં ગારિયાંનાં ભારી પૈડાંઓથી આ માણસજાતનાં શબના રહી ગયેલા ભાગો કચડાઇ જતા,—અને માથાંની ખોપરીઓ, તથા હાથપગોનાં હાડકાંઓ જાણે દરાઈને તેની ઝીણી ભુકી થઇ જતી.

પણ લશ્કર તો આગળ કુચ કર્યું જતું હતું; અને થોડા કલાકોમાં તે શેરનાયાની ખીણઉપરની ટેકરીઓની હારોઆગળ આવી પુગ્યું. આ જગ્યાએ થોડીવાર વિસામો લેવાનો ઓમર પાશાએ હુકમ આપ્યો, અને થોડાક સવારોને આસપાસ તપાસ કરી આવવાને મોકલ્યા. વળી પોતાની સરદારીહેઠળની જુદીજુદી રીજમીટોની રચનામાં પણ સેનાધિપતિએ કેટલોક ફેરફાર કર્યો; આ વેળાએ સેપાહોને પોતાનીસાથે લાવેલું સુકુ-

પાકું ભોજન લેવાને થોડીક ફુરસત મળી. ત્યારપછી કુચ પાછી આગળ શરૂ કર્યામાં આવી: અને તેથી બાલાકલાવાને જમણા હાથઉપર છોડી લશ્કર થોડેક તફાવતે આગળ વધ્યું; હવે લશ્કરોએ શેરનાયાતી મોટી ખીણોના એક છેડેના ઢોળાવોઉપરથી નિચે ઉતરવા માંડ્યું. જેતરફ તપાસમાટે સવારોને મોકલ્યા હતા, તેતરફથી બંદુકોના આવાજોથી અને તેમાંથી નિકળતા ધુમાડાથી જણાયું, કે ત્યાં ઝપાઝપી ચાલતી હતી. આઉપરથી વધારે ઝડફથી કુચ કરવાનો હુકમ ઓમર પાશાએ આપ્યો; આ વેળાએ તે નામદારના એક એડીકાંગે એક નકશો રજુ કર્યો, તેઉપર સ્હેજ નજર કરી પણ બારીક તપાસ કરીને સરદારે એક હાથઉપર જનરલ કૅનરૉબર્ટને, અને બીજા હાથઉપર લૉર્ડ રૅગલૅનને તેઓએ પોતાના હાથનિચેના લશ્કરોસાથે શું કરવું, તેબાબે પયગામો મોકલી આપ્યા.

બીજા એક કલાકમાં રશિયનોનાં ધાડેધાડાં દુરથી દેખાયાં; અને તે વખતનાઅરસામાં આગળથી મોકલી આપેલી સવારોની ટુકડી અને મસ્કૉવિટોએ મોકલી આપેલી ચોકીદારોનીવચ્ચે છુટીછુટી ઝપાઝપીઓ ચાલતી રહી હતી. વડા સેનાધિપતિએ હવે પોતાનાં લશ્કરના મોટા ભાગોને આગળ પાડ્યા; અને રશિયનો પોતાની જગ્યાએ મક્કમ ઉભા રહેલા હોવાથી જણાયું, કે તેઓ પોતાની જગ્યાનો કબ્જો રાખવામાટે લડવાને ઠરાવ કરી ઉભા હતા. આઉપરથી ઑટોમન મારશલે પોતાનાં લશ્કરને લડવામાટે બરાબર ગોઠવ્યું; અને પછી પોતે બીજા જુદાજુદા સરદારોને જે હુકમો ફર્માવ્યા હતા, તે સઘળા તેઓએ બરાબર મનમાનતીરીતે બજાવ્યા હતા, કે નહી તે એક ઉંચાણ જગ્યાઉપરથી જોઈ પોતાની ખાતેરી કીધી, અને સંતોષ પામ્યો. હવે એક ભારે જંગ જલ્દીથી જાગશે, એ ચોક્સ હતું; એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોમાં હમણાં ભારે ઉત્સાહ ફેલાયલો હતો. ટર્કિશ લશ્કર તો જાણતુંજ હતું, કે તેઓનો વડો જનરલ જે કરશે, તે સંપૂર્ણજ કરશે, અને તેમાં તેઓને ખચિત ફતેહ મળવાવગર રહેવાની નથી. તેની કીર્ત્તિથી ફ્રેંચો અને ઇંગ્રેજો પણ ઘણા સારીરીતે માહિતગાર હતા; અને વળી તેઓએ જોયું, કે તે નામદાર હમણાં જે રચના કરતો હતો, તે એક કસાયલા સરદારનેલાયકની હતી. આઉપરથી એકસંપી રાજ્યોનાં એકેએક લશ્કરી સેપાહની છાતી, જેમજેમ અક્કેકું પગલું તેઓ રશિયન જગ્યાતરફ આગળ ભરતા હતા, તેમતેમ આશાથી ખીલવા લાગી.

પણ, અરે! આ શું?—શું એમ ખરેખર હતું? દુરથી રશિયન સેપાહોનાં કાળાં ઢાબાં દેખાતાં હતાં, તે હવે ઝાંખા કેમ પડવા લાગ્યાં? આખરે તેઓ દેખાતાં પણ બંધ થયાં, અને જ્યાં મસ્કૉવિટ લશ્કરોની હારોનીહારો હમણાં દેખાતી હતી, તેનબદલે તો ત્યાં ઉંચાનિચ્ચાં વયેરાન જંગલો દેખાવા લાગ્યાં! રશિયનો લડવાને ખુશી નહતા: તેઓ ત્યાંથી એકદમ વટી ગયા હતા, અને તેઓને પકડી પાડવાની આશાએ ઓમર પાશાએ એકદમ આગળ ધસવાનો લશ્કરોને હુકમ કર્યો. પણ તેઓની પકડવામાં આવેલી આ પુઠ દુશ્મનોએ અતિ ઘણી ઉલટથી દુર કીધી; થોડી "મિનીટો"માં બીજી એક ઉંચી ટેકરી આવી, તેઉપરથી જોતાં જણાયું, કે તેઓ સદંતર ગયેબ થઈ ગયા હતા, અને પછી તે દહાડે તેઓ તે દિશાએ જરા પણ નજરે પડ્યાજ નહીં. એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરો છેક બેદારના કસબાસુધી આગળ ધસ્યા; પણ રશિયનોએ ભારે લડાઈથી છટકવાનો બીશક ઠરાવ કીધેલો

હોવાથી, આખરે સરદારે સેબાસ્ટૉપૉલનીસાંમેની પોતાની છાવણીમાં પાછા ફરવાનો લશ્કરોને હુકમ ફર્માવ્યો.

એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ રશિયનોસાથેની ઝપાઝપીઓમાં કાંઈ આસરે બેએક "ડઝન" રશિયનને બંદીવાનો પકડયા હતા; અને ખબર મેળવવાના વિચારથી તેઓને કેટલીક બાબતોના સવાલો પુછવામાં આવ્યા. રાબેતામુજબ, તેઓમાંના કેટલાકો હઠીલાઈથી ચુપજ રહ્યા, કે નહીંતો એવી ખબરો આપી, કે જેઉપર ઝાઝો એતબાર રાખી શકાયજ નહીં. તેઓ સઘળાંની ખબરો એકબીજાથી ઉલટો અર્થ ઉપજાવાયએવી, ઉલટીસુલટી હતી. પણ ફકત એક બંદીવાન તેઓમાં હતો, કે જે બરાબર ખબર આપે, એવો જણાયો; તેણે રશિયન સેપાહોને ખમવા પડતા ભારે હાદેસાઓમાંટે ઘણાં જતુનથી જણાવ્યું; તેણે ખુલ્લાં દેલથી એટલાવટીક કહ્યુહ્યું, કે એવી ભારે કંગાળિયતમાંથી છટકવાના વિચારથી તે જાણી-જોઈને એક બંદીવાનતરીકે પકડાયો હતો. જે ટર્કિશ સેપાહોએ તેને પકડયો હતો, તેઓએ પણ તેનાં આ બોલવાને ટેકો આપ્યો; અને તેટલામાંટે તેને આપેલી ખબરોઉપર વધારે વિશ્વાસ મુકવામાં આવ્યો.

તેણે જણાવ્યું, કે તે એક રીજમીટમાં સેપાહ હતો, કે જે રીજમીટ એક દહાડો-આગમચ સેબાસ્ટૉપૉલનાં બંચાવનાં લશ્કરનો એક ભાગ હતો; પણ કોણ જાણે શા કારણને-સર આ રીજમીટની જનરલ લિપ્રાન્ડિનાં લશ્કરમાંહેલી એક બીજી રીજમીટનીસાથે અદલા-બદલી કરવામાં આવી હતી. તે કેદીએ જણાવ્યું, કે ચુર્પૅટૉરિયાની પડોશમાં થોડું કજઉપર ત્રણ બાનુઓને પકડવામાં આવી હતી, તેની તેને પુરતી માહિતી હતી, અને તેણે વળી જણાવ્યું, કે તે બાનુઓને સેબાસ્ટૉપૉલખાતે મોકલી દેવામાં આવી હતી. તેણે તેઓનાં શરીરો તથા પુશાકોનાં વર્ણન કર્યાં, કે જે કેંઠરાઇન અને પેલી બે પૉલિશ બાનુઓનાં શરીરો અને પુશાકોને તમામ મળતાં આવતાં હતાં, અને તેઉપરથી તરત ધાર્યામાં આવ્યું, કે તે કેદીનું કેહેવું તદ્દન સાચું હતું. વગરપુછવે તેણેજ વળી વધુ જણાવ્યું, કે જે બાનુઓમાંટે તે બ્યાન કરતો હતો, તેણીઓને ઉમરે પુગેલી એક રશિયન વિધવાના હવાલામાં સોંપવામાં આવી હતી, કે જેણીનો ખાવંદ ઘેરાની શરૂઆતમાં રશિયન લશ્કરમાં એક કૅપટન હતો. આ વિધવા બાનુનું નામ તેણે જણાવ્યું, અને તેણી કયા ચોકસ મહલ્લામાં રેહેતી હતી, તે મહલ્લાનું નામ તેમજ "નંબર" પણ જણાવ્યું. આ ત્રણે બાનુઓનું શું કરવા ધાર્યું છે, તેવિષે તેને કાંઈ ખબર હતી કે, તે પુછતાં, તેણે ના પાડી, કે તેબાબે તેને કશી ખબર પડી નહતી.

આ સઘળી ખબર એતબાર રાખવા લાયક જણાઈ; અને આ તો હવે દેખાઈતુંજ હતું, કે કેંઠરાઇન અને તેણીની સાથવાળી બીજી બે બાનુઓ સેબાસ્ટૉપૉલખાતેજ હતી— જો તેમ નહતે, તો તે બંદીવાન તેઓનું આટલું ચોકસ વર્ણન કરી શકતે નહીં; વળી તે જે રીજમીટમાં હતો, તે પણ ઘેરો ઘાલેલાં શેહેરમાં ગયાં થોડાં અઠવાડિયાંઓસુધી હતી, તે, પણ વાત ખરી હતી; અને તેટલામાંટે તેણે આ બાનુઓને ચુર્પૅટૉરિયા કે સિમ-ફેરૉપૉલખાતે જોઈ હોય, એ ન બનવાજોગ હતું. હેઝલઉડને અને પેલા બે પૉલિશ અમ-લદારોને હવે દરેક રીતે આશા આવવા લાગી, કે તેઓની બાયડીઓતરફ વિવેકી વર્ત્તણુંક

ચલાવવામાં આવતી હોવી જોઇએ, તો જોકે આખરે તેણીઓનો ફેંજ શું આવશે, તેબાબે તેઓ કશી કલ્પના કરી શકતા નહતાઃ તોયે તેઓનાં દેલમાં દહશત હતી, કે વધારે મોટા સત્તાધારીઓતરફથી હુકમ મળવાથી, કે નહીતો કદાપી પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનાં એકાએક ફાંટાઉપરથી તેણીઓની હાલની હાલત ફેરવાઈ જાય, અને તેણીઓઉપર સેતમ આવી પડે, એ બનવાજોગ હતું.

કૅપટન ઍડ્રિયન ડેલાંશી, કે જે હેઝલઉડ અને કૅઠરાઇનની દરેક બાબતમાં ઘણો મિત્રાચારીભર્યો ભાગ હમેશાં લેતો હતો, તેને આ કેદીએ આપેલી ખબર જણાવવામાં આવી.

આપ્રમાણે ઘણાક દહાડાઓ વહી ગયા, અને તેમાં એવું કશું જાણવાજોગ બન્યું નહી, કે જે અત્રે અમારા વાંચનારાંઓનેલાયકનું હોયઃ પણ તોએ ૧ લી મેની રાત્રે એક એવો બનાવ બનવા પામ્યો, કે જે હ્યાં દરસાવવાની અગત્યછે.

મધરાતના અંધારે વખ્તે ફ્રેંચ છાવણીમાં કાંઇ હાલચાલ થતી જણાઈ; અને લગભગ જીવને જોખમે એક સાહાસ ઉઠાવવાનું એક ફ્રેંચ સરદારે માથે લીધું. તેણે પોતાના હાથનિચેના લસ્કરીઓની એક ટુકડીને તૈયાર કીધી, કે જેમાં મુખ્યકરીને બહાદુર ઝુઆવ પલટણો હતી; આ પલટણોનો સરદાર જનરલ પેલિસિયેર હતો. બનતી ચોકાસીથી ખાનગીરીતે કુચ કરવામાં આવીઃ સેપાહો ઘાસવાળી જમીનઉપર અલગઅલગ ચાલવા લાગ્યા—સેપાહોનાં હથિયારોનો જરા પણ ખણખણાટ ન થાય, તેમાટે દરેક સંભાળ લેવામાં આવી. આમુજબે અંધારાનીઅંદરથી આ રીજમીટો ચાલી, અને જે જગ્યાએ તે પરાક્રમ બજાવવાનું હતું, ત્યાં થોડાજ વખ્તમાં આવી પુગી;—પછી તેઓ ત્યાં થોભ્યા.

ઍડ્રિયન ડેલાંશીને જનરલ પેલિસિયેરના રેસાલામાં થોડુંકઉપરજ નેમવામાં આવ્યો હતો; અને તેટલામાટે આ વખ્તે તે ઉપલા સરદારનીસાથેજ હતો. પેલિસિયેરે તેને કાનમાં કાંઈ હુકમ ફર્માવ્યો; તે સાંભળતાંજ તે વાંકોવાંકો ચાલીને જુદીજુદી રીજમીટોના ફ્રેંચ સરદારોને પોતાને સોંપવામાં આવેલા પયેગામો કહી આવ્યો. સર્વેથી છેલ્લા કૅપટનને તે આમુજબે તે હુકમ આપી રહ્યો નહીં, કે બધાઓએ સામટો હલ્લો કર્યોઃ તમામ રીજમીટોને મોખરે એકદમ અજવાળું થયું, અને બહાદુર ફ્રેંચમેનો દુશ્મનની કેટલા બધા નઝદીક હતા, તે હવે તેઓએ જોયું.

આ ચળકાટનીસાથેજ બંદુકોના ધડાકાઓ સંભળાયા; તમામ બંદુકો સાથેજ છોડવામાં આવી હતી, અને તેવીજ રીતે તેનો જવાબ પણ દુશ્મનોતરફથી પાછો આપવામાં આવ્યો. (જુઓ ચિત્ર ૨૫ મું.) પછી બીજીજ પળે ફ્રેંચો અને રશિયનો એક ખુની ઝપાઝપીમાં જોડાઈ ગયા. રાતનો વખ્ત હોવાથી આ ઝપાઝપી વધારે ખુનરેજીભરેલી અને ભારે કમકમાટ ઉપજાવનારી હતી.

આપણે આ જગ્યાએ ખોલાસો કરવો જોઇએછે, કે પોતાનાં બહારનાં લસ્કરી બાંધકામોની બહાર રશિયનોએ ઉંડા ખાડાઓ અને ખાઇઓ ખોદી હતી, અને તેમાં બંદુકોસાથના સેપાહોને ભર્યા હતા, કે જેઓ કેટલાક દહાડાઓ અને રાતોસુધી ફ્રેંચોઉપર બંદુકોનો અતિ દુષ્ટ મારો ચલાવી ખરાબી કર્યા કરતા હતા. આ મારો એટલોતો ખાનાંખરાબી-

ભરેલો અને ન સાંખી શકાયએવો હતો, કે આખરે જનરલ પેલિસિયેરે પોતાનાં વડા સેનાધિપતિની મંજુરિયાત લઈ, આ ખાડાઓઉપર ઓચિંતો હમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

ઝુઆવો અને બીજી ફ્રેંચ રીજમીટોએ એવીતો બહાદુરીથી હલ્લો કર્યો, કે તે જીવ-લેણ હુલડાઇભરેલો લેખાય, પણ વધારે વિચારવંત આદમી તો તેને ઘણો હેમતી અને બહાદુરીભર્યો ગણે. તેઓ સારીરવેસે જાણતા હતા, કે કોઈ પણ રીતે મોત તો આવવાનુંજ હતું,—બંદુકોની ગોળીથી મોત—બાગનેટથી મોત—કે ભારે તલવાર, જે રશિયન સેપાહોને આપવામાં આવી હતી, તેનેથી મોત તો આવવાનુંજ હતું. રશિયનો પણ સારીરવેસે જાણતા હતા, કે લડાઈ કરવાસેવાય ફ્રેંચોસાથે સમજુતીથી પતાવટ થાય એવું તો કશું હતુંજ નહીં,—એટલે જીવઉપર આવીને તેઓને લડવાવગર બીજો કશો ચારો નહતો. આ કાપાકાપી ભારે ભયંકર હતી. ખાડાઓમાંથી જલ્દીજલ્દી બંદુકો ઉપરાસાપરી છુટવાજ લાગી; અને તેવીજ ઝડફે એકસંપી રાજ્યોનાં લસ્કરોએ પણ પાછો મારો ચલાવ્યો. થોડીજ પળોમાં બંધે એક બીજાની ઘણા નઝદીક થયા: કેટલેક ઠેકાણે તો રશિયનો પોતાના ખાડાઓ-માંથીબહાર કુદી નિકળ્યા—કેટલાક ખાડાઓમાં ઉલટા ફ્રેંચો અંદર કુદી પડયા—અને જાણે માણસો લડતાં હોય તેવું નહીં, પણ જાણે છેડાયલા વાઘો લડતા હોય, એવો દેખાવ લઈ લાગ્યો.

ઘડીકમાં ફ્રેંચોને પાછા હઠાવવામાં આવતા—પણ બીજીજ પળે તેઓ પાછા ધસ્યા આવતા. બંદુકો ફુટવાના આવાઝોથી રશિયનોની મદદે બીજું વધારાનું લશ્કર આવી લાગ્યું: ખાડાઓના તળિયાંઓ, અને જ્યાં તેઓને ખોદવામાં આવ્યાં હતાં, તેઓનીવચ્ચેની જગ્યાઓ માર્યા ગયેલાઓથી ભરાઈ ગઈ. જે જુસ્સાથી ઝુઆવો દુશ્મનોઉપર તુટી પડ્યા, તેની બરા-બરી કોઈજ કરી શકતે. તેઓ પોતાના દુશ્મનોને પકડતા—તેઓ તેઓના હાથોમાંથી હથિયારો ઝુંટાવી લેતા—તેઓ તેઓને સપાટ ઝમીનઉપર તોડી પાડતા—તેઓ તેઓને ખાડાઓમાં ગગડાવી મેળતા. મસ્કૉવિટ બંદુકચીઓ પણ જીવઉપર આવીને સામા થતા: પણ આખરે તેઓએ જોયું, કે તેઓની હાલહવાલી થતી હતી—જ્યારે બીજા હાથઉપર ફ્રેંચ લસ્કરે જાણ્યું, કે તેઓની જીત થતી હતી. આરવેસે અક્રેકપછી ખાડાઓ હાથ કર્યામાં આવ્યા: પણ પછી જણાયું, કે આ ખાડાઓની છેક અંદરની બાજુએ રશિયનો સાંમે થવાની એક છેલ્લી કોશેશ કરવામાટે જમા થતા હતા.

"મારી પુઠે આવો!" એમ ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ પોકાર્યું, અને પોતાની નાગી તલવાર હાથમાં લઈને, કે જે તલવારે આ યાદગાર ઝપાઝપીમાં ઝબરો ભાગ બજાવ્યો હતો, તે ઝુઆવોની સર્વેથી આગળની રીજમીટને મોખરે આવ્યો.

હવે સવાર પડવા માંડતું હતું; અને તેનાં ઝાંખાં ઝઝકળાંમાં આ ભારે કતલનો જે પેહેલો દેખાવ પડ્યો, તે અતિ બિહામણો હતો. આ ઝઝકળાંની મદદથી જે ખાડાઓ માર્યા ગયેલાઓથી ચિક્કાર ભરાઇ ગયા હતા, તેઓને ચુકાવીને, ઍડ્રિયન અને તેની-પુઠે જનારા, આ બહાદુર ફ્રેંચ લડવૈયાઓ છેલ્લી કાપાકાપીનેમાટે આગળ ધસ્યા. તેમાં તેઓની સંપૂર્ણ જીત થઈ; થોડીકવાર સાંમે થવાપછી રશિયનોએ પાછળ હઠવા માંડયું;—પણ જોઇતી સંભાળની હદ ઓળંગી જવાની ગફલતી કરવાનેલીધે

ઍડ્રિયન હજી આગળ ધસ્યોજ ગયો, એવી આશાથી, કે હારેલાં લશ્કરને ઘેરી લઇ તેઓને બંદીવાન કરે. તેને એટલી પણ ખબર નહતી, કે તેનીપુઠે આ વાર ફક્ત તેનાં મૂઠીભર સેપાહો આવતા હતા: અને તેની આ ગફલતીનેલીધે તેને પોતાનેજ ઘેરી લેવામાં આવ્યો, અને એક એવોતો ફટકો તેને મારવામાં આવ્યો, કે જેથી તે બીહુશ થઇ ઝમીન ઉપર તુટી પડયો.

જ્યારે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતાને એક ન્હાના અને કંગાળરીતે આરાસ્તા કીધેલા ઓરડામાં એક બિછાણાઉપર પડેલો જોયો; અને એક વૃદ્ધ ઔરત તેને શુદ્ધિમાં લાવવામાટે તેની સારવાર કરતી હતી. તેણે તેણીનીસાથે વાત કીધી: તેનો તેણીએ એવી ભાષામાં જવાબ આપ્યો, કે જે તે બીલકુલ સમજી શક્યો નહીં; પણ તે સારીપેઠે સમજતો હતો, કે તેણી સેબાસ્ટૅાપૉલની એક ટારટર રહેવાસણ હતી, અને તે પોતે પણ તે શેહેરમાં એક બંદીવાન થઇને પડેલો હતો.





(ચિત્ર ૨૩ મું.) "તરત પાશાના પગોઆગળ હાથ જોડીને પડી". (પાનું ૪૦૫ મું.)



પ્રકરણ ૫૬ મું.

બંદીવાન.

ઍડ્રિયન ડેલાંશી બીલકુલ ઝખમી થયો નહતો, પણ ફકત ફટકો લાગવાથી બેભાન થઈ ગયો હતો, કે જે ફટકો તેને બંદુકના કુંદાથી લગાવ્યામાં આવ્યો હતો. જેવો તે પાછો હુશમાં આવ્યો, કે લાગલો તે પોતાનાં બિછાણાંઉપરથી ઉઠયો, અને અંઘોળ કીધું—કે જેની તેને ઘણી ઝરૂર હતી; કારણકે તેનું મ્હોંહું અને હાથો દારૂગોળાથી કાળાં થઇ ગયાં હતાં, અને માણસનાં લોહીથી ખરડાઇ ગયાં હતાં. પણ તેણે હમણાં જે લોહી ધોઇ નાખ્યું, તે તેનું પોતાનું નહતું: તે તો જે દુશ્મનોને તેણે ઝબ્હ કર્યા હતા, તેઓનું હતું. તેણે બારીમાંથી બહાર જોયું: સામી બાજુએ ઘરોની એક હાર હતી—વળી તેનાં દિઠાંમાં દેવલના મેનારાઓ આવ્યા. તે સેબાસ્ટૉપોલ શેહેરના વચલા ભાગમાં હતો.

ફરીથી તે બુઢી ઔરતે ત્યાં દેખાવ દીધો; અને આ વેળા તેણી પોતાના કૈદીનેમાંટે ખુરાક લાવી હતી. જે ખુરાક તેનેમાંટે લાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે ઘણો ઉત્તમ નહીં, તેમજ છેક નઠારોએ નહતો—મુખ્યકરીને તેનાજેવા એક આસામીનેમાંટે, કે જેને હમણાં છાવણીમાં ઝેંદગી ગુજારવી પડતી હતી, અને જે પોતે અસલથીજ કાંઈ ખાધાપીધાનો બડો શોખીન માણસ નહતો, તેનેમાંટે તો તે ઠીક હતો.

બે કે ત્રણ કલાકો વહી ગયા, કે જે વખ્તનાઅરસામાં ડેલાંશીએ પોતાનો ઓરડો છોડી જવાની એક પણ કોશેશ કીધી નહીં: કારણકે જોકે તેના ઓરડાનાં બારણાંને કળ દેવામાં આવી નહતી, તોયે તે સારીરીતે જાણતો હતો, કે દુશ્મનનાં હાથમાં પકડાયલા એક બંદીવાને કેટલીક બાબતોમાં યોગ્યતા સાચવવી જોઇતી હતી. આખરે તેટલો વખ્ત વિત્યાકેડે બારણું ઉઘડયું; અને એક રૂશિયન અમલદારે અંદર દેખાવ દીધો. તેણે ડેલાંશીને થોડી-ઘણી સભ્યતાથી સલામ કીધી; કારણકે તે એક જવાન પુરૂષ હતો, અને કુદતીંરીતેજ વિવેકી હતો, તો જોકે આ વેળા તે બંદીવાનતરફ થોડોઘણો અંકોસ રાખવાની તેની ફર્ઝ હતી, એમ તે સમજતો હતો. ઠીક ફ્રેંચ ભાષામાં તેણે પોતાને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના એક એડી-કાંગતરીકે ઓળખાવ્યો.

જે જવાબ તેને આપવામાં આવે, તે નોંધી લેવામાંટે પોતાનાં ગજવાંમાંથી એક સુંદર નોંધ-પોથી બહાર કાહાડી, તે રશિયન બોલ્યો, "મેહરબાની કરી તમારૂં નામ જણાવશો? મને તમારી પદવી પુછવાની અગત્ય નથી: અમો ફ્રેંચ લશ્કરી પુશાક સારીરીતે સમજયે છૈયે." અત્રે તે એક "મિનીટ" સ્હેજ મુછમાં હસ્યો. પછી ફરીથી બોલ્યો, "અને અમો તમારા પુશાકઉપરથી જોઇએ છૈયે, કે તમો કૅપટનની પદવી ધરાવોછો."

ઍડ્રિયને પોતાનું નામ જણાવ્યું, અને વળી કહ્યું, કે તે જનરલ પેલિસિ-યેરના રેસાલામાં હતો.

એડી-કાંગ—"તમોને હાલ જે મકાનમાં રાખવામાં આવ્યાછે, તેકરતાં વધારે સારાં તમારી પદવીનેલાયકનાં મકાનમાં અમો તમોને હાલમાં રાખી શકતા નથી, માંટે હું ઘણો દેલગી-

રહ્યું. તોયે તમો એક આબરૂદાર ઔરતના ઘરમાંછો; કે જેણીને તમારી દરેક બાબતમાં સારી બરદાસ્ત લેવાને જણાવ્યાંમાં આવ્યુંછે. ચોક્કસ વખ્તોએ, અને ચોક્કસ બંધીઓસાથે તમોને એક ખુલ્લી જગ્યામાં ફરવા જવાની રજા આપવામાં આવશે, કે જે જગ્યા બંદીવાનોના ઉપયોગમાટે જુદી કાહાડવામાં આવીછે; છતાં તમોને જ્યારે ગમે ત્યારે ઘરનીપછવાડે આવેલા ન્હાના બાગિચામાં ફરવાની છુટછે. અગરજો તમો તમારી છાવણીમાં તમારા દોસ્તોસાથે કાગળપત્રનો વ્યવહાર ચલાવવા માંગતા હોવ, તો તમોને તેમ કરવા દેવામાં આવશે. પણ તમારાં તે કાગળો ખુલ્લાંજ નામદાર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકોફનાં વડાં મથકઉપર તમારે મોકલવાં, કે જ્યાંથી તે નામદાર તેને ઘટતે ઠેકાણે મોકલી આપશે. વખ્તોવખ્ત તમારી મુલાકાતે આવવાની મારી ફર્જછે; અને જો તમો કોઇબી વાજેબી ફર્માયશ કરશો, તો તે તરત સ્વિકારવામાં આવશે. અમો રશિયનોને ઘણાજ જંગ્લીઓતરીકે ઓળખાવામાં તમારાં ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજી પત્રો ખુશી લેતાં જણાયછે, તે હું જાણુંછું, પણ અમોને જેટલા ખરાબ ચીતારવામાં આવેછે, તેટલા નઠારા કદાચ અમો નથી."

આટલું બોલીને તે જવાન અમલદાર ફરીથી સ્હેજ હસ્યો: તેની સભ્યતાભરેલી ભાષામાટે ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ તેનો ઉપકાર માન્યો; અને પછી તે એડી-કાંગ ત્યાંથી ચાલી ગયો.

પોતાને તે ઓરડો છોડવાની પુર રજા હતી; એમ જાણીને તે જવાન ફ્રેંચમૅન તેમ કરવા જતો હતો, પણ તેટલાં મહલ્લામાં પસાર થતા સેપાહોનાં ભારી એકસરખાં પગલાંઓનો આવાઝ તેણે સાંભળ્યો; અને તેથી તે બારીભણી ગયો. આ વખ્તે ત્યાંથી એક રશિયન રીજમીટ પસાર થઇ જતી હતી; અને જ્યારે તે ઍડ્રિયનની નઝરઆગળથી ગુમ થઇ ગઇ, ત્યારે તે બારીઆગળથી ખસી જવા જતો હતો—પણ તેટલાં તે મહલ્લાને નાકે ઉભાં કરવામાં આવેલાં એક ન્હાનાં પાટિયાંઉપરનું લખાણ તેના જોવામાં આવ્યું. તે લખાણ તે વાંચી શક્યો; અને તેની ભારે અચરતીવચ્ચે તેણે જાણ્યું, કે તે તેજ મહલ્લામાં હતો, કે જ્યાં પેલા રશિયન બંદીવાનનાં જણાવ્યામુજબે કૅથરાઇનને અને તેણીની સાથની બે પૉલિશ બાનુઓને રાખવામાં આવી હતી—અને જ્યાં કદાચ હમણાં પણ તેઓ રેહેતાં હોવાં જોઇએ.

આ શોધ કીધાપછી, તેવિષે વધારે ખોળ કરવાપાછળ ડેલાંશી મંડ્યો. મહલ્લાની સાંમી બાજુનાં ઘરોનાં બારણાંઓઉપર માંડેલાં "નંબરો" તે બારીકીથી તપાસવા લાગ્યો; અને તેણે જોયું, કે તેઓ છેક બીજે છેડેથી શરૂ થતાં, જ્યાં પેલું પાટિયું મારેલું હતું, ત્યાંનાં ઘરનાં નાકાંસુધી ચઢતાં આવતાં હતાં. તેજ "નંબરો," જેમ ઇંગ્લાંડનાં એક શેહેરમાં હોયછે, તેમ તેનાં ઘરની બાજુએ ચાલુ વધતાંજ જતાં હોવાં જોઇએ, એમ મનમાં ધારીને તેણે ગણત્રી કીધી, કે જે ઘરમાં તે બાનુઓને કૈદ કરવામાં આવી હતી, તેનેથી ત્રણ ઘર દુર તેનું પોતાનું ઘર આવેલું હોવું જોઇએ. ડેલાંશી મનમાં દુઆ માંગવા લાગ્યો, કે હજી પણ તે બાનુઓ તેજ ઘરમાં હોય, તો ઘણું સારૂં, કારણકે જો તેણીઓને ત્યાંથી ખસાડવામાં આવી હોય, તો તેથી તેણીઓની હાલતમાં કશો સુધારો થયેલો ગણાય નહી—વળી જો બીજા હાથઉપર તેણીઓ સેબાસ્ટૉપોલખાતેજ હજી હોય, અને તે પણ વળી તેનાં પોતાનાં રેહેઠાણની આટલી બધી નઝદીક હોય, તો પોતાનો તેમજ તેણીઓનો નાસી જઇને છુટકારો કરવાનું ફાંસ કાંઇ તદનજ ન બની શકે, એવું નહતું.

હવે ડેલાંશી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યો, અને દાદર ઉતરીને નિચ્ચે ગયો. તેનો ઓરડો પેહેલા મજલાઉપર આવેલો હતો, અને તેને માથે ફક્ત એક બીજો મજલો તે ઘરને હતો—કારણકે તે ઘર વિસ્તારમાં ન્હાનું હતું. નિચ્ચે આવ્યાપછી તેને જણાયું, કે જે ઘરની પેલી બુઢી સ્ત્રી માલેક હતી, તેણી પેહેરવાનાં ગર્મ લુગડાં, ટોપીઓ, અને જોડા, વગેરે વેચવાની એક ન્હાની દુકાન ભોંયતળિયે રાખતી હતી. તે પછવાડે આવેલા ન્હાના બાગિચામાં ગયો—જો તેને બાગિચો કેહેવાય તો, કારણકે હમણાં તેમાં કશું પણ રોપવામાં આવેલું નહતું—કારણકે અગાઉ જેઓ સેબાસ્ટૉપોલમાં બાગબાગિચાઓ બનાવતાં હતાં, તેઓ સઘળાં હાલમાં આ ઘેરો ઘાલવામાં આવેલાં શેહેરનાં બંચાવનાં બીજાં જુદાં-જુદાં કામોમાં રોકાઈ ગયેલાં હોવાથી, બાગબાનીઉપર કશું ધ્યાન તેઓથી આપ-વાને બનતું નહતું.

બાગમાં આવ્યાપછી કુદતીરીતેજ ડેલાંશીની નઝર તે ઘરના પાછળા ભાગની બારીઓ-તરફ ખેંચાઈ, કે જેમાં પેલી ત્રણે બાનુઓ રેહેતી હતી, એમ તે જાણતો હતો. પણ તેનાં દિઠાંમાં તે બારીઓઆગળ કોઇ આવ્યું નહી; અને જોકે તે એમુજબે બાગિચામાં બે કલાકોસુધી ફર્યાં કીધો, પણ તેનાં જોવામાં એક પણ માણસ તે ઘરમાં, કે બીજાં ઘરોમાં આવ્યું નહી. તોયે તે ઘરો કેવીરીતે આવ્યાં હતાં, તેનું તેણે ધ્યાનથી અવલોકન કરી લીધું. દરેક ઘરનીપછવાડે ન્હાના બાગિચાઓ આવેલા હતા; અને તે દરેકનીવચ્ચે નિચ્ચી ભીતો હતી, કે જેઉપર સેહેલાઈથી ચડી શકાય, યાને જો ડેલાંશી ચાહે, તો પોતાનાં ઘરના બાગિચામાંથી આ દીવારો કુદાવી, તે ઘરના બાગિચામાં જઇ શકે, કે જ્યાં આ ત્રણે બાનુઓને રાખવામાં આવી હતી. અને જે ઘર આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તેની ગણત્રીમુજબે તેનાં ઘરથી ત્રીજું આવેલું હતું. વળી આ ઘરોના પછવાડેના બાગિચાની દીવારોસાંમે બીજા ઘરોના બાગિચાઓની દીવારો સાંમસાંમે આવેલી હતી, ત્યાંનો રસ્તો ડેલાંશીનાં ઘરના રસ્તાની સમાંતર લીટીમાંજ આવેલો હતો.

ઍડ્રિયન ડેલાંશી ઘરમાં પાછો આવ્યો—કે જ્યાં તરતજ પછી તેનેમાટે એક સારૂં-જેવું ખાણું લાવી હાઝેર કર્યામાં આવ્યું. તેણે ત્યારપછી બે કાગઝો લખ્યાં—એક જન-રલ પેલિસિયેરઉપર—અને બીજું સિડની હૅઝલઉડને—તે બંધેમાં તેણે જણાવ્યું હતું, કે તેનીસાથે ઘણી સારીરીતે વર્ત્તવામાં આવેછે. ઈંગ્રેજ મેજરઉપરનાં કાગઝમાં જે ઘરમાં તે રેહેતો હતો, તે કયા મહલ્લામાં આવેલું હતું, તથા તેનું "નંબર" શું હતું, તે તેને જણાવવાની તેણે સંભાળ લીધી હતી—એવી મતલબથી, કે હૅઝલઉડ જાણી શકે, કે કયે ઠેકાણે તે રેહેતો હતો. તેણે તેમાં એક પણ એવો શબ્દ ન લખ્યો હતો, કે જે કાગઝો તપાસ કરનાર રશિયન અધિકારીનાં ધાર્યામાં વાંધાભરેલો લાગે, કારણકે આ સર્વે કાગઝોને ફ્રેંચ છાવણીમાં સુલેહના એક વાવટાની પનાહહેઠલ મોકલવાઆગમચ તેઓની બારીક તપાસ લેવામાં આવતી હતી. આ કાગઝો ખુલ્લાંજ રાખ્યામાં આવ્યાં હતાં, અને તેઓને એક પરબિડિયાંમાં મુકી, તેઉપર નાંમદાર રશિયન સેનાધિપતિનું સરનામું કર્યામાં આવ્યું હતું—આ કાગઝને પોતાની એક સ્ત્રીનોકરપાસે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચેકાફને મથકે મોકલી આપ-વાનું તે ઘરની માલેકણે ખુશીથી માથે લીધું હતું.

ફરીથી એકવાર તે બાગિચામાં ફરવા ગયો, અને એમુજબે સાંજ પડતાંસુધી પોતાનો વખ્ત ડેલાંશીએ ગાળી કાહાડયો; પછી તે સકારે સુવાને ગયો; પેલી ત્રણે બાનુઓ ખરેખર તેનીપાસેનાં ઘરમાં હતી, કે નહીં તેવિષે તે હજી ચોક્કસ હતો નહીં, અને જો તેણીઓ ત્યાં હોય, તો તેઓસાથે કેવીરીતે વ્યવહાર ચલાવવો, તેવિષે પણ તેણે પોતાનાં મનમાં હજી કાંઇ નક્કી ગોઠવણ કરી નહતી.

બીજે દિને નાસ્તો કીધાપછી થોડીજવારમાં તેજ એડી-કાંગ, કે જેને તેણે આગળ જોયો હતો, તે ઍડ્રિયનઆગળ આવ્યો, અને તેને પોતાનીસાથે એક મોટી ખુલ્લી જગ્યાએ લઇ જવાની માંગણી કરી, કે જેથી હમણાં તેને જે ઘરનીપછવાડેની અતિ ન્હાની જગ્યામાંજ ફરવું પડતું હતું, તેકરતાં વધારે બોહોળી જગ્યામાં તે ફરીને પોતાનાં શરીરને કસરત આપી શકે. તેની આ માંગણી તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારે ખુશીથી કબુલ કીધી; અને તે એડી-કાંગ થોડીક હંઇનીતહીંની વાતો કરી ડેલાંશીને લઇ ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યો. તેઓ મહલ્લામાંથી તેજ દિશાતરફથી પસાર થવા લાગ્યા, કે જ્યાં જવાને ઍડ્રિયન ડેલાંશી ઘણોજ આતુર હતો; તેણે તે બાનુઓવાળાં ઘરનાં "નંબર"વિષે જે ગણત્રી કીધી હતી, તે ખરીજ કીધી હતી, કારણકે તેઉપર બરાબર તેજ "નંબર" પાડેલું હતું. તોયે તેણે તે ઘરની બારીઓતરફ ઘણું ટીકીટીકીને જોવાના અખાડા કર્યા; કારણકે આ વખ્તે પેલો એડી-કાંગ તેનીસાથે વાતો ચલાવતો હતો, અને તેટલામાટે તેની નઝર તેના ચેહેરાતરફજ ફરેલી હતી; અને તેથી જો તે આપ્રમાણે બારીઓગમ ટીકીને જોયા કરે, અને જો એડી-કાંગને જરા પણ કાંઇ શક પડે, તો તેની ધારેલી નેમ ઉંધી વળી જાય.

આ વખ્તે સેબાસ્ટૉપોલમાં ભારે ગડબડ ચાલી રહી હતી; રીજમીટો લાંથીત્યાં કુચ કરી જતી હતી, ભારે તોપો અને બે પૈડાંનાં ભારબરદારી ગાડાંઓ ધસડી જવામાં આવતાં હતાં, એડી-કાંગો આમથી તેમ પોતાના તેઝી ઘોડાઓ દોડાવ્યા જતા હતા, અને આ સઘળાંઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું, કે તે શેહેરઉપર ઘેરો ઘાલવામાં આવેલો હતો. તોયે દુકાનોમાં જોતાં એમ ન લાગતું હતું, કે શેહેરઉપર ઘેરો નાખવામાં આવેલો હતો. તેથી-ઉલટું ખુરાકી વેચવાની દુકાનોઉપર ખાવાની દરેક વસ્તુઓ જેટલા જોઇએએટલા મોટા જથાઓમાં ભરેલી હતી; ભઠિયારાઓની દુકાનોમાં વેચવા મુકેલાં પાઉંઓઉપર જરાસરખી નઝર ફેંકતાં, ઍડ્રિયનની ખાતેરી થઇ, કે તેઉપર માંડેલા ભાવો ઘણા સસ્તા હતા.

આપણે જાણવું જોઇએ, કે ઇનકરમાનની યાદગાર લડાઇની આગળી સાંજે કૅઠરાઇન સેબાસ્ટૉપોલના જે ભાગમાં હલુસે જઇ આવી હતી, તે ભાગ આ નહતો. જે ભાગમાં હમણાં ડેલાંશી હતો, તે તો ખુદ શેહેર હતું; જ્યારે બહાદુર કૅઠરાઇન તો તે શેહેરનાં લશ્કરી બંદરનીસાંમે આવેલાં કારાબેલનાઇયાહનાં પરાંની મુલાકાત લઇ આવી હતી. ઘણીક સુંદર હવેલીઓઆગળથી હવે ડેલાંશી પસાર થઇ ગયો, અને તેને ઘણાક સારા મહલ્લા-ઓમાંથી દોરવી લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાંના દેવલોનાં શોભાયમાન બાંધકામો જોઇને તે વખાણવાની તેના ભોમિયાએ ડેલાંશીને તક આપી; અને તેમાંહેલાં એક દેવલમાટે તે એડી-કાંગે કહ્યું, "આ દેવલના મેનારાઉપરથી થોડાંક અઠવાડિયાંઓઉપર એક મોટો ઘંટ તુટી પડયો હતો—કદાચ કોઇરીતે તમોને તેબાબે ખબર તો પડી ચુકી હશે. તે ઘંટનો વગાડનાર—

લુટઝન નામે હતો—અને જેનાં કુટુંબમાં આ દેવલની રખવાળી લાંબો વખતસુધી વંશપરંપરા ઉતરતી આવેલી હતી—તે બાપડાને સખ્ત ઇજા થવાથી માર્યો ગયો હતો.”

આરવેસે વાતો ચલાવતા તેઓ એક ચોગાન ખુલ્લી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા—તે જગ્યાની એક બાજુએ એક કબ્રસ્તાનની દીવાર આવેલી હતી—બીજી બાજુએ કેટલાંક સરકારીખાતાંઓની ઈમારતો આવેલી હતી—અને બીજી બે બાજુઓતરફ ન્હાનાં ઘરોની હારો લાગેલી હતી. ત્યાં ઘણાં લોકો ફરતાં હતાં; ત્યાં ડેલાંશીનાં જોવામાં ઘણાક ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજી લશ્કરી પુશાકવાળાઓ આવ્યા, અને તેણે તરત ધાર્યું, કે તેઓ પણ તેનીજપેઠે દુશ્મનના હાથમાં કેદીઓતરીકે પકડાયલા હોવા જોઇએ. વળી થોડાક ટર્કિશ લશ્કરી પુશાકવાળાઓ પણ ત્યાં હતા; તેમજ કેટલીક બાનુઓ, તથા ઉતરતે વાંધેની ઔરતો પણ ફરતી હતી. આ સઘળાંઓ આ ઘેરી લીધેલી કુસાદે જગ્યામાં ત્યાંત્યાં ફરીને ગમત મેળવતાં હતાં. આસપાસ ચોકસ તફાવતે સંત્રીઓ પહેરો ભરતા હતા—મુખ્યકરીને આડા ફાટતા રસ્તાઓઉપરનાં નાકાંઓઉપર.

એડી-કાંગ—“કૅપટન ડેલાંશી, જો તમોને ગમે, તો આ જગ્યાએ કલાકોસુધી ફર્યા કરવાની તમોને છુટછે, પણ આ ઘેરી લીધેલી જગ્યામાંથી એક સંત્રીનેસાથે લીધાવગર તમોને બહાર જવા દેવામાં આવશે નહીં. જ્યારે તમો ત્યાંથી જાઓ, ત્યારે તમોને પાધરા તમારે ઘરજ જવું પડશે. ત્યાં તમારાં કોઇ પિછાણવાળાંઓ મળે, તો તેઓસાથે બીલાશક વાતો કરજો: પણ તમોને અર્ઝ કર્યામાં આવેછે, કે મેહરબાની કરી એકજ જગ્યાએ ત્રણ કે ચાર જણાંઓએ સાથે ભેગા થવું નહીં. આ બંધી કાંઈ ઘણી સખ્ત નથી——”

ઍડ્રિયન—“નહીં, ખચિતજ નથી, અને તેટલાંમાટે તે સેહેલાઇથી માન્ય રાખવામાં આવે એવી તેછે.”

ત્યારપછી તે એડી-કાંગ ત્યાંથી ગયો; અને આ જવાન ફ્રેંચ અમલદાર તે ઘેરી લીધેલી જગ્યામાં આગળ વધ્યો; પોતાના સ્વદેશીઓ જેઓ ત્યાં હતા, તેઓમાંના એકપછી બીજાસાથે ગોફતેગુ ચલાવી—અને તેને પણ બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તેમાટે તેઓએ પોતાની દેલગીરી જણાવી. વળી ત્યાં એકાદબે ઇંગ્રેજ અમલદારો હતા, કે જેઓને તે ઓળખતો હોવાથી તેઓસાથે પણ તેણે વાતો કીધી. પ્રથમથીજ ત્યાં જે બાનુઓ ફરતી હતી, તેણીઓને તેણે ધ્યાનથી તપાસી: પણ તેણીઓમાં મૅડેમ હૅઝલઉડ તેનાં જોવામાં આવી નહીં. તેના એક સ્વદેશીએ તેને જણાવ્યું, કે જે બાઇઓ ત્યાં ફરતી હતી, તેણીઓ તેજ શેહેરની રેહેનારીઓ હતી, કે રશિયન લશ્કરના કેટલાક મુખ્ય અમલદારોની બાયડીઓ કે બેટીઓ હતી. તેણે પોતાના બે કે ત્રણ હમજાતીઓને પુછયું, કે તેઓએ મૅડેમ હૅઝ-લઉડને અને તેણીની સાથવાળી બે પૉલિશ બાનુઓને જોઈ હતી?—પણ તેણીઓવિષે તેને કશી ચોકસ ખબર તેઓ આપી શકયા નહીં.

આ રીતે ઍડ્રિયન આસરે એક કલાકસુધી તે જગ્યામાં ભટકયા કર્યો, જ્યારે એક મહલ્લામાંથી ત્રણ બાનુઓને તે ઘેરી લીધેલી જગ્યાએ દાખેલ થતી તેણે જોઇ—આ ત્રણેના પુશાકઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે તેણીઓને આગળ તેને જોઇ નહતી; અને અધિરાઈ તથા ચટપટસાથે તે તેણીઓનીતરફ આશાભેર ચાલ્યો. તેની બેહદ ખુશ-

હાલીવચ્ચે આ ત્રણ બાનુઓમાંની એકને તેણે કૅઠરાઇનતરીકે ઓળખી. તોયે રખેને કોઈને શક ઉપજે, એવા ડાહાપણભરેલા વિચારથી તેણે પોતાની ખુશાહાલી અને અધિરાઇને દાબમાં રાખી, અને જાણે તેને જુજ ઓળખાણ હોય, તેવીરીતે નમન કર્યું; અને પછી તેઓની વધારે નઝદીક ગયો.

કૅઠરાઈન—(તેને "શેક-હાંડ" કરવામાંટે પોતાનો હાથ આપીને) "ખુદા તારી મદદ! કૅપટન ડીલાંશી! શું તમોણી ત્યાં?"

તેને ઉપરાસાપરી સવાલો પુછવામાં આવ્યા: પણ તે સઘળાના તેણે સંતોષકારક જવાબો આપ્યા. તેણે કૅઠરાઇનને અને તેણીની સાથવાળી બીજી બે બાનુઓને જણાવ્યું, કે તેણીઓના વાહાલાઓ સેબાસ્ટૅાપૅાલનીસાંમે પડેલાં ઑટૅામન સરદારનાં લશ્કરસાથેછે—તેઓ સર્વે સારી તંદરોસ્તીમાંછે, તો જોકે તેઓ તેણીઓના પકડાવાથી ભારે દુઃખમાં દહાડા કાહાડેછે—તેણીઓનું હવેપછી શું થશે, તેમાટે તેઓ ભારે ચિંતામાં પડેલાછે. તેણીઓ સેબાસ્ટૅાપૅાલમાંછે, એવી ખબર તેઓને કોણમઆરેફતે પડી હતી, તે સઘળું વિગતવારે તેણે જણાવ્યું; અને એકજ મહલ્લામાં તેણીઓનાં ઘરની પડોશમાંજ તેને પણ રાખવામાં આવ્યોછે, જાણી તેણીઓ ઘણી અજાયબ થઇ. તેને કેવીરીતે બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તે પણ તેણે જણાવ્યું; અને પોતાનો તેમજ તે બાનુઓનો છુટકારો કેવીરીતે કરવો, તેબાબે તેણે જે વિચાર ધારી રાખ્યો હતો, તે પણ સમજાવ્યો.

હવે કૅઠરાઇને પણ પોતાનીતરફનો ખોલાસો કીધો. તેણીએ કહ્યું, કે તેણીને અને તેણીની બે સઇઓને પકડવાપછી તરતજ તે સઘળાઓને એક ગામડાંમાં મોકલી દેવામાં આવ્યાં હતાં, કે જ્યાં કોઇ ઉંચી પદવીના એક રશિયન અમલદારસાથે તેઓની મુલાકાત કરાવ્યામાં આવી હતી. આ અમલદારે તેઓનાં નામો પુછયાં. કૅઠરાઇનની સઇઓને તેણીઓનાં નામો છુપાવવાની કશી ઝરૂર નહતી; પણ કૅઠરાઈનને તો તેમ કરવાની ફરઝ હતી, કારણકે તેણી ડરતી હતી, કે જો એમ જણાય, કે તેણી રશિયન નોકરી છોડી ગયેલા પેલા વૅાલમારોની બેટી અને બેહેન થતી હતી, તો પછી તેણીને ખમવું પડે. આઉપરથી કૅઠરાઇને એક ખોટું નામ જણાવવા જતી હતી, તેટલાં એક ટારટર, કે જે વારંવાર ચુપૅટારિયા આવી ગયેલો હતો, અને જે રશિયનોનીતરફેણમાં હતો, તેણે તેણી કોણ હતી તે તરત ઝાહેર કરી દીધું: કોઇ કારણમાટે આ શખ્સ તે વખ્તે રશિયન અમલદારઆગળ આવેલો હતો. આમુજબે એક વૅાલમારની બેટી, અને બીજા વૅાલમારની બેહેનતરીકે તેણી ઓળખાઇ ગઇ. આઉપરથી તેઓ ત્રણે જણીઓને એક ગાડીમાં બેસાડીને તરત સિમફેરૅાપૅાલખાતે રવાના કરી દેવામાં આવી. તે ગામમાં તેણીઓને જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનનાં ઘરમાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો, કે જે આ વખ્તે પોતાનાં લશ્કરસાથે ત્યાંથી ગેરહાઝેર હતો. તોયે જનરલની બાનુ *બૅરૉનેસે તેણીઓની ઘણી માયાથી આગસ્તાસ્વાગતા કીધી. થોડા દિવસોપછી જ્યારે જનરલ ત્યાં પાછો ફર્યો, ત્યારે તેણે આ ત્રણે બાનુઓને ખુદ પોતાની ગાડીમાં સેબાસ્ટૅાપૅાલખાતે રવાના કરી દીધી; ત્યાં આવી પુગ્યાપછી પ્રિન્સ ગૅાર્ટ-સ્ચૅકાફે તેણીઓને તે વિધવા બાઇનાં ઘરમાં મોકલી, કે જ્યાં હમણાંતુલિક તેણીઓ રેહેતી

*જુઓ નોટ-૨૯ મી.

હતી. આ બાઇ પણ તેણીઓતરફ અતિશય સભ્યતાથી વર્ત્તતી હતી; તો જોકે તેણીઓને ઘરનીપછવાડેના બાગિચાસિવાય બીજે કેથે કદાચજ ફરવા જવા દેવામાં આવતી હતી; અને હાલમાં જ્યારે તેણીઓ ઍડ્રિયનને મળી હતી, તે ફકત બીજીજ વેળા તેણીઓને બહાર જવા દેવામાં આવી હતી.

કેંઠરાઇન—"જોકે હાલમાં તે માયાવંતી વિધવા બાઇસાથે દહાડા કાહાડયે છૈયે, છતાં અમારાં દેલમાં રાતદિવસ ભારે ધાસ્તી રેહેછે, કે રખેને અમોને સાઇબીરિયાખાતે ધકેલી દેવામાં આવે. અમારૂં શું થશે, તેબાબે અત્યારઆગમચ અને હમણાં પણ અમો ભારે ચિંતામાં છૈયે. કદાચ તોપોના ભયંકર મારાની ગડગડમાં પ્રિન્સ અમોને ભુલીજ ગયેલો હોવો જોઇએ, પણ હવે તે મારો તો પુરો થયોછે, એટલે બીજી બાબતોનો વિચાર કરવાની તેને ફોરસત મળીછે——"

ઍડ્રિયન—(તેણીને બોલતી અટકાવીને) "મેડેમ હૅઝલઉડ, આપણે તેનો વિચાર આગમચથી જાણી લેવાની, અથવા તો તેનો અગાઉથી ઇલાજ કરવાની કોશેશ કરવી જોઇએછે:" અને જોકે તે ફ્રેંચ ભાષામાં બોલતો હતો, તોયે પોતાની ચોકાસીમાટે આસપાસ જોઇને, કે રખેને કોઇ સંત્રી નઝદીકમાંજ ઉભેલો હોય,—તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારે વધુ કહ્યું, "આપણે હાંથી છટકી જવું જોઇએ!"

આ સાંભળી કેંઠરાઇનના ગાલોઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, અને તેણીએ જવાબ દીધો, "અરે, જો તેમ થાય, તો કેવું સારૂં! કેવી ખુશહાલી! કેવું સુખ! કૅપટન ડેલાંશી, જો તેમ કરવામાં આવે, તો ગમેએવો જોખમ ખેડવો પડે, તો તે માથે ઉઠાવવાને હું તૈયારછું;" પછી પોતાનીસાથેની બંધે બાનુઓતરફ જોઇને, "અને મારી ખાતેરીછે, કે આ મારી વાહાલી સઇઓ પણ જોઇતી હેમત દેખાડવાને ચુકશે નહીં——"

ડેલાંશી—(લગાર વિચારવંત ઢપે) "જ્યાંસુધી હું જાણુંછું, ત્યાંસુધી તેમ છટકી જવાનો ફકત એક ઇલાજછે,—અને તે જેમ હું આગળથી ધારૂંછું, તેમ જો તમો ઘરમાંથી રાતના ચોરીછુપીથી નિકળી આવવા પામો, તો——"

કેંઠરાઇન—(તેને બોલતો અટકાવીને) "તે વિધવા બાઇ, કે જેણીનીસાથે અમો રહીએ છૈયે, તેણી ભલી અને માયાળુછે, પણ તેણી એક ચુસ્ત રશિયનછે—તેણીનો ખાવંદ એક લશ્કરી અમલદાર હતો, કે જે ઇનકરમાનની લડાઇમાં માર્યો ગયોછે. તેણી અમારીઉપર સખ્ત તકેદારી રાખેછે; અગરજો અમો નાસી જવાની કોશેશ કર્યે, તો તેણી બુમો પાડીને——"

ઍડ્રિયન—"તેણીની માયાનો બદલો તેણીનીતરફ નિર્દય થઇને આપવો, એ જોકે ઘણું દેલગીરીભર્યું છે, તોયે જ્યાં છુટકારાનો સવાલ આવ્યો, ત્યાં અદબઆદાબની બારીકી તપાસવા બેસવું નહીં જોઇએ. જુઓ, હું કહુંછું, તે સાંભળો!"

ત્યારપછી થોડીક "મિનીટો"અગાઉ તેનાં મનમાં જે વિચારો ઉભા થયા હતા, તે સર્વે તેણે કેંઠરાઇનને અને તેણીની સઇઓને ખુલ્લા કરી કહી સંભળાવ્યા: તેણીઓએ તેનું કેહેવું, ખુશીભર્યાં દેલે બહુ ધ્યાનથી સાંભળ્યું—તેણે જે સૂચવ્યું, તે સઘળું તેણીઓએ ઉપકાર અને ખુશીસાથે કબુલ કર્યું; બારીકબારીક બાબતોઉપર બંદોબસ્ત કર્યામાં આવ્યો—અને તે આ ત્રણે બાનુઓથી છુટો પડ્યો, તેઆગમચ દરેક બાબત સંપૂર્ણરીતે નક્કી કર્યામાં આવી.

પ્રકરણ ૫૭ મું.

એલમાનૉફ.

જે વખ્તે ઍડ્રિયન ડેલાંશી આ ત્રણ બાનુઓસાથે લડાઇમાં પકડાયલા બંદીવાનોને ફરવામાટેની ઘેરી લીધેલી જગ્યાએ વાતો ચલાવતો હતો, તે વેળા એક શખ્સ એકલોઅતુલો, ઘણા નિરાશ દેખાવસાથે સેબાસ્ટૉપૉલના મહલ્લાઓમાં એમથીતેમ ભટકયા કરતો હતોઃ આ પુરૂષ કોઇજ નહીં, પણ કરનલ એલમાનૉફ હતો. જે મહલ્લાઓમાં રાહદારીઓની ભારે જાવઆવ હતી, ત્યાં પણ તે જાણે એકલવાયોજેવો હતોઃ તે કોઇનીસાથે પણ વાતો કરતો નહતો—અને કોઇ તેનીસાથે બોલતુ નહતુ ; પણ જો કોઇ અમલદાર કે મુલ્કી હોદ્દેદાર તેને ઓળખતો હતો, તો તે તેને જોઇને દેખાઇતીરીતે પોતાનું મ્હોડું મરડીને, બીજી બાજુ જોતો હતો. ખુલ્લીરીતે તેઓ તેનથી દુર રેહેવાને ઇચ્છતા હતાઃ તેનાં ચેહેરાઉપર એક ખુનીતરીકેની છાપ મરાયલી હતીઃ કારણકે અર્ધ-જંગલી રશિયનોવટીક તેણે જે કરપિણ કામ કર્યું હતું, તે એક તિરસ્કારભરેલુ અને નરકવાસી ગણુતા હતા.

વાંચનારે જોયુછે, તેમ ચુર્પૅટારિયાથી સલામત નાસી જવામાં તો તે ફતેહ પામ્યો હતો; અને સિમફેરૅપૉલખાતે આવીને જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનને તે પાછો મળ્યો હતો. જે અતિ ઘોર કર્મ કરીને એલમાનૉફ છટકવા પામ્યો હતો, તે તરત જણાવાપછી ઓમર પાશાએ ખામોખા ત્રણ કે ચાર રશિયન કેદીઓને બંધમાંથી છુટા કીધા હતા, એવી મતલબથી, કે તેઓ એલમાનૉફની ભારે નીચ દુષ્ટાની ખબર જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનને મથકે જઇને લોકોને ઝાહેર કરે. છોડી મુકવામાં આવેલા આ દરેક રશિયનને સરદારે અક્કેકું જુદુ કાગજ ઑસ્ટેન-સાકેનને પહોંચાડવાને આપ્યું હતું, અને તે દરેક કાગઝમાં એલમાનૉફનાં પાપી કર્મનું તપસીલવાર બ્યાન કર્યામાં આવ્યું હતું ; તેમ કરવામાં ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિની મતલબ એ હતી, કે સઘળાં નહીં, તો તેમાંનું એક પણ કાગઝ રશિયન સેનાધિપતિના હાથમાં જવા પામશે. અને તેની આ આશા ખોટી નહતી ; કેમકે આખરે એલમાનૉફ કઇરવેસે નાસી જવા પામ્યો હતો, તે ફકત જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનનેજ નહીં, પણ તમામ રશિયન લશ્કરની જાણમાં આવ્યું.

એલમાનૉફે પોતાનાજ એક વતનીનું ખુન કર્યું હતું—અને તે પણ વળી એક પાદરીનું, કે જે તેને દેલાસો દેવાની ધર્મી સેવા બજાવવાના પવિત્ર વિચારથી તેના બંદીખાનાંમાં ગયો હતો. રશિયનોની નઝરમાં તેટલામાટે એલમાનૉફનો ગુનાહ બેવડો પાપી થયેલો લાગતો હતોઃ તેનો ગુનાહ ઓછો થાય, એવી જે બાબતો તેનીતરફેણમાં જતી હતી, અને તે શું હતી, તે આપણે થોડાક શબ્દોમાં જણાવીશું. પ્રથમતો રશિયનોની પક્ષ છોડી યુસાફ ટર્કિશોની પક્ષમાં ગયો હતો ; બીજું, કે તેણે એલમાનૉફને ગુસ્સે થવાનું ગંભીર કારણ આપ્યું હતું ; ત્રીજું, કે એલમાનૉફે આ પાપી કામ પોતાને નામોસીભર્યાં મોતમાંથી બંચાવવાને કર્યું હતું ; અને ચોથું, કે આ કર્મ લડાઇનાં હંગામઉપર કર્યામાં આવ્યું

હતું, કે જે જો કોઇ બીજે વખ્તે કર્યામાં આવ્યું હતે, તો તેઉપર ભારે સખ્ત ટીકા કરવામાં આવતે, અને તે કદી પણ મુઆફ થઈ ન શકાતે. તેનો ગુનાહ મુઆફ કરવામાટે, તો નહીં, પણ તે ઓછો ગણવામાંટેનાં આ સર્વે મુખ્ય કારણો હતાં: તોયે તે વગર ખબર લેવાવે પસાર કરી દેવામાં ન આવે, એવો તે ઝનુન ગુનાહ હતો. રશિયનો એવાતો ધર્મ-જનુનીછે, કે તેઓ હમેશાં જુના વિચારના ગ્રીક દેવલનેલગતા પાદરીઓને ઘણાં માનથી જુવેછે, અને તેઓ તે પાદરીઓને અતિ પવિત્ર ગણેછે. તેટલામાંટે જોકે યુસાફ ટર્કિશોની પક્ષમાં ગયો તો શું થયું,—તોયે હજી તેણે પોતાનો ધર્મ ત્યાગ કર્યો નહતો—તે વટલીને એક મુસલમાન થયો નહતો—તે પોતાના દેશના અસલ ધર્મને ચુસ્તરીતે વળગી રહ્યો હતો—અને આ સર્વેમાંટે રશિયનો ખરાં ધર્મ-જનુનથી હજી તેને એક પાદરીતરીકેજ ગણતા હતા. આ સર્વેઉપરથી એલમાંનોફનાં અઘોર કર્મઉપર તેઓની ઘણી સખ્ત લાગણી તેનીસાંમે પૈદા થઈ હતી, અને તેનો ગુનાહ ઓછો થવાનાં ગમેએવાં સાબુત કારણો મૌજુદ હોવાછતાં તેનીતરફ ભારે તિરસ્કાર અને અણગમાથી જોવામાં આવતું હતું.

જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેન, જોકે ઘણોજ ઉદાર દેલનો એક રશિયન સરદાર હતો, છતાં તે કરનલ એલમાનૉફને તેની આ પાપી ચાલમાંટે ઘણીજ ધિક્કારની નઝરે જોવા લાગ્યો: પણ તેમ વળી તેજ વખ્તે, તે જાણતો હતો, કે આ કામમાંટે તેનીઉપર રશિયન કાયદાથી કામ ચલાવી શકાયએમ નહતું. આઉપરથી તેણે આ કંગાળ પુરૂષને લશ્કરી ચોકી-પહરાસાથે સેબાસ્ટૉપોલ મોકલી આપ્યો, એવા વિચારથી કે ક્રિમિયાના રશિયન વડા સેનાધિપતિ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને જે વાજેબી લાગે, તે કરે. જેવા વિચાર બૅરન ઑસ્ટેન-સાકેન એલમાનૉફબાબે ધરાવતો હતો, તેવાજ વિચાર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ પણ તેનેમાંટે રાખતો હતો: તેણે જોકે આ કામ ઘણું દુઝખી ધાર્યું, છતાં ઘણાંક કારણોનેલીધે તે કાયદાની ચુંગાલમાં ન આવે, એવું તે નામદારે પણ વિચાર્યું—અને તેમ ધારવાનું વળી મુખ્ય કારણ એ હતું, કે તે પાપી કામ ટર્કિશ અમલતળે કર્યામાં આવ્યું હતું. આમાંટે પ્રિન્સે એલમાનૉફને એક નઝરકૈદીતરીકે ગણીને, યાને તે નાસી ન જશે, એવી પ્રતિજ્ઞાઉપર તેને તરતવેળા છુટો કરીનેજ સંતોષ પકડયો. સેબાસ્ટૉપોલનીઅંદરજ તેને ગમે ત્યાં જવાની છુટ આપવામાં આવી, પણ તેણે તે શેહેરની બહાર પગ કહાડવો નહીં, એવો સખ્ત હુકમ તેને ફર્માવ્યામાં આવ્યો. તે વખ્ત દરમેઆન તેનું શું કરવું, તેબાબે સેંટ પીટર્સબર્ગની સરકારનો નકી ચુકાદો પુછાવ્યામાં આવ્યો.

વાંચનારને હવે જણાયું હશે, કે એકપછી એક બન્ને ઝારોનો એકવારનો માનીતો અને ભરોસાદાર એડી-કૉંગ આવી નિચ્ચાંમાં નિચ્ચી સ્થિતિએ કેવીરીતે આવવા પામ્યો હતો?—શામાંટે એક હિણાયલો, અને પાપી ગણાયલો શખ્સ થઈ, તે સેબાસ્ટૉપોલના મહલ્લાઓમાં કંગાળ નિરાશામાં ભટકયા કરતો હતો?—અને શામાંટે તે પોતાનાં ઘરમાં બારણું ઢાંકીને પોતાની આવી પડતી હાલતમાંટે દેલગીરીથી વિચાર કર્યા કરતો હતો? વળી તે જાણતો હતો, કે તે એક ખુની હતો,—કે જેનાં કપાળઉપર એક કદી ન ભુસાયએવી ખુનીની છાપ પડી ચુકી હતી—એક એવો શખ્સ, કે જેને હવે આ દુનિયામાં ખુશી થવાજોગ કશું રહ્યું નહતું—એક વગર આશાનો નાતબહાર થયેલો પુરૂષ, કે જે હવે પોતાનાં માતપિતાબાબે પણ વિચાર કરી ન શકે, કારણકે તેઓનું દેલ તેનું આ કરપિણુ

કામ અને નામોસીભરેલાં માનભંગથી તુટી જવાવિના રેહેવાતું નહતું. અને આપણે જણાવ્યે છીયે, કે આ માણસ તેજ વખ્તે સેબાસ્ટૉપાલના મહલ્લાઓમાં દમકતો હતો, કે જે વખ્તે ઍડ્રિયન ડેલાંશી લડાઇમાં પકડાયલા કેદીઓનાં વપરાસમાટે ઘેરી લીધેલી જગ્યામાં તે ત્રણે બાનુઓસાથે વાતો કરતો હતો.

જ્યારે ફ્રેઠરાઇન, અને તેણીની સાથવાળી પેલી બે પૉલિશ બાનુઓ ફરીહરીને પોતાને મથકે પાછી જતી હતી, ત્યારે તેણીઓનીપછવાડે થોડે દુર એક રશિયન પહરાગીર તેઓને તપાસવાને ચાલતો હતો, કે જેમ દરેક બંદીવાનનાબાબમાં કરવામાં આવતું હતું. રસ્તામાં તેણીઓને કરનલ એલમાનૉફ મળ્યો. તેના ફેરવાઇ ગયેલા, ઝર્દાઈ ગયેલા, ચિંતાથી ખવાઈ ગયેલા ચેહેરાછતાં ફ્રેઠરાઇને તેને તરત ઓળખ્યો:—હેંઝલઉડસાથે પોતાનાં થયેલાં લગ્નને દહાડે દેવલમાં જોયલા એડી-કાંગતરીકે તેણીએ તેને પિછાણ્યો: કારણકે આગળ બની ગયલા તે બનાવોની છાપ આ બાનુનાં મગઝઉપર એવીતો સારીરીતે બેસી ગઇ હતી, કે તે જરા પણ તેણીની નઝરઆગળ આવતાં, તે બનાવો તેણીનાં મનમાં પાછા સજીવન થતા હતા. હા—તેણીએ તેને ઓળખ્યો: તેણે જે પાપી કામ કીધું હતું, તે તેણી સારીરવેસે જાણતી હતી; અને તેથી કમકમીને તેણીએ તેનેથી પોતાની આંખો ફેરવી નાખી. બંને બાજુએ એકમેકને આમુજબ્બે પિછાણ્યાં હતાં; કારણકે આ કંગાળ પુરૂષે તેણીને વૉલમારની બેટીતરીકે તરત ઓળખી હતી. તે હંમેશાં તેણીને ખુબસુરત ગણતો હતો; અને આ વખ્તે તો ફ્રેઠરાઇન તેની આંખોમાં ઘણીજ ખુબસુરત દેખાવા લાગી; કારણકે જે વખ્તે તેની આંખો તેણીનીઉપર પડી હતી, તે વખ્તે તેણીનો ચેહેરો છુટકારાની આશાથી ઘણો રતાસઉપર ચઢેલો હતો; ઍડ્રિયન ડેલાંશીસાથની વાતો અને ગોઠવણોથી તેણીની મરી ગયેલી ઉમેદો પાછી જાગરૂત થઇ હતી. પણ જેવી તેણીની નઝર તે ખુનીની આંખોઉપર પડી, કે તરત તે રતાસ પાછો ઉડી ગયો; અને ઉતાવળે પગલે તેણી તેનીઆગળથી પસાર થઇ ગઈ—અને કમકમીને પોતાની સઇઓને ધીમે સાદે કહ્યું; "પેલો રહ્યો એલમાનૉફ, કે જે ખુનીનેમાટે કૅપટન ડેલાંશી હમણાં આપણીઆગળ વાત કરતા હતા!"

એલમાનૉફ પણ આગળ ચાલ્યો ગયો—પોતાને આ રીતે ઉડાવતાં જોઇ તેની લાગણી કળેજાંફાડ રીતે ઝખ્મી થઈ; કારણકે તેની હાઝેરીથી વૉલમારની બેટીને જે કમકમાટ અને ધિક્કાર ઉપજ્યો હતો, તે તેનાં દિઠાંમાં બરાબર આવ્યો હતો. તે ઘણો આગળ વધ્યો નહીં, તેટલાંમાં તેને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કૅફનો એક એડી-કાંગ સાંમો મળ્યો—જેણે ઘણાંજ ઠંડાં દેલે ભપકામાંજ તેને કહ્યું, "તમોએ એકદમ નામદાર પ્રિન્સને મથકે જવું."

આપ્રમાણે ઘણીજ તોછડાઇથી પોતાનો પયેગામ કહીને તે એડી-કાંગ પાછો ફર્યો અને એલમાનૉફે હવે પોતાનો રસ્તો રશિયન સેનાધિપતિનાં મકાનતરફ લીધો. ત્યાં જઈ પુગવાપછી લગભગ એક કલાકસુધી તેને એક ન્હાના ઓરડામાં થોભવું પડયું, કે જ્યાં ઘણાં જણાંઓની હાઝેરીથી ગરદી થયેલી હતી—ત્યાં કોઇએ પણ તેનીસાથે વાત કીધી નહીં—તે ત્યાં જાણે એક વયેરાન જંગલમાં એકલોઅટુલો હોય તેવીરીતે એકલોજ, ખરાબખસ્તે થયેલો, હિણાયલો ઉભો રહ્યો—ત્યારપછી તેને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કૅફનીઆગળ અંદર લઇ જવામાં આવ્યો. એક પાયમાલ થઈ ગયેલા પુરૂષનીસુવાફેક તેણે ઘણાંજ વાંકા વળીને

નમન કર્યું—જ્યારે પ્રિન્સે તો મગરૂરીથી, ઠંડાં દેલે, અને તોછડાઇથી કહ્યું, "કરનલ એલમાનૉફ, તમારેલગતો એક પયેધામ મને આજ રોઝે સેંટ પીટર્સબર્ગખાતેથી મળ્યોછે. આપણા પરાક્રમી શાહનશાહ આલેકઝાંડર, તમોતરફ ઘણાં કરડા થવાને ખુશી નથી, કારણ તમોએ તેવણની તેમજ તેવણના મર્હુમ પિતાની સેવાઓ બજાવીછે—અને તે સેવાઓ, તેમજ તમોને જે કારણસારૂં ઑટૉમનોના હાથમાં સપડાવું પડયું હતું, તે સર્વે તેવણે ધ્યાનમાં લીધુંછે. તેજ વખતે નામદાર શાહનશાહ બે મુખ્ય બીનાઓઉપર પોતાનો વિચાર ઘણો મઝબુતીથી ઝાહેર કરેછે. પેહેલી બીના તો એ છે, કે તમોને સોંપવામાં આવેલો એક અગત્યનો દસ્તાવેઝ તમે બીજા ધણીના હાથમાં આપ્યો; અને તમારી આ ગફલતીને-લીધે પેલા બે રાજદ્રોહી વૉલમારો છટકી જઇને ટર્કિશોની પક્ષમાં જવા પામ્યાછે. બીજી બીના એછે, કે જ્યારે તમો ટર્કોના હાથમાં પકડાયા, ત્યારે એક સેપાહબચ્ચાનેછાજતી બહાદુરીથી તમે મોતને શરણ ન થતાં તમારાજ એક સ્વદેશીનો જાન લીધોછે—અને તે પણ વળી તમારો જાન બંચાવવાનેખાતેર એક સ્વદેશીજ નહીં, પણ વળી એક ધર્મગુરૂનો. આ બે બીનાઓ ધ્યાનમાં લેવાપછી નામદાર શાહનશાહ એમ ધારેછે, કે તમો હવે વધુ વાર તે નામદારનાં શાહનશાહી લશ્કરમાં આબરૂભરેલીરીતે ઉપયોગી થઈ પડો, એ ન બનવાજોગછે. હવે તમો વધુ વાર શાહનશાહી રેસાલાની રીજમીટમાં નથી, એમ જાણવું: પણ તમોને તમારી કરનલની પદવી નામનેખાતેર રાખવાની રઝા આપવામાં આવેછે. તોયે નામદાર શાહનશાહ એટલાતો દયાળુછે, કે તમોને છેકજ પોતાના વિચારમાંથી દુર કરવાને ચાહાતા નથીઃ તેવણ તમોને પોતાની હકુમતતળેના કોઈ બીજા ભાગમાં નોકરીએ મોકલવાને ઇચ્છેછે; એટલામાંટે તમોને જે કાંઇ જોઇતી તૈયારીઓ કરવી હોય, તે કરી રાખજો, કારણકે આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાંજ તમોને સેબાસ્ટૉપૉલ છોડી જવું પડશે."

એલમાનૉફે નમન કર્યું, પણ તે એક બોલબી બોલ્યો નહીં. ગૉર્ટસ્ચૅકૉફના છેલ્લા વાકયનો અર્થ ઘણા નકામા શબ્દોનાં વાદળાંમાં લપેટાયલો હતો, તોયે તે કેદીને સમજવાને જોઈએએટલો પુરતો ખુલ્લો હતો. તેનું નિર્મિત કીધેલું ઠેકાણું કયાં હતું, તે પોતે મનમાં પુરતીરીતે સમજતો હતો. પોતાની હકુમતતળેના કોઈ બીજા ભાગમાં નોકરીએ મોકલવાનો અર્થ તે સારીપેઠે જાણતો હતો, કે તે બીજે કેથે નહીં, પણ સાઇબીરિયાની ભયંકર જગ્યાએ!

પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફ—"આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાંજ તમો સેબાસ્ટૉપૉલથી ચોકીદારોની એક ટુકડીસાથે ઉપડી જવાને તૈયાર રેહેજો. કરનલ એલમાનૉફ, હવે મને તમોને બીજું કશું વધુ કેહેવાનું રહ્યું નથીઃ પણ જરા મને યાદ કરવા દેઓ, જો કાંઇ તમોને વધુ જણાવવાનું રહી ગયું હોય તો."

આપ્રમાણે બોલી પ્રિન્સે "ટેબ્લ"ઉપર પડેલા દસ્તાવેઝોનાં ઢગળામાંથી એક સરકારી દસ્તાવેઝ ઉંચકયો; પણ તેમ લેવા જતાં તે તેના હાથમાંથી નિચ્ચે પડી ગયો. એલમાનૉફ, કે જે હમણાં એક ખવાસની નીચ ગુલામગીરીની હાલતે ઉતરી પડયો હતો—તે આ પડી ગયેલો દસ્તાવેઝ ઉંચકીને પ્રિન્સને પાછો આપવાને આગળ વધ્યોઃ અને તે લઈ ઘણાંજ વાંકા વળી અદબથી તે ગૉર્ટસ્ચૅકૉફને આપ્યો. ફકત એકજ "મિનીટ" તે પયેધામ એલમાનૉફના હાથમાં રહ્યો હતોઃ તોયે તે કાગઝઉપર શું લખેલું હતું, તે તેની

તીક્ષ્ણ આંખોએ એક પળવારમાં જોઈ લીધું. તેનાં વાંચવામાં ફક્ત બે બોલજ આવ્યા, અને તે "વૉલમારની બેટી," અને "ટૉબૉલસ્કિ," કે જે સાઇબીરિયાની રાજ્યધાનીનું નામ હતું.

પોતાને આપવામાં આવેલો દસ્તાવેઝ ફરીથી વાંચી જોઇને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફે કહ્યું, "નહીં, બીજું કાંઈ પણ મને તમોને વધારે જણાવવાનું નથી. હવે તમે સીધારો."

એલમાનૉફે નમન કર્યું, અને તે નામદારનીહઝુરમાંથી ગયો. પોતાને મકાને જઈ પુગવાપછી, પોતે હમણાં જે સાંભળ્યું હતું, તેવિષે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેનેવાસ્તે નેમેલી જગ્યા સાઇબીરિયા હતી, તેબાબે તો હવે તેને કશો શક રહ્યો નહીં. કૅઠરાઇન હૅઝલઉડને પણ દેશનિકાળ કરવામાં આવનાર હતી, અને જે ચોકીપહરાહેઠળ તેને ત્યાં મોકલવામાં આવનાર હતો, તેજ ચોકીપહરાતળે તેણીને પણ મોકલવામાં આવશે, એતો દેખાઈતું હતું. જ્યાં હંમેશનો શિયાળો રહે, અને પુષ્કળ બર્ફ અને કકડતી ઠંડી પડે, એવાં ઉદાસ મુલ્કમાં દેશનિકાળ થવાના કમકમાટકરતાં તેને તરત મારી નાખવામાં આવે, તે તે વધારે પસંદ કરતો હતો; અને આવીરીતે જન્મસુધી દુઃખ ખમવાનાંકરતાં તો તે પોતાની ઝેંદગી આપવાને ખુશી હતો, કે જે ઝેંદગી બંચાવવાખાતેર થોડુ કઉપરજ તેણે બીજાનો જીવ લીધો હતો. હવે તેનાં મનમાં ત્યાંથી સટકી જવાના વિચારો ઘોળાવા લાગ્યાઃ તે વિચારો વધારે પ્રફુલ્લિત થતા ગયા—કેમ નાસવું તેમાટે તેણે તરેહવાર યુક્તિઓ મનમાં રચવા માંડી—અને તે દરેક યુક્તિઉપર તેણે વિવેચન કરવા માંડયું; અને તે દરેક વિચારમાં તેની અને કૅઠરાઇનની સરજતો એકજ હતી, તે તેનાં મનમાં આવ્યા કર્યું.

હવે, એવું બન્યું, કે જે ઘરમાં એલમાનૉફ વસતો હતો તેની, અને જે ઘરોમાં ઉસ્લાંશી અને પેલી ત્રણે બાનુઓ રેહેતી હતી, તેનીપછવાડેની બાજુઓ એક સમાંતર લીટીમાં આવેલી હતી. થોડીકવાર આરવેસે વિચારમાં મશ્ગુલ રેહેવાપછી એલમાનૉફ બારીઆગળ ગયો, અને બહાર જોયું. તેજ રાત્રે ત્યાંથી કેવીરીતે છટકવું, તેનો સર્વેથી સરસ ઇલાજ તે શોધતો હતો. પડોશના બાગિચામાં તેણે ત્રણ બાઈઓને ફરતી જોઇ; અને તેણીઓ તેને થોડાક કલાકોઆગમચ રસ્તામાં મળી હતી, અને જેઓમાંની એક કૅઠરાઇન હતી, તેજ હતી, એમ તેણે તરત પિછાણ્યું. હવે અંધારૂં વધતું જતું હતુંઃ તોયે તે છેક એટલું બધું નહતું, કે તેથી એલમાનૉફ તે બાઈઓને તેઓનાં કપડાંઉપરથી ઓળખી ન શકે. તરતજ પેલા બે પોલિશ અમલદારોની બાયડીઓ ઘરમાં પાછી ફરી, અને એકલી કૅઠરાઈનજ બાગમાં રહી. તેણીએ ત્યાં ફર્યા કીધું:—તેણી પણ આ વખ્તે તે રાત્રે કેવીરીતે છટકી જવું, તેનોજ વિચાર કરતી હતી.

અંધારૂં વધતું જતું હતું, એમ આપણે જણાવી ગયા છીયેઃ અને તે એટલું હતું, કે એલમાનૉફ અંધારામાં એક બાનુનો આકાર પડોશની વાડીમાં ધીમેધીમે એમથીતેમ ફરતો ફક્ત જોઇ શકતો હતો. તેનાં મનમાં, જે અચોક્કસ યુક્તિ ઘોળાયા કરતી હતી, તે હવે પાર પાડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. જેમ બીજા બંદીવાનોનાબાબમાં છુટ મુકવામાં આવી હતી, તેમ એલમાનૉફને પણ તે જે ઘરમાં રેહેતો હતો, તેની વાડીમાં ગમે ત્યારે ફરવાની રઝા હતીઃ અને હવે તે બાગમાં નિચ્ચે ઉતર્યો, અને એકેક દીવારો કુદાવી, જે બાગમાં કૅઠરાઇન ફરતી હતી, ત્યાં આવ્યો. પોતાનીહઝુરમાં એક માણસનો આકાર એકાએક આવી ઉભેલો જોઇ કૅઠરાઇન ઘણી બિચકી.

એલમાનૉફ—"ચુપ!—બાનુ, એક પણ બોલ બોલશો ના! હું લાં તમારી સેવા બજાવવા આવ્યોછું,—તમોને સાઇબીરિયામાં દેશનિકાળ થતાં બંચાવવામાટે આવ્યોછું!"

આ શબ્દો ઘણા ઉતાવળે—પણ ઘણાં ધીમા સાદે—બોલવામાં આવ્યા હતા, પણ તેટલાંમાંજ કૅઠરાઇને કરનલ એલમાનૉફને પિછાણી કાહાડયો; અને તેને પોતાનીહઝુરમાં ઉભેલો જોઈ ફમકમાટ અને ધિક્કારનેમારે તેણીના મ્હોંમાંથી એક ચીસ પડાઈ જતી હતી, પણ તેટલાં "સાઇબીરિયા" શબ્દ સાંભળતાંજ તે તેણીનાં ગળાંમાં દબાઈ ગઈ.

આગળનાકરતાં ઘણાં જુસ્સાથી એલમાનૉફ વધુ બોલ્યો, "હા—બાનુ, ખુદાને હાઝેર-નાઝેર જાણીને હું કહુંછું, કે તે ખરૂંજછે! હું જાણુંછું, કે તમો મને ધિક્કારોછો—મારી-સાંમે જાય, એવી ઘણી નઠારી બાબતો તમે મારેમાટે સાંભળીછે—અને મારા ગુનાહ ઓછા થાય, એવી કશી બાબતની તમોને ખબર પડી નથી—પણ હું તમારી સેવા બજાવી શકીશ—હું તમોને બંચાવીવઠીક શકીશ!—મારીઆગળથી એમ ફરી ના જાઓ—મારૂં કેહેવું સાંભળો!"

તેણીનું મન જરાસરખું સાવધ થતાં કૅઠરાઇનની પોહેલી મર્ઝી આ કરપિણ ખુનીનીહઝુ-રમાંથી જતાં રેહેવાની હતી: પણ તેનાં બોલવામાં કાંઈ વજુદ જણાવાથી તેણી ત્યાં ઉભીજ રહી. બીજી દરેક બાબતોકરતાં પોતાનીઉપર આવી પડનારાં સંકટોનો તેણીને વિચાર આવ્યો; અને જોકે પોતે નાસી જવામાટે કૅપટન ડેલાંશીસાથે અત્યારઆગમચનો બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો, છતાં એલમાનૉફ શું સૂચના કરવા માંગતો હતો, તે જાણવાને તેણી અધિરી થઇ, કારણકે તેમ કરવાથી કદાચ ડેલાંશીની યોજનામાં કાંઈ સુધારોવધારો કે ફેરફાર કરવાને તેણીને બની આવે.

એલમાનૉફ—"આજે મને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કૅકૉફસાથે મુલાકાત થઇ હતી, અને બાનુ, હું ટુંકમાં ફક્ત એટલુંજ જણાઉંછું, કે આખરે તમારી પાયમાલીની ટેપઉપર મહોર મરાઈ ચુકીછે! સેંટ પીટર્સબર્ગથી એક હુકમનામું આવી પુગ્યુંછે—અને આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાંજ તમોને સાઈબીરિયાનાં દુરદરાઝ અને ભયંકર રૂતુવાળા મુલકમાં ચોકીપહેરાતળે મોકલી આપવાનો હુકમ થઇ ચુકયોછે!"

આ ખબર સાંભળી કૅઠરાઈનનાં હાડેહાડ ધ્રુજવા લાગ્યાં, અને તેણી મનમાં વિચારવા લાગી, "ઓ ખુદા! અગરજો મારી લાંથી છટકી જવાની યોજના નિષ્ફળ ગઈ, અને જે વાહાલા ખાવંદને પાછો મેળવવાને મેં આટલાં કિઠ્ઠ કામો બજાવ્યાં, ને જેણે આખરે પોતાનો ખરો પ્યાર મને પાછો આપ્યોછે, તેનેથી વિખુટી પાડવામાં આવશે, તો મારૂં શું થશે!"

આ વિચારજ તેણીને ભારે દુઃખમાં ગરકાવ કરવાને પુરતો હતો; અને પોતે એક ખુનીસાથે વાતો ચલાવતી હતી, તે અર્ધું ભુલી જઇને, કૅઠરાઇન બોલી, "કરનલ એલમા-નૉફ—મને કહો—હું તમોને આઝેજી કરૂંછું, કે મને જણાવો—કે તમો મને કઈરીતે મદદ આપી શકશો? તમો મને કેવીરીતે બંચાવી શકશો?"

એલમાનૉફ—"બાનુ, ત્યારે હવે જલ્દીથી સાંભળી લેઓ, કારણકે આપણાવચ્ચે વાત કરવાનો વખ્ત ઘણોજ થોડોછે. કોઈરવેસે તમો આ ઘરમાંથી મધરાતે બહાર આવી શકશો?"

કેઠરાઇન—"હા, હા, હું આવી શકીશ."

એલમાનૉફ—"પણ તમારે એકલાંજ આવવું જોઇશે. હું ફક્ત **તમો**ને એકલાંનેજ બચાવી શકું એમછે—મને તમારી સાથી બાંનુએ સાથે કશું કામ નથી! તેમાંટે તમારે ગમે તેમ વિચારો, પણ યાદ રાખજો, કે ભયંકર ધાસ્તીની વખ્તે અને અતિશય આફતો વેળા માણસજાત તદન એકલપેટું થાયછે, તે તમારે યાદ રાખવું!"

કેઠરાઇન—"આગળ ચલાવો! મારે શું કરવું, તે મને કહો."

એલમાનૉફ—"તમો કહોછો, કે તમો ઘરની બહાર આવી શકશો? પણ તેમ તમોને એક મર્દના છુપા વેષમાં આવવું પડશે——"

કેઠરાઇન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "હું તેમ વેષધારણ કરી શકીશ, પછી? આગળ શું?"

એલમાનૉફ—"રાતની વેળા આપણ બંનેને સાથે જોવામાં આવે, તો તે સલામતીભરેલું નથી—આપણે જુદેજુદે વખ્તે અને જુદેજુદે રસ્તે જવું, પણ એક ચોકસ જગ્યાએ મળવું—આ જગ્યા તે લશ્કરી બારાંઆગળ, અનાજની કોઠીઓનીનઝદીકનાં પગથિયાંઓપાસેછે. તમોને તે જગ્યાની માહેતીછે?"

કેઠરાઇન—"મને તે જગ્યાની ખબરછે. હું ત્યાં આવવાનો રસ્તો સારીરીતે જાણુંછું."

એલમાનૉફ—(હજી વધારે ધીમે સાદે) "તો તો ઠીક! મધરાતપછી જેમ બને તેમ જલ્દી તે જગ્યાએ મને મળજો! હમણાં મને હવે વધારે પુછતાં ના!—બાકીનું શું કરવું, તે મારીઉપરજ રાખો."

કેઠરાઇન—(મક્કમપણે) "કરનલ એલમાનૉફ, એમ નહીં બને, હું કાંઈ તમારા ભલા એરાદાબાબે શકીલી થતી નથી—પણ આવા જીવજોખમનાં કામમાં તમો મને શું સૂચવવા માંગોછો, તે મારે જાણવું અને તેમ કરવું વાજેબીછે કે નહીં, તે નક્કી કરવું જોઇએછે. કદાચ જે વાત તમોને બની શકેએવી લાગતી હોય, તે મને ન બનવાજોગ લાગે, કોઈ પણ રીતે——"

એલમાનૉફ—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "બાનુ, વધારે ખોલાસાવાર ન જણાવવામાં મારી કાંઇ બુરી નેમ હતી, એમ ધારશો ના. તેમ કરવાની મારી મૂળ મતલબ એજ હતી, કે આપ્રમાણે વાતો કરવામાં આપણો વખ્ત ફોકટનો વર્થ જાય નહીં——"

કેઠરાઇન—"કદાચ તેમ કરવામાં બેચાર 'મિનીટો' વધારે થઇ, તો તેમાં કાંઈ નુકશાનજેવું નથી. મેહરબાની કરી પછી શું કરવાનો તમોએ ઠરાવ કર્યોછે, તે મને જણાવો, કે પછી તેપ્રમાણે ચાલવાનું મારે કબુલ કરવું, કે ના પાડવું, તેઉપર હું વિચાર કરૂં. પણ ગમે તેછતાં હું તમારો ઉપકાર તો માનીશ."

એલમાનૉફ—"થોડાજ શબ્દોમાં હું મારો વિચાર શું છે, તે તમોને જણાવી દઉછું. સેબાસ્ટૉપોલના આ ભાગમાંથી બહાર નાસી જવું, તો ન બનવાજોગછે, એમ હું સારીપેઠે જાણુંછું: કારાબેલનાઇયાહનાં પરાંમાંથી તેમ કરવાનું બની શકે એમછે, કે જે પરૂં તમો જાણોછો, તેમ લશ્કરી બારાંની બીજી બાજુઉપર આવેલુંછે. અનાજની કોઠીઓની નઝદીકનાં પગથિયાંઓ આગળ હમેશાં મછવાઓ લંગર નાખી પડેલા રેહેછે; અને તે જગ્યાએથી

આપણે પસાર થઈ ખુદ પરાંમાં દાખેલ થઈ શકશું. એકવાર ત્યાં પહોંચવાપછી, સેબાસ્ટૉપૉલમાં મારા રેહેવાસ વેળાએ જેમ મારાં સાંભળવામાં અછડતું આવ્યુંછે, તેમ આપણે રીડાન અને માલકાટૉફના બુર્જને જોડવામાંટે જે લશ્કરી બાંધકામ કરવામાં આવ્યુંછે, તેતરફથી કેથે નિકળી જઇ શકશું. બાનુ, હવે તમો હું જેમ લઈજાઉં, તેમ મારીસાથે આવશો ?––હું જે તમારી સેવા બજાવવાને તૈયારછું, તે કબુલ કરશો ? આ સેવા બજાવવાથી મરનાર ઝારે તમારી અને તમારાં લાગતાંવળગતાંઓનીસાંમે ચલાવેલાં કાવત્રાંઓમાં મને જે મદદ નાચારીએ આપવાની ફર્ઝ પડી હતી, તેનો પસ્તાવો થયેલો, અને તમોને થોડોઘણો પણ બદલો આપેલો હું મારાં મનમાં જાણીશ."

થોડીક પળો વિચાર કરીને કૅઠરાઇને જવાબ દીધો, "હા—કરનલ એલમાનૉફ, હું તમોઉપર વિશ્વાસ રાખીશ, અને તમો જણાવોછો, તેમ તમારીસાથે આવવાને ખુશીછું."

એલમાનૉફ—"બાનુ, ઠીક, ત્યારે મેં જણાવેલી ચોકસ જગ્યાએ મધરાતપછી જેમ બને તેમ જલ્દી મને આવી મળજો."

પછી તેઓ છુટાં પડયાં,—કૅઠરાઇન પોતાનાં ઘરમાં પાછી દાખેલ થઈ, અને બાગિચાની દીવાર કુદાવીને તે રશિયન પોતાને મથકે ગયો.

આ પ્રકરણ પુરૂં કરતાં કૅઠરાઇનબાબે એલમાનૉફનાં દેલમાં શું મતલબ હતી, તે જણાવીશું. તે મતલબો બેવડી હતી. પેહેલીતો એ હતી, કે એલમાનૉફ હમણાં એવીતો નીચ હાલતમાં આવી પડયો હતો, કે તે આ દુનિયામાં જાણે એકલોઅટુલો થઇ ગયો હતો, અને તેટલામાંટે તે એક એવા સાથીની શોધમાં હતો, કે તેણીનીઉપર ઉપકાર કરી તેણીને ભવિષ્યમાં પોતાનાંજ નસીબસાથે જોડેલી રાખવાને તે ચાહાતો હતો. તે તેણીની ખુબસુરતીઉપર દીવાનો થઈગયો હતો ; અને પોતે જાતે દુરાચારી હોવાથી, તે એમ સમજતો હતો, કે તેણી જો તેનીસાથે નાસી જવાને કબુલ થાય, તોપછી, તેણી પોતાના ધણી મેજર હૅઝલઉડઆગળ પાછી જવા માંગશે નહીં, પણ પછીથી તેનીજસાથે રેહેશે. જોકે બીજી દરેક બાબતમાં એલમાનૉફની ગર્રી અને અહંકાર કચડાઇ ગયાં હતાં, છતાં આ બાબતમાં તે જેવોનેતેવોજ રહ્યો હતો. છટકી જવાની તેની યોજના એવી હતી, કે શેહેરમાંથી એક એવી જગ્યાએથી બહાર નિકળી જવું, કે જે ઇંગ્રેજી છાવણીની નઝદીક હોય, અને તે છાવણીમાંથી કૅઠરાઇનની મદદવડે એક રશિયનતરીકે ઓળખાયાવગર તે વટી જવાની આશા રાખતો હતો ; અને જો બાલાકલાવા પુગી જવાય, તો પછી ત્યાંથી એક વહાણઉપર ચઢી તે કૅઠરાઇનને પોતાનીસાથે લઇ કોઇ ગ્રીક કે બીજાં ભૂમધ્ય બારામાં નિકળી જાય. તેની બીજી મતલબ પણ એવીજ એકલપેટી હતી. તે એ હતી, કે જો એકસંપી રાજ્યોનાં કોઈ લશ્કરથી તેને બંદીવાન કર્યામાં આવે, અને તે જો ઓળખાઇ જાય—અને તેને જો પછી ટર્કિશ સેનાધિપતિને હવાલે કર્યામાં આવે, તો તેને જણાવવાને બને, કે તેને હાથે મૅડેમ હૅઝલઉડનો છુટકારો થવા પામ્યો હતો, અને તેમ કરી તે ટર્કિશ મારશલથી દયા ચાહે.

આપ્રમાણે, કોઇ પણ બનાવમાં પોતાનાં નાસી જતી વેળા કૅઠરાઇનને પોતાનીસાથે રાખવાની તે આપમતલબિયો એલમાનૉફ, પોતાને ફાયદાજ જોતો હતો. તેટલામાંટે તેણીની મદદ અને હાઝેરીવગર તે આ સઘળું કેમ કરી શકે, તે તે સમજી શકતો નહતો. તેણી-

નાવગર તે કેમ કરી ઇંગ્રેજી છાવણી પસાર કરી શકે?—તેણીનાવગર જો કદાચ પકડાઈ જાય, તો ઓમર પાશાના વાજેઆી કીનામાંથી કેમ કરી પોતાનો બંચાવ કરી શકે? તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જે સાહસ તે માથે ઉઠાવવા માંગતો હતો, તેમાં ભારે જોખમ સમાયેલો હતો: પણ સાઇબીરિયાના ભયાનક મુલ્કમાં જન્મસુધી દેશનિકાળ થઈ રીબતી ઝેંદગી ગુજારવાકરતાં તો તે ઇંગ્રેજોના કે ઑટોમનોના હાથમાં કૈદ થવાનું ઘણું વધારે ભલું જાણતો હતો.





પ્રકરણ ૫૮ મું.

કારાબેલનાઇચાહ.

રાતના આસરે સાડા અગિયાર વાગ્તાનો અમલ હતો, કે જ્યારે ઍડ્રિયન ડેલાંશી પોતાના ઓરડામાંથી ગુપચુપ બહાર નિકળ્યો; વગર ગડબડ કરવે, ઉંઘાડે પગે, ભોંયતળિયે આવેલી દુકાનમાં તે નિચ્ચે ઉતર્યો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, કે આ દુકાનમાં પરચુરણ ભાતભાતનાં પેહેરવાનાં લુગડાં વેચવામાં આવતાં હતાં: અને તે સ્ત્રી જેણીએ આ દુકાન રાખી હતી, તેણી જુનાં ઉતારેલાં કપડાં વેચવાનો ધંધો ત્યાં ચલાવતી હતી.

ઍડ્રિયન જોકે નિચ્ચે વગર બત્તિએ ઉતર્યો હતો; તોયે તેણે પોતાનીસાથે બત્તિનો સામાન રાખ્યો હતો. તેટલામાટે દુકાનમાં દાખેલ થતાંજ તેણે પોતાનીપાસેની મોમબત્તિ સળગાવી, અને પોતાને જોઇતો સામાન ચુંટી કાહાડવા માંડ્યો. પ્રથમતો તેણે પોતાનાં શરીર-ઉપરથી લશ્કરી પુશાક કાહાડી નાખ્યો, અને ઉંચે વર્ગના કામદાર કે ઉતરતી પદવીના ધંધા-દારીનબરનો પુશાક પેહેરી લીધો. ત્યારપછી તેવાજ ત્રણ પુશાકોની જોડીઓ તેણે ચુંટી કાહાડી; અને તેઓનું બની શકેએટલું ન્હાનું "બંડલ" કીધું. પણ તે બાપડી સ્ત્રીને કોઈ જાતની નુકશાની ન કરવાના હેતુથી તેણે વેચવાની "ટેબલ"ઉપર ત્રણ કે ચાર સોનાના સીક્કાઓ દેખાઇતી જગ્યાએ મુક્યા—કે જે રકમ તેણે લીધેલા માલની કીમતકરતાં ઘણી વધારે હતી.

આ સઘળું કામ ફક્ત દશ "મિનીટો"માં તેણે આટોપી લીધું; અને પછી બત્તિ પાછી બુજાવીને ઍડ્રિયન પેલું પોટલું પોતાની બગલમાં મારી બાગમાં છુપો બહાર નિકળ્યો. જે બારીઓમાંથી તે બાગમાં દેખાતું હતું, તે સઘળી બારીઓગમ તેણે પોતાની નજર ફેરવી, અને જોકે તેમાંની ઘણીક બારીઓમાં દીવાની રોશની પ્રકાશતી હતી, છતાં તેને કોઈ જોતું નહતું, એમ તેણે પેહેલાં પોતાની ખાતેરી કરી લીધી. રાત અંધારી હતી, પણ તદનજ અંધારી ભીત નહતી: રાતનાં અંધારામાં આસપાસની ચીઝો વધારે કાળી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. ઍડ્રિયન દીવારોઉપરથી થઇને, જે ઘરમાં તે ત્રણે બાનુઓ રેહેતી હતી, તેના બાગિચામાં દાખેલ થયો.

હવે આપણે અત્રે આ ઘરમાં શું બનાવ આ વેળા બનતો હતો, તે જોઇએ. આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ આ ઘર એક વિધવા બાઇએ રાખેલું હતું, કે જેણીનો ધણી ઇનકરમાનની ખુનખાર લડાઈમાં માર્યો ગયો હતો. તેણી અધેડ વયની, કુદર્તી સારા ખવાસની, પણ દેલની એક ભારે ચુસ્ત રશિયન બાનુ હતી—તેણી હવે ઘણી વધારે કાળજીથી ઇચ્છતી હતી, કે રશિયનોની ફતેહ થાય, તો સારૂં, કે જેથી તેણીના ધણીનું મોત, જે એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરથી આવ્યું હતું, તેનું વેર વળે. આ કારણમાંટે તેણીના હવાલામાં સોંપવામાં આવેલી ત્રણ બંદીવાન બાનુઓને ગમેએવી લાંચ આપવાછતાં પણ તેણી છટકી જવા દે, એ કદી ન બનેએમ હતું; આ બાનુઓ સારીરવેસે બાજતી

હતી, કે લાંચ ન સ્વિકારે એવો આ બાઇનો ખવાસ હતો, એટલે તેમ કરવાની કોશેશ કરવી, તે પોતાને વધારે આપદામાં અને ઝાપટામાં લાવી નાખવા બરાબર હતું. તેટલામાટે તેઓએ વધારે કરડો અને વધારે સખ્ત ઉપાય લેવાનો ઠરાવ કર્યો, કે જે ઉપાય તેણીઓને એડ્રિયન ડેલાંશીએ સૂચવ્યો હતો.

રાતના બાર વાગ્યાપછી થોડોક વખ્ત વધારે થયેલો હતો—તે વિધવા બાઇ પોતે પોતાના ઓરડામાં સુવાને ગઈ હતી: તેણી બિછાણે ગઇ—અને ઉંઘમાં પડી: એકાએક તેણી જાગી ઉઠી; અને તે ઓરડામાં જે બત્તિ બળતી હતી, તેની રોશનીથી જોયું, કે તે ત્રણે બાનુઓ તેણીનાં બિછાણાંની બાજુમાં આવી ઉભેલી હતી: તેણીનાંજ મરનાર ધણીનાં હથિયારો તે ત્રણે બાનુઓના હાથમાં હતાં, કે જે હથિયારો નિચ્ચેના બેસવાઉઠવાના ઓરડામાં ટાંગી રાખવામાં આવેલાં હતાં.

કેઠરાઇન—"એક પણ બુમ પાડતા ના, નહીતો અમોને કાંઇ નવુંજુનું કરી નાખવાની તમો ફર્ઝ પાડશો!" આપ્રમાણે બોલતીવેળા તેણીનો ખુબસુરત ચેહેરો જેટલો જનુની કરી શકાય, તેટલો તેણીએ ખામોખા કીધો હતો.

કુદરતીજ, તે રશિયન બાઈ બ્હીકણ સ્વભાવની હતી; પણ જ્યારે તેણીએ પોતાની જાતીની ત્રણ બંદીવાન બાનુઓને આરવેસે પોતાને ધમકી આપતાં જોઇ, ત્યારે તેણીના ગભરાટ અને અચરતીનો પાર રહ્યો નહીં. તેણીને પોતાના ગભરાટમાં કેઠરાઇનના અને બીજી બે બાનુઓના ચેહેરા હતા, તેકરતાં પણ વધારે જનુની દેખાયા.

વિધવા બાઇ—"તમો મારીપાસે શું માંગોછો?"

કેઠરાઇન—"ઉઠો; ઘરના દરવાઝાની ચાવી અમોને આપો—કપડાં પેહેરો, અને અમારીસાથે ચાલો."

તે વિધવા બાઇએ તેણીઓને ઠપકો આપ્યો—તેણીએ કાલાવાલા કર્યા—ધમકી આપી—પણ તેની કશી અસર તેણીઓઉપર થઇ નહીં; કેઠરાઇને તો ઉલટું એવું ડોળ ઘાલ્યું, કે જો તેણી તેણીના ફર્માંવ્યામુજબે ન કરશે, તો તે બાઇને જીવથીજ મારી નાખશે; પણ ખરેખર તો તેણી આખી દુનિયાનેખાતેર પણ એવું કર્મ કરેએવી નહતી. આથી બ્હીને તે બાપડી બાઇ પોતાના "કોચ"ઉપરથી ઉઠી—તે ત્રણે બાનુઓએ આ વખ્તે એવો દેખાવ ધારણ કર્યો હતો, કે જો તેણી બુમ પાડવાની હેમત કરશે; તો તે ઘડી તેણીની છેલ્લીજ હતી.

પોતાના ઓરડાની એક કબાટમાંથી તે વિધવાએ કુંચીનો એક ઝુમખો કાહાડી, તે કેઠરાઇનને આપ્યો. પછી તરત પોતાનાં કપડાં પેહેરી લીધાં; અને બહાદુર કેઠરાઇને એક છુપી એશારત કરવાથી તે વિધવાનાં મ્હોંમાં કપડાંનો ડુચો ઘાલવામાં આવ્યો; તેણીના હાથો એવીરીતે બાંધવામાં આવ્યા, કે તેણી પોતાની મદદનેમાટે કશું કરી શકે નહીં. આ વેળા તે બાઇનો ચેહેરો ધાસ્તીથી ઉજ્જો પુણીજેવો થઇ ગયો હતો, કારણકે, આ વેળા તેણીનાં મનમાં એવો વિચાર ઉપજ્યો હતો, કે તેણીની બંધીઓ માણસાઇરૂપમાં ખવિસો હતી; અને તેણીઓ તેણીને મારી નાખવાનો એરાદો રાખતી હતી.

આપ્રમાણે ધાસ્તી ખાઇ જતી જોઇ, ફ્રૅકરાઇન બોલી ઉઠી, "અમારે હાથે તમોને બીનઝરૂરની ઇજા કદી પણ કરવામાં આવશે નહીં, માટે બીફિકર રેહેવું. અમોએ જ્યાંથી છટકી જવાનો ઠરાવ કર્યોછે—અને આ તો ફકત અમો જોઇતી સાવચેતીના ઇલાજો લૈયે છૈયે. અમારીસાથે ચાલો."

તેણીઓ તે વિધવા બાઇને ભોંયતળિયેનીનીચ્ચે એક ભોંયરાંમાં લાવી, કે જે એવીરીતે આવેલું હતું, કે ત્યાંથી જો બુમો પાડવામાં આવે, તો ઘરના ઉપલા મજલાઉપર, કે તે ભોંયરાંની જાડી પથ્થરની દીવાર અથવા બારણાંમાંથી બહાર રસ્તાઉપર સંભળાય નહીં, તેમાં તેણીઓએ તે વિધવા બાઇને અંદર ધકેલી દીધી; અને પછી બારણું બંધ કરવામાં આવ્યું.

આ ભોંયરાંમાંથી તે ત્રણે બાનુઓ ઉપર ભોંયતળિયાંવાળા મજલાઉપર પાછી આવી, અને એક બારણું બંધ કીધું, જે એવીરીતે આવેલું હતું, કે તે જો બંધ કરવામાં આવે, તો તે ઘરનો નિચલો ભાગ તદન બંધ થઇ જાય. ફ્રૅકરાઇને પછી એક મીણબત્તિ લીધી, અને આહેસ્તેઆહેસ્તે ચુપચુપ એક કાતરિયાંઉપર ગઇ, કે જ્યાં તે ઘરનું કામ કરનારી એક છોડી સુતી હતી. થોડીક "મિનીટો"સુધી બહારથી સાંભળ્યાપછી મૅડેમ હુઝલઉડની ખાતેરી થઇ, કે તેણી ભરનિદ્રામાં પડેલી હતી. તોયે વધારે ખાતેરી કરવાના એરાદાથી તેણી તે ઓરડામાં દાખેલ થઇ, અને તે ઉંઘાયલી છોકરીની આંખોઆગળ પોતાના હાથમાંની બત્તિ ત્રણચાર વાર હલાવી: પણ તેમ કરવાછતાં તે ઉંઘાનારી છોડીના ચેહેરામાં જરા રતી પણ ફેરફાર થયો નહીં; તેણી તો શાંત સુતેલી હતી; અને તેથી ફ્રૅકરાઇન એ ઓરડામાંથી ચોરી છુપાઇથી બહાર નિકળી પડી.

જ્યારે ફ્રૅકરાઇન કાતરિયાંઉપર આમુજબે તપાસ કરતી હતી, ત્યારે પેલી બીજી બે બાનુઓએ, તે વિધવા બાઇપાસેથી મેળવેલી ચાવીઓમાંની એકવડે ઘરનો પાછલો દરવાજો ઉંઘાડ્યો, અને તેજ ઘડિએ ઍડ્રિયન ડેલાંશી તેઓને આવી મળ્યો. ઘણેજ ધીમે સાદે તેણીઓએ તેની ખાતેરી કીધી, કે અત્યારસુધી બધું ફતેહમંદીસાથે સરંજામ ઉતર્યું હતું: અને તેઓએ તેનીપાસેથી તે જે કપડાંઓનું "બંડલ" લાવ્યો હતો, તે લીધું. તે બાગિચામાં જઇને ઉભો, તેટલાં ત્રણે બાનુઓએ ચાલમાં ઉભી રહીને ઉતાવળે તેણીઓનેમાટે લાવવામાં આવેલા મર્દના પુશાકો પેહેરી લીધા; કે તેટલા ફ્રૅકરાઇન તેણીઓને આવી મળી. તેણીએ પણ મર્દનો પુશાક પેહેરી લેવાને વિલંબ લગાડ્યો નહીં; અને વાંચનારને ખબરછે, તેમ મર્દના પુશાકથી તેણી કાંઇ અજાણી નહતી. આપ્રમાણે પેહેરવેશ કીધાપછી ઍડ્રિયનને તે ઘરમાં દાખેલ કરવામાં આવ્યો; અને હવે ફ્રૅકરાઇને પોતાની અને એલમાનૉફનીવચ્ચે શું વાતો થઇ હતી, તે સર્વે તેને કહી સંભળાવી. જલદી એક મસલહત કરવામાં આવી: પણ મૅડેમ હુઝલઉડે તો અત્યારઆગમચનું શું કરવું તે પોતાની સઇઓસાથે મળીને રચી રાખ્યું હતું; જોકે સર્વે બાબત તેજ દિને સવારના રચી રાખ્યામાં આવી હતી, છતાં ફ્રૅકરાઇન અને એલમાનૉફવચ્ચે જે નવો બંદોબસ્ત કર્યામાં આવ્યો હતો, તે ડેલાંશીએ પણ કબુલ રાખ્યો. કેટલાંક કારણનેલીધે તે સુધરેલી રચના સર્વેની પસંદગી પામી.

વાંચનારે જોયું હશે, કે તે ઘરની ચાવીઓનો કબ્જો લેવામાટે બાપડી તે કમનસીબ વિધવા બાઇઉપર કેટલી જાસ્તી ગુજારવાની ઘણી અગત્ય પડી હતી: કારણકે તેમ કરવા

સેવાય બાગિચામાંથી રસ્તાઉપર નિકળવાનો બીજો કશો ચારો નહતો. હવે આગળીગમનો દરવાજો ખોલ્યામાં આવ્યો; અને તેમાંથી કૅઠરાઈન છુપાઈને બહાર નિકળી. હવે આપણે પેહેલાં આ બહાદુર બાનુનીપાછળપાછળ જઈએ.

ઘરની બહાર નિકળીને તેણીએ તરત પોતાનીપછવાડે બારણું પાછું બંધ કર્યું; તેણી મર્દના પુશાકમાં રસ્તામાં ઉતરી; તેણીનો દેખાવ આ વખ્તે ઉંચે વાંધેના ધંધાદારીના એક ઉછરતા જવાન્યાંજેવો લાગતો હતો. તેણીએ પોતાના બાલો સંભાળથી પોતાની ટોપીમાં જમા કરી છુપાવ્યા હતા; અને તે ટોપીની ગામડિયાસહી કોર તેણીનાં ચેહેરાઉપર, જો કોઈ બત્તિની રોશની પડે, તો તે ઢાંકવાનેલાયકની હતી. પણ જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ રાત અંધારી હતી, તોયે એટલી બધી અંધારી નહતી, કે જેથી આસપાસની ચીઝો આછીઆછી પણ ન દેખાય.

કોઇના પણ અટકાવગર કૅઠરાઇન ઉતાવળે આગળ ચાલી: આ વખ્તે સેબાસ્ટૉપોલનાં ઘડિયાળોમાં બાર વાગ્તા સંભળાયા; અને આસરે દશ "મિનીટો"માં તેણી લશ્કરી બારાંનીબાજુમાં આવેલી અનાજથી કોઠીઓનીનઝદીકનાં પગઠિયાંઓઆગળ આવી પુગી. અંધારાંમાંથી એક આકાર તરત બહાર નિકળી આવ્યો. તેણે સાદો પુશાક સજેલો હતો તે કોઇજ નહીં, પણ કરનલ એલમાનૉફ હતો, કે જેણે પોતાનીસાથે તેજ ઘરમાં રેહેનાર એક ગરીબ શેહેરીનો પુશાક તફડાવીને લટકાવ્યો હતો, અને ત્યાંથી વટી આવ્યો હતો.

તેણે હલુસે કૅઠરાઇનને કહ્યું, "મારીપછવાડે આવો;" અને પછી તેઓ બંધે તે પગઠિયાંઓઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યાં.

એલમાનૉફે કૅઠરાઈનને આપેલી ખબરમુજબ આ પગઠિયોને છેક નિચ્ચેને છેડે ખરેખર ત્રણચાર મછવાઓ બાંધેલા હતા; પણ તેઓ કોઇનાબી હવાલામાં નહતા; ત્યાં કોઇ હતુંજ નહીં—કારણકે જે ધણીઓના તે મછવાઓ હતા, તેઓ પોતાને ઘરેબારે ગયા હતા, સબબકે મધરાતના આવે વખ્તે ભાડુત મળવાની તેઓને કાંઇ આશા નહતી. એલમાનૉફે આ મછવાઓમાંહેલા એકમાં કૅઠરાઇનને હાથ પકડીને ઉતારી; તેણે પોતે ઝોરથી હલેસાં મારવા માંડયાં; અને તે લશ્કરી બારાંનીસાંમી બાજુએ તેઓ તરત પહોંચી ગયાં. ત્યાં તેઓ કેનારે ઉતર્યાં; અને કૅઠરાઇન ફરી એકવાર કારાબેલનાઇયાહનાં પરાંમાં આવી, કે જ્યાં થોડાંક અઠવાડિયાંઓઆગમચ તેણી ઈનકરમાનની યાદગાર લડાઇની સાંજના આવી ગઇ હતી.

જ્યાં તેઓ ઉતર્યાં હતાં, ત્યાંથી મુખ્ય "બરાકો" કાંઇ ઘણે લાંબે તફાવતે નહતી; સેબાસ્ટૉપોલનાં આ પરાંવાળાં પ્રગણાંમાંથી પસાર થઈ જવાનું એલમાનૉફે પોતાનાં નસીબઉપર રાખ્યું હતું, કે જ્યાંથી એક ચોકસ જગ્યાએ જઈ ત્યાંથી સટી જવાની તે આશા રાખતો હતો: આ પેહેલીજ વાર તે કારાબેલનાઇયાહમાં આવ્યો હતો. કૅઠરાઇને હવે તેનો હાથ પકડયો, અને બોલી, "વરદીનાં શબ્દનું કેમ? તમોએ તેનો કાંઇ વિચાર કીધોછે કે?"

એલમાનૉફ—"છાવણીની હદમાંથી બહાર પસાર થવાસારુ વરદીનો શબ્દ જણાવવાની ઝાઝી અગત્ય નથી. અંદરથી બહાર આવતાં જનારને જોવામાં આવે, એજ પુરતું છે——"

કૅકરાઇન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) "નહીં, એમ નથી. સેબાસ્ટૉપૉલના બીજા ભાગો-નીપેઠે પરાંમાંથી આવતાં પણ વરદીનો શબ્દ જણાવવો પડેછે. હું આગળ ત્યાં આવી ગઇછું."

એલમાનૉફ—(અજાયબીથી) "તમો ?"

કૅકરાઇન—"હા—થોડાક મહિનાઓઆગાઉ. પણ હાલમાં તેનો ખોલાસો કરવાનો વખ્ત નથી. મેં આગળથીજ જાણ્યું હતું, કે દોરવી લઈ જવામાટે તમોને મારીઉપરજ ભરોસો રાખવો પડશે; અને નહીં કે મને તમારીઉપર."

આ સઘળું સાંભળી વધારેને વધારે અચરત થઇ એલમાનૉફે પુછ્યું, "ત્યારે હવે આપણે શું કરવું ?"

"સાંભળો!" કૅકરાઇને ઘણું હલુસે કહ્યું: પછી થોડીક પળો થોભીને તેણી બોલી, "ત્યાંથી થોડેજ દુર એક સંત્રી રોન ફરેછે. તમો ત્યાંજ થોભો. નિચ્ચે સુઇ જાઓ—અને તમોને કોઈ જોઇ શકશે નહીં. જેવી હું વરદીનો બોલ જાણીશ, કે તેજ પળે તમોને પાછી આવી મળીશ."

કૅકરાઇનથી છુટાં પડવાનો વિચાર એલમાનૉફને ગળે ઉતર્યો નહીં. પોતે જાતે તરકટ-બાઝ હોવાથી તે બીજાંઓને પણ તેવાજ શકની નઝરથી જોતો હતો. પણ તેને તેણીની મર્ઝીને તાબે થવાની ફર્ઝ પડી. એક ન ધારેલી આપદા એકાએક તેનીસાંમે ઉભી થઇ હતી; અને આ ગુંચવાડામાંથી નિકળવામાટે તેને હવે પોતાની બાનુ-સાથીઉપર એતબાર રાખવાની ફર્ઝ પડી. તોયે તેનાં દેલમાં ભારે ડગડગો હતો; અને તેણી પાછી ફરી તેટલાં જે પા કલાક નિકળી ગયો, તે તેણે ભારે એન્તેઝારીમાં ગુજાર્યો હતો.

હવે આ પા કલાકમાં શું બન્યું, તે જોઇએ. આ બહાદુર બાનુ, પોતાના ચેહેરાઉપર ઉંધે મસ્તકે ઝમીનઉપર પડી, અને ફસડયાં મારતીમારતી જે જગ્યાઉપર તે સંત્રી રોન ફરતો હતો, ત્યાંસુધી ગઈ. તેની ચોકીમાં એક ફાણુસ સળગાવેલું હતું; અને દરેક વખ્તે જ્યારે તે ચોકીઆગળથી પસાર થતો, ત્યારે અંદર મુકેલી બત્તિની રોશની તેનાં મ્હોડાંઉપર પડતી, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તે ઘણા કુર દેખાવનો અને બદસુરત હતો. આ સંત્રી-નીનઝદીક છેક ચાળીસ વારસુધી કૅકરાઇન કાંઈ પણ આવાઝ કર્યાવિના ફસડાતીફસડાતી ગઈ; અને પછી તદન ચુપ પડી રહી.

આસરે દશેક "મિનીટ" પસાર થઇ—કે જેપછી તે સંત્રીના પહરાતરફ પરાંમાંથી આવતા કોઈ બીજા શખ્સનાં પગલાંનો આવાઝ સંભળાયો: અને તેઉપરથી તે સેપાહે ઘણે ખોખરે આવાઝે સવાલ કર્યો, "ત્યાં કોણ જાયછે ?"

"દોસ્તો! મહાપ્રતાપી ઝાર!" આમુજબે તે બે જણાઓએ પોતાને રોકવામાં આવતાંજ તે વરદીનો શબ્દ જણાવ્યો.

સંત્રી—"દોસ્તો, પસાર થાઓ!"

કૅકરાઇનને હવે વરદીનો શબ્દ માલુમ પડયો; અને પછી પાછી તેણી તેજ જગ્યા, કે જયાં એલમાનૉફ પડેલો હતો, ત્યાં ફસડયાં મારતી ગઈ. આટલો વખ્તસુધી તે એન્તે-ઝારીથી અર્ધો મરી ગયો હતો: તેણે ધાર્યું, કે મૅડેમ હૅઝલઉડ તેને તેનાં નસીબઉપર

છોડીને વટી ગઇ હતી, અને તેણી પોતાનાજ છુટકારાનેમાટે તજવીઝ કરતી હતી. પણ જ્યારે આસપાસનાં અંધારામાંથી તેણે તેણીને એકાએક પાછી નિકળી આવતી જોઇ, ત્યારે તેને અતિયંત આરામ થયો: અને તેણી બોલી, "વરદીનો શબ્દ મહાપ્રતાપી ઝાર કરીનેછે. જ્યારે પણ આપુને સંત્રીઓતરફથી ટોકવામાં, અને સવાલ કર્યામાં આવે, ત્યારે તમેજ જવાબ આપજો, કેમકે નહીંતો મારો એક ઔરતનો સાદ સાંભળીને તેઓને શક જશે."

એલ્સમાનૉફ—"હવે આપણે આગળ વધ્યે. આપણો રસ્તો કઇ ચોકસ જગ્યાએ લેવો, તે મેં તમોને જણાવ્યોછે, અને તે તો તમોને ખબર હશે? મને તે શોધવાને ફાંફાં મારવાં પડતે, અને ઢંગધડાવગર આપુને જવું પડતે——"

કૅઠરાઇન—"પણ હું ત્યાં તમોને દોરવી જઇશ. મને લાગેછે, કે મારી યાદદાસ્તશકિતથી હું તેમ કરવાની આશા રાખુંછું."

આમુજબે તેઓ બંધે આગળ ચાલ્યાં—પોતાથી બનેએટલી પોતાની યાદદસ્ત શક્તિનો કૅઠરાઇને ઉપયોગ કર્યો. રાતનું અંધારૂંછતાં, ઘરોની અને સરકારીખાતાંઓની બારીઓમાંથી વારંવાર જે ઝાંખું અઝવાળું બહાર પડતું હતું, તેની મદદવડે તેણી મહલ્લાઓ ઓળખી શકતી, કે જેમાંથી તેણી પોતાની કારાબેલનાઇયાહની આગળી મુલાકાત વખ્તે પસાર થઈ ગઈ હતી. અને હમણાં તેણી તેજ રસ્તે જતી હતી; કે જ્યાંથી આગળ તેણીને ધુમસનેલીધે પાયદલ રીજમીટનીપછવાડેપછવાડે જવું પડયું હતું. સારાં નસીબે આ વેળા ધુમસ નહતો: પણ આપણે એકથી વધુ વાર જણાવી ગયા છૈયે, તેમ રાત અંધારી હતી.

આખરે તેઓ કારાબેલનાઇયાહની સરહદઉપર આવી પહોંચ્યાં: અને ઇમારતો તથા બંચાવનાં ઉભાં કરેલાં બાંધકામોનીવચ્ચેની ખુલ્લી જગ્યાએ તેઓ દાખેલ થયાં. થોડીજ "મિનીટો"માં એક સંત્રીનો પહરો ફરવાનો આવાઝ સંભળાયો—તેણે તેઓને રાબેતામુજબે ટોકયાં—અને એલમાનૉફે લશ્કરી ઝડપથી તે વરદીનો બોલ કહ્યો, **"મહાપ્રતાપી ઝાર!"**

તેઉપરથી રશિયન સંત્રી બોલ્યો, "પસાર થાઓ!" અને વળી પાછું કૅઠરાઇને આગળઆગળ ચાલવા માંડયું; હવે તેણીની ખાતેરી થઈ હતી, કે તેણી ખરે રસ્તેજ જતી હતી.

તે જગ્યા, કે જેઉપર કૅઠરાઇન અને એલમાનૉફ ચાલતાં હતાં, તે સઘળી ખડબચડી અને ઉંચીનિચ્ચી હતી,—તેણી છેલ્લી આવી, ત્યારે તે તેમ નહતી. પસાર થયેલી શિયાળાની આખી રૂતુમાં ભારી તોપોનાં ગારિયાનાં, અને માલના વઝનદાર ગાડાંઓનાં પૈડાંઓથી મહિનાઓની વરસાદથી તર થઈ રેહેલી ઝમીન ખેડાઈ ગઇ હતી; અને જ્યારે સુકી મૌસમ આવી, ત્યારે પડેલી આ સંખ્યાબંધ ગદેરો, એકબીજાઉપર આડીઅવળી પડવાનેલીધે, જાણે હાથની હથેલીઉપરની રેખાઓમુવાફેક થઈ ગઇ હતી, અને આ ખડબચડી આકૃતિઓમાં રસ્તો સુકાઈને ચાલવાને મુશ્કેલ થઈ પડેએવો બની ગયો હતો. છેલ્લા તોપોના મારા વખ્તે એકસંપી રાજ્યોનાં તોપખાનાંએ છોડેલા ગોળાઓના મોટા ટુકડાઓ ઠામેઠામ પડેલા હતા, કે જેઉપરથી દરેક પગલે કૅઠરાઇન અને એલ્સમાનૉફને ચાલવું પડતું હતું. ગોળ ગોળાઓઉપરથી તેઓ તુટી પડતાં—તેઓના પગો તોપોનાં ગારિયાંઓના કટકાઓસાથે અથડતા—અથવા તેઓ પોતે ગોળાઓથી ઉડી પડેલી ઝાડોની મોટી ડાળીઓઉપરથી ટપકાઇ જતાં

હતાં. વળી જગેજગે ન્હાના ટેકરાઓ હતા, કે જ્યાં કપાઇ મુયેલા 'મરકૅવિટ' સેપાહોનાં મુર્દાંઓને-દાંટવામાં આવેલાં હતાં; અને કેટલેક ઠેકાણે એક જાતનો ઉછાળો થાયએવી ગંધકીસાથનો બાફ નિકળતો હતો, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે ઘોરો ઘણી છાળકી ખોદવામાં આવેલી હોવી જોઇએ, અથવા તેમાં છેક ઉપરસુધી મુર્દાંઓ સિચીને,મટોડીતું ઘણુંજ પાતળું પડ કીધેલું હોવું જોઇએ, કે જેમાંથી કોહોતાં મુર્દાંઓની નઠારી-બુ બહાર આવતી હોવી જોઇએ.

એલમાનૉફ—(કાનઉપર પડીને હલુસે) "બાનુ, તમારી ખાતેરીછે, કે તમો ખરે રસ્તેજ જાઓછો ?"

કૅઠરાઇન—"હું તદન ચોકસછું." આ વખ્તે તેણી ખરેખર ખાતેરીથીજ બોલતી હતી—કારણકે તેણીએ ત્યાં ઝાડોનાં ઠુંઠાઓ જોયાં, કે જ્યાં તેણીની આ જગ્યાએ પેહેલી મુલાકાત વેળા તેણીએ રશિયન સંત્રીને "બ્રાંડી"નો સીસો આપી, તેનીપાસેથી વરદીનો બોલ જાણી લેવાની હેકમત કીધી હતી, અને જે સંત્રીને બીજીવાર તેણીએ જેરૂસૅલેમ અને પવિત્ર જગ્યાએ ટુંકે રસ્તે પહોંચાડી દેવાની ભુલથાપ આપી હતી.

એલમાનૉફ—"પણ, બાનુ, યાદ કરો—મારી વાહાલી કૅઠરાઇન, યાદ કરો, કે મટોડાંનાં કીધેલાં બાંધકામતરફ—તમે શું કેહેવાં જતાં હતાં ?"

પોતાનીસાથે આવી નાલાયક છુટથી વાત કરવામાંટે, અને પોતાનાં *ખ્રિસ્ટી નામથી જાણે ઘણી ઘરવટ હોય, તેમ બોલવામાંટે મૅડેમ હૅઝલઉડને ઘણો ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો, અને તે ગુસ્સો તેણી બતલાવવા જતી હતી, પણ તેટલાં તરતજ પોતાનું સાવધપણું સાચવીને તેણી ઘણા ધીમે સાદે બોલી, "નહીં, કાંઇ નહીં. હું તમોને ફક્ત ખાતેરી આપવા જતી હતી, કે આપણે ખરે માર્ગેજ જઇએ છૈયે."

એલમાનૉફ—"હું તમોઉપર પૂર એતબાર રાખી બેહોછું. હું કેવી કફોડી હાલતમાં આવી પડ્યોછું, તે તો તમો સારીરવેસે જાણોછો. મેં તમોને જણાવેલે ચોકસ ઠેકાણેથી બહાર નિકળવાપછી, કે જે તમો મને ખાતેરી આપોછો, કે તમો સારીરવેસે જાણોછો, ત્યાંથી આપણે બ્રિટિશ છાવણીના છેક જમણી બાજુના છેડાઉપર જઈ પહોંચીશું, અને ત્યાંથી પછી ચોકીદારોના ટોકવાછતાં આસાનીથી નિકળી જવા પામીશું. તમો ત્યારે એમ જણાવજો, કે તમો બ્રિટિશ અમલદારની બાયડીછો—મને તમારા એક મિત્રતરીકે ઓળખાવજો—અને લડાઇના હાલના મામલામાં ઇંગ્રેજી સંત્રીઓ તમોને કદી સવાલ પણ ન કરશે; કે તમો મર્દનો લેબાશ શાસારૂં સજ્યોછે, કેમકે લડાઈમાં તેમ તો વારંવાર કર્યામાં આવેછે. શું તમારો પણ એવોજ વિચાર નથી ?"

કૅઠરાઇન—"હા, હુએહુ મારો પણ એવોજ એરાદો હતો."

આ સઘળું ખુબસુરત કૅઠરાઈનને કહી સમજાવવાની એલમાનૉફની મતલબ હતી, કારણકે તે અંદરથી લપ્પાં લેતો હતો. તેણે આગળ ચલાવ્યું, "અને તેટલામાંટે આપણે હાથે કરીને બ્રિટિશ છાવણીનોજ પાધરો રસ્તો ન લેવાની સંભાળ લેવી જોઈએછે: કારણકે તમારા ગમેએટલા લાગવગછતાં મને ત્યાંથી પસાર થઇ જવાનું ઘણું આસાન થઇ પડશે નહીં."

*જુઓ નોટ ૭૭ મી.

કૅઠરાઇન—"આ સઘળું હું ધ્યાનમાં રાખીશ."

એલમાનૉફ—(લગાર અચકાઇને પણ આતુરતાથી) "અને હું આશા રાખું—હું એમ ધારૂં—હું મગરૂર થાઉં—કે હવેપછી તું જેવીની સોબતમાં હંમેશસુધી રેહેવાને હું નસીબવંત થઇશ——"

કૅઠરાઇન--"મુગા રહો! આપણે પેલાં બાંધકામઆગળ આવી પુગ્યાં છૈયે."

હજીતો આ રીતે કૅઠરાઇને હલુસે ચેતવણી આપી નહીં, તેટલાં બીજા એક સંત્રીએ ઘોઘારી સાદે પુછ્યું, "ત્યાં કોણ જાયછે?"

એલમાનૉફ--"મહાપ્રતાપી ઝાર!" તે એવીતો સરસ રશિયન ઢબે આ વરદીનો શબ્દ બોલ્યો, કે તેઓને વગરહરકતે ત્યાંથી પસાર થવા દીધામાં આવ્યાં.

એલમાનૉફ અને કૅઠરાઇન આગળ વધ્યાં; અને થોડીજ "મિનીટો"માં તેઓ એક નિચ્ચા કોટઉપર અથવા મટોડાંના તખ્તાઉપર આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં બંધે બાજુએ રોન ફરતા સંત્રીઓનાં પગલાં સંભળાતાં હતાંઃ ફરીથી તેઓએ આ બન્ને જણાંને ટોકયાં—અને વળી ફરીથી તેઓએ પેલો વરદીનો શબ્દ કહ્યો—અને હવે તેઓ બન્ને જણાં એક તોપની બાજુમાં વાંકાં વળ્યાં, કે જે તોપનું મ્હોં તેનેમાટે રાખવામાં આવેલાં બકારાંમાંથી બહાર નિકળી આવેલું હતું. એલમાનૉફનું ધ્યાન ખેંચવામાટે આ વખ્તે કૅઠરાઇને તેના હાથઉપર પોતાનો હાથ અલગો મુકયો; અને તેણી હલુસે બોલી, "આ જગ્યાછે, કે જ્યાંથી હવે આપણે સટકી જવા પામીશું."

"મારી અતિ વાહાલી કૅઠરાઇન, હું તમારીજઉપર વિશ્વાસ રાખુંછું." એલમાનૉફે જવાબ દીધો. તેનો સાથી હવે તેનીસાથે દોસ્તીથી વર્ત્તતી હતી, એમ ધારી, તેણે હવે વધારે છુટ લેવા માંડી; અને સેબાસ્ટૉપૉલના મહલ્લામાં થોડાજ કલાકોઅગાઉ તેને જોતાં મૅડેમ હૅઝલઉડ દેખાઇતીરીતે કમકમી હતી, અને તેને ધિક્કાર્યો હતો, તે સર્વે આ ગર્વિષ્ટ, પ્યારમાં આંધળો થયેલો માણસ તદ્દન ભુલી ગયો.

કૅઠરાઇન—"ચાલો! મારી પુઠેપુઠે આવ્યા કરો!"

તોપનેસારૂં પાડેલાં બકારાંમાંથી તેણી સંકોચાઇને પસાર થઇઃ તે બાંધકામના ઉભા ઢાળઉપરથી તેણી નિચ્ચે સરી પડી; અને એલમાનૉફે પણ તેણીનીપછવાડે તેમજ કર્યું. છેલ્લી દશ "મિનીટો"માં રાત વધારે અંધારી થઈ ગઇ હતી; અને તે કારણનેલીધે આ બહાદુર બાનુને નાસી જવામાં વધારે ફાવતું પાયું. બંચાવમાંહેની રૂશિયન છાવણી આમુજબે સહીસલામત પસાર કર્યામાં આવી; અને પછી ઘણે ઉતાવળે પગલે કૅઠરાઇન પોતાના સાથીને આગળ ચલાવવા લાગી—કારણકે હવે તેઓ કયાં આવી લાગ્યાં હતાં, તે તેણી ઘણી સારીરીતે જાણતી હતી.

"ત્યાં કોણ જાયછે?" એકાએક કોઇએ મોટે આવાઝે ઇંગ્રેજીમાં પુછ્યુંઃ અને તેજ વખ્તે જાણે કેટલાંક માણસો, જેઓ આગળ ઝમીનઉપર નિચ્ચે પડેલાં હોય, અને ઉઠીને ઉભાં થતાં હોય, એવો આવાઝ થયો; તેઓએ તરત પોતાની બંદુકો હાથમાં ઉપાડી લીધી.

કૅઠરાઇને પણ ઇંગ્રેજી ભાષામાંજ પાછો ઉત્તર દીધો, "એક મિત્ર! હું મિસિસ હૅઝલઉડ, તે મેજર હૅઝલઉડની ધણિઆણીછું, ને હમણાંજ સેબાસ્ટૉપૉલમાંથી છટકી આવીછું!"

(ચિત્ર ૨૪ મું.) "જ્યાં આ ત્રણે બાનુઓ ફરતી હતી". (પાનું ૪૩૧ મું.)

આ સાંભળી ખરા બ્રિટિશ સાદે તેઓએ હુર્રેરેના પોકાર માર્યા! અને પછી અંધારાંમાથી ચાર કે પાંચ જણાઓ નિકળી આવ્યા: પણ રખેને આમાં કાંઇ દુસ્મનોનો લડાઇનો દાવપેચ હોય, એમ ધારી, તેઓ પોતાની સાવચેતીમાં રહ્યા, તો જોકે તેઓનો શક કાંઈ ઘણો મઝબુત નહતો.

તે બ્રિટિશ પહેરાગીરોની ટુકડીઆગળ જઇને કૅઠરાઇને કહ્યું, "મારા મિત્રો, હું ચુર્પેટૉરિયામાં કેદ પકડાઇ ગઈ હતી, તે તો બીશક તમો લોકોએ સાંભળ્યું હશેજ ? હવે હું એક મર્દના લેબાશમાં હ્યાં પાછી આવી લાગીછું. હું સાચુંજ કહુંછું, તેવિષે તમારી ખાતેરી કરવા હું તમોને જણાઉંછું, કે મેજર હેઝલઉડ બાલાકલાવા અને ઇનકરમાનની લડાઇઓમાં ઝખ્મી થયો હતો——"

આ સાંભળી તે ટુકડીનો સારજંટ બોલી ઉઠયો, "બસ, બાઇ! અમો તમોને ખરાં દેલથી મુબારકબાદી ઇચ્છીયે છીયે! પણ તમારીસંગાતે એક સાથીછે——"

કૅઠરાઇન—"હા, ઉતાવળ કરો! એને એકદમ પકડો!"

આ હુકમને તેઓ તરત તાબે થયા; અને તે વેળા કરનલ એલમાનૉફનાં મ્હોંમાંથી ગુસ્સાની એક ચીસ નિકળી.

એલમાનૉફ—"નીચ ઠગારી! આ તારૂં કામ શર્મભરેલુંછે! ખચિત તે ધિક્કારવાજોગછે!"

પણ કૅઠરાઈન જાણે તે કશું સાંભળતીજ નહોય, તેમ તેની દરકાર કર્યાવગર તેણી બોલી, "સેપાહો, આ રશિયનને—ખચિતજ એ એક રશિયનછે—જેટલી બની શકેએટલી ઉતાવળે ટર્કિશ છાવણીમાં લઈ જાઓ. એનું નામ કરનલ એલમાનૉફછે—અને એની બીવફા-ઇનેમાટે તથા નાસી જવાસારૂં એને શું સઝા કરવી, તે નામદાર ઓમર પાશાનું કામછે."

હવે આપણી વાર્ત્તામાટે આપણે બીજીગમ જોઇએ. હવે આપણે વાંચનારને જે જગ્યાએ એલમાનૉફને પકડવામાં આવ્યો હતો, તેનેથી થોડે દુર એક કબ્રસ્તાનતરફ લઇ જઇશું. આ કબ્રસ્તાન સેબાસ્ટૉપૉલ શેહેરના ખુદ મુખ્ય ભાગમાં બાંધવામાં આવેલાં બચાવનાં બાંધ-કામોનીસામેજ આવેલું હતું, અને બહારની બાજુનાં રશિયન કોટથી ભાયગેજ અર્ધો "માઈલ" દુર આવેલું હતું. આ કબ્રસ્તાનના અર્ધા ભાગનો ફ્રેંચ લશ્કરે કબ્જો લીધેલો હતો, જેઓએ ત્યાં ઘેરો ઘાલવામાટે ખાઇઓ ખોદેલી હતી: દાંટવાની આ ખોહોળી જગ્યાનો બાકીનો બીજો ભાગ રશિયન કોટના બુર્જતરફ લંબાયલો હતો; અને આ જગ્યાને ખોદકામનાં ઓજારોથી મૌકુફ રાખવામાં આવી હતી, યાને તેને કશો હાથ પણ લગાડયામાં આવ્યો નહતો.

આપણે જે હકીકત જણાવી ગયા છીયે; તે રાત પસાર થઈ, અને સવારનું ઝઝકળું પડવા માંડયું હતું, જયારે બૅસિલ વૉલમાર આ કબ્રસ્તાનની પડોશમાં પોતાની સરદારી-હેઠલ પચાસ ટર્કિશ ઘોડેસવારોની એક ટુકડી લઈને આવ્યો—કારણકે તેને તે જગ્યાની-પાસેજ કામિએશના અખાતનઝદીક છાવણી કરી પડેલાં ઓમર પાશાનાં મથકેથી તપાસ કરવામાટે મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ કબ્રસ્તાનની પડોશમાં બૅસિલ પોતાનાં સવારોસાથે

થોભ્યો, અને ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરીને તે દાંટવાની જગ્યામાં દાખેલ થયો, ત્યાં તે એક-લોજ આગળ વધ્યો. ત્યાં ઉભાં કરવામાં આવેલા કબ્રોના પથ્થરો, લોખંડના "ક્રોસો," અને મુવેલાંઓની યાદગારીમાંટે ઉભાં કીધેલાં બીજાં ન્હાનાં બાંધકામોમાંથી પોતાનો રસ્તો લઇને તે કબ્રસ્તાનનાં છેક છેડાસુધી ચાલ્યો, કે જે છેડો કેલ્લાનીઆગળના બુર્જની સર્વેની નઝદીકમાં હતો. આ જગ્યાએથી જેટલા દેખાય, એટલા રૂશિયનોએ ઉભાં કીધેલાં લડા-ઇનાં બાંધકામોનો તેણે ચિતાર ચિતારવા માંડયો; તે કામ પુરૂં કરીને તેણે પાછું અહીંતહીં ફરવા માંડયું. વળી બીજે છેડે તે થોભ્યો; અને પછી ઘણી આતુરતા તથા કાળજીથી તે સેબાસ્ટૉપોલનાં શેહેરતરફ જોવા લાગ્યો; તે મનમાં બોલ્યો, "અરે, મારી વાહાલી બેહેન! જો તારા છુટકારાનેમાંટે મને શરણ થવું પડે, તો તેમ પણ કરવાને હું કેવો ખુશી થાઉં!"

એવી ઉંડી લાગણીથી તેનો જીવ ઉશ્કેરાયલો હતો. (જુઓ ચિત્ર ૨૬ મું.) અદબ વાળીને તે ઘેરો ઘાલેલાં શેહેરતરફ જોઇ ઉંડા વિચારમાં મશગુલ થયો, અને ખરેખર તે આ વેળા એવોતો ઉંડા વિચારમાં ગરક થયેલો હતો, કે ઘોરોનીવચ્ચેથી છુપાઇને જેઓ આવતા હતા, તેઓનાં પગલાંવટીક તેનાં સાંભળવામાં આવ્યાં નહીં.

પણ એકાએક તે પોતાના વિચારમાંથી ચોંકયો. તેણે પાછું ફરીને જોયું—અને તેજ પળે તેની તલવાર મિયાનમાંથી બહાર આવી, કારણકે તેણે પોતાની છેક પાસે આસરે છ રશિયન સેપાહોને આવેલા દિઠા. તેણે પોતાના સેપાહોને પોતાની મદદે આપવામાંટે પોકારો કર્યા, કે જેઓને તે થોડેક છેટે મુકી આવ્યો હતો, અને બીજીજ પળે તે એક રૂશિયન અમલદારનીસાંમે પોતાનાં છુટકારામાંટે બહાદુરીથી પોતાનો બંચાવ કરવા લાગ્યો. પણ એક બંદુક ફુટવાનો તિણો આવાઝ હવામાં થયો; અને તેજ ઘડિએ બૅસિલ વૉલમાર મર-ણતોળ ઝખ્મી થઇ ઝમીનઉપર તુટી પડયો.

વળી તેજ વખ્તે તે કબ્રસ્તાનની તમામ જગ્યા રશિયન સેપાહોથી ભરાઈ ગઇ, કે જેઓ પાસે આવેલા કેલ્લાના બુર્જઉપરથી ત્યાં ઉતરી પડયા હતા. ટર્કિશ ઘોડેસવારો, કે જેઓએ પોતાના વડાનો પોકાર સાંભળ્યો નહતો, પણ જેઓનાં સાંભળવામાં બંદુક ફુટ-વાનો આવાઝ આવ્યો હતો—તેઓ તરત ઘોરોનીવચ્ચે ધસી આવ્યા, અને ત્યાં એક જનુની ઝપાઝપી ચાલી.



થોભ્યો, અને ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરીને તે દાટવાની જગ્યામાં દાખેલ થયો, ત્યાં તે એકલોજ આગળ વધ્યો. ત્યાં ઉભાં કરવામાં આવેલા કબ્રોના પથ્થરો, લોખંડના "ક્રોસો," અને મુવેલાંઓની યાદગારીમાંટે ઉભાં કીધેલાં બીજાં ન્હાનાં બાંધકામોમાંથી પોતાનો રસ્તો લઈને તે કબ્રસ્તાનનાં છેક છેડાસુધી ચાલ્યો, કે જે છેડો કેલ્લાનીઆગળના બુર્જની સર્વેની નઝદીકમાં હતો. આ જગ્યાએથી જેટલા દેખાય, એટલા રૂશિયનોએ ઉભાં કીધેલાં લડાઈનાં બાંધકામોનો તેણે ચિતાર ચિતારવા માંડ્યો; તે કામ પુરૂં કરીને તેણે પાછું અહીંતહીં ફરવા માંડયું. વળી બીજે છેડે તે થોભ્યો; અને પછી ઘણી આતુરતા તથા કાળજીથી તે સેબાસ્ટૉપાલનાં શેહેરતરફ જોવા લાગ્યો; તે મનમાં બોલ્યો, "અરે, મારી વાહાલી બેહેન! જો તારા છુટકારાનેમાંટે મને શરણ થવું પડે, તો તેમ પણ કરવાને હું કેવો ખુશી થાઉં!"

એવી ઉંડી લાગણીથી તેનો જીવ ઉશ્કેરાયલો હતો. (જુઓ ચિત્ર ૨૬ મું.) અદબ વાળીને તે ઘેરો ઘાલેલાં શેહેરતરફ જોઇ ઉંડા વિચારમાં મશ્ગુલ થયો, અને ખરેખર તે આ વેળા એવોતો ઉંડા વિચારમાં ગરક થયેલો હતો, કે ઘોરોનીવચ્ચેથી છુપાઇને જેઓ આવતા હતા, તેઓનાં પગલાંવટીક તેનાં સાંભળવામાં આવ્યાં નહીં.

પણ એકાએક તે પોતાના વિચારમાંથી ચોંક્યો. તેણે પાછું ફરીને જોયું—અને તેજ પળે તેની તલવાર મિયાનમાંથી બહાર આવી, કારણકે તેણે પોતાની છેક પાસે આસરે ૭ રશિયન સેપાહોને આવેલા દિઠા. તેણે પોતાના સેપાહોને પોતાની મદદે આપવામાંટે પોકારો કર્યા, કે જેઓને તે થોડેક છેટે મુકી આવ્યો હતો, અને બીજીજ પળે તે એક રશિયન અમલદારનીસાંમે પોતાનાં છુટકારામાંટે બહાદુરીથી પોતાનો બંચાવ કરવા લાગ્યો. પણ એક બંદુક ફુટવાનો તિણો આવાઝ હવામાં થયો; અને તેજ ઘડિએ બૅસિલ વૉલમાર મરણતોળ ઝખમી થઇ ઝમીનઉપર તુટી પડયો.

વળી તેજ વખતે તે કબ્રસ્તાનની તમામ જગ્યા રશિયન સેપાહોથી ભરાઈ ગઇ, કે જેઓ પાસે આવેલા કેલ્લાના બુર્જઉપરથી ત્યાં ઉતરી પડ્યા હતા. ટર્કિશ ઘોડેસવારો, કે જેઓએ પોતાના વડાનો પોકાર સાંભળ્યો નહતો, પણ જેઓનાં સાંભળવામાં બંદુક ફુટવાનો આવાઝ આવ્યો હતો—તેઓ તરત ઘોરોનીવચ્ચે ધસી આવ્યા, અને ત્યાં એક જનુની ઝપાઝપી ચાલી.



થોભ્યો, અને ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરીને તે દાંટવાની જગ્યામાં દાખેલ થયો, ત્યાં તે એક-લોજ આગળ વધ્યો. ત્યાં ઉભાં કરવામાં આવેલા કબ્રોના પથ્થરો, લોખંડના "ક્રોસો," અને મુવેલાંઓની યાદગારીમાંટે ઉભાં કીધેલાં બીજાં ન્હાનાં બાંધકામોમાંથી પોતાનો રસ્તો લઇને તે કબ્રસ્તાનનાં છેક છેડાસુધી ચાલ્યો, કે જે છેડો કેલ્લાનીઆગળના બુર્જની સર્વેની નઝદીકમાં હતો. આ જગ્યાએથી જેટલા દેખાય, એટલા રૂશિયનોએ ઉભાં કીધેલાં લડાઇનાં બાંધકામોનો તેણે ચિતાર ચિતારવા માંડયો; તે કામ પુરૂં કરીને તેણે પાછું અહીંતહીં ફરવા માંડયું. વળી બીજે છેડે તે થોભ્યો; અને પછી ઘણી આતુરતા તથા કાળજીથી તે સેબાસ્ટૉપોલનાં શેહેરતરફ જોવા લાગ્યો; તે મનમાં બોલ્યો, "અરે, મારી વાહાલી બેહેન! જો તારા છુટકારાનેમાંટે મને શરણ થવું પડે, તો તેમ પણ કરવાને હું કેવો ખુશી થાઉં!"

એવી ઉંડી લાગણીથી તેનો જીવ ઉશ્કેરાયલો હતો. (જુઓ ચિત્ર ૨૬ મું.) અદબ વાળીને તે ઘેરો ઘાલેલાં શેહેરતરફ જોઇ ઉંડા વિચારમાં મશ્ગુલ થયો, અને ખરેખર તે આ વેળા એવોતો ઉંડા વિચારમાં ગરક થયેલો હતો, કે ઘોરોનીવચ્ચેથી છુપાઇને જેઓ આવતા હતા, તેઓનાં પગલાંવટીક તેનાં સાંભળવામાં આવ્યાં નહીં.

પણ એકાએક તે પોતાના વિચારમાંથી ચોંકયો. તેણે પાછું ફરીને જોયું—અને તેજ પળે તેની તલવાર મિયાનમાંથી બહાર આવી, કારણકે તેણે પોતાની છેક પાસે આસરે છ રશિયન સેપાહોને આવેલા દિઠા. તેણે પોતાના સેપાહોને પોતાની મદદે આપવામાંટે પોકારો કર્યા, કે જેઓને તે થોડેક છેટે મુકી આવ્યો હતો, અને બીજીજ પળે તે એક રૂશિયન અમલદારનીસાંમે પોતાનાં છુટકારામાંટે બહાદુરીથી પોતાનો બંચાવ કરવા લાગ્યો. પણ એક બંદુક ફુટવાનો તિણો આવાઝ હવામાં થયો; અને તેજ ઘડિએ બૅસિલ વૉલમાર મરણતોળ ઝખ્મી થઇ ઝમીનઉપર તુટી પડયો.

વળી તેજ વખ્તે તે કબ્રસ્તાનની તમામ જગ્યા રશિયન સેપાહોથી ભરાઈ ગઇ, કે જેઓ પાસે આવેલા કેલ્લાના બુર્જઉપરથી ત્યાં ઉતરી પડયા હતા. ટર્કિશ ઘોડેસવારો, કે જેઓએ પોતાના વડાનો પોકાર સાંભળ્યો નહતો, પણ જેઓનાં સાંભળવામાં બંદુક ફુટવાનો આવાઝ આવ્યો હતો—તેઓ તરત ઘોરોનીવચ્ચે ધસી આવ્યા, અને ત્યાં એક જનુની ઝપાઝપી ચાલી.



માંટે તેને પેલી બાનુઓઉપર આધાર રાખવો પડયો, સબબકે તેણીઓ સેબાસ્ટૉપૉલની તમામ જગ્યાથી તેનાકરતાં ઘણી વધારે માહિતગાર હતી. વળી તેને તે બંધે બાનુઓમાંહેલી વધારે ઉમરની બાઇને ચેતાવી રાખ્યું, કે જો કાંઇ પણ સવાલો કરવામાં આવે, તો તેના જવાબો ફક્ત તેણીએજ આપવા—તેમ કરતી વેળા તેણીએ એક મર્દનાજેવો ઘાડો સાદ કાહાડવાની તજવીઝ કરવી—અને જો અગત્ય પડે, તો આગળથી નક્કી કરી રાખ્યામુજબે "તોપ મારવા"ને તેણીએ ગુંચવાવું, કે અચકવું નહીં. તે બાનુ, કે જેણીને આમુજબે કેહેવામાં આવ્યું હતું, તેણીએ તેમ સઘળું બરાબર કરવાની તેને ખાતેરી આપી: કારણકે તેણી પોતાના ખાવંદને જઈ મળવાનેજ ફક્ત એન્તેઝારીથી બળતી નહતી, પણ તેણી સારીરીતે જાણતી હતી, કે તેમ કરવાઉપર તેણીની સઇનો અને આ હેમતી જવાન ફ્રેંચમૅનનો પણ મોટો આધાર હતો.

તેઓ પછી બે કે ત્રણ મહલ્લાઓ પસાર કરી ગયાં—અને તે વેળા રસ્તામાં તેઓને ફક્ત થોડાક છુટાછવાયા રશિયનોજ મળ્યા—તેમાંના કોઈએ પણ તેઓને હરકત કીધી નહીં. પણ તેટલાં એકાએક તેઓને રોન ફરતા અર્ધી "ડઝન" સેપાહો મળી ગયા, કે જેઓ એક મહલ્લાને નાકે ચોકી કરતા હતા, જે મહલ્લો આપણી આ ટોળી જતી હતી, તેથી આડો ફાટતો હતો. ત્યાં એક ન્હાનાં પીઠાનું બારણું ઉઘાડું હતું: અને ત્યાં સેપાહો ખાતાપીતા હતા: આ રોન ફરનારી ટોળીનો વડો એક હલકી પદવીનો અમલદાર હતો, તે એક મકાનનેલગતાં પથ્થરનાં એક ન્હાનાં ભાંગી ગયેલાં બાંધકામઉપર બેઠેલો હતો, કે જે છેલ્લા તોપના મારા વખ્તે એક ગોળાથી નાશ પામેલું હતું.

તે રશિયન નાયકે પોતાનાં મ્હોંમાંથી તંબાકુની જે "પાઇપ" તે પીતો હતો, તે કાહાડીને ધુંમાડો બહાર કાહાડતાં પુછ્યું, "તમો કોણછો?"

ડેલાંશીએ શીખવવાપ્રમાણે એક ઔરતના સુસ્વરને જેટલો બનેએટલો મર્દનાજેવો ઘાડો સાદ કાહાડીને પેલી વડી બાનુએ ઉત્તર દીધો, "મિત્રો!"

નાયક—"મિત્રો? પણ કોણ અને કેવા મિત્રો?"

પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠીને તે હવે આ ત્રણે જણાંઆગળ આવ્યો, અને પીઠાંનાં બારણાંમાંથી જે ઝાંખી રોશની પડતી હતી, તેવડે વધારે બારીકીથી તેઓને ટીકવા લાગ્યો.

વડી બાનુ—"કારાબેલનાઈયાહમાં દરિયાઇ લશ્કરીખાતાંની ગોદીમાં કામ કરનારા અમો માણસો છૈયે, અને હમણાં ત્યાં કામની ભારે ધમાલ ચાલેછે, તેની તો તમોને ખબર હશેજ. અમો શેહેરમાંના અમારા કેટલાક મિત્રોને મળવામાંટે મછવાઓના બનાવેલા પૂલઉપરથી જરા હાં ઉતરી પડયા છૈયે."

નાયક—"પોરિયા, તારા ઉચ્ચારઉપરથી જણાયછે, કે તું જાતનો એક પોલ હોવો જોઇએ!"

વડી બાનુ—"બચિત તેમજછે. અમો બધાજ પોલ છૈયે, પણ દેલથી અમો કાંઇ ઓછા રશિયનો નથી. તમોને તેની સાબેતી જોઇએછે! આ રહી, લેઓ! ચાલો, તમોને અને તમારા બહાદુર સેપાહોને ખાણાંપીણાંની ગમત આપવાને અમો ખુશી છૈયે. હું

સૌગંદ ખાવાની હેમત કરૂંછું, કે રાકી પીવાનેમાટે તમો લોકોપાસે 'પ્લુસ મારી-સ 'છે!—" તેણીની કેહેવાની મતલબ સેબાસ્ટૉપૉલનાં હલકાં કલાલખાનાંઓમાં જે હલકો ઝહરી રાસી દારૂ, રાકી નામનો વેચવામાં આવતો હતો, તેબાબે એશારો કરવાની હતી.

એમ બોલી તે બાનુએ નાયકના હાથમાં કેટલાક રૂપાંના સીક્કાઓ મુકયા: પણ જ્યારે તે આ પૈસા લેતો હતો, ત્યારે તે આપનારને અને તેના સાથીઓને બારીકીથી જોતો હતો, જેથી જણાયું, કે તેના મનમાં થોડોઘણો સંદેહ ઉપજ્યો હતો, કે આ સઘળામાં કાંઇ ખોટું છે.

પણ પછી તરત તે બોલી ઉઠયો, "ઠીક, ત્યારે અંદર આવો, અને અમારીસાથે દારૂ નોશ કરો."

તે બાનુએ જરા પણ અચકાયાવગર જવાબ દીધો, "મોટી ખુશીસાથે! ચાલો." અને જરાબી આનાકાનીવગર તેણી પીઠાંમાં દાખેલ થઇ; તેણીનીપુઠે તેણીની સખી અને ડેલાંશી પણ માંહે ગયાં. પછી લાગલી દારૂ વેચવાની "ટેબલ"આગળ જઈ, તેણીએ થોડાક પૈસા તેઉપર ફેંકયા, અને પીઠાંવાળાને કહ્યું, "લે ચાલો, તમારીપાસે જે સૌથી ઉંચો 'બ્રાંડી' હોય, તેની એક બાટલી ટાહાડો—તમારો પેલો એખરો રાકી નહીં હો!—ચાલો વેહેલા ઉખેડો, અને બધાંને નામો— અરે! આ તો ઠીક 'સીગારો' જણાયછે."

એમ બોલી જાણે કશાંમાં હોય નહીં, એવી બીદરકારીથી તેણીએ એક "સીગાર" ઉંચકી, તે સળગાવી, અને સરૂફા ભરવા માંડયા, તો જોકે "સીગાર" પીવાની ટેવ ન હોવાનેલીધે તેણીને છાતીમાં ઉછાળો થતો હતો. વેષધારણ કીધેલી બીજી બાનુએ અને ડેલાંશીએ પણ તેજમુજબે કર્યું: પછી તે "સીગાર"નો "બૉકસ" સેપાહોવચ્ચે ફેરવ્યામાં આવ્યો; કે તેઓએ લાગલી પોતાની "પાઇપો" એક બાજુએ ફેંકી, અતિ લાલસાથી ઉંચા તંબાકુની "સીગારો"ની મજાહ ચાખવા માંડી. આવા ઉદાર દેલના અને રોક-ડિયા ઘરાકને જોઇ પીઠાંવાળો, તો મગનમગન થઇ ગયો, અને ભારે ઉલટથી જે હુકમો તેને કરવામાં આવતા, તે બજાવવા પડયો; જેવીરીતે "સીગારો"ઉપર સેપાહોએ તરાપ મારી હતી, તેવીજ હોંસથી તેઓએ હવે "બ્રાંડી" ટાંસવા માંડયો. તોયે પણ પેલો નાયક—જો કે પોતે પણ "સીગાર" પીવામાં અને "બ્રાંડી" ટાંસવામાં બીજાઓસાથે સામેલ થયો હતો—તોયે વધારે શાંત અને ઠાવકો રહ્યો; અને આ ત્રણે જણાંને વધારે બારીકીથી તપાસવાપછી, તેણે પેલી વડી બાનુના કાનમાં કહ્યું, "મેહરબાની કરી તમારીસાથે જરા-સરખી વાત ખાનગીમાં કરવા દેશો?"

વડી બાનુ જોકે આ સાંભળી અંદરથી ડરતી હતી, કે ચાલો થઇ ચુકયું, તોયે હેમતથી તર-તજ જવાબ આપ્યો, "બીલાશક, જરાસરખી વાત શું કામ, જેટલી તમોને ગમેએટલી."

નાયકે તેણીને પાસેના એક ન્હાના ઓરડામાં જવાની એશારત કીધી, અને ત્યાં હવે તેઓ બેજ જણાં એકલાં હતાં: બારણું ઢાંકવાપછી, જાણે બધો ભરમ પામી ગયો હોય, એવો દેખાવ કરી, તે બોલ્યો, "દરિયાઈ લશ્કરીખાતાંની ગોદીમાં સ્ત્રીઓ કે દહાડેથી કામ કરવા લાગીછે?"

જાણે આ સાંભળીને ઘણી રમુજ ઉપજી હોય, તેમ ખડખડ હસી પડીને તે બાઇ બોલી ઉઠી, "નાયક, ચાલો, ચાલો, તમે ઘણા ચેડાછો! તમોને એમ બોલવું ઘટે નહીં!

જોકે હું પોતે કોઠારીનાં ખાતાંમાં એક મજુર નથી, તો શું થયું, પણ મારા ધણી તો ત્યાં એક ન્હાનો 'ક્લાર્ક' છે કેની?—હું મારા આ બે મિત્રોને લઇને જરા દેલ બેહેલાવવા વટી આવીછું!"

નાયક—"હા, પણ વળી તમારા તે મિત્રોમાંની પણ એક તો બાનુછે."

વડી બાનુ—"ખચિત! અને બીજો જેછે, તે તેણીનો વર થાય. તમે જાણો—અમારી ગમતમાં ખલલ ના કરતા હં!——"

નાયક—"નહીં, હું તેવો નથી. જો બધું ઠીકઠીક હોય, તો ફિકર નહીં, પણ ઔરતોએ આવાં ચેડાં કાહાડવાં તો ખચિત હદ થઈ. તમો છુટે હાથે અમોને મજાહ કરાવીછે—અને તેટલામાંટે કોઇબી તમોને હયેરાન કરવાને તો ચાહેજ નહીં, તોયે બધું શકભરેલું લાગેછે—અને તેટલામાંટે મને જરા વધારે જાણવાની ઝરૂરછે."

વડી બાનુ—"ખચિત, મારા ભલા દોસ્ત, તમારે કાંઇ એ બાબતમાં ગડબડ કરી મુકવી નહીં, નહીંતો મારા 'બાર વાગી' જશે. મારા વરને જરાબી ખબર નથી, કે હું તેનાં સૌથી સારાં કપડાં લટકાવીને માટીડો થઇ નિકળીછું! તે ઘણોજ અદેખોછે—મને મારી નાખવાવગર રેહેશે નહીં——"

નાયક—"તમો મછવાના બનાવેલા પૂલઉપરથી પરાંમાંથી કેટલે વાગતે આવ્યાં હતાં?"

વડી બાનુ—"સાંજની તોપ ફોડવામાં આવેછે, તેનીઅગાઉ. જો તેમ નહીં કર્યે, તો અમો એક ભાડેનો મછવો કર્યાવિના પૂલઉપરથી આવી નહીં શકયે, અને મછવાઓ તો તે વખ્તે ભાડે ફરતા રેહેતા નથી."

નાયક—"અને ત્યારે તમારા ધણીને ખબર નહીં પડે, તેમ તમો પાછાં કેમ જશો?"

વડી બાનુ—"અરે! તેનો તો અમોએ વિચારજ નહીં કર્યો!" પછી ગજવામાંથી એક સોનાનો સેક્કો બહાર કાહાડી તે દેખાડીને "પણ મારી ખાતેરીછે, કે આ સોનાના સેક્કાની લાલચે કોઈ મછવાવાળો અમોને પોતાના મછવામાં બેસાડીને પેજે પાર ઉતારી આવશે, પણ તેમ કરવામાંટે તેને તેની ઉંઘમાંથી ઉઠાડી લાવવો પડશે."

સોનાનો સેક્કો જોઇને નાયક કાકાની આંખો ખુશહાલીથી ચમકવા લાગી; તેનો જીવ ટપુટપુ થવા લાગ્યો, કે કયારે તે તેને હાથ આવે; તેણે ફરીથી તે બાનુતરફ શકની આંખે જોયું; અને વળી પાછું પેલા સોનાના સેક્કાગમ જોયું. રેશિયનો એટલાતો મુફલેસ હતા, કે એક સોનાનો સેક્કો પણ તેઓને મનથી ન્હાનીજેવી દૌલત હતી. જાણે ઘણી બીદરકાર હોય, તેમ તેણી તે સેક્કાને પોતાનાં આંગળાંની અણીઉપર મુકીને નચાવવા લાગી, અને તેનીસાથે રમવા લાગી, તેમ કરવામાં તેણીની મતલબ નાયકની લાલચ ઉસ્કેરવાની હતી; તેણી સારીરવેસે જાણતી હતી, કે તે નાયકનો ડોળો સેક્કાઉપર બોભાયો હતો, અને તેનાં મનમાં આ વાર શું વિચારો પસાર થતા હતા, તે તેણી પુરેપુરી સમજી શકતી હતી. તેનાં મનમાં ગમેએવો શક આવ્યો હોય, તોયે તેની લાલચઆગળ તે દુર થઈ ગયો; અને તે એકાએક બોલી ઉઠયો, "તમોને જ્યારે ગમે ત્યારે પૂલઉપરથી પસાર કેમ થવું, તે હું તમોને જણાવી શકીશ."

જાણે તે બાબતસર ઘણી બીપરવા હોય, તેવું ડોળ ઘાલીને તે બાનુ બોલી, "આ સોનાનો સિક્કો જેનાં ગમે તેનાં હાથમાં જાય, તેની મને કશી ચિંતા નથી, મને બધું સરખુંછે. આ રાત પુરી થાય તેનીઅગાઉ તે કોઇનાં પણ ખીસામાં તો જવાનોજ—કારણકે આજની મારી ગમતનેમાંટે પ્રથમથીજ ખર્ચ કરવાને હું તૈયાર થઇને આવીછું."

પોતાનાં દિલના ખટકાને સંતોષ આપવાની કોશેશ કરતો હોય, એમ તે નાયક બોલ્યો, "ઠીક, એમાં કાંઇ ઝાઝું નુકશાનજેવું નથી. તમારી વાત ખરી હોય કે ખોટી હોય—પણ આખરે તો તમો એક ઔરતછો,—અને તમો શું નુકશાની કરવાનાં હતાં? ચાલો મને આ સિક્કો આપો—ને જો તમો ખરેખર ઇચ્છતાં હોવ, તો તમારા દોસ્તસાથે પૂલઆગળ જાઓ—જો કોઈ સંત્રીઓ મળે, તો બોલજો, કે '**મહાપ્રતાપી ઝાર**'."

નાયકના હાથમાં સિક્કો સેરવી દઈને, તે બાનુ બોલી, "ઠીક! ઠીક! તમો ઘણા ભલા આદમીછો; બીજી વાર જો તમો કારાબેલનાઇયાહખાતે આવો, તો કોઠારીની ગોદીમાં **વિકૉફ** નામનો 'કલાર્ક' નોકરીએછે, તેનું ઠેકાણું પુછવાને ભુલતા ના; અને તમોને હું ઘણી મજાહ—પણ જો આવો, તો" આંખ મારી હસીને, "મારો ધણી ઘરમાંથી ગેરહાઝેર હોય, ત્યારેજ આવજો, હું! કેમકે નહીંતો હું તમોને આટલી બધી મજાહ શામાંટે કરાઉંછું, તેનું કારણ જાણશે, તો મારા 'બાર વાગી' જશે."

આ બધું એટલીતો સફાઇથી અને જાણે નાયકની કેટલા લાંબા વખ્તની દોસ્ત હોય, તેવી ઢપથી તેણી બોલી, કે નાયકદાદા સમજ્યા, કે કદાચ તેણીએ જે સઘળું કહ્યું હતું, તે ખરૂંબી હોય; અને તેમાંટે તેણે તેણીનો ઉપકાર માન્યો.

નાયક—"હવે તમે તમારા સાથીઓસાથે હ્યાંથી જલ્દી જાઓ, નહીંતો જો મારા સિપાહો જાણશે, કે તમો બંધે જણીઓ ઔરતો છેઓ, તો 'બ્રાંડી' અને 'સીગાર'ઉપરાંત તમોને ચુંમીઓ લેવા માંગશે. પણ આવી મજાહ કરવા ઘડીઘડી ઉતરી પડતાં ના, એવી મારી તમોને સારી સલાહછે."

વડી બાનુ—"ભલા દોસ્ત, તમારી સલાહમાંટે ઉપકાર માનુંછું," એટલું બોલી તેણી તે ઓરડામાંથી બહાર નિકળી.

આ વખ્તનાઅરસામાં "બ્રાંડી"ની ખુમારીથી સિપાંહો તો ખુબ મસ્તીમાં ને ગેળમાં આવી ગયા હતા; અને દારૂ ચઢાવવામાં અને "સીગાર" પીવામાં એવાતો ચકચુર બની ગયા હતા, કે ડેલાંશી અને પેલી બીજી વેષધારણ કરેલી બાનુના અંગત દેખાવઉપર કશું પણ ધ્યાન તેઓએ આપ્યું નહીં. ડેલાંશીએ અને તે બીજી બાનુએ બનતાંતુલિક પોતાના ચેહેરા રોશનીથી બીજી બાજુએ રાખ્યા હતા, કે તેઉપર તેઓનું ધ્યાન ઝાઝું ખેંચાય નહીં: પણ પાસેના ઓરડામાં પેલી વડી બાનુનું શું થતું હશે, તેબાબે તેઓ ઘણાં શકમાં અને ચિંતામાં રહ્યાં હતાં. પણ જ્યારે તેઓએ તેણીને હસ્તે મુખડે જાણે કશું નાપસંદ બન્યું નહોય, એવા ચેહેરાસાથે પાછી ફરેલી જોઇ, ત્યારે તેઓના જીવને ઘણો સધિયારો થયો. પછી તેઓ ત્રણે જણાં પીઠું છોડી ગયાં, અને જેવાં પાછાં રસ્તાઉપર નિકળ્યાં, કે તે વડી બાનુ બોલી, "નસીબ આપુને હમણાં બધીરીતે યારી આપેછે! મને વરદીનો બોલ માલુમ પડ્યોછે!"

ડેલાંશી—"ખરેખર ? જો તેમ હોય, તો તે ઝરૂરની વખ્તે ઘણો કામનો થઈ પડશે."

પછી પોતાની અને નાયકનીવચ્ચે શું વાતો થઇ હતી, અને શું બન્યું હતું, તે આ બાનુએ વિગતવારે કહી સંભળાવ્યું; અને તેણીએ તે વેળા જે સમયસુચકતા વાપરી હતી, તેમાંટે તેણીના સાથીઓએ તેણીને મુબારકબાદી આપી.

તેઓએ મહલ્લાઓમાંથી આગળ રસ્તો કાપવા માંડ્યો, અને સેબાસ્ટૉપૉલની નૈરૂર્ત્ય-દિશાતરફ બંચાવમાંટે ઉભાં કીધેલાં બાંધકામોતરફ ચાલવા માંડ્યું,—આગળ બેત્રણ વાર તે આ ઠેકાણે સરવઈસારૂં આવ્યો હતો, માંટે તે જગ્યાથી ડેલાંશી સારીરીતે વાકેફગાર હતો. માંટે ત્યાંથી છટકી જવાનું વધારે અનુકુળ થઇ પડશે, એમ તેની ખાતેરી હતી. જ્યારે તેઓ તે બાંધકામોની વધારે નઝદીક આવી પુગ્યાં, ત્યારે છેલ્લા તોપના મારાથી થયેલી વધારેને વધારે ખરાબી તેઓનાં દિઠાંમાં આવી. રાતનાં અંધારાંમાંથી ભાંગી ગયેલાં રેહેવાનાં મકાનો નઝરે પડતાં હતાં: ઘરો, કે જે એકવાર સગવડભરેલાં રેહેઠાણો હતાં, તેનો નાશ થઇ ગયેલો હતો; રસ્તામાં ઠેકાણેઠેકાણે ભાંગી ગયેલાં મકાનોનો કાટ, દીવારો, કે ભારી પથ્થરો પડેલાં હોવાથી ચાલવાને પણ અડચણ થઈ પડતી હતી, અને તેવા ઢગલા-ઓઆગળ રાહદારીઓને ચેતાવવામાંટે વાંસાઓ દાટી તેઉપર ફાણસો ટાંગેલાં હતાં, કારણકે તે કાટને ખસાડવાનો પણ સત્તાવાળાઓને વખ્ત કે તક મળ્યાં નહતાં. કોઇકોઇ જગ્યાએ ગોળાઓના ટુકડાઓ અને બીજી સળગી ઉઠેએવી વસ્તુઓના ઢગો માર્યામાં આવ્યા હતા; અને લડાઇના આ ખાનાખરાબીના ઢગલાઓ પગોને અઠડતા હતા.

તરતજ તેઓ એક મોટા ચોકમાં આવી લાગ્યાં; અને દેવલોના ઘડિયાળોમાં હવે રાતના એક વાગ્તાના ટકોરાના ઠોકા પડતા સંભળાયા. હવા ખુલ્લી થતી જતી હતી; અને ચોકમાં રાહદારીઓ હતા નહીં: પણ હજીતો આપણા સાહસિક ત્રણે જણાંઓ ચોકમાં ત્રીસ વાર જેટલાં આગળ વધ્યાં નહીં, તેટલાં સાંમેથી ઘણાં પગલાંઓના આવાઝો તેઓને કાને પડયા.

ડેલાંશી—"રીજમીટો જમા થાયછે! આપણે કેથે છુપાઇ જવું જોઇએ!"

પાસેજ એક નાશ પામેલું ઘર હતું; અને તરતજ તેમાં તેઓ દાખેલ થઈ ગયાં. ભોંયતળિયાંના ઓરડામાં પસાર થતાં, ઉપર નઝર કીધી, તો તમામ માળો ભાંગી ગયેલા, અને છેક ઉપરનું છાપરૂં તેમાંથી દેખાતું હતું, કે એકાદ ગોળો તે ઘરનાં છાપરાંઉપર પડીને છેક નિચ્ચેસુધી આવી પડ્યો હતો. ગોળાના ટુકડાઓથી, તેમજ ભાંગી ગયેલાં "ફરનિચર"થી આખી ઝમીન છવાઈ ગઈ હતી: બારીઓ ઉડી ગઇ હતી; અને બાંધેલી સગડીઉપર ઝાંખો ચળકાટ પડતો હતો, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે એક સરસ મોટો આયનો ભાંગીને ટુકડા થઈ ગયો હતો, અને તેની "ફ્રેમ"માં કાચનો એક ન્હાનો કટકો હજી રહી ગયેલો હતો, જે ચળકતો હતો.

ઍડ્રિયંન ડેલાંશીએ અને તેનીસાથની બેઉ બાનુઓએ એક ભાંગી ગયેલી બારીની-પાસે જઇ સાંભળવા માંડયું; અને તેઓનાં સાંભળવામાં આવ્યું, કે તે ચોકમાં રીજમીટો કુચ કરી આવતી હતી. થોડીક "મિનીટો"માં તે રીજમીટો તેજ બારીની બાજુમાં આવતી તે લોકોએ જોઇ. તે ત્યાં આવીને હારેકતાર ગોઠવાઇને ઉભી. ચોકનીસાંમેની બાજુએથી

બીજી રીજમીટો ત્યાં આવતી જતી હતી; તે જોઈ ડેલાંશી હલુસે બોલ્યો, "કોઈ અગત્યની મતલબસારૂં આ રીજમીટોને એકઠી કરવામાં આવેછે—કદાચ બહાર આપણા મિત્રોઉપર છાપો મારવાનો એ લોકો એરાદો રાખતા હશે."

બે પૉલિશ બાનુઓમાંની એકે પુછ્યું. "હાં કેટલીક વાર આ રીજમીટો ઉભી રેહેશે, તમો ધારોછો?"

એંડ્રિયન—"તે કાંઇ અટકળી શકાયએમ નથી, પણ જ્યાંસુધી તેઓ અત્રેથી જાય, ત્યાંસુધી આપણને છાંજ થોબવું પડવાનું."

બાનુ—"અને પેલો વરદીનો શબ્દ આપુને હમણાં કાંઈ કામ નહીં લાગે?"

ડેલાંશી—"તેમ કરવું ઘણું ધાસ્તીભર્યુંછે—આવો જોખમ માથે હોરી લેવો, એ સરિયામ દીવાનાપણું ગણાય! એકાદ સંત્રી પહેરો ભરતો હોય, કે એકાદબે સેપાહોની ન્હાનીસરખી ચોકી પસાર કરવી હોય, તો આ વરદીનો શબ્દ ચાલી શકેઃ અથવા અડીબીડીની વખ્તે ઘણીજ ઝરૂર પડે, તો તે કામ લાગે. પણ બીજી વખ્તે તે શબ્દઉપર ભરોસો રાખવો એ તદન ધાસ્તીભર્યુંછે. અત્યારસુધી તો બધીરીતે આપણે નસીબવાન નિવડયાં છીયેઃ આપણે સાવચેતીથી કામ લેવું જોઈએછે—આપણા હાથમાં આવતી એકેએક તકનો આપણે લાભ લેવો જોઇયેછે. બાનુઓ, ધીરજ ધરો! અને આપણી હાલની આપદામાંથી મોકલા થવામાંટે વખ્તઉપર વિશ્વાસ રાખો!"

થોડીક "મિનીટો"સુધી પછી તેઓ આ નાશ પામેલાં ઘરમાં તદન ચુપ ઉભાં રહ્યાં: પણ તેમાંથી ચોકમાં દેખાતું હતું, ત્યાં તો રીજમીટો જમા થયાજ કરતી હતી.

ઍંડ્રિયન—(હલુસે) "થોડીક વાર હાં ઉભાં રહો—બંધે જણાં સાથે છાંજ થોબો—હું જઇને આ ઘરના પાછળા ભાગની તપાસ કરી આઉંછું, કે જોઇએ ત્યાંથી નિકળી જવાને બનેએમછે. કદાચ તે બાજુએથી બહાર નિકળવાનો રસ્તો હશે."

એમ કહી તે છુપાવાની જગ્યાએ બાનુઓને રાખી, તે ગયો; અને ટંટોસ્તોટંટોસ્તો ભારો અંધારામાંથી તે એક સાંકડા દાદરઆગળ આવી પુગ્યો, જેઉપરથી તે નિચ્ચે ઉતર્યો. પોતાનો રસ્તો શોધવામાંટે તેણે પોતાના બંધે હાથો લાંબા કરી રાખ્યા હતા, તે એક બારણાંને અઠડયાઃ તેનીઉપર ફકત આરો ચઢાવેલો હતો—તે ઉતારી તેણે બારણું ઉંઘાડયું. ત્યાંથી એક ન્હાની ઓરડીમાં જવાતું હતું. કે જે ઓરડીનું છાપરૂં તદન ભાંગીને અંદર પડી ગયું હતું: ઍંડ્રિયનનાં નાકમાં જાણે ઉલટી થાયએવી બદબુ આવી—અને આગળ ચાલતાં તે ઇંટોના કાટના એક ઢગઉપર તુટી પડયો—કે જેમ પડતાં તેનો હાથ એક મુર્દાનાં ઠંડા ગાલને લાગ્યો. અલબતાં જે બદબુ આવતી હતી, તે આ સડી જતાં મુર્દાંમાંથીજ નિકળતી હતી. અતિશય કસકમીને ઍંડ્રિયન તરત પાછો ઉઠી ઉભો થયોઃ અને બીજું બારણું ખોળી, તે એક ન્હાના વાડામાં આવી લાગ્યો. પણ ત્યાંતો બધીગમ ઉંચી ફરતી દીવારો હતી, કે જેઉપર એક નીસરણીવગર ચઢાય, એમ નહતું. તેણે ફરીથી આ દીવારનીઆસપાસ જોવા તથા ટંટોસ્વા માંડયું. બેવી આશાથી કે જો તેમાં એકાદ દરવાઝો હોય, તો તેમાંથી કોઈ બીજાં મકાનમાં જવાય: પણ ત્યાં એક પણ બારણું હતું નહીં. આઉપરથી તે પાછો બેઉ બાનુઓ આગળ આવ્યો—અને પોતે શોધમાં નિષ્ફળ

થયો હતો, તે તેણીઓને જણાવ્યું; પણ પોતાના હાથને જે કમકમાટભરેલું મુડદું લાગ્યું હતું, તે તેણીઓને જણાવવાના તે અખાડા કરી ગયો.

રીજમીટોએ તો ચોકમાં એકઠા થવાનું ચાલુજ રાખ્યું: અને તેટલામાંટે આ છુપાઈ બેઠેલાં ત્રણે જણાંઓને તે ભાંગેલાં મકાનમાંજ ધીરજ રાખી થોભવાની ફરજ પડી; આ વખ્તે સેબાસ્ટૉપૉલના મેનારાઓનાં ઘડિયાળોમાં બે વાગ્તા સંભળાયા; છતાં પેલી જમા થયેલી રીજમીટોએ તો ત્યાંથી કુચ કરવાની જરા પણ નેશાનો દેખાડી નહીં. વારંવાર કેટલાક અમલદારો પોતાની જગ્યાએથી બહાર પડતા, અને પોતાની "ચીરૂટો" સળગાવી અરડાઈને પડતા; કોઈકોઈ તે મકાનની છેક પાસેથી પસાર થતા; અને કેટલીક વાર તો તેની ભાંગેલી બારીઓની નિચ્ચેજ ઉભા પણ રેહેતા; પણ આમુજબે રીજમીટોને શા કારણસારૂં જમા કર્યામાં આવી હતી, તે તેઓવચ્ચેની ગોફ્તેગુથી જરા પણ માલુમ પડયું નહીં. જોકે તેઓ પોતે પણ એમ અટકળ કરતા જણાતા હતા, કે કદાચ દુશ્મનો-ઉપર છાપો મારવાનો હશે. તેઓ દેખાઇતીરીતે વધુ હુકમનેમાટે ખોટી થતા હતા.

વખ્ત વેહેતો ચાલ્યો—સવારૂં નઝદીક આવતું ગયું; અને જોકે ઍડ્રિયને પોતાની-સાથની બન્ને બાનુઓને હેમત રાખવાને ઘણુંક સમજાવ્યું, તોયે તે પોતે ખોટી આશા આપી શકતો નહતો, કારણકે તેને પોતાને હવે એમ લાગ્યું, કે આમાંથી કાંઈ સારૂં પરિણામ આવે, એમ નહતું; કારણકે જેમજેમ અક્કેક પળ વેહેતી ચાલી, તેમતેમ ત્યાંથી છટકવાના સંભવો ઓછા થતા ગયા. તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જો સવારૂં પડયું, તો તેની રોશનીથી આ છુપાવાની જગ્યાએ લાંબો વખ્ત રેહેવાનું બનશે નહીં—જો જરા પણ કાંઈ અકસ્માત થયો, તો તેઓ પકડાઈ આવવાવગર રેહેવાનાં નથી—અને, વળી જે કામ તેઓએ માથે લીધું હતું, તે સવારનાં ઉજરડાંમાં બની શકવું ન બનવાજોગ હતું. વળી એક બીજી પણ અડચણ હતીઃ—કે જો વધુ ઢીલ થાય, તો તેટલા વખ્તમાં પેલી રશિયન વિધવા બાઇ તેણીનાં ભોંયરાંમાંની કેદ કીધેલી જગ્યામાંનાં બંધમાંથી છુટી થાય—અને જો તેમ બન્યું, તો તેઓના નાસી જવાની ખબર આખાં સેબાસ્ટૉપૉલમાં જલ્દી ફેળાઇ જાય, અને પછી આ નાસી જનારીઓને પાછી પકડવાને બનતા ચાંપતા ઇલાજો લેવામાં આવે. વળી ઍડ્રિયનની પોતાની ગેરહાઝેરી તેની ઘરવાળી બાઇની જાણમાં ધાર્યાકરતાં વેહેલી આવે; અને તેનેમાંટે પણ પકડવાની ધરપકડ ચાલે. આઉપરથી તે જવાન ફ્રેંચમૅનને લાગ્યું, કે તેની અને તેની-સાથની બાનુઓની હાલત જેમજેમ વખ્ત જતો હતો, તેમતેમ વધારે કઢંગી થતી જતી હતી; અને જોકે, આપણે આગળ જણાવ્યામુજબે, તે તેણીઓને હલુસે તેનેથી બની શકેએટલા ઉત્તેજનના સુખનો કહી સંભળાવતો હતો, તોયે તે બન્ને બાનુઓ તેઓની વધતી જતી જોખમભરેલી માઠી અવસ્થાથી છેકજ આંધળી નહતી.

જોકે આ ત્રણે જણાંઓ પોતાની માઠી હાલતનાં વમાસણમાં પડેલાં હતાં, છતાં તેઓ એક બીજીને ભુલી ગયાં નહતાં, કે જેણીનેમાંટે તેઓ ઘણી કાળજી રાખતાં હતાં; અને વખ્તોવખ્ત તેઓ ધીમે સાદે પોતાની આશા જણાવતાં હતાં, કે તેઓનાંકરતાં કુંઠરાઇન વધારે ભાગ્યશાળી નિવડી હોયેં, તો સારૂં.





પ્રકરણ ૬૦ મું.

કરનલનો કુતરો.

આખરે કોઈ પાસેના મહલ્લામાંથી ચોકનીવચમાં એક ઘોડાને જોરથી દોડતો આવવાનાં પગલાં, તે ભાંગેલાં ઘરમાં ઉચ્ચાટ દેલે ભરાઈ બેઠેલાં ત્રણે જણાંનાં સાંભળવામાં આવ્યાં: અને તે જોઇ ઍડ્રિયને પોતાની સાથીઓનાં કાનમાં હલુસે કહ્યું, "બીશક આએ કોઈ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચૅકૉફનો એડી-કાંગછે, કે જે આ સઘળી રીજમીટોના વડા અમલદાર-ઉપર કાંઈ હુકમો લાવ્યોછે."

અને ખરેખર તેમજ હતું: કારણકે આ ઘોડેસવાર શખ્સના આવવાસાથેજ સેપાહોમાં તરત હાલચાલ અને ગડબડ થવા લાગી: બંદુકો ખભે ચઢાવવાના લશ્કરી આવાઝો થયા; અને પછી રીજમીટોએ તે ચોકમાંથી એકપછી એક હારમાં કુચ કરી જવા માંડયું.

તે જોઈ ડેલાંશીએ તે બાનુઓને કહ્યું, "હવે મારી પુરૂ ખાતેરી થઇછે, કે એકાએક છાપો મારવાનો કસ્દ કર્યામાં આવ્યોછે." પણ તરતજ તેટલાં તેને એકાએક એક વિચાર આવી ગયો, અને તેથી તે બોલી ઉઠયો, "કોણ જાણે એમાંથી આપણને પણ લાભજ થશે? જે જગ્યાએ એ લોકો છાપો મારશે, ત્યાંતો ગડબડસડબડ અને ઘોંટાળો થવાનોજ, અને તેમાં આપણને ફાવતું પાઈ જશે!"

જ્યારે સૌથી છેલ્લી રીજમીટ ચોકમાંથી બહાર કુચ કરી ગઈ, ત્યારે દેવલોનાં મેનારાઓમાં ત્રણ વાગતાનાં ઘંટા ઠોકાયા; અને તે સાંભળીને તે જવાન ફ્રેંચમૅને પોતાની સાથવાળી બાનુઓને કહ્યું, "હવે આપણે માથે ઉઠાવેલું કામ પાછું હાથ ધર્યે."

ત્યારપછી તે ભાંગેલું ઘર, કે જેમાં તેઓને ખાસા બે કલાકોસુધી આપ્રમાણે ઘોંધાઈ રેહેવું પડયું હતું, તે તેઓએ છોડયું: જે ચોકમાં થોડાક વખતઅગાઉજ રીજમીટો જમા થયેલી હતી, તે તેઓ પસાર કરી ગયાં, કે જેમાં હમણાં કોઇ પણ નઝરે પડતું નહતું; કારણકે તેઓને કુચ કરી જતાં રેહેવાસીઓએ પોતાની બારીઓમાંથી સ્હેજ ડોકયું કરીને જોયાં હતાં; રાતે અને દિવસે આમુજબે તેઓએ વારંવાર રીજમીટોને જમા થતી, કુચ કરી જતી જોઈ હતી, એટલે હવે તેમાં તેઓને કાંઇ ઘણું નવાઇજેવું લાગતું નહતું, કે જેથી આ વખતે તેઓ કાંઇ વધારે બારીકીથી જોય.

ડેલાંશી અને તે બાનુઓએ હવે પોતાનો રસ્તો ધીરેધીરે કાપવા માંડયો: તેઓની-આગળ કુચ કરી જતી પલટણોનાં એકસરખાં પગલાં તેઓને કાને અવારનવાર પડતાં હતાં. પણ તરતજ તેઓને જણાયું, કે તેઓની આગળઆગળ કુચ કરી જતી રીજમીટો ઉભી રહી ગઈ હતી, એટલામાટે એક બીજા ભાંગેલાં ઘરમાં આસરો લેવાની તેઓને ફર્જ પડી. આવાં ભાંગેલાં ઘરો સેબાસ્ટૉપોલ શેહેરના તે ભાગમાં આ વખતે ઘણાં હતાં, કે જેમાંથી તેઓને હમણાં રસ્તો કાપવો પડતો હતો. હવે

ઝઝકળું વધારે ખુલ્લું થતું જતું હતું; અને તે ઝઝકળાંથી ડેલાંશીનાં જોવામાં આવ્યું, કે જે ઘરમાં હાલ તેઓએ આસરો લીધો હતો, તે ઘરની મરામત ચાલતી હતી. તેના નિશ્ચેના ઓરડામાં સઘળી જાતના કડિયાઓનાં ઓજારો પડેલાં હતાં: બીશક આ મકાન કોઇ ઉંચી પદવીના અને હોદ્દાના રશિયન અધિકારીનું હોવું જોઇએ, કેમકે જો તેમ નહોય; તો તેની મરામત આટલી બધી જલ્દી કર્યામાં આવે નહીં.

આસરે અર્ધા કલાકની બીજી ચિંતાતુર ઢીલપછી ડેલાંશી તે બાનુઓને તે મકાનમાંજ રાખીને પાછો મહલ્લામાં ગયો. તેણે જોયું, કે તે રીજમીટો હવે પાછી આગળ કુચ કરી જતી હતી કે નહીં. તેણે એકતરફથી આવતાં નવાં પગલાંઓનો આવાઝ સાંભળ્યો; તેથી લાગલો તે પાછો બાનુઓનીઆગળ તેજ મકાનમાં આવીને ભરાયો. હજીતો તે તેમાં દાખેલ થયો નહીં, તેટલાં એક ભાંગેલી બારીમાંથી છુપાઇને જોતાં તેણે *બાંધકામ કરનારાં લશ્કરી કામદારોની એક ટુકડીને પોતાનાં કામ કરવાનાં હથિયારોસાથે મહલ્લામાં કુચ કરી આવતી દિઠી. હવે તેણે જાણ્યું, કે શા કારણમાંટે છાપો મારવાનો વિચાર રાખ્યામાં આવ્યો હતો; અને શામાંટે તે રીજમીટો ખોટી થતી હતી. તે લશ્કરી બાબતોથી પુરતો માહિતગાર હોવાનેલીધે, તેનાં જાણવામાં હવે આવ્યું, કે રશિયનો બીજાં નવાં બંચાવનાં બાંધકામો, અને બીજી નવી ખાઇઓ ખોદવાનું કામ શરૂ કરવાનો એરાદો રાખતા હતા, અને જ્યારે ઇજનેરીખાતાંનાં આ માણસો પોતાને કામે લાગે, ત્યારે તેઓનું મઝબુત રક્ષણ કરવાનેમાંટે આ રીજમીટોને તૈયાર રાખવામાં આવી હતી.

જ્યાં આ ત્રણે જણાં છુપાયલાં હતાં, ત્યાંથી પેલી ઇજનેરીખાતાંની કામ કરનારી ટુકડી પસાર થઇ ગઈ: પણ આ કસાયલા અને કવાયદવાળા ઇજનેરોનીપછવાડે કાંઇ પણ લશ્કરી પુશાકવગરના માણસોનું એક ઝબરદસ્ત ટોળુંબી જતું હતું,—મજુરો, ખલાસીઓ, તોપખાતાંના કામદારો, અને બીજાં સરકારીખાતાંઓના નૌકરો તેમાં હતા; વળી બીજાં પણ છુટાંછવાયાં ઘણાજ હલકા વર્ગનાં માણસો તેમાં હતાં. આ સઘળાંઓને તરત વેળા વેઠે પકડવામાં આવ્યાં હતાં, કે મુસાહરાની કબુલાતે તેઓ પોતાની ખુશીથી તેમાં સામેલ થયેલાં હતાં; આ સઘળાં માણસોને ઝમીન ખોદવા કે માટી કાહાડવાનાં ઓજારો આપ્યાંમાં આવેલાં હતાં.

આ જોઇ ડેલાંશીને એકાએક એક વિચાર સુઝયો; અને તે તેણે પોતાની સાથવાળી બાનુઓને જણાવ્યો. તે સાંભળી તેણીઓ તેપ્રમાણે કરવાને તરત ખુશીથી કબુલ થઇ,—કારણકે ડેલાંશી જે પણ કેહે, તે વાજેબીજ કેહે, એવા વિચારથી તેણીઓ હંમેશાં તેની સૂચનાઓઉપર ખુશીથી અમલ કરતી હતી. થોડીક માટી અને ચુનાના કટકાઓ જમા કરી, તેનેથી ડેલાંશીએ આ બાનુઓનાં વેષધારણ કીધેલાં કપડાં જરા પણ દયાવગર ખરડયાં; અને પછી પોતાનાં કપડાંઓ પણ તેવીજ રીતે ખરડી નાખ્યાં; જાણે કોઇ તેઓને જોય, તો હવે એમજ સમજે, કે એ લોકો પણ કડિયાઓજ હશે.

"ચાલો હવે ઓજારો લેઓ,!" તેણે કહ્યું: અને એવાં હથિયારો તે ઘરમાં તરેહવાર જાતનાં અને પુષ્કળ પડેલાં હતાં.

---

* જુઓ નોટ ૫૮ મી.

તે બાનુઓએ અક્કેકો ચાંચવો અને પાવડો પોતાને ખભે માર્યો: ડેલાંશીએ પણ તેમજ કર્યું; અને પછી તેઓ તે મકાનમાંથી બહાર પડયાં. પણ એટલા વખતમાં તો પેલા વેઠે પકડેલા, અને ખુશીથી કામ કરતા મજુરોનું પચરંગી ટોળું ઝપાટામાં પસાર થઇ ગયું હતું, અને પાસેના એક મહલ્લામાં વળી જતું હતું. ડેલાંશીએ અને બંધે બાનુઓએ જેમ બને તેમ તેઓને પકડી પાડવાને, અને ટોળાંના પછવાડેના ભાગસાથે જોડાઈ જવાને હવે ઉતાવળે હિંડવા માંડયું,—પણ તેટલાં પાસેનાંજ એક ખુણાંમાંથી એક બીજી રોન ફરનારી ટોળીને આવતી તેઓએ જોઇ.

તે ટોળીના નાયકે હુકમ કર્યો, "સબુર!" આ નાયક તેજ નહતો, કે જેને આ ત્રણે જણાં પીઠાંમાં મળ્યાં હતાં. તેણે પુછયું, "તમો લોકો કોણછો?"

વડી બાનુએ વગરઅચકવે તરત જવાબ વાળ્યો, "આ સવાલનો જવાબ અમારો દેખાવજ તમોને આપશે."

નાયક—"અમો દેખાવઉપર ભરોસો રાખતા નથી. કોઇનાં નાસી જવાનો ભુમાટો ઉડયોછે—તો જોકે તેની પુરેપુરી ખબર હજી મને મળી નથી—તોપણ તેની કાંઈ ચિંતા નહીં——"

વડી બાનુ—"લસ્કરી ઈજનેરીખાતાંનાં માણસોસાથે અમો કામઉપર જઈએ છૈયે. અમોને એક અમલદારે ભાડે રાખ્યાછે——"

નાયક—"એ તો બધું ઠીકછે—તે ખોટું હોય, કે ખરૂંબી હોય, પણ તેની પરિક્ષા એક રીતે થઇ શકશે——"

વડી બાનુ—"બચિતજ! '**મહાપ્રતાપી ઝાર!**'"

નાયક—"બરાબરછે! ચાલ્યા જાઓ!" અને પછી પોતે પણ પોતાની ટુકડીસાથે આગળ ચાલ્યો.

આપ્રમાણે વળી એક નવી પીડામાંથી આ ત્રણે જણાં છટકી જવા પામ્યાં: અને જે સમયસુચકતા તે વડી બાનુએ દેખાડી હતી, તેમાંટે ડેલાંશીએ અને પેલી બીજી બાનુએ તેણીને ફરીથી મુબારકબાદી અને શાબાશી આપી. તેઓને એક વાતની ખબર પડી ગઇ, કે કોઇ નાસી ગયું હતું. તોયેપણ તે કોણનેવિષે હતું, તેથી તેઓ હજી તદન બીખબર હતાં. કદાચ તે ત્રણ બાનુઓમાંટે હોય: કદાચ તે ડેલાંશીનેમાંટે હોય; કે કદાચ તે કરનલ એલમાનૉફનેમાંટે હોય. ગમે તેનેમાંટે પણ હોય, તોયે એટલુંતો ચોકસ હતું, કે તે ખબર તો ફેલાઈ ગઇ હતી, અને તેટલામાંટે રશિયન લસ્કર હવે વધારે સાવચેતીમાં રેહે, એમ હતું: તોયે ડેલાંશીને અને તેનીસાથની બેઉ ખુબસુરત બાનુઓને એક બાબતઉપર પોતાને મુબારકબાદી લેવાની હતી—તે એજ, કે તેઓ હવે પેલો વરદીનો શબ્દ શું હતો, તે જાણવાં પામ્યાં હતાં.

તેઓએ આગળ રસ્તો કાપ્યો: પણ તેઓને પેલા રોન ફરનારા સેપાહોએ થોડી વાર ટોકવાનેસબબે જે ઢીલ થઈ હતી, તેટલાં લસ્કરી ઇજનેરીખાતાંના કામદારો, અને પચરંગી મજુરોનાં ટોળાંથી તેઓ વળી પાછાં છુટાં પડી ગયાં હતાં, અને તેઓને પાછા

પકડી પાડવાને ઘણાં આતુર હતાં. જે મહલ્લામાં તે મજુરો વળ્યા હતા, ત્યાં તેઓ ઉતાવળે આગળ ચાલ્યાં; અને બારીઓવાળી દીવારઆગળ આવી પુગ્યાં, કે જે દીવારથી સેબાસ્ટૉપૉલની પશ્ચિમ બાજુનો બંચાવ થતો હતો. ત્યાં તેઓને એક સંત્રીએ ટોક્યાં—તેઓએ તેને પેલો વરદીનો શબ્દ જણાવ્યો; અને તે તદન સંતોષ પામ્યો, એટલુંજ નહીં, પણ પેલા મજુરો જે રસ્તે ગયા હતા, તેવટીકે જણાવ્યો. ડેલાંશી અને બાનુઓ વળી પાછાં ધસારાબંધ આગળ વધ્યાં; તેઓએ પોતાની ખાંધે ઓજારો મારેલાં હતાં; અને હવે તેઓ એક બારીવાળી દીવારને એક છેડે આવી પહોંચ્યાં, કે જેનો છેડો બુર્જસાથે જોડાયલો હતો. રક્ષણ કરનારી રીજમીટો, લશ્કરી ઇજનેરીખાતાંના કામદારો, પેલું પચરંગી મજુરોનું ટોળું, આ સઘળાઓ હવે કોટની દીવાર પસાર કરી ગયા હતા. ડેલાંશીને અને તેની સાથવાળી બાનુઓને ફરીથી ટોકવામાં આવ્યાં: આ વખ્તે વળી પેલો વરદીનો શબ્દ કામ લાગ્યો; અને બીજા પા કલાકથી પણ ઓછા વખ્તમાં તેઓ સેબાસ્ટૉપૉલના કોટની દીવારોની બહાર જઈ પુગ્યાં.

હવે તેઓનાં દીઠાંમાં તેઓથી થોડેક દુર રક્ષણ કરનારી રીજમીટો કુચ કરતી જતી આવી—તેઓની પુઠે લશ્કરી કામદારો લશ્કરી કવાયદસાથે ચાલતા હતા—અને તેઓનીપછવાડે વેઠે પકડાયલા અને રાઝીખુશીથી પગારે કામ કરતા મજુરોનાં છુટાંછુટાં ટોળાંઓ જેમ ગમે તેમ આડાંઅવળાં ચાલતાં હતાં. એવી સરસ તક ઍડ્રિયન ડેલાંશીને અને બે બાનુઓને કદી પણ મળતે નહીં: કારણકે જે બેતાલરીતે અને ધોરણવગર ગામના રશિયન મજુરો ચાલતા હતા, તેથી આ ત્રણે જણાંને સાથેના સાથે રેહેવાને બની આવ્યું, અને તેમજ કશો પણ શક ઉભો થવાવગર વળી બીજા મજુરોથી છુટાં ચાલવાને પણ બની શક્યું.

હવે સવારૂં પડવા માંડયું હતું; અને થોડા વખ્તમાં પેલું કબ્રસ્તાન નઝરે પડયું. રક્ષણ કરનારી રીજમીટોમાંથી એકાએક એક અમલદાર ઘોડો દપટાવતો પાછો ફર્યો, અને લશ્કરી ખોદકામ કરનારાઓને એકદમ ઉભા રેહેવાનો હુકમ કર્યો; અને અલબતાં તેથી બીજા મજુરોને પણ થોભવાની ફરઝ પડી. એમ કરવાનો સબબ એ હતો, કે કેટલીક ચોકાસી કરનારી ટોળીઓને તપાસ રાખવાને આગળઆગળ મોકલી આપવામાં આવી હતી, તેઓના દિઠાંમાં ટર્કિશ લાલ ટોપીઓ પડી, કે જેઓ કબ્રસ્તાનની બીજીમેર છેક દુર હતા; આઉપરથી વધારે ચોકાસી કરવામાંટે રશિયન સેપાહોની એક ટુકડીને મોકલી આપવામાં આવી. પણ ઘણો વખ્ત ગયો નહીં, તેટલાં ત્યાં ઉભેલા સર્વેનાં સાંભળવામાં બંદુકો ફુટવાના આવાઝો આવ્યા; આઉપરથી રક્ષણ કરવામાંટે જે રશિયન રીજમીટોને લાવવામાં આવી હતી, તે સઘળીઓને કબ્રસ્તાનતરફ એકદમ આગળ ધસ્વાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો, કે જ્યાં દેખાઇતીરીતે ઝપાઝપી ચાલતી હતી. લશ્કરી ખોદકામ કરનારા કામદારો તો અલબતાં પોતાની જગ્યાએ હેમતથી ખડા રહ્યા, અને હવેપછી જે હુકમો તેઓને મળે તેમુજબે ચાલવાને તેઓ તૈયાર ઉભા: પણ વેઠે પકડાયલા અને બીજા મજુરોએ તો ગભરાઇને કોટતરફ પાછા નાસવા માડયું. થોડાંક બાયલાઓએ પ્રથમ તેમ નાસવાની પેહેલ કીધી, અને તેઓને જોઇને બાકીનાઓમાં પણ ગભરાટ ફેલાયો; તેઓએ સઘળી બાજુએ નાસવાનું શરૂ કીધું, સેવાયકે એક બાજુએ, કે જેતરફ જો તેઓ જાય, તો ઝપાઝપીવાળી જગ્યાની વધારે નઝદીક તેઓ જઈ લાગે.

"જલ્દી ચાલો !" ઍડ્રિયને પોતાનીસાથની બાનુઓને કહ્યું; અને સઘળાં ત્રણે જણાં પોતાના ઓજારો ભોંયઉપર ફેંકી દઇને ત્યાંથી નાઠાં. પોતાના હાથનિચ્ચેનાં આ ત્રણે જણાંઓને આપ્રમાણે નાસતાં જોઇને લશ્કરી કામદારો મજાકના અને તિરસ્કારના બોલોથી તેઓની મશ્કરી કરવા લાગ્યા. અત્રે અમારાં વાંચનારને જણાવવાની અગત્યછે, કે ઍડ્રિયન કાંઈ હિચકારાપણાથી આમુજબ બીજાઓનીપેઠે નાસતો નહતો. તે તો ફક્ત છટકવાની કાંઇ સારી તક શોધતો હતો. પોતાનીસાથે તે ખુબસુરત બાનુઓને લઇને તે જેતરફ દોડતો હતો, ત્યાંથી આસરે પા "માઇલ"નેછેટે જમણી બાજુએ તે કબ્રસ્તાન ધુમાડાથી ભરાઈ ગયું હતું; અને ત્યાંથી લડાઇનો આવાઝ તેને કાને પડતો હતો.

એકાએક પછવાડેથી એક દોડતા આવતા ઘોડાનાં પગલાં સંભળાયાં: ડેલાંશી અને બંધે બાનુઓએ પાછળ ફરીને જોયું, તો એક રશિયન અમલદારને તેઓનીતરફ ઘોડો દોડાવતો આવતો દિઠો.

તેઓની છેક પાસે આવી લાગતાંજ પોતાનો ઘોડો થોભાવીને તે પોકારી ઉઠ્યો, "બીવકુફો ! કમઅકલીઓ ! તમારી બીવકુફાઇભરેલી ધારતીમાં તમો કયો રસ્તો લેઓછો ? તમોને પકડીને બંદીવાનો કરવામાં આવશે—અરે !" તે એકાએક ચોંકીને બોલ્યો; કારણકે એક "મિનીટ"માં તેણે ઍડ્રિયન ડેલાંશીને ઓળખી કાહાડયો હતો.

આ રશિયન એડી-કાંગ બીજો કોઇજ નહીં, પણ તેજ હતો, કે જે સેબાસ્ટૉપૉલમાં ડેલાંશીનાં મકાનમાં તેને મળવા આવતો હતો. અજાયબીથી ઉચારેલા શબ્દોસાથેજ તેણે પોતાનાં ઘોડાનાં ઝીનની કોથળીમાંથી પોતાની "પીસ્ટૉલ" બહાર ખેંચી કાહાડી; તે ડેલાંશીનાં માથાંગમ ટાંકીને તેને શરણ થવાનો હુકમ કર્યો, પણ આંખના એક પળકારામાં તે જવાન ફ્રેંચમૅનને તેના હાથને આંચકો મારી તે "પીસ્ટૉલ" નિચ્ચે ફેંકી દીધી; અને તે એડી-કાંગનીઉપર ધસી જઇને તેને ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ખેંચી કાહાડ્યો. આ વખ્તે "પીસ્ટૉલ" ફુટી ગઈ—પણ સારાં નસીબે તેથી કોઇને કશી ઇજા થઈ નહીં; અને પછી તે ભોંયે પડેલા રશિયન એડી-કાંગની છાતીઉપર પોતાનું ઘુંટણ દાબીને ઍડ્રિયન ઉભો રહ્યો.

એકીજ વખ્તે બંધે પૉલિશ બાનુઓ સાથે બોલી ઉઠી, "રીજમીંટો આગળ ધસી આવેછે !" અને પછી તે વડી બાનુ તરતજ ખુશહાલીથી બોલી, "તેઓતો તમારા સ્વદેશી સિપાહોજછે !—તેઓ ફ્રેંચોજછે !"

ખરેખર તેમજ હતું; તેજ વખ્તે ફ્રેંચ ઘોડેસવારોની એક ટુકડી તે જગ્યાએ દોડતી આવી; ડેલાંશી અને બંધે બાનુઓ હવે સલામત હતાં—અને તેજ વખ્તે આ રશિયન એડી-કાંગને એક બંદીવાન કરવામાં આવ્યો.

કબ્રસ્તાનમાં ચાલતી લડાઇના આવાઝો ફ્રેંચ મથકે સંભળાયા હતા,—કે જે મથક, આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ તે દાંટવાની જગ્યાસુધી લંબાયલું હતું. ટર્કિશ ઘોડેસવારો, કે જેઓને બાપડો કમનસીબ ઑસિલ વૉલમાર ત્યાં લાવ્યો હતો, તેઓ પોતાની હંમેશાની બહાદુરીથી કબ્રસ્તાનમાં કકડી જતા રશિયનોસાથે લડયા હતા: અને જો તેટલાં ફ્રેંચ ટુકડીઓ તેઓની મદદે ઝપાટામાં ન આવી હતે, તો આ મુઠીભર ઑટૉમનોનો કચ્ચરઘાણ સંખ્યાબંધ રશિયનોથી નિકળી ગયો હતે. રશિયનોને તદન હરાવ્યામાં આવ્યા, અને ભારી નુકશાનીસાથે મારી હઠાવ્યામાં આવ્યા.



(ચિત્ર ૨૫ મું.) " પછી બીજીજ પળે ફ્રેંચો અને રશિયનો એક ખુની ઝપાઝપીમાં જોડાઇ ગયા". (પાનું ૪૫૪ મું.)

ઍડ્રિયન ડેલાંશી અને તેનીસાથની બે બાનુઓને તરતજ ખબર કરવામાં આવી, કે
ે રાત્રે મૅડેમ હૅઝલઉડ સેબાસ્ટૉપોલમાંથી નાસી જવામાં ફતેહ પામી હતી, અને તેણીએ
ોતાનું કામ કાહાડી લેવાપછી કરનલ એલમાનૉફને ટર્કિશ લશ્કરી સત્તાવાળાઓનાં મઝબુત
પાટામાં સોંપ્યો હતો. બન્ને પૅાલિશ બાનુઓ પોતાના પતિઓના હાથમાં સુખથી જઇ
ડી, કે જેઓએ તેણીઓને ફક્ત ઘણાજ પ્યારનેખાતેર નહીં, પણ તે તેણીઓએ જે બહા-
ીભરેલાં કામો કીધાં હતાં, તેમાટે ઘણા હેતથી ચાંપીને કોટીઓ કીધી.

એવાજ પ્યારથી અને વિચારથી હૅઝલઉડે પણ કૅઠરાઇનને પોતાની ગોદમાં દાબી:
ણુ આ બાનુનાં સુખમાં દુ:ખનો એક કત્રો ભેળાવાની સરજત હતી! તેણીના ભાઇનું
દું કબ્રસ્તાનમાં પડેલું મળી આવ્યું હતું; કે જે ટર્કિશ છાવણીમાં ઉંચકી લઇ જવામાં
ાવ્યું. તે જોઇ કૅઠરાઇન ઝારેઝાર રડી: તેના અકાળ મરણઉપર તેણીએ ભારે વિલાપ
ીધો; તેણીને થોડીજ ખબર હતી, કે તેનાં દેલમાં જે માઠું કર્મ તેને કીધું હતું, તેનો
ાદગો હતો, તેનાંકરતાં મરવું બેહતર હતું—તો જોકે જે કર્મ તેણે કીધું હતું, અથવા
ા ખરીરીતે તે કર્મ કરવામાં તેણે જે મદદ કીધી હતી, તે પોતાની બેહેન-
પર જે ઝાલમીએ ભારે સેતમ ગુજાર્યો હતો, તેનાં વેરમાં કીધું હતું! અને
ંસિલને યોગ્ય લશ્કરી માનસાથે ક્રિમિયાની ભૂમિમાં દફનાવ્યામાં આવ્યો: તેની
રઉપર બંદુકોના બાણો ફોડવામાં આવ્યા; અને જો એક શોક કરતી બેહેનના
ાંસુઓથી તે જગ્યા ફળદ્રુપ થતી હતે, તો ખચિત તેઉપર ઉત્તમ ફુલોનો બહાર ખીલી
ીકળ્યાવગર રેહેતે નહીં, એટલાં બધાં આંસુઓ તેની કબ્રઉપર બીચારી કૅઠરાઇને ખેરવ્યાં હતાં!

વાંચનારને યાદ હશે, કે રોન ફરનારી બીજી ટોળીનો નાયક જ્યારે ડેલાંશીને અને
ાૅલિશ બાનુઓને સેબાસ્ટૉપોલના કોટની દીવારઆગળ મળ્યો હતો, ત્યારે તેણે કોઇના
ાસી જવાબાબે ઉડેલી ભાંગીતુટી અફવા ઉડેલી જણાવી હતી. તે નાસી જવાની ખબર, તો
રનલ એલમાનૉફનેવિષે હતી. તેના નાસી જવાની ખબર કેમ પડી, તે જાણવાજોગછે.

એવું જણાયું, કે સેબાસ્ટૉપોલમાં એક બંદીવાનતરીકે એલમાનૉફને લાવ્યામાં
આવ્યો, તેને પેહેલેજ દિવસે ધણીએ તજી દીધેલો અને અર્ધો ભુખે મુવેલો એક કુતરો
ાંથીત્યાં ભટકતો તેનાં દિઠામાં આવ્યો. પોતાને પણ લોકોએ તજી દીધેલો અને દુર
ાખેલો હોવાથી તેનો કોઇ સોબતી રહ્યો હતો નહીં, તેટલામાટે તેણે આ ગરીબ જાનવરને
ેક સોબતીતરીકે પોતાનીસાથે રાખવાની ઇચ્છા થઇ; તેણે તે કુતરાને ખુરાક આપ્યો.
ેથી તે કુતરો એલમાનૉફસાથે ઘણો હળી ગયો; એલમાનૉફે તેને જે ઘરમાં રાખ્યામાં
આવ્યો હતો, ત્યાં પોતાનીસાથે રાખ્યો. તે ઘરમાંથી નાસી જતી વેળા તે કુતરો પણ તેની
ૂઠેપુઠે આવવા લાગ્યો: પણ રખેને તે કુતરાનેલીધે તે પકડાઈ જવા પામે, એવી ધાસ્તીથી
ણે તેને મારી કાહાડી પાછો મોકલ્યો. એથી તે ઘરના દરવાઝાઆગળ કલાકોસુધી આ
ુતરાએ દયા ઉપજાવેએવી રીતે બુમો પાડયા કીધી, અને વિલાપ કર્યા કીધો—આખરે તે
રના માલેકને લાગ્યું, કે આમાં કાંઇ ખોટુંછે, એમ ધારી તે રાતના પોતાનાં બિછાણાં-
ાંથી ઉઠયો. ત્યારે એલમાનૉફના વટી જવાવિષે તેને ખબર થઇ.

જાનવરની બુદ્ધી ઘણી અજાયબજેવીછે—કેટલીક બાબતોમાં તો ખરેખર અતિયંત
અદ્ભુતછે. જરા પણ ઇધાણીવગર, કે ઝમીનની માહેતીવગર કાસેદિયાં કબુતરો કેવાં હઝારો

"માઇલો"થી પોતાને અસલ મથકે વગર ભુલ કરવે પાછાં ફરેછે? ચોટ્ટી અને બ્હીકણ બિલાડી ગમેએટલી હિણુવાછતાં, જો તમો એક ટોપલીમાં કે કોથલામાં મુકીને તેને લાંબે તફાવતે દુર લઇ જશો,—કે ગાડીમાં મુકીને લઈ જશો, તો રસ્તો જાણુવા કે જોવાવગર, જેવી પાછી છોડી કે પોતાને ઘર આવશે? ત્યારે જો આપણે વાંચનારને જણાવીશું, કે બીજે દિને જ્યારે એલમાનૉફ ટર્કિશ છાવણીમાં પોતાના તંબુમાં બેઠેલો હતો, ત્યારે તંબુનું કપડું ઉંચકાયું—અને તે નમકહલાલ કુતરો અંદર દાખેલ થયો, અને તેના પગો-આગળ ખુશીથી ગેળ કરવા લાગ્યો, તો તેમાં તેને અજાયબ થવાજેવું કશું લાગશે નહીં.

ત્યારપછી બીજા ત્રણ દહાડાઓસુધી, જ્યારે એલમાનૉફને જીવતો રાખવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે આ કુતરો તેનો હંમેશનો સાથી થઇ રહ્યો. ચોથે દિને સવારના તે રશિયનને મરવામાંટે બહાર કાહાડવામાં આવ્યો. તેણે અર્ઝ કરી માંગી લીધું, કે તેને તેના હોદ્દાનેલાયક રીતે તેનાં લશ્કરી પુશાકમાં મારી નાખવો: અને તેની આ અર્ઝ ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિએ કબુલ રાખી. જ્યારે ચોકીદારો તેને મારી નાખવાની જગ્યાએ લઇ જવાને આવ્યા, ત્યારે આ કમનસીબ શખ્સે પોતાના કુતરાને તંબુના થાંભાસાથે બાંધ્યો—તેને છેલ્લીવાર પંસવાર્યો—અને પોતાનો હાથ પોતાની આંખોઆગળ ઝડફથી ફેરવીને જરા પણ બ્હીવા-વગર ટર્કિશ સેપાહોસાથે ચાલ્યો.

આખરે તે જીવલેણ જગ્યાઉપર તેઓ આવી લાગ્યા: બીજા અલફાતુ કોઈ પણ શખ્સને આ વખતે હાઝેર રેહેવા દીધામાં આવ્યા નહતા. બંદીવાનઉપરાંત ફકત બાર ઑટોમન બંદુકચીઓની એક ન્હાની ટોલકી, અને તેની સઝા બરાબર બજા લાવવામાં આવેછે કે નહીં, તેમાંટે દેખરેખ રાખવાને બે અમલદારો ત્યાં હતા. બંધવાએ પોતાનો ડગલો અને કોલાહ કાહાડી ફેંકી દીધાં; તેણે પોતાના હાથમાં એક સુફેદ રૂમાલ પકડયો હતો, કે જે ઝમીનઉપર ફેંકતાંજ તેને મારી નાખવાની નેશાની કરવામાંટે પકડેલો હતો.

સઘળી તૈયારીઓ સંપૂર્ણ થઇ; અને જેવો એલમાનૉફ પોતાનો રૂમાલ નિચ્ચે નાખવા જતો હતો, તેટલાં તેણે પોતાના નમકહલાલ કુતરાને ત્યાં કુદકા મારતો આવતો જોયો—આ વખતે તેનાં દેલમાં જે લાગણીઓ થઇ, તેનું વર્ણન કરવું મીથ્યાછે! (જુઓ ચિત્ર ૨૭ મું.) એક હાથે તેણે પોતાનો ચેહેરો ઢાંકયો—અને બીજે હાથે તેમાં પકડેલો રૂમાલ નિચ્ચે નાખ્યો—કે તેજ ઘડિએ બાર બંદુકો છુટી, અને મોતના બાર કાસેદો દોડયા—અને તે રશિયન ખુની ઝમીનઉપર મુર્દું થઈ પડયો.





પ્રકરણ ૬૧ મું.

હાકેમ સ્ટિરબે.

કુરનલ એલમાર્નોફને મારી નાખવામાં આવ્યાપછી તરતજ તેનાં શ્વાનને લાયક સભ્યતાથી ઉંચકી લઇ જવામાં આવ્યું, અને તેજ કબ્રસ્તાન, કે જ્યાં થોડા દિવસોઉપર બૅસિલ વૉલમારને મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, અને જ્યાં એક ઝબરી ઝપાઝપી થઇ હતી, ત્યાં દફનાવ્યામાં આવ્યો. પોતાના કાકા ઓમર પાશાના હુકમથી મરનાર કરનલની મરણક્રિયા ટવારિક બેતી દેખરેખહેઠલ બરાબર કર્યામાં આવી. પેલા નમકહલાલ કુતરાની વાત જાણીને માયાળુ દેલના ટવારિકથી રડવાવિના રેહેવાયું નહીં; તેણે પોતાના એક ખેદમતગારને તે બાપડાં જાનવરની ઘણી સંભાળ લેવાનો હુકમ ફર્માવ્યો.

પોતાના તંબુમાં પાછા ફરવાપછી, ટવારિકને પયેધામ મળ્યો, કે તેણે તરત ઓમર પાશાનીઆગળ હાઝેર થવું. ઓમર પાશાએ આ વેળા પોતાનું મથક બાલાકલાવાની વાયવ્યદિશાએ કારીયાનિની એક ઉંચી ટેકરીઉપર કીધેલું હતું, કે જયાંથી આસપાસ સઘળે ઠેકાણેનો દેખાવ નઝરે પડતો હતો. ત્યાં ટવારિક ગયો; તેને તેના કાકાના ખાનગી ઓરડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં દાખેલ થતાંજ ટવારિકનાં જોવામાં આવ્યું, કે કાંઈ નાખુશ ખબર તેનાં સાંભળવામાં આવશે. પાશાના ચેહેરાઉપરથી જણાયું, કે તે ગુસ્સે અને દેલગીર થયેલો હતો; આ વખ્તે તેની હમેશની રીતકરતાં તેણે ઉલટીજ લાગણીઓ દેખાડી હતી.

ઓમર પાશા—"તે કંગાળ શખ્સને મારી નાખવામાં આવ્યોછે?"

ટવારિક—"હા, મારા લૉર્ડ."

ઓમર પાશા—(થોડીક વાર થોભીને) "મારા વાહાલા ભત્રીજા, માણસોને મારી નાખવાનાં હુકમનામાંઉપર મારી સહી કરતાં મને જેટલું દુઃખ ઉપજેછે, તેટલું બીજા કશાંથી ઉપજતું નથી. મેં મારી આખી ઝેંદગી એક લડવૈયાતરીકે ગુજારીછે—મેં જુદીજુદી હઝારો રીતે માણસોને મરતાં જોયાંછે—મેં ભયંકર લડાઇઓમાં ઝબરદસ્ત લશ્કરોને કત્લ ચલાવતાં જોયાંછે—અને દુશ્મનોસાથની કાપાકાપીમાં મારી તેઝ શમ્શીરે ઘણાંકોનાં લોહી પીધાંછે. આવા દેખાવો કાંઇ ઓર દમામવાળા અને બહાદુરી દેખાડનારાછે! કશા પણ પસ્તાવાના દગદગાવગર એક લડવૈયો લડેછે, કારણકે તેમ કરવાનો તેનો ધર્મ અને ધંધોછેઃ—અને વળી તે જાણેછે, કે જેમ તેમાં તેને ફતેહ મળવાનો સંભવછે, તેમ માર્યા જવાની પણ ફેકરછે, યાને બધાને તેમાં એકસરખી જોગવાઇ પોતાની બહાદુરી બતાવવાની મળેછે. પણ એક શખ્સને લડવાની તક આપવાવગર તેને કત્લ કરવાનાં હુકમનામાંઉપર સહી કરવી, એ મારી લાગણીઓનીવિરૂદ્ધછે!"

ટવારિક—"મારા વાહાલા કાકાજી, મને તમારી તે વિરૂદ્ધ લાગણીઓબાબે સારીરવેસ ખબરછે. પણ જ્યારે લશ્કરોઉપર હકુમત ચલાવનાર એક સરદારને હોદ્દાનીરૂએ લડા-

ઈના હંગામમાં તેમ કરવાની ફરજ પડેછે, તો તેમાંટે આપ સાહેબે પોતાને એટલા બધા બદનામ કરવાનો શો સબબછે?"

ઓમર પાશા—"ટવારિક, હું મને પોતાને કોઈ રીતે બદનામ કરતો નથી, કે નથી ઠપકો આપતો; પણ જેમ તમે હમણાં કહ્યુંછે, તેમ લડાઇના હંગામમાં તેમ કરવાની ફરજ મારીઉપર પડીછે, તેમાંટે હું અતિયંત દેલગીર થાઉંછું. આ એલમાનોફનાબાબમાં હું શું કરી શકું? તે એક જાસુસ અને વળી એક ખુની હતો. લડાઈના કાયદામાં ફર્માવેલુંછે, કે જો આવો એક શખ્સ જાસુસતરીકે સાબેત થાય, તો તેને મોતની સઝા ફર્માવવી, અને આ શખ્સ તો વળી બેવડો ગુનાહગાર હતો—કારણકે તેને એક જાસુસતરીકે પકડવાપછી તેણે અતિ ઘોર કર્મ કરીને લુચ્ચાઇથી પોતાનો છુટકારો મેળવ્યો હતો. તેને વાજેબી રીતે સઝા કર્યામાં આવીછે; તોયે જો મારેથી બની શકતે, તો હું ઝરૂર તેને જાનથી બંચાવતે. પણ એકપછી એક જે સાબેતીઓ મળીછે, તેથી ઝાહેર થયુંછે, કે આ શખ્સ મુળ મંડાણથી રશિયન ઝુલ્માતમાં ભાગ લેનારો હતો. પણ હવે તે વાત જવા દો:—એક બીજી બાબતઉપર હું તમારૂં ધ્યાન રોકવા માંગુંછું."

ટવારિક—"વાહાલા કાકાજી, હું આશા રાખુંછું, કે જેઓ આપણને પ્યારાંછે, તેઓબાબે આપ સાહેબે કશા ખરાબ સમાચાર સાંભળ્યા તો નથી?"

ઓમર પાશા—"આપણાં કુટુંબીઓબાબે તો નથી સાંભળ્યા, પણ બીજા દોસ્તો, કે જેઓનાં ભલાંનેસારૂં આપણે કાળજી રાખ્યે છૈયે, તેઓબાબે દેલગીરીભરેલી ખબર મને મળીછે. આ કાગળ વાંચો. એ મને આજે સવારે એક ખાસ કાસેદમઆરેફતે મળ્યોછે."

આપ્રમાણે બોલી ઑટોમન સરદારે તે કાગળ પોતાના ભત્રીજાને આપ્યો,—તે વાંચતા, તેનાં ચેહેરાઉપર પણ તેના કાકાના ચેહેરાનીમુવાફેક તેવીજ દેલગીરી અને ગુસ્સાની છાપ પડી.

ઓમર પાશા—"સંજોગોવચ્ચે અને મારા લાગવગની કુમકે તમારેથી જેટલી મદદ આપી શકાય, તેટલી આપવામાંટે તમો તરત ઉપડી જાઓ. તમારી મતલબ પાર પાડવામાંટે તમોને કામ લાગે, એટલાસારૂં મેં અસારઆગમચનાં કેટલાંક ચોકસ કાગઝો લખીને તૈયાર રાખ્યાંછે: વળી આ સફર જે તમો માથે ઉડાવવાનાછો, તેમાંથી બીજાં કામોની ગરજ પણ સરશે. તમોને લઇ જવામાંટે કામિએશના અખાતમાં 'સ્ટીમર ટેઇફ' તૈયાર કરી રાખવામાં આવોછે; પ્રથમ તમોને ગમેતો યુપૉટૉરિયા જજો, અને ત્યાંથી મારી લાયકીવાળી ભત્રીજી, તમારાં ધણિઆણી ઝિલ્લાહને 'સ્ટીમર'ઉપર સાથે લેજો. ત્યાંથી મારાં બાકીનાં લશ્કરને હાલના લડાઇના બદલાતા સંજોગોનેલીધે બીશક આગળ વધવામાટે હુકમ કરવાની મને ફરજ પડશે; અને તેટલામાંટે ઝિલ્લાહને એક વધારે સલામતીભરેલે મથકે ખસાડવાનું તમોને યોગ્ય થઈ પડશે. વાર્નાખાતેનાં પોતાનાં મકાનમાં તમારાં માબાપ તેણીને માયાથી આવકાર દેશે, અને યુપૅટૉરિયામાં બંદર કરી વાર્ના તમે એકદમ ઉપડી જજો. એમ કરવાથી તમોને તમારી મહેરદારને એક સગવડભરેલી અને સલામતીવાળી જગ્યાએ રાખવાની તક મળશે—એટલુંજ નહીં, પણ વળી તમો તમારાં માબાપને પણ મળવા પામશો, અને તેઓને સુખી અને તંદરોસ્ત હાલતમાં જોવાની તક પણ મળશે: પણ વગરકારણે વાર્ના-

ખાતે ખોટી થવાનેબદલે, તમોને હાલમાં સોંપવામાં આવેલાં ખાસ અગત્યનાં કામનેવાસ્તે તમો ઉતાવળા આગળ વધજો."

ટવારિક—"અને હું પણ આ ખાસ અગત્યનું કામ માથે લેવાને ઘણો એન્તેઝારછું, કારણકે આ માયાળુ દોસ્તોનાં ભારે અહસાનમાં હુંછું, કે જેઓ હમણાં અતિ ઝુલ્માત ખમેછે, તે જાણી મારૂં દેલ રંજીદા થાયછે, અને મારૂં લોહી ઉકળેછે."

આમુજબે વડા સેનાધિપતિ અને તેના ભત્રીજાવચ્ચે થોડીક વધુ "મિનીટો"સુધી ગોફ્તેગુ ચાલી; અને પછી કારીયાનિને મથકેથી ટવારિક "સ્ટીમર ટૅઈફ"ઉપર સવાર થવાને ઉપડયો; આ વખ્તે તરત ઉપડી જવામાટે તે "સ્ટીમર"નાં ઇનજીનો "સ્ટીમ" ચઢાવીને તૈયાર કરી રાખેલાં હતાં, અને તે કામિએશના અખાતમાં ટવારિકના આવવાને-માટે ખોટી થતી હતી.

હવે આપણે આપણી વાર્ત્તાની જગ્યા બીજીગમ લઇ જઇએ: અને ક્રિમિયાથી હવે આપણે આપણાં વાંચનારાંઓને વાલાશિયાનાં પ્રગણાંમાં લઈ જશું. તોયેપણ આપણે વાર્ત્તા પાછી લંબાવ્યે, તેઆગમચ થોડોક ખોલાસો કરવાની અગત્યછે.

વાંચનારે જોયું તો હશે, કે કેટલાંક મહાભારત કામોથી અને ઉપરાસાપરી ફતેહોથી ઓમર પાશાની સરદારીહેઠલનાં ડૅન્યુબ નદીઆગળનાં ટર્કિશ લશ્કરે આગળાં વર્ષના ઉન્હાળામાં રશિયન લશ્કરને વાલાશિયા અને મૉલ્ડૅવિયાનાં મુખ્ય પ્રગણાંઓમાંથી કેવી રીતે મારી કાહાડયું હતું. આ રીતે તેઓને મારીને બહાર હાંકી કાહાડવાનું પરિણામ એ આવ્યું, કે તે પ્રગણાંઓ તેના હકદાર બાદશાહા, સુલતાન અબદુલ-મેડજિડની સત્તા-હેઠલ પાછા આવ્યાં. લડાઇની શરૂઆતમાં—જ્યારે પેહેલવેહેલાં રશિયનોએ મૉલ્ડૅવિયા અને વાલાશિયાઉપર ચઢાઇ કીધી હતી ત્યારે—સુબા શાહઝાદાઓ, કે જેઓને "હૉસ્પોડાર"ના અલ્કાબથી ઓળખવામાં આવતા હતા, તેઓ પોતાનાં રાજ્યની જગ્યાએથી નિકળી ગયા,—અને જ્યાંસુધી ત્યાં મસ્કૉવિટોનો કબ્જો રહ્યો, ત્યાંસુધી તેઓ પોતાની હકુમતવાળી જગ્યા-એથી ગેરહાઝેર રહ્યા. પણ રશિયનોને ત્યાંથી હાંકી કાહાડવાપછી તરતજ આ હૉસ્પૉડારોને પાછા ફરવાના આમંત્રણ થયાં, જેઉપરથી પ્રિન્સ ઘિકાએ મૉલ્ડૅવિયા પાછા ફરી પોતાની હકુમતનો વહિવટ પાછો પોતાને સ્વાધિન લીધો, જ્યારે પ્રિન્સ સ્ટિરએ વાલાશિયાની રાજ-ધાની બુખારેસ્ટખાતે પાછો આવ્યો. પણ રખેને રશિયનો પાછા આ મુખ્ય પ્રગણાંઓઉપર ચઢાઇ લાવી, તેનો કબ્જો પાછો લે, તેની ચિંતાથી તેઓનો હજી બંચાવ કરવાનું ચાલુ રાખવાનું અગત્યનું ધાર્યામાં આવ્યું; તેમજ વળી ઓમર પાશાનાં લશ્કરને ડૅન્યુબની નોકરીમાંથી મોકલા કરવાની પણ ઝરૂર જણાઇ, કે જેથી તે ક્રિમિયાખાતે જવાને તૈયાર રેહે. આ નેમો બર લાવવાના એરાદાથી ઑસ્ટ્રિયન સરકારે સુલતાનનીતરફથી અને તેને નામે આ મુખ્ય પ્રગણાંઓનો બંચાવ કરવાનું પોતાની ખુશીથી માથે લીધું; અને કમનસીબ ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સરકારોએ નામદાર સુલતાનને આ માંગણી કબુલ રાખવાની સલાહ આપી. પણ ઓમર પાશાને ઑસ્ટ્રિયન સરકારસાંમે ભારે બેવિશ્વાસ હતો. તે નામદારને તેઓની ખરી વફાદારી અને તેઓની ભલી નેમબાબે ઘણો શક હતો; અને પોતે જ્યારે ક્રિમિયા-તરફ પોતાનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ લઇને જવાને તૈયાર હતો, કે જે જગ્યાએ લડાઇનું

મુખ્ય ધામ હતું, ત્યારે તેણે ઑટૉમન રાજ્યસભાને ઘણા દાનેશમંદ શબ્દોમાં લખેલાં પયેગામો મોકલીને ઓજરખવાહીથી ભલામણ કીધી, કે વાલાશિયા અને મૉલ્ડૅવિયાખાતે ટર્કિશ થોડુંથોડું પણ લશ્કર રેહેવા દેવું, કાંઇ નહીં તો ત્યાં સુલતાનની સત્તાછે, એમ હંમેશનેમાટે દેખાડવાખાતેર. તેની સલાહઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું; અને જ્યારે તે મુખ્ય પ્રગણાંઓ પોતાનાં લશ્કરના મુખ્ય ભાગોને લઇને છોડી ગયો, ત્યારે બાકીનું ન્હાનું લશ્કર તેણે પોતાના સર્વેથી બહાદુરમાં બહાદુર અમલદારોમાંના એકની સરદારીહેઠલ પછવાડે રેહેવા દીધું—આ સરદાર કોઇજ નહીં, પણ તેજ ઇશમાયલ પાશા હતો, કે જેણે પોતાની બહાદુરીથી સિટાટની યાદગાર લડાઇમાં પોતાનું નામ પ્રખ્યાત કીધું હતું.

ઉપર જણાવેલી ગોઠવણનીરૂએ એક મોટી ઑસ્ટ્રિયન સૈના, ઉમરાવ જનરલ *કાઉંટ ફ્લૉરૅનિનિની સરદારીતળે વાલાશિયામાં દાખેલ થઇ, અને બુશારેસ્ટખાતે પોતાનું વડું મથક કીધું. આ ગોઠવણનેલીધે વાલાશિયા અને મૉલ્ડૅવિયાના જરા પણ અગત્યનાં દરેક શેહેર અને ગામડાંમાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરની ટુકડીઓ મોકલી આપવામાં આવી; અને પ્રિન્સ સ્ટિરબેએ એક ઢંઢેરો બહાર પાડી, પોતાની હકુમતતળેનાં વાલાશિયનોને હુકમ કીધો, કે તેઓએ તેઓના આ "બંચાવ કરનારાઓ"તરફ લાયકીથી અને માયાથી વર્ત્તવું. બીજા હાથઉપર ઇશમાયલ પાશાએ પણ—ઓમર પાશાએ તેનીઉપર મોકલેલા હુકમને તાબે થઇને વાલાશિયન અને મૉલ્ડૅવિયન શેહેરોમાં પોતાનું ટર્કિશ લશ્કર થોડુંથોડું વેહેંચી નાખ્યું. આ વેળા ઓમર પાશા વાર્નાખાતે પોતાનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ લઇને ક્રિમિયામાં કેવો મામલો થાયછે, તે તપાસવાને રહ્યો. પણ આ વાત, તો યાદ રાખવાની ઝરૂરનીછે, કે ઇશમાયલ પાશાના હાથમાં જે લશ્કર સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરનીસાથે સરખાવતાં સંખ્યામાં ઘણું ન્હાનું હતું. ખરીરીતે જોતાં, મુખ્ય પ્રગણાંઓના દરેક શેહેરમાં કે કસબામાં ટર્કિશ સેપાહોની જે સંખ્યા રાખવામાં આવી હતી. તેનાંકરતાં પાંચ કે છગણી વધારે ઑસ્ટ્રિયન સેપાહોની સંખ્યા ત્યાં રાખવામાં આવી હતી.

આ સર્વે બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની વાંચનારને અર્ઝ કર્યાપછી, હવે આપણે આપણી વાર્તા આગળ ચલાવીશું.

ઓમર પાશા અને તેના ભત્રીજાવચ્ચે જે વાતો ચાલી હતી, અને આપણે આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં દરસાવી ગયા છૈયે, તેની થોડાક દહાડાપછી એક દિને બપોરે બુશારેસ્ટખાતે એક બનાવ બનવા પામ્યો. વાલાશિયન રાજધાનીમાં આવેલા પોતાના મેહેલના એક ખાનગી ઓરડામાં હૉસ્પૉડાર, પ્રિન્સ બાર્બો બિબેસ્કો સ્ટિરબે બેઠેલો હતો. તે આસરે ચોપણ વર્ષોની ઉમરનો, અને અતિશય ખુબસુરત હતો. તેના કાળા ભમ્મર બાલ અને દાઢીઉપર વખ્તની જરા પણ નેશાનીઓ દેખાતી નહતી; અને જોકે આ ઉમરે તો સાધારણરીતે બાલ પાકવા માંડેછે, પણ તેનાબાબમાં તેમ બન્યું નહતું. તેની આંખો કાળી, મોટી, અને તીક્ષ્ણ હતી—તેનાં ભવાં ભરેલાં અને કમાનદાર હતાં. તેનો ચેહેરો અતિ ઘણો ઘટમદાર હતો; અને તેની કાળી મુછોનિચ્ચે રોનકદાર હોઠોમાંથી હારેદોર સુંદર દાંતો નઝરે પડતા હતા. તેનો દેખાવ જોતાં, તે જોનારને તરતજ ગમી આવે, એવો મજાહનો હતો; અને ઉપરથી જોનારને તેઉપરથી એવું જણાતું, કે તે ઉદાર અને અમીરી ખવાસનો

*જુઓ નોટ ૯૯ મી.

શખ્સ હોવો જોઈએ. પણ જો કોઇ બારીક નઝરે જોનારો તેને જોય, તો તેને તરત માલુમ પડે, કે હૉસ્પૉડારનો દેખાવ પાપી હતો—તેની આંખોમાં એક જાતની ખંદાઈ માલુમ પડતી હતી—તેમજ જ્યારે તે હસતો, ત્યારે ભારે નર્માશ દેખાડતો, તોયે તેનાં હસવામાં પણ લુચ્ચાઈ તરત દેખાઇ આવતી હતી. પોતાનો સ્વાર્થ કેમ જાળવવો, તે પ્રિન્સ સ્ટિરએ પુરેપુરીરીતે સમજતો હતો. સૂબાતરીકેની તેની હાકેમીમાં તેના અમલતળેના મુખ્ય પ્રગણાંએ જેજે દુઃખો ખમ્યાં હતાં, તેથી તેણે સુલતાનની બાંહેધરીતળે રેહેવામાં ડાહાપણ જોયું હતું, પણ ખરેખર તો તેની તમામ લાગણી છુપીરીતે રશિયનોનીતરફેણમાં હતી, અને વળી તેજ વખ્તે તેણે ઑસ્ટ્રિયાની મેહરબાની અને વિશ્વાસ ખેંચી લીધાં હતાં. આવીરીતે ત્રણ ભાગો બજાવે,—એકમેકથીવીરૂદ્ધ ત્રણ રાજનીતિ સાથે સંભાળી લે—તે માણસ કેવો હશે, તે લખવાકરતાં વિચારી લેવુંજ વધારે સેહેલછે.

હૉસ્પૉડાર પોતાના ઓરડામાં એકલો બેઠેલો હતો; તે પોતાનીઉપર આવેલા ઢગલાબંધ પત્રો વાંચતો હતો. તેણે એક ઘણોજ ઉમદા લશ્કરી પુશાક સજેલો હતો; તેની ખાંધોઉપરના ભારે સોનેરી ગુચ્છાઓમાં વણેલા સેતારાઓમાં હીરાઓ જડેલા હતાઃ તેની તલવારની મૂઠમાં કીમતી ઝવાહેરો મઢેલાં હતાં; અને તેની છાતી ચાંદોથી ભરાઇ ગયેલી હતી. તે મધ્યમ કદથી સ્હેજ ઉંચો, અને પાતળિયો હતો; તેનું શરીર મરોડદાર હતું, અને તેથી તે કોઈ મોટું અને બડેખાં આદમી હોય એવું સ્પષ્ટ દેખાઇ આવતું હતું; તેમાં વળી તેના કીમતી પુશાકથી તેનો દેખાવ ભારે દમામદાર લાગતો હતો. પિછાંઓથી આરાસ્તા કીધેલી તેની લશ્કરી ટોપી, કે જેઉપર હીરાજડિત એક વળું હતું, તેઉપર બગલાની લાલ અને સુફેદ કલગીઓ ખોસેલી હતી. આ ટોપી જે "ટેબ્લ"આગળ તે વાંચતો બેઠેલો હતો, તેઉપર મુકેલી હતી.

પોતાનીસામે પડેલા પયેગામો અને દસ્તાવેજોના ઢગલામાંના ઘણાક વાંચ્યાપછી, તેજ "ટેબ્લ"ઉપર મુકેલો એક રૂપાંનો ઘંટ પ્રિન્સે વગાડ્યો. તે સાંભળી ઘણા ઉંચા પુશાકવાળો એક ખેદમતગાર તરત ત્યાં હાઝેર થયો; હૉસ્પૉડારે તેને પુછ્યું, "કોઈ બહારના ઓરડામાં મને મળવા આવેલું ખોટી થાયછે?"

નૌકર—"હા, જનાબ, દેશના માહેનાં કારભારનેલગતા નામદાર પ્રધાન આપ નામવરને મળવા માંગેછે."

પ્રિન્સ—"તે નામદારને હ્યાં દાખેલ કરો." અને જ્યારે તે ખેદમતગાર ત્યાંથી ગયો, કે તે પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને મનમાંજ બડબડવા લાગ્યો, "આ નવા પ્રધાનને વડા વઝીરના ખાસ હુકમથી મને સત્તા આપવાની ફર્ઝ પડીછે,—તેને મારે રમાડવો જોઇએ—બચિત તેને મારે રમાડી નાખવો જોઇએછે."

થોડીજ "મિનીટો"નાઅરસામાં વાલાશિયા દેશના માંહેના કારભારનેલગતા પ્રધાનને હૉસ્પૉડારનીહઝુરમાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો. તે વૃદ્ધ ઉમરનો શખ્સ હતો; તેનો દેખાવ, અતિશય બુઝુર્ગીવાળો હતો; તેના ચેહેરાઉપરથી તે ઘણો અકલમંદ અને અતિ ઘણી નેક નૈયતનો દેખાતો હતો. તે વાલાશિયાના ઘણા જાણીતા ઉમરાવોમાંહેલો એક હતોઃ તેની લાગણી તદન ઑટોમનોનીતરફમાં હતી—તે રશિયનો તેમજ ઑસ્ટ્રિયનો